

VARIA

XX

**Zborník príspevkov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov
(Častá-Papiernička 24. – 26. 11. 2010)**

**Editorka
Gabriela Múcsková**

Bratislava

**Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Eudovíta Štúra SAV
2012**

Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV

Recenzenti

Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Editorka

Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Technický redaktor

Mgr. Vladimír Radik

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Katarína Gajdošová, Mgr. Bronislava Chocholová, PhD.

Mgr. Daniela Majchráková, Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Mgr. Anna Ramšáková, PhD., PhDr. Mária Šimková

ISBN 978-80-970561-3-1
EAN 9788097056131

Obsah

Slovo na úvod	7
Mira Nábělková: Naše Kolokvium, naše Varia.....	8
Giorgio Cadorini: Univerzity, mladí badatelé, společnost (akciová?).....	13
Katarína Barnová: Jazyková situácia v meste Lučenec	25
Ján Bauko: Krycie mená na internete.....	44
Mária Beláková: Zopár poznámok k vodnému toku Ronava, ľavostrannému prítoku Gidry.....	49
Martin Braxatoris: K pojmu transparentnosť deklinačných paradigiem	56
Júlia Bubáková: Slovesá vo francúzskej a v slovenskej hudobnovednej lexike z translatickeho hľadiska.....	68
Miroslava Čurová: Miestne a etnické názvy ako motivácia vzniku prímien (na základe Žilinskej knihy).....	77
Radoslav Ďurajka: Typy motivácie a demotivácia v slovenčine ako cudzom jazyku	83
Ivana Džundová: Vybrané problémy prekladu z bieloruštiny do slovenčiny: Koncepcia prekladového slovníka	89
Jana Eichlerová: Slovenština do škol. Projekt na rozvoj česko-slovenského percepčného bilingvismu	101
Petra Fojtů: Variantnosť frazeologických jednotiek v slovenčine (na materiáli hovorového jazyka)	116
Adela Gabríková: Atribúty jazyka v kultúrnych súvislostiach.....	120
Jana Galabová: Kognitívna lingvistik a teória nativizmu z pohľadu Noama Chomského	127
Anna Gálisová: Logo® ako komunikát.....	132
Lenka Garančovská: Pragmatonymá v spoločenskej komunikácii.....	142
Lenka Garančovská: Od ameriky cez talianov, maďarov, mongolov až po turecké hospodárenie (Národné stereotypy v jazykovej praxi)	153
Miroslava Gavurová: Lingvokultúrne zdroje anglických frazeologizmov a ich odraz v slovenskej frazeológii.....	167
Andrea Goóťšová: Filozoficko-lingvistické východiská hydronymie Hornádu.....	182
Barbora Hanzová: Textová transmise. Analýza Řečí nedělních a svátečních Tomáše ze Štítneho	189
Zuzana Hargašová: Hľadanie prototypu v predpisovnom období slovenčiny	196
Juraj Hladký: Z historickej ojkonymie trnavsko-hlohovského pomedzia..	200

Anna Holečková: Česko-slovenská viacjazyčnosť u Martina Kukučina	207
Alexandra Chomová: K niektorým diachrónnym tendenciám vo vyjadrovaní posesivity (na pozadí historických textov)	213
Silvia Ivanidesová: Ivo Vojnovič a sériové preklady jeho drám	227
Martina Ivanová – Miroslava Kysel'ová: Úloha korpusu pri lexikografickom spracovaní valencie slovies (na materiáli statických a procesných slovies)	244
Martina Jamborová: Staročeská slovní zásoba a stredoveká textilná výroba v českých zemích (spřádání, tkaní, valchování a postřihování).....	256
Ladislav Janovec: Možnosti popisu adjektívnej kolokability	262
Petra Jesenská: Komparácia kategórie rodovosti v slovenskom a anglickom jazyku	266
Marcela Kapičáková – Szczerbová: Oravské goralské nárečia vo svetle kolonizácií a teórie jazykových kontaktov	273
Silvia Kaščáková: Grafológia ako súčasť vyučovania slovenského jazyka	283
Miroslav Kazík: Živé osobné mená a pomenovacie modely v triede slobodných v Černochovom Vrchu.....	287
Lenka Kolníková: Špecifickosť formálnej a obsahovej stránky eliptických výpovedí.....	313
Lucie Kopáčková: Co říká o tvoření přídavných jmen individuálně přivlastňovacích od přechýlených ženských jmen na <i>-yně/-kyně</i> v češtině odborná literatura a Český národní korpus	318
Ivana Kopásková: Analýza jazykovej stránky živých osobných mien.....	324
Martina Kopecká: Poľské prevzatia v predpisovnej slovenčine.....	333
Paulína Kováčová: Masová kultúra a masmediálna komunikácia cez prizmu filozofie.....	340
Hana Kreisingerová: Proměny biblického textu (některá specifika II. biblické redakce na pozadí pozdějších biblických překladů).....	346
Magdalena Kroupová: Kapsa, kieszeń, vrečko. Z česko-poľsko-slovenskej lexikálnej konfrontácie.....	357
Daniela Kurucová: Kritika prekladu románu Večerný akt od Pavla Pavličica.....	366
Marta Lacková: Determinátory ako súčasť frazeologických jednotiek v typologicky odlišných jazykoch	381
Mark Richard Lauersdorf: Slovenčina na začiatku mladšieho predpisovného obdobia (15. – 16. storočie): Keď ani viac dát nestačí .	391
Eva Leláková: Matica lexikálno-sémantického poľa ako forma prezentácie vzťahu medzi slovom a jeho významami	395
Lucia Luptáková: Farba ako motivant v toponymii	400
František Martínek: Lexikum staré a strednej češtiny v diachrónnom pohľadu (na príkladu variant <i>kopa – kópa – kuopa – kůpa – kupa</i>).....	405

Eva Matejková: Formy komunikácie v prostredí internetu	411
Michala Mračka: Sémantika slovies s predponami <i>pred-</i> , <i>pre-</i> a <i>pro-</i> v chorvátčine a ich ekvivalenty v slovenčine.....	418
Jana Oriechiková: Atribút implicitnosti vo vzťahu k postulátom komu- nikácie (princípu kooperácie H. P. Gricea)	426
Katarína Pekaríková: Modálnosť právnych textov.....	431
Katarína Podhajecká: Substantívne operátory <i>kto</i> a <i>čo</i> ako prostriedky rozvíjania a rozširovania výpovede	440
Snežana Popović: Česko-srbský frazeologický slovník a srbské elektronické zdroje.....	460
Eliška Pospíšilová: Příbuzenské terminologie v jazycích světa	466
Martin Pukanec: Onymá Ἀρδύγαστος – Radogost – Radhošť z akcentologického hľadiska.....	474
Markéta Pytlíková: Kniha Daniel v najstaršom českém biblickém preklade	477
Eubomír Rendár: Chápanie chrapľavej fonácie v slovenčine	484
Kateřina Rysová: K německým přejímkám v češtině doby střední.....	492
Lucia Satinská: Deväť trojkou do Petržalky, rýchlo a ľahko: Sonda do slangového tvorenia číselných podstatných mien označujúcich linky MHD v Bratislave	495
Terézia Slančová – Peter Kačúr: Analýza gestiky trénera vo volejbalových zápasoch	507
Gabriela Slezáková: Prezývkové obyvateľské mená na Orave	523
Lenka Szentesiová: Štylistické aspekty Kollárových Pamätí z mladších rokov života	530
Štěpán Šimek: K intertextovým vzťahům <i>Zprávy písmo slovenského</i> Tobiáše Masníka: prameny <i>Zprávy</i> , <i>Zpráva</i> jako pramen.....	540
Ivan Štancel: Slovesá vyjadrujúce manuálne činnosti v slovenčine	547
Pavel Štěpán: K interpretaci toponyma <i>Kocanda</i>	560
Veronika Štěpánová: Korpus řečových vzorů	565
Zdeňka Tichá: Zpracování neologismů v rámci výzkumného záměru Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století..	568
Mária Tkáčová: Filozofické východiská pri vytváraní modelu vyučovania proprií v primárnej škole.....	574
Tamás Tölgyesi: O areálové lingvistice a středoevropském jazykovém areálu.....	584
Jasna Uhláriková: Priestorové metafory v jazykovom diskurze	588
Lucia Val'ová: Kvalitatívna modulácia reči v slovenčine.....	595
Hana Vančová: Bertold Brecht: Zadržateľný vzostup Artura Uiho	603
Martina Vohralíková: Instruktivní text a jeho komický potenciál	608
Veronika Vojtechovská: Priezviská v slovenskom posunkovom jazyku....	616

Roman Vojtechovský: Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku	630
Daniel Vojtek: K slovenskému prekladu proprií v dielach B. Viana II.	640
Kateřina Voleková: K staročešským výrazům <i>bů</i> a <i>blázn</i>	646
David Weber: Motivačné vzťahy pri pomenúvaní budov v angličtine a slovenčine.....	654
Kamila Wojnar Ondicová: O <i>bierzgowanych, kościelnych</i> i <i>narzeczonych</i> , čiže poľské substantivizované výrazy označujúce osoby a ich slovenské ekvivalenty	662
Stanislava Zajacová: Reč orientovaná na psa.....	671
Andrej Závodný: Niektoré osadné názvy na Záhori	682
Jana Zemanová: Změny významové struktury některých stč. slov ze sémantického pole hněvu v průběhu vývoje jazyka	703
Petra Zrníková: Čitateľská gramotnosť alebo kompetencia v materinskom jazyku?	714
Renata Žiláková: Syntaktické aspekty humoru v próze Rozmarné léto Vladislava Vančury	721

Slovo na úvod

Dvadsiate zrnko strieborného pokladu

„Rodinné striebro“, ako raz nazval rad zborníkov VARIA Slavomír Ondrejovič, dosiahol svoje dvadsiate zrnko – zborník z jubilejného XX. kolokvia mladých jazykovedcov, ktoré sa už vzhľadom na bohatú účasť nezmesť pod hocijakú malú strechu, a preto sa už druhý krát konalo v Účelovom zariadení Úradu vlády SR v Častej-Papierničke 24. – 26. novembra 2010 a zorganizovala ho bratislavská pobočka Slovenskej jazykovednej spoločnosti v spolupráci s Jazykovedným ústavom E. Štúra SAV.

No toto kolokvium bolo o čosi slávnostnejšie, jubilejné, a tak sa aj veľa spomínalo, ďakovalo, hodnotilo... I ceny sme rozdávali – zlaté kolký za zásluhy.

A ako to už býva, po dňoch prednášania i diskusií, radostných stretnutí so starými i novými priateľmi, po chvíľach so starými spomienkami i novými plánmi, prišli dni redaktorské, recenzentské a napokon aj tlačiarenské – menej veselé, dlhšie, naplnené skôr tichom a sústredením.

Aj tento dvadsiaty zborník Varia má svoju typickú podobu, akú nadobudol najmä v druhej desiatke ročníkov – veľký počet, rôznorodosť tém, hlbok vedecského uchopenia i rozsahov jednotlivých príspevkov. Je tak obrazom náplne, ktorá sa v našej i nám blízkej zahraničnej jazykovede rozvíja najmä v doktorských prácach mladých lingvistov a pre mnohých je príležitosťou na začiatku profesionálnej cesty skúsiť a zvažovať a nebyť pri tom sám. A v tom je zmysel kolokviálnych stretnutí a publikačných výstupov z nich.

Za organizátorov dvadsiateho kolokvia a za náš malý editorský kolektív, ktorý si podelil zborník abstraktov a plných príspevkov v elektronickej forme, ďakujem autorom za ich príspevky, recenzentom za starostlivé posúdenie textov a tiež všetkým, ktorí nám pomohli dielko dokončiť.

Gabriela Múcsková

Náše Kolokvium, naše Varia

Milé kolokvialistky, milí kolokvialisti,

do programu výročného stretnutia som prihlásila niekoľko slov o Variách, o tematickom spektre nášho zborníka, o jeho mieste v kontexte Kolokvia a v širšom odbornom priestore. Mali sme s Jaromírom Krškom podobnú ideu, Varia sú však iste hodny aj viacnásobného pristavenia.

Keď Lád'a Janovec niekedy pred rokmi písal svoje kolokviálne reflexie, vložil do názvu článku spojenie *dlouhá stříbrná řada* – obraz, ktorý zainteresovaným vcelku spoľahlivo sprítomní naše zborničky, zborníky až zborníčiská, ako vychádzali v priebehu rokov. Jazyk dovoľuje modifikačnými úpravami slova zachytiť vývin rozsahu jednotlivých zväzkov zborníka, ktorý pri pohľade na tento edičný rad ťažko môže uniknúť. Pravda, až po bod zvratu, za ktorým sa hrúbka nových zborníkov dá znova porovnať s prvými, len s tým rozdielom, že novo ide o zborníky abstraktov – a celé texty príspevkov, ktoré by sa viac do jedného zväzku nezmestili, sú prístupné na cd-rome či na internete. Hoci v došial' povedanom nie je nič o obsahu zborníkov, jeho podobe a vývine, predsa už sám pohľad na „rad“ niečo naznačuje. Nenadarmo Slavo Ondrejovič svojho času nazval Varia rodinným striebrom Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Doterajších 19 zväzkov zborníka je to, čo Kolokvium reprezentuje, čo z našich stretnutí natrvalo ostáva, na poličkách, v knižniciach, v rukách, v kyberpriestore – okrem toho, čo si nesieme v sebe. Pred „prihlásenými“ ďalšími slovami o Variách by som však predsa chcela ešte čosi aj o tom nemateriálnom, nezhmotnom, alebo zhmotnom trochu inak.

U mňa je pri tomto výročí asi najvýraznejším pocitom vďačnosť – rada by som (ako pamätnícka osoba, čo sa dosť intenzívne aktívne motkala okolo prvých desiatich ročníkov a v duchu a sporadicky aj inak okolo ďalších) vyslovila slová vďaky. Predovšetkým tým, čo stáli pri zrode Kolokvia – výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, ktorý myšlienku Kolokvia ako stretávacieho odborného priestoru pre mladých podporil. Už som to všelikde spomínala, ale poviem zase – mysleli sme si, že je to dobrá myšlienka, ale ani sa nám nesnívalo o chvíli, keď budeme v jeho dvadsiatom roku. Že raz budeme. (Ani že si napr. dovoľím písať Kolokvium, ako vlastne už dlho medzi nami žije – v proprializovanej podobe.) Najväčších zástancov malo pred 20 rokmi v Kláre Buzássyovej, vtedajšej predsedníčke SJS, a v Jurajovi Furdíkovi, nedá sa zabudnúť, ako Kolokvium od začiatku a potom dlhé roky veľmi podporoval – svojou pozornosťou a svojou pravidelnou účasťou – náš pán profesor, Ján Horecký. Ale aj každý ďalší výbor spoločnosti vnímal Kolokviá ako dôležitú súčasť lingvistickeho života. S takouto podporou sme prešli rokmi. S tým, že od východiskového organizovania v Bratislave s významnou spoluúčasťou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV prevzali postupne operateru – organizáciu aj vydávanie zborníka – aj ďalšie slovakistické pracoviská. Veľká vďaka patrí všetkým, čo sa organizačne v priebehu rokov starali, aby Kolokvium žilo. A, samozrejme,

dnešnému výboru SJS a organizačnému štábu Kolokvia, ktorý pripravil toto výročné stretnutie. A, prirodzene, všetkým kolokvialistkám a kolokvialistom, ktorí ten vlastný odborný aj spoločenský život už po dlhé roky udržiavali a udržiavajú.

Aj to sa mi ešte žiada pri výročí pripomenúť, že časť nášho spoločného čistého zisku z Kolokvia, to, čo je nemenej dôležité, ako možnosť vystúpiť so svojou témou a zapojiť sa do diskusií o práci iných, je čosi, čo sa tvorí ponad tým – pocit spoločenstva. Čosi, čo sa vo vzťahovej rovine – rozmanité väzby, priateľstvá, medzipracoviskové, medzinárodné – premieta potom do ďalších pracovných rokov. Otváranie „ľudského“ odborného priestoru. Možno trochu predbehnem Giorgia Cadorininiho – neviem presne, akým smerom sa budú uberať myšlienky v jeho vystúpení – ale vyzerá to trochu aj tak, že Kolokvium, kolokviálne stretnutia v dnešnom čase, keď sa kladie taký dôraz na kvantifikáciu vo vyhodnocovaní našej práce, spolu s rozličnými ukazovateľmi hodnotenia, ktoré príliš nepodporujú komunitný aspekt vedeckého života (ak sa povedzme minimálne hodnotia publikované príspevky z konferencií), predstavujú z tohto hľadiska trochu ako keby luxus. Čosi, čo až tak vo vykazovaniach nezaväzňuje, ale je také dôležité pre budúci život všetkých, ktorí na kolokviách vstupujú do nekvantifikovateľných odborno-medziludských vzťahov s ostatnými generačne blízkymi, čo sa všetci, na rozličný spôsob, venujú jazyku, svojmu, alebo jazykom v porovnaní či v kontaktach. Kolokvium ponúka štartovací, rozbehový priestor mladým adeptom vedy spolu s rozhlľadom a kolegiálnymi väzbami – som po tých rokoch veľmi vďačná všetkým, čo prispievali k jeho špecifickej atmosfére, k rozvíjaniu pocitu, aj tak by sa to vari dalo povedať, stavovskej príslušnosti a vzájomnosti.

A celkom aktuálne by som sa osobne, ale asi aj za nás všetkých, chcela poďakovať, hoci aj ťažko sa možno doďakovať, Jaromírovi Krškovi za prácu, ktorú v tomto výročnom roku vykonal, keď pripravil bibliografiu všetkých doterajších zborníkov Varia. Nevieť, či viete, odkiaľ vlastne pochádza názov zborníka, už som to tiež niekde, myslím, „pamätnícky“ písala – zrodil sa v lingvisticko-literárnej latinickej buzássyovskej domácnosti. Ak sa nemýlim, prišiel s ním v čase, keď sme názov pre prvý ročník zborníka hľadali, básnik Ján Buzássy – s názvom, ktorý mal odrážať šírku, variabilitu tém príspevkov tematicky nevymedzovaného podujatia (ak by som sa mylila, môže vplynúť táto informácia do našich kolokviálnych mýtov). Buzássyovská rodina je tak v histórii kolokvií zastúpená najpočetnejšie – keď Ludmila Buzássyová, tretia rodinná príslušníčka, po dvakrát vystúpila na kolokviu s témami prehlbujúcimi rodinnú (rodičovskú) tradíciu klasickej filológie. Podobne by sa dalo hovoriť o furdíkovskej či slančovskej línii, kde rodičovská časť reprezentuje tých, čo kolokvium v priebehu rokov podporovali, a „detská“ aktívnych účastníkov. A v priebehu dvadsaťročia už možno sledovať aj rodinnú generačnú výmenu, ak na prvý ročník kolokvia v chate Univerzity Komenského v Modre-Piesku prišla z Brna Stanislava Kloferová a teraz už medzi kolokvialistov patrí aj Stáňa Spinková, jej dcéra. Spomínam to všetko ako súčasť toho, čo možno nazvať spoločenstvom

pospájaným nielen kolegiálnymi, priateľskými, ale aj inými vzťahmi. Rozličné vzájomné prepojenia aktívnych kolokvialistov by sa asi dali kadejako znásobovať (možno najzaujímavejšie by bolo sledovať kolokviálne postupnosti učiteľov a ich žiakov), ak už je však reč o rodinnom zastúpení, nedá mi ešte nespomenúť rodinné účastnícke tandemy Gigerovcov, Žeňuchovcov, Ološtiakovcov či Štěpánovcov, ktorí po mnoho rokov obohacovali či stále obohacujú kolokviálne rokovania a obsahové spektrum Varií.

„Personálna otázka“ našich stretnutí bude, prirodzene, prítomná aj v ďalšom rozvíjaní tohto výročného textu cez ich obsahové stránky, tematické línie a tematickú prínosnosť. Bibliografia Varií, v ktorých je publikovaná väčšina prednesených príspevkov, hoci z rozličných dôvodov nie všetky, ponúka možnosť analyzovať uplynulých 19 ročníkov Kolokvia a 19 zväzkov Varií z rozličných hľadísk.

Jednou z dôležitých stránok Kolokvia z hľadiska prepájania výskumného priestoru a budovania mnohorakých vzťahov je jeho medzinárodnosť – medzi cieľmi, ktoré sme od začiatku sledovali, bolo okrem utvárania väzieb medzi slovenskými slovakistickými pracoviskami aj neprerušenie slovensko-českého lingvistického kontextu (prvé dva ročníky sa realizovali ešte v spoločnom štáte), nadväzovanie kontaktov so slovakistami z menšinových prostredí (najmä z Maďarska, Rumunska, Vojvodiny), so slovakistami a slavistami zo zahraničných pracovísk – oni všetci v priebehu rokov na Kolokviu rozvíjali tradičné a nastoľovali nové výskumné témy. Z najväčšej diaľky, z USA, prišiel pred 13 rokmi Mark Lauesdorf a je krásne, že je tu aj teraz. Okrem medzinárodnosti utvárala po mnoho rokov špecifikum Kolokvia jeho interdisciplinárnosť či multidisciplinárnosť. Láďa Janovec v už spomínanom texte, písanom pri 13. výročí Kolokvia, o tejto jeho stránke napísal: „Tak se mohou vedle sebe potkat badatelé v oblasti počítačové a korpusové lingvistiky a baltoslavisté, lexikologové a neurolingvisté, didaktici mateřského jazyka a odborníci na staré slovanské jazyky, sociolingvisté a psychologové, i logoped s literátem“. Postupom času nám Kolokvium zlingvističnelo – aj preto, že pri vzrastajúcom počte záujemcov sa mladí bádatelia z iných odborov do programu už veľmi nezместia, hoci je to aj škoda. V každom prípade však zborníky zachovávajú texty, kde sa otázok jazyka dotýkajú rozliční čo do zastúpených odborov už menovaní, no aj ďalší – s dialektológiou korešpondujú texty z etnológie, s aplikovanou lingvistikou sa stýkajú príspevky špeciálnych pedagógov... Ak sa pozrieme na najvernejších kolokvialistov, tých, čo opakovane prichádzali, patrí medzi nich napr. aj Karol Furdík ako reprezentant výskumníkov z oblasti umelej inteligencie so zameraním na problematiku prirodzeného jazyka.

Do času, keď som prešla Jarovu Krškovu bibliografiu, som si myslela, že opakovane, po viac rokov prichádzala väčšina kolokvialistov – ukazuje sa však, že je veľa, možno aj väčšina tých, čo na Kolokviu boli len raz. Keď zvažujeme príležitosť sledovať aj cez Varia osobnú vývinovú líniu jednotlivých mladých vedcov, ukazuje sa v danej súvislosti viacero možností. O mnohých, opakovane

prichádzajúcich a aj len jednorazových účastníkoch vieme, že pracujú v lingvistiky, aj kde a na čom pracujú – iná otázka však je, kde sú dnes tí ostatní. Zrejme nie každý, kto tu predniesol a následne publikoval výsledky svojho výskumu a premýšľania, ostal v lingvistiky, nie každého dokázali naše lingvistické pracoviská zamestnať a využiť rozbeh či rozlet, ktorý sľuboval kus budúcej odvedenej práce. Vystúpenie na Kolokviu niekedy bolo nie začiatkom, ale záverom krátko, jazykovedne orientovaného úseku života – no aspoň ten jeden výstup, jeden príspevok vo Variách ostáva.

Pri – už som to tak niekedy pomenovala – „pružnej stabilite“ kolokviálneho osadenstva, prirodzenej obmene účastníkov, má Kolokvium svoje stálice – z nich najstálicovatejšia je česko-slovenská dvojica Lád'a Janovec a Jaro Krško – v zborníkoch majú po 13 príspevkov. Za nimi nasleduje Karol Furdík a Anka Galisová s deviatimi, Juro Rusnák, Saša Chomová a Paľo Odaloš s ôsmimi, Martin Ološtiak a Zdeňka Opavská so siedmimi príspevkami, osem kolokviálistov prišlo na kolokvium 6-krát. Sú medzi nimi viacerí slovenskí a českí kolegovia, spomenula by som však aspoň ešte z poľskej strany Joannu Mielczarek. Zaujímalo ma pri nich, či boli v priebehu rokov sústredení na jednu, z rozličných strán obšľapávanú a rozvíjanú tému, alebo či sa ich pozornosť presúvala v nejakom rozbiehavejšom priestore. To sa, pravda, týka aj iných, čo boli na kolokviu menejkrát. Sú takí, čo v priebehu rokov postupne predstavovali, povedzme, čiastkové výsledky svojich dizertačných prác, sú aj takí, čo využili možnosť predstaviť nejaký svoj výskumný „solitér“, niekedy aj excentrickejšiu tému, pre ktorú Kolokvium predstavovalo vhodné prostredie. Kto má prehľad o kolokviálnej tematike, toho asi neprekvapí, že taký Jaro Krško patrí k tým, čo po celý čas rozvíjali jednu, v jeho prípade onomastickú problematiku – a treba povedať, že onomastika v celej šírke a diferencovanosti predstavuje – nielen uňho – jednu z výrazných kolokviálnych tém. Príspevky Lád'u Janovca sú zase diferencovanejšie, aj keď prevažne ide o lexikálne témy – ešte ako študent prišiel u nás s dovedy nie príliš rozpracúvanou problematikou autorského slovníka (šlo konkrétne o slovník Jaroslava Seiferta), z rozličných ďalších jeho tém možno spomenúť frazeológiu, ktorá bola aj u iných autorov v priebehu rokov pri rozličnom zacielení hojne zastúpená, adjektívnu slovotvorbu či lexikálnu sémantiku. Na príklade našich nestorov chcem len demonštrovať rozličné možné individuálne línie, ako sa zrkadlia v zborníkoch. U stálic možno spomenúť viacero iných, z hľadiska odboru prínosných tém – u Anky Galisovej otázku komunikácie a komunikačných prostriedkov rozličných sociálnych skupín a subkultúr, pri Zdeňke Opavskej problematiku prípravy výkladových slovníkov (na niekoľkých kolokviách predniesla spolu s ďalšími kolegynami z ÚJČ výsledky široko koncipovaného originálneho prieskumu preferencií používateľov slovníkov) a neologizácie slovnej zásoby; lexikálnym prevzatiám, ktoré tiež patria k témam kolokvia, v osobitom prepojení s onomastikou sa venoval Martin Ološtiak; Giorgio Cadorini nás na príklade svojej furlandčiny viedol do špecifickej problematiky revitalizácie a novej štandardizácie jazyka.

Nechcem sa však držať len tých, čo po mnoho rokov prichádzali a nedalo sa im „odísť“, hoci oni sú v mnohom pre udržiavanie atmosféry a zasväcovanie prvokolkvialistov takí dôležití, okrem iného aj tým, že privádzali a privádzajú ďalších, postupne už svojich študentov. Prirodzene však nemožno menovať všetkých, Jaro Krško sa dopočítal vyše 450 kolokvialistov. A ani všetky témy, ktorým sa venovali. Tak už len stručne k niektorým z ďalších otázok, ktorými Kolokvium prispelo do aktuálneho lingvistického diskurzu – mnohé z nich čiastkový diskurz, ktorý sa potom preniesol aj do ďalších odborných priestorov, otvárali. Takými nosnými témami boli napr. už spomenuté automatické spracovanie jazykov, počítačová a korpusová lingvistika, skúmanie variantnosti s využitím korpusových dát; novo nazeraná problematika bilingvizmu a jazykových kontaktov (v tom aj kontaktov menšinovej slovenčiny s väčšinovými jazykmi v rozličných prostrediach); problematika osvojovania reči a rozličné aspekty detskej reči; zreteľ na komunikačné, pragmatické a kognitívne aspekty fungovania jazyka; sociolingvistické výskumy – aj vo vzťahu ku koexistencii spisovného jazyka, resp. iných variet národného jazyka a nárečí; mnohoaspektový zreteľ na mediálnu komunikáciu, jazyk internetu, netspeak, reklamu, rozhlasový dialóg; výraznejšie ako v „nekolokviálnom prostredí“ sa venovala pozornosť hovorenej komunikácii a analýze hovorených textov. Pokiaľ ide o jednotlivé jazykové roviny, jednotlivé ročníky Varií priniesli nemálo príspevkov rozpracovájúcich témy fonetiky a fonológie, nové prístupy k deklinačnému systému, čiastkové slovtvorné analýzy so zameraním na lexikálnu dynamiku, neologizáciu aj okazionálnu lexiku, možno viac ako v súčasných jazykovedných časopisoch je vo Variách zastúpená syntaktická problematika. Zo slovenského, z českého aj poľského prostredia, ale aj z ďalších slovanských aj neslovanských priestorov, kde žije „mladá jazykoveda“, sa veľa pozornosti venovalo rozličným dialektologickým a historickým otázkam, v zborníkoch sú výrazne zastúpené výsledky konfrontačných či kontrastívnych výskumov.

Čo povedať na záver. Asi to, že ak zdôrazňujeme – nie len ja, ale vlastne každý, kto sa Kolokvia nejakým spôsobom dotýka, ľudský rozmer, aktuálny aj budúcnostný význam kolokviálnych vzťahov pre život jazykovedného spoločenstva, na úspešné odborné podujatie by to samo nestačilo. Je však zrejme, a pohľad do Varií to jasne ukazuje, že Kolokvium príspevkami svojich účastníkov v priebehu rokov otváralo nové témy a v rozličných smeroch (hoci aj s prímiesou začiatočnickejších prác) zásadne rozširovalo aj prehľbovalo lingvistické poznanie. Na všeličo už dnes môžeme nazeráť ako na súčasť dejín odboru, dejín jednotlivých disciplín aj osobných dejín ich nositeľov. A do budúcnosti budeme už môcť pre prvé dvadsaťročné narábať aj s ich „bibliografickou kronikou“ v prepojení s možnosťou nalistiť si potrebné aj v knižničke Varií dostupnej na internete (<http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/>). Je to dobrý pocit.

Mira Nábělková

Univerzity, mladí badatelé, společnost (akciová?)

Giorgio Cadorini

Ústav cizích jazyků – italština a latina, Filozoficko-přírodovědecká fakulta,
Slezská univerzita v Opavě, Opava

Letošní Kolokvium mladých jazykovedců je vědeckým setkáním s výrazným aktuálním nábojem: prožíváme dobu, kdy výzkumné ústavy, vysoké školství a univerzity živě diskutují o svém budoucím poslání.

Kolokvium je zřejmě aktuální už tím, že budoucnost se týká především mladých kolegů. Mladý kolega může ze změny nejvíce získat. Zároveň má stále čas přemýšlet svou životní dráhu, pokud se akademická kariéra stane slepou ulicí, a tím je nejméně podmíněným činitelem v soupeření pokusů o reformu. K tomu připomínám, že v době změn je zvlášť podstatná role mladých, neboť mladý člověk není ještě zařazen do zaběhlých struktur, ještě se nestal „další cihlou ve zdi“.

Kolokvium je ještě aktuálnější jako ukázka vědeckého života, který má málo společného s množnicí návrhy reformy „terciárního vzdělávání“ (abych nepoužíval sprostá slova jako univerzita či vysoká škola). Kolik elektronických formulářů vyplnili účastníci? Jakými akademickými tituly se prokázali? Kolik zaplatily jejich ústavy Slovenské akademii věd, aby jim poskytla své nejzkušenější odborníky jako konzultanty a debatéry? Na jakém papíře a s kolika fotografiemi vyjde sborník? Kdo má financovat výzkum otázek tohoto typu?: *Potrebujeme pádové koncovky alebo slovosled?*, *Atribúty jazyka v kultúrnych súvislostiach*, *Možnosti popisu adjektívni kolokability*. Některé otázky navíc vypadají podezřele: *Filozofické východiská skúmania mediálnej komunikácie*, *K staročeským výrazům bú a blázn*, *Krycie mená na internete*.

Klimax složený z předchozích otázek jsem uzavřel narážkou na financování. Ekonomické téma se dnes zdá hlavním východiskem úvah o univerzitě. Avšak ekonomicko-právní vztahy jsou spojeny s univerzitami od samého začátku. Etymologií slova *univerzita* se dostaneme k středověkému významu latinského výrazu *universitas*. Oproti populárnějším výkladům, nemá tento výraz nic společného se snahou uchopit vesmír či být všeobjímající. Ve středověku *universitas* znamená „sružení, jednota“ a označuje kolektivní útvar, do kterého se organizují učitelé působící na škole typu *studium generale* (Ceserani – De Federicis, sv. 3, s. 209).

Univerzita tedy vzniká z potřeby prosazovat i chránit zájmy vysokoškolských učitelů a jejich žáků. Oni si totiž tenkrát uvědomovali, že mají jisté znalosti a že potřebují záruky nejen kvůli osobnímu prospěchu, nýbrž i kvůli možnosti účinně bádát a předávat své znalosti mladším zájemcům. Podle místních možností jednotlivé univerzity postupně dosahovaly souboru ekonomicko-právních výsad, kterému říkáme *akademická svoboda*. Stručně o tom píše Hawel (2010, s. 51 – 53), detailně klasik Le Goff (1957, 1999).

Středověká univerzita se zabývala disciplínami, které odpovídají oborům pěstovaným na dnešních tradičních slovenských, českých a polských univerzitách: právo, písemnictví, lékařství, filozofie, teologie. Přírodovědecké a následně technické obory vznikaly později právě díky vývoji filozofie, po linii Mikuláš z Kusy – Francis Bacon – Galileo Galilei – René Descartes a dále, v nezávislém a nezakázkovém badatelském prostředí.

Zdůrazňuji netechničnost původních univerzit, abych upozornil na fakt, že právě neaplikované vědě města a panovníci výsadami zaručovali nezávislost. Poznali, že společnost potřebuje střediska vědeckého růstu jako předpoklad pro všeobecný pokrok.

Vysokoškolské vzdělání především humanitního typu se stalo zásadní oporou pro kariéru městského správce (např. Guido Guinizzelli) či vyhledávaného dvořana (např. Francesco Petrarca). Děti bankéřů získávaly stejný typ vzdělání a díky tomu dosahovaly významných funkcí ve městech (Giovanni Boccaccio) a dokonce se stávaly samy panovnicemi (Lorenzo de' Medici). Postupně se nejmocnější evropské země dostaly do rukou humanitně, případně i vysokoškolsky vzdělané generace a tento typ vzdělanosti se stal povinnou výbavou každého ctižádostivého šlechtice.

Společenský nástup vysokoškolského vzdělání s významnou humanitní složkou nezapříčinila působivost beletrie. Aktivní podpora a znalost souboru norem, které řídí fungování společnosti (což obnáší též znalost dějin navrstvení takových norem a příčiny aktuálního rozdělení moci), tvořily předpoklady pro to, aby panovník a jeho spolupracovníci mohli zachovat i rozvíjet své mocenské postavení – být zbožným krutým hromotlukem jako v raném středověku už nestačilo.

Od počátku 19. století až do poloviny 20. století se tento typ vzdělání předává širším společenským vrstvám v gymnáziích a na univerzitách. Po celá staletí, ačkoli bylo možno získat vysokoškolské vzdělání i mimo univerzity, se rozvoj vědy odehrával v badatelském kontextu poskytovaném sítí univerzit. Významné vynálezy se rodily, když ne přímo na univerzitě, díky práci filozofů a vědců, kteří na univerzitě studovali a nadále spolupracovali nebo aspoň diskutovali s univerzitními učiteli. Hlavním přínosem univerzitního badatelského prostředí byla právě nezávislost, která umožňovala uplatňování kritického myšlení (jehož kořeny sahají alespoň do helenistických filozofických škol) a jeho propojení s rozvojem vědecké metody. Kromě toho, univerzity umožňovaly bádání, které nebylo na zakázku.

Dnes už vládnoucí vrstvy nepocítují potřebu tradičního vysokoškolského vzdělání ani jeho tradiční humanitní složky. Také tento stav se označuje nálepkou *globalizace*. Výskyt tohoto výrazu v našem kontextu je právě ukázkou toho, co se děje na poli dnešního všeobecného vědeckého a kulturního povědomí. Následující shrnutí etymologie internacionalismu *globalizace* je provedeno na příkladu češtiny, avšak předpokládám, že jeho etymologie je v podstatě obdobná pro většinu evropských jazyků.

Etymologie

V záznamech Neologického lexikálního archivu (NLA ÚJČ) je první atestace českého slova *globalizace* (s podobou *globalisace*) z roku 1934 a slouží jako označení konkrétní pedagogické metody (Kartotéka NLA ÚJČ, 1934 Přítomnost 316 6, 4).

Další význam, „zevšeobecnění“, je zaznamenán v roce 1968 („Neoddělitelnou součástí přechodu na sazbovou daň z obratu je její globalizace.“ – Kartotéka NLA ÚJČ, 1968 Hospodářské noviny č. 4). První atestace slova s významem „celosvětové ekonomické propojování“ je z roku 1989 („Odvětví, v nichž globalizace zatím pokročila nejdále, jsou elektronika, komunikace...“ – Kartotéka NLA ÚJČ, 1989 Svobodné slovo 19. 5., 2d /Konkurence se zvyšuje/). Totožný význam je pro ekonomickou oblast vyjádřen už v roce 1967 pomocí „češtějšího“ tvaru *globalizování* (Kartotéka NLA ÚJČ, 1967 Hospodářské noviny č. 21 příl. 3a).

Význam, který nás nyní zajímá (formuluji ho následovně: proces vzniku novodobého celosvětového společného civilizačního rámce zapříčiněný působením moderní komunikační technologie a výsledný celosvětový civilizační rámec) se vyskytuje nejdříve v roce 1997 („Oslabená česká společnost vstupuje zároveň do éry globalizace a kybernetické revoluce...“ – Kartotéka NLA ÚJČ, Právo 13. 3. 1997 s. 10).

Polysémie výrazu *globalizace* není omezená na český jazyk, nýbrž je společná většině evropských jazyků. Polysémie je tedy vlastním rysem tohoto internacionalismu a, mimo jazyky původu jednotlivých inovací (francouzština a angličtina), postupné významové obohacování je spojeno s opakovanou výpůjčkou. Tento rys patří v různé míře celé čeledi výrazů se základem *-global-*: *globální*, *globálně*, *globalizovat*, *globalizace*, *pologlobální* a jiné.

Středem i původcem čeledi je přídavné jméno, které vzniklo ve francouzštině: *global* „celkový, všeobjímající; souhrnný; povšechný“. Toto slovo dovršilo integraci i konverzi adverbialního sousloví běžného v postklasické latině *in globo* „vcelku; úhrnem; přibližně“, které se v původní podobě používá dodnes ve francouzsky psaných textech. První atestace adjektiva *global* je z roku 1864, ale muselo existovat už během první poloviny 19. století, protože jeho odvozenina *globalement* je doložena už v roce 1840 (TLFi, s.v. *global*).

Adjektivum bylo následně přijato angličtinou se stejným významem i ve stejné psané podobě (OED2, s.v. *global*), ačkoli se už v roce 1676 objevil izolovaný výskyt přídavného jména *global* s významem „ve tvaru koule“ – podle všeho neúspěšný novotvar anglického teologa Roberta Dixonna (+ 1688), který má jen jednu další atestaci z roku 1848 (OED2, s.v. *global*; HTOED 01.05.07.03.06.05|02 adj.).

Vraťme se k heslu *global* v oxfordském slovníku. Podle něho má anglická výpůjčka v podstatě stejný význam jako původní francouzské slovo,

avšak v definici je na konci přidáno též významové rozšíření: „Týkající se či obsahující souhrn jistého počtu položek, kategorií, atd.; všeobjímající, sjednocený; *obzvláště*: týkající se či zahrnující celý svět; celosvětový; univerzální“. (Pertaining to or embracing the totality of a number of items, categories, etc.; comprehensive, all-inclusive, unified; total; *spec.* pertaining to or involving the whole world; world-wide; universal.)

Podle tohoto hesla je tedy význam *celosvětový* jenom specifickým výskytem širšího významu *všeobjímající*. Kontext prvního záznamu z oxfordského slovníku z roku 1892 proplétá zeměpis s uměním i s filozofií a navrídí k představě celosvětovosti, ale význam slova v tomto případě musí být onen původně vypůjčený z francouzštiny, protože článek cituje doslova francouzský výraz (ale výraz v anglickém textu musel být srozumitelný též pro středně vzdělaného severoamerického čtenáře, vzhledem k zaměření časopisu): „M. de Vogüé loves travel; he goes to the East and to the West for colors and ideas; his interests are as wide as the universe; his ambition, to use a word of his own, is to be ‘global’.“ (OED2, s. v. global, 1892, *Harper's Mag.* Sept. 492/2; Child, 1892, s. 492).

Z mého hlediska není významová příbuznost mezi celistvostí a celosvětovostí zřejmá a navrhuji následující mnohem pravděpodobnější příčinu anglické inovace: *global* až příliš intenzivně odkazuje na anglické slovo *globe*, jehož nejběžnější využití je ve smyslu „zeměkoule“ či „glóbus“. Anglické *globe* je skutečně etymologicky spojeno s latinským *globus* „koule, nejspíš nedokonalá jako při zimním koulování; klubko, smotek; hlouček lidí“, které je obsaženo v sousloví *in globo* a jím inspirovaným francouzským *global*. Přesto, jak jsme viděli, francouzský novotvar je vzdálený od latinského etyma, jak po stránce formální, tak po stránce obsahové a zakládá novou lexikální čeleď.

Toto jsme zjistili my etymologickým rozbořem, avšak u průměrného mluvčího angličtiny přitažlivá síla známého *globe* zapůsobila na jinak neprůhlednou výpůjčku *global* a ovlivnila její význam. Máme tady tudíž klasický případ lidové etymologie na základě metonymie (zde přenos z abstraktnějšího pojmu na konkrétnější).

Lze tedy tvrdit, že k rozšíření z původního francouzského významu na pojem „celosvětový“ došlo v angličtině vlivem lidové etymologie. První jednoznačná atestace inovace v oxfordském slovníku je teprve z roku 1928, dvě následující pocházejí z roku 1943 (OED2, s.v. global, 1928 *John o' London's* 24 Nov. 252/1, 1943 *Air Force* Feb. 22 (title), 1943 *Ann. Reg.* 1942 283).

Právě z roku 1943 jsou i první dvě české atestace v neologickém archívu. První jednoznačně prozrazuje svůj anglický (severoamerický) původ: „Pojem globální strategie se stal východiskem četných úvah v severoamerickém tisku. Rozumí se jím na oné straně oceánu strategie, která z vlastního kontingentu [sic!] vyzažuje na celou zeměkouli.“ Druhá atestace uvádí hned po internacionalismu „čestější“ ekvivalent – redakce pravděpodobně

předpokládala, že pro mnoho čtenářů není nový význam zřejmý: „[...] pro globální všesvětové vedení námořní války.“ (Oba záznamy: Kartotéka NLA ÚJČ, 1943 Lid. nov. 51.)

Abychom se dostali k „civilizačnímu“ významu, který nás zajímá, chybí ještě jeden krok. Důležitou roli v tom hraje originální myslitel. V roce 1960 Marshall McLuhan – univerzitní profesor zabývající se teoretickým výzkumem na poli literatury a kulturních dějin – vydává první text, který obsahuje slovní spojení *global village*: „Postliterate man’s electronic media contract the world to a village or tribe where everything happens to everyone at the same time: everyone knows about, and therefore participates in, everything that is happening the minute it happens. Television gives this quality of simultaneity to events in the global village.“ (OED2, s.v. *global*, 1960 Carpenter & McLuhan, *Explorations in Communication* p. XI.)

Z McLuhanova pojmu *global village* je odvozeno podstatné jméno *globalization* odpovídající českému *globalizace*, které jsme výše definovali „proces vzniku novodobého celosvětového společného civilizačního rámce zapříčiněný působením moderní komunikační technologie a výsledný celosvětový civilizační rámec“.

Glóbus

Reformy vysokoškolského zřízení jsou dnešními vládnoucími vrstvami často odůvodněny potřebami globalizace, a právě jsme určili, že výraz *globalizace* ve smyslu civilizačního procesu klade důraz právě na celosvětovost. Lze tedy říct, že konkuruje se starším internacionalismem *kosmopolitismus* „světoobčanství“, který je odvozen od původní řecké koiné, kde se světoobčanovi říkalo *kosmopolités*.

Vynechám podrobný rozbor otázky, v čem se pojmy *globalizace* a *kosmopolitismus* vzájemně liší, všimněte si ale toho, jak se jejich složení jeví ve světle klasických jazyků. *Kosmopolitismus* odkazuje na řecký *kosmos* „svět jako to, co je uspořádané, přehledné“, kdežto *globalizace* odkazuje na latinský *globus* „koule, nejspíš nedokonalá jako při zimmním koulování; klubko, smotek“.

Nelze už dokázat, že generace, které studovaly podle staršího vzdělávacího paradigmatu obvyklého na evropských gymnáziích a univerzitách do poloviny 20. století, podvědomě vnímaly ve výběru termínů rozdíl mezi uspořádaným světem a smotkem. Avšak opravdu výmluvnou metaforou je skutečnost, že dnešní běžné použití výrazu *globalizace* spočívá na lidové etymologii.

Výskyt výrazu *globalizace* v našem kontextu je totiž ukázkou toho, co se děje na poli dnešního všeobecného vědeckého a kulturního povědomí. Právě jsme viděli, jak abstraktní složku *global* „souhrnný“ přemazalo konkrétnější *globe* „zeměkoule“ (navíc je mnoha uživatelům angličtiny určitě bližší ještě konkrétnější význam „glóbus“, protože pro označení zeměkoule

si vystačí s mnohem běžnějším *Earth*). Lidová etymologie odpovídá úrovni analytického přístupu dnes dostačující pro zastávání mnoha společensky významných pozic: není důležité, jestli je lidová etymologie pravdivá, stačí to, že se bezproblémově zařazuje do kontextu každodenních zkušeností. Vědecká etymologie, naopak, je ukázkou kritického myšlení: nejdřív sbírám všechny údaje, vyčerpám všechny zdroje a předchozí výklady, až sestavím výsledný rámec, o jehož hodnotě vím, že nové hledisko či nové objevené údaje ho mohou překonat.

Výraz globalizace nabízí kouzlem nechtěného další metaforu. Označení tohoto moderního jevu spojuje mnoho lidí s představou moderního glóbu. Není řeč o masivních dřevěných glóbech, které vidíme v dochovaných starých univerzitních knihovnách – byly by pro dnešní potřeby příliš těžké – nýbrž mluvíme o dnešních dutých koulích tvořených tenkou vrstvou umělé hmoty. Takový dutý glóbus je vhodným předobrazem povrchního rádooby globálního pohledu na svět, kterému chybí některé rozměry, hlavně ten časový.

K čemu je dobré toto povrchní nekritické myšlení? Třeba k tomu, aby výrazy *Arab, muslim, Íránec, Peršan* byly vzájemně zaměnitelné, taktéž slova *radikální, ortodoxní, integralistický*. K tomu, abychom si nepředstavovali jako nejlidnatější muslimskou zemi 230-miliónovou Indonésii. Abychom nemysleli na to, že nejdéle trvajícím násilným náboženským konfliktem je v Evropě stoletý krvavý vnitrokřesťanský spor mezi protestanty a katolíky v Irsku (podle Suttona – 2010 včetně aktualizací v odkazech – 3 589 vražd jen v období 1969 – 2010); abychom se vůbec uspokojili s výkladem, že náboženské konflikty mají hlavní příčiny v náboženstvích. Abychom trvali na řeckých, židovských a křesťanských základech evropské kultury a zároveň si neuvědomili, že v tom případě kolébka evropské filozofie i historiografie leží v dnešním Turecku, spolu s druhým nejvýznamnějším křesťanským sídlem na světě Istanbulem.

Před týdnem jsem se pozastavil nad slovy zahraničního redaktora veřejnoprávní stanice Český rozhlas. Mluvil o tom, že nejúspěšnější pro nastávající dobu bude ekonomická politika zemí, které mnozí ekonomové sdružují do zkratky BRIC – Brazílie, Rusko, Indie a Čína. Co je to za politiku? Samozřejmě se jedná ve skutečnosti o čtyři odlišné politiky. Hlavní děličí čára však odděluje Brazílii od ostatních. 200-miliónová Brazílie se úspěšně zbavila dohledu Mezinárodního měnového fondu a investuje do sociální oblasti a do vzdělávání, včetně vysokého školství (mnozí italská mladá badatelé se tam stěhují kvůli lepším podmínkám). Její průmysl má poměrně velkou státní složku. Brazílská ekonomika investuje do technologie obnovitelných energetických zdrojů včetně motorových paliv. Tedy, na rozdíl od ostatních zmíněných zemí, rází politiku rozhodně alternativní severoamericko-evropskému bloku. Díky své ekonomické politice Brazílie dosahuje výborných ekonomických výsledků doprovázených rozšířeným všeobecným vzestupem životní úrovně, včetně nárůstu gramotnosti.

Pan redaktor neměl v úmyslu něco tajit. Jednoduše dnes není třeba tyto věci znát či je umět zohlednit, aby člověk mohl zastávat jeho pozici. Hlavně se nevyžaduje, aby zahraniční redakce ovládala španělštinu, natož portugalštinu, bez kterých si zprávy o skutečné situaci v jižní a střední Americe nemohou prověřit. Prověřovat si zprávy je součástí kritického myšlení.

Výše jsem zdůraznil, že povrchní rádoby světově globální pohled postrádá hlubší, především časový, rozměr. Uvedu příklad, který pochází z diskuse na X. Kolokviu z roku 2000. Jeden příspěvek vyzdvihoval výhody, které přináší nárůst v počtu lidí, kteří ovládají cizí světové jazyky – obzvláště angličtinu. Během tradiční diskuse po příspěvku jsem se zeptal, kdo z přítomných umí starořecky – nikdo. Na stejný dotaz by před padesáti lety odpověděla kladně alespoň část přítomných tehdy mladých lingvistů.

Kdyby značná část dnešních obyvatelů bývalého sovětského bloku znala hry, které Aristofanés napsal před dvěma a půl tisíciletími – hlavně *Jezdce* či *Vosy* –, nebyli by zdejší občané překvapeni některými nepříjemnými doprovodnými jevy demokratického života, způsobenými nemravnými mravy některých spoluobčanů. Myslím, že by je nejen brali s větším humorem, ale také by byli pohotovější těmto nepříjemnostem předcházet, takže by nedosáhly dnešních rozměrů.

Nálepka

Pohled na svět, který sdílí velká část pracovníků v nejrozšířenějších sdělovacích prostředcích, jsem výše označil jako rádoby globální. Těsně před etymologií jsem nazval slovo globalizace nálepkou.

Upřesňuji, že nemám nic proti pokroku v komunikačních technologiích (učím informatiku pro filology, jsem správcem stránek od roku 1994, přispívám do hesel na Wikipedii) a velmi vítám posilování pocitu vzájemnosti mezi lidmi přes rozdíly v zemích původu, které je následkem nárůstu *kvalitní* informovanosti o jiných – i vzdálených – civilizacích.

Nic nenamítám ani proti použití termínu globalizace s původním odborným významem, který vyjadřuje vztah mezi novými komunikačními technologiemi a změnami v civilizacích na celosvětové úrovni.

Bouřím se tedy proti neoprávněnému rozšiřování množiny jevů, které jsou společně označovány slovem globalizace. Nebouřím se kvůli estetice jazyka, bouřím se proti zjednodušování a zkratkovitému myšlení, které činí lidi krotkými vůči záměrům mocných ekonomicko-politických seskupení. Zdá se mi, že se velmi často objevuje snaha přesvědčit, že jisté opatření je nevyhnutelné, protože je odůvodněno globalizací, a globalizace je přece celosvětový přirozený vývoj, proti kterému je jakýkoli odpor od začátku beznadějný. Globalizace je často používána jako nálepka, která se lepí na věci nesterjnorodé, aby je představila jako vzájemně nutné: jsi proti X = jsi proti globalizaci = jsi proti internetu.

V následujících odstavcích se pokusím vyvrátit některá tvrzení o tom, jak se prý projevuje globalizace v oblasti předávání vědy a výzkumu.

Globalizuje se i akademický svět, proto musíme srovnávat, tj. měřit vysoké školy. Avšak vysoká škola je abstrakcí, čirým pojmem, není měřitelným konkrétním předmětem. To co měřit lze, jsou počty studentů, věk učitelů, množství vydaných knih, článků, patentů a uměleckých počinů. Lze měřit schopnost/ochotu výzkumníků pronikat do skupin akademiků, které ovládají rádooby globální akademický tisk s jakousi angličtinou jako publikačním jazykem, a do komisí, které rozdělují peníze.

Toto měření odpovídá myšlence, že když nelze měřit přímo vysoké školy, lze měřit jejich materiální přínos, a to je výroba knih, diplomů atd. Jenže skutečným přínosem naší práce je nemateriální příspěvek do společenského života. Stejně tak jako je rozmanitý společenský život se všemi svými rozměry (ekonomie, město, region, obec, umění, politika, technologie komunikace, zábava, zdraví, nemoc, sport, občanská sdružení, cestování, hledání člověka, pozorování hvězd...), jsou rozmanité i způsoby, jak univerzity a ostatní výzkumná a didaktická pracoviště přispívají společenskému životu (viz Čada – Ptáčková – Stöckelová 2009).

Pro naši úvahu je hlavním závěrem z popsané rozmanitosti dovětek, že pro různé lidi a pro různé skupiny je přínosné něco jiného v rámci naší nabídky. Proto nejenom nelze srovnávat přínos jednotlivých univerzit, ale navíc takové srovnávání postrádá smysl. Jeho výsledkem může být především zúžení činností a glajchšaltování (nikoli světovost) vysokých škol. A kdo má právo určit kritéria takové přeměny?

Globální svět nabízí studentům volbu univerzity, a proto univerzity musí soupeřit o studenty. V tomto pojetí student představuje zákazníka univerzity a ta musí ladit i balit nabídku více méně tak, jak to dělají hypermarkety pro svou anonymní klientelu. Jestliže dotáhneme metaforu o studentu a o zákazníkovi ještě dál, vyjde nám, že věda je zbožím.

Domnívám se však, že většina evropských studentů studuje na nejbližší vysoké škole, a to i z ekonomických důvodů. Pokud je student ochoten vybrat si vzdálenější školu, rozhodující je charakter města, kde instituce sídlí (evropské vysoké školy nebývají na samotě v kampusu), anebo zvučnost jejího jména či vyhraněnost oboru, který studenta zajímá. Charakter velkého města univerzita těžko ovlivní, zvučná tradice se nevytvoří během málo let. Snadné je však kontraproduktivně tupit vyhraněnost specializovaných oborů ve snaze o globalizaci/glajchšaltování.

V globální akademii odpovídají učitelé a výzkumníci určitým vzorcům, proto je vysoké školy snadno vyměňují za lepší, neprocházejí-li úspěšně pravidelnými prověrkami. Není pravda, že učitele lze snadno měnit. Za prvé kvůli provázanosti mezi vysokou školou a jejím teritoriím, která velmi často ovlivňuje různý vývoj stejného oboru ve dvou různých lokalitách. Za druhé kvůli rozdílům ve vědeckých zázemích: například knihovny mají mnohaleté dějiny, které určují jejich složení.

Otázka knihoven a zázemí vůbec se tyká též ekonomické stránky: pokud bylo 30 let soustavně investováno do literatury o syntaxi, nový lingvista zaměřený hlavně na sociolingvistiku bude kupovat mnoho nových knih (a mnohé z důležitých titulů už ani na trhu nenajde) a přitom nebude využívat už kouponou literaturu, čímž zmaří předchozí investici.

Co se týče prověrek, také pro ně platí to, co bylo řečeno o měření vysokých škol. Opravdový výkon učitele se měřit nedá a navíc takové měření postrádá smysl. Kdokoli se setkává opakovaně s formuláři výkazu vědecké práce, publikační činnosti, akreditačních materiálů apod., bude se mnou souhlasit. Proto pravidelné prověrky mají jako hlavní vnímatelný výsledek nastolení tyranie auditů, o které mluví literární vědec a filozof Konrad Paul Liessmann (2006, 2008). Takto ho cituje Václav Bělohradský (2010, *Chvála*): „Rakouský filosof K. P. Liessmann ve své *Teorii nevzdělanosti* hovoří o tyranii auditu: ‚Vědění je tu definováno podle externích kritérií, typu očekávání, aplikace a užítkovosti jako vyrobený produkt, tam kde neodpovídá těmto kritériím, musí být rychle vymazáno jako zastaralé.‘ Stát nás musí před tyranii auditů chránit, poskytnout nám dlouhý čas zrání, nutný k tvorbě až možná někdy v neznámém budoucnu užitečných zdrojů. Bránit před tyranii auditů to, co se rozvíjí jen v dlouhém čase růstu celku, je zakládající funkcí státu.“

Nebezpečí

Václav Bělohradský staví proti sobě prověřovací soustavu a dlouhodobé zrání vědecké znalosti. Navazuje tak na tradiční funkci univerzit, kterou jsem zmínil výše: neaplikovaná věda je nutná k všeobecnému pokroku. Vynález, ať je to nový technický nástroj jako počítačový procesor, anebo nový pojmový nástroj jako protokol http, se rodí mnoho let. Předchází mu dlouhá fáze teoretického vývoje. Fáze teoretického vývoje vypadá zpravidla jako redundantní ztráta času – její význam se projeví až potom, když přináší konkrétnější výsledky v podobě vynálezů.

Eratosthenés z Kyrény, knihovník státního alexandrijského Museia (Museion bylo starověkým předchůdcem středověkých univerzit) a první odborník, který sebe označil slovem filolog (Vránek 1974), už v 3. století před n. l. spočítal rozměry zeměkoule, ale první pokusy středomořských mořeplavců přelout západní oceán přišly až více než půl druhé tisíciletí později. Potíž je právě v tom, že o teoretickém výzkumu nelze předem vědět, jestli povede ke konkrétním výsledkům. Proto se nedají předem odůvodnit náklady spojené s takovým výzkumem.

I když jsem zde zdůraznil propojení mezi redundantním teoretickým výzkumem (viz pojem *redundantní kapacita* u Bělohradského 2010, *Chvála*) a vynálezem, rozhodně nechci hájit postoj, podle kterého je užitečná jenom ta věda, která povede ke konkrétním vynálezům. Humanitní vědy nevedou zpravidla k vynálezům, nýbrž prohlubují naši znalost o člověku a o lidské společnosti.

Třeba historie se zabývá tím časovým rozměrem, který rádo by globální pohled, jak jsem ho popsal výše, postrádá. Popisuje důvody a hledá skutečné

příčiny takzvaných náboženských válek. Připomíná minulá rozhodnutí vládnoucích kruhů a poukazuje na jejich dobré i špatné následky. Ukazuje analogie mezi dnešními a minulými opatřeními, naznačuje, že jistým rozhodnutím užitečným pro určitou skupinu lidí se pravděpodobně znovu dostaví stejná škoda pro většinu obyvatelstva, jaká byla zaznamenána v minulosti.

Filologie rozebírá texty, objasňuje jejich význam, propojuje je s jinými texty, zasazuje obsažené myšlenky do neočekávaných či opomenutých souvislostí. Pomocí nástrojů filologie lze pozorovat vývoj slovní zásoby a vnímat podobnosti ve výrazivu některých veřejných osob, které se naopak představují jako vzájemně nekompatibilní. V poslední době je obzvláště zajímavé srovnávat hovory některých současných státních činitelů s projevy exponentů minulých totalitních režimů.

Humanitní vědy popisují společnost a lidi, jací jsou. Tím znesnadňují manipulaci s obrazem naší společnosti a hlavně s naším pohledem na ni, jinými slovy s naším diskurzem o ní. Právě kontrola nad tímto diskurzem – Václav Bělohradský ji nazývá *diskurzivní hegemonie* (2010, *Dispensa*, s. 5) – je jedním z klíčů, které umožňují vládnoucím vrstvám vládnout.

Pro toho, kdo chce určovat vývoj ve společnosti nad hlavami většiny občanů a omezit jejich účast v rozhodovacím procesu, pěstování humanitních věd na nezávislé státní vysoké škole představuje nejenom nežádoucí plýtvání ekonomickými prostředky, nýbrž i nebezpečí.

Humanitní vědy totiž používají jako nástroje projevy kritického myšlení. V rozboru, který jsem v tomto textu vyložil, jsem použil právě badatelské nástroje, které mi poskytly rétorika a lingvistika: klímax, metonymii, metaforu, etymologii. Tento popis důsledků pohledu rádo by globálních postojů, které se projevují v aktuálních návrzích reformy vysokých škol a výzkumných ústavů, je tedy aplikací kritického myšlení.

Na závěr ukázka redundantní humanitní vědy: Bělohradského (2010, *Chvála*, včetně krácení) citát Čapkova výkladu o rozdílu mezi robotem a člověkem v *RUR*.

„Člověk, to je něco, co dejme tomu cítí radost, hraje na housle, chce jít na procházku a vůbec potřebuje dělat spoustu věcí, které jsou vlastně zbytečné (...), když má třeba tkát nebo sčítat. Naftový motor nemá mít šťapce a ornamenty (...). A vyrábět umělé dělníky je stejné jako vyrábět naftové motory (...), jaký dělník je prakticky nejlepší? Ten, který má nejmenší potřeb. Mladý Rossum vynalezl dělníka s nejmenším počtem potřeb (...), vyhodil všechno, co neslouží přímo práci. Tím vlastně vyhodil člověka a udělal Robota.“

LITERATURA A PRAMENY:

- ADORNO, Theodor W.: *Teorie polovzdělanosti*. In: *Orientace*, 1966, č. 1, s. 62 – 71, č. 2, s. 66 – 75. Původně Adorno 1959 = Adorno 1979.
- ADORNO, Theodor W.: *Theorie der Halbbildung*. In: ders. *Soziologische Schriften I*. Hrsg. v. Rolf Tiedemann. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1979, s. 93 – 121. Text z roku 1959. Český překlad: Adorno 1966.

- BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Dispensa di sociologia politica. 2010 – 2011*. 2010. 259 s. Online WWW (PDF 2 MB) [cit. 19. 1. 2011]: <<http://www.sp.units.it/Docenti%20Materiali/dispensa%20di%20sociologia%20politicia%202010-11.pdf>>.
- BĚLOHRADSKÝ, Václav: Chvála státu. Věnováno státním zaměstnancům České republiky. In: *Salon*, č. 693, 4. listopadu 2010, s. 5, 7. Online WWW [cit. 6. 11. 2010]: <<http://www.novinky.cz/kultura/salon/215968-vaclav-belohradsky-chvala-statu.html>>.
- CESERANI, Remo – DE FEDERICIS, Lidia: *Il materiale e l'immaginario. Laboratorio di analisi dei testi e di lavoro critico*. Torino: Loescher 1978 – 1988. 10 voll.
- ČADA, Karel – PTÁČKOVÁ, Kateřina – STÖCKELOVÁ, Tereza: *Věda a nevládní organizace. Zkušenosti, možnosti, inspirace*. Praha: Zelený kruh 2009. 45 s. Online WWW [cit. 21. 11. 2010]: <<http://www.zelenykruh.cz/dokumenty/veda-a-no.pdf>>.
- CHILD, Theodore: Literary Paris. In: *Harper's New Monthly Magazine*, September 1892, vol. 85, Issue 508, pp. 489 – 507. Online WWW [cit. 7. 1. 2011]: <<http://digital.library.cornell.edu/cgi/t/text/pageviewer-idx?c=harp&cc=harp&idno=harp0085-4&node=harp0085-4%3A1&frm=frameset&view=image&seq=499>>.
- DONALDSON, Peter: *„All which it inherit“: Shakespeare, Globes and Global Medias*. In: *Shakespeare Survey 52. Shakespeare and the Globe*. Ed. Stanley Wells. Cambridge: Cambridge University Press 1999, pp. 183 – 200.
- HAWEL, Josef: Patří vzdělání do rukou trhovců?. In: KELLER, Jan a kol. *Proč nezavádět školné. Vzdělání není zboží!* 2010, s. 43 – 65.
- HTOED: KAY, Christian et alii: *Historical Thesaurus of the Oxford English Dictionary. With additional material from A Thesaurus of Old English*. Oxford: Oxford University Press 2009. 2 voll.
- KELLER, Jan a kol.: *Proč nezavádět školné. Vzdělání není zboží!* 2010. 100 s. Online WWW [cit. 21. 11. 2010]: <http://vzdelaninenizbozi.cz/dokumenty/BrozuraVNZ!-Proc_nezavadet_skolne.pdf>.
- KOHÁK, Erazim: Myšlení národa. In: *Salon*, č. 610, 19. března 2009, s. 1 a 3. Online WWW [cit. 30. 12. 2010]: <<http://borntoanthropology.blog.cz/0904/mysleni-naroda>>.
- LE GOFF, Jacques: *Les intellectuels au Moyen Âge*. Paris: Seuil 1957. 191 p. Český překlad: Le Goff 1999.
- LE GOFF, Jacques: *Intelektuálové ve středověku*. Praha: Karolinum 1999. 183 s. Původně: Le Goff 1957.
- LIESSMANN, Konrad Paul: *Theorie der Unbildung. Die Irrtümer der Wissensgesellschaft*. Wien: Zsolnay 2006. 176 s. Český překlad: Liessmann 2008.
- LIESSMANN, Konrad Paul: *Teorie nevzdělanosti. Omyly společností vědění*. Praha: Academia 2008. 125 s. Původně: Liessmann 2006. Online WWW (PDF 9,1 MB) [cit. 4. 2. 2011]: <http://download857.mediafire.com/ff6f3uxfg9xg/2yjymmywngt/Liessman-Teorie_nevzd%C4%9Bnanosti.pdf>.
- NLA ÚJČ: *Neologický lexikální archiv při Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky (ÚJČ)**.
- OED2: SIMPSON, J[ohn] A[ndrew]; WEINER, E[dmund] S.C: *The Oxford English Dictionary. Second Edition*. Oxford: Clarendon Press 1989. 20 voll.

* Děkuji kolegyni Zdence Tiché, která mě seznámila s internetovými lexikografickými nástroji, které poskytuje prostřednictvím internetu ÚJČ, a kromě toho prohledala v NLA výskyty řetězu „globaliz-“ od roku 1993. Výsledek dotazu mi poslala dne 8. prosince 2010. Se Zdenkou jsem se seznámil díky minulým Kolokviím a bez její pohotovosti pomoci by etymologie slova „globalizace“ nedosáhla nynější kvality.

Pozvánka na konferenci. Idea univerzity v dnešní době. Zámek Pardubice 9. a 10. listopadu 2010. Přehled anotací. [Pardubice: Katedra filosofie Univerzity Pardubice]. 4 s.

SUTTON, Malcolm: *Sutton Index of Deaths* [online]. [2010]. WWW [cit. 7. 1. 2011]: <<http://cain.ulst.ac.uk/sutton/>>.

TLFi: *Le Trésor de la Langue Française informatisé*. Online WWW [cit. 2. 1. 2010]: <<http://atilf.atilf.fr/>>.

VRÁNEK, Čestmír: Eratostenés z Kyrény. In: BAHNÍK, Václav a kol.: *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda 1974, s. 190.

Jazyková situácia v meste Lučenec

Katarína Barnová

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Problematickou výskumu jazykovej situácie sa zaoberalo i v súčasnej dobe zaoberá mnoho lingvistov. Náš príspevok zachytáva súčasnú jazykovú situáciu v meste Lučenec, nachádzajúceho sa na juhu stredného Slovenska neďaleko maďarských hraníc. Lučenec, pomenovaný „srdce Novohradu“, sa rozprestiera v centrálnej časti Lučenskej kotliny a svojou polohou vytvára prirodzený geografický stred v južnej časti stredného Slovenska. V súčasnom období žije na území mesta Lučenec 27 469 obyvateľov, z čoho slovenskú národnosť tvorí 23 120, českú 173, ukrajinskú 7, ruskú 7, maďarskú 3 713, moravskú 6, nemeckú 8, bulharskú 9, rómsku 656, rusínsku 6, poľskú 5 obyvateľov a židovskú 1 obyvateľ.

1. Tradícia výskumu mestskej reči

Náš výskum nadviazal na výskum uskutočnený v rokoch 1963 – 1965 pod vedením E. Paulinyho, ktorý bol zacielený na výskum jazyka mesta, mal zisťovať stav normy spisovného jazyka v jednotlivých mestách, vymedziť inventár jazykových javov, ktoré mali byť akýmsi ukazovateľom najdôležitejších znakov reči mesta. Išlo o zistenie hovorovej podoby spisovnej slovenčiny v rozmanitých vrstvách spoločnosti, a to v prostredí, v ktorom sa spisovná reč používa ako normálna forma spoločenského styku. Výsledky výskumu mestskej reči predstavovali skvelú bázu na prípadný celoplošný výskum živej podoby slovenčiny v ďalšom období (Zdroj 1).

Súčasná jazyková situácia opodstatňuje úvahu o hovorovej slovenčine ako spisovnej variete národného jazyka, ktorú charakterizujú prvky všetkých rovín jazykového systému, má celoslovenskú platnosť a dominantne sa používa v oficiálnom a polooficiálnom a prípadne aj v neoficiálnom ústnom jazykovom styku. Pri výskume hovorovej slovenčiny ide o analýzu komunikačných útvarov, konkrétnych prehovorov, na základe čoho sa vymedzí „útvarový“ charakter konštitujúcej sa formy v rámci stratifikácie národného jazyka. Podľa J. Bosáka je však dôležitý vzťah hovorenosti a písanosti (Zdroj 1). Je potrebné overiť platnosť tvrdenia, že bežne hovorený jazyk (hovorová slovenčina) je neštruktúrna varieta, v ktorej ide o prienik množín jazykových prostriedkov patriacich k jednotlivým komunikačným varietám. Je maximálne variabilný – v závislosti od komunikačnej situácie sa v ňom v rôznom stupni aktuálne využívajú všetky výrazové prostriedky národného jazyka, vymyká sa normovanosti, pretože pri komunikácii prvé miesto zastupuje prestížnosť, nie spisovnosť (Zdroj 1).

Ak sa však predpokladá, že sa v ústnej komunikácii konštituuje hovorová slovenčina ako samostatná varieta s celoslovenskou platnosťou, zároveň by sa malo predpokladať, že v oficiálnej a polooficiálnej ústnej monologickej a dia-

logickej komunikácii bude mať aj svojich „obligátnych“ nositeľov. Súbor týchto nositeľov bude v istej miere identický s komunikantmi, ktorí v písomnom styku uprednostňujú spisovný jazyk. Hovorová slovenčina ako osobitná varieta národného jazyka bude podľa J. Findru (2007, s. 262) systémovo štruktúrovaný útvar, systémovo vymedzený aj svojou normou, ktorá bude do istej miery identická a zároveň v istých bodoch odlišná od kodifikovanej normy spisovného jazyka. V tejto súvislosti sa môžu vymedziť prvky do dvoch skupín. V prvej skupine tie, ktoré prekračujú hranice regiónov a ako typické prenikajú naprieč jazykom všetkých vrstiev, budú charakteristickými znakmi utvárajúcej sa hovorovej slovenčiny. Oproti nim je potrebné identifikovať osobitné diferenciacne prvky, ktoré majú iba regionálny alebo aj individuálny charakter.

2. Výskum

Náš výskum bol založený na sociolingvistickej metodológii uplatňovanej v súčasných výskumoch bežnej spontánnej komunikácie. Na začiatku sme zosumarizovali písomné pramene – domáce a zahraničné monografie, zborníky, štúdie, ktoré sa zaoberali základnou charakteristikou skúmaného mesta Lučenec a jeho okolia, problematikou spontánnej komunikácie, stratifikácie národného jazyka a vymedzením jednotlivých variet, ktoré sú pravdepodobne zastúpené v mestskej reči v Lučenci.

Pre jazykový prejav každého jednotlivca je príznačný individuálny výber výrazových prostriedkov. Voľba a použitie rozličných foriem jazyka závisí predovšetkým od samotného jednotlivca a od komunikačnej situácie, v ktorej sa momentálne nachádza. Spolu s komunikačnou situáciou „dolaďuje“ jeho prejav aj „vektor spontánnosti modifikovaný konštantnými a premennými sociokomunikačnými parametrami hovoriacich“ (Patráš, 1995).

2.1. Výskumná vzorka

Výskumná vzorka v našom výskume pozostávala zo 188 respondentov. Nebolo jednoduché nájsť ľudí, ktorí boli ochotní sa zúčastniť výskumu. Mužov bolo 91, žien 97. Respondentov sme rozdelili podľa základných kritérií: podľa pohlavia, veku, vzdelania a podľa toho, kde strávili väčšinu svojho života, čo sme zaznamenali v nasledovných tabuľkách. My sme rozdelili generáciu na najmladšiu, mladšiu, strednú a staršiu. Každá z týchto generácií bola dôležitou súčasťou nášho výskumu.

Tabuľka Rozdelenie respondentov podľa pohlavia, veku a vzdelania

Pohlavie	Muži					Ženy					Spolu M+Ž
	zákl.	stred.	mat.	vys.	spolu	zákl.	stred.	mat.	vys.	spolu	
15 – 21 rokov	12	6	5		23	12	7	5		24	47
22 – 40 rokov		5	11	10	26		7	7	13	27	53
41 – 60 rokov		8	7	9	24		6	10	10	26	50
61 a viac rokov	2	6	6	4	18	7	3	8	2	20	38
Spolu	14	25	29	23	91	19	23	30	25	97	188

Základné vzdelanie ukončilo 33 respondentov, 48 respondentov má ukončené stredoškolské vzdelanie, 59 respondentov dosiahlo stredoškolské vzdelanie s maturitou, ukončené vysokoškolské vzdelanie má 48 respondentov.

Tabuľka Rozdelenie respondentov podľa prežitia väčšiny života

Pohlavie	Muži		Ženy		Spolu
	mesto	dedina	mesto	dedina	
15 – 21 rokov	17	6	18	6	47
22 – 40 rokov	22	4	24	3	53
41 – 60 rokov	21	3	23	3	50
61 a viac rokov	8	10	10	10	38
Spolu	68	23	75	22	188

Z uvedenej tabuľky nám vyplýva, že 138 respondentov strávilo väčšinu svojho života v meste Lučenec, 50 respondentov prežilo väčšinu svojho života v blízkosti Lučenca – v okolitých dedinách. Jednotlivé kategórie označujeme: 15 – 21 rokov (najmladšia veková kategória), 22 – 40 rokov (mladšia veková kategória), 41 – 60 (stredná veková kategória), 61 a viac rokov (staršia veková kategória).

2.2. Metódy získavania a spracovania výskumného materiálu

Pri výskume a na získanie čo naj dôveryhodnejších informácií sme využili metódu dotazníka a metódu monologických a dialogických nahrávok. Na základe analýzy spontánnych hovorených prejavov obyvateľov mesta, pozorovania neformálnych komunikačných situácií a výsledkov z dotazníkov sme zisťovali, aká forma jazyka sa tu najčastejšie uprednostňuje, aký vzťah majú naši respondenti k jeho variétam a aký je ich postoj k samotnému jazyku. Všimli sme si aj interferenciu ostatných jazykov na reč v komunikácii obyvateľov. Snažili sme sa zamerať hlavne na fonickú stránku jazyka, zároveň sme sa však sústredili aj na morfológické a lexikálne javy.

Dotazník slúžil na zistenie javov fonickej, morfológickej a lexikálnej roviny. Bol predložený respondentom v písanej podobe, ktorí si mohli v jednotlivých častiach zvoliť odpoveď (prípadne doplniť vlastnú), ktorú používajú v bežnej komunikácii. Výsledky dotazníkovej metódy nám poskytli bohaté údaje, ktoré sme vnímali len ako doplnujúce, pretože aj pri jeho riešení sa niektorí respondenti „stylizovali“ a prikláňali sa k spisovnému variantu, hoci dotazník upozorňoval, aby vyberali také slová alebo slovné spojenia, ktoré vo svojej komunikácii naozaj používajú a nie také, aké pokladajú za správne a spisovné. Dotazník sa skladal z dvoch častí: prvá obsahovala určité osobné údaje, ktoré sme sa snažili stručne sformulovať, druhá časť – zahŕňala v sebe 5 blokov (A, B, C, D, E), pričom každý blok sa orientoval na zistenie nejakého konkrétneho javu. Okrem dotazníkovej metódy sme v našom výskume využili metódu monologických a dialogických nahrávok, v ktorých sme sa zamerali hlavne na výslovnostné javy v komunikácii obyvateľov mesta Lučenec. Nahrávky slúžili na potvrdenie, prípadne vyvrátenie výsledkov, ktoré priniesli údaje z dotazníka. Nahrá-

vali sme respondentov rôznych vekových kategórií v rôznych neformálnych prostrediach. Nahrávanie respondentov predstavovalo najnáročnejšiu časť práce. Počas nahrávania sme sa u niektorých obyvateľov stretli s veľkou nedôverou a s neochotou zaznamenať ich hlasový prejav na diktafón. Pri výbere sme preto oslovili hlavne rodinných príslušníkov, známych, priateľov, tí nám odporučili ďalšie osoby, ktoré boli vhodné do nášho výskumu. Vzorka nahrávaných bola dosť pestrá. Zamerali sme sa na obyvateľov narodených v Lučenci a tých, ktorí celý svoj život prežili v tomto meste. Okrem nich sme do výskumu zaradili aj takých, ktorí síce nežili priamo v Lučenci, ale ich život úzko súvisel s týmto mestom (celý život tu pracovali alebo študovali a boli alebo stále sú v úzkom kontakte s obyvateľmi mesta Lučenec, čo sa značne odzrkadlilo aj v ich jazykovom prejave). Pri nahrávaní sme si zaznačovali pohlavie informátora, vek, ukončené vzdelanie, rodisko a miesto, v ktorom prežili väčšinu svojho života, prípadne nejaké charakteristické znaky v reči jednotlivca. Výber témy sme ponechali na hovoriacich, aby sa cítili pohodlne a uvoľnene. Niektorí v skratke porozprávali o svojej rodine, spomienkach, svojom živote, iní o práci alebo škole a niektorí o prvej veci, ktorá im prišla na rozum.

Respondenti boli dopredu upozornení, že sa ich prejav zaznamenáva na diktafón. S vedomím nahrávania bolo pre mnohých zložitú vecou nejaký „duchaplň“ rozhovor, hoci sme sa u každého snažili navodiť príjemnú, uvoľnenú a priateľskú atmosféru. U niektorých nahrávaných sme mali aj napriek veľkej snahe obrovský problém odbúrať stres z nahrávania. Nechali sme ich pár minút rozprávať bez diktafónu, aby sa „rozohriali“, ale len čo si uvedomili, že sa ich prejav zaznamenáva, začali habkať, koktať, prípadne sa úplne zasekli.

Pri niektorých nahrávkach sme využili pomoc iných ľudí, ktorí sa s nahrávanými poznali. Napriek týmto snahám sa však niektorí obyvatelia štylizovali do určitých polôh, snažili sa rozprávať čo najspisovnejšie, premýšľali nad výberom slov a slovných spojení a ich hlasové prejavy boli dosť neprirodzené. Na druhej strane sa našli aj také „vzorky“, ktoré po niekoľkých sekundách úplne zabudli na diktafón, ich prejav prebiehal uvoľnene bez akýchkoľvek strojní a problémov a vďaka ktorým sme zachytili prirodzené prejavy v spontánnej komunikácii. Najlepšia spolupráca bola so staršou generáciou (nad 61 rokov), ktorej účastníci ani nevnímali, že sa ich prejav nahráva a spontánne rozprávali o svojom živote, o svojich spomienkach. Najväčšie problémy sa vyskytli s najmladšou generáciou, z ich strany bola najmenšia ochota zaznamenať nepripravený hlasový prejav na diktafón.

Rozhovory boli individuálne alebo skupinové. Získali sme rôznorodý hlasový materiál. Nahráli sme vyše 50 ľudí, ale do výskumu sme zaradili a rozpracovali nahrávky s 29 ľuďmi, ostatné sme pre rušivé prostredie, nadmerný výskyt vulgarizmov alebo pre odmietnutie zverejnenia nepoužili. Aj keď získané výsledky neposkytujú absolútne tvrdenia, domnievame sa, že výskumná sonda (vzorka) je dostatočne veľká na to, aby poukázala na charakteristické znaky v skúmanej lokalite.

2.3. Analýza získaného materiálu

Získaný materiál sme podrobili analýze vo fónickej, morfolologickej a lexikálnej rovine. Podobne ako každé mesto aj Lučenec má však svoje charakteristické znaky, ktoré ho odlišujú od ostatných stredoslovenských miest. Je to podmienené aj tým, že na jazykové prejavy obyvateľov, najmä na ich výslovnostnú normu neustále pôsobili a pôsobia vplyvy ostatných jazykov – hlavne maďarského a českého jazyka, s ktorým sa obyvatelia mesta denne stretávajú. Na základe pozorovaní, rozhovorov, analýzy našich nahrávok, ktoré sme zároveň porovnali s výsledkami dotazníka, sme vymedzili tieto znaky:

2.3.1. Fónická rovina

Práve výslovnostné javy môžu presvedčivo určiť formu jazyka, ktorá sa využíva na určitom území. J. Ružička pri úvahách o štandardnej variete slovenčiny vymedzil aj jej lokálne varianty, odlišujúce sa zvukovými prostriedkami. Tvrdí, že vzniká celospoločenské koiné, čiže štandardný útvar slovenčiny, ktorý sa prejavuje čoraz silnejšie, i keď sa v ňom naďalej uplatňuje miestne či krajové zafarbenie, takže používateľ a je možné aj dnes pomerne ľahko zaradiť na západné, stredné alebo východné Slovensko – napr. podľa miery mäkkosti spoluhlások, podľa distribúcie kvantity samohlások a zachovania rytmického krátenia a pod. (Zdroj 1).

Hláskoslovie. V samohláskovom systéme sme zaznamenali určitú rozkolísanosť. Odlišnosti sme si všimli vo výslovnosti samohlásky *ä*. Zo samohláskového systému stredoslovenského hovorového jazyka sa postupne stráca samohláska *ä*. Najčastejšie sa nahrádza hláskou *e*, len ojedinele *a*. V bežnej komunikácii obyvatelia nahrádzajú výslovnosť samohlásky *ä* samohláskou *e*, napr. *devet', pet', pametám si*. Výslovnosť *ä* sa vyskytuje veľmi zriedka. Pri nahrávaní sa nám výslovnosť tejto samohlásky nepodarilo zachytiť ani u jedného účastníka, hoci mnohí respondenti v dotazníkoch uvádzali práve spisovnú výslovnostnú formu – *devät'*.

Na základe výsledkov sme zistili, že v mestskej reči sa vyskytuje nárečový tvar *nak* oproti *ñex*. Dotazník naznačil jeho využívanie (najmladšia a staršia uprednostnila nárečovú formu *nak*), u respondentov ostatných kategórií má dominantné postavenie využitie spisovného tvaru *ñex*.

V južnej oblasti stredného Slovenska (Lučenec) sa stretávame s istými variantmi základnej výslovnosti monoftongu *a*. Lučenský usadlíci majú výslovnosť samohlásky akusticky zadnejšiu a hlbšiu, artikulačne sú pery nepatrne zaokrúhlené a jazyk sa posúva dozadu. Výsledkom takejto artikulácie, ako uvádza E. Kriaková (2007, s. 45), je labializované *a*, ktoré sa vyskytuje v maďarčine. Zaujímavá je výslovnosť monoftongov *á, é, í, ó, ú*. Pre obyvateľov mesta Lučenec je príznačné zvýraznenie (predĺženie) kvantity (dĺžky), čo je zreteľne zachytené aj v našich nahrávkach (napr. v slovách *kamarát, dátum, kalendár, lekvár* a pod.). Hovoríme o tzv. „maďarskom zaťahovaní“, „spievaní“ o „maďarskom prízvuku“, ktoré sa obyvateľom mesta Lučenec bežne prisudzujú. My by sme tento „maďarský prízvuk“ charakterizovali ako typický „lučenský prízvuk“.

V mestskej reči v Lučenci sa objavuje *e* na mieste spisovného *ie* u niektorých slovies v neurčitku a v tvaroch 1. a 3. os., napr. *pozret'* namiesto *pozrieť*, ďalej pri slovesách beriem (*berem*), dozrieť (*dozret'*) atď.

Výslovnosť *i* sa zhoduje so spisovným jazykom. Zriedkavým javom bolo *i* v slove *misím*, *misín*, ktoré sme uviedli v dotazníku. V súčasnej dobe je tento jav zriedkavý. V bežnej komunikácii sa každá veková kategória priklonila v prevažnej miere k spisovnému variantu. Výraz *misím* použil iba jeden respondent staršej generácie, ktorý väčšinu svojho života strávil v dedinskom prostredí.

Distribúcia *o* je tiež zhodná so spisovným jazykom. V minulosti sa výslovnosť *o* objavovala napr. v deminutívach *stromčok*, *hrnčok*, *xlapčok*. V dotazníku slovo *stromčok* uvádzala len staršia generácia (nad 61 rokov), ale aj to len zriedka a väčšinou to boli respondenti, ktorých život bol spojený s okolitou dedinou. Pozorovanie, aj výsledky potvrdili, že tento typ v mestskej reči v Lučenci nahradil spisovný variant s príponou *-ek* (*stromček*, *hrnček*, *xlapček*). Pri výbere nárečových slov (či už z hľadiska morfológického, ale najmä z hľadiska fonického) sme pri vyplňovaní dotazníkov u najmladšej generácii zachytili množstvo reakcií a komentárov: doslova údiv, zhrozenie, neznalosť a pobavenie sa nad niektorými slovami: *to čo sú za slová?*, *preboha, to ešte niekto hovorí takýmto spôsobom?*, *v Lučenci sa takto isto nerozpráva, to fakt len lazníci na dedine sa takto môžu vyjadrovať*.

Zaujímavá je výslovnosť diftongov. Fonetická realizácia diftongov *ia*, *ie*, *iu* (*ĩa*, *ie*, *iu*) je zhodná so spisovným jazykom. Pri skúmaní sme však zistili, že v bežnej komunikácii sa u niektorých prejavuje tendencia vysloviť pri diftongu *ie* aj fonému *j*, napr. v slove *nie* (*ñije*), čo sme zachytili aj pomocou diktafónu. Výslovnosť diftongu *ó* je u obyvateľov mesta Lučenec rozkolísaná. V meste sa vyskytujú tieto varianty výslovnosti: *űó*, *o*, *ó*. Prostredníctvom nahrávok a pozorovaním komunikácií sme zachytili predovšetkým výslovnosť *űo* a *ó*, prípadne kombináciu oboch výslovností – *műožu*, ale na druhej strane *spűsob*, *vűbec*, *műzem*, *pűďdem*, *o ósmeř*. Pri výslovnosti tohto javu sme zaznamenali najväčšie nezrovnalosti. Výslovnosť sme porovnali s výsledkami dotazníka, v ktorom sme uviedli skupinu slov *műžeme* – *műzme* – *műžeme* – *műzme* a dost' nás zarazilo, že väčšina respondentov uviedla práve spisovný výraz *műžeme*, hoci výslovnosť obyvateľov mesta Lučenec je v tomto prípade v značnej miere ovplyvnená maďarským jazykom.

Ďalšiu nezrovnalosť predstavuje stredová pozícia *e*. Tendencia k pohodlnejšej výslovnosti sa prejavuje práve vo vynechaní *e* v stredovej pozícii, hoci výsledky dotazníka zaznamenali niečo iné. Na základe tohto prípadu sme si uvedomili štylizovanie sa obyvateľov nielen počas nahrávania, ale aj počas vyplňovania dotazníkov. Používatelia jazyka si nielenže neuvedomujú, ale ani nepriznajú, že by slová takéhoto typu vyslovovali zjednodušene (navyše ovplyvnené „maďarskou výslovnosťou“). Ako sme už spomínali pri analýze postoja k maďarskému jazyku, niektorí respondenti vyjadrili negatívny vzťah k tomuto jazyku a nezáujem udržiavať s ním nejaký blízky kontakt. Napriek všetkým skutočnostiam si dovoľíme tvrdiť, že v mestskej reči v Lučenci je možné veľmi

ľahko zachytiť (či už voľným pozorovaním alebo pomocou skrytého mikrofónu) „lučenský prízvuk“.

Distribúcia *ó* sa často vyskytuje v slovách, v ktorých za sebou nasleduje o-o, napr. *póbed'e*, čo sme zachytili aj pomocou diktafónu.

Výslovnosť spoluhlások *d', t', ň* má v skúmanom meste pevnú pozíciu. V spoluhláskových skupinách *d'e, t'e, ňe, d'i, t'i, ňi* prevažuje dôsledná mäkká výslovnosť – *d'eŕi, ňeviem, t'eplo, uvidíme, t'ixi, ňikto, d'nes*. Spoluhláska *l'* sa vyskytuje v slovách ako *ľudia, kráľ, soľ, veľmi*, čo nám potvrdil aj náš výskum. Iba u jedného respondenta sme v nahrávke zachytili kombináciu mäkkej a tvrdej výslovnosti (*veľmi, veľa*). Iné postavenie zachytávame pri spoluhláske *l'* v spoluhláskových skupinách *li, le*. V spoluhláskovej skupine *li* prevažuje skôr mäkká výslovnosť, hoci v bežnej komunikácii sme pomocou diktafónu zaznamenali aj tvrdú výslovnosť (*robiľi, myslím, lízanko*). U niektorých nahrávaných bolo ťažko rozlúštiteľné, či ide o mäkkú alebo tvrdú výslovnosť (mohli by sme ju nazvať ako „polomäkká výslovnosť“). Spoluhlásková skupina *le* sa v reči obyvateľov mesta Lučenec takmer nevyskytuje, typická pre Lučenčanov je v prevažujúcej miere tvrdá výslovnosť – *ale, lebo, alebo, ňielen, d'aleko* a podobne. Využitie mäkkej výslovnosti sme zaznamenali len u prísťahovalcov z okolitých dedín alebo napr. u mladých ľudí, ktorí pochádzajú z dedín, ale študujú v Lučenci. Podarilo sa nám zaznamenať rozhovor dvoch mladých dievčat, z ktorých jedna bola pôvodne Lučenčanka, druhá pochádzala z dediny, čo sa zreteľne odzrkadlilo vo výslovnosti (tvrdá výslovnosť v opozícii s mäkkou výslovnosťou). Na základe nahrávok, dotazníkových výskumov (kde v slove *d'aleko* respondenti uviedli prevažne tvrdú výslovnosť, mäkkú výslovnosť označili len pochádzajúci z dediny) a bežného pozorovania si dovoľíme tvrdiť, že „praví Lučenčania“ (tí, ktorí väčšinu svojho života prežili v Lučenci) mäkkú výslovnosť v spoluhláskovej skupine *le* nevyužívajú. Tvrdú výslovnosť sme dokonca zachytili aj u respondentov staršej generácie (nad 61 rokov), ktorí väčšinu svojho života strávili v Lučenci. Aj v Domove dôchodcov sa ľudia pôsobiaci celý život v Lučenci prikláňali k tvrdej výslovnosti. Občasnú mäkkú výslovnosť spoluhláskovej skupiny *le* sami označovali ako dôsledok neustáleho kontaktu s prísťahovalcami z okolitých dedín, ktorí na ich výslovnosť v niektorých prípadoch pôsobia. Mladšia a najmä najmladšia generácia (do 21 rokov) označuje mäkkú výslovnosť spoluhláskovej skupiny *le* za *dedinskú, lazničku a netypickú pre Lučenčanov (Lučenčania le nevyslovujú)*.

Počas zaznamenávania rozhovorov na diktafón sme v niektorých výrazoch len u staršej generácie zaznamenali v l-ovom participii okrem koncovky *-l'* aj nárečovú koncovku *-ü*, napr. v slovách *robiü, vid'eü* a podobne. Táto výslovnosť sa vyskytuje prevažne u ľudí, ktorých život bol úzko spätý s dedinským prostredím. Typická pre staršiu generáciu je koncová nárečová výslovnosť *-n* namiesto *-m* (*son, musin, xod'il son* a podobne). Túto výslovnosť sme zachytili aj na nahrávkach väčšinou u ľudí, ktorí pochádzajú z okolitej dediny (napr. Vidiná neďaleko Lučenca).

Pozorovaním bežných komunikácií sme zaregistrovali aj netradičnú výslovnosť *tře* namiesto spisovného *tře* nielen u hovoriacich nad 61 rokov, ale aj u používateľov jazyka strednej generácie.

Na základe nahrávok a pozorovaní komunikácií medzi ľuďmi môžeme potvrdiť zväčša dodržiavanie znelostnej asimilácie. Vo výslovnosti niektorých predstaviteľov staršej generácie sme zachytili aj výrazy *ňigdo*, *gdo*, ktoré označili aj v dotazníku.

Obyvatelia mesta Lučenec si vo svojej komunikácii (hlavne v neoficiálnej alebo polooficiálnej) pravidelne zjednodušujú výslovnosť spoluhláskových skupín *stň* na *sň* (*vlasňe* oproti *vlastňe*), *zdň* na *zň* (*prázňiny* oproti *prázďňini*). Okrem tohto javu sme zaznamenali prostredníctvom nahrávok aj vynechávanie začiatočného konsonantu v niektorých slovách ako (*šetko*, *šak*, *d'e*) u väčšiny hovoriacich nielen z hľadiska veku, ale aj z hľadiska vzdelania, hoci v dotazníku výsledky zaznamenali dominantné postavenie spisovných variantov. Okrem začiatočného konsonantu sa v mestskej reči v Lučenci vyskytuje aj vynechanie stredových (napr. v tvare *pome* namiesto *pod'me*) a koncových konsonantov (napr. pri číslovkách „*je šes hodín*“, pri slovesách *idem sa najes*). Výslovnosť čísloviek zakončených na *-st* a *-sť* mnohí používatelia jazyka zľahčujú na *s* alebo *c*, čo sme zachytili aj prostredníctvom diktafónu (*dvanác*, *dvanácti*).

V prípade geminátov v mestskej reči v Lučenci ide v prevažnej miere o výslovnosť jedného konsonantu vo všetkých vekových kategóriách (*pretím*, *ranyj*, *mlačí* a i.), hoci v dotazníkoch respondenti uprednostňovali spisovnú výslovnosť.

Pri pozorovaní komunikácií, na základe výsledkov dotazníka a rozhovorov s respondentmi sme zachytili porušenie rytmického krátenia, napr. v slovách *prevádzkar*, *mliekár*, *prezliekáreň*, *omietkár*, čo je typické pre väčšinu obyvateľov mesta Lučenec. Rytmický zákon sme sa rozhodli sledovať nielen z hľadiska veku, ale aj z hľadiska vzdelania.

Tabuľka: Analýza výrazov na základe rytmického krátenia z hľadiska vekovej kategórie

Vek	15-21 rokov		22-40 rokov		41-60 rokov		nad 61 rokov		Spolu	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
pavúci	38	80	41	77	35	70	31	82	145	77
pavučí	9	20	12	23	15	30	7	18	43	23
omietkár	34	72	47	89	44	88	33	87	158	84
<i>omietkar</i>	<i>13</i>	<i>28</i>	<i>6</i>	<i>11</i>	<i>6</i>	<i>12</i>	<i>5</i>	<i>13</i>	<i>30</i>	<i>16</i>
prevádzkar	23	49	19	36	10	20	7	18	59	31
prevádzkár	24	51	34	64	40	80	31	82	129	69
prezliekáreň	32	68	44	83	45	90	31	82	152	81
<i>prezliekareň</i>	<i>15</i>	<i>32</i>	<i>9</i>	<i>17</i>	<i>5</i>	<i>10</i>	<i>7</i>	<i>18</i>	<i>36</i>	<i>19</i>

Tabuľka: Analýza výrazov na základe rytmického krátenia z hľadiska vzdelania

Vzdelanie	zákl.		stred.		mat.		vys.		spolu	
Slovo	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
pavúci	29	88	34	71	44	75	38	79	145	77
pavučí	4	12	14	29	15	25	10	21	43	23
<i>omietkár</i>	23	70	43	90	49	83	43	90	158	84
<i>omietkar</i>	10	30	5	10	10	17	5	10	30	16
prevádzkar	13	39	15	31	17	29	14	29	59	31
prevádzkár	20	61	33	69	42	71	34	71	129	69
<i>prezliekareň</i>	25	76	37	77	47	80	42	88	151	80
<i>prezliekareň</i>	8	24	11	23	12	20	6	12	37	20

Na základe obidvoch tabuliek sme zistili, že v mestskej reči v Lučenci je typické porušenie rytmického zákona. Respondenti všetkých vekových kategórií a všetkých stupňov vzdelania preferujú vo svojej komunikácii výslovnosť s dlhým vokálom. Obyvatelia mesta Lučenec majú tendenciu predĺžovať, čo ostatní vnímajú ako „zaťahovanie“.

Rytmickým zákonom, jeho dodržiavaním alebo porušovaním sa zaoberali a aj v súčasnej dobe zaoberajú viacerí lingvisti. Do pozornosti kladú hlavne výrazy končiace na *-ar*; *-ár* (mliekar : mliekár, bábkar : bábkar, prevádzkar : prevádzkár a pod.) a *-areň*, *-áreň* (prezliekareň : mliekareň atď.). Niektorí ich vnímajú ako prípustné varianty, iní v žiadnom prípade nesúhlasia s ich využívaním. Ľubomír Ďurovič (2006, s. 224 – 239) navrhuje, aby sa oficiálne pripustili pravopisné i výslovnostné dvojtvary *bábkár* i *bábkár*, *zemiakár* i *zemiakar*, *sviečkar* i *sviečkar*, a teda aj od nich odvodené *bábkárka*, *od bábkárov* i *bábkársky*, ale aj *bábkarka*, *od bábkariet*, *bábkarsky*.

Proti jeho názoru sa ostro postavil Ján Kačala (2008, s. 120 – 132), ktorý si nevie predstaviť väčší kodifikačný chaos ako pripustenie dvojtvarov. Takáto záplava kvantitatívnych dvojtvarov v kodifikačných príručkách, v slovníkoch i praktických prácach vysvetľujúcich kodifikáciu by podľa neho bola taká dokonalejšia, že by sa v nej nikto nevyznanal.

Slavomír Ondrejovič (2008, s. 75 – 92) vo svojom príspevku uviedol, že iniciatíva kodifikátorov na podporu rytmického zákona (aspoň v prípade slov na *-ár*, *-áreň*, *-ársky* a ich variantov) bola zrejme unáhlená. Zdá sa, že prípona *-ár* nemá, resp. na začiatku 90. rokov nemala ďaleko od rezistentnosti. Novými zmenami sa neposilnili tie vnútorné sily, ktoré držia kvantitatívny systém spisovnej slovenčiny. Rozkolísal sa priestor medzi morfonologickými, morfológickými a derivačnými procesmi, ktoré boli v spisovnej slovenčine relatívne vyvážené. Jediným vhodným riešením je pripustiť obidva varianty tak, ako sa to robí aj teraz v niektorých iných prípadoch.

S pripustením dvojtvarov si dovoľíme aj my súhlasiť. Pri vyplňovaní dotazníkov sme niektorým respondentom zadávali otázky týkajúce sa rytmického zákona. Pýtali sme sa ich napr. ako sa volá ten, čo píše bájky, ako sa volá pre-

dajňa s mliečnymi výrobkami? Ich výslovnosť sme si zaznačovali a môžeme potvrdiť, že „drvivá väčšina“ opýtaných uvádzala výrazy s dlhým vokálom (*bájkár, mliekárňe*).

V tvaroch imperatívu sa pri slovese ísť nahrádza *t'* hláskou *ĩ* – *xoĩ, xoĩ'e*, a pri slovese byť sa *t'* nahrádza konsonantom *c* – *buc*. Tieto výrazy sme zaznamenali u ľudí všetkých vekových kategórií a ich výskyt nám potvrdil aj dotazníkový výskum.

V niektorých prípadoch sa v mestskej reči namiesto spoluhlásky *x* využíva spoluhláska *k* – *kcem*, čo sme zachytili hlavne u príslušníkov staršej vekovej kategórie.

V mestskej reči v Lučenci sa okrem spisovného tvaru *ñexal* vyskytuje aj nárečový tvar *nahal*. Tento výslovnostný jav sme zaznamenali u obyvateľov všetkých vekových kategórií.

V prípade slovesa zjesť sme zaznamenali vynechanie *j*: *zedol, zedli* a podobne. Zaujímavá je výslovnosť dvojslovného pomenovania, z ktorého mnohí obyvatelia tvoria jedno slovo – spojenie *kd'e id'eš* mnohí respondenti vyslovujú ako (*d'ejdeš*). Túto tendenciu sme zaznamenali hlavne u respondentov najmladšej a mladšej vekovej kategórie.

2.3.2. Morfológická rovina

Marie Krčmová zistila, že niektoré tradičné morfológické javy nesú veľkú stabilitu a ústup tradičnej flexie, spojený s jednotlivými výrazmi a tvarmi slov, neprebíha priamočiara. Zistilo sa, že pri verejných prejavoch s vysokou mierou oficiálnosti vie nositeľ dialektu obmedziť zvyklosti z oblasti morfológie, čo znamená, že používatelia jazyka si v bežnej komunikácii viac uvedomujú používanie tvarov slov ako výslovnosť (Zdroj 1).

Pri analýze dotazníka a nahrávok sme zistili, že mnohí obyvatelia mesta Lučenec využívajú vo svojich prejavoch koncovku *-i* v genitíve ženského rodu, napr. *do ñemocnici, zo sporitel'ni, z Bystrici, od Táni*, hoci dotazníkový výskum zaznamenal dominantné postavenie spisovných tvarov (výnimku tvorili výrazy *od Táni, od Adi*).

Niektoré substantíva zakončené na *-ka, -cha* sa na základe nárečového vplyvu skloňujú podľa vzoru ulica (napr. *hruške, na lúki, mám to v skrinki*). Nahrávaním a voľným pozorovaním sme tento výslovnostný jav zaznamenali len u príslušníkov staršej generácie (väčšinou u tých, ktorých život bol úzko spätý s dedinským prostredím), dotazníkový výskum však zaznamenal tento výskyt aj u príslušníkov ostatných generácií.

Pri vykaní v ženskom a mužskom rode sme zaznamenali zriedkavý výskyt nárečovej formy, dominantné postavenie má spisovná forma (*kedy ste boli, urobili ste to*).

Substantíva mužského rodu sa v určitých prípadoch tvoria aj koncovkou *-i* aj koncovkou *-ovia*, napr. *záujemci, záujemcovia*.

Pri flexii adjektív sa namiesto koncovky *-imi* využíva nárečový tvar *-íma* (pred niekoľkíma, fšeckíma), čo sme zaznamenali nielen prostredníctvom do-

tazníka, ale aj nahrávok (najmä u respondentov staršej generácie, ktorí väčšinu svojho života prežili na dedine).

V genitíve singuláru typu dub sa v mestskej reči v Lučenci okrem koncovky *-a* vyskytuje aj koncovka *-u* (z *mosta*, z *mostu*).

Zvieracie substantíva sa v pluráli skloňujú podľa vzoru dub a podľa vzoru chlap (*vtáky*, *vtáci*). Nárečový výraz *vtáke* v bežnej komunikácii postupne zaniká. Pri deklinácii týchto substantív sme zaznamenali použitie deklinácie nielen podľa vzoru dub, ale aj podľa vzoru chlap (vidím *pavúkov*).

V mestskej reči v Lučenci sa v genitíve pomnožných slov objavujú dva tvary – z *Králik*, z *Králikov*, pričom dominantné postavenie má nárečová prípona *-ov* (*idem* z *Králikov*).

Pri deklinácii tvaru otcov obyvatelia v bežnej komunikácii uprednostňujú proti spisovnej koncovke *-o* koncovku *-e* (*otcove kreslo*).

Prostredníctvom dotazníkového výskumu, pozorovaním a zaznamenaním hlasových prejavov sme zachytili typické znaky charakterizujúce obyvateľov mesta Lučenec (*ňi*, *ňeňi*). Sú to bežne využívané výrazy, ktoré zaznamenáte v komunikácii obyvateľov mesta Lučenec bez ohľadu na vek a vzdelanie, hoci najväčší výskyt týchto slov bol zachytený práve u mladých.

2.3.3. Lexikálna rovina

V rámci lexikálnej roviny sme skúmali využívanie **univerbizovaných a multiverbizovaných tvarov** v bežnej komunikácii. Univerbizované pomenovania využívajú hlavne respondenti mladých generácií. Spoločné výnimky nastali v týchto prípadoch – v prípade slov *Maticice a Maticice slovenskej, kultúrnom dome* a *kulturáku* sa respondenti priklonili k multiverbizovanej podobe. Najmladšia generácia okrem univerbizovanej podoby uprednostnila aj slangové výrazy (*výška*, *kopírka*). Pre respondentov staršej vekovej kategórie je príznačné využitie jednej a druhej podoby. Je ťažké zhodnotiť, ktorá forma sa u nich uprednostňuje viac. Možno povedať, že najstaršia generácia sa prikláňa k multiverbizovanej podobe, no samozrejme využíva aj univerbizované pomenovania (napr. *obývačka*, *nočné*, *kopirovačka*). Zamerali sme sa na použitie týchto slov aj z hľadiska vzdelania. Všimli sme si, že pri niektorých sú rozdiely v tom, aké vzdelanie respondent dosiahol a v akom prostredí ich využíva. Môžeme si to ukázať na prípade slov *študijnom – študijnom oddelení*, kde respondenti so základným vzdelaním uprednostňujú výraz *študijné oddelenie* pred výrazom *študijné* práve z dôvodu nestretávania sa s týmto slovom vo svojej bežnej komunikácii. Naproti tomu respondenti s ukončeným vysokoškolským vzdelaním alebo respondenti študujúci na vysokých školách bežne využívajú skrátený tvar *študijné*.

Okrem týchto pomenovaní sme pozornosť venovali aj rôznym varietám národného jazyka (slangy, nárečie, cudzie výrazy). Môžeme s určitosťou povedať, že **slang** je naozaj blízky najmä najmladšej a mladšej generácii, ktorá ho v bežnej komunikácii ustavične využíva (napr. *intrák*, *hod'ka*, *infoška* a pod.).

V súčasnej dobe však prevažuje používanie vulgárnych slangových výrazov (napr. často sme zachytili využívanie slova *jebať* a rôznych odvođenín od tohto slova, ktoré v dnešnej dobe zahŕňa veľké množstvo významov). Slangovými výrazmi, hlavne mladí, dokážu pomenovať rôzne veci, okolnosti, pocity, prinášajú charakteristiky a vlastnosti osôb, rôznych javov. Keď niekto nevie, tak o tom *nemá ani šajnu*, keď človek niekoho nemá rád, tak ho *nemusí*, keď sa vám niekto zapáči a začnete k nemu pociťovať istú náklonnosť, tak sa na neho *namotávate*, keď človek niečomu nerozumie, tak *si sedí na kábli* alebo *je pripiečený*, *pribrzdený* a pod. Pomocou slangov dokážu mladí pomenovať rôzne vlastnosti osôb (s pozitívnym *-feši*, *sympoš*, *pohodák*, väčšinou však s negatívnym odtienkom, napr. *rúra*, *trúba*, *trtko*, *drbko*, *panák*, *švihák*, *montoš*, *trpák*, *tuľmák*, *loptoš* a iné). Myslíme si, že využívanie slangových výrazov by sa nemalo odsudzovať. Nemala by sa za každú cenu uprednostňovať iba spisovná forma jazyka. Keďže je jazyk v dynamickom pohybe, je logické, že je prístupný aj iným varietám. „Jazyk si jednoducho vymieňa svoju rovnosť“ a prispôbuje sa komunikačnej situácii. Jeho súčasťou sú prirodzene aj slangy, ktoré sú významným zdrojom neoficiálnych, spontánnych komunikácií. To, že sa mladý človek zámerne chce líšiť od ostatných, že vo svojom idiolekte využíva každý jednotlivec vlastný súbor slangov, vidíme pozitívne. Na druhej strane by mali používatelia slangov uvážene narábať s výberom slov a neprekračovať „hranicu originality, pestrosti a jedinečnosti“ k vulgarizmu.

Nárečové výrazy „žijú“ v komunikácii staršej vekovej kategórie, ale v niektorých prípadoch sa práve „mladší“ používatelia jazyka priklonili k nárečovým slovám. Je pravda, že niektoré nárečové výrazy sú mladým cudzie, ale na druhej strane aj u nich zachytíte nárečové javy (napr. *nahať*, *choť*, *nak a pod.*). Dovoľme si však tvrdiť, že výskyt nárečových slov pomaly ustupuje do úzadia a nemá takú prevahu ani u respondentov staršej generácie ako v minulosti, čo preukázal aj náš výskum. Respondenti všetkých vekových kategórií jednoznačne uprednostňujú vo svojej komunikácii spisovné výrazy pred nárečovými slovami. Jediné výnimky sa vyskytli v skupine slov *krupicová kaša* – *krupica* – *gris* a *komora* – *špajza*, kde respondenti všetkých vekových kategórií favorizujú nárečové slová.

2.3.3.1. Interferencia iných jazykov s jazykom v meste Lučenec

Vývin máloktokeho jazyka prebiehal oddelene od ostatných jazykov. Na jazykové vplyvy zvyčajne pôsobia politické, ekonomické a kultúrne vplyvy. Jazyková interferencia je podľa J. Genzora (1997) závislá aj od mimojazykových faktorov, ku ktorým sa zaraďuje mocenské postavenie, kultúrna vyspelosť, počet hovoriacich a faktor prestíže. Jeden jazyk dokáže na druhý jazyk vplyvať veľmi výrazne, čo sa odzrkadlí predovšetkým v slovej zásobe.

Ako uvádza Juraj Dolník (1999) slovná zásoba je najdynamickejšie sa rozvíjajúca jazyková rovina. V porovnaní s fonetickými a morfológickými zmenami prebiehajú zmeny v lexike jazyka neporovnateľne častejšie a rýchlejšie.

Zmeny v lexikálnej rovine jazyka súvisia s pribúdaním nových lexikálnych jednotiek, ale súčasne aj s ich ústupom zo sféry aktívneho používania do okrajových vrstiev slovnej zásoby. Počet nových jednotiek je pri tom výrazne vyšší ako počet jednotiek, ktoré zanikajú.

Náš výskum si všimol vplyv maďarského, českého a anglického jazyka na jazykovú situáciu v meste Lučenec.

Najbližší kontakt má Lučenec práve s **maďarským jazykom**, o čom svedčí už samotná poloha mesta Lučenec a historický fakt, že jeho územie bolo istý čas obývané Maďarmi, čo sa samozrejme prejavilo aj v jazyku. Hlavne na základe polohy skúmanej lokality obyvatelia iných miest obyvateľov mesta Lučenec označujú automaticky za bilingvistov. Neustály kontakt s maďarským jazykom nevyklúčujeme, ale s názorom, že Lučenčanov označujú „za maďarsky hovoriacich“ sa nestotožňujeme. To, že niekto pochádza z Lučenca a je v styku s maďarským jazykom, neznamená, že je jeho aktívnym používateľom. Výskumom slovensko-maďarských jazykových vzťahov sa v minulosti zaoberal aj jazykovedec Slavomír Ondrejovič. Orientoval sa na mienku Slovákov a Maďarov a ich vzájomné vzťahy. Svoj výskum sústredil v dvoch slovenských mestách južného Slovenska – v Lučenci a vo Filakove. V súčasnej dobe podľa údajov z Mestského úradu v Lučenci žije na našom území 3 713 obyvateľov maďarskej národnosti, čo je približne 13,3 % (Ondrejovič vtedy zaznamenal 17 %). Keďže slovenský spisovný jazyk bol kodifikovaný na základe stredoslovenského tzv. kultúrneho interdialektu, v skúmaných mestách sa používa jazyk veľmi blízky spisovnému jazyku v jeho kodifikovanej či hovorovej podobe. S. Ondrejovič (2008) zistil, že vplyv maďarského jazyka na mestský jazyk v Lučenci je mierny, naproti tomu vo Filakove je omnoho výraznejší. V meste Lučenec tvorí mestskú reč zmes miestneho variantu spisovného jazyka, okolitých novohradských nárečí a maďarského jazyka. Väčšina obyvateľov sa z vidieka do Lučenca prisťahovala zo severnejšie položených obcí, kde sa nachádzajú nielen nositelia ipeľských, ale aj detvianskych nárečí, z južnej strany, kde sa zase rozprestierajú zväčša tzv. maďarské dediny (t.j. dediny s prevahou maďarského obyvateľstva) je počet prisťahovalcov do Lučenca omnoho nižší. Tieto migračné procesy spôsobili vznik jemného timbre, ľahkého zafarbenia bežného variantu mestskej slovenčiny, ktorý si sami obyvatelia mesta Lučenec nevedomujú.

Súhlasíme s názorom Slavomíra Ondrejoviča, že obyvatelia mesta Lučenec si svoj „lučenský“ prízvuk nevedomujú, nijak zvlášť ho nevnímajú. Často nás na prízvuk upozorňujú obyvatelia iných miest alebo iných regiónov. Je však zaujímavé, že väčšinou až v tom prípade, keď sa dozvedia, že pochádzate z mesta Lučenec („vy spievate“, „zaťahujete“, „máte maďarský prízvuk“). Okrem toho nás hneď označia za „Maďarov“, na čo sú niektorí obyvatelia dosť hákliví a citliví. To, že sa obyvatelia Lučenca dostávajú do ustavičného kontaktu s maďarským jazykom, neznamená, že jazyk ovládajú alebo že s ním aj sympatizujú. Nájdu sa takí, ktorí slovensko-maďarské jazykové vzťahy vnímajú neutrálne

a ktorých vplyv maďarského jazyka nijakým spôsobom nezasahuje. Ďalší sú aktívni používatelia maďarského jazyka, ktorí ho bežne využívajú vo svojej komunikácii. Jednu skupinu tvoria takí, ktorí nemajú žiadny vzťah k maďarskému jazyku, prechovávajú k nemu úplný nezaujem, hraničiaci až s odporom.

Na základe výsledkov sme zistili, že **hungarizmy** využíva vo svojej komunikácii približne 54 % všetkých respondentov. 26 % respondentov uviedlo, že ovláda aktívne maďarský jazyk a bežne ho využíva vo svojej komunikácii. 32 % vyjadrilo svoju neznalosť aktívneho využívania maďarského jazyka a svoj negatívny postoj k maďarskému jazyku. V Lučenci sa stretnete naozaj s protichodnými názormi a postojmi. Keď sa prejdete mestskými ulicami Lučenca, určite zachytíte komunikáciu v maďarskom jazyku. To však nie je dôvodom k tomu, aby každého Lučenčana obyvatelia iných miest automaticky zaradovali k „Maďarom“ alebo k tým, „čo určite ovládajú maďarský jazyk“.

Kontakt českého a slovenského jazyka je jedným z najvýraznejších kontaktov vôbec. Na vzťah českého jazyka a jeho vplyv na slovenský jazyk majú lingvisti rôzne stanoviská. Niektorí akceptujú určité české výrazy, iní sú zase ochrancami a proklamujú ustavičné „očisťovanie slovenského jazyka“ od českých výrazov. Niektorí vnímajú styk týchto dvoch jazykov pozitívne, iní vidia postupný ústup a vzdialovanie českého jazyka. „V súčasnosti žijeme, pokiaľ ide o vzťah slovenčiny a češtiny, obdobie, ktoré by sa rámcovo mohlo charakterizovať ako obdobie „rozchodu“, resp. vzdialovania...“ (Nábělková, 1999, s. 80). My sa s týmto názorom nestotožňujeme. Ľudia sú každodenne v styku s českým jazykom. Hoci už existujeme ako samostatný štát, vplyv českých výrazov v komunikácii obyvateľov naďalej pretrváva. V súčasnej dobe mnoho obyvateľov žije a pracuje v Čechách, množstvo študentov študuje v Čechách, čo sa odzrkadľuje aj v samotnom jazyku. Intenzívny styk s českým jazykom prináša práve televízia. Máme možnosť sledovať množstvo českých filmov alebo cudzích filmov dabovaných práve českým jazykom. Uprednostňovanie bohemizmov ako *spodné prádlo*, *tlačítka*, *kelímok*, *odstavec a pod.*, v komunikácii si mnohí obyvatelia ani neuvedomujú a považujú to za prirodzené a v istých prípadoch aj za správne. Hoci používanie bohemizmov niektorí označujú ako „lajdáctvo“, „pohodlníctvo“, „nedbajstvo“, my by sme to označili skôr ako „nevedomosť“ a „nevedomenosť“. Používatelia jazyka využívajú často české výrazy *veriac*, že ide o slovenské spisovné výrazy (napr. *lízatko* namiesto *lízanka*, *vyvenčiť psa* namiesto *vyvetrať psa*, *hranolky* namiesto *hranolčeky*, *závislý na čokoláde* namiesto *závislý od čokolády*). Práve tým, že nevedia, si vlastne neuvedomujú „chybné“ využitie týchto slov. Týmto samozrejme nechceme vyznieť ako ochrancovia horliaci za české výrazy, ale sme toho názoru, že niektoré „výpožičky“ (napr. uvedené v zátvorke) by sa nemali v komunikácii striktné odsudzovať a treba byť prístupnejší k ich používaniu. Na druhej strane presadujeme názor, aby používatelia jazyka disponovali schopnosťou rozoznať, ktoré výrazy sú súčasťou českého jazyka a ktoré patria do našej slovenskej kultúry. Výskum preukázal, že uprednostňovanie bohemizmov je typické pre všetky vekové ka-

tegórie. Naše stanovisko by sme zakončili názorom K. Buzássyovej (1994, s. 96), ktorá podľa našej mienky vystihla túto problematiku najvýstižnejšie.

Keďže prevládajú odporúčania týkajúce sa spisovného vyjadrovania, niekedy akoby sa zabúdalo na to, že existujú aj také komunikačné situácie, v ktorých hovoriaci vo väčšej alebo menšej miere používajú aj nespisovné prostriedky (slangové, preberané z iných jazykov a pod.). Veľkej časti slovenskej populácie (vrátane prestížnych používateľov slovenčiny) sa vlastne upiera, že vie po slovensky. Slovenčinu naším vlastným pričinením kladieme do situácie skleníkovej rastliny, nad ktorou treba ustavične držať ochrannú ruku. Hoci vieme, že táto ochrana je a bola do značnej miery potrebná, udržiavajme v pestovaní kultivovaného slovenského prejavu optimálnu mieru. Inak vyjadrujeme nedôveru z pevnosti a životaschopnosti nášho materinského jazyka. Treba počítať s tým, že nositelia slovenského jazyka majú desaťročiami vypestovaný pozitívny vzťah k českej kultúre, naďalej budú vstupovať do spoločných kontaktov či už čítaním českej odbornej alebo umeleckej literatúry, prostredníctvom televízie, filmu, populárnej hudby a pod. Otvorenie sa prejavom inej kultúry je pozitívna vlastnosť, ktorú slovenský národ má. Každý príslušník slovenského národného spoločenstva, ktorý je prijímateľom nielen slovenskej, ale aj českej kultúry, prípadne kultúry iných národov, by mal v sebe pestovať a rozvíjať schopnosť rozlišovať, čo je súčasťou jeho vlastnej a čo inej kultúry, ako aj to, čo je súčasťou systému a normy slovenského spisovného jazyka a čo patrí do českého jazyka. A to aj za cenu, že si získanie a neustále udržiavanie tejto schopnosti vyžaduje istú námahu.

Anglicizmy sú neustále živou, otvorenou, aktuálnou problematikou. Preberať či nepreberať? Táto problematika prináša rozdielne názory. Niektorí autori sú otvorení novým možnostiam prenikania týchto slov, iní zase chránia domáce výrazy a apelujú na používateľov jazyka, aby namiesto anglicizmov hľadali nové domáce pomenovania. Ešte sú tu takí, ktorí rešpektujú preberanie slov, ale len s určitou mierou. Prudký nárast počtu anglických lexikálnych jednotiek, ktoré do slovnej zásoby slovenského jazyka prenikli v posledných rokoch najmä prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov, sa dotkol prakticky všetkých používateľov jazyka. Tento jav svojim rozsahom výrazne pozitívne i negatívne ovplyvňuje vývin jazyka i priebeh komunikačného procesu. Na jednej strane umožňujú anglické lexikálne výpožičky pomenovať predmety a javy, pre ktoré neexistuje sémanticky či stylisticky primerané domáce pomenovanie, na druhej strane však ich nadmerné a nevhodné používanie môže v mnohých prípadoch spôsobiť ťažkosti v priebehu komunikácie (Zdroj 2).

V dnešnom období si angličtina upevňuje svoje postavenie, preto je aj pre nás jej znalosť prepotrebná. Iné je však angličtinu ovládať, po anglicky komunikovať a iné používať anglické výrazy v rodnom jazyku iba preto, že je to považované za módné. Neodôvodnené používanie anglicizmov v slovenskom jazyku poukazuje na nekultúrnosť používateľa jazyka, nie na jeho vzdelanosť a svetovosť, ako si to mnohí myslia (napr. majitelia obchodov, firiem, členovia

rôznych spoločností, hudobných skupín, organizátori verejných podujatí či tvorcovia televíznych programov). V súčasnom období sledujeme prílev anglicizmov z oblasti ekonomiky, trhového hospodárstva a bankovníctva. Nová spoločenská situácia si žiada pomenovanie nových skutočností a tie spolu s novou realitou preberajú hlavne z anglického jazyka. Takéto prejavy však nepoužívajú len odborníci vo svojej vzájomnej komunikácii, ale dostávajú sa aj do verejných prejavov a prostredníctvom tlače, rozhlasu a televízie sú prístupné širokému spektru používateľov. Odborné termíny, najmä internacionalizmy sú v podmienkach medzinárodnej ekonomickej a kultúrnej integrácie nevyhnutné, pretože sú vnímané nielen ako prínos pre kvalitu medzinárodnej komunikácie, ale aj pre rozvoj slovnej zásoby slovenského jazyka. Iná vec je ich nefunkčné nadužívanie alebo používanie anglických výrazov, keď existuje v jazyku zaužívaný domáci termín (Oravcová, 1994).

Oľga Škvareninová tiež hovorí o vedúcom postavi angličtiny, ktorá je daná hlavne ekonomickou a vedecko-technickou vyspelosťou v anglicky hovoriacich krajinách. Keby bol jazyk mŕtvy, nemuseli by sme „bojovať“ s riešením rébusu preberania nových slov. Slovenčina je však živý jazyk, čo potvrdzuje aj prenikanie nových pomenovaní, nových internacionálnych slov. Dôležitý je fakt, do akej miery sme prístupní prenikaniu anglicizmov. Nové internacionálne slová sú skúmané jazykovedcami, ktorí držia akoby ochrannú ruku nad tým, ktoré slová a v akej podobe majú možnosť zaradiť sa do slovnej zásoby. Nové slová nepribúdajú do našej každodennej reči neuvážene. Prenikajú aj skrátené podoby ťažko preložiteľných slov, napr. udomácnené slovo *cédečko* v presnom preklade znamená nosič textov, zvukovej, grafickej a obrazovej informácie v digitálnej podobe. Už samotný preklad zahŕňa niekoľko cudzích výrazov. Keď neexistuje slovenský ekvivalent pre daný produkt či činnosť, nemali by sme mať problém prijať a používať cudzie slovo (Zdroj 3).

Podľa našich výsledkov najbližší vzťah k vybraným anglicizmom má najmladšia generácia, ktorá uprednostnila cudzie pomenovania pred domácimi výrazmi. Jedinú výnimku predstavuje skupina slov *krčma – pub*, kde si respondenti zvolili slovo *krčma*. Mladšia generácia taktiež obohacuje svoju slovnú zásobu prostredníctvom anglicizmov, ale v istých prípadoch uprednostňuje skôr domáce pomenovanie. Ostatné vekové kategórie využívajú vo svojej komunikácii domáce pomenovania.

S anglicizmami sa stretávame každodenne. Myslíme si, že by sme ich nemali označovať za „nepriateľov“ alebo „votrelcov“, ktoré vytlačujú naše domáce výrazy, ale mali by sme ich brať ako „napomáhačov“, keď nevieme použiť vhodný slovenský ekvivalent. U mladých je v súčasnosti anglický jazyk veľmi populárny a často využívaný, prichádzajú s ním do kontaktu nielen v škole, ale jeho rozšírenie bezprostredne súvisí aj s vplyvom médií. Ďalším spôsobom zblížovania s týmto jazykom je aj možnosť cestovania do zahraničia, kde si zdokonaľujú a prehlbujú svoje vedomosti a poznatky. Na druhej strane súhlasíme, že v dnešnom období viacerí nadmerne využívajú anglické výrazy práve

z dôvodu „byť in“. Túto problematiku by sme uzavreli slovami Slavomíra Ondrejoviča, ktorý veľmi výstižne vystihol situáciu: „Slovenčina bola vždy otvoreným jazykom, prijímala slová z latinčiny, gréčtiny, nemčiny, francúzštiny, rumunčiny, maďarčiny a ďalších jazykov. A my zrazu chceme, aby prestala byť tým otvoreným jazykom. Je známe, že v poslednom čase sa v slovenčine značne rozšírili anglicizmy a amerikanizmy, čo v niektorých oblastiach má takmer formu lavíny, aj keď v tom slovenčina nie je výnimočná. Anglicizácia sa dotkla veľkého počtu jazykov, dokonca aj väčších, ako je slovenčina. Jazyk prijíma len tie slová a prostriedky, ktoré potrebuje. Tie, ktoré nepotrebuje, majú motýli život alebo sa dostanú na perifériu. My v ústave upozorňujeme na to, že v niektorých prípadoch sa tieto anglicizmy dajú nahradiť slovenskými ekvivalentmi, napríklad popcorn pukancami, joint venture spoločným podnikom a podobne. Ale v mnohých prípadoch keď sa už anglicizmus či amerikanizmus zahniezdi, nedá sa už s tým veľmi pohnúť“ (Zdroj 4).

Zhrnutie

Prostredníctvom nášho výskumu sme sa snažili zachytiť čo najväčšie množstvo znakov, ktoré využívajú obyvatelia mesta Lučenec. Základným faktorom, ktorý má vplyv na charakter v mestskej reči v Lučenci je to, že základom spisovného jazyka sa stala kultúrna stredoslovenčina. V našom výskume sme zistili, že výslovnosť a použitie viacerých slov sa nezhoduje s výsledkami z dotazníkov. Ján Horecký tvrdí, že pri jazykovej komunikácii v ústnej forme nie sú dôležité konkrétne zvukové varianty, ale vlastné fonémy. Ani pri artikulácii vokálov nejde podľa J. Horeckého (1999) o konkrétne dĺžku vokálov, ale o vedomie fonologickej dĺžky a jej dištingtívnej platnosti.

Hoci respondenti pri vyplňovaní dotazníka boli upozornení na fakt, aby si vyberali slová a slovné spojenia, ktoré naozaj používajú a ktoré sú v ich bežnej komunikácii uprednostňované, mnohí sa prikláňali práve k spisovnej forme. Na druhej strane, mnohí obyvatelia mesta Lučenec si ani neuvedomujú, ako slová naozaj vyslovujú a aké formy v bežnej komunikácii uprednostňujú. Počas tohto výskumu sme zistili, že počas vyplňovania dotazníka a počas vedomia nahrávania hlasových prejavov smeroval výber slov a slovných spojení jednotlivých respondentov k spisovnej forme. Spisovná forma je totiž pre mnohých prestížna, nie nárečová, čo v súčasnej dobe pociťujú nositelia jazyka všetkých vekových kategórií.

Domnievame sa, že vzniká istý variant hovorovej slovenčiny, ktorý v sebe zahŕňa všetky výrazové prostriedky národného jazyka – na jednej strane tie spisovné, na strane druhej také znaky, ktoré sa odlišujú od kodifikovanej normy spisovného jazyka, ale spájajú nositeľov jazyka konkrétneho územia (napr. nepritomnosť *le* vo výslovnosti, zjednodušovanie spoluhláskových skupín). Nositelmi hovorovej slovenčiny by mohla byť mladšia a stredná generácia, najmladšia využíva v komunikácii príliš slangových a vulgárnych výrazov, staršia generácia má zase najbližšie k nárečovým slovám.

Pri rozbere znakov sme sa snažili sústrediť na tie najtypickejšie znaky, ktoré podľa nášho názoru charakterizujú jazyk mesta Lučenec. Všimli sme si fonickú rovinu, lebo práve v nej sa nachádzajú mnohé prvky, ktoré spájajú jazyk viacerých miest stredoslovenského kraja (napr. výslovnosť d, t, n, l – d', t', ň, l', znelostná asimilácia, výslovnosť ä, zjednodušovanie spoluhláskových skupín, vynechávanie určitých hlások a i.). Okrem nich sme zaznamenali aj osobitné diferencčné prvky, ktoré poukazujú na rozkolísanosť jazyka v Lučenci (napr. porušenie rytmického zákona, výslovnosť diftongu ô, výslovnosť tie a tie a pod.)

Jazyk mesta Lučenec je veľmi rozmanitý. Každého jednotlivca charakterizuje vlastný súbor jazykových prostriedkov, každý používateľ jazyka má svoj vlastný slovník, ktorý sa denne snaží prispôbiť komunikačnej situácii.

LITERATÚRA

- BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Vzťah slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra*. In: Materiály z konferencie konanej v Budmericiach. Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Bratislava: SAV 1995, s. 87 – 96.
- DOLNÍK, Juraj: *Základy lingvistiky*. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 1999. 228 s.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: *K diskuziám o vlastnostiach rytmického zákona*. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 4, s. 224 – 239.
- FINDRA, Ján: *Program výskumu rečovej praxe v ústnej verbálnej komunikácii*. In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 5, s. 257 – 269.
- GENZOR, Jozef: *Zamyslenie sa nad normou a štandardizáciou*. In: Slovensčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: SAV 1997, s. 134 – 139.
- HORECKÝ, Ján: *Výmedzenie štandardnej formy slovenčiny*. In: Slovenská reč, 1999, roč. 44, č. 4, s. 221 – 227.
- KAČALA, Ján: *Rytmický zákon a „vedecké“ skresľovanie skutočnosti*. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 2, s. 120 – 132.
- KRIAKOVÁ, Elena: *Hovorená podoba slovenčiny v stredoslovenských mestách*. In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: SAV 2007, s. 43 – 51.
- NABĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština dnes. Kontakt či konflikt*. In: Slovensčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: SAV 1999, s. 75 – 93.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. *Sociolingvistické poznámky k rytmickému zákonu*. In: Jazyk, veda o jazyku, societa. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: SAV 2008, s. 75 – 92.
- ONDREJOVIČ, Slavomír (ed.): *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*. Bratislava: SAV 1999, s. 75 – 93.
- ORAVCOVÁ, Anna: *Anglicizmy v dennej tlači*. In: Materiály z konferencie konanej v Budmericiach. Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Bratislava: SAV 1995, s. 97 – 107.
- PATRÁŠ, Vladimír: *Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky)*. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Ed. S. Ondrejovič – Šimková. Bratislava: SAV 1995, s. 119 – 131.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Zdroj 1 – Neuedený. 2009. Výskum reči [online]. 2009 [cit. 2010-16-01]. Dostupné na: <http://is.muni.cz/th/45224/ff_d/text.txt>
- Zdroj 2 – ZUBENKO, E. 2010. Miesto počítačovej lexiky v súčasnom jazyku [online]. 2010, s. 324-327 [cit. 2010-03-09]. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Sipko2/pdf_doc/26_6.pdf>
- Zdroj 3 – ŠKVARENINOVÁ, O. 2010. Spisovný jazyk – diskusia. In *Sme* [online]. 2010 [cit. 2010-03-10]. Dostupné na: <http://zeta.sme.sk/clanok_tlac.asp?cl=3582267#ixzz0iiGHCn43>
- Zdroj 4 – ONDREJOVIČ, S. 2009. Jazyk ako anglický park. In Čobejová, E. – Mojžiš, M. *Týždeň*, časopis [online]. č. 29/2009 [cit. 2010-03-09]. Dostupné na: <<http://www.tyzden.sk/casopis/2009/21/jazyk-ako-anglicky-park.html>>

Krycie mená na internete

Ján Bauko

Katedra maďarského jazyka a literatúry
Fakulta stredo európskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Krycie mená zaradujeme do systému antroponým, spoločensky nie sú kodifikované, tvoria otvorený menný systém (hocijaké slovo sa môže stať krycím menom), používajú sa väčšinou v užšom spoločenskom úze, a môžu mať ústnu i písanú podobu. Krycie mená sú mená prijaté k zatajeniu úradného osobného mena.

V onomastickej terminológii sa krycie meno označuje dvoma termínmi: *fiktonymum* a *pseudonym*. V slovníku *Základní soustava a terminologie slovan-ské onomastiky* (Svoboda – Šmilauer – Olivová-Nezbedová – Oliva – Witkowski, 1973, s. 108 a s. 169) sa pojem krycie meno objavuje pod termínom *fiktonymum* ako jeho ekvivalent (fiktonymum//krycie meno) a nachádza sa tu výklad, že fiktonymum je meno prijaté na zatajenie správneho mena. Termín *pseudonym* sa vysvetľuje ako fiktonymum pre osobu.

V *Slovníku cudzích slov* (Ivanová-Šalingová – Maníková, 1979, s. 289 a s. 723) môžeme nájsť nasledovné výklady termínov: 1. *fiktonymum* – pseudonym, ktorý má vzbudzovať dojem skutočného občianskeho mena; nepravé, krycie meno; 2. *pseudonym* – akékoľvek označenie ktoréhokoľvek literárneho prejavu, odlišujúce sa od občianskeho mena autora; krycie meno autora. Termín *pseudonym* je v tomto ponímaní užší, lebo sa vzťahuje len na krycie mená autorov. Zo slova pseudonym je odvodený výraz *pseudonymia*, ktorý znamená používanie nepravých mien a priezvisk, alebo aj priezvisk, resp. iných označení namiesto pravých krstných mien a pravých priezvisk, čiže občianskych mien; používanie pseudonymu.

Podľa Vincenta Blanára (podľa Rzetelska-Feleszko – Ciešlikowa, 2002, s. 487) charakteristickým príznakom pseudonym je zámerná utajenosť, anonymnosť pomenovanej osoby (najmä v kruhoch literárnych a umeleckých, pri tajnej vojenskej službe, pri konšpiračných aktivitách, alebo keď autor nepokladá za potrebné uvádzať svoje meno v plnom znení).

Krycie mená spisovateľov nemusia slúžiť len na zatajenie skutočného mena autora. Napr. v slovenskej literatúre realizmu si niektorí autori k občianskemu menu pripájali pseudonym alebo prímeno: Pavol Országh-*Hviezdoslav*, Božena Slančíková-*Timrava*, Jozef Gregor-*Tajovský*. Týchto autorov často spomíname iba týmto "krycím menom", pseudonymom: *Hviezdoslav*, *Timrava*, *Tajovský*. P. O. Hviezdoslav zaznamenal v jednej svojej básni motív vzniku svojho básnického mena: „Vy, nadšene nado mnou plápolajúce hviezdy, / váš pohľad noc tak utešenou robí. / Ach, vás ja vídam, vídam vždycky rád, / vo vás od mladí zvyknem sa kochať, / od vás si slávne meno požičav, / vedzte, že zvem sa Pavol

Hviezdoslav.” Niektorých spisovateľov väčšina ľudí pozná podľa pseudonyma a nie je im známe ich pôvodné (vlastné) občianske meno: napr. *Andrej Sládkovič* (vlastným menom Andrej Braxatoris), *Martin Kukučín* (vlastným menom Matej Bencúr), *Jaroslav Vrchlický* (vlastným menom Emil Frída) a pod. Pseudonym je nepravé, fiktívne (krycie) meno, používané jednotlivcom ako náhrada jeho občianskeho mena.

Okrem spomínaných verejných krycích mien sa používali v inej sfére aj neverejné mená, ktoré slúžili k zatajeniu úradného rodného mena a priezviska osoby. Používaním krycích mien sa zaoberá aj kriminalistická jazykoveda (pozri Ránki, 2010).

Krycie mená spolupracovníkov Štátnej bezpečnosti (ŠtB) boli zapisované do tajných dokumentov, ktoré sa zverejnili len v posledných rokoch, po páde totalitného režimu.

Na webovej stránke Ústavu pamäti národa (www.upn.gov.sk) sú zverejnené registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov ŠtB, v ktorých sa nachádza zoznam bývalých spolupracovníkov ŠtB. V samostatnej rubrike boli zaevidované aj krycie mená osôb. Ústav pamäti národa (ÚPN) je verejnoprávna inštitúcia, ktorá vznikla na základe zákona Národnej rady SR č. 553/2002 Z.z. ÚPN zverejňuje a sprístupňuje informácie a iné doklady o dobe neslobody 1939–1989 a o činoch a osudoch jednotlivcov, vydáva a šíri publikácie, usporadúva výstavy, semináre, odborné konferencie, diskusné fóra. Propaguje myšlienky slobody a obrany demokracie pred režimami podobnými nacizmu a komunizmu. Dokumenty o činnosti bezpečnostných zložiek štátu vo vlastníctve ústavu sú nenahraditeľným svedectvom o historickom období, v ktorom vznikli, a svojím významom pre uchovanie pamäti národa sú jeho kultúrnym dedičstvom.

Autorom krycieho mena bol príslušník Štátnej bezpečnosti, ktorý zapisoval do registračných protokolov mená spolupracovníkov ŠtB. Krycie mená vznikali dvoma spôsobmi: onymizáciou a transonymizáciou. Z veľkej databázy krycích mien vyberáme len niekoľko z nich na ilustráciu (krycie mená uvádzame v tej podobe, ako boli zaznamenané do tajných dokumentov).

1. Onymizácia

Onymizácia je prechod apelatíva na vlastné meno zmenou funkcie (apelatívum → proprium). Kryciami menami sa mohli stať rôzne lexémy z apelatívnej slovnej zásoby:

- a) názvy osôb (podľa povolania, funkcie, postavenia, činnosti a pod.): *Botanik, Cestár, Dispečer, Doktor, Domovník, Drevár, Holič, Krčmár, Kuchár, Laboratorka* (krycie meno muža), *Lekár, Lesník, Lodník, Maliar, Mechanik, Monter, Murár, Námorník, Novinár, Pekár, Poľovník, Poštár, Právnik, Skladník, Správca, Stavbár, Strojár, Štatistik, Technik* (pri úradnom mene je titul JUDr.), *Učiteľ, Údržbár, Zdravotník, Amater, Baptista, Barón, Budovateľ, Cisár, Dedo, Dekan, Fakír, Funkcionár, Hraběnka, Inžinier, Jazdec,*

- Kišderek* (kis gyerek = malý chlapec), *Kočka* (muž), *Lyžiar*, *Majster*, *Odboárarka*, *Parašutista*, *Partizán*, *Pionier*, *Profesor*, *Rozhodca*, *Športovec*, *Študent*, *Šuhaj*, *Snoubenka*, *Tajomník*, *Tankista*, *Vlastenec*, *Veliteľ*, *Vodič*, *Žiak*;
- b) vnútorné alebo vonkajšie vlastnosti: *Hrdoš*, *Kripel'*, *Láskavý*, *Samotár*, *Smutný*, *Spolahlivý*, *Surový*, *Šálený*, *Šťastný*, *Verný*, *Veselý*; *Čierny*, *Dlhý*, *Oči*, *Opálený*, *Postava*;
- c) názvy zvierat a rastlín: *Holub*, *Jastrab*, *Jeleň*, *Kamzík*, *Lipeň*, *Orol*, *Pštros*, *Ryba*, *Sokol*, *Sumec*, *Včela*, *Vlk*; *Breza*, *Dub*, *Hruška*, *Jablko*, *Jačmeň*, *Javor*, *Karfiol*, *Kukurica*, *Lipa*, *Malina*, *Marhula*, *Melón*, *Palma*, *Paprika*, *Repa*, *Ruža*, *Smrek*, *Orech*, *Orgován*, *Topol'*, *Tulipán*, *Vrba*, *Žito*;
- d) názvy predmetov, vecí, výrobkov: *Aktovka*, *Auto*, *Bankovka*, *Bicykel*, *Bodák*, *Celulóza*, *Cigareta*, *Čakan*, *Drát*, *Horčica*, *Hodinky*, *Ihla*, *Kladivo*, *Klinec*, *Klobúk*, *Kľúč*, *Knihá*, *Koberec*, *Koľaj*, *Kombajn*, *Kompas*, *Kompresor*, *Kotva*, *Kozub*, *Kožuch*, *Lokomotíva*, *Motor*, *Ocel*, *Odznak*, *Okuliare*, *Pancier*, *Pec*, *Pero*, *Pluh*, *Plyn*, *Pohár*, *Puška*, *Radiátor*, *Rádio*, *Rušeň*, *Samopal*, *Sedan*, *Sekera*, *Sifon*, *Skala*, *Stan*, *Štetec*, *Štítkovač*, *Štrk*, *Telefón*, *Televízor*, *Traktor*, *Valec*, *Vápnó*, *Veterník*, *Víno*, *Volant*, *Zlato*, *Železo*;
- e) názvy športov: *Fotbal*, *Tenis*, *Volejbal*;
- f) názvy miesta: *Archív*, *Banka*, *Blok*, *Bufet*, *Činžák*, *Chata*, *Dolina*, *Dom*, *Družstvo*, *Garzonka*, *Garzonka II.*, *Hora*, *Horáreň*, *Hostinec*, *Hrad*, *Izba*, *Jama*, *Kameňolom*, *Kancelária*, *Kaštiel*, *Katedra*, *Klub*, *Knížnica*, *Kopec*, *Mesto*, *Námestie*, *Obchod*, *Observatórium*, *Ostrov*, *Pavilon*, *Piramída*, *Pošta*, *Potok*, *Prízemie*, *Škola*, *Štadión*, *Sídliisko*, *Sklad*, *Slobodáreň*, *Stavba*, *Tunel*;
- g) názvy prírodných a atmosférických javov: *Blesk*, *Dúha*, *Hrom*, *Hviezda*;
- h) abstraktné slová: *Dušička*, *Kultúra*, *Láska*, *Mier*, *Odboj*, *Osveta*, *Pravda*, *Raj*, *Spravodlivosť*, *Super*, *Svet*, *Šport*, *Zákon*, *Záver*, *Život*;
- i) číslovky: *Oktáva*, *Šestka*, *Trinásta*.

2. Transonymizácia

Transonymizácia je prenos existujúceho vlastného mena do novej onymickej triedy (Šrámek, 1999, s. 56.). Je to vlastne medzipropriálny vzťah, proprium jednej onymickej triedy sa mení na proprium inej onymickej triedy. Vincent Blanár (1996, s. 140) nazýva tento vzťah aj onymickou homonymiou, keď rovnozvučné vlastné mená označujú denotáty z rozličných onymických sústav tohože národného jazyka. Jeden a ten istý názov môže identifikovať rôzne denotáty. Vo funkcii krycích mien sa objavujú propriá z rôznych onymických tried:

- ženské krstné meno, hypokoristikum ako krycie meno muža (pseudogynymum): *Anna* (Alojz), *Ilonka* (Ludovít), *Kamila* (Peter), *Katka* (Vladimír), *Mária* (Ján), *Nataša* (Ondrej), *Paula* (Emil), *Soňa* (Ján), *Tamara* (Emil);
- mužské krstné meno, hypokoristikum ako krycie meno ženy (pseudoandronymum): *Janko* (Božena), *Marian* (Brigita), *Palo* (Hermína), *Stanislav* (Eva);
- etnonymá: *Japonka*;

- d. obyvateľské mená: *Detvan, Kysučan, Nitrán, Považan, Riman, Tatran, Trnavčan*;
- e. ojkonymá: *Bojnice, Bratislava, Paríž, Praha, Stalingrad*;
- f. názvy území, krajov: *Kysuca, Liptov, Orava, Šumava*;
- g. názvy štátov: *Amazonka, Maďarsko*;
- h. hydronymá: *Dunaj, Hornád, Hron, Ipel', Slaná, Váh, Vltava*;
- i. oronymá: *Bradlo, Ďumbier, Fatra, Karpaty, Kriváň, Magura, Poľana, Sitno, Tatry, Tribeč, Zobor*;
- j. chrématonymá: *Harley, Chloramfenikol* (antibiotikum), *Makyta, Slovan, Sparta, Škoda*.

Známe sú aj prípady, keď sa vlastné meno neprenáša do inej onymickej sústavy, ale sa len zamieňa za iné meno z tej istej onymickej triedy (nejde teda o transonymizáciu v pravom zmysle slova), a prípady prezývok z priezvisk alebo historických, či literárnych mien:

- a) mužské krstné meno, hypokoristikum odlišné od úradného mena nositeľa: *Arpád* (Alexander), *Béla* (Leonard), *Ďula* (Ferdinand), *Jenő* (Gejza), *Laci* (Jozef), *Mirko* (Jozef), *Pepa* (Pavol), *Sergej* (Ladislav), *Šaňo* (Imrich), *Tono* (Ján);
- b) ženské krstné meno, hypokoristikum odlišné od úradného mena nositeľa: *Betka* (Olga), *Eva* (Alžbeta), *Hana* (Mária);
- c) prezývky (vzniknuté z priezviska): *Stará babka* (< z priezviska Babička), *Breza* (< Brzač), *Údenár* (< Mesiar), *Kapor* (< Karas), *Hradec* (< Hudec), *Franto* (< Frantík), *Belo* (< Belovič), *Piroška* (< Červinková, piros = červený), *Zdravas* (< Očenáš), *Morava* (< Morávek);
- d) mená osôb z histórie: *Caesar, Cicero, Hviezdoslav, Jánošík, Platon, Spartakus*;
- e) literárnymá: *Quasimodo, Quijot*.

V niektorých prípadoch nezapísali do dokumentov rodné meno a priezvisko osoby, ale iba krycie meno. V protokoloch, v ktorých chýbala rubrika krycie meno zase nezaevidovali krycie mená vôbec, iba občianske mená osôb. Zriedkavo zvolili krycím menom časť (najmä rodné meno osoby) občianskeho mena. Ako krycie meno bolo občas zapísané aj rodné meno a priezvisko, ktoré evokovalo občianske meno osoby, ale v skutočnosti to bolo vymyslené, nepravé meno. Niekedy bolo zapísané hypokoristikum nositeľa do rubriky krycie meno: *Janko* (Ján), *Jožo* (Jozef), *Julo* (Július), *Laco* (Ladislav), *Máňa* (Mária), *Miro* (Miroslav), *Vladík* (Ladislav). V mennom materiáli prevládajú jednoslovné krycie mená, viacslovné sa objavujú zriedkavo: napr. *Drevený most, Verný občan, Zelená žaba*. Okrem slov pochádzajúcich zo slovenského jazyka sa objavujú krycie mená z maďarčiny (*Bokroš, Galamb, Lobogó, Kezelő, Kišderek* – kis gyerek = malý chlapec, *Tisza, Vizeš*) a z češtiny (*Hraběnka, Snoubenka*). V ortografii krycích mien môžeme občas pozorovať nepresnosti i kontaktové javy.

V krycích menách maďarskej etymológie *Vizeš, Bokroš, Jánoš, Lajoš* sa miesto maďarského písmena *s* nachádza jeho slovenský ekvivalent *š*.

Na internete, konkrétne na webovej stránke Ústavu pamäti národa (www.upn.gov.sk) sa v registračných protokoloch agentúrnych a operatívnych zväzkov nachádza veľké množstvo krycích mien bývalých spolupracovníkov ŠtB. Bolo by zaujímavé tento menný materiál podrobnejšie analyzovať a porovnať s podobnými v iných postkomunistických krajinách.

LITERATÚRA

- BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda 1996. 250 s.
- KROUŽILOVÁ, Ludmila: *České a bulharské literárni pseudonymy*. In: Onomastické práce 4. Sborník rozprav k sedmdesátým narodeninám Ivana Lutterera. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2000, s. 244 – 253.
- RÁNKI, Sára: *Kriminalisztikai szövegnyelvészet és nyelvészeti profilalkotás*. In: XIII. Apáczai-napok. Kreativitás és innováció. Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar 2010, s. 74 – 79.
- RZETELSKA-FELESZKO, Ewa – CIEŚLIKOWA, Aleksandra: *Slowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2002.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s.
- SVOBODA, Jan – ŠMILAUER, Vladimír – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ Libuše – OLIVA, Karel – WITKOWSKI, Teodolius: *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. Praha: Zpravodaj místopisné komise ČSAV 1973. 280 s.
- Ivanová-Šalingová, Mária – Maniková, Zuzana: *Slovník cudzích slov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 942 s.

Zopár poznámok k vodnému toku Ronava, ľavostrannému prítoku Gidry

Mária Beláková

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV VEGA č. 1/0447/09 *Analýza synchronnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu*.

Vodný tok Ronava¹ je ľavostranným prítokom Gidry, ktorý netečie žiadnym intravilánom. Pramení vo výške cca 207 m. n. m. pod juhovýchodnými svahmi Malých Karpát, na východ od obce Borová a nad obcou Ružindol. Pri obci Borová pramení väčšina prítokov, resp. ramien Ronavy. Nad spomínanou obcou pramenia aj potoky Vinohradská dolina a Stredná dolina. Pod Borovou vyteká pravostranný prítok Ronavy Zadný potok.

Dĺžka vodného toku Ronava sa uvádza 17 až 18,3 km (ES, s. 142). Tečie juhovýchodným smerom vo viacerých dolinách. Podľa rozličných údajov ústi do Gidry pri obci Voderady (nadmorská výška 125 m. n. m.); (porov. ES, s. 142). Chceli by sme tento údaj poopraviť, pretože po rozdelení obcí v roku 1993 sa od obce Voderady odčlenila susedná obec Pavlice, cez ktorej kataster Ronava tečie. Na základe terénneho výskumu môžeme potvrdiť, že Ronava ústi do Gidry v katastrálnom území Pavlice, v blízkosti Abrahámskeho kanála. Časť súčasného Abrahámskeho kanála tečie v starom koryte Ronavy. Cez obec Voderady Ronava iba „preteká“ hydromelioračným kanálom.

Pri pokuse o etymologický výklad názvu Ronava sa oprieme o hydronymá s rovnakým sufixom *-ava* (Trnava, Pilava, Blava). Koreň slova *ron-* môžeme spájať s apelatívom *ron* vo význame „neregulovaný odtok dažďovej vody po svahu“ (doklad z Trenčína 1698; HSSJ, s. 83). *Ronit'* potom znamená „vylučovať niečo po kvapkách“ (ibid.) alebo, naopak, „rútiť sa“ (ibid.). V Malej slovenskej encyklopédii (1993, s. 615) nájdeme pri hesle *ron*, že ide o: „geomorfologický proces, pôsobenie po svahu stekajúcej vody (plošne, v stužkách alebo ronových ryhách) na reliéf odnášaním častíc pôdy“. V Machek v Etymologickom slovníku (1957, s. 421) uvádza psl. tvar *roniti* ako príbuzný „s nemeckým *rinnen*, tiecť, plynúť, stekať“ (tiecť po kvapkách – M. B. preklad z českého *kanouti*). Ak prihliadneme na všetky spomínané príbuzné slová, vyplynie nám takmer jednoznačný záver: Ronava bola potokom, ktorý stekal slabým prúdom po svahoch.

¹ Vodný tok Roňava, ktorý si daktorí používatelia zamieňajú za tok Ronava, nie je predmetom nášho záujmu. Ide o pravostranný prítok Bodrogu. Pripúšťame však, že koreň oboidvoch názvov je rovnaký, a teda aj výklad názvu bude pravdepodobne totožný, resp. blízky.

Ako sme už spomínali, Ronava tečie v jednej z najväčších dolín, ktoré sa nachádzajú v jej blízkosti. Na území, kde Ronava preteká, sa nachádza množstvo dolín (v katastri Cífera sme našli až 10 rozličných názvov obsahujúcich apelatívum dolina), ktoré svedčia o dávnom výskyte vodných tokov, ktoré buď posúvali svoje koryto (rieka Váh) alebo postupne vysychali. Vodný tok Ronava mal v minulosti (ešte aj podľa 1. vojenského mapovania) minimálne 2 silné ramená, no v súčasnosti je slabým vodným tokom. Rovnako, ako všetky jeho prítoky, má veľmi slabý prúd, na viacerých miestach je len občasným vodným tokom a od vodnej nádrže Ronava je preklasifikovaný na hydromelioračný kanál. Zväčša sa využíva len na odvodňovanie vodnej nádrže pri výlove rýb. V ostatnom období cez kanál voda nepreteká. O týchto detailoch vodného toku sa zmiňujeme preto, aby sme poukázali na jeho zmeny a zmeny, ktoré sa odzrkadlili v jeho pomenovaní.

Na mieste dnešnej vodnej nádrže Ronava (na novších mapách aj ako v. n. Voderady) a tiahnuc sa k voderadskému katastru mali spomínané dve ramená Ronavy pomerne široké koryto a záplavové územie. Na obidvoch stranách presakovali spodné vody a dodnes na týchto miestach rastie trstina. Lokalita sa v minulom storočí v živej reči nazývala aj *Močáre* (**Močiare*) a je klasifikovaná ako mokraď.

V Slovenskej Novej Vsi a vo Voderadoch sa Ronava v minulosti nazývala aj *Dolina patak* (KMP 1895), pretože tiekla cez Doliny, Hornú dolinu, Dolnú dolinu, Dolinky. V živej reči sa používalo pomenovanie *Dolina potok* (Beláková, 2004), dnes u starších obyvateľov prevláda variant *Pri Doline* (ako ekvivalent *Pri Ronave*), teda *Dolina* (= *Ronava*). Mladší používatelia jazyka poznajú variant *Kanál*, *Pri kanáli*. V obci Pác sa časť Ronavy v ľudovej reči (najmä u najstarších obyvateľov) nazýva *Šarlockí potok* (**Šarlotský potok* – zdroj KJÚĽŠ). Motivácia pomenovania sa viaže na vlastníctvo lokality, nazývanej aj *Šarlotské*. Grófska dcéra Šarlota Zičiová vlastnila v 19. storočí na tomto území hospodárske budovy a značnú časť poľnohospodársky využívanej pôdy. V súčasnosti budovy už nejestvujú, zachoval sa len názov lokality **Šarlotské*.

Názov Ronava sa v obciach, cez ktorých územie tok tečie, nepoužíva. Na hornom toku sa hovorí o potoku, resp. potoku na Dolinách a na dolnom toku ide o apelatívnu formu kanál. Pomenovanie Ronava sa používa už len na označenie vodnej nádrže.

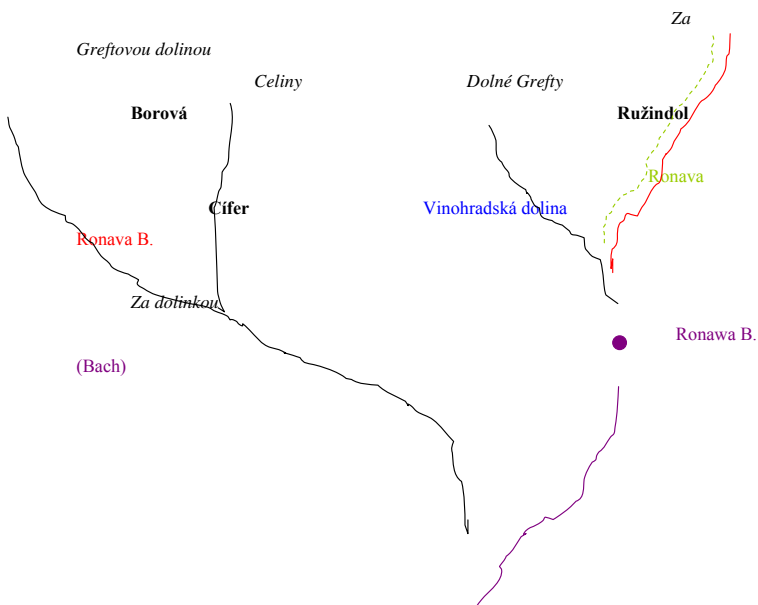
Po krátkom načrtnutí základných charakteristík vodného toku Ronava sa budeme zaoberať jeho zaznačením v kartografických a mapových materiáloch. Zvolili sme postup od najstarších, nám známych, materiálov k najnovším dostupným.

V mapách 1. vojenského mapovania nie je vodný tok Ronava popísaný. Zaznačený je však ako tok, ktorý tečie z východnej strany nad obcou Ružindol (pozri obrázok č. 1; tok označený červenou farbou). Druhé vojenské mapovanie zaznačuje Ronavu od sútoku Vínohradskej doliny (označená modrou farbou) a toku tečúceho na východ od Ružindola (červenou farbou značený tok). Pri

hospodárskom dvore Jozefov dvor v KÚ Voderady je zaznačená ako *Dolinska Woda*, pretože tiekla cez výraznú dolinu. Podľa 3. vojenského mapovania je Ronava tok na východ od Ružindola (Ronava B., označený červenou farbou). Pramenila v blízkosti lokality Za Greftovou dolinou. V roku 1973 na mieste tohto toku základná mapa Slovenskej republiky (1 : 10 000) a základná mapa Československej republiky (1 : 25 000) z roku 1972 uvádzajú už len občasný vodný tok (označený zelenou farbou). Mapové materiály od roku 1980 staré koryto Ronavy neoznačujú. Vojenská topografická mapa (1 : 10 000) z roku 1963 a mapa okresov SR Trnava z roku 1998 Ronavu zaznačujú už iba po Ružindol, teda jej dolný tok, a klasifikujú ho ako občasný vodný tok. Na väčšine mapových listov nachádzame len Vinohradskú dolinu, ktorá sa stráca pri lokalite Šmolce, a ďalej nepokračuje.

Prehľadná mapa Bratislavskej župy (1 : 144 000) z roku 1871 vodné toky, vrátane Ronavy, zaznačuje, ale nepopisuje. Mapa teda obsahuje aj potok *Ronava B.* (červenou farbou vyznačený tok). V súčasných mapách sa tok už nezaznačuje, je zaniknutý. Domnievame sa, že práve tento zaniknutý tok bol pôvodným korytom, ktoré naši predkovia označili ako Ronava. Vychádzame pritom z najstarších, nám dostupných, mapových listov. Na mieste, kadiaľ pretekal, sa vytvorila už spomínaná *Dolina*. Tá pokračuje až po obec Pavlice, pri ktorej súčasná Ronava ústí do Gidry.

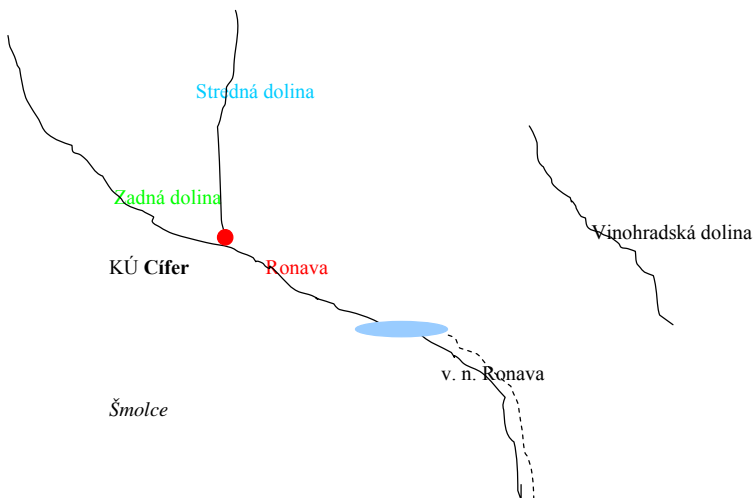
Obrázok č. 1: Pôvodné koryto Ronavy

V súčasnosti sa ako Ronava označuje vodný tok Stredná dolina, ktorá pramení v lokalite Celiny pri obci Borová (susedná obec Ružindola); (obrázok č. 2). Nejednoznačnosti nastávajú aj pri tomto zaznačovaní a popisovaní. V mapách evidencie nehnuteľností je Ronava stotožnená s horným tokom Strednej doliny, a keďže ide len o jediný takýto údaj, nebudeme s ním ďalej pracovať. Môžeme sa domnievať, že ide o chybný záznam. V základnej mape Slovenskej republiky (1 : 10 000) z roku 1991, vo vojenskej topografickej mape (1 : 10 000) z roku 1963 a v základnej mape ČSSR z roku 1972 je Ronava značená až od sútoku Strednej doliny a Zadnej doliny v KÚ Cífer. Od sútoku Strednej a Zadnej doliny sa až po ústie označuje ako Ronava.

Od vodnej nádrže Ronava (resp. v. n. Voderady) sa Ronava zaznačuje ako kanál, a to až po sútok s Gidrou. Vo vodohospodárskej mape ČSFR (1 : 50 000) z roku 1971 je Ronava na tomto území klasifikovaná ako občasný vodný tok.

Obrázok č. 2: Súčasný stav a zaznačenie Ronavy

V príspevku sme sa snažili poukázať na zmeny, ktorými vodné toky prešli, a neustále prechádzajú, a zároveň na spôsob, akým názvy tieto zmeny reflektujú. Usilovali sme sa podať podrobný a presný popis toku, pretože nám nie je dosiaľ známe, že by sa dakto týmto vodným tokom podrobne zaoberal.

Zápis hydronyma:

Ronava ľ. Gidra, 18, 3 km; pramení JV od Malých Karpát, V od obce Borová (cca 207 m. n. m.), netečie cez intravilán, ale cez KÚ Borová, Ružindol, Cífer, Pác, Slovenská Nová Ves, Zeleneč, Voderady, Pavlice; varianty: *Šarlotský potok, Stredná dolina, Dolina patak, *Dolinský potok, *Dolina, *Dolinská voda;

HN. vodná nádrž Ronava.
1243 *Ronava* Šmil. 26
1895 *Dolina patak* KMp. odt.
1898 *Ronava p.* VzdBp.
1898 *Stredna dla* VzdBp.
1931 *Stredná dolina* ŠMp. 75
1952 *Stredná dolina* ŠMp. 25
1953 *Ronava* VoMp. 50
1953 *Stredná dol.* VoMp. 50
1956 *Ronava* VoMp. 25
1957 *Ronava* VoMp. 25
1963 *Ronava* VoMp. 10
1967 *Ronava* VVMp. 50
1969 *Stredná dolina* VoMp. 10
1971 *Ronava* ZMp. 50
1972 *Stredná dolina* ZMp. 10
1973 *Ronava* ZMp. 10
1976 *Ronava* ZMp. 50
1976 *Stredná dolina* ZMp. 25
1980 *Ronava* ŠMO 5
1984 *Ronava* VMp. 50
1984 *Ronava* TA. SK
1986 *Ronava* ZMp. 50
1987 *Stredná dolina* ZMp. 10
1987 *Ronava* ZMp. 10
1989 *Ronava* TA. SK
1990 *Ronava* ŠMO 5
1990 *Stredná dolina* ŠMO 5
1991 *Stredná dolina* ŠMO 5
1991 *Ronava* VMp. 50
1991 *Ronava* ZMp. 50
1992 *Ronava* ZMp. 10
1993 *Stredná dolina* ZMp. 10
1993 *Ronava* ZMp. 10
1994 *Ronava* ZMp. 25
2000 *Ronava* ZMp. 50
2002 *Ronava* VMp. 50
2005 *Stredná dolina* ZMp. 25
2006 *Ronava* TA Sh.
2006 *Stredná dolina* TA Sh.
2007 *Ronava* TA VKÚ
2008 *Ronava* TA Sh.
2008 *Stredná dolina* TA Sh.

HN: vodná nádrž Ronava
 1971 vodná nádrž Ronava ZMp. 50
 1973 Roňava SVp.
 1976 vodná nádrž Ronava ZMp. 50
 1977 Ronava SVp.
 1980 vodná nádrž Voderady ŠMO 5
 1984 vod.nádrž Voderady VMp. 50
 1986 vod. n. Ronava ZMp. 50
 1987 vodná nádrž Voderady ZMp. 10
 1991 vod. n. Ronava ZMp. 50
 1991 v. n. Ronava VMp. 50
 1992 vodná nádrž Voderady ZMp. 10
 1994 vod. n. Ronava ZMp. 25
 1989 vod. n. Ronava TA SK
 2002 v. n. Ronava VMp. 50
 2003 vodná nádrž Ronava EN
 2006 v. n. Ronava TA Sh.
 2007 vodná nádrž Ronava TA VKÚ
 2008 v. n. Ronava TA Sh.

Etym.: psl. tvar roniti, príbuzný „s nemeckým rinnen, tiecť, plynúť, stekať“, tiecť po kvapkách. Ronava – potok stekajúci po svahoch Malých Karpát, so slabým prietokom vody.

Použité značky a skratky:

EN	Mapa evidencie nehnuteľností
ES	Encyklopédia Slovenska (bližšie biografické údaje v Literatúre);
HSSJ	Historický slovník slovenského jazyka
KJÚĽŠ	Kartotéka Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV
KMp.	pôvodná katastrálna mapa
KMp. odt.	pôvodná katastrálna mapa (odtlačok)
KÚ	katastrálne územie
SVp.	Smerný vodohospodársky plán
ŠMO 5	Štátna mapa odvodená
TA Sh	Turistický atlas (vydal Shocart)
TA VKÚ	Turistický atlas (vydalo VKÚ)
TA SK	Turistický atlas (vydala Slovenská kartografia)
VoMp.	Vojenská mapa
VVMp.	Vojenská vodohospodárska mapa
VzdMp.	Vzdialenostná mapa

* rekonštruovaný tvar názvu

LITERATÚRA

- BELÁKOVÁ Mária: *Vývin, pôvod a sémantika miestnych a chotárných názvov v povodí Gidry*. Trnava 2004. 203 s. + príloha
- Encyklopédia Slovenska. V. zväzok. R – Š*. Red. Vladár a kol. Bratislava: Veda 1981, 792 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. V. R – Š*. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 2000, s. 83.
- KRŠKO, Jaromír: *Spracovanie hydronymie Slovenska. (Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. Fakulta humanitných vied 2005. 104 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. N – Z*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.
- Malá slovenská encyklopédia. Encyclopaedia Beliana*. Red. Balšínková a kol. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV 1993, s. 615.

K pojmu transparentnosť deklinačných paradigiem

Martin Braxatoris

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Pojem transparentnosti vo všeobecnosti charakterizuje spôsob výstavby alebo organizácie istej štruktúry. Blízkyimi pojmami prirodzeného jazyka sú vlastnosti ako zreteľnosť, priesvitnosť, priehľadnosť, jasnosť a zrejmosť. Pri hodnotení istej štruktúry máme na zreteli to, či je organizovaná zreteľným či priehľadným spôsobom, pričom v závislosti od miery takéhoto spôsobu organizácie hovoríme o miere jej transparentnosti. Ak nasledujeme uvedenú intuíciu pri charakterizovaní výrazov prirodzeného jazyka, pôjde potom o to, či sú organizované tak, že zreteľne odrážajú pojmovú štruktúru, ktorá im zodpovedá.

Vzťah lexikálneho pojmu a logického pojmu osvetľuje, s odvolaním sa na J. D. Apresiana a Á. Kráľa, Juraj Dolník (2003, s. 24) pomocou úrovne poznávania, ktorá zodpovedá potrebe bežnej orientácie vo svete. Rovnaké závery, opäť s odvolaním sa na príslušnú pasáž Á. Kráľa, prezentuje J. Dolník v inej publikácii (Dolník, 1990, s. 35). V oboch prípadoch však uvádza, že „lexikálny význam má pojmovú povahu“ (Dolník, 2003, s. 25) či skutočnosť, že nemožno „poprieť pojmovú povahu lexikálneho významu.“ J. Horecký (1983, s. 53) uvádza, že pojmy „nie sú zložky jazykovej oblasti, lež logickej, myšlienkovej oblasti.“ Poznanie, že aj lexikálny pojem je pojem, nás vedie k predpokladu subsistencie významu jednotiek, ktoré sú jazykovednou terminológiou nazývané lexémami a morfémmi.

Ján Horecký (op. cit., s. 48) vidí nevýhody zvoleného prístupu okrem iného v tom, že „sa tu význam odtŕha od zvukového radu a tým sa otvára cesta k úvahám o tom, že význam nepatrí do predmetu jazykového výskumu.“ Cieľom tohto príspevku, prirodzene, nie je rozvíjanie myšlienky, že význam nepatrí do predmetu jazykového výskumu. Predpokladom nasledujúcich úvah je však tvrdenie, že význam jazykového výrazu a jeho význam nesúcich zložiek (morfémm) existuje pred ich pomenovaním či nezávisle na ňom, dokonca aj v prípade, že nie je v danom jazyku vyjadrený. Dôvodmi, prečo sme danú premisu prijali za svoju, sa v tomto článku nebudeme bližšie zaoberať a ponecháme ich ako tému ďalších prác autora.

Ďalším našim, v predchádzajúcich pasážach zamlčaným predpokladom, je skutočnosť, že ak je význam slov pojmovou entitou, tak aj význam jeho význam nesúcich zložiek (morfémm) bude entitou rovnakej oblasti. J. Dolník (2005, s. 194) zavádza termín „opozičný homomorfizmus“, o ktorom uvádza, že sa „dotýka napodobňovania ako elementárnej konštitučnej sily slovných tvarov.“ Vychádza pritom z toho, že „v základe sústavy slovných tvarov je zakotvené pôsobenie tejto sily, a to v podobe kvalitatívnej analógie“, ktorou sa rozumie

„napodobňujúce uplatnenie istej štruktúry v javovej oblasti inej kvality.“ Pri slovných tvaroch ide „o imitačné uplatnenie sémantickej štruktúry v ich formovej rovine“, pričom „imitačné uplatnenie znamená, že formová štruktúra je konštituovaná v tom zmysle, v tom duchu (čiže analogicky) ako sémantická štruktúra“ (op. cit., s. 194).

V rámci univerzálno-pragmatickej koncepcie sa vo vzťahu k štruktúrnej podobnosti formy a významu zavádza termín konštrukčného ikonizmu, o ktorom sa uvádza, že „existuje, ak je asymetria medzi dvomi kategóriami so zreteľom na sémantickú príznakovosť (...) zobrazená smerom k asymetrii na úrovni symbolizácie“ (Mayerthaler, 1981, s. 23). Uvedený princíp „sa prejavuje tak, že v prirodzených jazykoch sú sémanticky menej príznakové kategórie preferovane kódované výraznejším spôsobom než základné kategórie: čo je sémanticky ‚viac‘, malo by byť aj konštrukčne ‚viac‘“ (op. cit., s. 25).

O kvalitatívnom vzťahu medzi formou a významom sa uvádza, že „diagramová ikonickosť je štruktúrna podobnosť, podobnosť medzi štruktúrou významu a formy“ (Dolník, 1999, s. 70, rovnako tiež Dolník, 2009, s. 53 – 54). Tá spočíva v tom, že sa „štruktúra sémantických komponentov zobrazuje v štruktúre formových komponentov“, pričom napr. pri tvare *gyrek – ek – nek* s významom *dieťa + „viac ako 1“ + datív* „je vyššia miera štruktúrnej podobnosti, lebo „obraz“ štruktúry sémantických komponentov ... v štruktúre formy je úplnejší“ (op. cit., s. 70, resp. 54). V ďalšej pasáži autor dodáva, že „ak sa na sledovaný jav dívame z hľadiska otázky, ako priezračne zobrazuje formová štruktúra sémantickú štruktúru, vzťah medzi formou a významom zachytíme pojmom *transparentnosť* a budeme hovoriť o rozličných stupňoch transparentnosti. V porovnaní s pojmom štruktúrnej podobnosti (diagramovej ikonickosti) (podobnosť medzi štruktúrou významu a formy, pozn. MB) pojem transparentnosti zahŕňa aj ďalší komponent. Transparentnosť je určená jednak touto podobnosťou a jednak zreteľnosťou komponentov formy. Transparentnosť je teda priezračnosť formálneho vyjadrenia sémantickej štruktúry, ktorá je určená expanzivnosťou formy a percepčnou zreteľnosťou jej komponentov.“

Vo vzťahu k pomeru medzi formou a významom jazykových jednotiek sa uvádza, že „nie je vždy $1 : 1$ “ (Dolník, 1999, s. 72 – 73, rovnako tiež Dolník, 2009, s. 53). Skúmanie tohto javu si „vyžaduje dva prístupy k jazykovým jednotkám“, pričom pod semaziologickým sa myslí postup „od formy k významu“ a pod onomaziologickým postup „od významu (presnejšie od pojmu, resp. od označoveného cez význam) k forme.“ Onomaziologický prístup podľa neho „vedie k pojmu polynymia (polymorfizmus), ktorá zahŕňa prípady, keď pomer medzi významom a formou je $1 : x$ (x je väčšie ako 1) (op. cit. s. 73, resp. 53).

Nami zvolený prístup, v rámci ktorého predpokladáme primárne logickú existenciu významu a až sekundárne jeho pomenovanie (nomináciu), predpokladá zvolenie onomaziologického prístupu, pri ktorom sa vychádza z toho, že sa „postuluje pojem ako obsahovo neutrálna veličina“, resp. „jazykovo neutrálny čiže „čistý“ logický pojem (porov. Dolník, 2003, s. 26). Ako ukážeme nižšie,

predpokladá tiež snahu o vylúčenie výsledkov semaziologického prístupu k jazykovým jednotkám, ktoré sa charakterizujú poznatkom, že „vzťah medzi formou a významom môže byť 1 : 1 alebo 1 : x (x je väčšie ako 1)“ (op. cit., s. 53), pričom uvedený záver oprieme o skutočnosť, že pri danom stave v jazyku nie je význam reprezentovaný jednoznačne a je nutné spoliehať sa pri jeho identifikácii na kontext.

Nosnou myšlienkou univerzalistickej koncepcie W. Mayerthaler (1981) je, že „sa prirodzenosť rovná ikonickému jednoduchosti“, pričom „istá flektívna forma je tým jednoduchšia, prirodzenejšia, čím vyšší stupeň ikonickosti sa v nej odráža“ (Dolník, 1993, s. 3). Podobne v inej publikácii (Dolník, 1995, s. 18 – 19) sa uvádza, že hlavným kritériom uvedenej koncepcie „je konštrukčný ikonizmus, ktorým sa rozumie zobrazenie preferenčnej asymetrie obsahových prvkov ako konštrukčnej symbolizačnej asymetrie (Mayerthaler, 1981).“ Autor dodáva, že stupeň prirodzenosti (príznakovosti) kódovania (teda symbolizácie obsahových prvkov) sa zhoduje so stupňom ikonickosti, a že „najprirodzenejšie sú teda tie prípady, pri ktorých sa potvrdzuje intuícia, podľa ktorej to, čo je sémanticky „viac“, má byť aj konštrukčne „viac“. Ako uvádza, „zdôrazňuje sa myšlienka, že to, čo je perцепčne ľahšie prístupné, je prirodzenejšie“, pričom „popri konštrukčnom ikonizme sa ako ďalšie kritériá optimálneho kódovania berú do úvahy uniformná symbolizácia (jedna funkcia — jedna forma) a transparentnosť paradigmy (mnohofunkčnosť), t. j. prítomnosť, resp. neprítomnosť homo a polymorfie.“ Zároveň tvrdí, že „podľa týchto kritérií optimálnym kódovaním sa vyznačujú morfológie, v ktorých dominuje maximálna ikonickosť, uniformná symbolizácia a transparentné paradigmy“, čo značí, že „aglutinačné jazyky sú prirodzenejšie ako flektívne“ (op. cit., s. 19).

V inej publikácii sa vymedzujú tri typy jednoduchosti, resp. zjednodušovania v morfológii, s ktorými sa uvažuje v teórii jazykovej prirodzenosti, pričom na prvom mieste uvádza „jednoduchosť v zmysle izomorfného priradovania formy k významu (zdôvodňuje sa tým, že sa uľahčuje perцепcia)“ (Dolník, 1995, s. 22). Perцепčné kritérium tiež zdôrazňuje na prvom mieste medzi záujmami nositeľov jazyka vo vzťahu k slovným tvarom v inej publikácii (Dolník, 2005, s. 194), pričom „ide o záujem, aby slovné tvary boli priezračné, čo súvisí s ich dobrou perцепciou a identifikáciou.“

S poukazom na široko akceptované tvrdenie, že „ak sa pri skúmaní explicitne odkazuje k hovoriacemu, alebo, všeobecnejšie, k používateľovi jazyka, ide o skúmanie v oblasti pragmatiky“ (Carnap, 1942, s. 22), je zrejmé, že perцепčné kritérium ako súčasť teórie jazykovej prirodzenosti presahuje rámec úzko ponímaného sémantického výskumu. V predkladanom príspevku nám nejde o postihnutie uvádzaných súvislostí v kontexte teórie jazykovej prirodzenosti, opierajúcej sa o „vlastnosti prototypických používateľov jazyka“ (Mayerthaler, 1981, s. 31), v rámci ktorých sa na úrovni preferenčných kritérií vyčleňuje perцепcia, ale o jednoduché konštatovanie, že na to, aby jazyk dobre slúžil bez nutnosti opory o kontext pri identifikácii významov jeho výrazov, mala by

v ňom byť vylúčená homonymia. V základe uvedeného konštatovania je pragmatický predpoklad, že chceme hovoriť tak, aby sme vylúčili komunikačné šumy vznikajúce v dôsledku viacznačnosti výrazov používaného jazyka – v príspevku sa však nebudeme priamo zaoberať pragmatickou povahou daného predpokladu, ale pokúsime sa z objektivistického stanoviska stanoviť spôsob, akým určiť mieru, v akej ho spĺňajú deklinačné systémy daného jazyka..

Ak sa obzrieme do minulosti nazerania na jazyk, k záveru, že pre spoľahlivé plnenie dorozumievacej funkcie jazyka je žiaduce vylúčenie gramatickej homonymie, podľa dostupných prameňov dospeli aj predstavitelia stoiskej školy, ktorí chápali, že „priradenie významov menám nemusí byť jedno-jednoznačné, ale malo by byť aspoň mnoho-jednoznačné“ (Gahér, 2006, s. 41). Podobne v súčasnosti F. Gahér (2003, s. 158) homonymiu (v zmysle každého pomeru medzi významom a formou $1 : x$, pričom $x > 1$) porovnáva so situáciou, „keď na dva alebo viac kódov použijeme len jednu šifru.“ Na výstrahu uvádza viacero príkladov dôsledkov takéhoto šifrovania a nabáda k intolerancii k používaniu homoným. Na druhej strane uvádza (op. cit., s. 157), že „logiku nezaujímá väčšina synonym, uvádzaných v bežných synonymických slovníkoch, pretože ich rozdiely sú buď iba emocionálnej či štylistickej povahy, ktoré neovplyvňujú logickú štruktúru súdov.“ Dodáva, že „striktne vzaté, synonymá majú z logického hľadiska najmä jedno opodstatnenie: vyjadriť to isté skráteným alebo priezračnejším spôsobom“, pričom „za takéto synonymá považujeme napr. definičné skratky.“ Domnievame sa, že princíp konštrukčného ikonizmu či transparentnosti môže mať v objektivistickej rovine korelát, v ktorého základe je možnosť „priezračnejšieho spôsobu“ vyjadrenia rovnakého významu, o ktorom píše F. Gahér.

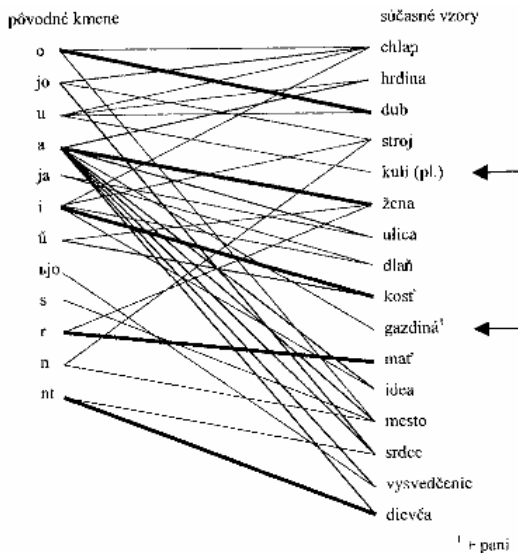
Pripomíname, že v rámci predmetného prístupu sa fenomén polysémie zahŕňa pod strešný pojem homonymie. Podrobnejší výklad homonymie v zmysle „nech E je jednoduchý výraz. E je homonymné, ak reprezentuje viac ako jeden koncept“, podáva napr. P. Materna (1998, s. 122). Z lingvistických prameňov napr. K. Horálek (1995, s. 262) v rovnakom zmysle uvádza, že „je treba odlišovať prípady, kedy homonyma vznikla obmeňovaním významu jedného slova (...) od prípadů, kedy homonyma vznikla hláskovým splynutím slov pôvodně znějících různě.“

Predpokladajúc koreláciu významu a formy, pracovne zavedme symbolický zápis, v rámci ktorého ako *jablko* zapíšeme slovníkový význam výrazu *JABLKO* a ako *JABLKO_x*, resp. *VÝRAZ_x* zapíšeme samotný uvádzaný (idealizovaný) výraz. Ako *JABLKO_x*, resp. *VÝRAZ_x* zapíšeme ľubovoľný tvar výrazu *JABLKO*, resp. ľubovoľného výrazu. V prípade, že je vyjadrenie parametrov čísla a pádu diferencované, použijeme výrazy typu *VÝRAZ_(CP)*, kde *Č* je číselný výraz a *P* je pádový výraz. Do viet nevstupujú izolované výrazy, ale tvary výrazov, ktoré možno charakterizovať zhruba ako ich podobu závisiacu od spôsobu, akým význam daného výrazu vstupuje do zmyslu vety. Tak, ako pri (izolovaných) významoch výrazov, predpokladá sa existencia niečoho, čo je nemenné pri rôznych spôsoboch vstupu do vety. Týmto izolovaným výrazom je tvarotvorný základ

slova, ku ktorému sa formálnymi prostriedkami pridávajú pádový a číselný výraz P a \check{C} , resp. nediferencovaný výraz X . Ako s premennými v prípade výraz _{x} uvažujeme s p a \check{c} (číselný a pádový údaj) a v prípade VÝRAZ _{x} s P a \check{C} , resp. X . Sémantickej povahe p a \check{c} sa v danom príspevku, žiaľ, nemáme priestor bližšie venovať, z hľadiska výskumu vývinu gramatiky nás však bude zaujímať história nominácií p a \check{c} prostredníctvom P a \check{C} .

Transparentné vyjadrenie pádového a číselného údajja v rámci separátnych zložiek výrazu nejakého konkrétneho VÝRAZ _{$\check{c}p$} by pri počte 6 pádov a 2 možné číselné údaje, $\check{c} = 1$ a $\check{c} > 1$, obsahovalo 2 \check{C} a 6 P . Nakoľko však v slovenčine uvedené údaje nie sú diferencovane vyjadrené, predpokladajme, že počet X by mal byť rovný násobku \check{c} a p , čo činí 12 nediferencovaných X reprezentujúcich rôzne kombinácie \check{c} a p .

Výraz _{$\check{c}p$} , ale ani idealizované výrazy VÝRAZ _{x} , pretože subsistujú, nepodliehajú vývinu. Vývinu podlieha pomenovanie významových entít (nominácia). Vývin gramatiky spočíva v odlišnom rozsahu nominácie v rôznych etapách vývinu jazyka. Nominácie možno zoradiť na časovej osi využitím metód historickej jazykovedy, ktoré priamo nespádajú do nami zvoleného metodologického inštrumentária, a pomocou pojmu historického nasledovníka, vymedzeného rekurzívnu definíciou, ktorá však nebude priamo predmetom záujmu nášho príspevku (bližšie k danému typu definície pozri Gahér, 2003, s. 374). Z historicko-porovnávacej jazykovedy prijímame hotové výsledky vedeckého bádania a aplikujeme na naše metodologické východiská, pričom sa opríme o zložitú sieť vzťahov historických predchodcov a nasledovníkov, ktorú výstižne graficky vyjadril P. Žigo (2007, s. 27, rovnako Žigo, 2005, s. 24).

V rámci vzťahov členov postupnosti môžeme skúmať rozličnú mieru jednoznačnosti u historických predchodcov v praslovančine a následníkov v slovenčine. Využijúc pojem historického nasledovníka, s odvolaním sa na výsledky historicko-porovnávacej jazykovedy môžeme o veľkej skupine výrazov tried *dlaň* a *kost'* povedať, že sú nasledovníkmi pôvodných výrazov s témou *-i*. Prístup, ktorý využijeme, bude zodpovedať semaziologickému prístupu k jazykovým jednotkám, keďže nám ide o identifikáciu narušania zásady minimalizácie homonymie, vyžadujúcu reverzný poznávací postup.

V praslovanskej triede *kost-b* (pôvodné *i*-kmene) vyzerala deklinácia nasledovne:

N.	kost-ь	kost -i
G.	kost-i	kost-ьi
D.	kost-i	kost- ьмъ
A.	kost-ь	kost-i
V.	kost-i	kost-i
L.	kost-i	kost-ьchъ
I.	kost-ьjǫ	kost-ьmi

N., A.	kost-i
G., L.	kost-ьju
D., I	kost-ьma

-b je v N. sg., A. sg., N. du., A. du.

-i je v G. sg., D. sg., V. sg., L. sg., N. pl., A. pl., V. pl., N. du. a A. du.

-ьjǫ je v I. sg.

-ьi je v G. pl.

-ьmъ je v D. pl.

-ьchъ je v L. pl.

-ьmi je v I. pl.

-ьju je v G. du., L. du.

-ьma je v D. du., I. du.

Získavame 9 X , pričom pomer počtu X k počtu kombinácií číselných a pádových údajov (20) (nazvime ho *koeficientom jednoznačnosti*) je 0,45. Nakoľko však zhoda v tvaroch N. a A. du., G. a L. du. a D. a I. du., a tiež zhoda N. pl. a V. pl. bola v praslovančine pri všetkých substantívach záväzná, skutočnosti bližšie bude prepočet, ktorý uvedený fakt zohľadňuje. Považujeme za metodologicky nie celkom súrodo poznamenať, že z pohľadu, v rámci ktorého vychádzame z gramatickej formy, hovoríme skôr o nerozvinutej, nediferencovanej sústave tvarov ako o homonymii. Domnievame sa pritom, že odstránenie asymetrie medzi 7 pádmí v singulári, 6 pádmí v pluráli a 3 pádmí v duáli môže

spolu s vývinovými tendenciami formulovanými v bode 1. záveru slúžiť ako dostatočné vysvetlenie toho, prečo boli takéto sústavy tvarov už v prasloviančine považované za príznakové a v starej slovenčine boli uvedené asymetrie odstránené. Možných kombinácií teda nebude 20, lež 16, a koeficient jednoznačnosti bude rovný 0,56.

V prípade triedy *kost'* v súčasnej slovenčine vyzerá deklinácia nasledovne:

N.	kost'-0	kost-i
G.	kost-i	kost-í
D.	kost-i	kost-iam
A.	kost'-0	kost-í
V.	kost'-0	kost-i
L.	kost-i	kost-iach
I.	kost'-ou	kost'-ami

-0 je v N. sg., A. sg.

-i je v G. sg., D. sg., L. sg., N. pl., V. pl.

-ou je I. sg.

-í je v G. pl., A. pl.

-iam je D. pl.

-iach je v L. pl.

-ami je v I. pl.

Získavame 7 X a koeficient jednoznačnosti bude rovný 0,5, po zohľadnení záväznej zhody N. pl. = V. pl. 0,54 a po zániku vyjadrovania vokativu je po zaokrúhlení 0,58.

V prípade triedy *dlaň* v súčasnej slovenčine vyzerá deklinácia nasledovne:

N.	dlaň-0	dlan-e
G.	dlan-e	dlan-í
D.	dlan-i	dlan-iam
A.	dlaň-0	dlan-e
V.	dlaň-0	dlan-e
L.	dlan-i	dlan-iach
I.	dlaň-ou	dlaň-ami

-0 je v N. sg, A. sg., V. sg.

-e je v G. sg., N. pl., A. pl., V. pl.

-i je D. sg., L. sg.

-ou je I. sg.

-í je G. pl.

-iam je D. pl.

-iach je v L. pl.

-ami je v I. pl.

Získavame 8 X , koeficient jednoznačnosti bude rovný 0,57, po zohľadnení záväznej zhody N. pl. = V. pl. 0,62 a po zániku vyjadrovania duálu v slovenčine je po zaokrúhlení 0,67.

Zavedťme teraz *koeficient zmeny miery jednoznačnosti*, v ktorom je vyjadrená odlišná miera jednoznačnosti v rôznych deklinačných paradigmách. Ten je daný pomerom dvoch rôznych koeficientov jednoznačnosti u historického predchodcu a nasledovníka. Pokiaľ je koeficient nižší ako 1, miera jednoznačnosti je u nasledovníka nižšia ako u jeho predchodcu, koeficient 1 značí zachovanie miery jednoznačnosti a koeficient vyšší ako 1 znamená nárast miery jednoznačnosti. V prípade triedy *kost'* v súčasnej slovenčine (nasledovník) v pomere ku stavu v starej slovenčine pred rozpadom kmeňovej deklinácie (predchodca) bude daný pomer 0,56 : 0,52, po zaokrúhlení 1,12. V prípade triedy *dľaň* v porovnaní s rovnakým historickým predchodcom bude daný pomer 0,67 : 0,52, po zaokrúhlení 1,08. Výskum slovenskej deklinácie ukazuje, že daný koeficient zväčša mierne prevyšuje číslo 1. Napr. v prípade výrazu *syn* v pomere k stavu deklinácie pôvodných *u*-kmeňov je koeficient daný pomerom 0,67 : 0,63, po zaokrúhlení 1,06, v prípade triedy *chlap* pomerom 0,67 : 0,63, a teda rovnako 1,06, pri triede *dub* získavame výsledok daný pomerom 0,75 : 0,63, po zaokrúhlení 1,19, v prípade triedy *dom* (pôvodné *u*-kmene) ide o pomer 0,67 : 0,6, a teda opäť 1,06, v prípade triedy *sluha* (pôvodné *a*-kmene) bude výsledok daný pomerom 0,66 : 0,64, po zaokrúhlení 1,03, v prípade triedy *žena* a jej predchodcu z pôvodných *a*-kmeňov pomerom 0,75 : 0,64, po zaokrúhlení 1,17, v prípade triedy *mesto* v pomere k stavu u historického predchodcu triedy pôvodných *o*-kmeňov je daný pomerom 0,83 : 0,5, po zaokrúhlení až 1,66 a pod.

Záver

Čo sa týka interpretácie uvedených skutočností, môžeme vymedziť nižšie uvedené oblasti, v rámci ktorých možno hovoriť o ich poznávacej hodnote.

1. Odstraňovanie homonymie je jedným z častých vysvetlení, ktoré historická jazykoveda používa na zdôvodňovanie jazykových zmien. Aj po odstránení homonymie v mnohých tvaroch starých slovenských substantív došlo ku vzniku nových homonymií. Výsledný súčet používaných koncoviek, až na výnimky, ktoré reprezentuje napr. trieda *mesto*², nie je vyšší, či je dokonca mierne nižší ako v pôvodných triedach. Zvýšenie miery jednoznačnosti deklinácie je v prípade niektorých tried dané znížením počtu kombinácií číselných

² Tam však zvýšenie počtu koncoviek súvisí o. i. s hláskoslovnými zmenami v oblasti vokalickej kvantity.

a pádových údajov, ktoré sú vyjadrované morfológickými prostriedkami daného jazyka, čo však neplatí paušálne, pretože už pri počte dvoch z troch očakávaných jedinečných tvarov duálu (tak, ako je to napr. v triedach *kost'* a *syn*) zánik vyjadrovania duálu neprinesol nárast, ale naopak relatívny pokles koeficientu jednoznačnosti. Rovnako v prípade, že bol V. sg. vyjadrený jedinečným tvarom (ako napr. *ženo* alebo *chlope*), strata jeho formálnej signalizácie priniesla miesto zvýšenia zisťovaného koeficientu jeho zníženie. Napriek tomu je paušálnym výsledkom rozpadu kmeňovej deklinácie mierny pokles miery gramatickej homonymie. Bez ohľadu na uvedenú tendenciu možno konštatovať trend znižovania počtu používaných koncoviek. Možno ho vysvetliť tým, že pri substantívach pred rozpadom kmeňovej deklinácie bol 1 až 2 z troch tvarov duálu jedinečných a u niektorých bol jedinečný aj tvar V. sg., pričom však považujeme za potrebné zdôrazniť, že ani koncovky reprezentujúce číselné a pádové údaje, ktorých formálna reprezentácia v slovenčine zotrvala, nezostali rovnako usporiadané, ale že zmeny v ich organizácii boli také radikálne, že P. Žigo (2007, s. 26 – 29) zdôrazňuje spätosť vývinových súvislostí medzi pôvodnými a súčasnými deklinačnými sústavami a fyzikálneho pojmu chaos. Pravidlá, na základe ktorých spel vývoj deklinačných sústav k vyššej miere jednoznačnosti a zároveň spravidla nepripúšťal nárast počtu koncoviek, museli fungovať ako „živé“ konštrukčné pravidlá, na základe ktorých boli substantíva organizované do novo sa formujúcich deklinačných tried.

2. Na poli výskumu dynamiky morfológie možno položiť otázku, či môže vysoká miera gramatickej homonymie fungovať ako motívant jazykových zmien. Napr. fakt, že „ku vzoru *dlaň* prešli a naďalej prechádzajú konkréta, názvy počítateľných vecí“ (Dvonč, 1984, s. 54), ktoré boli pôvodne súčasťou triedy *kost'*, možno interpretovať ako prechod substantív s deklináciou s nižšou mierou jednoznačnosti do triedy vykazujúcej vyššiu mieru jednoznačnosti. J. Dolník (1993, s. 8.) uvádza, že „je pozoruhodné, že prechádzajú slová z triedy s pomerne vysokou produktivnosťou do takmer najmenej produktívnej triedy.“ Čím je daný smer prechodu substantív v rámci týchto tried, pri ktorých ide v oboch prípadoch o feminína s nulovým zakončením v základnom tvare a o ktorých Dolník (op. cit., s. 7.) uvádza, že „obidva deklinačné typy sú príznakové“? L. Dvonč (op. cit., s. 54) s odvolaním sa na výsledky jazykovedného bádania českých lingvistov uvádza výklad, v rámci ktorého ide o „zapojenie substantív zo vzoru *kost'* s málo výraznými, resp. málo diferencovanými pád. príponami (s vysokým stupňom homonymity pád. prípon či tvarov vo viacerých pádoch) do vzoru *dlaň* s diferencovanejšími pád. príponami či tvarmi.“ Vskutku, koeficient miery jednoznačnosti je v prípade triedy *kost'* 0,58, zatiaľ čo v prípade triedy *dlaň* je rovný 0,67. Koeficient zmeny miery jednoznačnosti bude v danom prípade po zaokrúhlení 1,16, pričom skutočnosť, že trieda *kost'* zostáva vysoko produktívnou, bude daný tým, že deriváty na *-ost'* sa pre výraznosť zakončenia radia k triede, ktorá by ináč pre vysokú mieru gramatickej homonymie nebola schopná konkurovať triede *dlaň* čo do počtu jej prvkov. Výsledkom je fakt, že sa trieda *kost'* „dnes dopĺňa

už iba o nové lexikálne jednotky so slovotvornou príponou *-ost'* (Horecký, 1971, s. 84), ktoré v nej zostávajú výlučne s tými substantívami, ktoré majú rovnaké zakončenie, zatiaľ čo „napr. do vzoru *dlaň* pribúdajú nielen slová zo vzoru *kost'*, ale aj novšie slová cudzieho pôvodu“³ (Dvonč, 1984, s. 55).

3. Ako posledná sa ponúka otázka, či prípustnosť pádovej homonymie súvisí s tým, že v niektorých tvaroch substantív spravidla umožňuje (ľahšiu) identifikáciu ich sémantického korelátu kontext. Predmetom nášho príspevku nie je analýza kontextualistického prístupu, ktorý je založený na predpoklade, že výrazy nadobúdajú význam až v kontexte, a ktorému sa kriticky venoval napr. P. Tichý (1978, s. 1 – 16). Stručne však spomeňme, že v súlade s princípom kompozicionality zastávame stanovisko, že sa zmysel celku skladá výhradne zo zmyslu jeho častí, a teda že do zmyslu vety vstupujú už hotové pojmy (*výraz* či *výraz_{sp}*) bez toho, aby boli generované či modifikované kontextom. Pravda, vecou nedokonalosti jazyka je napr. to, že pripúšťá homonymiu, a teda že pri zisťovaní správneho zmyslu výpovede sa používatelia jazyka musia opierať o kontext (porov. Materna, 1998, s. 122). Výstižne sa v danej súvislosti vyjadril S. D. Kacnel'son (1972, s. 42), že „jednotlivé‘ pádové významy nevznikajú okazionálne v reči pod vplyvom kontextu“, a že „kontext v danom prípade nie je generátorom významu, ale ich vonkajší identifikátor, dovoľujúci odlišiť jednu pádovú funkciu od druhej.“ Danému prístupu zodpovedá aj formulácia J. Dolníka (2005, s. 194), ktorý sa odvoláva na záujem používateľov jazyka, „aby slovné tvary boli priezračné, čo súvisí s ich dobrou percepciou a *identifikáciou*.“

V súvislosti s uvedeným by bolo možné predpokladať, že homonymiu budú používatelia jazyka akceptovať skôr vtedy, keď je predpoklad, že kontext bude dostatočný pre ľahkú percepciu a identifikáciu významu. To by vysvetľovalo, prečo napr. popri mnohých tvaroch D. sg. nachádzame rovnaké tvary v L. sg., pričom lokál je pád, pri ktorom sa v slovenčine vyskytuje predložka obligatórne. Ako prirodzená sa tiež javí interpretácia, že kategória životnosti vyžaduje, aby nebol rovnaký tvar nominatívu a akuzatívu, aby sa predišlo homonymii typu „Jano vidí Fero“, kde je nerozlišiteľné, kto je subjektom a kto objektom zrakového vnímania, a to na rozdiel od tvarov typu „Jano vidí kolík“, kde k uvedenému problému nedochádza, nakoľko neživé predmety zväčša nedisponujú schopnosťou vykonávať na objekt zameranú aktivitu (hádzat', udrieť, pozdraviť a pod.). Pravda, ako výsledok danej limitácie (tvar nominatívu nemôže byť totožný s tvarom akuzatívu) vzniká nová homonymia (tvar akuzatívu totožný s tvarom genitívu). Podobným spôsobom možno vysvetliť, prečo bola v rámci vývinu slovenskej morfológie odstránená homonymia v N. sg. a G. pl. pôvodných *o*-kmeňov (existujú kontexty, v rámci ktorých nie je rozlišiteľné napr. to, kto sa koho napačoval, kto je či syn a pod.).

³ K problematike odlišenia obohacovania sa triedy o výrazy rôznych typov od oboehacovania sa o akokoľvek početné výrazy jedného typu pozri odlišenie produktivnosti a receptivity u J. Furdíka (2002, s. 22 – 29)

Na záver by autor rád nadviazal na myšlienku J. Horeckého, že pri hľadaní princípov stavby, vývinu a fungovania jazyka „nestačí skúmať stav len v rámci daného elementu, ale že podnety pre jeho správanie či fungovanie treba hľadať vonku, vo fungovaní všeobecných pravidiel, možno aj zákonitostí v oblasti metodológie alebo v oblasti takých vied, ako je v dnešnej situácii teoretická fyzika“ (Horecký, 2000, s. 31), na ktorú sa opakovane odvoláva P. Žigo (2007, s. 22, rovnako tiež Žigo, 2005, s. 19). V príspevku sa autor pokúša rozvíť ideu, že pre uchopenie toho, ako funguje dorozumievanie prostredníctvom jazyka, je fundamentálne uchopenie logického základu dorozumievania, ktorý skúma logika a metodológia vied, na ktorú sa J. Horecký odvoláva. Napriek otázke, ktorú si kladie J. Dolník (2003, s. 26), či v rámci daného prístupu „ide o vedeckú fikciu (o fikciu vyplývajúcu z istého spôsobu vedeckého uvažovania) a či o dôsledok skutočného myšlienkového procesu, je známe, že aj pragmatika „vo svojich skúmaniach ťaží z výsledkov syntaktiky a sémantiky“ (Cmorej, 2001, s. 19), čo J. Dolník nijak nepopiera, ale skôr v rámci vlastnej tvorivo-bádateľskej činnosti skôr realizuje. Napriek tomu však možno vysloviť pofutovanie nad skutočnosťou, že slovenských lingvistov, ktorí vedome ťažia z výsledkov uvedených disciplín, zatiaľ nie je veľa.

LITERATÚRA

- CARNAP, Rudolf: *Introduction to semantics*. Harvard University Press 1942.
- CMOREJ, Pavel: *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava: Iris 2001.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikálna sémantika*. 1. vyd. Bratislava: FiF UK 1990.
- DOLNÍK, Juraj: *Motivácia ako princíp prirodzenosti v morfológii (na príklade substantívnej deklinácie v slovenčine)*. In: *Jazykovedný časopis*, 1993, roč. 44, č. 1, s. 3 – 13.
- DOLNÍK, Juraj: *Teória jazykovej prirodzenosti*. In: *Slovenská reč*, 1995, roč. 60, č. 1, s. 18 – 25.
- DOLNÍK, Juraj: *Základy lingvistiky*. Bratislava: Stimul 1999.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2003.
- DOLNÍK, Juraj: *Koncepcia novej morfológie spisovnej slovenčiny*. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 4, s. 193 – 210.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda 2009.
- DVONČ, Ladislav: *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava: Veda 1984.
- FURDÍK, Juraj: *Pojem produktivity v slootovorbě a v morfológii*. In: *Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede*. Ed.: S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2002, s. 22 – 29.
- GAHÉR, František: *Logika pre každého*. Bratislava: IRIS 2003.
- GAHÉR, František: *Stoická sémantika a logika z pohľadu intenzionálnej logiky*. Bratislava: UK 2006.
- HORÁLEK, Karel: *Úvod do studia slovanských jazyků*. ČSAV: Praha 1955.
- HORECKÝ, Ján: *Slová s príponou -ost' v slovenčine*. In: *Jazykovedné štúdie 11*. Red.: J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 84 – 92.
- HORECKÝ, Ján: *Vývin a teória jazyka*. 1. vyd. Bratislava: SPN 1983.
- KACNELSON, Solomon D.: *Typologija jazyka i rečevoje myšljenje*. Leningrad: Nauka 1972.

- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN 1988.
- MATERNA, Pavel: *Concepts and Objects*. Acta Philosophica Fennica 63. Helsinki 1998.
- MAYERTHALER, Willi: *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden: Athenaion 1981.
- SOBOLEVA, E. I.: *Staroslavianskij jazyk v tablicach. Fonetika, morfologija*. Minsk: BGU 2006.
- TICHÝ, Pavel: *De dicto and de re*. Philosophia 8, 1978, s. 1 – 16.
- ŽIGO, Pavol: *Od prirodzenosti v jazyku k zovšeobecňovaniu*. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 19 – 28.
- ŽIGO, Pavol: *Podobnosti jazykových a nejazykových štruktúr*. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 1, s. 21 – 30.

Slovesá vo francúzskej a v slovenskej hudobnovednej lexike z translatologického hľadiska

Júlia Bubáková

Katedra cudzích jazykov a všeobecného základu
Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity, Ružomberok

Úvod

Tvorenie pomenovaní v jazyku sa uskutočňuje viacerými spôsobmi. Jednou z možností obohacovania slovnjej zásoby konkrétneho jazyka je prenikanie termínov odborných jazykov do bežného hovoreného jazyka. Na druhej strane slová z bežného hovoreného jazyka obohacujú odbornú lexiku. Častým spôsobom je aj prenášanie pomenovaní, pri ktorom sa rozštiepuje význam pomenovania na základe analógie medzi pôvodným a novým označením. Dôsledkom týchto javov sa jazyk stáva živou, plastickou „hmotou“.

Keďže hudba, spev, tanec sa stali súčasťou každodenného života človeka v rôznych prejavoch, pomenovania z muzikologickej lexiky sa vzťahujú na mnohé oblasti ľudskej činnosti, udalosti v prírode a pod. V našom príspevku orientovanom na slovenskú a francúzsku hudobnovednú lexiku sa zameriavame na slovesá ako slovný druh predstavujúci spojivo vo výpovedi, určitý „cement“, gramatické jadro v stavbe slovesnej vety. Zohľadňujeme pritom ich polysémické hľadisko a možnosti z hľadiska prekladu do slovenčiny pri práci s francúzskym textom, či už literárnym, populárno-náučným alebo odborným.

K problematike prekladu

V translatologickej praxi sa nezriedka stretávame s problémami prekladateľov francúzskych textov z oblasti hudobného umenia do slovenčiny. Ťažkosti sa objavujú aj pri prekladoch textov, ktoré nie sú zamerané na hudbu, ale vyskytujú sa v nich výrazy, resp. frazeologizmy, súčasťou ktorých je určitý pojem z lexiky patriacej do hudobnej vedy. Vo veľkej miere je táto skutočnosť zapríčinená tým, že v súčasnosti, podľa našich vedomostí, neexistuje lexikograficky spracovaná problematika francúzsko-slovenskej hudobnej terminológie. Avšak aj prekladatelia z iných jazykov, napr. zo španielskeho, pociťujú absenciu odborných muzikologických prekladových slovníkov. Prekladateľka Klaudia Báčkaiová, zásluhou ktorej máme v slovenčine preklad diela Josepha Gelineka *Desiata symfónia*, uvádza: „*Po prečítaní diela v španielčine mi bolo okamžite jasné, že bez hudobného odborníka to jednoducho nepôjde. Najviac času som strávila lúskaním hudobnej terminológie, [...].*“ (Internetový zdroj). Ďalej poznamenáva, že preklad diela mohla úspešne zavŕšiť len s pomocou svojho známeho, výborného hudobníka, „*pretože „hudobné pasáže“ v diele boli mimoriadne náročné.*“ (www.knihozrut.sk/rozhovory). Dúfame, že tak ako na Slovensku už disponujeme jedným muzikologickým prekladovým slovníkom, akým je Nemecko-slo-

venský slovník hudobnej terminológie autoriek L. Mičkovéj a M. Kissevej, postupne budú vychádzať podobné práce aj z iných jazykov.

Slovesá v hudobnej terminológii

„Terminologizace jako proces, při němž se slova převzatá často z běžného jazyka významově zpřesňují, zužují, pojmově precizují, je složitý jev, který lze v některých dějinných obdobích sledovat lépe, jindy s omezenými možnostmi.“ (Štědroň – Šlosar, 2010, s. 7). Do 16. storočia dominuje v európskej hudobnej terminológii latinčina. Následne ustupuje taliančine a neskôr francúzštine. Pre niektoré oblasti modernej hudby a jej interpretácie sa v 20. storočí stáva dominantnou angličtina.

Je prirodzené, že v staroslovenských písomných pamiatkach sa hudobné termíny vyskytujú v latinčine, ako napríklad slovesá: *cantare, intonare, modulare, resonare, sonare* a pod. Podľa Štědroňa a Šlosara (2010) sa čeština usilovala o výrazové vyrovnanie s latinčinou, pričom na deriváciu radu pomenovaní slúžili praslovanské slovné základy. Predpokladáme, že rovnaký proces prebiehal pri tvorbe mnohých slovenských pomenovaní z oblasti hudobného umenia. Neskôr, podobne ako v iných európskych jazykoch, slovenčina preberá talianske a francúzske termíny, ale termíny aj z iných jazykov, najmä od susedných národov, to znamená z poľštiny, nemčiny, češtiny, ruštiny a maďarčiny.

Sloveso ako jeden zo základných slovných druhov

Slovesá môžeme definovať ako pomenovania dejov alebo pomenovania „*pre nesamostatne existujúce a v čase prebiehajúce príznaky samostatne existujúcich javov skutočnosti*“ (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 401).

S množstvom lexikálno-gramatických kategórií súvisí bohatá morfológia sloviess a ich uplatnenie v závislosti od sémantiky jednotlivých sloviess. Z lexikálno-sémantického hľadiska rozlišujeme autosémantické a sysémantické slovesá. Pri pozorovaní tvorby a významu francúzskych a slovenských sloviess z hudobnovednej lexiky sa orientujeme na slovesá prvého typu, t. j. na plnovýznamové slovesá. Z hľadiska slovesnej väzby nás zaujímajú prechodné (tranzitívne) aj neprechodné (intransitívne) slovesá.

Sloveso ako termín

Odborná slovná zásoba neprináleží len určitej vede alebo technickej oblasti. Jej nezanedbateľná časť sa nachádza medzi „bežnou“ slovnou zásobou každodenného jazyka a slovnou zásobou vedného odboru, kde obidve splyvajú. Napríklad sloveso *dupať* sa používa v bežnom jazyku vo význame *skákať, búchať nohou o zem*. V hudobnovednej lexike evokuje asociáciu s tancom, ktorý sa volá *dupák*, pričom *dupať* znamená *vykonávať tanečné kroky silným úderom nohy o zem*. V slovenskom jazyku, rovnako ako vo francúzskom, mnohé hudobnovedné termíny sú tvorené na podstate onomatopoickej motivácie. Spomínané zvukomalebné sloveso *dupať* je základom pre odvodenie podstatného mena pomenovávajúceho zvuk – *dupot*.

Ďalšie príklady zvukomaľby v slovenčine porovnajme s francúzskymi slovesami, uvedenými v zátvorkách: *brnkať* (*pincer*), *cvrlikať* (*striduler*), *fúkať* (*souffler*), *húkať* (*huer*; *hurler*), *hvízdať* (*siffler*), *pískať* (*siffler*), *plieskať* (*claquer*), *škrípať* (*grincer*), *šepkať* (*chuchoter*) a pod. Je zrejmé, že aj francúzske ekvivalenty majú onomatopoický základ.

Aj deriváty sloviess od názvov hudobných nástrojov sa vo francúzštine tvoria jednoducho, pomocou prípony *-er* ku koreňu slova. Vznikajú tak slovesá, ktoré rozširujú najpočetnejšiu skupinu sloviess tzv. prvej slovesnej triedy vo francúzštine. Podobne aj slovesá odvodené od termínov z hudobnej teórie sa tvoria rovnakým spôsobom: *accorder* (*ladiť*), *chromatiser* (*chromatizovať*), *composer* (*komponovať*), *contre-pointer* (*kontrapunktovať*), *exécuter* (*interpretovať*), *harmoniser* (*harmonizovať*), *moduler* (*modulovať*), *musiquer* kniž. (*zhudobniť/znotovať*; *modulovať*, *vyjadrovať* spôsobom príjemným uchu; *interpretovať/hrať*), *noter* (*notovať/znotovať*), *octavier* (*oktávovať*), *phraser* (*frázovať*), *rythmer* (*rytmizovať*), *tempérer* (*ladiť*) a pod.

Na francúzske slovesá, ktorých korene pochádzajú z názvov hudobných nástrojov, v slovenčine často nemáme v prvom význame jednoslovný ekvivalent takéhoto slovesa, ktoré napokon prekladáme viacslovným výrazom. Napr. v prípade *carillon* (*zvonková hra*, *zvonkohra*), francúzske sloveso *carillonner* prekladáme *hrať/vyzváňať zvonkovou hrou* alebo *ohlasovať niečo zvonkohrou*. To znamená, že napr. výraz *carillonner une fête* má v slovenčine dlhší preklad, t. j. *vyzváňať zvonkohrou pri príležitosti sviatku*. Jednoslovné ekvivalenty sa vyskytujú len v ďalších spravidla prenesených významoch tohto typu sloviess. V prípade slovesa *carillonner* sú to významy: *rozhlasovať/rozhlásiť*, *rozchyrovať/rozchýriť*, *roztrubovať/roztrúbiť*, *vybubnovať*, *vynadať* (*komu*).

Uvádzame podobný príklad slovesa *flûter* odvodeného od podstatného mena *flûte* (*flauta*). V slovenčine by sme síce rozumeli slovesu *flautovať* alebo *pišťaľkovať*, ale nie sú zaužívané. Význam *flûter* v slovenčine je *hrať/pískať na flautu/pišťaľku*; *tvoriť zvuky, ktoré pripomínajú flautu/pišťaľku*. Hovorový výraz *c'est comme si vous flûtiez* prekladáme *hovoríte do vetra (bez účinku)*. Rovnaký význam v spojitosti s účinkom má aj frazeologizmus *c'est comme si l'on pissait dans un violon/une clarinette* (*to je márna práca*).

Názov pre bicí hudobný nástroj *cymbale* (*činel*) dáva základ francúzskemu slovesu *cymbaler* alebo *cimbalier*, v slovenčine *hrať na čineloch*. Tu je potrebné zdôrazniť, že hudobný nástroj lichobežníkového tvaru so strunami, na ktoré sa udiera paličkami mierne ohnutými na konci, používaný hlavne v stredoeurópskej hudbe, t. j. v slovenčine *cimbal*, má vo francúzštine tvary *cymbalum*, *cymbalon*, *czimbalum*. Fenomén viacerých foriem je aj vo francúzskom jazyku bežný vzhľadom na cudzí pôvod slova. V tomto prípade ide o výpožičku z maďarčiny (*czimbalom*), ktorá je tiež výpožičkou z latinčiny (*cymbalum*, *cymbale*, *cymbales*). Slovesá *činelovať*, *cimbalovať* nie sú v slovenčine spisovné. Dokonca, označenie *cimbalovať* používajú údajne hráči na výherných automatoch vo význame *hrať*.

Slovesá ako *tambouriner* od *tambour* (*bubon*), *trompeter* od *trompette* (*trúbka*) sú zastarané, vyskytujú sa v hovorovom a literárnom štýle. Uvádzame niekoľko príkladov:

tambouriner:

La pluie tambourine sur les vitres. – Dážd' bubnuje/šľahá na okná.

La grêle tambourinait contre les vitres. – Ladovec bubnoval/udieral do okien.

Il tambourine à la porte. – Bubnuje/udiera na dvere.

Tambouriner les épaules de q – poklepávať komu po pleciah;

Tambouriner sur une table avec ses doigts – bubnovať prstami po stole;

trompeter:

Trompeter une nouvelle par toute la ville – roztrúbiť/rozhlásiť novinu po celom meste.

Sloveso *pianoter*, ktoré malo pôvodne tvar *pianotiser* (od *piano* – *klavír*) sa vyskytuje vo familiárnom použití vo význame *brnkať na klavíri*, t. j. hrať ľarbavo, bez talentu alebo hrať roztržito, ale aj vo význame *klepkat'* končekmi prstov, *bubnovať prstami*. Podobne, sloveso *violoner* (*fidlikat'*, *vřzgat'* na *husliach*) od *violon* (*husle*), je hovorové.

Pianoter:

Pianoter un air de danse – brnkať na klavíri tanečnú melódiu;

Il ne sait pas vraiment jouer, il pianote tout juste. – Nevie naozaj hrať, len brnká na klavíri.

Violoner:

Violoner un air – vřzgat' pesničku na husliach.

V slovenčine neexistujú slovesá *klavírovať*, *husľovať*. Preto navrhujeme pre sloveso *violoner*, okrem uvedených možností prekladu *vřzgat'*, *fidlikat'*, aj slovenské *húšť*.

Zaujímavým slovesom vo francúzštine je *cornemuser*, ktoré nie je derivátom od pomenovania hudobného nástroja *cornemuse* (*gajdy*), ale naopak. To znamená, že názov nástroja je derivovaný od slovesa *cornemuser* (*gajdovať*), ktoré je výsledkom odvodenia od slovesa *corner* (*trúbiť*, *vytrubovať*) a zo starofrancúzskeho *muser* – *hrať na gajdách* (*musette*), resp. *hrať na dudy*. V súčasnosti je sloveso *muser* knižné, so slovenskými ekvivalentmi *márniť čas*, *zaháľat'*, *nič nerobiť*.

Na niektoré slovesá vo francúzskom jazyku, patriace do hudobnej teórie, nemáme v slovenčine jedno slovo ako ekvivalent. Napríklad sloveso *diéser*, odvodené od *dièse* (*krížik*), prekladáme *označiť krížikom*; *zvyšiť o pol tónu*. Uvádzame príklad prekladu:

En re majeure, il faut diéser les fa et les do. – V D dur sa zvyšuje o poltón každý tón fa c.

Takým istým spôsobom pristupovať k problematike sa vyžaduje od prekladateľa v prípade slovesa *bémoliser* od slova *bémol* (*bé*): *Bémoliser une note –*

zapísať bé pred notu; zahrať/zaspievať o pol tónu nižšie. V prenesenom význame, vo familiárnom štýle, sloveso *bémoliser* má v slovenskom jazyku ekvivalent *stíšiť*. Napríklad *stíšiť tón* ako spôsob hovorenia, *stíšiť hlas*, ale aj *zjemniť rozprávanie/reč*.

K niektorým častým slovesám z hudobnej terminológie

V muzikologickej lexike sa najčastejšie vyskytujú tri základné slovesá: *hrať* (*jouer*), *spievať* (*chanter*), *tancovať* (*danser*). Pretože všetky tri slovesá sú zároveň súčasťou lexiky bežného hovoreného jazyka, prenikli do veľkého počtu výrazov. Kým v jazyku hudobnej vedy alebo v literárnom jazyku tieto výrazy evokujú určitý estetický pocit, použitie spomínaných slovies vo výrazoch hovorového štýlu máva pejoratívny význam. Z tohto dôvodu si budeme všimáť hlavný význam a sekundárne významy dvoch slovies *spievať* (*chanter*) a *tancovať* (*danser*) v rôznych výrazoch.

Chanter (spievať)

Francúzske sloveso *chanter* má v slovenčine tieto významy:

A) *spievať*, *zaspievať*, príp. *prespievať*

Ide o jeho prvý význam. V nasledujúcich príkladoch uvádzame len slovenský ekvivalent *spievať*, pričom vo všetkých prípadoch by rovnako mohlo byť aj sloveso *zaspievať*. Napr.:

a) v intranzitívnom použití, keď podmetom je osoba: *chanter à l'unisson* (*spievať jednohlasne*), *chanter en solo* (*spievať sólovo*), *chanter en duo* (*spievať dvojhlasne*), *chanter à plein gosier* (*spievať z plného hrdla*), *chanter à pleins poumons* (*spievať z plných pľúc*, *spievať naplno*), *chanter de mémoir* (*spievať pamäti*), *chanter au piano* (*spievať pri klavíri*), *chanter à voix basse* (*spievať tichým hlasom*), *chanter juste* (*čisto/správne spievať*), *chanter faux* (*spievať falošne/zle*), *chanter bien* (*dobre/pekne spievať*), *chanter mal* (*zle spievať*), *chanter avec âme* (*spievať s citom*), *chanter à livre ouvert* (*spievať z listu*);

b) v tranzitívnom použití, keď premetom je hudobná vokálna skladba, lyrická kompozícia a pod.: *chanter une chanson* (*spievať pieseň*), *chanter un refrain* (*spievať refrén*), *chanter un air* (*spievať melódiu*), *chanter un psaume* (*spievať žalm*), *chanter une cantate* (*spievať kantátu*), *chanter du grégorien* (*spievať gregoriánsky chorál*), *chanter sa partie dans un chœur* (*spievať svoj part v zbere*), *chanter la messe* (*spievať omšu*) a pod.;

c) v intranzitívnom analogickom použití, keď podmetom je živočích, jav z prírody, hudobný nástroj, predmet a pod.: *le coq chante*; *les grenouilles chantent*; *les oiseaux chantent*; *un rossignol chante*; *le grillon chante*; *le feu, la forêt chante*; *la cloche chante*; *la flûte chante*; *la lampe chante*;

B) **1.** *spievať* istým spôsobom **2.** *pospevovať si*, *mrmlať si*, *kričať/vrieskať/reváť*, *hovoríť*:

chanter à mi-voix (**1.** *spievať polohlasne* **2.** *pospevovať si*), *chanter à bouche fermée* (**1.** *spievať so zatvorenými ústami*, *spievať brumendo* **2.** *mrmlať si*), *chan-*

ter à pleine voix/à tue-tête (1. spievať z plného hrdla 2. kričať, vrieskať, revať), chanter/réciter sur une seule note (1. spievať žalmicky 2. hovoriť monotónne);
ospievať, ospevovať

Ide o poetické, literárne použitie vo význame oslavovať básňou, vzdávať chválu osobe, krajine, chváliť činy a pod., napr.: chanter les exploits d'un héros (ospevovať hrdinské činy hrdinu), chanter la beauté/la vertu de qqn (ospevovať krásu/cnosť niekoho), chanter l'Espagne (ospevovať/ospievať Španielsko), chanter la victoire (ospevovať víťazstvo), chanter victoires (jasat' nad svojim víťazstvom/úspechom), chanter les louanges de qqn (ospevovať niekoho, spievať chválospevy na koho);

D) húst', hovoriť, opakovať, vrieskať, mrmlať, vytárat'

V pejoratívnom použití: chanter toujours sur la même note; chanter toujours la même antienne/chanson, le même refrain (húst'/hovoriť stále to isté, tú istú(starú) pesničku/nôtu); Il chante cela sur tous les tons. (Stále opakuje to isté). C'est comme si je chantais. (Je to márne. Je to akoby som hrach o stenu hádzal). Quelqu'un a chanté. (Nieкто vytáral/vyžradil).

E) tešiť sa, páčiť sa, nakričať

V ustálených spojeniach má sloveso chanter ďalšie významy: chanter avant la fête (tešiť sa predčasne), chanter la romance à qqn (chcieť sa niekomu zapáčiť), chanter la gamme à qqn (vyhrešiť niekoho, nakričať na niekoho), chanter le chant du cygne (spievať/zaspievať labutiu pieseň, zomrieť). Si ça leur chante! (Keď sa im to páči!)

F) informovať

Voyons ce que cette lettre chante. (Pozrime čo zvestuje tento list.)

iné významy

a) v metaforách a prirovnaniach:

la source chante (prameň žblnkoce), la bouilloire chante (kanvica bubloce), la porte chante (dvere vŕzgajú), les lendemains qui chantent (šťastná budúcnosť); Les yeux de ma mère chantent. (Oči mojej matky žiaria od radosti.); chanter comme une seringue/sirène/casserole (spievať veľmi falošne, spievať neprijemným hlasom): Il chante comme une seringue. (Spieva/vrieska ako mačka keď jej stúpiš na chvost.); chanter avec âme (spievať s citom); faire chanter qqn 1. vynútiť priznanie 2. vydierať koho 3. vydierať od koho peniaze;

b) vo familiárnom použití, v prísloviach a v porekadlách: Je te ferai chanter sur un autre ton. (Ja ťa naučím! Ja ťa naučím po kostole hvízdať.); Il faut qu'il chante sur un autre ton. (Teraz musí spievať inú pesničku.); Ce n'est pas à la poule à chanter devant/avant le coq.; La poule ne doit pas chanter devant le coq.; Chétive est la maison où le coq se tait et la poule chante. (Nešťastný taký dom býva, kde kohút mlčí a sliepka spieva. Variant: ...kde kohút mlčí a sliepka kričí; ... kde kohút kotkodáka a sliepka kikirika.)

Na základe uvedených príkladov prekladu francúzskeho slovesa chanter do slovenčiny konštatujeme, že prekladateľ musí dobre poznať možnosti jeho použitia aby nedošlo k nedorozumeniam.

Danser – tancovať

Francúzske sloveso *danser* sa do slovenčiny prekladá ekvivalentom *tancovať*. Obyčajne nemyslíme na poetické synonymum *tančiť*. Príklad prekladu úryvku básne „Čo som chcel v Paríži“ od Rudolfa Dilonga vo francúzskom prevedení prekladu Renée Perréal-Mikušovej „Ce que j’ai cherché à Paris“ nám ponúka možnosť použitia slovesa *danser* i pre druhý prípad.

Úryvok so slovenského originálu:

*nech zasmúti tam doma jedna cela
nech Paríž tančí ako žena skvelá
nech Paríž hraje táto dievčia flauta
ja budem stáť a obdivovať autá*

Preklad do francúzskeho jazyka:

*Paris joue de la flûte comme une fée
Paris danse comme une femme aux charmes magiques
mais moi, immobile et sans m’envoûter
je contemple le mouvement de la foule*

Podobne ako sloveso *chanter* (*spievať*) sloveso *danser* sa môže vyskytovať v rôznych výrazoch. Napr.: *Qui bien chante et qui bien danse / fait un métier qui peu avance*. (Kto rád spieva a tancuje, vykonáva remeslo, s ktorým málo napreduje) Toto porekadlo je dôkazom o presvedčení našich predkov, že majetok sa tancovaním a spievaním nezveľaďuje. Slovenčina má príslovie podobného významu so substantívom *tanec*: *Nevyberaj ženu v tanci, ale v poli medzi ženci*.

Ako pomôcku pre prekladateľov uvádzame niekoľko možností prekladu slovesa *danser* v rôznych frazeologických spojeniach, často familiárnych:

<i>faire danser qn</i>	a) <i>tancovať, vytancovať v tanci (dievča)</i>
<i>faire danser la polka à qn</i>	b) <i>zatočiť s niekým, naučiť ho „skákať“</i>
<i>faire danser la carmagnole à qn</i>	<i>zbiť niekoho</i>
<i>faire danser sous la corde</i>	<i>stáť niekoho gilotínou</i>
<i>danser devant le buffet</i>	<i>obesiť</i>
<i>danser sur le ventre (de qn)</i>	<i>trieť biedu</i>
<i>faire danser l’anse du panier</i>	<i>šliapať po niekom</i>
<i>ne (pas) savoir sur quel pied danser</i>	<i>zastarale: prílepšovať si na nákupoch (o služobníctve)</i>
<i>aller danser un branle de sortie</i>	<i>váhať; nevedieť si rady, nevedieť kam z konopi</i>
<i>un empêchement de danser en rond</i>	<i>byť pripravený odísť odnikiaľ; byť vyhnaný otrava, otravný/dotieravý človek (ktorý nám prekáža robiť čo chceme)</i>

<i>danser par haut</i>	<i>visieť (hompálat' sa), odvisnúť</i>
<i>danser par terre</i>	<i>spadnúť</i>
	<i>a) tancovať na povraze, na lane</i>
<i>danser sur une corde (raide)</i>	<i>b) tancovať nad priepasťou (byť v nebezpečnej, neistej situácii)</i>
<i>il en dansera</i>	<i>to mu príde draho, ten si to odskáče</i>
<i>Quand le chat n'est pas là, les souris dansent.</i>	<i>Keď je kocúr preč, myši majú hody.</i>
Variant: <i>Le chat parti, les souris dansent.</i>	

V súvislosti s použitím slovesa *danser* sa dotkneme aspoň okrajovo tretieho z najfrekvencovanejších sloviac, slovesa *jouer*, a to z čisto z hľadiska jazykovej kultúry prekladových textov. Pri stretnutí predstaviteľa frankofónnej kultúry so Slovákom môže padnúť otázka: *De quoi jouez-vous?* Jej správny preklad do slovenčiny znie: *Na čom hráte?* Avšak často počujeme, alebo čítame, aj nesprávny preklad: *Na čo hráte?* Rovnako chybné sú odpovede: *Hrám na husle* a pod. Je nutné upozorniť, že v slovenskom jazyku ide o nespisovný jav, keďže odporúčaná podoba je *Hrám na husliach*.

Záver

Príklady tvorby a prekladu sloviac z francúzskej a slovenskej hudobnovednej lexiky so zameraním na dve frekvencované slovesá *chanter* (*spievať*) a *danser* (*tancovať*) nám ukázali široké možnosti v práci s nimi. Každý jazyk je bohatý na frazeologizmy, v ktorých sa vyskytujú nielen slovesá, ale aj mnohé iné slová vyskytujúce sa v hudobnej vede, ktoré zároveň obohacujú všeobecnú slovnú zásobu príslušníkov daných národov.

LITERATÚRA

- ANDREJČÁKOVÁ, Monika: *Mots du corps humain en slovaque et en français (quelques divergences dénominatives et fonctionnelles)*. In *Etudes Françaises en Slovaquie*. Volume IX. Ed. H. Zábojníková – V. Marková – J. Bírová. Nitra: Université Constantin le Philosophe 2004, s. 8 – 14.
- DI STEFANO, Guiseppo: *Dictionnaire des locutions en moyen français*. Montréal: Éditions CERES 1991. 932 s.
- DOURNON, Jean-Yves: *Le dictionnaire des proverbes et dictons de France*. Paris: Hachette 1986. 352 s.
- Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor 1993. 515 s.
- GRÜNDLEROVÁ, Viera – ŠKULTÉTY, Jozef – TARABA, Ján: *Francúzsko-slovenský frazeologický slovník. A – F*. Bratislava: SPN 1990. 498 s.
- Hachette le Dictionnaire de notre temps* 1993, Paris: Hachette 1992. 1699 s. + prílohy.
- HABOVŠTIÁKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Eva: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda 1996. 176 s.

Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française.
Paris: Dictionnaires Le Robert 2004. 2952 s.

LIŠČÁKOVÁ, Irena – GRÜNDLEROVÁ, Viera – VALENT, Ondrej – BENÍK Gejza:
Francúzsko-slovenský slovník, Bratislava: SPN 1988. 704 s.

ORAVEC, Ján: *Väzba sloviac v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967. 391 s.

REY, Alain – CHANTREAU, Sophie: *Dictionnaire des expressions et locutions*. Paris:
Les usuels du Robert 1988. 1040 s.

ŠKULTÉTY, Jozef: *Slovensko-francúzsky slovník*. Bratislava: SPN 1992. 955 s.

Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle. Paris:
Éditions du centre national de la recherche scientifique 1971 – 1994.

ŠTĚDRŇ, Miloš – ŠLOSAR, Dušan: *Dějiny české hudební terminologie*. Brno, Masarykova univerzita 2010. 136 s.

Velký francouzsko-český slovník I. A – K. Praha: Academia nakladatelství Československé akademie věd 1992. 835 s.

www.knihozrut.sk/rozhovory/stavnaty-chlebik-prekladatela

Miestne a etnické názvy ako motivácia vzniku prímien (na základe Žilinskej knihy)

Miroslava Čurová

Katedra slavistiky (IRUaS)
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

1. Žilinská kniha

Vznik *Žilinskej právnej knihy* súvisí s orientáciou Žiliny na právo mesta Krupina (1369). Prvú a základnú časť Žilinskej knihy tvorí nemecký text magdeburského práva z roku 1378 a jeho preklad do slovenčiny z roku 1473, ktorý urobili Žilinčania. Druhú časť Žilinskej knihy tvoria mestské zápisy – zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov, ktoré sú písané v nemčine, latinčine a v slovenčine. V roku 1451 sa už objavujú aj prvé zápisy v slovenskom jazyku a od roku 1462 sú právne úkony a zápisy mestskej rady zaznamenávané už len v slovenskom jazyku (zápisy sú zaznamenávané až do roku 1561). Spolu je týchto zápisov v Žilinskej právnej knihe 71 (Habovštiaková, 1955).

Žilinská kniha je zdrojom bohatého materiálu a cenným prameňom z onomastického hľadiska. Pozornosť si zaslúži vývin pomenovacieho systému, používanie istých jazykových prostriedkov a postupov pri utváraní prímien v období prechodu od jednomenného k dvojmennému pomenovaciemu systému.

2. Miestne a etnické názvy ako motivácia vzniku prímien

Základnou, prvotnou úlohou týchto prímien alebo informáciou, ktorú zahŕňali tieto prímiená, boli odpovede na otázky:

- odkiaľ pochádza?
- odkiaľ prišiel?
- kde býva? (kde sa narodil?)

Najčastejšie sa v týchto prímienách teda skrýva informácia o vzťahu identifikovanej osoby k určitému miestu. V momente ich vzniku tieto prímiená poukazovali na istý vzťah pomenovanej osoby s daným miestom, toponymickým objektom. Zvyčajne to bolo aktuálne miesto bydliska, často krát aj miesto narodenia, či majetok, ktorý daná osoba vlastnila. Ale rovnako môžu poukazovať aj na príslušnosť identifikovaného jedinca k istému kraju, či národnosti.

Vzťah pomenovanej osoby k istému toponymickému objektu alebo príslušnosť k istej etnickej skupine môže byť vyjadrený dvoma nasledovnými spôsobmi: analytickým a syntetickým. Prímiená, ktorých motiváciou sa stali toponymické alebo etnické názvy, vo väčšine prípadov nadobudli/mali osoby, ktoré zmenili miesto svojho bydliska.

a) Analytický spôsob

Tieto analytické modely pomenovania osôb, ktoré vznikli na základe miestnych názvov, toponým, vyjadrovali vzťah medzi pomenovanou osobou a miestnym názvom (miesto narodenia, bývania, vlastníctvo) pomocou predložiek.

S množstvom materiálu venujúcemu sa tejto problematike sa stretávame aj v poľskej literatúre, kde môžeme nájsť mnoho štúdií o menách utvorených z miestnych názvov (konkrétne sa tomuto problému najviac venoval S. Rospond, ktorý pri menách utvorených z miestnych názvov rozlišuje dvojité delenie: analytické pomocou latinského *de*, resp. poľského *z*, *ze* a syntetické pomocou sufixu *-ski*).

Analytický spôsob zaznamenávania prímen:

- 1.) lat. predložka **de**/ nem. **von** + **toponymum**
- 2.) sk. predložka **z** + **toponymum**

Niekedy pri identifikovaní tej istej osoby môže vedľa seba vystupovať latinská alebo nemecká a tiež slovenská forma zápisu (ekvivalentný spôsob zápisu). Okrem spomínaného modelu zapisovania prímen sa môžeme stretnúť aj s rozšírenou formou, ktorá je navyše obohatená o charakteristiku vyjadrujúcu napr. zamestnanie, či rodinnú príslušnosť. V takýchto prípadoch môžeme hovoriť o ešte dôkladnejšej a presnejšej charakteristike osoby.

Od analytických foriem týchto prímen sú odvodené aj príméná, ktorých názov je rovnaký ako názov toponymického objektu – tieto protopriezviská majú vždy formu nominatívu singuláru a predpokladá sa, že vznikli vypustením predložky.

Pokiaľ ide o genézu analytických modelov prímen stretávame sa s rozdielnymi názormi: S. Rospond prezentuje názor, že veľkú úlohu pri utvorení tohto antroponymického modelu zohrala práve latinčina a súdnicstvo, v oblasti ktorého sa využívala. Naopak Z. Kowalik-Kaleta (1981) tvrdí, že na základe neskorých zápisov nemožno ustanoviť, či máme dočinenia s prvotnou úradnou identifikáciou osôb, ktorú využívali pisári pod vplyvom latinčiny či nemčiny, alebo či ide o antroponymický model fungujúci všeobecne a ktorý prebrala latinčina. V textoch totiž nenachádzame dôkazy, či analytická forma *de* + toponymum, ktoré sú zaznamenané v dokumentoch písaných latinčinou, naozaj pochádza z tohto jazyka. Zároveň Z. Kowalik-Kaleta tvrdí, že v 15. storočí bol model *de* + toponymum kancelárskym záznamom formy, ktorá sa používala v domácom jazyku na identifikáciu osôb.

Obdobie premeny pomenovacieho systému odráža hovorený, bežne používaný spôsob pomenovania. Aj napriek tomu však boli analytické formy postupom času menej produktívne a ako také boli aj neskôr vytlačené syntetickými formami. V tomto prípade by bolo zaujímavé spomenúť názor S. Rosponda, ktorý to komentuje takto: „Utrzymanie tych przyimkowych określińników przy nazwiskach elitarnych odmiejscowych możliwe było w językach analitycznych,

nie wykazujących takiej elastyczności i bogactwa formantowego antroponimicznego, jakie mają języki słowiańskie“ (1978, s. 425).

Príklady zaznamenaných analytických prímen v Žilinskej knihe:⁴

- 15. storočie: formy so slov. predl. z:** *Cernakowycz z Noweho mesta* (asi 15.st.), *Ssymek z Prziwidie* (1470), *Blazek z Nediezy* (1473), *Martyn z Petrowecz* (1475, 1478, 1479), *Urssula z Zawatky* (1475, 1478, 1479), *Lorencz z Wratislawie* (1482), *Mikulass z Swidiczy* (1482);
formy s lat. predl. de: *Miko de Rossina* (1420), *Stephanus de Tauricz* (1420), *Michael de Hriczow* (1453), *Blazeus de Niedzedza* (1457);
formy s nem. predl. von: *Michel vom Czaskin, rychter* (okolo 1403), *Wanes von Toppolczan* (1418);
bez predl.: *Michael Bobot* (1453);
- 16. storočie: formy so slov. predl. z:** *Stanko z Kremnicze* (1472), *Hrehorz s Warzina* (1517), *Fabian, rychtarz z Hryczowa* (1561), *Jan, rychtar z Hornyho Hryczowa* (1561), *Wawro z Hryczowa* (1561);
bez predl.: *Mathieg Dubno* (1518).

b) Syntetický spôsob

Na rozdiel od analytického modelu, syntetický spôsob využíval na vyjadrenie vzťahu pomenovanej osoby k istému miestu rôzne sufixy, napr. *-ský/-ký, -ec* a pod. K najčastejším patria práve prímená utvorené sufixom *-ský*. Tieto formy sa od začiatku ich vzniku vyskytujú spoločne s analytickými formami prímen, neskôr ich však začínajú zatlačať do úzadia a plne preberajú pomenovaciú úlohu, stávajú sa expanzívnejšími.

V tomto prípade zaraďujeme k tejto skupine aj skupinu etnických prímen, ktoré poukazujú na národnosť, príslušnosť k istej etnickej skupine, či k obyvateľstvu iných regiónov (Bubak, 1986).

Príklady prímen zaznamenaných syntetickým spôsobom v Žilinskej knihe:⁵

- 14. storočie: prípona -ský:** *Oblaský* (1391);
15. storočie: prípona -ský/-ký: *Babčanský* (1469, 1488, 1489, 1492, 1493), *Bánovský* (1469, 1481, 1482), *Brodňanský* (1481, 1482, 1485, 1488, 1489, 1492, 1493), *Dubenský* (1481, 1488, 1493, 1494,

⁴ Podľa zásad R. Kračoviča (1979) uvádzame prepisy mien vo vydavateľskom a diplomatickom odpise. Pri diplomatickom odpise je text originálu prepisovaný verne do písmena, aj s chybami pisára. Pri vydavateľskom prepise sa do jazyka originálu podstatnejšie nezasahuje, používajú sa však grafické znaky súčasného pravopisu.

⁵ Por. pozn. 1.

1497), *Hričovský* (1441, 1444, 1451, 1453 – 1455, 1457, 1464, 1497), *Ilovský* (1498), *Nedecký* (1453, 1454, 1473), *Rajecký* (1460, 1469), *Turský* (1468, 1469, 1470, 1481, 1485, 1478), *Hradecký* (1416, 1417), *Podmanský* (1417), *Strečovský* (1453), *Teplický* (1457);

16. storočie: **prípona -ský/-ký:** *Babčanský* (1503, 1507, 1508, 1509, 1511, 1513, 1515, 1517, 1518, 1524), *Bánovský* (1507, 1511, 1513, 1518), *Drienovský* (1517), *Dubenský* (1503), *Hrabovský* (1561), *Hričovský* (1507, 1508, 1517), *Ilovský/Jilovský* (1507, 1508, 1524/1509), *Prileský* (1561), *Štiavnický* (1508).

Príklady etnických prívmen v Žilinskej knihe:

15. storočie: *Nemec* (1481), *Polák* (1451, 1453, 1457, 1459, 1460, 1462, 1463, 1464, 1466, 1468, 1497), *Šváb* (1453 - 1455, 1457, 1460, 1462 - 1464, 1468, 1469, 1472 - 1475, 1477, 1478);

prípona -ko: *Poláčko* (1429, 1441, 1453, 1454);

prípona -ký: *Polský* (1472, 1473, 1474, 1475, 1481, 1493);

prípona -ovič: *Polakovič* (1444, 1454, 1457, 1459, 1460, 1463, 1464, 1479), *Uhrinovič* (1416 - 1420, 1422 - 1424, 1426, 1429);

prípona -us: *Hungarus* (1403), *Polonus* (1441, 1450, 1453, 1460, 1462);

16. storočie: *Nemec* (1561).

Pri delení skúmaného materiálu podľa spôsobu jeho zápisu sme sa stretli aj s prívmenami zaznamenanými v analytickej aj syntetickej forme súčasne, prípadne aj so zápisom v latinčine, nemčine, či slovenčine. Takýmito príkladmi ekvivalentov v zápisoch môžu byť: *Blazek z Nediezy // Blazeus de Niedzedza // Blassko Nedzeczky; Michael de Hriczow // Michael Hriczowsky*.

Zase prívmená ako *Martin Hrabowsky z Hriczowa, mytny; Adam Przylesky z Oblahowa* a ich rozšírená forma identifikácie svedčí o tom, že už v tomto čase adjektívna forma nie vždy obsahovala informácie o existencii aktuálneho vzťahu medzi pomenúvanou osobou a toponymom, od ktorého je odvodené adjektívne prívmeno. Dodaná analytická forma, ktorá bola taktiež odvodená od miestneho názvu mala jednoznačne vyjadriť tento vzťah.

e) Antroponymické modely zápisu prívmen⁶

Analýza skúmaného materiálu ukazuje, že okrem jednoduchšej podoby zápisu prívmena, či už v analytickej alebo syntetickej forme, sa stretávame aj so zápismi obohatenými o ďalšie elementy. Prívmená môžu mať teda rad rôznych

⁶ Pri analýze a delení získaného materiálu na jednotlivé antroponymické modely a ich varianty vychádzame z práce J. Bubaka (1986). Zároveň však tieto poznatky prispôbujeme nášmu skúmanému materiálu, čo nám dovoľuje poukazať na jeho množstvo a rôznorodosť.

variantov, ktoré možno rozdeliť aj do jednotlivých modelov. Pre jednotlivé modely sme použili nasledujúce znaky, ktoré symbolizujú elementy zastúpené v pomenovaní osôb:

M – meno,

T – toponymum (Ta – analytický spôsob zápisu, Ts – syntetický spôsob zápisu),

Z – zamestnanie, úrad, hodnosť,

E – pôvod, etnické názvy.

Pri jednoduchom spôsobe zápisu sa stretávame so základným modelom M + T, avšak z toho základného vzoru môžeme vyčleniť niekoľko ďalších variantov skladajúcich sa z troch alebo aj viacerých elementov, v závislosti od toho, v akom poradí alebo koľko ich bolo použitých pri identifikácii danej osoby.

Príklady základného modelu a jeho rozšírené varianty identifikácie v Žilinskej knihe:

M + T:

a) M + Ta/ Ts/ E: *Stanko z Kremnicze; Ondreg Babczansky; Jan Nemezc;*

b) M + Z + Ta: *Fabian, rycharz z Hryczowa;*

c) M + Ta + E: *Waczlawek z Wýsokeho Mytha, Czech;*

d) M + Ts + Z: *Ondruss Bapczansky, foyt;*

e) Z + M + Ts: *advocatus Peter Polak;*

f) M + Ts + Ta: *Adam Przylesky z Oblahowa;*

g) M + Ts + Ta + Z: *Martin Hrabowsky z Hryczowa, mytny.*

Tento spomínaný model a jeho varianty sú ale len jedny z mnohých. Dôvodom, kvôli ktorému sme predstavili tento model je aj ľahšie oboznámenie sa a pochopenie procesu formovania a vývinu prímien. Jednotlivé antroponymické modely zapisovania prímien nám ukazujú v tomto množstve materiálu aj to, čo je typické alebo príležitostné. Dovoľujú nám zaznamenať i istú pravidelnosť v nazývaní osôb od dávnych čias, a rovnako aj utváranie jednotlivých noriem pri identifikácii jedincov v tomto období.

3. Záver

Aj miestne a etnické názvy nám dovoľujú a pomáhajú sledovať spôsoby a zároveň isté pravidlá utvárania pomenovania a samotnej identifikácie osôb v čase jej vývinu. Práve na ich základe môžeme vidieť, aký veľký vplyv malo pri utváraní prímien poznanie o pôvode, mieste narodenia, či vlastníctve majetku identifikovanej osoby. Zároveň nám samotné antroponymické modely využívané v tomto období dovoľujú sledovať využívanie jednotlivých foriem, ich vzájomné prelínanie sa a postupné nahrádzanie, a tým aj samotné formovanie antroponymickej sústavy v jej predkodifikačnom období.

LITERATÚRA

BUBAK, Józef: *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1986. 272 s.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Na okraj diskusie o jazyku Žilinskej knihy*. In: *Slavia*, 1955, roč. 24. s. 480 – 487.

KOWALIK-KALETA, Zofia: *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez azwy miejscowe*. Wrocław: 1981. 147 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 207 s.

KUCHAR, Rudolf: *Žilinská právna kniha. Preklad magdeburského práva. Zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*. Bratislava: Veda 2009. 208 s.

ROSPOND, Stanisław: *Ze studiów nad polskim nazewnictwem osobowym. VI. O nazwiskach odmiejscowych*. In: *Poradnik językowy*, 1978, č. 8. s. 421 – 429.

Typy motivácie a demotivácie v slovenčine ako cudzom jazyku

Radoslav Ďurajka

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

V ostatnom príspevku na kolokviu mladých jazykovedcov (Ďurajka, 2009a) sme si o učení sa slovenčiny ako cudzieho jazyka a jej osvojovaní položili v závere viaceré otázky. Osvojovanie si slovenčiny a vplyv iných, už osvojených jazykov, komunikačné bariéry, (de)motivácia či spokojnosť so študijnými materiálmi boli teda predmetom nášho ďalšieho skúmania a dnes zverejňujeme výsledky prieskumu, ktorý bol realizovaný so zahraničnými študentmi Filozofickej a Lekárskej fakulty UK, ako aj medzi účastníkmi Letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, a radi by sme tým rozšírili rozsah motivačných konštruktov, ktoré sú nesporným príkladom intenzifikácie osvojovania si jazyka a taktiež pomáhajú pri odstraňovaní komunikačných bariér, ktoré sme už naznačili v príspevku Učiteľ a demotivácia študentov (Ďurajka, 2009b). Taktiež sa opierame o už zrealizované zahraničné výskumy a používanú terminológiu (porov. Noels, 2000 a Ryan – Deci, 2000).

Áký je teda rozdiel medzi vnútornou a vonkajšou motiváciou? Noels hovorí najmä o rozdielnosti postoja učiaceho sa k vytýčenému cieľu (osvojenie si jazyka) a v pravdepodobnosti/možnosti dlhodobejšej komunikácie a vlastne aj vo všeobecnosti v používaní tohto jazyka. Pripomína tiež, že i človek učiaci sa za „nejakú odmenu“ môže byť aktívny a nútený do štúdia tak, ako niekto, kto tak koná z vlastného presvedčenia (2000, s. 45).

Vnútorná motivácia ukazuje na dôvody, ktoré vyplývajú z vnútorného presvedčenia, z potešenia a v záujme o činnosti, ktoré k nim vedú. Myslíme si, že táto radosť a spokojnosť pochádza zo zvyšovania jazykovej kompetencie. Identifikovať môžeme aspoň 3 podtypy vnútornej motivácie:

1. vedomosti/vzdelanie – týka sa uspokojovania zvedavosti, študent si vyhľadá neznáme slová bez nejakej určitej potreby – len tak;

2. úspech – poukazuje na príjemné pocity, ktoré sú spojené so zvládnutím nejakej úlohy či sebaaprekonaním i možným sebaaprekvapením. Dôraz je na procese úspechu a nie na výsledku. Môže to opísať spokojnosť s úspešným zvládnutím plynulej výslovnosti, či pochopenie explanačne ťažkých gramatických konštrukcií;

3. povzbudenie – vzťahuje sa na jednoduchú radosť z esteticosti. Sú to študenti, ktorí sa tešia zo zvuku cudzieho jazyka, jeho melódie, rytmu atď. Príjemné pocity, ktoré sú v centre týchto podtypov vnútornej motivácie, sú zjavné aj v nasledujúcich výpovediach študentov, uvedených v tabuľke 1.

Tabuľka 1 – Vnútoraná motivácia

„Vzrušujúca schopnosť stať sa bilingvistom.“
„Výzva naučiť sa jazyk, ktorý nie je mojím materinským.“
„Schopnosť komunikovať v cudzom jazyku je dobrý pocit. Komunikácia je veľkou súčasťou života a dva jazyky ho robia dvakrát takým veľkým.“
„Mám rád tento jazyk, som v ňom dobrý a chcem hovoriť plynulo.“
„Slovenčina je pre mňa zábavou a je zábavná.“
„Učil som sa ju semester na univerzite a zaľúbil som sa do nej.“

Nie všetky aktivity sú dostatočne nové, primerane náročné a esteticky príjemné tak, aby boli vnútornými motivantmi. Vonkajšia motivácia je teda typ motivácie založený na vonkajších faktoroch a stimuloch, ktoré sú spojené aj s učiacimi sa, no pre nich nie sú prvoradé. Príkladom môžu byť študenti, ktorí dosahujú vynikajúce výsledky, ale pre nich je skôr dôležitá odmena, pochvala či postup v kariére. Vonkajšími stimulmi môže byť aj nátlak, hrozba a trest. Vo vonkajšej motivácii bolo identifikovaných niekoľko podtypov a tie sa líšia v rozsahu, v ktorom boli zvnútornené a integrované do koncepcie učiaceho sa. Študent učiaci sa kvôli požadovanému absolvovaniu jazykového kurzu a študent učiaci sa, lebo cíti, že mu to pomôže rozvinúť jeho nadanie a schopnosti v kariére, sú príkladom, keď sa obaja učia nie pre radosť z tejto činnosti, ale kvôli dosiahnutiu cieľa, a to prostriedkom osvojenia si jazyka. Títo dvaja študenti sa líšia, ale iba v rozsahu osobnej voľby a zmysle osobnej dôležitosti. Rozsah a podtypy vonkajšej motivácie sú v študentských odpovediach v tabuľke 2.

Najmenej sabadeterminujúcim typom vonkajšej motivácie je vonkajšia regulácia (extrinsic regulation). Tento podtyp a študentov sme opísali v predchádzajúcej stati. Učia sa jazyk kvôli dosiahnutiu odmeny, kvôli tomu, že je to požiadavka štúdia, alebo možnosť získania/nestratenia zamestnania. Správanie sa študenta je v skutočnosti podmienené iba vonkajšími podmienkami. Tabuľka 2 ilustruje práve takéto hmatateľné ciele, o. i. kredit v študijnom programe.

Tabuľka 2 – Vonkajšia motivácia a demotivácia

Integrovaná regulácia (integrated regulation):

„Vedieť iný jazyk, byť bi- či trilingválny, mi dáva pocit vzdelanosti. Človek hovoriaci viacerými jazykmi mi asocjuje inteligenciu a veľmi uvedomený (kultúrny) svet okolo neho.“

Stotožnená regulácia (identified regulation):

„Rád by som pracoval s mladými, ak by bolo možné, tak v škole – súkromnej či štátnej. Mohol by som zostať na Slovensku a určite by mi to ako učiteľovi uľahčilo prácu so slovenskými deťmi/študentmi.“

„Ako absolvent lingvistiky by som získal možnosť študovať nárečia a ich prepojenie/vplyv na môj materinský jazyk.“ (poľština)

Získaná regulácia (introjected regulation):

„Som unavený z toho, že so mnou ľudia automaticky hovoria po slovensky a ja im stále musím opakovať, že nerozumiem až tak dobre. Privádza ma to do rozpakov a ich niekedy tiež. Ja som bol a niekedy stále som frustrovaný, že som sa tento jazyk nenaučil už dávno.“

„...pretože existuje zvláštny druh rešpektu k osobe s tmavou pleťou a čiernymi očami, ktorá hovorí perfektne po slovensky. Rád by som obstál v jazykových skúškach (slovných hrách, narázkach, frázach, frazeológii) a prekvapil ich.“

Vonkajšia regulácia (extrinsic regulation):

„Jediná príčina, prečo sa učím slovenčinu, je môj študijný plán.“

„Byť schopný komunikovať – aspoň základy. Kúpiť si veci, jesť, spýtať sa na smer, nebyť oklamáný či zneužitý obchodníkmi.“

„Chcem tu pracovať.“

„Moja mama chce, aby som vedel po slovensky.“

Demotivácia:

„Neviem prečo, ale škola ma núti. Nie je to fěr, chcem byť lekárom a mať vlastnú prax vo svojej krajine. Neučil som sa ani podobný jazyk a nemám dôvod sa ho učiť. Nemám ho rád. Ak by som sa chcel naučiť jazyk, urobím to bez testov, kvízov, skúšok a jazykových seminárov. Každá bunka v mojom tele túži nezúčastňovať sa tejto výučby.“

Introjected regulation je vlastne získaná regulácia a je ešte o trochu viac zvnútornená. Študent si osvojil ponúknuté možnosti a sám sa stavia do pozície udeľovateľa odmeny alebo trestu. Tento cieľ je viac-menej vonkajší v tom zmysle, že študent sa nespráva prirodzene a pravdepodobne mu to nie je prirodzene príjemné. Takýto študent je motivovaný tým, že ukáže svoje schopnosti alebo vylúči vlastný neúspech, a tak sám seba oceňuje. V tabuľke 2 sú citácie študentov, ktorí sa vyhýbajú pocitu zahanbenosti/trápnosti/rozpačitosti a ukazujú svoju túžbu „blysnúť sa“, aby získali rešpekt ostatných.

Stotožnená regulácia (identified regulation) je viac sebadeterminujúca. Študent sa identifikuje s učením sa jazyka, lebo chce niečo dosiahnuť. Slúži mu to ako nástroj na dosiahnutie svojho „skutočného“ cieľa. Osvojenie si jazyka je dôležité kvôli ostatným aspektom. Tabuľka 2 ukazuje túžbu naučiť sa jazyk, lebo je to užitočné pre zisk iného dôležitého cieľa. Napríklad byť dobrým učiteľom. Je to trošku iné ako vonkajšia motivácia v tom, že dosiahnutie cieľa je dôležité nie kvôli vonkajším predpísaným požiadavkám, ale kvôli tomu, že cieľ má sebadeterminujúcu dôležitosť.

Integrovaná regulácia je najsebadeterminujúcejšou vonkajšou motiváciou. „...objavuje sa, keď je motivácia úplne stotožnená, tzn. že motivácia bola zhodnotená a integrovaná do zhody s ostatnými potrebami a hodnotami“ (Ryan – Deci, 2000, s. 73). Niekedy je podobná vnútornej motivácii, lebo je plne riadená študentovým vnútrom. Na rozdiel od vnútornej motivácie nespôsobuje radosť/

zadosťučinenie, ale je to akýsi vnútorný postoj (koncept seba samého). Príkladom je študent, ktorý sa považuje za „univerzálnu osobu“ schopnú voľne cestovať medzi kultúrnymi hranicami a kultúrami vôbec, a tak vidí svoje kompetencie v jedom – dvoch cudzích jazykoch ako neodmysliteľnej súčasť seba samého. Integrovaná regulácia znamená, koherenciu s ostatnými vlastnými aspektmi. Vnútorná motivácia ukazuje túžbu vzájomného pôsobenia a sebaidentifikácie s členmi inej kultúry, resp. iných kultúr.

Demotivácia je tiež kategóriou. Je často videná ako opozitum k ostatným typom motivácie, obzvlášť k vnútorným podtypom. Podľa Yana ju Dornyei definuje ako „špecifické externé pôsobenia, ktoré redukujú alebo znižujú motivačné základy zámerného/motivovaného správania” (Yan, 2009, s. 109). Iní autori ju nazývajú amotivácia a definujú ju ako relatívnu absenciu motivácie, ktorá nie je spôsobená nedostatkom prvotného záujmu, ale skôr individuálnou skúsenosťou s pocitmi neschopnosti a bezmocnosti pri stretnutí sa s reálnou činnosťou. I keď sa obe tieto definície týkajú nedostatku motivácie, rôznia sa, lebo tá druhá sa týka všeobecne očakávaných výsledkov osvojovania si jazyka, ktoré sú z istých dôvodov nerealistické, a tá prvá sa týka špecifických vonkajších príčin. Demotivovaný študent je niekto, kto bol motivovaný, ale stratil svoje predsavzatie/záujem z hocakých dôvodov. Demotivovaní študenti si pravdepodobne myslia, že všetko, čo sa deje naokolo, je nezávislé od ich konania. Nemajú potrebu ceniť si činnosti, necítia sa kompetentní a neočakávajú, že ich činnosť určite povedie k vytúženému cieľu – osvojeniu si jazyka. Ak nemajú jasnú predstavu o vzťahu medzi ich správaním a výsledkom, snažia sa „vyvliecť“ z akýchkoľvek aktivít a bez jasného či osobitného dôvodu nechcú pokračovať. Môžu i pasívne prechádzať rôznymi podnetmi, ak je treba, ale radšej stopnú aktivity tak rýchlo, ako je to možné. Navyše, ak je táto situácia traumatizujúca a dlhotrvajúca, môžu sa objaviť i pocity úzkosti, depresie a apatie. Hovoria o tom študenti, ktorí nemajú radi slovenčinu a radi by už skončili s lekciami.

Demotivanty sú negatívnymi protikladmi motivantov. Niektoré môžu viesť k všeobecnej demotivácii, niektoré sa týkajú iba určitých činností a iné sa strácajú hneď, ako prestanú existovať okolnosti, ktoré k nim viedli. Demotivácia asi automaticky neznamená stratu všetkých pozitívnych vplyvov vyvíjaných na učiaceho sa, ale len silne negatívne faktory, ktoré obmedzujú motiváciu. Pravdepodobne u nich stále existujú faktory, ktoré môžu byť aktivované a študent môže opäť získať plnohodnotnú, ak nie silnejšiu motiváciu. Príkladom môže byť študent, ktorý určite stratí motiváciu učiť sa (cudzí) jazyk, ak úspešne absolvuje certifikáciu. Kým však nezíska najvyšší stupeň certifikácie, stále reálne existuje prinajmenšom táto možnosť motivovať ho.

Zoradili sme najfrekventovanejšie varianty demotivantov, ktoré sa doteraz objavili v publikáciách. Sú to: 1. nespokojnosť s hodnotením a úlohami; 2. antipatia voči rozsahu predmetu; 3. učiteľovo vystupovanie i vysvetľovanie je nudné; 4. učiteľ je nepripravený, neorganizovaný, uprednostňuje seba pred

ostatnými a je povýšenecký a urážlivý; 5. nekvalitne pripravené výučbové materiály, a teda i cieľ je nedosiahnuteľný. Tento zoznam ponúka možný pohľad na podstatu učiteľovej roly v demotivácii. Zhrnúť by sme ich mohli do nasledujúcich kategórií demotivantov: učiteľov osobný (ne)vzťah k študentom, učiteľov postoj k výučbovým materiálom a celkovo k obsahu učiva a s tým spojené aj aktivity/činnosti pri výučbe. Zabudnúť by sme však nemali ani na istý stupeň serióznosti zo strany učiacich sa, ktorý do istej miery ovplyvňuje entuziazmus učiteľa a s tým spojené aj vyššie spomenuté faktory. Ako príklad uvádzam študentov, ktorí sa učia jazyk len preto, lebo musia. Neosvojujú si ho a vnímajú ho iba ako nutné zlo – povinnosť, ktorú si musia splniť. Výskum by mohol ukázať fakty demotivácie, ktoré väčšina učiteľov pripisuje faktorom psychologickým, subjektívnym, sociálnym, historickým či dokonca geografickým (spájané s predsudkami), a to bez uvedomovania si možnej vlastnej demotivačnej úlohy. Je jednoduchšie povedať, že študentom chýba snaha sa učiť, že nemajú dostatok dôvery vo vlastné schopnosti a že sú leniví, ako priznať vlastné chyby (prehnané očakávania, neustála kritika, nedostatočné vysvetľovanie, staromódne spôsoby vyučovania, ignorovanie reálnych potrieb študentov). Je prirodzené, že študenti a ich učители vidia demotivanty inak, ale hľadanie odpovedí z oboch strán môže byť dobrým začiatkom kooperácie medzi učiteľmi a študentmi a vyriešením problému demotivácie.

Vnútoraná a vonkajšia motivácia a demotivácia sú istým spôsobom usúvzťažnené v istom motivačnom spektre (porov. Ryan & Deci, 2000) a samozrejme že vo väčšej alebo menšej miere. Výsledkom výskumov, i nášho, je poznatok, že motivácie nie sú nevyhnutne exkluzívne (uzavreté). Študenti nemajú len jeden dôvod k učeniu sa jazyka, ale spomedzi viacerých je zvyčajne jeden dôležitejší ako ostatné. Na záver prikladáme tabuľku 3, ktorá dokazuje, že okrem vnútornej a vonkajšej motivácie existuje i motivácia, ktorú môžeme nazvať integrovanou.

Tabuľka 3 – Integrovaná motivácia

<p>„Mám veľmi blízky vzťah k strenej Európe a rôznosti jej bohatej kultúry. Učenie slovenčiny mi umožní lepšie absorbovať kultúru tohto regiónu. Skutočne milujem tento jazyk. Stále viac a viac Slovákov prichádza do našej krajiny, a tak mi to uľahčí život...“</p> <p>„Môj priateľ, o ktorom si myslím, že sa zaňho vydám, hovorí po slovensky, lebo jeho mama je (pôvodom) Slovenka. Hovoriť po slovensky mi pomôže ľahšiu asimiláciu do jeho rodiny.“</p> <p>„Hovoriť so snúbencovou rodinou a mať možnosť získať priateľov, ktorí nehovoria iba po maďarsky.“</p> <p>„Rodina mojej snúbence nehovorí žiadnym svetovým jazykom a ja ich chcem lepšie spoznať a ísť s budúcim svokrom...“</p>
--

„Obaja moji rodičia hovoria celkom plynulo po slovensky. Rodina z otcovej strany hovorí iba po slovensky. Rada by som s nimi hovorila. Taktiež minulý rok som bola na prázdninách a spoznala som veľa milých ľudí, aj keď naša komunikácia bola trochu brzdená mojimi jazykovými schopnosťami a vedomosťami.“

„Žijem na zmiešanom území a rada by som rozumela aj „druhej polovici“ spoluobčanov.“

„Slovenská kultúra je krásna a páči sa mi. Je úplne iná, na akú som bol zvyknutý (v ktorej som vyrastal).“

„Milujem pocit, keď dokážem hovoriť a rozumieť človeku, ktorý hovorí iným jazykom. Mám rád slovenskú kultúru i jazyk, ktorý ju reprezentuje.“

„Zistil som, že ma zaujímajú všetky kultúry sveta. Rešpektujem a ctím si svoju kultúru, ale taktiež by som rád zažil na vlastnej koži tak veľa kultúr, ako je to len možné. Dúfam v lepšie porozumenie medzi ľuďmi práve cez spoznávanie iných kultúr.“

„V podstate študujem slovenčinu, lebo ma tento jazyk zaujal. Teraz ma fascinuje stredoeurópska kultúra, jej tradície a hodnoty. Verím, že ak sa naučím jazyk, pochopím ju oveľa lepšie. Dúfam, že toto poznanie jazyka a kultúry raz odovzdám aj svojim deťom.“

LITERATÚRA

- ĎURAJKA, Radoslav: *Všetko so všetkým súvisí...* In: Zborník plných príspevkov z XIX. Kolokvia mladých jazykovedcov. Ed. J. Hladký – L. Rendár. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2010, s. 51 – 56.
- ĎURAJKA, Radoslav: *Učiteľ a demotivácia*. In: Slovo o slove. Ed. L. Liptáková – M. Andričíková – M. Klimovič: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010, s. 315 – 319.
- NOELS, A. Kimberly: *New orientations in Language Learning Motivation: Towards a model of intrinsic, extrinsic, and integrative orientations and motivation*. In: Motivation in second language acquisition. Ed. Z. Dörnyei – R Schmidt: University of Hawaii, 2001, s. 43 – 68.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava: Stimul 2004. 208 s.
- RYAN, M. Richard – DECI, L. Edward: *Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-being*. In: American Psychologist, 2000, roč. 55, č. 1, s. 68 – 78.
- YAN Hui: *Student and Teacher De-Motivation in SLA* (online). Citované: 20. apríl 2010. Dostupné na: <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass/article/view/544/525>

Vybrané problémy prekladu z bieloruštiny do slovenčiny: Konceptia prekladového slovníka

Ivana Džundová

Katedra slavistiky, Inštitút rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Výber témy súvisí so štrnásť ročnou praxou vyučovania bieloruského jazyka na Prešovskej univerzite, v prvom rade slavistov, slovakistov, ale aj potenciálnych špecialistov v iných disciplínach, ktoré sa vyučujú na univerzite. Zároveň sa v tomto akademickom roku 2010/2011 začal vyučovať aj slovenský jazyk na Štátnej univerzite v Minsku. V súvislosti s tým sa ešte viac prejavila potreba vytvorenia chýbajúcich dvojjazyčných materiálov učebného a prezentačného charakteru, medzi ktorými aktuálnosťou vyniká príprava obojstranného prekladového slovníka, ktorý by okrem praktickej slovníkovej funkcie poukazoval aj na špecifiká slovenčiny a bieloruštiny ako aj na spoločné znaky oboch uvedených jazykových systémov.

V slovanskej lexikografii dodnes chýba prekladový slovensko-bieloruský a bielorusko-slovenský slovník, preto sa na jeho vytvorení pracuje na základe výsledkov súčasnej lexikografie, tiež na poznatkoch z problematiky prekladu medzi príbuznými jazykmi ako aj na základe zistení porovnávacej jazykovedy či literárnej komparistiky. Špecifikom slovanskej lexikografie je veľké množstvo spoločných koreňov slova a tiež lexikálno-sémantická asymetria jazykových prostriedkov.

Základom dvojjazyčnej koncepcie autorskej dvojice Viktoria Lašuková – Ivana Džundová, ktorej cieľom je vytvorenie obojstranného bielorusko-slovenského prekladového slovníka sa stala analýza dostupných prekladových slovníkov v rôznych kombináciách slovanských jazykov, predovšetkým slovníkov, ktoré sú zamerané na preklad medzi východnými a západnými slovanskými jazykmi. Podstatou analýzy bolo naštudovanie a porovnanie koncepcií vytvorenia jednotlivých slovníkov, rozbor a následné vyhodnotenie slovníkového hesla zamerané na slová zo všeslovanskej slovnej zásoby ako napr. hora a deň. V prvotnej fáze sme analyzovali 42 slovníkov v rôznych jazykových kombináciách týchto jazykov: slovenčina, bieloruština, ruština, ukrajinčina, poľština, čeština, bulharčina, srbčina, srbochorvátčina.

Slovanská dvojjazyčná lexikografia má dávnu tradíciu prepojenú predovšetkým so staroslovienským a ruským jazykom. Podobnosť slovanských jazykov stanovila aj špecifiká lexikografického spracovania a tiež výber jazykov a smer ich využitia (na úrovni jazykovej bázy alebo prekladového ekvivalentu). Súčasná slovanská lexikografia zahŕňa značný záujem o tvorbu dvojjazyčných prekladových slovníkov a naznačuje výraznú rusko-centralizačnú tendenciu, pretože ruština je jediným slovanským jazykom považovaným za svetový jazyk.

Vydelený a tým špecifický status ruského jazyka dôrazne charakterizovali slovenskí lexikografi pri výklade koncepcie *Veľkého slovensko-ruského slovníka*. V návrhu koncepcie *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (VSRS) sa okrem iného píše: „*VSRS ako vedecká konfrontácia dvoch slovanských jazykov nado-
búda širší slavistický význam. (...) To platí dvojnásobne o konfrontácii s ruštinou,
ktorá sa stáva akýmsi mostom, cez ktorý sa dostáva odborná slavistická, ale
i neslavistická verejnosť k poznaniu jednotlivých slovanských jazykov*“ (VSRS,
1972, s. 3).

Hoci v poslednom desaťročí po rozpade Sovietskeho zväzu a socialistického tábora mal ruský jazyk menší okruh aktívnych používateľov a pocítil isté obmedzenia vo svojom využívaní v zahraničí, aj tak tradične ostáva v dvojja-
zyčných lexikografických prácach základnou a akostnou bázou. V rámci pre-
kladových slovníkov tvorí prevažnú väčšinu slovanských dvojja-
zyčných slovníkov.

O prevahe ruského jazyka v slovanskej dvojja-
zyčnej lexikografii svedčia aj slovenské kníhkupectvá, kde je v súčasnosti v predaji niekoľko druhov malých,
vrátane vreckových, slovensko-ruských a rusko-slovenských slovníkov. Tieto
slovníky dokazujú, že rozšírenie ruského jazyka je komercializované a dôsled-
kom toho je zjednodušenie lexikografického spracovania pre využitie reklamných
mechanizmov šírenia a hodnotenia s komerčným cieľom, ktoré prakticky spô-
sobujú univerzalizáciu a konkurenčnú prioritu týchto vydání. Sformulované
vzdelávacie ciele týchto slovníkov často nemajú zabezpečené koncepcie ani le-
xikografické spracovania a prezentáciu lexikálnych javov dvoch jazykov, čo je
viditeľné v jednom z ostatných komerčných slovníkov od anonymného kolek-
tívu autorov vydavateľstva *Lingea* s názvom *Rusko-slovenský a slovensko-rus-
ký šikovný slovník*. (RSSRŠS). Atribúcia *šikovný* v expresívnom význame
zručný, vhodný (uvedená vo VSRS ako tretie a posledné v poradí) sa vo väčšej
miere týka sprievodných javov, ktoré sú nepriamo späté s vedeckým potenciálom
dvojja-
zyčného prekladového slovníka, ale “pomôžu rýchlo a jednoducho nájsť
správny význam a vybrať najvhodnejší preklad” (RSSRŠS, 2010, s. 5). Funkčn-
nosť tohto slovníka je prezentovaná kontextovou a spájajúcou prezentáciou:
“Predložkové väzby a príklady vám ukážu, ako slovo alebo slovné spojenie
správne použiť vo vete” (RSSRŠS, 2010, s. 5). Avšak pomocou tohto slovníka
sa slovenskému používateľovi v niektorých prípadoch ľahšie podarí uraziť
nositeľa ruského jazyka, než nájsť správny význam, keďže sú v ňom napr. rus-
ké slangové výrazy resp. nadávky priradené k slovenskej štylisticky neutrálnej
lexike.

Pri úlohe ruského jazyka v slovanskej lexikografii sme sa v našej analýze
pozastavili aj pri tzv. východoslovanských špecifikách tvorby slovníkov. Škol-
ské slovníky *Rusko-bieloruský slovník* (RBS) a *Bielorusko-ruský slovník* (BRS)
majú vzdelávacie ciele, autori tieto slovníky označili ako pomocné učebnice
určené „na praktické účely prekladu textov z bieloruského jazyka do ruského
a naopak“ (BRS, 2003, s. 3). V menovaných slovníkoch sa ukazuje predovšetkým

informatívny cieľ a zvyrazňuje sa informačná funkcia na základe parametrov diferenciacie: „Informatívnosť učebnice je obohatená doplnením ustálených terminologických slovných spojení, frazeologizmov, prísloví a porekadiel do slovníkového hesla. Takých, ktoré sú podobné podľa významu, ale odlišujú sa úplne alebo čiastočne podľa lexikálneho zloženia“ (BRS, 2003, s. 4). Špecifikou je selekcia registra bieloruskej časti na rozdiel od ruskej lexiky, dôsledkom čoho sa do slovníka nedostávajú mnohé prostriedky zo všeslovanského fondu, ani vtedy ak nie sú foneticky totožné. Tento prístup sa opiera o dvojazyčný záujem, ktorý sa javí nedostatočným pre adekvátne používanie spomínaných školských slovníkov. Konkrétne v RBS chýba nami analyzované slovo *hora*, ktoré má bieloruský ekvivalent *zapá* a analogické lexikálne prostriedky, v ktorých sa odzrkadľujú rôzne fonetické osobitosti v totožných slovách. Pre bieloruskú časť sú to, okrem uvedeného príkladu akania, ešte aj slová s tzv. dzekaním (rus. *день* – blr. *дзень*), cekaním (napr. rus. *мухуй* – blr. *уixи*), fonetickým predĺžením v súvislosti s ktorým sa odlišuje napr. gramatické číslo (rus. *полозья* – blr. *налоззе*), bilabiálnym [ɣ] (rus. *кровь* – blr. *кроў*) atď. Vynechávanie niektorých slov (prevažne zo všeslovanskej slovnej zásoby, ale nielen tých) je špecifikom východoslovanskej lexikografie, čo možno vysvetliť relatívne dobrou zrozumiteľnosťou týchto slov medzi východnými Slovanmi, avšak toto šetrenie miesta v slovníku je zväčša na úkor špecifik bieloruského či ukrajinského jazyka, ktoré v tomto prípade stoja v tieni ruštiny.

Obdobná situácia sa pri analýze potvrdila aj v kombinácii ruský jazyk – ukrajinský jazyk. V *Ukrajinsko-ruskom slovníku* (URSI) sú aspekty a sféra jeho odporúčaného využitia charakterizované nasledovne: „...je určený pre široký okruh čitateľov. Jeho cieľom je pomáhať pri preklade ukrajinských textov do ruštiny a pri čítaní rôznych žánrov ukrajinskej literatúry. Slovník môže byť použitý aj pri porovnávacom štúdiu ukrajinského a ruského jazyka“ (URSI, 1971, IX). Zatiaľ jediný *Ukrajinsko-bieloruský slovník* sa pridrižiava diferenciacie výberu slov vo vzťahu k malým prekladovým bielorusko-ruským slovníkom – ako uvádza anotácia: „Slovník obsahuje okolo 30 tisíc slov ukrajinského jazyka, značnú časť slovných spojení, frazeologizmov, prísloví a porekadiel, ktoré boli vybraté na základe princípu diferenciacie (uvedené sú teda najmä tie slová, ktoré sa nejakým spôsobom pri preklade do bieloruštiny odlišujú)“ (LUBS, 1980, s. 7). Cieľ slovníka je vzdelávaco-prekladový, tiež je sformulovaný v anotácii: „Slovník môže byť použitý ako príručka pri preklade súčasnej aj klasickej ukrajinskej literatúry, pri čítaní periodickej tlače, vedecko-populárnej a inej literatúry bez špeciálneho určenia a pri vyučovaní ukrajinského a bieloruského jazyka“ (LUBS, 1980, s. 7). V predhovore sa jeho autorka obracia ku kultúrnemu aspektu: „Ako vieme, všetko typické, špecifické pre kultúru toho či oného národa sa najjasnejšie odzrkadľuje v rodnom jazyku. Preto iba ten je schopný priniesť čitateľovi komplexný obsah a podstatu duchovných a kultúrnych hodnôt národa – tvorcu. Týmto spôsobom je vysvetľovaná snaha zoznámiť sa s našim bratským národom v jeho rodnom jazyku. Funkciu hlavného sprostred-

kovateľ a pri tom vykonávajú prekladové slovníky, ktoré prajú výmene kultúrnych hodnôt, posilneniu družby medzi národmi. Tomuto cieľu bude slúžiť prvý Ukrajinsko-bieloruský slovník“ (LUBS, 1980, s. 7).

Ukrajinský jazyk ako jazyk národnostnej menšiny na Slovensku nachádzame aj v slovníkových kombináciách so slovenčinou. V slovenskej praxi tvorby školských slovníkov sa ukrajinský jazyk popri ruskom jazyku objavuje predovšetkým ako pomocný materiál vzdelávania ukrajinskej národnostnej menšiny na Slovensku. Autori *Ukrajinsko-slovenského slovníka pre základné a stredné školy* (ČKUSSŠ) sa následne pridŕžujú princípu frekvencie a štandardnosti lexikálnych prostriedkov, neobchádzajú slová zo všeobecnej vrstvy: *крос G кроби ж. крв ж.* (ČKUSSŠ, 2003, s. 117). Vzdelávacie ciele tohto slovníka sú realizované nasledovne a sú podriadené didakticko-jazykovej koncepcii: „Ukrajinsko-slovenský slovník obsahuje vyše 19 tisíc najpoužívanejších slov a slovných spojení. Klade sa v ňom dôraz na jadro slovnej zásoby súčasnej spisovnej ukrajinčiny – na spisovné slová z neutrálnej štylistickej vrstvy, slová hovorové a najbežnejšie termíny z niektorých dôležitých odborov, ktoré by mal ovládať absolvent strednej školy. Malý rozsah slovníka si vyžiadal prísny výber lexikálnych jednotiek, preto sú v ňom iba výnimočne zahrnuté výrazy úzko odborné, nárečové a zastarané“ (ČKUSSŠ, 2003, s. 3). V súlade s uvedenou koncepciou je cieľom slovníka vyučovanie ukrajinského spisovného jazyka a podmienka praktického používania slovníka ako príručky. „Ukrajinsko-slovenský slovník pre ZŠ a SŠ je potrebný ako praktická pomôcka pri vyučovaní spisovnej ukrajinčiny, na zvládnutie bežnej komunikácie v podmienkach školy i v každodennom živote, na čítanie umeleckej a odbornej literatúry, novín a časopisov. Predkladaný slovník je spracovaný prístupným spôsobom, dbá o to, aby sa v ňom mohli žiaci rýchlo a ľahko orientovať“ (ČKUSSŠ, 2003, s. 3).

Zo západoslovenských jazykov sme sa zamerali na ciele bieloruských lexiografov pri tvorbe bielorusko-poľského prekladového slovníka. Poľský jazyk má s bieloruštinou dávne kontakty a spája ich tiež fungovanie v spoločnom štáte Rzeczypospolitej⁷, ale aj tragický historický fakt vytlačenia bieloruského spisovného jazyka poľským spisovným jazykom na konci 17. storočia v časoch existencie tohto spoločného štátu. *Pol'sko-bieloruský slovník* ako aj *Ukrajinsko-bieloruský slovník* je orientovaný predovšetkým na bieloruského adresáta, aby boli uspokojené „súčasnú potreby prekladateľov z poľského jazyka, študentov zodpovedajúcej špecializácie na univerzitách a široký okruh používateľov, ktorí sa stretávajú s poľskými textami alebo vyjadreniami.“ (WASPB, 2004, s. 5) Pozornosť na umelecký preklad z poľského jazyka sa javí podstatou literárnej centralizácie vo výbere lexiky registra a je tiež podstatou výberu bieloruských ekvivalentov, aby bola zachovaná „rôznorodosť a viacvrstvovosť jazykových prostriedkov...súčasnú poľskej umeleckej literatúry, pri preklade ktorej

⁷ V tomto prípade ide o názov označujúci spoločný štát – Úniu poľskej koruny a Veľkého litovského kniežatstva.

nie je možné obmedziť sa výlučne na spisovnú lexiku, ale je dobré využiť všetky dostupné jazykové zdroje, vrátane archaizmov, argotu, vulgarizmov a pod.“ (WASPB, 2004, s. 5).

Princíp selekcie sa objavuje aj v slovníkoch kombinujúcich dva západoslovenské jazyky ako napr. *Malý slovník poľsko-slovenský* (AMSPS) a *Malý slovník slovensko-poľský* (AMSSP): „Slovník obsahuje základnú slovnú zásobu. Vyneáchané sú prevažne slová, ktoré majú podobné znenie a význam, a uvádzajú sa tie, ktoré – aj keď bližšie foneticky – majú iný význam, ako napr. **čerstvý chlieb**, čo v poľštine znamená starý, tvrdý chlieb“ (AMSSP, 1994, s. 3 – 4; AMSPS, 1994, s. 3 – 4). Tu treba podobne ako vo východoslovenských jazykoch rátať s medzijazykovou homonymiou, ktorej nástrahy sú o to väčšie, že slovenčina a poľština sú susedné jazyky a vzájomnú interferenciu nachádzame aj v pohraničných dialektoch, čiže ide tiež o jazyky navzájom relatívne zrozumiteľné.

Do analýzy sme zaradili niekoľko južnoslovenských jazykov, ale s ohľadom na koncepciu a budovanie slovníka sa pozastavíme iba pri práci S. Bernštejna a jeho postupoch pri tvorbe *Bulharsko-ruského slovníka* (BBRS). Úlohu „pripraviť slovník, ktorý by odzrkadľoval čo najkomplexnejšiu lexiku súčasného bulharského spisovného jazyka vo všetkých jeho podobách, rôznych štýloch a žánroch“ (BBRS, 1986, s. 5) tvorca bulharsko-ruského slovníka S. Bernštejn dáva do súvislosti s prekladom bulharskej umeleckej literatúry, obsahujúcou aj slová z dialektov. Túto lexiku zaradil do slovníka stredného rozsahu (takmer 58 tis. slov – o stredných slovníkoch hovoríme v intervale 40 – 60 tis. slov), aby sa nedostali „prekladatelia umeleckej literatúry do ťažkej pozície“ (BBRS, 1986, s. 6). Do koncepcie vytvorenia tohto slovníka je zapracovaná aj dvojsmerná adresnosť sformulovaná v krátkej anotácii v tiráži slovníka: „Slovník je určený pre prekladateľov, učiteľov a študentov, ktorí pracujú s bulharským jazykom a tiež pre Bulharov, ktorí sa učia ruský jazyk.“ (BBRS, 1986)

Cielový jazyk prekladového slovníka pre nositeľov iného jazyka vyžaduje podrobnú prezentáciu sémantiky a spájateľnosti synonymických ekvivalentov. Zaradenie synonym bez definovania ich spájateľnosti nenapomáha tomu, aby nositeľ iného jazyka rozumel „ktorý výraz sa hodí v tom ktorom spojení. Takto „zostavené“ slovníky sú bohatým prameňom typických slovníkových chýb“ (ISRPS2, 1950 – 1957, s. VI). Vyhnúť sa takto naprogramovaným chybám pomôže sémantická a kontextová detailnosť: „Pre každý významový odtienok, pre každé frazeologické spojenie a pre každú štylistickú odchýlku musí byť podaný jeden platný preklad. Tým sa slovenské heslo rozpadáva na niekoľko od seba odlišných ruských hesiel. Iba takto usmernený slovník môže byť spoľahlivou pomôckou pri prekladateľskej práci do cudzieho jazyka“ (ISRPS2, 1950 – 1957, s. VI).

Výber jazykov v nami analyzovaných slovníkoch a smer prekladu vrátane parametrov počtu a smeru uvádzame v tabuľke č. 1. V tabuľke je viditeľný aj stupeň aktualizácie slovenského jazyka v rámci dvojazyčnej slovenskej lexicografie.

Tabuľka č. 1: Výber jazykov a smer prekladu v analyzovaných slovníkoch

Jazyk	Do ←	Z →	Obojstranne ↔
SVK	5	5	10
BLR	5	2	2
BG	2	3	0
SRBCH	0	0	2
UA	2	4	0
CZ	5	1	3
RU	7	2	6
PL	3	6	2
SRB	0	0	1

Analýza 42 súčasných slovanských dvojjazyčných slovníkov – dostupných prevažne v univerzitnej knižnici PU, Štátnej vedeckej knižnici v Prešove a v knižnici katedry slavistiky IRUS (okrem ukrajinsko-bieloruského a poľsko-bieloruského slovníka, ktoré na Slovensku verejne dostupné nie sú) nám umožnila charakterizovať špecifiku realizácie cieľov slovníka a rozlíšiť pozíciu adresáta slovníka v slovníkových heslách. Medzi čiastkové závery analýzy patria aj nasledovné zistenia, ilustračne zobrazené aj príkladmi v tabuľkách.

Zjednodušený postup je charakteristický pre malé slovníky a v rámci nich turistické slovníky, v ktorých sú ciele použitia ešte detailnejšie vymedzené. Pre turistické a školské slovníky je charakteristická špecifická profilácia.

Tabuľka č. 2: Slovníkové heslo turistického slovníka

HSSSSTS: gora hora; les hora 1. gora, planina, brdo 2. (les) šuma
OBSSBTR: горá, и' ž. les hora 1. горá, -и' ž.; dubová hora дубова горá 2. планина, -и' ž.; за горами зад планините
CPSTS: góra 1. hora 2. vrch, vrchná, horná časť; do góry, w górę hore, nahor, dohora; u góry, na górze hore, navrchu
AMSSP: hora z 1. las <i>m</i> ; bór m 2. góra; isť do hôr jechać w góry 3. pot. stos <i>m</i> , kupa
AMSPS: gór/a z 1. hora <i>takže przen.</i> ; kopec <i>m</i> ; jechać w -y isť do hôr 2. vrch <i>m</i> ; ~ sukni vrch šiat • do -y, w -ę, ku górze hore, nahor, dohora; u -y, na górze hore, navrchu; pod -ę dovrchu, do kopca

V rámci malých slovníkov východoslovanských jazykov sú najvýraznejšie nasledovné špecifiká: vynechávanie spoločnej, podobnej lexiky; uvádzanie prízvuku pri jednotlivých slovách a na rôznej úrovni v nich nachádzame aj špecifikáciu pohyblivých variantov prízvuku.

Tabuľka č. 3: Slovníkové heslo východoslovanského slovníka

BRS: **гарá** ж. 1. горá ж.; 2. чердák м.

Špecifikom akademických slovníkov je zložitý systém gramatickej detailnosti a príznakov, čím sa akademické slovníky stávajú základom pre tvorbu slovníkov s menším rozsahom.

Tabuľka č. 4: Slovníkové heslo akademického slovníka

BRS3: **ГАРА** ж. 1. в разн. знач. гора; **снежная г.** снежная горá; **гóры книг** гóры книг; **жыць у гарáх** жить в горáх; 2. чердák м.; ◊ **як г. з плячэ'й** как горá с плеч; **не за гарáмі** не за гарáми; **стая'ць гарóю** стоять горóй; **гóры варóчаць** гóры ворóчатъ; **гóры перавярнуць (звярнуць, зрушыць)** гóры свороти'ть; **як на каме'нную гарú (апірацца)** как на кáменную гóру (опира'ться); **абяцаць залаты'я гóры** обеща'ть (сули'ть) золоты'е гóры; <...>.

RBS3: **ГОР//А** в разн. знач. гарá, -ры' ж.; **вдали' виднелись** ~ы удалечны' віднелися гóры; **снежная г.** снежная гарá; ~ы **книг** гóры книг; **жить в ~áх** жыць у гарáх; ◊ <...>

URSI: **горá** горá; **взя'ти ~ру** перен. одérживать, одержáть верх, торжествова'ть, восторжествова'ть над кем, над чем; (*пересиливать*) одолева'ть, одолéть кого, что; (*соверш.*: *получить перевес*) возобладáть над кем, над чем; **з ~и'** с горы'; **пóд гору (ехать, идти и т. п.); на ~ру (вверх по склону)** в гóру.

BSUS: **hora**, -у ž 1. (*les*) лiс -у m; listnaté -у лiстяні лiси 2. (*vrch*) горá -и' ž; hřebeц hõr грéбни гip 3. *expr.* (*hromada*) си'ла -и, бéзлiч -и ž; -- spisov кúпи папéрив • ako sa do -у volá, tak sa z nej oзýва *porek.* як гукáють, так i відгукéться; **slubovat' -у-doly** обiця'ти золотi гóри; **chlap ako – мальóвана al чугúвська верствá; здоровáнь -я', здоровi'ло -а m**

DRSS: **горá**, 4. p. гóру (на гору), mn. гóры, гор -ám ž 1 **vrch**, коpec, hora: поднóжие ~ы úпáтие vrchu; **взбирáться на гору, идти' в гóру íст' hore** kopcom, **vystupovat' на vrch** (*p. tiež fraz.*); **идти' пóд гору íст' dolu** kopcom, **zostupovat' z kopca** (*p. tiež fraz.*); **катáться с ~ы' спúšťáть sa z kopca** (*na sánkach, na lyžiach*) 2 **pren.** kopa, hõba: ~ **книг hõba knih 3 mn** hory, vrchy, pohorie: жи'тели гор **obyvateli**vrchov, vrcháři, horali; **поéхать в гóры íст' do hõr • идти' в гóру стúпат' nahor, postupovat'; идти' пóд гору íст' dole** kopcom *al. dole vodou*, **upadat'; как ~ с плеч** (свали'лась) **akoby mi (ti, mu...)** каме'н з srdca odpadol; ~ **родилá мышь hory porodili** муš; гóры *al. ~áми* дви'гать hory **prenášať**; **не за ~áми что** nie je d'aleko *čo*, je neďaleko *čo*, je predо dvermi *čo*; **стоять ~óй за кого** ,bráниť *koho* telom i душоц; **сули'ть al. обеща'ть золоты'е гóры** **slubovat' hory-doly**

Slovníky jazykov s rôznou abecedou využívajú tieto rozdiely pri budovaní slovníkového hesla.

Tabuľka č. 5: Slovníkové heslo prekladového slovníka jazykov s odlišnou abecedou

VRSRSD6

hora -y, hôr ž

1. лес: hustá h. частый *al.* густой лес; tmavá h. тёмный лес; jedľová h. пи'хтовый лес; smreková h. еловый лес; ihličnaté, listnaté h-y хвѳйные, ли'ственные лесá;

2. (*vrch*) *obuř. mn. ř.* **hory** gorá; góry: vysoké hory высѳкие góry; hrebene hôr górnые хребты';

3. *expr. (veľké množstvo, kopa)* kúča, gorá: h. papierov kúča бумáг; h. poduřiek góra подуřек; h. kníh góry книг; celé h. snehu целые góry снѳга ; h. neř'astia *prep.* несчáстье за несчáстьем, тридцáть три несчáстья; ♦ Ćierna hora *geogr.* Черногѳрия;

• *fraz. cez hory-doly* чѳрез góry и дѳлы, по горáм, по долáм; **hory lámat'** сдвигáть góry, góry voróчатъ; **hreřít' až sa hory zelenajú** брани'ть *al.* ругáть на чѳм свет стои'т *al.* так, что нѳбу жáрко; **láska hory prenářa** любѳвь góry свернѳт; **rastie ako drevo v hore (bez výchovy)** он растѳт как травá в полѳ; **sľubovať, nasľubovať hory-doly** сули'ть, посули'ть золоты'е góry, обеща'ть, наобеща'ть с три кѳроба; **za horami za dolami** за три'девять земѳль; **Ako sa do hory volá, tak sa z hory ozýva.** [*prisl.*] Как аўкнется, так и откли'кнется.; **Neř'astie nechodí po horách, ale po ľud'och** [*prisl.*] Беда не по лесу хѳдит, а по лю'дям.

Na základe kvantitatívnej a kvalitatívnej konfrontácie špecifikujeme koncepciu bielorusko-slovenského a slovensko-bieloruského prekladového slovníka ako slovníka stredného rozsahu s didaktickým a reprezentačným zameraním, určeného pre slavistov, študentov slavistiky, prekladateľov umeleckých, publicistických, odborných textov aj oficiálnych dokumentov. Vzhľadom na to, že neexistuje žiadny slovensko-bieloruský ani bielorusko-slovenský prekladový slovník, orientovať sa treba na oboch adresátov, t. j. na nositeľov bieloruského i slovenského jazyka, z čoho vyplýva problém optimálneho výberu gramatických príznakov a využitia doplnkových hesiel pri zohľadnení foneticky odlišných gramatických foriem. Uvedenú koncepciu charakterizujeme ako lingvokulturologickú. Koncepcia vytvorenia takéhoto slovníka ráta so zapracovaním lingvokulturologických špecifik oboch jazykov, ktoré plánujeme názorne ukázať v slovníkovom hesle s pomocou ilustračných kontextov vrátane frazeológie a parémie.

Tabuľka č. 6: Slovníkové heslo bielorusko-slovenského prekladového slovníka na základe lingvokulturologickej koncepcie

гарá, *mn.* N горы: дзве гары, G гор D - ам L -áx **ž 1.** vrch, kopec, hora: падэ́шва ~ы' úpätie vrchu; узыхóдзіць на гару ís' hore kopcom, vystupovať na vrch (*p. tiež fraz.*); **2.** рóйд, povala; podkrovie, podstrešie; **3.** *pren.* kopa, hřba: ~ кнiг hřba кнiх **4.** *mn* hory, vrchu, pohorie: жыхары' гор obyvateľa vrchov, vrchári, horali; паéхаць у горы ís' do hôr • <...>
hora -у, hôr **ž 1.** лес, G -у; лес на гары': hustá h. густы' лес; tmavá h. цёмны лес; пúшча; ihličnaté, listnaté h-у хвóйныя, ліцевыя лясы'; **2.** (*vrch*) *obuč.* *mn. č.* **hory** гарá; гóры; дзвé гары': vysoké hory высóкiя гóры; hrebene hôr гóрныя храбты', грэ'бенi;
3. expr: (*veľké množstvo, kopa*) кúча, гарá: h. papierov кúча папéр; h. neš'astia *pren.* бядá за бядóй; ♦ Čierna hora *geogr.* Чарнагóрыя; • <...>

LITERATÚRA⁸

- AMSPS – Abramowicz, Danuta – Jurczak-Trojan, Zofia – Papierz, Maryla: *Mały słownik polsko-słowacki. Wydanie pierwsze.* Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1994. 512 s.
- AMSSP – Abramowicz, Danuta – Jurczak-Trojan, Zofia – Papierz, Maryla: *Mały słownik słowacko-polski. Wydanie pierwsze.* Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1994. 464 s.
- BBRS – Бернштейн, Самуил Б.: *Болгарско-русский словарь.* 3-е изд. стереотип. Москва: Русский язык 1986. 768 с. // Бернштейн, Самуил Б.: *Българско-руски речник.* Издание трето, стереотипно. Москва: Русский язык 1986. 768 с.
- BGČSSČS – Balcová, Taňa – Greňa, Štefan: *Česko-slovenský a slovensko-český slovník.* Bratislava: Kniha-spoločník 2004. 1032 s.
- BBRBS – Готовец, Ольга А. – Мясникова, Валентина В.: *Белорусско-русский и русско-белорусский словарь.* Под ред. А. И. Журавского. 4-е изд. стереотип. Минск: «ТетраСистемс» 2003. 480 с.
- BRS – Сямешка, Лідзiя I. – Басава, Ганна I. – Ляшук, Валентина М. – Чахоўскi, Георгий К.: *Беларуска-рускi слоўнiк.* Мiнск: “Сучаснае слова” 2004. 448 с.
- BRS3 – *Беларуска-рускi слоўнiк: У 3 т. Рэд. К. К. Атраховiч. Выданне 3-е, напраўленае i дапоўненае.* / Под ред. А. И. Подлужнага. Мiнск: “Беларуская энцыклапедыя” 2003. // *Белорусско-русский словарь: В 3 т. Ред. К. К. Атрахович. Издание 3-е, исправленное и дополненное.* / Под ред. А. И. Подлужного. Минск: “Беларуская энцыклапедыя” 2003.
- BRSSRS – Bejdová, Teodózia: *Rusko-slovenský a slovensko-ruský slovník.* Košice: Pezolt 2004. 600 s.
- BSUS – Bunganič, Peter: *Slovensko-ukrajinský slovník.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 688 s. // Бунганич, Петро: *Словацько-український словник.* Братiслава: Словацьке педагогічне видавництво 1985. 688 с.

⁸ V spracovaní bibliografických odkazov zachováваме на požiadanie autorky formu so skratkami pred uvedením bibliografickej jednotky, ktoré sú takto uvádzané aj v texte príspevku.

- CPSTS – Capiak, Alojz: *Pol'sko-slovenský turistický slovník. Prvé vydanie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 376 s.
- ČKUSSŠ – Чижмарова, Марія – Кундраг, Юрій: *Українсько-словацький словник для основних і середніх шкіл. // Čizmarová, Mária – Kundrať, Juraj: Ukrajinsko-slovenský slovník pre základné a stredné školy*. Prešov: Exco 2003. 352 s.
- ČRS2 – *Česko-ruský slovník: ve dvou dílech*. Za vedení L. V. Kopeckého, J. Filipce a O. Lešky. Praha: Statní pedagogické nakladatelství; Moskva: Nakladatelství Sovětská encyklopedie 1973. // *Чешско-русский словарь: В 2 т.* Под ред. В. Л. Копецкого, Й. Филиппа и О. Лешки. Москва: Советская энциклопедия; Прага: Государственное педагогическое издательство 1973.
- DRSS – Dorotjaková, Viktória – Filkusová, Mária – Kollár, Dezider – Kučerová, Eleonora – Malíková, Mária Olga – Masárová, Margita – Sekaninová, Ella: *Rusko-slovenský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo; Moskva: Vydavateľstvo Russkij jazyk 1989. 752 s. // Доротьякова, Виктория – Филкусова, Мария – Коллар, Дезидер – Кучерова, Элеонора – Маликова, Мария-Ольга – Масарова, Маргита – Секанинова, Элла: *Русско-словацкий словарь*. Москва: Русский язык; Братислава: Словацкое педагогическое издательство 1989. 752 s.
- FRSSRS – Filkusová, Mária – Grigorijanová, Tatiana – Kollár, Dezider – Kučerová, Eleonora – Malíková, Mária Olga – Sekaninová, Ella: *Rusko-slovenský a slovensko-ruský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2006. 546 s.
- GASČS – Gašparíková, Želmíra – Kamiš, Adolf: *Slovensko-český slovník*. Praha: Statní pedagogické nakladatelství 1986. 816 s.
- HORUS – Ганич, Дмитрий И. – Олейник, Иван С.: *Русско-украинский словарь. Издание второе, переработанное и дополненное*. Киев: Издательство «Радянська школа» 1974. 880 с. // Ганич, Д. И. – Олійник, І. С.: *Російсько-український словник. Видання друге, перероблене й доповнене*. Київ: Видавництво «Радянська школа» 1974. 880 с.
- HSSSSS – Horák, Emil: *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 758 s.
- HSSSSTS – Horák, Emil: *Slovensko-srbochorvátsky a srbochorvátsko-slovenský turistický slovník*. Prvé vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 288 s.
- ISRPS2 – Isačenko, Alexander V.: *Slovensko-ruský prekladový slovník. 2 d.* Bratislava: Slovenská akadémia vied 1950 – 1957.
- JSČČS – Jeníková, Anna: *Srbsko-český a česko-srbský slovník. Vydání první*. Praha: LEDA spol. s r. o. 2002. 592 s.
- KPSSPS – Krčová, Anita: *Pol'sko-slovenský a slovensko-pol'ský slovník. Prvé vydanie*. Košice: Pezolt 2002. 672 s.
- LPRKBS – Ластоўскі, Вацлаў: *Падручны Расійска-Крыўскі (Беларускі) слоўнік*. Коўна: Друкарня А. Бака 1924. 833 с. // Lastauskas, V.: *Rusiškai-Gudiškas Žodynas*. Kaunas: A. Vako spaustuvė 1924: Ластовский, В.: *Подручный русско-кривский (белорусский) словарь. Издание факсимильного типа*. Минск: «Навука і тэхніка» 1990. // Ластоўскі, Вацлаў. *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Выданне факсімільнага тыпу*. Мінск: «Навука і тэхніка» 1990.
- LUBS – Лемцюгова, Валянціна П.: *Українська-біларускі слоўнік*. Пад рэд. М. В. Бірылы, А. Я. Супруна. Мінск: Вышэйшая школа 1980. 688 с. // Лемтюгова, Валентина П.: *Українсько-білоруський словник*. За редакцією М. В. Бірила, А. Є. Супруна. Мінськ: Вышэйшая школа 1980. 688 с.

- MBPSS – Mikuláš, Stano – Buffa, Ferdinand: *Polsko-slovenský a slovensko-polský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 864 s.
- OBSSBTR – Одран, Милан: *Българско-словашки и словашко-български туристически речник*. Братислава: Словашко педагогическо издателство 1979. // Odran, M.: *Bulharsko-slovenský a slovensko-bulharský turistický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 496 s.
- OPČS2 – Oliva, Karel: *Polsko-český slovník. 2 d.* Praha: Academia 1999.
- RBS – Бадевич, З. И. – Басова, Анна И. – Ляшук, Валентина М. – Чеховский, Георгий К.: *Русско-белорусский словарь*. / Минск: “Современное слово” 2000. 480 с.
- RBS3 – *Русско-белорусский словарь: В 3 т. Издание 4-е, исправленное и дополненное. 2-е изд.* Минск: БелЭн 1993. // *Руска-беларускі слоўнік*. Пад рэд. Я. Коласа, К. Крапівы, П. Глебкі. Мінск: БелЭн 1993. ISBN 5-85700-143-9
- RČSKL2 – *Rusko-český slovník. Ve 2 d.* Za vedení L. V. Kopeckého a O. Lešky. Praha: Statní pedagogické nakladatelství; Moskva: Nakladatelství „Ruský jazyk“ 1978. // *Русско-чешский словарь: В 2 т.* Под ред. Л. В. Копецкого и О. Лешки. Москва: «Русский язык»; Прага: Государственное педагогическое издательство 1978.
- RPSPB2 – Radewa, Sabina: *Podręczny słownik polsko-bułgarski z suplementem. 2 t.* Warszawa: Państwowe wydawnictwo wiedza powszechna 1988. // Радева, Сабина: *Наречън полско-български речник с допълнение. 2 т.* София: Държавно издателство наука и изкуство 1988.
- RSSRS – Filkusová, Mária – Grigorijanová, Tatiana – Kollár, Dezider – Kučerová, Eleonora – Malíková, Mária Oľga – Sekaninová, Ella: *Rusko-slovenský a slovensko-ruský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 392 s.
- RSSRŠS – *Rusko-slovenský a slovensko-ruský šikovný slovník. 1. vydanie*. Bratislava: Lingea 2010. 699 s.
- SBS – *Slovensko-bulharský slovník*. Pod redakciou Ivana Lekova a Vincenta Blanára. Sofia: Vydavateľstvo Bulharskej Akadémie vied 1970. // *Словашко-български речник*. Под редакцията Иван Леков и Винцент Бланар. София: Издателство на Българската Академия на науките 1970.
- SPSPB2 – Sławski, Franciszek: *Podręczny słownik bułgarsko-polski z suplementem. 2 t.* Warszawa: Państwowe wydawnictwo wiedza powszechna 1987. // Славски, Францишек: *Наречън българско-полски речник с допълнение. 2 т.* София: Държавно издателство наука и изкуство 1987.
- ŠRČČR – Šroufková, Miloslava – Vencovská, Marta – Pleský, Rostislav: *Rusko-český / česko-ruský slovník*. Praha: LEDA 1999. 979 s.
- UČSK2 – Kurimský, Andrej – Šišková, Růžena – Savický, Nikolaj: *Ukrajinsko-český slovník: Ve 2 d.* Praha: Academia 1994. // А. Куримський, Р. Шишкова, Н. Савицький. *Українсько-чеський словник*. Прага: Академія 1994–1996.
- URSI – *Украинско-русский словарь. Издание второе, стереотипное*. Под ред. В. С. Ильина. Киев: Издательство «Наукова думка» 1971. 1064 с. // *Українсько-російський словник*. Видання друге, стереотипне. За редакцією В. С. Ільїна. Київ: Видавництво «Наукова думка» 1971. 1064 с.
- VPČS – Vydra, Bohumil: *Polsko-český slovník. Třetí, přepracované vydání připravila Irena Ryšanková*. Praha: Statní pedagogické nakladatelství 1967. LXIV + 1204 s. // Vydra, Bohumil: *Slovník polsko-česki*. Wydanie trzecie opracowała Irena Ryšankowa. Praga: Państwowe wydawnictwo pedagogiczne 1967. LXIV + 1204 s.
- VRSRSD6 – Dorotjaková, Viktória – Fifiková, Elena – Filkusová, Mária – Kothaj, Imrich – Španková, Anna: *Veľký slovensko-ruský slovník: IV zv.* Bratislava: VEDA,

- Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1979–1995. // *Большой словацко-русский словарь*. Bratislava: ВЕДА, издательство Словацкой Академии наук 1979–1995.
- VRSSKF5 – Filkusová, Mária – Kučerová, Elena - Lapárová, Viktória – Maliková, Oľga – Sekaninová, Ella: *Veľký rusko-slovenský slovník: V zv.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960. // Э. Филкусова, В. Лапарова, О. Маликова, Э. Секанинова: *Большой русско-словацкий словарь: В 5 т.* Bratislava: Издательство Словацкой академии наук 1960 – 1970.
- VSRSS – *Vreckový slovensko-ruský a rusko-slovenský slovník*. Zostavili D. Kollár, V. Dorotjakova, M. Filkusová, J. Lebedevová. Tretie vydanie. Moskva: Vydavateľstvo «Руский язык» 1975. 527 s. // *Карманный словацко-русский и русско-словацкий словарь*. Составили Д. Коллар, В. Доротякова, М. Филкусова, Я. Лебедева. Издание третье, стереотипное. Москва: Издательство «Русский язык» 1975. 527 с.
- WASPB – Wołkawa, Jauhieñnia – Awila, Walancina: *Słownik polsko-białoruski*. Pod redakcją H. A. Sychuna. Mińsk: Wydawnictwo „Bielaruskaja encykłapedyja“ 2004. 880 s. // Волкава, Яўгення – Авілава, Валянціна: *Польска-беларускі слоўнік*. Пад рэдакцыяй Г. А. Цыхуна. Мінск: “Беларуская энцыклапедыя 2004. 880 с.

Tento článok, bol vytvorený ako súčasť realizácie projektu Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnickeho centra, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

This contribution is the result of the project implementation: Retrofitting and Extension of the Center of Excellence for Linguaculturology, Translation and Interpreting supported by the Research & Development Operational Programme funded by the ERDF.

Slovenština do škol. Projekt na rozvoj česko-slovenského percepčního bilingvismu

Jana Eichlerová

Kabinet Slovakistiky, Ústav slavistických a východoevropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

1. Percepční bilingvismus a slovenština na českých školách

Hovoříme-li o Čechách a Slovácích, o jejich vzájemných vztazích v historii, současnosti a budoucnosti, často užíváme pojmy jako společný stát, sounáležitost, porozumění, blízkost, ale i rozchod, vzdalování, nepřibližování či ztráta porozumění. Se vztahem Čechů a Slováků na úrovni jazykové se zase obvykle setkáváme s pojmem bilingvismus, a zejména pasivní bilingvismus, označujícím situaci, kdy jedinec dokáže druhý jazyk pouze přijímat, neumí v něm však aktivně komunikovat, mluvit nebo psát. Tento jev bývá také označován jako percepční nebo receptivní bilingvismus (srov. Nábělková, 2005, 2008; Sloboda, 2004; Štefánek – Palcútová – Lanstýák, 2004).

Na podoby bilingvismu Čechů a Slováků a jejich vývoj se soustřeďovala pozornost už v dobách Československa, jedním z nastolených témat byla i semikomunikace, semikomunikační šумы, vznikající v důsledku nedostatečné bilingvální kompetence jednotlivých účastníků česko-slovenské komunikace v důsledku přítomnosti bariér zejména v podobě neznámých výrazů (Budovičová, 1987, 1988).

Rozpad Československa a změněná jazyková situace přinesly impuls pro nové výzkumy týkající se otázky jazykových vztahů a změn ve schopnostech Čechů a Slováků vzájemně si porozumět (srov. Nábělková, 2008, tam i další literatura). Důležitou skupinou, která se stala předmětem zkoumání, byli příslušníci nejmladší generace, kteří v mnohých případech nezažili éru společného státu. Brzy po jeho rozdělení se ve společnosti začaly šířit představy, že české děti slovenštině nerozumí, začalo se hovořit o vzdalování Čechů od slovenštiny. Tímto tématem se dlouhodobě zabývají pracovníci Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (K. Musilová, K. Kopecký) a také jejich studenti (H. Heinzová, M. Hozová, R. Demová, A. Feureiserová a další), kteří výzkumům úrovně pasivního bilingvismu věnovali své závěrečné a diplomové práce, věnují se mu i další lingvisté (P. Mitter, J. Svobodová). Na základě provedených výzkumů se přichází k závěru, že české děti rozumějí slovenštině hůře než děti na Slovensku (kde je stále větší možnost číst a slyšet češtinu v médiích) češtině. Důvodem je především méně příležitostí setkání se se slovenštinou v médiích a ve školách (podrobněji např. Demová, 1999, Hozová, 1999, Heinzová, 2002). Z jejich (i jiných) zkoumání vyplývá, že příslušníci nejmladší české generace sice neztratili schopnost porozumět souvislému slovenskému textu, mají ovšem problémy s izolovanými výrazy, které se v češtině liší. Ab-

sence návyku na slovenštinu přináší mnohým dětem a následně i mladým lidem pocit nepohodlí a tendenci vyhýbat se slovenským textům, šíří se vnímání slovenštiny jako cizího, nesrozumitelného jazyka (srov. Nábělková, 2005, 2009).

V souvislosti s tím začaly ve společnosti vznikat snahy vzdalování slovenštiny českým dětem zabránit. Příkladem jsou návrhy školních miniprojektů Kamila Kopeckého majících vztah ke Slovensku a slovenštině. Ty mohou učitelé s žáky vypracovávat v rámci mezipředmětových vztahů (např. Vznik ČSR). V učebních osnovách v nové jazykové situaci seznamování žáků základních škol s jazykem našich nejbližších sousedů nijak významněji podchyceno nebylo – omezovalo se pouze na zmínku v rámci probírání všech slovanských jazyků.¹ Roku 2005 se však v médiích objevila informace poradce ministrině školství Martina Profanta, že v plánech rezortu školství se se slovenštinou opět počítá (*Slovenština zmizela ze škol, má se vrátit*, <http://vzdelavani.ihned.cz>, 29. 8. 2005).

Vztah Čechů a slovenštiny se stal tématem diskutovaným i v mezinárodních souvislostech. Po rozdělení ČSFR se slovenština v Česku (podobně jako čeština na Slovensku) dostala do postavení menšinového jazyka, stala se součástí menšinové politiky ČR koordinované s jazykovou politikou Rady Evropy. Roku 2000 Česká republika podepsala a o šest let později ratifikovala Evropskou chartu na podporu menšinových či regionálních jazyků. Tato charta upravuje postavení menšinového jazyku v členské zemi v několika oblastech tak, aby měl příslušník menšiny přístup k informacím, médiím i vzdělání ve své mateřštině. Podle konkrétní situace a velikosti dané menšiny přijímá země, která listinu podepíše, vybrané odstavce Charty tak, aby zajistila menšinovému jazyku odpovídající postavení a ochranu. V případě slovenštiny se Česká republika zavázala plnit 37 odstavců Charty, z nichž některé se týkají i vzdělávání. Přijala tak mimo jiné i závazek zpřístupnit slovenštinu menšinovým dětem ve speciálních vzdělávacích zařízeních, jejíž hlavním jazykem by byla slovenština, pokud o to bude zájem ze strany slovenské menšiny. O slovenské školy však v českém prostředí dostatečný zájem není (poslední slovenská základní škola v Karvině pro nezáměr rodičů roku 2001 zanikla; o postojích Slováků a většinového společenství v dané souvislosti srov. Sloboda, 2010). Výbor ministrů Rady Evropy, který na plnění Charty dohlíží, doporučil zavedení slovenštiny jako vyučovacího předmětu v rámci běžných učebních osnov.² Roku 2005 byl v České republice přijat Národní plán výuky cizích jazyků (dále jen Národní plán). Na základě tohoto dokumentu, který obsahuje obecnější prohlášení o sledovaných cílech,

¹ Podrobnější informace o miniprojektech a rozbor vývoje přítomnosti slovenštiny v českých učebních osnovách uvádí K. Kopecký (Kopecký a kol. 2005). K přístupům ke slovenštině na české základní škole srov. i internetovou stránku <http://cestina.upol.cz/slovenština/>.

² Monitorovací zpráva Výboru expertů a doporučení Rady ministrů k provádění Charty Českou republikou jsou dostupny na adrese: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/CzechECRML1_cs.pdf.

vznikl tzv. Akční plán, v němž se konkretizují závazky MŠMT na období 2005 – 2007. Zavedení slovenštiny jako samostatného předmětu se zde uvádí jako možné, reálně se s ním však nepočítá. Jazyk našich sousedů je charakterizován jako řeč, která „se dá zvládnout metodou ‚napříč předměty základní školy‘, není nutné ji zařazovat jako další cizí jazyk“ (Národní plán, s. 2). V článku 2.4 týkajícím se aktivit realizovatelných v rámci rozpočtu MŠMT Akční plán plánuje zadat vypracování „metodických materiálů na podporu slovenštiny a dalších jazyků z příbuzné jazykové oblasti ve školách, vydání a rozeslání do všech základních škol“ (Národní plán, s. 12). Tento závazek sice neodpovídá doporučením souvisejícím s Chartou, předpokládá však posílení kontaktu se slovenštinou ve školní výuce u všech českých dětí. Jeho realizace by byla zlepšením v porovnání s dosavadní situací, kdy slovenština téměř zcela zmizela z osnov základních i středních škol. Takováto metodická příručka skutečně vznikla. Jedná se o pracovní listy s názvem Slovenština do škol, které jsou hlavním předmětem mého příspěvku.

2. O projektu Slovenština do škol

V rámci projektu Slovenština do škol vznikly ve Výzkumném ústavu pedagogickém pracovní listy určené pro žáky druhého stupně základní školy a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií, jejichž účelem je „nenásilnou formou přiblížit žákům jazyk našich sousedů a přátel“ (<http://www.vuppraha.cz/sekcce/114>).

Metodickou pomůckou tvoří celkem pět listů s úkoly, při jejichž plnění žáci využijí znalosti např. z matematiky a zeměpisu, proto lze s listy pracovat i v hodinách těchto předmětů. Témata listů a zároveň i jejich názvy jsou: Vysoké Tatry, Přísloví, Pohádky, Hrady a zámky Slovenska, Roční období. Komplexnější zaměření listů na několik předmětů je v souladu s dnešním trendem hledání mezipředmětových vztahů.

Pracovní listy se zaměřují jak na slovenské realie, tak na slovenštinu. List Hrady a zámky Slovenska např. není primárně zaměřen na jazyk – žáci v něm plní jednoduché matematické operace, jež je přivedou na jména slovenských hradů na přiložených fotografiích, hrady pak hledají v atlasu a zakreslují do mapy. V jazykové rovině se pracovní listy soustřeďují na přiblížení hlásek, které se v češtině nevyskytují (např. ä, ô), na odlišné výrazy (názvy měsíců apod.), ale i na hledání paralel mezi oběma jazyky (např. podobná přísloví). V pracovním listu Přísloví např. žáci z textu vybírají slova a označují, zda je znají nebo neznají, zda jsou přitom schopni jejich význam vyčíst z kontextu, nebo jim ani z kontextu nerozumí.³

Práce s listy neklade žádné zvláštní nároky na pedagogy – stačí je jen předložit a odpovídat na dotazy žáků. Jejich vyplnění lze stihnout ve velice krátké

³ Další pracovní listy ke slovenštině, jejichž autorem je Kamil Kopecký, možno nalézt na adrese <http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/1620/PRACOVNI-LISTY-KE-SLOVENSTINE.html/>.

době, žáci mohou listy vypracovávat i doma. To by mohlo vést k vysoké oblibě listů mezi pedagogy.

Pracovní listy projektu Slovenština do škol měly být v lednu roku 2007 rozeslány na všechny základní školy. Start projektu vzbudil určitou publicitu, například 31. 1. 2007 odvysílal Český rozhlas 2 Praha zprávu o vzniku pracovních listů. Ta uvádí následující:

„Podle odborníků se mladí lidé se slovenštinou téměř nesetkávají a považují ji za cizí jazyk. Cizokrajně jim znějí slova jako lopta, ľava nebo gombík. Změnit to mají pracovní listy, které pokrývají pět témat - Vysoké Tatry, přísloví, pohádky, hrady a zámky Slovenska a roční období. Učitelé je využijí například v českém jazyce a zeměpise. Žáci se díky nim seznámí se slovenskými reáliemi a zvyky, budou také hledat významy slovenských výrazů. Ústav už metodický materiál rozeslal na všechny základní školy“ (<http://www.radio.cz/cz/zpravy/87847>).

Poznatky o přijetí pracovních listů pedagogy a žáky nejsou nijak rozsáhlé. Ke zjišťování zpětné vazby Táňa Holasová z Výzkumného ústavu pedagogického, která se na jejich přípravě podílela, sdělila následující: „...vzhledem k zájmu tisku se pak částečně zjišťovala reakce škol, školy reagovaly velmi dobře, pracovní listy se líbily...“ Další bývalý zaměstnanec VÚP Jiří Beránek poskytl krátkou zprávu z Osmiletého gymnázia Příbram, kde učitelka českého jazyka listy dávala žákům ke zpracování ve svých hodinách. Zpráva potvrdila hypotézu, že děti dokáží porozumět souvislejšímu textu, mají však problémy s překladem jednotlivých slov, která se formálně liší od českých ekvivalentů. Žáci listy vyplňovali samostatně, při práci nepoužívali slovníky, ani se neradili s učitelkou. Vyplňování každého listu byla věnována vždy polovina vyučovací hodiny. Podle zprávy děti práce s listy velice bavila, některé i soutěžily o to, kdo list vyplní nejrychleji. Ohlasy z příbramské školy byly kladné a vyučující doporučila listy využívat, a to nejen v hodinách českého jazyka, ale například i v zeměpise či v matematice.

Internetová stránka VÚP, na níž se (mezi dokončenými projekty) tyto pracovní listy projektu Slovenština do škol nacházejí (<http://www.vuppraha.cz/sekce/114>), je již dnes označena jako neaktuální. Současné aktualizované stránky VÚP žádnou zmínku o pracovních listech neobsahují. Na dotaz ohledně dalších osudů projektu nám Táňa Holasová sdělila: „S dalším pokračováním projektu podle mého názoru ministerstvo nepočítalo“. Je více než pravděpodobné, že šlo o jednorázovou akci a aktivity okolo projektu Slovenština do škol skončily. Zda v českém školství zanechal nějakou stopu, se snažil zjistit výzkum popsáný v následujících částech příspěvku.

3. Průzkum dosahu a odezvy projektu Slovenština do škol

Průzkum zjišťující odezvu pracovních listů Slovenština do škol prošel určitým vývojem. Původním cílem bylo zodpovědět otázku, jak jsou vyučující na

základních školách spokojeni s metodickým materiálem, který jim měl být v rámci projektu rozeslán. První část výzkumu však přinesla nečekané výsledky, které úvodní cíl poněkud pozměnily.

Za účelem zjištění situace byly rozeslány e-maily na české základní školy. E-mail obsahoval několik dotazů na pedagogy, spíše se však podobal dopisu než dotazníku. Tato metoda se jevila být neefektivnější, protože lépe využívá specifika internetové e-mailové komunikace než například klasický dotazník. Bylo třeba formulovat otevřené otázky, které se s každou další komunikací s respondenty vyvíjely, a k již dotazovaným respondentům se vracet s dalšími zpřesňujícími dotazy.

Z analýzy dosud proběhnuvších výzkumů v oblasti česko-slovenského bilingvismu vyplývá, že zaměření tohoto výzkumu není v této oblasti obvyklé – zatímco dosavadní výzkumy si totiž kladly většinou otázku, zda schopnost porozumět slovenštině přetrvává u nejmladší generace i po rozdělení Československa, výzkum týkající se projektu Slovenština do škol nepracoval s příslušníky nejmladší generace a nezjišťoval úroveň jejich porozumění slovenštině, ale zaměřoval se na komunikaci s pedagogy. V konečném důsledku upozorňuje na potenciální i již existující problémy realizace projektů tohoto typu v rámci českého školství vůbec.

Rozsáhlejšímu průzkumu na základních školách předcházela předvýzkum, který provedla autorka spolu s Beatou Marcsovou (Eichlerová – Marcsová, 2009). Byl zkoncipován e-mail, jehož pomocí se mělo zjistit, zda pracovní listy na školy skutečně došly, jestli je učitelé využívají a zda jsou s nimi spokojeni. Za tímto účelem bylo v dubnu 2009 s využitím serveru základniskoly.cz a firmy. cz osloveno 167 základních škol a 44 víceletých gymnázií. Z celkem 23 odpovědí vyplynulo, že pracovní listy skutečně přišly jen na tři z oslovených škol. Ukázal se tedy zarážející rozpor týkající se distribuce listů. Jak už bylo zmíněno a potvrzuje to i článek na internetových stránkách Výzkumného ústavu pedagogického, pracovní listy byly v lednu 2007 rozeslány na všechny školy: „Metodický materiál byl během ledna 2007 rozeslán na všechny základní školy, a učitelé tak mají možnost se s ním podrobně seznámit a využít jej k obohacení jazykových znalostí svých žáků i k podpoře česko-slovenské vzájemnosti“ (<http://www.vuppraha.cz/sekce/114>).

S ohledem na nečekaný výsledek předběžného výzkumu a na skutečnost, že sám VÚP se na získávání zpětných vazeb projektu nezaměřil, jsem se rozhodla, již samostatně, oslovit další školy. K získání většího množství informací bylo třeba zvětšit vzorek respondentů a upřesnit výzkumné otázky. Od června do srpna 2010 bylo s využitím databáze Ústavu pro informace a vzdělávání osloveno celkem 720 škol. Původní zaměření výzkumu se vlivem prvotních informací ze škol změnilo – cílem komunikace se školskými zařízeními již nebylo zjistit primárně odezvu na pracovní listy, ale zda vůbec listy na školy přišly a jestli je na českých školách ze strany pedagogů o tyto pomůcky zájem.

3.1. Průběh prvního výzkumu (2009)

Během první části výzkumu byl nejprve na 34 škol zaslán e-mail s následujícím textem:

Dobrý den,

jsme studentky oboru Slovakistika na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy a v rámci naší postupové práce se zabýváme výzkumem úspěšnosti projektu s názvem Slovenština do škol, který má za úkol seznámit prostřednictvím pracovních listů žáky se základy slovenštiny a slovenských reálií... (více o projektu viz <http://www.vuppraha.cz/sekce/114>) Rády bychom Vám proto položily několik otázek týkajících se tohoto projektu:

- 1) Zda jste i na Vaši školu dostali tyto pracovní listy.
- 2) Jestli a jakým způsobem tyto pracovní listy využíváte.
- 3) Pokud listy na vaši škole využíváte, zda jste při práci s nimi zaznamenali nějaké výsledky ve výuce.

Předem velice děkujeme za pomoc

S pozdravem

Beata Marcsová a Jana Eichlerová

Ze tří škol se mail vrátil nedoručen, většina škol neodpověděla, odpověď přišla jen ze sedmi. Ze všech nám napsali, že pracovní listy neobdrželi. Domníváme se, že jedním z problémů v komunikaci se školami mohlo být, že listy se rozesílaly v roce 2007, a když náš výzkum probíhal až v dubnu 2009, vyučující si mohli myslet, že se jedná o nový projekt. Protože si z nedávné doby nic takového nevybavovali, logicky usoudili, že jejich škola nebyla oslovena. V našem e-mailu byl sice odkaz na stránku, která o listech podrobněji informuje, nebylo však explicitně řečeno, kdy se listy měly na školu dostat. Na druhé straně, kdyby na školách s listy pracovali, bylo by se to jistě v odpovědích projevilo.

Vzhledem k vysokému počtu dotazovaných, již uvedli, že listy neobdrželi, rozhodly jsme se e-mail rozšířit o otázky, které by právě tyto respondenti mohli zodpovědět a přinést tak do výzkumu další informace. Zajímalo nás také, zda škola realizuje seznámení žáků se slovenštinou nějakou jinou formou a zda by na ní byl zájem o pracovní listy, případně o jiný způsob seznámení žáků se slovenštinou. E-mail pro druhou „váрку“ respondentů prvního výzkumu tedy vypadal následovně:

Dobrý den,

jsme studentky oboru Slovakistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v rámci své postupové práce se zabýváme výzkumem úspěšnosti projektu s názvem Slovenština do škol, který má za úkol seznámit prostřednictvím pracovních listů žáky se základy slovenštiny a slovenských reálií... (více o projektu viz <http://www.vuppraha.cz/sekce/114>) Tyto pracovní listy měly být v roce 2007 rozeslány na všechny základní školy. Rády bychom Vám proto položily několik otázek týkajících se tohoto projektu:

1) Zda jste i na Vaši školu dostali tyto pracovní listy.

Pokud ne

1) Zda byste o listy, případně jinou formu seznamování žáků se slovenským jazykem a reáliemi měli zájem.

2) Zda se na vaši škole toto téma nějak realizuje

Pokud jste listy dostali:

1) Jestli a jakým způsobem tyto pracovní listy využíváte.

2) Pokud listy využíváte, zda jste při práci s nimi zaznamenali nějaké výsledky ve výuce.

Předem velice děkujeme za pomoc

S pozdravem

Beata Marcsová a Jana Eichlerová

V této podobě jsme mail odeslaly na 86 základních škol a 44 gymnázií. V deseti případech se mail vrátil nedoručen. Zaznamenaly jsme 14 reakcí. Úprava e-mailu se ukázala jako vhodná, protože se více rozepsali i respondenti, kteří pracovní listy neobdrželi (11 škol), nebo se je rozhodli nevyužívat (1 škola). Z pouhých tří škol jsme se dozvěděly, že pracovní listy obdrželi a využívají je (7. ZŠ Mladá Boleslav, 1. ZŠ Bruntál, ZŠ Šumperk 8. května).

V pěti případech z celkového okruhu dotazovaných respondenti uvedli, že pracovní listy neznají, ale měli by o ně zájem. Do těchto škol jsme listy samy zaslaly a požádaly o další spolupráci. Položily jsme následující otázky:

1) Zda se je rozhodnete používat.

2) Pokud ano, jaké vidíte jejich využití ve výuce.

3) Pokud ne, co Vás k tomu vede - jaké nedostatky podle Vás listy mají.

4) Uvítáme jakékoliv nápady a připomínky k tématu.

Odpověď přišla jen ze dvou škol (ZŠ Dambořice a ze ZŠ Terežín).

Odpověď z Terežína od ředitelky školy Mgr. Bažantové zněla následovně:

„Ano, listy již používáme, zařadila jsem je do Čj - do slohu, literatury... Možno též i do matematiky, zeměpisu“

Listy jsou zajímavé a srozumitelně provedené, zpestří výuku, děti se seznámí se slovenskými výrazy (pro některé to vůbec není cizí jazyk), všechny je vstřícně přijaly. Máme zpracované dva listy, děti se ptají po dalších.“

Ze ZŠ Dambořice odpověděl zástupce ředitele Ing. Miroslav Martiňák:

„1. Ano, já určitě a kolegům doporučím.“

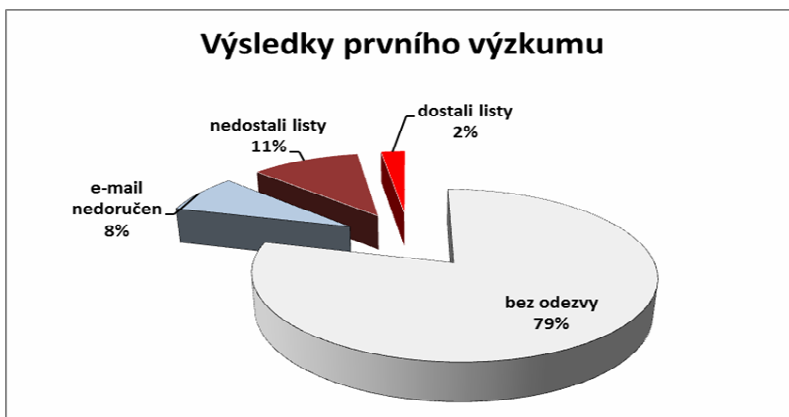
2. Využití vidím pozitivně, já osobně je využiji v samostatném předmětu, který u nás vznikl z průřezových témat (zejména multikulturní výchova aj.)

4. Všiml jsem si zatím drobné vady, v listech se pracuje se SK a ne Eurem. Ale to upřesníme.“

Oslovily jsme i pět praktických škol, tedy zařízení pro děti se speciálními potřebami, a jednu školu pro zrakově postižené, odezva byla negativní.

V této fázi zjišťování využití projektu naše snaha získat zpětnou vazbu tedy četné odezvy nepřinesla. Z celkového počtu oslovených škol jsem se jen od 2 % z nich dověděly, že pracovní listy dostaly. Přesto však některé školy projevíly zájem nejen o pracovní listy, ale i o seznamování žáků se slovenštinou jako takovou.

Překvapující byla pro nás skutečnost, že spíše než plánovaný výzkum zpětné vazby jsme prováděly „osvětovou činnost“ mezi školami, jejichž učitelé podle svých slov neměli o existenci projektu Slovenština do škol žádné informace.

graf 1

Uvedené procentuální podíly grafu jsou odvozeny z celkového počtu 167 oslovených škol.

3.2. Průběh druhého výzkumu (2010)

S ohledem na výsledky prvního výzkumu se ukázalo jako nutné oslovit mnohem větší vzorek respondentů. Oslovený vzorek 720 škol druhého výzkumu několikanásobně přesahuje počet respondentů v prvním výzkumu. Jako problém se může jevit skutečnost, že na e-maily nemuseli nutně odpovídat vyučující, kteří by listy mohli ve svých hodinách reálně nebo perspektivně využívat. Vzhledem k tomu, že ve většině případů odpovídal ředitel školy nebo jeho zástupce, se však domnívám, že se jednalo o osoby k zodpovězení otázek kompetentní a výsledky korespondence mohou považovat za relevantní.

Respondenti byli osloveni hromadným e-mailem s následujícím textem:

Dobrý den,

jsem studentkou oboru Slovakistika na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity a obracím se na Vás s prosbou o krátkou informaci ohledně realizace projektu Slovenština do škol,

kterým se zabývám ve své diplomové práci. Projekt Slovenština do škol si kladl za cíl prostřednictvím pracovních listů seznámit žáky druhého stupně ZŠ a nižších ročníků víceletých gymnázií se slovenštinou a slovenskými realii. V roce 2007 měly být metodické/pracovní listy k projektu rozeslány v papírové verzi na všechny školy, aby je vyučující podle svého uvážení mohli využívat ve výuce.

V této souvislosti bych Vás chtěla poprosit o odpovědi na několik dotazů.

- 1) Zda o pracovních listech projektu Slovenština do škol víte:
- 2) Pokud o pracovních listech víte, odkud k Vám informace o nich přišla:
- 3) Zda se tyto pracovní listy na Vaši školu dostaly:

Pokud jste pracovní listy neobdrželi:

- 4) Zda byste o jejich využívání měli zájem:
- 5) Zda je problematika slovenštiny a slovenských reálií na Vaši škole nějakým způsobem do výuky začleněna:

Pokud jste listy dostali:

- 5) Zda se na Vaši škole ve výuce využívají:
- 6) Pokud listy využíváte, na jakých hodinách a jakým způsobem:
- 7) Pokud by bylo možné se osobně setkat nebo e-mailem/telefonicky spojit s učiteli Vaší školy, kteří metodické/pracovní listy používají, a zeptat se je krátce na jejich zkušenosti s nimi, napište, prosím, kontakt na ně:

Doplňující otázky:

- 8) Zda udržujete na Vaši škole nějaké kontakty se Slovenskem:
- 9) Pokud má Vaše škola partnerské vztahy se školou na Slovensku, jaká je to škola a jakou formou se tyto vztahy realizují:

Předem mnohokrát děkuji za Vaši pomoc.

S pozdravem

Jana Eichlerová

(Více informací o projektu Slovenština do škol: <http://www.vuppraha.cz/sekce/114> ; tam najdete i pracovní listy ke stažení.)

Školy byly osločovány v pěti skupinách, pro žádnou z nich nebyl obsah e-mailu pozměněn. Osloveny byly školy z celého území ČR. Rozložení jednotlivých skupin bylo následující:

1. Celá ČR- soukromé školy, školy v menších obcích	150
2. Celá ČR kromě Prahy a Brna	180
3. Celá ČR kromě Prahy a Brna	130
4. Praha	200
5. Brno	60
Celkem	720

Vzhledem k tomu, že výzkum měl oslovit co největší množství škol, nebyly jednotlivé školy podrobovány před odesláním mailu většímu zkoumání. Na základě odpovědí se vytvořila nová kategorie respondentů, a sice vyučující z malotřídních škol. Tato kategorie pak mohla být podrobena dalšímu zkoumání, týkajícímu se začlenění slovenštiny do výuky na prvních stupních.

Problémem komunikace prostřednictvím e-mailu, který se projevil již v prvním výzkumu, je malá záruka spolupráce všech dotazovaných – i při takovémto množství respondentů zareagovalo jen malé procento oslovených. Ze 720 oslovených škol se 56 e-mailů vrátilo nedoručených a 585 škol nereagovalo. Ze zbylých 78 respondentů 34 uvedlo, že jejich zařízení nemá druhý stupeň. E-mail byl tedy relevantní jen pro 44 škol. Jako zajímavost uvádím, že ředitelka jedné z malotřídek odpověděla, že listy na školu přišly. Jedná se o Česko-britskou základní školu v Praze 2 a pracovní listy tam podle slov ředitelky Petry O’Leary přišly poštou. Ostatní respondenti z malotřídek se k problematice listů nevyjádřili nebo uvedli, že je neznají.

Rozdělení škol podle reakcí je uvedeno v následujícím grafu (malotřídka vykazující znalost listů je započítána do kategorie malotřídka, celkový počet respondentů je 720):

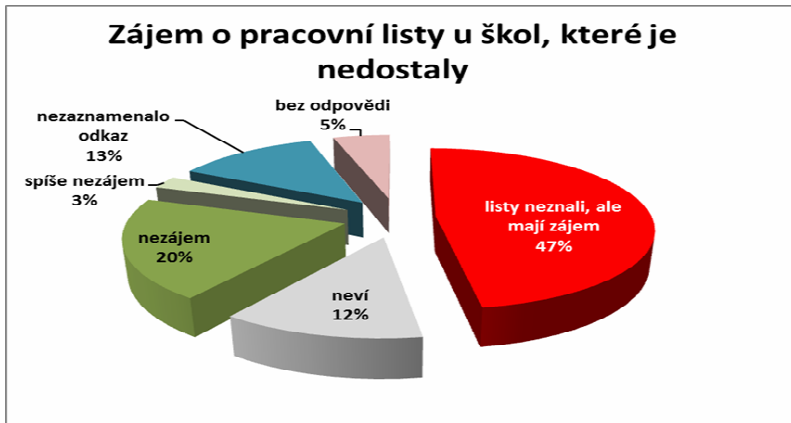
graf 2

Z uvedených dat tedy vyplývá, že 89% respondentů buď e-mail nedostalo, nebo na něj vůbec nezareagovalo.

Z respondentů devítiletých škol, kteří uvedli, že pracovní listy dostali (6 dotázaných), dva sdělili, že pracovní listy nepřišly na školu. Jeden napsal, že si nepamatuje, jak se o listech dozvěděl, pravděpodobně však po e-mailu. Druhý z respondentů uvedl, že o projektu je informován z MŠMT. Ze škol, jež listy

dostaly, jeden respondent uvedl, že už neví, jak se listy na školu dostaly, ale vzpomněl si, že to bylo v „papírové podobě“, jeden dotázaný napsal, že listy přišly poštou, jedna respondentka je zdědila po předchůdkyni a jeden uvedl, že listy přišly z VÚP, ale blíže to nespecifikoval. Z výpovědí těchto vyučujících dále vyplynulo, že listy užívají spíše sporadicky – na jedné škole při čtení, na druhé jako pomůcku k výkladu o slovanských jazycích, na třetí zřídka v hodinách češtiny, zeměpisu a dějepisu a v odpovědi ze čtvrté školy nebylo využito více specifikováno. Respondenti, již uvedli, že o listech vědí, ale na jejich školu nepřišly, zájem o listy neprojeví. Vyučující ze ZŠ Kuncova v Praze v odpovědi na tuto otázku sdělila následující: „Spíše ne. Nebo jen pro lehkou inspiraci. Tématem bych se moc nezabývala, jen na úrovni ostatních sousedních zemí. Není čas. A Slovensko se stává stejným sousedem jako Rakousko... Slovenské dějiny se stále proplétají s našimi, ale speciálně slovenština není nezbytným tématem.“ Na žádné z těchto škol nepůsobí slovenský učitel a žádné specifické kontakty se Slovenskem neudržují, pouze jedna odpověď sděluje, že kontakty na škole mají jako příležitostní turisté na Slovensko.

Z respondentů, kteří sdělili, že projekt Slovenština do škol neznají (celkem 39 škol), 19 napsalo, že o listy mají zájem, 5 nevědělo, 2 ponechali tuto otázku bez odpovědi, 6 škol o listy zájem neprojeví, 1 dotázaný napsal, že zájem spíše nemá a 5 respondentů v mém e-mailu nezaznamenalo odkaz na stránky VÚP a napsalo, že by museli listy nejprve vidět.

graf 3

Co se týče začlenění seznámení se slovenštinou a slovenskými realiami do výuky na školách, získané odpovědi ze všech škol vypovídají o tom, že slovenštině se nevěnuje žádná zvláštní pozornost – vyučující buď odpověděli, že toto téma se nerealizuje vůbec, nebo zmínili látku probíranou v zeměpisu, dějepisu, při probírání slovanských jazyků v hodinách českého jazyka či případně krátké

ukázky slovenské literatury či písňových textů. Pouze v odpovědi z jedné školy je zmíněno, že: „Seznamují se s ukázkami různých slovanských jazyků, ale slovenštině je věnována největší pozornost. Žáci překládají slovenský text do češtiny a u vybraných slov hledají rozdíly mezi češtinou a slovenštinou.“ Další respondentka v této souvislosti uvedla: „8. ročník – slovanské jazyky: tyto pracovní listy by byly skvělou pomůckou a ráda bych je plně využívala.“ Vzhledem k tomu, že cílem této otázky bylo zjistit spíše, zda nějaká škola s tímto tématem pracuje hlouběji, což z žádné odpovědi nevyplývalo, nepovažuji za nutné odpovědi dále rozepisovat nebo graficky zpracovávat.

Kontakty se Slovenskem uvádí celkem šest základních škol, dvě školy z toho tuto skutečnost nijak nespecifikovaly. Na dvou školách působí slovenští pedagogové. Další dvě školy uvedly zatím jednorázovou akci – návštěvu slovenské školy u nich. Ani na jedné z těchto škol informaci o pracovních listech neměli. Čtyři respondenti uvedli zájem o projekt a na dvou školách nevědí. Šest ze všech dotazovaných respondentů ponechalo otázku týkající se kontaktů se Slovenskem bez odpovědi. Z jedné školy odpověděli, že jedna žákyně má rodinu ze Slovenska. V další odpovědi bylo následující: „Ne, pouze máme několik žáků ze smíšených rodin, také jsme se zapojili do projektu Comenius spolu s jednou slovenskou ZŠ, ale projekt se neuskutečnil“.

Na otázku zjišťující případné kontakty se slovenskými školami odpověděli dva respondenti, že v minulosti kontakty udržovali, ale nyní již ne. Jedna škola (ta, kde působí slovenská učitelka) udržuje kontakty a výměny se školou v Bratislavě. Jedná se o pražskou ZŠ Jižní. Ředitel ZŠ Kunratice v odpovědi uvedl, že výměny se zatím nekonají, ale už jsou v kontaktu s kolegy ze Slovenska. Z 44 respondentů tedy čtyři školy v minulosti měly, mají nebo chystají kontakty se slovenskými školami.

Zvláštní skupinu ve výzkumu utvořily malotřídky, tedy školy s prvním stupněm ZŠ. Vzhledem k tomu, že malotřídní vzdělávací zařízení v materiálu tvoří 44% škol (tedy 34 škol ze 78), jež zareagovaly na výzkumný e-mail, považovala jsem za vhodné oslovit je ještě jednou s dalšími otázkami. Bohužel vzhledem k probíhající prázdninám na druhý e-mail zareagovalo jen sedm škol.

E-mail určený malotřídkám obsahoval následující otázky:

- 1) Zahrnujete nějakým způsobem slovenštinu do výuky na prvním stupni?
- 2) Považujete zařazení poučení o slovenštině do výuky na prvním stupni za prospěšné? Proč?
- 3) Uvítali byste nějakou učební pomůcku spojenou s touto tematikou?
- 4) Udržuje Vaše škola nějaké styky se slovenskou školou?
- 5) Působí u Vás na škole slovenský učitel? Jestli ano, mohla bych na něj, prosím, dostat kontakt?

Z odpovědí vyplývá, že ze sedmi škol, které na e-mail zareagovaly, čtyři nějak zahrnují do výuky slovenštinu nebo slovenské reálie. Dvě tak činí v rám-

ci čtení, jedna ve slohu a jedna odpověď byla rozsáhlejší: „Konkrétně seznáme-ní se slovenským jazykem zařazujeme do 3. (našeho posledního) ročníku (např. názvy měsíců, dnů, apod.). Využíváme metodiku jazykové propedeutiky pro učitele 1. stupně ZŠ od VÚP Praha a ještě jednu, jejíž název si teď nemůžu vzpomenout.“ Jedna respondentka uvedla, že slovenštinu do výuky nezahrnu-jí, ale na další otázku odpověděla: „jen básnička ve slovenštině, vyjimečně poslech mg. nahrávky pohádky“. Dvě školy dle e-mailů nezahrnují slovenštinu do výuky vůbec.

Slovenštinu na české škole považují za prospěšnou tři respondenti (všichni ji také zahrnují do výuky). Jeden vyučující odpověděl, že děti slovenštinu okra-jově znají, proto její zařazení do výuky není potřebné. Jedna respondentka uvedla, že spíše ne a zdůvodnila to následovně: „asi jen zmínka, ukázka, dnešní děti (malé, do 10 let) ji berou jako opravdu cizí jazyk, i když většinou rozumí“. Tři odpovědi „ano“ byly odůvodněny následovně:

1) „Slovenština je nejbližší cizí jazyk a přesto děti už spoustě slov nerozu-mí. Chybí nám slovenské pondělky“.

2) „Je to nám nejbližší slovanský jazyk, pro děti nejjednodušší“.

3) „Zařazení je určitě prospěšné, neboť se jedná o naše sousedy, jazyky jsou si podobné, děti si mohou ověřit, že se dokážou dorozumět s někým, kdo mluví příbuzným jazykem, rozšíří si jazykové obzory.“

Čtyři dotazovaní z malotřídek by uvítali nějakou učební pomůcku. Zmíněny byly dětské seriály a menší sbírka pohádek, básniček nebo říkanek. Jeden neví. Žádná z těchto škol nemá kontakty se Slovenskem ani slovenského vyučujícího.

3. Závěr

Výzkum odezvy projektu Slovenština do škol měl ukázat, zda byl jeho cíl splněn, jak byl na školách přijat a zda a jak jsou pracovní listy využívány. Vzhledem k nízké návratnosti průzkumných e-mailů, která však také může vypovídat o malém zájmu o projekt ze strany škol, nelze bohužel jednoznačně určit, jakou stopu tento projekt na základních školách zanechal. Z reakcí škol, které jsem získala, je však zřejmé, že v současné době existují (a pravděpodob-ně převažují) školy, kde se projekt nevyužívá a jejichž učitelé o něm nevědí. Z devítiletých škol, které na e-mail zareagovaly, velké procento uvedlo, že pracovní listy se na školu nedostaly a že vyučující nejsou o projektu informo-vání. Nelze jednoznačně říci, zda je na vině VÚP a listy na všechny školy ro-zeslány nebyly, nebo zda se na projekt už ve školách zapomnělo, nebo má na svědomí chybu v distribuci kanál, jímž byly pracovní listy doručovány.

Výzkum týkající se projektu Slovenština do škol tedy poukázal na skutečnost, že opatření, jež bylo v souladu s Chartou a Národním plánem přijato v podobě pracovních listů, není dostačující. I když vzhledem k nízké návratnosti odpově-dí získané výsledky nelze považovat za průkazné, počet škol, které projekt v současnosti využívají zřejmě není příliš vysoký. Projekt tak zvrát v oficiálním nahlížení na slovenštinu ve školách zatím do školní praxe nepřenáší. Jistou

nápravu by mohla představovat opakovaná snaha školy informovat. Zda by se situace opakovanou lepší distribucí a propagací pracovních listů při deklarované dobrovolnosti jejich využití ve výuce zlepšila, není jisté, část respondentů o práci s listy zájem neměla. Avšak vzhledem k tomu, že část respondentů, kteří o projektu informace neměli, v naší komunikaci zájem o pracovní listy projevila, stálo by za to vynaložit znovu úsilí na propagaci této učební pomůcky. Nemusela by probíhat prostřednictvím pošty, ale mohla by se odehrávat méně nákladnou elektronickou cestou.

Existují však i jiné způsoby, jak by se školní mládež mohla setkávat se slovenštinou. Důležitou kontaktnou příležitostí by mohly být například „družby“ se slovenskými školami, které podporují vzájemnou komunikaci českých a slovenských žáků, jak prostřednictvím dopisů nebo e-mailů, tak díky vzájemným návštěvám. Výzkum ukázal, že u nás již existují školy, které tyto kontakty se slovenskými školami udržují. Jinou oblast jazykového kontaktu představují média.

Dnešní děti se učí cizí jazyky často už od předškolního věku. Stojí je nemalé úsilí naučit se gramatiku a slovíčka. I když ani schopnost rozumět slovenštině není „zcela bez práce“ vynaložení takového úsilí nepředkládá. Nepotřebují se nic učit nazpaměť, stačí jen, aby měly dostatek příležitostí osvojovat si jazyk, který je nám nejbližší, přirozenou cestou. Byla by škoda, kdyby projekt, který má tomu pomáhat, vyzněl do ztracena.

LITERATURA

- DEMOVÁ, Radka: *Vývojové tendence v komunikaci Čechů a Slováků po rozdělení Československa*. (Diplomová práce.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 1999.
- EICHLEROVÁ, Jana – MARCSOVÁ Beáta: *České děti a vývoj česko-slovenského pasivního bilingvismu (přehled výzkumných a podporných projektů posledních let)*. (Postupová práce.) Praha: Karlova univerzita v Praze 2009.
- FEUEREISEROVÁ, Apoléna: *Úroveň česko-slovenského pasivního bilingvismu nejmladší generace*. (Diplomová práce.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2002.
- HEINZOVÁ, Hana: *Vývoj pasivního bilingvismu česko-slovenského u nejmladší generace*. (Závěrečná práce.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2002.
- HOZOVÁ, Marie: *Úroveň česko-slovenského pasivního bilingvismu (Průzkum mezi žáky 9. ročníku základní školy v letech 1996-1999)* [Závěrečná práce.] Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 1999.
- KOŇAŘÍKOVÁ, Svatava: *Porovnání percepčního bilingvismu nejmladší věkové kategorie českých a slovenských dětí*. [Závěrečná práce.] Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2003.
- KOPECKÝ, Kamil, a kol.: *Slovenský jazyk na české škole*. Praha: Slovensko-český klub 2005.
- KŘÍŽOVÁ, Jana: *Úroveň pasivního bilingvismu u dětí mladšího školního věku*. (Diplomová práce.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2002.
- LANGEROVÁ, Eva: *Pasivní znalost slovenského jazyka studentů středních škol*. (Závěrečná práce.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2003.

- MARCIÁNOVÁ, Jana: *Jazyková kompetence mládeže ve vztahu ke slovenštině*. (Závěrečná práce.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2002.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (2005). *Národní plán výuky cizích jazyků*. Dostupné na internetu: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/narodni-plan-vyuky-cizichjazyku>.
- MITTER, Patrik: *Srovnání recepce slovenštiny v ČR a slovenštiny v SR*. In: Jazykovědné aktuality: Čeština a slovenština: vzájemné vztahy, rok 2007, zvláštní monotematické číslo, roč. XLIV. 2007, s. 45.
- MUSILOVÁ, Květoslava: *Slovenští vysokoškoláci v ČR (výsledky ankety 2005)*. In: Česko-slovenská současnost a česká slovakistika. Ed. M. Nábělková, J. Pátková. Praha: FF UK 2006, s. 131 – 141.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenská prítomnosť v súčasnej českej (jazykovej) situácii*. In: O. Uličný (ed.): *Euro litteraria & Euro lingua. Majority a minority v literatúre a v jazyce*. Liberec: Technická univerzita 2005, s. 250 – 260.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte, Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha: Veda – JÚLŠ SAV – FF UK v Praze 2008.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština – blízke „cudzie“ jazyky?* In: *Studia Academica Slovaca* 38. Prednášky XLV. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského, 2009, s. 221 – 238.
- Rada Európy (2009). *Evropská charta regionálních či menšinových jazyků: Provádění Charty v České republice: 1. monitorovací cyklus*. Dostupné na internetu: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/Default_en.asp#Czech.
- RVNM (Rada vlády pro národnostní menšiny): *Charta: Co bychom měli vědět? Informační text orgánům veřejné správy k Evropské chartě regionálních či menšinových jazyků s ohledem na její uplatnění v praxi*. Praha: Sekretariát Rady vlády pro národnostní menšiny, Úřad vlády České republiky, 2006. Dostupné na internetu: <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=18224>.
- SLOBODA, Marián: *Menej používané jazyky v Česku: problémy rozvoja v jazykovo „homogénnom“ národnom štáte*. In: Papp, A. M. (ed.), *Kevésbé használt nyelvek helyzete a Visegrádi Négyek országaiban – The Situation of the Lesser Used Languages in Visegrad Four Countries*. Budapest: Országos Idegennyelvű Könyvtár 2010, s. 38 – 55.
- ŠTEFÁNIK, Jozef – PALCÚTOVÁ, Michaela – LANSTYÁK, István: *Terminologický slovník*. In: *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press 2004, s. 283 – 294.
- SVOBODOVÁ, Jana: *K pasivnímu bilingvizmu dětí v česko-slovenském prostoru*. In: *Slovo o slove* 12. Ed. E. Šičáková, L. Liptáková. Prešov: Prešovská univerzita 2006, s. 17 – 22.

INTERNETOVÉ PRAMENY

- Slovenština do škol <http://www.vuppraha.cz/sekce/114>
- Slovenština v současné základní škole <http://cestina.upol.cz/slovenstina/>
- Pracovní listy ke slovenštině <http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/1620/PRACOVNI-LISTY-KE-SLOVENSTINE.html/>

Varietnosť frazeologických jednotiek v slovenčine (na materiáli hovorového jazyka)

Petra Fojtů

Katedra slavistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Varietnosť je jednou zo základných vlastností frazeologických jednotiek (FJ) (porovnaj Мокиенко, 1980; Donalies, 2009; Skladaná, 1993 a mnohé ďalšie práce). Táto vlastnosť je podľa slov slovenských frazeológov paradoxná: na jednej strane sa totiž vždy hovorí o ustálenosti, na druhej potom vznikajú rôzne varianty (Mlacek – Baláková – Kováčová, 2009, s.5), jej dôležitosť pre frazeológiu je však veľmi veľká: frazeologická variatnosť je určitou „hybnou silou“ vo vývoji frazeológie. Na jednej strane veľké množstvo nových frazeologických jednotiek vzniká z pôvodne okazionálnych variantov pôvodných frazeologických jednotiek (porovnaj Stěpanova, 2004, s. 128), na druhej strane dochádza vo vývoji frazeológie k javu, keď z pôvodne mnohých variantov niektoré zanikajú (porov. Мокиенко, 1989, Skladaná, 1993 a ďalší). Na tejto tendencii je potom možné skúmať premenlivosť frazeologického fondu rôznych jazykov, s touto otázkou je tesne spojená aj otázka životnosti frazém (Mlacek – Baláková – Kováčová, 2009, s. 8; Mlacek, 2003, s. 17). Pokiaľ ide o vznik nových frazeologických jednotiek na základe transformácií pôvodných FJ, je táto tendencia natoľko silná, že FJ, ktoré týmto spôsobom vznikli, uvádzajú autori teoretických prác ako samostatnú skupinu nových frazeologických jednotiek (Jankovičová, 2010, s. 195). V ruskom slovníku frazeologických neologizmov nachádzame početnú skupinu takýchto jednotiek, napríklad: *первый барабан; авансы поют романсы; дышать на автоген* (Мокиенко, 2006). V slovenčine týmto spôsobom vznikajú také frazeologické jednotky, ako *potrebovať niečo ako (svoju) drogu; nemať ani cent* a ďalšie (Jankovičová, 2010, s. 195).

V hovorovej reči dochádza ku vzniku veľmi početných variantov frazeologických jednotiek, súčasťou ustálenej frazeológie sa však stáva iba veľmi malá časť z nich. Túto situáciu dobre dokazuje článok L. Stěpanovej, ktorá analyzuje varianty FJ *iné kafe* (2004, s. 120). Autorka tu prichádza k záveru, že iba jeden zo vzniknutých variantov môžeme považovať za ustálený, ostatné varianty sú variantmi okazionálnymi.

Pokiaľ ide o rozvoj frazeológie v súčasnom slovanskom prostredí, existuje niekoľko tematických skupín, pre ktoré je typické, že sa zaplňajú veľkým množstvom frazeologických jednotiek. Ako uvádza M. Jankovičová, v tej skupine nových frazeologických jednotiek, ktoré pomenávajú už frazeologicky pomenované javy, dominujú tie jednotky, ktoré označujú už bohato frazeologicky označené javy, a stávajú sa tak súčasťou bohatých synonymických radov vo

frazeológii (Jankovičová, 2010, s. 191). Jedným z takýchto polí, kde dochádza k aktívnemu naplňaniu frazeologického fondu novými frazeologizmami, je pole opilstvo. Toto frazeologické pole uvádzajú viaceré teoretické práce ako jedno z niekoľkých dominantných v súčasnej frazeológii (Вальтер, 2008; Бирих – Матешич, 2008). Okrem toho sa toto sémantické pole vyznačuje tým, že hovoriaci pociťuje potrebu označiť tento jav expresívnym spôsobom, preto v jazyku existujú veľmi početné nielen frazeologické, ale aj lexikálne jednotky, ktoré slúžia na označenie procesu konzumácie alkoholu vo zvýšenom množstve alebo opitého človeka. Slovník nespisovnej češtiny, napríklad, uvádza pre výraz *opit' sa* niekoľko desiatok nespisovných synonym. V slovníku ruských frazeologických synonym nájdeme, podľa výpočtov V. Mokijenkina 57 frazeologických jednotiek, ktoré popisujú opitého človeka (Мокиенко, 1997).

V hovorovom jazyku, a najmä v jazyku mládeže, sú frazeologické jednotky tohto sémantického poľa využívané veľmi často, preto môžeme predpokladať, že budú podliehať častým zmenám v tom zmysle, že budú vznikať početné nové varianty. Ako ukázal náš prieskum, robený medzi študentmi základných a stredných škôl, podliehajú tieto jednotky v slovenskom jazyku skutočne častým transformáciám. Tieto transformácie do veľkej miery zodpovedajú variantnosti FJ tohto sémantického poľa v spisovnom jazyku.

Ako uvádza V. Mokijenko, v českom jazyku, ktorého frazeológia sa slovenskej frazeológii výrazne podobá, môžeme frazeológiu spisovného jazyka v tejto oblasti rozdeliť na niekoľko dominantných modelov, podľa ktorých vznikli FJ tohto sémantického poľa. Ide o nasledujúce skupiny: 1) piť + hmota, ktorá vsakuje tekutinu; 2) piť ako + nádoba na tekutinu; 3) piť ako + živočích; 4) piť ako + človek určitého povolania, sociálneho zaradenia, hodnosti, ktorý je podľa predstáv ľudí typický tým, že pije (1973, s. 64 – 66).

Situácia v hovorovom jazyku medzi študentmi bola takémuto rozloženiu veľmi podobná, vyskytli sa však niektoré zvláštnosti hovorovej reči. Prvé dva modely sa vyskytovali v hovorovej reči veľmi výnimočne, študenti ich pri tvorbe nových podôb frazeologizmov takmer nevyužívali. Dôvod zrejme môžeme vidieť v tom, že tvorba FJ pomocou týchto modelov je pomerne náročná. Tematické okruhy oboch prvých modelov (hmota, ktorá vsakuje tekutinu, nádoba na tekutinu) sú náročné a jednotlivé pomenovania z týchto tematických okruhov sa nevyznačujú dostatočnou expresivitou (cieľom vytvorenia nových variantov je zvýšenie expresivity východiskovej frazeologickej jednotky).

Najpočetnejšou bola, pokiaľ vyjdeme zo spomínanej klasifikácie, tretia skupina. Tu žiaci vytvorili niekoľko desiatok prirovnaní, pričom prirovnania so zoonymným komponentom sa vyskytovali takmer v každom vyplnenom dotazníku. Obvyklým bol postup od „bežných“, ustálených prirovnaní, ktoré sa bežne vyskytujú v spisovnom jazyku (*byť opitý ako prasa*, *byť opitý ako sviňa*), k ďalším, menej ustáleným prirovnaniam. Pokiaľ ide o počet, najviac sa vyskytovali v nových variantoch prirovnania s využitím obrazu takých zvierat, ktoré sú vo frazeológii veľmi aktívnymi komponentmi (*býk*, *vôl* – *byť opitý ako býk*,

byť opitý ako vôl). Tieto okazionálne prirovnania boli evidentne motivované práve vlastnosťami, ktoré dané zoonymné symboly vo frazeológii realizujú a ktoré sa s konzumáciou alkoholu môžu istým spôsobom asociovať (napríklad – hlúposť – opilstvo; sila, schopnosť veľa zniesť – vysoká konzumácia alkoholu). Zaujímavosťou bolo, že pri ďalšom rozvoji takéhoto modelu boli respondenti ochotní vložiť do tohto modelu akékoľvek zviera, iba s cieľom vytvoriť nové, expresívne prirovnanie s elementom jazykovej hry (*byť opitý ako papagáj* a pod.).

V tretej skupine klasifikácie V. Mokijenka sme sa taktiež stretli so situáciou, keď žiak vytvoril porovnanie *opitý ako ožran*. Tu bola zjavná potreba vyjadriť expresivitu porovnaním s osobou, ktorá sa vyznačuje veľkou konzumáciou alkoholu, žiakovi ale viditeľne chýbala inšpirácia na vytvorenie porovnania bez takejto tautológie.

V štvrtej skupine ďalej vznikali prirovnania, ktoré boli spojené nie priamo s tými ľuďmi, ktorí majú v predstavách nositeľov jazyka tendenciu k nadmernej konzumácii alkoholu, ale taktiež s ľuďmi, ktorí sú v predstavách hovoriacich nositeľmi všeobecných negatívnych stereotypov: *opitý ako cigán*.

Okrem ustálených prirovnaní mali žiaci základných a stredných škôl tendenciu prirovnávať opitého človeka k reálne žijúcej osobe, ktorá bola mediálne či inak známa zvýšenou konzumáciou alkoholu: *pije ako Mojsej*. Tieto prirovnania však spravidla nemajú možnosť stať sa súčasťou fondu ustálených jednotiek, pretože so zánikom popularity takej osoby sa prestávajú používať. Na základe rovnakej asociácie sa nám potom podarilo zachytiť niekoľko ďalších prirovnaní, motivovaných konkrétnymi osobami, žijúcimi v oblastiach, z ktorých pochádzali respondenti.

Z neustálených prirovnaní sme sa vo viacerých prípadoch stretli so situáciou, keď žiak vytvoril okazionálne prirovnanie na základe predstavy o vonkajších príznakoch správania sa opitého človeka. Stretli sme sa s prirovnaniami *opitý ako astronaut po štarte rakety*; *opitý akoby z kolotoča vystúpil*. Táto tendencia svedčí o potrebe obraznosti, ktorá je úzko spojená s potrebou jazykovej hry.

Z prirovnaní, ktoré sa nedajú zaradiť do takejto klasifikácie žiaci opakovane uvádzali FJ *opitý ako činka*.

Stretávame sa taktiež s kontamináciou porovnaní tohto sémantického poľa s jednotkami iných polí. Takto sa nám podarilo zachytiť porovnanie *pije ako týk*, čo je podľa nášho názoru kontaminácia s frazeologickým modelom *hlúpy + drevený predmet*. Vyskytlo sa taktiež prirovnanie *opitý ako patrón*, kde je zreteľná kontaminácia so sémantickým poľom *slepota* a s prirovnaním *slepý ako patrón*.

Z netransformovaných jednotiek sme sa najčastejšie stretli s jednotkami *byť opitý na mol*; *byť opitý ako dúha*; vyskytla sa jednotka *opitý ako delo*.

Na základe transformácií, ktoré sa nám podarilo zachytiť dotazníkovým výskumom, prípadne pomocou excerpcie z jazykových prejavov žiakov, môžeme vytvoriť nasledujúce závery:

Asociácie žiakov, zistené dotazníkom, prípadne v ich jazykovom prejave, dokazujú vysokú aktivitu zoonymných komponentov vo frazeológii. Ustálené jednotky, rovnako ako aj novovytvorené varianty s týmito komponentmi, tvoria dominantnú skupinu, pričom paleta komponentov, ktoré môžu v takomto prirovnaní vystupovať, je veľmi široká, prakticky neobmedzená. Jedinými podmienkami, ktoré musí komponent spĺňať, je do určitej miery jeho znalosť medzi hovoriacimi a taktiež existencia negatívnych konotácií. Táto tendencia zodpovedá tendencii využívania zooným vo frazeológii iných jazykov (porovnaj napr. využitie komponentu *svině* v českom jazyku – Stěpanova, 2004, s. 113).

Motiváciou vzniku aktualizácií je vo veľkej miere nielen potreba zvýšiť expresivitu smerom k negatívnemu hodnoteniu javu opilstva, ale tiež využívať jazykovú hru. Dôsledkom tejto tendencie je vznik prirovnaní, v ktorých je komponent ďalej konkretizovaný, charakterizovaný (*astronaut po štarte rakety, krava na zatáčke*).

Medzi žiakmi je veľmi častá nevedomá kontaminácia FJ s rôznymi významami. Táto tendencia sa vyskytovala hlavne v dotazníkoch, kde sa respondent snažil samostatne uviesť čo najväčší počet FJ (*opitý ako patrón, opitý ako týk*). Túto tendenciu taktiež dokazuje väčšie množstvo prác (napr. Auxová, 2006 a ďalšie).

LITERATÚRA

- AUXOVÁ, Darina: *Použitie paremiologických jednotiek v hovorovom štýle*. In: Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov. Olomouc, 2006.
- DONALIES, Elke: *Basiswissen Deutsche Phraseologie*. Mannheim 2009.
- JANKOVIČOVÁ, Milada: *Nové frazémy ako prejav dynamiky slovenskej frazeológie*. In: Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie. Greifswald 2010, s. 184 – 197.
- MLACEK, Jozef – BALÁKOVÁ, Dana – KOVÁČOVÁ, Viera: *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, akceptácia, uplatňovanie*. Ružomberok 2009.
- MOKIJENKO, Valerij M.: *Pije jako Holendr nebo jako Holendr?* In: Naše řeč 1973, s. 63 – 71.
- SKLADANÁ, Jana: *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období*. Bratislava 1993.
- STĚPANOVA, Ludmila: *Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty*. Olomouc 2004.
- БИРИХ, Александр, МАТЕШИЧ, Йосип: *Фразеология в русском и хорватском субстандарте*. In: Komparacja języków współczesnych. Frazeologia. Opole, 2008, s. 235 – 247.
- ВАЛЬТЕР, Харри: *Жаргонная фразеология как объект неологистики*. In: Komparacja języków współczesnych. Frazeologia. Opole, 2008, s. 217 – 222.
- МОКИЕНКО, Валерий М.: *Новая русская фразеология*. Opole 2006.
- МОКИЕНКО, Валерий М.: *Славянская фразеология*. Москва 1989.

Atribúty jazyka v kultúrnych súvislostiach

Adela Gabríková

Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Pohľad na jazyk v kultúrnom kontexte ponúka široké interpretačné možnosti, preto je potrebné v prvom rade zdôrazniť, že na tomto mieste chceme hovoriť o jazyku ako o nástroji, prostredníctvom ktorého človek spracúva svet tak, aby si zjednodušil orientáciu v ňom. Vychádzame predovšetkým z kognitívneho chápania vzniku i rozvoja jazyka, pričom myšlienková aktivita človeka má už vo svojom základe kultúrny rozmer. Preto človek nekopíruje jednoducho prírodnú realitu, ale vnáša do nej vlastnú, ľudskú logiku a jazyk sa preto na objektívnu realitu vzťahuje len to takej miery, do akej je to relevantné pre isté jazykové spoločenstvo, do akej miery toto spoločenstvo o určitom výseku reality uvažuje a akým spôsobom tento výsek plní nejakú funkciu v jeho kultúre.

Vybrali sme niekoľko atribútov jazyka upozorňujúcich na jeho kultúrny rozmer, aby sme na nich mohli ilustrovať prepojenosť ľudského myslenia, kultúry a jazyka. Týmito atribútmi sú antropocentrickosť, kontextuálnosť, symbolickosť, štandardizovaná štruktúrovanosť, intersubjektívnosť a osvojiteľnosť.

Antropocentrickosť

Jazyk, tak ako aj celá kultúra, sa vyvíjal spolu s ľudským druhom a vždy závisel i závisí od konkrétnych podmienok a potrieb spoločenstva, ktoré ho vytvára a používa. Antropocentrickosť v tomto kontexte znamená najmä to, že obsahom kultúry „nie je iba človek samotný, ale predovšetkým jeho predstava o sebe samom“ (Alefirenko, 2010, s. 44) a tá potom determinuje to, ako sa orientuje vo svete, ktorý ho obklopuje a kam sa v ňom chce zaradiť. Ako hovorí A. Potebňa (2007, s. 128), „pochopiť samého seba možno v rôznej miere – to, čo si v sebe nevyšimam, to pre mňa neexistuje a to, samozrejme, nevyjadřím v slovách.“ Už W. von Humboldt ako priekopník skúmania jazyka a kultúry zdôrazňoval, že i keď „každý človek nosí v sebe snahu, regulovanú a podnecovanú istou silou, pod vplyvom vnútorných a vonkajších síl reprodukovať jazyk tak, aby bol pritom porozumený inými ľuďmi“ (Humboldt, 2000, s. 71), dorozumievanie sa nie je jediným motivantom, veď „reč je nevyhnutným predpokladom myslenia aj v podmienkach úplnej izolovanosti človeka“ (Humboldt, 2000, s. 70) a je základným nástrojom na to, „aby mohol do seba pojať svet vecí a spracovať ho“ (Humboldt, 2000, s. 73).

Jazyk teda ani zďaleka nie je len prostriedkom komunikácie, ale už od prapočiatku bol aj nástrojom interpretácie – „fixovali sa (a teda sa aj uchovávali) v ňom výsledky interpretácie sveta a súčasne fungoval ako interpretačný prostriedok“ (Dolník, 2010b, s. 114). Opäť však zdôrazňujeme, že je to inter-

pretácia selektívna a upravená vzhľadom na ľudské možnosti i preferencie, preto je jej výsledkom pre každý jazyk špecifický obraz sveta.

Na základe priradenia atribútu antropocentrickej jazyku, musíme rozhodne poprieť Descartovo tvrdenie, že svet možno použitím jazyka opísať objektívne, a to napokon aj celá antropologická paradigma v humanitných vedách popiera. Na nedostatky „objektívnosti“ jazyka upozornil už Ludwig Wittgenstein (1979, s. 74): „Domnievame sa, že znovu a znovu kopírujeme prírodu, a zatiaľ sa pohybuje len podľa formy, cez ktorú prírodu pozorujeme.“ Na túto Wittgensteinovu myšlienku nadväzuje aj kritika „objektívnych kategórií“ Georga Lakoffa, ktorá neuznáva až do devätnásteho storočia vo filozofii všeobecne dogmaticky prijímaný názor, že akákoľvek kategorizácia, ktorú vykonáva ľudská myseľ (vrátane jazykových kategórií) je akýmsi odhaľovaním kategórií objektívnej reality a človek nemá tak podiel na vytváraní kategórií, iba na ich pomenovávaní. Ak teda chceme preniknúť do podstaty jazyka, nemôžeme túto podstatu hľadať mimo človeka, mimo jeho interakcie s ostatnými v každodennom živote a ani mimo kultúrneho kontextu, v ktorom sa každý nositeľ jazyka pohybuje.

Kontextuálnosť

Ľudské myslenie bolo veľmi dlho považované za „abstraktné a nezávislé od tela, pretože naň nemajú vplyv obmedzenia ľudského tela, vnímania a nervového systému“ (Lakoff, 2006, s. 13). Momentálne je takéto ponímanie prekonané a aj napriek viacerým smerovaniam v kognitívnych vedách jednotlivým prvkom zostáva, že „ľudské kategórie neexistujú objektívne ‘v skutočnom svete’ nezávisle na ľudoch“ (Lakoff, 2006, s. 66) a sú určené nielen fyzickými vlastnosťami sveta a biológiou človeka, ale aj kultúrnym pozadím. V 80. rokoch 20. storočia sa najmä v USA začala uplatňovať nová metodológia skúmania kultúry (a následne aj jazyka) – okrem symbolického a kognitívneho prístupu (generatívna gramatika) sa do popredia dostáva kultúra ako „súhrn inštitucionalizovaného správania (praktík či úkonov), ktoré je vložené do konkrétneho fyzického sveta; je to také správanie, ktoré za špecifických podmienok má schopnosť meniť i samotné inštitúcie“ – jazyk je často označovaný ako tzv. „silný prostriedok konštruovania reality“ (Encyklopédia of Language and Linguistics – Volume 7, 2006, s. 174). Do popredia sa dostáva skúsenosť (bezprostredná interakcia s prostredím) aj ako východisko jazykového spracovania sveta. Modelovým príkladom takého uvažovania o jazyku (konkrétne o metaforách) je dielo kognitívnych lingvistov Georga Lakoffa a Marka Johnsona, ktorí zastávajú názor, že určité metafory majú dokonca schopnosť preniesť sa z úrovne jazyka a formovať naše myslenie i správanie vo vzťahu k metaforicky spracovanému javu.

Skúsenosť je definovaná ako „naskrz kultúrna“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 75.) a „každá kultúra musí poskytovať viac-menej úspešný spôsob ako sa vyrovnávať so svojim prostredím, a to jednak prispôbovaním sa mu, jednak jeho transformáciou“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 163). Skúsenostná metóda

hľadá kompromis medzi objektivistickým (vždy platným a nemenným) a subjektivistickým (ťažko vzájomne komunikovateľným) modelovaním pojmov a možnosť porozumenia chápe predovšetkým ako výsledok spoločnej kultúrnej (ale aj sociálnej, náboženskej, ekonomickej atď.) skúsenosti.

Pri atribúte kontextuálnosti je dôležitý aj ďalší aspekt – kontext samotných jazykových jednotiek pri rečovej produkcii a percepcii. Aj tu už W. von Humboldt zdôrazňoval, že „podľa roztrúsených prvkov nemožno poznať, čo je v jazyku najvyššie a najušľachtilejšie, dá sa to postihnúť a zachytiť iba v súvislej reči, čo znovu dokazuje, že vlastný jazyk tkvie v jeho reálnom uplatnení. Preto pri všetkých výskumoch, usilujúcich sa o prienik do podstaty jazyka, musíme mať vždy pred očami práve a prvotne túto jeho vlastnosť. Rozbitie jazyka na slová a pravidlá je len mŕtvym výplodom vedeckej analýzy“ (2000, s. 65 – 66). Vo chvíli prehovoru je kontext nielen predpokladom adekvátneho výskumu, ale aj celkom obyčajného porozumenia v konkrétnej situácii a L. Wittgenstein dokonca posúva definíciu lexikálneho významu slova, keď pre neho „význam tkvie v jeho použití“ (1979, s. 110). O to dôležitejší je kontext pri jazykových jednotkách, ktoré odrážajú kultúrne špecifiká istého spoločenstva.

Symbolickosť

Kultúra predstavuje na prvej úrovni súhrn artefaktov, ktoré sú výsledkom spracovania prírodnej reality ľudským myslením, no na druhej úrovni je aj komplexom nadväzujúcim na seba samu a práve tu má ako celok predovšetkým povahu symbolu. Analogicky môžeme nazerať aj na jazyk, ktorý nie je len symbolickým objektom, ale aj symbolizujúcou činnosťou – „významy nie sú výsledkom odrazu objektívnej skutočnosti, ale sú produktmi symbolického poznania, ktoré sa vytvára pomocou symbolických foriem (v tomto prípade jazyka) a je nimi úplne podmienené“ (Cassirer, podľa Alefirenka, 2010, s. 73).

Dôraz na symbolickosť sa začína opäť už u Humboldta; jeho myšlienka, že slovo má tri elementy – znak, význam a vnútornú formu – naznačuje symbolickú úroveň vnútornej formy. „Slovo v tomto prípade nie je ekvivalentom predmetu, ako sa javí zmyslom, ale ekvivalentom toho, ako bol pochopený jazykotvorným aktom v konkrétnom momente objavenia sa slova“ (Humboldt, 2000, s. 90). A. Potebňa Humboltovo uvažovanie dopĺňa, keď tvrdí, že „jazyk je len preto nástrojom myslenia a nevyhnutnou podmienkou všetkého následného rozvíjania pojmov sveta i seba, že je v prvom rade symbolom“ a prirovnáva ho dokonca k umeleckému dielu (citované podľa Chrolenka, 2009, s. 9).

Nie vždy sa symbolickosti jazyka venovala dostatočná pozornosť, najmä pri formálnych rozboroch jazykových zložiek bola sémantika zanedbávanou zložkou, no v súčasnosti k jazyku i kultúre skúmanie symbolov neodmysliteľne patrí. Lingvokulturológia ako jedna z pomedzných lingvistických disciplín sa okrem kognitívneho aspektu jazyka zaoberá aj jeho symbolickou stránkou. Napríklad V. A. Maslova za predmet skúmania lingvokulturológie pokladá „jednotky ja-

zyka, ktoré nadobudli symbolický, etalónový alebo obrazno-metaforický význam v danej kultúre a ktoré zovšeobecňujú výsledky osobitého vedomia (archetypového i prototypového) zafixované v mýtoch, legendách, rituáloch, obradoch, folklórnom a religióznom diskurze, poetických i prozaických umeleckých textoch, frazeologizmoch a metaforách, symboloch a paremiologických jednotkách atď.“ (2010, s. 36). Tieto jazykové jednotky (lingvokulturémy) sú viazané na kultúrny kontext a dajú sa z ich sémantiky vyvodzovať kultúrne špecifiká jazyka. Oveľa širším pojmom ako lingvokulturéma je koncept, čo znamená myšlienka, ktorá zahŕňa nielen abstraktné, ale aj konkrétne-asociatívne a emocionálne-hodnotové príznaky. Koncepty sú „nielen narážkou na možné významy, ale aj reakciou na celkovú predchádzajúcu jazykovú skúsenosť človeka – poetickú, prozaickú, vedeckú, sociálnu, historickú“ (Alefirenko, 2010, s. 27). Koncepty sú už konotačné kognitívne štruktúry a vytvárajú tzv. konceptosféru, čo je „súhrn kategorizovaných, spracovaných, štandardizovaných konceptov vo vedomí národa“ (Chrolenko, 2009, s. 57). Každý prirodzený jazyk odráža určitý spôsob organizácie (konceptualizácie) sveta a vytvára si tak vlastný jazykový obraz sveta so symbolmi, ktorých významom nositelia jazyka rozumejú na základe príslušnosti k danej kultúre.

Štandardizovaná štruktúrovanosť

Jeden z najvýznamnejších predstaviteľov štrukturálnej antropológie Claude Lévi-Strauss sa snažil teóriu systému aplikovať po vzore jazyka aj na kultúru a obom im prisúdil vznik na základe „opozícií a korelácií, inými slovami pomocou logických vzťahov“, jazyk má podľa neho dokonca „údel prijímať štruktúry“ (1993, s.68). Aj keď v kultúre i jazyku, samozrejme, možno nájsť množstvo logicky usporiadaných prvkov, zámerom tejto usporiadanosti nie je a priori vytvorenie systému, ale ide o súhrn a uplatnenie niekoľkých princípov, ktoré pri usúvzťažňovaní jazykových jednotiek fungujú – napríklad princíp jednoduchosti, ekonómie, analógie atď., pričom za všetkými stojí proces štandardizácie. S tvrdením, že „jazyk je najusporiadanejšou a najsystematickejšou časťou kultúry“ (Murphy, 2008, s. 38) sa s istými výhradami dá súhlasiť, pretože jazyk má tak obrovský rozsah, že bez tendencií k systematickosti by bola ohrozená jeho osvojiteľnosť a len veľmi ťažko by mohol byť sprievodcom pre všetky ostatné zložky kultúry, no napríklad mnohé jazykové zmeny (formálneho i sémantického charakteru) sa do klasického poňatia systému nedarí vtesnať. Práve tu je namieste pristupovať k jazyku ako ku kultúrnemu javu, keď jeho štruktúra nie je výsledkom logických pravidiel, ale arbitrárnej dohody používateľov jazyka. Už spomínaný L. Wittgenstein si všimol, že „jedným korelátom prírodnej nevyhnutnosti v jazyku je arbitrárne pravidlo,“ zvyšok sú štandardizované vzťahy (1979, s. 151). I keď „podkladom štandardizovaných vzťahov sú relácie medzi entitami,“ nemusia to byť objektívne existujúce vzťahy, iba tie, „ktoré dané kultúrne spoločenstvo aktualizovalo interpretáciou sveta“ (Dolník, 2009, s. 117).

Intersubjektívnosť

Keď sme odmietli kognitívnu vedu spochybnenú objektívnosť jazykových jednotiek (vzhľadom na realitu), nezamietli sme s ňou aj možnosť porozumenia, jazyk sa totiž neustálo interakciou svojich nositeľov fixuje v ich myslení do takej miery, že dokáže eliminovať dopad individuálnych rozdielov používania pojmov na celkový výsledok komunikácie. Navyše základnou podmienkou na vytvorenie kultúry je kolektív, a tak ako by nemala žiadny zmysel kultúra pre osamoteného jednotlivca, tak by nemal pre neho zmysel ani jazyk (a to aj za predpokladu, že nemáme na mysli iba dorozumievanie, ale len interpretáciu sveta). Atribút intersubjektívnosti nadväzuje na štandardizáciu, pretože jej proces môže prebiehať tiež iba za konvenciou upravených podmienok v rámci kolektívu.

Okrem iného však jazyk slúži aj na „vzájomné odovzdávanie duchovných hodnôt“ (Humboldt, 2000, s.71) z jednej generácie na druhú, čo umožňuje zachovať kontinuitu nielen jazyka, ale aj národa a celej jeho kultúry (v Humboldtovej terminológii kontinuitu ducha). Pre kontinuálne rozvíjanie kultúry je „nevýhnutná existencia všeobecne platnej (aj medzigeneračne) zásoby kultúrnych hodnôt nahromadených v rodnom jazyku“ (Trubeckoj, podľa Alefirenka, 2010, s. 16), ktorá sa následne prenáša z jednej generácie na druhú a udržiava tým okrem už spomínanej kontinuitu kultúry aj súdržnosť kolektívu a jeho identitu.

Osvojiteľnosť

Kým schopnosť myslieť je danosťou človeka ako biologického druhu, istú kultúru a istý jazyk si v procese socializácie (či enkulturácie) osvojujeme, a tým sa naše myslenie modeluje. Jazyk je „verbalizovanou formou sociálnej skúsenosti“ (Alefirenko, 2010, s. 118), ale aj verbalizovanou formou kultúry ako poznania. Po osvojení si istej kultúry i jazyka, pokladáme za bezpríznakové všetko to, čo nám je vlastné (čo zapadá do poznania našej kultúry) a stáva sa to pre nás porovnávacím základom pre hodnotenie všetkého odlišného (či cudzieho).

Jazykový obraz sveta tvorí (podľa J. D. Apresjana) istý druh kolektívnej filozofie obligatórnej pre všetkých jeho nositeľov a „v obraze sveta sa odrážajú naivné predstavy o vnútornom svete človeka, v ňom sa kondenzuje skúsenosť introspekcie desiatok pokolení a v dôsledku toho je spoľahlivým sprievodcom v tomto svete“ (Apresjan, podľa Chrolenka, 2009, s. 55). Keď si osvojíme jazyk, cez skúsenosť predchádzajúcich generácií nám pomáha „pochopiť a využívať naše prostredie a porozumieť celej záplave zmyslových vnemov, ktorá sa nás v každodennom živote valí“ tým, že nám ponúka už „hotové návody na organizáciu, triedenie a klasifikáciu sveta tak, ako ho zažívame“ (Murphy, 2008, s. 39).

Záver

Antropocentrickosť, kontextuálnosť, symbolickosť, štandardizovaná štruktúrovanosť, intersubjektívnosť a osvojiteľnosť ako atribúty prepájajúce jazyk s kultúrou nás zaviedli k predstaviteľom kognitívnej lingvistiky, lingvistickej

antropológie, lingvokulturologie i etnolingvistiky a po prepojení ich myšlienok sa dostávame k základnej línii kultúrno-kognitívneho poznávania jazyka – človek ako kultúrna bytosť vychádza zo svojej skúsenosti so svetom, interpretuje ju abstrahujúc od toho, čo práve nepovažuje za potrebné zaraďovať do svojho (jazykového) obrazu sveta, následne sa tieto interpretácie stanú predmetom štandardizácie, sú kolektívne prijaté a postupne si ich osvojujú aj ďalšie generácie ako nositelia tej istej kultúry.

LITERATÚRA

- BARTMIŃSKI, Jerzy: *Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej*. In: Etnolingwistika (Problemy języka i kultury). 18. Ed. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2006, s. 77 – 90.
- BENEDICT, Ruth: *Vzory kultúry*. Bratislava: Kalligram 1999. 232 s.
- BUDIL, Ivo T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton 2003. 488 s.
- COPANS, Jean: *Základy antropologie a etnologie*. Praha: Portál 2001. 128 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk ako kultúrny jav*. In: Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53, č. 1, s. 19 – 29.
- DOLNÍK, Juraj: *Súčasný jazykovokultúrny svet Slovákov*. In: Studia Academica Slovaca. 35. Ed. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2006, s. 11 – 24.
- DOLNÍK, Juraj: *Aký objekt je jazyk? Ako pristupovať k jazyku?* In: Filologická revue, 2007, roč. 9, č. 1, s. 5 – 18.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram 2010a. 224 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda 2010b, 376 s.
- Encyklopedia of Language and Linguistics*. Volume 1 – 14. Second edition. Ed. K. Brown. Oxford: Elsevier Ltd. 2006.
- GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur*. Praha: Slon 2000. 566 s.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Preklad Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000. 260 s.
- KRUPA, Viktor: *Význam jazyka pre etnickú identitu*. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2008, s. 19 – 25.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Host 2002. 282 s.
- LAKOFF, George: *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Praha: Triáda 2006. 656 s.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo 2006. 374 s.
- Lexikón filozofie*. Red. H. Delfová – J. Georg-Lauerová – Ch. Hackeneschová – M. Lemckeová. 1. vyd. Bratislava: Obzor 1993. 408 s.
- MURPHY, Robert F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství 2008, 268 s.
- PLAS, Pieter: *Slavic Ethnolinguistics and Anglo-American Linguistic Anthropology: convergences and divergences in the study of the language-culture nexus*. In: Etnolingwistika (Problemy języka i kultury). 18. Ed. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2006, s. 135 – 143.
- POKORNÝ, Jan: *Lingvistická antropologie*. Praha: Grada Publishing 2010. 352 s.
- RIPKA, Ivor: *Jazyk, kultúra, identita a fenomén tradície*. In: Jazyk ako fenomén kultúry. Človek a jeho jazyk. 1. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000. s. 39 – 44.

- SEARLE, John R.: *Myseľ, jazyk, spoločnosť*. Bratislava: Kalligram 2007. 192 s.
- SCHWARZOVÁ, Monika: *Úvod do kognitívnej lingvistiky*. Praha: Dauphin 2009. 206 s.
- Sociálna a kultúrna antropológia*. Sociologické pojmosloví. Red. A. Vodáková. 2. vyd. Praha: Finidr 2000. 176 s.
- VANĚK, Jiří: *Filosofie a kultura v evropských dějinách*. Příbram: Professional Publishing 2007. 240 s.
- VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – SALCOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ, Jasná: *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum 2005. 344 s.
- VAŇKOVÁ, Irena: *Nádoba plná řeči*. Praha: Karolinum 2007. 314 s.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Filozofické skúmania*. Bratislava: Pravda 1979, 280 s.
- АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф.: *Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка*. Москва: Издательство Флинта : Издательство Наука 2010. 288 с.
- ВОРОБЬЁВ, В. В.: *Лингвокультурология*. Москва: Российский университет дружбы народов 2008. 336 с.
- ХРОЛЕНКО, А. Т.: *Основы лингвокультурологии*. 5-е изд. Москва: Издательство Флинта : Издательство Наука 2009. 184 с.
- МАСЛОВА, В. А.: *Лингвокультурология*. 4-е изд. Москва: Академия 2010. 208 с.
- ПОТЕБНЯ, А. А.: *Мысль и язык*. Москва: Лабиринт 2007. 256 с.

Kognitívna lingvistika a teória nativizmu z pohľadu Noama Chomského

Jana Galabová

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Vznik kognitívnej lingvistiky ako samostatnej vednej disciplíny súvisel s potrebou skúmať oblasť ľudskej kognície. Kognitívna lingvistika sa v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia stáva súčasťou kognitívnych vied, ako to uvádza J. Dolník (1999, s. 115), pričom dopĺňa, že „kognitívne vedy sú zamerané na výskum mentálnych štruktúr a procesov, ktoré sú zviazané s vedením (so znalosťami) človeka.“ Vyššie uvedená definícia kognitívnej lingvistiky od J. Dolníka nám v globále naznačuje predmet skúmania kognitívnej lingvistiky, t. j. skúmať to, čo je obsiahnuté pod pojmom ľudská kognícia. K otázke základu kognitívnej lingvistiky sa vyjadruje aj J. R. Taylor (2002, s. 5), ktorý preferuje ideu, že základom tejto disciplíny je jazyk fungujúci ako integrálna časť ľudskej kognície. Taylor zastáva názor, že jedinca má jazykové vedomosti a poznatky uložené v myslí, a následne zafixované v tom, čo je známe ako ľudská kognícia.

Keďže už dlhšie operuje s pojmom kognícia, resp. ľudská kognícia, bolo by potrebné aspoň v stručnosti vysvetliť jeho podstatu. Z pohľadu J. Dolníka (1999, s. 115) je kognícia súhrnom všetkých štruktúr a procesov, ktoré akýmkoľvek spôsobom súvisia so znalosťami jedinca a jeho aktivitami, ktoré sú založené na základe týchto znalostí. Skúmanie ľudskej kognície v praxi nie je vôbec jednoduchou úlohou, pretože už samotný jazyk je veľmi mnohotvárný jav a ku skúmaniu jazyka ako súčasťou kognície sú potrebné isté vedecké prístupy a metódy.

V rámci kognitívnej lingvistiky môžeme sledovať najmä uplatnenie dvoch prístupov, a to modulového a holistického, ktoré bližšie vyčleňuje a definuje J. Dolník (1999, s. 117 – 118). Pod modulovým prístupom autor chápe komplex schopností, ktoré tvoria kogníciu, to znamená, že kognícia sa skladá z podsystemov s vlastnou štruktúrou a funkciou. Výrazným atribútom modulového prístupu je preferovanie myšlienok generatívnej gramatiky a myšlienky, že jazyk existuje a funguje na základe spolupôsobenia jednotlivých podsystemov. Z toho vyplýva, že jazyk sa musí skúmať v súčinnosti všeobecných znalostí, spoločenských a lingvistických znalostí. Modulový prístup zdôrazňuje, že znalostný systém človeka je do veľkej miery ovplyvnený genetickou vybavenosťou jedinca a funguje ako istý mentálny jav. Pri holistickom prístupe jazyk nevstupuje ako samostatný podsystem kognície, ale ako sprievodný jav kognície. Poznatky o jednotlivých moduloch by sme mohli zosumarizovať tak, že modulový prístup odhaľuje špecifiká jazykového systému a mentálneho narábania s týmto systémom, pričom je dôležitá interakcia medzi všetkými znalostnými systémami.

Holistický prístup hľadá univerzálne princípy, ktoré existujú vo všetkých mentálnych schopnostiach.

Pri skúmaní ľudskej kognície sa vychádza najmä z koncepcie mysle, pretože myseľ napomáha k vytváraniu a pochopeniu lingvistických výpovedí. Naše tvrdenie potvrdzuje aj J. R. Taylor (2002, s. 5), ktorý tvrdí, že jazyk funguje ako niečo, čo sa ľudia musia naučiť, taktiež si musia osvojiť isté jazykové poznatky už v období detstva, uložiť si ich v mysli a zmysluplne používať v reči.

Dôležitým poznatkom o kognitívnej lingvistike je idea J. Dolníka (1999, s. 121), že podstata kognitívnej lingvistiky vyplýva z tzv. mentalistického prístupu k jazyku. Táto jeho idea sa stala východiskovou tézou kognitívnej lingvistiky, a to v tom zmysle, že jazyk je mentálny fenomén obsiahnutý v základe ľudskej kognície. Pri kognitívno-lingvistických výskumoch skúmania jazyka ako mentálneho fenoménu musíme brať do úvahy aj jazykové správanie jedinca, jeho mentálny systém znalostí, operácií a jeho jazykovú schopnosť. V rámci skúmania jazyka ako mentálneho prvku sa veľká pozornosť venuje taktiež procesu osvojovania jazyka, jazykovej produkcii a recepcii.

Zovšeobecnením poznatkov J. Dolníka (1999, s. 122 – 123) o kognitívnej lingvistike by sme mohli definovať jej predmet skúmania ako opis jazyka (mentálneho fenoménu) zo štruktúrneho hľadiska (vedieť, že) a procesuálneho hľadiska (vedieť, ako); ako skúmanie jazykovej schopnosti jedinca a jazykovej kompetencie. Základom kognitívnej kompetencie človeka sú kognitívne úkony ako vnímanie, myslenie, hovorenie, interpretovanie atď. Dolníkovy myšlienky o predmete kognitívnej lingvistiky dávame do opozície s myšlienkami J. R. Taylora (2002, s. 4), ktorý za cieľ pokladá spoznať učenie sa jazyku, jeho nadobúdanie, ovládanie a používanie v reálnom živote. D. I. Slobin (1971, s. 3) si všima to, ako sú jazykové výpovede produkované a pochopené v reči.

Na základe vyššie uvedených poznatkov si dovoľíme tvrdiť, že skúmanie jazyka ako mentálneho fenoménu je možné len v interakcii s inými kognitívnymi vedami, napr. s jazykovou psychológiou, kognitívnou psychológiou, neuro-lingvistikou, so psycholingvistikou a i.

Bližšie sa však zameriame na Noama Chomského a jeho pohľad na kognitívnu lingvistiku. Myšlienky Noama Chomského majú veľký význam pre formovanie kognitívnej lingvistiky. N. Chomského môžeme vnímať ako lingvistu, ktorý zasiahol do lingvistiky v pozitívnom zmysle, spôsobil istý obrat v oblasti kognitívnych vied. Jeho publikácie z oblasti generatívnej gramatiky sa považujú za míľnik v lingvistickej sfére. Podľa J. Dolníka (1999, s. 117) N. Chomsky chápal lingvistiku ako súčasť psychológie. Toto tvrdenie sa dá zdôvodniť tým, že N. Chomsky sa zameriaval na skúmanie kognitívnej stránky osobnosti človeka, skúmal jeho jazykovú schopnosť. Jazyk v tomto zmysle predstavuje špecifickú kognitívnu schopnosť človeka. Koncepciu kognitívnej lingvistiky N. Chomského do istej miery reprezentuje generatívna gramatika, ktorá sa dá definovať ako teória jazyka. Jej hlavným cieľom, ako to uvádza J. Dolník (2005,

s. 46), je analyzovať prirodzený jazyk, a zároveň sledovať spôsob fungovania mysle človeka. Samotný N. Chomsky (2006, s. 12) prezentuje generatívnu gramatiku ako lingvistickú teóriu, ktorej cieľom je ozrejmiť podstatu jazyka, mentálnu činnosť jedinca v procese narábania s jazykom; pokúša sa vytvoriť si vlastný abstraktný teoretický aparát, ktorý by vysvetľoval tieto fenomény. N. Chomsky si klade za cieľ priniesť nové poznatky o tom, ako sú vytvárané a reprezentované mentálne štruktúry a procesy kognície, ako sú štruktúry organizované, vnímané a realizované, t. j. vyjadrené pojmami.

Jednoznačne môžeme povedať, že mentálne štruktúry nie sú jednoducho organizované, a preto pri ich skúmaní musíme brať do úvahy komplexnosť mentálnych štruktúr. Podľa J. R. Taylora (2002, s. 8) N. Chomsky chápe kognitívnu lingvistiku ako vzájomné spojenie jazyka a mysle, to znamená, že jazyk je integrálnou súčasťou kognície. Paradoxom v kognitívnej lingvistike N. Chomského zostáva fakt, že v rámci komunikácie sa zameriava na formy jazyka, ktorými sa vyjadrujú rôzne jazykové funkcie, a tak sa dá povedať, že lingvistika je podľa neho nie o jazyku, ale o gramatike. Neodmysliteľnou súčasťou kognitívnej lingvistiky N. Chomského (J. R. Taylor, 2002, s. 7) je idea, že ľudia sa rodia s vrodenu predispozíciou na osvojenie gramatiky a jej štruktúr. Človek na to, aby mohol komunikovať a prenášať informácie, musí mať zafixovanú gramatiku vo svojej myslí.

Z vyššie uvedených poznatkov môžeme usudzovať, že N. Chomsky sa svojimi myšlienkami prikláňal k tzv. mentalizmu (racionalizmus), ktorý bol v opozícii s behaviorizmom (empirizmus). Steinberg (1993, s. 152 – 153) hovorí o tom, že N. Chomsky sa zaraďuje k racionalistom, pretože za prvoradácy cieľ svojho bádania si stanovuje skúmať vrodenej idey jedinca. Racionalisti v rámci svojho vedeckého programu proklamovali nasledujúce hypotézy:

1. Jediniec má myseľ, ktorá je súhrnom nielen myšlienok, ale aj vedomia, pocitov;
2. Myseľ do istej miery ovplyvňuje správanie;
3. Lingvistika a psychológia sa orientujú na štúdium mysle.

N. Chomsky sa dá pokladať za lingvistu, ktorý mal vplyv na úpadok behaviorizmu a svojím argumentovaním proti behavioristickej koncepcii znehodnotil behavioristické vysvetlenia jazykového učenia (ibid.).

Dôležitým impulzom na vznik generatívnej teórie jazyka bola podľa J. Dolníka (2005, s. 47) otázka osvojiteľnosti jazyka dieťaťom. Na základe empirických štúdií môžeme deklarováť, že dieťa si v procese učenia sa jazyku osvojuje materinský jazyk veľmi ľahko, nenáročnou formou, pretože má v mysli zakódované isté vrodene princípy v podobe gramatických pravidiel.

Môžeme predpokladať, že kognitívny systém pozostáva z viacerých pod-systémov. Naše tvrdenie potvrdzuje J. Dolník (ibid.), ktorý vyčleňuje dva moduly, a to gramatický modul a modul súvisiaci s ostatnými kognitívnymi funkciami. Z nášho uhľu pohľadu má gramatický modul veľmi významnú úlohu

najmä v procese osvojovania si jazyka dieťaťom, pretože jazykové princípy, ktoré sú obsiahnuté v tomto podsysteme slúžia ako podklad ľudskej schopnosti osvojiť si jazyk prirodzenou formou. To značí, že každý jedinec je geneticky vybavený kognitívnymi štruktúrami, ktorých úlohou je reprezentovať abstraktné pravidlá jazyka v konkrétnych jazykových výpovediach. Idea nativizmu N. Chomského dáva do protikladu empirizmus a racionalizmus. Vzájomný rozpor medzi empirizmom a racionalizmom je najviac viditeľný v koncepcii nadobúdania gramatických znalostí. Pokiaľ empiristi zastávajú názor, že dieťa sa jazyk učí, racionalisti tvrdia, že dieťa sa jazyk neučí, len si ho osvojuje (J. Dolník, 2005, s. 49 – 50). Empirizmus vychádza z myšlienok, že dieťa sa naučí gramatické pravidlá bezprostredne v komunikačnom procese, a to tak, že si všíma jazykové javy a postupne prichádza k ich generalizácii. Na základe svojich skúseností dieťa generalizácie buď potvrdzuje alebo ich koriguje. Preto môžeme tvrdiť, že dieťa sa v tomto prípade učí pod vplyvom prostredia, s ktorým sa dostáva do jazykového kontaktu. Racionalizmus (ibid.) odmieta koncepciu empirizmu a súhlasí s tým, že dieťa sa v komunikačnom procese stretáva aj s defektnými jazykovými javmi, čím sa popierajú generalizácie pravidiel jazyka. Druhou námietkou proti empirizmu je fakt, že hoci päťročné dieťa ovláda gramatiku jazyka, nemá dostatočné množstvo jazykových prvkov, na základe ktorých by sa mohla uskutočniť generalizácia. Posledná konfrontácia spočíva v tom, že dieťa nie je schopné tvoriť nepočuté vety, a tak sa nemôže uskutočniť ani generalizácia. Predpokladá sa, že dieťa by malo prijímať čo najviac jazykových stimulov vo svojom prostredí, čím sa podporí mechanizmus jazykovej schopnosti.

V rámci generatívnej teórie vychádza idea nativizmu z analýzy procesu osvojovania si jazyka. N. Chomsky zdôrazňuje postavenie vrodenej jazykovej schopnosti, ktorá je dôležitá na osvojenie si jazyka. Z myšlienok N. Chomského (J. Dolník, 2005, s. 62) sa vytvára hypotéza, že ľudský organizmus je systém na spracovanie informácií. Jedinec dokáže narábať s jazykovými znalosťami, ktoré má uložené v pamäti, a tým sa zároveň vytvára obraz jeho jazykového správania. Nativizmus sa prikláňa k tvrdeniu, že dieťa si v komunikácii všíma jazykové javy na základe vrodenej kognitívnych štruktúr a tieto štruktúry reprezentujú schopnosť človeka, ktorou je osvojiť si jazyk. Preto usudzujeme, že k osvojeniu jazyka sú nevyhnutné isté kognitívne schopnosti, to znamená, že tu dochádza ku interakcii empirických prvkov s univerzálnymi kognitívnymi princípmi ako pamäť, myslenie, inteligencia atď., ktoré sú v genetickej vybavenosti jedinca.

Literatúra

DOLNÍK, Juraj: *Jazykový systém ako kognitívna realita*. In: *Jazyk a kognícia*. Eds. J. Rybár, V. Kvasnička, I. Farkaš. Bratislava: UK 2005. s. 41 – 63.

- DOLNÍK, Juraj: *Základy lingvistiky*. Bratislava: Stimul 1999. 228 s.
- CHOMSKY, Noam: *Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press 2006. 193 s.
- RYBÁR, Ján – KVASNIČKA, Vladimír – FARKAŠ, Igor: *Jazyk a kognícia*. Bratislava: Kalligram 2005. 424 s.
- SLOBIN, I. Dan: *Psycholinguistics*. London: Scott, Foresman and Company 1971. 148 s.
- STEINBERG, D. Danny: *An Introduction to Psycholinguistics. Learning about Language*. London: Longman Group 1993. 266 s.
- TAYLOR, R. John: *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press 2002. 621 s.

Logo(typ) ako komunikát

Anna Gálisová

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Obchodná komunikácia je špecifickou formou interakcie, ktorá obvykle prebieha medzi podnikateľským subjektom a zákazníkom (pričom, prirodzene, nemusí ísť len o koncového spotrebiteľa), dodávateľom, úradnou inštitúciou či inou právnickou osobou. Vyskytuje sa v nej pomerne veľké množstvo rôznych komunikátov, a keďže obchodná sféra využíva ako komunikačný kanál rôzne médiá, ich modelová štruktúra nemusí pozostávať len z verbálnych prostriedkov. Jedným z takýchto komunikátov je aj logo, ktoré je kombináciou grafického a jazykového kódu.

Logo je súčasťou akejkoľvek komunikácie organizácie, inštitúcie či mesta, je jeho graficko-verbálnym synonymom, bezprostrednou súčasťou reklamy a propagácie firmy a jej výrobkov alebo služieb. Pre mnohé obchodné spoločnosti, menšie firmy, ale aj neziskové organizácie či mestá je dôležitá jednotná prezentácia na verejnosti. Z toho dôvodu vznikol v tejto oblasti fenomén corporate identity, čo je „súbor všetkých foriem komunikácie, ktorými sa subjekt prezentuje na verejnosti a ktorej cieľom je spoľahlivá identifikácia firmy, značky, tovaru a pod. a jej nezameniteľnosť (jednotný imidž) s inou inštitúciou“ (Horňák, 1998). Corporate identity pozostáva z niekoľkých častí a jednou z nich je aj corporate design, teda jednotný vizuálny štýl organizácie, do ktorého patrí o i. aj logo (bližšie pozri Horňák, 2000).

V rámci grafickej prezentácie značky sa rozlišuje logo a logotyp, pričom logo je grafický znak reprezentujúci istý subjekt (najčastejšie firmu) a logotyp je znak stvárnený z písmen, resp. kombinácia grafického prvku a graficky spracovanej písomnej značky (Klučiarová, 2010). Logo a logotyp majú najmä v obchodnej komunikácii niekoľko spoločných funkcií: a) odlíšiť ponúkaný produkt od iných, b) vytvárať rýchle asociácie s produktom, c) vyvolať pozitívne emócie u potenciálneho zákazníka, aby ho motivovali ku kúpe produktu a d) informovať o tom, aký produkt či službu reprezentujú (bližšie pozri Vysekálová, 2007). V tejto súvislosti treba podotknúť, že existuje skupina produktov, kde má logo(typ) úplne odlišnú funkciu. Ide o falzifikáty svetoznámych obchodných značiek, ktoré majú ochrannú obchodnú známku, ako sú napr. Nike, Adidas a pod. Na mnohých napodobeninách týchto produktov sa vyskytujú logá a logotypy, ktoré nie sú absolútne zhodné s originálom, no líšia sa len v malých detailoch. Zákazník si tak môže tieto logá a logotypy veľmi ľahko zameniť. Ich základnou funkciou teda nie je odlíšiť daný produkt od ostatných, ale práve naopak, napodobniť originál.

Ako sme už spomenuli, logo(typ) pozostáva z grafickej zložky, resp. z kombinácie grafických a verbálnych komponentov. Ide teda o komplexný komunikát,

v ktorom dochádza ku kombinácii dvoch kódových sústav. Keďže základnou komunikačnou situáciou, v ktorej sa tento komunikát vyskytuje, je propagácia produktu alebo jeho predaj, logotyp môžeme označiť ako reklamný komunikát, v ktorom sú dominantné mimojazykové výrazové prostriedky. Komunikácia, v ktorej sa vyskytuje, má monologický charakter a roly komunikačných partnerov sú vopred presne vymedzené. V tejto forme asymetrickej komunikácie teda na jednej strane stojí firma alebo iný právny subjekt a na druhej strane hromadný, fyzicky neprítomný adresát. Úspešnosť logotypu a jeho interpretácie závisí predovšetkým od osobných vlastností komunikantov. U expedienta je v tejto súvislosti podstatná v prvom rade jeho kreativita, schopnosť zaujať, ako aj jeho skúsenostný komplex. Ten totiž ovplyvňuje schopnosť vyabstrahovať zo životnej reality isté konkrétne poznanie, ktoré je spoločné pre všetkých ľudí a premieta sa do charakteru samotného logotypu. Tento proces je nevyhnutný, aby logo či logotyp disponovali schopnosťou komunikovať so zákazníkom, teda aby vôbec mohlo dôjsť k percepcii a interpretácii loga. Percipient by mal z loga či logotypu firmy bez väčších problémov pochopiť súvislosť medzi grafickým zobrazením a ponúkaným produktom. V súvislosti s vnímaním loga a logotypu sú u percipienta podstatné rozvinuté myšlienkové procesy, v istej miere aj jeho vzdelanie a, prirodzene, skúsenostný komplex. Všetky tieto faktory ovplyvňujú schopnosť percipienta dekodovať a interpretovať logo(typ).

Pri prenose informácie, ktorú logo(typ) nesie, môže dôjsť aj ku komunikačnému šumu, ktorý môže mať rôzny pôvod.

- a) Technický pôvod komunikačného šumu – zlé grafické rozlíšenie, kombinácia nevhodných farieb:

V tomto prípade ide o nevhodné zobrazenie písmen, kde písmeno A je biele na bielom pozadí.

**National Association of
Photoshop Professionals**

- b) Sociálny pôvod komunikačného šumu – dvojzmyselnosť:

V tomto prípade ide o logotyp lekárne Kudawara Pharmacy, v ktorom bolo zrejme zámerom tvorca vytvoriť grafický prvok pozostávajúci zo začiatočného písmena spoločnosti K, ktoré by zároveň symbolizovalo človeka s bolesťami chrbta. Logotyp má však, nanešťastie, aj druhý interpretačný plán so sexuálnym podtónom.

c) Jazykový pôvod komunikačného šumu – nevhodná kombinácia slov:

V tomto prípade ide o logotyp second-handového obchodu s oblečením, hračkami a iným tovarom pre deti, v ktorom mali zrejme rôznofarebné písmená evokovať cieľovú skupinu zákazníkov. Nejednoznačnosť hraníc slov KIDS' EXCHANGE (det'ská burza) zapríčiňuje možnosť inej interpretácie významu: KID SEX CHANGE (výmena detí na sex).

Logo(typ) ako komunikát pozostáva z lingválnych, paralingválnych aj extralingválnych prostriedkov. Lingválne prostriedky tvoria verbálne prvky, t. j. slová, slovné spojenia, ktoré sú vyjadrené paralingválnymi prostriedkami, t. j. grafikou či farebným zobrazením. Z extralingválnych prostriedkov sú dôležité predovšetkým tradície alebo kultúrne hodnoty, ktoré môžu byť s logo(typ)om spojené (napr. fy Trek, Ekolamp Slovakia a pod.), ale aj prostredie, kde sa logo(typ) vyskytuje.

Analyza a interpretacia vybraných logotypov¹

1. Stavebnica – stavebné a záhradné centrum

V tomto logotype je dominantným grafickým prvkom slimák, ktorý si nesie na chrbte domček. Jeho zobrazenie má symbolizovať fragmenty stavebného materiálu. Názov firmy, symbol slimáka, fragmenty stavebného materiálu, ako aj slogan, ktorý je súčasťou loga, spoločne odkazujú na činnosť firmy.

¹ Niektoré informácie k logotypom firiem Stavebnica, Il gatto café, Hornex a časopisu Historická revue sú prevzaté z bulletinu k 1. medzinárodnému súťažnému bienále LOGO 2008 Banská Bystrica, ktoré usporiadala Stredoslovenská galéria v Banskej Bystrici.

2. Il gatto cafe – kaviareň

Logotyp kaviarne v Aténach má taktiež symbolický charakter. Il gatto znamená po taliansky mačka, pričom písmeno „g“ nápadne pripomína mačací chvost. Rukopisný typ písma vyvoláva pocit domácnosti, pohodlia, ktorý je pre kaviareň podstatný. Bodka nad písmenom „i“ symbolizuje paru z kávy

a farba písma môže reprezentovať všetky spomínané symboly – mačku, pohodlie aj kávu.

3. Hornex – stavebná firma

V logotype firmy Hornex je dominantným prvkom graféma „H“, ktorá je zároveň vyobrazením domu

ako symbolu bývania, čo odkazuje činnosť firmy, ktorou je výstavba budov. Tvar písma zároveň symbolizuje rovné a široké základy stavieb.

4. Historická revue - populárno-náučný časopis o dejinách

Logotyp časopisu Historická revue pozostáva z dvoch prvkov: z názvu a skratky. Písmo je ťažšie čitateľné, čo má odkazovať na hieroglyfy.

Podstatným grafickým prvkom je iniciálová skratka, ktorá symbolizuje trójskeho koňa.

5. Garpa – reklamná agentúra

Logotyp reklamnej agentúry Garpa, ktorá sa venuje predovšetkým grafike a reprodukcii, pozostáva z názvu a farebnej

škály, ktorá odkazuje na činnosť firmy (modrá, červená, žltá a čierna sú základné farby tlače). Názov firmy tvorí kombinácia iniciálovej a skeletovej skratky slov grafika a reprodukcia.

6. Slovenská pošta

Logotyp Slovenskej pošty pozostáva z názvu spoločnosti a grafického prvku, ktorý symbolizuje jej poslanie a služby. Je kombináciou tradície (trúbka) a modernosti (obálka). Žltomodré farebné vyobrazenie vytvára tradičnú asociáciu na poštové služby.

7. Kerko – firma vyrábajúca keramiku

Logotyp firmy Kerko sa skladá z grafických prvkov (obkľadačky, oheň, pec), ktoré odkazujú na obchodnú (výrobnú) činnosť spoločnosti. Verbálnu zložku tvorí skratkové slovo: Ker(a-mika)Ko(šice).

8. Banská Bystrica – logotyp mesta

Logotyp mesta Banská Bystrica obsahuje grafický prvok v tvare srdca, čo má symbolizovať vzťah obyvateľov k mestu. Srdce tvorí centrálny prvok v tvare štvorca (Námestie SNP, ktoré má rovna-

ký tvar, je centrom mesta) a dva polkruhy, ktoré symbolizujú arkády, typické pre toto mesto. Štvorec aj verbálna zložka (Banská Bystrica) sú červenej farby, ktorá je dominantnou v erbe mesta. Farby polkruhov symbolizujú ďalšie dva prvky, ktoré sú s mestom spojené: modrá – rieka Hron, ktorá preteká centrom mesta, zelená – príroda v meste aj jej okolí, ktorá je v súvislosti s celkovou scenériou mesta výrazná a neprehliadnuteľná.

Klasifikácia log a logotypov

Logá a logotypy možno klasifikovať na základe štyroch základných kritérií: 1. podľa farebnosti, 2. podľa (ne)prítomnosti jednotlivých komponentov, 3. podľa korešpondencie verbálnej a grafickej zložky a 4. podľa spôsobu prenášania významu.

Na základe **farebnosti** môžeme rozlišovať logá a logotypy, ktoré sú:

a) čierno-biele

b) jednofarebné
(hnedé)

c) dvojfarebné
(zeleno-biele)

d) viacfarebné
(červeno-žlto-biele)

Na základe **(ne)prítomnosti jednotlivých komponentov** môžeme rozlišovať logá a logotypy, ktoré tvoria a) názov spoločnosti/firmy, ďalej logá a logotypy, ktoré sú b) symbolické a c) kombinované.

Logá a logotypy, ktoré nesú názov spoločnosti alebo firmy môžu pozostávať z viacerých grafických a verbálnych prvkov:

a1) názov spoločnosti

a2) názov a monogram

a3) názov a iniciály

a4) iniciály

a5) dvojslovný názov v jednoslovnom podaní (level five)

Symbolické logá a logotypy obsahujú vždy symbol, ktorý sa prípadne kombinuje s ďalšími grafickými prvkami:

b1) symbol²

b2) symbol a webová stránka³

² Cestovná agentúra Escape – slnko, voda, zemeguľa sú symbolmi cestovania.

³ Norcomm – dodávateľ telekomunikačných zariadení: jednotlivé grafémy symbolizujú poskytované produkty – písmená „o“ (okuliare, zrak) symbolizujú videoprodukty,

b3) iniciály spoločnosti a symbol⁴

b4) iniciály spoločnosti ako symbol⁵

Kombinované logá a logotypy obsahujú vždy kombináciu názvu spoločnosti a symbolu, ktorý sa prípadne kombinuje s ďalšími grafickými prvkami:

c1) názov a symbol⁶ c2) názov, symbol a iniciály⁷ c3) názov, symbol a text⁸

Na základe **korešpondencie verbálnej a grafickej zložky s produktom/ službou** môžeme rozlišovať logá a logotypy, v ktorých:

a) verbálna aj neverbálna zložka odkazujú na produkty/služby spoločnosti,⁹

písmená „m“ (telefónna šnúra) telefóny, centrálné písmeno „c“ (otočenie kľúča) bezpečnostné uzamknacie systémy.

⁴ Záhradnícka výstava Gardenia – kombinácia písmena G a zelenej rastliny, ktorá je výstavným artefaktom.

⁵ Slovenský plynárenský priemysel – hrubé línie písmen v iniciálovej skratke SPP symbolizujú potrubie na distribúciu zemného plynu.

⁶ Ekolamp Slovakia – združenie výrobcov a distribútorov svietidiel, koordinátor pre zber a recykláciu svetelných zdrojov – dominantná zelená farba, symbol rastliny vyrastajúci z lampy, ako aj názov organizácie majú symbolizovať jej ekologický prístup.

⁷ Asociácia poskytovateľov ošetrovateľskej starostlivosti Slovenska – križ je tu symbolom sociálne pomáhajúcej činnosti.

⁸ Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici – podobizeň Mateja Bela v ľavej časti logotypu nie je len metonymickým vyjadrením názvu univerzity, ale zároveň symbolom učenia a vzdelanosti. Celú myšlienku podčiarkuje latinský výrok Eruditio mores futurum (Vzdelanosť znamená budúcnosť).

⁹ Zdravotná poisťovňa Apollo – názov vychádza z pomenovania gréckeho boha Apollóna, ochrancu života, zdravia a poriadku. Štvorlístok, ktorý sa nachádza v logu, je zároveň symbolom šťastia. Firma Trek vlastní sieť tzv. outdoorových predajní, kde sa predávajú potreby súvisiace so športmi ako napr. turistika, lyžovanie, horolezectvo a pod. Názov firmy je v tvare chodidla, pričom anglické slovo trek znamená cestovať, pestovať horskú turistiku.

b) ani jedna zložka neodkazuje na produkty/služby spoločnosti.¹⁰

Grafické prvky, ktoré každé logo a každý logotyp obsahujú, sú vo svojej podstate ikonické. V rámci jednotlivých log(otypov) je však zrejmé, že spôsob prenášania významu býva odlišný. Na základe spôsobu prenášania významu môžeme rozlišovať:

a) metaforické logá a logotypy¹¹:

b) metonymické logá a logotypy¹²:

Napriek minimálnemu podielu lingválnych prostriedkov a s maximálnym pôsobením paralingválnych prostriedkov sa ukazuje, že logá a logotypy majú silný komunikačný potenciál, k čomu bezpochyby prispieva aj rozvinutosť mediálnej, reklamnej a obchodnej komunikácie. V tejto oblasti vyvstáva otázka,

¹⁰ Spoločnosť Orange je medzinárodný mobilný operátor a jej logo tvorí oranžový štvorec s názvom spoločnosti. Podľa Matthewa Richardsona (2009) si spoločnosť vybrala toto logo preto, lebo oranžová farba je považovaná z hľadiska feng shui za dôležitý prvok a štvorcový tvar mal odlišiť toto logo od pomaranča ako ovocia (v angl. orange = 1. oranžový, 2. pomaranč). Logo verejnoprávnej Slovenskej televízie tiež pracuje s pôsobením oranžovej farby, ktorá má byť príjemná pre podvedomie človeka (bližšie pozri Gonda, 2005).

¹¹ Spoločnosť Stimul sa venuje vzdelávaniu a koučingu. Základný symbolický význam je ukrytý v písmene „I“, ktoré predstavuje otočený semafor – od pasivity (červená) k aktivite (zelená). Logo webového prehliadača Firefox tvorí líška s ohnivým chvostom objímajúca zemeguľu, čo jednoznačne symbolizuje rýchlosť a celosvetovú dostupnosť informácií.

¹² Písmeno „S“ je prvým písmenom automobilovej značky/spoločnosti Suzuki a písmeno „A“ v druhom logotype je začiatčným písmenom firmy poskytujúcej antivírusový softvér Avast.

do akej miery je podstatný symbolický charakter loga. Adekvátna percepcia a interpretácia bezpochyby ovplyvňuje späť tohto grafického, resp. graficko-verbálneho prvku so subjektom, ktorý zastupuje, ale podstatný je tu aj fakt, že tieto kognitívne schopnosti a zručnosti nie sú vzhľadom na funkciu loga nevyhnutné. Vhodným príkladom je aj to, ako vnímajú logá deti. Najmä v nízkom veku (do 6 rokov) dochádza k vytvoreniu pamäťových stôp nie na základe uvedomenia si súvislostí, ale len pomocou fotografickej pamäti.¹³ To však neznamená, že symbolickosť a ikonickosť loga a logotypu nie je podstatná, ba práve naopak. Druhý či tretí interpretačný plán pri tomto type komunikátu ponúka možnosti efektívnejších pamäťových stôp, napomáha ich uchovávanie, fixuje ich, aby sa vytvorila trvalá stopa v spojení medzi log(otyp)om a produktom, spoločnosťou alebo iným subjektom. V tejto súvislosti však treba podotknúť, že nie každý percipient sa zaujíma o interpretáciu loga alebo logotypu. Pravdepodobne možno predpokladať, že istá skupina ľudí vníma logá a logotypy pasívne, teda na princípe ikonickosti a bezprostredného spojenia ikony s produktom alebo spoločnosťou. Iná skupina zrejme pristupuje k vnímaniu týchto ikon aktívne, teda na princípe aktívnej percepcie a interpretácie.

V súčasnej mediálne globalizovanej spoločnosti je vysoký predpoklad, že logo(typ) ako komunikát nielen že nezanikne, ale jeho význam bude narastať a bude sa rozvíjať. V tejto súvislosti sa dá predpokladať, že logá a logotypy budú tendovať k jednoduchosti (ľahká zapamätateľnosť), ale grafickej prepracovanosti (prijemná, neiritujuca farebnosť, nápaditosť, originálnosť), ako aj k verbálnej unifikovanosti (používanie latinky, jednoduché lokálne alebo anglické verbálne prvky) a symbolickosti (Lego vs. Apple).

LITERATÚRA

- HORNÁK, Pavel: *Reklama – propagácia – public relations v médiách*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre propagáciu 1998. 156 s.
- HORNÁK, Pavel: *Reklama a public relations v integrovanej marketingovej komunikácii*. In: Otázky žurnalistiky, 2000, roč. 43, č. 4, s. 322 – 329. Dostupné na: <http://www.aepress.sk/zurnal/full/oz0400f.pdf>
- KLUČIAROVÁ, Ivana: *Logo ako komunikát*. [Bakalárska práca.] Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2010. 55 s.
- Logo 2008*. Bulletin k 1. medzinárodnému súťažnému bienále LOGO 2008 Banská Bystrica, 11. november – 23. december 2008. Banská Bystrica: Stredoslovenská galéria v Banskej Bystrici 2008. 112 s.

¹³ Paul M. Fischer a kol. (1991) zrealizoval v USA výskum s 3 – 6-ročnými deťmi, kde zisťovali ich schopnosť identifikovať 22 log a logotypov, medziiným napr. aj logotyp televíznej spoločnosti Disney Channel alebo cigaretovej spoločnosti Camel. Ukazujú sa, že schopnosť detí pamätať si logo alebo logotyp v tomto vekovom rozpätí rapídne narastá. Kým zhruba 30 % 3-ročných detí pozitívne identifikovalo logo cigariet Camel, u 6-ročných detí to už bolo 91,3 % správnych identifikácií.

- VYSEKALOVÁ, Jitka: *Psychologie reklamy*. Praha: Grada Publishing 2007. 294 s.
- RICHARDSON, Matthew: *Orange history*. 18. 8. 2009. [online] [cit. 8. 10. 2010]. Dostupné na: <http://www.simplifydigital.co.uk/guides/orange-history/>
- GONDA, Martin: *Logá televízií: kto je ich autorom?* 2. 2. 2005. [online] [cit. 8. 10. 2010]. Dostupné na: <http://medialne.etrend.sk/televizia-clanky/loga-televizii-kto-je-ich-autorom-.html>
- FISCHER, Paul M.: *Brand Logo Recognition by Children Aged 3 to 6 Years. Mickey Mouse and Old Joe the Camel*. In: *The Journal of the American Medical Association* 1991, s. 3145 – 3148.

PRAGMATONYMÁ V SPOLOČENSKEJ KOMUNIKÁCIÍ¹

Lenka Garančovská

Škola úžitkového výtvarníctva, Košice

Komunikačný model na pozadí pragmatoným

Pragmatonymá (názvy sériovo produkovaných výrobkov každodennej či dlhodobej spotreby) predstavujú osobitný druh komunikátov, prostredníctvom ktorých dochádza obmedzeným spôsobom ku komunikácii medzi producentmi daného tovaru a spotrebiteľmi.

Vychádzajme z tézy, že komunikát vzniká v procese komunikácie. Pod pojmom komunikácia rozumie J. Hoffmannová (1997, s. 40) dorozumievanie medzi ľuďmi, ktoré je základom ich spoločenského bytia. Procesy komunikácie podľa nej prebiehajú v rôznych komunikačných situáciách, pričom každú z nich možno charakterizovať jedinečnou prítomnosťou faktorov, ku ktorým patrí počet účastníkov komunikačného aktu, ich sociálne a komunikačné úlohy, vzťahy medzi nimi, priestor a čas, v ktorom sa komunikácia uskutočňuje a i. Treba dodať, že v závislosti od kombinácie jednotlivých zložiek dochádza k modifikácii celkového priebehu komunikácie, z čoho vyplýva aj existencia viacerých komunikačných modelov.

Komunikáciu možno jednoducho charakterizovať ako prenos (či už vecnej, alebo umeleckej) informácie prostredníctvom výrazových prostriedkov v ústnej alebo písomnej podobe od expedienta k percipientovi textu za určitých komunikačných podmienok. Odosielateľ vysiela, resp. kóduje určitý obsah, čiže istú informáciu v závislosti od svojho komunikačného zámeru na ploche textu, pričom využíva kód, tým je prirodzený jazyk, spoločný aj pre príjemcu textu, na základe ktorého je schopný dekodovať vysielanú informáciu.

Pragmatonymá slúžia nielen na identifikáciu určitého výrobku, ale aj na diferenciáciu od iných produktov, na ich ploche dochádza k špecifickému druhu komunikácie. Možno tvrdiť, že pragmatonymá komunikujú s používateľmi jazyka prostredníctvom názvov na obaloch výrobkov, reklamných letákov, nápisov a sloganov v mediálnych alebo iných reklamách. Na jednej strane komunikačného reťazca stojí expedient textu reprezentovaný výrobcom produktu a na strane druhej sa nachádza percipient textu zastúpený spotrebiteľmi. Text predstavuje samotné pragmatonymum. Z charakteru pragmatoným vyplýva, že miera sprostredkovania obsahu je tu do istej miery obmedzená. Autori pragmatoným v závislosti od komunikačného zámeru akcentujú sprostredkovanie

¹ Parciálna problematika, ktorej venujeme pozornosť v tomto príspevku, je súčasťou dizertačnej práce, týkajúcej sa analýzy mimojazykovej (obsahovej, designatívnej) a jazykovej (formálnej) stránky pragmatoným z oblasti mliekarenského priemyslu na Slovensku (bližšie pozri Garančovská, 2010, rkp.).

vecnej informácie (opisné názvy), emocionálno-estetického účinku na adresáta textu (komerčné názvy) alebo oboch uvedených funkcií vo vzájomnej kooperácii (opisno-komerčné pragmatonymá) (bližšie pozri Garaňčovská, 2010, rkp.).

J. M. Lotman (1994, s. 49) sa na pozadí Saussurovej jazykovedy zamýšľa nad komunikačným systémom a pripisuje mu nasledovnú úlohu: „[...] previesť správu s najväčšou možnou presnosťou, autentickosťou od adresanta k adresátovi. Keď sa však v správe niečo zmení, interpretujeme to ako šum, skreslenie, chybu, ktorá v ideálnom systéme nemá miesto“. Do istej miery má uvedený fakt svoje opodstatnenie v súvislosti s bežným fungovaním medzilidskej komunikácie, ale zároveň treba mať na zreteli aj nasledovné tvrdenia: „Neraz vzniká dojem, akoby činnosť počúvajúceho bola presným opakom činnosti hovoriaceho. To je však sčasti nesprávny dojem, lebo počúvajúci vlastne nerozkladá vnímané lineárne jednotky do paradigiem, ale iba konfrontuje počuté s paradigmatickými radmi vo vlastnom vedomí a dešifruje ich vzťahy na základe istých pravidiel, ktoré používa ako hovoriaci“ (Krupa, 1980, s. 20). Každá informácia má teda pre príjemcu odlišnú hodnotu, t. j. rôzni adresáti chápu zmysel informácie odlišne, pretože dekódovanie určitého obsahu v prirodzenom jazyku zo strany príjemcu nie je presným opakom kódovania informácie zo strany jej vysielateľa. Jestvuje však tzv. nadindividuálna pôsobnosť informácie, ktorá je daná existenciou kolektívneho skúsenostného komplexu používateľov kódu, čiže príslušného jazyka (Pícha, 1989, s. 36).

Aplikujúc uvedené úvahy na predmet nominačného aktu výrobkov a jeho pochopenia zo strany spotrebiteľov možno tvrdiť, že pri komunikácii zrealizovanej na ploche pragmatonym sa viac-menej ráta s akýmsi kvázi komunikačným šumom či ruchom. Expedient má v čase tvorby názvu výrobku na zreteli množstvo jazykových i mimojazykových faktorov, podmienok či požiadaviek, ktoré je potrebné pri nominačnom akte splniť. Snaží sa o vytvorenie adekvátneho pomenovania, okolo ktorého sa pomyselne víri množstvo konotácií, resp. asociačných príznakov. Avšak v povedomí používateľov jazyka sa aktivizujú len niektoré z nich. Expedient by sa preto nemal usilovať o prenos všetkých konotácií presne a jednoznačne k percipientovi, pretože to nie je ani možné. Mal by vziať na vedomie, že každému percipientovi sa tak či tak vynoria iné predstavy pri názve príslušného produktu. Jeho úlohou je vytvoriť pragmatonymum, v ktorom sa však všetky tieto konotácie budú istým spôsobom spájať.

Príjemca názvu si nemusí uvedomovať intencionálnu motiváciu, ale dôležitejšie sú pre neho práve konotácie, ktoré dané pragmatonymum vyvoláva. V mnohých prípadoch sa uprednostňuje komerčne veľmi dôležitá konotačno-asociačná stratégia. Čím viac pozitívnych hodnotiacich postojov a asociácií sa viaže s názvom výrobku, čím je názov obraznejší, tým je väčšia pravdepodobnosť, že si na trhu vydobýje popredné miesto spomedzi ostatných výrobkov.

Iné názvy (napr.: *Tamino* (tavený syr z radu Tatranskej mliekarny, ktorá sa svojim konzumentom pripomína logom TAMI + sufix *-no*), *Gaudelka* (nejasná motivácia), *Gurmet* (ide o proprietizáciu francúzskeho apelatíva „gourmet“, čiže

labužník, syr určený pre labužníkov), *Minsy* (*mini* syr), *Yo-Mix* (*jogurtový mix*), *Unis* (*univerzálny syr*) atď.) sú zase z hľadiska bežného prijemcu nejasné, hoci sa zdajú byť originálne, čo možno z aspektu reklamnej stratégie klasifikovať skôr za negatívum.

Na margo tejto problematiky možno súhrne konštatovať, že tvorba názvov si vyžaduje veľkú pozornosť. Proces kódovania takejto informácie je náročný, pretože je nutné zohľadňovať množstvo jazykových i mimojazykových faktorov. Dôležitý je aj adekvátny prenos informácie a podnet na jej zapamätanie. Do popredia vstupuje nielen samotný názov produktu, ktorý býva obvykle doplnený aj výstižným obrázkom, symbolom a logom materskej spoločnosti, ale aj dôležitý fenomén zvaný reklama.

Funkcie pragmatónym

Ako sme už spomenuli, komunikáciu nepredstavuje iba samotný rečový akt, ale podieľajú sa na nej aj také komunikačné prostriedky, akými sú obal, resp. celkový vzhľad výrobku a reklama, prostredníctvom ktorých si zákazník uvedomuje existenciu daného tovaru s istým stupňom informácií (porov. Knappová, 1989, s. 28). Pragmatónymá plnia v spoločenskej komunikácii okrem základných funkcií typických, resp. spoločných pre všetky propriá, aj špecifické funkcie.

Problematikou klasifikácie funkcií charakteristických pre pragmatónymá sa komplexne zaoberala M. Knappová (1989, s. 29 – 30), ktorá vymedzuje nasledujúce **funkcie pragmatónym** v komunikácii:

1. Individualizačná, diferenciacia – pragmatónym individualizuje, diferencuje výrobok jednak v rámci rôzneho tovaru, ale predovšetkým v súbore výrobkov rovnakého sortimentu.

2. Komunikačná – uskutočňuje sa na základe známosti denotátu a jeho mena účastníkom komunikačnej situácie.

3. Charakterizačná – na základe informácií obsiahnutých v mene a vyplývajúcich z významu apelatíva charakterizuje pragmatónym výrobok z hľadiska jeho charakteru, resp. kvality.

4. Konotačná, asociácia – meno má navodiť k výrobku pozitívny vzťah a prebudiť v konzumentovi konotácie či asociácie, spojené so spotrebiteľským profilom tovaru, s emóciami a predstavivosťou.

5. Eufonická – ide o zvukové vyznenie mena, t. j. zvukový dojem, ktorý zanecháva.

6. Emocionálna, psychologická – názvy pragmatónym majú spotrebiteľa upútať a podnietiť ho ku kúpe výrobku.

7. Reklamná – pragmatónym výrobok súčasne propaguje, reprezentuje jeho výrobcu, a preto ho používa na reklamné účely.

K. Gutschmidt (1989, s. 383 – 385) pripisuje názvom výrobkov tri druhy funkcií. Zhodnotil, že **hlavná funkcia** pragmatónym je totožná s funkciou proprií, t. j. názvy výrobkov slúžia na individualizáciu a diferenciaciu (skupín) objektov a umožňujú ich identifikáciu. Túto funkciu kvalifikuje ako spoločensky

nevyhnutnú. K špecifickým funkciám názvov výrobkov zaraďuje **reklamnú** (názov výrobku má upútať pozornosť, je dôležitou súčasťou reklamy) a **juris-tickú funkciu** (slúži na odlišenie názvov výrobkov a ochranných známk, ktoré sú chránené aj právne).

N. Janichová (2005, s. 53) sa venuje predovšetkým fenoménu reklamy, ale v rámci tejto problematiky sústredila pozornosť aj na vyčlenenie funkcií, ktoré plnia pragmatonýmá v spoločenskej komunikácii. Klasifikovala ich na základe toho, či sa vzťahujú na samotný produkt, expedienta alebo percipienta.

Funkcie vzťahujúce sa na:

1. produkt:

- a) *identifikačná* – slúži na vymedzenie, resp. odlišenie produktu od ostatných výrobkov,
- b) *obrazná* – dôležitú úlohu zohráva schopnosť názvu vyvolať konotácie, resp. asociácie,
- c) *informačná* – poskytuje informácie o produkte, jeho vlastnostiach;

2. expedienta:

- a) *identifikačná* – zahŕňa proces nominácie,
- b) *reklamná*,
- c) *funkcia právnej ochrany*;

3. percipienta:

- a) *identifikačná* – umožňuje opätovné poznanie produktu v triede toho istého alebo podobného druhu výrobkov,
- b) *apelová*,
- c) *záruka kvality a pôvodu výrobku*.

Aby však pragmatonýmá mohli plniť uvedené funkcie, musia byť **originálne**, **expresívne**, **valorizačné** (zhodnotenie pragmatoným je nevyhnutné, ide o reklamný ťah) a **informačne nosné** (mali by sprostredkovať určité informácie o produkte) (Platen, 1997, s. 45 – 68).

Z uvedených klasifikácií týkajúcich sa funkcií pragmatoným možno súhrne vyvodiť komplexný pohľad na jednotlivé funkcie, ktoré plnia názvy výrobkov v spoločenskej komunikácii. Delíme ich na dve základné skupiny, patria k nim tieto funkcie:

I. ZÁKLADNÉ FUNKCIE:

Identifikačná (*nominačná, individualizačná, diferenciacná*) – dané funkcie slúžia ako súbor základných onymických funkcií na spoločensky podmienenú identifikáciu produktu v triede rovnakých, podobných alebo odlišných produktov. Vznik denotátu iniciuje spoločenskú potrebu pomenovať ho. Na základe názvu sa výrobok individualizuje, v súvislosti s osobitou povahou pragmatoným však možno tvrdiť, že názov produktu sa vzťahuje na celú skupinu rovnorodých objektov, resp. na jeden objekt až v konečnom dôsledku. Názov výrobku sa podieľa na jeho identifikácii a zároveň ho odlišuje od ostatných produktov.

II. ŠPECIFICKÉ FUNKCIE:

Informačná, resp. charakterizačná – pragmatonymum je nositeľom určitých inherentných a/alebo adherentných informácií o produkte a jeho vlastnostiach. Na základe miery informačnej hodnoty obsiahnutej v samotnom názve výrobku sa stáva viac či menej priezračným aj jeho význam.

Konotačno-asociačná – názvy výrobkov by mali v po(d)vedomí percipientov cielene podnecovať tvorbu pozitívnych konotácií a asociácií. Naopak, potlačiť by sa malo aktualizovanie negatívnych, nepríjemných alebo inak nevhodných konotácií a asociácií. Zdôrazňuje sa teda sila obraznosti pragmatonym, to znamená, že názvy výrobkov by mali byť v tomto zmysle slova účinné a efektívne sa podieľať na pozitívnom „imidži“ produktov.

Emocionálno-psychologická – názvy výrobkov majú pôsobiť na zmyslové vnímanie a emócie potenciálnych zákazníkov. Pragmatonymá by mali spotrebiteľov osloviť, prebudiť v nich zvedavosť, záujem, vybudovať dôveru, a tým úspešne ovplyvniť aj predajnosť výrobkov.

Reklamná – je dôležitou súčasťou komunikácie. Predstavuje jeden z komunikačných prostriedkov, ktorý sa efektívne podieľa na prenose informácií od producenta k spotrebiteľovi. Intenzívne sa zúčastňuje na propagácii výrobkov a ich ukotvení v po(d)vedomí širokej spotrebiteľskej verejnosti. Realizuje sa v súčinnosti s najrôznejšími reklamnými stratégiami a vždy so zreteľom na konkrétny kontext. Osobitný dôraz by sa mal klásť najmä na propagáciu takého tovaru, ktorého kvalitu nie je schopný zákazník bezprostredne overiť.

Ochranná – registrácia označení tovaru ako ochranných známkov zaručuje výrobcom právnu ochranu pred zneužitím ich pomenovania zo strany konkurencie. Zaregistrovaný názov má oproti ostatným neregistrovaným pomenovaniám výrobkov veľkú výhodu, ktorá spočíva najmä vo výhradnom práve uplatňovať ten-ktorý zaregistrovaný názov a spájať ho vždy iba s jedným výrobcom, resp. jednou firmou na trhu.

Treba si uvedomiť, že jednotlivé funkcie navzájom rozlične spolupracujú, pravdaže, pri jednotlivých názvoch výrobkov je to rozdielne.

Informačná hodnota pragmatonym

Pri pomenovaní akte ide o spoločensky podmienenú identifikáciu. Rozvojom hospodárskej, priemyselnej a obchodnej sféry bolo nutné rozlišovať medzi narastajúcim počtom rôznorodých výrobkov, t. j. denotátov patriacich do skupiny pragmatonym. Informácie, ktoré môžu pragmatonymá v spoločenskej komunikácii podávať, rozlišujeme na mimojazykové (motivačno-modelová analýza) a jazykové (štruktúrna analýza).

Okrem základných a špecifických funkcií plnia pragmatonymá aj **komunikačné ciele**. V tejto súvislosti nadväzujeme na spomínanú informačnú, resp. charakterizačnú funkciu pragmatonym, ktorú v tejto časti príspevku bližšie ozrejmujeme.

E. Pícha (1989, s. 36) zaviedol pojem *informačná hodnota vlastného mena*, ktorý vymedzil ako „schopnosť vlastného mena vypovedať o denotáte“. Informačná hodnota propria sa podľa neho skladá z dvoch zložiek, a to *stabilnej* (tvorí ju kategoriálny význam vlastného mena a onymicky dištinkatívne významové komponenty) a *motivačnej* (predstavujú ju asociácie s významom motivačného apelatíva) (Pícha, 1989, s. 36).

Pod pojmom **informačná hodnota pragmatónym** rozumieme ich schopnosť charakterizovať denotát, sprostredkovať príjemcovi, resp. spotrebiteľovi základné informácie o produkte sériovej výroby, tzn. oboznámiť ho s inherentnými (napr. zloženie výrobku, jeho tvar, veľkosť, balenie, množstvo (gramáž, objem, počet kusov), (prí)chuť, farba, konzistencia, kvalita a pod.) a/alebo adherentnými vlastnosťami (napr. priama (geografická) či nepriama (symbolická geografická) spätosť produktu s miestom jeho výroby, účel výrobku, jeho následné použitie, spotrebiteľský charakter atď.). Samotné pragmatónymá predstavujú základný zdroj informácie sprostredkovanej medzi výrobcom a spotrebiteľmi.

Odlíšny stupeň informačnej hodnoty proprií závisí od rozdielneho stupňa uvedomenia si vzťahu medzi propriom a jeho pôvodným apelatívnym alebo propriálnym významom (Imrichová, 2006, s. 62). V onymickom systéme chrématónym vyčlenil E. Pícha (1989, s. 36 – 38) šesť stupňov ich informačnej hodnoty. Najvyššiu informačnú hodnotu v rámci chrématónym majú ambimodálne mená, čiže pomenovania v platnosti vlastného mena, ktoré sú jasne motivované apelatívnym významom svojich zložiek (napr. *Slovenské národné divadlo*, *Východoslovenské železiarne*). Nižšou informačnou hodnotou sa vyznačujú chrématónymá, ktoré majú svoj pendant v apelatívnej lexike, pričom apelatívny význam je obsahom denotátu označeného propriom. Patria tu vlastné mená umeleckých výtvorov, napr. názvy kníh, učebníc a odborných príručiek. Na ďalšom stupni informačnej hodnoty sú chrématónymá, ktoré vznikli motiváciou istým onomaziologickým príznakom, ten je spoločný pre denotát označený apelatívom i jeho propriálnym náprotivkom. Napr. pri názvoch výrobkov je to vôňa (názvy mydiel: *Klinčeky*, *Citrón*). Na nižšom stupni sa nachádzajú chrématónymá utvorené metonymicky (názvy vlakov: *Šarišan*, *Zemlín*). Ďalšiu skupinu utvárajú metaforicky motivované mená (ergonymum *Strana zelených*). Najnižšou informačnou hodnotou disponujú chrématónymá, ktoré vznikli z potreby rozlíšiť jednotlivý druh v rade rovnorodých javov, najmä typov výrobkov (*Karla*, *Lýdia* ako vlastné mená typov spální).

Podľa miery informačnej hodnoty logónym a ich významovej priezračnosti rozdeľuje M. Imrichová (2002, s. 71 – 73, aj 2006, s. 62 – 63) obchodné mená do troch skupín, a to *logonymá s vysokou informačnou hodnotou*, *so štandardnou mierou informačnej hodnoty* a *s nízkou/žiadnou informačnou hodnotou*.

V rámci unifikácie onomastickej terminológie možno ponechať Imrichovej klasifikáciu informačnej hodnoty a uplatniť ju v modifikovanej miere aj na analyzovanom korpuse pragmatónym.

Pragmatonymá s vysokou informačnou hodnotou

Túto skupinu reprezentujú jednoslovné (*Bryndza, Cmar, Maslo, Oštiepok, Žinčica* a pod.), zväčša však viacslovné pragmatonymá ambimodálneho charakteru (*Eidam na vyprážanie, Hrudkový syr mliekarenský 30 %, Kozi biojogurt, Nízkoťučný jogurt s probiotickou kultúrou aloe vera 150 g, Pareničky čerstvé* atď.). Keďže sú tieto pragmatonymá motivované apelatívnym významom jednotlivých členov, z ktorých sa skladajú, vyznačujú sa vysokým stupňom významovej priezračnosti. Skupinu pragmatonym s vysokou mierou informačnej hodnoty a zároveň významovej priezračnosti predstavujú názvy tvorené tzv. opisným pomenovacím postupom.

Pri sprostredkovaní informácií plnia zaujímavú funkciu jednoslovné kompozitá či už domáceho pôvodu, alebo hybridného charakteru. Percipientovi však musí byť význam cudzích komponentov hybridných kompozít známy. Na ploche pragmatonym pozostávajúcich z jediného člena je ukotvený obsah s vysokou informačnou hodnotou, napr.: *Čokopena* (čokoládová pena), *Gastrooštiepok* (oštiepok určený na gastronomické účely), *Minimaslo* (malé maslo, presnejšie maslo s gramážou 10 g).

Vysokú mieru informačnej hodnoty vykazujú viacslovné pragmatonymá, ktoré poukazujú nielen na druh výrobku, resp. jeho zloženie, ale aj priamo na miesto vzniku, resp. výroby denotátu (*Kysucký jogurt biely, Mäkký žilinský tvaroh, Nitriansky tučný hrudkovitý tvaroh, Oravský oštiepok, Selčiansky jogurt smotanový, Zvolenský Zákys biely 240 ml* atď.).

Ako možno vyvodit' z uvedených príkladov, skupina pragmatonym s vysokou informačnou hodnotou je významovo dostatočne priezračná. V závislosti od počtu členov pragmatonym sa však stupeň významovej transparentnosti pohybuje na osi **vysoká – maximálna informačná hodnota**. Je zřejmé, že jednoslovné názvy ambimodálneho charakteru sprostredkujú obmedzenú informáciu, slúžia výhradne na všeobecnú identifikáciu druhu výrobku a na jeho odlišenie od ostatných druhov výrobkov. Aj napriek tomu možno konštatovať, že majú vysokú mieru informačnej hodnoty a sú významovo priezračné. Samozrejme, že je evidentný rozdiel v miere sprostredkovanej informácie medzi jednoslovnými a viacslovnými pragmatonymami, ktoré čerpajú z apelatívnej lexiky.

S presnejším určením výrobku, a teda so zvyšovaním miery informačnej hodnoty priamoúmerne stúpa aj počet členov samotného pragmatonyma. Porovnajme pragmatonymum *Maslo* (živočišny tuk získaný z kravského mlieka) s viacslovnými pragmatonymami *Čerstvé maslo* (nedávno vyrobené maslo), *Maslo 100 g* (maslo s gramážou 100 g), *Maslo – bloky* (maslo, ktoré sa predáva v blokoch, veľkých kusoch, určených najmä do gastronomických zariadení), *Maslo s jogurtom* (maslo s prídavkom jogurtu) a i. Nepopierame, že miera informačnej hodnoty v prvom uvedenom prípade je vysoká, ale zároveň usudzujeme, že sa zvyšuje s presnejšou charakteristikou príslušného výrobku.

Pragmatonýmá so štandardnou mierou informačnej hodnoty

Skupinu pragmatoným so štandardnou, resp. priemernou mierou informačnej hodnoty predstavujú prevažne tzv. opisno-komerčné názvy. Komerčná časť pragmatoným nemá sama osebe takmer žiadnu informačnú hodnotu, vo väčšine prípadov nie je významovo priezračná, informačnú hodnotu názvu však vyzdvihuje práve opisná časť pragmatoným. Zatiaľ čo môže komerčný element z uvedených dôvodov do istej miery zmiasť spotrebiteľa, opisný prvok názvu sa ho snaží stručne informovať, preto je miera sprostredkovanej informácie priemerná, nie je ani vysoká, ale ani nízka. Zaraďujeme sem názvy, ako napr.: *Activia jogurt Sladká biela*, *Activia nápoj Zakysaný biely*, *Avin – syr s ušľachtilou plesňou*, *Balada – zmesná tuková nátierka*, *Danette krém čokoláda – dezert*, *Danone SuperCrema Jahoda*, *Levik – tavený syr* atď.

Štandardnú mieru informácie sprostredkujú metaforicky utvorené opisno-komerčné pragmatonýmá, pri ktorých sa na objasnenie uvádza označenie druhu výrobku (*Dobrá mama jogurt jahoda*, *Fantasia jogurt s čokovločkami*, *Slovenská bryndza BABIČKA*, *Šľahačka ľahké pokušenie a i.*).

V tejto súvislosti možno spomenúť aj opisné názvy utvorené na metaforickom princípe nominácie, pri ktorých je z pomenovania zrejme základné zloženie výrobku, prostredníctvom čoho dokáže percipient v prevažnej miere správne identifikovať samotný denotát (*Kukurica čerstvá (oštiepok)* – oštiepok v tvare kukurice, *Ovčí bochník* – nie je to chlieb plnený syrom, ale ovčí syr v tvare bochníka, *Sýrové slimáčky* – nejde o slimáky so syrom alebo syrovou omáčkou, ale o syr vyrábaný v tvare slimákov, *Údený salámový syr* – názov nepredstavuje údený syr s prídavkom salámy, ale v tvare salámy atď.). Ak percipient neporozumie dostatočne obrazným pomenovaniu, môže dôjsť k prenosu skreslenej, resp. mylnej informácie, preto v závislosti od stupňa skúsenostného a vedomostného komplexu percipientov môže dôjsť v rámci tejto skupiny názvov k eventuálnemu preskupovaniu aj ku triede pragmatoným s vysokou mierou informačnej hodnoty.

Prechodnú skupinu medzi pragmatonýmami so štandardnou a nízkou mierou informačnej hodnoty tvoria názvy, v ktorých sa uplatňujú cudzie slová (napr. *Cottage cheese pažitka*, *Klasik drink jahoda*, *L'acti drink biely*, *Skimmed* a pod.). Je samozrejme, že ich informačná miera a priezračnosť závisí od stupňa jazykových kompetencií spotrebiteľa, čiže ovládania príslušného cudzieho jazyka, z ktorého sa pri nominácii pragmatoným čerpá. Ak percipient nepozná dané cudzie slová, majú pre neho pragmatonýmá nízku, resp. nulovú informačnú hodnotu.

Pragmatonýmá s nízkou informačnou hodnotou

K pragmatonýmám s nízkou informačnou hodnotou patria názvy, ktoré plnia identifikačnú a predovšetkým reklamnú funkciu. V tejto súvislosti možno hovoriť o tzv. komerčných názvoch, ktoré vznikli na základe reklamného pomenovacieho postupu. Táto skupina pragmatoným je porovnateľná s najnižším

stupňom informačnej hodnoty, ktorý vymedzil E. Pícha (1989, s. 37). Spomínaný druh pragmatoným vznikol len z potreby pomenovať a odlíšiť jednotlivý druh výrobkov v rade rovnakých, resp. podobných produktov.

Táto skupina pragmatoným sa síce vyznačuje zaujímavosťou, schopnosťou upútať pozornosť zo strany spotrebiteľa, ale miera informácie je oslabená, v niektorých prípadoch až natoľko, že možno v rámci uvedenej skupiny názvov rozlišovať okrem pragmatoným s **nízkou informačnou hodnotou**, aj **názvy so žiadnou, resp. nulovou informačnou hodnotou**. Z toho vyplýva, že uvedenú skupinu pragmatoným reprezentujú názvy, ktoré sú zvláštne, osobité, ale z významového hľadiska do malej, resp. nulovej miery zrozumiteľné.

Zaraďujeme sem jednoslovné názvy, ktoré vznikli transonymizáciou. Pri pragmatonýmách motivovaných literáronymami (*Matko, Kubko*) možno uvažovať o nízkej informačnej hodnote v takom prípade, ak spotrebiteľ pozná rozprávkový príbeh o valachoch Kubkovi a Matkovi, ktorý mu predznačuje bližšiu spätosť výrobku s pastierstvom. V uvedených názvoch je prítomný čiastočný pragmatický aspekt, ktorý je zakotvený v deminutívnej podobe, čím sa akcentuje poukaz na detského spotrebiteľa, resp. určenie výrobku primárne uvedenému okruhu konzumentov. Miera informačnej hodnoty, ako aj významová priezračnosť je veľmi nízka, pretože pragmatonýmá priamo nepoukazujú na druh výrobku, čiže na to, že ide o tvarohové dezerty, ale ich nepriamo začleňujú do oblasti mliečnych výrobkov.

Nulovú mieru informácie poskytujú názvy, ktoré sú motivované antroponymami (*Dodo* – kakaový termizovaný dezert so smotanou). Takýto typ pragmatoným je absolútne nepriezračný.

Slabú informačnú hodnotu majú aj jednoslovné pragmatonýmá vzniknuté v procese transonymizácie, ktoré vyjadrujú nepriamu, čiže symbolickú príslušnosť k regiónu, v ktorom sa denotát vyrába (*Bebrava, Gorovec, Javorník, Volovec, Vršatec*). V závislosti od vedomostného komplexu percipientov možno hovoriť o nízkej alebo žiadnej informačnej hodnote. Taktiež tu možno zaradiť viacslovné názvy poukazujúce na tradičné prvky a symbolickú spätosť s oblasťou, z ktorej denotáty pochádzajú. Ide o pragmatonýmá, ktoré vznikli kombinovaným spôsobom, t. j. prvý člen názvu bol utvorený proprializáciou a druhý člen transonymizáciou (*Karička Širava, Karička Zemplín*). Nízkym stupňom významovej priezračnosti sa vyznačujú aj derivované pragmatonýmá (*B♥novec, Humenáčik*).

Patria sem tiež názvy, ktoré sú utvorené metaforicky a je pri nich nutná väčšia miera predstavivosti (*Aksamit, Karička Favorit, Primáš, Tatranský Rival, Unikát* a i.). Slabú informačnú hodnotu možno prisúdiť nielen jednoslovným komerčným názvom, ale aj viacslovným opisno-komerčným názvom, ktoré špecifikujú tovar iba sčasti, resp. minimálne. Ide o pragmatonýmá, pri ktorých nie je vôbec jasné, alebo je málo zřejmé, o aký druh výrobku ide (*Antiviro jahodové, Brejky VANILKA, Duetko – vanilkový s jahodami, Figureta ananás 145 g, Minsy neúdené, Oravan údený, Ovocný Raj čierna čerešňa, Sabináčik jahodový, Smotanové kúzlo jahoda atď.*).

Začleňujeme sem aj názvy, ktoré sú utvorené nepriamym procesom nominácie, a to metonymicky (*Koliba, Kravička, Merino*). V závislosti od špecifikácie denotátu ukotvenej v samotnom pragmatonymy sa zvyšuje miera informácie. Názvy ako *Koliba porcovaná* a *Merino – údený* možno s ohľadom na vedomostný komplex percipientov eventuálne začleniť k pragmatonymám so štandardnou mierou informácie.

Absolútne nepriezračné sú jednoslovné názvy, ktoré vznikli skracovaním (*Goldamer – gold + edamer, Lasyr – lahôdkový syr, Raslo – stužený tuk* podobajúci sa maslu (*maslo*), ktoré sa vyrábalo v Rimavskej Sobote, *Unis – univerzálny syr* atď.).

Na záver

K výrobkom každodennej spotreby neodmysliteľne patrí aj ich propagácia. Pragmatonymá môžu same osebe disponovať nízkou alebo nulovou mierou informácie a významovej priezračnosti, avšak sila reklamy nie je vôbec zanedbateľná.

Bez intenzívnej reklamnej stratégie, ktorá sprevádzala výrobok pod názvom *Figureta jahoda 145 g*, by sa uvedené pragmatonymum spájalo rôznym spotrebiteľom s rozličnými výrobkami určenými prevažne na konzumáciu. Pomenovanie evokuje spätosť so zdravou výživou, napr. s mäsli tyčinkami alebo cereáliami s príchuťou jahody, ktoré sa obvykle konzumujú s mliekom. Názov môže svojou podobou pripomínať aj jahodový nápoj alebo výživový doplnok stravy vo forme tabliet alebo prášku, ktorý účinne pôsobí pri redukcii hmotnosti. Až zásluhou reklamy sa vytvorila pevná väzba medzi názvom výrobku a samotným produktom, resp. jogurtom s 0 % obsahom tuku.

Z uvedeného vyplýva, že všetky pragmatonymá plnia komunikačné ciele, ale v rozličnej miere. Niektoré názvy podávajú svojim spotrebiteľom vyčerpávajúce informácie, iné ich zase oboznamujú iba minimálne. Fungovanie pragmatonym v komunikácii dokáže ovplyvniť akýkoľvek druh printovej alebo mediálnej reklamy, ktorá sa adekvátnym spôsobom podieľa na prenose informácie a podnetoch na jej jednoduchšie zapamätanie v po(d)vedomí percipientov, resp. spotrebiteľov. Treba tiež vyzdvihnúť fakt, že miera informačnej hodnoty sa mení v závislosti od aktuálneho skúsenostného komplexu konzumentov. V tejto súvislosti by bolo adekvátne zrealizovať socionomastický výskum, ktorého predmetom by bolo zistiť a štatisticky vyhodnotiť priezračnosť reprezentatívnej vzorky pragmatonym, ale aj pomer správne identifikovaných názvov.

LITERATÚRA

GARANČOVSKÁ, Lenka: *Analýza pragmatonym mliekarenského priemyslu na Slovensku*. Banská Bystrica: FHV UMB 253 s. [Rukopis dizertačnej práce].

- GUTSCHMIDT, Karl: *Funkcia názvov výrobkov v spoločenskej komunikácii z hľadiska jazykovej kultúry*. In: Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie, Smolenice 6. – 8. máj 1987. Zost. M. Majtán. Bratislava: JULŠ SAV 1989, s. 383 – 388.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: *Stylistika a ...: súčasná situace stylistiky*. Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- IMRICHOVÁ, Mária: *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Fakulta humanitných a prírodných vied 2002. 142 s.
- IMRICHOVÁ, Mária: *Obchodné meno v jazykovo-komunikačných súvislostiach*. In: Sociálny kontext onymie. Ed. J. Krško. Banská Bystrica: UMB FHV Banská Bystrica 2006, s. 31 – 73.
- JANICH, Nina: *Werbesprache. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: Gunter Narr Verlag 2005. 272 s.
- KNAPPOVÁ, Miloslava: *Funkční a jazykově kulturní aspekty pragmatonym*. In: Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988. Red. R. Šrámek a L. Kuba. Brno: ČSAV 1989, s. 27 – 34.
- KRUPA, Viktor: *Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava: VEDA 1980. 168 s.
- LOTMAN, Jurij Michajlovič: *Text a kultúra*. Bratislava: Archa 1994. 100 s.
- PÍCHA, Emil: *Informačná hodnota chrématonym*. In: Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988. Red. R. Šrámek a L. Kuba. Brno: ČSAV 1989, s. 35 – 39.
- PLATEN, Christoph: *Ökonymie. Zur Produktnamen-Linguistik im Europäischen Binnenmarkt* (Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie 280). Tübingen: Niemeyer 1997. 243 s.

Od ameriky cez talianov, maďarov, mongolov až po turecké hospodárenie (Národné stereotypy v jazykovej praxi)¹

Lenka Garančovská

Škola úžitkového výtvarníctva, Košice

Úvod

Stereotypy sú súčasťou sociálnej rekonštrukcie reality. Vytvára si ich každý národ, pretože pomáhajú pri generalizovanej alebo, inak povedané, aj zjednodušenej orientácii vo svete. „Naša myseľ stereotypy potrebuje, aby si uľahčila roztriedovanie podnetov“ (Krátka, 2009, s. 66). Ľudia jednoducho potrebujú určité „škatulky“, do ktorých si ľahko zatriedia ostatných. Podľa starého vtipu založeného na národných stereotypoch robia v nebi Angličania policajtov, Francúzi kuchárov, Taliani plnia rolu milencov, oprava áut je výhradne v rukách Nemcov a všetko riadia Švajčiari. V pekle je situácia iná, úlohy sú rozdelené nasledovne: post policajtov zastávajú Nemci, kuchármi sú Angličania, autá opravujú Francúzi, v pozícii milencov sa nachádzajú Švajčiari a všetko riadia Taliani (iŽURNÁL, 2007).

Nielen vtipy, ale aj mnohé anekdoty a reklamné texty sú vybudované na princípe národných stereotypov. Hádám žiadne národné stereotypy nevyvolali taký rozruch ako novodobé kontroverzné dielo pod názvom *Entropa*, ktorej autorom je český umelec David Černý. Jeho satirické dielo poukazuje práve na rozdielne stereotypy súčasného (aktuálneho) vnímania jednotlivých členských krajín Európskej únie.

Národné stereotypy

Pojem **stereotyp** je primárne spätý s americkým žurnalistom W. Lippmannom (1922, s. 82), ktorý ho zjednodušene chápe ako „an ordered, more or less consistent picture of the world.“² Jestvuje niekoľko rôznych definícií, najčastejšie sa však pod stereotypom rozumie sociálna klasifikácia určitých skupín a ich reprezentácia pomocou zjednodušujúcich, neoveriteľných, zovšeobecňujúcich znakov, ktoré explicitne či implicitne predstavujú súbor hodnôt, úsudkov a predpokladov týkajúcich sa správania týchto skupín, ich vlastností, minulosti a vývoja (Jirák – Köpplová, 2003, s. 145).

Podstatu spomínaného pojmu zhrnul poľský filozof A. Schaff (1980, citované podľa Hansen, 2008, s. 30) takto: „...danach handelt es sich um ein Werturteil, das folgende Merkmale aufweist:

¹ Príspevok bol prednesený na 19. kolokviu mladých jazykovedcov v roku 2009 v Modre-Harmónii. Z technických príčin nebol publikovaný v zborníku VARIA XIX, preto ho prinášame v tomto ročníku (pozn. red.).

² ... usporiadaný, viac alebo menej nemenný obraz o svete. (voľný preklad autorky príspevku)

1. Den Gegenstand dieser Werturteile bilden vor allem Gruppen von Menschen (rassische, nationale, klassenmäßige, politische, berufliche, Geschlechtsgruppen u.ä.) und die mit ihnen verbundenen Beziehungen (z. B. Stereotyp der Revolution). Dabei werden die Merkmale der ganzen Klasse von Individuen zugeschrieben.

2. Die Genese des Urteils ist sozialer Natur; das Urteil basiert nicht auf einer Verallgemeinerung der eigenen Erfahrung, sondern wird von Generation zu Generation als Teil des kulturellen Codes tradiert; d. h. das Stereotyp ist von der eigenen Erfahrung unabhängig.

3. Das Urteil enthält immer eine emotionale – negative oder positive – Komponente.

4. Das Urteil kann entweder der Wirklichkeit entsprechen („kernel of truth“) oder völlig tatsachenwidrig sein.

5. Da dieses Urteil von der eigenen Erfahrung unabhängig ist, erweist es sich als stabil und gegen Veränderungen resistent.

6. Das Stereotyp hat die soziale Funktion des Schutzes und der Festigung von Wertvorstellungen, die in einer Gruppe, bzw. in einer Gesellschaft üblich sind.

7. Das Stereotyp ist immer mit einem Wort-Namen verbunden.“³

Hlavný pojem stereotyp zastrešuje okrem iného aj skupinu tzv. **národných/etnických stereotypov**. Hodnotia sa ako názory o triedach indivíduí, skupinách alebo objektoch, ktoré sú v podstate šablónovité spôsoby vnímania a posudzovania toho, na čo sa vzťahujú, nie sú produktom priamej skúsenosti indivídua, sú preberané a udržiavajú sa tradíciou (Nakonečný, 1997, citované podľa Oravcová, 2005, s. 173 – 174). Pod pojmom národný stereotyp sa rozumejú „zovšeobecnené predstavy o vlastnom národe/etniku (**autostereotyp**) alebo o iných národoch/etnikách (**heterostereotyp**). Vznikajú zvyčajne na základe osobných alebo sprostredkovaných skúseností“ (Mrvová – Sládek, 2006, s. 8).

R. Sternberg (2002, s. 406) opisuje utváranie jedného z druhov mentálnych nastavení, akými sú podľa neho aj stereotypy, nasledovne: „Najprve pozorujeme

³ Ide o zhodnocujúci úsudok, ktorý sa vyznačuje nasledovnými vlastnosťami: 1. Predmet tohto úsudku tvoria predovšetkým skupiny ľudí (na základe rasovej, národnostnej, triednej, politickej, profesijnej, rodovej a inej príslušnosti) a vzťahy, ktoré sú s nimi spojené (napr. revolučný stereotyp). Pritom sa vlastnosti určitej skupine pripisujú na základe jednotlivcov. 2. Vývoj úsudku má sociálnu povahu. Úsudok sa nezakladá na zovšeobecnení vlastných skúseností, ale trauje sa z pokolenia na pokolenie ako súčasť kultúrneho kódu, to znamená, že stereotyp nezávisí od vlastných skúseností. 3. Obsahuje vždy emocionálnu – negatívnu alebo pozitívnu – zložku. 4. Buď zodpovedá skutočnosti, alebo jej úplne odporuje. 5. Keďže úsudok nezávisí od vlastných skúseností, javí sa ako stabilný a odolný voči zmenám. 6. Plní sociálnu funkciu ochrany a upevnenia predstáv o hodnotách, ktoré sú pre danú skupinu, resp. spoločnosť obvyklé. 7. Stereotyp sa spája vždy s nejakým slovom, resp. slovným spojením. (voľný preklad autorky príspevku)

určitý príklad alebo skupinu príkladů nějakého vzoru, tato pozorování pak nespřávně zobecňujeme, abychom osvojili fakt, že všechny budoucí příklady budou tento vzor demonstrovat podobně.“ Zjednodušené, zaužívané a ustálené predstavy o príslušníkoch iných národov alebo o vlastnom národe majú univerzálnu platnosť. Národné stereotypy či mýty spojené s jednotlivými národmi a ich príslušníkmi sú teda dôsledkom tendencie ľudí zovšeobecňovať a zjednodušovať predmety⁴ z objektívnej reality. Každému národu sa pripisujú (či už pozitívne, alebo negatívne) atribúty na základe vnímania jednotlivca. Charakteristiky a vlastnosti, ktorými jednotlivec disponuje, sa následne priradujú aj k príslušníkom celej skupiny, a teda aj národu ako celku. Ide o štandardizovaný súhrn predstáv, úsudkov, názorov, presvedčení a informácií vzťahujúcich sa na príslušníkovurčitého národa/etnika. Je to jednoduchý spôsob, prostredníctvom ktorého možno zobrazit' celok (národ, národnostnú skupinu) pozostávajúci z mnohých rôznorodých súčastí (jednotlivcov) pripíšuť im identické vlastnosti. Tieto mýty majú svoje korene v (dávnej) minulosti, vyplývajú z priamych alebo sprostredkovaných skúseností a tradujú sa dodnes. Treba si uvedomiť, že národný stereotyp je kognitívnu kategóriou. „Je to **kognitívna schéma**, opiera sa najmä o kognitívnu stránku – zložku postoja“ (Oravcová, 2005, s. 174).

Národné stereotypy majú používatelia jazyka pevne ukotvené vo svojom jazykovom povedomí. Väčšina z nich sa odráža nielen priamo v samotných etnonymách (názvoch príslušníkov národov, kmeňov, národnostných menšín), ale aj v tzv. deetnonymách (prenesených použitíach etnických názvov, čiže v názvoch, ktoré sa apelativizovali), i mnohých slovách a slovných spojeniach od nich utvorených. Cieľom nášho príspevku je poukázať na to, ako sa prenášajú konotácie späť s etnonymami na jednoslovné i viac-slovné pomenovania, ktoré vznikli v procese deonymizácie/apelativizácie (napr. etnonymum *Škót* (obyvateľ Škótska) > deetnonymum *škót* (skúpy človek))⁵, a ako sa stávajú prirodzenou súčasťou ich významu. Ústrednou problematikou predkladanej štúdie je zodpovedať otázku, do akej miery sa v deproprializovaných apelatívach, konkrétne v deetnonymách a od nich utvorených pomenovaniach manifestujú národné stereotypy, aké emocionálne hodnotenia sa s nimi spájajú a či prevažujú skôr negatívne alebo pozitívne hodnotenia.

Výskum sme zrealizovali na základe bohatého korpusu pomenovaní, ktoré sme získavali systematickým excerptovaním zo základných kodifikačných príručiek slovenského jazyka dostupných na internetovej stránke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied – <http://slovník.juls.savba.sk/>. Pri zhromažďovaní materiálu sme uplatňovali metódu kľúčového hesla a jeho variácie (napr.: *Anglicko, Angličan, anglický*), pretože výsledky vyhľadávani

⁴ Pojem predmet sa tu chápe v tom najširšom zmysle slova.

⁵ Ako vidieť na uvedených príkladoch, vzťah medzi etnonymom a deetnonymom je založený aj na rozdielnom pravopise. Etnonymá sa radia k propriám, preto sa píšu s veľkým začiatočným písmenom, kým deetnonymá sa považujú za apelatíva a z toho dôvodu sa pri nich uplatňuje písanie malého začiatočného písmena.

neboli pri všetkých heslách týkajúcich sa jednej krajiny vždy identické. Takýmto spôsobom sme postupovali pri vyhľadávaní jednotlivých (príslušníkov) národov sveta, kontinentov, niekoľkých národnostných menšín a zaniknutých kmeňov.

Okruh skúmaných pomenovaní sme potom podrobili dôkladnej analýze a načrtli sme jednu z možných klasifikácií deetnoným, pri ktorej sme sa sústredili na ozrejmienie faktu, do akej miery sa v jednotlivých pomenovaniach uplatňujú, resp. neuplatňujú národné stereotypy. Spomedzi mnohých pomenovaní vyberáme a uvádzame zväčša najreprezentatívnejšie príklady. Pre lepšiu orientáciu ozrejmujeme aj ich význam, ktorý čerpáme z vyššie spomenutých zdrojov v parafrázovanej podobe.

Pokus o klasifikáciu národných stereotypov uplatňovaných v jazykovej praxi

Za národ, čiže etnikum treba považovať každé spoločenstvo ľudí utvorené na určitom území so spoločnou históriou, medzi ktorými existujú ekonomické vzťahy, hovoria navzájom zrozumiteľným jazykom a zachovávajú si svoje kultúrne špecifikum (Čeboksarov – Čeboksarovová, 1978, s. 28). Medzi najdôležitejšie znaky diferencujúce jednotlivé národy patrí predovšetkým ich kultúra. Kultúrne osobitosti si každý národ vytváral a uchovával prenášaním z pokolenia na pokolenie v priebehu svojho historického formovania. Zjednodušene možno povedať, že každý národ predstavuje iný svet. Nazeranie jedného sveta, resp. národa na iné svety, resp. národy a ich príslušníkov vytvára národné stereotypy, ktoré nachádzajú svoj odraz v jazyku.

Faktory podnecujúce tvorbu deetnoným nie sú vecou náhody, pretože ide o podmienený proces nielen na základe dobových okolností, ale aj vnímania, spôsobu myslenia a kultúry nositeľov daného jazyka. Vplyvom odlišného preceňovania, ale aj odlišného kultúrneho pozadia sa líšia nielen obrazy o svete (výber atribútov), ale aj pomenovania tých istých prvkov reality (Košková, 2006, s. 22).

1 Pomenovania, ktoré (ne)priamo odzrkadľujú stereotypy

V tejto časti príspevku by sme chceli poukázať na (de)jetnonymá, jednoslovné i viacslovné pomenovania od nich utvorených, ktoré odrážajú národné stereotypy či už explicitne, alebo implicitne. Na margo tejto skupiny slov a slovných spojení treba podotknúť, že v nižšie uvádzaných pomenovaniach nemožno viesť presnú a jednoznačnú hranicu medzi priamym a nepriamym zrkadlením národných stereotypov, preto obidva spôsoby začleňujeme do jednej spoločnej kategórie pomenovaní.

„Na rozdiel od frazém a parémii, ktoré zväčša explicitne sprostredkujú výpovede o rozličných postojoch alebo emocionálnom hodnotení etnika, príp. etnickej skupiny iným etnikom a môžu teda jazykovo stvárnovať isté stereotypy, lexikálna jednotka je implicitným nositeľom stereotypnej referencie. Vyplý-

va to z jej povahy (pomenúvacia platnosť slov, slovných a terminologických spojení). Inak povedané, kým frazeologické jednotky a parémie vypovedajú o interetnických vzťahoch a súvislostiach zväčša priamo, pri lexikálnych jednotkách tieto vzťahy nie sú explicitne vyjadrené“ (Košková, 2006, s. 22).

1.1 Zrkadlenie ľudských povahových a duševných vlastností

V rámci tejto skupiny pomenovaní možno uvažovať o zrkadlení pozitívnych a negatívnych ľudských vlastností typických pre isté etnikum až do takej miery, že sa preniesli do jazykovej praxe, stali sa bežne (stereotypne) zaužívanými. Za zaujímavý možno považovať fakt, že väčšina z nich upozorňuje práve na negatívne povahové vlastnosti. Spomenutý fakt pravdepodobne súvisí s obhájením či obranou miesta každého národa v spoločnosti a v konfrontácii s inými národmi a ich príslušníkmi. Stereotypy sú podľa W. Lippmanna (1922) akýmsi obranným mechanizmom.

1.1.1 Pozitívne vlastnosti

1.1.1.1 Dochvilnosť

Z pomenovaní, ktoré sa vyznačujú pozitívne vnímanými charakterovými črtami, ako je presnosť či dochvilnosť, možno uviesť dva reprezentatívne príklady: *nemecká presnosť*, *švajčiarska presnosť* (veľmi presný), *presný ako švajčiarske hodinky* (veľmi presný; spája sa to s presnými časomierami vyrábanými na prelome 18. a 19. storočia pre švajčiarske železnice).⁶

1.1.1.2 Pokoj, rozvážnosť

Pokoj, rozvaha, zachovanie si chladnej hlavy v stresových situáciách alebo riešenie problémov s prehľadom, resp. nadhľadom sa pripisuje Angličanom, čo sa manifestuje v jazykovej jednotke *pokojný ako Angličan*. S istotou však nemožno tvrdiť, že uvedený príklad predstavuje výhradne pozitívnu charakterovú črtu, lebo v niektorých situáciách ju používatelia jazyka chápu skôr úsmevne, resp. uplatňujú ju ironicky.

1.1.1.3 Galantnosť

Túto skupinu reprezentuje jediný príklad, ktorý sa spája so stereotypnou predstavou Slovákov o galantnosti Francúzov. Uvedený národný stereotyp má nasledovnú jazykovú realizáciu: *galantný ako Francúz*.

1.1.2 Negatívne vlastnosti

1.1.2.1 Neporiadkumilovnosť, neporiadnosť príslušníkov etnika

Švajčiari patria k jedným z mála národností, ktoré sa môžu pochváliť udržovaním čistoty a poriadkumilovnosťou. Je zaujímavé, že v slovníkoch nenájdeme s týmto etnonymom ustálené slovné spojenia v uvedenom pozitívnom zmysle slova, napr. „*(poriadok) ako u Švajčiarov*“ a pod. Naopak, jestvuje niekoľko slovných spojení, ktoré poukazujú práve na negatívnu vlastnosť – neporiadkumilovnosť. V bežnej reči tak možno počuť frazeologické prirovnania: *ako u cigánov* (kde je veľký neporiadok, veľká špina), *otrhaný ako cigán* (neporiadne oblečený, neupravený), *špinavý ako cigán* (veľmi špinavý).

⁶ K významu tejto frazémy pozri tiež kap. 1.4.

Teoreticky možno aj *švába* (škodcu v domácnostiach živiaceho sa odpadkami) spájať s jedným z príslušníkov hornonemeckých kmeňov, avšak to by mohlo protirečiť stereotypom o Nemcoch (Hansen, 2008, s. 38).

Koniec koncov tu možno zaradiť príklady ako *turecké hospodárenie* (neporiadne, zlé hospodárenie, nedobre organizovaná výrobná činnosť) alebo *balkánsky syndróm* (neporiadok, chaos).

1.1.2.2 Lakomstvo

Negatívne duševné vlastnosti ľudí zvyčajne pripisujú jednotlivé národy iným národom, nie samy seba. K jednej z negatívne hodnotiacich vlastností patrí aj lakomstvo, ktoré nachádza svoje jazykové uplatnenie v nasledujúcich deetnonymách, napr. v pejoratíve *škót* (skúpy, lakomý človek), z čoho sa odvodilo aj spojenie *škótska šetnosť* (prehnaná šetnosť pripisovaná tradične Škótom), *žid* (ziskuchtivý človek), expresívne *židák* (skupáň) alebo v lexikalizovanom prirovnaní *skúpy ako žid* (veľmi skúpy). Doklady nachádzame aj v umeleckej literatúre, najmä v tvorbe B. Slančíkovej Timravy. Napr.: *trhuje sa ako žid* (veľmi sa jedná) alebo *horší od žida* (skúpejší, lakomejší).

1.1.2.3 Klamstvo, faloš, zlodejstvo

K etnickým či národným stereotypom odrážajúcim klamstvo patria v ponímaní slovenského národa jednoznačne také slová i slovné spojenia, v ktorých sa nachádzajú či už v substantívnej, adjektívnej, alebo verbálnej podobe Cigáni. Napr.: *cigán/ka* (klamár/ka), z toho odvodené aj sloveso *cigániť* (klamať), aj *zacigániť*, *ocigániť* (zaklamať, oklamať), čo sa odráža aj vo frazémach a spojeniach: *cigánovi ani pravdu neveria*, *cigán iba vtedy pravdu povie, keď sa pomýli*, *cigáni až sa hory zelenajú* (klame bez rozpakov), *cigáni akoby čítal* (bezočivo klame), vsuvka v reči *aby som necigánil* (nerád by som hovoril nepravdu), *cigánske oči* (vo význame falošné), *cigánsky plač*, *cigánsky smiech* (falošný).

Zlodejstvo ako také sa uplatňuje v nasledujúcich výrazoch: *cigán/ka* (zlodej/ka), *cigána netreba učiť kradnúť*, *cigán a zlodej všetko jedno*. K tejto kategórii možno zaradiť aj deetnonymum *apač* (vo význame zločinec).

1.1.2.4 Temperament

Súhrn vlastností určujúcich správanie a reakciu na vonkajšie podnety sa stal determinantom pri odraze národných stereotypov s ich konkrétnou realizáciou v jazykovej praxi. Patria sem pomenovania typu *ako u Talianov* (čo súvisí s ich horúcou krvou, výbušnou povahou), *talianska domácnosť* (hlučná, s hádkami na dennom poriadku), *cigánska krv* (človek prudkej, nepokojnej povahy), *divý ako Indián*, deetnonymum *indián* (človek prudkej povahy, divý, necivilizovaný), (*tvrdá*) *ruská nátura* (tvrdý, drsný človek).

1.1.2.5 Hlučnosť, hlučné správanie

Ako reprezentatívne prvky tejto skupiny sem možno zaradiť deetnonymum *huróni* (vrieskajúci ľudia, utvorené od príslušníkov severoamerického indiánskeho kmeňa) a od toho odvodené aj spojenia *hurónsky rev*, *hurónsky vresk* (veľký krik). Spomenúť treba aj výrazy *bengál* (hurhaj, lomoz, krik), (*u*)*robiť*

bengál (krik, poplach, výtržnosť). Napr. *Chystajú sa do bitky, bude bengál.* (u P. Karvaša). Ale aj frazeologické prirovnanie *je tu ako v židovskej škole* poukazuje na veľmi hlučné prostredie.

1.1.2.6 Hýrivý spôsob života

Ide o jediný príklad s týmto v prevažnej miere negatívnym stereotypným vnímaním a jeho odrazom v jazyku, ktorý je zastúpený príslovníkmi Flámska. Deetnonymum *flám* sa odvodzuje z nemeckého „Flammänder“, ktoré prešlo z češtiny do slovenčiny v hovorovej podobe „flamender“ (hýrivec) (Machek, 1977, s. 144). V jazyku sú k dispozícii jeho deriváty *flám* (rušná nočná zábava spojená s hýrením) a *flámovať* (zabávať sa zväčša v noci a hýriť).

1.1.2.7 Nepriateľské, ba až podliacke správanie

Stereotypy majú zväčša svoje korene v histórii, možno uvažovať aj o tzv. historických stereotypoch. V našom jazyku sú najčastejšie späté s Turkmi a Tattármi. Samotné deetnonymum *turek* aktivizuje príznak nebezpečného nepriateľa, ktorý už v dnešnej dobe vôbec nezodpovedá súčasným stereotypom Slovákov o Turkoch. Spomenutú tézu možno ilustrovať na príklade príslovia *poturčenec horší ako Turek* (odrodilec vlastného národa je väčším nepriateľom ako príslušník iného národa). V jazyku teda jestvuje deetnonymum *poturčenec* vo význame odrodilec, ale aj sloveso *poturčiť sa* vo význame odrodiť sa, zmeniť presvedčenie.

Najmä autori umeleckých textov využívajú vo zvýšenej miere konotácie, ktoré majú svoje korene v historických stereotypoch, napr. *Udrel Turek zúrivo na Kamtel.* (S. H. Vajanský), *Bol by sa smial a vychluoval svojím tatárskym činom.* (J. Záborský). V prenesenom význame možno deetnonymum *tatár chápať* ako ukrutný človek, ničomník, podliak, čo vyplýva z histórie, pretože Tattári boli príslušníkmi výbojného mongolského kmeňa útočiaceho v Európe v 13. storočí. Od spomínaného deetnonyma bolo odvodené aj sloveso *odtatáriť* (ľahkomyselne prísť o niečo, stratiť, expresívne: zbaviť sa bez uváženia niekoho alebo niečo). Napr.: *Najhoršia chyba, akej sa vinohradník dopustí, je bezhlavo odtatáriť si úrodu.*, *Koho dostaneme, keď si ju (učiteľku) odtatárimo?* (F. Hečko).

K ďalším príkladom patrí napr. deetnonymum *vandal* (podľa názvu príslušníkov zaniknutého germánskeho kmeňa, ktorý sa vyznačoval surovým, bezohľadným správaním a barbarským devastovaním predovšetkým kultúrnych pamiatok).

1.1.2.8 Túlavý spôsob života

Sloveso *cigániť* i *cigánčiť* sa zriedka používa aj vo význame žiť ako Cigán, túlať sa po svete (*Vojak tulák! Večné cigánčenie...* alebo *Túlaš sa, cigániš svetom...* S. H. Vajanský). Možno uviesť aj ďalšie príklady: *cigánsky život* (neporiadny, neusporiadaný, kočovný, túlavý spôsob života). Taktiež tu možno spomenúť deetnonymum *apač* (vo význame tulák).

1.2 Fyzický vzhľad ľudí

Nielen vnútorné povahové a duševné vlastnosti ľudí vyvolávajúce či už pozitívne, alebo negatívne asociácie, ktoré sú do istej miery nepriamo späté s národnými a etnickými stereotypmi, ale aj vzhľad príslušníkov jednotlivých národov

a národnostných menšín sa podpisuje na vytváraní stereotypov. Napr.: *grécky nos* (veľký nos v jednej línii s čelom), *grécky účes* (vysoko vyčesaný uzol vlasov), *zarastený ako žid* (veľmi zarastený), *čínske oči*, *mongolské oči*, *japonské oči* (šikmé), *cigánske oči* (vo význame čierne oči), *čierny ako cigán/indián*, *kučeravý ako cigán*, *opálený ako cigán/indián* (mať pokožku tmavej farby, byť poriadne dohneda opálený), *indián* (vo význame veľmi opálený človek).

1.3 Jazyková bariéra, nepochopenie významu

V mnohých jazykoch existujú ustálené slovné spojenia vzťahujúce sa na rôzne národy, prostredníctvom ktorých sa vyzdvihuje neporozumenie jazyka, resp. nepochopenie obsahu či významu informácie, napr. frazeologizmus *to mi je španielska dedina* (nerozumiem tomu, je mi to neznáme, nezrozumiteľné) alebo združené pomenovanie *čínska reč* (neznáma, nezrozumiteľná reč). Aj na základe deetnonyma možno vyjadriť vyššie spomenutú negatívnu konotáciu, pritom nie je nutný ani žiaden kvalifikačný prívlastok, používateľom jazyka je zrejmy význam deproprializovaných apelatív. Sú to napr. označenia: *hotentot* (podľa príslušníkov juhoafrického kmeňa) a od neho utvorené dvojslovné ustálené pomenovanie *hotentotské vyjadrovanie* (nezrozumiteľné), *tatár*, *mongol*, *maďar/ako u Maďarov*, *talian* (nechápac, hlúpy človek, s ktorým sa nedá dohovoriť, dorozumieť). Za osobitný jav možno považovať aj skutočnosť, že zväčša nejde len o deetnonymá, ktorých jazyk je nášmu národu nezrozumiteľný, ale týka sa to aj príslušníkov národov teritoriálne menej (Maďarska, Talianska, Španielska), ale i viac vzdialených (Mongolska, Číny).

1.4 Hodnotenie kvality výkonov pracovnej činnosti

K reprezentatívnym zástupcom tejto podskupiny slovných spojení patria dva nasledujúce príklady: *rumunská technika* (technika zlej kvality), *čínsky tovar* (tovar nízkej kvality), v ktorých je zrejme nepriame negatívne hodnotenie národov. Uvedené príklady sa vzťahujú najmä na prácu ľudí a hodnotenie kvality výsledkov ich činnosti, čiže akosti výrobkov. Zaujímavý je práve fakt, že s nízkou kvalitou produktov sa obvykle nespájajú krajiny tretieho sveta, ale národy, ktoré nie sú z technologického hľadiska dostatočne vyvinuté, alebo ako je to v druhom prípade, keď je kvantita a s ňou spojená nízka cena výrobkov omnoho dôležitejšia ako ich samotná kvalita.

K tejto skupine deetnonymických pomenovaní patria nepochybne aj frazémy odrážajúce národné stereotypy, avšak s pozitívnymi hodnoteniami: *pracuje/funguje ako švajčiarske hodinky*. Odzrkadľuje sa tu povestná kvalitná, precízna, ba priam dokonalá výroba hodín a hodiniek. S pozitívnymi predstavami sa spája aj frazeologické prirovnanie *robi/pracuje ako Bulhar* (pracovitý, usilovný záhradník).

1.5 Odklon od (bežnej) normy správania

V mnohých európskych krajinách býva dobrým zvykom hosťi rozlúčiť sa pri odchode z návštevy alebo oslavy s hosťiteľom, a s ďalšími prítomnými

hostami. Odklon od tejto pre väčšinu európskych národov úplne bežnej normy správania sa pripisuje práve Angličanom. Uvedená skutočnosť sa preniesla aj do jazykovej praxe, čo možno manifestovať na príklade: *zmiznúť po anglicky* (odísť nenápadne, nepozorovane, bez rozlúčky).

Vo všeobecnosti sa označuje správanie vymykajúce sa normám bežného, zaužívaného, slušného správania ako tzv. *hotentotské správanie*, *hotentotské konanie* (necivilizované, hlúpe).

1.6 Nadmerná konzumácia cigariet a alkoholu

V jazyku sa môžu odzrkadliť prostredníctvom prizmy istého národa aj návyky obyvateľov druhého národa. K takým pomenovaniám, ktoré sa zároveň vo všeobecnosti chápu negatívne, patria napr. nadmerný konzum cigariet, ktorý sa v minulosti pripisoval Turkom, z čoho vzniklo lexikalizované prirovnanie *fajčiť ako Turek* (fajčiť veľa, náruživo), alebo nadmerné požívanie alkoholu, ktoré sa spája s Rusmi a s Dánmi, tiež v prirovnaniach *píje ako Rus* (veľmi veľa), *opitý ako Dán* (veľmi). Obraz spomenutých frazém však môžeme hodnotiť ako neaktuálny, pretože v súčasnosti je ťažké zistiť, ktorý národ viac holduje fajčeniu a alkoholu. Aj napriek uvedenej skutočnosti neboli tieto jazykové stereotypy vytlačené z jazykového používania.

2 Pomenovania bez zrkadlenia stereotypov

Do tejto druhej skupiny zaraďujeme substantíva i adjektíva odvodené od etnoným, ktoré sa vzťahujú na predmety a odborné termíny z rôznych oblastí života i práce ľudí. Mnohé pomenovania sa odvolávajú prostredníctvom deontonymických lexém na pôvod alebo miesto výskytu daných denotátov. Stereotypy by však mali obsahovať aj emocionálnu zložku. V nasledujúcich príkladoch reprezentujúcich uvedenú skupinu pomenovaní však tento jav absentuje. Niektoré slovné spojenia sú generalizované do takej miery, že sa stráca ich spätosť s krajinou, z ktorej pochádzajú alebo s ktorou sú istým spôsobom prepojené. „Symbolická platnosť motivujúceho etnonyma nevyjadruje postojové alebo citové aspekty vo vzťahu k príslušníkom etnika, ktoré sa stalo zdrojom motivácie jazykovej jednotky. Z toho vyplýva, že príslušné etnonymá s preneseným významom nevypovedajú o interetnických vzťahoch a nie sú nositeľmi etnostereotypnej informácie“ (Košková, 2006, s. 20).

2.1 Termíny z rôznych oblastí života a práce ľudí

2.1.1 Gastronomická terminológia

Anglické raňajky (výdatné), *cigánska pečenka* (aj ako jednoslovné pomenovanie *cigánka*), *čínsky čaj* (zelený), *francúzske zemiaky*, *grécky šalát*, *maďarská saláma*, *maďarský guláš*, *ruská zmrzlina*, *ruské vajce*, *ruský čaj* (čierny), *škótska whisky*, *španielska pečeň*, *španielske vtáčiky*, *švajčiarsky syr*, *švédske stoly*, *talianska zmrzlina*, *tatárska omáčka*, *tatársky biftek*, *turecká káva* (aj jednoslovný názov *turek*), *turecký med*.

2.1.2 Ekonomické termíny

Anglická dražba (dražba, pri ktorej sa cena vydraženého predmetu postupne zvyšuje), *holandská dražba* (dražba, pri ktorej sa vydražený predmet získava za nižšiu cenu, ako je vyvolávacia cena).

2.1.3 Terminológia z oblasti vedy

Arabské číslice, *arabská filozofia*, *arabské písmo*, *čínska filozofia*, *čínske písmo* atď.

2.1.4 Označenia chorôb

Anglická choroba (rachitis, čiže krivica), *ázijská chrípka*, *francúzska choroba* (pohlavná choroba – syfilis), *španielska chrípka* (aj jednoslovné pomenovanie *španielka* – druh chrípky na konci 1. svetovej vojny v Španielsku).

2.1.5 Športová terminológia

Anglický skok (v dostihoch), *eskimácky obrat* (na kajaku alebo kanoe, ide o otočenie lode o 360°, do vody a z vody okolo pozdĺžnej osi), *francúzsky skok* (v dostihoch), *írska lavica* (v dostihoch), *kanadský hokej* (ľadový), *ruský hokej* (s loptičkou na ľade), *thajský box*, *švédka debna* (telocvičné náradie).

2.1.6 Šach

Indická obrana (špeciálny spôsob obrany v šachu), *španielska hra*, *španielska partia*.

2.1.7 Karty

Francúzske karty, *talianske karty*.

2.1.8 Zoologická terminológia

Arabský kôň (aj jednoslovný názov *arab*), *francúzsky hrvoliak* (holub), *iránsky kôň*, *kobra indická*, *nórska koza* (plemeno s dobrou mliečnou a mäsovou úžitkovosťou), *španielsky strakatý dobytok*, *tiger bengálsky* a i.

2.1.9 Kynologická terminológia

Anglický stavač, *eskimácky pes* (plemeno severského ťažného psa používaného v polárnych krajoch Severnej Ameriky a v Grónsku), *írsky seter*, *nemecký vľčiak*, *ruský chrt*, *škótsky seter*, *škótsky teriér* atď.

2.1.10 Botanická terminológia

Čínska ruža, *indické figy*, *japonská čerešňa*, *kanadské jablká*, *kosatec nemecký*, *lišajník islandský*, *španielsky melón*, *tamariška francúzska* a i.

2.1.11 Terminológia z oblasti záhradnej architektúry

Anglický park (predstavuje spôsob úpravy krajiny, kde sa dôraz kladie na prirodzenosť krajiny, súhru trávinatej i vodnej plochy), *čínska záhrada* (ústredným motívom je jazero, príp. jazierko, pergoly, mosty, mostíky, ide o estetickú kombináciu prírodných prvkov typických pre Čínu), *francúzsky park* (typ symetrickej záhrady, v ktorej dominujú zelené záhony, kríky i vyššie porasty vytvárajúce ornamentálne obrazce v spojitosti s fontánami a inými záhradnými plastikami), *holandská záhrada* (typ záhrady s rôzne tvarovanými kvetinovými záhonmi, v ktorých sú najčastejšie vysadené rôzne druhy tulipánov, hyacintov a iných cibulovitých kvetín, časté sú aj labyrinty) (Co je co, 2009).

2.1.12 Poľnohospodárska terminológia

Africká tráva, čínska kapusta, nemecký liadok, nórsky liadok (druh umelého hnojiva), *sudánska tráva, švédska ďatelina, turecké konope*.

2.1.13 Technická terminológia

Francúzsky kľúč (aj profesionalizmus *francúzák* alebo *francúz*), *francúzske okno* (siahajúce až po podlahu), *japonka* (stavebný vozík), *španielska stena* (stena z ľahko prenosného materiálu).

2.1.14 Výrobná terminológia

Arabská guma (druh lepidla), *čínska juta, indický kaučuk*.

2.1.15 Textilná terminológia

Anglická látka (druh vlnenej látky), *anglická móda* (športová, praktická, jednoduchá), *anglický kostým* (jednoduchého, klasického strihu), *čínsky hodváb*, *francúzske krosná, francúzska móda* (moderná, najnovšia), *francúzske šaty* (večerné, slávnostné), *indické plátno, japonský hodváb, panama* (bavlnená tkanina s plátňovou väzbou), *škótske sukne* (pestrofarebné s kockovaným vzorom typické u Škótov), *turecká čiapka, turecká šatka* (s typickým tureckým vzorom), *turecký vzor* (esovitý).

2.1.16 Terminológia z oblasti hudby

Anglický roh, anglický valčík, cigánska kapela, čínska opera, keltská harfa, slovenský folklór, talianska opera, turecká hudba.

2.1.17 Výtvarnícka terminológia

Anglická červeň, indická červeň.

2.1.18 Vojenská terminológia

Španielsky jazdec (prekážka z kolov a ostnatého drôtu).

2.1.19 Názvy predmetov

Čínska váza, čínske pero, čínsky porcelán, fínska sauna, francúzska posteľ (manželská posteľ), *japonský porcelán, kanady/kanadky, panamský klobúk* (slamený klobúk vyrábaný z listov juhoamerickej trstiny, ktorá je vo zvýšenej miere zastúpená práve v Paname), *perzský koberec* (aj *peržan*), *sýrsky stĺp*, *španielska čižma* (historické mučidlo v tvare čižmy), *švédsky domček, švédsky kajak*, *turecký koberec, turkménsky koberec, vietnamsky* (gumené šľapky).

2.1.20 Názvy stavieb

Čínsky múr, egyptské pyramídy.

2.1.21 Označenia z oblasti ľúbostného života

Francúzsky bozk (s použitím jazyka).

2.2 Prírodné úkazy

Fínske jazerá, nórске fjordy.

2.3 Poveternostné podmienky

Ruská zima, sibírska zima (tuhá, veľká, treskúca), *sibírske mrazy* (veľké, tuhé).

Záver

Za zmienku určite stojí osobitná skupina pomenovaní, ktoré prekračujú rámec národného spoločenstva, dostávajú sa do vyšších, čiže nadnárodných sfér.

Máme na mysli také druhy slov alebo slovných spojení, v ktorých sa zanechávajú stopy po príslušnosti k svetadielu. Napr. *aziat* (barbar, divoch, surovec), s rovnakým významom aj spojenie *mat' spôsoby aziate* (barbarské spôsoby), *americký spôsob života* (založený na presadzovaní konzumného zmýšľania), zvolanie *Amerika!* (pohodlný a blahobytný spôsob života), z toho utvorená s podobným významom aj jazyková jednotka *amerikanizácia*, ďalej *amerika* (predmet americkej výroby, či už automobil, alebo cigarety a i.), *správať sa európsky*, *zmýšľať európsky* (kultivovane a kultúrne).

Zo zhromaždeného materiálu a pokusu o jeho klasifikáciu vyplynul dôležitý poznatok poukazujúci na jav, že všetky spomínané pomenovania zachytávajú pohľad domáceho, teda slovenského národa na príslušníkov iných národov. To znamená, že vzorka skúmaného jazykového materiálu sa stáva reflexom výhradne heterostereotypov. Zároveň možno tvrdiť, že v rámci spomínaných príkladov z korpusu slovenského jazyka nenachádzame žiadne pomenovanie odkazujúce priamo, či nepriamo na národné stereotypy o vlastnom národe, t. j., autostereotypy sa v našom výskume neuplatnili.

Ako sme už spomenuli, národné stereotypy, resp. v našom prípade heterostereotypy, sa v jazyku uplatňujú explicitne, ale aj implicitne. Deontonymá a od nich utvorené viacslovné spojenia sú vždy sprevádzané emocionálnym hodnotením. Možno tvrdiť, že vo zvýšenej miere prevažujú hlavne negatívne konotácie nad pozitívne vnímanými hodnoteniami národov a ich príslušníkov. Ako uvádzame v našom príspevku, v jazyku jestvujú aj také slová i slovné spojenia, ktoré sa iba navonok tvária, že zachytávajú národné stereotypy, ale v skutočnosti iba poukazujú na pôvod alebo miesto výskytu daných denotátov. Nepodávajú však informáciu obohatenú o emocionálne hodnotenie, ale predstavujú iba strohé konštatovanie.

V našom jazyku majú najvyšší stupeň distribúcie slová a slovné spojenia, v ktorých sú obsiahnuté národné stereotypy o Rómoch, Židoch, príp. Turkoch, s nižšou mierou výskytu sa uplatňujú viac alebo menej vzdialené európske krajiny. Iba ojedinele sa spomínajú stereotypy o niektorých afrických kmeňoch alebo ázijských národoch. Zaujímavým je fakt, že spomedzi našich piatich susedných štátov sa národné stereotypy v jazyku zrkadlia a spájajú výlučne s príslušníkmi našich južných susedov, čiže s Maďarmi.

Treba si tiež uvedomiť skutočnosť, že mnohé jazykové jednotky odzrkadľujúce národné stereotypy sa v priebehu času a vplyvom nových dobových okolností menili, niektoré zanikli úplne a iné fungujú v jazyku dodnes, sú pevne ukotvené v podvedomí užívateľov jazyka aj napriek tomu, že v skutočnosti stratili svoje opodstatnenie. Avšak obraz Róma, resp. Cigána „vystupuje ako súčasť imaginárna v nezmenenej podobe viac ako 200 rokov“ (Krekovičová, 1999, s. 9).

V tomto príspevku prezentujeme výskum a pokus o klasifikáciu slov i slovných spojení reflektujúcich národné stereotypy, ktoré predstavujú bohato zastúpenú skupinu lexikalizovaných pomenovaní. Domnievame sa, že podnetné by mohli

byť výsledky výskumov o národných stereotypoch, ktoré by sa realizovali na základe publicistických alebo umeleckých textov s hlavným zreteľom na aktualizované, čiže novodobé, aktuálne pomenovania, príp. určite by bola zaujímavá aj konfrontácia národných stereotypov v slovenčine a v iných jazykoch.

LITERATÚRA

- Co je co. Vaše encyklopedie.* [online], [citované 2. 11. 2009]. Dostupné na: <<http://www.cojeco.cz/index.php?fpage=wiwindex>>
- ČEBOKSAROV, Nikolaj N. – ČEBOKSAROVÁ, Irina A.: *Národy – rasy – kultúry.* Praha: Mladá fronta 1978. 240 s.
- ČERNÝ, Jiří: *Dějiny lingvistiky.* Olomouc: Votobia 1996. 517 s.
- HANSEN, Björn: *Von pünktlichen Deutschen und rauchenden Türken: Nationale Stereotypen und Konnotationen von Ethnonymen (am Beispiel des Russischen und anderer europäischen Sprachen).* In: Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext. Hrsg. von N. Eller, S. Hackl u. M. Lupták. Regensburg: edition vulpes 2008, s. 29 – 41.
- HORVÁTHOVÁ, Emília: *Úvod do etnológie.* Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava 1995. 144 s.
- HUBINGER, Václav – HONZÁK, František – POLÍŠENSKÝ, Jiří: *Národy celého světa.* Malá encyklopedie. Svazek 18. Praha: Mladá fronta 1985. 392 s.
- iŽURNÁL. Sú Slováci naozaj holubičí národ?* [online], [citované 2. 11. 2009]. Dostupné na: <http://www.izurnal.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=739&Itemid=89>
- JIRÁK, Jan – KÖPPOVÁ, Barbara: *Média a spoločnosť.* Praha: Portál 2003. 207 s.
- KOŠKOVÁ, Mária: *Etnické koncepty v jazyku (na bulharskom a slovenskom materiáli).* In: Slavica Slovaca, 2006, roč. 41, č. 1, s. 17 – 31.
- KRÁTKA, Zuzana: „*My a oni*“ z etnického hľadiska v socio-profesijnej skupine členov posádky zaoceánskych lodí. In: Manuscripta Ethnologica. M. Tomandl (ed.). Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav etnológie 2009, s. 61 – 77.
- KREKOVIČOVÁ, Eva: *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Róma a Žida v slovenskom folklóre.* Bratislava: AEP 1999. 228 s.
- LIPPMANN, Walter: *Public opinion.* New York: Free Press 1922. 288 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha: Academia 1997. 866 s.
- MRVOVÁ, Zuzana – SLÁDEK, Kamil: *Občianstvo, vlastenectvo a EÚ. Pracovné listy.* Prešov: Centrum pre európsku politiku 2006. 52 s.
- Národy sveta. Svet, v ktorom žijeme.* Red. Z. Hybská. 1. vyd. Bratislava: Ikar 2004. 80 s.
- Nový atlas sveta.* Red. K. Hegerová. 1. vyd. Bratislava: Slovart 1997. 159 s.
- ORAVCOVÁ, Jitka: *Sociálna psychológia.* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2005. 314 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu.* Red. M. Považaj. 3. doplnené vyd. Bratislava: Veda 2000. 592 s.
- SCHWARZ, Monika: *Einführung in die Kognitive Linguistik.* Tübingen: Francke Verlag 1996. 298 s.
- Lexikografické príručky.* [online], [citované 21. 10. 2009]. Dostupné na: <<http://juls.savba.sk/>>

- Slovenský frazeologický slovník*. Zost. P. Tvrdý. 2. doplnené vyd. Praha – Prešov: Československá grafická únia 1933. 844 s.
- STERNBERG, Robert: *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál 2002. 632 s.
- SVOBODA, Ján a kol.: *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*. In: Zpravodaj miestopisné komise ČSAV, 14, 1973. 280 s.

Lingvokultúrne zdroje anglických frazeologizmov a ich odraz v slovenskej frazeológii

Miroslava Gavurová

Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Úvod

Jozef Mlacek pri klasifikácii frazém podľa pôvodu vo svojej monografii *Slovenská frazeológia* uvádza, že rozdelenie frazém na domáce a prevzaté „nemá zásadný význam, lebo aj prevzatá frazeológia sa veľmi rýchlo udomácňuje a ak v nej niet pomenovaní cudzích reálií a svojím významom je zreteľná, prestáva sa pociťovať ako cudzia“ (Mlacek, 1976, s. 65). Popri tejto dichotómii preto autor spomína ďalšie triedenie frazém podľa pôvodu, a to „do menších a ohraničenejších typov, ktoré presnejšie a obsažnejšie charakterizujú jednotlivé frazeologizmy s ohľadom na ich pôvod. Ukazuje sa, že takýchto zdrojov možno pri každej konkrétnej frazeológii určiť viacej.“ (ibid.) Autor zároveň pomenúva nasledujúce zdroje slovenskej frazeológie:

1. Antika, dejiny a mytológia starovekého Grécka a Ríma;
2. Biblické a kresťanské pramene ;
3. Dejiny spoločnosti;
4. Literatúra;
5. Rozprávky a ľudová slovesnosť;
6. Remeselná a výrobná činnosť;
7. Záujmová činnosť (šport, spoločenské hry);
8. Moderné výrobné odvetvia. (op. cit., s. 65 – 67).

J. Mlacek súčasne pripomína, že „tento výpočet typov a podtypov frazeologizmov podľa pôvodu nie je úplný a uzavretý“ (ibid.) a že jednotlivé všeobecné skupiny možno ešte ďalej špecifikovať.

V slovenskej lingvistikе zaznamenávame niekoľko prác, ktoré sa venujú pôvodu slovenských frazém. J. Skladaná vo svojej publikácii *Slová z hĺbín dávnych vekov* (1999) podáva výklad vyše sedemdesiatich frazeologizmov a uvádza aj niekoľko desiatok ďalších priheslovaných spojení, ktoré sú s týmito frazémami asociované. Historickým pôvodom a významom frazém sa autorka zaoberá aj v ďalšej svojej práci, *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období* (Skladaná, 1993).

Porovnávaníu frazeologického fondu slovenčiny a angličtiny sa vo svojich prácach *Anglicko-slovenský frazeologický slovník* (1991) a *Anglická frazeológia v teórii a praxi* (1999) venuje aj P. Kvetko. Podľa neho sa „frazeologický fond môže obohacovať aj preberaním FJ (frazeologickej jednotky – pozn. MG) z cu-

dzích jazykov (v angličtine hlavne románskych)“ (Kvetko, 1999, s. 32). Autor pritom rozlišuje medzi:

1. preberaním hotových, t. j. citátových frazeologických jednotiek (*persona non grata, alma mater*);
2. kalkovaním, teda doslovným prekladom cudzej frazeologickej jednotky, napr. *hunger is the best sauce* (lat. *fames optimum condimentum*), *all roads lead to Rome* (fr. *tour les chemin vont a Rome*);
3. preberaním frazémy z istého regionálneho variantu alebo dialektu angličtiny, napr. americkej angličtiny (ibid.).

Výsledkom týchto procesov je tzv. **frazeologický ekvivalent**, ktorý možno definovať ako „frazému, resp. slovné spojenie alebo slovo, ktorým v cieľovom jazyku možno nahradiť FJ východiskového jazyka bez porušenia zmyslu (a štylistickej hodnoty), napr. *break the ice – lámať ľady*“ (Kvetko, 1999, s. 101).

Popri frazeologických ekvivalentoch sa v súvislosti so sémanticky príbuznými frazémami uvažuje o tzv. **internacionalizmoch vo frazeológii**. Tie sa chápu ako „frazémy majúce spoločnú sémantiku i spoločný pôvod, vyskytujúce sa vo viacerých príbuzných i nepríbuzných jazykoch, ktorých prameňmi sú **kresťanské dejiny (predovšetkým Biblia), staroveké grécke a rímske dejiny a literatúra, grécka a rímska mytológia (antika), celosvetové (staršie i novšie) dejiny spoločnosti a literatúra** (zvýraznila MG). Pre oblasť európskeho regiónu tvoria internacionalizmy tzv. základný európsky frazeologický fond (paneuropéizmy). Internacionalizmy vo frazeológii sú prevzaté frazémy viacerými jazykmi z jazyka národa, ktorý ich vytvoril alebo uviedol do všeobecného používania, napr. *krížová cesta; judášsky groš; lukulské hody; bartolomejská noc; Kolumbovo vajce; piata kolóna; boj s veternými mlynmi; rytier smutnej postavy* ap.“ (Mlacek – Ďurčo et al., heslo *internacionalizmy vo frazeológii*). Z citovaného vyplýva, že motivické zdroje internacionalizmov vo frazeológii sú vo viacerých jazykoch identické a že sú medzi nimi aj zdroje slovenskej frazeológie, ako ich pomenúva J. Mlacek.

Možno teda oprávnenne predpokladať, že spomínané zdroje frazém nájdeme aj v anglickej frazeológii. Problematikou pôvodu anglických frazém a ich zaradením ku konkrétnym motivačným zdrojom sa okrem iných zaoberajú aj dve publikácie z vydavateľstva Metro: kniha Harryho Olivera *March Hares and Monkeys' Uncles* (2005) a práca Alberta Jacka *Red Herrings and White Elephants* (2007). Uvedené publikácie zaujmú nielen anglického čitateľa, ale aj používateľa slovenčiny; viaceré z analyzovaných anglických frazém totiž zaznamenáme v ekvivalentnej podobe aj v slovenčine, čo svedčí jednak o migrácii frazeologizmov a ich internacionálnom charaktere, jednak o univerzálnosti ľudskej skúsenosti. Popri ekvivalentných typoch frazeologizmov však existujú medzi frazeológiou oboch jazykov pochopiteľné a logické diferencie, ktoré vyplývajú z odlišných motivačných východísk slovenských a anglických frazém.

V súvislosti s pôvodom frazém sa nám ukazuje ako nosná aplikácia metód a koncepcie lingvokulturológie, ktorá sa definuje ako „komplexná vedná disciplína

na syntetizujúceho typu, skúmajúca vzťah a interakciu kultúry a jazyka“ (Vorbjov, 1997, s. 36; cit. podľa Blaho, 2006, s. 294). Základnou jednotkou v lingvokulturologickej koncepcii je lingvokulturéma, ktorá „v sebe zahŕňa, akumuluje nielen samotnú jazykovú reprezentáciu ‚formu myšlienky‘, ale aj tesne a nepretržite s ňou spojené ‚mimojazykové, kultúrne prostredie‘ (situáciu, reáliu), – ustálenú sieť asociácií, hranica ktorej je labilná a pohyblivá“ (Vorbjov, 1997, s. 48; op. cit., s. 295).

Lingvokultúrne zdroje anglických frazém sú pomerne diferencované, čo súvisí s charakterom kultúry anglicky hovoriaceho spoločenstva. Nejde totiž o homogénnu kultúru jedného národa, ale o zmes kultúr viacerých národov, ktoré tvorili alebo tvoria spoločenstvo britského impéria a neskôr Commonwealthu. Na diferencovaný charakter anglickej kultúry navyše v súčasnosti vplýva aj globálna povaha angličtiny. Preto sme lingvokultúrne zdroje anglického jazyka rozdelili do dvoch skupín:

1. **univerzálne** lingvokultúrne zdroje frazém, t. j. tie, ktoré nachádzame aj v iných jazykoch, vrátane slovenčiny, napr.: *Biblia (a kresťanstvo), antika, remeslá a obchod, umenie, šport, jedlo a nápoje, známe osobnosti a miesta*. Najviac frazém spoločných pre angličtinu a slovenčinu vo viac či menej identickej podobe logicky pochádza práve z univerzálnych zdrojov.

2. **špecifické** lingvokultúrne zdroje frazém, silne viazané na britskú etnokultúru a anglický jazyk: *námorníctvo a armáda, bývalé britské kolónie (Spojené štáty americké, India, Austrália), britský politický a právny systém, lov, variety anglického jazyka*, atď.

Každý z menovaných lingvokultúrnych zdrojov podnietil vznik viacerých frazém; v našom príspevku sa sústredíme na tie anglické frazémy a kultúrne špecifické lexémy, ktorých ekvivalenty sa objavujú aj v slovenčine. Pozornosť budeme venovať predovšetkým tým frazémam, ktorých výklad sme nezaznamenali v iných prácach, najmä v spomínanej práci J. Skladanej *Slová z hlbín dávnych vekov*.

1. Univerzálne lingvokultúrne zdroje

1.1. Biblia/kresťanstvo/náboženstvo

Pri prevzatí z toho istého lingvokultúrneho zdroja sa zväčša zachová identický význam i ekvivalentná forma frazém v oboch porovnávaných jazykoch. Univerzálnym lingvokultúrnym zdrojom je aj Biblia. Medzi anglickými a slovenskými frazémami tu existuje mnoho presných ekvivalentov. Napr. anglickú frazému *wolf in sheep's clothing* a jej slovenský pendant *vlk v ovčom rúchu* odvodzujeme z Ježišovej výstrahy pred falošnými prorokmi: „*Chráňte sa falošných prorokov: prichádzajú k vám v ovčom rúchu, ale vnútri sú draví vlci.*“ (Matúš, 7:15). Frazeologické ekvivalenty z tohto lingvokultúrneho zdroja sa označujú ako biblické internacionalizmy (termín J. Skladanej), napr.: *cast pearls before swine – hádzať perly sviniam; bear one's cross – niesť svoj kríž; forbidden fruit – zakázané ovocie; separate the wheat from the chaff*

– *oddeliť zrno od pliev, alpha and omega – alfa a omega, wash sb's hands*
– *umývať si ruky.*

Aj keď je Biblia svojím kanonickým charakterom univerzálnym lingvokultúrnym fenoménom, predsa nachádzame medzi frazeologizmami angličtiny a slovenčiny niekoľko rozdielov. Napr. spojenie *at the eleventh hour* (v jedenástej hodine) s významom „na poslednú chvíľu“ vzniklo z biblického podobenstva o hospodárovi a robotníkoch v jeho vinici. Niektorých z nich si hospodár najal v predposlednej, jedenástej hodine dvanásťhodinového pracovného dňa, teda okolo 5. hodiny popoludnia, a vyplatil ich rovnako ako ostatných. (Matúš, 20:9). V slovenčine ako sémantická paralela existuje spojenie *v hodine dvanástej* s významom „zvrchovaný čas“ (*Krátky slovník slovenského jazyka* (ďalej len (KSSJ), 1997, s. 14, heslo *dvanásť*), ktoré môže súvisieť s uvedeným biblickým podobenstvom alebo s jednoduchým delením dňa na dvanásťhodinové polovice. Na rozdiel od slovenčiny je v angličtine tým zvrchovaným, najvyšším časom predposledná, jedenásta hodina.

Ekvivalentné frazémy v oboch jazykoch sa, samozrejme, svojím pôvodom či odkazom na lingvokultúrny zdroj môžu líšiť. Slovenská frazéma *začať od Adama* má svoj pôvod jednoznačne v Biblii (porov. aj Skladaná, 1999, s. 179 – 181); naproti tomu anglické ekvivalentné spojenie *start from scratch* (začať od ryhy) pochádza z lingvokultúrneho zdroja *šport* – z histórie jazdectva. Jazdci začínali svoje preteky na čiare vyrytej do zeme kopijou alebo mečom (Jack, 2007, s. 119).

Lingvokultúrny zdroj frazémy nie je vždy jednoznačne identifikovateľný, takže vznikajú polemiky o pôvode frazémy. Pri atributívnej syntagme *final/last straw (posledná bylka/slamka)* sa niekedy za zdroj považuje Biblia, konkrétne výrok z knihy Prísloví Starého zákona *It is the last straw that breaks the camel's back* (t'ave zlomí chrbát posledná bylka/slamka), hoci takýto výrok v uvedenej knihe nejestvuje; s najväčšou pravdepodobnosťou je východiskom anglickej frazémy arabské príslovie.¹ Paralelnou syntagmou v slovenčine je *posledná kvapka* s významom „to posledné“ (Kvetko, 1991, s. 502).

Priamym citátovým zdrojom frazémy nemusí byť len Biblia, ale aj kresťanské a širšie náboženské súvislosti. Anglický idiom *knock on wood* a ekvivalentná slovenská frazéma *poklopať na drevo* podľa niektorých autorov odkazujú na drevo kríža, na ktorom bol ukrižovaný Ježiš (Oliver, 2005, s. 219). To však iné zdroje hodnotia ako sekundárnu kresťanskú adaptáciu pohanských rituálov.² Už v antike totiž ľudia verili, že v stromoch prebývajú duchovia a keď sa stromov dotkneme, môže nám to priniesť šťastie. Gréci tiež uctievali duby ako sídlo najvyššieho boha, Dia; Íri sa stromov dotýkali, aby poďakovali škriatkom za drobné služby, v Číne a Kórei verili, že duše matiek, ktoré zomreli pri pôrode, prebývajú v neďalekých stromoch. Aj takýto výklad by potom vysvetľoval sémantiku ekvivalentnej anglickej a slovenskej frazémy.

¹ Porov. na http://en.wikipedia.org/wiki/Straw_that_broke_the_camel%27s_back.

² Bližšie porov. <http://ask.yahoo.com/20040504.html>.

K náboženskému lingvokultúrnemu zdroju možno priradiť aj frazeologické ekvivalenty *to be in the seventh heaven – byť/cítiť sa ako v siedmom nebi* s významom „veľmi šťastný, nadmieru spokojný“ (Kvetko, 1991, s. 263). Obe frazémy sa odvodzujú od viery moslimov, podľa ktorých existuje sedem nebi; v siedmom, najvyššom nebi žije Abrahám, ktorý je Bohu najvernejší. Túto vieru rozšírili v stredoveku kabalisti, židovskí mystici, ktorí interpretovali siedme nebo ako sídlo Boha a jeho svätých anjelov. Byť v siedmom nebi, teda v nebi nad všetky iné nebá, ktoré sa nedá slovami opísať, znamenalo byť na mieste večného blaha (Jack, 2007, s. 313 – 314).

Súvislosť so širšie chápaným lingvokultúrnym zdrojom **náboženstvo** má aj frazeologizmus *sacred cow* – v slovenčine ekvivalentné so spojením *posvätná krava*. Východiskom pre vznik týchto frazeologických ekvivalentov bola viera hinduistov, že krava zebu je posvätným zvieratom, čo zaujalo britských kolonistov. Preto tu čiastočne možno uvažovať aj o špecifickom lingvokultúrnom východisku **bývalých britských kolónii**.

1.2 Antika

Podobne ako pri Biblii aj pri histórii, mytológii a kultúre starovekého Grécka a Ríma zaznamenávame medzi angličtinou a slovenčinou viacero paralelných frazeologických internacionalizmov: *cut the Gordian knot – preťat’ gordický uzol*, *cross the Rubicon – prekročiť’ Rubikon*, *all roads lead to Rome – všetky cesty vedú do Ríma*; *hang by a thread – visieť’ na vlásku*. Upriamime pozornosť na tie, ktorých motivácia antickou históriou a kultúrou nie je na prvý pohľad až taká zjavná.

Frazeologickými internacionalizmami z tohto lingvokultúrneho zdroja sú napr. anglické *burn one’s bridges* a slovenské *spáliť’ mosty* (s významami: a) „znemožniť’ si návrat“ b) „zničiť’ dôkazy, stopy“; KSSJ, 1997, s. 656). Obe frazémy možno odvodzovať od zvyku rímskych generálov spáliť’ všetky mosty, cez ktoré vojaci prešli na ceste do boja, aby tak vo vojakoch zničili akúkoľvek myšlienku na ústup. Podobne páčila rímska armáda svoje lode pri inváziách po mori.

Frazéma *set/start off on the wrong foot* – „vykročiť’ nesprávnou nohou, zle začať, zle sa uviesť“ (Kvetko, 1991, s. 201) – sa odvodzuje od starých Rimanov, ktorí verili, že veci na ľavej strane pochádzajú od zlého a sú riadené zlými úmyslami. Gaius Petronius (27 – 66 n. l.), autor *Satyriconu* a Nerov poradca, trval na tom, aby Rimania vstupovali do budovy a vychádzali z nej iba pravou nohou. Posadnutosť touto myšlienkou vraj bola taká veľká, že ku vchodu každej verejnej budovy postavili strážne, ktoré mali dozerat’ na dodržiavanie tohto pravidla (Jack, 2007, s. 107).

S touto frazémou súvisia aj frazeologické ekvivalenty *get out of bed on the wrong side – vstať’(z postele) ľavou nohou* – „mať’ od rána zlú náladu“ (KSSJ, 1997, s. 281, heslo *ľavý*). Rimania totiž verili, že zlí duchovia ležia v noci na ľavej strane postele. Ak niekto zišiel z postele práve na ľavej strane,

zlí duchovia ho sprevádzali po celý deň. Mohlo sa to napraviť až na druhý deň ráno.

Anglická frazéma *to make a mountain out of a molehill* (robiť horu z krtinca) je modifikáciou pôvodnej frazémy *to make an elephant out of a fly* (urobiť z muchy slona), ktorá pochádza od satyrika Luciana z roku 2 n. l. (Jack, 2007, s. 99). Táto frazéma bola bližšia slovenskému ekvivalentu *robiť z komára somára*, na tvorbe ktorého sa zrejme zúčastňovali aj zvukové činitele. Aktuálna anglická frazéma *make a mountain out of a molehill* sa pripisuje Nicholasovi Udallovi, ktorý v diele Parafarázy Erazma odkazuje na pôvodnú frazému výrokom: „Grécki sofistí dokázali svojou rozvláčnosťou urobiť z muchy slona a z krtinca horu.“ (ibid.)

Frazeologické ekvivalenty *green with envy* a *ozelenel od závidia* majú takisto lingvokultúrne východisko v antike. Ich pôvod treba hľadať u gréckej poetky Sapfó, podľa ktorej mali trpiaci milenci zelenú pleť. Jej presvedčenie súviselo s vierou starovekých Grékov, že telo pri pocitoch žiarlivosti produkuje žľč, od ktorej tvár zozelenie (Oliver, 2005, s. 76).

Aj frazéma *to go with the flow* (plávať s prúdom) pochádza z čias antiky, od Marca Aurelia, ktorý vo svojich dielach vyslovil názor, že je lepšie plávať s prúdom, ako sa snažiť zmeniť prirodzený sled udalostí (Jack, 2007, s. 94). V KSSJ zaznamenávame frazematické *plávať po prúde* – s identickou sémantikou „byť bezzásadovo prispôsobivý“, ako protiklad k frazéme *plávať proti prúdu* (KSSJ, 1997, s. 462).

Podobne aj pre ekvivalentné frazémy *to rest on the laurels* – *spať/ležať/odpočívať na vavrínoch* – s významom „uspokojit' sa s dosiahnutým úspechom“ (KSSJ, 1997, s. 787) – je lingvokultúrnym východiskom antika. Obe frazémy pravdepodobne majú svoj pôvod v gréckych Delfách. Tam zvykli počas starovekých hier ozdobovať víťazov vencom z vavrínových listov, na ktorom mohli víťazi po svojom úspechu oddychovať ako na sedadle, (Jack, 2007, s. 176).

Napokon aj anglická frazéma *Rome wasn't built in a day* s významom „veľké dielo sa nezrodí za deň, všetko sa nedá naraz urobiť“ (Kvetko, 1991, s. 441), má istú, aj keď len nepriamu spojitosť s antikou. Frazéma sa dostala do angličtiny z Francúzska, kde sa používala v podobe *Rome ne s'est pas faite en un jour*.³ Jej slovenským ekvivalentom je, samozrejme, frazéma *Ani Rím nepostavili za jeden deň*.

1.3 Remeslá a obchod

Univerzálnosť lingvokultúrneho zdroja **remeslá a obchod** vyplýva z povahy pracovnej činnosti ľudí v minulosti bez ohľadu na ich regionálnu či geografickú príslušnosť. Podobne ako pri paremiologických konštrukciách (porov. nižšie) aj pri lingvokultúrnom zdroji remeslá a obchod nachádzame veľa prienikov medzi slovenskou a anglickou frazeológiou. Napr. anglická frazéma *to*

³ Vo francúzštine „Rome ne s'est pas faite en un jour“ sa objavuje aj vo verzii „Paris ne s'est pas batit en jour“ – Paríž nebol postavený za jeden deň.

strike while the iron is hot má svoj ekvivalent v slovenskej frazéme *kuť železo zahorúca*; obe so sémantikou „veci treba riešiť hneď, kým sú aktuálne“ (KSSJ, 1997, s. 259, heslo *kovat*).

Lexikálne takmer totožné frazémy s identickým lingvokultúrnym východiskom však môžu mať aj rozdielnú sémantiku. Je to prípad anglickej frazémy *to have many irons in the fire* (v doslovnom preklade „mať veľa železok v ohni“), ktorá má zdanlivo svoj ekvivalent v slovenskom *mať železko v ohni*. Ale kým v slovenčine má toto frazematické spojenie význam *mať výhľad na úspech* (KSSJ, 1997, s. 936, heslo *železo*), v angličtine spomínaná frazéma znamená „*mať k dispozícii veľa zdrojov alebo sa zúčastňovať na viacerých aktivitách v rovnakom čase*“.⁴ Variant anglickej frazémy, *to have too many irons in the fire*, potom kóduje význam „*mať príliš veľa aktivít, aby sa im všetkým mohol človek poriadne venovať*“⁵ (Jack, 2007, s. 131).

Anglické frazematické *to pay on the nail* má pendant v slovenskej frazéme *platiť na ruku/ na dlaň/ v hotovosti/ na mieste* (Kvetko, 1991, s. 361), resp. *aj vyplatiť rovno na stôl, z rúčky do rúčky* (Ivanová-Šalínová, 1994).⁶ Lexéma *nail* označovala kedysi prenosný alebo trvalý pult, na ktorom sa uzatvárali obchody na trhoch alebo burzách. Na vrchu pultu bola medená platňa, na ktorej sa dohadovali sumy, alebo sa na ňu vyložili peniaze, aby ostatní mohli platbu dosvedčiť (Jack, 2007, 135). Podobné frazémy nachádzame aj v iných európskych jazykoch; české *peníze na dřevo* aj slovenské *platiť na ruku* sú zrejme „chudobnejšími“ variantmi západoeurópskych frazém.

Frazéma *to buy a pig in a poke* je ekvivalentná so slovenskou frazémou *kupovať mačku vo vreci* – oklamať sa pri kúpe (KSSJ, 1997, s. 295, heslo *mačka*). Trhovník sa pred odchodom z trhu mal presvedčiť, čo obsahuje jeho vrece, „vak“ (poke). Vak mal ideálnu veľkosť, aby uniesol prasiatko; ale namiesto prasiatka mu nečestní obchodníci mohli postrčiť túlavého psa alebo mačku (Oliver, 2005, s. 64).⁷ Vo viacerých európskych jazykoch vrátane slovenčiny existuje variant tejto frazémy s mačkou (por. napr. francúzske *acheter (un) chat en poche*, rus. *купить коша в мешке*, ale naproti tomu napr. čes. *koupit zajíce v pytli*⁸), ktoré odkazujú na skutočný obsah tohto obchodu. Anglická frazéma je na rozdiel od nich založená na klamlivom obraze tohto obchodu.

⁴ „To have many resources available or be involved in many undertakings at the same time.“

⁵ „To have too many activities taking place at one time preventing them from giving enough time to any one of them.“

⁶ M. Ivanová-Šalínová tu považuje spojenie *platiť na drevo* za nesprávne, prevzaté z češtiny, a navrhuje namiesto neho používať spojenia „vyplatiť, vysoliť, vyčítať, vycálovať (peniaze) na ruku, vyplatiť, vyrovnáť v hotovosti, vyplatiť rovno na stôl, z rúčky do rúčky atď.“

⁷ Porov. aj na <http://www.phrases.org.uk/meanings/a-pig-in-a-poke.html>.

⁸ O ekvivalentoch uvedenej frazémy v iných jazykoch porov. http://en.wikipedia.org/wiki/Pig_in_a_poke.

Ďalšie ekvivalentné frazémy medzi angličtinou a slovenčinou sú ***don't look a gift horse in the mouth*** a ***darovanému koňovi nehl'ad' na zuby*** s významom „dar sa prijíma taký, aký je“ (KSSJ, 1997, s. 101, heslo *darovať*). Frazéma vznikla z presvedčenia, že darcu uráža, ak obdarovaný prezerá zuby darovanému koňovi tak, ako sa to robievalo pri určovaní zdravia iných koní.

Z novšieho obdobia vývoja obchodu pochádzajú frazeologické internacionalizmy ***to be in the black – byť v čiernych číslach***, a analogické frazeologické ekvivalenty ***to be in the red – byť v červených číslach*** (porov. Kvetko, 1999, s. 30). Popri týchto frazeologických kalkoch možno za ekvivalenty anglických frazém považovať aj frazémy ***byť v pluse/mínuse***.

Napokon aj ekvivalentné anglické ***black market*** a slovenské ***čierny trh*** majú svoj pôvod v lingvokultúrnom zdroji ***remeslá a obchod***. Podľa niektorých autorov vznikla anglická podoba z nemeckého spojenia *Schwarzmarkt* ešte počas 1. sv. vojny, po prvýkrát sa objavila v roku 1931 v novinách *The Economist* a rozšírila sa najmä po skončení 2. sv. vojny.⁹ Frazéma sa používala na označenie trhu s ukradnutými vojenskými zásobami (oblečenie, potraviny, prikrývky) alebo znamenala neoprávnené nakladanie s komoditami, ktoré boli na prídela a ktorých zásoby boli obmedzené (Oliver, 2005, s. 185 – 186).

1.4 Známi ľudia a miesta

Za frazémy s lingvokultúrnym pozadím známych ľudí a miest sa v angličtine považujú spojenia ako ***Murphy's Law – Murphyho zákon***, ***Boycott – bojkot***, ***third world – tretí svet***. Okrem toho možno k tomuto lingvokultúrnemu zdroju priradiť aj výroky historických osobností, ktoré sa označujú ako tzv. okrídlené výrazy/slová (porov. bližšie aj v kapitole 1.5 Literatúra).

Anglická frazéma ***wash dirty linen in public*** má v slovenčine ekvivalent ***prať špinavú bielizeň na verejnosti***. Frazéma sama o sebe síce nie je okrídleným výrokom, vznikla však z výroku historickej postavy. Do angličtiny sa dostala z francúzštiny, z Napoleonovho výroku „*Il faut laver son linge sale en famille*“¹⁰, v preklade *Človek by mal prať svoju špinavú bielizeň doma*. Napoleon takto pri svojom návrate z prvého vyhnanstva v roku 1815 odpovedal na otázku, akú skúsenosť mal na ostrove Elba (porov. Jack, 2007, s. 171 – 172).

Rovnaké lingvokultúrne východisko pre oba jazyky, slovenčinu a angličtinu, možno konštatovať pri oxymorone ***Less is more.***, v slovenskej verzii ***Menej je viac***. Autorstvo tohto okrídleného výrazu sa pripisuje nemeckému architektovi a dizajnérovi Ludwigovi Mies Van Der Roheovi, ktorý vo svojich projektoch presadzoval ideu jednoduchosti a pravidelnosti tvarov.¹¹ Niektoré zdroje však lingvokultúrny zdroj motivácie považujú báseň anglického básnika Roberta Browninga *Andrea del Sarto* z roku 1855, v ktorej sa uvedená výpoveď vysky-

⁹ http://www.phrases.org.uk/bulletin_board/21/messages/917.html

¹⁰ Porov. na <http://www.answers.com/topic/wash-one-s-dirty-linen-in-public>.

¹¹ Bližšie na http://sk.wikipedia.org/wiki/Less_is_more.

tuje v jednom z veršov.¹² Preto tu súčasne možno uvažovať aj o lingvokultúrnom zdroji **literatúra** (porov. kapit. 1.5).

Ďalší okrídlený výrok, **cold war**, ktorý sa niekedy pripisuje W. Churchillovi (Kvetko, 1999), sa používal ešte v 14. storočí na označenie konfliktu medzi kresťanstvom a islamom. Potom tento termín použil počas 2. sv. vojny George Orwell v esejí „Vy a atómová bomba“. Spojením **cold war** sa v nej označovala konfrontácia medzi Sovietskym zväzom a západoeurópskymi krajinami. Neskôr sa spojenie **cold war** objavilo v prejave poradcu amerického prezidenta, Bernarda Barucha, ako pomenovanie konfliktu medzi ZSSR a jeho satelitmi na jednej strane a USA s jeho západoeurópskymi spojencami na strane druhej.¹³ V tomto význame sa používa aj v slovenčine ako *studená vojna* – „publ. politicky vyostrený vzťah medzi bývalým ZSSR a jeho spojencami na jednej strane a záp. krajinami na druhej strane“ (KSSJ, 1997, s. 686, heslo *studený*).

Ďalšou frazémou, ktorej pôvod možno nájsť vo výroku jednej osoby, je spojenie **iron curtain** – **železná opona**. Jeho autorstvo sa pripisuje ministrovi propagandy Tretej ríše Paulovi Josephovi Goebbelsovi;¹⁴ neskôr tento termín použili vo svojich slávnych prejavoch W. Churchill¹⁵ (ktorý sa takisto niekedy považuje za autora výroku¹⁶) a J. F. Kennedy.

1.5 Literatúra

Lingvokultúrny zdroj **literatúra** možno považovať za univerzálne motivačné východisko frazém – literatúra má schopnosť prekračovať hranice, pomyselné aj skutočné, geografické aj jazykové. Z tohto pohľadu je literatúra bohatým zdrojom frazeologických internacionalizmov. Z hľadiska etnokultúrnej a jazykovej špecifiky každého národa je však literatúra v istom zmysle špecifickým lingvokultúrnym zdrojom, ktorý má pre jazykové spoločenstvo veľkú frazeologickú potenciú. Dobrým príkladom sú lingvokultúrne konotácie a odkazy na ruské literárne diela v ruských komunikátoch, ale napr. aj odkazy na diela a postavy W. Shakespeara v angličtine.

Frazeologické internacionalizmy s pôvodom v literatúre sú najmä motívy z rozprávok (napr. **škaredé káčatko** – **ugly duckling** od Hansa Christiana Andersena) a z bájok, napr. anglické **to kill the goose that lays the golden eggs** (zabiť hus, ktorá znáša zlaté vajcia). To má svoj ekvivalent v slovenskom **zabiť sliepku, ktorá zlaté vajce znáša** („unáhlene zahodiť svoje šťastie, obetovať budúcnosť kvôli dnešku“) (Kvetko, 1991, s. 221). Anglická frazéma má pôvod v Ezopovej bájke o sedliakovi, ktorého hus znášala zlaté vajcia. Keď to sedliak zistil, chcel rýchlo zbohatnúť. Aby sa dostal ku zvyšku zlatých vajec, hus rozrezal, čím sa sám pripravil o bohatstvo, ktoré mu mohla hus ešte zabezpečiť,

¹² <http://www.phrases.org.uk/meanings/226400.html>

¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/Cold_War

¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Iron_Curtain

¹⁵ <http://www.historyguide.org/europe/churchill.html>

¹⁶ <http://www.highbeam.com/doc/1P2-1086758.html>

keby ju nechal žiť. Naproti tomu slovenská frazéma pochádza z analogickej bájky Jeana De La Fontaina o sliepke, ktorá znášala zlaté vajcia a ktorú postihol rovnaký osud ako Ezopovu hus.

S lingvokultúrnym východiskom **literatúra** však súvisí aj pomerne frekvencovaný, osobitný druh frazém, a to tzv. **okridlené slová/výrazy**. Tieto termíny sa používajú ako „tradičné označenie jednej skupiny knižných frazém, ktoré sa vyznačujú tým, že vznikli z výroku nejakej historickej alebo literárnej postavy“ (Mlacek – Ďurčo et al., heslo *okridlené slová*) a okrem pôvodného kontextu sa uplatňujú aj v iných komunikačných situáciách. Kým výrokom historických postáv sme sa venovali už pri lingvokultúrnom zdroji **známi ľudia a miesta**, výroky literárnych postáv priradíme k lingvokultúrnemu zdroju **literatúra**.

V komparatívnom pohľade je v angličtine príkladov na tento typ frazémy veľmi veľa, najmä z diela spomenutého W. Shakespeara.¹⁷ Niektoré zdroje hovoria o vyše 130 okridlených výrokoch, ktoré W. Shakespeare vytvoril alebo prinajmenšom spopularizoval vo svojich dielach a ktoré sa v angličtine frekvencovane používajú. Na ilustráciu uvádzame aspoň niektoré z nich, ktoré sa objavujú aj v slovenských komunikátoch:

A Horse, a horse, my kingdom for a horse. – Kráľovstvo za koňa! (výrok Richarda III. z rovnomennej hry)

All that glitters is not gold. – Nie je všetko zlato, čo sa blyští. (Kupec beňátsky)

Something is rotten in the state of Denmark. – Je niečo zhnité v štáte Dánskom. (Hamlet)

Z novej literatúry sa v oboch jazykoch objavuje napr. okridlená výpoveď *Make someone an offer they cannot refuse – (urobiť) ponuku, ktorá sa neodmieta*. Lingvokultúrne východisko tejto frazémy je v románe Mária Puza *Krstný otec* (Jack, 2007, s. 202).

1.6 Šport

Príkladom na frazeologický internacionalizmus z lingvokultúrnym východiskom **šport** je anglické spojenie *Mexican wave* a jeho slovenský kalkový ekvivalent *mexická vlna*, ktorý poznáme zo športových podujatí. Prvýkrát sa toto spojenie objavilo na Washingtonskej univerzite v roku 1981, ale do povedomia verejnosti sa dostalo v roku 1986 na Majstrovstvách sveta vo futbale usporiadaných v Mexiku. Fanúšikovia si robením mexických vlín krátili čas počas nudných zápasov (Jack, 2007, s. 115).

V športovej terminológii na Slovensku sa používa aj termín *hetrik*, ktorým sa označuje trojnásobné skórovanie proti súperovi, najčastejšie vo futbale alebo v hokeji. Východiskom slovenskej lexémy *hetrik* bolo anglické spojenie *hat-trick* alebo *hat trick*, ktoré pochádza z kriketu. Keď hráč trikrát skóroval, dostal novú kriketovú čiapku (Jack, 2007, s. 113). Z kriketu sa dostalo toto spojenie

¹⁷ Porov. na <http://www.phrases.org.uk/meanings/phrases-sayings-shakespeare.html>.

aj do hokeja, pričom motív čiapky sa tu zachoval v svojskej podobe – ak dá hráč v zápase trikrát gól, publikum v NHL začne hádzať na ľadovú plochu čiapky.

V slovenských komunikátoch sme zaznamenali aj frazému *hodiť uterák do ringu*, ktorá je ekvivalentná anglickému frazeologizmu *to throw in the towel*. Sémantika oboch frazeologických ekvivalentov je „vzdať sa po dlhom boji, pripustiť porážku“ a obe majú svoje východisko v boxe. Keď v tíme boxera, ktorý prehrával, videli jeho porážku, mali právo vhodiť do ringu špongiu alebo uterák, aby naznačili, že ich športovec je porazený (Oliver, 2005, s. 101).

2. Špecifické anglické lingvokultúrne zdroje

Frazémy sa do slovenčiny importovali aj zo špecifických anglických lingvokultúrnych zdrojov. Typickou charakteristikou ostrovného Spojeného kráľovstva, ktoré sa neskôr stalo navyše aj koloniálnou mocnosťou, je námorníctvo.

2.1 Armáda a námorníctvo

Frazeologickým internacionalizmom je anglické spojenie *first rate*, ekvivalentné so slovenským spojením *prvá trieda*, resp. *prvotriedny*. Aj keď nie je celkom isté, či slovenská frazéma má spoločné lingvokultúrne východisko s anglickou, o anglickej frazеме *first rate* možno povedať, že pochádza ešte z čias Henricha VIII (16. st.), keď sa vojnové lode začali hodnotiť na stupnici od 1 do 6. Najlepšie hodnotenie 1 dostali najväčšie a najlepšie vyzbrojené lode, ktoré nazývali „line-of-battle ship“ (bojová loď) alebo „*first rate vessel*“ (plavidlo prvej triedy). Označenie *prvej triedy* sa neskôr prenieslo aj do iných oblastí (Jack, 2007, s. 7).

Jednoznačnejšia lingvokultúrna motivácia je pri slovenskej i anglickej lexéme *groggy*, ktorá sa v angličtine definuje ako „slabý a neistý (po chorobe, šoku, nedostatku spánku atď.).“¹⁸ Pôvod slova *groggy* sa odvodzuje od britského admirála Vernona, prezývaného Old Grog, ktorý vlastnil kabát z programu.¹⁹ Na admirálov rozkaz námorníkom neprideľovali dvakrát denne čistý rum, ale rum riedený vodou (Jack, 2007, s. 9 – 10). Sklamaní námorníci tento riedený variant nazvali *grog* a opití kamaráti boli potom *groggy*. V slovenčine sa používa jednak lexéma *grog* – „nápoj z horúcej vody, rumu a cukru“ (KSSJ, 1997, s. 169), jednak nesklonné adjektívum *groggy*, vo variante *groggy* s významom *byť grogy (v pástiarstve) neschopný ďalšieho boja; pren. hovor. expr. celkom vyčerpaný alebo porazený* (ibid.). Pri variante *groggy* slovník odkazuje na synonymné adjektíva *nevládný, unavený, vyčerpaný, zničený*.²⁰

¹⁸ Groggy – „*weak and dizzy (after illness, shock, lack of sleep, etc.)*“ (Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 1994, s. 550).

¹⁹ Grogam – stredoveká hrubá šatová a plášténková látka z hodvábu s mohérom alebo vlnou, ktorá sa niekedy stužovala latexom (porov. na <http://sk.wikipedia.org/wiki/Grogam>).

²⁰ Pre porovnanie frekvencie výskytov v SNK *groggy* – 8 výskytov; *groggy* – 71 výskytov, čo dokazuje tendenciu k transgrafemizácii.

Frazéma *All in the same boat* so slovenským ekvivalentom *byť na tej istej lodi* je takisto motivovaná lingvokultúrnym zdrojom námorníctvo. Frazéma vznikla z presvedčenia, že všetci námorníci, bez ohľadu na hodnosť a pozíciu na lodi, boli vystavení rovnakému riziku v prípade stroskotania.

Nazdávame sa, že aj anglické spojenie *true colours* (pravé farby) má rovnaké lingvokultúrne východisko ako jeho slovenský ekvivalent, hovorové a expresívne sloveso *vyfarbiť sa*, t. j. „ukázať pravú povahu“ (KSSJ, 1997, s. 821). Vojenské lode mali na palube vlajky iných národov, aby mohli zmiast nepriateľa a zastihnúť ho nepripraveného. Len vtedy mohli vytiahnuť svoju pravú vlajku. V angličtine plurálový tvar *colours* označuje aj vlajku, zástavu, znak príslušnosti.

Kým predchádzajúce frazémy ilustrovali lingvokultúrne východisko **námorníctvo**, z lingvokultúrneho zdroja **armáda** sa odvodzuje spojenie *armed to the teeth*, ktorého ekvivalentom je slovenské **po zuby vyzbrojený**. Anglická (a pravdepodobne aj slovenská) frazéma je založená na stredovekom význame spojenia po zuby – t. j. „úplne“, rovnako ako frazéma *mat' niečoho po krk* (Oliver, 2005, s. 41).

2.2 Spojené štáty americké

USA sú takisto bohatým lingvokultúrnym zdrojom viacerých anglických lexém a frazém. Jednu z takto motivovaných lexém prevzala aj slovenčina – ide o lexému **deadline** (z angl. dead – mŕtvy, line – čiara), ktorá pôvodne označovala konkrétnu čiaru vyhrabanú do zeme, alebo vyznačenú plotom v zajateckých táboroch počas Občianskej vojny v USA. Prekročením čiary boli zajatci automaticky odsúdení na smrť. Do širšieho povedomia sa substantívum *deadline* dostalo až po tom, ako sa ujalo v publicistike na označenie konečného termínu odovzdania príspevku – po jeho uplynutí bol článok neaktuálny, mŕtvy (Jack, 2007, s. 218).²¹ Substantívum *deadline* sa v slovenských komunikátoch vyskytuje čoraz častejšie, keďže je časovo úspornejšie ako väčšina slovenských pendantov tejto prevzatej lexémy (*hraničný/konečný/posledný termín*). Aj keď existuje rovnako úsporná ekvivalentná lexéma *uzávierka* (prihlášok, žiadostí), zdá sa, že substantívum *deadline* má pre komunikantov širší sémantický záber. V Slovenskom národnom korpuse ho nachádzame v rozličných kontextoch, napr. *termín splnenia alebo tzv. deadline*.

2.3 Britský právny systém

Lingvokultúrne východisko **Právo a (ne)poriadok** (Law and (dis)Order), tak ako ho pomenúva H. Oliver (2005, s. 131), stálo pri vzniku viacerých anglických frazém. V slovenčine sa vyskytuje niekoľko z nich.

Lexéma *očko* je v slovenčine subštandardnou lexiou vo význame „príslušník tajnej polície majúci za úlohu sledovať niekoho: nasadiť na niekoho očko“

²¹ O pôvode lexémy *deadline* porov. napr. aj <http://www.answers.com/topic/deadline>.

(KSSJ, 1997, s. 397). V slovenských komunikátoch sa používa aj spojenie *súkromné očko*, ktoré priamo korešponduje s anglickým spojením *private eye*. To sa údajne odvodzuje od prvej americkej súkromnej detektívnej kancelárie Allana Pinkertona, The Pinkerton National Detective Agency, ktorá existuje dodnes. Reklamným sloganom tejto kancelárie bola veta „We Never Sleep“ (Nikdy nespíme) a jej logom doširoka otvorené oko. Aj samotného Pinkertona prezývali „Oko“. Z USA sa spojenie *private eye* dostalo do Európy s prvými detektívnymi filmami v 30. rokoch 20. storočia (Jack, 2007, s. 168);²² predpokladáme, že slovenská subštandardná lexéma *očko*, resp. viacsovné pomenovanie *súkromné očko* má pôvod v rovnakom lingvokultúrnom zdroji.

Spojenie *in cold blood* (dosl. preklad „v chladnej krvi“) je ekvivalentné so slovenským adverbium *chladnokrvne*. Kedysi sa verilo, že krv sa zohreje pri hneve, strese či rozrušení, čo sa prejaví sčervenaním tváre. Preto ten, kto spáchal ohavný čin, to mohol urobiť iba tak, že bol fyzicky i emocionálne pokojný, teda s chladnou krvou (Oliver, 2005, s. 139).

Frazéma *čierna listina* označuje „zoznam previnilcov, zakázaných vecí ap.“ (KSSJ, 1997, s. 94). Prvú čiernu listinu – *blacklist* údajne zostavili v roku 1660 po korunovácii Karola II. Na kráľov príkaz na ňu zapísali ľudí, ktorí boli zodpovední za zosadenie a smrť jeho otca Karola I. v r. 1649. Tých, ktorí sa ocitli na listine, prenasledovali a niektorých z nich verejne popravili (Jack, 2007, s. 261).

Pri korešpondencii a sémantickej príbuznosti viacerých anglických a slovenských frazém sa ukazujú ďalšie lingvokultúrne motivácie; nie sú však takého rozsahu a tak frekventovane zastúpené, ako už spomínané lingvokultúrne zdroje. Len na ilustráciu uvádzame niektoré anglické frazémy, ktoré majú svoje ekvivalenty v slovenčine, a ich lingvokultúrne východiská.

Anglická frazéma *shed crocodile tears* má svoj náprotivok v slovenčine – v spojení *roniť krokodílie slzy*, čo znamená „predstierať úprimný plač, žiaľ ap.“ (KSSJ, 1997, s. 650). Krokodíly po najedení vylučujú nadbytočnú soľ zo žliaz pod očami; preto keď krokodíl prehltol svoju obeť, zdalo sa, akoby mal výčitky svedomia a ronil slzy. Egypťania tento obraz začali používať na označenie neúprimných alebo falošne súcitných ľudí (Jack, 2007, s. 290 – 291).

Frazeologické ekvivalenty *to read between lines* – (*čítať medzi riadkami*) („vystihnúť skrytý zmysel textu“) majú svoj pôvod v raných spôsoboch kódovania tajného textu. Utajovaný obsah sa zapísal na každý druhý riadok a na zvyšné riadky sa dokomponoval nesúvisiaci text. Na prvé čítanie sa dal prečítať len jednoduchý príbeh, ale až čítanie každého druhého riadku prinieslo odhalené skrytého odkazu (Jack, 2007, s. 300).

Rozličnej lingvokultúrnej povahy a motivácie sú, samozrejme, frazémy, ktoré sa aj do angličtiny dostali ako frazeologické kalky z iných jazykov. V úvod-

²² Porov. aj na <http://makeminemystery.blogspot.com/2009/02/origin-of-private-eye.html>.

nej klasifikácii sme spomínali frazému *Hunger is the best sauce – hlad je najlepši kuchár* („hladnému všetko chutí“; KSSJ, heslo hlad), ktorá sa považuje za frazeologický kalk z latinského *fames optimum condimentum*. Aj slovenské *stratiť tvár* – prísť o dôveru, úctu, autoritu ap. (KSSJ, s. 757) a anglické *to lose face* je kalkom čínskeho spojenia *tiu lien* (Kvetko, 1999, s. 32).²³ Zaujímavú lingvokultúrnu motiváciu majú tiež frazeologické ekvivalenty *Swan song* a *labutia pieseň* (t. j. „posledný význačný čin, prejav pred zánikom“, KSSJ, 1997, s. 276), ktoré sú frazeologickými kalkami gréckeho *kikneia asma*. Podľa legendy labute nespievajú po celý svoj život, ale až tesne pred smrťou. Pozorovanie labutí legendu vyvrátilo – labute počas svojho života vydávajú isté zvuky a pred smrťou sa tieto zvuky neznásobujú; frazematické spojenie *labutia pieseň* však zostalo.

Aj frazeologické ekvivalenty *blue blood* a *modrá krv* sú frazeologickými kalkami španielskeho spojenia *sangre azul*, ktorým sa označovali príslušníci najstarších kastílskych rodín. Tí vyhlasovali, že sa nikdy nezosobášili s Maurami, Židmi a inými rasami. Spojenie *modrá krv* sa pravdepodobne odvodilo z modrej farby žíl, ktorá u vznešených ľudí s bledou pleťou vynikla viacej ako u ľudí s tmavšou pleťou.²⁴

Veľmi veľa prienikov medzi anglickou a slovenskou frazeológiou nachádzame v oblasti príslovií. Paralelné príslovia, ktoré existujú ako ekvivalentné nielen v slovenčine a angličtine, ale aj v iných európskych a svetových jazykoch, dokazujú univerzálnosť ľudského pozorovania a skúsenosti. Na tomto mieste uvádzame iba pár príkladov tejto frazeologickej paralely a ekvivalencie.²⁵

A drowning man will clutch at a straw.	Topiaci sa aj slamky chytá.
A fish rots from the head down.	Ryba smrdí od hlavy.
A friend in need is a friend indeed.	V núdzi poznáš priateľa.
A new broom sweeps clean.	Nová metla dobre metie.
A hard nut to crack.	tvrdý oriešok
A prophet is not recognized in his own land.	Nikto nie je doma prorokom.
As you make your bed, so you must lie upon it.	Ako si ustelieš, tak budeš spať.
As you sow so shall you reap.	Ako zaseješ, tak budeš žať.
Ask a silly question and you'll get a silly answer.	Na hlúpu otázku hlúpa odpoveď.
Attack is the best form of defence.	Najlepšia obrana je útok
Barking dogs seldom bite.	Peš, ktorý šteká, nehryzie.

²³ Porov. aj: http://en.wikipedia.org/wiki/Face_%28sociological_concept%29.

²⁴ Porov. <http://www.phrases.org.uk/meanings/69200.html>.

²⁵ Ostatné anglické príslovia, z ktorých sú niektoré ekvivalentné so slovenskými, porov. <http://www.phrases.org.uk/meanings/proverbs.html>.

Better late than never.	Lepšie neskoro ako nikdy.
Clothes make the man.	Šaty robia človeka.
Empty vessels make the most noise.	Prázdny sud najviac hučí.
God helps those who help themselves.	Pomôž si človeče, aj Boh ti pomôže.
He who laughs last laughs longest.	Kto sa smeje naposledy, ten sa smeje najlepšie.
One swallow doesn't make a summer.	Jedna lastovička ešte leto nerobí.
Out of sight, out of mind.	Zíde z očí, zíde z mysle.

Záver

Ukazuje sa teda, že lingvokultúrne pozadie anglických frazém sa do značnej miery prekrýva s klasifikáciou, ktorú vo svojej monografii uvádza J. Mlacek. K univerzálnym lingvokultúrnym zdrojom, spoločným pre väčšinu európskych jazykov, sa navyše pridávajú špecificky anglické zdroje frazém. Frazémy s touto špecifickou lingvokultúrnou motiváciou však prenikli aj do slovenčiny, takže obohatili klasifikáciu frazém o ďalšie kategórie pôvodu. Nazdávame sa tiež, že poznanie lingvokultúrnej motivácie frazém sprehladňuje ich sémantiku a pôsobí v prospech efektívnej komunikácie.

LITERATÚRA

- BLAHO, Martin: *Metodologická a kognitívna báza lingvokultúrológie ako vedy*. In: Zborník príspevkov z 2. študentskej vedeckej konferencie. Eds. D. Slančová – I. Žarnovská. Prešov: Prešovská univerzita 2006. s. 294 – 301. Dostupné na: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Slancova1/sekcia%20lingvistiky/2svk06_blaho.pdf
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: *Drevá „na drevo“*. In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 5. Dostupné na <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1994/5/ks1994-5.html#drev-na-drevo>
- JACK, Albert: *Red Herrings and White Elephants*. London: Metro 2007. 336 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1997. 944 s.
- KVETKO, Pavol: *Anglicko-slovenský frazeologický slovník*. Bratislava: SPN 1991. 599 s.
- KVETKO, Pavol: *Anglická frazeológia v teórii a praxi*. Bratislava: Univerzita Komenského 1999. 156 s.
- MLACEK, Jozef – ĐURČO, Peter a kol.: *Frazeologická terminológia*. Dostupné na http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/
- MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN 1977. 120 s.
- OLIVER, Harry: *March Hares and Monkey's Uncles*. London: Metro 2005. 258 s.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1994. 1580 s.
- SKLADANÁ, Jana: *Slová z hĺbín dávnych vekov*. Bratislava: Grand multitrade 1999. 206 s.
- SKLADANÁ, Jana: *Biblia ako prameň slovenskej frazeológie*. Dostupné na http://ff.ucm.sk/Slovensky/Katedry/.../skladana_biblia_frazeologia.doc

Filozoficko-lingvistické východiská proprií (v konfrontácii s hydronymiou Hornádu)

Andrea Goóťšová

Katedra slovenského jazyka a literatúry s oddelením prekladateľstva a tlmočníctva
Fakulta humanitných vied Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Na základe protikladu všeobecnosti a jedinečnosti sa v lingvistikе tradične vymedzujú dve lexikálne kategórie mien – apelatíva a propriá. Za apelatíva sa považujú názvy neindividualizovaných osôb, zvierat, vecí a javov, pričom propriá predstavujú mená individualizovaných prvkov. Propriá sa na rozdiel od apelatív vyznačujú príznakovosťou, ktorá vyplýva z ich funkcie identifikovať a diferencovať prvok (prvky) v množine rovnakých (podobných) prvkov. V jazykovede sa stretávame s rozdielnymi názormi na chápanie a definovanie vlastných mien. Pridržiavame sa však Blanárovej konštatácie o potrebe formulácie dvojakého statusu vlastného mena. „Formulácia dvojakého, lingvistického a onomastického statusu vlastného mena sa pokladá za základné metodologické východisko, pretože z neho vyplýva dôležitý záver pre analýzu vlastných mien: popri čisto lingvistickom prístupe treba uplatňovať prístup, ktorý pomáha odhaliť aj špecificky onomastické črty vlastného mena, prejavujúce sa na všetkých úrovniach jazykového systému i na grafickej stránke mena“ (Blanár, 1996, s. 209).

Vlastné meno teda chápeme ako bilaterálny jazykový znak sui generis s osobitosťami v jeho obsahovej a formálnej stránke. V. Blanár (2008, s. 63) uvádza, že jeho obsahová stránka pozostáva z dvoch zložiek. Na rovine langue vytvára hierarchický súbor nadindividuálnych, onymicky relevantných príznačkov mena jeho onymický význam. V reči vlastné meno referuje na jednotlivý onymický objekt. Táto diferenciácia vyvstáva zo skutočnosti, že vlastné meno je konštitutívnym prvkom slovnej zásoby príslušného jazyka, ale aj jeho onymického súboru. Základné funkcie vlastného mena poukazujú na ich úzku vzájomnú prepojenosť. Daná skutočnosť sa preukázateľne manifestuje i na vodných tokoch, ktoré boli vždy spoľahlivými orientačnými bodmi v teréne. Do hry vstupuje okrem identifikačnej (nominačnej) funkcie, aj lokalizačná, orientačná a zároveň diferenciatívna funkcia, ktorou sa pomenovaný objekt, v našom prípade hydronymum, od ostatných (v množine podobných) odlišuje a taktiež bližšie špecifikuje svoje miesto v systéme označovaných (pomenovaných) oným. Práve v okamihu pomenovania presne vymedzeného (konkrétneho) hydronyma sa v komunikácii aktivizuje vedenie o onymickom objekte, ktoré si vyžaduje uvedenie si triedy, do ktorej pomenované hydronymum patrí a zároveň predpokladá realizáciu referenčného vzťahu k danému hydronymu, ktorá sa uskutoční prostredníctvom jazykového pomenovania.

Dnešné vymedzenie a chápanie vlastného mena ako výsostne relevantnej zložky podieľajúcej sa pri utváraní pomenovania (vzťahujúce sa iba na určitú,

jedinečnú osobu/vec) ako i jeho znakovkej povahy, formulovanej saussurovskými postulátmi, má síce v súčasnej modernej semiotike jednoznačne stále nezaštupiteľné miesto, avšak, tomuto stavu predchádzal dlhý divergentný vývoj, ktorý následne stručne explikujeme spolu s ilustrovaním príkladov z hydronymie na pozadí filozoficko-lingvistických aspektov.

Celý rad filozofov, počnúc starovekom až po zrod modernej samostatnej disciplíny, semiotiky, sa vyjadroval k otázke filozofie jazyka. Už antickí filozofi sa zaoberali podstatou jazyka, jeho pôvodom a základnými vlastnosťami. Medzi prvými boli básnik Hesiodos, sofisti Protagoras a Prodikos, ktorí sa snažili na pozadí etymológie podávať charakteristiku nielen všeobecných, ale aj vlastných mien. Túto vysoko aktuálnu problematiku rozvinul Platón v dialógu Kratylos, v ktorom rezonujú dve rozdielne stanoviská o správnosti mien. Sokrates, nepoznajúc správnu odpoveď, sa ju pokúsil nájsť v diskusii s Hermogenom a neskôr Kratylom. Hoci dáva najprv za pravdu Kratylovi, že „určité mená prináležia veciam prirodzene a že nie každý je tvorcom mien, ale jedine ten, kto sa pozerá prirodzene na dané meno, ktoré prináleží každej veci a ktorý vie vkladať jeho tvar do hlások a slabík“ (Platón, 1990, s. 589), neskôr zisťuje, že sa mýlil a poopravuje svoje rozhodnutie, že na vzniku mien sa zúčastňuje dohoda a zvyk. „Poznávacia hodnota mien závisí celkom od toho, ako ďaleko sa zákonodarca držal ľubovôle a zvyku a zameral svoj pohľad na podstatu vecí“ (Platón, 1990, s. 578). Sokrates ďalej uvádza, že nie je správne vychádzať z mien, ale je nevyhnutné poznávať a skúmať veci z nich samých. Kratyla Sokrates nepresvedčil, ostal verný stanovisku, že „...pre každú vec jestvuje od prírody správne pomenovanie“ (Platón, 1990, s. 577). Platón k danej téme vyjadril názor „...slová nie sú v prirodzenom a nevyhnutnom zväzku s vecami, ale že sa ich význam zakladá na dohode ľudí“ (Platón, 1990, s. 579).

Sokratovu i Platónovu konštatáciu považujeme v prípade hydroným za relevantnú a v súčasnosti výsostne rozhodujúcu, pretože onymické pomenovania majú vo svojej úradnej podobe štandardizované názvy, avšak, okrem týchto, existuje aj ich variantná (neštandardizovaná) podoba tzv. „živých“ pomenovaní, ktoré svojou hláskovou podobou vyrastajú z miestneho nárečia. To značí, že ak by sme chceli vychádzať iba zo samotného úradného názvu vodného toku, nedopracovali by sme sa vo väčšine prípadov k jeho podstate. Táto skutočnosť vyplýva zo situácie, že v posledných desaťročiach realizovaný proces štandardizácie hydroným spôsobil, že vodné toky „stratili“ svoj pôvodný názov a nahradili ich názov iný. V dôsledku toho mapujeme v rámci hydronymie Hornádu zvýšený nárast hydroným motivovaných ojkonymami, pretože pri tvorení oficiálneho názvu sa uprednostnila lokalita, osada, ktorou daný vodný tok preteká. Táto úradná podoba hydronyma už explicitne nevytvorí a neodráža jeho „podstatu“, ktorú pôvodný (starší) názov zahŕňal. Odhliť a skúmať ju možno iba v tzv. „živých“ hydronymách, ktoré sú doposiaľ aktuálne v úze (neoficiálnej komunikácii) miestneho obyvateľstva. Ilustrujúcim príkladom na podčiarknutie Sokratovej tézy je hydronymum *Matejovský potok*, ktorý je odvodený od osady

Matejovce. Jeho poznávacia hodnota, vychádzajúc iba zo štandardizovaného názvu, by a priori odkazovala na lokalitu, avšak, poznanie staršej podoby *Kapustnica* nás dovedie k podstate – pôvodnej motivácii, že potok pretekal kapustným poľom, ktoré sa nachádzalo v bezprostrednej blízkosti osady. Poznávacia schopnosť vychádza zo skúseností, hoci nemožno s úplným presvedčením tvrdiť, že celá prameniá zo skúseností. V danom prípade je nevyhnutné rozlišovať, či ide o poznanie nezávislé od skúseností a všetkých zmyslových dojmov. Takéto poznatky sa nazývajú apriórными a líšia sa od empirických, ktorých zdroje sú aposteriórne, teda skúsenostné (Kant, 1979, s. 57).

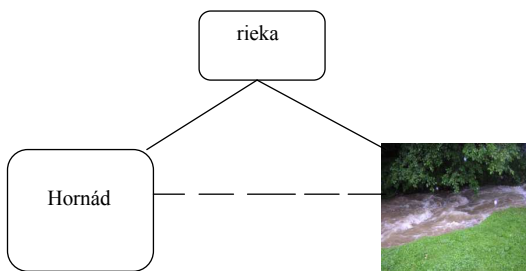
Vlastné meno ako osobitú jazykovú kategóriu vymedzili stoici Chrysippos a Diogenes Babylonský (Blanár, 2008, s. 12). Vlastné meno označili termínom *ὄνομα*. Stoici definovali termín vlastné meno ako označenie individua, ktoré má istý význam stelesnený v jeho špecifických vlastnostiach („individuové lekton“). Pri apelatívach ide o všeobecné atribúty, pri vlastných menách ide o individuové atribúty. Okrem tohto vymedzenia prispeli stoici aj k vzniku semiotickej tradície, vypracovali poňatie znaku¹, ktorý presahuje pojem znaku slovného. Podľa antických definícií je znak *aliquid, quod stat pro aliquo* (niečo, čo stojí mimo niečoho). Najzákladnejším typom pripomínajúci znak, o ktorom teoretizovali, je znak dymu, ktorý zastupuje oheň (Eco, 2002, s. 31). Stoický znak je netelesný a je vzťahom implikácie medzi dvoma tvrdeniami. Semiotický vzťah je teda zákon, ktorý uvádza do vzťahu predchádzajúci typ precedensu (vyjadrenia) s typom následku. Vzťah sa realizuje a prebieha medzi typmi nie medzi prípadmi (Eco, 2002, s. 32). U. Eco (2001, s. 19) uvádza, „...že stoici vďaka svojej vypilovanej semiotike vedeli, že v gréčtine zodpovedá určitému zvuku nejaká idea a táto idea je bezpochyby prítomná i v barbarovom vedomí“, a keďže barbar nepoznal vzťah medzi gréckym slovom a vlastnou ideou, z toho dôvodu nemal jeho prípad z lingvistického hľadiska žiaden význam.

V časoch helenistického výskumu sa u Dionýza Thraka v jeho „*Technē grammatikē*“ po prvýkrát vymedzuje vlastné meno: „Vlastné meno je znakom individuovej podstaty, ako napr. Homér či Sokrates. Všeobecné mená sú znakmi všeobecnej podstaty, napr. človek, kôň“ (Blanár, 2008, s. 13). Pri menách už rozlišoval rod, typ, tvar, číslo a pád. Jeho učenie prevzal rímsky gramatik Aelius Donatus, ktorého definícia vlastného mena predstavuje završenie antickej defi-

¹ Stoici pokladali znak (*semeion*) za jednotku konštituovanú vzťahom medzi signifikantom (*semainon*) a signifikátom (*semainomenon*). Signifikant sa chápal ako vnímateľný (*aistheton*) a signifikát ako pochopiteľný, poznateľný (*noeton*). Okrem formy znaku čiže signifikantu a obsahu znaku čiže signifikátu vyčleňovali označovanú vec čiže denotát (*tynkhanon*). Stoici teda položili základy modelu znaku, ktorý sa v modernej jazykovede nazýva sémantický trojuholník. (Pozri bližšie ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava, 1981, s. 58 – 59). Gahér ešte dodáva, že „priamy cieľ sémantickej referencie stoickej schémy nie je fregeovský denotát, ale skôr niečo také ako fregeovský zmysel“ (Pozri bližšie: GAHÉR, František : *Stoická sémantika a logika*. Bratislava, 2000, s. 24 – 25).

nície propria: „Meno je ohybný slovný druh, ktorý označuje vec individuálne alebo spoločne; individuálne ako napr. Rím, či Tiber; spoločne ako napr. mesto, rieka“ (Blanár, 2008, s. 13).

Na grécku stoickú filozofiu, ktorá položila základy semiológie, nadviazal Augustinus Aurelius, ktorý prehĺbil semiotické chápanie vlastného mena, antipoval problematiku komunikácie, premyslel prvú znakovú teóriu² a formuloval pozoruhodnú definíciu znaku. Aurelius zastával názor, že keď sa povie *meno*, čosi označuje. Príslušné meno pomenováva, napríklad *Romulus*, *Rím*, *cnosť*, *riecka* (Aurelius, 1995, s. 23). Meno je slovom, pretože sa prednáša artikulovaným hlasom a má určitý význam, čiže aj meno je slovo. „Slovo je znakom mena; meno je znakom rieky, rieka je znakom veci, ktorú už možno vidieť“ (Aurelius, 1995, s. 26). V našom prípade by Augustinova konštatácia predstavovala následnú schému :

Pod všeobecným pojmom rieka, meno skonkrétne (označí) určitý vodný tok (Hornád), ktorý sa v zmysle Augustinovej formulácie už dá vidieť, čiže rozumové (konkrétne) sa spojí so zmyslovým (abstraktným) a pretaví sa do fyzicky hmatateľnej skutočnosti. Na túto skutočnosť nadviazal aj Dante, ktorý pochopil, že človek riadiaci sa rozumom potrebuje schopnosť, ktorá by mu umožnila vyjadriť intelektuálny obsah prostredníctvom zmyslom vnímateľného znaku. Z tejto skutočnosti je zrejmé, že Dante považoval dar reči za schopnosť priradiť rozumovým signifikátom zmyslovo vnímateľné signifikanty. Tiež pripustil, že vzťah medzi signifikantom a signifikátom, ktorý je dôsledkom schopnosti jazyka, sa určuje prostredníctvom konvencie, a teda *ad placitum* (Eco, 2001, s. 41). V danej súvislosti o niečo neskôr Hegel konštatuje, že „bolo by mylné

² Aurelius rozvíjal stoický výskum o činnosti znakov (sémeiósos), no s latinskými názvami signum (znak), signans (označujúce) a signatum (označované). Podľa Augustína možno ako znak (signum) označiť takú vec (res), ktorá sa používa na označenie niečoho iného, t. j. takú vec, ktorá nie je zaujímavá sama o sebe, ale ktorá ukazuje na niečo iné. Augustín zdôrazňoval predovšetkým predmetovú stránku znaku, pretože tvrdil, že každý znak je nutne vecou, ale nie každá vec je znakom (Aurelius, 1995, s. 95). Neskôr prehodnotil názor, zistil, že znak sa stáva dôležitou všetko zahrňujúcou kategóriou, ktorá dovoľuje pochopiť a ozrejmiť celý svet materiálnych i duchovných vecí a javov ako cesty k „večným hodnotám“ (Aurelius, 1995, s. 96).

nazdávať sa, že najskôr jestvujú predmety tvoriace obsah našich predstáv a až potom sa objavuje naša subjektívna činnosť vytvárajúca ich pojmy abstrahovaním a zhrňaním toho, čo majú tieto predmety spoločné. Pojem je naozaj prvým a veci sú tým, čím sú, v dôsledku činnosti imanentného a v nich sa prejavujúceho pojmu“ (Bakradze, 1981, s. 351).

O rozdelení znakov uvažoval aj F. Bacon, ktorý už v spojitosti s nimi kooperuje s termínom arbitrárnosť. Podľa F. Bacona môžu byť znaky dvojakého typu: *ex congruo* (ikonické, motivované), ktoré určitým spôsobom reprodukovujú vlastnosti označovaného predmetu alebo *ad placitum* a teda arbitrárne a konvenčné. Aj napriek tomu však možno konvenčný znak definovať ako *real character*, pokiaľ sa sám o sebe môže vzťahovať nielen na ekvivalentnú hlásku, ale „priamo na vec alebo zodpovedajúci pojem“ (Eco, 2001, s. 188).

Za významného predchodcu modernej semiotiky považujeme G. Fregeho, ktorého filozofia implikuje rozlíšenie dvoch zložiek významu jazykových výrazov analyzovaných v stati *Über Sinn und Bedeutung*, v ktorej *Sinn* („zmysel“) je to, čo výraz vyjadruje a *Bedeutung* („denotát“) je to, čo výraz označuje (k čomu sa vzťahuje, o čom referuje) (Černý, 1996, s. 417). Riadne spojenie medzi znakom, jeho zmyslom a jeho denotátom je také, že znaku prislúcha určitý zmysel a tomuto zmyslu zasa určitý denotát, ale danému denotátu (určitému predmetu) neprislúcha iba jeden znak (Frege, 1992, s. 351).

S touto teóriou sa nestotožňuje B. Russell, ktorý tvrdí „že ak prijímame takúto koncepciu, narazíme na ťažkosti, pretože sú aj prípady, kde označujúce zvraty síce majú zmysel, ale chýba denotát“ (Russell, 1995, s. 141). Tento jav vyplynul aj z excerpce máp v povodí hydromynie Hornádu, nakoľko niektoré pramene alebo kratšie vodné toky v husto zalesnených pásmach majú svoje pomenovanie a sú zaznačené na mapách, avšak, v dôsledku prírodných pomerov ich už v súčasnosti nie je možné spoľahlivo označiť, čo nie raz vedie k mnohým problémom súvisiacich predovšetkým s následným nesprávnym identifikovaním ostatných možných prítokov. Uvedený fakt sa zreteľne manifestuje v pramennej oblasti pravého prítoku Hornádu – *Lesnice*, ktorá v dôsledku nedostatočného množstva vody „stráca“ niektoré menšie (veľmi krátke) prítoky. Ich dočasná neexistencia tak predstavuje fregeovskú „prázdnu triedu“, ktorú B. Russell odmietol s konštatovaním, že „...ak existujú prípady, v ktorých, zdá sa, neexistuje nijaký denotát, označujúce zvraty spôsobujú ťažkosti aj za predpokladu, že denotát v skutočnosti existuje, aj za predpokladu, že v skutočnosti neexistuje“ (Russell, 1995, s. 142).

B. Russell, rozvíjajúc vlastnú teóriu, tvrdí, že „...označujúci zvrat je v podstate časťou vety a nemá, ako väčšina jednotlivých slov, nijaký význam sám o sebe“ (Russell, 1995, s. 145). Jeho sentenciu rozvinie ilustrovaním hydronyma *Suchý potok*, ktorý sa v povodí Hornádu vyskytuje až päťkrát. Namiesto vyvstáva otázka, ako je možné, že k takémuto javu dochádza, keď sa tým zároveň popierajú základné funkcie vlastného mena? Uvažujúc v intenciách russellovského poňatia označujúceho výrazu vyplýva, že názov vybraného vodného toku je známy iba v okruhu uzavretej (mikro)society, v ktorej funguje vlastná (mikro)sociálna ony-

mia. Ak však prekročíme jej rámec, zisťujeme, že podobne (zhodnou motiváciou) sa vyznačujú aj ostatné pomenovania. Z uvedeného následne vyplýva, že onymická polysémia si v danom prípade nutne vyžaduje kontext, ktorý bližšie a presnejšie lokalizuje výskyt vybraného hydronyma. V komunikácii sa jeho holá existencia bez podrobnejšieho popisu stáva zmätočnou informáciou, ktorá spôsobuje komunikačný šum a nedorozumenie. Samotný význam pomenovania (označenia) hydronyma je za takýchto okolností irelevantný, pretože určujúce sa stávajú jeho deskripcie.

Fregeovskú koncepciu analyzuje taktiež M. Zouhar v štúdií *Sémantika vlastných mien (I)*, v ktorej tvrdí, že „...ak chceme formulovať teóriu referencie pre vlastné mená, nepotrebujeme predpokladať nijakú teóriu významu“ (Zouhar, 2000, s. 265). Okrem toho sa nestotožňuje ani s fregeovskou konštatáciou, že význam vlastného mena je totožný s významom deskripcie, pretože „keby vlastné mená referovali podobne ako deskripcie, museli by podobne ako deskripcie svoje referenty aj opisovať a pripisovať im aj netriviálne charakteristiky“ (Zouhar, 2000, s. 261). Pri hydronymách sa úplne s touto formuláciou nestotožňujeme, pretože viaceré názvy vodných tokov explicitne vyjadrujú nejakú vlastnosť, na ktorú poukazujú či odkazujú. Pochopiteľne, v názve nemožno zachytiť podrobný opis, avšak, vyjadrenie určitého vzťahu je v mnohých prípadoch zjavné a navonok identifikovateľné. Ilustrujúcimi príkladmi sú vyššie pertraktované hydronymá motivované ojkonymami, či antroponymami (*Fedor-kin jarek*) a toponymami (*Pod Kopančok*), pri ktorých dokážeme na základe lexikálno-sémantických i gramatických vlastností zistiť, že ide o (ne)vyjadrenie posesívneho vzťahu a v druhom prípade o presnú lokalizáciu. Naše tvrdenie opierame o hegelovu tézu, že pojem ako forma myslenia by bol celkom zbytočný, keby odrážal všetky znaky jednotlivých vecí, nemohol by byť teda ani určitou formou vedeckého poznania, pretože pre každú jednotlivú vec by musel jestvovať zvláštny pojem (Bakradze, 1981, s. 354).

Vývoj znakovej povahy jazyka uzatvárame zrodom modernej semiotiky, ktorý nastal na prelome 19. a 20. storočia. Práve koncepcia J. S. Milla zásadne ovplyvnila výskum vlastných mien, pretože Mill zastával názor, že „vlastné meno je značka bez významu, etiketa, ktorú v našej myslí spájame s predstavou pomenovaného predmetu. Vlastné mená neobsahujú nijaké atribúty, ktoré by definovali pomenovaný predmet. Majú iba denotáciu a nemajú konotáciu“ (Blanár, 2008, s. 14). Naproti tomu, všeobecné mená konotujú, zahŕňajú informáciu o podstatných vlastnostiach označovaných predmetoch a javoch. Vlastné mená môžu pre nás taktiež konotovať, čiže zahŕňať informáciu o príslušných osobách, miestach, to je však zapríčinené vzťahom používateľa k príslušnému objektu, teda pragmatickými faktormi a nie podobou vlastného mena (Černý, 1996, s. 418). Millovo vymedzenie vlastného mena v súvislosti s hydronymami v nás vyvoláva pochybnosti, pretože, ako sme už vyššie explikovali, názvy vodných tokov v sebe zahŕňajú určitú vlastnosť, ktorá sa dá zreteľne manifestovať zaradením do príslušnej onymickej triedy na podklade motivácie vzniku

hydronyma, ktorú formuloval V. Šmilauer vo Vodopise starého Slovenska. Veľkosť (*Veľké Kotlísko*), tvar (*Krivý potok*), vzájomná poloha (*Predný jarok*), spád (*Tichá voda*), farba (*Červený potok*) či teplota (*Zimná voda*) a mnohé ďalšie explicitne poukazujú na istú charakteristickú črtu, ktorá nielenže podnietila vznik hydronyma, ale ho aj istým spôsobom označila. Na základe demonštrovaného vyjadrujeme presvedčenie, že názvy vodných tokov v sebe implikujú určitú konotačnú zložku, ktorá sa v komunikácii zreteľne manifestuje vzhľadom na vedenie o onymickom objekte.

Jednotlivé predostreté vývinové tendencie, na ktoré sme stručne poukázali, počnúc starovekom a končiac súčasným vymedzením vlastného mena, mali za cieľ nielen ozrejmiť jeho vtedajšie poňatie a celkový vývoj, ale predovšetkým poukázať na (ne)možnosť aplikovať rôznorodé koncepcie lingvistov či filozofov v súvislosti s názvami vodných tokov. Ilustrovaním mnohých príkladov sme demonštrovali, že ich vymedzenie sa nie vždy stotožňovalo s poňatím hydronym, pretože dôkladným a širším objasnením sme podčiarkli konštatáciu, že hydronymá a priori reflektujú deskriptívnu a konotačnú zložku, ktorá sa v komunikácii za prítomnosti nevyhnutného kontextu aktivizuje, pričom sa tým nevylučuje, že hydronymum samo o sebe nemá význam.

Príspevok predstavuje časť grantového projektu UGA 2010/2011 Motivanty synchronnej a diachronnej hydronymie povodia Hornádu (po sútok Torysy).

LITERATÚRA

- AURELIUS, Augustinus: *O učiteľovi*. Bratislava: ARCHA 1995. 97 s.
- BAKRADZE, K.S.: *Systém a metóda Hegelovej filozofie*. Bratislava: Pravda 1981. 524 s.
- BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1996. 250 s.
- BLANÁR, Vincent: *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2008. 90 s.
- ČERNÝ, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia 1996. 520 s.
- ECO, Umberto: *Hledání dokonalého jazyka*. Praha: Lidové noviny 2001. 360 s.
- ECO, Umberto: *O zrcadlech a jině eseje. Znak, reprezentace, iluze, obraz*. Praha: Mladá fronta 2002. 448 s.
- FREGE, Gottlob: *O zmysle a denotáte*. In: *Filozofia*, 1992, roč. 47, č. 6, s. 349 – 363.
- GAHÉR, František: *Stoická sémantika a logika z pohľadu intenzionálnej logiky*. Bratislava: Stimul 2000. 282 s.
- KANT, Immanuel: *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda 1979. 584 s.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 319 s.
- PLATÓN: *Dialógy I*. Bratislava: Tatran 1990. 928 s.
- RUSSELL, Bertrand: *O označovaní*. In: *Organon F*, 1995, roč. II, č. 2, s. 137 – 152.
- SAUSSURE de, Ferdinand: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996. 472 s.
- ZOUHAR, Marián: *Sémantika vlastných mien (I)*. In: *Organon F*, 2000, roč. VII., č. 3, s. 257 – 280.

Textová transmise. Analýza Řečí nedělních a svátečních Tomáše ze Štítého¹

Barbora Hanzová

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Středověká tvorba kazatelského charakteru je zvláště význačná svou mnohvrstevnatostí, do nově vznikajících textů se promítají starší prameny výrazně častěji a ve větší míře, než u tvorby jiných žánrů. Toto specifikum je dáno tím, že slavení liturgického roku se neustále opakuje, témata se vracejí, dostupné kazatelské příručky přinášejí řadu vzorových kázání a souborů materiálu a hlavně si toho žádá diktující tradice. Otázka nepůvodnosti je zvláště aktuální právě v díle Tomáše ze Štítého, který je oceňován právě jako zdatný kompilátor, zaměřili jsme se tedy na jeho dochovanou část Řečí nedělních a svátečních.

Sledujeme přenos textů a změny, kterým texty podléhají.² Soustředíme se nejprve na poměr dohledaných a převzatých pasáží, dále na výběr textového materiálu, překlad, individuální autorskou intenci, perifrastické tvůrčí postupy, odkazy na pramen a žánrovou problematiku. Nesledujeme tedy proměny jediného textu, ale transmisi staršího textového materiálu do nově vznikajícího díla. Vítaným pramenem pro tuto úvahu je paleografická edice Josefa Straky (Straka, 1929), který za pomoci dalších badatelů dohledal velké množství možných pramenů, a soubor článků téhož autora, které publikoval v LF v letech 1908 – 1910.

Řeči nedělní a sváteční, které sepsal Tomáš ze Štítého podle vrocení na f. 78v v roce 1392. Dílo bylo určeno dospělým laikům, jak lze vysoudit z jeho vlastních slov: „*já sem mienil již podrostlým knihy tyto*“³ (7v), jednalo se o naučnou náboženskou četbu, jak o tom svědčí instruuující komentář v textu či v názvech kapitol, např. v této podobě „*toto čti v čtvrtú neděli v advent*“ (73r); tematicky je tento soubor sestaven podle slavení liturgického roku: vesměs jde o výklady na příslušná denní čtení na neděle a svátky nebo vychází z citátu příslušejícího na konkrétní den. Při tom na čtení odkáže, převypráví, či přeloží. Ve výkladové části volí různé tradice dané kazatelské styly⁴, užívá postillatio,

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1140 Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází), za podpory Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny č. LC 546.

² Otázka je problematická přede vším z toho důvodu, že neexistují kritická vydání, dnes je téměř nedohledatelná přímá předloha, dále protože autor přejímal text po paměti. Ne zcela je tedy možné posoudit, zda jde autor pouze nastiňuje problematiku, či měl k dispozici informaci pouze zprostředkovaně.

³ Uváděné citáty jsou transkribovány z rukopisu NK XVII C 15, písarské chyby se zde nereflktují.

⁴ Přehledné poučení o kazatelských stylech podává traktátek připisovaný autoru jménem Henry de Hessia, jeho latinský text s překladem lze získat zde: Harry Caplan,

divisio a distinctio, či stylově volnou promluvu, případně celou řeč koncipuje jako napomenutí. Štítný důsledně zachovává dobové postupy; jako laik vstupující na pole do té doby vyhrazené pouze svěceným kněžím toho musí být dbalý, aby byla jeho tvorba přijata a dílo se mohlo oficiálně šířit. Dílo sepsal již v pozdějším období své tvorby, kdy již nabyl bohaté zkušenosti s tvorbou a přepracováním starších sborníků a také získal slušnou zásobu výchozích pramenů.

J. Straka identifikoval následující prameny: Písmo svaté, úryvky z liturgických textů, dále z kazatelské tvorby, poněkud latinské homilie sv. Řehoře papeže a řeči sv. Lva Velikého papeže, dále podvržené řeči sv. Aureliu Augustinovi, řeči Bědy Ctihodného, opata sv. Bernarda z Clairvaux, Jana Zlatoústého, další a také české veršované kázání Viz, člověče bohobojný, autobiografický a traktátový Augustinovu spis Confessiones a náboženskou disputaci De beata vita, meditaci Ostnec milosti nejspíše sv. Anselma, z legend a a životopisů Legendu aureu Jakoba de Voragine a Životy otců, list Pelagia k Demetriadě, snad sbírku Gesta Romanorum, biblickou povídku Život Josefův, duchovní román Barlaam a Josafat, blízké shody obsahové lze najít s kronikou Chronica pontificum Romanorum Thomase Ebendorfera. Sám uvádí jako prameny další kroniky, ovšem bez bližšího určení.

Strukturu Štítného textu ovlivnily však především převzaté homilie, meditace a některé narace, protože zde překládal věrněji. Volné parafráze zbylých pramenů a citáty užívané podle kazatelského prostředku auctoritas podléhají Štítného koncepci. Časový rozptyl je velmi široký, prameny vyjma biblických byly sepsány v době od 4. století do autorovy současnosti, ovšem to je nepodstatné, protože témata jsou nadčasová, případně Štítný části textu vypouští či aktualizuje.

Štítný nečerpal přímo z těchto děl, ale z výborů; zvláště kratší úryvky pocházejí z kompendií dosud přesně neurčených. V případě shody s Kronikou římských pontifiků mohl pracovat se staršími historickými záznamy. I z těchto, i z dalších děl ještě citoval po paměti. Sám své přejímky komentuje, např. píše: *Skonávají se kázanie o svatých, počemše od svatého Ondřeje až do hromnic, jakož na těch knížkách stalo, s nichž sem psal.* (64v – 65r). Je možné, že i uspořádání článků, které není vždy podle časového sledu svátků se odvíjí od uspořádání pramenů, z nichž čerpal.

Dochována z díla je tedy pouze pars hiemalis, tedy kázání pro první období liturgického roku s počátkem v době adventní; na jeden den může připadnout více řečí. Celkem je dochováno 74 řečí; pokud jde o poměr převzatého a vlastního, lze konstatovat, že podle slov Štítného, který často svůj zdroj uvádí, a podle dohledaných pramenů v edici Straky je 10 řečí⁵ vystavěno zcela na jednom

Henry of Hesse on the Art of Preaching, Publications of the Modern Language Association of America, 48 (1933), 340 – 361. Který dělí kazatelské styly na modus antiquissimus, antiquus, modernus a subalternus.

⁵ 16. O božiem křšćení řeč. 27. Toto čti v čtvrtú neděli v advent. Toť jest řeč svatého Otce Lva papeže. 28. Tato pak řeč jest svatého Augustina také v advent. 30. Prvá neděle

z těchto pramenů, autor sám přiznává cizí původ textu. Zde je Štítný pouze přiřadil ke dni, k čtení, případně doplnil funkčním komentářem. U dvou jde o pouhý překlad bez žádného komentáře. 15 řečí⁶ je tvořeno více materiály, s větším či menším zásahem autora, zde se Štítný projevil jako komponista. Ve zbytku, tj. 49 řečech je koncepce na Štítném, pokud se nepočítají citace užité ve figuře auctoritas. Zde mohou být další neurčené prameny, dílem také tím, že k nim autor neodkazuje.

Výběr textového i argumentačního materiálu je souladu s tradicí. Například pokud je tématem osobnost svatého Benedikta u příležitosti jeho svátku, je situace následující: *To slovce „aj“ v Písmě pro troji věc nalézáme: Pro velebnost, pro divnost, pro užitek. Tu j' pro velebnost položeno, ješto die: Aj, král tvój. (Zachariáš prorok 9,9) A co j' velebnějšíeho, než ten král nad králi, o němž jest to řečeno. A tu jest divné ukázáno, ješto j' řečeno: Aj, dievka počne i porodí syna. (Izaiáš 7,14) A tu jest ukázáno užitečné, ješto j' řekl Bóh: Aj, činím vše nové. (Zjevení 21,5) A tak móž to slovo podobně býti k svatému Benediktu přichýleno: aj. Neb velebný jest mezi otci svatými, divné věci Bóh skrzeň činil v životě jeho a mnohým jest užitečen svým příkladem a své řehuly ustavením. O svatosti jeho mluviev svatý Řehoř a svatý Bernart, ež jest tak byl živ, jako j' učil, mnoho vypravují svatosti jeho. O těch diviech, ješto j' Bóh skrzeň činil, mnoho j' psáno, ež Bóh takověž divy skrzeň činil a obnovoval, jako j' činil skrze rozličné svaté otce v Zákoně starém (242r).* Zmínce o Benediktovi předchází biblické citáty, na jejich roveň se důmyslnou rétorickou figurou staví i osobnost Benedikta. Dále na Benedikta odkazuje literatura vycházející z pera dalších uznávaných autorit, až se opět vrací biblický odkaz. Ustálený kánon osobností a textů se tak s každým novým textem posiluje.

Tato tradice návazností na kazatelskou a traktátovou literaturu při tvorbě nového kázání se udržuje již od doby raného středověku. Ovšem Štítný píše již v době, kdy dochází k rozšíření možností: od 13. století hledají kazatelé ilustrační a argumentační materiál ve vzdálenějších literárních odvětvích, čerpá se narativních pramenů, též odborných příruček určených primárně k jiných účelům, například kronikám. V tom tedy Štítný následuje svou dobu.

Štítný píše ještě v době, kdy se ještě nedbá na přesnost překladu; i když se zohlední specifické rysy obou jazyků a dobový překladatelský úzus, které text již modifikují, dochází k posunům ve znění textu. To lze pozorovat i v případě

po sviečkách, tato řeč. 39. V neděli po devietniku. 40. V neděli o masopustě řeč. 47. Pátá neděle v postě tuto. 51. U veliký pátek řeč tato. 53. Na velikú noc v neděli. 67. O svaté Dorotě neb o jiné etc.

⁶ 9. Den božieho narozenie. 10. Řeč Lva papeže o hodu tomto dostojném. 25. V druhú neděli adventní o súdném dni. 26. Třetí neděli v advent řeč. 34. V túž neděli řeč. 35. V čtvrtú neděli řeč. 42. V úterý o masopustě. 44. Druhá neděle v postě. 45. Třetí neděle. 48. O květnéj neděli. 54. V pondělí po velikonoci 57. Ve čtvrtok po velikonoci. 58. V pátek po velikonoci. 64. Tuto sě počíná od svatých řeč, počnúc najprvé na hromnice etc. 65. Druhá řeč o hromniciech k duchovnějším.

biblického textu. I když se jedná o text se zvláštním náboženským významem, zjevení božího slova, ke kterému autoři přistupovali s úctou a proto písaři a překladatelé dbali na přesné znění textu, kazatel Štítný s ním již zacházel volněji. Některé odlišnosti lze demonstrovat na citátech z knihy Job – mění pořadí vět: *Budu li spravedlen, nepovzdvihnu své hlavy, naplněn jsa úkorov a hubenstvie, a budu li zlý, běda mně.* oproti *Et si impius fuero vae mihi est et si iustus non levabo caput saturatus ad afflictione et miseria.* (Job 10,15), užívá odlišné syntaktické uspořádání *I kto mi to dá, aby v dolejších krajinách obrátil mě a skryl mě, až by i přešel hněv tvůj?* oproti *quis mihi hoc tribuat et in inferno protegas me ut abscondas me donec pertranseat furor tuus* (Job 14,13), mění význam *V pekelnu hlubinu vsecko j' mé sešlo.* oproti *in profundissimum infernum descendent omnia mea* (Job 17,16). U nebiblických pramenů postupuje daleko volněji, vhodné myšlenky rozvádí či komentuje.

Zvláštností je individuální interpretace textu činěná s ohledem na autorský záměr. Ve své tvorbě vůbec rád věnuje pozornost ženské části společnosti a v souladu s doporučenými kazatelskými tématy též vztahu mezi mužem a ženou: V souvislosti s tematikou ženy napsal několik samostatných děl: traktáty O trojích stavech – panenském, vdovském a manželském, sepsal Život svaté Alžběty Durynské a Zjevení sv. Brigity, atd. Také zde se téma dostává do popředí zájmu. Například v kázání k 2. neděli v postě toto téma upřednostňuje, oproti latinskému (S. Joannis Chrysostomi In dimissionem Chananaeae homilia, kap. 10–11. Patrologia Graeca LII): *os tuum precationem recitabat, sed mens usuras supputabat, pacta, contractus, agros, possessiones, amicorum consortia.* konkretizuje následovně *Usta mluvie modlitvu, a mysl, lichvů co má přibytí, aneb úroky počítá sbožie svého, neb zří na krásnú domov postavu, neb svých přátel přemietá řeči, neb svých slůh netbavost, neb nrawy nebčie oblibuje, neb krásu ženskú.* (131r) – při výčtu hříchů, který rozvádí na konkrétní provinění, připočítává zájem o ženskou krásu. Ženskou tematiku zahrnuje tam, kde v originále není obsažena.

Přidanými epitety rozvíjí motiv světice, z latinského (Gregorius I, Homilia XI, Patrologia Latina LXXVI): *Quid inter haec nos barbati et debiles dicimus, qui ire ad regna coelestia puellas per ferrum videmus,* „překládá *co dieme my bradatí muži, vidúc rozkošné, mdlé děvečky, any skrze meč jdú do nebes?* (227r) V řeči o svaté Hátě rozvíjí motiv pro zesílení kontrastu: bradatý ve smyslu symbolu stáří: moudrost a síla, proti mdlý: mladý a slabý, rozkošný.

Interpretuje pramen *sexum* (Gregorius I. Homilia XIV, Patrologia Latina LXVI) *vrtkost ženského přirození* (173r). Tato konkretizace významu je srozumitelná na základě jiného kázání, kde dělí lidi ne na ženy a muže, ale na mužskou a ženskou přirozenost, té ženské právě vytýká nestálost.

Zvláště u narativních úseků lze sledovat pestrost tvůrčích postupů, parafrází. Na základě částí biblických veršů rekonstruuje příběh. Například v úterý po velicě noci převypráví exodus Izraelitů z Egypta: *Ale aby lépe tomu srozuměli, co' bych pravil, najprv znamenajte, ež, když lid židovský rozplodil se v ejiptskéj*

zemi, (2 Mojž. 1,9) (2 Mojž. 1,12) súžen těžkými robotami (2 Mojž. 1,11) volal k Bohu, (2 Mojž. 3,9) a Bôh je divně a mocně vyvedl odtud ukázav, ež jest lid jeho. (2 Mojž. 12,51). A když šli odtud, bylo skoro před nimi moře. A když k moři přišli, ano je honie stihajíc jich nepřítelē, Mojžieš kázáním božím udeřil v ně prutem, a moře se rozstúpilo. (2 Mojž. 14,16) (177rv) Biblický text je v tuto chvíli autorem zdrojem historického poznání, autor vytvořil souvislé vyprávění originálním poskládáním myšlenek.

Rozdílné tvůrčí postupy je možné sledovat ve chvíli, kdy čerpá z Legendy aurey u příležitosti svátku některých světců. V případě Šebestiána převypráví stručně celý životopis bez vedlejších zápletek, přímých řečí a pod., z legendy o Lucii poměrně věrně podá jednu epizodu, pouze vynechává jména a časové údaje, zkrátka příběh zobecňuje; z příběhu o Nětiši vyjímá tři výroky svěťice – podle aktuální potřeby vhodného opěrného materiálu.

Pokud jde o zázračný příběh postícího se biskupa, dohledaný též v Eben-dorferově kronice (SS rer. Germ. N. S. 16, pag. 310, lin. 3)⁷, zpracování zní následovně: *Hiis diebus floruit Conradus episcopus Constanciensis, qui super aquas siccis pedibus ambulavit, dum esuriret, et sibi cibus non porrigeretur a suis necessariis, ex industria probare volentes, si ieiunium quovismodo ferre possit. Ideo ipsum in navim ponebant et in altum laci Podensee deduxere.* U Štítného čteme toto: *Čte se také o jednom svatém biskupu, ež nemohl se postiti, až jeden Veliký pátek po službě kázal se na lodí vésti na jedno jezero a přikázal, ač by i chtěl, aby nikakež jeho k břehu nepřivezli, mieně, aby se mušil ten den postiti. Když pak vschotěl, aby se s ním přivezli k kraji, řka, ež nemóž býti bez jedenie, a oni nechťeli, jakž najprv byl jim přikázal, požehnav se vystúpil z lodie, šel po vodě jako po zemi. Tot' se j' v Švábiech stalo, a Kunrát jmě bylo biskupu tomu. A město slove Konstantina, a tu' jest to veliké jezero, jakž' mi jest pravil odtud jeden.* (209v) Skutečně zde shledáváme překvapivě množství faktografických shod. Zatímco kronika nejprve popisuje zázrak a pak podává vysvětlující informace, Štítný mění syžet a děj převypráví.

Odkazy na pramen v Štítného sbírce nejsou přítomné vždy, i když autor prameny zná. Autorství je uváděno podle tradice, záleželo na údajích v předlohách, tak list Pelagia Demetriadě Štítný přisuzuje sv. Jeronýmu, pod jménem Augustinovým se objevují odvržené řeči, naopak převzatou Augustinovu řeč na čtvrtou neděli v adventu přepisuje sv. Lvu papežovi.

Odkazy podléhají oblíbené kazatelské figuře zvané auctoritas, zakládající se na záštitě citátu významnou uznávanou osobností; mívají tři složky: nejčastěji se tedy jmenuje autor knihy nebo citátu, ať už vlastním jménem, funkcí nebo povoláním, např. prorok. Ve verbální části výrazně převažuje ústní podání, častěji použije po verbu dicendi (die, pravieše, řekl, zpívá), než že by odkazoval na písemný pramen (čte se). Třetí složkou je interpretace úryvku, funkční určení atp., např. *A svatý otec Lev papež ponúká nás k radosti v svém kázani o dni*

⁷ Straka dohledal pouze stručnější verzi zápisu v Monumenta Germaniae historice Scriptores, tom. IV. pag. 430.

tomto řka (21r) *Pak svatý Řehoř zevným příkladním podobenstvím ukazuje života tohoto ušlechtilost řka (62r).*

Odkaz na knižní tradici textu se nejčastěji objevuje u biblických knih. U knihy Job, ze které je v díle celkem 14 citátů je odkaz *knihy die* použit čtyři krát, *Job die* (pravieše, řekl) deset krát.

A přitom vymezení díla v podobě knihy už je v autorově době běžné, jak o tom svědčí několik dokladů právě z Řečí nedělních a svátečních: Jednak v názorném příkladu vzorného křesťana, který když si nemůže číst sám a nechává si Bibli předčítat: *Nic čísti na knihách neuměl, avšak sám sobě knihy svatého Písma bieše kúpil a do svého domku v hospodu přijímaje něteré duchovnie počestné, vždy jim před sebu veléše čísti. A když podlé svého pochopu dobře se písmu naučí rozuměti, a jakož sem řekl, na knihách i abecedy neuměje znáti, snažnost všecka jeho bieše Bohu u bolesti vzdávati dieku a ve dne i v noci v ymnách, v žalmiech chválu Bohu vzdávati ústavně.* (113r) Nebo v části pojednání o zdrojích pravdy: *Protož slyšeti dobré, věrně kazatele, čísti dobré křesťanské knihy, mluvíti o dobrých věcech s dobrými rozumnými a myslí o tom přemietati, srovnávajíc jedno s druhým, vše to pravdu oznamuje.* (98r) Zde se knižní vydání neomezuje pouze na biblický text, ale jedná se o knihy obecně. To je cesta řádného křesťana, to radí oněm laikům, pro které píše, je to tedy běžný materiál. Ještě jedno svědectví o česky píšících autorech: *I muši v kratochvíli dne tohoto jednoho starého skládače rýmem knih českých řeč o dni tomto pověděti.* (146v) Jedná se o tak běžný jev, že kniha se použije i ve specifických kontextech, kde nabývá schopnosti vyložit složitě teologické téma svědomí ve výkladu *ty knihy jest svědomie každého* (67v).

Do kazatelského díla vstupuje kromě starších kázání řada děl s jiným žánrovým charakterem, kromě náboženských traktátů, které mají obdobný obsah i funkci, jsou zde další: hluboká meditace Ostnec milosti, užita v den, kdy liturgický rok slaví největší svátky, části legend a kronik v podobě exemplárního materiálu, užitých porůznu v řečech, též modifikované, veršové kázání Viz, člověče bohobojný. Podřizují se koncepci Štítného, který je organicky včlení v sled jednotlivých řečí, případně svým komentářem upřesní jejich význam. Svými odlišnostmi tato díla obohacují původní kazatelský záměr. Kázání má totiž mnoho funkcí, sám Štítný zmiňuje tyto: napomenutí, naučení, vzbuzení náboženství, právě užitím pestrého materiálu jich dosahuje.

LITERATURA

- Biblia sacra iuxta vulgatam versionem.* Deutsche bibelgesellschaft Stuttgart 1983.
Monumenta Germaniae historica. Brepols Publishers 2008. Dostupné na <<http://litterae.phil.muni.cz/>>.
Patrologia Latina Database. Chadwick–Haley. Dostupné na <<http://litterae.phil.muni.cz/>>.
TOMÁŠ ZE ŠTÍTNÉHO: *Řeči nedělní a sváteční.* Ed. Josef Straka. Praha: Česká akademie věd a umění 1929.

TOMÁŠ ZE ŠTÍTNEHO: Řeči nedělní a sváteční. Rkp. Národní knihovny XVII C 15.
Dostupné na <www.manuscriptorium.cz>.
UHLÍŘ, Zdeněk: *Středověké kazatelství v českých zemích: nástin problematiky*. Dostupné
na <http://digit.nkp.cz/mns/uhlir_kazatelstvi.htm>.

Hľadanie prototypu v predpisovnom období slovenčiny¹

Zuzana Hargašová

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Mladšie predpisovné obdobie slovenčiny je charakteristické kultivovaním a normalizovaním nášho národného jazyka, ktorý ešte nebol kodifikovaný, a to najmä vo vzdelaneckom a náboženskom prostredí. Okrem slovenčiny v jej kultúrnej a nárečovej podobe sa na našom území používala predovšetkým čeština – a to v tradičnej podobe, často sa však slovakizovala, či už vedome alebo spontánne. V mladšom predpisovnom období je teda možné hovoriť o polarizácii češtiny – čeština mala neslovakizovanú, oficiálnu formu, a slovakizovanú, neoficiálnu. Impulzom pre tento proces bolo vydanie prekladu Lutherovho *Katechizmu* tlačou v roku 1581 v Bardejove. Táto tendencia sa stala definitívnou po synodách roku 1610 v Žiline a 1614 v Spišskom Podhradí, na ktorých sa predstavitelia evanjelickej cirkvi rozhodli vyhlásiť súdobú češtinu (v hovorenej a v písanej podobe v česko-bratskom pravopise) za sakrálny a úradný jazyk evanjelickej cirkvi na Slovensku. Dôvodom takéhoto rozhodnutia bola požiadavka vykonávať cirkevné akty v kultivovanom, veriacim zrozumiteľnom jazyku (atribút reformácie). Na Slovensku sa tak ustálili tri varianty češtiny: čeština s jazykovou stavbou Kralickej Biblie – biblická čeština, normalizovaný a nenormalizovaný variant slovakizovanej češtiny (pozri Krajčovič – Žigo, 2006, s. 78 – 83).

Oficiálna čeština, biblická čeština bol normovaný variant češtiny na Slovensku. Normou bola Biblia vytlačená v rokoch 1579 – 1593 v Kraliciach nad Oslavou. Práve tento jazyk bol oficiálne prijatý za bohoslužobný a úradný jazyk slovenských evanjelikov.

Ťažiskom príspevku je analýza a komparácia deklinácie substantív opísanej v troch normatívnych príručkách biblickej češtiny používanej na našom území z obdobia konca 16. až polovice 17. storočia – *Zpráva Pjřma Slowenského Tobiáša Masnicia* (1696, Levoča), *Rudimenta Grammaticae Slavicae* Daniela Krmana (1704) a *Grammatica Slavico-Bohemica* Pavla Doležala (1746, Bratislava) – ako prostriedok poznávania a zdroj informácií o hľadaní prototypu v predpisovnom období slovenčiny.

Všetky tri príručky sú štruktúrne podmienené stredovekým myslením a latinskou gramatickou tradíciou, donátmi. T. Masnicus uvádza päť substantívnych

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu UK/329/2010 – *Stabilizácia jazykovej normy v predpisovnom období slovenčiny*.

deklinácií, pričom primárnym klasifikačným kritériom je zakončenie tvaru G sg. – v prvej deklinácii je to tvarotvorná prípona *-a* (*Pána*), v druhej deklinácii *-e/-ě* (*Rjditelje, Země, Teletě*), v tretej deklinácii *-y, -i/-i'* (*Wěcy, Tehly, Panj, Ctnofiti*), vo štvrtej, adjektíválnej deklinácii *-o*, resp. *-yho* (*Hláfnyho*) a v piatej deklinácii *-u* (*Zwonu*). T. Masnicius na predstavenie svojej substantívnej deklinácie používa súbor desiatich vzorových slov.

D. Krman klasifikuje substantíva – rovnako ako T. Masnicius – do piatich deklinácií, primárnym klasifikátorom je taktiež formálne kritérium – zakončenie tvaru G sg.: tvarotvorná prípona *-a* v prvej deklinácii (*pána, ducha, člowěka, bratra, pjfma, těla, oka*), *-e/-ě* v druhej deklinácii (*cyfaře, krále, dne, kněze, práce, káně, nebe, telete*), *-i/-i'*, *-y* v tretej (*fyly, hlavy, čeledi, milofti, mocy, panftwj, znamenj, gměnj*), *-o*, resp. *-eho/-ého, -iho* vo štvrtej deklinácii adjektíválií (*hláfneho, wyběrčjho, kočjho, kregčjho, hladkého*) a *-u* v piatej deklinácii (*hradu, hlařu, čafu, domu, rohu, chrámu, lidu, řkutku, řtromu*). Uvádza 37 vzorových slov. Až v rámci jednotlivých deklinácií D. Krman uplatňuje kritérium rodu. Do jedného deklinačného typu sa tak dostávajú slová, ktoré majú v G sg. rovnaké zakončenie, ale tvarotvorné prípony v ostatných pádoch sú rozdielne. Napr. do prvej deklinácie zaraďuje maskulína *pán, duch, člowěk, bratr* a neutrá *pfjmo, tělo, oko* majúce v G sg. *-a*, ale v tvare N pl. majú tieto vzorové slová až štyri odlišné pádové koncovky: *-i* (*páni*), *-ové* (*duchowé*), *-i* (*bratřj*) a tvarotvornú príponu *-a* (*pfjma, těla, oka*).

P. Doležal na rozdiel od svojich predchodcov za výhodnejšie pokladá klasifikovať substantíva podľa významového kritéria (v zmysle gramatického významu), teda podľa kritéria rodu. Všíma si štruktúrne vzťahy a na príklade substantív *Včitel* a *Pofstel* v predslove k svojej gramatike poukazuje na to, že ak majú dve podstatné mená v G sg. rovnaké zakončenie, neznamená to, že majú rovnaké skloňovanie.³ Uplatnením kategórie rodu ako primárneho klasifikačného kritéria tak vyčleňuje štyri deklinácie maskulín, tri deklinácie feminín a tri deklinácie neutier. V rámci toho istého rodu je smerodajný posledný konsonant koreňa, resp. konsonant alebo vokál na konci slova. Prvú deklináciu maskulín tak tvoria substantíva zakončené na tvrdý alebo obojaký konsonant (napr. paradigmy *Zub, Dar, Wrah, Kapr*), druhú na mäkký konsonant (*Konec, Bič, Oheň*). Tretia deklinácia obsahuje maskulína zakončené na *-a*, teda bývalé mužské *a*-kmene (*Družba, Pařtucha*) a štvrtá deklinácia adjektíválií (*Mažary, Kreyčj*). Pri feminínach tvoria prvú deklináciu substantíva, ktorých posledná koreňová spoluhláska je tvrdá alebo obojaká (*Ořoba, Duha, Mjra*), druhá deklinácia je reprezentovaná substantívami na *-e/-ie* po mäkkom konsonante (*Owce, Pařfie*)

² Tvarotvorné prípony uvádzame v transkribovanej podobe. Daniel Krman vo svojom rukopise používa českobraský pravopis – hlásku *i* označuje grafemou *j*, hlásku *v* grafemou *w* a diftong *ou* digrafom *au*. Po sykavkách sa píše *y*, *y'*.

³ *Ten Včitel* : *ta Pofstel* majú v G sg. koncovku *-e*. Odlišujú sa však v A sg. *Včitele* : *Pofstel*, v I sg. *Včiteljem* : *Pofstelj(ou)*, N, V pl. *Včitelowé, Včitelé* : *Poftele*, G pl. *Včitelů* : *Poftelj*, D pl. *Včitelům* : *Pofteljm*.

a substantívami zakončenými na konsonant (*Pořtel, Zem*), rovnako ako tretia deklinácia (*Řeč, Ctnost*). Neutrá prvej deklinácie majú tvarotvornú príponu *-o* (*Stádo, Raucho*), neutrá druhej deklinácie *-e/-ě* (*Srdce, Pole, Hrabě*) a tretej deklinácie koncovku *-i* (*Staveňj, Zagetj*). P. Doležal uvádza spolu 66 paradigiem.

Keďže autori skúmaných príručiek si pre klasifikáciu substantív zvolili rôzne kritériá, pre potreby výskumu bolo potrebné stanoviť jednotný klasifikátor, po ktorého uplatnení by bolo možné získať prehľad o totožných či rozdielnych tvarotvorných príponách substantív pre jednotlivé rody, čísla a pády. Ako najvhodnejšie sa javí použitie kritéria gramatického rodu. Následnou analýzou všetkých tvarotvorných prípon jednotlivých deklinácií sme vytvorili makroparadigmy (sústavy všetkých paradigiem v rámci substantív) T. Masnicia, D. Krmana a P. Doležala všetkých tvarotvorných prípon maskulín, feminín a neutier použitých v tvaroch jednotlivých pádov singuláru a plurálu.

V deklinácii maskulín sa prejavuje značná variantnosť, obsahuje 64 tvarotvorných prípon, z toho 26 uvádzajú všetci traja autori príručiek v rovnakom páde a čísle. Ide o tieto tvarotvorné prípony: *-Ń* v N sg., *-a, -e, -u* v G sg., *-u, -i* v D sg., *-a, -e, -Ń* v A sg., *-e, -i* vo V sg., *-u, -i* v L sg., *-em* v I sg., *-i, -y, -ové* v N, V pl., *-ů* v G pl., *-ům* v D pl., *-y* v A pl., *-ich, -ech* v L pl. a *-y* v I pl. Desať tvarotvorných prípon je totožných len u D. Krmana a P. Doležala:⁴ *-ovi* v D sg., *-u* vo V sg., *-ě, -ovi* v L sg., *-é* v N, V pl., *-ých, -och* v L pl. a *-i, -mi* v I pl.

V deklinácii feminín sa nachádza väčší počet stabilných tvarotvorných prípon, ktoré sa vyskytujú zhodne u T. Masnicia, D. Krmana i P. Doležala – 33: *-a, -ě, -Ń* v N sg., *-i, -y, -ě* v G sg., *-i* v D sg., *-Ń, -u, -i* v A sg., *-Ń, -o* vo V sg., *-i, -e* v L sg., *-i, -ou* v I sg., *-ě, -i, -y* v N, V pl., *-Ń* v G pl., *-im, -em, -ám* v D pl., *-ě, -i, -y* v A pl., *-ich, -ech* v L sg. a *-mi, -ami* v I sg. U D. Krmana a P. Doležala je totožných desať pádových prípon: *-e* v N, G, V sg., N, A, V pl., *-ě* v D, L sg., *-ách* v L pl. a *-emi* v I pl. T. Masnicus sa zhoduje s D. Krmanom v tvarotvornej prípone *-i* v tvaroch V, I sg. a G pl. a s P. Doležalom v koncovkách *-e* v D sg., *-ě* vo V sg., *-i* v G pl., *-em* v D pl. a *-ěmi* v I pl.

Počet tvarotvorných prípon totožných u všetkých troch autorov v deklinácii neutier je poznačený faktom, že T. Masnicus uvádza len jediné vzorové slovo – *tele*, v jeho deklinácii absentujú neutrá zakončené na *-o, -e* a *-i* (deklinačný typ *Slowo, Srdce, Panřtwj* u D. Krmana a P. Doležala), resp. *-ě* (typ *Hrabě* u P. Doležala). Celková zhoda tak nastáva len v 13 pádových príponách: *-e* v N sg., *-i* v D sg., *-e* v A, V sg., *-i* v L sg., *-em* v I sg., *-a* v N, A, V pl., *-Ń* v G pl., *-ům* v D pl., *-ech* v L pl. a *-y* v I pl. U D. Krmana a P. Doležala je totožných 21 tvarotvorných prípon: *-o* v N, A, V sg., *-i* v N, G, D, A, V, L sg., N, G, A, V pl., *-a, -e* v G sg., *-u* v D, L sg., *-im* v I sg. a D pl., *-ich* v L pl. a *-imi* v I pl.

Zo 180 tvarotvorných prípon vo všetkých pádoch singuláru a plurálu nastáva úplná zhoda u všetkých troch autorov pri 72 koncovkách, zhoda u D. Krma-

⁴ P. Doležal sa v *Grammatica Slavico-Bohemica* opiera o Krmanovu gramatiku, prevzal z nej celú osnovu a niektoré definície (pozri *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, 2007, s. 25).

na a P. Doležala v 41 pádových príponách, zhoda u T. Masnicia a P. Doležala v piatich a zhoda u T. Masnicia a D. Krmana v troch koncovkách. 59 tvarotvorných prípon sa vyskytuje v príslušnom páde a čísle len u jedného autora.

V procese hľadania prototypu v predpisovnom období slovenčiny sa tak v deklinácii substantív prejavujú prirodzene protichodné javy: variabilita aj stabilita. Ako stabilné v danom období sa ukazujú tvarotvorné prípony prítomné v substantívnej deklinácii všetkých troch autorov, ako variabilné tie, ktoré sa vyskytujú jednotlivito len u jedného autora. Tie sú svedectvom toho, že boli vo vedomí daných autorov súčasťou ich jazykového prototypu, k prototypovému efektu však nedošlo, pretože neboli splnené funkčné kritériá overené praxou. Ako sa ukázalo neskôr v ďalších obdobiach vývinu spisovnej slovenčiny, biblická čeština – ktorej systém sa snažili opísať T. Masnicus, D. Krman a P. Doležal – používaná na našom území, integrujúca príslušníkov protestantskej cirkvi, nebola prijatá celým spektrom vzdelaneckého prostredia a nevyhovovala ani jazykovo-štruktúrnym požiadavkám.

Komparácia stabilných tvarotvorných prípon so substantívnu makroparadigmou súčasnej spisovnej slovenčiny, ako ju predstavuje M. Sokolová (2007, s. 32), však dokazuje kontinuitný vývin až po súčasnosť, keďže stabilné pádové prípony T. Masnicia, D. Krmana a P. Doležala vo veľkej miere korešpondujú s tými dnešnými (viac pozri Hargašová, 2011).

Pri komplexnom skúmaní snáh o stabilizáciu jazykovej normy v predpisovnom období slovenčiny však bude potrebné presunúť ťažisko výskumu aj na rôzne žánre verejnej komunikácie (najmä z protestantského prostredia) a zamerať sa na (ne)uplatňovanie prototypu v reálnej jazykovej praxi.

LITERATÚRA

- HARGAŠOVÁ, Zuzana: *Substantívne paradigmy ako prostriedok lingvistického poznávania v predpisovnom období slovenčiny*. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach III. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2011, s. 305 – 310.
- Kapitoly z dejín české jazykovedné bohemistiky*. Ed. J. Pleskalová – M. Krčmová – R. Večerka – P. Karlík. Praha: Academia 2007. 683 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského 2006. 252 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007. 338 s.

Z historickej ojkonymie trnavsko-hlohovského pomedzia

Juraj Hladký

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Vlastné mená sú v istom zmysle odrazom historickej skúsenosti konkrétneho miesta a ukazuje sa, že v prirodzených historických mikroregiónoch sa sémantické polia jednotlivých onymických slov osobitne vtedy, keď vlastné mená v ňom vznikali v približne tom istom období, často dopĺňajú a umožňujú nám vnímať ich v širších, kontextových súvislostiach. Na pozadí vlastných mien sa tak utvára akoby skrytý text s informáciami nielen o vývine jazyka, o slovnej zásobe pomenúvateľov, ale aj o motívoch a okolnostiach vzniku vlastných mien v konkrétnom historickom období.

Na starobylé slovanské (slovenské) osídlenie okolia Trnavy upozorňuje nielen archeológia, ale mnohé cenné informácie nám poskytujú aj vlastné mená, hydronymá a osobitne ojkonymá, ktoré zaraďujeme medzi najstaršie vlastné mená jestvujúce po dnešné dni. V tomto príspevku sa zameriame na historickú ojkonymiu na trnavsko-hlohovsko-piešťanskom pomedzí, kde sa z historickej obchodnej cesty vedúcej cez Trnavu do Považia oddeľovala jej odbočka smerujúca spočiatku cez Zelenice a Posádku, neskôr cez Hlohovec do Nitry a Topoľčian.

Obec **Ratkovce** (1388 *Ratkolch*, 1773 *Rattkowcze* VSO 2, s. 480) sa vyvinula ako väčšina osád v tomto mikroregióne na mieste pôvodného veľkomoravského sídliska. Názov odvodzujeme od osobného mena vlastníka, zakladateľa alebo ináč významnej osobnosti osady alebo rodu so základom *Rat-* (*Ratko*, *Ratibor*, *Ratimír*, príp. *Ratislav*: psl. i stsl. **ratъ* „vojna“; Kopečný, 1974, s. 115; **ratъ* „bojovník, protivník“ Krajčovič, 1990, s. 58; J. Růžička do fondu staroslovanských antroponým s týmto základom zaraďuje aj mená *Ratimil* a k menu *Ratimír* uvádza aj variant *Ratmír*; 1907, s. 318). Pôvodne tu však možno ide o aj osobné meno s koreňom *Rad-* (po asimilácii *d > t*), ktorá sa však etymologicky už nemusela v hypokoristickej podobe mena pociťovať (*Radko* [*ratko*] < *Radislav/Radoslav, Radim* a pod.). V slovenskej ojkonymii zaraďujeme Ratkovce k ojkonymám Ratková (1413 *Rathko*), Ratkovo (1489 *Rathkow*) a pod. R. Krajčovič (1990, s. 59) pripomína, že staromaďarské prevzatie (1388 *Ratkolch*) jednoznačne predpokladá starú domácu podobu *Ratkov-*.

Ratkovce boli v rokoch 1974 – 1990 administratívnu súčasťou obce **Žilkovce**. Aj táto obec sa vyvinula na mieste veľkomoravského sídliska. Obec sa spomína pri opise chotára Bohunic (dnešných Jaslových Bohunic) r. 1229 (villa *Such*; CDSI. 1, Nr. 357; avšak s nie úplne jednoznačným stotožnením s dnešnými Žilkovcami, CDSI. 1, s. 425). Mladšie doklady s miestopisnou identifikáciou z rokov 1244 (*Suk* CDSI. 2, Nr. 151), 1251 (terra *Suk* Nr. 370) a 1252

(terra *Swk* Nr. 400), keď sa spomínajú ešte ako jedna osada, s istotou potvrdzujú aj správnosť miestopisného stotožnenia v CDSl. 1 k roku 1229 (Nr. 357).

Roku 1258 sa už uvádzajú *Slovenské Žlkovce (*Swk Sclauorum*) a *Nemecké Žlkovce (*Swk, Teutonicorum hospitem castrum Nitriensis* CDSl. 2, Nr. 618). V polovici 50. rokov 13. storočia teda pri pôvodných Žlkovciach, obývaných Slovákmí, vzniká s povolením Nitrianskeho hradu nová osada nemeckých hostí, ktorá však zaiste zakrátko splynula so staršou slovenskou osadou (ide o jednu zo stredovekých osád, v ktorej sa v širšom regionálnom pohľade prejavilo dosídľovanie Nemcami po pustošivom tatárskom vpáde v r. 1241 – 1242).

Na *Slovenské Žlkovce uvádza mladší doklad B. Varsik (1984, s. 190): 1268 *villa Toutsuk* (maď. *Tót* – Slováč, slovenský), z čoho vyplýva, že ešte na konci 70. rokov 13. storočia išlo o dve samostatné osady. V rokoch 1571 – 1573 sa už uvádzajú ako jedna osada: *Zwkocz*. Doklady jednoznačne ukazujú, že územie hlohovského regiónu, poznačené tatárskym vpádom, bolo od polovice 13. storočia dosídľované aj vo forme tzv. vonkajšej (nemeckej) kolonizácie.

R. Krajčovič (1990, s. 63) názov Žlkovce dáva do súvislosti s verbom *žlka-ti* (*žlknúti*) s významom „od vlhkosti odumierať, zahŕňvať“ (o dreve, listí a pod.), teda ojkonymum interpretuje ako názov osady nachádzajúcej sa pri niečom, čo od vlhkosti odumiera, zahŕňa, tuchne (osady pri starom zahŕňujúcom dreve, háji alebo poraste v močiari a pod.). Úplne prirodzene a pravdepodobnejšie však môžeme názov Žlkovce odvodiť aj od osobného mena *Žuk*, resp. *Žlk* (dokladá ho napr. Schlimpert, 1976, s. 191) + suf. *-ovce* (v lat. zápise *s = ž*, v slabikách so slabikotvorným *-l-* sa vsúva vokál, porov. *Žikava: 1075 Sikua, 1293 Sitva; Vltava: 1113 Wultha, 1125 Wlitaua, Tlmače: 1075 Talmach a i.*). V tomto prípade by teda mohlo ísť o „osadu Žukových (Žlkových) ľudí“. Podobné doklady sú aj v českej ojkonymii: *Horný Žukov, Dolný Žukov* (Šmilauer, 1970, s. 202; doklady: 1229 *Suckowo, 1268 Szucowo, 1684 Zuckuw*; evidentné je to aj v doklade z polabských nárečí: **Žukov – Suckow*).

Na južnom okraji obce Žlkovce sa nachádzala poľnohospodárska usadlosť **Vaniga**. Doložená je ešte na katastrálnych mapách (1898 *Vaniga puszta, 1910 Vaniga pusta*). Doklad z roku 1299 (*Waniga*), ktorú uvádza VSO (3, s. 393) ako prvý doklad o nej, vznikol chybou (asi nesprávnym stotožnením s dokladom *Manga* (*villa Manga*; CDSl. 1, Nr. 357 = Malženice). Názov je nejasný.

Na starobylé predslovanské, slovanské a veľkomoravské osídlenie nadväzuje aj susedná obec **Trakovice**. Jednoznačne k nej môžeme priradiť skrátený doklad *villa Wra* z r. 1229 (CDSl. 1, Nr. 357) mladšie doklady: 1275 *Korkouch, 1353 Karkoch* (VSO 3, s. 172). V mladších dokladoch si už môžeme všimnúť značnú rozkolísanosť názvu: 1773 *Karkocz, Tarkowitz, Trakowicze* NOSR, s. 300). Ako ukazujú známe doklady, spoluhláska *t* v názve Trakovice má mladší, resp. sekundárny pôvod.

R. Krajčovič názov rekonštruuje ako **Krakovec* a odvodzuje ho z apel. **krak* (to z ver. *krácať*, psl. **krakjati*; porov. srb. *krak, kraka* „odbočka cesty, trate“, porov. aj metaforické významy psl. apel. **kroky* v ESSJa, 12, s. 183) a motivá-

ciou malo byť podľa neho vetvenie cesty po prechode cez rieky Váh a Dudvák a po skrížení sa s Považskou cestou na cestu smerujúcu k malokarpatskému priesmyku pri Smoleniciach a na cestu vedúcu cez Trnavu k Bratislavskému hradu (2005, s. 208).

Nazdávame sa, že jazykové argumenty nám skôr ukazujú to, že názov je odvodený od slovanského osobného mena *Krak*, čiže v tomto prípade by sme uvažovali o motivácii vlastníctvom lokality, resp. motiváciou podľa zakladateľa či významného člena rodu alebo osady. Pôvodný názov obce teda pravdepodobnejšie bol **Krakovice*. V západoslovanskej, ale aj slovenskej ojkonymii a toponymii je dokladov s identickou motiváciou viacerô: poľ. *Krakov* (Kraków) LKH, s. 144; morav.-slez. *Krakovice*, *Krakořice*, *Kracovice*, *Kračenovice* (< OM. *Krak* a jeho hypokoristické formy *Krāk/-a*, *Kračen*, *Krača...*), v morav.-slez. oronymii *Krak-ov-ec* < *Krak-ov-í-cü* („vrch patriaci Krakovi“, Hosák – Šrámek, 1970, s. 440 – 442); čes. osada *Kračín*, sloven. *Krakova hoľa* v Liptove, les *Krakovec* pri Sabinove; osadu *Krakov* v Novohrade dokumentuje J. Stanislav, takisto aj zaniknutú osadu **Krákó* v Baranskej stolici: 1347 *Karakou*, 1352 *Korkou*; maď. *-ó* = sloven. *-ov*: *Krakov* (SJ 2, s. 249); ďalšie doklady máme aj v slovinskej a ruskej ojkonymii (*Krakovo*).

V susednom piešťanskom regióne sa nachádza obec Krakovany, pôvodne tiež istotne **Krakov*, resp. možno **Krakova* [ves] + obyvateľský suf. *-an-y* s tou istou motiváciou ako predchádzajúce doklady – „osada Krakových ľudí“ (1111 *Cracowa* CDSl. 1, Nr. 68, 1113 *Craco* CDSl. 1, Nr. 69, 1258 *Korkou* CDSl. 2, Nr. 624, 1335 *Craco*, 1393 *Crakow*, 1406 *Cracowan* VSO 2, s. 87).

Častý výskyt vlastných mien s koreňom *Krak-* v slovanskej toponymii, bohatá a výlučná distribúcia sufixov vyjadrujúcich posesívnosť (*Krak/-ov/-a*, *-o*, *-ec*, *-ic-e*, *-an-y*, *Krač*(<**kj*)-*in*) ukazujú, že spájať tieto vlastné mená s ináč (v týchto jazykoch) nedoloženým apelatívom **krak* je teda viac ako problematické.

Susednou obcou sú **Malženice** (1113 *Malga* CDSl. 1, Nr. 69, 1229 *Manga* CDSl. 1, Nr. 357, 1307 *Maniga* RDSl. 1, s. 520, 1773 *Maniga*, *Malschenitz*, *Malženicze* NOSR, s. 182). Názov vznikol z apel. *malžen* s významom „manžel“. V historickej slovnej zásobe obidve formy (*malžen* i *manžel*) máme doložené v substantívnej aj adjektívnej forme (*malžen*, *malženka*, *malženstvo/malženství/malženstvie*, *malženský* porov. Kott, 1, s. 973; Gebauer, 1, s. 312; Kálal, s. 322; Ryšánek, s. 252; HSSJ, 2, s. 257 – 258).

Najpodrobnejší prehľad etymologickej literatúry o celoslovan. apel. **malžena* (psl. **malúžena/*malúženú*) predstavil trubačovovský Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov (zv. 17, s. 178 – 179). Aj keď podnes nie je etymológia apelatíva **malžena* spoľahlivo vysvetlená (porov. napr. Fasmer, 2, s. 562; ESSJa 17, s. 178 – 179; Brückner, s. 320 – 321; Gebauer, 2, s. 312; Machek, s. 285), vo všeobecnosti prevláda názor, že psl. **ěřěučlírŭ* bol duálny tvar pomenúvajúci manželov („manželský pár, muž a žena“) a ako slovtovornú paralelu V. Machek (s. 285) uvádza aj príklady *bratúsestra* (súrodenci – „brat

a sestra”), *otcu-materi* („rodičom”). Za staršiu formu sa pokladá lexéma **mal-žena* (**ěřěučlír*) a spätne utvorená forma mužského rodu (**malžen* / **ěřěučlíu*) za sekundárnu. Tradične sa objasňuje ako čiastočný kalk zo sthn. zloženého slova *málwip* (nem. arch. *s Weib* „žena”) alebo **malkona* (manželka) s ponechaním *mál-* (1. časť *mahal*, *mál-* „concio, pactio, foedus nuptiarum”: „dohovor o svadbe, svadobný dohovor, svadobné spojenie”; 2. časť *-wip* alebo *-kona* „žena”; ESSJa 17, s. 178 – 179).

Podľa ESSJa medzi menej pravdepodobné etymologické výklady patrí aj výklad z nemecko-slovanskej zloženiny **manúžena* „muž-žena” a výklad s rekonštrukciou prvej časti zloženiny vo forme **mângia* < *mon-g-io* s ukazovateľom animizácie *-g* (s. 179). Vývin ojkonyma Malženice, v pôvodnej forme *Maniga*, ktorá však spoľahlivo zachováva pôvodnú formu **mângia*, ukazuje, že názov Malženice, významovo zodpovedajúci staršiemu názvu *Maniga*, sa uplatňoval aj v novoveku a striedavo sa používali obidva názvy až do r. 1920 (Malženice; NOSR, s. 182). Zároveň sa teda ukazuje, že doklady o ojkonymách *Maniga* a *Malženice* a ich vývin môžu etymológom umožniť spresniť výklad apel. **malúžen*.

Nie úplne jednoznačne môžeme určiť motiváciu ojkonym *Maniga* a *Malženice*. V obci sa nachádza kostol z polovice 13. storočia (s farou doloženou od 14. storočia), ktorý v období stredoveku umožňoval praktizovať vieru aj obyvateľom z okolitých obcí (Ratkovce, Žlkovce, Trakovice). Zároveň to bolo jediné miesto v okolí, kde bolo možné uzavrieť cirkevný sobáš, uzavrieť podľa cirkevného práva kresťanské (sviatostné) manželstvo, ktoré získavalo čoraz väčší spoločenský kredit (na rozdiel od bežného (nesviatostného) spoložitia alebo napríklad od pohanskej polygamie, ktorá bola po prijatí kresťanstva chápaná ako jeden z najťažších hriechov, ako to dokladá už aj právny predpis *Zakon sudnyj ljudem*). Azda za najpriateľnejší výklad motivácie by sme preto mohli prijať výklad, že ide o „obec, kde bolo možné uzatvoriť sviatostné manželstvo (v kostole)“.

Starobyľý doklad *Maniga* dosvedčuje, že osada bola istotne pomenovaná už vtedy, keď v slovnej zásobe starých Slovákov ešte nebol udomácnený termín *malžen/manžel*, a teda v tom období to bol výrazný diferenciačný a identifikačný motív.

Tradovaný výklad ojkonyma, motivovaný výrobou sladú (nem. *s Malz* slad; Ozvald, 1993, s. 21 – 22), pokladáme aj so zreteľom na vývin názvu za nenáležitý.

Poslednou obcou na skúmanom pomedzí je obec **Brestovany** (1113 *Bristem* CDSl. 1, Nr. 69). Vznikla zlúčením starších Veľkých Brestovian a Malých Brestovian, ktoré sa vyvinuli v chotári pôvodných Brestovian. Ešte v rokoch 1280 (*terra Scyl*), 1335 (*Zyli*) a 1376 (*Zily*; Varsík, 1984, s. 119 – 120) sa spomína iba pôvodná osada. Nová osada Malé Brestovany sa spomína až r. 1520 (*Kyszyl* VSO 1, s. 238; maď. *kis malý*) a pravdepodobne vznikla v rámci dosídľovacích procesov po tatárskom vpáde (podobne ako v Žlkovciach). Roku 1950

došlo k administratívnej zlučenej obidvoch obcí (*Brestovany*; NOSR, s. 42). Prvá zmienka o obci je latinizovaná (1113 *Bristem*), takisto aj doklad z r. 1394 (*Rusten* VSO 1, s. 238).

Názov má slovenský pôvod a motivoval ho typický porast v lokalite (< apel. *brest*; psl. **berst* (Šmilauer, 1970, s. 38) geneticky súvisí s apel. *breza* – porov. napr. ukr. *bilyj berest* = biela breza; Machek s. 47); „osada vzniknutá pri poraste brestu“. Doklady *Scyl*, *Zyli*, *Zily* reflektujú na maďarský názov obce **Szil* (porov. 1913 *Felsőszil*, *Alsószil*; NOSR, s. 42), ktorý vznikol prostým prekladom apel. *brest* (maď. *szilfa*).

Identickú motiváciu nachádzame v súčasnej slovenskej ojkonymii aj v ďalších podobách: *Brest-ov* (2x), *Brest-ov-ec* (2x).

V rokoch 1975 – 1990 boli k Brestovanom pričlenené obce **Dolné Lovčice** a **Horné Lovčice** (v rokoch 1960 – 1990 administratívne zlučené – *Lovčice*; pôvodná obec Horné Lovčice je miestnou časťou Brestovian podnes, obec Dolné Lovčice sa r. 1990 osamostatnila; NOSR, s. 42, 68).

Pôvodné *Lovčice* (dnešné Dolné Lovčice) sa po prvý raz spomínajú r. 1292 ako *Loch*, r. 1446 už ako *Alsoloc* (= Dolné Lovčice, VSO 2, s. 189; maď. *alsó* dolný).

V chotári pôvodnej obce sa vyvinula (podobne ako v prípade Brestovian) nová osada. Doložená je prvý raz r. 1447 (*Felsőlocz* = Horné Lovčice), r. 1504 ako *Kyslocz* (maď. *kis* malý; *Malé Lovčice). R. 1773 sa uvádzajú ako *Felső-Locz* a v skomolenej slovenskej podobe ako *Horne Lorossicze* (!), podobne aj v rokoch 1786 *Felső-Locz* a skomolená spätne poslovenčená podoba maďarského názvu *Horné Lucžice* (podobne aj v prípade Dolných Lovčíc; NOSR, s. 43, 68).

Ojkonymum typologicky zaraďujeme medzi zamestnanecké a služobnícke názvy: „osada lovcov, poľovníkov“ (< psl. **lovüü*, v starej slovenčine aj adj. *lovčí*, psl. **lovüčijü* a adj. *lovecký*, psl. **lovüčüskü(jü)*; ESSJa 16, s. 114 – 116). R. Krajčovič identifikoval v Podunajsku sedem osád *lovcov*, ktoré zaradil do systému zamestnaneckých názvov (1965, s. 205 – 250).

Etnickú aj historickú autochtonnosť skúmaného mikroregiónu môžeme v celistvosti vnímať práve v kontexte, ktorý v ňom utvárajú práve vlastné mená. Analyzované vlastné mená na trnavsko-hlohovsko-piešťanskom pomedzí vznikali približne v rovnakom období a odzrkadľujú typický postup pri pomenovaní včasnostredovekých hrádok (Trakovice, Žlkovce) podľa významného člena rodu **Krak*, **Žik*, ku ktorým istotne patrili aj osady obyvateľov, čo staroslovenskej šľachte poskytovali konkrétne služby či produkty (Lovčice). Zároveň dokumentujú aj postupné usádzanie sa kresťanských tradícií vo včasnom stredoveku (Malženice).

PRAMENE A LITERATÚRA

BRÜCKNER, Aleksander: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1957. 808 s.

- CDSI. – *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus 1. (805 – 1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), 2. (1235 – 1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha). Ed. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ESSJa – *Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov*. Zv. 16. (1990, 624 s.), 17. (1990, 272 s.). Ed. O. N. Trubačov. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.
- FASMER, Maks: *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*. Z nem. originálu preložil a doplnil O. N. Trubačov. Zv. 2. (E – muž, 1967, 672 s.), 3. (muža – sjat, 1971, 828 s.) Moskva: Izdatel'stvo Progress.
- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*. Zv. 1. (A – J, 676 s.), 2. (K – N, 634 s.). Praha: Academia, 1970.
- HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. Zv. 1. (A – L; 1970; 576 s.), 2. (M – Ž; 1980; 964 s.). Praha: Academia, 1970.
- KÁLAL, Miroslav: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ.) S praktickou mluvniciou československou*. Banská Bystrica 1924. 1216 s.
- KOPEČNÝ, František: *Průvodce našimi jmény*. Praha: Academia, 1974. 152 s.
- KOTT, František Štefan: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Zv. 1. – 7. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře 1878 – 1893.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Z regionálneho výskumu slovenskej ojkonymickej lexiky*. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. Roč. 38. Ed. J. Dolník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku*. In: O počiatkoch slovenských dejín. Zborník materiálov z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku (Smolenice 12. – 14.11.1963). Ed. P. Ratkoš. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 205 – 250.
- LKH – LUTTERER, Ivan – KROPÁČEK, Luboš – HUŇÁČEK, Václav: *Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa*. Praha: Mladá fronta, 1976. 304 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 628 s.
- NOSR – MAJTÁN, Milan: *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: Veda, 1998, 600 s.
- OZVALD, Branislav: *Malenice 1113 – 1993*. Madunice: Obecný úrad Madunice, 1993. 80 s.
- RDSI – *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. T. 1. (1301 – 1314, 1980, 654 s.), 2. (1315 – 1323, 1987, 636 s.). Ed. V. Sedlák. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RŮŽIČKA, Josef: *Slovanské bájesloví. Mythologie*. Olomouc: Nákladem Knihkupectví R. Prombergera, 1907. 312 s.
- RYŠÁNEK, František: *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954. 800 s.
- SCHLIMPERT, Gerhard: *Zur Überlieferung altpolabischer und altsorbischer Personennamen und ihrer Widerspiegelung in den Ortsnamen*. In: 6. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov. Ed. M. Majtán. Bratislava: Veda 1976, s. 187 – 195.
- STANISLAV, Ján: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1. (1999), 2. (2004). 2. vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932. 564 s. + 3 s. prílohy.

ŠMILAUER, Vladimír: *Příručka slovanské toponomastiky*. Praha: Academia 1970. 216 s.
VARSIK, Branislav: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava: Veda 1984. 260 s.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1. (A – J, 1977, 528 s.), 2. (K – R, 1977, 520 s.), 3. (S – Z, 1978, 536 s.). Ed. M. Kropilák. Bratislava: Veda.

Česko-slovenská viacjazyčnosť u Martina Kukučina

Anna Holečková

Ústav slavistických a východoevropských štúdií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Česko-slovenská viacjazyčnosť je špecifickým typom viacjazyčnosti. Štruktúrna blízkosť jazykov a zároveň aj množstvo česko-slovenských kontaktov majú jednoznačný vplyv na jej podobu.¹ Niektoré funkcie a typy viacjazyčnosti vzájomná blízkosť a zrozumiteľnosť jazykov vylučuje. Peter Mareš (2003, s. 43) napríklad hovorí o funkcii utajovacej a reštrikčnej, keď viacjazyčnosť má recipientom brániť v prístupe k informáciám. Na druhej strane zasa umožňuje s oboma jazykmi pracovať ako s plnohodnotnými komunikačnými a estetickými kódmi.

Viacjazyčnosť využíval vo svojom diele aj Martin Kukučín. Využitie češtiny má v jeho prípade tematický základ, uplatnená je tam, kde autor zasadzuje príbeh do českého prostredia. Najvýraznejšie sa čeština objavuje v poviedke *Zápisky zo smutného domu*.² Česko-slovenská viacjazyčnosť, tak ako je predstavená v tejto poviedke, predstavuje špecifický typ viacjazyčnosti. Pri rozdelení textu na primárnu komunikáciu, teda komunikáciu rozprávača a recipienta, a sekundárnu komunikáciu, teda komunikáciu postáv, zisťujeme, že v rámci sekundárnej komunikácie nie je Kukučínov text viacjazyčný. Všetky zúčastnené postavy komunikujú výhradne po česky. O viacjazyčný text ide len vo sfére primárnej komunikácie. Bázový rozprávačský jazyk je slovenčina a do nej sú citátovo vkladané české slová, slovné spojenia, či vety. Môžeme teda povedať, že slovenčina je jazykom spomínania a čeština jazykom žitia. V slovenčine sa spomína na to, čo bolo v minulosti v češtine zažitá.

Špecifickosť Kukučínovej viacjazyčnosti spočíva aj v tom, že nie je vytvorená na opozícii „vlastný – cudzí“, resp. „národný – inonárodný“. Čeština a slovenčina sa v *Zápisoch zo smutného domu* nestavajú do opozície, ale vytvárajú harmonický celok, v ktorom oba jazyky plnia svoje funkcie. Hlavnou funkciou slovenčina je rozprávanie, resp. spomínanie. Slovenčina je dominantným jazykom rozprávača a je pre neho nepríznaková. Oproti tomu čeština, ktorá sa objavuje v pásme rozprávača, na seba nabaľuje rôzne príznaky. Z pohľadu postáv je naopak neutrálnym jazykom čeština. Všetky dialógy v texte prebiehajú v češtine. Čeština je jediným komunikačným jazykom postáv.

Identita postáv nie je budovaná na základe ich národnosti. Jazyk neslúži ako indikátor národnosti postáv. Českosť či slovenskosť postáv sa v texte vôbec

¹ K česko-slovenskej viacjazyčnosti pozri M. Nábělková (2008, s. 236 – 241).

² Skúsenosti z pražského prostredia Kukučín spracoval aj v tzv. „malých črtách z veľkého mesta“, viac pozri M. Tomčík (1958). Ako atmosférotvorný prvok sa čeština objavuje aj v týchto prózach.

netematizuje. Postava rozprávača (rozprávač je zároveň aj ústrednou postavou poviedky, preto je potrebné rozlišovať rozprávača a postavu rozprávača) prichádza do nového prostredia, do nového podnájmu. Obyvatelia domu síce pátrajú po identite nového člena domovej komunity, ale iba z hľadiska jeho spoločenského statusu, či vzdelania: *Celý dom tušil, že som človek „nějaké lepší střídý“ (...)* *Vedelo sa, že študent, ale aký študent? V dome nebývalo v ostatnom čase študenta. Čo bol ostatný predom mnou, bol technik. Domovník vynášiel medzi ním a mnou akýsi súvis a pozdravoval ma: „Má služba, pán inženýr!“* (Kukučín, s. 240/241). Po pôvode z geografického hľadiska sa nepátra. Obyvateľom domu zostáva utajený aj dedinský pôvod postavy rozprávača. Dozvedá sa o nej iba čitateľ v momentoch keď rozprávač spomína, či vyjadruje túžbu za domovom: *A také chvíle rady chodia vo výročné sviatky. Vtedy najhlbšie cítiš osiralosť. Najživšie cítiš rozdiel medzi teplým domácim krbom a studeným cudzím svetom. Medzi malou chalupou a týmito jagavými palácami.* (Kukučín, s. 273). Aj v tomto prípade sa domov spomína len na opozícii mesta a dediny. Národnostný aspekt sa do spomínania na domov nepripieľa. Aj vďaka tomu môžu byť posledné vety poviedky, ktoré sú venované domovu prednesené v češtine: *„Kam pak spěcháš?“ pýtali sa ma. „Domů,“ odpovédám. „Zitra musím včasné vstát, neb se chystám do domova...“* (Kukučín, s. 294). Odraz mesta sa v jazyku zrkadlí v pásme rozprávača. Do bazového slovenského textu prenikajú české výrazy, ktoré môžeme chápať ako nositeľa „pražskej mestskej“ kultúry. Okrem konkrétnych názvov (podnikov, zariadení) ide aj o citátovo použité výrazy, ktoré tieto podniky, ale aj osoby či javy charakterizujú. K tejto problematike sa vrátim ešte neskôr.

Čeština sa spája aj s doktorskou/medicínskou identitou postavy rozprávača, ktorá ostatným obyvateľom domu zostáva taktiež skrytá. Avšak na rozdiel od národnostnej identity sa ostatné postavy o profesiu postavy rozprávača zaujímajú. *Nemohol som premerat' ranu, „kolik cm je doluhá, široká a hluboká“, vysondovat' „spodinu“: myslím to by mu bolo velmi poslužilo. A konečne potešit' ho i ostatných: „Nebojte se, nebezpečný to není,“ ako to treba doložit'.* (Kukučín, s. 242). V ukážke sa čeština objavuje na mieste „fiktívneho“ dialógu, teda v momente, v ktorom si rozprávač predstavuje vlastné správanie sa v prípade, že by jeho doktorská identita bola ostatným známa. Čeština sa teda objavuje na mieste potenciálnej rozprávačovej interakcie s českým svetom. Okrem toho rozprávač študuje (resp. študoval) medicínu v Prahe, v českom jazyku. Preto nie je čeština v tejto pozícii prekvapivá.

Slovenská identita postavy rozprávača, ako už bolo povedané sa tak odkrýva len pred čitateľom. Stáva sa tak z bazového slovenského rozprávania a z vnútorných monológov tejto postavy. Ostatným obyvateľom domu zostáva skrytá. Rozprávač s nimi komunikuje výhradne po česky, v jeho prehovoroch sa neobjavujú žiadne slovakizmy (aspoň žiadne úmyselné³). Taktiež obyvatelia domu

³ Detailným rozborom češtiny, jej podobou a mierou zvládnutia predovšetkým v dialogických pasážach sa zaoberala Jana Dvončová (1960, s. 177 – 198).

rozprávačovu češtinu nijako nekomentujú a nehodnotia. Vo sfére sekundárnej komunikácie sa národnostná identita vôbec neobjavuje.

O charakterizačnej (identitu tvoriacej) funkcii môžeme hovoriť v súvislosti s rôznymi variantmi češtiny, s ktorými Kukučín v tejto poviedke pracuje. Spoločenská príslušnosť jednotlivých postáv sa odráža v jazyku, resp. vo variante češtiny, ktorú obyvatelia domu a ďalšie postavy používajú. Postava rozprávača, rovnako ako ďalší študenti a doktori rozprávajú spisovnou češtinou. Avšak charakter ich reči sa mení. Počas rigoróza je ich reč takmer knižná: „*Ty, kolego: dle čeho jsi studoval farmakologii?*“ „*Z archů.*“ „*Máš je? Půjč mi je prosím!*“ „*O, ano, jen si zajď pro ně.*“ (Kukučín, s. 255). Pri spoločnom výlete, sa do ich prehovorov dostáva viac expresív a ich reč je živšia: „*Zmiji můžeš koupit laciněji, chceš-li ji mermomocí mít,*“ *riekol jeden, ukážu na vysokú, chudorľavú ženu s vysadnutou spodnou čel'usťou a prenikavým okom.* „*Jen vem nejdřív onu žábu u ní.*“ (Kukučín, s. 291).

Hovorová čeština je charakteristická pre strednú vrstvu. Objavuje sa u postavy domácej, jej neteri a brata a holiča Václava. Rodina domácej patrí schudobneným mešťanom, rátajú sa teda k vyššej spoločenskej triede než zvyšní obyvatelia domu, ktorí sú väčšinou robotníci. Ostatné postavy používajú obecnú češtinu. V ich slovnom prejave sa objavuje najviac expresívnych výrazov, nezriedka aj vulgarizmy. V ich prehovoroch prenikajú do textu aj germanizmy: *To je gusto! Pokoj jako ratejna!* (Kukučín, s. 232), *Mně se nezdá rajn kór nic.* (Kukučín, s. 252).

Sociálna stratifikácia postáv sa odráža aj v spôsobe osločovania. Študenti, ktorí sú všetci na rovnakej spoločenskej úrovni, si navzájom tykajú (počas rigoróza, aj počas výletu). Tykanie sa objavuje aj medzi obyvateľmi domu, tykajú vyššie postavení nižšie postaveným, zväčša ide o vekovú diferenciaciu. Domáca a jej rodina si s postavou rozprávača navzájom vykaľujú. Pre ostatné postavy, teda tie, ktoré používajú obecnú češtinu, je charakteristické onikanie: *No práť se s ní nebudou, když víc nechce! Berou, když jim ho dává. To mají nákej pokoj!* (Kukučín, str. 234); *Ale 'dou, vona se to nedozví! Kde pak: to se nebojej.* (Kukučín, str. 238). Pri onikani je typické vypúšťanie koncového *-í*, (*liběj' se podívat* namiesto *libějí se podívat*). Onikanie, ako oslovanie nižšie postavených vyššie postavenými, sa v texte neobjavuje.

Okrem nepríznačnej dialogickej pozície sa čeština objavuje aj v príznakových pozíciách, teda v slovenskom rozprávaní rozprávača. Hlavným príznakom tejto češtiny je citátovosť. České slová sa okrem jedného prípadu (*Nechcel som ho podchytávať, ako je to, že nemá detí, a jednako má holky.*) vyskytujú vždy v úvodzovkách, ktorých základnou funkciou je aj označenie citácie. Okrem úvodzoviek na citátové použitie odkazujú aj ďalšie metakomunikačné prostriedky (*takzvaný „práťelský večer“*, sólové výstupy čiže „vejšlapy“, skoro každý *taký „dýchánek“...*). Časté je použitie rôznych sloviacich dicendi: *ako sa vyjadřila pani Somrová: „tak říkajíc, podávaly si kliku.“* (Kukučín, s. 249.); *oklamali ju, že ju povezu na Volšany na „májovou slavnost.“* (Kukučín, s. 286.) Vďaka ci-

tátom sa do prehovorov rozprávača dostáva aj obecná čeština. Pri dialogických pasážach postava rozprávača používa výhradne spisovnú češtinu.

Intertextualita má pri Kukučínovi aj podobu jednoduchého explicitne vloženého textu. Nachádzame ho hneď na začiatku poviedky. V samom úvode si postava rozprávača hľadá byt a hneď po sebe sa objavujú dva inzeráty. Prvý inzerát má podobu: *Zde jest byt pro slobodného pána neb dámu v I. patře k pronajmutí. Zvláštní vchod.* (Kukučín, str. 231). Druhý inzerát, ktorý je uvedený len o niekoľko riadkov nižšie, je prvému veľmi podobný: *Zde jest pokoj pro svobodné pány k pronajmutí. K zeptání u domovníka.* (Kukučín str. 231). Adjektívum *slobodný*, ktoré sa objavuje v prvom inzeráte, je v príručnom slovníku jazyka českého kvalifikované ako nárečové. Je preto zaujímavé, že sa toto adjektívum objavuje v prvom inzeráte, ktorý sa vzťahuje na drahšiu a luxusnejšiu ponuku, na ktorú, ako autor píše, sa nikdy „neulakomil“, a kde by sme preto očakávali spisovnú češtinu. Jana Dvončová (1960), ktorá sa zaoberala rozborom češtiny v tomto diele, a porovnávala rukopis, vydanie v Slovenských pohľadoch a vydanie v Matici píše, že tvar „slobodný“ prenikol len do matičného vydania. V rukopise a Slovenských pohľadoch sa údajne v oboch prípadoch objavuje prídavné meno „svobodný“.⁴

V intertextuálnej pozícii sa vyskytujú aj výrazy, ktorých funkciu môžeme označiť ako atmosférotvornú. Ide o názvy krčiem, reštaurácií či ďalších podnikov, názvy piva, alebo názov kurzu, ktorý medicíni navštevujú. V texte sa tak vyskytuje *restaurace U bílého skopa* (Kukučín, s. 237), *Černý kozel* (Kukučín, s. 251), alebo kurz *pro pp. kandidáty III. rigorosa*. (Kukučín, s. 287). Zaujímavým spôsobom sa pracuje so slovom reštaurácia. Prvý krát sa vyskytuje v češtine, vo vete: *Na štěstí, v přízemí našho domu je „restaurace“, volá sa „U bílého skopa.“* (Kukučín, s. 237). V ďalších prípadoch, keď autor rozpráva o tomto podniku, používa už slovenské označenie reštaurácia. Slovenské pomenovanie je pre rozprávača nepríznakové. Implicitne neobsahuje žiadny ďalší význam, a preto je vhodné na všeobecné použitie. Čeština má v tomto prípade funkciu konkretizácie. Objavuje sa v momente, keď autor reštauráciu do príbehu uvádza a keď pripája aj meno podniku a zároveň aj stručný popis zariadenia. České označenie zároveň aj zdôrazňuje ironické vyznenie.

Českú podobu si zachovávajú vlastné mená osôb. Názvy pražských ulíc a štvrtí sa oproti tomu slovakizujú. Rozprávač si hľadá byt na *Královských Vinohradoch* (Kukučín, s. 231.), náhodou zašiel do *Kukučkovej ulice* (Kukučín s. 231.) a vojenská prehliadka sa koná na *Priekopách* (Kukučín, s. 269).

V pásme rozprávača je základnou nepríznakovou funkciou češtiny citátová funkcia. Okrem toho sa na češtinu nabaľujú aj ďalšie sekundárne funkcie, predovšetkým ide o vyjadrenie humoru, ironie, alebo prostého odstupu. Komický efekt vyplýva z rozporu medzi zobrazovanou realitou a citátovým použitím českého pomenovania. Nasledujúca ukážka zobrazuje typický spôsob, akým

⁴ K vydávaniu Kukučínových diel ďalej pozri M. Prídavková (1958, s. 428 – 468).

autor komický efekt vyvoláva: „*Klub Sejčků*“ v prízemnej reštaurácii nášho domu každý mesiac odbýval takzvaný „*prátelský večer*“ Bol to „*spev, tanec a sólové výstupy*, čiže „*vejšlapy*.“ Mávala na takých večierkoch účasť i krásna pleť, takej i takej povesti. Nie div, že skoro každý taký „*dýchánek*“ nekončil sa sólovými „*vejšlapmi*“, ale všeobecnou revolúciou. (Kukučín, s. 241). V úryvku je hneď niekoľko českých vstupov, ktoré všetky dokresľujú grotesknú atmosféru. Účastníkov zábavy nazýva „*Klub Sejčků*“, večierok, ktorý sa vždy končí bitkou je „*prátelský večer*“, poprípade „*dýchánek*“ a tanec nesie pomenovanie „*vejšlapy*“.

Komikotvorná funkcia češtiny sa uplatňuje aj pri charakterizácii postáv. Kukučínovi je vlastné charakterizovať svoje postavy pomocou činnosti, práce alebo profesie. S týmto postupom pracuje aj v *Zápiskoch zo smutného domu: O jedenástej som vyšiel na Priekopy a zamiešal sa medzi elegantných zaháľáčov pražských, ktorí „zmírajú nudou“, lebo nechce sa im robiť ani myslieť.* (Kukučín, s. 254). Hlavná činnosť a zároveň aj základný charakterový rys pražských zaháľáčov je českým citátom ešte zdôraznená. U epizodických postáv býva činnosť či profesia často jedinou informáciou, ktorú čitateľ dostáva. Je tomu tak napríklad u menej významných susedov: *Tak pochovali môjho suseda, ktorý sa volal „František Srb, hospodársky správce hraběte Castaldo di Castaldi na odpočinku.“* (Kukučín, s. 249). K menu suseda je pridaný aj celý názov jeho profesie a postavenia, vytvára sa tak komický efekt kontrastu súkromného a oficiálneho. Intímna záležitosť, akou je smrť a pohreb, je konfrontovaná s takmer úradným záznamom, ktorým autor suseda popisuje.

S narastajúcou tragikou rodiny domácej klesá aj počet komických situácií. Humorný podtón textu sa vytráca a spolu s tým ubúda aj počet českých výpovedí v rámci autorskej reči. Čeština v pásme rozprávača, ktorá bola v absolútnej väčšine prípadov spojená s komikou, stráca v novej situácii opodstatnenie. V záverečných kapitolách sa preto čeština obmedzuje prakticky len na dialogické pasáže.

Na úplný záver by som už len podotkla, že česko-slovenská literárna viacjazyčnosť je jav, ktorému napriek tomu, že je pomerne častý, nie je venovaná príliš veľká pozornosť. Z pohľadu česko-slovenských jazykových a kultúrnych kontaktov však ide o veľmi zaujímavý predmet, ktorý si našu pozornosť zaslúži.

LITERATÚRA

- KUKUČÍN, Martin: *Zápisky zo smutného domu*. In: Koniec a začiatok. Martin: Matica slovenská 1948. s. 229 – 294.
- DVONČOVÁ, Jana: *Rozbor Češtiny v Kukučínově povídce Zápisky zo smutného domu*. In: jazykovedné štúdie. 5. K jazyku a dielu Martina Kukučina. Bratislava: SAV 160. s. 177 – 198.
- MAREŠ, Petr: „*Alzo: Nazdar*“ *aspekty textové vícejazyčnosti*. Praha: Karolinum 2003. s. 233.

- NÁBĚLKOVÁ, Mira: „*Keby vám delala čeština potíže, jenom, oné, žeknete...*“ *Využitie češtiny ako špecifický prípad viacjazyčnosti v slovenskej literatúre*. In: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava: SAV 2008. s. 236 – 241.
- PRÍDAVKOVÁ, Mariana: *Vydávanie diela Martina Kukučina*. In: *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Bratislava: SVLK 1958. s. 428 – 468.
- TOMČÍK, Miloš: *Z problematiky Kukučinovej tvorby v pražskom období*. In: *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Bratislava: SVLK 1958. s. 158 – 196.

K niektorým diachrónnym tendenciám vo vyjadrovaní posesivity (na pozadí historických textov)

Alexandra Chomová

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

V príspevku chceme poukázať na niekoľko špecifik vo vyjadrení posesívnych vzťahov v diachrónnom priereze a na niekoľko formálnych a výrazových zvláštností (predovšetkým na inverzné a dištantné postavenie posesív, na využitie koncoviek pôvodne menných adjektívnych tvarov a na formálne zvláštnosti posesívnych pronomín). Pri opise špecifik sa nezameriavame na grafickú a fonetickú stránku posesív a samotný opis nie je vyčerpávajúci. Podklad pre synchronno-diachrónny pohľad na vyjadrenie posesivity predstavuje excerpčia materiálu z oblastí umeleckej, náboženskej, ale aj publicistickej literatúry. Historické texty dokladáme z druhej polovice 17. storočia až po začiatok 20. storočia, čím sme aspoň čiastočne pokryli spisovný úzus predbernolákovskej, bernolákovskej, štúrovskej aj poštúrovskej etapy. (Pozn.: Pri historických textoch sme sa snažili zachovať pôvodnú podobu (pravopisnú a grafickú), teda zložkový pravopis, zapisovanie mäkkosti pred i-ovými a e-ovými hláskami, zachovanie pôvodnej kvantity, nerozlišovanie joty a ypsilonu podľa súčasných pravidiel, grafický zápis *w* v pozícii *v*, *au* v pozícii *ú*, *j* v pozícii *í*, *g* v pozícii *j* a pod. Prepis používame len pri textoch, ktoré sú písané švabachom. V tomto prípade zároveň používame na označenie diakritických znamienok buď bodku, dĺžeň alebo znak pre prízvuk (typ *ē*, *č*, *ć*) nad príslušnou grafémou. Kvôli rozsahu príspevku pri dokladoch neuvádzame autora, len rok vydania príslušného diela.)

Pri sledovaní posesívnych vyjadrení v historickom priereze možno v zhode so synchronným pohľadom konštatovať, že pomenúvajú všetky sémantické vzťahy (chápané širšie aj užšie), ktoré v rámci kategórie posesívnosti vydeľujeme, napr.:

– predmetné vlastnenie, majetok:

Mateli gake dobytče/ Krawy/ Swině/ neb slepice/ Hlesiz o ně pěci mji (1679); *Proto Winnicy swau/ pronagal...* (1682); ... *posud hodinek nemaji...* (1836; pozn.: valasi); ... *rjadu má plno w komore* (1845); *Všitkym panom kone skaču/ hercegovu smutne kraču.* (1846/1847); ... *hrad byl celé geho gměnj...* (1861); ... *W Mayerlingu mal korunný princ welké lesy a pekný kasstiel.* (1889); *Daj mi koňa do maštale...* (1895); *Barvy mentýkovej čili modrej sú i jeho nohavice.* (1895); ... *cudzí panovník osadil sa w sultánowom zámku.* (1897); ... *máš dobre zariadenú kanceláriu vo vlastnom dome...* (1900); *Je to pamätná kvetina v dome Dobrovičovskom...* (1900);

– príslušnosť abstraktných entít:

... *nemage žadne wědomosti o žiwotu a Učenj D. Lutherowa* (1682); *Majitelia winic majú práwo předawat' swoje wíno...* (1889); ... *ruské „ničewo!“ stalo sa*

mi heslom celej mojej politiky. (1889); *Dussiam zomrelých prinášajú obeť a modlitby...* (1889); *Ale strigy mu nemohol prezradiť, lebo sa bál o svoj vlastný život.* (1900); *... krása jej je viac menej strojená...* (1900);

– **pôvodcu, vzťah k artefaktu:**

... a Katechysmu Luterowa... (1682); *Obrazy jeho sú živé a epithetá ešte živšie...* (1846); *... knihy pána Zigmundikowe nemaly by nikde chybeť.* (1890); *A drievni Slováci nemali náboženských a svetských piesní?* (1891); *... našlo by sa spojivo medzi krojom ľudu a jeho povestami...* (1895);

– **vyjadrenie stavu:**

A mne i w žalúdku i w gągore hori... (1845); *... na svoje staré dni – mal už 80 rokov – nedožil sa veľkého potessenia.* (1890; pozn.: gazda);

– **charakteristiku prostredníctvom určitej vlastnosti alebo vonkajšieho špecifického znaku** (tzv. posesívna kvalifikácia), napr.:

Přednj Panen ctných powaha/ Gest se bati Pána Boha/ (1679); *... Revín (...)* *u Lipska reněň jsa/ O dřevěné noze...* (1836); *S noši nakloněná švarného vzrostu děvečka/ (...)* *i hus (...)* *i máslo nesoucí* (1836); *Mal veľkého wraného aneb černého Koňa...* (1842); *Má však skoro štyriuhlastú hlavu a je o mnoho väčší.* (1870; pozn.: lev); *... namáhala sa rozličnými figľami zlomiť wernosť spanilomyseľného mládenca...* (1889); *... ukazowali sa nám páni s peknou tvárou...* (1904);

– **špecifické vzťahy časti a celku**, napr.:

Taż rüze pět listů ma/ (1682); *Zaves takí hlúb dol'e tú jeho kapustnú hlavu volakd'e v komore...* (1792); *Pokopaj zem pod stromom, aľe abi si ňeraňil jeho koreň...* (1792); *... u okýnka komůrky/ Smlouval s ní se vesele...* (1836); *... dle rumů žlěbkem, tesaným z dřeva lípy milého,/ (...)* *perlí vždy se vlnka radostná* (1836); *... množství kolébek/ (...)* *spletených z větví stinného dubiska.* (1836); *Kosti hlavy zatvárajú medzi sebou veľkú dutinu...* (1870); *U nôh rakve v ľavo symbol viery...* (1900); *... mŕtva schytila podávané jej škrupiny, ale i dievke prsty na ruke odtrhla...* (1900);

– **vyjadrenie vzťahu k organickým súčasťam tela**, napr.:

V Milnova tak ňadrách se žalost rozlila po serdci, (1836); *Na děvčinyh ritkách milost se usmívá...* (1836); *Wio obrazował sa z lewowú Hlawú...* (1842); *Dotjal' mi prewetrjet' pod'me nasse hlawy...* (1845); *Kozie mlieko je veľmo zdravé a záživné, odporúča sa zvlášte na prsia nemocným.* (1870); *Páv (...)* *je u nás oblíbený vták pre jeho krásne peria a perá.* (1870); *Jako človeka ruka, tak slona jeho rypák uspósobuje i k rozličným prácam i kunštom.* (1870); *... namočil mu hlavu do vody...* (1895); *Krásne svetlé očká Boženky sú v stĺp obrátené a jich jasná žiara mdlým závojom smrti zahalená.* (1900);

– **príbuzenské a širšie spoločenské vzťahy**, napr.:

O půl noci dne druhého/ Poslal dvořenina svého/ Aby mne ze sna probudil (1666); *... lačné mu naříká dítě malouнкé;* (1836); *Šla s nimi Jarmila též, dcera moudré matky pověstné./* (1836); *Wet' ge on muog prjatel od weku sskolskiého.* (1845); *Sám Golem s Ráchelou swogou ženou.* (1845); *Aposstolowé byli Uče-*

dlnjci Kristowi... (1846); *W gehu mladssjch létech měl Brúno gednu manželku...* (1861); *Na tym spišským zámku/ mal sem Marianku.* (1846/1847); *... král' Franc Jozef I. nemá wiac synow...* (1889); *... jeho srdce bilo wrelou láskou ku Margite, ssumnej pastorkyni tej wdowy.* (1889; pozn.: šuhaj); *A tak z hájnikowej dcéry bola bohatá wdowa.* (1891); *Fritigilín manžel, Rosemund, skutočne prijal katolicu vieru...* (1895); *Naša Hanka wydáwa sa za Borowie Janka...* (1896); *... niekdajšia Miluška Podhajských, teraz pani Dobrovička.* (1900)
a pod.

Podľa V. V. Ivanova (1989, s. 21) predstavujú sufíxy *-ovъ/-evъ, *-inъ vstup osobitného elementu do mennej paradigmy slovanských jazykov, a teda aj vznik osobitej posesívnej formy. Okrem relačných posesív s uvedenými sufíxmi sa na označenie príslušnosti používali aj posesívne zámená na *-jъ. Zaujímavosťou je skupina postpozične utvorených tvarov pomocou ukazovacích zámen *jъ (podľa zhody v rode aj *ja, *je), ktoré sa charakterizujú ako baltoslovanský novotvar. Zámeno v zložených adjektívach dodávalo spojeniu *adjektívum + substantívum* zvláštnu determináciu. Bol to element, ktorý dôrazne odlišoval predmet istej vlastnosti od podobného predmetu inej vlastnosti, čím sa zdôrazňovala zvláštna individuálna vlastnosť predmetu a sústreďovala sa pozornosť práve na adjektívum. Onou zvláštnou individuálnou vlastnosťou mohla byť aj príslušnosť ku konkrétnemu majiteľovi. Pri adjektívach so zámennou zložkou *jъ je možný význam tak posesívnych tvarov vyjadrujúcich individuálne privlastňovanie, ako aj význam vzťahový, napr. *otbъjъ/otcov no aj *otcovský*, *starbъjъ/starcov aj *starecký* (Stanislav, 1958; Večerka, 1984, s. 209).

Tieto osobité posesíva menného typu (rovnako ako posesíva zámenného typu) zastávali syntaktické roly v atributívnej syntagme. Podľa V. V. Ivanova (1989, s. 28 – 29) sa slovenčina radí k jazykom, ktoré pri vyjadrení posesívnych vzťahov prednostne využívajú privlastňovacie adjektíva. To je dôkazom o archaizácii tohto typu vyjadrenia posesívnych vzťahov.

V súčasnej slovenčine (a ďalších slovanských jazykoch) nie je možné vytvoriť posesívne adjektívum od substantív stredného rodu. V niektorých prípadoch bolo možné tvoriť individuálne posesívne adjektíva od tzv. nt-ových substantív pomocou sufíxu *-in*, napr. v starej češtine *kniežě – kniežétin* (podľa J. Gajdu, 2006, s. 11). Vzhľadom na nevyhranenosť kategórie posesivity v staroslovienskom období sa pri tvorení staroslovienskych posesívnych adjektív využívali aj formanty, ktoré sa uplatňovali aj pri tvorení iných relačných adjektív. Okrem sufoxov *-ovъ/-evъ (odvodzovali názvy osôb, zvierat, napr. *ženičovъ, *učitelevъ, *lvovъ, *zmijevъ, ale aj rastlín, napr. *avorovъ a neživotných substancii, napr. *trъnovъ; využitie tohto formantu sa rodovo obmedzovalo na maskulína), *-inъ (používal sa bez rodového obmedzenia, napr. *vojevodinъ, *bogorodičinъ, *osbъlétinъ; tento formant je komplementárnym protikladom predchádzajúceho formantu), *-jъ/-jъ (tento formant sa dodnes uplatňuje predovšetkým pri odvodzovaní posesív z pomenovaní osôb a zvierat; vo väčšine prípadov dochádza spolu použitím tohto formantu aj k zmenám koncových

konsonantov; v starosloviencine tomuto sufixu konkurujú formanty *-ovъ a *-ьskъ) to boli aj *-ьskъ (ako najproduktívnejší sufix sa spájal s maskulínami a feminínami označujúcimi osoby, zvieratá, rastliny, neživotné substancie, abstraktá, napr. *rabъskъ, *vojevodъskъ, *gospodъskъ, *ženyъskъ, *děvičъskъ, *děťskъ *osylъskъ, *smokъnъničъskъ, *zapadъskъ, najvýraznejšie je jeho využitie pri tvorení názvov miest; vo vývine sa rozšírila jeho sféra použitia pri tvorení adjektív od substantív pomenúvajúcich osoby) a *-ьнъ (tento sufix možno považovať za okrajový, napr. *gospodънъ s významom „pánov, hospodárov“ doložený napr. v češtine z obdobia 14. a 15. storočia – v *hospodnie milosti, juž v službě nýnie oplátka, že hospodnie milost vrátka, [Čeled'] pakli by se přieliš milovali s hospodinie škodú* – podľa Gajda, 2006, s. 57).

Výrazné je rozdelenie formantu *-ovъ po zániku jerov, a to na formant posesívny (-ov) a relačný (-ovъ). Relačný sufix sa spájal najskôr so základmi označujúcimi maskulína (osoby a zvieratá, neživotné substancie, napr. *mnichovъ, hadovъ, hrobovъ*), neskôr sa spája už aj s feminínami (*lipovъ*). Tým sa oddelila posesivita individuálna reprezentovaná sufixom -ov a posesivita druhová reprezentovaná sufixom -ovъ. V posesívnych adjektívach tvorených formantom -ov má pôvod aj toponymia označujúca miesta (napr. Bajerov, Davidov, Gertalov). Obdobná situácia je aj pri posesívnych adjektívach na -in.

Ak hovoríme o vyjadrení, resp. o nevyjadrovaní posesívneho významu, potom netreba opomenúť ani tie lexémy, ktorých forma vznikla na pozadí pociťovania vzťahu príslušnosti či vlastníctva. Ide o propriálnu lexiku. Posesívnymi sufixami -ov, -ova, -ovo, -in, -ina, -ino ako príponami pôvodne menných adjektívnych tvarov sa tvorí celý rad geografických mien, pri ktorých do popredia vystupuje posesívny vzťah osoby, ktorej meno je v základe pomenovania príslušného objektu. Najstaršie doklady na tieto sufixy nájdeme v historických menách, napr. *Kubín* (Kuba), *Unín* (Una), *Kojatín* (Kojata), *Žilina* (Žila), *Pribylina* (Pribyla), *Beňadiková* (Beňadik), *Paraštiná* (Paraska) a pod. Na základe vývinu samotného pomenovania objektu a na pozadí vonkajších mimojazykových okolností pomenovania (napríklad zmeny majiteľa), ale aj na základe vývinu samotného jazyka sa postupne stráca významová priesačnosť týchto pomenovaní. Motivačný príznak vlastníctva, resp. príslušnosti obsahujúci vyjadrenie vzťahu jednotlivca alebo rodiny k príslušnému objektu sa na úrovni formy prejavuje použitím uvedených sufixov aj v súčasnom jazyku. Tento produktívny spôsob tvorenia pomenovaní silne konkuroval paralelne existujúcemu zloženému spôsobu tvorenia posesívnych tvarov adjektív pomocou prípon *-jъ, *-ja, *-je. Ich živosť v praslovančine bola väčšia pri všeobecných podstatných menách než pri vlastných substantívach. Formu zložených adjektív si zachovali miestne názvy ako *Radvaň, Ždaňa, Semiteš, Lubča, Zbudza* a pod.

V pomenovaniach posesívneho typu vystupuje do popredia meno majiteľa obsiahnuté v názvoch objektov. Posesivita tu predstavuje akúsi skrytú kategóriu, neviditeľný mechanizmus stojaci v pozadí ich vzniku. Model vytvorený na vyjadrenie vlastníctva sa rozširuje na ďalšie typy podobného vlastníckeho

vzťahu. Ten už zasahuje aj abstraktné konštanty zviazané s psychikou, časom či sociálnymi danosťami, ale aj konštanty priestorové, teda miesto, geografický priestor. Z hľadiska významového, z hľadiska chápania posesívneho, vlastnickeho vzťahu či ovládania medzi vlastníkom a vlastneným objektom na pozadí opozície odcudziteľné – neodcudziteľné, statické – dynamické ide v prípade toponymického pomenovania o vyjadrenie posesívnosti ako výsledku dynamického procesu. Vlastníctvo územia vzniklo narušením istého stavu, resp. ako výsledok nahradenia či vzniku nových vlastníckych vzťahov (ak sa daný objekt stal predmetom predaja, kúpy alebo dedičstva).

Možno hovoriť o tzv. okazionálnom vlastníctve (v širšom zmysle). Vznik takéhoto vlastnickeho vzťahu a jeho odraz v pomenovaní objektu je podstatný v čase vzniku pomenovania ako motivačný činiteľ. V samotnom fungovaní daného toponyma, pokiaľ cieľom výskumu nie je motivácia pomenovania (často viac-menej zastretá), sa považuje za irelevantný. To dokazuje dynamiku motivácie. Skutočnosť, že pôvodná motivácia sa môže stratiť a synchronná motivácia v lexike môže byť iná, je viditeľná práve pri synchronno-diachrónnom nazeraní na propriálnu lexiku (k otázke dynamiky lexikálnej motivácie pozri aj Furdík, 2008). Protikladom môžu byť už spomínané historické toponymá a celý súbor terénnych názvov či hydroným. V procese komunikácie totiž do popredia vystupuje najmä identifikačná funkcia vlastného mena. Posesívny vzťah ako jav mimojazykovej, sociálno-kultúrnej, sociálno-ekonomickej skutočnosti je jedným z pomenovacích motívov pri onymii odrážajúcej vlastníctvo daného objektu. Avšak aj tu treba rozlišovať konštrukcie, pri ktorých korešponduje len forma posesívneho adjektíva, ktoré sa tu vyrovnáva so vzťahovým adjektívom (to sa napr. prejavuje pri hydronymii; prvotné je tu pomenovanie územia (napr. pole, roľa, lán, pozemok), ktorým potok preteká – hydronymum potom nemožno spájať s posesívnym významom). Takto treba hodnotiť názvy ako *Chmelova mláka*, *Kocúrko jazero*, *Krompovo jazero*, *Štokovo jazero*, a mnohé ďalšie, ktoré súvisia s terénnymi názvami – napr. *Kňazovo jazierko*, *Husárovo rybníky*. Pomenovania sú doložené z príspevku J. Kršku *Diachrónny pohľad na hydronymiu povodia Rajčianky* (2010), v ktorom autor poukazuje na motivačné zmeny hydroným sledovaného toku od najstarších dokladov po súčasnosť a domnieva sa, že analýzou takýchto pomenovaní „môžeme v oblasti toponymického modelu porovnať zmenu motivačných obsahovo-sémantických príznakov, ktoré (najmä pri najstarších dokladoch odlišných od súčasných podôb hydroným) explicitne poukazujú na motivačné faktory dnes už neexistujúce v miestnej toponymickej sústave“ (Krško, 2010, s. 79). (Pozn.: otázka ne/vyjadrenia posesívneho vzťahu v hydronymii nadväzuje na riešenie projektu VEGA 1/0447/09 *Analýza synchronnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu*.)

Predovšetkým terénne názvy využívajú formu spojenia posesívneho adjektíva a apelatíva, pričom však posesívne adjektívum nie je vo väčšine prípadov odvodené od osobného mena, trojčlenného pomenovania, prípadne substantivizovaného tvaru. Odkaz na posesívny vzťah (vlastníctvo) tu nie je vždy relevant-

ný, napr. *Katova studňa*, *Kňazov vršok*, *Horárova dolina*, *Gubiarova diera* a pod. (názvy z monografie J. Kršku, 2001). Nadobúdajú skôr vzťahový význam, sú prostriedkom identifikácie v množine podobných objektov. Tento stav súvisí so zvláštnym prípadom motivácie, ktorá súvisí s osobitým statusom proprii a s osobitosťou ich významu (oproti apelatívam). Hoci primárna forma týchto toponým má dve zložky – posesívne adjektívum odvodené od antroponyma a apelatívum (lúka, vršok, záhrada, pasienok...), druhý člen sa často eliduje a petrifikuje sa skrátená forma. Prechodom k substantívum je splnená gramatická charakteristika toponým, ktoré ako vlastné mená z hľadiska druhu sú vždy substantívami, hoci formálne majú podobu napríklad adjektív. Na druhej strane sa týmto procesom zastiera pôvodná motivácia, ktorá dala podnet na použitie adekvátnej formy vyjadrujúcej posesívny vzťah, teda formy posesívneho adjektíva, napr. *Brejákova* ([Breják]ove pastviny), *Haluškovo* ([Halušk]ova lúka), *Hod'áčkina* ([Hod'ák]ov pasienok), *Láčlavová* ([Láčlav]ova lúka) (podľa Krško, 2001, s. 36 – 41).

S historickým posunom významu lexém, petrifikáciou morfém je spojený aj privlastňovací typ priezviska *Benedikovič* (z Benedikt), *Kovačovič* (z Kováč). Podobne v priezvisku *Pavlov* už prípona *-ov* neoznačuje privlastňovanie (príp. v pôvodnom význame syna dotyčného). Tento tvar priezviska podľa hol substantívizácii a pôvodný posesívny význam či význam označujúci príbuzenský vzťah sa zastrel.

Rovnaký posun možno badať aj pri sufixe *-ský* (s významom patriaci, príslúchajúci), ktorá historicky vyjadruje privlastňovanie osobám. K adjektívnemu privlastňovaciemu významu radí adjektíva utvorené pomocou sufixu *-ský* (*otcovský*, *panský*, *ženský*, *mužský*, *meštiansky*, *pohanský*, *kresťanský*, *meštiacky*, *kupecký*, *turecký*) ešte aj S. Czambel (1919, s. 119 – 120). Privlastňovacie adjektíva tu privlastňujú jedincovi. Oproti tomuto vyjadreniu privlastňovania stojí privlastňovanie pomocou genitívu, ktoré vyjadruje príslušnosť druhu. Túto skutočnosť dokumentuje rozdiel významu konštrukcií *láska matkina* (láska jednej určitej matky) a *láska matky* (láska matky vôbec, materská láska). Zámennu takýchto vyjadrovaní považuje S. Czambel za veľkú chybu (1919, s. 217). Používanie posesívnych adjektív obmedzuje na spojenie so substantívom bez atributívneho rozvítia, na spojenie krstného mena a priezviska a na spojenie priezviska so slovom *pán*. V nami skúmanom materiáli sme sa stretli so spojením, napr. *Tichobradkova Krotkova reč mala byť hlasnejšia a zreteľnejšia*. (1846). Podľa J. Stanislava (1973, s. 196 – 197) sa genitívno-adjektívne formy objavujú už v 15. storočí. Konštatuje, že najviac dokladov je na spojenie *pán + nomen proprium* vo forme adjektíva, napr. *pána poslancove krivé pery*, *pána farárovu vinicu* (v modeli *substantívum + posesívne adjektívum + posesívne adjektívum* sa nahrádza prvé posesívne adjektívum genitívom, druhé posesívne adjektívum ostáva). Ďalšie príklady: *nemage žadne wědomosti o žiwotu a Učenj D. Lutherowa* (1682); *Že tak chytro dobehli sme na miesto požiaru, to treba pripísať wýtečným koňom p. Dulowičowým...* (1889); *... knihy pána Zigmundi-*

kowe nemaly by nikde chybeť. (1890); ... *ten pán nielen že nemohol predbehnúť mulicu, ale ani ju len nedohoniť, až po dom pána majstrov.* (1903). V nasledujúcom období sa posesívne adjektívum zamieňa za posesívny genitív. Autor (tamže) považuje za zvláštnosť slovenčiny, že hoci sa posesor vyjadruje posesívnym adjektívom, jeho prívlastok ostáva v genitíve, napr. *pred otcovho priateľovým zámkom, mojej mladšej sestrin muž.* Namiesto genitívu označujúceho majetníka stojí posesívne adjektívum a správa sa ako genitívum. Takéto konštrukcie (*starej materino rozprávanie*) sa dnes hodnotia ako kontaminovaná väzba (Morfológia slovenského jazyka, 1966; Bajzíkova – Furdík – Oravec, 1984). Väzba s genitívom môže byť doplnená adjektívnym atribútom v genitíve typ *To je syn Petrov Dymákov.* Podľa J. Stanislava (1973, s. 197) je novšia forma *To je syn Petra Dymákov,* lebo genitív prvého mena a posesívny tvar druhého mena „majú rovnakú syntaktickú funkciu i sémantický obsah, vzniká možnosť postaviť atribút v genitíve k posesívnemu adjektívu osobného mena alebo mena osoby“. Hoci autor zároveň uvádza, že takáto konštrukcia bola známa aj u M. Hattalu a tento vývinový proces (známy v slovenčine) pozná napr. aj lužická srbčina. Za zaujímavosť stojí, že S. Czambel (1919, s. 218) konštrukcie typu *syn Jánov Novákov* či *syn pána Novákov* považuje za zastarané (podľa neho je správna len genitívna väzba *syn Jána Nováka*).

V češtine sa objavuje rozvíjajúci posesívny atribút so substantívom *páně* (je to genitívny tvar substantíva *pán*) typu *chrám Páně, modlitba Páně, páně Rybářovi příbuzní, páně Hrbkovo mudrování.* Toto posesívne spojenie je v češtine ustrnuté už na sklonku 14. storočia (J. Gajda, 2006, s. 8, s. 40). Chápe sa ako archaické. Pôvodný posesívny tvar je *paní* s významom „pánov, patriaci pánovi“, v strednom a ženskom rode, rovnako ako v pluráli má zhodnú podobu *páně.* Tento tvar sa dochoval dodnes. Jeho archaický charakter dosvedčuje aj prevažná postpozícia. V našom materiáli sme ho zaznamenali v historických náboženských textoch z roku 1682, napr. *služebnjků Pāne napominagických řta, na Winicy Pāne, vpewni gsau Slowém Páně.*

J. Vachek (1972) na pozadí skúmania pohybu vo vzťahu posesívnych adjektív a genitívneho vyjadrenia v prospech prenikania adnominálneho genitívu v češtine sleduje tendenciu upúšťať od kedysi bežného významového rozlíšenia medzi typom *práva autora* (vo všeobecnom význame) a *práva autorova* (vo vzťahu k určitému jednotlivcovi). Tento posun je podľa autora prejavom ztláčania posesívneho adjektíva adnominálnym genitívom predovšetkým od osobných mien. K obmedzeniu sféry používania posesívnych adjektív mohla prispieť aj skutočnosť, že ich funkciou ako gramatických tvarov substantív, ktoré sa mohli bližšie určovať atribútom, bolo nahrádzanie adnominálneho genitívu pri životných substantívach v prípade, že tento genitív nebol určený prívlastkom (Petr, 1984).

V konštrukciách, kde by mohlo byť potenciálne použité individuálne posesívne adjektívum, sa posesívne pozície vyjadrujú prostredníctvom adnominálneho genitívu. Použitie posesívneho adjektíva tu znemožňuje napr. rozvitie

vlastného mena atribútom *svätý*, napr. *Svatého Benedikta regula vídaná jest v zapadních krajinách roku podla nektorěj kroniki 520...*; *Jeden kveštár nosil kordički, druhí svatého Lukáča cedulki, tretí svatého Pavla svički, štvrti karmelitánske vodki...* (1789); *Snahy sv. Hieronyma boli korunované dobrým výsledkom.* (1900), čo mohlo byť predovšetkým v náboženských textoch jednou z príčin zníženia frekvencie individuálnych posesívnych adjektív.

Pri posesívnom vyjadrení prostredníctvom adjektív je v staršom jazyku príznačné použitie sufixu typického pre menné skloňovanie (-ov, -ova, -ovo). Existujú tu teda tie isté tvary ako pri vzore *novъ (resp. *nova, novo*) (Stanislav, 1958, s. 250 – 251), napr. ... *na mjestě Wěže Gměna Hospo dinowa* (1682); *Tehdy zočí zde malého Lacíka, to modrookého, / (Byl kaděrovlasatý zlatníka to Parnova synček)* (1836); *Ant' kaděrovlasatý zlaníka je Parnova synček, / Nášmu věkem rovný Kazimírkovi...* (1836); *I v radu Orlínský byl všel též s Milnova otcem, / Neb moudří rodiče chtěli šťastné dítky ty mítí* (1836); ... *oni k nohám Brúnova padli...* (1861) Tieto menné tvary stoja v ostrej opozícii ku konštrukciám s nie menným tvarom posesívnych adjektív. Príznačná je rovnako ich postpozícia, porovnaj *V Milnova tak nádrách se žalost rozlila po serdci* (1836) – ... *stroje žert, aby Milново serdce / Zkormoutil, ruměnou nahnal též v tvář jeho barvu* (1836); ... *a Katechysmu Luterowa...* (1682) – ... *malý Katechismus Luterůw u nassěho lidu w takowě vážnosti až po dnes se nalezá...* (1846); *Monolog z Hamleta Šekspírova – ... preto sa najhlbšie a z vnútornosti ducha pochádzajúce kusy Shakespeareove tak ťažko dajú viesť...* (1846).

Pri sledovaní posesívnych relácií vyjadrených genitívom treba spomenúť výraznejšie zastúpenie

a) kvalitatívneho genitívu:

S noší nakloněná švarného vzrostu děvečka / (...) i hus (...) i máslo nesoucí (1836); *Bobo (...) Božek aneb zlí Duch hroznég Postawi...* (1842); *Bol to ináčě muž dobrého srdca.* (1895); *Máš pravdu (...) povie oslovený – driečny pobelavý pán vysokej mužnej postavy.* (1900);

b) partitívneho genitívu (partitívnosť má základ v sile negácie, ktorou sa činnosť zapiera tak v celku, ako i pri jej najmenšej časti):

Některí ani za dva dni chleba v ústach nemali... (1789); *Slon, coté že všechněch zvířat má rozvahy nejvíc.* (1836); ... *posud hodiniek nemají...* (1836; pozn.: valasi); *Tridcat tri ěraiciare z každěg osohu máš.* (1845, pozn.: holby); *Smutnejšie zavrčka, / nemá sestry, brata* (1846/1847); *Akoby sme úst nemali...* (1847/1848); ... *on neměl žádného řetěze okolo krku...* (1861); *Ja pre srbského kráľa nemám kwetín!* (1889); ... *On (...) sa vraj v takej chudobe narodil, že ani len tej plienocky nemal.* (1900);

c) aj vyjadrenia vzťahov príslušnosti prostredníctvom využitia genitívu pri tvaroch *vzťahových zámen*. Tento adjektívny typ rozvíja ako atribút niektorý substantívny člen v riadiacej vete. Podľa R. Večerku (1984, s. 193 – 194) tento typ relatívnych viet vznikol doslovným prekladom gréckych predlôh a predstavuje knižnú konštrukciu, napr.:

Prwnj Kniha gest Augsspurskē Wyznanj/ **gehož** fígura a Podoba gest Swjce na Erbu Augsspurskem (1682); *Vím já jedno chudobné mestečko pri horách, v **kteřého** chotári málo sa chleba rodí.* (1789); *Monohovelební pán farár dolnodubovský Jozef Bajza v téj spísanej aj svojim nákladom v Trnave vitlačenej knížičke, **kteřej** titul je tento:...* (1789); *... kde sú inšé krajni, inšé mestá, **kteřích** mníši takto bohatctví shromažduvali?* (1789); *Jedni povedajú, že nad tolkim hospodárstvímajú moci tí domročinci, s **kteřích** nábitku je to shromaždené...* (1789); *Cengali na zvoncích zase dál tamo veľkovemenné/ Krávy, **jejichž** pastýř splítal ve stínu košiček* (1836); *Macedónie, **ke **kteřého**** Obiwatelom ag s. Pawel Ap. List písal (k Solunganom).* (1842); *... slnce...akoby sa klaňalo nádhernému Liptovu, v **kteřého** krištálových riekach sa celý deň zozrkadľovalo a od **kteřého** mohutných štítov sa s leskom odbíjalo.* (1846/1847); *... na prsech Wjta ten zlatý řetez widěl, **gehož** blesk gemu gako (...) paprsek slunce po mlhawých dnech padl...* (1861); *... nemá ani mau ženu žiwau, ani ten řetez **po **kteřých**** vládařstvj on taužil...* (1861); *Na jeho veľkej hlave pozorujeme dlhé a visiace uši, malé oči, a veľmo dlhý a pohyblivý nos či rypák **na **kteřého**** konci nachodí sa jako prst hrubý a dlhý výrostok.* (1870; pozn.: slon); *Keď je ssossowica w kwete, posypú ju konopnou plewou, **ktorej** zápach odpudí wssетки mussky.* (1889); *Užitočnými wtákmi – **ktorých** hniezda ničít, wajcia a mladé wyberat' neswobodno – sú: kaňa, jastrab...* (1889); *... keď jim umre panownik, zabijú stá a stá zwierat, **ktorých** kože a rohy poukladajú na hrob panownika.* (1889); *... prostriedkom žblnká bystrý potóčik, w **jehožo** wlnkách pohráwajú si weselé rybky.* (1891); *... wolía jednohlasne i takých, **ktorých** mená nikdy ani neočuli.* (1895); *Pravé wlastenectwo teda záleží w láske k národu tomu, **kteřého** údom nás sám dobrotrivý Boh učinít ráčil.* (1895); *... zemou, **ktorej** každý náđ kútik zbrodený je krvou ohromného počtu sv. mučennikov...* (1900); *Ospravedlňuje sa nevolná deva, **ktorej** oči zaiskrili sa leskom bôľnych slz...* (1900); *Miluška (...) počúwala pekné slová mladého muža, **kteřého** obraz od rána znepokojoval jej predtým vždy tak kludnú myseľ.* (1900); *... driečny pobelavá pán, **kteřého** pekná tvár žiari štastím a spokojnosťou, je to majitel' domu...* (1900); *Aj my máme potrawinowý spolok, **kteřého** wýhody cíti každý...* (1903)

Popri posesívnych adjektívach a posesívnom genitíve sa niekoľkými poznámkami dotkneme aj posesívnych pronomín. Podľa R. Večerku (1984, s. 185) pri posesívnych zámenách sa historicky takmer dôsledne využíwa syntaktická postpozícia (antepozícia sa chápe príznakovo), napr.: *Wzali mně na **howádko swě/ Dostatečne osedlane*** (1666); *K **pochwale take gegi** gest/ Když gde o nj dobrá powěst* (1679); *... Než pohrdnauil **Osobau mau/ necht' wedj/ že ani na **chwaly me** nehledám a nežadam...*** (1682); *Gestlize naprosto **prace mě** neprigdam/ (1682); ... bár bich máł wšetkú wíru (...) a lásku nebudem meat, ništ nebudem ani sebe ani **blížnému mému** osožlivi...* (1789); ***Prátel mých a pič má** ta by hlavní byla,/ by se slovenská řeč zdarně velebila; Přijmite pak **Bělu mou** z **ruky mé**, vaše již to nevěstu.* (1836); *Podla Diokleasa, kteří okolo Roku 1161 písal, **Or'ec gegich** bol Leo patricius...* (1842); *A tam naučila ma **zkússenost***

moga, (1845); *Za zlé nám to majú susedia naši...* (1847/1848); *Otca swého oklamali, poslali jamu Jezofowé Rúcho w Kozlacěj Krwi zamočené...* (1852); ... *kerak gsy w gménu mém wládnul?* (1861); *Abi Oblek (...)* z *okolía nássho* wzbudil *dáwno pozornosť wýtečných maliarow...* (1889); *Ani to nenie vinou mojow...* (1891); ... *priprawili nápoj, ale chuť jeho* zdala sa im tak *čudnou...* (1897); *Úlohou mojow nenie jednať o nich podrobne.* (1900)

Pri sukcesívnom radení vetných členov sa objavuje kontaktné reťazenie do bezprostredného susedstva, avšak pri postavení vo väčšom atributívnom komplexe (postupne rozvíjajúci atribút) sa kontaktné postavenie nadradeného a rozvíjajúceho člena môže narušiť. Najvýraznejšie sa rušenie kontaktného postavenia prejavuje práve pri posesívnych záménach. Tak sa posesívne zámeno môže dostať do dištantného postavenia. V sledovaných historických textoch sa objavujú nasledujúce prípady, v ktorých sa posesívne zámeno dostalo do dištantnej pozície *posesívne pronominum + adjektíválium + substantívum*.

Príklady:

... *spojujem moju umisel z vašú horlivú a ochranlivú reču, mníchov zastavajúcu.* (1789); *Patriarchatu patrila, platné učiniťi...* (1842); *Noema z Manželkú, jeho troch Sinow a Manželki jejích.* (1852); *W geho mladssjch létech měl Brúno gednu manželku...* (1861); *Páv (...)* je u nás *oblíbený vták pre jeho krásne peria a perá.* (1870); *Chcel totižto Pápež (...)* *twoge staré Práwo* na Panóniu, *kerá od nagdáwněgšich Časow k rímskemu Nassi cteni čitatelia sami nahliadnu, že táto zmena na srbskom prestole bude mať veľký wplyw...* (1889); *Náš slowenský Pud* má obyčajne *strach pred obecnými notármi...* (1889); *Hospodárstwo, ktoré otec pre swoju dussewnú i telesnú chorobu wiesť nebol wstawe, on wiedol dost pilne a bedliwe.* (1890)

Dištantné postavenie zámenného atribútu je badateľné aj v prípadoch, kde pronominum nemusí byť súčasťou komplexného rozvitia v rámci zhodného atribútu.

Príklady:

Tak im ostro prikazuje aj ve svojem jim zanechaném poručeství, kde svojej práce príklad prednáša. (1789); *Necht' svou vyjasni tvář zamračenou/ slyšeci můj zvučný přeradosný zpěv,/ těštež její duši rozhořčeou,/ bohové, svůj složte nordující hněv.;* ... *zatřese pak se/ Svém i celém na těle...* (1836; pozn.: srnka); *Když ve svém, města přemilý učitel to Mělina,/ Stál dvoře Orlinský, vůkol něho pak jeho žáci:* (1836); *Hrom a peklo! má jsi jistě kořist!/ Aneb klíče tvého dej mi hradu,/ pak mé moci ať se všecko koří* (1838/1839); *Sú i Potočki chitré, i ze swím sú Gaskiňe Chládkem./ Tehdi sa ta súcého uchoť Bášnikowi Místa.* (1841); *Miluška (...)* počúvala *pekné slová mladého muža, ktorého obraz od rána zne-pokojoval jej predtým vždy tak kludnú myseľ.* (1900)

Dištantné postavenie je prítomné aj vo vyjadrení posesívnych vzťahov prostredníctvom genitívom ako tesného nezhodného prívlastku. Postpozícia genitívom je bezpríznačným syntaktickým spojením, no stretávame sa aj s inverzným (apozíčným) postavením substantíva v genitíve.

Príklady:

Svätého Benedikta regula vídaná jest v zapadních krajinách roku podla nektorej kroniki 520... (1789); *Jeden kveštár nosil kordički, druhí svätého Lukáča cedulki, tretí svätého Pavla svičky, štvrti karmelitánske vodki...* (1789); ... *řekl na to jiný,/ čtveracké jenž záků činy/ znal...*; ... *neleskne se šarlat/ Barvou, stud jakovou Běly tváře ozářila náhle* (1836); *Nejspanilejší tam byla též Lubosila ženička...* (1836); ... *vidno mrtvobledou nevěsty tvář* (1840); ... *poznával kam Brůna pozorovánj změřuge...* (1861); ... *jedných neľudsky mučili, druhých obydlie drancovali...* (1900);

Genitív môže mať rovnako dištantné postavenie, napr. *Pod nohámí tohoto ukrižovaného mňicha takto stálo...* (1789); *Ovšem že prispela tá našého starostlivého krajino-otca Jozefa Druhého otcovská opatrnost...* (1789); ... *zlostníka nehodná/ po tvé si kráčí mohyle spupně noha.* (1838/1839)

Pri tvorení reťazcov so zhodným posesívnym pronomínálnym atribútom je napr. zaujímavá situácia, ak posesívum rozvíja dve substantíva. Obyčajne sa tu zhoda uplatňuje len vzhľadom na jedno z určujúcich substantív, napr. *Negeden si swogho ubiu otca, matku* (1845).

V rámci posesívnych pronomín výrazne vystupujú do popredia podoby zámena tretej osoby singuláru feminín. Vyjadrovanie posesivity pri osobných zámenách tretej osoby je rôznorodé – *jeho* (pre maskulína a neutrá), *jej* (pre feminína), *ich* (pre plurál). Tieto zámená nemali pôvodne význam osobných zámen ale pronomín ukazujúcich. Osobný význam sa u nich vyvinul zo substantívnej funkcie oslabením ukazovacieho významu (pôvodné demonštrátiva nemali nominatív). Schopnosť vyjadrovať pád, rod a číslo (bolo teda vhodné na zastupovanie substantíva) si zachovalo zámeno tretej osoby. Nepriame pády zámena **jego* sa doplnili nominatívom iných pôvodne ukazovacích zámen **onъ*, **tъ*, resp. pôvodne deiktickými interjekciami *to*, *ono*. Táto skutočnosť určila ich nasledovný morfológický vývin – pridružili sa ako tretí člen k osobným zámenám prvej a druhej osoby a morfológicky sa s nimi vyrovnali. Zámená tretej osoby pri tom využívali vlastné prostriedky a možnosti. Avšak vplyv tretej osoby sa prejavil pri vyjadrovaní posesivity. Podľa prízvučných a neprízvučných dublet niektorých tvarov zámen prvej a druhej osoby (napr. enklitické tvary *mi*, *ti*, *si* a sekundárne enklitiky *ma*, *ta*) sa obdobné dvojtvary vytvárali aj pri novom zámene tretej osoby – *jemu/mu*, *jeho/ho* (porovnaj Večerka, 1984; podobne Stanislav, 1958). Pri zámenných tvaroch tretej osoby (*jeho*, *jej*) sa uvádzajú na pozadí osobitého vývinu privlastňovacích zámen v západoslovenskej oblasti podoby *jehóv* (podľa tvaru *occóv*), z ktorej sa vyvinul nový vzor pre singulár a plurál a v ženskom rode podoby *jejěj*, *jejého*, *jejích*, ktoré vznikli z tvaru *jej*. Tieto tvary podľa R. Krajčoviča (1988, s. 121 – 122) existovali popri tvaroch *jeho*, *jej*, *ich*, ktoré ostali nesklonné (podobne ako je to v spisovnej slovenčine). Tvary *jehov* a *jejin* podľa *otcov* a *matkin* dokladá zo slovenských nárečí aj M. Hattala v *Mluvnici jazyka slovenského* z roku 1864. S. Czambel (1919, s. 139) ich už hodnotí ako nesprávne. V nami analyzovanom materiáli

sme našli tieto tvary predovšetkým u J. Fándlyho (*Dúwerná Zmlúwa mezi Mňichom a Diáblom o prwních Počátkoch, o starodáwních, ag o wčulágších Premenách Reholňických...*, 1789; doklady z roku 1852 sú z *Histórie Biblickej starého zákona*), napr. *Tak bi mala bit usporádaná cirkev a jejéj práwo a moc, jako bola ve svéj moci a práwe pri svéj počátku a časoch apoštolských.* (1789); *... dal ostrihomskú cirkev za najhlavnejšú duchovnú marku a sv. Štefana za jejého apoštolského kráľa zapísat.* (1789); *K závirke tétoj odpovedi a spolu k potvrzení jejému nech číta všeteční čtenár (...) zretedlné příklady, po kterých přečítaních uzná a sám v sebe potvrdi odpoved túto...* (1789); *Jeden mňich chcejíce na kazatelňici kázan svoju kázat, začínal jejéj počétek jako z nenadála (ex abrupto).* (1789); *Toto budú studnice a průhi aj mojéj nasledujúcej reči a kdo bude o něj pochibuvat, nech jejnú pravdu hledá v tichto predmenuvaních pokladnicách, ve zrušeních klášterských bibliotékách aj v mojéj skúsenosti.* (1789); *Po tomto visvetlení ten pán zeman tich, kterich predtím rád mal, aj z jejníma pobožnosťami nenávidel...* (1789); *Preto volakedi mňisi takové práce, které jejích pobožnosti a duchovní úmysel neprekazili, pracuvali.* (1789); *Noema z Manželkú, jeho troch Sinow a Manželki jejích.* (1852); *... preto jejích Nepráwost medzi Ludmi welmi sa rozmnožila.* (1852).

Objavujú sa aj nestiahnuté formy posesívnych pronomín typu *mojeho, mojemu, našeho, tvojeho, svojeho* a pod., ktoré napr. S. Czambel (1919, s. 78) hodnotí ako pôvodnejšie a oprávnené, vyskytujúce sa popri stiahnutých formách, hoci sú menej obvyklé. Príklady, ktoré uvádzame, sú zo skoršieho obdobia, napr. *... Svátek s. Konstanciusa, kráľa krajni Škocia, na den jedenásteho brezna, že on odevzdal království svojému sinovi a pristal u mňichow za mlinárskeho tovariša...* (1789); *Ovšem že prispela tá našého starostlivého krajino-otca Jozefa Druhého otcovská opatrnost...* (1789); *... a spasitelnu Mišlenku mali pred trema Roki w přešporském Zámku našého litterného Umeňa Miľowňici...* (1792); *Gako byste při mně wasseho žiwota gistý nebyl.* (1861) Na to, že v slovenčine pri „prisvojovacích“ zámenách niet ustáleného pravidla pri ich používaní, čo sa týka širších podôb v nepriamych pádoch typu *mojeho, našeho, vašeho* a že rovnako správne je použitie *k vašemu otcovi* popri *k vášmu otcovi*, upozorňuje vo svojom článku ešte z roku 1933/1934 B. Letz. Hoci vzápätí podotýka, že za primeranejšie treba uznať kratšie formy, pretože „sú akosi charakteristickým znakom slovenčiny a predstavujú novšie vývinové štádium“ (Letz, 1933/1934, s. 133).

Na rozdiel od súčasného jazyka je časté použitie nereflexívneho posesívneho zámena v pozícii pronomína *svoj*, keď sa privlastňuje gramatickému subjektu vety, čo je dôkazom o citovom dôraze v uvedených konštrukciách (táto skutočnosť je spojená aj so žánrovým zameraním jednotlivých textov).

Príklady:

Ja bich povedel mojů umisel, že poneváč mňich odlúcal sa (...) vlastného vladárstvá, svého osobitného hospodárstva, že bi on takím dedičom nemohol bit. (1789); *Nechag domy bliznych twogich na pokogi* (1845); *Dotjal' mi prewetrjet'*

podme nasse hlavy (1845); *Ak by ste dovolili pár ešte takýchto myšlienok doniesť, ktoré som od mojich krajanov zdedil...* (1846); *Keď k mojej rodine./ keď k mojej dedine/ dneska nepridem?* (1846/1847); *Sinu mój! Počúvaj Napomináňí mé, a zadrž ho w Srdci twém...* (1852); *... mám gá mému otcy za tuto krásnau přjehodu děkowati...* (1861); *W geho mladssjch létech měl Brúno gednu manželku...* (1861)

Častá je aj intenzifikácia posesívneho vzťahu pri datívnej väzbe (súčasným použitím osobného privlastňovacieho zámena), napr. *... pobral gím gegich statek a gměnj.* (1861); *... on mně smělost do mých audů wlel...* (1861; pozn.: reťaz); *Negeden si swogho ubiu otca, matku* (1845); *Ty mi chodíš na moje víno!* (1900)

Otázke rozširovania sféry používania slovesa *mat'* na úkor datívu sa venoval E. Horák (1970). Podľa neho posesívny datív produktívny v staršom období vývinu slovenčiny. Na základe porovnávania literárnych textov dospieva k názoru, že v súčasnej slovenčine prevažujú konštrukcie so slovesom *mat'* (*pohl'ad mu je milý – má milý pohl'ad*). Zvýšenú frekvenciu používania posesívneho datívu sme zaznamenali v starších (excerpovaných) textoch aj my. E. Horák vychádza pri objasňovaní tohto javu zo sémantiky slovesa *mat'* a *byť*. Oba predikáty v podobných konštrukciách vyjadrujú posesívnosť. Rozdiel je v tom, že datív je popri vyjadrení prostej posesívnosti nositeľom príznaku zainteresovanosti, teda prospechu, resp. neprospechu, ktorý osobe vyjadrenej datívom prináša entita jej patriaca. Konštrukcia so slovesom *mat'* je k vyjadreniu tohto príznaku indiferentná. Z toho vyplýva príznakosť konštrukcie so slovesom *mat'* v spojení s datívom. Jav striedania posesívneho datívu a konštrukcií so slovesom *mat'* je podľa autora (1970, s. 286) známy už z rozprávok. Vyjadrenie prospechu, resp. neprospechu sa tu zároveň hodnotí ako informácia v širšom kontexte nadbytočná. Dôvodom prieniku konštrukcií so slovesom *mat'* je v slovenčine podľa E. Horáka (1970, s. 287 – 288) prítomnosť stavového perfekta. Jeho významom je označovať dej v rezultáte, ale aj posesívnosť pri konštrukciách typu *mat' + pričastie minulé trpné* dokonavého vidu, jeho nositeľom je participium. Posesívne *mat'* tu teda začína nahrádzať posesívny datív, porovnaj *postel' mu je pováľaná/má pováľanú postel'*. Pri premenne konštrukcie s posesívnym datívom na konštrukciu so slovesom *mat'* toto sloveso preberá sémantiku datívu, avšak bez príznaku „zainteresovanosti“ vyjadreného v datívnej konštrukcii. Keďže perfektum strácalo po rozpade temporálneho systému, pri neutralizácii opozície perfekta a jednoduchých časov (aoristu, imperfekta) pôvodný základný význam a keďže sa stále viac stávalo jediným, všeobecným minulým časom, stále viac sa jeho schopnosť označovať rezultatívne deje oslabovala. To umožnilo preniknúť na jeho miesto súčasnému participiu ako jednej zo zložiek stavového perfekta, a teda konštrukcii so slovesom *mat'*.

LITERATÚRA

- BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj – ORAVEC, Ján: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 227 s.
- CZAMBEL, Samo: *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. 3. vyd. Turčiansky Sv. Martin, 1919.
- ELIÁŠ, Imro: *O zámene svoj v slovenčine*. In: Slovenská reč, roč. XI, 1943/44, č. 10, s. 289 – 296.
- FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. 1. vyd. Košice: Vydavateľstvo LG, 2008. 95 s.
- GAJDA, Jiří: *Tvoření posesivních adjektiv v češtině 14. a 15. století*. (Diplomová práca). Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2006.
- GERLAKOVÁ, Alexandra: *Posesivnosť v toponymii odvodenej od osobných mien (na materiáli terénnych názvov z Muránskej doliny)*. In: *Varia XII*. Zborník materiálov z XII. kolokvia mladých jazykovedcov, Modra-Piesok 4. – 6. 12. 2002. Zost. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2005, s. 115 – 120.
- HORÁK, Emil: *K datívu posesivnemu v spisovnej slovenčine a srbochorvátčine*. In: *Slavica Slovaca*, roč. 5, 1970, č. 3., s. 281 – 289.
- Kategorija possessivnosti v slavianskích i balkanskích jazykach*. Otvet. red. Vjač. V. Ivanov. Moskva: Nauka, 1989. 261 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. 1. vyd. Bratislava: SPN, 1988. 344 s.
- KRŠKO, Jaromír: *Mikrotoponymá Revúcej v historických cirkevných dokumentoch*. In: *Varia VI*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 138 – 144.
- KRŠKO, Jaromír: *Terénne názvy z Muránskej oblasti*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, 2001. 232 s.
- KRŠKO, Jaromír: *Diachrónny pohľad na hydronymiu povodia Rajčianky*. In: *Z hydronymie západného Slovenska*. Zborník vedeckých štúdií. Zost. J. Hladký. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 79 – 82.
- LETZ, Belo: *O zámene „svoj“*. In: Slovenská reč, roč. I, 1932/1933, č. 8, s. 172 – 174.
- LETZ, Belo: *Pridavné mená prisvojovacie*. In: Slovenská reč, roč. 7, 1938/1939, s. 51 – 60.
- LETZ, Belo: *Zdanlivé nedôslednosti pri záménach*. In: Slovenská reč, roč. II, 1933/1934, č. 5, s. 132 – 134.
- PETR, Jan: *Základy slavistiky*. 1. vyd. Praha: SPN, 1984. 144 s.
- STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka II. Tvaroslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958. 744 s.
- STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka IV. Syntax*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973. 416 s.
- STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk I*. Prvé vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. 372 s.
- VACHEK, Josef: *Ještě k osudu českých posesivních adjektiv*. (Glosa k pohybu v českém tvarosloví). In: *Slovo a slovesnost*, roč. 33, 1972, č. 2, s. 146 – 148.
- VEČERKA, Radoslav: *Staroslovenština*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. 232 s.

Ivo Vojnović a sériové preklady jeho drám

Silvia Ivanidesová

Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Úvod

Prekladateľská problematika sa dostáva stále viac a viac do popredia a zaberá čoraz dôležitejšie miesto v našej spoločnosti, hoci si to nie vždy uvedomujeme. Preto je potrebné venovať prekladateľskej problematike náležitú pozornosť, keďže najmä preklady umeleckých diel plnia v rámci prijímajúcej literatúry viacero dôležitých funkcií. Z toho dôvodu je nutné si ich všímať z teoretického hľadiska a tiež poukazovať na kvality aj problémy v tejto oblasti objektívnou kritikou prekladu.

Tento príspevok sa zameriava na kritiku prekladov diel chorvátskeho dramatika Iva Vojnovića *Ekvinokcia* a *Dubrovnička trilógia*. Ide o analýzu v rámci mojej dizertačnej témy *Determinujúce faktory vzniku sériových prekladov chorvátskych diel do slovenčiny*, v ktorej sa venujem skúmaniu sériových prekladov z chorvátskeho jazyka. Jadro výskumu bude predstavovať prekladateľská analýza jednotlivých viacnásobných prekladov. Táto analýza poukáže na rozdiely medzi prekladmi jedného východiskového textu a na základe nich bude možné určiť aspekty, ktoré ovplyvnili vznik ďalšieho prekladu v sérii.

Problematika sériového prekladu

Pod sériovým prekladom rozumieme špecifický jav, ktorým sa označujú viaceré preklady jedného literárneho diela z východiskového jazyka do toho istého cieľového jazyka. Tento jav síce v slovenskej literatúre nie je taký bežný, ale má tu „svoje významné a inštruktívne miesto“ (Bednárová, 1999, s. 163). Vznik série je prirodzená tendencia prekladu, keďže preklad je „taká kultúrna činnosť, ktorá musí byť stále revitalizovaná, pretože neexistuje ´definitívny preklad´, ktorý by pôsobil nadčasovo, ktorý by prežil dobu svojho vzniku“ (Liba, 2004, s. 27). Taktiež môžeme povedať, že vychádza z vlastností samotného prekladu: „Zatiaľ čo originál vystupuje (aj medzi variantmi) ako jednorazový a neopakovateľný, s črtou kanonickej, preklad akéhokoľvek cudzojazyčného diela má vždy charakter výpovede ako jednej z možných. Skutočnou črtou prekladu je teda jeho mnohonásobnosť, opakovateľnosť“ (Popovič, 1975, s. 184). Táto vlastnosť má svoj pôvod v interpretácii, ktorá je základným procesom pri práci prekladateľa s východiskovým textom (Liba, 2004, s. 16), v rámci nej si prekladateľ vyberá jednu z možností pochopenia funkčného invariátu originálu. Funkčný invariát textu znamená, že neexistuje len jedna jeho interpretácia, resp. jediný preklad daného diela, absolútne verný originálu“ (Hrdlička, 1998, s. 19).

O možnosti vzniku viacnásobného prekladu uvažuje už František Miko. Rozdielnosť jazykov originálu a prekladu a to, že preklad bude vždy trochu unikáť prekladateľskej interpretácii, chápe ako „podklad pre rozptyl prekladu, ku ktorému dochádza, ak sa jeden originál (...) prekladateľsky realizuje viacnásobne“ (Miko, 1971, 54).

Dagmar Sabolová chápe ako podnet pre vznik ďalšieho prekladu v sérii „napätie medzi mierou včlenenia do domácej kultúry a cudzouťou diela“ (Sabolová, 1999, s. 160). Taktiež upozorňuje na to, že pri preklade nie je možné pojať všetky aspekty originálu, ale len ich časť (interpretačný výsek), a to je „výzvou pre ďalšie generácie prekladateľov, aby v ich [myslia sa aspekty originálu] roztváraní pokračovali v ďalších prekladoch“ (ibid., 160), keďže po prvom preklade „môže narastať potreba znižovania cudzosti a zvyšovania včleňovania diela do domácej kultúry“ (ibid., s. 161).

Je samozrejmé, že medzi jednotlivými prekladmi v sérii sú rozdiely, ktoré môžu vyplývať napr. z dlhšieho časového úseku medzi nimi, ale aj z odlišnej prekladateľskej koncepcie (ktorá vychádza z už vyššie spomínanej interpretácie). Tieto odlišnosti nám umožňujú sledovať preklad a všetky jeho zákonitosti, keďže „jav sériového alebo viacnásobného prekladu, vysvetlenie jeho existencie a jeho funkcií sa dotýkajú všetkých definícií prekladu: samotnej definície prekladu, všetkých zložiek prekladového procesu a všetkých väzieb, ktorými sa zapája preklad do fungovania v rámci prijímajúcej kultúry.“ (ibid., 159). Pri existencii sériového prekladu sa treba pozastaviť pri tom, čo vlastne takéto viacnásobný preklad spôsobuje, čo vplýva na ďalšieho prekladateľa, aby sa opäť zaoberal daným východiskovým umeleckým dielom. Na prvý pohľad to môžu byť nedostatky prvého prekladu (resp. predchádzajúceho, ak vyšli viac ako dva preklady) alebo starnutie textu. Starnutie textu sa pri povrchovom skúmaní prejavuje „na pozadí jazykovej normy, zmien vo vývine jazyka, literárneho myslenia či výmeny generácie a z toho vyplývajúcej potreby generačnej výpovede aj v oblasti prekladu“ (Bednárová, 1999, s. 163). No vplyv na zastarávanie prekladu majú taktiež procesy, ktoré sa odohrávajú na vnútrotextovej, jazykovej a mimojazykovej rovine (ibid., s. 163). Katarína Bednárová uvádza šesť faktorov (ibid., s. 163 – 166):

1. Faktor času na rovine jazyka a štýlu prekladového textu. Tento faktor označuje ako objektívny faktor. Konštatuje, že vydavateľstvá považovali a stále považujú starnutie prekladu za záležitosť čisto jazykovú. Preto vznikali reedície prekladov, ktoré sa „obmedzili na pravopisnú, lexikálnu a syntaktickú úpravu – ‚aktualizáciu‘ textu“.

2. Faktor prekladateľskej interpretácie diela, označovaný ako subjektívny faktor. Prekladateľ si pri interpretácii diela vyberá z funkčného invariantu, pričom na neho vplýva kultúra, spoločenská situácia a literárny vývin. Nie je možné preniesť všetky prvky pôvodného textu, preto „každý predchádzajúci preklad v sérii kvalitatívne posúva interpretáciu a koncepciu prekladu na iné miesto“, pričom nemusí ísť vždy o zvyšovanie kvality.

3. Funkčné hľadisko – stav teórie prekladu a úroveň prekladovej tvorby. „Vývin a stav prekladateľskej školy (...) v prijímajúcom prostredí je daný stavom myslenia o preklade, teórie, postavením prekladu v systéme prijímajúcej literatúry, miestom a významom prekladateľa, schopnosťou vytvárať prekladateľské koncepcie všeobecne, formulovaním prekladateľskej poetiky, stupňom skúsenostného komplexu prekladateľa. Starnutie sa na pozadí týchto faktorov prejavuje v podobe „komunikačných šumov“, ktoré je potrebné skúmať v systéme zložitejších a navzájom prepojených rovin.“ Taktiež je možné vychádzať z toho, že jednotlivé prekladové školy mali odlišné koncepcie. Ako postupom času dochádzalo k ich meneniu, stratili mnohé preklady, ktoré vychádzali z prekonaných koncepcií, svoju platnosť a vypadli z komunikačného reťazca.

4. Semiotický a komunikačný aspekt. V tomto bode zohráva dôležitú úlohu vývin východiskovej a cieľovej literatúry. Odlišná realizácia kultúrneho času a priestoru v origináli a preklade je taktiež príčinou už vyššie spomínaných „komunikačných šumov“, ktoré môžu veľmi výrazne podnietiť vznik prekladovej série. Zatiaľ čo prvý preklad ako základ série spĺňa okrem estetickkej aj informatívnu funkciu, opakovaný preklad predstavuje inováciu a aktualizáciu interpretácie a recepcie textu, a takto prispieva k obohateniu literárneho systému o nové hodnoty.

5. Problém fenoménu tzv. generačného prekladu ako novej výpovede a „sebarealizácie“. Týka sa to hlavne textov overenej, trvalej či výnimočnej hodnoty; textov, ktoré predpokladajú isté literárne danosti a schopnosti autora prekladu; textov, ktoré ešte nie sú zastarané. Preto je možné niektoré diela označiť ako notoricky prekladané diela (napr. tvorba Apollinaira, Saint-Exupéryho).

6. Fenomén recepcnej situácie. Ide o pôsobenie kultúrnej a literárnej situácie na výber textov a spôsob prekladu. „Do hry tu vstupujú mimoliterárne faktory spoločenskej, ideologickej a politickej proveniencie, ktoré ovplyvňujú myslenie o literatúre a výberovosť interpretácie prekladaného diela“ (ibid., 166).

Pri týchto faktoroch zohráva úlohu aj čitateľ, ktorý sa ako príjemca, resp. adresát, v najväčšej miere podieľa na etablovaní prekladu v cieľovej kultúre a literatúre. Z myšlienok Dagmar Sabolovej je možné vyvodiť, že čitateľ je tým hlavným prvkom, ktorý vplýva na vytváranie napätia medzi začleňovaním do domácej kultúry a cudzosťou. V mnohom taktiež od neho závisí vývoj recepcnej tradície a recepcia diela vôbec.

V súvislosti so sériovým prekladom je nutné spomenúť aj približovanie sa kultúr. Tieto pri svojom približovaní vytvárajú určité literárne tradície, napätie medzi mierou začlenenia do domácej kultúry a cudzosťou sa stupňuje, a takto podľa jej názoru dielo vysiela výzvu na ďalší preklad. Kvantita prekladov svedčí o tom, ako sa dielo začleňuje do kultúrneho fondu krajiny, každý ďalší preklad predstavuje ďalší stupeň poznania, pričom zároveň si takto dielo viacnásobným prekladaním utvrdzuje postavenie v medziliterárnom procese. Niektoré diela boli preložené iba raz (čitelia ich neakceptovali, ich recepcia nebola úspešná),

teda sa nezačlenili do domáceho prostredia, čitatelia ho neakceptovali, môžu vypadnúť z komunikačného reťazca.

Ivo Vojnović a jeho recepcia na Slovensku

Skôr, ako sa budem venovať konkrétnym výsledkom analýzy, chcela by som predstaviť chorvátskeho dramatika Iva Vojnovića a zaradiť ho do obdobia a kontextu východiskovej literatúry. Ivo Vojnovićovi patrí významné miesto medzi chorvátskymi autormi, ktorí tvorili na prelome 19. a 20. storočia. V tomto období postupne vrcholí realizmus a chorvátska literatúra sa čoraz viac otvára novým literárnym prúdom. Začiatok moderny (približne v roku 1892) ovplyvňujú aj spoločensko-politické faktory (napr. boj proti maďarizácii, rozvíjajúca sa chorvátsko-srbská spolupráca). Významným faktorom je aj to, že chorvátska literatúra prijíma podnety zo zahraničných literatúr, čo súvisí v neposlednom rade s tým, že mnohí mladí ľudia študovali napr. v Prahe a vo Viedni, a to formovalo ich nový pohľad na literárne umenie. Pre modernu je charakteristická existencia viacerých smerov, preto sa v rámci národnej literatúry nedá hovoriť o homogénnom a jednoznačne profilovanom období. Postupne sa rozvíjajú tendencie k impresionizmu, symbolizmu, dekadencii, nadrealizmu a expresionizmu. Pre chorvátsku modernu je na začiatku charakteristická voľnosť vyjadrovania, autori kladú dôraz na dojem, teda v popredí je impresionizmus.

Ivo Vojnović sa narodil 9. mája 1857 v Dubrovniku. Pochádzal zo šľachtickej rodiny, jeho otec Kosto bol jedným z vodcov obrodeneckého hnutia v Dalmácii. Už v roku 1858 sa rodina sťahuje do Splitu, kde Vojnović navštevuje gymnázium, a v roku 1874 do Záhrebu, kde maturuje a potom absolvuje štúdium práva. Po ukončení štúdia pracuje ako súdny úradník a úradník štátnej správy vo viacerých chorvátskych mestách (napr. aj na ostrove Brač, kde sa stretáva s Martinom Kukučinom). V roku 1907 je prepustený z funkcie bez nároku na dôchodok pre údajnú spreneveru peňazí. Už ako známy dramatik zastáva do roku 1911 funkciu dramaturga Chorvátskeho národného divadla (*Hrvatsko narodno kazalište*) a pôsobí ako profesionálny spisovateľ. Taktiež veľa cestuje po Taliansku, navštevuje Prahu, Budapešť a Belehrad. Vypuknutie prvej svetovej vojny ho zastihlo v Dubrovniku. Ako zástanca juhoslovanskej myšlienky bol v roku 1914 uväznený, od roku 1915 trávi dlhší čas v nemocnici pre svoj zlý zdravotný stav (očná choroba). Prvé roky po skončení vojny žije v Nice, od roku 1922 opäť v Dubrovniku a pred koncom svojho života odchádza takmer slepý do Belehradu, kde zomiera 30.8.1929.

O vydanie prvých Vojnovićových diel sa zaslúžil jeho otec Kosto. Už jeho prvá poviedka *Geranium* je výrazne ovplyvnená symbolizmom a tvorbou G. Flauberta (Frangéš, 1987, s. 265). Ďalšie poviedky vyšli pod názvom *Perom i olovkom* (1884, Perom a ceruzkou), kde využil módnejšie motívy z domáceho aj vonkajšieho prostredia. Viaceré novely ešte prepracoval a opäť vydal v nasledujúcich zbierkach: *Novele* (Novely), *Stari grijesi* (Staré hriechy). V dlhšej poviedke *Ksanta* (1886) sa po prvýkrát objavuje motív Dubrovnik.

V prvých novelách využíva ešte realistickú stylistiku obohatenú o lyrické fragmenty a melancholické spomienky na detstvo. Na začiatku tvorby sa venuje aj divadelnej a opernej kritike (v časopise *Pozor*). V próze ako prvý uvádza do literatúry moderné rozprávačské postupy, oslabuje dej a opiera sa o symbolistické a psychologické elementy (Bogišić, 1998, s. 387).

V 90. rokoch píše cyklus modernistických básní *Lapadski soneti* (1892, Sonety z Lapadu) a dramaticko-lyrickú báseň *Gunduličev san* (1893, Gunduličov sen). Neskôr sa už Vojnović poezii okrem krátkych lyrických náčrtkov v spomienkovej knihe *Akordi* (Akordy, 1917) nevenoval.

Ťažisko jeho tvorby predstavujú drámy, ktoré možno rozdeliť do troch skupín:

1. drámy s dubrovničkou tematikou: *Ekvinokcijo* (1895, Ekvinokcia), *Dubrovačka trilogija* (1903, Dubrovnička trilógia) a *Maskerate ispod kuplja* (1922, Maškarády v podkroví);

2. experimentálne drámy odohrávajúce sa v kozmopolitnom prostredí: *Psyche* (1889, Psychá), *Gospođa sa suncokretom* (1912, Dáma so slnečnicou), *Imperatrix* (1918);

3. drámy s národno-politickou koncepciou motivované národnými piesňami: *Smrt majke Jugovića* (1907, Smrť matky Jugovićovcov), *Lazarevo vaskresenje* (1913, Lazarovo vzkriesenie).

Jeho posledným dielom je *Prolog nenapisane drame* (1929, Prológ nenapísanej drámy), v ktorom sa opäť tematizuje Dubrovnik.

Hlavný prínos Vojnovićovej tvorby predstavujú jeho drámy, ktorými pozdvihol chorvátsku dramatickú tvorbu na úroveň európskej (Šicel, 1982, s. 150). Je považovaný aj za skutočného zakladateľa modernej chorvátskej drámy. Najvyššiu umeleckú úroveň dosiahli drámy s dubrovničkou tematikou, kde sa venuje zániku Dubrovničkej republiky a zmenám v živote jednotlivca i spoločnosti. Táto tematika z neho urobila veľkého chorvátskeho dramatika, bez nej by bola hodnota Vojnovićovej tvorby iba marginálna.

V jeho tvorbe môžeme pozorovať aj ideologizujúci prúd, ktorý kladie do popredia myšlienku juhoslovanstva. Táto tendencia sa rozvíja na pozadí politických udalostí, ktoré zasahujú celú Európu a v konečnom dôsledku vedú k prvej svetovej vojne. Prítomná je v dvoch Vojnovićových dielach *Smrt majke Jugovića* a *Lazarevo vaskresenje*. Tieto drámy však nedosiahli takú vysokú umeleckú úroveň, dokonca drámu *Smrť matky Jugovićovcov* prijala srbská kritika s otvorenou nevôľou (Jelčić, 1997, s. 167). Na Slovensku však bola naopak veľmi obľúbená a na profesionálnej scéne bola uvedená v rokoch 1920, 1923, 1935 a 1948.

Ako som už vyššie spomínala, pre obdobie moderny je charakteristická existencia viacerých literárnych smerov. Či to bol realizmus, verizmus, symbolizmus, dekadencia alebo expresionizmus, aspekty z každého z týchto literárnych smerov prebral Vojnović do svojej tvorby. Využíva modernistické postupy na vytvorenie efektu napätia, do svojich diel prenáša filmové techniky (napr. v diele *Gospođa sa suncokretom*) a taktiež upriamuje pozornosť čitateľa na psycho-

logické detaily a najtajnejšie stránky ľudskej duše. Do chorvátskej literatúry vnáša nové štýlistické vyjadrovanie. Od ostatných autorov daného obdobia sa odlišuje aj tým, že stiera hranicu medzi lyrickým, prozaickým a dramatickým výrazom. V próze má časté lyrické a dramatické digresie, v dráme zase výborné autorské poznámky, ktoré predstavujú malé prozaické diela (Šicel, 1982, s. 150). Vykresľuje nimi nielen scénu, ale aj psychiku postáv.

Často sa opakujú niektoré jeho motívy: rozvrstvenie postáv (triedne, generáčne, ideologické a podľa pohlavia), nešťastná láska (ako dôsledok triednych rozdielov), zrieknutie sa manželstva a potomkov, dominantné dramaturgické miesto je vyhradené ženským hrdinkám. Ako jeden z prvých autorov začína písať o úpadku šľachty. Môžeme uňho nájsť tematické paralely s dielami Ks. Š. Gjalského a Vjenceslava Novaka (s jeho dielom *Posljednji Stipančići*). Vojnoviča ovplyvnila tvorba viacerých autorov: H. Ibsena, G. D'Annunzia a L. Pirandella.

Podobne môže byť Vojnovičova tvorba inšpiráciou pre autorov z celého sveta, pretože jeho diela neboli predlohou len pre predstavenia na chorvátskych javiskách, ale boli preložené aj do češtiny, slovenčiny, poľštiny, francúzštiny, taliančiny, angličtiny, maďarčiny, ruštiny, dánčiny a čínštiny (Bogišić, 1998, s. 388).

Prekladanie z chorváčtiny má na Slovensku dlhú tradíciu. S prekladmi sa začalo už v 19. storočí, keď sa štúrovská generácia orientuje na kontakty s ostatnými slovanskými národmi. Rozvoj prekladovej tvorby súvisí aj s tým, že nahrádza do určitej miery pôvodnú tvorbu a podporuje jej vývin. Takúto podporu pre slovenskú literatúru predstavovala určite chorvátska literatúra, ktorá mala širšiu tradíciu ako slovenská. Počet prekladov z chorváčtiny začína stúpať v periodikách najmä na prelome 19. a 20. storočia.

Ivo Vojnović patrí medzi intenzívne prijímaných chorvátskych autorov. Časopisecky vyšli dva úryvky z jeho poviedok: v *Živene* v roku 1918 úryvok *Z piateho evanjelia* v preklade Jána Gála-Podďumbierskeho a úryvok *Staré hriechy* v *Slovenskej politike* v roku 1926. V rukopise zostala báseň *Viera v budúcnosť* v preklade Vladimíra Roya.

Knižne vyšli preklady piatich drám. Prvou preloženou bola dráma *Ekvinokcia* v preklade Miloša Galandu v roku 1924. Odtedy uplynulo 33 rokov, kým vyšiel ďalší preklad tejto drámy, v roku 1957 pripravil ďalší preklad *Ekvinokcie* Viliam Kovár. Tento istý prekladateľ vydal v roku 1957 preklad drámy *Psycha*. V druhej polovici 20. storočia sa prvého prekladu dočkali aj najvýznamnejšie drámy *Dubrovnická trilógia* v rokoch 1968 a 1984 v prekladoch Branislava Chomu a *Smrť matky Jugovićovcov* v roku 1976 v preklade Jána Jankoviča. Okruh prekladov drám z dubrovnického prostredia uzatvárajú *Maškarády* v *podkrovi* vydané v roku 1972 v preklade Branislava Chomu.

Jeho drámy boli uvádzané profesionálnymi aj ochotníckymi divadlami. Tešili sa veľkej obľube u slovenského publika, hoci sa odohrávali v inom prostredí, ktoré sa vnímalo v našom prostredí ako cudzie – mediteránska oblasť

Dubrovníka v *Ekvinokcii*, kozmopolitné Benátky v *Dáme so snečnicou*, zobrazenie života šľachty v *Dubrovnickej trilógii*. Môžeme porovnať napr. obraz šľachty vo Vojnovičových dielach a slovenskej literatúre. V Dubrovniku mala domáca šľachta výsadné postavenie a jej zánik spôsobuje tlak modernizácie a rozvoja celej spoločnosti. Keď to porovnáme s dielami o slovenskej šľachte, napr. od Svetozára Hurbana-Vajanského a Gejzu Vámoša, podávajú nám obraz upadajúceho zemanstva, ktoré nemalo ani moc a ani dostatočné prostriedky, aby sa udržalo. A z tohto aspektu vychádza kritický moment (odnárodňovanie slovenskej šľachty), ktorý ju vzdŕaľuje od slovenského národa a predstavuje ako „suchú ratolesť“. Preto sa slovenský divák pozerá na Vojnovičove drámy trochu z iného uhla. Nesiaha po povrchu, nevšima si len samotné prostredie a život šľachty. Úspech Vojnovičovým drámam na Slovensku prinášajú zobrazované sociálne problémy (v *Ekvinokcii*), ale najmä charakterovo silné postavy so vždy aktuálnymi životnými osudmi a ich morálnym poslanstvom. Inscenovanie drám a taktiež knižné preklady jeho diel zaznamenali mnoho ohlasov v periodikách.

Najčastejšie bola uvádzaná dráma *Ekvinokcia*. Prvý krát bola uvedená v roku 1913 v preklade Márie Pietrovej, keď ju hral ochotnícky súbor Slovenského spevokolu v Turčianskom sv. Martine. V preklade M. Galandu bola viackrát uvedená v dvadsiatych, tridsiatych i štyridsiatych rokoch ochotníckymi súbormi z celého Slovenska, a v roku 1939 sa v tom istom preklade objavila aj na profesionálnej scéne v réžii Jána Jamnického. Uvedenia v rozhlase sa dočkala v roku 1936. V roku 1948 ju predstavilo Štúdio Nová scéna národného divadla, kde sa o jeho stvárnenie postarali študenti herectva. Z ďalších drám bola na profesionálnej scéne inscenovaná *Dáma so snečnicou* v preklade A. Mráza v roku 1928, v českom preklade bola uvedená *Smrť matky Jugovičovcov* v rokoch 1920, 1923 a 1935.

Niektoré články predstavujú Vojnoviča komplexne. Podrobný profil dramatika prináša V. Kudělka v článku *Ivo Vojnovič v previerke času*. Nepredstavuje len všetky významné drámy, ale poukazuje aj na Vojnovičov význam a prínos v rámci chorvátskej literatúry. Vychádza z kontextu vtedajšej situácie v chorvátskej literatúre: „Umelecky vnímavé publikum bolo vtedy presýtené starými formuláciami a formami, ktoré už nestačili prívalu nových životných skutočností, zmenenému životnému pocitu i novému, vyššiemu stupňu spoločenského vedomia“ (Kudělka, 1980, s. 77). Zároveň sa venuje širšej analýze vplyvom a východiskám, ktoré sa prejavujú vo Vojnovičovej dramatickej tvorbe: Ibsena, Maeterlincka. Vidí u neho podobný princíp ako u iných „juhoslovanských“ autorov daného obdobia z oblasti štátov na Balkáne. Konštatuje u nich „premenlivosť tém a ideí, nedostatok jednotiaceho kompozičného princípu a dramatického štýlu a trvalú osciláciu medzi dvojakým základným zaujatím – spoločensko-mravným a subjektívno-vizionárskym“ (ibid., s. 80).

Poukazuje na to, čo robí Vojnovičove diela takými príťažlivými aj mnoho rokov po ich napísaní: „Tak ako v Čechovových hrách nás dnes v prvom rade nezaujímajú pocity a správanie sa ruskej inteligencie v nehybnom ovzduší

cárskeho útlaku, ako sa v nich neusilujeme zdôrazňovať historickú a sociálnu podmienenosť konajúcich postáv, tak nás v *Ekvinokcii*, *Dubrovnickej trilógii* a v ostatných Vojnovičových dielach priťahuje a láka všeobecne ľudská platnosť konfliktov, ich emotívne ladenie a návratnosť vo všetkých spoločenských formáciách: rozpory medzi želaním a vôľou, schopnosťou a túžbou, predstavou a skutočnosťou, zámerom a konaním atď. Preto má pre nás Vojnovičovo dielo zmysel iba vtedy, ak sa ho zmocníme našimi vlastnými skúsenosťami“ (ibid., s. 90).

Kritika prekladu

Rozvoj prekladateľských činností v prvých desaťročiach bol poznamenaný aj nedostatočnou jazykovou znalosťou prekladateľov. V tomto období ešte nie je v prekladateľských postupoch primárnou zložkou umelecká, ale najmä informačná funkcia prekladov. Ich cieľom bolo oboznamovať čitateľov s daným autorom, dielom a prostredím a ostatné úlohy prekladu stáli zatiaľ v úzadí. Dá sa povedať, že k zmene tohto stavu dochádza až po druhej svetovej vojne, kedy nastáva prekladateľský rozmach (Ferenčík, 1973, s. 342).

Po roku 1918 sa očakával veľký rast počtu prekladov, súvisiaci so zmenenou politickou situáciou. K takémuto stavu však nedochádza, pretože do popredia sa dostáva problematika domácej literatúry. Preklad sa rozvíja len postupne, pričom ho nahrádzajú preklady do češtiny. Objektívnu príčinou sú aj obmedzené možnosti vydavateľstiev (personálne, finančné aj výrobné) (Slobodník – Ferenčík, 1982, s. 29).

Postupne sa formuje aj teoretické myslenie o preklade, ktoré podporuje jednotlivé tendencie vyplývajúce z prekladateľskej praxe. Anton Popovič zostavuje teóriu umeleckého prekladu na základe štylistickej výrazovej sústavy Františka Miku.

V dejinách slovenského prekladania hovoríme o tzv. slovenskej prekladateľskej „škole“ (Ferenčík, 1992, s. 50). Jej zásady sa začínajú formovať v 50. rokoch diskusiou o preklade Šolochovhovho *Tichého Donu* od Zory Jesenskej. Vtedy sa začínajú formovať zásady slovenskej školy prekladu, ktoré neskôr spísal Ján Ferenčík. Ide o nasledovné zásady: „1. zásada textovej úplnosti; 2. zásada významovej totožnosti; 3. zásada formálnej totožnosti; 4. zásada dobrej slovenčiny (spolu so zásadou prísne funkčného používania nespisovných prvkov); 5. zásada uprednostňovania významu pri kolízii významovej a formálnej totožnosti“ (ibid., s. 54 – 55).

Diskusia o preklade Šolochovhovho *Tichého Donu* sa koncentrovala predovšetkým na využitie nárečových prostriedkov, čo sa odrazilo v 4. zásade. Nárečové prostriedky využívajú prekladatelia nielen pri snahe charakterizovať iné kultúrne prostredie, ale riešia ním aj veľký časový odstup medzi originálom a časom vzniku prekladu. Nastáva otázka hlavne zo strany prekladateľských postupov, nakoľko je možné využiť historizáciu (najmä na jazykovej rovine), aby preklad nepôsobil zastarane už na začiatku. Podobne pri využití konkrét-

neho nárečia cieľového jazyka by mohli čitatelia aj preklad začleňovať do cieľovej kultúry. Vzhľadom na potrebu zrozumiteľnosti je samozrejme určitá jazyková adaptácia potrebná, keďže preklad plní najmä komunikačnú funkciu vzhľadom na čitateľa.

V prekladateľskej problematike zastáva významné miesto aj kritika prekladu. Hoci ide o náročnú činnosť, má veľký význam pre rozvoj a jednotlivé tendencie prekladu. Na jej absentovanie upozorňuje už B. Hochel (Hochel, 1990, s. 54) a dovolím si tvrdiť, že k jej výraznému rozvoju nedošlo ani v posledných rokoch. Dôležitosť kritiky podčiarkuje V. Šabík už v roku 1968, keď píše, že „kritika sa stala aj nevyhnutným aspektom duchovného zdravia kultúry, nevyhnutným predpokladom jej fungovania“ (Šabík, 1968, s. 80). V tomto kontexte je veľmi zaujímavý názor A. Morávkovej, ktorá dáva do súvislosti absentovanie prekladovej kritiky s rozmáhajúcimi sa nekvalitnými prekladmi, ktoré sú produktmi nekompetentných prekladateľov (Morávková, 1994, s. 34). Aj tu sa odráža tlak trhu a finančných možností vydavateľstiev.

V prvom rade je potrebné uvažovať o tom, čo by mala kritika prekladu obsahovať. Často predstavuje len recenziu knihy, sústreďuje sa na dej. A ak vôbec, tak len veľmi povrchno okomentuje prácu prekladateľa. V mnohých prípadoch čitateľ ani nemôže postrehnúť, že ide o preklad, akcentujú sa len vlastnosti pôvodného originálneho textu.

Z tohto hľadiska by bolo potrebné v rámci kritiky zohľadniť aspekty prekladateľského procesu a jeho optimálnosti, a taktiež priniesť pohľad na prekladaný text ako suverénne dielo inonárodnej literatúry, ktoré prináša určité estetické a ľudské posolstvo.

Kritik prekladu by sa teda mal zamerať v jednej časti na preklad samotný. Mal by byť schopný analyzovať, či prekladateľ využil adekvátne prostriedky nielen na jednotlivých jazykových rovinách a rovinách textu, ale zhodnotiť aj celkovú štylistickú realizáciu. V konečnom dôsledku ide o posúdenie prekladateľovej koncepcie, kritik teda hodnotí spôsob „prenesenia „textu“ do iného kultúrneho časopriestoru“ (Hochel, 1990, s. 57). V prípadoch, keď sa kritika zameriava len na jednotlivé roviny a výpočet posunov a prekladateľských odchýlok, zanedbáva celkový umelecký dojem a tvorivý prínos prekladateľa.

Keďže kritik vychádza z pôvodného textu, mal by byť dokonale oboznámený nielen s textom samotným, ale aj s autorom a jeho začlenením v kontexte východiskovej literatúry a kultúry. Týmto môže dať odpoveď na otázku opodstatnenia výberu daného autora a diela na preklad.

Fakt, že by sa kritika nemala obmedzovať iba na analýzu vzťahu prekladu a originálu, kladie na kritika vysoké nároky. Ten musí mať schopnosť štylisticky interpretovať dve literatúry, dva texty, schopnosť vyhodnocovať výrazové posuny, pričom sa pohybuje takmer na každej rovine prekladateľských operácií, od mikroštylistickej po makroštylistickú rovinu prekladu (Popovič, 1979, s. 48).

V rámci našej analýzy sa budem venovať sériovým prekladom už spomínaných diel *Ekvinokcia* a *Dubrovnická trilógia*. Jednotlivé aspekty je možné

skúmať na viacerých rovinách, v tomto príspevku sa sústredím na lexikálnu rovinu, teda na niektoré aspekty mikroštylistiky, ktoré poskytnú relevantné údaje, na základe ktorých bude možné urobiť prvé závery vzhľadom na sériovosť prekladu. Ku každému aspektu sa snažím uvádzať aspoň po jednom príklade z textov, ako názornú ukážku.

Lexikálna rovina je veľmi zaujímavá vzhľadom na jazyk, ktorý Ivo Vojnovič využil vo svojich drámach. Jednotlivé prekladateľské riešenia majú dopad na celkové pôsobenie textu na čitateľa a vyžadujú si špecifické úsilie prekladateľa. Vojnovič použil nielen dialekt z oblasti Dubrovníka, pričom však jednotlivé výrazy majú svoj pôvod vo viacerých jazykoch, najmä v taliančine. Ďalším aspektom sú cudzojazyčné frázy a štylizovaná reč šľachticov v *Dubrovníckej trilógii*.

Ekvinokcia

Pri tejto dráme som analyzovala dva preklady: prvý z roku 1924 od Miloša Galandu a druhý z roku 1957 od Viliama Kovára. Na základe časového odstupu je možné predpokladať rozdiely na jazykovej rovine vyplývajúce z vývinu jazyka. Ako som však zistila, medzi prekladmi sú aj rozdiely v obsahovej, makroštylistickej rovine. Keďže ani jeden prekladateľ neuvádza originálne vydanie, z ktorého prekladal, nie je pri analýze možné zistiť, do akej miery ide o rozdiely medzi jednotlivými vydaniaми alebo či ide o úpravu prekladateľa. K úprave dochádza najmä pri dramatických textoch, keďže je možné, že režisér má o realizácii konkrétnu predstavu a tej prispôbi prekladateľ svoju činnosť.

Originálne vydania, ktoré bolo možné použiť pri analýze boli dve: prvé z roku 1964 zo súborného diela *Ivo Vojnovič: Pjesme, pripovijetke, drame a druge* z roku 2002 z CD *Klasici hrvatske književnosti (drama i kazalište)*. Pri porovnaní týchto dvoch originálov som zistila, že sú totožné. Týmto dvom vydaniám svojou štruktúrou zodpovedá preklad M. Galandu z roku 1924, ale Kovárov preklad je na mnohých miestach oveľa obširnejší, rozdiely predstavujú na jednom mieste dokonca celú stranu. Vojnovič *Ekvinokciu* musel prepracovať. Toto prepracovanie nepriamo potvrdzuje aj doslov k *Ekvinokcii*, uvádzaný v preklade z roku 1957, kde Vojnovič píše: „Posledný výstup drámy je tu iný, než bol pri jej prvom predstavení v Záhrebe (v roku 1895, pozn. autorky.), keď osud Jele vyznel neurčito. Teraz Jele zomiera, lebo má súdené, že nesmie viac objať svojho syna“ (Vojnovič, 1957, s. 115). Bohužiaľ nie je tento doslov označený rokom, takže je možné sa len domnievať, že Kovár prekladal z vydania, ktoré bolo upravené bezprostredne po prvom uvedení. Preto vyvstáva otázka, prečo si Kovár nezvolil ako východiskový originál nanovo prepracované vydanie. Veď z prepracovaného vydania vychádzal už Galanda, takže by sa Kovárov preklad dal hodnotiť ako krok späť. Z uvedených dôvodov nie je možné presne porovnať preklady, pretože najmä štvrté (posledné) dejstvo sa v prekladoch odlišuje na mnohých miestach, preto som na analýzu vybrala len časti korešpondujúce. K zmenám došlo aj v ostatných dejstvách, najmä v treťom, keďže aj tie musel Vojnovič nanovo upraviť, aby zapadali do zmenenej koncepcie drámy.

Uvedené príklady sú z porovnateľných statí, Galandov preklad označujem písmenom G, Kovárov preklad písmenom K a originál¹ písmenom O.

Uvediem aspoň jeden príklad rozdielov na makroštylistickej rovine:

Jele: Nevidíš, že prišla hrúza, rozniesla mi dom, odniesla mi syna!? Rozumieš? – syna! *A vieš, prečo ma opúšťa? Lebo som ho nosila v útrobach bez posvätenia.* (G/85)

Jele: Či nevidíš, že prišlo rozbesnené more, roznieslo mi dom, odnieslo mi syna! Rozumieš? S y n a! *A vieš, prečo sa hanbí za vlastnú matku? Pretože som ho nosila pod srdcom bez požehnanja, pretože vysal do poslednej kvapky tieto moje suché prsia, pretože som sa zodrala v robote preňho!* (K/87)

Jele: Ne vidíš li da je nevjera došla, raznijela mi kuću, odnijela mi sina!? Razumiješ li? – sina! *A znaš zašto me ostavlja? Er sam ga nosila u utrobi brez blagoslova.* (O/51)

Výrazným rozdielom, ktorý sa pociťuje pri čítaní týchto dvoch prekladov, je rozdiel na jazykovej rovine. Galandov preklad vníma dnešný čitateľ z hľadiska pravopisnej normy ako zastaraný.

Fráno (Vchádza, *shovárajúc* sa s Ivom, v ruke drží list.) (G/14)

Frano (vchádza, *rozprávajúc* sa s Ivom; v ruke má list.) (K/12)

Frano (ulazi *razgovarajući* s Ivom, a drži u ruci list.) (O/21)

Na niektorých miestach je taktiež možné uvažovať o vplyve češtiny, keďže po vzniku Československa nebola ešte slovenská spisovná norma ešte ustálená.

Tóno vchádza z *protejšej* strany. (G/10)

(protější – jsoucí naproti něčemu – Slovník spisovné češtiny)

Toni vchádza z *náprotivnej* strany. (K/8)

Toni ulazi s *protivne* strane. (O/19)

V rámci mikroštylistickej roviny si musí prekladateľ dávať pozor na „hynózu originálu“, pod ktorou rozumieme tendenciu k doslovnému prekladu. Vyskytuje sa u Galandu vo zvýšenej miere, uvediem aspoň jeden príklad.

Mária: Mohla by nás nepohoda zatvorit', Jele, a čo by potom môj *ryso*?

Prvá žena: Šťastná si ty, Mária, nemáš iného, ako *máčka*! (G/70)

Mare: Mohol by nás čas zadržat', Jele! A čo by si potom počas môj *kocúr* *Ryso*?

Prvá ženička: Šťastná si Mare, že máš len *kocúra*! (K/69-70)

Marija: Moglo bi nas brijeme zatvorit, Jele! Pa što bi *moj ríso*?

Prva ženica: Sretna ti, Mare, da nemaš nego *mačka*! (O/45)

¹ Ako originál som zvolila text *Ekvinocijo* z CD *Klasici hrvatske književnosti (drama i kazalište)*.

Často sa v rámci Galandovho prekladu stretávame s elimináciou cudzojazyčných fráz. Tieto prekladá doslovne alebo využíva významovú substitúciu. „Pri substitúcii dochádza k náhrade časti textu (slovo, fráza, veta) výrazom domácim; kritériom ekvivalencie je zhodnosť funkcie oboch prvkov, pričom jazyková zložka významu sa považuje za sekundárnu“ (Vilikovský, 1984, s. 124).

Pavo: *Len kuráž, lebo bez neho nič!* (G/90)

Pavo: *Corraggio Nina, pazienza Carolina!* (K/94)

Pavo: *Coraggio Nina; pazienza Carolina!* (O/53)

Tým, že Galanda vo zvýšenej miere využíva substitúciu a sleduje komunikatívnosť prekladu smerom k čitateľovi, dochádza k strate koloritu, čo v konečnom dôsledku znamená aj stratu na výrazovej rovine, čo je vidieť najmä v druhom uvedenom príklade, kde sa v Galandovom preklade úplne stráca lokácia.

Fráno: Robotoval by si, áno, ale *napokon peňazí* by si mal plné vrecká. (G/14)

Frano: Nadrel by si sa, ale *in conclusione dinárov* by si mal plné vrecká! (K/12)

Frano: Trudio bi, jes, ma *in conclusione dinara* puni špazi. (O/21)

Niko: Väčší, ako *zámok v meste*. (G/40)

Niko: Vyšší než *palác v Dubrovniku*. (K/39)

Niko: Viša nego *Dvor!* (O/32)

Kolorit je významnou zložkou Vojnovičových diel, využíva ho nielen pri charakteristike prostredia, ale podobne z neho vychádzajú a sú s ním veľmi úzko späté aj postavy. Galanda sa vo svojej koncepcii tohto prekladu výrazne orientoval na cieľovú kultúru, čo potvrdzujú pozorované nahradzujúce princípy. Táto naturalizácia a výrazná orientácia na čitateľa však majú za následok stratu celkovej atmosféry originálu a samozrejme aj na štylistickej rovine.

Tieto aspekty, podobne ako zastaranosť jazyka prekladu, potvrdzujú potrebu vzniku ďalšieho prekladu v sérii. Galandov preklad hodnotím ako prekonaný a môže uplatniť v rámci informačnej funkcie prekladu.

Na rozdiel od Galandovho prekladu, postupuje Kovár koncepcnejšie pri zachovávaní ekvivalencie na štylistickej úrovni textu a viac sa približuje originálu. V rámci svojej koncepcie sa snaží o exotizáciu, pričom cudzojazyčné výrazy a frázy vysvetľuje v poznámkovom aparáte na záver. Darí sa mu zachovávať kolorit prostredia a úspešne využíva substitúciu najmä pri nárečovej lexike. Ide o kvalitnejší preklad: nenachádza sa tu vo vysokej miere hypnózu originálu, zastaranosť sa na jazykovej rovine nepociťuje výrazne. To svedčí o tom, že sa Kovár nesnažil o násilné historizovanie na výrazovej rovine.

Je nutné si uvedomiť, že už v roku 1957 čase mal Galandov preklad 20 rokov a pri rozvoji jazykovej normy musel byť už vtedy pociťovaný do určitej miery ako zastaraný. Postupne nastupovala potreba nového prekladu, ktorý by plnil

svoje úlohy aj po umelecko-štylistickej stránke a sprostredkoval tak nový pohľad na túto drámu. Najmä po druhej svetovej vojne dochádza k rapidnému rozvoju prekladu. Vyplýva to zo zlepšenia podmienok po druhej svetovej vojne, keď dochádza k rozvoju najmä vydavateľskej činnosti. V tom období vychádzajú prekladatelia predovšetkým zo svojich skúseností a vlastného idiolektu, pričom si každý sám vytvoril zásady prekladania.

Môžeme sa zamyslieť tiež nad tým, či by bol potrebný aj ďalší preklad v sérii. Od druhého prekladu uplynulo už 53 rokov. Za také dlhé časové obdobie sa mení cieľová kultúra aj potreby a nároky čitateľa. Hoci Kovárov preklad spĺňa všetky umelecké kritériá a na jazykovej rovine nie je výrazné zastaranie jazyka prekladu, existuje jeden opodstatnený dôvod k tretiemu prekladu v sérii. Ako som už spomínala, originál Kovárovho prekladu je iný ako ten, z ktorého vychádzal Galanda. Dovolím si tvrdiť, že hoci je Kovárov preklad kvalitný, nezodpovedá originálu, s ktorým sa dnes bežne stretávajú chorvátski čitatelia.

Z faktorov zo štúdie Kataríny Bednárovej by boli na základe analýzy pre vznik druhého prekladu *Ekvinokcie* (V. Kovár, 1957) rozhodujúce viaceré faktory, určite faktor času na rovine jazyka a štýlu prekladového textu, úroveň prekladovej tvorby na začiatku a v polovici 20. storočia a významnú úlohu zohrávala taktiež koncepcia prekladateľa, ktorá sa odzrkadlila najmä v rozdieloch na makroštylistickej rovine.

Dubrovnícka trilógia

V prípade tejto drámy som v porovnaní s originálom² analyzovala dva preklady – z roku 1968 (označovaný ako CH1) a 1984 (označovaný ako CH2), oba z pera Branislava Chomu. Podobne ako v *Ekvinokcii* aj v *Dubrovníckej trilógii* zakladá autor charakteristiku prostredia a postáv na výrazových prostriedkoch. Využíva mnoho cudzojazyčných fráz na vykreslenie jazyka dubrovníckej šľachty, ktorý je veľmi štylizovaný. Ide najmä o talianske, latinské, francúzske a nemecké výrazy. Vo väčšine prípadov ich Choma zachováva. Týmto zachováva prekladateľ ekvivalenciu na štylistickej rovine a zachováva atmosféru originálu.

Palo: *Non, mon cher!* (1CH/27)

Palo: *Non, mon cher!* (2CH/35)

Palo: *Non, mon cher!* (O/234)

Na strane druhej to predstavuje záťaž pre čitateľa, ktorý buď využije poznámkový aparát (v druhom vydaní) alebo nebude venovať pozornosť týmto výrazom. Môže sa však aj stať, že čitateľa odradia od čítania, keďže mu budú unikať niektoré súvislosti najmä v prvom vydaní bez poznámok. Preto na niektorých miestach Choma dané výrazy prekladá do slovenčiny.

² Použila som originál drámy zo zbierky *Pjesme, pripovijetke, drame* (Vojnović, 1964), keďže prekladateľ uviedol, že z tohto vydania vychádzal, pri tvorbe prekladu.

Gospar Lukša: Ako *vojaci* na Kristovom hrobe! (1CH/105)
Gospar Lukša: Ako *vojaci* na Kristovom hrobe! (2CH/124)
Gospar Lukša: Kako *askeri* na Hristovom grobu! (O/301)

Dživo: Tak sa už *neklamme*, už je všetko zbytočné a neskoro. (1CH/21)
Dživo: Tak sa už *aspoň nemusíme klamať*, všetko je už zbytočné a neskoro. (2CH/28)
Dživo: Nemojmo se *dunque iludavat* – sad je sve zaludu – i sve predocna. (O/228)

Pri nárečových slovách je často aplikovaným prekladateľským postupom aj substitúcia. So substitúciou sa spája aj výrazový posun a zovšeobecnenie významu, keďže nie vždy je možné nájsť adekvátny ekvivalent, ktorý by zahŕňa všetky významové aspekty originálu. Choma tieto postupy správne využíva, keď nie sú dané výrazy súčasťou cieľovej kultúry.

Ore (podáva mu na tanieriku trochu marmelády a *koláča s hroznovou zaváraninou*; veľmi láskavo a pôvabne.) (1CH/61)
Ore (podáva mu na tanieriku trochu marmelády a *kúsok koláča s hroznovou zaváraninou*; veľmi láskavo a pôvabne.) (2CH/75)
Ore (pruža na tanjuriču nešto kotonjate i *mantale*; vrlo ljubazno i dražesno.) (O/262)

Pri *Dubrovnickej trilógii* sledujeme postupy skúseného prekladateľa Branislava Chomu. Vydanie z roku 1968 bolo primárne určené pre potreby divadiel (preklad vyšiel vo vydavateľstve Slovenského divadelného a literárneho zastupiteľstva DILIZA). Toto potvrdzuje aj vynechanie úvodného a záverečného sonetu, ktorý by sa do inscenácie nedostal. V prvom preklade nachádzame aj chybné preklady a výrazové posuny. Zároveň nepôsobí jednotne na stylistickej rovine: v prehovoroch sa snaží o vyšší štýl, ale v autorských poznámkach túto tendenciu nepozorujeme, čo potvrdzuje, že preklad vznikol pre účely divadiel. V autorských, resp. režijných poznámkach sa v najväčšej miere prejavujú nedostatky (najmä v dôsledku hypnózy originálu), ktoré sú už v druhom preklade odstránené. Taktiež si môžeme všimnúť ako pracoval Choma s textom.

Pani Ane (nehybná ako *idol* zo slonoviny, tvrdo, slovo za slovom.) (1CH/15)
Pani Ane (nehybná ako *socha* zo slonoviny, tvrdo, slovo za slovom.) (2CH/21)
Gospođa Ane (nepomična kao *idol* od bjelokosti, a tvrdo, slovku po slovke.) (O/223)

Lujo: Počuješ im *hniť duše*?! (1CH/63)
Lujo: Počuješ ich *zhnité duše*?! (2CH/77)
Lujo: Čuješ li im *gnjile duše*?! (O/264)

Kristina (*rýchlo hodí oči* na hodiny, podíde k stolčeku a ustarosteno.) (1CH/14)
Kristina (*rýchlo pozrie* na hodiny, podíde k stolíku a ustarostene.) (2CH/20)
Kristina (*baci hitar pogled* na uru, pak zabrinuto, došavši do tavalina.) (O/222)

Vypustí plné ústa dymu do čistej *modroty*, potom zarecituje verš, akoby si na niečo spomínal. (1CH/74)

Vypustí plné ústa dymu do čistej *belasosti*, potom zarecituje verš, akoby si na niečo spomínal. (2CH/90)

Bacio puna usta dima prema čistoj *plaveti*, pak govori jeda stih, kao da sa nečesa spominje. (O/275)

Druhý preklad z roku 1984 je kvalitnejší a nie je už určený len výlučne divadlám, ale v prvom rade čitateľovi. Hodnotím ho ako adekvátny na všetkých rovinách a jeho zastaranosť na jazykovej alebo štylistickej rovine sa v dnešnej dobe nepociťuje. Choma odstraňuje nepresné preklady. Text pôsobí štylisticky jednotnejšie, uhladenejšie a úspešnejšie tlmočí štylistiku originálu a zámery autora. Môžeme teda povedať, že druhý preklad v sérii bol opodstatnený, hoci prvý preklad taktiež prezentoval originál na vysokej úrovni. Príčiny vzniku prekladovej série vidím hlavne na umeleckej rovine a v rozvoji prekladateľských metód (zásady slovenskej prekladateľskej školy). No ukazuje sa tu aj ďalší faktor, ktorý bude možno rozhodujúci aj pri ostatných sériových prekladoch z chorvátskeho jazyka, ktoré budem skúmať. Keďže ide väčšinou o drámy, môže sa zopakovať situácia podobná pri *Dubrovnickej trilógii*, keď je jeden z prekladov určený výhradne pre divadelné potreby a ďalší pre širokú čitateľskú verejnosť. Dochádza k prepracovaniu prvého prekladu v sérii, ktorý však ako v tomto prípade nemusí mať žiadne výrazné nedostatky, ktoré by sťažovali recepciu diela v cieľovej kultúre.

Choma založil svoju koncepciu prekladu na kreolizácii. Ide o prekladateľský postup, v ktorom sa, keď sa „prvky domáce i cudzie udržujú v rovnováhe“ (Gromová, 1996, s. 53). Zatiaľ čo sa exotizácia prejavuje zreteľne na lexikálnej rovine, naturalizáciu vidím na rovine celkového pôsobenia diela. Choma zachováva autorov zámer pôsobenia diela a dosahuje štylistickú ekvivalenciu. Zároveň sa však usiluje podať túto drámu tak, aby bola blízka aj slovenskému čitateľovi. Ten potom nebude vnímať len primárne prostredie, ale viac sa bude orientovať na postavy a ich emočný svet.

LITERATÚRA

- BAGIN, Albín: *Žánre kritiky prekladu*. In: Slavica Slovaca, 1981, roč. 16, č. 2, s. 136 – 141.
BEDNÁROVÁ, Katarína: *Teória prekladovej série*. In: Chiméra prekladania, Antológia myslenia o preklade I. Bratislava: Veda 1999. s. 163 – 166.
BOGIŠIĆ, Vlaho [et al.]: *Mali leksikon hrvatske književnosti*. Zagreb: Naprijed 1998. 599 s.

- FELDEK, Ľubomír: *Preklad – réžia*. In: Slovenské divadlo, 1977, roč. 25, č. 2, s. 266 – 271.
- FERENČÍK, Ján: *Kontexty prekladu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1992. 152 s.
- FERENČÍK, Ján: *Prekladová tvorba a slovenská socialistická kultúra*. In: Slavica Slovaca, 1973, roč. 8, č. 4, s. 341 – 346.
- FRANGESŠ, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske 1987, 536 s.
- GROMOVÁ, Edita – MÜGLOVÁ, Daniela: *Kultúra – Interkulturalita – Translácia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2005. 102 s.
- GROMOVÁ, Edita: *Interpretácia v procese prekladu*. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1996. 136 s.
- HOCHEL, Braňo: *Koncepcia prekladu včera, dnes a zajtra*. In: Preklad včera a dnes, Bratislava: Slovenský spisovateľ 1986. s. 226 – 232.
- HOCHEL, Braňo: *Koncepcia prekladu*. In: Chiméra prekladania. Antológia myslenia o preklade I. Bratislava : Veda 1999. s. 69 – 75.
- HOCHEL, Braňo: *Preklad ako komunikácia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1990. 152 s.
- HORÁK, Emil: *Čas prekladu alebo preklad v čase*. In: Preklad a tlmočenie 2. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB v Banskej Bystrici 2000. s. 21 – 28.
- HRDLIČKA, Milan: *Translatologický slovník*. Praha – Bratislava: Jednota tlumočníků a prekladateľů 1998. 95 s.
- Chiméra prekladania. Antológia myslenia o preklade I*. Bratislava: Veda 1999. 236 s.
- CHOMA, Branislav: *Chorvátska literatúra : Slovník spisovateľov*. Bratislava: Lufema 1997. 175 s.
- JANKOVIČ, Ján: *Chorvátska literatúra v slovenskej kultúre I. (do roku 1938)*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV 1997. s. 114 – 130.
- JANKOVIČ, Ján: *Chorvátska literatúra v slovenskej kultúre II. (1939 – 1948)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2002. 467 s.
- JELČIČ, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić 1997. 434 s.
- KUDĚLKA, Viktor: *Ivo Vojnović v previerke času*. In: Slovenské divadlo, 1980, roč. 28, č. 1, s. 77 – 90.
- LIBA, Peter: *Kultúra a preklad*. In: Preklad a kultúra. Nitra : UKF 2004. s. 11 – 29.
- MIKO, František: *Invariant a rozptyl prekladu*. In: Slovenské pohľady, 1971, roč. 87, č. 8, s. 54 – 59.
- MORÁVKOVÁ, Alena: *Kritika prekladu – neuralgický bod*. In: 9 x o preklade. Praha: Jednota tlumočníků a prekladateľů 1994. s. 32 – 34.
- MÜGLOVÁ, Daniela: *Komunikácia, tlmočenie, preklad alebo Prečo spadla Babylonská veža*. Bratislava: Enigma 2009. 323 s.
- POPOVIČ, Anton: *Štátút prekladateľskej kritiky*. In: Romboid, 1979, roč. 8, č. 2, s. 45 – 48.
- POPOVIČ, Anton: *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran 1975. 293 s.
- SABOLOVÁ, Dagmar: *Viacnásobný preklad a jeho funkcie v národnej kultúre*. In: Chiméra prekladania, Antológia myslenia o preklade I. Bratislava: Veda 1999. s. 158 – 162.
- SLOBODNÍK, Dušan – FERENČÍK, Ján: *Minulosť a súčasnosť slovenského prekladu*. In: Preklad v Československu. Praha: MON Videopress 1982, s. 26 – 34.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia 1978. 800 s.
- ŠABÍK, Vincent: *Kritika a preklad*. In: Romboid, 1968, roč. 3, č. 2, s. 80 – 81.
- ŠICEL, Miroslav: *Hrvatska književnost*. Zagreb: Školska knjiga 1982. 237 s.
- VILIKOVSKÝ, Ján: *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1984. 235 s.
- VOJNOVIČ, Ivo: *Dubrovnicka trilógia*. Bratislava: DILIZA 1968. 125 s.

- VOJNOVIĆ, Ivo: *Dubrovnicka trilógia*. Bratislava: Tatran 1984. 144 s.
- VOJNOVIĆ, Ivo: *Ekvinocijo. Klasici hrvatske književnosti III. (drama i kazalište)*. [CD-ROM]. Zagreb : ALT F4 d.o.o., Bulaja naklada 2002.
- VOJNOVIĆ, Ivo: *Ekvinokcia*. Bratislava: Slovenské divadelné a literárne zastupiteľstvo 1957. 120 s.
- VOJNOVIĆ, Ivo: *Ekvinokcia*. Turčiansky sv. Martin: Ústredie slovenských ochotníckych divadiel 1924. 104 s.
- VOJNOVIĆ, Ivo: *Pjesme, pripovijetke, drame*. Zagreb: Matica Hrvatska, Zora 1964. 424 s.

Úloha korpusu pri lexikografickom spracovaní valencie (na materiáli statických a procesných slovies)

Martina Ivanová – Miroslava Kyseľová

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

1 Úvodné poznámky

Valenčné výskumy slovesa na Katedre slovenského jazyka FF PU v Prešove nateraz završuje vydanie *Valenčného slovníka slovenských slovies 2. zväzok (na korpusovom základe)* (Nižníková, 2006; ďalej VSSS 2), ktorý z teoreticko-metodologického hľadiska nadväzuje na *Valenčný slovník slovenských slovies* (Sokolová – Nižníková, 1998, ďalej VSSS 1).

Pri lexikografickom spracovaní valencie slovies možno uplatniť dva základné prístupy. Ak sa ako základné kritérium uplatní frekvenčný faktor, vznikne slovník, v ktorom sa spracúva intencia a valencia najfrekventovanejších slovies. Ak sa základom stane sémantické kritérium, výsledkom sú lexikografické práce mapujúce intenčné a valenčné parametre jednotlivých sémantických podskupín slovies. Možno povedať, že VSSS kombinuje oba tieto prístupy: výber slovies sa opiera o frekvenčné kritérium, zároveň sa však v ňom vzhľadom na genézu (jednotlivé heslá vznikali aj na základe diplomových prác, ktoré mapovali valenciu jednotlivých sémantických podskupín slovies) uplatňuje aj sémantické kritérium. Výber hesiel do prvého zväzku sa opieral o Mistríkov *Frekvenčný slovník slovenčiny* (1969), v druhom zväzku sa využilo zapojenie pracoviska do korpusového výskumu a slovník tak zahŕňa údaje o frekvencii slovesných jednotiek získaných zo Slovenského národného korpusu (ďalej SNK) z korpusovej verzie prim-2.0-public-all.¹

Pokiaľ ide o rozdiely medzi prvým a druhým zväzkom, najmarkantnejšou zmenou je práve uvádzanie dokladov na základe korpusového materiálu. Jeho najväčšou výhodou je, že korpusové doklady slúžia ako spoľahlivý a rôznorodý exemplifikačný zdroj. Využitie korpusu prináša oproti prvému zväzku, kde sa mnohokrát pri odlišných lexiách opakovali podobné príklady, nespočetné výhody nielen na úrovni exemplifikácie, ale aj pri dôslednom mapovaní valenčných štruktúr (valenčné varianty, status a formálne stvárnenie participantov) a sémantických rolí jednotiek.

Bezprostrednou motiváciou tohto príspevku je projekt prípravy VSSS 1 na korpusovom základe. V tejto súvislosti sa núka príležitosť precizovať riešenia prijaté v VSSS 1. Nadväzujeme pritom na viaceré otázky, ktoré zazneli v teoretických príspevkoch (Panevová, 2005; Ivanová, 2006) a recenziách (Ivanová,

¹ Z hľadiska rozsahu patrí VSSS medzi slovníky stredného rozsahu, VSSS 1 spracúva 625 slovesných lexém a 2060 lexií, VSSS 2 568 slovesných lexém a 1531 lexií.

2006/2007) reagujúcich na tento lexikografický projekt, ako aj na nové výskumy, materiálovo založené na báze Slovenského národného korpusu (korpusová verzia prim-4.0-public.all).

2 Delimitácia verbálneho polysémantu

2.1 Kvalitatívny aspekt delimitácie lexii

Jedným z problémov lexikologicky orientovaného chápania valencie je potreba diferenciacie akčných, procesných a statických lexii. V našom príspevku poukážeme na problémy delimitácie procesných a akčných lexii.

Hranica medzi akčnosťou a procesnosťou lexie nie je vždy jednoznačná, čo autorky VSSS reflektovali zavedením prípadov lexii s oslabenou akčnosťou. Jedným zo „spúšťačov“ oslabovania akčnosti pri pôvodne akčnej lexii je obsadenie ľavovalenčnej pozície nepersonálnym aktantom. Napr. vo VSSS 2 sa pri lexii *prekvapiť* s významom „udiviť niečím“ v rámci exemplifikácie uvádzajú doklady, z ktorých väčšina obsahuje nepersonického ľavointenčného participanta: *Jeho reakcia ma prekvapila.*, *Možno vás prekvapí svojou sviežou chuťou.*, *Zima nás ešte mnohých prekvapí.* Na základe týchto exemplifikácií sa daná lexia vyhodnotila ako procesná. Procesnosť lexie je však problematická, ak ju vzťahujeme aj na posledný príklad z exemplifikácie: *Prekvapili sme mamu krásnou kyticou.* V tomto prípade možno predpokladať, že personálny participat daný dej vykonáva zámerne, čo vylučuje možnosť procesnosti lexie.

Na výhody korpusového materiálu pri delimitácii slovesných lexii poukážeme v analýze troch slovesných polysémantov.

2.1.1 Úloha kontextu pri delimitácii polysémantu: prípad *dosiahnuť*

Akčná lexia predpokladá obsadenie ľavovalenčnej pozície vo svojej valenčnej štruktúre (ďalej VŠ) aktívnou východiskovou substanciou schopnou vykonávať činnosť pomenovanú slovesom. Agensom pritom nemusí byť len priamy personický subjekt, ale aj inštitúcia metonymicky zastupujúca ľudí, osoby. Ako príklad možno uviesť vetu: *Podnik dosiahol vysokú úroveň.*, pri ktorej predpokladáme aktívnu cieľavedomú činnosť ľavointenčného participanta smerujúcu ku konkrétnemu cieľu (*vysoká úroveň*).

Akčnosť lexie možno dokázať vytvorením participiálneho transformátu (signalizujúceho pozitívnu prítomnosť príznakov +A, +D v sémantickej štruktúre slovesa): *Bola dosiahnutá vysoká úroveň (podnikom = vedením podniku, vedúcimi podniku).*

V prípade, že v ľavovalenčnej pozícii nestojí aktívna personická (alebo metonymicky personická) entita, lexia verba *dosiahnuť* je procesná. Porov. príklad z VSSS 1 *Zisky podniku dosiahli rekordnú úroveň.*/**Bola dosiahnutá rekordná úroveň ziskami podniku.* (ale: *Dosiahli sme rekordnú úroveň v ziskoch podniku.*/**Bola dosiahnutá rekordná úroveň v ziskoch podniku (nami = vedením podniku, vedúcimi, zamestnancami atď.).*)

Spomenutá štruktúra (*Podnik dosiahol vysokú úroveň.*) je vo VSSS 1 zaradená k exemplifikácii procesnej lexie *dosiahnuť* 4 („dostať sa k istej úrovni, hranici“). Podľa nášho názoru však ľavointenčný participant v tomto prípade nie je ani neaktívnym nositeľom stavu (porov. neaktívneho nositeľa vo vete *Môj otec dosiahol vysoký vek./*Bol dosiahnutý vysoký vek otcom.*), ani modifikantom (porov. *Zisky podniku dosiahli rekordnú úroveň.*), ale agensom schopným aktívne realizovať činnosť.

Na druhej strane je nevyhnutné pripustiť, že hranica medzi procesnosťou a akčnosťou verba *dosiahnuť* je natoľko úzka, resp. priepustná, že použité slovesnej lexémy vo vetnej štruktúre bez kontextu explicitne špecifikujúceho ne/aktívnosť ľavointenčného participanta nezriedka vedie k polyinterpretácii. V tomto zmysle vetu *Brat dosiahol vysoké postavenie.* uvedenú vo VSSS 1 ako exemplifikáciu akčnej lexie („získať, nadobudnúť“) možno primárne interpretovať ako štruktúru s aktívnym ľavointenčným participantom (*Brat dosiahol vysoké postavenie vlastným pričinením, úsilím, aktivitou atď./Vysoké postavenie bolo dosiahnuté bratom = aktívnou činnosťou brata.*), ale sekundárne možno tiež počítať so sémantickým posunom k procesnosti lexie (aj napriek tomu, že ľavostranná pozícia je obsadená personálnym subjektom): *Brat dosiahol vysoké postavenie vďaka rodinnému známemu./Brat sa dostal k vysokému postaveniu vďaka rodinnému známemu./Vysoké postavenie (brata) bolo dosiahnuté aktívnou činnosťou, zásahom, intervenciou, pôsobením niekoho iného, nie bratom.*

V štruktúrach s predikátom *dosiahnuť* (v procesnom i akčnom význame) sa typicky realizuje ADVinstr (porov. v textoch SNK: 862 výskytov „vďaka + Sd“, 514 výskytov „pomocou + Sg“, 447 výskytov „prostredníctvom + Sg“, 104 výskytov „zásluhou + Sg“). V niektorých prípadoch môže lexikálne obsadenie ADVinstr slúžiť ako indikátor akčnosti slovesnej lexie, porov. SNK: *Vedúce osobnosti tohto obdobia, ktoré sa zasadzovali za republiku, patrili k vznikajúcej buržoázii a svoje postavenie <dosiahli> len vďaka vlastnému úsiliu.*; *V písomnej podobe sa spomínala v Egypte už roku 3000 pred Kristom a o 600 rokov neskôr v spisoch vezíra Ptah-hotepa, ktorý vďaka svojim schopnostiam <dosiahol> vysokú spoločenskú reputáciu.*; *Zlepšenie hospodárenia <bolo dosiahnuté> vďaka dôslednému uplatňovaniu úsporných opatrení v riadení prevádzkových nákladov SE.* Explikácia ADVinstr v uvedených vetných štruktúrach pomáha eliminovať možnú polyinterpretáciu, resp. maximalizovať sémantickú jednoznačnosť slovesa. V tomto chápaní (zdôraznenie akčnosti lexie) je realizácia ADVinstr čiastočne motivovaná jazykovopragmaticky.

Naznačená analýza poukazuje na nejednotnosť riešenia problému súvisiaceho s problematikou hranice medzi akčnými a procesnými slovesami.² Proces-

² Nejednotnosť riešenia tohto problému možno ilustrovať prostredníctvom slovesa *dovoliť* (VSSS počíta s akčnosťou i procesnosťou lexie +/-A; *Rodičia mu dovoľia všetko. – Zdravotný stav mu to nedovolí.*) a na druhej strane prostredníctvom slovesa *prekvapiť* vo význame „pristihnúť, vyrušiť“ (VSSS uvádza iba akčnosť lexie; *Partizáni prekvapili nepriateľa. – Počas výstupu ich prekvapila burka.*).

nosť, resp. akčnosť lexie je v týchto prípadoch determinovaná povahou ľavo-
intencného participanta (protiklad personálnosť – nepersonálnosť) v tom zmysle,
že nepersonálny charakter participanta oslabuje akčnosť lexie. Doklad uvádza-
ný vo VSSS 1 *Podnik dosiahol vysokú úroveň*. by sme tak mohli pripíjať k exem-
plifikácii pri akčnej lexii s významom „získať, nadobudnúť“.

2.1.2 Úloha sémanticky blízkeho verba pri delimitácii polysémantu – prípád *dozvedieť sa*

Verbum *dozvedieť sa* sa v slovenskom valenčnom slovníku hodnotí ako
akčné a východisková substancia v korešpondencii s akčnosťou verba ako agens
kognizant, teda aktívny subjekt poznávania. Ak by však lexia, ktorú možno
parafrázovať spojením „získať správu, informáciu“, bola akčná, potom musí
byť akčná i lexia verba *počuť* (vo VSSS 1 parafrázovaná ako „*dozvedieť sa*,
dostať správu“). Tá je však v slovníku kvalifikovaná ako procesná. Domnieva-
me sa, že v prípade lexémy *dozvedieť sa* je hranica medzi akčnosťou a proces-
nosťou vymedzená jednoznačne. Ľavostranný aktant nevykonáva kognitívnu
činnosť, naopak, je nositeľom kognitívneho procesu pomenovaného slovesom,
čo dokazuje napr. nemožnosť vytvoriť imperatívny tvar (**dozved' sa*) kompati-
bilný s akčnými lexiami (podobne **počuj*, **dopočuj sa*, **dočítaj sa*).

2.1.3 Úloha sémantických komponentov pri delimitácii polysémantu – prípád *držať sa*

Úlohu sémantických komponentov pri delimitácii verbálneho polysémantu
budeme ilustrovať na prípade komponentu [intencionálnosť], ktorého prítomnosť
indikuje akčnosť významu a, naopak, absencia procesnosť významu. Ukážeme
si to na príklade slovesa *držať sa*.

Jedným z problémov pri delimitácii polysémantu *držať sa* zostáva otázka
sémantického zatriedenia lexie „počínať si, viesť si“ k jednému z dvoch možných
sémantických makroskupín verb – akčných a procesných. Riešenie problému
prostredníctvom schematickeho označenia „oslabenej“ akčnosti znakom (+)A
v lexikografickom spracovaní naznačuje absenciu jednoznačných kritérií deli-
mitácie procesnosti od akčnosti v sporných prípadoch. Nateraz možno ostať pri
konštatovaní, že ak je v seméme verbálnej lexikálnej jednotky identifikovateľ-
ný komponent vedomej intencionálnosti, lexiu možno klasifikovať ako akčnú.

Možnosť v niektorých prípadoch nahradiť verbum použité vo vetnom kon-
texte procesným slovesom „daruť sa“ indikuje sémantický posun lexie k proces-
nosti. Pnutie medzi sémantickými príznakmi akčnosť ↔ procesnosť, resp. sé-
mantická ambivalentnosť, je manifestovaná prostredníctvom dvoch možných
parafráz:

1. „počínať si, viesť si + dariť sa“ (tu možno predpokladať na základe parafrá-
zy slovesom *daríť sa* procesnosť lexie), porov. *Dostali ho na štart bez
problémov. Vyrazil dobre, pomyslel som si, a <drží sa>./počína si dobre/
vedie si dobre/darí sa mu; Máte tam poslanca, jediný zo Slovenska! A <drží*

sa>/počína si dobre/vedie si dobre/darí sa mu, na hocičo nepristane.; Ďalej podotkol, že nie je dôležité, čo robí Mečiar a ako pôsobí voči novinárom, ale že tu vznikol Štát, ktorý má tri mesiace a <drží sa>/počína si dobre/vedie si dobre/darí sa mu.;

2. „počínať si, viesť si, *daríť sa“ (tu možno predpokladať na základe nemožnosti parafrázy slovesom *daríť sa* akčnosť lexie), porov. *Laura vyzerá primerane zaskočená, ale <drží sa>./počína si dobre/vedie si dobre/*darí sa jej; V očiach sa jej tají smútok, ale <drží sa>./počína si dobre/vedie si dobre/*darí sa jej; Oberačov oziaba na ruky. Katarínino chlapča je už belasé. Ale <drží sa> hrdinsky./počína si hrdinsky/vedie si hrdinsky/*darí sa mu.*

Nazdávame sa, že v hesle danej lexie by sa nemalo rátať s oslabenou akčnosťou, ale s prípadnou akčnosťou i procesnosťou lexie, čo by naznačoval zápis +/-A.

2.2 Kvantitatívny aspekt delimitácie polysémantu

Pod kvantitatívnym aspektom delimitácie polysémantu rozumieme počet vymedzených lexií. V tomto prípade ide o jeden z najnáročnejších problémov lingvistickej teórie i praxe, ktorý zahŕňa identifikovanie rozdielu medzi lexikálnosémantickým varírovaním lexie a vznikom novej lexie. Problémy týkajúce sa kvantitatívneho aspektu delimitácie polysémantu sa môžu prejaviť neadekvátnou redukciou, resp. extenziou polysémantu. Tieto prípady budeme ilustrovať prostredníctvom dvoch slovesných jednotiek, spracovaných vo VSSS.

2.2.1 Neadekvátna extenzia polysémantu – prípad *bát' sa*

V slovníku sa pri slovese *bát' sa* vymedzujú štyri procesné lexie, domnievame sa však, že redundantne. K lexií *bát' sa 1* („mať pocit strachu, ohrozenia, ľakať sa“) podľa nášho názoru možno pripojiť (v slovníku samostatne vymedzenú) lexiu 2 („mať obavu z nejakej činnosti“) a lexiu 3 („mať pocit strachu, že sa niečo ne/stane“). Špecifikácia strachu, resp. jeho zdroja, pôvodu (*bát' sa* aktuálne ohrozujúceho javu, *bát' sa* javu aktuálne neprítomného, ale očakávaného v budúcnosti) totiž nie je zakódovaná v sémantickej štruktúre lexikálnej jednotky, ale je sprostredkovaná vetným kontextom. Dôsledkom kontextovej špecifikácie zdroja strachu v rámci uvedených troch prípadov nie je koexistencia troch diferencovaných lexií, ale sémantické varírovanie toho istého lexikálneho významu. Na demonštráciu vyberáme príklady z VSSS 1:

bát' sa 1 – Lucia sa bojí psov. Kone sa báli bitky.

bát' sa 2 – Bojím sa byť sám. Kôň sa bál skočiť cez prekážku.

bát' sa 3 – Bojí sa, aby nespadla. Psi sa báli, že dostanú výprask.

Ako zásadný problém v spracovaní VSSS 1 sa ukazuje nedôslednosť vo výbere exemplifikácii ilustrujúcich valenčné štruktúry jednotlivých lexií. Tak v prípade lexie 4 („mať obavu, starosť o niečo“) sa ponúka exemplifikácia *Peter sa bojí, že otec umrie/aby otec neumrel*. Uvedený príklad však zodpovedá výz-

namu „mať strach z niečoho“ (tzn. lexia 3, resp. v našom návrhu lexia 1), pričom zdroj strachu (smrť) je špecifikovaný prostredníctvom VV.

Totožnosť lexii dokazuje možnosť položiť identickú otázku „Čoho sa bojím/bojí?“ (*Lucia sa bojí psov.; Bojí sa, aby nespadla.; Bojím sa byť sám.*). Nazdávame sa, že delimitácia polyséantu sa pri lexéme *báť sa* neopiera o formálny spôsob realizácie pravointenčného aktantu (nominálny výraz, infinitív, vedľajšia veta), ale je daný sémantickou charakteristikou pravointenčného participanta. Jedna lexia sa spája s prípadmi, ak je zdrojom strachu jav, ktorý je subjektom vyhodnocovaný ako negatívny, ohrozujúci (lexia 1). Pri druhej lexii ide o jav, ktorý subjekt zhodnocuje pozitívne, na ktorom subjekte záleží, o ktorý má starosť, obavu (lexia 2). Táto sémanticko-pragmatická diferenciacia je formálne signalizovaná pádovým stvárnením nominálneho výrazu prostredníctvom protikladu Sg – o Sa. V prípade, že sa pravointenčný participant realizuje formou vedľajšej vety, VŠ oboch lexii je identická (pozri ďalej v texte):

1. „mať strach“ – „báť sa + záporný ohrozujúci jav“ s VŠ Sn – VF – Sg/VV.

Porov.: *Bojí sa (toho), že zajtra už nebude živý./*Bojí sa o to, že zajtra už nebude živý.;*

*Bojí sa (toho), aby zajtra neumrel./*Bojí sa o to, aby zajtra neumrel.;*

*Bojí sa (toho), či zajtra neumrie./*Bojí sa o to, či zajtra neumrie.*

Porov. príklady z SNK: *Bál sa, aby som nad ním nejakým spôsobom nezvíťazila.;* *Bojím sa, aby nezostala tehotná.;* *Bojím sa, že diváci tomu nebudú veriť.;* *Bojím sa však toho, že nebudú mať dosť trpezlivosti meniť čokoľvek vo svojej vlasti.;*

2. „mať obavu, starosť o niečo, niekoho“ – „báť sa + kladný jav, na ktorom/na ktorého pretrvaní/uskutočení záleží“ s VŠ Sn – VF – o Sa/VV.

Porov.: *Bojí sa o to, aby bol zajtra živý. (zriedk.);*

Bojí sa (o to), či zajtra ešte bude živý./Bojí sa (toho), či zajtra ešte bude živý.

Porov. príklady z SNK: *Problém je v tom, že mnohí predstavitelia aj opozičných strán sa boja o svoje kreslá v parlamente.;* *A to je zásadná vec, lebo v podstate všetci sa bojíme o deti, ale tlak, ktorý vyvíjame na deti, ich poškodzuje.;* *Navyše sa dostal do situácie, keď sa bojí už aj o to, čo ešte má.;*

Pokiaľ je teda pravointenčný aktant vyjadrený situačne (vedľajšou vetou), vetné štruktúry so spojkami *že, aby, či* predstavujú rozličné logicko-sémantické prezentácie tej istej referenčnej situácie.

Ak chce hovoriaci vyjadriť, že negatívne konzekvencie plynú z realizácie javu, použije na to štruktúru:

a) *báť sa + že + VV (VF): Bojí sa, že ho vyhodí z práce.*

b) *báť sa + aby + VV (negVF): Bojí sa, aby ho nevyhodil z práce.*

c) *báť sa + či + VV (negVF): Bojí sa, či ho nevyhodí z práce.*

Ak chce hovoriaci vyjadriť, že negatívne konzekvencie plynú z nerealizácie javu, použije na to štruktúru:

a) *báť sa + že + VV (negVF): Bojí sa, že sa mu to nepodari.*

b) *báť sa + aby + VV (VF): Bojí sa, aby sa mu to podarilo.*

c) *báť sa + či + VV (VF): Bojí sa, či sa mu to podari.*

Zároveň platí, že spojka *aby* sa spája s ireálnym, hypotetickým dejom vzťahujúcim sa na budúcnosť – na rozdiel od spojky *že*, ktorá takto časovo obmedzená nie je (porov. *Bojím sa, že to urobil zle./Bojím sa, že to urobí zle. – Bojím sa, aby to urobil správne.*).

Spoločnou vlastnosťou spojok *aby* a *či* je, že majú v sebe zakódovaný sémantický komponent potenciálnosti, hypotetickosti, na základe ktorého hovoriaci zvažuje realizáciu i nerealizáciu deja ako dve rovnocenné možnosti. Vo VV so spojkou *aby* a *či* sa síce explikuje iba dej s pozitívnymi konzekvenciami, avšak jeho platnosť (realizácia alebo nerealizácia) sa relativizuje: *Bojí sa, či neumrie., Bojí sa, aby neumrel.; Bojí sa, či sa mu to podari., Bojí sa, aby sa mu to podarilo.*

Pokiaľ ide o príslušnosť VV s analyzovanými spojkami k dvom vymedzeným lexiám, možno konštatovať, že VV so spojkou *že* korešpondujú s lexiou 1 (ako pomôcku možno uplatniť vsunutie odkazovacieho výrazu *toho*, ktorý zodpovedá genitívu). V nezhode s informáciou vo VSSS 1 týkajúcou sa možnosti použiť konjunkciu *že* vo VV umiestnenej v pravovalenčnej pozícii VŠ lexie 2 („mať starosť, obavu o niečo“) totiž korpus ukazuje, že VV s hypotaktickou spojkou *že* sa vzťahuje len na VŠ lexie 1 („mať strach z niečoho“). Naopak, význam „mať starosť, obavu o niekoho, niečo“ je inkompatibilný s VV uvedenou spojkou *že*; porov. z 2782 výskytov VV s hypotaktickou spojkou *že* v SNK napr. *Bojíte sa, že urobíte zlý dojem?; Bojím sa, že ten zápach cíti aj moje okolie.; Bojím sa, že už nedokážem fungovať len s jednou z nich.*

Na základe údajov z korpusu možno konštatovať, že VV s hypotaktickou spojkou *aby* majú prototypicky sloveso v negovanej forme; porov. príklady uvedené vyššie a 463 takých výskytov v SNK, pričom do hlavnej vety možno inkorporovať odkazovací výraz *toho*, čo indikuje lexiu 1. Z toho vyplýva, že hovoriaci používajú vetné štruktúry so spojkou *aby* častejšie pri vyjadrení novej realizácie deja, z ktorého plynú negatívne konzekvencie. Možnosť použiť VV so spojkou *aby* vo VŠ lexie 2 („mať obavu, starosť o niečo“) nie je vylúčená, ale v korpuse takéto prípady nie sú časté. V tomto prípade sa sloveso realizuje v nenegovanej podobe (porov. v SNK len 4 takéto výskyty): *Vieš, bojím sa len, aby si mala dost času na príbehy, ktoré sú ukryté v tebe.; Možno to až niekedy nie je dobré, pretože keď ide Marianna na dlhšiu cestu alebo má nejaké problémy, bojím sa, aby bolo všetko v poriadku.; Ani ja sa nestiažujem na to, že cé-dečka sú v širokom okruhu ľudí. Bojím sa však, aby sa mi to ešte rentovalo, lebo to nemôžem dotovať.*). Takéto prípady použitia spojky *aby* síce nemožno vylúčiť, považujeme ich však za príznakové.

Možnosť inkorporovať do VV s kladným tvarom verba odkazovací výraz *toho* i *o to* indikuje, že z hľadiska príslušnosti k lexiám 1 a 2 sú tieto vetné štruktúry polyinterpretačné: *Vieš, bojím sa len (toho/o to), aby si mala dost času na príbehy, ktoré sú ukryté v tebe.*

Naopak, polyinterpretačnosť nepredpokladáme pri VV s negovaným tvarom verba:

*Bojím sa toho/*o to, aby Slováci nestratili svoju identitu.*

Prípady, keď teda hovoriaci pomenúva dej negatívny pre hovoriaceho, vo vedľajšej vete so spojkou *aby* je nutné použiť negovanú formu, porov. napr. defektnú vetu z korpusu: **Bojí sa toho, aby som ju pobožkal.* – správne *Bojí sa toho, aby som ju nepobožkal.*

VV s hypotaktickou spojkou *či* sa môže realizovať pri oboch lexiách (nielen pri lexii s významom „mať pocit strachu, že sa niečo ne/stane“, ako to uvádza VSSS 1), korpus ukazuje, že na rozdiel od spojky *aby* sa vedľajšími vetami uvedenými spojkou *či* vyjadruje realizácia i nerealizácia javu, z ktorého plynú negatívne konzekvencie, rovnocenne, porov.

- negatívne konzekvencie plynú z realizácie javu: *Scenár sa im zdal príliš zvláštny a báli sa, či sa nestrápnia.; Celý čas myslela na Whipu: bála sa, či nie je vážne zranený.; Bol by ju potešil jeho božk, ale bála sa, či nezájde prid'aleko.; Báľ sa, či nablízku nie je niekto, kto by ich mohol počuť.;*
- negatívne konzekvencie plynú z nerealizácie javu: *Bojíte sa, či vám súd zverí deti do výchovy, bojíte sa aj o ich budúcnosť.; Bojíme sa, či budeme mať zamestnanie, či sa budeme vedieť postarať o svoju rodinu.*

Prípady použitia VV so spojkou *či* sú teda z hľadiska príslušnosti k lexii 1 a 2 polyinterpretateľné. Formálnym indikátorom lexie je negovaná vz. nenegovaná forma slovesa vo VV, polyinterpretáciu predpokladáme len pri nenegovanej forme:

Bojí sa, či si ich klienti zaľžujú. – *Bojí sa toho/o to, či si ich klienti zaľžujú.*
Bojím sa, či našu firmu neskonfiškujú štát. – *Bojím sa toho/*o to, či našu firmu neskonfiškujú štát.*

V dôsledku nedostatočného rozlišovania významu slovesa dochádza v jazykovej praxi k častým kontamináciám lexií, ktoré sú na povrchovej rovine manifestované defektnou formou, porov. použitie lexie 1 ↔ lexikálne doplnenie typické pre lexiiu 2:

*V Almanachu z roku 1872 sa okrem básni Hviezdoslava (...) stretávame aj s článkom Pavla Hečku (...), kde sa autor bojí (*o to, že v nových časoch vymizne ženská manželská podriadenosť.; On sa bojí o ňu a (*o to, čo bude.; Preto sa vzájomne prestali úverovať. Báli sa, aby niekomu v rukách (*)zostal „čierny Peter“.*

2.2.2 Neadekvátna redukcia polysémantu – prípad *cítiť*

Ďalším príkladom špecifikácie významu nie na základe vnútornej sémovej štruktúry lexie, ale na základe kontextu, v ktorom sa verbum vyskytuje, je jeden z významov slovesa *cítiť* (*cítiť* 4: „mať sociálne, humánne cítenie, mať presvedčenie“). Fakt, že cítenie, presvedčenie nositeľa postoja nemusí byť len sociálne alebo humánne, dokazuje napr. veta <*Cítim*> *objektívne*, <*cítim*> *logicky*, <*cítim*> *morálne, ale necítim citom*. Charakter presvedčenia, cítenia, postoja závisí principiálne od vetného kontextu a nevedie k vzniku novej samostatnej lexie. Parafrázu významu *cítiť* 4 („mať sociálne, humánne cítenie, presvedčenie“) by bolo vhodné nahradiť parafrázou „mať presvedčenie, cítiť/príslušnosť k niečomu“. Porov. príklady z SNK:

Ludstvo konečne začína <cítiť> ľudsky.; Vidím, že ti to myslí dialekticky a politicky, ale <cítiš> po chlapsky.; V tejto strane je veľa ľudí, ktorí naozaj <cítia> vlastenecky.; Gašparovičovi sa niet čo čudovať: sám roky ukazuje, že myslí a <cíti> komunisticky.; Szenczy <cítí> po maďarsky, lebo vlna, čo Uhorským hýbala, zasiahla aj jeho.

Zo sémantického hľadiska odlišný prípad predstavujú vetné štruktúry *Som perkusívny muzikant, <cítim> rytmicky., Aj vy <cítite> architektonicky?*, v ktorých sa použitím verba *cítiť* neaktualizuje význam „mať presvedčenie, pociťovať príslušnosť k niečomu“, ale „mať zmysel, cíť pre niečo“. Na tomto mieste sa ukazuje jedna z podstatných výhod verifikácie verb a ich valenčných štruktúr v korpuse. Lexiu „mať zmysel, cíť pre niečo“ totiž VSSS 1, ktorého verifikačnou bázou neboli korpusové texty, nevymedzuje. Prostriedkom disimilácie uvedených dvoch významov verba *cítiť* je pri ADVmod vo VŠ lexie „mať presvedčenie“ možnosť nahradiť adverbium spôsobu analytickým spojením „ADJ + spôsobom“ alebo „ako + SUBSTmot“ (porov. *Vidím, že ti to myslí dialekticky a politicky, ale <cítiš> po chlapsky/chlapským spôsobom/ako chlap.; V tejto strane je veľa ľudí, ktorí naozaj <cítia> vlastenecky/vlasteneckým spôsobom/ako vlastenec.; Gašparovičovi sa niet čo čudovať: sám roky ukazuje, že myslí a <cíti> komunisticky/komunistickým spôsobom/ako komunista.*). V prípade lexie „mať zmysel, cíť pre niečo“, naopak, sémanticky ekvivalentnú analytickú štruktúru „ADJ + spôsobom“ alebo „ako + SUBSTmot“ nie je možné vytvoriť (porov. *Som perkusívny muzikant, <cítim> rytmicky/*rytmickým spôsobom/*ako rytmus.; Aj vy <cítite> architektonicky?/*architektonickým spôsobom?/*ako architektúra?*). Valenčná štruktúra oboch lexii má identickú podobu Sn – VF – ADVmod.

Sémantická extenzia verba *cítiť* zahŕňa i ďalší, korpusom odkrytý význam „chápať niečo ako niečo, považovať niečo za niečo“ s VŠ Sn – VF – Sa – ADVmod (ADVmod je obligátne vyjadrené analyticky prostredníctvom „ako + Sa“), porov. *Ludstvo by malo <cítiť> naliehanie doby ako výzvu na návrat k všetkým zásobám ľudskosti.; To však musia ľudia <cítiť> minulosť ako problém.; Začína <cítiť> túto zimu ako bremeno.; Deti zo svojej strany si navykajú <cítiť> prítomnosť otca ako čosi prechodné.*

3 Obligatórnosť, potenciálnosť a fakultatívnosť slovesných doplnení

3.1 Problematika potenciálnych participantov – prípad *bát' sa, bolieť, daríť sa*

VSSS 1 nepočíta s lexikálnym nevyjadrením (sémanticky nevyhnutného) objektového doplnenia vo VŠ procesných lexii slovesa *bát' sa* a ako súčasť VŠ lexii uvádza obligatórne doplnenia. Doklady z SNK však dokumentujú aj existenciu vetných štruktúr s lexikálne neobsadenou pravovalenčnou pozíciou. Porov. SNK:

Kristus ako človek o sebe pochybuje a <bojí sa>; Sedím doma a <bojím sa>. Zavrel som bránu a najradšej by som sa nepohol.; V tej chvíli zatúži cudzinec ísť tam tiež. Na lavičku, do trávy, pod stromy. Ale <bojí sa>.

Doklady z SNK dokazujú, že vyjadrenie evokátora nie je obligatórne, ale potenciálne, tzn. ide o VŠ Sn – VF – (Sg/INF/VV). Rovnako za potenciálne doplnenie možno považovať aj prípad, keď je doplnenie explicitne vyjadrené prostredníctvom osamostatneného vetného člena (*Súhlasím so všetkým, čo hovorí, ale <bojím sa>. Tak o neho, ako aj o deti.*).

VSSS 1 uvádza pod heslom *bolieť* v prvom význame („spôsobovať bolesť“) dve variantné VŠ: a) Sn – VF – Sa, b) Vřimp – Sa – ADVloc. Korpusové texty však potvrdzujú pomerne frekventovaný typ VŠ Sn – VF – (Sa). V uvedenej štruktúre je ľavovalenčná pozícia prototypicky (nie obligátne) obsadená substantívnym pronomínom *to* a vo vetnej štruktúre sa typicky realizuje adverbiálne miery. Redukcia pravovalenčnej pozície vyplýva z možnosti identifikovať nositeľa stavu z kontextu vety alebo bezprostrednej komunikačnej situácie a funguje ako jazykový ekonomizačný prostriedok.

Porov. príklady z SNK s typickou realizáciou adverbiálne miery:

Každý ombudsman je vláde akoby trňom pod nechtom, ktorý pichá tam, kde to najviac <bolí>.; Dlhो už nosí železnú protézu nohy a myslím, že to na jeho chôdzi musí byť vidieť, lebo protéza sa vám zadiera do kože a dosť to <bolí>.; <Bolelo> to tak, že som sa tú bolesť rýchlo snažil odvrátiť nasledovným absurdným spôsobom.; <Bolelo> to ako sto čertov.; Príšerne to <bolí>.

Porov. príklady z SNK bez explicitného vyjadrenia adverbiálne miery:

Byť spisovateľom je preto veľmi ťažké, lebo z toho <bolí> ruka.; Ale uštipnem sa do ruky, a <bolí> to.; Noha pri skákaní <bolí> a vyzerať to tak, že sezónu už dohrám na liberovi.

SNK obsahuje 1140 výskytov tvarov verba *bolieť* s VŠ bez explicitného formálneho vyjadrenia pravovalenčného nositeľa stavu. Pritom možno usudzovať, že na uvedenú VŠ sa viaže realizácia ADV miery (z celkového počtu 1140 výskytov až 537 sa vzťahuje na VŠ s realizáciou ADV miery; 603 výskytov z väčšej časti zodpovedá lexéme *bolieť* so sekundárnym významom: „zarmocovať, mrziť“). Korpusové texty však nepotvrdzujú opačnú hypotézu, podľa ktorej povrchová realizácia ADV miery vo vetnej štruktúre s verbálnym komponentom *bolieť* nevyhnutne alebo uzuálne predpokladá elimináciu pravovalenčnej pozície (porov. 1213 prípadov VŠ s vyjadrením ADV miery a súčasne pravovalenčného participanta prototypicky zastúpeného ukazovacím zámenom).

VSSS 1 vymedzuje pri význame *dařit' sa* 2 („dosahovať výsledok“) dve variantné valenčné štruktúry. Prvú valenčnú štruktúru možno, odvolávajú sa na korpusové údaje, modifikovať takto: Sn/VV/INF – VF – (Sd),³ keďže nositeľ stavu nie je obligátnou súčasťou povrchovej roviny vety, hoci v jej hĺbkovej rovine je prítomný vždy. Porov. SNK:

³ Subjektová vedľajšia veta v sledovanom valenčnom modeli je podľa údajov z SNK pripojená k hlavnej vete výlučne hypotaktickou konjunkciou *aby*. Vallex (2008) však pre české verbum *dařit se* dokladuje aj použitie hypotaktickej spojky *že*; porov. *dařit se mi, aby poslouchala/že mě poslouchá.*

V rámci uplatňovania už pomerne rozvinutého protimonopolného zákonodarstva sa > celkom <darí>, aby tento proces vytvárania podnikových zhlukov nenarušil, ale naopak posilnil rozvoj konkurenčného trhového prostredia.; Nie vždy <sa darí>, aby všetky argumenty boli dialogické.

3.2. Problematika formálneho stvárnenia participantov

Ako deficit zapríčinený nedostatočným množstvom materiálu možno hodnotiť spracovanie formálneho stvárnenia participantov vo VSSS. Vo viacerých prípadoch Vallex udáva variantné spôsoby realizácie participantov, ktoré VSSS nezachytáva. Tieto diskrepancie sme sa pokúšali overiť na korpusovom materiáli.

Pri predikáte *platiť* zaznamenávame pomerne vysoký počet dokladov aj pri realizácii ľavointenčného participanta formou vedľajšej vety, ktorú VSSS ani Vallex neuvádzajú: *V Írsku doteraz <platilo>, že na občianstvo má nárok každý.*

Podobne sa vo VSSS 1 pri slovese *darit' sa* („dosahovať výsledok“) nezachytáva realizácia ľavointenčného participanta formou vedľajšej vety: *Snažím sa, a presvedčená som, že <sa> mi <darí>, aby hodiny boli zaujímavé, pestré.; Kedysi <sa> mu <darilo>, aby sa jej ako - tak vzoprel.*

3.3 Problematika okolnostných určení

Ako problémové sa vo VSSS javí spracovanie statusu okolnostných určení vo valenčných štruktúrach. J. Panevová (2005) správne poukazuje na prípady, kde sa vo VSSS nerozlišuje úplne obligatórnosť povrchová (založená na nemožnosti vypustiť príslušný participant bez narušenia gramatickej správnosti vety) a obligatórnosť sémantická (založená na dialógovom teste).

Pri uplatnení dialógového testu nemožno pri lexii *sediť* s významom „byť zatvorený“ kauzatívne okolnostné určenie hodnotiť ako obligatórne (ako to je vo VSSS), čo si možno overiť prostredníctvom dialógového testu: *Jeho rodina žije v dedine, otec momentálne <sedí> v base. Za čo? Neviem.* Na druhej strane však možno ako (sémanticky) obligatórne hodnotiť lokalizačné určenie, keďže séma lokalizovanosti je prítomná v parafráze významu „byť zatvorený“ ako tzv. skrytá séma (s implikáciou *väzenie*). Nerealizácia lokalizačného určenia vo vetných štruktúrach je záležitosťou povrchovej štruktúry.

Najvyššiu mieru diskrepancie vykazujú tie prípady, keď sa okolnostné určenie, ktoré má vo VSSS status obligatórneho participanta, vo Vallexe neuvádza ani ako typické doplnenie. Tak je to napríklad pri predikáte *platiť* so statickým významom „byť platný“. VSSS pri danej lexii uvádza túto valenčnú štruktúru: Sn – VF – ADVtemp/loc. Vo Vallexe sa na pravej strane valencie uvádza len benefaktor ako typické doplnenie. Na základe korpusovej analýzy sa nazdávame, že okolnostné určenia by bolo potrebné vymedziť ako fakultatívne doplnenia. Svedčia o tom korpusové doklady, v ktorých ich prítomnosť vo vetných štruktúrach nezaznamenávame, ako aj overenie prostredníctvom dialógového testu: *V 20. min prekonal Mehdijsa po Sovičovom priamom kope Kunzo, no gól pre ofsajd <neplatil>.*

V prípade realizácie sémanticky odlišných okolnostných určení pri tom istom predikáte VSSS postupuje tak, že ich uvádza lomkou ako varianty. Ten istý spôsob zápisu sa však používa aj pri rozličných formálnych spôsoboch realizácie iavo- a pravointenčných participantov. Na rozdiel od nich sa však pri danom predikáte môžu realizovať paralelne viaceré sémantické typy okolnostných určení, ktoré sú uvádzané ako varianty.

Napríklad pri statickej lexii *pôsobiť* 4 s významom „byť činný, účinkovať“ a valenčnou štruktúrou Sn – VF – ADVmod/loc v korpuse nachádzame príklady s oboma typmi okolnostných určení: *V Prešove <pôsobil> ako svätiaci biskup*. Iný spôsob sa vo VSSS zvolil pri spracovaní lexie *pracovať* 2 s významom „byť zamestnaný“, pri ktorej sa uvádzajú dva varianty valenčnej štruktúry: a) Sn – VF – ADVloc a b) Sn – VF – ako Sn. Takéto zachytenie však možnosť realizácie oboch pravointenčných participantov v rámci tej istej vetnej štruktúry ani neberie do úvahy, takže ho nemožno akceptovať. Korpus doklady o takýchto prípadoch prináša: *Dcéra žije vo Fínsku, kde <pracuje> na vysokej škole ako pedagóg*.

4 Závery

Práca s korpusovým materiálom umožňuje bádateľovi realizovať empiricky podložený a objektivizovaný výskum jazyka. Pri lexikografickom spracovaní valencie sa ako najväčšie výhody ukazujú možnosti overovania obligatórnosti a potenciálnosti aktantu a ich odlišenie od typických doplnení, formálneho stvárnenia participantov, ako aj delimitácie lexii pri verbálnych polysémantoch. Na druhej strane, korpusový materiál môže viesť aj k nekorektným záverom (napríklad neadekvátna extenzia polysémantu). Vďaka uvedeným výhodám sa tak v konečnom dôsledku ponúka možnosť precizovať niektoré riešenia, ktoré sa s časovým odstupom i s novými výskumami ukazujú ako neadekvátne.

LITERATÚRA

- IVANOVÁ, Martina: *Valencia statických slovies*. Prešov: FF PU 2006. 272 s.
- IVANOVÁ, Martina: *Valenčný slovník slovenských slovies*. In: Češtinář. Zpravodaj Katedry českého jazyka a literatury Univerzity Hradec Králové, 2007/2008, roč. XVIII, č. 5, s. 175 – 177.
- LOPATKOVÁ, Markéta – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk – KETTNEROVÁ, Václava: *Valenční slovník českých sloves*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum 2008. 382 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana: *Valenčný slovník slovenských slovies. 2. zväzok (na korpusovom základe)*. Prešov: FF PU 2006. 166 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava: *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1998. 272 s.
- PANEVOVÁ, Jarmila: *Sloveso: centrum věty; valence: centrální pojem syntaxe*. In: Aktuálne otázky súčasnej syntaxe. Bratislava: Veda 2005, s. 73 – 77.
- Slovenský národný korpus*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2010. Dostupný na: WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.

Staročeská slovní zásoba a středověká textilní výroba v českých zemích (spřádání, tkání, valchování a postřihování)

Martina Jamborová

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Příspěvek navazuje na referáty přednesené v minulých ročnících KMJ. Ve středu naší pozornosti je staročeská slovní zásoba týkající se středověké textilní výroby, a to těchto jejích fází: spřádání (zejm. na spřádacím kole, předení pomocí vřeten se podrobněji věnoval předchozí referát), tkání, valchování a postřihování.

Většího výkonu než na ručním vřetenu¹ se dalo dosáhnout pomocí spřádacího kola, které se podle odborné literatury používalo zřejmě již ve 14. století, ale staročeské lexikální doklady neumožňují potvrdit existenci výrazu „kolo“ ve významu ‚spřádací kolo‘. Odborná literatura přináší vyobrazení rekonstrukce spřádacího kola ze 14. století. Později, asi od 15. stol., se ke spřádání používal *kolovrat* (na ruční pohon, šlapací kolovrat je vynálezem ještě pozdějším), ale ani zde to není s lexikálními doklady jednoduché. Slovo *kolovrat* označovalo nejprve vratidlo (tj. válec v tkalcovském stavu), dále pak různé nástroje užívající kola, jako např. lis, různé tkalcovské nástroje, provaznický kolovrátek ap. Druhá část složeniny *kolovrat* je utvořena k „vrtěti“ a slovo *kolovrat* má význam ‚nástroj pomocí kola vrtící něčím, obracející něco‘.

Při spřádání lněné příze tedy dlouho převládalo ruční vřeteno, při spřádání vlněné příze se od 14. stol. stále více uplatňovaly technické pomůcky jako spřádací kolo a kolovrat.

Dalším stupněm v textilní výrobě bylo tkání, stč. *tkánie*, -ie n. V technice tkání se v průběhu středověku vytvořily dvě samostatné oblasti, a to tkání *plát-na* ze lněné příze (*plátno*, -a n. 1. plátno, tkanina zejména z rostlinné příze „*ti, ješto činie plátno, ješto pletú a tkú misterná diela*“ BiblDražď Is 19,9; 2. pl. štůčky plátna „*mé zboží, sukna, cíchy, mandly, plátna Půh*“ 4,128 (1464); u staročeských lexikálních jednotek zde neuvádíme nutně všechny jejich významy!) a tkání *sukna* z vlněné příze (*sukno*, -a n., *súkno*, -a n. 1. sukno, látka ze soukané příze, tkaná, zvl. vlněná látka „*aby kúpen byl jeden postav sukna a rozdán chudým*“ ArchČ 28,271 (1453); 2. pl. štůčky sukna). Náročnější výroba sukna byla již koncem 13. stol. podomácku neovládnutelná, vyžadovala speciální provozovny a odborné dovednosti.

¹ Tento způsob předení je dobře vidět na vyobrazení ve Velislavově bibli, fol. 5v: přadlena drží přeslici (stč. přeslicě) mezi kolena, levou rukou vytahuje z kuželu (stč. kužel) ovázaného obáslem (stč. obáslo) vlákno, pravou rukou roztáčí visící vřeteno (stč. vřeteno), v dolní části vřeten je vidět přeslen (stč. přeslen).

Pro tkaní na jakémkoli typu stavu bylo potřeba připravit osnovu a útek. Pro soukání útkových cívek se dle odborné literatury od 15. stol. používalo upravené spřádací kolo, tzv. sukadlo. Ve staročeštině je doložen výraz *sukadlo*, -a n. za lat. *cumerium* SlovOstřS 72b, spolu s dokladem „*cumerium železo, ješto na něm cievky súcí*“ SlovKlem 40a je svědectvím o přípravě cívek pro textilní výrobu. Snad se lze domnívat, že podobný význam mají ojedinělé doklady „*kolovrat súkeničí*“ SlovKlem 89b a „*kolovrat súkenný*“ SlovKlem 78b.

Snování, příprava osnovy na osnovní vál, bylo velmi pracnou činností. Bylo potřeba postupně navinout několik tisíců nití. K této činnosti a souvisejícím reáliím se váže bohatá slovní zásoba:

osnova, -y f. 1. osnova, soustava rovnoběžných nití tvořící základ tkaniny po její délce „*aby se mohly [zlaté niti] provjieti s předních barev osnovů*“ BiblPraž Ex 39,3; 2. osnovní příze připravená k snování „*tři postavy nedospělé... , it. osnovu postavovú, it. jedenáct svazkuov klubeček přieze předené z vlny*“ TeigeMíst 1,417 (1428); 3. pruh tkaniny utkaný z jedné osnovy „*aby ižádmý [soukeník] nedělal osnovy ani vlny kupoval, ktož nemá s mistry práva*“ RychnSouk (1378);

osnovatí, -uju, -uje ipf. 1. vytvářet osnovu z nití, snovat „*ordior osnuji*“ MamUKA 31a; **návitek**, -tka/-tku m. osnova, navinuté niti na tkalcovském stavu při tkaní „*altena dicitur convolutio filorum návitek*“ SlovOstřR 1b; **postav**, -a/-u m. 1. (čeho [tkaniny]) osnova, podélná soustava nití „*ješto [roucho] by mělo trudovatinu v postavě*“ BiblOl Lv 13, 48; 2. (jaký) pruh tkaniny utkaný z jednoho „*postavu*“ (1) „*lépe...kúpiti rúcho nežli šerých postavův kúpiec*“ ŠtítKlem 141a; 3. čeho [sukna] štůček, svinutý balík dané tkaniny (různé délky) „*hosté neprodávali sú sukna na lokty, než toliko v cele v postavích*“ ArchKutn 242 (1448);

postava, -y f. osnova („*postav*“ 1) „*stamen, fila stantia warf postava*“ GlosMV 474; **podkrytie**, -ie n. osnova („*osnova*“ 1) „*subtegmine podkrytím*“ MamKapR 17b; **osnovadlo**, -a n. dřevěné zařízení k vytváření osnovy „*ordianus osnovadlo*“ KlarGlosA 2569 (De fabris); **snovadlo**, -a n. 2. dřevěné zařízení k vytváření osnovy, 3. vratidlo, válec u tkalcovského stavu určený k navjění osnovy „*aby [soukeniči] snovadla jednostajná měli*“ ArchČ 16,528 (1498); **tkadlišče**, -ě n., **vratidlo**, -a n. vratidlo, válec u tkalcovského stavu, na který se navjí osnova „*liciatorium ... tkadlišče*“ SlovOstřS 89b; „*jměl jest kopie jako tkadlcové vratidlo*“ BiblOl 1 Par 1,23; doložena jsou pojmenování řemeslníků **osnovnicě**, -ě f. tkadlena, výrobkyně „*osnov*“ 3 (Podle Z. Tyla jde spíše o ženu, která zavádí osnovu) a **osnovník**, -a m. tkadlec, výrobce „*osnov*“ 3.

Před použitím osnovních nití se provádělo jejich šlichtování: uhlazení a zpevnění nití pomocí škrubu nebo u vlněných nití pomocí klihu. Niti se mnuly nebo šlapaly ve škopcích se šlichtou, poté protřepaly a usušily. Staročeský výraz pro šlichtování se nepodařilo ve staročeském lexikálním materiálu dohledat.

Tkaní se provádělo do 14. stol. na jednoduchém stojatém stavu. Postupně ho nahradil ležatý stav podnožkový. V ležatém stavu byla osnova napjata vo-

dorovně mezi osnovním válem (*vratidlem*, válcem, na němž byla natočena osnova) a zbožovým válem (válcem na hotovou tkaninu). Svisle visely pohyblivé konstrukce, tzv. listy, kterými procházely osnovní nitě.

Osnovní nitě v listu procházely nitěnkami, stč. *nitidlnicemi*, šňůrkami s očky navázanými společně tyčí (*nitidlničě*, -ě f., též *nitedlničě*, *nicedlničě* nitěnka, součást tkalcovského stavu (brda) opatřená očky na navlékání osnovních nití „*trama dic útek, filatorium nitidlničě*“ KlarBohE 838, De textoribus). Polovina nití byla vedena jedním listem, polovina druhým, a nadzvedáváním a snižováním listů mezi osnovními nitěmi vznikal otvor, nč. prošlup, kterým byl prohazován člunek s *útkem* (*útek*, -tka/-tku m. *útek, příze, která se vetkává do osnovy „ktož by udělal postav pruhovatý po osnově neb po útku“* ListářRožmb 4,450, 1438). Staročesky je útek nazýván též *osnovka*, -y f. útek, soustava nití procházejících napříč osnovou „*rucho vlněné nebo lněné, kteréž by malomocenství mělo v postavu nebo v osnovce*“ BiblPad Lv 13,48. Útková příze byla ve *člunku* (*člunek, člněk*, -nka/-nku m. 2. tkalcovský člunek „*člunek tkadlcový liciatorium textentium*“ BiblOl I Reg 17,7) navinuta na *cievce*. U stavů větší šíře pracovali dva tkalci, kteří prohazovali člunek s útkem zleva doprava a naopak.

Na listy byla k jejich ovládní zespoda připevněna provazová oka, později prkénkové stupačky, tzv. podnožky. Příraz útku se prováděl hustým hřebenem, paprskem, stč. *paprslkem* (*paprslék*, -slka/-slku m. 2. paprsek (u tkalcovského stavu), hřeben z rákosu na výkyvném bidle sloužící k přiřazení útku „*jako paprslék vždy po každém hození člunkem outku porazí touže, bez toho by rozsláblo tkání*“ BechNeub 75a).

Součástí tkalcovského stavu bylo též brdo. Podle odborné literatury tvoří brdo soustava listů, a úkolem brda je zvedat listy a vytvářet prošlup. Dochované staročeské doklady slova *brdo*, -a n., *brdlo*, -a n. jsou ale většinou překlady jednoslovných slovníkových hesel, jejichž výklad je obtížný. Stč. *brdo* nebo *brdlo* je podle dokladů tkalcovský hřeben, dřevo rozdělující osnovu nebo obecně součást tkalcovského stavu. Snad nás alespoň potěší, že ve staré češtině existovalo slovní spojení „*býti tkán v jedno brdo*“, *vazbou podobné a významem shodné s dnešním frazémem „být na jedno brdo“*: „*všet sú v jedno brdo tkání, není čemu příti a jednoho mimo druhého chváliti*“ **TovHád 127b**.

Vyráběnými tkaninami bylo ve středověkých Čechách převážně plátno a sukno, ne příliš rozšířená byla výroba brokátů, látek dodatečně vyšívaných ozdobnými nitěmi. Tato specializace byla prací *krumplěřů* nebo jinak *pošivačů*, vyšívačů zlatem nebo stříbrem (*krumpěř, krumplěř*, -ě m. vyšívač „*pisař, krumpěř, holič nehodie se do boje*“ ŽidSpráv 38; *pošivač, pošivač*, -ě m. 1. vyšívač, zvl. zabývající se krumplováním (tj. ozdobným pošíváním) „*jenž [Oholiab] byl řemeslník z dřevie slavný, pošivač*“ BiblOl Ex 38, 23). Existenci drahých ozdobných látek dokládají též lexikální jednotky *protkaný* adj. [o tkanině] čím [pěkným] protkaný čím, ozdobený vetkáním čeho „*na stole ... ubrusem slávy počestnosti protkaným*“ BechNeub 49b (fig.); a *přetkaný* adj. [o tkanině ap.] protkaný, zdobený vetkáním vzoru n. barvy „*contextum přetkané*“ MamKapR 16b.

Sukna podstupovala valchování. Účelem valchování bylo zplstnění tkaniny a zhuštění její vazby. Zprvu se tkaniny šlapaly v kádích nebo se do sukna bušilo dřevěnými palicemi. Později se objevily valchy s vodním pohonem: do dřevěného žlabu s valchovacím roztokem dopadaly dubové trámce uváděné do pohybu hřídelem vodního kola. Nutno podotknout, že prací valcháře bylo nezářídka i barvení tkanin. K valchování se vztahuje též řada stč. lexikálních jednotek: **valcha**, -y f. valcha, nádoba, později stoupa sloužící ke zpracování tkanin n. sukna „*byla nesnáze mezi řemeslem súkenickým ... o valchu*“ ListářPlz 2,40 (1458); **valeč**, -ě m. (?), n. -i f. (?) valcha, zařízení na vysrážení a zhutnění sukna „*to slušie vše ku bělničnému domu, ku valeči*“ PrávSasE 55a; **valchovna**, -y f., **valchárna**, -y f., místnost n. stavení určené n. vybavené k „valchování“ „*skrže to újmu vody mám ... na valchovni*“ Půh 6,167 (1481); **valchář**, -ě m. valchář, řemeslník zabývající se „valchováním“ tkanin n. sukna „*rúcho jeho ... bielo jako snieh, jakéhož valchář nemóže na zemi učiniti*“ ComestC 307a; **valchářstvo**, -a n. valchářství, valchářské řemeslo, valchářská živnost „*fulonia valchářstvo*“ SlovKlem 3a; **valchovati**, -uju, -uješ ipf. co valchovat, zpracovávat na valše; **zváletí**, -eju, -é pf. co zvalchovat, zpracovat na valše (doklad BechMuz 127a viz níže).

Sukno se při valchování vysráželo, proto ho při sušení bylo třeba vypnout a usušit. K tomu sloužily velké rámové konstrukce, na něž se vešla napnout celá délka utkané látky (**rám**, -a/-u m. konstrukce k sušení zvalchovaného sukna „*postav ktož by nabil na rám a cejchmajstróm neukázal, aby byl dvě libře vosku vinnen tovarišóm*“ ListářRožmb 4,450, 1438). Tyto rámy daly jméno ulicím mnoha českých měst. K dalšímu plstění sloužila tzv. soukenická nebo knapská střela, nástroj podobný většímu smyčci. Jeho strunou se sukno bichovalo a vlněný vlas sukna vstával. Dlouhý a zsuchaný vlas poté řemeslníci na zavěšeném sukně česali štětkami vyrobenými ze zvláštního druhu bodláku (dipsacus fulonum).

Na látce bylo též potřeba odstranit uzlíky, dělo se tak pomocí zvláštního želízka. Pracovníkům, kteří uzlíky odstraňovali, se říkalo **rajfěři** (pro tuto LJ bohužel nejsou momentálně doklady dostupné). Poté se sukno rozložilo na stole zvaném **šartyš** (**šartyš**, -ě m. postřiháčský stůl, stůl určený k postřihování sukna; doklad BechNeub 140b viz níže), a vlas byl **postřiháči** sestřihán na vhodnou délku (**postřiháč**, **postřihač**, -ě m. 2. postřiháč, řemeslník provádějící postřihování „*pod ni [krejčovskou korouhev] také slušejí postřiháči a valcháři*“ PrávPraZA 257; **postřiháčka**, -y f. postřiháčka, žena provozující postřiháčskou živnost n. vdova po „postřiháči“ „*postřiháčka vzala smlúvu*“ ArchKol (1496); **postřihati**, -aju, -á ipf. 2. co [sukno] postřihovat, upravovat sestřihováním vlasu „*nepostřihají [soukeníci], čehož postřihati nemají*“ ArchČ 10,558, 1500). K postřihání sloužily postřiháčské nůžky. Tyto speciální pružinové nůžky (dlouhé přes ¾ metru a vážící kolem 20kg) se staly spolu s jinými nástroji symboly cechu soukeníků (**nož**, **nůž**, -í pl. f. 2. [v přívlastkovém spojení] nůžky, nástroj přizpůsobený k stříhání speciálního materiálu v řemeslné praxi „*duos forpices alias duoje nuože postřihacie, nové i vetché*“ List AMP 2086, D21a, 1464).

Ze staročeských názvů vztahujících se k úpravě sukna jmenujme ještě např. *postřížek*, *planér*, *šerhaklík* (*postřížek*, -žka/-žku m. odstřížek, odpaděk zbylý po postřihování sukna „*omaž...hlinú spálení aneb s lajny konskými postřížky dobře smiešenými*“ LékKřišť 32b; *planér*, -a/-u m. soukenický nástroj k uhlazování sukna, popř. k odstraňování uzlíků ap.; *šerhaklík*, -a/-u m. háček s ostrým hrotem sloužící k napínání postřihovaného plátna; „*jako postřihaním majícím v sobě šartyš, bodlivé šerhaklíky na kříž rozpínající, šmalcovaný planér postřihané nůze ... sukno se šlechtí*“ BechNeub 140b). Příklady lexikálních jednotek popisujících středověkou úpravu tkaniny se tento příspěvek uzavírá.

Na první pohled pouze praktická pojmenování z oblasti textilní výroby mohla však ve staročeské době posloužit i jako lexikální zdroj pro vznosné obrazné vyjádření: „*království nebeské ... věčné jest ... jenž je na vysokém nebi jako sukno na rámu roztaženo, u Veliký pátek z vlny božího beránka obnažením ostříženo, zmykáno, spředeno, setkáno, zváleno i sčesáno*“ (BechMuz 127a).

Podnětem k cílenému vyhledávání staročeských lexikálních dokladů z oblasti středověké textilní výroby byla otázka, nakolik výrazy příslušející ke starším vrstvám českého jazyka, které pro historické reálie užívá novodobá odborná literatura zabývající se středověkou textilní výrobou na českém území, odpovídají skutečnému stavu jazyka staročeského období. Výsledek tohoto zkoumání je velmi uspokojivý co do odhalování množství, hloubky a přesnosti staročeského lexika vztahujícího se ke středověké textilní výrobě, protože shromážděné lexikální jednotky nejenže pokrývají téměř všechny jevy pojednávané v odborné literatuře, ale dokonce problematiku textilní výroby doplňují o řadu věcných podrobností, pro něž někdy v odborných pracích není prostor. To platí jak pro lexikální jednotky uváděné v předchozích příspěvcích, tak pro lexikum předkládané v tomto příspěvku.

Cílem tohoto příspěvku bylo prozkoumat slovní zásobu vztahující se k vymezeným fázím historické textilní výroby (spřádání, tkaní, valchování a postřihování). Zde představené lexikální jednotky představují poměrně početnou podmnožinu staročeské slovní zásoby. Některé staročeské výrazy jsou pochopitelně doloženy omezeně, poněvadž tato slovní zásoba je excerpována z nejrozličnějších druhů památek (méně početné bývají např. doklady slovníkové) a staročeské odborné prameny týkající se speciálně oblasti textilní výroby nejsou dochovány. Přesto můžeme u řady lexikálních jednotek pozorovat zřetelnou terminologizaci. Celkově je shromážděná slovní zásoba reprezentativním souborem, dokumentujícím vospělost staré češtiny, která byla schopna vyhovět jazykovým potřebám neustále se vyvíjejícího oboru textilní výroby.

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)* a za podpory Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny č. LC 546.

LITERATURA

- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský 1–2*. Praha 1903 – 1916.
- HUSA, Václav: *Výrobní vztahy v českém plátenictví v 15. a první polovině 16. století*. In: *Český lid* 44, 1957, s. 1 – 11.
- HUSA, Václav – PETRÁŇ, Josef – ŠUBRTOVÁ, Alena: *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha 1967.
- NOVÝ, Zdeněk a kol.: *Dějiny techniky v Československu*. Praha 1974.
- MACHEK, Josef: *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd., Praha 1968.
- PETRÁŇ, Josef a kol.: *Dějiny hmotné kultury I/2*. Praha 1985, *Dějiny hmotné kultury II/2*. Praha 1997.
- PETRÁŇ, Josef: *Renesanční rozprávka z r. 1562 a technologie českého lnářství a soukenictví 16. a počátku 17. století*. *Český lid* 52, 1965, s. 65 – 75.
- Slovník středověké latiny v českých zemích*. I. díl (sešit 1 – 7). Praha: Academia 1977.
- Slovník středověké latiny v českých zemích*. II. díl (sešit 8 – 14). Praha: Academia 1986.
- Slovník středověké latiny v českých zemích*. III. díl (sešit 15 – 21). Praha: Academia 1995 – 2010.
- STAŇKOVÁ, Jiřina: *Textil ze 13.–15. století v archeologických výzkumech českých zemí*. *Český lid* 54, 1967, s. 155 – 169.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia 1968.
- Staročeský slovník*. I. díl (sešit 1 – 7) na – objíjeti sě. Praha: Academia 1977.
- Staročeský slovník*. II. díl (sešit 8 – 15) obilé – ožžený. Praha: Academia 1984.
- Staročeský slovník*. III. díl (sešit 16 – 21) paběničský – pravý. Praha: Academia 1996.
- Staročeský slovník*. IV. díl, sešity 22 – 25, prazápis – přepuštěný, Praha: Academia 1998 – 2004.
- TRKOVSKÁ, Věra: *Poznámky k vývoji oděvu na našem území v raném středověku*. *Český lid* 52, 1965, s. 295 – 304.
- WINTER, Zikmund: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*. Praha 1906.
- WINTER, Zikmund: *Dějiny kroje v zemích českých od počátku stol. XV. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha 1893.
- Vokabulář webový – webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [on-line]. Verze 0.7.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/>>.
- Z historie slov a věcí*. Autorský kolektiv Staročeského slovníku ÚJČ ČSAV: In: *Svobodné slovo*, 1973 – 1986.
- ZÍBRT, Čeněk: *Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské*. Praha 1892.
- ZÍBRT, Č.: *Toč se a vrč, kolovrátku... Obrázky z přástek bývalých*. Praha 1909.

Možnosti popisu adjektivní kolokability

Ladislav Janovec

Katedra českého jazyka
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Náš příspěvek vychází z práce na dokončeném projektu věnovaném srovnání kolokability adjektiv v češtině a běloruštině, o kterém jsme referovali již minulý rok. Práce kromě představení informací o kolokabilitě vybraných běloruských a českých neslovesných adjektiv otevřela otázky týkající se způsobu popisu kolokability lexikálních jednotek. Kolokabilitou lexikálních jednotek rozumíme *kombinovatelnost paradigmatu (třídy) nebo jeho členu vůči jinému nebo (častěji) jiným paradigmátům nebo jeho členům* (Čermák – Holub, 2005). Podmínkou tedy je vzájemná kompatibilita spojovaných lexikálních jednotek, tedy *sémantická slučitelnost vycházející z významu, popř. funkce každého lexému* (Čermák, 2010).

Problematika kolokability lexikálních jednotek se v jazyce velice výrazně projevuje právě v zapojování adjektiv a jejich významů do kontextu. F. Čermák vyděluje devět možností kombinací adjektiv se slovními druhy (Čermák – Holub, tamtéž, s. 93). V novější práci F. Čermák (2010) upozorňuje, že je třeba při studiu kolokací zohlednit rovněž to, že do kolokace vstupují vždy konkrétní slovní tvary. Je totiž patrné, že u mnohých koligací (vymezených kombinací slovních druhů, nikoliv slovních tvarů) námi sledovaných (tj. adjektivum – substantivum) neexistuje plné paradigma tvarů – ať už se jedná o kolokace *starý člověk – starší člověk – nejstarší člověk* a *starší člověk* ve významu absolutního komparativu, nevyjadřující míru vlastnosti, nebo o spojení užívané pouze v určitých gramatických kategoriích (nejčastěji bývá omezena kategorie pádu, např. *při nejbližší příležitosti*, ale **s nejbližší příležitostí*, avšak i kategorie čísla, např. *do nejdelsí smrti*, ale ne **do nejdelsích smrtí*, podobně u toponym, chápaných jako určitý typ ustálené kolokace – *Mladá Boleslav, Vysoké Mýto*, ale ne **Mladé Boleslavi* (plurál), **Vysoká Mýta* (plurál) či **Vyšší Mýta* (komparativ)..

Základní skupinu, jež byla v centru naší pozornosti, představují kolokace tvořené adjektivy stojícími v prepozici i postpozici k dominujícímu substantivu, vytvářejí tedy jeho valenční doplnění strukturou ADJ – S. Tento typ kolokací představují adjektiva plnící funkci kongruentního atributu.

Pro naši práci je tedy užitečné rozlišit situace, kdy je adjektivum dominujícím členem kolokace, jde tedy z hlediska adjektiva o jeho vlastní valenci, a kdy je adjektivum členem dominovaným, závislým, v takovém případě hovoříme o kolokacích adjektiv. Vedle toho existují omezené případy, kdy si ponechává adjektivum svoji valenci i v pozici rozvíjejícího atributu, pokud tvoří tzv. polo-*větné konstrukce*, za které bývají považovány vazby a kondenzace druhého sdělení, kdy druhé sloveso tvořící přísudek vedlejší věty v souvětí nabývá

jmenných rysů, např. adjektivních. Podle V. Hraběte jde o vyjádření nevětné predikace (srov. Šmilauer, 1966, s. 436). Akademická Mluvnice češtiny (1987, s. 35) hovoří o těchto typech struktur jako o nevětných výrazových formách sémantických predikátů a predikátových struktur a vidí je jako důsledek transformace vedlejších vět (nominalizace). V těchto případech si nominalizovaný predikát zachovává svou usouvztažňující funkci, jež je dána jeho valencí a intencí, nemá ale funkci aktualizační a větotvornou. Jde především o konstrukce s verbálními adjektivy, substantivy a infinitivy, dále o konstrukce s elipsou spony verbonominálního predikátu a s elipsou verbálního predikátu. Stranou jsou ponechány transgresivní a participiální konstrukce, zřejmě kvůli nižší frekvenci výskytu v českém jazyce poslední třetiny dvacátého století. Lze tedy říci, že si adjektivum zachovává svoji valenci ve výpovědích typu: *Všechny studenty dobré na matematiku přesvědčili, aby se přihlásili na matematickou olympiádu. Musíme jíst ovoce bohaté na vitamíny.* Adjektivní konstrukce můžeme považovat za kondenzace vedlejších vět původních souvětí: *Všechny studenty, již jsou dobří na matematiku, přesvědčili, aby se přihlásili do matematické olympiády. Musíme jíst ovoce, které je bohaté na vitamíny.*

Druhou skupinu kolokací adjektiva a substantiva představují srovnávací konstrukce, charakterizované v nevalenční závislostní syntaxi jako doplňkové, s adjektivem v pozitivu, často přináležející k frazeologické zásobě jazyka, frazeologizující se nebo vyjadřující frazeologické aktualizace přirovnání (srov. příklady *ospalý jako dítě; malý jako myš; bohatý jako Gates; hravý jako kotě/štěně; silný jako býk; hluchý jako pařež*).

Do třetí skupiny patří pro naši práci nejzajímavější volná slovní spojení, např. *daleký cíl, velký dům, zelená žába*, ale také z hlediska struktury typy frazeologických jednotek, které Vinogradov (1977, s. 158) chápe jako frazeologicky vázané užití jednotek, například česky *bílé víno; slepá ulička; černý den; černé svědomí; mrtvý brouk* apod., avšak také toponyma jako *Malá Morávka, Nízké Tatry, Nová Ves, Stará Paka, Vysoké Mýto* apod. Vinogradov říká, že frazeologicky vázané užití jednotek je složité vymezit. Jeho obecné logické jádro nevystupuje tak reliéfně jako v původním významu. Frazeologicky vázané užití jednotek se zejména při úzkosti a těsnosti odpovídajících kontextů drobí na individuální odstíny vlastní jednotlivým frázím. Proto se takový význam nevymezuje, ale charakterizuje pomocí synonym.

Specifičnost kolokability lze rovněž popisovat na základě opozitnosti. Opozitnost je paradigmatický sémantický vztah založený na významové protikladnosti. V případě opozitních pojmů jako *dobrý – špatný, velký – malý, vysoký – nízký, studený / chladný – horký / teplý* může dojít k různému lexikálnímu ztvárnění těchto pojmů v rámci kolokací, například lze v češtině užit spojení *chladný vztah*, ale opozitní dvojice využívá adjektivum *vřelý*, nikoliv *horký* nebo *teplý*.

Často je asymetrie v opozitnosti způsobena jednotlivými sémey adjektiva, v případě konkurence synonymních výrazů se může v různých spojeních obje-

vit opozitní vyjádření jak s jedním ze sémantických ekvivalentů, tak s oběma. Například adjektivum *ošklivý* se užívá ve čtyřech významech, ke kterým existují opozita *pěkný*, *půvabný* (*člověk, tvář, klobouk* apod.); *příjemný*, *pěkný* (*pach, sen, počasí* apod.); *slušný* (*slova*); *banální, běžný, lehký* (*případ, rána*).

Některé kolokace zase nemají z podstaty svého významu opozitní vyjádření možné, protože s adjektivem s opozitním významem nejsou v požadovaném významu kompatibilní nebo s ním nejsou kompatibilní vůbec. Tak například spojení *ošklivá nadávka* má k sobě hypoteticky možné opozitum *slušná* (srov. výše *ošklivá slova – slušná slova*), ale význam dominující jednotky *nadávka* už sám o sobě vylučuje vyjádření sémantického rysu [+slušnost]. Hypoteticky je snad možné vyjádření *slušná nadávka* s určitými pragmatickými rysy založenými na bázi jistého typu srovnávání: *Petr používal ještě slušné nadávky*, tedy nadávky, které nedosahovaly běžné míry neslušnosti či vulgarity nadávek nebo používal méně vulgární nadávky ve srovnání s někým jiným.

Speciální přístup ke studiu kolokací zastává I. A. Meľčuk (1995), který kolokabilitu rozpracovává v rámci teorie smysl ↔ text při návrzích nového modelu lexikografických popisů pro výkladově-kombinovaný slovník ruského jazyka. Meľčuk navrhuje vymezit tzv. zónu lexikálních funkcí, resp. zónu lexikální spojitelnosti. Spojitelnost slov vychází ze smyslu lexémů, ovšem existuje určitá skupina spojení – pro češtinu lze uvést příklady jako **udělat výpravu* (místo *podniknout výpravu*), *+uvařit buchty* (místo *upéct buchty*), **červená armáda* (místo *rudá armáda*), které z hlediska smyslové spojitelnosti nejsou nepochopitelné, ale je u nich narušena čistě jazyková norma spojitelnosti. Pochopení uzuální spojitosti by měl dopomoci systém univerzálních lexikálních funkcí, které by pro každou jednotku vymezily možnosti její kompatibility, resp. kolokability. Lexikální funkce má podle Meľčuka *obecný a dostatečně abstraktní smysl f, který se vyjadřuje specifickým způsobem – tj. zvláštním lexémem y v závislosti na lexému x, při kterém ho lze vyjádřit f(x) = y* (Meľčuk, 1995, s. 9). Funkci chápe v čistě matematickém smyslu, jejím argumentem je x a oblast možných pro x je vyjádření smyslu funkce, tj. y (její význam).

Lexikálních funkcí je podle Meľčuka něco kolem šedesáti (tamtéž), Steel a Meyerová jich vymezují v rozpracované teorii smysl ↔ text šedesát jedna (Steel – Meyer, 1990, s. 52 – 60), ovšem dá se předpokládat, že jejich okruh není definitivní, navíc některé z nich se v popisu významu spojitelnosti kombinují.

Můžeme tedy říci, že při lexikální jednotce (x) *potlesk* je lexikální funkce **Magn** (hodnotící kvalifikátor vyjadřující význam „velmi, ve vysokém stupni“) vyjádřena lexémem (y) *bouřlivý*. Funkce **Magn** se pak může realizovat v následujících spojeních různým způsobem: substantiva: **Magn** (spánek) = hluboký; **Magn** (píle) = nezměrná, **Magn** (nemoc) = těžká, **Magn** (láska) = nebeská, **Magn** (jistota) = naprostá, adjektiva: **Magn** (sladký) = jako med, **Magn** (velký) = jako dům, **Magn** (černý) = jako noc, **Magn**, verba: **Magn** (lhát) = jako když tiskne, **Magn** (pracovat, dřít) = jako otrok.

U adjektiv je využití lexikálních funkcí komplikovanější než u substantiv a verb, mj. proto, že mnohé z lexikálních funkcí nejsou pro všechna adjektiva relevantní. Z pozice Meřčukova přístupu můžeme tedy uvažovat u těchto adjektiv lexikální funkce dané řídicím substantivem, nebo naopak případy, kdy se adjektivum stává lexikální funkcí substantiva. Například substantivum *bohatý* může vyjadřovat funkce: **Magn** (zdroj), **Pos** (člověk) nebo **Bon** (dům). Právě v problematice Meřčukových lexikálních funkcí a jejich aplikaci na popis adjektivních kolokací vidíme těžiště našich dalších výzkumů.

Studium kolokací může mít teoretické i praktické výstupy. Na teoretické úrovni jde především o poznávání sémantiky jak lexikálních jednotek, tak vyšších, komplexnějších útvarů, jak na to upozorňuje i F. Čermák v citovaných textech. Dále mohou výsledky posloužit lexikografům při zpracovávání adjektivního materiálu k ověřování či poznávání významových odstínů a formujících se samostatných významů – ve slovnících bývá často exemplifikační pasáž adjektiv založena pouze na výčtu kolokací, nikoliv větných příkladů. Po stránce praktické aplikace mohou záznamy kolokací posloužit při studiu češtiny jako jazyka cizího, ale též pro účely překladů či psaní publicistických textů (jsme často svědky užívání kolokací pro češtinu naprosto nestandardních, často pod vlivem jiných jazyků – srov. např. kalkované frazeologické spojení *bilá lež* místo českého *milosrdná lež*).

LITERATURA

- BORISOVA, J. G.: *Kollokacii. Čto eto takoje i kak ich izučat'*. Moskva: Filologia 1995.
- ČERMÁK, František: *Jazyk a jeho kombinace*. In: Jazykovědné aktuality, 2010, r. XLVII, č. 1 – 2, s. 4 – 22.
- ČERMÁK, František – HOLUB, Jan: *Syntagmatika a paradigmatika českého slova. I. Valence a kolokabilita*. Praha: Univerzita Karlova v Praze 2005.
- LEECH, Geoffrey: *Semantics*. Penguin Books 1974.
- MACHOVÁ, Svatava – ŠVEHLOVÁ, Milena: *Sémantika a pragmatická lingvistika*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta 2001.
- MEŘČUK, Igor Aleksandrovič: *Russkij jazyk v modeli „smysl – tekst“*. Moskva – Vídeň: Škola „Jazyki ruskoj kul'tury“ 1995.
- Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia 1987.
- NAKHIMOVSKY, Alexander: *Word Meaning and Syntactic Structure: Some Comparative Notes*. In: Meaning-text theory: linguistics, lexicography, and implications. Ed. J. Steel. Ottawa – London – Paris: University of Ottawa Press 1990, s. 3 – 17.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia 1989.
- STEEL, James – MEYER, Ingrid: *The Presentation of an Entry and Super-entry in an Explanatory Combinatorial Dictionary of English*. In: Meaning-text theory: linguistics, lexicography, and implications. Ed. J. Steel. Ottawa – London – Paris: University of Ottawa Press 1990, s. 41 – 61.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Novočeská skladba*. Praha: SPN 1966.
- VINOGRADOV, Viktor Vladimirovič: *Izbrannyje trudy. Leksikologija i leksikografija*. Moskva: Nauka 1977.

Komparácia kategórie rodovosti v slovenskom a anglickom jazyku

Petra Jesenská

Katedra anglistiky a amerikanistiky
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Namiesto úvodu

Jazyk nie je neutrálny. Neslúži len na prenos informácií, ale pomáha tvarovať ľudské myšlienky rôznym spôsobom (Spender, 1980). Kategória rodu a rodovosti v jazyku odráža vnímanie sveta (nositeľov tohto jazyka) a jeho tvarovanie pomocou jazyka.

Rod nevnímame len v intenciách gramatiky (príp. morfológie jazyka), ale možno ho charakterizovať ako *sociálny konštrukt*. Ide o spoločensky utváranú kategóriu v spojení so spoločenskými očakávaniami, rolami, predsudkami a stereotypmi. V anglickej terminológii sa udomácnil termín *gender*, ktorý sa do anglického jazyka dostáva v 14. storočí zo starej francúzštiny *gendre* (v modernej fran. *genre*), z latinského *genus/generis* ako preklad gréckeho *génos*, druh (OCEL, 1996, s. 393).

Rod predstavuje v oboch jazykoch špecifickú záležitosť, a preto si túto kategóriu predstavíme bližšie v oboch jazykoch samostatne. Avšak nebudeme sa zaoberať výlučne gramatickou teóriou, ale sa zameriame skôr na jazykovú prax využívajúcu generické maskulínium, príp. iné prostriedky. Cieľom článku je porovnať oba systémy s ohľadom na kategóriu rodu a upriamiť pozornosť na používanie generického maskulína aj tam, kde nie je potrebné, dokonca je nevhodné.

Vyjadrenie rodu a rodovosti v slovenskom jazyku

V slovenčine rozlišujeme gramatickú kategóriu mužského, ženského a stredného rodu. Súhrnný pohľad na všeobecný význam gramatickej kategórie rodu v slovenskom jazyku po prvý raz predložil F. Miko v monografickej práci *Rod, číslo a pád podstatných mien* (1962), v ktorej uvádza, že rod je dôležitou gramatickou kategóriou, ktorá sa neobmedzuje len na podstatné mená, ale sa vzťahuje na všetky slovné druhy, ktoré sa v slovenčine skloňujú (resp. časujú). Okrem podstatných mien ide o prídavné mená, zámená, číslovky, slovesné prídavia a slovesné podstatné mená (Miko, 1962, s. 18). Gramatická súvzťažnosť rodu v slovenčine sa prejavuje v zhode a komplementárnosti. „Významové jadro gramatického rodu tvorí prirodzený rod, v ktorom sú späť mužské a ženské životné názvy. K prirodzenému rodu sa voľnejšie pripína kategória mláďat zo stredného rodu“ (Miko, 1962, s. 56 – 57).

Uplatňuje sa princíp generického maskulína, čiže formálnej nadradenosti mužského rodu nad ženským a stredným rodom. Generické maskulínium sa v slovenčine považuje za bezpríznačné s výnimkou niektorých prípadov. Fran-

tišek Miko o rodovom povedomí poznamenáva už začiatkom 60. rokov 20. storočia, že je v našom po/vedomí „rozhodne silnejšie a rozlišovanie rodov je striktnnejšie, než by mohlo vyplývať“ (Miko, 1962, s. 22) z gramatických pravidiel.

Slovenčina pozná nielen gramatický, ale aj prirodzený rod, ktorý tvorí „významové jadro gramatického rodu, má aj svoje vnútorné gramatické príznaky, ktoré robia z neho gramatickú kategóriu“ (Miko, 1962, s. 37). Ženský pendant sa spravidla tvorí prechýľovaním z mužského názvu, napr. *student – študentka, minister – ministerka, priateľ – priateľka*, a taktó vzniknuté tvary sú rodovo jednoznačné, a teda sú príznakové, kým mužský tvar sa považuje za bezpríznakový z dôvodu uplatnenia generického maskulína. Tak sa stane, že skupina deväťdesiatich deviatich učiteľiek s jedným učiteľom je označená za sto učiteľov, nie sto učiteľiek. Bolo by to nespravodlivé k učiteľovi, mohli by sme namietnuť. Pýtame sa: je k ženám spravodlivé, že z celej skupiny „sa stratilo“ deväťdesiatdeväť učiteľiek, ktorým sme zmenili gramatický rod aj pohlavie jedinou koncovkou?

Argumentom na používanie generického maskulína väčšinou býva tvrdenie, že ženský názov slúži len na pomenovanie ženskej osoby, kým mužský názov v sebe zahŕňa nielen pomenovanie pre mužov, ale aj pre ženy. Údajne sa generické maskulínium používa v snahe „pomenovávať osoby súhrne, bez rozdielu pohlaví“ (Miko, 1962, s. 38), teda zástupne pre obe pohlavia, čo však nie je celkom pravda, ako ukázal náš príklad s učiteľmi, ktoré sú vlastne učiteľkami. Domnievame sa, že ženy často z jazyka a aj z verejnej sféry akoby vymizli práve vplyvom generického maskulína a potreby „zovšeobecňovať“. Miko v tejto súvislosti hovorí o gramatickom protiklade názvov *učiteľ – učiteľka*.

Nezpríznakovým je teda tvar, ktorý vznikol derivačne skôr, ale existujú i výnimky. Opačná príznakovosť sa uplatňuje pri názvoch zvierat, napr. *včela – trúd, sliepka* (resp. *kura*) – *kohút, hus – gunár, mačka – kocúr, koza – cap* a pod. Dôvodom na označenie ženského tvaru ako nepríznakového je pravdepodobne fakt, že „toto pohlavie je [...] hospodársky dôležitejšie“ (Miko, 1962, s. 42). Ako nepríznakové sa používajú názvy zvierat, ktoré možno zaradiť do prirodzeného rodu, napr. *jašter, netopier, svišť* a pod. (podľa Miko, 1962, s. 42).

V obmedzenej miere platí protiklad prirodzeného rodu pri názvoch známejších zvierat, napr. *medveď – medvedica, šakal – šakalica, osol – oslica* a pod. V týchto prípadoch sa za nepríznakový považuje mužský tvar a ženský pendant sa cítiť ako príznakový.

V slovenčine rozlišujeme štylisticky príznakové rodové synonymá, pričom ich príznakovosť je obmedzená mierou a frekvenciou používania alebo osobitosťou významu. F. Miko (1962, s. 53) uvádza nasledovné príklady: *brána – vráta, hora – les, kameň – skala – bralo, mesiac – luna, mláka – kaluž, rušeň – lokomotíva, potok – riečka* a pod.

Okrem spomínaných substantív (adjektív, zámen a pod.) sú pre slovenčinu príznačné slovesá v 3. osobe singuláru préterita, ktoré v sebe nesú nielen kategóriu minulého času slovesa, ale aj kategóriu rodu, napr. *vedela, nepovedal, číhala, vzal si*.

Vyjadrenie rodu a rodovosti v anglickom jazyku

Gramatická kategória rodu sa v anglickom jazyku prejavuje na substantívach, niektorých osobných zámenách, na neurčitých zámenách a pri personifikácii neživotných entít.

V angličtine, rovnako ako v slovenčine tiež rozlišujeme kategóriu mužského, ženského a stredného rodu. Rozdiel je v aspekte vnímania tejto kategórie. V tejto súvislosti hovoríme o prirodzenom rode. Pre angličtinu je typická absencia sufixov, ktoré by označovali rodové odlišnosti pomenovaní osôb (napr. *teacher*, *pupil*, *boss*, *minister*, *president* a pod.). *Teacher* tak možno preložiť ako *učiteľ* alebo aj *učiteľka*, *pupil* ako *žiacka* alebo *žiak* a pod.

Absencia sufixov označujúcich ženský rod v mnohých situáciách zapríčiňuje, že je možné určiť pohlavie osoby len vďaka použitiu osobného zámena, napr. *My doctor says that she is pleased with my progress.* (*Moja lekárka vraví, že je spokojná s priebehom mojej liečby*). Anglické adjektívum *my* rovnako ako aj substantívum *doctor* sa vyznačuje ženským rodom v závislosti od kontextu, pretože vo vete sa na osobu lekárky odkazuje osobným zámenom *she*. Nebyť zámena *she*, *my* bez kontextu sa zvykne v bilingválnych slovníkoch prekladať generickým maskulínom *môj* (teda bez foriem *moja*, *moje*). Rovnako *doctor* bez kontextu možno nájsť v slovníku preložené generickým maskulínom *lekár*, hoci v angličtine označuje rovnako lekára aj lekárku.

Dalo by sa predpokladať, že angličtina je rodovo neutrálnejším jazykom ako slovenčina. Nie je to celkom tak, pretože jestvujú výnimky (napr. *actress* – *herečka*, *waitress* – *čaišnička*, *usherette* – *uvádzачka*), v ktorých sufix *-ess* alebo *-ette* spôsobuje príznakovosť ženského tvaru. Opačná príznakovosť, teda príznakovosť mužského tvaru a nepríznakovosť ženského tvaru, je spôsobená faktom, že sa mužský tvar vytvorí odvodením od ženského, napr. *bride* – *bridegroom*, *widow* – *widower*¹ a pod. V skutočnosti však ide len o výnimky z pravidla.

Pre angličtinu vo všeobecnosti platí, že vyjadruje kategóriu rodu aj prostredníctvom opozitných dvojíc substantív (*man* – *woman*, *actor* – *actress*, *cow* – *bull* a pod.). V prípade dvojíc *man* – *woman* a *actor* – *actress* možno použiť zámená *he* – *she*, kým v prípade dvojice *cow* – *bull* len jediné zámeno *it*. V prípade substantív *chair*, *notebook*, *lamp* a pod. možno použiť len zámeno *it* odkazujúce na (neživé) predmety a veci, nie osoby.

V niektorých prípadoch je súčasťou pomenovania formant *wo-*(*man*), ktorý bližšie špecifikuje pohlavie konkrétnej osoby, napr. *policeman* (*policajt*) – *policewoman* (*policajtk*) a pod.

Pre súčasný trend je typické, že sa v takýchto prípadoch ustupuje od používania formantu *wo-* a pristupuje sa k neutrálnemu označeniu *person*, napr. *bussinesperson*, *chairperson*, *postperson* a pod.

¹ Zaujímavosťou je, že v slovenčine sa vyskytuje navlas rovnaký prípad: *vdova* – *vdovec* (hoci archaickejšie pomenovanie *vdovica* je odvodené od substantíva *vdovec*).

L. Dušková (1988, s. 87) a K. Hais (1991, s. 76) uvádzajú príklady personifikácie v prípadoch pomenovaní neživých vecí, ktoré sa formálne zväčša nachádzajú v strednom rode a sú označované zámenom *it*. V hovorovom jazyku i v beletrii sú takéto slová označované ako:

- mužské vtedy, ak „v myslí hovoriaceho prevláda predstava sily, neústupnosti, odporu, nevyhnutnosti“ (Hais, 1991, s. 76), a teda vyjadrenia vlastného názoru a aktívneho prístupu k životu – K. Hais uvádza príklady ako *Summer, Autumn, Fear, Love* (podľa *amor*), *War, Death, Sleep, Time* a pod.;
- ženské „pri predstave jemnosti, krehkosti, ľubežnosti, roztomilosti, slabosti, pri dôvernom vzťahu hovoriaceho“ (Hais, 1991, s. 76), napr. *the Moon, Nature, the Earth, the Church* (cirkev), *Modesty, Music, Science* a pod. Obyčajne sa personifikujú i lode, autá a stroje: *A fishing wessel was unloading her cargo. (Rybárska loď vykladala úlovok.) There she is! The most luxurious car ever made! (Tu ho máme! Najluxusnejšie auto, aké kedy vyrobili!)* a pod. (príklady In: Hais, 1991, s. 76; Dušková, 1988, s. 87). Veľmi často sa zámenom *she – ona* (alebo *her – ju*) odkazuje na krajinu alebo mesto (*Europe, Canterbury – she*).

Personifikácia používaná v beletrii (*the Sun, The Moon, the Earth*) sa neodvíja len od stereotypnej predstavy príjemných vlastností (ženský rod), záporných vlastností (mužský rod), ale sa odvíja aj od latinčiny:

- *the Sun – sol – slnko* vyjadrujúce mužský rod,
- *the Moon – Luna – mesiac, the Earth – terra – zem* vyjadrujúce ženský rod (Dušková, 1988).

V oboch prípadoch sa veľmi často uplatňuje rodovo stereotypný (zato však ustálený) princíp „typicky ženských a mužských vlastností“ na označenie vecí a javov, ktoré sú formálne stredného rodu.

L. Dušková (1988) uvádza, že sa niekedy personifikuje oboma rodmi (napr. *sun – slnko – môže byť she aj he*): *The sun was finishing his day. Slnko končilo svoj deň*. Rovnako je to aj pri substantívach ako *sea (more)* alebo *world (svet)*.

Generické maskulínium a rodovo necitlivý jazyk

V kontexte rodu majú oba jazyky jednu charakteristickú črtu spoločnú – *generické maskulínium*, ktoré v roku 1746 vo svojej publikácii *Eighty Eight Grammatical Rules* prezentoval britský gramatik prvej polovice osemnásteho storočia John Kirkby. Zaujímavosťou je, že angličtina pred vydaním vyššie spomínanej publikácie používala namiesto generického maskulína zámená *they (oni/ony)*, *their (ich)* a *them (ich/im)*, a to aj v prípade, ak uvedené zámená odkazovali na substantíva v singulari, t. j. v súlade so súčasnými odporúčaniami učebníc gramatiky.

Používaním generického maskulína zneviditeľňujeme ženy nielen v jazyku, ale aj v spoločnosti. Výskumy v anglofónnych krajinách i na Slovensku (a inde) ukazujú, že prostredníctvom generického maskulína dochádza k vytesňovaniu žien z myslenia. Napríklad pri otázke „Aký je váš obľúbený herec/politik/spevák a pod.“ sa takmer nikto nezamyslí nad herečkou/političkou/speváčkou a pod.

Generické označenia *učitelia, lekári, politici* a pod. viažu iné konotácie v angličtine, kde sú skutočne znamením neutrálnej príznakovosti (*teachers, doctors, politicians* atď.), a iné konotácie viažu v slovenskom jazyku. V angličtine pri výrazoch *teachers, doctors, politicians* a pod. totiž nehovoríme o generickom maskulíne – výrazy dokonca maskujú príslušnosť k rodu, a teda sú neutrálne, čo je aj cieľom väčšej časti odbornej obce v anglofónnych krajinách (prevažne však v Británii a USA). Sufix substantív označujúcich osoby v slovenčine je primárnym nositeľom rodu, a teda jeho prostredníctvom môžeme realitu meniť a manipulovať, alebo ju skutočne projektovať do nášho jazyka (99 učiteľiek a 1 učiteľ, resp. 100 učiteľiek).

Česká lingvistka J. Valdřová (podľa Vrbov, 2006) uvádza, že generické maskulnum nielenže nezastupuje obidve pohlavia, ale dokonca bráni zrovnoprvnvaniu žien v jazyku. J. Valdřová uskutočnila asociačné testy na 50 respondentoch v súvislosti s 50 názvami osôb podľa povolania, funkcií a sociálnych vzťahov. Tento mal výskum ukázal, že niektor maskulína skutočne fungujú genericky (teda zástupne pre obe pohlavia), čo znamená, že respondenti tieto pojmy spájajú s obrazom ženy i muža. Išlo o názvy ako: *student, uchazeč, divák, posluchač, volič, dchodce* atď. Je zaujímav, že čím vyššia spoločenská a ekonomická prestíž danej profesie, tým viac respondentov ich spájalo s obrazom muža, napr. *prvnik, poslanec, kandidát, vlastník, šéf, expert, předseda*. Pritom nejde o zanedbateľné percento – 70 až 80 % respondentov spája vysoko spoločensky hodnoten posty, funkcie a profesie s mužmi. Spolu s L. Vrbovou vyvodzujeme toto: pouzvanie generického maskulína bez uváženia spôsobuje, že aj v prípade keď sa hovorí výhradne o žench, deje sa tak v mužskom rode.

Možnosti pouzvania rodovo citlivého jazyka

V anglickom texte sa rodov korektnosť prejavuje ekonomickejšie (spornejšie) a prakticky nespôsobuje žiadne komplikácie, pretože pri substantívach alebo zámenách možno pouzt lomku, prip. zámeno 3. os. pl., napr. *wo/man, s/he, their, them* a pod. V slovenčine je možné aplikovt rodovo citliv jazyk podobne, napr. *muž/žena, on/a, učitel/ka* atď.

Ist problém predstavujú slovenské slovesá v préterite, ktoré v sebe nesú nielen kategóriu minulosti (teda minulého času slovesa), ale aj kategóriu rodu, napr. *čítal, povedala, vzal, postavila sa* a pod. Slovenské adjektíva rovnako rozlišujú rod (*pekn chlapi, múdre ženy* a pod.) a ich rodovo správne pouztie je komplikované a môže znížiť pochopiteľnosť textu. Napr. veta *Študent/študentka prišiel/prišla na pohovor*: nezohľadňuje ekonomickosť prejavu, čo je v súčasnosti základn požiadavka a charakteristická črta písaných i ústnych prejavov.

V slovenčine fungujú ist pomenovania zamestnan s vedomm, že ich vykonvjú prevažne ženy, napr. *upratovačka, sekretárka, zdravotn sestra, letuška* a na niektor neexistuje mužsk pendant (nepouzvame pomenovanie *letuško, letuš* a *zdravotn brat* sa vyskytuje sporadicky). Angličtina jazykov „problém“

s letuškami (*air hostess, stewardess*) vyriešila použitím (skutočne) generického termínu *flight attendant*.

V niektorých prípadoch použitia mužského pomenovania dochádza k štylistickému posunu, napr. *sekretár* (označuje asistenta, tajomníka a pod.), *kuchár* (evokuje kuchára v reštaurácii, nie v závodnej alebo školskej jedálni).

Faktom je, že sú zamestnania, ktoré zastávajú výhradne muži, napr. *baník, požiarnik*², *horský nosič, vodič autobusu/vlaku* a nie je problém vytvoriť derivát ženského rodu (*banička, horská nosička, vodička autobusu/vlaku*), ale problém spočíva v tom, že by neodrážali realitu.

V snahe vyvolať diskusiu sa L. Urbancová (2010) v odbornej štúdii o rodovo citlivej slovenčine zamýšľa nad tradične chápaným jazykom, pre ktorý je príznačná ekonomizácia a z nej vyplývajúce použitie generického maskulína, teda zneviditeľňovanie ženského rodu. Uvedomujúc si neochotu vzdať sa našich jazykových návykov a stereotypov, uvádza dva dôvody používania rodovo citlivého jazyka. Prvým dôvodom je inštitucionálny – vyplývajúci z odporúčaní EÚ a iných autoritatívnych inštitúcií. Druhý dôvod je jazykovo-spoločenský, pretože „jazyk ovplyvňuje spoločnosť a naopak, čiže rodová asymetria v jazyku nepomáha pri eliminácii rodových rozdielov v spoločnosti“ (Urbancová, 2010, s. 562). L. Urbancová zdôrazňuje potrebu aplikácie rodovo citlivého jazyka do jazykovej praxe, hoci sama priznáva, že ešte nie je celkom jasné, ako ho používať vo všetkých jazykových rovinách a uvádza niekoľko vlastných návrhov rodovo citlivého jazyka komentujúc jeho pozitíva i negatíva. S L. Urbancovou možno súhlasiť aj v záveroch, ktoré pre jazykovú prax vyvodzuje, keď tvrdí, že rodovo citlivý jazyk je zatiaľ určený len pre špecifické texty (týkajúce sa napr. antidiskriminácie), „môže odpútať od obsahovej stránky“ (Urbancová, 2010, s. 567), čo sme dokázali aj my na príklade vety *Študent/študentka prišiel/prišla na pohovor*. Samozrejme, v jazykovej praxi ide o návyk a konvenciu – záleží len na používateľoch jazyka, či sú ochotní vnímať a prijímať nové fenomény, alebo ich apriórne odmietnuť tvrdiac, že ide o negatívny cudzojazyčný (resp. cudzorodý kultúrny) vplyv.

Záver

Pri koncipovaní textu príspevku sme sa v súvislosti z vyjadrením rodu v slovenskom jazyku o. i. opierali o prácu Františka Miku *Rod, číslo a pád podstatných mien* (1962), pretože je to jedna z mála monografických publikácií, ktorá uspokojivo deskribuje rod v slovenčine. V práci sa uvedenej problematike venuje rozsah takmer 40 strán (s. 18 – 57), čo je v porovnaní s priestorom venovaným tejto téme v iných prácach naozaj neporovnateľné. V 60. rokoch 20. storočia sa však o rodovej problematike v (bývalom) Československu často (ak vôbec niekedy) nediskutovalo. Interdisciplinárne orientovaná monografická

² V amatérskych a záujmových združeniach dobrovoľných hasičov/požiarnikov možno stretnúť i ženy a dievčatá, ale aktívne toto povolanie nevykonávajú.

práca *Prezentovanie rodových rol a stereotypov vo vybraných učebniciach anglického jazyka* (Jesenská, 2009, 161 s.) predstavuje ďalší zdroj, z ktorého sme čerpali úvahy o rode a generickom maskulíne v slovenskom i anglickom jazyku. Odborná štúdia L. Urbancovej *Rodovo citlivá slovenčina – súčasný stav, možnosti jej tvorby a využitia* (2010, s. 558 – 569) poslúžila ako podpora v prospech používania rodovo citlivého jazyka a eliminácia generického maskulína tam, kde nie je bezprostredne nutné.

Pri anglickom rode sme sa opierali o dva relevantné a odbornej verejnosti známe zdroje, a sice o K. Haisa (1991, 514 s.) a L. Duškovú (1988, 676 s.), z ktorých sme čerpali najmä príklady.

Katégoria rodu je v slovenskom jazyku vnímaná najmä ako gramatická záležitosť, kým v anglickom jazyku ide predovšetkým o prirodzený rod. Avšak nie je tomu zakaždým tak. V slovenčine možno v niektorých prípadoch hovoriť o prirodzenom rode a v angličtine o gramatickom rode. Vyjadrenie kategórie rodu je tak špecifickou záležitosťou v oboch jazykoch.

LITERATÚRA

- DUŠKOVÁ, Libuše a kol.: *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha: Academia 1988. 676 s.
- HAIS, Karel: *Anglická gramatika*. Bratislava: SPN 1991. 514 s.
- JESENSKÁ, Petra: *Prezentovanie rodových rol a stereotypov vo vybraných učebniciach anglického jazyka*. Banská Bystrica: FHV UMB 2009. 161 s.
- McARTHUR, Tom (Ed.): *The Oxford Companion to the English Language. Abridged Edition*. (V texte pod skratkou *OCEL*) Oxford: Oxford University Press 1996. 1054 s.
- MIKO, František: *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Jazyk a reč*. Bratislava: Mladé letá 1984.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor 1993. 515 s.
- SPENDER, Dale: *Man Made Language*. London, Boston, Henley: Routledge and Kegan Paul 1980. 250 s.
- VALDROVÁ, Jana: *Je politická politik? O genderové stránce veřejného projevu*. Dostupné na: <http://padesatprocent.cz/cz/zpravodajstvi/je-politicka-politik-o-genderove-strance-verejneho-projevu> (26/03/2010)
- VRBOVÁ, Lenka: *Český jazyk jako nástroj nerovnoprávnosti žen a mužů*. In: ASPEKTin – feministický webzín. Dostupné na: http://www.aspekt.sk/aspekt_in.php?content=clanok&rubrika=25&IDclanok=254 (16/05/2008)
- URBANCOVÁ, Lujza: *Rodovo citlivá slovenčina – súčasný stav, možnosti jej tvorby a využitia*. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: FHV, 2010, s. 558 – 569.

Oravské goralské nárečia vo svetle kolonizácií a teórie jazykových kontaktov

Marcela Kapičáková – Szczerbová

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

1. Teória jazykových kontaktov a interferencia

Vývin jazyka závisí od rôznych vonkajších (mimojazykových), či vnútorných (jazykových) činiteľov, ktoré ho po celé storočia formovali. Tieto činitele mali vplyv na vývin slovenčiny i poľštiny. Slovensko-poľské jazykové kontakty sú najlepšie pozorovateľné predovšetkým v nárečiach, no neodkladáme bokom ani spisovné jazyky. Podľa F. Buffu (1971, s. 37) sa výsledky takéhoto pôsobenia prejavujú vo všetkých jazykových plánoch, predovšetkým však v lexikálnom, ale aj v gramatickom, najmä v systéme hláskoslovnom a tvaroslovnom.

Predtým, ako budeme venovať pozornosť goralským nárečiam, pozastavíme sa pri charakteristike základných otázok teórie jazykových kontaktov. U. Weinreich, autor monografie *Languages in Contact* (1953), ktorá je považovaná za klasickú prácu v oblasti jazykových kontaktov, rozlišuje dva základné termíny: jazykový kontakt¹ a interferencia². Teória jazykových kontaktov bola rozpracovaná na základe synchronného výskumu spisovných jazykov. No ako sa počas výskumov ukázalo, rovnako úspešne sa môže uplatniť aj v oblasti diachrónneho výskumu. J. Dudášová – Kriššáková (1993, s. 11) konštatuje, že „teória jazykových kontaktov však môže byť dobrým východiskom aj pri výskume interferencie na úrovni vzťahov medzi nárečiami, a to ako v synchronickom, tak aj v diachronickom priereze.“ Následné rozšírenie výskumu teórie jazykových kontaktov smerom k nespisovným útvarom jazyka umožňuje širšie chápanie pojmu jazykový kontakt. Jazykovedci sa zväčša zameriavali na opis štruktúry nárečí a problematike medzijazykových kontaktov sa dotýkali iba okrajovo. Často sa jazykové javy skúmali izolovane a nie ako súčasť konkrétnej jazykovej situácie, čiže si všimli iba jazykový aspekt, no chýbali aspekty napr. kultúrno-spoločenské, psychologické, historické a pod. Uvedeným nárokom v plnej miere zodpovedá teória jazykových kontaktov. J. Dudášová – Kriššáková (1993, s. 13) uvádza, že teória jazykových kontaktov na rozdiel od tradičných metód pristupuje k výskumu interferencie ako k zložitému jazykovému fenoménu, ktorý sa podobne ako iné

¹ Jazykový kontakt, ktorým v minulosti mu bol nadradený pojem miešanie jazykov, charakterizuje ako striedavé používanie dvoch alebo viacerých jazykov tou istou osobou, v dôsledku čoho vzniká medzi jazykmi vzájomné pôsobenie.

² Pod termínom interferencia rozumieme odchýlky od normy v reči dvojjazyčného individua, ktoré nastávajú v dôsledku jazykového kontaktu. Rozlišujeme dva typy interferencie – zjavná a skrytá, alebo priama a nepriama.

jazykové javy vyvíja v kontexte konkrétnych jazykových, sociologicko-kultúrnych a psychologických faktorov. Zároveň na rozdiel od tradičnej metódy skúma jazykové prvky, ktoré sa vyvinuli v dôsledku interferencie nie izolovane, ale ako súčasť konkrétneho jazykového systému. Napr. pri skúmaní interferencie na zvukovej rovine sa neporovnávajú jednotlivé fonémy, ale ich dištingtívne príznaky, na morfologickej rovine sa skúmajú nie jednotlivé morfémy, ale skúmajú sa zmeny vo vyjadrovaní gramatických kategórií jednotlivých súborov slov. Na lexikálnej rovine by sa mali jednotlivé zmeny sledovať na úrovni sémantických príznakov. Takýto prístup k výskumu interferencie vnesie do problematiky jazykových kontaktov medzi nárečiami nové poznatky a zistenia, ktoré budú na omnoho kvalitnejšej úrovni ako staršie pokusy.

2. Goralské nárečia

Goralské nárečia majú svoje miesto aj v slovenskej dialektológii a označujú nárečia poľského pôvodu. Sú to nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí na Spiši, Orave a Kysuciach a v enklávach na Liptove a západnom Gemeri. Podľa J. Dudášovej –Kriššákovej (1988, s. 113) goralské nárečia v týchto oblastiach netvorí jednoliaty dialekt, ale sa vnútorne členia na štyri skupiny: 1. spišské goralské nárečia, 2. oravské goralské nárečia, 3. kysucké goralské nárečia a 4. nárečia enkláv.

2.1. Goralské nárečové oblasti

K spišským a oravským goralským nárečiam, ktoré sa vydeľujú v rámci malopoľských nárečí, patria z jazykového a historického aspektu aj nárečia tých obcí, ktoré boli pripojené k Poľsku na základe mierovej konferencie, ktorá sa konala v Paríži 28. júla 1920.³ Nižšie uvedené obce boli až do uvedeného rozhodnutia vždy súčasťou Spišskej a Oravskej stolice, preto goralské nárečia v týchto oblastiach tvoria prirodzené kontinuum spišských a oravských nárečí na poľskej strane. Kysucké goralské nárečia tvoria prechodný typ medzi malopoľskými a sliezskymi nárečiami, ktorý vznikol premiešaním týchto nárečí. Poslednou samostatnou skupinou sú nárečia enkláv, ktoré sa vydeľujú iba zo synchronného hľadiska. Z diachrónneho hľadiska sú späté s oravskými (Huty, Malé Borové, Veľké Borové, Liptovská Lužná, Lom nad Rimavicou) a kysuckými (Pohorelá, Liptovská Teplička) goralskými nárečiami, medzi ktoré sa zaraďujú na základe jazykových a historických faktov.

Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí predstavujú istý jazykový filter, cez ktorý prenikali slovenské vplyvy aj do poľských nárečí,

³ Na Orave: Bukowina (1566); Chyżne (1607); Harkabuz (1593); Jablonka (1558); Lipnica Mała a Lipnica Wielka (1606); Orawka, Piekelnik a Podszkle (pred rokom 1588); Podsarnie (1567); Podwilk (1585); Zubrzyca Górna (1604), (Kavulják, 1955). Na Spiši: Czarna Góra (1590); Dursztyn (1429); Falsztyn (1471); Frydnam (1308); Jurgów (1545); Kacwin (1320); Łapszanka (1471); Krempachy (1439); Łapsze Niżne a Łapsze Wyżne (1340); Nowa Bieźa (1455); Niedzica (1320); Rzepiska (1590); Trybsz (1439), (Beňko, 1972).

boli studnicou šírenia a prenikania niektorých poľských vplyvov do slovenských nárečí.

Najväčšou a najstaršou goralskou nárečovou oblasťou je goralská oblasť na Spiši, pozostávajúca zo 48 obcí, ktoré zaberajú severozápadnú časť Spiša. Na slovenskom území leží 34 obcí, ktoré sú administratívne začlenené do okresov Poprad a Stará Ľubovňa. Z jazykového a zemepisného hľadiska sú spišské goralské nárečia delené na dve skupiny: severnú časť v Zamagurí a južnú časť v poriečí Popradu. Goralské nárečia v poriečí Popradu sa na základe podstatných jazykových zmien, ktoré vznikli v procese slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej a morfolologickej rovine zaraďujú do skupiny prechodných slovensko-poľských nárečí.

Goralská nárečová oblasť na Kysuciach je najmenšou oblasťou a z hľadiska osídlenia patrí k najmladším. Pozostáva z piatich obcí, ktoré ležia severne a východne od okresného mesta Čadca, do ktorého sa administratívne aj začleňuje. Táto nárečová oblasť je bohato jazykovo diferencovaná, pretože sa tu stýkali rôzne kolonizačné prúdy (od juhu na sever, zo severu na juh, z východu na západ, valašská kolonizácia od východu po hrebeňoch Karpát s osadníkmi tvoriacimi tzv. valašský živel).

Ďalšiu skupinu goralských nárečí na Slovensku predstavujú nárečia enkláv na strednom Slovensku. Skupinu tvorí päť enkláv, z toho tri sa nachádzajú na Liptove a dve na severozápadnom Gemeri. Najväčšiu enklávu ležiacu na rozhraní Oravy a Liptova predstavujú tri obce: Huty, Malé Borové a Veľké Borové, ktoré administratívne patria do okresu Liptovský Mikuláš. „Všetky obce vznikli v 16. storočí osídlením goralského obyvateľstva hornej Oravy okolo dvoch tamjších sklárskych hút. Tieto údaje potvrdzujú aj jazykové fakty, lebo nárečia všetkých troch obcí, ktoré tvoria jeden nárečový typ, si dodnes zachovali typické znaky oravských goralských nárečí, ako je mazurenie, forma 3.os. pl. slovíes: *oňi majq* atď.“ (Dudášová – Kriššáková, 1993, s. 28). Druhú enklávu na Liptove tvorí obec Liptovská Lužná, ktorá leží v západnej časti Nízkych Tatier. Obec bola založená v roku 1669 obsadením obyvateľstva z Oravského Veselého na hornej Orave. Aj napriek silnému slovakizovaniu sa tu zachovali podobné jazykové znaky ako vo vyššie spomínanej enkláve. Na rozhraní Liptova a Spiša sa nachádza tretia enkláva, Liptovská Teplička. Táto enkláva a spolu s ňou aj ďalšia enkláva, obec Pohorelá, predstavujú iný nárečový typ – malopoľsko-sliezsky. Poslednou enklávou je nárečie obce Lom nad Rimavicou, ktorá leží na severe Rimavskej doliny na Gemeri. Obec vznikla v roku 1799 ako posledná enkláva na strednom Slovensku a založili ju osadníci z hornej Oravy. Nárečie tejto enklávy si udržalo typické oravské črty: *mazurenie*, zmena *ch > k*, forma 3. os. pl. slovíes *oňi idq* a pod.

2.2. Oravské goralské nárečie

Goralská nárečová oblasť na Orave je v porovnaní so spišskou goralskou oblasťou omnoho menšia a mladšia. Tvorí ju dovedna 24 obcí (11 obcí na slo-

venskom a 13 obcí na poľskom území), ktoré ležia v oravskej západnej a severnej časti. Dve obce, Hladovka a Suchá Hora (tieto dve obce tvoria enklávu v slovenskom jazykovom prostredí), sú situované medzi slovenskými obcami v severovýchodnej časti strednej Oravy a od ostatných goralských obcí ich oddeľuje pás hornooravských a stredooravských nárečí. Administratívne sú goralské obce na slovenskej strane začlenené do okresu Tvrdošín a na poľskej strane do okresu Nowy Targ.

Ako oravské, tak aj spišské goralské nárečia ležia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí, s ktorým tvorili až do roku 1920 jeden zemepisný i jazykový celok. „Obidve skupiny si až doposiaľ udržali pôvodný poľský základ pomerne málo porušený a proces slovensko-poľskej interferencie ich zasiahol iba čiastočne. Príčiny spočívajú v tom, že nárečia v obidvoch oblastiach tvoria súvislé jazykové a zemepisné celky, preto prenikanie slovenských jazykových prvkov bolo menej intenzívne než v oblasti prechodných slovensko-poľských nárečí.“ (Dudášová – Kriššáková, 1993, s. 25). Toto konštatovanie sa však nevzťahuje na nárečie obce Hladovky a obce Suchej Hory, pretože tieto dve obce tvoria enklávu v slovenskom jazykovom prostredí. Zatiaľ čo nárečie Suchej Hory slovenským vplyvom odolávalo, nárečie Hladovky slovenským vplyvom podľahlo v značnej miere, a tak sa zároveň vyčlenilo zo skupiny oravských goralských nárečí. Poukázal na to aj M. Maľeckí (1935, s.49) a nárečie Hladovky zaradil medzi prechodné slovensko-poľské nárečia na základe podstatných zmien v hláskosloví a morfológii. Rozdiel medzi nárečiami na Orave a v Zamagurí spočíval v tom, že kým goralskú oblasť v Zamagurí oddeľoval od slovenských nárečí významný pás nemeckých dialektov, goralské nárečia na Orave mali bezprostredný súvis so slovenskými nárečiami na hornej a dolnej Orave. Tento fakt však nemal podstatnejší vplyv na vývin goralských nárečí. Podľa A. Habovštiaka (1958, s. 117 – 138) malo osídľovanie Oravy jednoliatejší charakter než osídľovanie Spiša, a preto je jazyková a etnická diferenciacia na Orave oveľa menšia než na Spiši. Pri osídľovaní Oravy dominoval stredoslovenský nárečový živel, postupujúci od juhu pozdĺž rieky Oravy, stretávajúci sa na hornej Orave s poľským živlom, postupujúcim od severu alebo od východu.⁴

Z načrtnutého prehľadu môžeme konštatovať, že vývin slovensko-poľských jazykových kontaktov neprebíhal vo všetkých goralských oblastiach jednotne, ale diferencovane. Spomenutá diferencovanosť bola podmienená odlišnými zemepisnými, kultúrnymi i sociálnymi faktormi v jednotlivých goralských oblastiach, ktoré sa podieľali na vzniku a formovaní slovensko-poľského bilin-gvizmu, taktiež aj slovensko-poľských jazykových kontaktov.

⁴ Priebeh kolonizácie goralských obcí na Orave: Jablonka 1558; Rabča 1564; Suchá Hora a Bukovina 1566; Srnie 1567, Podvlk 1585; Oravka, Oravská Polhora, Pekelník a Podsklie 1588; Harkabúz 1593; Hladovka 1598; Horná Zubrica 1604; Zákamenné 1615; Rabčice 1616; Oravské Veselé a Sihelné 1629; Mutné 1647; Novot' 1691; Oravská Lesná 1732.

2.3. Bilingvizmus a trilingvizmus v goralských nárečiach

J. Dudášová – Kriššáková (1993, s. 32) hovorí, že pre najstaršie a najnovšie obdobie slovensko-poľských jazykových kontaktov bol a je charakteristický jednotný typ bilingvizmu. Pre najstaršie obdobie predpokladá čiastočný bilingvizmus, ktorý sa v jednej časti goralských nárečových oblastí udržal až do nedávneho obdobia, kým v druhej časti veľmi skoro prerástol v úplný bilingvizmus.

Po sumarizácii názorov môžeme skonštatovať, že v oblastiach, v ktorých si goralské nárečia zachovali všetky výrazné črty poľského základu, sa najdlhšie udržal čiastočný bilingvizmus. Do úplného bilingvizmu prerástol až po roku 1918, kedy vznikli slovenské školy. Jednotný vývin slovensko-poľského bilingvizmu ako aj poľských jazykových kontaktov bol charakteristický pre goralské nárečové oblasti až do r. 1920. Ako už vyššie v texte spomíname, na základe rozhodnutia mierovej konferencie v Paríži z 28. júla 1920 časť severnej Oravy a severozápadného Spiša pripadla Poľsku. Práve na základe tohto rozhodnutia vznikla v uvedených oblastiach na poľskom území nová jazyková situácia, ktorá podnietila vznik a formovanie nových medzijazykových vzťahov. Jazykovú situáciu v goralských oblastiach, ktorú uvádzame v tabuľke, môžeme rozdeliť na dve obdobia, a to do roku 1920 a po roku 1920.

rok	jazykový vzťah	x-jazyčnosť
do roku 1920	goralské nárečia – spisovná slovenčina	bilingvizmus
po roku 1920	goralské nárečia – spisovná slovenčina – poľský jazyk	trilingvizmus

Z uvedeného vyplýva základný jazykový rozdiel medzi slovenskou a poľskou časťou Oravy a Spiša. Rozdiel bol podmienený nielen jazykovým faktorom, ale aj inými politickými, kultúrnymi, sociálnymi faktormi po roku 1920. Ak medzi relevantné faktory vonkajšej motivácie vývinu goralských nárečí patrili slovensko-poľské jazykové kontakty rodiace sa v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu, po roku 1920 nastupuje aj vonkajší vplyv poľského jazyka (poľských nárečí) na poľskej časti Oravy a Spiša. Po roku 1920 sa zrodila situácia, ktorá je možná iba na jazykovom pomedzí. Nárečia, ktoré sa vyvíjalo izolovane od akéhokoľvek vplyvu poľského jazyka (poľských nárečí), sa po roku 1920 dostáva do priameho kontaktu s poľským jazykom (poľskými nárečiami), s ktorými geneticky súvisia. Na základe tejto situácie pristupujú k tradičným slovensko-poľským jazykovým kontaktom nové medzijazykové kontakty, ktoré boli podmienkou pre vznik novej jazykovej interferencie. Goralské nárečia si na rozdiel od ostatných poľských nárečí zachovali nielen samostatný systém, ale aj odolnosť voči vonkajšiemu vplyvu spisovnej slovenčiny. A tak sa nám natisakajú do pozornosti dve tendencie, jednak ide o tendenciu k petrifikácii pôvodného vývinového stavu, na strane druhej stojí tendencia k vývinovej progresivnosti, ktorá bola podmienená vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Podľa viacerých autorov (Karaš, 1965; Dudášová – Kriššáková, 1988, 1993) v pôsobení týchto vývinových tendencií treba hľadať podstatu samostatného, nezávis-

lého systému goralských nárečí, čo tvorí dôležitú súčasť ich vývinového špecifika. Tým sa goralské nárečia vývinovo odlišujú od ostatných poľských nárečí, s ktorými geneticky súvisia, a zároveň sa vývinovo zblížujú so slovenskými nárečiami. Spomínaný stav charakterizujúci jazykovú situáciu na poľskom území Oravy a Spiša trval od roku 1920 do roku 1939. Obdobie v rokoch 1939 – 1945 je nielen z historického a kultúrneho, ale najmä jazykového aspektu pre nás zaujímavé, pretože sa podstatne mení situácia. Počas obdobia Slovenského štátu bola poľská časť Spiša a Oravy opäť pričlenená k Slovensku. Jazyková situácia počas tohto obdobia sa rozvíjala podobne ako v rokoch 1920 – 1939 v podmienkach trilingvizmu. Avšak nachádzame podstatný rozdiel v tom, že aktívna znalosť slovenského jazyka sa rozšírila na všetky vrstvy obyvateľstva, taktiež sa rozširovali sociálne funkcie slovenčiny na úkor goralských nárečí a poľského jazyka, čo umocňovalo vonkajší vplyv slovenských nárečí (slovenského jazyka). Môžeme zhodnotiť, že v rokoch 1939 – 1945 sa zintenzívnili rozvoj slovensko-poľských jazykových kontaktov aj slovensko-poľskej interferencie na poľskej časti Oravy a Spiša. V roku 1945 dochádza k opätovnej úprave hraníc a spomínané oblasti boli opäť pridelené k Poľsku. Poľská vláda priznala osobitný štatút slovenskej národnosti, čo viedlo k vydávaniu slovenskej tlače a k zriaďovaniu škôl s vyučovacím jazykom slovenským. Obdobie po roku 1945 charakterizujú intenzívne slovensko-poľské jazykové kontakty. Jazyková situácia sa aj po spomínanom roku vyvíjala v podmienkach trilingvizmu.

3. Národnouvedomovací proces goralského obyvateľstva

Goralské nárečia (na slovenskej a poľskej strane) sa nevyvíjali izolovane od slovenských nárečí, ale naopak vyvíjali sa v tesných kontaktoch, pretože s nimi teritoriálne súviseli a spájala ich systémová príbuznosť. Samozrejme aj vývin goralského obyvateľstva z aspektu historicko-spoločenského, kultúrneho, politického neprebíhal izolovane od dejín Slovenska a jeho národa, ale naopak ako jeho integrálna zložka.

Ak by sme sa zamysleli nad formovaním slovenského národného povedomia goralského obyvateľstva v spomínaných oblastiach na slovenskej i poľskej strane, tak je potrebné ich skúmanie v kontexte dejín slovenského národa. Kolonizácia goralských oblastí sa uskutočnila medzi 14. – 18. storočím. V tomto období sa sformovala slovenská národnosť a nesmiernu úlohu tu zohrávala popri češtine aj kultúrna západoslovenčina a kultúrna stredoslovenčina. Uvedené kultúrne interdialekty sa šírili do goralských oblastí v rekatalizačnom období (17. storočie), v ktorom platila zásada o používaní domáceho jazyka ako jazyka náboženských obradov. Podľa J. Štolca (1974, s. 65) zohrali nemalú úlohu v procese šírenia kultúrnej západoslovenčiny a kultúrnej stredoslovenčiny uvedené kultúrne interdialekty, pretože sa neprestali používať ako administratívny jazyk nižších orgánov ani v období zvýšeného používania latinčiny, nemčiny či maďarčiny v 17. – 19. stor. Národnouvedomovací proces slovenskej národnosti vyvrcholil v 2. pol. 18. stor., keď vznikli

prvé pokusy o kodifikáciu spisovnej slovenčiny. Toto obdobie bolo späté aj s činnosťou kamaldulských mníchov v Červenom Kláštore (1763), kde vznikol prvý pokus o kodifikáciu spisovnej slovenčiny s krátkou gramatikou v úvode od Romualda Hadbavného. Môžeme skonštatovať, že národnouvedomovací proces goralského obyvateľstva teda začal, ale aj skončil oveľa neskôr ako u slovenského obyvateľstva. V oboch prípadoch bol determinovaný rovnakými, alebo aspoň podobnými faktormi (politickými, kultúrnymi, spoločenskými). Aktívny a pasívny kolektívny bilingvizmus ako činiteľ tento proces urýchlil. „Ako aktívny, tak aj pasívny bilingvizmus pomáhali odstraňovať jedinú (jazykovú) bariéru medzi goralským a slovenským obyvateľstvom, ktoré vytváralo v priebehu celej histórie rovnaký typ materiálnej i duchovnej kultúry“ (Dudášová – Kriššáková, 1993, s. 39).

4. Štruktúra oravských goralských nárečí

Intenzívne slovensko-poľské jazykové kontakty v značnej miere urýchlili závažné zmeny vo fonologickej, lexikálnej i gramatickej rovine goralských nárečí. Oravské goralské nárečia sa vývinovo jednak priblížili k slovenským nárečiam, na strane druhej sa vývinovo vzdialili od genetiky súvisiacich poľských nárečí.

Základná vývinová tendencia vo fonologickom systéme oravských goralských nárečí, podmienená vonkajším vplyvom slovenských nárečí, je charakteristická ako tendencia k zjednodušovaniu. Proces slovensko-poľskej interferencie výraznejšie zasiahol iba konsonantický systém, kým vokalikálny systém odolával vonkajšiemu vplyvu slovenských nárečí. „Vývinové zmeny, ktoré prebiehajú v konsonantickom systéme goralských nárečí, spôsobujú zánik pôvodných ($r - \check{r} > r$) a vznik nových ($g - ch > g - h - ch$), resp. reštituovanie pôvodných ($\acute{c} - \check{z} > \acute{t} - \acute{d}$) opozícií, ako aj posuny v opozíciách niektorých konsonantov ($l - l > l - l', g - ch > g - h$)“ (Dudášová – Kriššáková, 1993, s. 120). Časť zmien ($g - ch > g - h, l - l > l / l'$) sa uskutočnila v tých goralských nárečiach (oravské goralské nárečia, spišské goralské nárečia v Zamagurí), ktoré odolávajú procesu slovensko-poľskej jazykovej interferencie.

Goralské nárečia sa z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov výrazne členia na dve skupiny. Tieto dve skupiny tvoria bipolárnu opozíciu. V prvej skupine sa nachádzajú okrem iných nárečí (spišské goralské nárečia v Zamagurí, Jablonka, Ždiar, Lendak, Pilhov, Kače, Skalité na Kysuciach) oravské goralské nárečia (okrem Hladovky). Táto skupina bola procesom slovensko-poľskej interferencie zasiahnutá iba čiastočne a systémové javy výraznejšie neovplyvnili ich pôvodný poľský základ. Vonkajšiemu vplyvu slovenských nárečí najlepšie odolávali oravské goralské nárečia na slovenskej strane. V oravských goralských nárečiach na slovenskom území sa udržali aj také črty (yo > o, g - ch > g - h, tvary typu *gebem*), ktoré ustúpili nielen vo všetkých goralských nárečiach, ale aj v spišských, podhalských a oravských goralských nárečiach na poľskej strane. V druhej skupine sa nachádzajú goralské nárečia (nárečia enkláv,

spišské goralské nárečia v doline Popradu, kysucké goralské nárečia, Hladovka na Orave), ktorých pôvodný poľský základ bol v dôsledku slovensko-poľských jazykových kontaktov podstatným spôsobom pozmenený. Tieto dve skupiny goralských nárečí odrážajú postupný, zložitý a diferencovaný proces slovensko-poľskej interferencie.

R. Krajčovič (1988, s. 255) prízvukuje slovensko-poľské jazykové kontakty odzrkadľujúce sa na celej jazykovej výstavbe nárečia a špecifikuje jeho hlavné znaky. Hovorí, že v areáli sa vyskytujú rezíduá praslovanského (ďalej len psl.) vývinu slovenčiny západoslovanského i nezápadoslovanského pôvodu. V celom areáli sa vyskytujú prípady *rat-*, *lat-* (ražeň, lakeť), ale psl. *dl*, *tl* je zachované. V nominatívne plurálu (ďalej len nom.pl.) sú tvary so *s* za psl. *ch'* (ženisi), ale v 3. osobe (ďalej len os.) pl. od slovesa *byť* je tu tvar *su*. V inštrumentáli singuláru (ďalej len inštr. sg.) je tvar *so ženof*, no jeho výskyt je narušený enklávou tvaru *ženom*. V adjektívnej (ďalej len adj.) flexii popri tvare *dobro* v nom. a akuzatívne (ďalej len ak.) sg. je tvar *dobre* (dobre d'jeť'a). Za silný *ɤ* je vokál *e* popri *o* (*pjatek*, ale *von*). Vokalizmus nárečia má len krátke vokály (*a*, *o* – *e*, *u* – *i*). Spisovné *ä* je nahradené *a*, *e* (*pjata*, *mjaso*) s enklávou *e* (*peta*, *meso*). Spisovné slabičné *l* je nahradené v niektorých prípadoch *lu* (*dľuho*, *jabľuko*). Neutralizácia *v* → *f* sa na rozdiel od ostatných goralských nárečí v oravskom goralskom nárečí realizuje dôsledne (*fteďi*, *hňef*, *sl'ifka*, *sinof*, *ženof a pod.*). V oravskom goralskom nárečí sa nenachádzajú zdvojené konsonanty (*mjaki*, *preca*) a je častý výskyt zoskupenie *pernica* + *j* (*pjata*, *mjaso*, *zarabjať*), ale aj *kj*, *gj* (*kjadit'*, *gjaťi*).

5. Autori a práce o oravských goralských nárečiach

Prvé informácie o goralských nárečiach priniesol A. V. Šembera vo svojej monografii *Základy dialektologie československé* (1984). Hlavný prínos informácií kotví vo vymedzení slovensko-poľskej jazykovej hranici, zo stručnej charakteristiky o nárečiach (oravských a kysuckých). Na prácu A. V. Šemberu nadviazal J. Polívka v štúdiu *Polština v horní stolici Oravské* (1885). Jeho štúdia je hodnotným príspevkom k dejinám oravských goralských nárečí.

K hlbšiemu poznaniu goralských nárečí na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí na Spiši, Orave, Kysuciach a v enklávach prispeli aj poľski bádatelia. M. Małecký si zaslúžil uznanie dlhoročnými výskumnými aktivitami, ktoré publikoval v monografiách *Atlas jezykowy polskiego Podkarpacia* (1934) a *Język polski na południe od Karpat* (1938). Otázkam vplyvu slovenských nárečí na goralské nárečia sa venoval v štúdiu *O wpływie słowackim na polskie gwary na Orawie* (1935). Na prácu M. Małeckého nadviazali M. Karaś, Z. Sobjerajski, A. Zaręba a Z. Stieber, ktorí jeho práce doplnili, spresnili a rozšírili. Oravským goralským nárečiam sa spomedzi spomínaných pokračovateľov venoval najmä M. Karaś v monografii *Polskie dialekty Orawy* (1965). Antroponomastickej problematike sa venuje T. Golembiowska v publikáciách *Terenowe nazwy Orawskie* a *Antroponomastika Orawy*.

Oravským goralským nárečiam venovali pozornosť aj slovenskí autori. A. Habovštiak venoval svoju pozornosť oravským goralským nárečiam niekoľko desaťročí a priniesol pestrú paletu publikácií, štúdií a monografií viažucich sa k tejto problematike: *Oravské nárečia* (1965), *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia* (1958), *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov* (1958), *K lexikálnej hranici stredoslovenských, západoslovenských a východoslovenských nárečí* (1969). V súčasnosti sa venuje výskumu goralských nárečí aj J. Dudášová – Kriššáková. Monografia *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských kontaktov na fonologickej rovine)* (1993), ktorá je v súčasnosti podľa P. Žiga (1995, s. 76) jednou z najhodnotnejších prác v oblasti teórie jazykovej interferencie, dialektológie a metodológie.

LITERATÚRA

- BEŇKO, Ján: *Osídlenie oblasti*. In: Zamagurie. Národopisná monografia oblasti. Poprad: OK ONV 1972, s. 15 – 33.
- BUFFA, Ferdinand: *O vzájomných slovensko-poľských jazykových vplyvoch*. In: Studia Academica Slovaca. 5. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1976, s. 34 – 48.
- DUDÁŠOVÁ- KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *O goralských nárečiach z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov*. In: Studia Academica Slovaca, 11. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1982, s. 235 – 249.
- DUDÁŠOVÁ- KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí*. In: Slováci v zahraničí. 14. Red. F. Bielik – C. Baláž. Martin: Matica slovenská. 1988, s. 112 – 132.
- DUDÁŠOVÁ- KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Goralské nárečia z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov*. In: Spišská Stará Ves a Zamagurie. Red. M. Griger. Vlastivedný zborník. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1988, s. 146 – 151.
- DUDÁŠOVÁ- KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Goralské nárečia*. (Odras slovensko-poľských kontaktov na fonologickej rovine.) Bratislava: Veda 1993, 176 s.
- DUDÁŠOVÁ- KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Goralské nárečia, ich vývin a dnešný stav*. In: Slavica Slovaca, č. 28, 1993, s. 165 – 170.
- DUDÁŠOVÁ- KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Goralské nárečia*. (Poznámky na okraj hesla v Encyklopédii jazykovedy.) In: Slovenská reč, č. 60, 1995, s. 92 – 101.
- GOČAL, Karol: *Goralské nárečie*. [online. 1.11.2010] Dostupné na <http://www.goralske-narecie.estranky.sk/>
- GRÍGEL, Marián: *Goralské nárečia. Slovník*. Námestovo: ICN 2003, 460 s.
- HABOVŠTIK, Anton: *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov*. In: Jazykovedný časopis. č. 9, 1958, s. 117 – 138.
- KARAŚ, Mieczysław: *Polskie dialekty Orawy. Cz. I. Fonologia i Fonetyka*. Krakow: Uniwersytet Jagielloński 1964, 194 s.
- KAVULJÁK, Andrej: *Historický miestopis Oravy*. Bratislava 1955.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. 1.vyd. Bratislava: SPN. 1988, 344 s.
- MALECKI, Mieczysław: *O wplywie slowackim na polskie gwary na Orawie*. In: Sborník Matice slovenskej. 13. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská 1935, s. 44 – 52.

- PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: SPN 1971. 132 s.
- ŠTOLC, Jozef: *Slovensko-poľské pomedzie a jeho výskum*. In: Jazykovedný časopis, č. 25, 1974, s. 60 – 70.
- ŽIGO, Pavol: *Dudášová–Kriššáková, J.: Goralské nárečia*. (recenzia) In: Slavica Slovaca, č. 30, 1995, s. 76 – 78.

Grafológia ako súčasť vyučovania slovenského jazyka

Silvia Kaščáková

Katedra katechetiky a praktickej teológie
Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity, Ružomberok

Pri špecifikácii pojmu grafológia v pedagogickej praxi sa opierame o názory Jozefa Mistrika (1982), podľa ktorého ide o interdisciplinárnu vednú oblasť, úzko súvisiacu s psychológiou i jazykovedou. Svojimi metódami sa v minulosti viac prikláňala k psychológii, ale „...dnes ju oprávnené môže pokladať aj za jednu z oblastí lingvistiky“ (s. 7). Toto tvrdenie považujeme za veľmi dôležité, aj keď grafológia zostáva hraničnou disciplínou. Nemôžeme ju začleniť ani do psychológie, ani do jazykovedy. Často sa pre ňu zvýši miesto len medzi amatérskymi a šarlatánskymi pokusmi „vyveštit“ charakter a povahu človeka. My budeme na grafológiu nazerať z jazykovedného hľadiska ako na diagnostickú metódu, ktorá pomáha odhaľovať osobnosť pisateľa – žiaka. Nemáme na mysli výpočet jeho vlastností a všetkých schopností. Zaujímame sa o grafológiu, ktorá odzrkadľuje celú štruktúru, dynamiku i vzťahy človeka. Grafológia podľa J. Mistrika skúma a analyzuje grafické prejavy: „Písomné prejavy signalizujú niektoré črty charakteru, ale niekedy aj psychiatricky významné (napríklad neurotické) zmeny reaktivity, alebo intelektuálnu úroveň človeka, jeho nálady, sociálne zaradenie, vek, vzdelanie a mnohé ďalšie charakteristické alebo charakterové danosti. Písmo je jednou z tváří človeka“ (Mistrik, 1982, s. 7).

Okrajovo sa grafológia okrem psychológie dotýka aj medicíny, pedagogiky a kriminalistiky (porov. Mistrik, 1982, s. 7). Práve pedagogika môže v hojnej miere využiť jej bohatstvo. Mnohí pedagógovia pôsobiaci na základných ale i stredných školách na Slovensku zápasia s množstvom práce alebo s takými pracovnými podmienkami (napríklad vysoký počet žiakov v triede), ktoré paradoxne odpútavajú ich pozornosť od osobnosti žiaka. Je preto náročné a veľmi nepravdepodobné, že sa pedagógovi podarí individuálne priblížiť ku každému žiakovi a pracovať s každým osobitne. V súčasnej školskej terminológii je aktuálnym pojmom kompetencia, inak nazvaná aj spôsobilosť, ktorá je chápaná ako „preukázaná schopnosť využívať vedomosti, zručnosti, postoje, hodnotová orientácia a iné spôsobilosti na predvedenie a vykonávanie funkcií podľa daných štandardov v práci, pri štúdiu, v osobnom a odbornom rozvoji jedinca a pri jeho aktívnom zapojení sa do spoločnosti, v budúcom uplatnení sa v pracovnom a mimopracovnom živote a pre jeho ďalšie vzdelávanie“ (Zákon NR SR 245/2008 § 2 pís. t). Toto ponímanie kompetencie sa týka žiaka, ale kompetencie sa týkajú aj pedagogickej profesie: „Profesijné kompetencie sú preukázateľné spôsobilosti potrebné na kvalifikovaný výkon pedagogickej činnosti alebo kvalifikovaný výkon odbornej činnosti“ (Zákon NR SR 317/2009 § 2 pís. b). Kompeten-

cie učiteľa súvisia s umením úspešne vyučovať aj vychovávať a to v sebe zahŕňa nielen problematiku znalosti učiva, plánovanie a organizovanie vyučovania (hodiny), prípravu učebne a pomôcok, ale aj poznanie žiakov, spôsob kladenia otázok a hodnotenie študijných výsledkov žiakov (Šarníková, 2009, s. 335).

Ústne skúšanie aj verbálne poznávanie žiaka pedagógom je dôležité, ale ak je náročné ho realizovať, ponúka pomoc práve grafológia. Je jedným z prostriedkov, ktorým možno vstúpiť do vnútorného sveta žiaka a zamerať sa na jeho vnútorné stránky a vlastnosti. Pomôže spoznať jeho temperament, charakter, vôľu atď. Písomný prejav oznamuje obsahy a významy, pomáha dorozumievať sa s inými a prijímať a spracúvať informácie. „Ľudia sú schopní grafickými znakmi (písmom) alebo obrazmi vyjadriť pocity, uchovať či odovzdať myšlienku, posolstvo. Ich prejav potom vykazuje i estetické a etické kvality“ (Doležalová, 2010, s. 9).

Písanie je náročná činnosť a príprava na jeho osvojenie je dlhodobá záležitosť. S prípravou sa začína už pred vstupom do školy a je zameraná na rozvoj všetkých predpokladov naučiť sa čítať a písať. Žiak sa učí čítať a písať na vyučovaní v škole a tieto činnosti stále zdokonaľuje, aby boli funkčné a zodpovedali požiadavkám života v spoločnosti. Keďže grafológia pracuje s písmom, práve učiteľa jazykov, (my vyberáme slovenský jazyk), z nej môžu najviac vyťažiť. Učiteľ slovenského jazyka prichádza do častého kontaktu s textom a pozná rukopis jednotlivých žiakov.

Na prvom stupni základnej školy sa učiteľa snažia o to, aby žiaci písali úhľadne a aby sa tvary písmen čo najviac podobali predpísanej norme. Nacvičujú izolované tvary, potom ich spájajú do slabikových skupín, do slov a viet. Žiaci postupne nadobúdajú zručnosť. „Predpokladom na splnenie tohto cieľa je automatizácia písacieho pohybu, s čím úzko súvisí i schopnosť písať čitateľne, úhľadne a primerane rýchlo za pomoci zrakovej a pohybovej kontroly“ (Šupšáková, 1998, s. 95). Napriek spomínanej automatizácii môžeme už v ranom veku dieťaťa hovoriť o jedinečnosti písma. Dieťa vie súvisle písať vo veku 7 rokov, ale už v štádiu napodobňovania sa uňho prejavujú svojské, osobitné črty, „dané vrodenými neurofyziologickými individuálnymi zvláštnosťami človeka, ktoré sú navyše modifikované súborom vonkajších vplyvov, ale prípadne aj poškodením centrálného nervového systému“ (Mistrík, 1982, s. 27).

Výrazná zmena nastáva neskôr, pri zdokonaľovaní jednotlivých tvarov písmen, keď dochádza k ustálenej podobe. Jedinečné a svojské tvary písmen sú potom, aj napriek zmenám vo vývoji človeka, čitateľné aj v dospelosti. Práve preto môžu grafológiu komplexnejšie a s väčšou presnosťou využiť učiteľa na druhom stupni základných škôl a učiteľa na stredných školách. Učiteľa na druhom stupni sa už nezaoberajú tvarmi písmen, ich úlohou je skôr rozbor textov alebo slohových písomných prác.

Rukopis ponúka pedagógovi celé spektrum vzácnych, doteraz neznámych informácií o svojich žiakoch. Odhalí vlastnosti žiaka, ktoré neboli evidentné a vo výchovno-vzdelávacom procese ťažko spozorovateľné, napríklad, ak je

žiak veľmi tichý a uzavretý. Je zrkadlom jeho osobnosti a odráža informácie o jeho inteligencii, vzdelaní, ale i charaktere. Ukazuje obraz telesného a duševného zdravia. Učiteľ slovenského jazyka, triedny učiteľ aj výchovný poradca sa môže grafológiou inšpirovať a môže mu pomôcť pri zaraďovaní žiakov do špeciálnych tried, záujmových útvarov, aj pri výbere ďalšieho vzdelávania či pri výbere povolania.

Písmo poskytuje grafologické znaky, ktoré sú čitateľné vzhľadom na povahové črty a danosti pisateľa. Skúmanie písma prostredníctvom týchto znakov môže byť veľkým prínosom vo výchovno-vzdelávacom procese. Je potrebné naučiť sa tieto znaky vyhľadávať, rozpoznávať a priraďovať im psychoanalytické znaky.

Význam grafológie môže spočívať aj v identifikácii tvorivých alebo netvorivých žiakov. Ak učiteľ včas identifikuje takých žiakov, spozná ich charakterové črty, správne posúdi a predvída prejavy napr. problémového správania. Počíta s niektorými ťažkosťami, ktoré sa môžu vo vyučovacom procese vyskytnúť a vie predpokladaný cieľ hodiny usmerniť tak, aby nebol podstatným spôsobom narušený. Tvorivého žiaka zasa usmerňuje a posilňuje v tvorivosti. Grafológia slúži ako prvý signál, ktorý pomôže pedagógovi podporiť domnienku o určitom druhu problémového správania alebo inej výraznej osobnostnej čрте, talente a pod.

Cieľom grafológie nie je presné identifikovanie a overovanie chorobných stavov človeka. Zaujímavé výsledky sa môžu dosiahnuť pri skúmaní drogového závislých ľudí, zajakavosti, strachu, strese aj únave, s ktorými pedagóg počas práce so žiakmi prichádza do kontaktu. „Je zaujímavé, že zajakavosť (balbuties) ako porucha reči nemá odraz v písanom prejave. Zajakavý človek totiž píše plynule, neopakuje časti slova“ (Mistrík, 1982, s. 24). Písmo odhalí znaky a symptómy chorôb, o ktorých učiteľ nemusel z rôznych príčin vedieť. Grafológia môže odкрыť len časť, len príznaky možného budúceho správania, napríklad extrémne napätie alebo násilnícke tendencie. Písmo môže prezrádzať emocionálnu izolovanosť, nezrelosť, nízky stupeň tolerancie a podobne.

Ak učiteľ, ktorý preskúmal a odhalil niektoré grafologické znaky, zvolí správnu metódu, môže so žiakom veľmi úspešne pracovať. Učiteľ potom môže používať iné metódy a postupy. Ak chceme grafológiu aplikovať do výchovno-vzdelávacieho procesu, je dôležité súčasne uplatňovať aj poznatky z psychológie a pedagogiky. Grafológ, ktorý je skutočným odborníkom musí mať okrem týchto spomenutých znalostí aj vedomosti zo sociológie, filológie a z medicíny.

Pedagógom, ktorí by sa – napriek opísanej náročnosti zvládnuť grafológiu v školskom vyučovaní – rozhodli zaoberať sa touto problematikou podrobnejšie, odporúčame do pozornosti knihu nestora slovenskej grafológie. Je ním, už spomínaný, univerzitný profesor Jozef Mistrík. Vydal niekoľko odborných a populárno-náučných kníh k danej problematike: *Kurz grafológie* (1995) a *Grafológia* (1982). Na Slovensku rozvíja svoju činnosť *Slovenská grafologická spoločnosť*, ktorá vznikla v roku 1992, sídli v Žiline a vydáva časopis *Gra-*

fológ. Bohatú ponuku kníh dopĺňa zahraničná literatúra, spomenieme napríklad knihu I. Bertla *Grafologie v pedagogické praxi* (2009).

Slovenský jazyk je vyučovacím predmetom, ktorý sa dostáva do najužšieho kontaktu s písomnými prejavmi žiakov. Ak si učiteľ uvedomí, že uplatňovanie poznatkov z grafológie mu prinesie významné informácie z hľadiska jeho pedagogickej práce, môže zlepšiť plánovanie i vedenie tvorivých úloh v triede. Písmo žiaka, motorika písma, ale aj psychika žiaka sa stále vyvíja, a na to treba zabúdať. Krátky kurz grafológie, ktorý podnikneme s literatúrou, hoci odbornou, nás ešte neopravňuje k verdiktom a jednoznačnej diagnostike. Mohli by sme ponúknuť iba unáhlené závery a sami by sme grafológiu ako serióznu vedu popreli. Znalosť grafologických znakov písma nás ma viesť k takým poznatkom, ktoré pre nás budú vhodnou pomôckou pre orientáciu v profesionálnej pedagogickej praxi. „Možno uzavrieť, že grafológia je dnes exaktná veda o písme a písaní vo vzťahu k individuálnym vlastnostiam pisateľa. Založená je na tom, že akt písania je eminentne mozgová činnosť psychologicky reprezentujúca a determinujúca jedinečnosť individuality pisateľa“ (Mistrík, 1982, s. 19).

LITERATÚRA

- BERTL, Ivan: *Grafologie v pedagogické praxi*. Praha: Triton 2009. 148 s.
- DOLEŽALOVÁ, Jana: *Rozvoj motoriky v projektech*. Praha: Portál 2010. 168 s.
- FISHEROVÁ, Vladka – ČEŠKOVÁ, Dana: *Grafologie*. Praha: Grada Publishing, a.s. 2004. 204 s.
- LIPNICKÁ, Milena: *Rozvoj grafomotoriky a podpora psaní*. Praha: Portál 2007. 62 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Grafológia*. Bratislava: Obzor 1982. 199 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Kurz grafológie*. 1. vyd. Bratislava: Fortuna 1995. 158 s.
- ŠARNÍKOVÁ, Gabriela: *Kompetencie a ich miesto vo vzdelávaní*. In *Tradicie a inovácie vo vzdelávaní modernej generácie učiteľov*. Ed. I. Krupová, I. – Akimjaková. B. Ružomberok: PF KU – Inštitút Juraja Páleša v Levoči 2009, s. 332 – 338.
- ŠUPŠÁKOVÁ, Božena: *Písmo a písanie*. Bratislava: UK 1998. 219 s.
- Zákon NR SR 245/2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov
- História grafológie*. In. <http://www.grafologia.sk/> (01.10.2010)

Živé osobné mená a pomenovacie modely v triede svobodných v Černochovom Vrchu (Černochoh Vrch, Drgoňova dolina, Durcova dolina)

Miroslav Kazík

Katedra slovenského jazyka a literatúry,
Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Nasledujúci príspevok nadväzuje na štúdiu o živých menách v triede ženatých mužov a vydatých žien v Černochovom Vrchu a prináša fakty o živých menách v ďalšej triede tejto staroturianskej časti.

V Černochovom Vrchu je v triede slobodných 75 osôb so živým menom (66 pomenovacích jednotiek) a tieto osoby majú spolu 96 živých osobných mien (64 mužských, 29 ženských a 2 zmiešané):

Černochoh Vrch – počet slobodných so ŽM 21 (počet jednotiek 19 /Jakub a Tibor Galandákovci a Vladislav a Jaroslav Pilekovci tvoria celky pre pomenovanie/) (17 slobodných mužov /15 pomenovacích jednotiek/, 4 slobodné ženy), počet ŽM 25 (20 ŽM mužov a 5 ŽM žien) (Pavla a Jaroslava Gavačovcov volajú spoločným ŽM a u Jaroslava Gavača sme zachytili aj jedno individuálne ŽM, Vladislava a Jaroslava Pilekovcov nazývajú spoločne *Pilkovi sinové*).

Drgoňova dolina – počet slobodných so ŽM 39 (počet pomenovacích jednotiek 33 – súrodenci Dušan a Alena Chudíkovci tvoria jednu pomenováciu jednotku, sestry Katarína, Zuzana a Veronika Robekové jednu jednotku a súrodenci Peter, Jana, Barbora a Anna Stančíkovci jednu jednotku) (22 slobodných mužov a 17 slobodných žien), počet ŽM 51 (34 ŽM mužov /z toho 2 sú ŽM kolektívne mužov a žien/ a 18 ŽM žien /z toho sú 3 kolektívne, pričom je jedno pre pomenovanie ženského kolektívu a dve sú zmiešané/, teda 32 mužských, 16 ženských a 2 zmiešané).

Durcova dolina – počet slobodných so ŽM 15 (počet jednotiek 14 – súrodenci Matúš a Michal Míkulcovci tvoria jednu pomenováciu jednotku) (10 slobodných mužov a 5 slobodných žien), počet ŽM 20 (12 ŽM slobodných mužov a 8 ŽM slobodných dievčat) (Ján a Milan Klimáčkovci majú každý svoje ŽM a okrem toho spoločné ŽM, Petra a Radka Tomkové majú tiež svoje vlastné ŽM a ešte aj spoločné ŽM, Eva, Petra a Jana Vaškové majú vlastné ŽM a jedno spoločné ŽM).

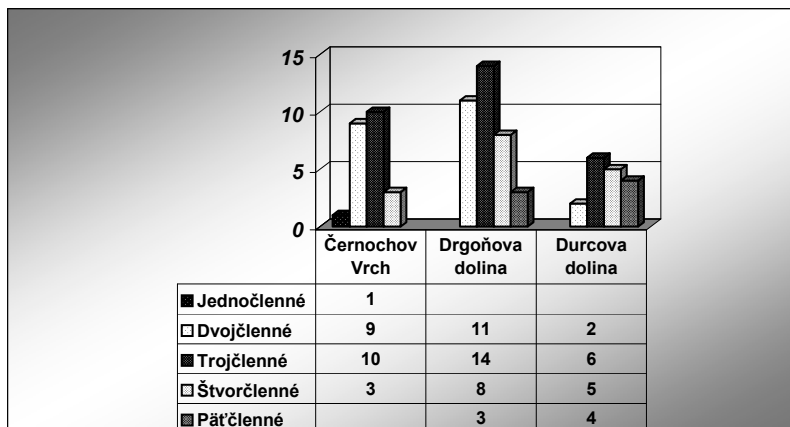
Hodnota frekvenčného kvocientu je pre triedu slobodných celej kopaničiarskej osady Černochoh Vrch 1,28 (1,45). Frekvenčný kvocient pre Černochoh Vrch je 1,2 (1,32), pre Drgoňovu dolinu 1,31 (1,55) a pre Durcovu dolinu 1,33 (1,42 pre pomenovacie jednotky).

V triede svobodných jednočlenné v Černochovom Vrchu sú 1 model a 1 živé meno, v Drgoňovej doline a v Durcovej doline nie sú, dvojčlenné v Černochovom Vrchu je 9 modelov a 10 živých mien, v Drgoňovej doline 11 modelov, 20 mien, v Durcovej doline 2 modely a 2 mená, trojčlenné v Černochovom Vrchu je 10 modelov a 11 živých mien, v Drgoňovej doline 14 modelov, 17 mien, v Durcovej doline 6 modelov a 6 mien, štvorčlenné v Černochovom Vrchu sú 3 modely a 3 živé mená, v Drgoňovej doline 8 modelov, 9 mien, v Durcovej doline 5 modelov a 8 mien, päťčlenné v Černochovom Vrchu nie sú žiadne modely a živé mená, v Drgoňovej doline 3 modely a 5 mien, v Durcovej doline 4 modely a 4 mená.

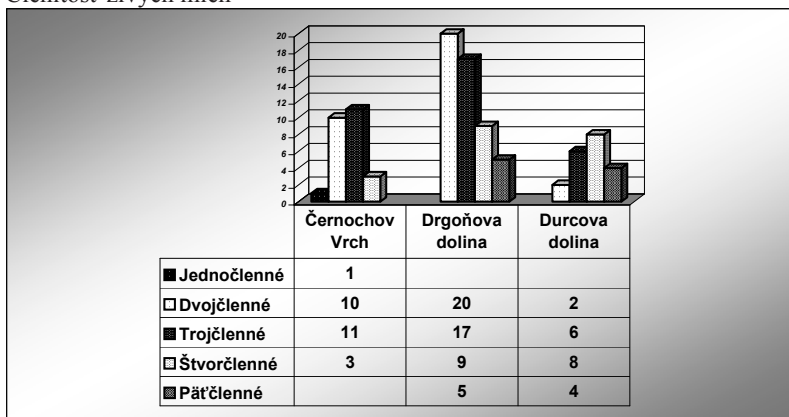
V celej kopaničiarskej časti Černochoh Vrch sú modely: jednočlenný 1, dvojčlenných 16, trojčlenných 28, štvorčlenných 16, päťčlenných 7. Prehľad členitosti ŽM v celej osade:

Jednočlenné	1
Dvojčlenné	32
Trojčlenné	34
Štvorčlenné	20
Päťčlenné	9

Členitosť pomenovacích modelov

Členitosť živých mien

V Černochovom Vrchu sú najfrekvencovanejšie trojčlenné (10, čo je 43,5 %) a dvojčlenné pomenovacie modely (9, čo je 39 %), tvoria takmer 83 % všetkých modelov v triede slobodných Černochoh Vrchu. Podobný stav je pri členitosti živých mien, lebo väčšina modelov má frekvenciu 1. Trojčlenné a dvojčlenné živé mená predstavujú 84 % živých mien. V Drgoňovej doline prevládajú trojčlenné (takmer 39 %) a dvojčlenné modely (takmer 31 %), relatívne časté sú štvorčlenné (vyše 22 %). Zo živých mien sú to dvojčlenné (vyše 39 %) a trojčlenné živé mená (vyše 33 %). Trojčlenné modely dominujú aj v Durcovej doline (35 %), kde majú taktiež vysoké percentuálne zastúpenie štvorčlenné (29 %) a päťčlenné (23 %) modely. Zo živých mien ide o štvorčlenné (40 %) a trojčlenné (30 %) živé mená. V Černochovom Vrchu a Drgoňovej doline časté dvojčlenné živé mená sú v Durcovej doline minimálne (2, čo je 10 %). (Jednočlenné modely a živé mená sme nezachytili v Drgoňovej a Durcovej doline a päťčlenné v Černochovom Vrchu.)

Celkovo sú v staroturianskej kopaničiarskej osade Černochoh Vrch v triede slobodných najčastejšie trojčlenné (34, vyše 35 %) a dvojčlenné živé osobné mená (32 mien) (vyše 33 %). Časté sú štvorčlenné živé mená (20, čo je takmer 21 %). Päťčlenné živé osobné mená (9) predstavujú niečo vyše 9 %, jednočlenné živé osobné meno 1 %.

Modelov je spolu v Černochovom Vrchu 23, v Drgoňovej doline 36, v Durcovej doline 17 a v celej kopaničiarskej časti Černochoh Vrch 68. 51 modelov má frekvenciu 1 (jednočlenné modely 1, dvojčlenné modely 9, trojčlenné modely 23, štvorčlenné modely 13, päťčlenné modely 5), čo je 75 % modelov. Živé osobné mená najfrekvencovanejšieho modelu $K + P_1 = RMD$ tvoria 7,29 % všetkých živých osobných mien v triede slobodných v osadách Černochoh Vrchu.

Distribúciu pomenovacích modelov tvorí podiel počtu živých mien a počtu pomenovacích modelov. Pre Černochoh Vrch predstavuje hodnotu 1,09, pre Drgoňovu dolinu 1,42, pre Durcovu dolinu 1,18 a pre celú osadu 1,41.

Členitosť živých osobných mien (určuje koľko členov má priemerne živé osobné meno) je v Černochovom Vrchu 2,64, v Drgoňovej doline 2,98, v Durcovej doline 3,7, v celej osade 3,04.

Pomer funkčných členov využitých v pomenovacích modeloch a počtu pomenovacích modelov je v Černochovom Vrchu 2,65, v Drgoňovej doline 3,03, v Durcovej doline 3,65, v celej osade 3,18.

Rodné (krstné) meno

V triede slobodných v Černochovom Vrchu sa medzi jednočlennými modelmi nachádza len jeden model s funkčným členom krstné meno. Jednočlenné živé osobné meno s rodným menom je jedno. Medzi dvojčlennými modelmi je 8 modelov s FČ K. Dvojčlenných živých osobných mien je 23 a krstných mien v nich je 23. Medzi trojčlennými modelmi je 26 modelov s FČ K, z toho jeden model obsahuje dva FČ K. Trojčlenných živých osobných mien je 32 a krstných mien v nich je 33. Medzi štvorčlennými modelmi je 16 modelov s FČ K, z toho 4 modely obsahujú dva FČ K a 1 model tri FČ K. Štvorčlenných živých mien je 20 s 27 K. Medzi päťčlennými modelmi je 7 modelov s FČ K, z toho 5 modelov je s 2 FČ K a 1 model s 3 FČ K. Päťčlenných živých osobných mien je 9 s 18 K.

Rodné meno ako FČ v modeloch a živých menách

FČ	V jedno- členných	V dvoj- členných	V troj- členných	V štvor- členných	V päť- členných	Spolu
K	-	1/2	-	2/5	2/2	5/9
<u>K</u>	1/1	6/20	10/14	6/7	3/4	26/46
<K>	-	-	1/1	1/1	-	2/2
K ₁	-	1/1	2/2	2/2	1/1	6/6
<u>K</u> ₁	-	-	10/12	4/4	3/5	17/21
<K> ₁	-	-	1/1	2/2	-	3/3
K ₁₁	-	-	3/3	1/1	1/1	5/5
<u>K</u> ₁₁	-	-	-	3/3	3/4	6/7
<u>K</u> ₄	-	-	-	-	1/1	1/1
K ₄₄	-	-	-	1/2	-	1/2
Spolu	1/1	8/23	27/33	22/27	14/18	72/102

V živých menách sa používajú častejšie rodné mená v hypokoristickej podobe (75) než rodné mená v úradnej podobe (22), mená v nárečovej podobe sú zastúpené minimálne (5). Priame pomenovanie v rodných menách (57) len mierne prevláda nad rodnými menami príbuzných (45). Z rodných mien príbuzných je najčastejší funkčný člen rodné meno podľa otca (takmer 67 %), nasleduje rodné meno matky (takmer 27 %), objavujú sa ešte rodné mená starej matky a starého otca.

V ôsmych živých osobných menách slobodných v Černochovom Vrchu (a v šiestich modeloch) sa vyskytuje rodné (krstné) meno dvakrát, jedno je rodné meno pomenovaného a druhé je rodné meno príbuznej osoby. Ide o kombinácie:

a) rodné meno dcéry + rodné meno otca

(*Lubica Buněch po Ščefanovi Elektrikárovi*
céra Vilova Eva ze školi v Durcých doline)

$$\langle K \rangle + RM_1 = P + (\langle K \rangle + CH^P)_1$$

$$A + \underline{K}_1 + K + MD = CH^P + CH^P,$$

b) rodné meno syna a rodné meno otca

(*sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Stano*
sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Jano)

$$A + (\underline{K} + P = \langle RMD \rangle + CH^P)_1 + \underline{K}$$

$$A + (\underline{K} + P = \langle RMD \rangle + CH^P)_1 + \underline{K},$$

c) rodné meno syna a rodné meno matky

(*sin Anči Klimáčkovej ze školi Milan*
sin Anči Klimáčkovej ze školi Jano)

$$A + (\underline{K} + P_3 = RMD + CH^P/MD : MD)_{11} + K$$

$$A + (\underline{K} + P_3 = RMD + CH^P/MD : MD)_{11} + \underline{K},$$

d) rodné meno vnučky a rodné meno starej matky

(*vnučka Jani Bunovej Petra*
vnučka Jani Bunovej Ratka)

$$A + (K + P_3 = RMD)_{44} + K$$

$$A + (K + P_3 = RMD)_{44} + K.$$

V dvoch živých osobných menách (a dvoch modeloch) sú tri rodné mená, jedno je rodné meno pomenovaného a dve sú rodné mená rodičov; zaznamenali sme len nasledovný prípad:

rodné meno dcéry + rodné meno matky + rodné meno otca

(*céra Anička Boženi a Milana z Drgoných dolín*
Jarka Stančíkova Dankina a Jarkova)

$$A + \underline{K} + K_{11} + K_1 + CH^P$$

$$\underline{K} + P_1 = RMD + \underline{K}_{11} + \underline{K}_1.$$

Pri priamom pomenovaní v živých osobných menách slobodných v Černochovom Vrchu pozorujeme v úradnej podobe tri mužské rodné mená (*Dominik, Michal, Milan*) a štyri ženské rodné mená (*Eva, Jana, Petra, Radka*), ženské rodné mená *Lubica* a *Ol'ga* sú v nárečových podobách *Lubica* a *Olga*, zo ženských rodných mien *Andrea, Anna, Barbora, Jarmila, Miriam, Miroslava, Ol'ga* je vytvorených osem hypokoristických podôb (*Andrejka, Anička, Anka, Barborka, Barča, Jarka, Mirka, Olina*), z mužských rodných mien *Branislav, Ivan, Ján, Jaroslav, Lukáš, Ľubomír, Michal, Miroslav, Ondrej, Pavel, Rastislav, Samuel, Stanislav, Vladimír* devätnásť hypokoristických podôb *Brano, Branko, Ivko, Ivanko, Jano, Janko, Jaro, Lukino, Lubo, Mišenko, Mirko, Ondrejko, Palo, Palko, Rasťo, Rastik, Samo, Stano, Vlado*. Pre ženské rodné mená *Miriam* a *Miroslava* je spoločná hypokoristická podoba *Mirka*. Ženské hypokoristické podoby sú tvorené príponami *-ka, -ička, -ča, -ina*, mužské príponami *-o, -ko, -ino, -enko, -ik*. Najproduktívnejšie sú prípony *-o, -ko, -ka*. Funkčný člen rodné meno má najčastejšie hypokoristickú podobu, v triede slobodných je najfrekvencovanejšia podoba *Janko* (5-krát), nasledujú podoby *Jano* a *Palo* (každé 4-krát).

Pri nepriamom pomenovaní pri živých menách v triede slobodných sú mužské rodné mená

- v genitíve singuláru (v úradnej podobe – *Milana, Pavla*, v hypokoristickej podobe – *Vlada, Janka, Bohuša*),

- v lokáli singuláru (v hypokoristickej podobe – *po Janovi, po Jurovi, po Vladovi, po Palovi*, v nárečovej podobe – *po Ščefanovi*),
- v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva mužského rodu odvodené príponou *-ov* od úradnej podoby (*Kamilov, Igorov*), od hypokoristickej podoby (*Janov, Jarov*),
- v nominatíve plurálu posesívneho adjektíva mužského rodu odvodené príponou *-ov* od hypokoristickej podoby (*Janovi*),
- v nominatíve plurálu posesívneho adjektíva stredného rodu odvodené príponou *-ovo* od úradnej podoby (*Milanove*),
- v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva ženského rodu odvodené príponou *-ova* od hypokoristickej podoby (*Jarova, Jarkova, Vilova*),
- v nominatíve plurálu posesívneho adjektíva ženského rodu odvodené príponou *-ova* od hypokoristickej podoby (*Vilove*),
- ženské rodné mená
- v genitíve singuláru (v úradnej podobe – *Lenki, Dani, Jani, Evi, Boženi*, v hypokoristickej podobe – *Anči, Kači*),
- v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva mužského rodu odvodené príponou *-in* od hypokoristickej podoby (*Dankin*),
- v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva ženského rodu odvodené príponou *-ina* od hypokoristickej podoby (*Dankina*).

I. V triede slobodných je v celom celku Černochoch Vrch iba jeden jednoclenný model s jediným živým menom. Ide o živé meno *Olina* s funkčným členom rodné meno v hypokoristickej podobe v osade Černochoch Vrch. Oľga je v celku Černochoch Vrch len jedna – štyridsiatnička Oľga B.

II. Rodné meno sa v dvojčlenných modeloch najčastejšie spája s priezviskom (5 modelov a 17 ŽM), potom s rodinným menom (2 modely a 5 ŽM, pričom 1 model s frekvenciou 4 obsahuje rodinné meno odvodené z priezviska). Iba jeden model s jedným ŽM predstavuje spojenie rodného mena otca a apelatívneho člena (*Kamilov sin*; ide o rodné meno ojedinelé). Okrem opisného živého mena *Kamilov sin* ide vo všetkých prípadoch FČ K v dvojčlenných modeloch a ŽM triedy slobodných v Černochovom Vrchu o priame pomenovanie. Dvojčlenný model pozostávajúci z rodného mena v hypokoristickej podobe a priezviska podľa otca, ktorého antropobáza je i v mene rodiny a v mene domu, je najfrekvencovanejším modelom v triede slobodných v Černochovom Vrchu.

III. Medzi trojčlennými ŽM a trojčlennými modelmi, ktoré obsahujú FČ K, je nasledovný stav: FČ K je v 15 modeloch a 17 ŽM s príbuzenskou motiváciou, v 9 modeloch a ŽM je vlastným K pomenovanej osoby. Zachytené sú modely a ŽM, kde je jedna časť priamym (FČ K) a druhá časť opisným pomenovaním (*Olga čo mala babku Kúdelku* <K> + (A + P₁)₄₄, *Datlova céra Anka* CH^v₁ + A + K).

V neopisnom pomenovaní sa K najviac spája s individuálnou charakteristikou podľa bydliska (10 ŽM a 6 modelov), potom rodinným menom otca (v 7

ŽM a 4 modeloch je antropobáza RM zhodná s antropobázou MD, v 3 ŽM a dvoch modeloch je zhodná s antropobázou P) a priezviskom podľa otca (4 ŽM a modely).

V opisnom pomenovaní sa do živého mena dostáva rodné meno otca s jeho priezviskom (8 modelov a 9 ŽM)

<i>(Janovi sinovia Gavačovi</i>	$\underline{K}_1 + A + P_1 = \text{RMD}$
<i>Janov Hrackého sin</i>	$(\underline{K} + P = \text{RMD})_1 : <\text{MD}> + A$
<i>cérka Jarkova Stančíkova</i>	$A + (\underline{K} + P = \text{RMD} : \text{RMD})_1$
<i>po Palovi Václavkovi sin</i>	$(\underline{K} + P = \text{RMD})_1 + A$
<i>po Palovi Václavkovi céra</i>	$(\underline{K} + P = \text{RMD})_1 + A$
<i>Jarova Stančíkova céra</i>	$(\underline{K} + P = \text{RMD} : \text{RMD})_1 + A$
<i>céri Vilove Vaškove</i>	$A + (\underline{K} + P = \text{RMD})_1$
<i>decká/deti Milanove Stančíkove</i>	$A + (K + P = \text{RMD})_1$
<i>sin Vlada Václavka</i>	$A + (<K> + P = \text{RMD})_1$

objavujú sa i prípady rodného mena matky s manželovým priezviskom (2 modely a ŽM, ktoré možno považovať aj za varianty jedného modelu: *deti Lenki Galandákovvej* – $A + (K + P_3)_{11}$, *Dani Tomkovej céri* – $(K + P_3)_{11} + A$), v 3 ŽM a dvoch modeloch sa k rodnému menu otca pripája rodinné meno, ktorého antropobáza je zhodná s antropobázou mena domu (*Igorov sin Hrackých* – $K_1 + A + \text{RM}_1 = \text{MD}$, *po Jurovi Pakanovi céra*, *po Vladovi Trubačéch sin* – $(\underline{K} + \text{RM} = \text{MD})_1 + A$). V dvoch ŽM a dvoch modeloch, ktoré možno považovať aj za variant mena a modelu sa objavuje otcova individuálna charakteristika podľa zamestnania (*sin po Janovi Mlinárovi*, *po Janovi Mlinárovi sin*). Pozoruhodné je zlúčenie rodných mien otca a matky a apelatívneho člena do živého mena dcér (*céri Bohuša a Evi*). V tejto staroturianskej kopaničiarskej časti ojedinelá kombinácia rodných mien manželov stačí na presnú identifikáciu ich detí.

IV. V štvorčlenných modeloch a ŽM sa K v priamom pomenovaní najviac spája s priezviskom (podľa otca – 3 modely a 5 ŽM) a rodinným menom (zhodným s antropobázou priezviska pri 1 modeli s 2 ŽM, zhodný s antropobázou MD pri 1 modeli s 1 ŽM), pričom vždy obsahuje individuálnu charakteristiku podľa bydliska.

Pri ŽM s neopisným i opisným pomenovaním

<i>(Lubo Valjent Prašskej holki vnuk</i>	$\underline{K} + P_1 + \text{CH}^p_{44} + A$
<i>Jarka Stančíkova Dankina a Jarkova</i>	$\underline{K} + P_1 = \text{RMD} + \underline{K}_{11} + \underline{K}_1$
<i>Lubica Buněch po Ščefanovi Elektrikárovi</i>	$<K> + \text{RM}_1 = P + (<K> + \text{CH}^2)_1$
<i>vnučka Jani Bunovej Petra</i>	$A + (K + P_3 = \text{RMD})_{44} + K$
<i>vnučka Jani Bunovej Ratka</i>	$A + (K + P_3 = \text{RMD})_{44} + K$

je časť s neopisným pomenovaním 1. len vlastné K, 2. vlastné K a priezvisko podľa otca, 3. vlastné K a rodinné meno podľa otca vytvorené z jeho priezviska, opisná časť je tvorená 1. individuálnou charakteristikou starej matky a apelatívnym členom, 2. apelatívnym členom a úradným K a P starej matky, 3. K matky a K otca, 4. krstným menom otca v nárečovom tvare a jeho individuálnou charakteristikou podľa zamestnania.

Pri opisnom pomenovaní, ktoré je vždy sprevádzané apelatívnym funkčným členom, v 4 modeloch a 4 ŽM vystupuje krstné meno otca pomenovaných, pričom ďalšie FČ sú rozmanité

Věra po Štěpánovi Bunovi Elektrikárovi $A + (<K> + P = RMD + CH^2)_1$
Vlada Hájníkůch sin z Drgonovej dolini $(\underline{K} + RM = MD : <MD>)_1 + A + CH^P$
sin Janka Zemana z Dolini $A + (\underline{K} + P = RMD + CH^P)_1$
Janovi sinovia Ze školi z Durcých dolini $\underline{K}_1 + A + MD = CH^P + CH^P$,

v 1 modeli s 1 ŽM je krstné meno matky

(sinovia Anči Klimáčkovej ze školi $A + (\underline{K} + P_3 = RMD + CH^P/MD : MD)_{11}$)

a v 2 modeloch s 2 ŽM krstné mená otca i matky

(cěra Boženi a Milana Datla $A + K_{11} + (K + CH^P)_1$)

sin Kači a Pavla Sadloných $A + \underline{K}_{11} + K_1 + RM_1 = <P>_1$).

(Pozn. Apelatívny člen sám osebe nenesie v ŽM používaných v širšom spoločenskom úze informáciu relevantnú pre identifikáciu (takú má v rodinnom kruhu a v širšom spoločenskom úze v spojení s iným FČ).

V. Pri päťčlenných modeloch a ŽM je buď celé pomenovanie opisné (v jednom prípade, realizované prostredníctvom apelatívneho člena, ktorému predchádza živé meno starého otca tvorené hypokoristickou podobou rodného mena, priezviskom, rodinným menom zhodným s antropobázou mena domu a individuálnou charakteristikou podľa bydliska reprezentovanou názvom osady:

Jarov Durcov Hrackých z Durcých dolini vnuk $(\underline{K} + P + RM = MD + CH^P)_4 + A$)

alebo aspoň jedna časť

(cěra Anička Boženi a Milana z Drgoných dolini $A + K + K_{11} + K_1 + CH^P$
cěra Vilova Eva Ze školi v Durcých doline $A + \underline{K}_1 + K + MD = CH^P + CH^P$
sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Stano $A + (\underline{K} + P = <RMD> + CH^P)_1 + \underline{K}$
sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Jano $A + (\underline{K} + P = <RMD> + CH^P)_1 + \underline{K}$
sin Anči Klimáčkovej Ze školi Milan $A + (\underline{K} + P_3 = RMD + CH^P/MD : MD)_{11} + K$
sin Anči Klimáčkovej Ze školi Jano $A + (\underline{K} + P_3 = RMD + CH^P/MD : MD)_{11} + \underline{K}$
Jarov Dankin sin Stančik Pri obchode $\underline{K}_1 + \underline{K}_{11} + A + P_1 = RMD + CH^P/-MD$
Jarov Dankin sin Stančik Pri zbrojnici $K_1 + K_{11} + A + P_1 = RMD + CH^P/-MD$).

V časti s neopisným pomenovaním potom vystupuje vlastné krstné meno (2x v úradnej podobe, 4x v hypokoristickej podobe) a priezvisko podľa otca (2x), ku ktorým sa v niektorých prípadoch pričleňuje názov bydliska (názov osady, lokalita, budova bydliska). Časť s opisným pomenovaním sprevádza vždy apelatívny člen a tvoria ho 1. živé osobné meno nebohého otca zložené z hypokoristickej podoby rodného mena, priezviska a názvu osady (*po Janovi Durcovi v Drgonovej doline*), 2. matkino živé osobné meno zložené z hypokoristickej podoby rodného mena, priezviska podľa manžela a názvu budovy, v ktorej býva (*Anči Klimáčkovej Ze školi*), 3. úradné rodné mená matky a otca (*Boženi a Milana*) alebo 4. hypokoristické podoby rodných mien otca a matky (*Jarov Dankin*), 5. hypokoristická podoba rodného mena otca (*Vilova*).

Priezvisko

Slobodní muži v Černochovom Vrchu majú 28 rozličných úradných priezvisk – Blaško (2x Drg), Bunčák (Č), Buno (Dur), Čěčot (Drg), Držik (Drg), Durec

(1x Č, 4x Drg, 1x Dur), Galandák (2x Č), Gašpar(Č), Gavač (2x Č), Hradský (2x Č), Chudík (Drg), Ides (Dur), Klimáček (3x Dur), Kováč(Č), Lukáč (Drg), Machala (Č), Malár (Dur), Malek (Drg), Medňanský (2x Drg), Michalec (3x Č), Pilek (2xČ), Sadloň (Drg), Stančík (3x Drg), Ťažký (Č), Václavek (3x Drg), Valjent (Drg), Vrábel (Drg), Zeman (Dur) a slobodné ženy 14 úradných priezvisk – Bunčáková (Č), Bunová (2x Drg), Čubánáková (Č), Držíková (Drg), Durcová (1x Č, 1x Drg), Hluchá (Č), Chudíková (Drg), Medňanská (Drg), Robeková (3x Drg), Stančíková (6x Drg), Tomková (2x Dur), Václavková (Drg), Valjentová (Drg), Vašková (3x Dur).

(V Černochovom Vrchu je pri slobodných mužoch 11 rozličných úradných priezvisk, pri slobodných ženách 4 priezviská, v Drgoňovej doline pri slobodných mužoch 13 priezvisk, pri slobodných ženách 9 priezvisk a v Durcovej doline pri slobodných mužoch 6 priezvisk a pri slobodných ženách 2 priezviská.)

Priezvisko ako FČ v modeloch a živých menách

FČ	V jedno- členných	V dvoj- členných	V troj- členných	V štvor- členných	V päť- členných	Spolu
P ₁	-	2/5	1/1	2/2	-	5/8
P ₁ = MD	-	1/1	-	-	-	1/1
P ₁ = <MD>	-	-	1/1	-	-	1/1
P ₁ = RMD	-	4/11	3/3	2/4	1/2	10/20
(P = RMD) ₁	-	-	7/8	2/2	-	9/10
P ₁ = <RMD>	-	1/2	1/1	-	-	2/3
(P = <RMD>) ₁	-	-	-	-	1/2	1/2
P _{1 1} = <RMD>	-	1/2	-	-	-	1/2
P _{1/11}	-	1/1	-	-	-	1/1
(P ₃) ₁₁	-	-	2/2	-	-	2/2
(P ₃ = RMD) ₁₁	-	-	-	1/1	2/2	3/3
(P) ₄	-	-	-	-	1/1	1/1
(P ₁) ₄₄	-	-	1/1	-	-	1/1
P ₄₄ = RMD	-	1/1	1/1	-	-	2/2
(P ₃ = RMD) ₄₄	-	-	-	1/2	-	1/2
Spolu	-	11/23	17/18	8/11	5/7	41/59

FČ P v jednočlenných modeloch a živých menách sa u slobodných v Černochovom Vrchu nenachádza. Dvojčlenných modelov, ktoré obsahujú FČ P je 11, dvojčlenných živých mien je 23. Trojčlenných modelov s FČ P je 16, trojčlenných ŽM je 17. Jeden trojčlenný model a jedno trojčlenné ŽM obsahujú dva FČ P. Štvorčlenných modelov s FČ P je 9 a štvorčlenných ŽM s FČ P je 12. Päťčlenných modelov s FČ P je 5, ŽM je 7.

Z príbuzenských pomenovacích motívov pri FČ P v živých menách slobodných v Černochovom Vrchu dominuje pomenovanie podľa otca (46x podľa vlastného a 2x podľa nevlastného) – 80 %, priezvisko matky je v 10 % FČ P,

priezvisko starej matky v 8,3 % FČ P a priezvisko starého otca zastupuje jeden FČ P, čo je 1,7 %. (Zohľadňujeme len konečnú príbuzenskú motiváciu, to znamená ostatný index za lomkou, pretože pre pomenovanú osobu je tá rozhodujúca.) Jednoznačne prevláda úradná podoba priezviska. Nárečová forma je len v jednom FČ P – (P₁)₄₄, v živom mene *Olga čo mala babku Kúdelku*, tvorená z mužského priezviska prechýľovacou príponou *-ka*.

I. Priezvisko vstupuje do živých osobných mien u slobodných v Černochovom Vrchu v nominatívne singuláru pri neopisnom pomenovaní (Blaško - 2x, Bunčák, Čečot, Držík, Držíková, Durec - 3x, Gašpar, Gavač, Hradský [*Hrackí*], Klimáček, Kováč, Lukáč - 2x, Medňanská - 2x [*Medňanská*], Medňanský - 2x [*Medňanskí*], Michalec, Stančík -3x, Ťažký [*Ťaški*], Václavek - 2x, Valjent, Vašková - 3x, Vrábel). V tejto triede v Černochovom Vrchu nie je zachytený prípad samostatne stojaceho priezviska ako jediného funkčného člena živého osobného mena.

FČ priezvisko podľa otca, ktorého antropobáza sa nenachádza v mene rodiny a mene domu, je v dvojčlenných, trojčlenných a štvorčlenných živých menách (prvým funkčným členom v týchto živých menách je hypokoristická podoba rodného mena, druhým je priezvisko):

<i>Janko Bunčák</i>	$\underline{K} + P_1$
<i>Mišenko Držík</i>	$\underline{K} + P_1$
<i>Mirka Držíková</i>	$\underline{K} + P_1$
<i>Rastík Čečot</i>	$\underline{K} + P_1$
<i>Janko Durec Hrackích</i>	$\underline{K} + P_1 + RM_1 = MD$
<i>Janko Michalec na Mline Pavlovích</i>	$(\underline{K} + P_1 + CH^p) : <MD> + RM_1$
<i>Lubo Valjent Prašskej holki vnuk</i>	$\underline{K} + P_1 + CH^p_{44} + A$

Priezviská Držík, Čečot a Valjent sú v danej lokalite nové, ich nositelia v tejto triede sú vnukmi majiteľov domov, kde bývajú. Starí rodičia majú iné priezvisko a mená rodiny a domu sú utvorené z ich priezvisk, príp. i iných lexém (Držík: RM: *Buněch Vieri Gustína Šífera rodina*, MD: *Gustinovi Šíferovi Bunovi*, Čečot: RM: *Urbančíkéch*, MD: *Janovi Urbančíkovi do Dolini Durcěch*, Valjent: RM: *Buněch spot skalki*, MD: *G Bunovom spot skalki*).

Priezvisko Bunčák nevstúpilo do mien rodiny a domu, pretože pomenovaný je dieťaťom matky z druhého vzťahu a hlava rodiny – matka pomenovaného sa nazýva podľa prvého manžela. V dome okrem toho žije aj vydatá dcéra matky z prvého manželstva so svojimi deťmi.

Pri trojčlennom živom osobnom mene *Janko Durec Hrackích* ($\underline{K} + P_1 + RM_1 = MD$), ktoré je len jedným z troch zachytených živých mien J. D., treba uviesť, že priezvisko Durec nie je schopné identifikovať osobu ani v spojení s rodným menom, pretože jestvuje ďalšia, nepríbuzná osoba s rovnakým úradným menom, ale na identifikáciu je nevyhnutné, lebo ani rodné meno *Hrackí* aj s rodným menom by osobu neurčilo, nakoľko v oblasti žijú osoby s rodným menom Ján a priezviskom Hradský. (V prípade živého mena *Janko Durec Hrackích* je *Hrackích* (i jej podoba *Hrackí*) rodné meno, v osade však jestvuje tiež priezvisko Hradský.)

Z priezviska Michalec nie sú odvodené rodné meno a meno domu, lebo existuje niekoľko rodín s priezviskom Michalec, rodiny sa líšia starým rodným menom.

FČ priezvisko podľa otca, ktorého antropobáza sa nachádza v mene domu, je v dvoch modeloch a dvoch živých menách v danej triede. Nositeľ živého mena *Vrábel z Drgoných dolín* ($P_1 = MD + CH^P$), narodený v r. 1915, žije sám a preto sa meno rodiny nepoužíva. Pri živom mene *Vlado Durec Trubačech* ($\underline{K} + P_1 = \langle MD \rangle + RM_1 = MD$) je priezvisko po otcovi len časťou mena domu. Druhá časť mena domu tvorí rodné meno, ktoré sa v ňom používa aj samostatne.

FČ priezvisko podľa otca, ktorého antropobáza sa nachádza v mene rodiny a mene domu, je najčastejší v modeloch i v živých menách reprezentujúcich priame pomenovanie.

Pri 6 modeloch a 15 živých menách je prvým FČ rodné meno, ak obsahuje i ďalší FČ, je ním CH^P alebo MD

<i>Dominik Hrackí</i>	$K + P_1 = RMD$
<i>Michal Blaško</i>	$K + P_1 = RMD$
<i>Rasťo Blaško</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD$
<i>Jaro Gavač</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD$
<i>Lukino Klimáček</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD$
<i>Samo Kováč</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD$
<i>Branko Václavek</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD$
<i>Brano Václavek</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD$
<i>Mírko Stančík</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD$
<i>Vlado Gašpar z Černochového Vrchu</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD + CH^P$
<i>Jaro Lukáč Ze mlina</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD + MD = CH^P$
<i>Jano Ťaškí s Černochovo Vrchu ot Ťaškích</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD + CH^P + MD = P$
<i>Eva Vašková Ze školi z Durcých dolín</i>	$K + P_1 = RMD + MD = CH^P + CH^P$
<i>Petra Vašková Ze školi z Durcých dolín</i>	$K + P_1 = RMD + MD = CH^P + CH^P$
<i>Jana Vašková Ze školi z Durcých dolín</i>	$K + P_1 = RMD + MD = CH^P + CH^P$,

raz je FČ priezvisko podľa otca v živom mene s individuálnou charakteristikou zamestnania otca, ktoré sa stalo východiskom pre meno rodiny a domu

(Lukáč Mlinár $P_1 = RMD + CH^P_1/RMD$),

v jednom modeli a dvoch živých menách sa FČ priezvisko podľa otca spája s individuálnou charakteristikou podľa bydliska a nadväzuje na opisnú časť (zloženú z hypokoristických podôb rodných mien otca a matky) a apelatívny člen

<i>(Jarov Dankin sin Stančík Pri obchode</i>	$\underline{K}_1 + \underline{K}_{11} + A + P_1 = RMD + CH^P/-MD$
<i>Jarov Dankin sin Stančík Pri zbrojnici</i>	$\underline{K}_1 + \underline{K}_{11} + A + P_1 = RMD + CH^P/-MD$).

Priezvisko podľa otca (i podľa nevlastného otca) môže byť len časťou rodného mena a mena domu:

<i>Janko Medňanskí</i>	$\underline{K} + P_1 = \langle RMD \rangle$
<i>Ondrejko Medňanskí</i>	$\underline{K} + P_1 = \langle RMD \rangle$
<i>Gašparovej vnuk Durec</i>	$P_{44} = RMD + A + P_1 = \langle RMD \rangle$ (tu priezvisko Durec)
<i>Barča Medňanská</i>	$\underline{K} + P_{[1]} = \langle RMD \rangle$
<i>Barborka Medňanská</i>	$\underline{K} + P_{[1]} = \langle RMD \rangle$.

II. Pri opisnom pomenovaní vstupujú do živých osobných mien priezviská iných osôb:

otca	(<i>po Bunčákovi sin</i>)	$P_1 + A$
	<i>Pilkovi sinové</i>	$P_1 = \text{RMD} + A$,
matky	(<i>Václachovej deti</i>)	$P_{1/11} + A$,
starej matky	(<i>Gašparovej vnučka</i>)	$P_{44} = \text{RMD} + A$
	<i>Olga čo mala babku Kúdelku</i>	$\langle K \rangle + (A + P_1)_{44}$
	<i>Gašparovej vnuk Durec</i>	$P_{44} = \text{RMD} + A + P_1 = \langle \text{RMD} \rangle$ (tu priezvisko Gašparová).

Častejšie je pri opisnom pomenovaní v živom osobnom mene viacčlenné živé meno inej osoby, ktoré obsahuje priezvisko. Osoba sa pomenúva prostredníctvom

otca	(<i>céri Vilove Vaškove</i>)	$A + (\underline{K} + P = \text{RMD})_1$
	<i>Janovi sinovia Gavačovi</i>	$\underline{K}_1 + A + P_1 = \text{RMD}$
	<i>Janov Hrackého sin</i>	$(\underline{K} + P = \text{RMD})_1 : \langle \text{MD} \rangle + A$
	<i>decká/deti Milanove Stančíkove</i>	$A + (K + P = \text{RMD})_1$
	<i>sin Vlada Václavka</i>	$A + (\langle K \rangle + P = \text{RMD})_1$
	<i>cérka Jarkova Stančíkova</i>	$A + (\underline{K} + P = \text{RMD} : \text{RMD})_1$
	<i>po Palovi Václavkovi sin</i>	$(\underline{K} + P = \text{RMD})_1 + A$
	<i>po Palovi Václavkovi céra</i>	$(\underline{K} + P = \text{RMD})_1 + A$
	<i>Jarova Stančíkova céra</i>	$(\underline{K} + P = \text{RMD} : \text{RMD})_1 + A$
	<i>céra po Ščefanovi Bunovi Elektrikárovi</i>	$A + (\langle K \rangle + P = \text{RMD} + \text{CH}^p)_1$
	<i>sin Janka Zemana z Dolini</i>	$A + (\underline{K} + P = \text{RMD} + \text{CH}^p)_1$
	<i>sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Stano</i>	$A + (\underline{K} + P = \langle \text{RMD} \rangle + \text{CH}^p)_1$ $+ \underline{K}$
	<i>sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Jano</i>	$A + (\underline{K} + P = \langle \text{RMD} \rangle + \text{CH}^p)_1$ $+ \underline{K}$,
matky	(<i>deti Lenki Galandákovej</i>)	$A + (K + P_3)_{11}$
	<i>Dani Tomkovej céri</i>	$(K + P_3)_{11} + A$
	<i>sinovia Anči Klimáčkovej Ze školi</i>	$A + (\underline{K} + P_3 = \text{RMD} + \text{CH}^p/\text{MD} : \text{MD})_{11}$
	<i>sin Anči Klimáčkovej Ze školi Milan</i>	$A + (\underline{K} + P_3 = \text{RMD} + \text{CH}^p/\text{MD} : \text{MD})_{11}$ $+ K$
	<i>sin Anči Klimáčkovej Ze školi Jano</i>	$A + (\underline{K} + P_3 = \text{RMD} + \text{CH}^p/\text{MD} : \text{MD})_{11}$ $+ \underline{K}$,
starého otca	(<i>Jarov Durcov Hrackích z Durcých dolini vnuk</i>)	$(\underline{K} + P + \text{RM} = \text{MD} + \text{CH}^p)_4 + A$,
starej matky	(<i>vnučka Jani Bunovej Petra</i>)	$A + (K + P_3 = \text{RMD})_{44} + K$
	<i>vnučka Jani Bunovej Ratka</i>	$A + (K + P_3 = \text{RMD})_{44} + K$.

Priezviská sa pri opisnom pomenovaní nachádzajú v nominatívnej singuláre posesívneho adjektíva mužského rodu odvodeného príponou *-ov* (*Jarov Durcov Hrackích z Durcých dolini vnuk*), v nominatívnej singuláre posesívneho adjektíva ženského rodu odvodeného príponou *-ova* (*cérka Jarkova Stančíkova, Jarova Stančíkova céra*), v nominatívnej plurále posesívneho adjektíva mužského rodu (*Pilkovi sinové, Janovi sinovia Gavačovi*), v nominatívnej plurále posesívneho adjektíva ženského rodu (*céri Vilove Vaškove*), v nominatívnej plurále posesívneho adjektíva stredného rodu (*decká/deti Milanove Stančíkove*), v genitívnej singuláre substantíva mužského rodu (*sin Vlada Václavka, sin Janka Zemana*

z *Dolini*), v genitíve singuláru substantíva mužského rodu adjektívneho pôvodu (*Janov Hrackého sin*, privlastňovanie osobám, ktoré sú pomenované vlastným menom v podobe adjektíva, sa vyjadruje genitívom), v genitíve singuláru substantíva ženského rodu, ktorý má tvar adjektíva (*Gašparovej vnučka, vnučka Jani Bunovej Petra, vnučka Jani Bunovej Ratka, Gašparovej vnuk Durec, sin Anči Klimáčkovej ze školi Milan, sin Anči Klimáčkovej ze školi Jano, Valachovej deti, deti Lenki Galandákovvej, Dani Tomkovej céri, sinovia Anči Klimáčkovej ze školi*), v akuzatíve singuláru substantíva ženského rodu (*Olga čo mala babku Kúdelku*), v lokáli singuláru substantíva mužského rodu (*po Bunčákovi sin, po Palovi Václavkovi sin, po Palovi Václavkovi céra, céra po Ščefanovi Bunovi Elektrikárovi, sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Stano, sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Jano*). Priezviská ako súčasť FČ rodinné meno sa nachádzajú i v tvare kolektívneho posesíva.

Priezviská si zachovávajú svoju úradnú podobu, len ako súčasť funkčného člena rodinné meno má priezvisko Sadloň podobu *Sadloných*. Nárečový vplyv sa odrazil – podobne ako v triede ženatých mužov - len na neprítomnosti mäkkej spoluhlásky *ň*, nie je tu zmena *dl* na *ll*.

Rodinné meno

Funkčné členy rodinné meno v modeloch a živých osobných menách

FČ	V jedno- členných	V dvoj- členných	V troj- členných	V štvor- členných	V päť- členných	Spolu
RM ₁	-	-	-	1	-	1
RM ₁ = MD	-	1	5/8	1	-	7/10
(RM = MD) ₁	-	-	1/2	1	-	2/3
RM ₁ = P	-	1/4	1	3/4	-	5/9
RM ₁ = <P>	-	-	-	1	-	1
(RM = MD) ₄	-	-	-	-	1	1
(RM ₃ = P) ₄₄	-	-	1	-	-	1
RM ₁ = P	-	-	1/2	-	-	1/2
Spolu	-	2/5	9/14	7/8	1	19/28

Funkčný člen rodinné meno je zastúpený v 19 modeloch 28 živých mien (9 trojčlenných modelov so 14 živými menami, 7 štvorčlenných modelov s 8 živými menami, 2 dvojčlenné modely s 5 živými menami, 1 päťčlenný model s jedným živým menom, v jednočlenných modeloch a živých menách nie je rodinné meno žiadne). Najvyššiu frekvenciu má v Drgonovej doline (11 modelov a 15 živých mien), v zvyšných osadách je počet modelov a živých mien s funkčným členom rodinné meno nižší (Černochovej Vrch 6 modelov a 7 živých mien, Durcova dolina 6 modelov a 6 živých mien). V modeloch a živých menách sa nachádza vždy len jeden. Pri FČ RM výrazne prevláda príbuzenská motivácia podľa otca (26, čo je takmer 93 %) nad pomenovaním podľa starého otca (1) a starej matky (1).

Funkčný člen rodinné meno, ktorý nemá antropobázu zhodnú s antropobázou priezviska ani antropobázou mena domu je len v jednom štvorčlennom modeli a jednom živom mene, a to v Černochovom Vrchu – *Janko Michalec na Mline Pavlovích* ($\underline{K} + P_1 + CH^P$) : $\langle MD \rangle + RM_1$. Rodinné meno *Pavlovích*, ktoré má tvar kolektívneho posesíva, bolo najpravdepodobnejšie motivované rodným menom Pavol/Pavel niektorého z predkov.

Väčšina funkčných členov rodinné meno, ktorého antropobáza je i v mene domu, je v osadách Černochovo Vrchu v trojčlenných modeloch (6) a živých menách (10). Funkčný člen rodinné meno, ktorého antropobáza je i v mene domu, je zastúpený najviac v Drgoňovej doline (5 modelov so 6 živými menami:

<i>Trubačéč Vlado</i>	$RM_1 = MD + \underline{K} : MD$
<i>Lubo Hájníkéch z Drgonéch dolini</i>	$\underline{K} + RM_1 = MD + CH^P$
<i>Lubo Hájníkéch z Drgonovej dolini</i>	$\underline{K} + RM_1 = MD + CH^P$
<i>Vlado Durec Trubačéč</i>	$\underline{K} + P_1 = \langle MD \rangle + RM_1 = MD$
<i>po Vladovi Trubačéč sin</i>	$(\underline{K} + RM = MD)_1 + A$
<i>Vlada Hájníkéch sin z Drgonovej dolini</i>	$(\underline{K} + RM = MD : \langle MD \rangle)_1 + A + CH^P$

najmenej v Durcovej doline (3 modely a živé mená:

<i>Janko Durec Hrackích</i>	$\underline{K} + P_1 + RM_1 = MD$
<i>Igorov sin Hrackích</i>	$K_1 + A + RM_1 = MD$
<i>Jarov Durcov Hrackích z Durcéch dolini vnuk</i>	$(\underline{K} + P + RM = MD + CH^P)_4 + A$

V Černochovom Vrchu sú 4 modely s piatimi živými menami s funkčným členom rodinné meno, ktorého antropobáza je i v mene domu

<i>(Palo Juríčkéch Horní</i>	$\underline{K} + RM_1 = MD + CH^P$
<i>po Jurovi Pakanovi céra</i>	$(\underline{K} + RM = MD)_1 + A$
<i>Horní Palo Juríček</i>	$CH^P + \underline{K} + RM_1 = MD$
<i>Horní Palo Juríčkéch</i>	$CH^P + \underline{K} + RM_1 = MD$
<i>Mladí Palo Juríček (Horní)</i>	$CH^P + \underline{K} + RM_1 = MD + {}^0CH^P$

Rodinné meno *Hájníkéch* bolo najpravdepodobnejšie motivované individuálnou charakteristikou podľa povolania predka, podobne to mohlo byť i pri rodinnom mene *Trubačéč*. Rodinné meno *Hrackích* mohlo vzniknúť z priezviska Hradský, ktorého nositelia žijú i v Černochovom Vrchu. Funkčný člen rodinné meno, ktorého antropobáza je i v mene domu, má tvar nominatívu singuláru mužského rodu, najčastejšie však tvar kolektívneho posesíva (s antropoforantmi *-éč*, *-íč*). V opisných živých menách má tvar kolektívneho posesíva a tvar lokálu sg. mužského rodu (*po Pakanovi*).

Funkčný člen rodinné meno, ktoré má antropobázu zhodnú s antropobázou priezviska, je v osadách Černochovo Vrchu v 8 modeloch a v 13 živých osobných menách, najčastejšie v Drgoňovej doline, v celku Černocho Vrch len raz. Okrem opisného živého mena *vnuk teti Ideséč* ($A + (A - RM_3 = P)_{44}$), kde je funkčný člen rodinné meno podľa priezviska manžela starej mamy, je funkčný člen rodinné meno vždy podľa otca:

<i>Mírka Čubanákova</i>	$\underline{K} + RM_1 = P$
<i>Anička Bunéč</i>	$\underline{K} + RM_1 = P$
<i>Ivko Malkéč</i>	$\underline{K} + RM_1 = P$

<i>Ivanko Buných</i>	$\underline{K} + RM_1 = P$
<i>Palko Malárých z Durcých dolini</i>	$\underline{K} + RM_1 = P + CH^P$
<i>Durcých z Drgoných dolini Stano</i>	$RM_1 = P + CH^P + \underline{K}$
<i>Durcých z Drgoných dolini Jano</i>	$RM_1 = P + CH^P + \underline{K}$
<i>sin Kači a Pavla Sadloných</i>	$A + \underline{K}_{11} + K_1 + RM_1 = \langle P \rangle$
<i>Jarka Stančíkova Dankina a Jarkova</i>	$\underline{K} + RM_1 = P + \underline{K}_{11} + \underline{K}_1$
<i>Lubica Buných po Ščefanovi Elektrikárovi</i>	$\langle K \rangle + RM_1 = P + (\langle K \rangle + CH^P)_1$
<i>Andrejka Stančíkých Ot zbrojnice z Drgoných dolini</i>	$\underline{K} + RM_1 = P + MD = CH^P + CH^P$
<i>Andrejka Stančíkých Ot obchodu z Drgoných dolini</i>	$\underline{K} + RM_1 = P + MD = CH^P + CH^P$

Funkčný člen rodinné meno, ktoré má antropobázu zhodnú s antropobázou priezviska, je v tvare kolektívneho posesíva alebo v tvare nominatívu singuláru posesívneho adjektíva ženského rodu vytvoreného príponou *-ova*, vychádza z úradnej podoby priezviska, iba v jednom prípade má nárečovo obmenenú podobu, keď sa miesto mäkkého konsonantu *ň* vyslovuje tvrdé *n* (Sadloň → *Sadloných*).

Meno domu

Meno domu v živých osobných menách

FČ	V jedno- členných	V dvoj- členných	V troj- členných	V štvor- členných	V päť- členných	Spolu
MD = CH ^P	-	-	1	6	1	8
⟨MD⟩ = CH ^P	-	-	1	-	-	1
MD = P	-	-	-	1	-	1
Spolu	-	-	2	7	1	10

V modeloch sa líši len pri MD = CH^P, kde je v štvorčlenných modeloch počet 3.

FČ živého osobného mena, kde sa dostáva vyjadrenie bydliska podľa budovy a podľa polohy, ktoré je i v mene domu, ale v živom osobnom mene je iná predložka ako v mene domu, modelujeme ako MD = CH^P. Tento jav sme zachytili v menách *Jaro Lukáč Ze mlina*, *Andrejka Stančíkých Ot zbrojnice z Drgoných dolini*, *Andrejka Stančíkých Ot obchodu z Drgoných dolini*, *Eva Vašková Ze školi z Durcých dolini*, *Petra Vašková Ze školi z Durcých dolini*, *Jana Vašková Ze školi z Durcých dolini*, *Janovi sinovia Ze školi z Durcých dolini*, *céra Vilova Eva Ze školi v Durcých doline*. Meno domu je v genitíve singuláru a používajú sa v ňom predložky *ze*, *ot*.

V živom osobnom mene funkčný člen meno domu, ktoré je vyjadrením bydliska podľa budovy, ale s inou predložkou, pričom názov tejto budovy je len jednou časťou v mene domu ako samostatnom pomenovaní, značíme ako ⟨MD⟩ = CH^P. Zaznamenali sme ho v Černochovom Vrchu len pri jednom živom osobnom mene *Janko Z mlina z Durcých dolini*, kde sa využíva predložka *z* a funkčný člen je v genitíve singuláru.

Funkčný člen meno domu, ktoré je zhodné s antropobázou priezviska sa objavil raz v Černochovom Vrchu v genitíve plurálu: *Jano Ťaški s Černochovo Vrchu ot Ťaškých*. U Ťaškých je pomenovanie menšej osady, patriacej pod Černochovom Vrchom.

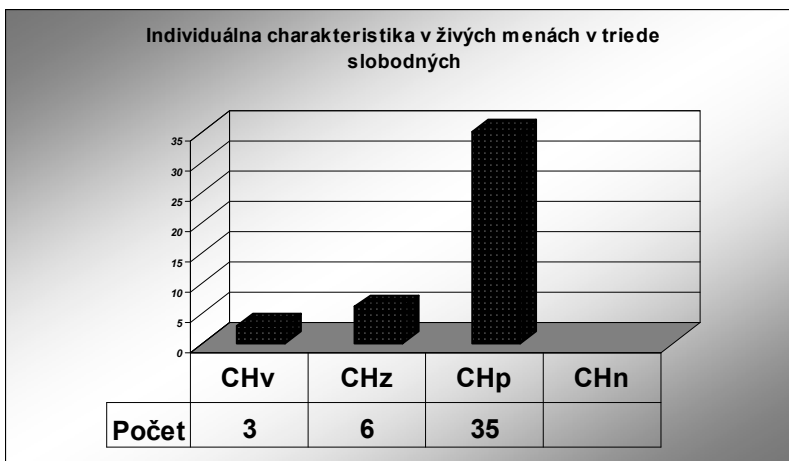
Individuálna charakteristika

Funkčné členy individuálna charakteristika v živých osobných menách

FČ	V jedno- členných	V dvoj- členných	V troj- členných	V štvor- členných	V päť- členných	Spolu
CH ^v	-	-	-	1	-	1
CH ^v ₁	-	-	1	1	-	2
CH ^z ₁	-	1	-	2	-	3
CH ^z ₁ /RMD	-	1	2	-	-	3
CH ^p	-	1	10	9	2	22
^o CH ^p	-	-	-	1	-	1
CH ^p /-MD	-	-	-	-	2	2
CH ^p ₁	-	-	-	1	2	3
(CH ^p /-MD) ₁₁	-	-	-	1	2	3
CH ^p ₄	-	-	-	-	1	1
CH ^p ₄₄	-	2	-	1	-	3
Spolu	-	5	13	17	9	44

Počet funkčných členov individuálna charakteristika v modeloch sa líši len v týchto prípadoch:

FČ	V jedno- členných	V dvoj- členných	V troj- členných	V štvor- členných	V päť- členných	Spolu
CH ^p	-	1	6 !	6 !	2	15
CH ^p /-MD	-	-	-	-	1 !	1
CH ^p ₁	-	-	-	1	1 !	2
CH ^p ₄₄	-	1 !	-	1	-	2

V Černochovom Vrchu v triede slobodných sú tri druhy individuálnych charakteristik – podľa vlastností, podľa zamestnania a záľub a podľa pôvodu a bydliska. CH^p (79,55 %) s počtom 35 prevládajú nad CH^r (6) – 13,64 % a CH^v (3) – 6,82 %. Priame pomenovanie pri FČ CH je zastúpené 26 individuálnymi charakteristikami (59,09 %) a individuálnych charakteristik s príbuzenskou motiváciou je 18 (40,91 %). Dominuje pomenovanie podľa otca (11), objavujú sa CH podľa matky (3), podľa starej matky (3) a podľa starého otca (1). Najviac sa individuálne charakteristiky používajú v štvorčlenných (17) a trojčlenných (13) živých osobných menách, nasledujú päťčlenné (9) a dvojčlenné (5) živé mená. Ako samostatný FČ v jednočlennom živom osobnom mene sme CH v danej triede nezachytili.

Dvojčlenné modely s CH sú 4, živých mien je 5, v Durcovej doline nie sú zaznamenané. Trojčlenných modelov s CH je 9, žm je 13. Štvorčlenných modelov s CH je 13, žm je 16. Päťčlenných modelov s CH je 7, žm je 9, Černochovom Vrchu nie sú zistené. Okrem jedného štvorčlenného modelu a živého osobného mena, kde sú dva FČ CH, sa FČ CH v modeloch a živých menách nachádza len raz.

V Černochovom Vrchu existuje jedno štvorčlenné živé osobné meno s funkčným členom individuálna charakteristika podľa vlastnosti, ktoré obsahuje aj fakultatívny FČ individuálna charakteristika podľa bydliska – *Mladí Palo Juriček (Horní)* CH^v + \underline{K} + RM₁ = MD + ⁰CH^p. FČ *Mladí* je v tomto prípade individuálnou charakteristikou podľa vlastnosti a nie apelatívnym členom, ktorý by vyjadroval generačné zaradenie.

Medzi živé mená, ktoré obsahujú funkčný člen individuálna charakteristika podľa vlastnosti inej osoby ako pomenovanej, patria živé mená v Drgoňovej doline *Datlova céra Anka, céra Boženi a Milana Datla*. Obsahujú FČ funkčný člen individuálna charakteristika podľa vlastnosti podľa otca. Vznik živého osobného mena *Datel* je motivovaný tým, že nositeľ mena „do všetkého pchá nos, zobe“.

Živé mená s individuálnou charakteristikou podľa zamestnania sú v tejto oblasti len s príbuzenskou motiváciou, a to charakteristiky otca. V Černochovom Vrchu je jedno dvojčlenné živé osobné meno *Cimentárov sin*. V Drgoňovej doline dve štvorčlenné mená tej istej osoby *céra po Ščefanovi Bunovi Elektrikárovi, Lubica Buných po Ščefanovi Elektrikárovi*. Okrem toho v Drgoňovej doline fungujú živé mená jednej osoby, kde funkčný člen individuálna charakteristika podľa zamestnania otca je východiskom pre pomenovanie rodiny a domu: *Lukáč Mlinár, sin po Janovi Mlinárovi, po Janovi Mlinárovi sin*.

FČ CH^p vyjadruje miesto alebo polohu bydliska. Okrem živých mien *Palo Juričkých Horní, Horní Palo Juriček, Horní Palo Juričkých, Mladí Palo Juriček (Horní)* (nositeľ uvedených mien Pavel Michalec býva vyššie ako iný Pavel Michalec, zvaný *Palo Michalec Juričkých*) a *Janko Michalec Na mline Pavlovích* (Ján Michalec býva v mlyne, v dome, ktorého meno je *Janovi Michalcovi Na mlin*) ide pri FČ CH^p v jednotlivých častiach Černochovo Vrchu o pomenova-

nie týchto častí. Dve osoby bývajúce v Černochovom Vrchu majú v živých menách funkčný člen CH^P s *Černochovhov Vrchu*, s *Černochového Vrchu*: *Vlado Gašpar z Černochového Vrchu*, *Jano Ťaški s Černochovhov Vrchu ot Ťaškích*. Niektoré osoby bývajúce v Drgoňovej doline majú funkčný člen CH^P z *Drgoných dolini* alebo z *Drgonovej dolini* (*Vrábel z Drgoných dolini*, *Lubo Hájnikých z Drgoných dolini*, *Lubo Hájnikých z Drgonovej dolini*, *Durcých z Drgoných dolini* *Stano*, *Durcých z Drgoných dolini* *Jano*, *Vlada Hájnikých sin z Drgonovej dolini*, *Andrejka Stančíkých Ot zbrojnice z Drgoných dolini*, *céra Anička Boženi a Milana z Drgoných dolini*) a v Durcovej doline z *Durcých dolini* alebo v *Durcých doline* (*Janko z Mlina z Durcých dolini*, *Palko Malárých z Durcých dolini*, *Eva Vašková Ze školi z Durcých dolini*, *Petra Vašková Ze školi z Durcých dolini*, *Jana Vašková Ze školi z Durcých dolini*, *Janovi sinovia Ze školi z Durcých dolini*, *céra Vílva Eva Ze školi v Durcých doline*).

Funkčný člen individuálna charakteristika podľa bydliska, ktorá je aj v mene domu, ale keď sa stáva súčasťou živého mena nemení predložku, sa nachádza len v dvoch živých osobných menách v Drgoňovej doline a pomenúvajú tú istú osobu: *Jarov Dankin sin Stančík Pri obchode*, *Jarov Dankin sin Stančík Pri zbrojnici*.

Priame individuálne charakteristiky podľa pôvodu a bydliska (t. j. bez CH^P príbuzných) tvoria až 56,8 % všetkých individuálnych charakteristík v živých osobných menách slobodných v Černochovom Vrchu.

Pri individuálnych charakteristikách podľa pôvodu a bydliska s príbuzenskou motiváciou v triede slobodných v Černochovom Vrchu vystupujú: 1. individuálne charakteristiky podľa bydliska otca v podobe názvu časti Černochovhov Vrchu – Drgoňova dolina (*sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Stano*, *sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Jano*), Durcova dolina (*sin Janka Zemana z Dolini*), 2. individuálna charakteristika podľa bydliska matky v podobe názvu budovy, ktorý je aj v mene domu, ale keď sa stáva súčasťou živého mena nemení predložku (*sinovia Anči Klimáčkovej Ze školi*, *sin Anči Klimáčkovej Ze školi Milan*, *sin Anči Klimáčkovej Ze školi Jano*), 3. individuálna charakteristika podľa bydliska starého otca v podobe názvu časti Černochovhov Vrchu – Durcova dolina (*Jarov Durcov Hrackích z Durcých dolini vnuk*), 4. individuálna charakteristika podľa pôvodu starej matky – pochádza z Prahy a má prezývku *Prašská holka* (*vnuk Prašskej holki*, *vnučka Prašskej holki*, *Lubo Valjent Prašskej holki vnuk*).

I v tejto triede väčšina individuálnych charakteristík vznikla proprializáciou z apelatív nulovým antropoformantom. Antropoformantom *-ár* vznikla individuálna charakteristika podľa zamestnania *Cimentár* a tá prešla do živého mena v triede slobodných *Cimentárov sin*. Ako funkčné členy sa v živých menách využívajú názvy budov a názvy jednotlivých osád Černochovhov Vrchu.

FČ individuálna charakteristika sa nachádza v substantívach v nominative singuláru mužského rodu, pričom môže byť adjektívneho pôvodu (*Mlinár*,

Mladí, Horní 4 x, z toho raz ako fakultatívny člen), v genitíve singuláru mužského rodu (*Datla*) či ženského rodu (*Prašskej holki* – 3 x), v lokáli sg. mužského rodu (*po Mlinárovi* – 2 x, *po Elektrikárovi* – 2 x), v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva mužského (*Cimentárov sin*) a ženského rodu (*Datlova céra Anka*) odvodeného príponou *-ov, -ova*. FČ CH *Prašskej holki* vychádza z dvojslovnej prezývky starej matky, utvorenej z adjektíva *Prašská* (z ojkonyma Praha) a českého substantíva *holka*. Aj v triede slobodných teda do živého pomenovania preniklo české *holka*.

Časť názvu osád utvorených z priezviska má 1. podobu posesívneho adjektíva v ženskom rode alebo mužskom rode odvodeného príponou *-ova* alebo *-ov*, 2. podobu kolektívneho posesíva, 3. časť názvu z priezviska je vynechaná. Názvy osád sú v genitíve sg. (*z Drgonovej dolini* – 2 x, *z Drgoných dolini* – 7 x, *z Durcých dolini* – 7 x, *s Černochového Vrchu* – 1 x, *s Černochovhov Vrchu* – 1 x, *z Dolini* – 1 x), v lokáli sg. (*v Drgonovej doline* – 2 x, *v Durcých doline* – 1 x). Názvy budov bydliska sú v genitíve sg. (*Ze školi* – 3 x) a v lokáli sg. (*Pri obchode, Pri zbrojnici, Na mline*).

V súvislosti s FČ individuálna charakteristika sa používajú predložky *po, z, ze, v, pri, na*. Ako nárečové prvky možno označiť neprítomnosť mäkkých spoluhlások (*l* miesto *l'* a *d* miesto *d'* – *Datel* v živých menách *Datlova céra Anka, céra Boženi a Milana Datla, n* miesto *ň* v názve osady *Drgonova dolina*), slovo *ciment* miesto spis. *cement* v základe živého osobného mena *Cimentárov sin*, podobu vokalizácie predložky *z - ze*.

Miesto úradných názvov Durcova dolina, Drgoňova dolina sú bežné tvary *Durcých dolina, Drgoných dolina*, kde je časť názvu odvodená z priezviska v tvare kolektívneho posesíva. Miesto názvu Durcova dolina sa stretávame aj s eliptickým *Dolina (sin Janka Zemana z Dolini)*. Okrem náležitého tvaru *s Černochovhov Vrchu* sme zaregistrovali tvar *s Černochového Vrchu*, ktorý je genitívom sg. vlastnostných a nie privlastňovacích adjektív. Názov osady sa nazýva Černochoh Vrch a nie „Černochový Vrch“.

Apelatívny člen

Apelatívny člen v živých menách

Apelatívny člen	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	V päť-členných	Spolu
<i>Sin</i>	-	3	7	3	6	19
<i>Sinovia</i>	-	-	1	2	-	3
<i>Sinové</i>	-	1	-	-	-	1
<i>Céra</i>	-	-	4	2	2	8
<i>Cérka</i>	-	-	1	-	-	1
<i>Céri</i>	-	-	3	-	-	3
<i>Vnuk</i>	-	1	2	1	1	5
<i>Vnučka</i>	-	2	-	2	-	4
<i>Deti</i>	-	1	2	-	-	3

<i>Decká</i>	-	-	1	-	-	1
<i>Bapku</i>	-	-	1	-	-	1
<i>Teti</i>	-	-	1	-	-	1
Spolu	-	8	23	10	9	50

V Černochovom Vrchu je 48 živých mien a 42 modelov s apelatívnym členom. Dvojčlenných modelov s A je 7, z toho 1 s frekvenciou 2, žm je teda 8. Trojčlenných modelov s A je 19, z toho 2 s frekvenciou 2, žm je 21. Jeden trojčlenný model s 1 žm obsahuje 2 A. Štvorčlenných modelov s A je 9, z toho 1 s frekvenciou 2, žm je 10. Päťčlenných modelov s A je 7, z toho 2 s frekvenciou 2, žm je 9.

Za jedno živé meno považujeme meno *decká/deti Milanove Stančíkove*, kde sú pri apelatívnom funkčnom člene dva varianty – *decká* a *deti*.

V triede slobodných v Černochovom Vrchu sa nachádza jeden model s 1 živým menom, ktoré obsahujú dva apelatívne členy: *vnuk teti Ideséch A + (A - RM₃ = P)₄₄*. Prvý vyjadruje príbuzenský vzťah, druhý je oslovenie staršej osoby. Apelatívny FČ v triede slobodných v Černochovom Vrchu inak vyjadruje len príbuzenský vzťah pomenovanej osoby.

Na mužského nositeľa poukazuje 28 apelatívnych FČ, na ženského nositeľa 18 apelatívnych členov. Bez signalizovania mužskej/ženskej osoby sú 4 členy, reprezentované apelatívami *decká, deti*.

V pluráli apelatíva *sin* vystupuje okrem spisovnej podoby *sinovia* aj nárečová podoba *sinové*. Nárečové sú i apelatíva *deti* a *decká* s tvrdou výslovnosťou konsonantov *d, t*. Ostatné apelatíva majú rovnakú podobu v spisovnom jazyku i v nárečí.

Najviac je v živých menách zastúpené apelatívum *sin* (19), potom *céra* (8). Popri apelatíve *céra* sa používa aj jej zdobenina *cérka* (1).

Väčšina apelatívnych členov je v nominatíve (singuláru 37, plurálu 11). Apelatívny člen *bapku* (v živom osobnom mene *Olga čo mala bapku Kúdelku*) je v akuzatíve singuláru, patrí k opisnej časti mena a viaže sa na tvar tretej osoby indikatívu préterita verba *mat'*. (Apelatívum *bapka* niekedy môže predstavovať generačné zaradenie, ale v tomto prípade ide o pomenovanie starej matky.) Apelatívny člen *teti* je v genitíve singuláru a je súčasťou opisného živého mena (*vnuk teti Ideséch*).

Apelatíva sa najviac používajú v trojčlenných živých osobných menách (22), nasledujú štvorčlenné (10) a päťčlenné (9), najmenej sa používajú v dvojčlenných živých osobných menách (8).

Modely s apelatívnym členom väčšinou majú frekvenciu 1, maximálne na tieto modely pripadajú 2 živé mená:

A + CH⁴⁴

vnuk Prašskej holki

(K + RM = MD)₁ + A

vnučka Prašskej holki

po Jurovi Pakanovi céra

po Vladovi Trubačéč sin

(K + P = RMD)₁ + A

po Palovi Václavkovi sin

po Palovi Václavkovi céra

A + (K + P₃ = RMD)₄₄ + K

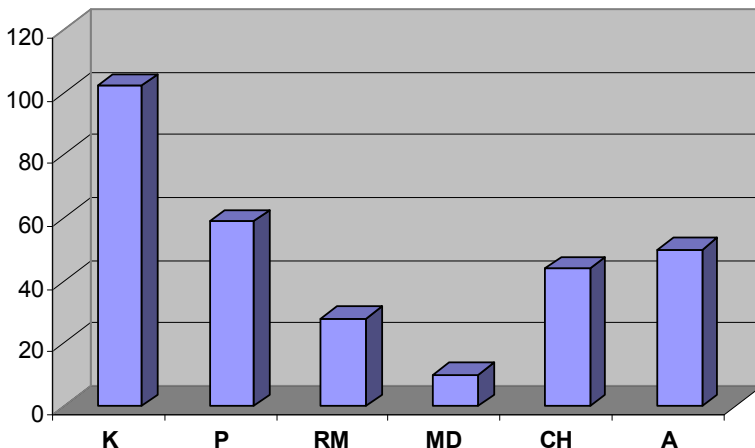
vnučka Jani Bunovej Petra

vnučka Jani Bunovej Ratka

$A + (\underline{K} + P = \langle RMD \rangle + CH^P)_1 + \underline{K}$ *sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Stano*
sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Jano
 $\underline{K}_1 + \underline{K}_{11} + A + P_1 = RMD + CH^P / MD$ *Jarov Dankin sin Stančík Pri obchode*
Jarov Dankin sin Stančík Pri zbrojnici.

Apelatívny člen sa spája so všetkými ostatnými funkčnými členmi.

Využitie funkčných členov v živých osobných menách

V živých osobných menách výrazne prevláda rodné meno (34,8 %), potom nasleduje priezvisko (20,1 %), apelatívny člen (17,1 %) a individuálna charakteristika (15 %). Rodinné meno predstavuje 9,6 % všetkých funkčných členov v triede slobodných v Černochovom Vrchu. Najmenšie zastúpenie má v živých osobných menách meno domu (3,4 %).

Pomenovacie modely so živými osobnými menami

Model	Černocho Vrch	Drgoňova dolina	Durcova dolina	Spolu
Jednočlenné modely: 1 model jednočlenný s 1 živým menom				
\underline{K}	<i>1 Olina</i>			
Dvojčlenné modely:				
$A + CH^P_{44}$		<i>2 vnuk Prašskej holki, vnučka Prašskej holki</i>		2
$\underline{K} + RM_1 = P$	<i>1 Mirka Čubanáková</i>	<i>2 Anička Buných, Ivko Malkých</i>	<i>1 Ivanko Buných</i>	4
$\underline{K} + P_1$	<i>1 Janko Bunčák</i>	<i>3 Mišenko Držík, Mirka Držíková, Rastík Čečot</i>		4
$K + P_1 = RMD$	<i>1 Dominik Hrackí</i>	<i>1 Michal Blaško</i>		2
$\underline{K} + P_1 = RMD$	<i>2 Samo Kováč, Jaro Gavač</i>	<i>4 Branko Václavek, Branó Václavek, Mirko Stančík, Rasto Blaško</i>	<i>1 Lukino Klimáček</i>	7

$\underline{K} + P_1 = \langle RMD \rangle$		<i>2 Janko Medňanskí, Ondrejko Medňanskí</i>		2
$\underline{K} + P_{(1)} = \langle RMD \rangle$		<i>2 Barča Medňanská, Barborka Medňanská</i>		2
$K_1 + A$	<i>1 Kamilov sin</i>			1
$RM_1 = MD + \underline{K} : MD$		<i>1 Trubačech Vlado</i>		1
$CH^?_1 + A$	<i>1 Cimentárov sin</i>			1
$P_1 + A$	<i>1 po Bunčákoví sin</i>			1
$P_1 = MD + CH^P$		<i>1 Vrábel z Drgoných dolini</i>		1
$P_1 = RMD + A$	<i>1 Pilkoví sinové</i>			1
$P_1 = RMD + CH^?_1/RMD$		<i>1 Lukáč Mlinár</i>		1
$P_{1/11} + A$		<i>1 Valachovej deti</i>		1
$P_{44} = RMD + A$	<i>1 Gašparovej vnučka</i>			1
Trojčlenné modely				
$A + (A - RM_3 = P)_{44}$			<i>1 vnuk teti Idesých</i>	1
$A + \underline{K}_1 + K_{11}$		<i>1 céri Bohuša a Evi</i>		1
$A + (\underline{K} + CH^?/RMD)_1$		<i>1 sin po Janovi Mlinárovi</i>		1
$A + (K + P = RMD)_1$		<i>1 decká/deti Milanove Stančíkove</i>		1
$A + (\underline{K} + P = RMD)_1$			<i>1 céri Vilove Vaškove</i>	1
$A + (\langle K \rangle + P = RMD)_1$		<i>1 sin Vlada Václavka</i>		1
$A + (\underline{K} + P = RMD : RMD)_1$		<i>1 cérka Jarkova Stančíkova</i>		1
$A + (K + P_3)_{11}$	<i>1 deti Lenki Galandákovej</i>			1
$\langle K \rangle + (A + P_1)_{44}$	<i>1 Olga čo mala babku Kúdelku</i>			1
$\underline{K} + \langle MD \rangle = CH^P + CH^P$	<i>1 Janko z Mlina z Durcých dolini</i>			1
$\underline{K} + RM_1 = MD + CH^P$	<i>1 Palo Jurických Horní</i>	<i>2 Lubo Hájnikých z Drgoných dolini, Lubo Hájnikých z Drgonovej dolini</i>		3
$\underline{K} + RM_1 = P + CH^P$			<i>1 Palko Malárých z Durcých dolini</i>	1
$\underline{K} + P_1 + RM_1 = MD$			<i>1 Janko Durec Hrackých</i>	1
$\underline{K} + P_1 = \langle MD \rangle + RM_1 = MD$		<i>1 Vlado Durec Trubačech</i>		1

$\underline{K} + P_1 = \text{RMD} + \text{CH}^p$	<i>1 Vlado Gašpar z Černochového Vrchu</i>			1
$\underline{K} + P_1 = \text{RMD} + \text{MD} = \text{CH}^p$		<i>1 Jaro Lukáč Ze mlina</i>		1
$K_1 + A + \text{RM}_1 = \text{MD}$			<i>1 Igorov sin Hrackích</i>	1
$\underline{K}_1 + A + P_1 = \text{RMD}$	<i>1 Janovi sinovia Gavačovi</i>			1
$(\underline{K} + \text{CH}^p/\text{RMD})_1 + A$		<i>1 po Janovi Mlinárovi sin</i>		1
$(\underline{K} + \text{RM} = \text{MD})_1 + A$	<i>1 po Jurovi Pakanovi céra</i>	<i>1 po Vladovi Trubačích sin</i>		2
$(\underline{K} + P = \text{RMD})_1 + A$		<i>2 po Palovi Václavkovi sin, po Palovi Václavkovi céra</i>		2
$(\underline{K} + P = \text{RMD})_1 : <\text{MD}> + A$	<i>1 Janov Hrackého sin</i>			1
$(\underline{K} + P = \text{RMD} : \text{RMD})_1 + A$		<i>1 Jarova Stančíkova céra</i>		1
$(K + P_3)_{11} + A$			<i>1 Dani Tomkovej céri</i>	1
$\text{CH}^p + \underline{K} + \text{RM}_1 = \text{MD}$	<i>2 Horný Palo Juriček, Horný Palo Juriček</i>			2
$\text{CH}_1 + A + \underline{K}$		<i>1 Datlova céra Anka</i>		1
$\text{RM}_1 = P + \text{CH}^p + \underline{K}$		<i>2 Durcých z Drgoných dolini Stano, Durcých z Drgoných dolini Jano</i>		2
$P_{44} = \text{RMD} + A + P_1 = <\text{RMD}>$	<i>1 Gašparovej vnuk Durec</i>			1
Štvorčlenné modely				
$A + (<K> + P = \text{RMD} + \text{CH}^p)_1$		<i>1 céra po Šešfanovi Bunovi Elektrikárovi</i>		1
$A + (\underline{K} + P = \text{RMD} + \text{CH}^p)_1$			<i>1 sin Janka Zemana z Dolini</i>	1
$A + K_{11} + (K + \text{CH}^p)_1$		<i>1 céra Boženi a Milana Datla</i>		1
$A + \underline{K}_{11} + K_1 + \text{RM}_1 = <P>$		<i>1 sin Kači a Pavla Sadloných</i>		1
$A + (\underline{K} + P_3 = \text{RMD} + \text{CH}^p/\text{MD} : \text{MD})_{11}$			<i>1 sinovia Anči Klimáčkovej Ze školi</i>	1
$A + (K + P_3 = \text{RMD})_{44} + K$			<i>2 vnučka Jani Bunovej Petra, vnučka Jani Bunovej Ratka</i>	2

$\langle K \rangle + RM_1 = P + (\langle K \rangle + CH^p)_1$		<i>1 Lubica Buných po Štefanovi Elektrikárovi</i>		1
$\underline{K} + RM_1 = P + \underline{K}_{11} + \underline{K}_1$		<i>1 Jarka Stančíkova Dankina a Jarkova</i>		1
$\underline{K} + RM_1 = P + MD = CH^p + CH^p$		<i>2 Andrejka Stančíkéh Ot zbrojnice z Drgoných dolini, Andrejka Stančíkéh Ot obchodu z Drgoných dolini</i>		2
$(\underline{K} + P_1 + CH^p) : \langle MD \rangle + RM_1$	<i>1 Janko Michalec Na mline Pavlovích</i>			1
$\underline{K} + P_1 + CH^{p_{44}} + A$		<i>1 Lubo Valjent Prašskej holki vnuk</i>		1
$\underline{K} + P_1 = RMD + CH^p + MD = P$	<i>1 Jano Ťaški s Černochohvo Vrchu ot Ťaškich</i>			1
$K + P_1 = RMD + MD = CH^p + CH^p$			<i>3 Eva Vašková Ze školi z Durcéh dolini, Petra Vašková Ze školi z Durcéh dolini, Jana Vašková Ze školi z Durcéh dolini</i>	3
$\underline{K}_1 + A + MD = CH^p + CH^p$			<i>1 Janovi sinovia Ze školi z Durcéh dolini</i>	1
$(\underline{K} + RM = MD : \langle MD \rangle)_1 + A + CH^p$		<i>1 Vlada Hájnikeh sin z Drgonovej dolini</i>		1
$CH^v + \underline{K} + RM_1 = MD + {}^0CH^p$	<i>1 Mladí Palo Juriček (Horný)</i>			1
Pät'členné modely				
$A + \underline{K} + K_{11} + K_1 + CH^p$		<i>céra Anička Boženi a Milana z Drgoných dolini</i>		1
$A + \underline{K}_1 + K + MD = CH^p + CH^p$			<i>céra Vilova Eva Ze školi v Durcéh doline</i>	1
$A + (\underline{K} + P = \langle RMD \rangle + CH^p)_1 + \underline{K}$		<i>sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Stano, sin po Janovi Durcovi v Drgonovej doline Jano</i>		2

$A + (\underline{K} + P_3 = \text{RMD} + \text{CHP}^- / \text{MD} : \text{MD})_{11} + \underline{K}$			<i>sin Anči Klimáčkovej Ze školi Milan</i>	1
$A + (\underline{K} + P_3 = \text{RMD} + \text{CHP}^- / \text{MD} : \text{MD})_{11} + \underline{K}$			<i>sin Anči Klimáčkovej Ze školi Jano</i>	1
$\underline{K}_1 + \underline{K}_{11} + A + P_1 = \text{RMD} + \text{CHP}^- / \text{MD}$		<i>Jarov Dankin sin Stančík Pri obchode, Jarov Dankin sin Stančík Pri zbrojnici</i>		2
$(\underline{K} + P + \text{RM} = \text{MD} + \text{CHP})_4 + A$			<i>Jarov Durcov Hrackích z Durcých dolini vnuk</i>	1

Záver

Pre Černochoh Vrch sú typické viacčlenné živé mená a pomenovacie modely, ako aj individuálne charakteristiky podľa pôvodu a bydliska. Ich vysoká frekvencia je zapríčinená administratívnym členením a geografickou členitosťou.

Trieda slobodných v Černochovom Vrchu sa vyznačuje bohatosťou a pestrosťou pomenovacích modelov. Hovoriť o centrálnych či dominantných modeloch v tejto triede a v tejto časti je problematické, najfrekvencovanejší model tvorí niečo vyše 7 percent živých mien.

Hoci tu dominujú funkčné členy úradnej pomenovacej sústavy (rodné meno, priezvisko) a najfrekvencovanejším modelom je dvojčlenný model pozostávajúci z rodného mena v hypokoristickej podobe a priezviska v úradnej podobe podľa otca, ktorého antropobáza je i v mene rodiny a v mene domu, nemožno písať o výraznej závislosti na oficiálnom pomenovaní. V živých menách slobodných v Černochovom Vrchu svoje miesto nachádzajú individuálne charakteristiky, rodinné mená (z ktorých viac ako polovica nevychádza z priezvisk), apelatívne členy a vo veľmi malej miere i mená domu.

Apelatívne členy a členitosť živých mien a modelov svedčia o opisnom pomenovaní, ktoré je zapríčinené tým, že slobodné osoby sa pomenúvajú prostredníctvom iných príbuzných osôb, rodičov a starých rodičov.

Analýza živých mien v Černochovom Vrchu umožňuje poznať fungovanie neúradnej pomenovacej sústavy v jednej kopaničiarskej časti.

LITERATÚRA

- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: *Živé osobné mená na strednom Slovensku (1. diel). Designácia osobného mena*. Bratislava: SPN 1978. 413 s.
- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: *Živé osobné mená na strednom Slovensku (2. diel). Distribúcia obsahových modelov*. Martin: Osveta 1983. 647 s.
- KAZÍK, Miroslav: *Živé osobné mená a pomenovacie modely v triede ženatých mužov v Černochovom Vrchu (Černochoh Vrch, Drgoňova dolina, Durcova dolina)*. In:

- Varia XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008). Ed.: M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2009. s. 326 – 346.
- KAZÍK, Miroslav: *Živé osobné mená a pomenovacie modely v triede vydatých žien v Černochovom Vrchu (Černochoh Vrch, Drgoňova dolina, Durcova dolina)*. In: Varia XIX. Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava – Modra-Harmónia 18. – 20. 11. 2009). Ed. J. Hladký, Ľ. Rendár. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave 2010. s. 147 – 172.
- VALENTOVÁ, Iveta: *Živé osobné mená v Hornonitrianskej oblasti*. Jazykovedné štúdie 27. Bratislava: Veda 2009. 254 s.

Špecifickosť formálnej a obsahovej stránky eliptických výpovedí

Lenka Kolníková

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Veta ako jazyková jednotka má znakový charakter a skladá sa z obsahovej a formálnej stránky. V ideálnej, modelovej vetnej štruktúre obsahová stránka zodpovedá formálnej, ku každému obsahu teda možno priradiť istú formu a z kvantitatívneho hľadiska sú obsah a forma rovnocenné. Propozícia je z formálneho hľadiska vyjadrená explicitne. Takúto ideálnu vetnú schému možno spracovať v procese ontologickej ekvivalencie.

V prípade eliptických výpovedí je situácia mierne odlišná. Elidovanie ako nulová realizácia niektorých častí výpovede spôsobuje, že medzi obsahovou a formálnou stránkou vzniká disharmónia. Pri eliptickej výpovedi expedient používa na vyjadrenie tej istej propozície menej formálnych prostriedkov ako v ideálnej vetnej štruktúre. Z kvantitatívneho hľadiska sa tak obsah nerovná forme. Recipient je nútený dotvárať a vytvárať chýbajúce formálne vzťahy v procese imaginárnej ekvivalencie.

Táto disharmónia medzi modelovou a eliptickou vetnou štruktúrou je však len zdanlivá. Napriek tomu, že si expedient pri realizácii svojich myšlienkových obsahov vystačí s menším počtom formálnych prostriedkov, pri dekódovaní informácie zakódovanej v eliptickej podobe pristupuje percipient k doplneniu neobsadených pozícií. Tak ako je používanie eliptických foriem úplne prirodzeným a spontánnym riešením komunikačnej situácie, tak je aj uvedomovanie si kompletných štruktúr úplne automatické. Z kognitívneho uhla pohľadu žiadna disharmónia neexistuje, o implicitnej realizácii možno hovoriť len zo syntaktického, čiže štruktúrneho uhla pohľadu.

Uvádzame niekoľko viet bez akéhokoľvek kontextu, na ktorých ukážeme, akým spôsobom môže prebiehať uvedomovanie si propozície pri elidovaní niektorých častí a ako elipsa systémového charakteru ovplyvňuje uvedomovanie si vzťahov medzi vetnými členmi.

Majme vetu:

a) *Katka sa spýtala učiteľky, prečo nedostala jednotku.*

V tomto podradňovacom súvetí sú explicitne vyjadrené tieto vetné členy: podmet (Katka), prísudok (spýtala sa), nepriamy predmet (učiteľky) a priamy predmet realizovaný vedľajšou vetou (prečo nedostala jednotku). Vo vedľajšej vete je však implicitne vyjadrený aj podmet – Katka. Elipsa podmetu z podradenej časti takejto hypotaxe, ak je zhodný s podmetom v nadradenej časti, je v slovenčine javom štruktúrnym, typickým a jediným správnym riešením. Ak by sa veta realizovala s vyjadreným podmetom aj v podradenej časti takto:

b) *Katka sa spýtala učiteľky, prečo Katka nedostala jednotku.*,
znamenalo by to, že sa Katka pýta na známku inej Katky. Elidovaný podmet z vedľajšej vety percipient automaticky dekóduje ako zhodný s podmetom v hlavnej vete.

Ak v súvetí figuruje podmet ako vyjadrený v hlavnej vete a ako elidovaný vo vedľajšej, môže súvetie, v ktorom elidujeme podmet z nadradenej vety a ponecháme ho vo vete vedľajšej, znamenať to isté? Skúsme sa pozrieť na vetu, ktorá by prvoplánovo mohla znamenať to isté, čo veta a):

c) *Spýtala sa učiteľky, prečo Katka nedostala jednotku.*

Veta c) určite prozopzične nezodpovedá vete a). Je zjavné, že kognícia prebieha inak a percipient chápe takúto výpoveď inak ako predchádzajúcu. Kým veta a) znamená, že Katka nedostala jednotku a pýta sa sama na seba, veta c) znamená, že sa na Katku pýta niekto iný. Nazvime tento jav *paradoxom presupozície identity subjektov* a vysvetlime ho takto: hoci by sme mohli prvoplánovo predpokladať, že je úplne jedno, z ktorej časti podradňovacieho súvetia vynecháme podmet, nie je to pravda. V skutočnosti na tom veľmi záleží. Primárny prisudzovací sklad v hypotaxe je sémanticky nadradený; ak je podmet v primárnej predikácii elidovaný a v sekundárnej predikácii explicitný, znamená to, že sa sekundárny subjekt s primárnym subjektom nezhoduje, a to ani v prípade, že predikát v primárnom prisudzovacom sklade má vlastnosti, na základe ktorých by sa dalo usudzovať, že elidovaný podmet možno explicitne realizovať tým, ktorý je vyjadrený.

Skúsme sa pozrieť na z formálneho hľadiska rovnaký príklad:

d) *Katka sa spýtala učiteľky, prečo neprišla.*

Vo vete d) je opäť, podobne ako vo vete a) explicitne vyjadrený podmet (Katka), prísudok (spýtala sa), nepriamy predmet (učiteľky) a priamy predmet je realizovaný formou vedľajšej vety (prečo neprišla). Napriek tomu nie je z kognitívneho hľadiska podmet hlavnej vety zhodný s podmetom vedľajšej vety. V tomto prípade sa podmetom podradenej časti stáva nepriamy predmet z nadradenej časti, čiže transformácia, aby sa vety aspoň približne prozopzične zhodovali, by mohla prebehnúť takto:

e) *Katka sa spýtala, prečo učiteľka neprišla.*

Ak by sme v nadradenej časti vety ponechali aj nepriamy predmet a veta by vyzerala takto:

f) *Katka sa spýtala učiteľky, prečo učiteľka neprišla.*,

opäť by sme dospeli k situácii, ktorá nastala pri vete b), a teda Katka by sa pýtala jednej učiteľky na to, prečo neprišla iná učiteľka. Podotýkame, že súvetia b) a f) možno hodnotiť ako štylisticky nie veľmi vydarené.

Iná situácia nastáva, ak sa podmet vypustí z nadradenej časti a v podradenej časti súvetia sa realizuje pomocou zámena alebo ak je elidovaný v oboch častiach súvetia.

g) *Povedala jej, že ona nepríde.*

Takéto súvetie možno bez kontextu interpretovať dvoma spôsobmi – expedient hovorí o sebe, alebo hovorí o niekom inom, čiže subjekty sa môžu, ale

nemusia zhodovať. Ak ide o prvý prípad, substitúcia zámenom sa hodnotí ako expresívne, dôrazné vyjadrenie.

h) *Povedala jej, že nepríde.*

Elidovaný subjekt v hlavnej vete sémanticky zodpovedá elidovanému subjektu vo vedľajšej vete.

i) *Povedala jej, aby prišla.*

Zmena spojky znamená zmenu v kognitívnom spracovaní informácie. Napriek tomu, že vety si formálne úplne zodpovedajú z hľadiska štruktúry aj obsadenosti vetnými členmi, elidovaný podmet z hlavnej vety nie je sémanticky rovnocenný s podmetom vedľajšej vety. Opäť dochádza k prehodnoteniu – podmetom podradenej časti súvetia sa stáva nepriamy predmet z nadradenej časti.

Demonštrovať „vytváranie“ formálnych a teda aj sémantických vzťahov v niektorých eliptických výpovediach môžeme na týchto príkladoch:

j) *Dcéra sa sťažovala matke, že jej muž pije.*

k) *Piť sa musí!* (reklamný slogan)

l) *Pite s rozumom, od 18 rokov.* (upozornenie pri reklame na alkohol)

Pri interpretácii všetkých troch prípadov je recipient odkázaný na svoje encyklopedické vedomosti. Svoju mentálnu aktivitu pri spracúvaní takýchto výpovedí môže extralingvistickými faktormi podporiť len v poslednom prípade, keď sa výpoveď realizuje vo veľmi konkrétnej komunikačnej situácii. Príklad k) sme zaregistrovali na bilborde bez akýchkoľvek iných lingvistických alebo grafických prvkov, ktoré by interpretáciu uľahčovali. Napriek tomu, že nejde o prípady anaforickej alebo kataforickej elipsy, a že o situačnú elipsu ide len v poslednom prípade, recipient dokáže výpovede skompletizovať. Uplatňuje svoju schopnosť imaginárnej ekvivalencie a vytvára si pri dekodovaní informácie imaginárny formálny vzťah medzi prísudkom a predmetom podľa svojich encyklopedických vedomostí týmto spôsobom:

j') *Dcéra sa sťažovala matke, že jej muž pije (alkohol).*

k') *Piť (dostatok tekutín) sa musí!*

l') *Pite (alkohol) s rozumom, od 18 rokov.*

Encyklopedické znalosti umožňujú recipientovi doplniť neobsadené pozície tak, aby boli sémanticky relevantné a vytvoriť adekvátne vzťahy. Všeobecné vedomosti o potrebe dodržiavať pitný režim a o tom, čo vyjadruje modálne sloveso *musieť*, umožňujú pochopiť recipientovi výpoveď k), o tom, že piť alkohol je zákonom povolené až po dovŕšení 18 roku života zase výpoveď l). V prípade výpovede j) je interpretácia založená skôr na znalosti typickosti, ustálenosti vyjadrovania. Je zrejme, že prísudky v týchto výpovediach nerecipuje rovnako napriek ich formálnej zhode a napriek tomu, že nejde o polysémantickosť slova *piť* v jej skutočnej podstate, pretože ide o akt prijímania tekutín vo všetkých prípadoch. V procese imaginárnej ekvivalencie dospeje ku kompletným vetným schémam vyšpecifikovaním a selektovaním jednotlivých významov problematických výrazov (v našich príkladoch sloveso *piť*) v súvislosti s ich jazykovým okolím.

1.1. Dekonstrukcia formálnych vzťahov v eliptických výpovediach

Jazyk ako systém je tvorený prvkami. Fungovanie akéhokoľvek systému je podmienené existenciou vzťahov medzi prvkami, ktoré daný systém tvoria. Prvky v jazyku figurujú na rozličných úrovniach a vzťahy medzi nimi sa kvalitatívne odlišujú.

Veta ako jazyková jednotka je tvorená slovami, ktoré v nej nadobúdajú funkciu vetných členov. Medzi vetnými členmi ako prvkami sa vytvárajú vzťahy, prvky teda od seba určitým spôsobom závisia. Eliptické výpovede a to, že sme schopní ich adekvátne interpretovať, potvrdzujú, že táto závislosť je v podstate vecou kognitívnu. Rovnako ako prvky jazyka, tak aj vzťahy medzi týmito prvkami, teda štruktúru jazyka, si totiž vytvárajú jeho nositelia. Vzťahy medzi prvkami v jazyku a to, akým spôsobom ich vytvárame a ako im rozumíme, súvisí s našim vnímaním sveta a vzťahov v ňom. Napriek tomu však – vzhľadom na fakt, že v každom jazyku sa stváranie mimojazykovej reality realizuje iným spôsobom – musíme upozorniť na to, že vzťahy medzi prvkami treba hodnotiť v prvom rade ako jazykové. Nemajú totiž v štruktúrach rôznych jazykov univerzálnu platnosť ani univerzálny výskyt, a preto sa nemožno pri lingvistickom výskume obmedziť na ich logickosť.

V modelových vetných štruktúrach existujú všetky formálne vzťahy, pretože všetky vetné členy sú explicitne vyjadrené. Ak sa niektorá zložka výpovede eliduje, dochádza zákonite k porušeniu niektorých – ideálne predpokladaných – formálnych vzťahov. Implicitnosť, čiže formálna neexistencia týchto vzťahov však nebráni správne chápaniu výpovede, čo nasvedčuje tomu, že ak aj tieto vzťahy formálne nie sú prítomné, vo vedomí ako expedienta, tak aj recipienta fungujú.

Formálna redukcia vzťahov v eliptických výpovediach sa uskutočňuje rozličným spôsobom. V niektorých prípadoch sa následkom vynechania určitej časti výpovede redukuje len jeden vzťah, v niektorých pri elidovaní zložiek dochádza k eliminácii viacerých kvalitatívne odlišných vzťahov. Preto imaginárna ekvivalencia ako proces, prostredníctvom ktorého recipient dopĺňa a dotvára, prípadne aj vytvára chýbajúce vzťahy, prebieha takisto rozličným spôsobom.

Ak eliptické výpovede zaradíme ku komunikačno-pragmatickým modifikáciám vetnej schémy, táto modifikácia spočíva práve v disharmónii medzi formálnou a obsahovou zložkou eliptickej výpovede. Na základe komunikačnej situácie a jej faktorov, ktoré sú dané lingvistickými aj extralingvistickými podmienkami, expedient pristupuje k vynechaniu určitej zložky alebo určitých zložiek, a tým vlastne dochádza k *dekonštrukcii* formálnych vzťahov medzi vetnými členmi. Pojem *dekonštrukcia* zavádzame nie v opozícii, ale v súlade s Kačalovým pojmom *konštrukcia* – eliptická výpoveď je skonštruovaná princípom dekonštrukcie (1998). Pojem dekonštrukcia chápeme takto: hovoriaci svoju výpoveď konštruuje. Vzhľadom na to, že existujú aj výpovede, ktoré hodnotíme ako eliptické, však zákonite musíme pripustiť aj fakt, že konštruo-

vania nie je vždy kompletne. Pojem dekonštrukcia zachytáva práve tento fakt a pritom nepopiera iný fakt, a to ten, že formálne vzťahy, ktoré hovoriaci vynechal, možno obnoviť. Dekonštrukcia je len „rozobratie“, nie zničenie – formálne vzťahy sa v procese tvorenia výpovede „rozoberú“ a tie, ktoré sú na pochopenie informácie ďalej nepotrebné, možno v reči vynechať. Interpretácia týchto vzťahov sa však zakladá na opätovnej ich konštrukcii, teda rekonštrukcii – nebolo by možné pochopiť výpoveď bez toho, aby sme mali znalosti o kompletnej sieti formálnych vzťahov, a predovšetkým o kompletnej sieti sémantických vzťahov, a teda znalosti hĺbkovej vnútornej štruktúry. Štruktúra formálnych vzťahov v eliptickej výpovedi je nekompletná, a to z toho vyplýva jej pragmatickosť (ako sme už spomenuli, elipsa je pragmatická už od svojej podstaty) – ekonomickosť založená na rýchlejšom odovzdaní tej zložky informácie, ktorá je z hľadiska expedienta relevantná, a expresívnosť, pretože sa dekonštrukciou formálnych vzťahov medzi vetnými členmi do tesnej blízkosti dostávajú také vetné členy, ktoré pri sebe zvyčajne nefigurujú. Obsahovo je však eliptická výpoveď totožná s neredukovaným variantom, lebo dekodovanie v mysli recipienta prebieha opäť ako spätné konštruovanie dekonštruovaných formálnych vzťahov. Napriek možným prienikom významov pojmov *deformácia* a *dekonštrukcia*, pojem dekonštrukcia tu s pojmom deformácia, ktorý používame v súvislosti so zeugmou, nie je synonymný. Deformáciu vnímame vzhľadom na ekonomickosť ako negatívny jav, dekonštrukciu ako pozitívny.

Medzi prvkami jazyka existujú tri typy vzťahov – determinácia, interdependencia a konštelácia. Medzi vetnými členmi, teda na syntagmatickej úrovni, existujú v rámci relácie tri základné závislostné vzťahy – selekcia, ktorá zodpovedá determinácii – vzniká určovací sklad, solidarita, ktorá zodpovedá interdependencii – vzniká prísudzovací sklad, a kombinácia, ktorá zodpovedá konštelácii – vzniká priradovací sklad (Dolník, 2009, s. 38).

Formálne sa vzťahy medzi rovnorodými aj nerovnorodými vetnými členmi prejavujú gramatickými prostriedkami, čiže zhodou, väzbou, primkynaním, nulovou realizáciou vzťahu a pevným slovosledom (Kačala, 1998, s. 69). Napríklad vzťahy medzi členmi determinatívnej syntagmy sa môžu formálne prejavovať všetkými piatimi prostriedkami.

Vzhľadom na to, že sme objasnili podstatu pragmatickej a kognitívnej špecifickosti eliptických výpovedí, a tá je založená na tom, že elipsa spôsobuje dekonštrukciu formálnych vzťahov na úrovni syntagmy, považujeme za potrebné ďalej skúmať, akým spôsobom táto dekonštrukcia v skladoch rozličnej kvalitatívnej povahy prebieha, pretože interpretácia eliptických výpovedí rezultuje z dotvorenia alebo vytvorenia týchto vzťahov.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda 2009. 376 s.
KAČALA, Ján: *Syntaktický systém jazyka*. Pezinok: Formát 1998. 144 s.

Co říká o tvoření přídavných jmen individuálně přivlastňovacích od přechýlených ženských jmen na *-yně/-kyně* v češtině odborná literatura a Český národní korpus

Lucie Kopáčková

Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

1. Odborná literatura

Všechny gramatiky češtiny i odborné studie o přivlastňovacích přídavných jménech na *-ív/-in* v češtině uvádějí, že od přechýlených ženských jmen na *-yně/-kyně* se přídavná jména individuálně přivlastňovací netvoří. V nejnovější *Mluvnici současné češtiny 1* (Cvrček, 2010) už však toto tvrzení nenajdeme. Otázkou tvoření přídavných jmen individuálně přivlastňovacích od přechýlených ženských jmen na *-yně/-kyně* se v krátkém příspěvku zabývala také H. Prouzová (1986). Ta uvádí dva tvary přídavných jmen přivlastňovacích k ženským jménům s příponou *-yně/-kyně*: *umělcin* (*umělcin životopis, umělčina biografie*) a *vévodcín* (*před vévodcíným domem, obraz vévodčiny matky, na vévodcíně přikrývce*). Tvar *umělcin* se objevil v kulturní rubrice jednoho deníku v článku o známé herečce v souvislosti s vydáním její biografie a tvary *vévodcín* použil Ladislav Fuks ve svém románu *Vévodkyně a kuchařka*. Prouzová (1986) dále uvádí, že od přechýlených ženských jmen na *-yně/-kyně* se přídavná jména přivlastňovací zpravidla netvoří nebo se tvoří jen výjimečně. Podoby přivlastňovacích přídavných jmen na *-ynin* považuje zejména v nepřímých pádech za poněkud těžkopádné a za vhodnější pokládá genitiv přivlastňovací než problematický tvar přivlastňovacího přídavného jména.

2. Český národní korpus

2.1. Korpus SYN2000

V korpusu SYN2000 je obsaženo 15 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích k přechýleným ženským jménům s příponou *-yně*: *hospodynin* (1 výskyt v beletristickém textu – *do hospodyniny postele*), *ministrynin* (2 výskyty ze 2 různých publicistických textů – *ministrynin štáb, na ministrynino nabádání*), *tchynin* (4 výskyty ze 4 různých zdrojů, 2 různých beletristických a 2 různých publicistických textů – *pod tchynin pantofel, mezi tchynina prsa, tchyniny tesáky* atd.) a *tchýnin* (8 výskytů ze 3 různých zdrojů, 2 různých beletristických textů – 7 výskytů a 1 odborného textu – 1 výskyt – *dny tchýniny dovolené, tchýninou rukou, do tchýnina odjezdu, na tchýnině pozadí* atd.). Celkem najdeme 10 tvarů v textech beletristických, 4 tvary v textech publicistických a 1 tvar v textu odborném.

V korpusu SYN2000 je obsaženo také 21 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od

nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* se současnou změnou kmenové souhlásky: *přítelčin* (1 výskyt v beletristickém textu – *přítelčino pozvání*), *umělčin* (4 výskyty ze 4 různých zdrojů, 1 textu beletristického a 3 různých textů publicistických – *umělčiny totožnosti*, *umělčiny i naší domácnosti*, *umělčinou licenci*, *umělčina záměru*) a *vévodčin* (16 výskytů ze 2 různých beletristických textů – *skvělý a oslnivý obraz vévodčiny*, *čelo vévodčino*, *s vévodčíným požehnáním a souhlasem*, *ve Vévodčíně apartmá* atd.). Celkem najdeme 18 tvarů v textech beletristických a 3 tvary v textech publicistických.

2.2. Korpus SYN2005

Korpus SYN2005 obsahuje 27 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích k přechýleným ženským jménům s příponou *-yně*: *bohynin* (1 výskyt v beletristickém textu – *do bohyniny svatyně*), *hospodynin* (2 výskyty v beletristickém textu – *v hospodynině kredenci*, *dvířka hospodyniny kredence*), *ministrynin* (1 výskyt v publicistickém textu – *v případě ministryniny dcery*), *tchynin* (21 výskytů z 10 různých zdrojů, 5 různých beletristických textů – 15 výskytů, 2 různých odborných textů – 3 výskyty a 3 různých publicistických textů – 3 výskyty – *kolem tchynina domu*, *ty tchyniny řeči*, *z tchyniných úst*, *pod tchyniným dozorem* atd.) a *tchýnin* (2 výskyty ze 2 různých beletristických textů – *tchýnin jazyk*, *toho tchýnina křesla*). Celkem najdeme 20 tvarů v textech beletristických, 4 tvary v textech publicistických a 3 tvary v textech odborných.

Korpusu SYN2005 obsahuje také 22 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* beze změny kmenové souhlásky: *přítelkynin* (5 výskytů ze 3 různých zdrojů, 2 různých beletristických textů – 4 výskyty a 1 publicistického textu – 1 výskyt – *o přítelkynin život*, *svého a přítelkynina syna*, *přítelkyninu špatnou náladu*, *přítelkyniny štědré dary* atd.), *vévodkynin* (17 výskytů ze 7 různých zdrojů, 5 různých beletristických textů – 15 výskytů a 2 různých odborných textů – 2 výskyty – *vévodkynin osobní tajemník*, *na vévodkynině tváři*, *o vévodkyninu lásku*, *k vévodkyniným klenotům* atd.) a 1 tvar *přítelčin* (v beletristickém textu – *přítelčin zjev*). Celkem najdeme 20 tvarů v textech beletristických, 2 tvary v textech odborných a 1 tvar v textu publicistickém.

2.3. Korpus SYN2006PUB

V korpusu SYN2006PUB se vyskytuje 21 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích k přechýleným ženským jménům s příponou *-yně*: *ministrynin* (3 výskyty ze 3 různých zdrojů – *ministrynin zeť*, *za ministrynina úřadování*, *ministryninu hlavu*), *tchynin* (13 výskytů ze 13 různých zdrojů – *tchynina auta*, *v tchynině bytě*, *mezi obligátními tchyninými jazyky a voděnkami* atd.) a *tchýnin* (5 výskytů z 5 různých zdrojů – *tchýnina stolička*, *Tchýnino přivítání*, *reakce na tchýninu jedovatou poznámku* atd.).

V korpusu SYN2006PUB se vyskytují také 4 tvary přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* beze změny kmenové souhlásky: *plavkynin* (1 výskyt – *tvrzení plavkyniných zastánců*), *předsedkynin* (1 výskyt – *tyto kontroverzní předsedkyniny kontakty*), *zachránkynin* (1 výskyt – *zachránkynina sestra*), *žalobkynin* (1 výskyt – *žalobkynin kolega*) a 10 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* se současnou změnou kmenové souhlásky: *oslavenčín* (1 výskyt – *mezi oslavenčiny osobní přátele*), *umělčín* (7 výskytů ze 6 různých zdrojů – *na umělčinu retrospektivu, na umělčino monumentální poprsí, široký záběr umělčina výtvarného vyjadřování, u příležitosti umělčinych 65. narozenin* atd.), *velvyslančín* (1 výskyt – *velvyslančín návrh*) a *věvodčín* (1 výskyt – *věvodčina důvěrného přítele*).

2.4. Korpus SYN2009PUB

V korpusu SYN2009PUB bylo nalezeno 32 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích k přechýleným ženským jménům s příponou *-yně*: *ministrýnin* (3 výskyty ze 3 různých zdrojů – *ministrýninou stížností, ministrýniny argumenty, z ministrýniných taktéž mlhavých odkazů*), *tchynin* (21 výskytů z 18 různých zdrojů – *tchynin byt, s výjimkou tchynina jazyku, na tchynině pozemku, zkoumání tchyniny celulitidy* atd.) a *tchýnin* (8 výskytů z 8 různých zdrojů – *tchýnin majetek, tchýnina zubní protéza, tchýninu představu o civilizaci* atd.).

V korpusu SYN2009PUB bylo nalezeno také 13 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* beze změny kmenové souhlásky: *pěvkynin* (1 výskyt – *11 nádherných pěvkyniných šperků*), *poslankynin* (2 výskyty ze 2 různých zdrojů – *poslankynin postoj, z poslankyniných vystoupení*), *přítelkynin* (2 výskyty ze 2 různých zdrojů – *na přítelkyninu diskrétnost, u přítelkyniných rodičů*), *umělkynin* (3 výskyty ze 3 různých zdrojů – *umělkynina přezdívka, umělkyninou biografií, přehledku umělkyniných děl*), *velvyslančynin* (2 výskyty ze 2 různých zdrojů – *velvyslančynin dobře nabroušený šíp, na velvyslančyniných zprávách*), *věvodkynin* (1 výskyt – *věvodkynina přítelkyně*), *žalobkynin* (2 výskyty z 1 zdroje – *splatnost žalobkynina restitučního nároku, žalobkynina pohledávka*) a 13 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* se současnou změnou kmenové souhlásky: *poslančín* (1 výskyt – *poslančini vrstevníci*), *přítelčín* (1 výskyt – *k přítelčíným rodičům*), *umělčín* (11 výskytů z 11 různých zdrojů – *umělčín repertoár, záznam umělčina života, ve čtyři roky staré umělčince monografii, umělčino užívání jemných barevných tónů, s umělčiny prsteny* atd.).

2.5. Korpus SYN2010

V korpusu SYN2010 najdeme 15 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích k přechýleným ženským jménům na *-yně*: *bohynin* (1 výskyt v beletristickém textu – *do bohynina lůna*), *ministrynin* (1 výskyt v publicistickém textu – *ministrynin bratr*), *tchynin* (8 výskytů z 8 různých zdrojů, 6 různých publicistických textů, 1 odborného a 1 beletristického textu – *tchynin salát, na tchynin účet, představa tchynina salónu, navzdory tchyniným protestům* atd.) a *tchýnin* (5 výskytů z 5 různých zdrojů, 3 publicistických a 2 odborných textů – *tchýnin jazyk, tchýniny papriky* atd.). Celkem najdeme 10 tvarů v textech publicistických, 3 tvary v textech odborných a 2 tvary v textech beletristických.

V korpusu SYN2010 najdeme také 9 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* beze změny kmenové souhlásky: *přítelkynin* (3 výskytů ze 3 různých zdrojů beletristických – *přítelkynin hlas, bezcitná přítelkynina poznámka, uprostřed přítelkyniny zahrady*), *věvodkynin* (5 výskytů z 5 různých zdrojů beletristických – *na věvodkynin dobročinný ples, věvodkynino jméno, pro věvodkyniny nepřiliš pevně morální zásady* atd.), *zmocněnkynin* (1 výskyt v beletristickém textu – *zmocněnkynin hlas*) a 75 tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* se současnou změnou kmenové souhlásky: *přítelčín* (1 výskyt v beletristickém textu – *proti přítelčíně rameni*), *umělčín* (1 výskyt v beletristickém textu – *z umělčiny maringotky*) a *věvodčín* (73 výskytů z 1 zdroje beletristického *portrét věvodčina otce, věvodčino služebnictvo, od poslední věvodčiny návštěvy*). Celkem najdeme 84 tvarů v beletristických textech.

3. Komentář k výsledkům korpusové analýzy

Porovnáme-li počty výskytů v jednotlivých korpusech Českého národního korpusu, získáme následující výsledky: v ČNK se nachází celkem 277 výskytů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-yně/-kyně*. Nejvíce výskytů obsahuje korpus SYN2010 – celkem 99. Za ním následuje korpus SYN2009PUB – celkem 58 výskytů. Třetí místo zaujímá korpus SYN2005 – celkem 50 výskytů. Předposlední je korpus SYN2000 – celkem 36 výskytů. Nejméně bylo nalezeno v korpusu SYN2006PUB – celkem 35. Počty výskytů jednotlivých tvarů v jednotlivých korpusech ČNK přehledně ukazuje následující tabulka:

Korpus	<i>-ynin</i>	<i>-kynin</i>	<i>-čín</i>	Celkem
SYN2000	15	0	21	36
SYN2005	27	22	1	50
SYN2006PUB	21	4	10	35
SYN2009PUB	32	13	13	58
SYN2010	15	9	75	99
Celkem	110	48	120	277

Z naší tabulky je dobře patrné, že nejfrekventovanější (celkem 120 výskytů) jsou tvary přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* se současnou změnou kmenové souhlásky: *vévodčín* (90 výskytů – z toho 73 výskytů najdeme v již zmiňovaném románu Ladislava Fukse *Vévodkyně a kuchařka*, který je zařazen v korpusu SYN2010), *umělcín* (23 výskytů), *přítelcín* (4 výskyty), *oslavenčín* (1 výskyt), *poslančín* (1 výskyt) a *velvyslančín* (1 výskyt). O 10 výskytů méně (110) mají přídavná jména individuálně přivlastňovací k přechýleným ženským jménům na *-yně*: *tchynin* (67 výskytů), *tchýnin* (28 výskytů), *ministrynin* (10 výskytů), *hospodynin* (3 výskyty) a *bohynin* (2 výskyty). Nejnižší počet výskytů (48) byl zaznamenán u tvarů přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od přechýlených ženských jmen na *-kyně*, od nichž se přivlastňovací přídavné jméno tvoří příponou *-in* beze změny kmenové souhlásky: *vévodkynin* (22 výskytů), *přítelkynin* (9 výskytů), *umělkynin* (3 výskyty), *žalobkynin* (3 výskyty), *poslankynin* (2 výskyty), *velvyslankynin* (2 výskyty), *pěvkynin* (1 výskyt), *plavkynin* (1 výskyt), *předsedkynin* (1 výskyt), *zachránkynin* (1 výskyt), *zaměstnankynin* (1 výskyt) a *zmocněnkynin* (1 výskyt).

Při tvoření přídavných jmen individuálně přivlastňovacích od přechýlených ženských jmen na *-kyně* nacházíme v 5 případech obě možnosti (tvoří se příponou *-in* se současnou změnou kmenové souhlásky i bez ní): *vévodčín* (90 výskytů) i *vévodkynin* (22 výskytů), *umělcín* (23 výskytů) i *umělkynin* (3 výskyty), *přítelcín* (4 výskyty) i *přítelkynin* (9 výskytů), *poslančín* (1 výskyt) i *poslankynin* (2 výskyty), *velvyslančín* (1 výskyt) i *velvyslankynin* (2 výskyty).

V ČNK bylo nalezeno 22 přídavných jmen individuálně přivlastňovacích utvořených od 16 přechýlených ženských jmen na *-yně/-kyně*. Tvary *tchynin/tchýnin* se objevují ve třech typech textů, v beletrii, publicistice i odborné literatuře. Ve dvou typech textů, v beletrii a publicistice, se vyskytují tvary *přítelkynin*, *přítelcín*, *umělcín* a *vévodčín*. Tvary *vévodkynin* najdeme také ve dvou typech textů, v beletrii a odborné literatuře. Tvary *bohynin*, *hospodynin* a *zmocněnkynin* se vyskytují pouze v beletrii. Tvary *ministrynin*, *oslavenčín*, *pěvkynin*, *plavkynin*, *poslančín*, *poslankynin*, *předsedkynin*, *umělkynin*, *velvyslančín*, *velvyslankynin*, *zachránkynin* a *žalobkynin* najdeme pouze v publicistice.

Literatura

- CVRČEK, Václav a kol.: *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum 2010. 353 s.
 ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství 2000. 407 s.
 Český národní korpus – SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze, 2000 <http://ucnk.ff.cuni.cz>.
 Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze, 2005 <http://ucnk.ff.cuni.cz>.
 Český národní korpus – SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze, 2006 <http://ucnk.ff.cuni.cz>.

- Český národní korpus – SYN2009PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze, 2009 <http://ucnk.ff.cuni.cz>.
- Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze, 2010 <http://ucnk.ff.cuni.cz>.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois: *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 568 s.
- KARLÍK, Petr: *Slovanská posesiva derivovaná segmenty -ov-/-ow- nebo -in-/-yn-*. In: *Jezikovna predanost*. Ed. M. Jesenšek – Z. Žorko. Maribor: Slavistično društvo 2006, s. 214 – 228.
- KARLÍK, Petr: *Tzv. posesivní adjektiva v češtině*. In: *Přednášky a besedy z XXXVII. běhu LŠSS*. Brno: Filozofická fakulta 2004, s. 75 – 83.
- KOPÁČKOVÁ, Lucie: *Co říká o posesivních adjektivech odborná literatura a ČNK*. Brno: Filozofická fakulta 2007. 79 s.
- Mluvnice češtiny I. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika*. Praha: Academia 1986. 566 s.
- Mluvnice češtiny II. Tvarosloví*. Praha: Academia 1986. 536 s.
- PROUZOVÁ, Hana: *Přivlastňovací přídavná jména na -ův, -in v současné češtině*. In: *Naše řeč*, 1964, roč. 47, s. 129 – 142.
- PROUZOVÁ, Hana: *Umělčin životopis?* In: *Naše řeč*, 1986, roč. 69, s. 54 – 55.
- Příruční mluvnice češtiny*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995. 799 s.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1971. 217 s.
- TRÁVNÍČEK, František: *Mluvnice spisovné češtiny I. Hláskosloví – tvoření slov – tvarosloví*. Praha: Slovanské nakladatelství 1951. 611 s.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila: *Slovanská posesivní adjektiva jako gramatický prostředek vyjadřování určenosti*. In: *Slavia* 1988, roč. 57, č. 2, s. 138 – 151.
- VACHEK, Josef: *K problematice českých posesivních adjektiv*. In: *Studie a práce lingvistické* 1. Praha 1954, s. 171 – 189.
- VACHEK, Josef: *Ještě k osudu českých posesivních adjektiv (Glosa k pohybu v českém tvarosloví)*. In: *Slovo a slovesnost*, 1972, roč. 33, s. 146 – 148.

Analýza jazykovej stránky živých osobných mien

Ivana Kopásková

Súkromná obchodná akadémia
Akadémie vzdelávania, Žilina

Antroponymický systém sa ako zložka onymického systému manifestuje v priestorových, časových a frekvenčných dimenziách. 1. Používanie neúradných antroponým je spojené s istým geograficky vymedzeným priestorom vzhľadom na nárečie, ktoré sa v danej lokalite používa. 2. Na neúradných antroponymách taktiež pozorujeme, ako ich autori reagujú na zmenu v spoločenských a rodinných štruktúrach, na zmenu spoločenskej situácie (kultúrnej, politickej i náboženskej). 3. Fungovanie antroponým sa navonok prejavuje ako generačná premena pomenovaných osôb v triede mužov, žien a detí. V každej novej generácii sa uskutočňuje reprodukcia rodných (krstných) mien. Pri osobnom pomenovaní sme svedkami dynamiky, ktorá je dôsledkom potreby pomenovať nových jedincov pri zmene generácií. V širšom zmysle ide o vývin smerujúci od jednomennej sústavy v období stredoveku cez prímená označujúce zamestnanie alebo bydlisko až po kodifikáciu fakultatívne vystupujúcich prímen na dnešné priezviská v novoveku.

Jazyková stavba proprií je výrazom rozličných spôsobov pomenovania uplatňujúcich sa v rozličných komunikačných situáciách, pretože vývin spoločnosti a spoločenských potrieb poskytuje ustavičné podnety na jazykovú diferenciáciu.

Antroponymický systém ako normovaná entita patrí do roviny langue a ako otvorený súbor mien patrí do roviny parole, t. j. ako jav hĺbkovej roviny môže mať povahu jednočlennej, dvojčlennej alebo viacčlennej štruktúry ($K, \underline{K}=RMD, K+P, \underline{K}+P=RMD, (\underline{K} + CH^v) RMD)_3 + A$) a ako jav povrchovej roviny je antroponymický systém úradný alebo neúradný spôsob pomenovania osôb počas komunikácie (*Pavol, Drahúša, Pavol Čimbora, Janko Palko, Joška Zajaca žena*).

Hláskoslovné hľadisko živých osobných mien je charakteristické pohybom na osi spisovná forma, štandardná forma, subštandardná forma, nárečová forma. Treba zdôrazniť, že používanie spisovnej formy je skôr ojedinelé (*Koleno, Kol'ibrik, Žaba*), oveľa vyššiu frekvenciu majú slová, v ktorých sa prejavujú odchýlky od dôsledne spisovnej výslovnosti. Najproduktívnejšie však sú nárečové hláskoslovné znaky. Vokalizmus nárečia v nami skúmanej oblasti, t. j. regiónie dolnokysuckého nárečia, tvoria len krátke vokály (*Fabrička, Školník*), po diftongoch sú tu stopy *ja, je, vo (Vjera, džefka)*, po perniciach a po *r, s, z* je dlhé *é*, po iných spoluhláskach je dlhé *á (mlačá, staršá)*. Konsonantizmus dolnokysuckého nárečia charakterizujú štyri mäkkostné páry *t – t', d – d', n – ñ, l – l' (Kost'el'nik, Pold'ik, Pol'icajt)*, presahuje tu zóna s asibilátmi *dz, c* za *d', t' (ceta)*. Menná flexia dolnokysuckého nárečia – v genitíve plurálu mien muž-

ského rodu sa ustálila prípona *-och* (*chlapoch*), v inštrumentáli singuláru je tvar *ze ženu*. V súvislosti s industrializáciou, migráciou za prácou, priestupnosťou medzi mikrosocietami prenikajú prvky hornokysuckého nárečia do dolnokysuckého nárečia a naopak. Všimnime si aspoň niektoré prvky hornokysuckého nárečia v dolnokysuckom nárečí – neutralizácia *v – f* sa realizuje dôsledne (*d'jefka, Čipakof o'ec*), vo flexii mužských substantív genitív plurálu má príponu *-of*, ale aj *-och* (*synof i synoch*), flexia adjektív v lokáli singuláru má tvar *o mladem*. Uvedené príklady sú potvrdzením vyššie spomínaného, a to, že pre neúradné antroponymá je charakteristické ich používanie v istom geograficky vymedzenom priestore.

K osobitným prípadom patrí napríklad zámena hlások. Pri priezvisku môže byť jej dôvodom prispôbovanie cudzej výslovnosti výslovnosti slovenskej (*Holzer – Holcer – Holzer*). Niekedy výslovnosť rešpektujúca znelostnú asimiláciu vedie k zmene obsahu (*Fusik – Fuzik*). Niektoré zámeny hlások sú spôsobené zámerne, odrážajú napríklad výsmech nad chybnou výslovnosťou pomenovanej osoby (*Dochtor, Inžil'ier*). Za účelom rýchlejšieho odovzdania informácií či uľahčenia výslovnosti komunikační partneri niektoré hlásky jednoducho vynechávajú (*Laura – Lara, Natália – Natal, Vanesa – Vanes*) alebo ich naopak vsúvajú (*Andrea – Andreja, Lea – Leja*).

Lexikálny systém má najbohatší inventár prvkov a najpružnejšie reaguje na spoločenské zmeny, preto sa aj v oblasti neúradného pomenúvania ponúkajú široké možnosti. V oblasti propriálnej lexiky zaznamenávame variabilnosť spočívajúcu vo využívaní lexém zo všetkých makroparadigiem slovnej zásoby. Propriá z bezpríznačkovej, neutrálnej a noconálnej makroparadigmy disponujú atribútom úradnosti a priestorom ich funkčného uplatnenia je verejné prostredie, oficiálny vzťah. Pri označovaní osôb prostredníctvom individuálnej charakteristiky sa naopak využívajú lexémy z emocionálno-expresívnej makroparadigmy. Ide najmä o deminutíva a hypokoristiká (*Duško, Francka, Hanka, Janko, Ondriš*), ale vyskytujú sa aj pejoratívne a vulgárne pomenovania (*Dudroš, Holič, Pičko, Šuďik*). Individuálne charakteristiky sú k pomenovaným osobám priradené najčastejšie podľa telesných a duševných vlastností, ale výrazné zastúpenie má aj individuálna charakteristika s inou, dvojznačnou alebo nejasnou motiváciou. Nie je ničím neobvyklým, keď sa individuálna charakteristika so silne expresívnym zafarbením (najčastejšie záporným) udomácní natoľko, že sa zabudne na pôvodnú motiváciu prezývky, respektíve sa individuálna charakteristika prehodnotí na dedičný funkčný člen, stane sa tak živým osobným meno a pôvodná motivácia prezývky sa postupne vytratí z povedomia ľudí. V oboch možných prípadoch neúradné antroponymum pretrváva na základe tradície.

Výraz a jeho charakter určuje predovšetkým bezprostredná sociálna situácia. Slovo je podľa M. M. Bachtina (1986, s. 281 – 282) dvojstranný akt, a preto je určené tým, čie je, i tým, pre koho je. Slovo ako znak síce hovoriaci preberá zo zásoby prístupných znakov, ale jeho voľbu a individuálne stvárnenie určujú sociálne vzťahy. Predpokladom je istý typický a stabilizovaný horizont, na

ktorý sa orientuje osoba či skupina. Vnútorný svet každého človeka má svoje sociálne auditórium, v ktorom sú utvárané jeho vnútorné motívy, hodnotenia atď. Z uvedeného vyplýva, že zážitok s nejakou osobou, či už pozitívny alebo negatívny, tenduje k vonkajšiemu výrazu. Tento výraz zážitku sa môže realizovať, alebo môže byť zadržaný. Ak je výraz realizovaný, tak v závislosti od danej sociálnej situácie zaznie nejaké pomenovanie, teda vznikne individuálna charakteristika alebo živé osobné meno. Realizovaný výraz má silný spätný vplyv na zážitok, ovplyvňuje vnútorný život osoby.

Pri použití expresívneho slova ide teda o uplatnenie subjektívneho aspektu v reči. Individuálna charakteristika môže byť inherentne expresívna, vecný význam a expresívny význam sú do seba vrastené (*Dudroš, Holíč, Prtkuľa, Šudík*) alebo jej expresivita je kontextová, teda lexéma expresivitu nadobúda až v rámci kontextu (*Kačka, Tul'eň*).

Živé osobné mená sú z morfológického hľadiska propriá. Rodné (krstné) meno a priezvisko ako funkčné členy neúradných mien vychádzajú z úradnej pomenovacej sústavy, t. j. priamo z propriálnej lexiky. Individuálna charakteristika ako funkčný člen živého osobného mena vychádza najmä z apelatív, ale tvorí sa aj z proprií v závislosti od druhu motivácie (napr. vlastné mená športovcov *Miler*, spevákov *Šakira*, filmových hrdinov *Angel'ika*, štátov, regiónov *Chorvat, Juhoslovan, Orafčan*). Apelatívny člen živého osobného mena má apelatívny charakter. Je ním vyjadrený príbuzenský vzťah pomenovanej osoby (*Drahušin chlap, Punt'ova žena*), vekové a generačné zaradenie (*stari Brhel', mladi Brhel', Zamurovaneho d'jefka mlačá*), oslovenie staršej osoby (*ceta Herminka, pan Primar Masňica*).

Najpočetnejšiu skupinu vo funkčných členoch predstavujú substantíva a druhé miesto patrí adjektívam. Ostatné slovné druhy sú ojedinelé. Z hľadiska členenia slovnej zásoby na slovné druhy sa akýkoľvek slovný druh proprializáciou mení na substantívum. Vychádzajúc zo slovnodruhového hľadiska antroponymá vznikajú: z apelatívnych substantív v nominatíve singuláru (*Egreš, Lizatko, Rezeň*), z apelatívnych substantív v genitíve singuláru s predložkou (*Zedvora*), z apelatívnych substantív v genitíve plurálu (*Ozefovich*), z adjektív (*Veseli*), z tvarov sloviac (*Holíč, Šudík*), z neohybných slovných druhov (*Hopšup, Hapčo*).

Antroponymá ako substantíva charakterizujú morfológické kategórie vlastného mena. Pre paradigmatickú stránku antroponým je dôležitý fakt, že pomenovania osôb nemajú gramatický rod, ale len rod prirodzený. Ak zakončenie neumožňuje zaradiť meno do príslušnej paradigmy, vychádza sa z prirodzeného rodu (ten, syn *Jakubove, Mišeje*, tá, dcéra *Jakubove, Mišeje*). Mená typu *Adamča, Marienča* predstavujú okrajové prípady s hovorovým podfarbením. Niekdý sa antroponymom pôvodne ženského rodu pomenúva mužská osoba (*Ihla, Mrkvička, Tvrтка*). Mužský nositeľ mena sa však dá identifikovať deklináciou: *Ihla, -u, -ovi, -u, -ovi, -om*. Gramatická kategória čísla. V neúradnom pomenovaní majú antroponymá väčšinou singulárovú formu (rodné /krstné meno,

priezvisko, individuálna charakteristika), ale nie je ničím neobvyklým aj plurálová forma (rodinné meno, meno domu). Funkčný člen K (rodné/krstné meno) označuje v singulári jednotlivca, v pluráli označuje osoby s rovnakou antropolexiou, medzi ktorými spravidla nebýva, ale nie je vylúčený, príbuzenský vzťah (*Dnes oslavujú meniny všetci Petrovia a Pavlovia*). Funkčný člen P (priezvisko) vyjadruje v singulárovom tvare príslušnosť k rodine ako celku, v plurálovom tvare označuje príslušníkov príbuzenstva s rovnakým priezviskom v najširšom zmysle slova. Funkčný člen CH (individuálna charakteristika) označuje vždy jednotlivca, t. j. má singulárový tvar. Funkčný člen RM (živé rodinné meno) označuje rovnako ako priezvisko príslušnosť k rodine ako celku. Funkčný člen MD (meno domu) môže mať singulárovú formu (*ku Cil'ovi, u Cil'a, ku Ripkošovi, u Ripkoša*) a rovnako i plurálovú formu (*do Drotarov, u Drotarov, do Šangalov, u Šangalov*). Funkčný člen A (apelatívny člen) býva v singulári (*chlap, mlačá, mladí, dješka, ceta*). Gramatická kategória pádu. Za bezpríznačkový pád považujeme nominatív singuláru alebo plurálu. Proprializáciou sa apelatívum v akomkoľvek páde mení na proprium v nominatíve singuláru alebo plurálu (*ze dvora – Zedvora*). V opisných živých menách je časté aj substantívum v genitíve (*Mila Mlínara sin, Peľa Polovníka žena, Zlatanova dješka*).

Pre spracovanie jazykovej stránky živých osobných mien využívame pri analýze antroponymický princíp, podľa ktorého sa zameriavame len na tie prípony, ktoré sú relevantné z hľadiska vytvorenia konkrétneho funkčného člena.

Rodné (krstné) meno sa do živého osobného mena môže dostať nulovou príponou zo svojej úradnej podoby (*Astra-0, Emil-0*). Rovnako nulový antropoforant má aj úradná podoba mena, ktorá má deminutívnu formu (*Dominika-0, Monika-0, Veronika-0*). Oveľa vyššiu frekvenciu majú deminutíva a hypokoristiká odvodené od úradnej formy rodného (krstného) mena, v ktorých už možno vyčleniť z hľadiska antroponymickej jazykovej analýzy relevantný antropoforant, napr. v prípade mužských nositeľov *-ko* (*Jan-ko, Još-ko*), *-o* (*Mil-o*), *-iš* (*Ondr-iš*), v prípade ženských nositeľov *-ka* (*Han-ka, Kat-ka*), *-ička* (*Ev-ička*), *-a* (*Hel-a*).

Priezvisko je funkčný člen, pri ktorom je najpotrebnejšie odlišiť antroponymickú jazykovú výstavbu úradného priezviska a priezviska ako člena živého mena. Pri utvorení živého osobného mena *Jano Rabik* funkčný člen priezvisko vznikol z úradného priezviska nulovou antroponymickou deriváciou *Rabik-0*. Tento typ tvorenia živých osobných mien patrí k najfrekventovanejším. Len malú skupinu tvoria živé osobné mená, ktoré vznikli z úradného priezviska pridaním antropoforantu, napr. *-o* (*Pavol Vajdik – Palo Vajd-o, Štefan Zajac – Pišta Zaj-o*). Medzi mužskými a ženskými nositeľmi sú veľké rozdiely, pretože v prípade žien majú pomenovacie modely s úradným tvarom priezviska len veľmi nízku frekvenciu. V našom výskume sme zaznamenali len jeden prípad *Hanka Kormancova*. Veľmi frekventovaná je prechýľovacia prípona *-ka*, ktorou sa vyjadruje patronymický alebo maritonymický vzťah (*Jolana Bogáňová –*

Bogaň-ka, Mária Bulavová – Bulaf-ka, Mariša Šurap-ka). Antropoformant *-ka* je pri priezvisku v prípade žien najfrekvencovanejší. Iné antropoformanty sú v nami skúmanej lokalite ojedinelé, napr. *-ul'a (Bir-ul'a, Miterk-ul'a, Slišk-ul'a)*.

Individuálna charakteristika má zo všetkých funkčných členov najrozmanitejší súbor antropoformantov. Aj pri tomto funkčnom člene, rovnako ako pri priezvisku, je veľmi frekvencovaná prechýľovacia prípona *-ka*. Nevyčleňujeme ju pri živých osobných menách *Anča Poštarka, Kucharka*, pretože ide o zamestnanie, ktoré osoby vykonávali, resp. vykonávajú. Antropoformant *-ka* vyčleňujeme v prípadoch *Kovač-ka, Omachel-ka, Papin-ka*, pretože na ženu sa dedičnosťou prenieslo neúradné meno manžela, prípadne niektorého z rodičov. Antropoformanty funkčného člena individuálna charakteristika sú oproti antropoformantom funkčných členov rodné (krstné) meno a priezvisko oveľa rozmanitejšie. Podstatné je poznať motiváciu. Ak je individuálna charakteristika motivovaná zamestnaním pomenovanej osoby (*Kostelník, Kovač*), má nulový antropoformant. Prípony *-tel', -ák, -ik, -áč* sú z tohto hľadiska tvorenia funkčných členov živých osobných mien irelevantné, preto ich nevyčleňujeme. Ak však pomenované osoby klamali (klamať = šudiť, holiť, vrbiť), na základe čoho dostali pomenovanie *Šud'-ik, Hol-ič, Vrb-oš*, môžeme príponu *-ik, -ič, -oš* chápať ako antropoformant, pretože to nie je zaužívaný názov povolania. Pomocou antropoformantu *-oš* vznikla individuálna charakteristika *Ripk-oš* z individuálnej charakteristiky otca *Ripkar*: Motiváciou pre pomenúvajúcich bolo dať pomenovaniu hanlivý, posmešný charakter vzhľadom neadekvátne správanie pomenovaného. Na ďalšie antropoformanty, napr. *-ec (Omasceň-ec)*, *-čo (Pif-čo)*, *-ak (Kost'-ak)* zaznamenávame len málo príkladov, čo je svedectvom veľkej rozmanitosti spôsobov tvorenia individuálnej charakteristiky.

Vychádzajúc z čisto onomastického princípu pri určovaní antropoformantov môžeme konštatovať, že pri individuálnej charakteristike je rôznorodosť prípon oveľa väčšia ako pri ostatných funkčných členoch.

Funkčným poľom onymie je komunikačná prax. Propriá sa významnou mierou podieľajú na výstavbe rozličných druhov textov. V. Blanár (2008, s. 44) hovorí o uplatnení viacerých komunikačných funkcií, napr. v dialogickej reči sa uplatňuje funkcia expresívna (*Ondrejko*), konatívna (*Hej, Ondro, Ondro!*) a funkcia fatická (*Si tam, Ondrej?*). Pri jazykovej analýze je častá metajazyková funkcia (formy *Hop-šup, Olé* sú v platnosti priopria substantívom).

Integrálnou súčasťou problematiky onymického systému je komunikačno-pragmatický aspekt. Zo sociolingvistického hľadiska rozlišujeme dve podoby onymických systémov. Pre úradnú sústavu, ktorej základná podoba je písaná, sú charakteristické úradné podoby mien. Konštitutívne prvky úradnej sústavy sú rodné meno, priezvisko, rodné meno + priezvisko. Okrajovými prvkami tejto sústavy sú napríklad druhé, tretie rodné meno alebo pseudonym. Pri identifikovaní osôb v rámci okresu alebo väčších administratívnych jednotiek sa k úradnému menu pridáva aj adresa bydliska pomenovanej osoby, pri medzištátnom styku názov krajiny. Naopak, neúradná sústava, ktorej základná podoba je

hovorená, ponúka priestor variantným, často nárečovým podobám vlastných mien. Výber antroponymických modelov podmieňujú identifikačné potreby v konkrétnej komunikačnej situácii. Identifikačné potreby sa menia podľa toho, či sa pomenúva osoba v rámci rodiny, medzi známymi, na pracovisku, v rámci obce, okresu atď. V. Blanár v monografii *Teória vlastného mena* (1996, s. 161 – 162) aplikuje na túto problematiku tézu W. Lubaša o troch úrovniach jazykovo-úradného kontaktu. Spomenutými úrovňami sú celospoločenský, lokálny a individuálny kontakt. V rovine celospoločenského kontaktu sa používajú úradne kodifikované, štandardizované podoby mien. Prostredie, v ktorom sa používajú zásadne úradne kodifikované mená, je napríklad na súde, na polícii, pri sobášii, na matrike, v úrade. Je nevyhnutné striktnie dodržiavať úradne kodifikovanú podobu mena s využitím vysokého výslovnostného štýlu. Na tejto úrovni sa variantnosť mien nepripúšťa. V lokálnom kontakte sa používajú spisovné, ale aj variantné podoby mien. Obe podoby mien sú považované za rovnocenné a uprednostnenie niektorej z nich je podmienené situačným kontextom. Vo výslovnosti je prípustné použitie neutrálneho výslovnostného štýlu. Napríklad v oficiálnom prostredí používa vyučujúci na hodine pri zisťovaní absencie úradnú podobu mena poslucháčov, ale pri stretnutí na ulici alebo v obchode môže použiť aj variantnú podobu, napríklad deminutívnu podobu (*Anka*). Môže, ale nemusí. Závisí to od prostredia a vzťahu medzi komunikantmi. Napokon pre rovinu individuálneho kontaktu je príznačné používanie synonymných typových foriem, hypokoristických tvarov osobných mien, individuálnych charakteristík popri menách, skracovaných oficiálnych názvov. V rovine individuálneho kontaktu sa otvára voľné pole pôsobnosti spomínaným prezývkam a živým osobným menám a to v plnom rozsahu. Vo výslovnosti sa používa nízky štýl, ktorý je domovským priestorom pre nárečovú formu jazyka.

Faktom je, že kultúrne a kultivovane komunikujúci komunikant si dané roviny uvedomuje, má ich ukotvené vo svojej jazykovej a komunikačnej kompetencii. To znamená, že je schopný funkčne prepínať kód. Prepínanie kódu, ako uvádza J. Findra (2004, s. 22) je založené na tom, že „vzhľadom na charakter konkrétnej komunikačnej situácie expedient úplne alebo čiastočne uprednostňuje výrazové prostriedky jednej z foriem národného jazyka.“ Prepínanie kódu je teda podmienené schopnosťou expedienta reagovať na zmenu jedného alebo viacerých komponentov komunikačnej situácie. V súvislosti s antroponymickou sústavou to znamená zmenu prostredia (napríklad škola – ulica, úrad – reštaurácia, súd – bar) alebo zmenu vzťahu medzi komunikantmi (do kolektívu kamarátov vstúpi vyučujúci – neoficiálny vzťah sa mení na oficiálny).

V závislosti od uvedených komponentov komunikačnej situácie sa používaná na identifikáciu osôb mená úradné alebo mená neúradné. Prezývky a živé osobné mená vychádzajú prevažne z miestneho nárečového úzu a teda ako neúradné mená sú používané prevažne v neúradnom styku. Vzniknuté neúradné mená sa nijakým spôsobom písomne neevidujú, žijú len vo vedomí ľudí. Nárečový základ a nezapisanosť v úradnom dokumente sú príčinou, že neúradné

mená sú známe len pre obyvateľov istej geograficky vymedziteľnej oblasti. Svoju funkciu, t. j. identifikovať a diferencovať nejakú osobu, tak spĺňajú len v užšom spoločenskom kruhu. Porovnávajúc prezývky so živými osobnými menami, je evidentné, že pri označovaní osôb živými osobnými menami sme pri oslovení konkrétnej osoby opatrnejší ako pri oslovovaní konkrétnej osoby prezývkou.

V spoločenskej komunikácii sú pre antroponymický systém typické dva kontexty. V propriálnom kontexte sa onymické príznaky uplatňujú explicitne, je to základný onymický kontext. V kontexte apelatívnom sa do popredia dostáva informačná zložka obsahu, príznaky nižšej abstrakčnej roviny sa neutralizujú. Apelatívna a propriálna vrstva sú v úzkych vzťahoch, pretože medzi nimi jestvujú neustále prechody. Vzájomné prechody môžeme sledovať v diachrónií (historicky je prvotná apelatívna vrstva a propriálna vrstva je druhotná) a zároveň aj v synchrónii (rozličné stupne proprializácie pri individuálnych prezývkach alebo rozličné stupne apelativizácie pri prenášaní osobných mien na obyvateľov obce a pod.).

Vyššie uvedené nám dovoľuje s určitosťou vysloviť, že apelatívnosť a propriálnosť nie sú raz navždy dané kvality, a preto vzťahy medzi apelatívami a propriami charakterizuje dynamickosť. Pokus určiť hranicu medzi apelatívami a propriami pri neúradnom pomenovaní je sprevádzaný ťažkosťami. Mohli by sme povedať, že „ako vlastné meno možno hodnotiť takú lexému, ktorá tvorí prvok istého onymického podsystému.“ (Blanár, 1996, s. 45). Toto je síce správne vymedzenie, ale pre nás, sledujúcich proces proprializácie pri vzniku a ustáľovaní mena pri neúradnom (tzv. živom) pomenovaní, nedostačujúce. Uvádzame príklad: V nami skúmanom meste nazývali Štefana Masnicu *pan primar Masňica*. Túto prezývku dostal podľa povolenia, bol primárom na krčno-ušno-nosnom oddelení. Slovom primár sa pomenúvala aj profesia, aj jej vykonávateľ. Situácia sa zmenila, keď Štefan Masnica prestal vykonávať toto zamestnanie. Okolie ho však naďalej nazývalo *pan Primar Masňica* a jeho pomenovanie prešlo aj na jeho manželku *pana Primara Masňicu žena* a aj na jeho dieťa *pana Primara Masňicu sin*. Kým v prvej fáze možno hovoriť o individuálnej prezývke, v ďalšej fáze už ide o individuálnu prezývku neúradného pomenovania a príznak dedičnosť sa stáva pevnou zložkou tohoto neúradného mena. V tomto príklade vidíme názorne proces proprializácie. Meno sa začlenilo do antroponymického podsystému neúradných mien mesta. V tejto fáze sa lexéma spája „s jedinečným onymickým objektom, má svoju onymickú sémantiku a nemôže sa používať v generickom singulári.“ (Blanár, 1996, s. 45).

Na odlišenie propriálneho hodnotenia od apelatívneho hodnotenia mien zozbieraného materiálu používame pri písaní veľké a malé začiatkové písmena. Pre potvrdenie uvedeného ponúkame ešte jeden príklad: V skúmanom meste nazývajú Miroslavu Králikovú, učiteľku základnej školy, *učiteľka Kralička*. Slovom učiteľka je pomenovaná aj profesia, aj jej vykonávateľka. Pomenovanú osobu v meste volajú aj podľa jej manžela *Joška Zajaca žena*. V prípade ozna-

čenia učiteľka Kralička ide o individuálnu prezývku a my to v práci formálne signalizujeme malým začiatočným písmenom, t. j. *u*. Slovo učiteľka je teda v tomto prípade apelatívum. Ak sme však zdôraznili, že vzťahy medzi apelatívnom a propriálnou slovnou zásobou sú dynamické, a vzájomné prechody medzi nimi sú ustavičné, musíme upozorniť na fakt, že po určitom čase by sme pomenovanú osobu mohli bez problémov označiť takto: *Učiteľka Kralička*, konkrétne vtedy, keď toto pomenovanie prejde na jej manžela, prípadne na jej deti.

Kvantitatívnym nárastom a kvalitatívnym rozvojom ústneho vyjadrovania sa napätie ústnosť – spisovnosť oslabuje, čo v ústnych jazykových prejavoch predpokladá dodržiavanie spisovnej normy. V súvislosti s využívaním prostriedkov spisovného jazyka zdôrazňujeme predovšetkým jeho funkčnosť vzhľadom na opozíciu nocionálnosť – emocionálnosť/expresívnosť. Treba však pripustiť fakt, že s ohľadom na rozličné sféry styku a rovnako komunikačné situácie spisovný jazyk nemožno považovať za jediný vyjadrovací vzor. Opozícia spisovnosť – nespisovnosť sa dostáva do napätia s opozíciou verejnosť – súkromnosť, oficiálnosť – neoficiálnosť a už spomínanou písomnosťou – ústnosťou.

Keďže živé osobné mená sú neúradné antroponymá používané prevažne v neprítomnosti pomenovanej osoby, neúradná podoba mena používaná v neoficiálnej komunikácii vychádza prevažne z miestneho nárečového úzu (*ceta Herminka, Kost'el'ník, Zamurovaného d'ješka mlačá*). Pre rodné (krstné) mená sú typické hypokoristiká a deminutíva (*Janko, Joško, Milanek, Pavelko*). Niekedy v spojení s individuálnou charakteristikou nadobúdajú posmešný charakter (*Janko Dluhí*). Čo sa týka expresívnosti, niekedy je ťažké nájsť hranicu medzi expresívnosťou a neutrálnosťou. Expresívnosť je charakteristická pre individuálnu charakteristiku. Niektoré živé osobné mená, a to nielen vulgárne, sa cítujú ako expresívne pri každom použití (*Pičko, Prtkuľa, Šudík, Tuleň*). Časom sa však môže vytrátiť motivácia mena z povedomia ľudí, prípadne sa meno preniesie na rodinného príslušníka, stane sa z neho funkčný člen a expresivita sa vytráti (*Fujtek, Vrboš*). Niektoré neutrálne lexémy sa naopak v spojitosti s negatívnou vlastnosťou, resp. situáciou, pri ktorej vznikli, cítujú ako expresívne (*Lizatko, Kratki*). Živé osobné mená sú zdrojom historizmov a zastaraných slov (*Bonarka, Partizan, Šmelinarka*). Pomenúvatelia pri výbere mena čerpajú nielen z domácej lexiky, ale využívajú aj cudzie slová, a to nielen apelatíva, ale rovnako aj propriá (*Bond, Elvis, Džonič, Jendo, Kink, Pepo*).

Na základe analýzy jazykovej stránky živých osobných mien konštatujeme, že aj napriek tomu, že z hláskoslovného hľadiska zvýšením vzdelanostnej úrovne obyvateľstva, pôsobením masmédií, kvantitatívnym a kvalitatívnym vzostupom ústnych prejavov prevláda spisovná a štandardná forma, najmä v prípade mladšej a strednej generácie, vôbec sa tento fakt neprejavil na výslovnosti oporií (*Jano Ogorek, Omascenec*). Používatelia živých osobných mien bez ohľadu na generačnú príslušnosť používajú pri pomenúvaní osôb neúradným menom nárečie. Z morfológického hľadiska sa taktiež neprejavila rôznorodosť slovných druhov, dominujú substantíva a adjektíva. Z hľadiska paradigmy sa

obmedzili na nominatív, v opisných živých osobných menách genitív. Najzaujímavejšie sa ukázala lexikálna stránka živých osobných mien. Lexikálne štýlémy sú základným indikátorom štýlu. Cez slovo usudzujeme, aká je štýlová tvár textu.

LITERATÚRA

- BACHTIN, Michail Michailovič – VOLOŠINOV, Valentin Nikolajevič: *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka*. Bratislava: Pravda 1986. 392 s.
- BLANÁR, Vincent. *Teória vlastného mena*. Bratislava: Veda 1996. 250 s.
- BLANÁR, Vincent: *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Bratislava: JÚLEŠ SAV 2008. 77 s.
- FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta 2004. 232 s.
- VALENTOVÁ, Iveta: *Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti*. In: *Jazykovedné štúdie XXVII*. Bratislava: Veda 2009. 253 s.

Poľské prevzatia v predpisovnej slovenčine¹

Martina Kopecká

Oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

Predmetom nášho príspevku sú poľské prevzatia spracované v siedmich zväzkoch Historického slovníka slovenského jazyka (ďalej HSSJ), konkrétne ich adaptácia skloňovaniu a časovaniu v systéme predpisovnej slovenčiny. Viacero lexikálnych polonizmov prevzatých do slovnej zásoby predpisovnej slovenčiny sa pri ohýbaní prispôbovalo domácej deklinácii a konjugácii, t. j. do jazykových prevzatí uplatňujúcich sa vo vyšších sférach komunikácie, v ktorých sa používala poľština, prenikali prvky z nižších sfér, a to zo slovenských nárečí. Do týchto poľských prevzatí však mohli preniknúť aj české prvky, resp. gramatický tvar sa mohol prevziať celý z poľštiny. Na skloňovanie a časovanie poľských výpožičiek mali vplyv pôvod pisára, resp. autora dokumentu, jeho vzdelanie, miesto, v ktorom žil, resp. istý čas pôsobil a tu napísal daný dokument, zároveň aj to, že pôvodca takéhoto dokumentu mohol pri zápisoch urobiť aj nevedomé chyby a tiež skutočnosť, že skloňovanie a časovanie v sledovanom období neboli ustálené. Výsledkom tohto prispôbovania sú heterogénne, hybridné tvary, ich lexikálna stránka je poľského pôvodu a gramatická stránka je v prevažnej miere slovenská.

V pramennej základni HSSJ sa v I sg. neživ. m. vyskytla slovenská prípona *-om* v tvare *poborom* v kontexte ... *spolu s poborom a ze strawu (pobor – poplatok, mýto, clo; LIETAVA 1641, o. Žilina²)* a tiež prípona *-em*: *pred harnassem* v exemplifikácii *w sklepe pred harnassem (harnaš – zbrojnica; ORAVA 1611)*. Vzhľadom na zemepisný pôvod pamiatky, z ktorej je tvar *harnassem* vyexcerpovaný – ide o oblasť Oravy – môžeme predpokladať, že prípona *-em* je tu domáca (pozri napr. ASJ II, 1981, s. 49, Pauliny, 1990, s. 53, obr. 8). V jednej písomnosti sa vedľa seba vyskytla prípona *-em* aj *-om*: *...bil naležitým tutorem a opekunom (opekún – kto sa stará o niekoho, opatrovník, tuteur; ŠTRBA 1620 E, o. Poprad)*. Domáca, slovenská prípona *-ov*, ktorá je dnes typická aj pre A pl. substantív v spojení s určitými základnými číslovkami sa vyskytla pri prevzatiach *tymf* (stará poľská minca v hodnote približne 1 uhorského zlatého) a *zarembok* (časť chotára, zárubok) v kontextoch: *...wzaly triczat tymfou...* (ORAVA 1735)

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu č. 2/0089/08 Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch. (Apelatívna a propriálna lexika.)

² V zátvorkách uvádzame poľské výpožičky v hláskovej a pravopisnej podobe súčasnej spisovnej slovenčiny (ide o heslové slova v HSSJ), význam týchto slov, a tiež pôvodný písomný prameň, resp. geografický pôvod písomného prameňa, z ktorého bolo dané prevzatie vyexcerpované. Pri zemepisnom pôvode uvádzame aj okres, do ktorého konkrétna obec v súčasnosti patrí (okrem miest, ktoré sú v súčasnosti okresnými mestami).

a ...na pet y dwaczet zarembkow rozdeleny biwše (L. LÚŽNÁ 1670; o. Ružomberok). Táto prípona (formálne zapísaná ako *-ou* a *-ow*) zodpovedá regulárnemu nárečovému vývinu v stredoslovenskom jazykovom areáli (ASJ II, 1981, s. 104, podobne aj Pauliny, 1990, s. 87) a z tohto areálu, presnejšie z územia Oravy a Liptova, sú doložené tieto poľsko-slovenské jazykové prvky. Do pomnožného podstatného mena *flaky* (držky, kutle) dokladovaného zo Žiliny (1718) v kontexte *dwa diely fflakuow d. 20* sa vniesla domáca diftongizovaná prípona *-uow* (Habovštiak, 1955, s. 156 a n., Pauliny, 1990, s. 87). V I pl. m. sa vyskytla prípona *-i*, ktorá bola v minulosti spoločná pre slovenčinu aj poľštinu, v prevzatí *dudki* (*dudok* – strieborný peniaz hodnoty 3 groše; *ty si czigan, że sy se delil z dudki*; TURIEC 1592). Zemepisné určenie pri exemplifikácii v HSSJ uvádza, že tento tvar pochádza z Turca a skutočnosť, že táto pádová koncovka by mohla byť v tejto oblasti domáca, môžeme podložiť aj konštatovaním E. Paulinyho (1990, s. 105), podľa ktorého v I pl. m. okrem iných oblastí aj v Turci akoby sa zachovala táto vývinovo staršia prípona.

Do tvarov G pl. m. prenikla prípona *-uv*: *dukuw* (pozri *dudok*; *oddal sem sestre starych dukuw za tolar gedem*; ŽILINA 17. stor.) a *wenguruw* (*vengur* – úhor sťahovavý; *Torula potok bohatý od wenguruw a rakuw...*; KrP 1760). Vyskytla sa aj pri pomnožnom substantíve *obrazky* (áron škvrnitý) v kontexte *w korenga wenzownika, korenya obraszkuw* (A pl., LR7 18. stor.). Táto prípona by mohla byť poľského pôvodu. V G-A pl. živ. m. sa tiež vyskytla nedomáca (poľská) prípona *-uv*: *czessleruw* (*češlar* – tesár; BARDEJOV 1692).

Pádová koncovka *-u* je doložená v tvare D sg. živ. m. *gnogku* (*gnojok* – lenivý, pohodlný človek, lenivec; *každeg babe, každemu gnogku...*; TP 1691). Pamiatka, z ktorej je spomínaný tvar vybraný, sa nazýva Prawa katolícka ručný Knižka.... Ide o polemický spis s protireformačnou tematikou a v spisoch takéhoto charakteru sa katolícki kňazi snažili o normalizovanie slovakizmov v českých textoch. Vzhľadom na to, že prípona *-u* v D sg. *o*-kmeňového skloňovania bola v minulosti prirodzená pre slovenčinu, češtinu aj poľštinu, tento tvar mohol byť prevzatý priamo z poľštiny (súčasný areálové rozšírenie prípony *-ovi* a *-u* na slovenskom území bližšie pozri v ASJ II, 1981, s. 25, Pauliny, 1990, s. 35, obr. 1). Popri nej sa vyskytla aj prípona *-ovi*, ktorá je v súčasnosti typická pre slovenčinu aj poľštinu (a tiež češtinu): *ciklerowy* (*cikler* – mestský zriadenec vykonávajúci funkciu dozorcú väzňov, šarha; *dal sem ciklerowy husstackemu fl 2*; PREŠOV 1760), *hultagowy* (*čo temu hultagowy a tey kurwy mam datz; hultaj* – ničomník; BARDEJOV 1685), spoločnou je aj prípona *-a* v A sg.: *hulanya* (*hulán* – jazdecký vojak; (*Paludzky*) v *druhe plecze zatyal hulanya*; s. l. 1634-66), *-om* v D pl.: *czieslom* (*češľa* – tesár; *dal sem czieslom, čo na mline robili, fl. 50*; BARDEJOV 17. stor.) a tvarotvorná prípona *-ami* v I pl.: *cieszlamy* (*na prepitne chlopom y s cieszlamy spolu*; BARDEJOV 17. stor.), koncovka *-y* v A pl. neživ. m. zapísaná ako *-i* a *-y*, napr. *bagneti* (*bagnet* – bajonet; *dali im všetku zbrogu vogensku (...)* a *bagneti*; S. HORY 1742), *blahi* (*blach* – škvrna, fľak; *gedneho pegasteho kona, kteri dva bjele blahi na levim oku ma*; S. VES 1786),

flaki ((na večeru) kura, flaki, pečienka; ŽILINA 1719), *kiarby* (*karb* – zárez; *kiarby dwa ma wzity a podle ssnuri witjatj*; BREZNO 18. st. E), *kroczyky* (*kroček* – mladý kapor majúci okolo 20 cm dĺžky; *za kroczyky ctyrydcat zlatih...*; TRENČÍN 1640).

Slovenská tvarotvorná prípona prevážila pri deklinácii feminín v A sg. Väčšina poľských prevzatí má domácu príponu *-u* namiesto náležiteho poľského nosového vokálu *q*, napr. *búlawu* (*bulava* – budzogaň, palcát; *geden púzycán neb búlawu* s. l. 1668), *gorelku*, *goralku* (*goralka* – pálenka, destilát; ...*ga musim gorelku pity*; BARDEJOV 1670, *píjam ja goralku ješte*; ASJ 1770), *likrecziju* (*lukrécia* – sladovka hladkoplodá; *war likrecziju*; RO 18. stor.). V I sg. v adjektívnej podobe a v tvare substantíva je domáca dvojhlaska *ou* graficky zachytená ako *au*: *dobrau horalkau zapitj* (MARKUŠOVCE 1631, o. Spišská Nová Ves).

Slovenskou aj poľskou je prípona v (N-)A pl., napr. *kapki* (*kápka* – zdobený ženský čepiec; ... *a na vilach kapki naviazanie*; S. HORY 1752 E, o. Banská Bystrica), *megdali* (*megdala* – plod mandle obyčajnej; *megdali chorke ztlucz w maszaru*; RO 18. st.), *pokrutki/-y* (*pokrútká* – oblička; *Panye mój, prepatri me pokrutki i sertza szkrite skutki*; DŽ 1752), *popky* (*popka* – bábka; ... *w registriku tech daruw mnogokrate nachazegi se popky a lutky*; SP 1696) a v L pl.: *platvach* (*platva* – trám tvoriaci základ krovu; *tramowgeho drewa na fundamentge a platvach no 8*; L. JÁN 1773, o. Liptovský Mikuláš), *reczach* (*reč* – vec; ... *bil gehu poslussni we wsseczkich reczach*; L. TRNOVEC 1580 E, o. Liptovský Mikuláš), *wargach* (*varga* – pera; ... *na gembach aneb wargach, po nasky pery*; LR7 18. stor.).

Slovenskou je prípona *-ata* (A pl. n.) v tvare *bydlata* (*bydl'a* – hoviadko, kus dobytky; ... *že sme museli naše bydlata (...)* zapredavat; O. VESELÉ 1776 LP, o. Námestovo). Táto tvarotvorná prípona je z vývinového hľadiska prirodzená okrem iných oblastí aj na území námestovského okresu (pozri ASJ II, 1981, s. 86) a z obce Oravské Veselé, patriacej do tohto okresu, pochádza aj gramatický tvar *bydlata*.

Českým je tvar *opekunstwy* (L sg. n., *opekúnstvo* – tútorstvo) v kontexte ...*w takowe tutorstwy neb opekunstwy...* (ŠTRBA 1620 E, o. Poprad).

Domácomu deklinačnému systému sa prispôbili viaceré poľské adjektíva, v ktorých je gramatická stránka nárečová slovenská. V doloženom adjektíve mužského rodu v tvare G sg. sa nevyskytla poľská adjektívna prípona *-ego*. Zaznamenaná je východoslovenská krátka tvarotvorná prípona *-eho* v prevzatí *kraweckeho* (*kravecký* – krajčírsky; *poctiwého cžehu kraweckeho magster*; BARDEJOV 1686, pozri ASJ 1981, s. 147, Pauliny, 1990, s. 125, obr. 39, Štolec, 1994, s. 108).

Domácom je aj prípona *-u* v A sg. f. namiesto poľskej nosovky *q* v adjektíve *smačnu* (*smačný* – chutný) v kontexte: *studnica wodu smačnu obsahowala* (MS 1758) a krátky vokál *u* v prípone *-ovu*: (*sukňu*) *kalamaykowu* (*kalamajkový* – týkajúci sa druhu hrubšej tkaniny dovážanej z ukrajinského mesta Kolomyje; SPIŠ 1771). O východoslovenskom pôvode prívlastku *kalamaykowu* svedčí

práve táto krátka hláska. Pamiatka pochádza zo Spiša, v ktorom okrem iných východoslovenských nárečových oblastí kvantita zanikla, a preto je v tomto tvare z hľadiska vývinu náležitá krátka koncovka *-ovu*. Pri adjektíve s krátkou príponou *smačnu* sa v exemplifikácii uvádza pamiatka bez bližšieho geografického určenia – ide o písomný dokument *Sermones panegyrico-morales* od náboženského spisovateľa a mnícha Dominika Mokoša z r. 1758 (MS 1758) – vzhľadom na miesta jeho pôsobenia (napr. Nižná Šebastová, Stropkov, obce v Šariši, na Spiši, Poľsko) a ak autor neurobil pri zápise chybu, by sme mohli predpokladať, že koncovka je taktiež východoslovenského pôvodu. Pri pohľade na problematiku A sg. substantív (analyzované vyššie) a adjektív ženského rodu môžeme usudzovať, že pisári ovládali dostatočne kultúrnu slovenčinu a vedeli, že v týchto gramatických tvaroch sa už v tom čase uplatňoval pri adjektívach z východoslovenskej oblasti a pri substantívach domáci krátky vokál *u*.

V rámci slovies sa môžeme stretnúť s rôznymi zápsismi infinitívnej prípony, napr. *otynkowati* (*otynkovať* – dať omietku na stenu, omietnuť), *tynkowati* (*tynkovať* – zhotovovať fresky; obidve z KS 1763), *skurati* (*skúrat* – urobiť, vykonať), *zaprositi* (*zaprosiť* – pozvať niekoho; obidve z MS 1749) *plaguvati* (*plagovať* – biť, udierať; LD 1767 – 1797) a *šukac* (*šukat* – hľadať niečo; AD 18. st.). Infinitívnu príponu *-ti* by sme mohli hodnotiť ako českú, prípona *-c* je z hľadiska vývinu domáca vo východnej slovenčine (porov. ASJ II, 1981, s. 261) a je výsledkom asibilácie (*-ti* > *-ć*).

Adaptáciu domácejmu konjugačnému systému si možno všimnúť pri niekoľkých slovesách. Napr. v 1. os. sg. prít. času oznam. spôsobu *tynkugem* (KS 1763) je prítomná domáca koncovka *-em* namiesto poľskej prípony *ę*. Medzi hybridné poľsko-slovenské slovesá môžeme zaradiť aj tvary 1. os. pl. prezenta indikatívu: *polyeczame* (*polecať* – odovzdávať, porúčať niekoho pod ochranu niekoho; *Oppatrnosti Wase Panu Bohu ze wssetkymi sprawami Milostj Wassich polyeczame*; LOPUŠNÁ 1601 E) a *znagdeme* (*znájsť* – nájsť, hľadaním objaviť, získať; *o, dcery, kde mizerny pomoc znagdeme*; SJ 18. st.), v ktorých lexikálna stránka je poľská a tvarotvornú príponu *-me* by sme mohli hodnotiť ako slovenskú. S rovnakým prípadom sa stretávame aj pri 3. os. pl.: *priwenchawagu* (*privenchávať* – priňuchávať, pričuchávať, privoniavať niečo; (*všetečni ludia*) *wssecko priwenchawagu a ssukagu*,...; MS 1758) a *znaydu* (... *znaydu se takowe oreki aneb odbitki puste*; T. POTOK 1682 E). Namiesto poľskej nosovky *ą* je v slovesných tvaroch domáca prípona. Hybridným je aj tvar 3. os. pl. *zaprosugte* (*zaprosovať* – pozývať; ... *a malickeho Geżisska do srdca wasseho duwerne zaprosugte*; MS 1758).

Heterogénnym je aj tvar min. času oznam. spôsobu v 3. os. sg. *prisprowodila* (*prisprovodiť* – získať niečo; ... *a tak gsy żadane slunce od wsseho pokoleni swetu prisprowodila*; MS 1749), *zakochal* (*zakochať* – zamilovať sa, zaľúbiť sa; ... *neb se welice a neporadne do teg matrony Judithy, ginać Bohu mileg a čisteg, zakochal a zamilowal*; SQ 1781) a v 1. os. pl. *zhodzily sme se* (*zhodiť sa* – dohodnúť sa) v kontexte *poniewadz sme se zhodzily pred Jeho Milosty panem starostu makowiczkim*... (GABOLTOV 1698 E, o. Bardejov).

Morféma *-uva-* sa vyskytla v neurčitku *plaguвати* (LD 18. st.) a v tvare 3. os. pl. min. času oznam. spôsobu *plaguwały* (... *plaguwały cisarouho parobka*; ŠTÍTNÍK 17. st., o. Rožňava). Táto morféma je typická pre veľkú časť západoslovenského územia od Malých Karpát na východ a pre viaceré územia zo stredoslovenskej nárečovej oblasti (bližšie pozri ASJ II, 1981, s. 262). Vzhľadom na pôvodný prameň, z ktorého je slovesný tvar *plaguвати* vyexcerpovaný (*Dictionarium cognationem seu convenientiam lingvarum...* od Adama Latsneho, LD 1767 – 1797), nevieme s istotou určiť jeho geografický pôvod a odôvodniť nevieme ani tvar *plaguwały* pochádzajúci zo Štítnika, ktorý dnes patrí do o. Rožňava a do pohraničného pásma slovenských a maďarských nárečí (a preto tento tvar na tomto území nie je zaznamenaný v ASJ II, 1981, s. 262).

V konštrukciách ...*uskarzam se pred panstwem...* (*uskaržať sa* – sťažovať sa pred niekým na niekoho; JAKUBANY 1786, o. Stará Ľubovňa); ... *neb se welice a neporadne (...)* *zakochal a zamilował* (SQ 1781); *poniewadz sme se zhodzily...* (GABOLTOV 1698 E); ..., *ktera dokonalost w nekterim swatim se znachádza* (*znachádzať sa* – vyskytovať sa, byť; SJ 18. st.); ... *znaydu se takowe oreki aneb odbitki puste* (T. POTOK 1682 E) sa vyskytla morféma *se*, ktorú by sme mohli pripísať vplyvu češtiny.

Český spôsob časovania sa prejavil v 3. os. sg. min. času oznam. spôsobu pri prevzatí *nasadl* (*nasadnúť* – postarať sa, pomôcť) v kontexte ..., *aby nam Bůh hnedky nasadl a spomohl* (SR 17. st.), v ktorom sa na konci vyskytuje kombinácia šumového konsonantu a sonóry. V exemplifikácii *ljsska skoljci yarnjho času wiplzla bywa* (*skolieť* – skučať, kňučať; KoB 1666) sa uplatnilo činné prídastie prítomné s českou príponou *-jci*.

Vzhľadom na spoločný praslovenský pôvod sú niektoré prípony rovnaké v slovenčine aj v poľštine, napr. tvar 1. os. sg. prézenta indikatívu *zaleczam, zalieczam, zaliczam*: *sluzbu swu zaliczam Wasseg Milosti yako panu susedowy swemu* (*zaliečať* – porúčať, ponúkať niečo niekomu; ŠIROKÉ 1607 E, o. Prešov), 3. os. sg. kondicionálu *nasmaruje* (*nasmarovať* – natrieť, namazať; *jeszeli temi listkami nasmaruje sebe naturale muz*; RO 18. st.), 3. os. pl. min. času oznam. spôsobu *blyendzilyi* (*blendiť* – blúdiť, hovoriť z cesty, tárať) v kontexte *nyechteré blyendzilyi: toti (apoštolovia) se lyem popilyi* (HPS 1752), *rozbytowaly* (*rozbitovať* – rozdeliť niečo; (*Kliment z Vojtešic Bardejovčanom*) *protoz ti konye gyz gsu rozbytowaly*; Plaveč 1455, o. Stará Ľubovňa).

Menná a slovesná flexia poľských prevzatí v predpisovnej slovenčine sa vyznačovala veľkou mierou adaptability slovenskému deklináčnemu a konjugačnému systému. Je to svedectvo toho, že morfológický systém jazyka je relatívne uzavretý a cudzie slová, ktoré do jazyka preniknú, sa prispôbujú domáceru skloňovaniu a časovaniu.

Pri prevzatiach z poľského jazykového prostredia spracovaných z hľadiska ich skloňovania a časovania, sme si boli vedomí toho, že pôvod pisára, resp. autora dokumentu a jeho vzdelanie, ale aj miesto, v ktorom žil, resp. istý čas pôsobil a tu napísal dokument, mali do istej miery vplyv a dosah na jazykovú

stránku tejto písomnosti, taktiež sme si vedomí toho, že javy zo sledovaných okruhov neboli v skúmanom období ustálené a autor dokumentu mohol pri zápisoch urobiť aj nevedomé chyby, preto sú niektoré naše konštatovania iba v rovine úvah a domnienok. Náš príspevok neposkytuje ucelený obraz o prispôsobovaní poľských prevzatí slovenskému skloňovaniu a časovaniu, takýto obraz by mohol poskytnúť iba hlbší a detailnejší výskum, a to nielen pramennej základne HSSJ, ale aj dokumentov nachádzajúcich sa v archívoch, ktoré doposiaľ nie sú spracované.

LITERATÚRA

- BUFFA, Ferdinand: *Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov (Konfrontačný náčrt)*. Prešov: Náuka 1998. 170 s.
- DORUĽA, Ján: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda 1977, 136 s.
- HABOVŠTIAK, Anton: *Genitívne tvary mask. pl. na -uov (-vov, -uof) v slovenských nárečiach*. In: Slovenská reč, 1955, roč. 20, č. 3, s. 156 – 162.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, 344 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo UK 2002, 252 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo UK 2004, 188 s.
- PAULINY, Eugen: *Vývin slovenskej deklinácie*. Bratislava: Veda 1990, 270 s.
- Slovenský biografický slovník*. 4. zv. M – Q. Martin: Matica Slovenská 1990. 568 s. + 40 s. obrazová príloha.
- Slovník polonizmov vyexcerpovaných z *Historického slovníka slovenského jazyka* (interný materiál JÚĽŠ SAV 2008).
- STANO, Mikuláš – BUFFA, Ferdinand: *Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník*. 2. opravené vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 764 s.
- ŠTOLC, Jozef: *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda 1981, 316 s. – Časť druhá. *Úvod – Komentáre*. Bratislava: Veda 1978, 192 s.

SKRATKY

- AD Amor diktoval, lásku spisoval. Výber zo slovenskej rukopisnej ľúbostnej poézie 1560 – 1860. Red. J. Minárik. Bratislava, Vydavateľstvo Tatran 1979. 367 s.
- BD Brevis dispositio infirmorum pauperum in gratiam eorundem et neopresbyterorum eosdem disponentium olim et nunc denuo edita per pp. missionarios ord. min. S. P. Francisci Conventualim. Košice, Univ. tlač. 1768; Levoča, Podhoransky 1779. 108 s.
- ČS Kratke a giste czloweka na cestu spasenj wečnego gedinkeg wjry spasytedlneq neomilnimi znaky sprowazenj. Košice, Univ. tlač. 1754. 2, 58 s.
- HPS Hlasz pobosnoho spéványá, to jeszt Pesnye kresztanszke na rotsné svjátki i k jinsím svetím prilesitosztem szporádane, chtore z uharszkoho jaziku na szlovenszki prelosil S. A Debrecin, J. Margitai 1752. 1, 135, 5 s.

- KoB KOMENSKÝ, J. A.: *Ianua lingvae latinae reserata aurea sive seminarium linguae latinae et scientiarum omnium*. Levoča, L. Brewer 1649. (Slovenský rkp. preklad F. Buřovského z r. 1666 pripojený k jednotlivým stranám tlačou vydaného diela.) 503 s. V LAMS v Martine sign. B 529.
- KrP Krátke poznamenáni sweta, to gest: Malý spis kragén, mést, wód, áno y národuw rozličných. 1760. 294 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 37.
- KS (Kamaldulský slovník). *Syllabus dictionarij Latino-Slavonicus... cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi et pronuciandi nonnullas voces in Orthographo Slavonico Idiomate, quod exemplis deducitur*. 1763. 948 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 64.
- LD LATSNY, A.: *Dictionarium cognationem seu convenientiam lingvarum: Hungaricae et Slavicae exhibens pro nationalibus scholis Slavonicis adornatum*. 1767 – 1797. (18. stor.) 358 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 10.
- LR 7 *Lekarstvo na žaludek, žreny a koliku*. 18. stor. 48 s. Rkp. EÚ SNM v Martine. sign. 478.
- MS MOKOŠ, D.: *Sermones pro festo B. Virginis Mariae Immaculatae*. 1749. 142 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 66 – *Sermones panegyrico-morales*. 1758. 566 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- RO (Receptár osturniansky.) 18. stor. 27 s. Rkp. vo VM v Košiciach, bez sign.
- SJ *Sermones Jasov*. 18. stor. 388 s. Rkp. v LAMS v Martine, bez sign.
- SQ *Sermones quadragesimales*. Malacky 1781, 57 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- SR SINAPIUS-HORČÍČKA, D.: *Register Ducha swateho na wssecky modlitebne knihy*. 112 s. – *Hortulus animae piae. Zahradka dussičky pobožne*. 245 s. – *Kratké wiswetlenj naboženstwých z takmenowané Nebeské cesty, blahoslawené pameti pana D. Jana Günthera wzaté*. 36 s. – *Počťanj wssech wedle pjsem swatých hned od počastku Stareho zakona až po prjssty Messyasse giž narozeneho*. 39 s. – *Krátičký spis hystorycky o nezmenenem wyznánj augsspurskem*. 15 s. 17. stor. Rkp. v MTAK v Budapešti, sign. Egyh és Bölcs. 80. 28.
- TP THAMASSY, M.: *Prawa katolicka ručný knyžka, kteražto ručný knizce ale leweg doktora Matyasssa Hoe na odpor widana gest*. Trnava, J. A. Friedl 1691. 13, 655, 4 s.

Masová kultúra a masmediálna komunikácia cez prizmu filozofie

Paulína Kováčová

Katedra slovenského jazyka a literárnej vedy
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Masmediálna komunikácia sa stala fenoménom 20. storočia aj vďaka tomu, že účastníka takejto komunikácie predstavuje verejnosť v najširšom slova zmysle, samozrejme v úlohe percipienta (čitateľa, poslucháča, diváka a pod.). Názory na to, čo odštartovalo masový charakter mediálnej komunikácie sa rôznia. Niektorí za začiatok považujú kníhtlač, iní periodickú tlač, vysielanie rozhlasu alebo film. Hoci v centre pozornosti príspevku stojí komunikačný partner verejnosti čiže expedient, masovosť/hromadnosť na strane prijímateľa je popri iných relevantným faktorom ovplyvňujúcim funkciu komunikácie a zámer komunikanta. Keď píšeme o sústredení na expedienta, zisťujeme ako autor komunikuje, akým spôsobom túto schopnosť využíva, aká je jeho komunikačná kompetencia, prezentácia v médiu a teda jeho schopnosť prehodnotiť a vybrať najadekvátnejšie témy a verbálne i neverbálne (sem patrí popri grafických prostriedkoch i fotografia) prostriedky vzhľadom na charakter a funkciu komunikácie. Pozornosť sa tu zameriava na ilokučnú a perlokučnú zložku komunikácie. Masmediálna komunikácia má niekoľko funkcií, zúžením pozornosti na autora spravodajstva v printovom médiu do úvahy prichádza funkcia informačná a persuazívna. V prípade bulvárneho spravodajstva možno uvažovať o funkcii, ktorú neúplne zastrešuje termín zábavná (adekvátnejšie pomenovanie pre ňu zatiaľ neexistuje).

Mediálna komunikácia je otvorená skúmaniu viacerými metódami a v súčasnosti sa vydeľuje viacero prístupov k pozorovaniu médií a niekoľko typov teórií médií (sociálnovedný, kultúrny, normatívny, intuitívny atď.) i samotných teórií vo vzťahu k spoločnosti (funkcionalistická, deterministická, marxistická, politicko-ekonomická, sociálnokonštruktivistická) sformovaných na základe odlišných prístupov. Vzhľadom na vyprofilovaný predmet sa nám ako najvhodnejší javí kultúrny prístup, vyrastajúci predovšetkým na pôde sociolingvistiky a antropológie a integrujúci v sebe filozofickú, sémiotickú a psychoanalytickú teóriu. Takýto prístup uprednostňuje kvalitatívnu a hĺbkovú analýzu konania spoločnosti a človeka a analýzu a interpretáciu „textov“ pred analýzou mediálneho systému a organizáciou jeho vzťahov k spoločnosti (štrukturálny prístup) a analýzou individuálneho ľudského správania v prostredí masmediálnej komunikácie (behaviorálny prístup). Kultúrny prístup sa rozvíjal popri spoločenskovednom hľadisku a zameriava sa na všetky aspekty produkcie, formy a prijímania textu, ktoré text obklopujú. Môže v sebe zahŕňať dve osi: socio-centrickú a mediocentrickú. Zvolili sme si mediocentrickú os zaoberajúcu sa predovšetkým mediálnymi aktivitami, mediálnym obsahom a možným vplyvom

typu média na prijímanie informácie (McQuail, 2009). Komunikačná kompetencia autora sa skúma práve prostredníctvom mediálneho obsahu, ktorý autor tvorí v procese komunikácie.

Jednou z tém mediálno-kulturálnej teórie sa stala povaha novej masovej kultúry, ktorej rozvoj umožnilo rozšírenie masovokomunikačných prostriedkov. Druhý tematický okruh sa dotýka dôsledkov zavádzania nových technológií a ich zaobchádzania s významami a ďalší politicko-ekonomickými aspektmi organizovanej produkcie kultúry. V súvislosti s posledným okruhom sa uvažuje o bulvarizácii a komercializácii kultúry vo všeobecnosti. V našom prípade sa druhý tematický okruh prelína s tretím v potenciálnom pôsobení prostredia (typu média) na spôsob zbierania, spracovania, uverejňovania správ a v ich možnej manipulácii, príp. v uprednostňovaní zverejňovania informácií určitého typu, či kvality pod vplyvom politických a ekonomických činiteľov (politická orientácia novín, spôsob financovania novín i samotného novinára a pod).

Masová kultúra alebo spojenie kultúra má približne v rokoch 1930 – 1970 označovalo nižšie formy zábavy, ktoré priťahovali nevzdelanú „nekultúrnu“ väčšinu v porovnaní s „vysokou kultúrou“. Išlo o obsah, ktorý prenášali novovzniknuté kanály. Pojem masová kultúra sa spája (a napriek prehodnoteniu sa dodnes spája) prevažne s negatívnymi konotáciami. Posun v ponímaní výrazu priniesla až kultúrna zmena a nové vnímanie populárnej kultúry, ktorú bolo možné chápať ako nové odvetvie kultúrnej tvorivosti (McQuail, 2009). Trvalou súčasťou diskusií o masovej kultúre je otázka kvality, otázka toho, čo možno hodnotiť ako kvalitné a ako kvalitatívne od nekvalitného rozoznať. V novšej literatúre sa už uprednostňujú názvy spotrebná, resp. populárna kultúra. Napriek tomu vymedzenie pojmu zostáva nejasné a samotný jav prešiel v posledných desaťročiach prehodnocovaním. Ak vychádzame z vlastností, ktoré masovej kultúre pripisuje McQuail – masová kultúra nie je tradičná, nie je elitná, je produkovaná masovo, je ľudová, komercializovaná a homogenizovaná (2009, s. 71) – tzv. bulvárne spravodajstvo ako jeden z druhov mediálneho obsahu môžeme považovať za súčasť masovej kultúry. Pod bulvarizáciou sa zvyčajne rozumie prístup k zobrazeniu, čiže kto alebo čo sa dostane do centra pozornosti a spôsob, akým sú správy zachytené. V súčasnosti sa vo všeobecnosti konštatuje posun k personalizácii a dramatizácii spravodajstva, preto sa hranica toho, čo možno označiť za bulvárne presúva čoraz bližšie k tzv. serióznemu spravodajstvu. Pri posudzovaní kvalitatívnych hodnôt bulvárnej tlače nastáva obdobná situácia ako pri hodnotení masovej kultúry. Dodnes nie sú stanovené jednotné meradlá kvality masovej kultúry ani kritériá na rozlíšenie bulváru od ne-bulváru. Napríklad Schröder rozlišuje tri druhy kultúrnych štandardov: estetický (v mnohých dimenziách), etický (otázky hodnôt, integrity) a „extatický“ (meraný popularitou) (1987; In: McQuail, 2009).

Problematikou masovej kultúry sa zaoberala frankfurtská škola formujúca sa v 40. rokoch 20. storočia, ktorej meno sa spája s kritickou teóriou. Jej hlavnými predstaviteľmi boli M. Horkheimer a T. Adorno. Adornova práca *Schéma*

masovej kultúry bola dokončená v roku 1942 v americkom exile, ale vyšla až po jeho smrti. Autor v nej charakterizuje masovú kultúru, jej vzťah k realite, k umeniu, predstavuje aj konzumenta takejto kultúry. V úvode textu sa píše: „Totální masová kultura dnes nahrazuje „Nové universum“ (2009, s. 9). Za najcharakteristickejšie formy masovej kultúry považuje Adorno film a jazz. Kriticky sa stavia k vytváraniu falošného sveta, ktorý sa vydáva za skutočný a k modifikovaniu skutočnosti: „Masova kultura je nenašminkovaná šminka“ (2009, s. 33) alebo: „Avšak masová kultura vnáší nárok na svoju blízkost realitě právě proto, aby ji hned pokrývila“ (2009, s. 15). Ďalej Adorno píše o nedostatku myšlienkovvej voľby a naráža aj na to, čo dnes nazývame bulvarizáciou, senzačnosťou vo všeobecnosti, ale aj v spravodajstve: „Ať už je jakkoli praktické mít k dispozici co nejvíce informací, je to tak železný zákon, že informace se nikdy nevztahují na to svěbytné, nikdy se nezvrhávají v myšlení. Informace počítá se zvědavostí jako způsobem chování, který divák projevuje vůči výtvoru. Indiskrece, která byla dříve vyhrazena jen těm nejubožejším novinovým písálkům, se nyní stala esencí oficiální kultury (2009, s. 40); inde hovorí o personalizácii informácii (tiež jeden zo znakov bulvárneho spravodajstva): „O to se stará již omezení informace na to, co poskytuje monopol, na zboží nebo takové lidi, jejichž funkce ve veřejném provozu z nich dělá zboží (2009, s. 43 – 44)“. V niektorých pasážach kritizuje uniformitu masovej kultúry a redukovanie individuálnosti človeka: „Totalita masové kultury vrcholí v požadavku, že nikdo nemá být jiný, než je ona (2009, s. 55); na inom mieste: „Divákovi se vlastní průměrnost vemlouvá jako zásluha: jednoho dne může být oceněn jako Mr. Average Customer“ (2009, s. 18).

Hoci sa v priebehu 80. rokov objavujú nové názory na masovú kultúru, ktoré sa pokúšajú o istú rehabilitáciu, napr. Fiske uvažuje o tzv. odlišnom „čítaní“ a interpretovaní „textov“ (bližšie pozri McQuail, 2009), citované námietky jej kritikov zostávajú aktuálne a nemožno s nimi nesúhlasiť. O charaktere masovej kultúry uvažoval i U. Eco v stati *Masová kultura a „úrovneň kultury“*. Uvádza v nej argumenty na „vznesenie obžaloby“ a zároveň predostiera obhajobu masovej kultúry. Autor uvažuje o meradlách hodnôt masmédií: „Tak je tomu obvykle i s masmédií: bývají souzena tak, že jejich mechanismus a výsledky se poměřují modelem renesančního člověka, který zřejmě (a to nejenom díky existenci masmédií, ale i jevů, které příchod masmédií umožnily) už neexistuje“ (Eco, 1995, s. 38). Veľmi zovšeobecnene možno tento názor typovo porovnať so situáciou, pri ktorej sa hodnotí jazyková stránka textov práve z takého uhla pohľadu, z akého niektorí hodnotia masovú kultúru. U. Eco svoju esej uzatvára slovami, ktoré prijmeme ako možné východisko pri pohľade na napr. bulvárne spravodajstvo: „Takže jedině tím, že přijmeme různé roviny coby komplementární a uživatelné touž spopolitostí konzumentů, si otevřeme cestu ke kulturní bonifikaci hromadných sdělovacích prostředků, masmédií“ (Eco, 1995, s. 66).

Kulturálny prístup sa popri metóde jazykovej analýzy textu snaží odhaliť aj kultúrne podmienený význam textu – popri význame denotatívnom aj charakter

konotatívny. Tento prístup k analýze textu zrejme po prvýkrát demonštroval R. Barthes a myšlienku rozvinul zavedením koncepcie mýtu. Podľa Barthesa je mediálny obsah tvorený veľkým počtom textov, často v štandardizovanej a opakujúcej sa podobe, ktoré sú zostavené na základe určitých štylizovaných konvencií a kódov čerpajúcich zo známych či latentných mýtov alebo predstáv prítomných v kultúre pôvodcu a príjemcu textu. Barthes ďalej píše, že mýtus je záležitosťou semiotiky a systémom komunikácie, nie predmetom, pojmom alebo ideou, ale určitým modusom signifikácie, formou. Mýtus je prehovorom, preto ním môže byť všetko. Mýtom môže byť akákoľvek verbálna, vizuálna signifikatívna jednotka či syntéza. Mýtus má historický základ, nemôže vzniknúť z „prirodzenosti“ vecí, je jazykom sekundárnym čiže metajazykom. R. Barthes nadväzuje na Saussurovu koncepciu jazykového znaku. Trojdimenzionálnosť znaku prirovnáva k trojdimenzionálnej schéme mýtu. Podľa Barthesa to, čo je v primárnom systéme znakom sa v sekundárnom systéme stáva označujúcim. Označujúce v primárnom systéme nazýva zmyslom, v sekundárnom formou, označované konceptom a tretiu súčasť mýtu, koreláciu formy a konceptu signifikáciou. Na rozdiel od Saussurovho znaku je „motivovanosť nutná pre samotnú podvojnú mýtu, hra mýtu prebieha na základe analógie zmyslu a formy: bez motivovanej formy niet mýtu (Barthes, 2004, s. 125). Z nášho hľadiska je podstatné, že mýtus považuje za prehovor definovaný oveľa viac intenciou ako svojou doslovnosťou. V tomto smere sa teda autorovi spravodajského textu napríklad pri výbere fotografie ponúkajú dve alternatívy na dosiahnutie naplnenia komunikačného zámeru. Barthes dodáva, že mýtus nič neskrýva, nič neukazuje a očakáva sa od neho bezprostredný účinok a definuje mýtus ako „ideografický systém, v ktorom sú formy motivované konceptom, ktorý reprezentujú, pričom samozrejme ani zďaleka nepokrývajú jeho reprezentatívnu celkovosť“ (Barthes, 2004, s. 126). Neúplnosť umožňuje autorovi ponechať nevyslovenú interpretáciu spravodajskej udalosti v kompetencii čitateľa a pracovať tak s jeho schopnosťou konotácie na základe poznania kultúrneho pozadia. V tejto súvislosti uvádzame ešte myšlienku U. Eco, ktorý vo svojej eseji *Od internetu ke Gutenbergovi* porovnáva verbálnu a vizuálnu komunikáciu, písmo a obraz, a prichádza k záveru, že „obrazy majú platónsku moc: premieňajú jednotliviny na všeobecné idey“ (Eco, 2000).

Dalšou témou mediálno-kulturálnej teórie je vzťah kultúry a technológie, resp. prípadný vplyv technológie na mediálnu kultúru a celkovú mediálnu produkciu. Obmedzili sme sa na sledovanie spravodajstva v tlači a vylúčili sme elektronickú (elektrickú) komunikáciu, ktorú študoval M. McLuhan. Tento teoretik médií sa popri prechode od orálnej k písanej kultúre zaoberal vplyvom masmédií na myslenie a sociálne správanie človeka, pretože podľa neho médiá prenášajú psychologické a sociálne skúsenosti. O tom, že kultúrny vývoj vždy súvisí so zmenou spôsobu komunikácie sa zmieňuje v jednom z rozhovorov: „Používanie všetkých elektronických médií (film, telefón, počítač a televízia) vytvára hranicu zlomu medzi fragmentárnym Gutenbergovým človekom a človekom integrálnym, rov-

nako ako sa fonetická gramotnosť stala hranicou zlomu medzi človekom kmeňovo-orálnym a vizuálnym (2000, s. 225). Médiá sú podľa neho extenziami človeka, ktoré v človeku spôsobujú zmeny, premieňajú jeho prostredie a k posunu kultúry dochádza v okamihu, keď technológia rozšíri jeden z jeho zmyslov (napríklad rozhlas sluch): „Teória kultúrnej zmeny je nemožná bez znalosti meniacich sa pomerov medzi zmyslami, ktoré sú spôsobené rôznymi externalizáciami našich zmyslov (McLuhan, 2000, s. 147). M. McLuhan sa vydal po mediocentrickej osi skúmajúcej potenciálny vplyv typu média na prijímanie informácie. Pripisoval typu média, ktorým je sprostredkovaná komunikácia zásadný význam: „Každé komunikačné médium predstavuje jedinečnú umeleckú formu, ktorá zdôrazňuje určité ľudské schopnosti na úkor iných schopností“ (McLuhan, 2000, s. 67). Niektorý expedient teda môže byť schopnejší v pozícii novinára, rozhlasového či televízneho redaktora. Typ média potenciálne ovplyvňuje aj charakter odpovede. Platí, že čím viac zmyslov pri prijímaní informácií človek zapojí, tým viac je vtáňovaný do diania. V tomto zmysle je čitateľ novín ochudobnený, pretože zapája iba zrak, hoci vníma písmo i obraz.

McLuhan vo svojich úvahách teda sústreďuje pozornosť na to, ako človek prežíva, nie na to, čo prežíva. Z metodologického hľadiska je posun od čo? k ako? prínosom k výskumu v oblasti masmediálnej komunikácie, hoci sa prvotne neorientuje na percipienta mediálnej komunikácie. Vo svojich úvahách vychádzal McLuhan z téz, že „rozsah, formu a konanie ľudskej spoločnosti tvoria a riadia média“ (2000, s. 252) a že „médiá majú sklon deformovať viac než zámerná lož“ (2000, s. 253), s ktorými sa stotožňujeme. Tu sa viac orientoval na expedienta – v užšom zmysle autora spravodajstva, novinára – a pýtal sa, ako noviny môžu manipulovať s verejnými udalosťami, akým spôsobom ovplyvnila fotografia povahu spravodajstva, ako môžu noviny spoluvytvárať pocity a postoje a pod. K položeným otázkam dopĺňame tie, ktoré sme si stanovili v úvode práce a odpoveď na ne by mala poskytnúť ďalšia práca.

Zvolený typ prístupu si má povšimnúť všetko, čo text ovplyvňuje a čo môže autor spravodajského textu využiť na dosiahnutie svojho zámeru, či už ide o zámer informovať, presvedčiť, manipulovať, vyvolať emócie alebo uspokojiť zvedavosť (ilokučná zložka). Aj keď novinár zohľadní všetky relevantné faktory komunikácie, kultúrne prostredie, možnosti a účinky média, bude pracovať so slovom i obrazom, v konečnom dôsledku musí počítať s tým, že čitateľ si „text“ bude interpretovať, ako bude vedieť (perlokučná zložka). Hoci kultúrny prístup a jeho metóda analýzy textu uprednostňujú skôr poznanie zvláštneho, jedinečného, individuálneho pred generalizáciou, predsa však by si táto problematika žiadala a zaslúžila zovšeobecnené a v rámci možnosti objektivizované závery.

Literatúra

ADORNO, Theodor W.: *Schéma masové kultury*. Praha: Oikoymenth 2009. 62 s.

BARTHES, Roland: *Mytologie*. Praha: Dokořán 2004. 170 s.
ECO, Umberto: *Skeptikové a těšitelé*. Prah : Svoboda 1995. 417 s.
ECO, Umberto: *Mysl a smysl*. Moraviapress: Břeclav 2000. 184 s.
McLUHAN, Marshall: *Člověk, media a elektronická kultura*. Brno: Jota 2000. 424 s.
McQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál 2009. 639 s.

Proměny biblického textu (některá specifika II. biblické redakce na pozadí pozdějších biblických překladů)¹

Hana Kreisingerová

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

1. Vývoj biblického překladu do období moderních překladů

Příspěvek je věnován v první řadě druhé biblické redakci, srovnávací materiál však čerpá i z dalších biblických památek tzv. „předmoderního období“. Z toho důvodu na úvod zařazujeme stručné pojednání o celkovém vývoji českého biblického překladu zkoumané doby. Omezujeme se však jen na nejdůležitější informace – podrobné zpracování této problematiky je možné nalézt v zásadní monografii V. Kyase (V. Kyas, 1997).

Pro staročeské období se rozlišují čtyři biblické překlady, pro svou povahu označované také jako biblické redakce. Nejstarší z těchto redakcí pochází již z pol. 14. stol., a patří jí tak prvenství mezi všemi slovanskými překlady. Dochovala se ve dvou verzích, starší a mladší. Mladší revidovaná verze obsahuje větší počet samostatných úprav, které však nebyly v dalších překladech vesměs využity (viz i dále 2.4.1.2). Druhá a třetí redakce pak následovaly v rychlém sledu: Druhá redakce pochází z počátku 15. stol. a třetí z 10. – 20. let 15. století. Zatímco druhá redakce je svou povahou ještě poměrně neustálená a proměnlivá, třetí redakce přináší zcela nový překlad novozákonních i starozákonních textů. Můžeme ji zároveň charakterizovat jako překlad poměrně přesný, dbající důsledně na literu latinského znění.

Následující čtvrtá biblická redakce je již překladem biblí tištěných – nejstarší zástupci jsou Pražská bible (1488) a Kutnohorská bible (1489). Díky knihtisku se tento překlad rychle rozšířil, což vedlo mj. i k jeho ustálení a upevnění jeho pozice pro celé další období. Tento překlad tak – jen s menšími úpravami – nacházíme i v dalších mladších tiscích, z nichž k nejvýznamnějším dílům počátku 16. stol. patří Benátská bible (1506). K čelným představitelům tohoto období pak můžeme připočítat dále Severýnovy bible (I. 1529, II. 1537), bratrské tisky (mj. Klauďyánův NZ (1518), Lukášův NZ (1525) či Optátův Nový zákon (1533), jehož úpravy se – mezi českými biblemi poprvé – prokazatelně již neopíraly jen o text Vulgáty). Pokročilému šestnáctému století však vévodily zejména tisky Melantrichovy bible – mezi lety 1549 a 1577 se jim dostalo hned pěti vydání

¹ Příspěvek vznikl za podpory projektu GA ČR č. P406/10/1153 Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování a dále *Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny* č. LC 546.

a jejich vliv byl až do vydání Kralické bible opravdu velmi výrazný. Přesto je dnes – a právem – 16. století spojováno zejména s monumentálním projektem českých bratří – Kralickou biblí (1579 – 1594) – jejíž věhlas nepřekonal ani následující projekt katolický v čele s Matějem V. Šteyerem a Jiřím Konstancem, bible Svatováclavská (1677 – 1715).

Výše zmíněnými dvěma vrcholnými díly českého biblického překladatelství se završuje tzv. „předmoderní období“ českého biblického překladu a následující překladatelská díla jsou zpracovávána už coby překlady „moderní“ (více o nich viz např. J. Bartoň, 2009).

1.1 Druhá biblická redakce

Druhá biblická redakce stojí poněkud v pozadí mezi ostatními biblickými překlady. Je to způsobeno mj. tím, že patří k dosud nejméně probádaným staročeským redakcím. Menšího zájmu se jí dostalo patrně především pro její nejednotnost a zároveň velký počet památek, které se k tomuto překladu alespoň částí svého textu hlásí. Rozkolísanost jednotlivých verzí je vysoká zejména v případě Starého zákona, a zdá se proto pravděpodobné, že spíše než o uceleném novém překladu se v tomto případě dá hovořit pouze o revizi předchozího překladu, přičemž není zcela jisté, zda jednotlivé úpravy vůbec pocházely z jediného centra. V případě novozákonního překladu je situace méně komplikovaná (třebaže i zde nacházíme mezi jednotlivými památkami jisté rozdíly), a Nový zákon je proto považován pro popis druhého biblického překladu za stěžejní. Výjimečnost druhoredakčního překladu Nového zákona vyzdvihl zejména V. Kyas, který jej dokonce označil za „zdařilý překlad Nového zákona“, který se „stal základním českým zněním, které se nadále vcelku již nezměnilo a pracovalo se jen v podrobnostech“ (V. Kyas, 1997, s. 71).

Kyasovo tvrzení je pro další vývoj novozákonního překladu nepochybně velmi zásadní. V. Kyas se při jeho formulování opíral mj. o srovnávací práci A. Zemana, který se při svém výzkumu Husova vlivu na formulování novozákonního překladu podrobně věnoval rozboru Matoušova evangelia. Jeho práce je však v současné době neznámá (sr. V. Kyas, 1997, s. 74, pozn. 14), a proto nám nezbyvá, než si učinit konkrétnější představu o podílu druhoredakčního překladu na další vývoj novozákonního textu na základě vlastních pozorování. A k takovému průzkumu by mělo přispět i následující srovnání.

2. Průzkum

2.1 Zaměření průzkumu

Hlavním cílem předkládaného průzkumu bylo posouzení míry vlivu novozákonního překladu druhé redakce na konstituování mladších překladů. Vzhledem k omezenému rozsahu článku jsme se rozhodli prezentovat pouze dílčí průzkum, zaměřený na 5. kapitulu Matoušova evangelia, konkrétně na text tzv. Blahoslavenství (Mt 5, 1–19). Daný úryvek byl vybrán proto, že se jedná o teologicky důležitou pasáž, která zároveň obsahuje některá překladově náročněj-

ší místa, u nichž se dala předpokládat jistá překladová pestrost. Nejedná se o úsek rozsáhlý a získaná data tak jsou nutně jen velmi dílčí, zajímalo nás však, jak se – i u takto exponovaného textu – přelévají vlivy jednotlivých překladů a jak velká je skutečná samostatnost jednotlivých překladů. Hlavní zaměření bylo pochopitelně obráceno k překladu druhému, který podle výše jmenovaného Kyasova tvrzení měl být zásadní předlohou pro překlady následující.

2.2 Postup průzkumu

Zvolený úryvek druhoredakčního překladu (viz 2.1) byl porovnán s hlavními reprezentanty jednotlivých vývojových fází českého biblického překladu. Pro každou z porovnávaných památek byl následně vytvořen samostatný graf, zachycující prvotní inspiraci daného překladu (tj. zda se konkrétní překladové ekvivalenty objevují ve sledované bibli poprvé, nebo zda už byly použity v některém ze starších překladů, a pokud ano, v které bibli ho můžeme poprvé zachytit). Porovnávány byly textové celky, v nichž byl v průběhu vývoje zaznamenán nějaký překladový posun (zanedbávány byly pouze posuny v minulých časech u sloves, tj. záměny jednoduchých minulých časů za složené nebyly hodnoceny jako překladová změna).

2.3 Volba srovnávaných památek

Průzkum byl omezen na památky „předmoderní“, tedy po bible Kralickou a Svatováclavskou. Záměrem bylo vybrat pro každou vývojovou etapu českého překladu stěžejního zástupce, který nejlépe odrážel ten který překladový typ.

2.3.1 Zástupce I. redakce

V případě první redakce můžeme hovořit o velmi jednotném překladu, v němž se u jednotlivých památek setkáme s minimálními odchylkami, proto výběr reprezentantů obou prvoredakčních verzí nebyl problematický. Pro starší verzi byla coby zástupce pro další průzkum zvolena Drážďanská bible (Bib-|Drážď) /kol. 1360/, jako reprezentant mladší verze byla vybrána Olomoucká bible (Bib|Ol) /1417/.

2.3.2 Zástupce II. redakce

Rozkolísanost znění druhoredakčního překladu výrazně komplikovala výběr vhodného reprezentanta. Při jeho výběru jsme vycházeli s poznatků, které ve své monografii zmínil již V. Kyas. Ten zde poukázal na možnou existenci dvou základních překladových verzí (viz Kyas, 1997, s. 66 – 98). Toto rozlišení dvou druhoredakčních skupin potvrdily i některé naše předchozí průzkumy této redakce². Z uvedených důvodů bylo nutné nalézt pro další průzkum minimálně

² Viz H. Sobalíková (2010, s. 433 – 438). Částečně bylo zrelativizováno pouze Kyasovo tvrzení, že za změnami mladší skupiny stojí již následující třetí biblický překlad. Podle našich předchozích průzkumů se ukázalo toto tvrzení platné pro mladší verzi jen částečně – část překladových ekvivalentů objevujících se v této skupině neměla paralelu ve znění třetí biblické redakce.

dva zástupce druhoredakčního překladu. Vzhledem k malému počtu dosavadních průzkumů týkajících se podrobněji oběma skupinám, bylo nutné pro naše potřeby provést nejprve dílčí srovnání, v němž byly navzájem porovnány jednotlivé dochované druhoredakční památky, a zjištěna tak situace ve sledovaném vzorku. Toto srovnání potvrdilo i pro zkoumaný úsek existenci dvou překladových skupin a zároveň potvrdilo, že text je ve sledovaném úseku v rámci památek každé ze skupin velmi jednotný, a bude tedy možné pro každou z nich zvolit jediného zástupce, coby dostatečného reprezentanta dotyčného překladového typu³.

Na základě těchto zjištění pak byla coby reprezentant starší verze zvolena Boskovická bible (BiblBosk) /1415 – 1430/, jako reprezentant mladší verze pak Kunštátská bible (BiblKunšt) /1430 – 1450/.

2.3.3 Zástupce III. redakce

Třetí redakce patří mezi staročeskými biblickými redakcemi k nejjednodušším, proto výběr vhodného zástupce nebyl komplikovaný. Zvolena byla Paďefovská bible (BiblPad) /1432 – 1435/, obsahující nejstarší dochované znění tohoto překladu.

2.3.4 Zástupce IV. redakce

Z tištěných biblí byla coby zástupce zvolena Pražská bible (BiblPraž) /1488/, nejstarší představitel tohoto překladu.

2.3.4 Zástupce biblí 16–17. stol.

Vzhledem k počtu tisků vzniklých v tomto období byla volba reprezentativních zástupců obtížnější. Nezpochybnitelné místo mezi nimi patřilo oběma samostatným překladům, Kralické biblí (BiblKral) /1579 – 1594/ a Svatováclavské biblí (BiblSvatov) /1677 – 1715/. Při jejich podrobnějším porovnání se však ukázalo, že obě přinášejí ve sledovaném úseku téměř shodný text⁴. Pro další porovnání tak byla vybrána pouze starší Kralická bible, která se ukázala jako dostatečný reprezentant pro obě památky. Pro období předkralické byla pro další průzkum zvolena Melantrichova bible (BiblMelantr) /vydání z roku 1570/, představující jednu z nejvýznamnějších biblí dané doby.

³ I v tomto případě jsme u mladší skupiny našli i místa, kde se její znění lišilo od znění třetí redakce. Sr. např. Mt 5,13: BiblKunšt: *na čem se vysolí* X BiblPad: *čím bude soleno* (BiblBosk: *čím bude soleno*); Mt 5,15: BiblKunšt: *Ani zasvěcují lucerny* X BiblPad: *zažehají svietedlnici* (BiblBosk: *Ani zažhúce svietedlnici*); Mt 5,15: BiblKunšt: *a kladú ji pod měřici* X BiblPad: *a postavují ji pod kbelec* (BiblBosk: *i postavie ji pod kbelcem*).

⁴ Jedinou odchylkou byly následující dvě překladová místa: Mt 5,4: BiblSvatov: *nebo oni zemi vládnouti budou* (starší tradice) X BiblKral: *nebo oni dědictví obdrží na zemi* / Lat: „quoniam ipsi possidebunt terram“/;

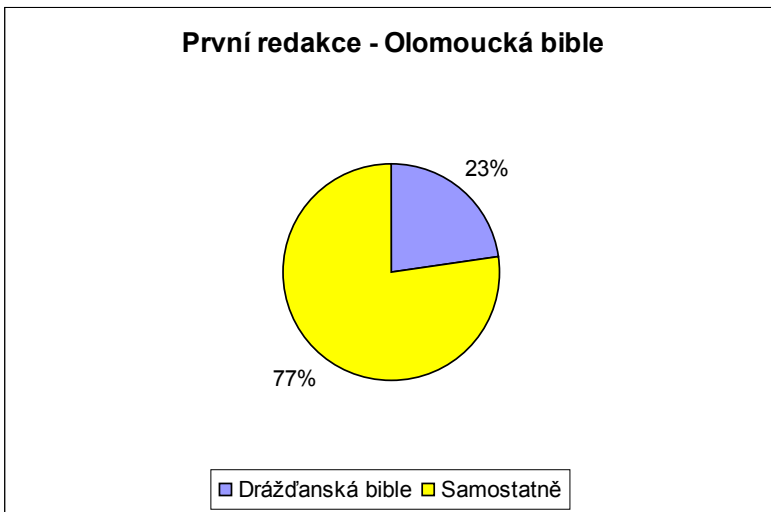
Mt 5,13: BiblSvatov: (sůl by byla) *od lidí pošlapána* X BiblKral: *od lidí potlačena* (starší tradice) /Lat: „et conculcetur ab hominibus“/.

2.4 Výsledky průzkumu⁵

2.4.1 První redakce

První průzkum se týkal pouze porovnání v rámci nejstaršího biblického překladu. Do hlavního průzkumu jsme ho zařadili proto, abychom získali představu o poměru mezi oběma verzemi nejstaršího překladu, tedy o situaci, která vznikla druhé redakce bezprostředně předcházel.

2.4.1.1 Grafické zobrazení průzkumu

2.4.1.2 Popis výsledků

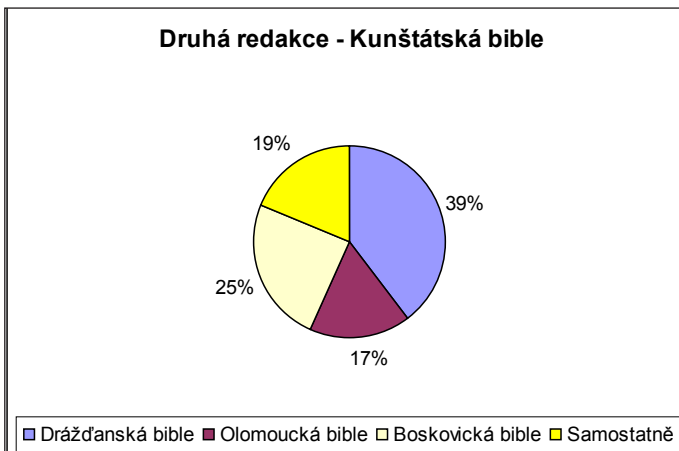
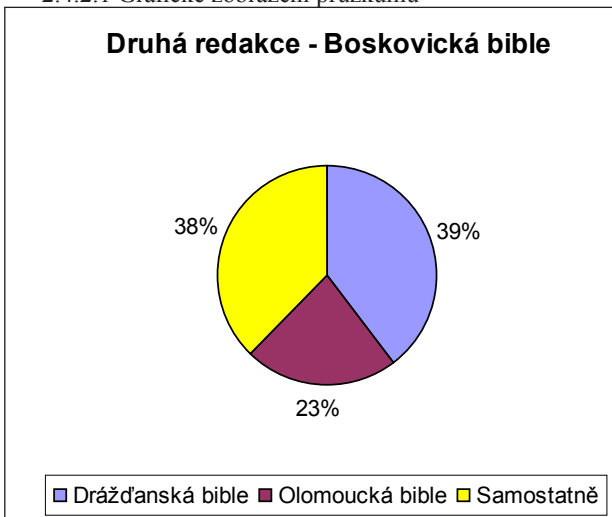
Na grafickém znázornění je patrná velká samostatnost mladší verze prvotního překladu. Tento mladší reprezentant I. redakce (tj. Olomoucká bible) je na první pohled poměrně samostatný, přičemž při porovnání inovací této mladší verze I. překladu s latinskou předlohou můžeme sledovat ještě výraznější tendenci po volnějším překladu, než je tomu u samotné verze starší (sr. např. Mt 5,1: BiblOl lat. *discipuli* překládá jako *mlazší*, BiblDrážď jako *učedníci*; Mt 5,6: BiblOl lat. *Beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam* překládá jako *Blahoslavení jsú ti, ješto žádají pravdy*, BiblDrážď jako *Blažení jsú, ješto lkají i žiezliví jsú pravedlnosti* Mt 5,7 BiblOl lat. *quoniam ipsi misericordiam consequentur* překládá jako *milosrdenstvie se nad nimi stane*, BiblDrážď: *milosrdenství dojdou*). Třebaže však tato revize znamenala poměrně inovační překlad s velkou řadou samostatných řešení, většina z nich nebyla (možná právě pro jejich větší neodvislost od latinské předlohy) v následné tradici využita (viz i dále).

⁵ Při komentování výsledků následujících průzkumů je pochopitelně nutné vzít v úvahu, že byl zkoumán pouze jeden výzkumný vzorek a informace o něm zjištěné, tak nelze bez dodatečných podpůrných průzkumů zcela zobecňovat na celý novozákonní překlad.

2.4.2 Druhá redakce

Přestože hlavní zájem našeho průzkumu se zaměřuje na sledování vlivu druhoredakčního překladu na mladší biblické redakce, zaměříme se v této části pouze na porovnání druhoredakčního překladu se starším prvotním překladem. (Porovnání s mladšími redakcemi budou věnovány následující oddíly). Srovnání s předchozím překladem se zde věnujeme proto, že teprve při dostatečné znalosti vztahu obou těchto překladů můžeme adekvátně posoudit samostatnost druhého překladu a následně jeho poměr k překladům mladším.

2.4.2.1 Grafické zobrazení průzkumu

2.4.2.2 Popis výsledků

Srovnání se starším překladem potvrzuje, že druhá biblická redakce je skutečně velmi inovační a samostatná oproti předchozímu znění, třebaže prvotní překlad reprezentovaný Drážďanskou biblí tvoří nepochybně pevný základ tohoto překladu. V mnohem menší míře je naopak využito inovací mladší verze Olomoucké bible a její vliv stále více slábne (v mladší Kunštátské biblí je to už jen 17%).

Na grafickém znázornění průzkumu Kunštátské bible je zároveň naznačen poměr mezi oběma verzemi druhoredakčního překladu. Pozice mladšího překladu je nepochybně od starší verze částečně neodvislá – počet samostatných řešení tvoří 25% – a svým rozsahem se přibližuje poměru mezi starší a mladší verzí překladu prvotního (Ze samostatných nových překladů užitých v mladší skupině sr. např. Mt 5,1: *(Ježíš) vstúpi na horu* X BiblBosk, BiblOl, BiblDrážď: *v(z)jide na horu*; Mt 5,5: *oni budú obradováni* X BiblBosk, BiblOl, BiblDrážď: *utěšeni budú*; Mt 5,13: *na čem se vysolí* X BiblBosk *čím bude soleno*, BiblOl *čím budú soliti*, BiblDrážď *čím se bude soliti*).

2.4.3 Třetí redakce

2.4.3.1 Grafické zobrazení průzkumu

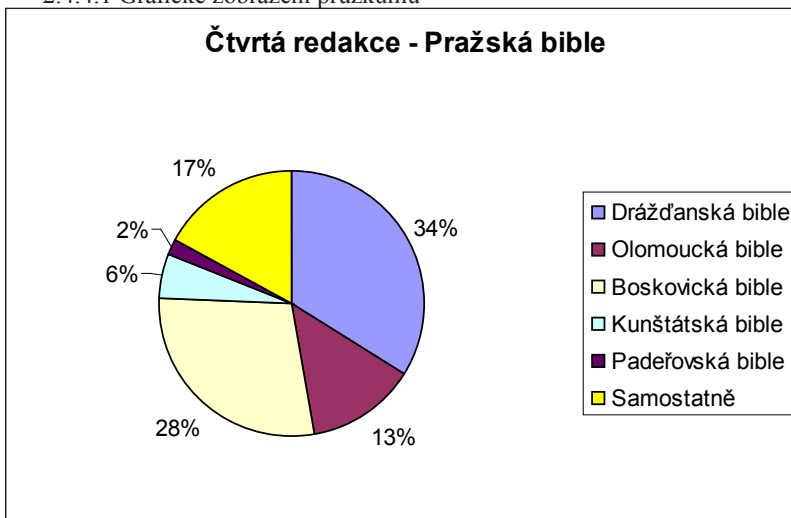
2.4.3.2 Popis výsledků

Třetí redakce je známa především coby překlad snažící se velmi věrně dostat latinskému originálu – i proto patrně počet samostatných inovací vnesených do překladové tradice touto redakcí není příliš vysoký (výraznější inovací ve sle-

dovaném úseku je jen překlad ve verši Mt 5,5: *Blahoslavení, kteříž pláčí X BiblKunšt jenž lkají, BiblBosk kteříž lkají, BiblOl ješto jsú v žalosti, BiblDrážď ješto žalostie*). Ve vztahu k předmětu našeho průzkumu je zaznamenáníhodný zejména poměr II. a III. redakce na utváření tohoto překladu, který svědčí o tom, že většina inovací druhé redakce byla do této redakce přijata jako funkční, zároveň však poukazuje na skutečnost, že samotný první překlad se i ve světle třetí redakce ukázal jako dlouhodobě kvalitní a nosný.

2.4.4. Čtvrtá redakce

2.4.4.1 Grafické zobrazení průzkumu

2.4.4.2 Popis výsledků

Čtvrtá redakce je překladem vzniklým koncem 15. stol. Od předchozích překladů ji tak dělí poměrně delší časové období, což se projevilo zejména na jejím celkově mnohem modernějším pojetí. I proto se zde setkáme s větším počtem nově přeložených míst (z velké míry se jedná o náhradu zastaralých lexémů výrazy současnějšími – viz např. Mt 5,1: BiblPraž: *a když se posadil X BiblPad., BiblKunšt, BiblDrážď a když sedě*, BiblBosk, BiblOl: *a když sedieše*; Mt 5,8: BiblPraž: *neb oni boha viděti budú X Biblpad, BiblKunšt, BiblBosk, BiblDrážď: oni boha uzřie*, BiblOl: *nebo oni uzřie hospodina*; Mt 5,15: BiblPraž: *osvěcuji sviece X BiblPad zažéhají svietedlnici, BiblKunšt zasvěcuji lucerny, BiblBosk zažhúce svietedlnici, BiblOl zažhúce svieci, BiblDrážď zažhúce svietedlnicě*).

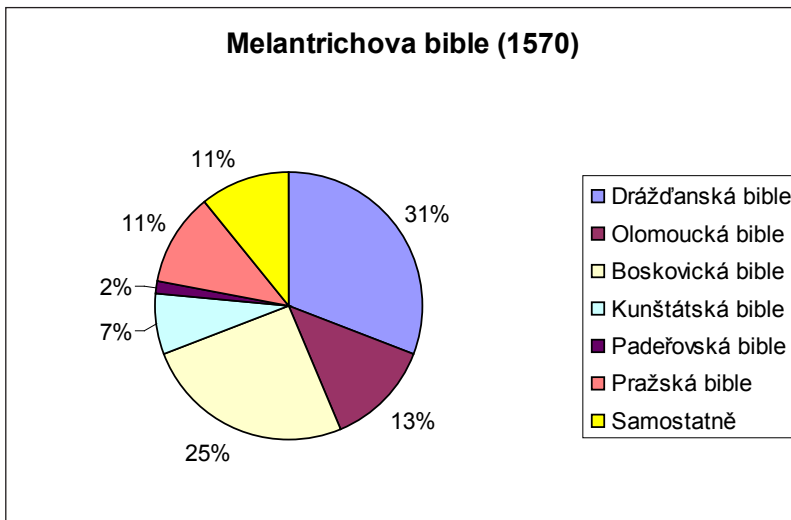
Přesto je i v tomto případě možné konstatovat, že vliv I. i II. redakce je stále velmi vysoký (sr. např. návrat k staršímu znění v Mt 5,9: *neb oni synové*

boží slůti budú X BiblPad, BiblKunšt, BiblBosk, BiblOl neb oni synové boží nazváni budú, BiblDražď neb ti synové buoží budú slůti).

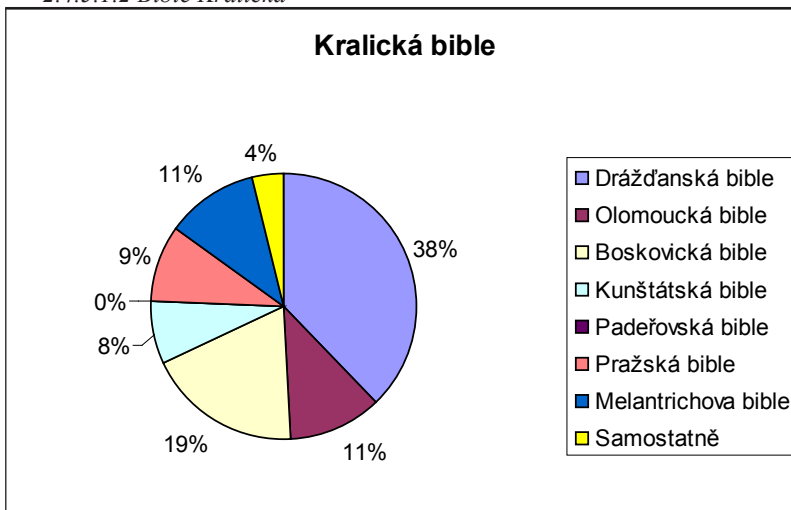
2.4.5 Bible 16/17. stol.

2.4.5.1 Grafické zobrazení průzkumu

2.4.5.1.1 Bible Melantrichova

2.4.5.1.2 Bible Kralická

2.4.5.2 Popis výsledků

Třebaže v případě Kralické bible se setkáváme s překladem zcela novým, založeným na podrobnější jazykové analýze původních jazyků, její samostatnost se ve sledovaném úseku výrazněji neprojevila, ba naopak se v některých ohledech přiklonila k prvotnímu znění ještě výrazněji než jí předcházející Melantrichova bible (sr. zejm. podíl přejímek z nejstaršího biblického překladu Drážďanské bible). Tento výsledek je bezpochyby výrazně ovlivněn zejména výběrem zkomponovaného zlomku – jedná se o text v církevním prostředí hojně citovaný, jehož podoba byla proto v této době již částečně fixována. Zároveň to znovu poukazuje na význam prvotního překladu na všechny další překlady.

3. Shrnutí

Ve svém příspěvku jsme se zaměřili na kratší biblický úryvek teologicky velmi významného textu. Výjimečnost této pasáže mohla částečně způsobit, že znění nejstaršího překladu si podrželo skutečně výrazný vliv na formování mladších překladů bible po celé sledované období. Vrátime-li se tedy k úvodní otázce, je skutečně možné souhlasit s Kyasovým tvrzením, že druhoredakční překlad Nového zákona skutečně přinesl mnoho inovačních prvků, které následující překlady vesměs přejaly, i přes tuto jeho výjimečnost je však nutné znovu poukázat na výlučnost překladu nejstaršího, který dal dalším překladům nepochybně velmi pevný základ, který do dalších vývojových etap přetrvával.

LITERATURA

- BARTOŇ, Josef: *Moderní český novozákonní překlad. Nové zákony dvacátého století před Českým ekumenickým překladem*. ČBS: Praha 2009. 228 s.
- KYAS, Václav: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad 1997, 319 s.
- KYAS, Václav: *První český překlad bible*. Rozpravy ČSAV, řada spol. věd, 1971, roč. 81, seš. 1, Praha: Academia. 76 s.
- KYAS, Vladimír: *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. I*. Praha: Academia 1981. 378 s.
- SOBALÍKOVÁ, Hana: *Druhá redakce staročeského překladu bible. Uvedení do problematiky*. In: *Varia XVII*, Ružomberok 2010, s. 433 – 438.

PŘEHLED SLEDOVANÝCH RUKOPISŮ A JEJICH ZKRATEK

- BIBLE BOČKOVA (BibIBoč). SA sign. G 10, č. 121/I, II, Brno, 1. pol. 15. stol. 350 a 340 f.
- BIBLE BOSKOVICKÁ (BibIBosk). Státní vědecká knihovna sign. III 3, Olomouc, 1420/30, 537 f.
- BIBLE DRÁŽĎANSKÁ (BibIDr). rkp. nedochován, pův. Královská knihovna O 85, Drážďany. (fotokopie v majetku ÚJČ AV ČR)
- BIBLE DUCHKOVA (BibIDuch). SA (dř. Kroměříž, Arcibiskupský archiv sign. 7728/15923), Kroměříž, 1433. 500 f.

- BIBLE KRALICKÁ (BibIKral). 1579–94, Knihopis 1107.
- BIBLE KUNŠTÁTSKÁ (BibIKunšt). UK sign. Mk 3, Brno, pol. 15. stol. 612 f.
- BIBLE LITOMĚŘICKÁ (BiblLit). tč. nezvěštná, pův. Biskupská knihovna sign. B I F/2,
Litoměřice. (fotokopie v majetku ÚJČ AV ČR)
- BIBLE MELANTRICHOVA (BibIMelantr). 1570, Knihopis 1104.
- BIBLE MIKULOVSKÁ (BibIMik). UK sign. Mk 1, Brno, 3. čtvrtina 15. stol. 567 f.
- BIBLE MILÁNSKÁ (BibIMil). Biblioteca di Brera sign. AE XIII 35, Milán, pol. 15.
stol. 383 f.
- BIBLE MLYNÁŘČINA (BibIMlyn). UK sign. XVII A 10, Praha, pol. 15. stol. 700 f.
- BIBLE MOSKEVSKÁ (BibIMosk). Státní historické muzeum sb. Chludova sign. 130d,
Moskva, pol. 15. stol. 733 f.
- BIBLE OLOMOUCKÁ (BibIOI). Státní vědecká knihovna sign. III 1/I,II, Olomouc,
1417. 290 a 289 f.
- BIBLE PADEŘOVSKÁ (BibIPad). NK sign. 1175, Vídeň, 1432 – 1435. 443 f.
- BIBLE PRAŽSKÁ (BiblPraž). st. tisk Knihopis 2, Praha, 1488. 610 f.
- BIBLE WOLFENBÜTTELSKÁ (BiblWolf). knihovna knížete Augusta Extravag. sign.
25.12., Wolfenbüttel 30. léta 15. stol.
- KLEMENTINSKÝ NOVÝ ZÁKON GLOSOVANÝ (BibIKlemNZ). UK sign. XVII
E 13, Praha, 1426. 260 f.
- MUZEJNÍ NOVÝ ZÁKON (BibIMuzNZ). Muz sign. I H 28, Praha, 1422, 275 f.
- SVATOVÁCLAVSKÁ BIBLE (BibISvatov). 1677–1715. Knihopis 1111.

Kapsa, kieszeń, vrecko. Z česko-poľsko-slovenskej lexikálnej konfrontácie

Magdalena Kroupová

Slovanská filologie
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Pri porovnávaní slovnej zásoby češtiny, poľštiny a slovenčiny sa v lexikálno-sémantickej rovine ukazujú výrazné rozdiely, podobnosti, ale aj úplné zhody. Zhody a podobnosti v týchto jazykoch sú dané ich príbuznosťou a areálovou blízkosťou, rozdiely vznikali dôsledkom odlišných vývinových procesov v týchto jazykoch, odlišnými kontaktmi s inými jazykmi a aj vplyvom rozdielnych štátnopolitických pomerov (Buffa, 2001). Medzijazyková lexikálna konfrontácia sa zameriava častejšie na dvojice jazykov, prehĺbenie poznania však môže priniesť rozšírenie pohľadu na viacero jazykov v rámci jednej jazykovej rodiny. Z problematiky západoslovenskej česko-poľsko-slovenskej lexikálnej konfrontácie som na analýzu vybrala jeden čiastkový prípad, trojicu ekvivalentných lexém *kapsa*, *kieszeń*, *vrecko* a ich slovotvorné hniezda.

Lexémy *kapsa* v češtine, *kieszeń* v poľštine a *vrecko* v slovenčine¹ sa sémanticky prekrývajú v základnom význame „*kus látky vsýty do odevu, tašky a i. (stanu, batohu ap.) charakteristického tvaru slúžiaci na ukladanie drobných vecí*“. V medzijazykovom porovnaní sú tieto výrazy zaujímavé z rôznych hľadísk – zamerala som sa predovšetkým na otázku ich sémantickej korešpondencie v celej šírke sémantického spektra, na otázku ich derivačného potenciálu v jednotlivých jazykoch a porovnanie slovotvorných hniezd, ako aj na spájateľnosť a špecifické kolokácie.

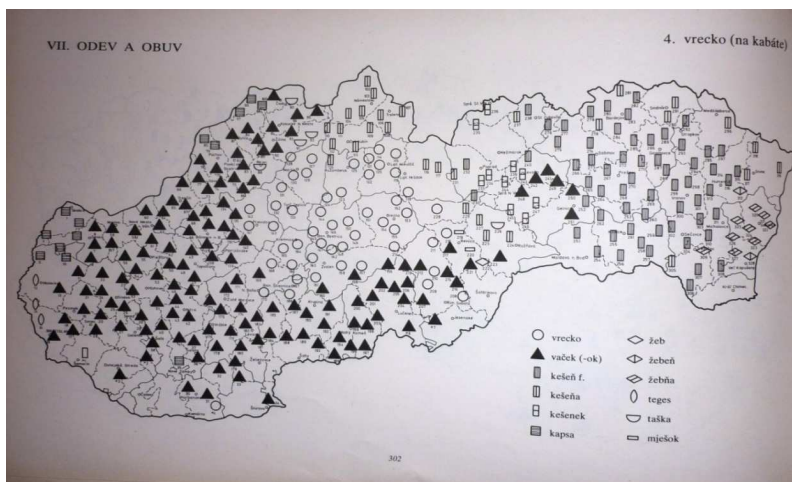
S uvedeným spektrom otázok týkajúcich sa medzijazykovej ekvivalencie sa pri zameraní na západoslovenské jazyky (nielen na spisovné jazyky, ale aj na nárečia) vynára širšia problematika medzijazykových paralel a aj osobitná problematika medzijazykovej homonymie, ktorá pri týchto výrazoch vyplýva zo skutočnosti, že v jednotlivých jazykoch nefunguje len jedno, ale aj ďalšie z trojice slov, v odlišnom význame alebo s odlišným postavením v jazyku ako celku.

Špecifická situácia je v slovenských nárečiach. Pohľad na nárečovú mapu v Atlase slovenského jazyka (Habovštiak, 1984) ukazuje situáciu, v ktorej lexémy *vrecko*, *kešeňa* aj *kapsa* fungujú v sledovanom význame „vrecko vsité do odevu slúžiace na ukladanie drobných predmetov“ ako nárečové heteronymá.²

¹ Pri analyzovaní tejto trojice slov a ich derivátov som vychádzala primárne z údajov uvedených v dostupných českých, poľských a slovenských lexikografických zdrojoch, ktoré som podľa potreby dopĺňovala dokladmi z internetových zdrojov (príslušných národných mutácií vyhľadávača google) a jazykových korpusov.

² Z českého a poľského územia analogické lingvokartografické spracovanie nie je k dispozícii. Na kartografické spracovanie nárečových ekvivalentov lexémy *vrecko*

Lexéma *vrecko* je stredoslovenská, lexéma *kešeňa* (*kešeň*) prevažne východoslovenská. Dominantné rozšírenie na slovenskom území, na rozsiahlej západoslovenskej nárečovej oblasti, na južnom strednom Slovensku a lokálne aj vo východoslovenských nárečiach, má však lexéma *vačok* (*vaček*). Pri slovensko-moravskej hranici sa v tomto význame vyskytuje aj lexéma *kapsa*.

(Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 302)

Ak porovnáme nárečový obraz so situáciou v spisovnom jazyku, ukazuje sa, že v súčasných slovníkoch spisovného jazyka vystupuje lexéma *vačok* ako nepríznakové a lexéma *kešeňa* ako príznakové, expresívne synonymum substantíva *vrecko*. Slovo *kapsa* síce tiež má svoje miesto v spisovnej slovenčine, ale v inom význame – vo vzťahu k českému *kapsa* tak vystupuje ako medzijazykové homonymum. Ako základné pomenovanie sledovanej skutočnosti vystupuje v spisovnej slovenčine *vrecko*, čo sa odráža aj v jeho slovotvornej produktivite a spájateľnosti.

V ďalšom opise sa sústredím na lexémy *kapsa*, *kieszeň*, *vrecko* v spisovnej češtine, poľštine a slovenčine, ich nárečových charakteristík sa dotknem len okrajovo.

Z etymologického hľadiska je základnou diferencnou črtou týchto výrazov ich pôvod. Výraz *kapsa* pochádza z latinského *capsa* vo význame „puzdro, schránka“. V starej češtine sa používal prevažne v zúženom význame, označoval „schránku určenú na prechovávanie relikvií“. Ďalším sémantickým vývinom sa význam výrazu preniesol na pomenovanie „tašky na školské pomôcky“

v širšom slovanskom kontexte v Slovanskom jazykovom atlase bol zozbieraný materiál (porov. Voprosnik obščeslovanskogo lingvističeskogo atlasa, 1965, *karman*, s. 62), no na jeho spracovanie sa ešte len čaká.

a ďalej na označenie „látkovej torby“ (Machek, 1997), slúžil tiež ako pomenovanie „ženského pohlavného orgánu“ (Staročeský slovník, 1970), až sa napokon ustálil v súčasnom význame. Výraz *vrecko* je domáceho, praslovanského pôvodu – formálne je to deminutívny derivát substantíva *vrece*, ktoré je v slovenských slovníkoch zachytené s významom „obdĺžnikový obal (na spodku spojený) na uchovávanie sypkého alebo kusového materiálu“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, ďalej KSSJ) a ktorému v češtine zodpovedá *pytel*, *vak*, v poľštine *torba*, *worek*. Okrem slovenčiny sa paralely pomenovania *vrece* objavujú aj v južnoslovanských a východoslovanských jazykoch (Ondruš, 2004). Výraz *kieszeń* nie je z etymologického hľadiska úplne objasnený. Predpokladá sa, že má domáci pôvod (z psl. **къѣ-ьнь*; Etymologiczny słownik języka polskiego, 2000).³ Okrem poľštiny sa paralely tohto pomenovania vyskytujú aj v bieloruštine, ukrajinčine, litovčine a aj v ostatných západoslovanských jazykoch.

Zo sémantického hľadiska nie sú dané lexémy úplne totožné, pretože ani v jednom z uvedených jazykov nie je príslušný výraz monosémantický a ich sémantické spektrá sa líšia. Najužšie sémantické spektrum má české *kapsa*, v slovníkovom spracovaní vystupuje ako dvojjvýznamové, Slovník spisovného jazyka českého (1989, ďalej SSJČ) ho zachytáva takto: „1. sáček všitý do oděvu (zprav. dovnitř) a určený k nošení drobných předmětů“ a „2. něco kapsy se podobajícího (med. mezera vzniklá v mezizubním prostoru odumřením dásně s lůžkem, techn. kapsy vodního kola, dopravní ho pásu korečky; horn. prostor ve sloji vyrubaný před vlastním těžením, kam se ukládá kámen vysekaný při ražení chodeb)“. Slovenský výraz *vrecko* je významovo zložitejší, KSSJ uvádza „1. zdroj. k vrece 2. súčasť oblečenia na ukladanie drobných osobných vecí, vačok“, pren. expr. „peniaze, majetok“. Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ) zachytáva tieto dva významy v samostatných heslách ako homonymá, pri prvom hesle uvádza aj terminologický význam bot. „gulovitá bunka niektorých húb, v ktorej sa tvoria výtrusy“. Tento význam je zaujímavý v medzijazykovom porovnaní vo vzťahu k češtine, kde existuje výraz *vřecko* s rovnakým významom (bot. „bunĕka na plodnici některých hub, v níž se vytvářejí výtrusy“; SSJČ); poľským ekvivalentom je tu slovné spojenie *worek grzyba*. Najširšie sémantické spektrum má poľský výraz *kieszeń*. V poľštine sa okrem významu „vrecko“⁴

³ Pri výraze *kieszeń* sa uvažovalo aj o možnostiach prevzatia. Niektoré etymologické teórie uvažovali o možnosti odvodenia výrazu z poľ. *kiesa*, ktoré mohlo byť prevzaté z tur.-osm. *kese* „vak“ (napr. Machek, 1997), mohlo by ísť, podobne ako pri výraze *kapsa*, o prevzatie lat. *capsa* prípadne o prevzatie z iného jazyka, napr. litovčiny (oboje Etymologiczny słownik języka polskiego, 2005).

⁴ S výkladom „všité vrecko alebo z troch strán našitý kúsok tkaniny (obyč. v odevy, taškách, kabelkách, batohoch, ale tiež v stanoch a na niektorých nábytkoch), druh úkrytu na rôzne drobnosti“ (v origináli: „wszyty woreczek lub naszyty z trzech stron kawałek materiału (zwykle w odzieży, torbach, torebkach, plecakach, ale też w namiotach i na niektórych meblach), rodzaj schowka na różne drobiazgi“, Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, 1994 – 2005, ďalej PSWP).

zachytávajú významy: „2. finančné zásoby, kapitál, príjem;⁵ 3. časť zariadenia, do ktorého sa vsúva niečo ploché;⁶ 4. poľnohosp. škvrna líšiaca sa zafarbením alebo hniezdo cudzieho materiálu viditeľné na úseku pôdy;⁷ 5. slang vrecková krádež⁸“ (Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, 1994 – 2005; ďalej PSWP).

Z hľadiska koexistencie všetkých troch alebo dvoch sledovaných lexém a ich vzájomných vzťahov v niektorom z jazykov sa čeština, poľština a slovenčina líšia. Ako som už spomínala, v lexikálnej zásobe spisovnej slovenčiny sa vyskytujú všetky tri výrazy – *kapsa*, *kešeňa* aj *vrecko*. V KSSJ je výraz *kešeňa* s výkladom expr. „vrecko, vačok“ zachytený ako expresívne synonymum k slovu *vrecko*, SSJ však na rozdiel od KSSJ toto slovo spracúva ako krajové. Charakter medzijazykového homonyma má slovenský výraz *kapsa*. KSSJ ho uvádza ako „1. taška, kabela; 2. niečo podobné kapse;⁹ 3. pren. majetok“. Aj čeština pozná všetky tri uvedené výrazy – *kapsa*, *kešeň* a *vrecko*. Slovníky spisovnej češtiny však ako spisovnú lexému podávajú iba slovo *kapsa*. Příruční slovník jazyka českého (1935 – 1957, ďalej PSJČ) a SSSJ zachytávajú aj slovo *vrecko*, hodnotia ho však (s dokladmi z diel A. Heyduka a B. Němcovej) ako nárečové alebo ako slovakizmus, vo význame „*pytel*, *pytlík*, *měšec*, *váček*“. Výraz *kešeň* (vyskytuje sa aj v podobe *kešeňa*), ktorý v slovníkoch spisovnej češtiny nie je zachytený, pochádza z moravských dialektov, ale do hovorovej roviny spisovnej češtiny postupne prenikol vo význame „peňaženka“. Predstavuje tak medzijazykové homonymum vo vzťahu k poľskému *kieszien* aj k slovenskému *kešeňa*. V poľštine sa okrem výrazu *kieszien* dávnejšie vyskytoval aj výraz *kapsa*, zachytávajú ho však iba staršie slovníky (najnovší z nich je slovník z r. 1961, súčasné slovníky tento výraz už neuvádzajú) ako „1. vrecko v mužskom odevu 2. star. kufrík, vrecko, miešok“ (Słownik języka polskiego, 1961).¹⁰ Aj v starej poľštine, rovnako ako v starej češtine, výraz *kapsa* slúžil na pomenovanie ženského pohlavného orgánu, a zrejme kvôli rozlíšeniu týchto dvoch významov sa forma pomenovania zmenila na *kabza* (Etymologiczny słownik języka polskiego, 2000). Lexéma *kabza* s významom „vrecko na peniaze“ je v súčasnej spisovnej poľštine zastaraná, v slovníkoch sa zachytáva s kvalifikátorom daw. (starý), no objavuje sa aj s ďalším významom „peniaze“, ktorý je hodnotený ako slangový.

Trojicu lexém *kapsa*, *kieszien* a *vrecko* možno teda v češtine, poľštine a slovenčine považovať za základné pomenovania sledovanej reality – ďalej budem sledovať a porovnávať **deriváty ich slovotvorných hniezd**.

⁵ V origináli „zasoby pieniężne, fundusze, dochody“ (PSWP).

⁶ V origináli „część urzządzenia, do którego wsuwa się coś płaskiego“ (PSWP).

⁷ V origináli rolniczcy „plama różniąca się zabarwieniem lub gniazdo obcego materiału widoczne na przekroju gleby“ (PSWP).

⁸ V origináli przestępczy „kradzież kieszonkowa“ (PSWP).

⁹ Napr. *kapsy pod oczami (od únavy)*, *mäsová kapsa*.

¹⁰ V origináli „1. kieszeń w męskim stroju 2. daw. skrzyneczka, woreczek, mieszek“ (Doroszewski, 1961).

Pri porovnaní deminutív spočíva prvá diferenciacia v skutočnosti, že slovenský výraz *vrecko* je už formálne deminutívom (< *vrece*), vo funkcii deminutíva k nemu vystupuje pomenovanie *vrecúško*. V poľštine sú pri substantíve *kieszzeń* deminutíva *kieszzonka* a *kieszzoneczka*, pomenovanie *kieszzonka* však nemá iba úzko deminutívny charakter.¹¹ Lexémy *kieszzeń* a *kieszzonka* sú čiastočne synonymné, pričom deminutívum *kieszzonka* je produktívnejším základom pri tvorbe ďalších derivátov než lexéma *kieszzeń*. Čisto deminutívny charakter má iba výraz *kieszzoneczka*. V češtine je pri lexéme *kapsa* deminutívum *kapsička*.

Základnými adjektívnymi derivátmi sú *kapesní*, *kieszzonkowy* a *vreckový* vo významoch „1. týkajúci sa vrečka; 2. malý rozmerom“, ktoré sú vo všetkých troch jazykoch rovnaké. Pri týchto adjektívnych tvaroch existujú ekvivalentné kolokácie: čes. *kapesní zloděj*, *kapesní krádež*, *kapesní nůž*, *kapesní vydání*, *kapesní hodinky*, poľ. *złodziej kieszzonkowy*, *kradzież kieszzonkowa*, *nóż kieszzonkowy*, *wydanie kieszzonkowe*, *zegarek kieszzonkowy* a slov. *vreckový zlodej*, *vrecková krádež*, *vreckový nožík*, *vreckové vydanie*, *vreckové hodinky*. Ako diferenciálne črty týchto adjektív možno uviesť odlišný slovotvorný formant (čes. *-ní*, proti poľ. a slov. *-owy/-ový*) a odlišný základ poľského adjektíva, ktorým je, podobne ako pri ďalších derivátoch, deminutívum *kieszzonka*.

Charakter paralely majú aj adjektíva *kapsovitý*, *kieszzonkowy* a *vreckovitý* s významom „podobný vrečku, pripomínajúci vrečko“. Pri ďalších adjektívach v jednotlivých jazykoch už k zhode nedochádza. V češtine sa objavujú ešte adjektíva *kapsový* „majúci vrečka“ a *kapesnatý* „majúci veľa vreciek“ (SSJČ). V poľštine existuje aj *kieszniowy* s významom „spojený s vrečkom, určený na vrečko“. V slovenčine je adjektívum *vreckatý*, vyskytujúce sa iba v jednom spojení – bot. *vreckaté huby* „rozmnožujúce sa výtrusmi, ktoré sa tvoria v guľových bunkách (vreckách)“ (KSSJ).¹³

Pomocou univerbizácie je vo všetkých troch jazykoch utvorené pomenovanie vreckového zlodēja čes. *kapsář*, poľ. *kieszzonkowiec* a slov. *vreckár*. Sémanticky nie sú ale tieto výrazy úplne ekvivalentné, lebo oproti slovenskému monosémantickému pomenovaniu majú tieto deriváty v češtine a poľštine aj ďalší

¹¹ Výrazom *kieszzonka* sa označuje „1. malé vrečko; 2. vrecková krádež; 3. vreckový zlodej; 4. polygraf. časť knižnej väzby slúžiaca na uloženie vložiek“; v origináli 1. mała kieszeń – rodzaj schowka, zwłaszcza w odzieży, w torebce itp.; 2. kradzież kieszzonkowa; 3. złodziej kieszzonkowy; 4. poligraficzny element oprawy książki przeznaczony do umieszczania wkładek (PSWP).

¹² V origináli „związany z kieszenią, przeznaczony na kieszeń – rodzaj schowka“.

¹³ V češtine tu vystupujú adjektíva *vreckatý* bot. huby vreckaté „obsáhla skupina hub rozmnožujúcich se hlavně vřeckovými výtrusy, vznikajícími novotvořením ve vřeckách, Ascomycetes“, *vreckový* bot. vřeckové výtrusy „výtrusy vznikající ve vřecku, askospory“ a *vřeckonosný* bot. vřeckonosná vrstva „souvislá vrstva vřecek na povrchu nebo uvnitř zvláštních plodnic vyšších hub vřeckatých, rouška, thecium“ (PSJČ). V poľštine slúži na pomenovanie vreckatých húb pomenovanie *workowce* (< *worek*), adj. *workowate* (napr. grzyby workowate).

význam, čes. *kapsář* „2. záves s mnohými vreckami¹⁴“ a pol. *kieszonkowiec* hovor. „2. lacná knižka vreckového formátu“. Z formálnej stránky sa tieto tri výrazy líšia slovotvorným formantom (čes. a slov. *-ář/-ár* proti pol. *-owiec*).

V češtine a slovenčine existujú aj adjektíva utvorené od základov *kapsář* a *vreckár*, a to ***kapsářský***, ***vreckársky***. Poľština adjektívny tvar utvorený od základu *kieszonkowiec* nemá. Na pomenovanie „činnosti vreckára, drobnej krádeže“ sa utvorili lexémy ***kapsářství***, ***kieszonkostwo*** a ***vreckárstwo***. Z formálnej stránky sa od češtiny a slovenčiny odlišuje poľský výraz, lebo derivát *kieszonkostwo* nie je tvorený od substantíva *kieszonkowiec* (ako pri čes. *kapsář* > *kapsářství* a slov. *vreckár* > *vreckárstvo*), ale od lexémy *kieszonka*, pri ktorej pomenovanie toho, kto kradne, predstavuje jeden z jej významov. Slovenské a české slovníky zachytávajú aj prechýlené ženské pomenovanie – ***vreckárka*** (KSSJ), ***kapsářka*** (SSJČ). Poľština prechýlené ženské pomenovanie pre ženu vreckárku nepoužíva, objavuje sa tu analytické pomenovanie *złodziejka kieszonkowa*.

Český výraz *kapsář* sa vo význame „záves s mnohými vreckami“ v podobe *kapsár* používa aj v slovenčine. Tento výraz nie je zachytený v slovníkoch, ale žije na internete. Podobne sa v slovenčine objavuje aj ďalší z českých derivátov od výrazu *kapsa*, substantívum ***kapsáče***¹⁵ „nohavice z vreckami“, ani tento výraz nie je zachytený slovenskými slovníkmi, na internete sa vyskytuje spolu so synonymom ***vreckáče*** (ktorý sa ale objavuje v menšom rozsahu). V slovenskom národnom korpuse sa vyskytuje iba výraz *kapsáče*. V poľštine sa pre nohavice tohto typu používa pomenovanie *bojówki* utvorené od iného základu.

Paralelný charakter majú aj ďalšie deriváty, sú to ***kapesné***, ***kieszonkowe*** a ***vreckové***, ktoré sa z formálneho hľadiska líšia slovotvorným formantom (čes. *-né* proti pol. a slov. *-owe/-ové*), poľské pomenovanie je opäť derivátom výrazu *kieszonka*. Sémanticky sa táto trojica slov zhoduje, sú to „peniaze (obyčajne menšia suma) na drobné výdavky, obyčajne dávané deťom rodičmi“.

Medzi ďalšie paralelné deriváty patria substantíva ***kapsovina***, ***kieszoniówka*** a ***vreckovina***. Český a poľský výraz *kapsovina* a *kieszoniówka* sú v slovníkoch definované ako „druh tkaniny, z ktorej sa vyrábajú vrecká“¹⁶, v SSJČ zúžené na „látka na kapsy pánskych oblekú a plášťů“. Slovenský výraz *vreckovina* nie je zachytený žiadnym zo slovníkov, ale žije na internete (okrem neho sa vo vyhľadávaci google.sk v slovenských textoch objavuje aj výraz *kapsovina*, ale v menšom rozsahu ako *vreckovina*).

Paralelné pomenovania predstavujú kompozitá s prvým členom termo-: ***termokapsa***, ***termokieszzeń*** a ***termovrecko***. Pomenovanie tohto typu je zatiaľ

¹⁴ Tento význam nie je zachytený českými slovníkmi, iba v PSJČ ako „kapsa, váček, pytlík, zvlášť prívazovaný k oděvu“, ktorý ale nezachytáva celé sémantické spektrum výrazu.

¹⁵ Obidva výrazy *kapsáče* aj *vreckáče* boli ponúknuté vyhľadávачu google.sk.

¹⁶ V češtine tkalc. „látka na kapsy oděvů“ (PSJČ) a v poľštine *środowiskowy* „rodzaj tkaniny podszewkowej używanej na kieszenie“ (PSWP).

lexikograficky zachytené iba pre slovenčinu v Slovníku cudzích slov (1995) ako *termovrecko* – „vrecko s tepelnou izolačnou vrstvou na udržanie potrebnej teploty potravín (napr. mrazených)“¹⁶. V tomto význame pomenovania fungujú aj v ostatných jazykoch.

V češtine a slovenčine existujú aj paralelné deriváty *kapesník*, *kapesníček* a *vreckovka* „šatka na utieranie nosa, ručníček“¹⁷. V češtine sa často rozlišuje *kapesník* „veľká látková vreckovka“ a *kapesníček* „malá, papierová vreckovka“¹⁸, ale aj „malá látková vreckovka“¹⁹. Od týchto substantív sú tvorené adjektíva čes. *kapesníkový*, *kapesníčkový*, slov. *vreckovkový* a zriedkavejšie slovenské deminutívum *vreckovôčka*. Poľskými ekvivalentmi sú výrazy *chustka*, *chusteczka* vytvorené od iného základu.

Ak hovoríme o paralelách, takýto charakter majú aj slovné spojenia geol. *krasová kapsa* a *kieszęń krasowa* vo význame „priehľbeň v krasovej skale, vyplnená hlinou alebo pieskom“²⁰. V češtine a v slovenčine je tento termín totožný, slovenčina tu totiž netvorí domáce pomenovanie s výrazom vrecko.

Ďalšie deriváty a kolokácie sa v jednotlivých jazykoch rozchádzajú. Iba pre slovenčinu je lexikograficky zachytené augmentatívum *vrecisko* (SSJ). Pokiaľ ide o slovesá, pre češtinu je zachytené *kapsovati* zast. nár. „prohledávat někomu kapsy, šacovat“ (SSJČ). Existujúce slovenské sloveso *vreckovať* sa sémanticky nevzťahuje k sledovanému významu substantíva, ale k prvému, deminutívnemu významu lexémy vrecko („rozdeľovať, dávať do vreciek“²¹, SSI, KSSJ).

Pokiaľ ide o špecifické použitie v niektorom z jazykov, v poľštine sa výraz *kieszęń* objavuje aj vo viacerých ďalších kolokáciách, sú to napr.: *kieszęń dekoracyjna* „miestnosť susediaca s televíznym štúdiom slúžiaca na chvíľkové prechovávanie dekorácií potrebných do najbližších televízných programov“²², *kieszęń sceniczna* „priestor z boku javiska, druh výklenku na uloženie dekorácií“²³, *kieszęń smarowa* „priehľbina na mazľavom povrchu (napr. v klzných ložiskách, na koľajniciach), slúžiaca ako záchytka mazu regulujúca jeho prietok do miesta tvorenia mazacieho klina“²⁴, *kieszęń żużlowa* „v martinskej peci: komora zbierajúca trosku hromadiacu sa počas práce pece“²⁵, *drenaż kieszeni* ekon., hovor. „zníženie kúpnej sily obyvateľstva cez niektoré fiškálne alebo hospodárske rozhodnutia“²⁶ (PSWP).

¹⁷ V origináli *kieszęń dekoracyjna* televízny „pomieszczenie sąsiadające ze studiem telewizyjnym, przeznaczone do chwilowego przechowywania dekoracji potrzebnych do jednego z najbliższych programów telewizyjnych“, *kieszęń sceniczna* teatralny „pomieszczenie z boku sceny, rodzaj wnęki do przechowywania dekoracji“.

¹⁸ V origináli techniczny „wglębiecie na powierzchni smarowanej (np. w łożyskach ślizgowych, w prowadnicach), służące jako zbiorniczek smaru regulujący jego dopływ do miejsca tworzenia się klina smarowego“.

¹⁹ V origináli techniczny „w piecu martenowskim: komora mieszcząca żużel gromadzący się w czasie kampanii pieca“.

²⁰ V origináli ekonomiczny, potoczny „zmniejszenie siły nabywczej ludności poprzez określone decyzje fiskalne czy gospodarcze“.

Záver

V medzijazykovom porovnaní trojice slov *kapsa*, *kieszzeń* a *wrecko* je zreteľná ich formálna odlišnosť a sémantická blízkosť. Sémantickými ekvivalentmi sú tieto výrazy v základnom význame „*kus látky všitý do odevu, tašky a i. (stanu, batohu ap.) charakteristického tvaru slúžiaci na ukladanie drobných vecí*“ pre všetky tri jazyky, pre poľštinu a slovenčinu aj vo význame „*peniaze, majetok, kapitál*“. Zrejme sú tiež paralely v slovotvornom hniezde. Pri podrobnejšej analýze sa ukázalo, že paralelne sú tvorené adjektíva *kapesní*, *kieszonkowy*, *wreckový* a *kapsovity*, *kieszonkowaty*, *wreckowity*, substantíva *kapesné*, *kieszonkowe*, *wreckové* a *kapsárství*, *kieszonkostwo* a *wreckárstwo*. Zhodné v jednom význame, ale s rozdielmi pri ďalších významoch sú substantíva *kapsář*, *kieszonkowiec*, *wreckár*. Rozdiely v obsadení slovotvorných hniezd dokumentujú najmä augmentatívum *wrecisko* v slovenčine, adjektíva *kapsový* a *kapesnatý* v češtine. Slovotvorné diferencie vzhľadom na druhé dva jazyky sa prejavujú najmä v poľštine, kde sa ukazuje jednak väčšia produktivita deminutíva *kieszonka* než základného výrazu *kieszzeń*, jednak to, že poľština niektoré deriváty netvorí od týchto základov. V češtine a slovenčine sú deriváty *kapsáče* (čes., slov.) a *wreckáče* (slov.), ale ich poľským ekvivalentom je výraz *bojówka*, oproti čes. *kapesník* a slov. *wreckovka* je poľské *chustka*, *chusteczka*. Špecifickým javom v slovenčine je, že v niektorých prípadoch dochádza k napätiu medzi bohemizmom a výrazom z domáceho základu, napr. pri výraze *kapsáče* – *wreckáče*, *kapsovina* – *wreckovina*, *kapesník* – *wreckovka*.

Z medzijazykovej analýzy vyšlo tiež najavo, že lexémy *kapsa* (čes. a staršie poľ. „*wrecko*“, slov. „*taška*, *kabela*“) a *kieszzeń* (*kešeň*, *kešeňa* – čes. *peňaženka*, poľ. a slov. „*wrecko*“, ale v slovenčine expresívne) sa prejavujú ako medzijazykové homonymá.

Medzijazykové porovnanie trojice slov ukázalo sémantické a slovotvorné paralely, ako aj rozdiely, pričom sa v tomto západoslovanskom pohľade ukazujú isté špecifikum slovenčiny z hľadiska lexikálnych paradigmatických vzťahov, keď, na rozdiel od češtiny a poľštiny, majú všetky tri sledované lexémy (*wrecko* a *kešeň*, *kešeňa* ako synonymá, *kapsa* v odlišnom význame) miesto v spisovnej slovenčine.

SKRATKY

- KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka
- PSJC – Příruční slovník jazyka českého
- PSWP – Praktyczny słownik języka polskiego
- SCSA – Slovník cudzích slov (akademický)
- SČS – Staročeský slovník
- SSC – Slovník spisovné češtiny
- SSJ – Slovník slovenského jazyka
- SSJC – Slovník spisovného jazyka českého
- SSSJ – Súčasný slovník slovenského jazyka

LITERATÚRA

- BUFFA, Ferdinand: *K polsko-slovenským lexikálnym vzťahom. Komparatistický náčrt*. Prešov: Náuka 2001.
- REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*. Praha: Leda 2001.
- Česko-slovenský slovník*. Red. G. Horák. Bratislava: VEDA 1979.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník českého jazyka*. Praha: Lidové noviny 1997.
- BAŃKOWSKI, Andrzej: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. zv. 1 – 2. Warszawa: PWN 2000.
- BORYŚ, Wiesław: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy 2005.
- HABOVŠTIAK, Anton: *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: VEDA 1984.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. VEDA Bratislava 2003.
- Mały atlas gwar polskich*. Red. K. Nitsch (t.1 – 2), M. Karaś (t. 3 – 13), Wrocław-Kraków 1957 – 70.
- Příruční slovník jazyka českého*. Red. B. Havránek – V. Šmilauer – A. Ziskal. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1935 – 1957.
- ONDRUŠ, Šimon: *Odtajnené trezory slov III*. Martin: Matica slovenská 2004.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Red. H. Zgółkowa. Poznań: Kurpisz 1994 – 2005.
- GAŠPARÍKOVÁ, Želmíra – KANIŠ, Adolf: *Slovensko-český slovník*. Bratislava: SPN 1986.
- Slovník cudzích slov*. Druhé, doplnené a upravené slovenské vydanie (Preklad z českého originálu Akademický slovník cizích slov, Academia Praha). Ed. L. Balážová – J. Bosák. Bratislava: SPN 2005.
- Slovník języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1997 – 2011. On-line: <http://sjp.pwn.pl/>.
- Slovník slovenského jazyka I - VI*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Slovník slovenských nářečí. 1. zv. A – K*. Red. I. Ripka. Bratislava: VEDA 1994.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Red. J. Filípec a kolektiv. Praha: Academia 2005.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Red. B. Havránek. Praha: Academia 1989.
- Słownik czesko-polski = Česko-polský slovník*. Red. J. Siatkowski – M. Basaj. Warszawa: Wiedza Powszechna 1991.
- Słownik języka polskiego, H – K*. Red. W. Doroszewski. Warszawa: Wiedza powszechna 1961.
- Staročeský slovník*. Red. J. Gebauer. Praha: Academia 1970.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. S. Dubisz. Warszawa: PWN 2003.
- Voprosnik obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*. Moskva: Nauka 1965.

Kritika prekladu románu *Večerný akt* od Pavla Pavličiča

Daniela Kurucová

Katedra slavistiky
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Kritika prekladu v slovenskom literárnom živote vo veľkej miere absentuje, hoci práve ona spája teóriu o preklade a samotnú prekladateľskú prax. Snaha aspoň čiastočne zaplniť biele miesta v prekladovej kritike bola hlavným podnetom pre vznik nášho príspevku. Na základe analýzy výrazových posunov sme sa pokúsili vypracovať kritiku prekladu románu *Večerný akt* (v origináli *Večernji akt*) autora Pavla Pavličiča. Naše rozhodnutie ovplyvnil najmä fakt, že je nám blízka súčasná chorvátska literatúra a to predovšetkým tvorba spomínaného autora, a rovnako aj skutočnosť, že román *Večerný akt* je nielen jeho najúspešnejším dielom, ale taktiež aj jedným z najpopulárnejších chorvátskych románov osemdesiatych rokov. Preklad je počínom jedného z našich najvýznamnejších prekladateľov chorvátskej literatúry – Jána Jankoviča, ktorý má na svojom prekladateľskom konte desiatky preložených chorvátskych diel. V úvode príspevku stručne priblížime tvorbu Pavla Pavličiča, pretože tento literát, ktorý je už takmer štyridsať rokov na scéne, je pre chorvátsku literatúru dôležitý z niekoľkých hľadísk: začiatkom sedemdesiatych rokov uviedol do chorvátskej literatúry nové literárne postupy a formy – tzv. postmodernu. V priebehu osemdesiatych rokov dopomohol k emancipácii tzv. nízkych literárnych žánrov. A okrem toho dal chorvátskej literatúre mnoho významných diel. Pre lepšiu názornosť predstavíme v samostatnej kapitole aj román *Večerný akt*. Pre potreby analýzy bol pre nás dôležitý nielen samotný text originálu a prekladu, ale aj teoretické poznatky o umeleckom preklade a kritike umeleckého prekladu. Zameriame sa najmä na charakteristiku zmien, ku ktorým dochádza na výrazovej štruktúre textu, ale priblížime aj päť zásad slovenskej prekladateľskej školy. Následne už predstavíme našu analýzu prekladu, v ktorej sme sledovali, či prekladateľ zachoval invariantný význam originálu a či sa riadil princípom štylistickej ekvivalencie, ktorý v slovenskom umeleckom preklade zaviedol Anton Popovič.

Na základe tejto analýzy sa pokúsime zhodnotiť prekladateľovu koncepciu prekladu, adekvátnosť reprodukcie originálneho textu a spôsob prenesenia tohto textu do slovenského kultúrneho časopriestoru.

1. TVORBA PAVLA PAVLIČIČA

Pavao Pavličić, jeden z najproduktívnejších a najčítanejších autorov súčasnej chorvátskej literatúry, sa narodil 16. 08. 1946 vo Vukovare. Na Filozofickej fakulte Univerzity v Záhrebe vyštudoval komparatívnu literatúru a taliansky jazyk a literatúru. Od roku 1970 pôsobí na katedre pre komparatívnu literatúru, v súčasnosti už ako profesor.

Pre chorvátsku literatúru je významný nielen pre dlhoročný vedecký výskum obdobia baroka a manierizmu, ale aj preto, že dopomohol k emancipácii tzv. nízkych literárnych žánrov, najmä detektívky, keďže vo svojich dielach využíva prvky a postupy populárnej literatúry a svoje romány sa snaží očistiť od prímеси psychológie a filozofie. Ide o autora, ktorý si je vedomý dôležitosti recipienta v komunikačnom kanáli a vďaka tomu sú jeho diela ľahko čitateľné.

Rozpätie Pavličičovej literárnej tvorby je veľmi široké – ohraničené fantastikou na jednej strane a autobiografickým diskurzom na strane druhej. Do literatúry vstúpil zbierkou noviel *Lađa od vode* (Loďka z vody) v roku 1972, v ktorej uviedol nové myšlienkové postupy a nové formy literatúry – postmoderny, ktorá sa v tom čase objavila na chorvátskej literárnej scéne.

Hoci Pavao Pavličić neostal dlho verný antimimetickým postupom, na fantastiku nikdy nezanevrel. Vo svojich nasledujúcich dielach – románoch *Dobri duh Zagreba* (1976, Dobrý duch Záhrebu), *Plava ruža* (1977, slovenský preklad *Zlatá ruža*, 1986), *Stroj za maglu* (1978, slovenský preklad *Prístroj na hmlu*, 1986), *Umjetni orao* (1979, slovenský preklad *Umelý orol*, 1986) však už upriamil pozornosť na detektívny príbeh. Námety čerpá z domáceho prostredia, pričom sa nezapája o veľké pátracie akcie v štýle bondoviek, ale naopak, fabulu rozvíja na základe bežných udalostí, ako sú samovraždy a určitým strachom motivované vraždy. Zrejme preto hlavné úlohy vo svojich detektívkach prenecháva obyčajným ľuďom a nie veľkým detektívom a vyšetrovateľom. Takýmto spôsobom si vytvára možnosti rozličných tematických a výrazových kombinácií. Uvedenými románmi si Pavličić zabezpečil svoj prvý výrazný úspech u širokého čitateľského publika.

Čo sa týka spoločenskej angažovanosti, Pavao Pavličić nepatrí k angažovaným spisovateľom. V niektorých jeho románoch však politický námet môžeme nájsť. Jedným z prvých takýchto diel je román roka 1981 a zároveň prvý Pavličičov bestseller *Večernji akt* (Večerný akt)¹.

V deväťdesiatych rokoch 20. storočia pozorujeme u Pavličića prechod k textom dokumentárnym a autobiografickým, ktoré sú sčasti jeho priamou, emocionálnou a morálnou odpoveďou na vojnové udalosti napr. – *Dixsilend* (1995, Dixieland), *Šapudl* (1995, Šapudl), *Vodič po Vukovaru* (1997, Sprievodca Vukovarom), v ktorých sa autor snaží liečiť vojnovú traumu svojho rodného mesta nežnou a citlivou evokáciou minulosti, napr. svojráznym opisom pôvodného Vukovaru a súčasnou rekonštrukciou osobnej histórie a spôsobu života v tomto stredoeurópskom a multikultúrnem meste.

Na záver môžeme teda skonštatovať, že Pavao Pavličić za takmer štyridsať rokov intenzívnej literárnej práce vytvoril hodnotný, tematicky rôznorodý a žánrovo bohatý rukopis, za ktorý bol mnohokrát vyznamenaný.

¹ Vyznamenanie „román roka“ udeľoval v tej dobe významný časopis NIN. Toto ocenenie bolo prekvapujúce najmä preto, že cenu dovtedy určenú stáliciam vtedajšej juhoslovanskej literatúry získal len 35-ročný spisovateľ, navyše orientovaný na populárnu literatúru, ktorá mala v tej dobe skôr negatívne konotácie.

2. ROMÁN VEČERNÝ AKT

V deviatich kapitolách románu *Večerný akt* Pavao Pavličić v naoko reálnom prostredí rozvíja príbeh o nadprirodzených schopnostiach študenta akadémie výtvarných umení Mihovila. Týmto príbehom Pavličić stiera hranice medzi reálnym a fiktívnym svetom a zároveň kladie niekoľko morálnych otázok o spoločenskom dianí v socialistickom systéme, o vzťahu spoločnosti voči pravde a umeniu.

Román bol vydaný v roku 1981, v období stagnácie vtedajšieho Chorvátska, ktoré bolo v tom čase jednou zo šiestich federatívnych republík SFRJ. K stagnovaniu došlo v dôsledku násilného potlačenia tzv. chorvátskej jari (1971).²

Len dvadsaťročný Mihovil (v jednom momente označený okrem mena aj iniciálkou priezviska – Mihovil K.³) spočiatku dokonale falzifikuje peniaze, obrazy, knihy, neskôr, keď sa mu podarí sfalzifikovať aj gramofónovú platňu, rastlinu a holuba, udalosti začnú mať neobyčajný spád, pretože zisťuje, že dokáže falzifikovať aj rozličné trojdimenzionálne priestory a skutočnosti. Jediné, čo falzifikovať nedokáže je už existujúci falzifikát, a takýmto spôsobom vie odhaľovať (ne)pravosť všetkého, čo ho obklopuje, čoho následkom je zistenie, že svet je plný plagiatov a lží. Mihovil svoje diela nikdy nevydáva za originály. Svojimi schopnosťami priťahuje pozornosť verejnosti a stáva sa akýmsi idolom, pretože ľudia, túžiaci po lepšej realite si uvedomujú jeho moc, ktorá môže meniť svet a vytvoriť spravodlivejší poriadok. Tejto svojej moci si je vedomý aj samotný Mihovil, a preto sa otvorene stavia proti centráм moci (svetskej i duchovnej) a stáva sa vodcom novej ideológie, ktorej cieľom je vytvorenie nového sveta a nových dejín. Román teda otvára priestor pre spoločenskú kritiku a odhalenie mechanizmov moci. V ďalšom vývoji fabuly sa autor čoraz viac prikláňa k fantastike, ktorá slúži ako výraz nespokojnosti so súčasným svetom a vládnucim spoločenským poriadkom. Mihovil sa samozrejme stáva nepohodlným v očiach vládnucej moci (a rovnako aj v očiach cirkvi), ktorá sa ho rozhodne umlčať. A práve vtedy je protagonistova schopnosť falzifikovania dovedená do dokonalosti, pretože v snahe zachrániť sa zmení sa na iného človeka – približne šesťdesiatročného, malého, obézneho Bartola Miheteca⁴.

² Účastníci tzv. chorvátskej jari požadovali väčšiu politickú a hospodársku samostatnosť Chorvátska v rámci SFRJ. Toto hnutie však narazilo na odpor nielen v samotnej SFRJ. Aj vtedajšie dve svetové mocnosti – ZSSR a USA – nepodporovali takýto tok udalostí, pretože sa obávali, že by mohlo dôjsť k rozpadu Juhoslávie, a teda k zmenám v rámci medzinárodných vzťahov v priebehu tzv. studenej vojny.

³ „Význam hebrejského mena »Michael«, z ktorého je odvodené chorvátske »Mihovil« je: »Kto je ako Boh?« Okrem toho, »K« v jeho mene (Mihovil K.) je intertextuálnym prepojením na biblický diskurz (Krist), ale aj na Kafkov »Proces« (Jozef K.)“ (Kodrić, 2010 – 2011).

⁴ „»Bartol« je chorvátske meno podľa hebrejského »Bartolomej«, ktorého význam je: »syn bojovného«. Okrem toho, »Mihetec« je nárečovým (kajkavským) hypokoristikom mena »Mihovil«(Kodrić, 2010 – 2011).

Bartol Mihetec si potom sadá za stôl a zapisuje prvé vety románu, ktoré sú úplne identické s tými, ktorými začína *Večerný akt*.

Románu sú ako dodatok pridané dva fiktívne listy skutočných osôb. V prvom liste vydavateľ (Zlatko Crnković) posielal autorovi (Pavlovi Pavličićovi) prvý výťahok románu *Večerný akt* a prosí ho, aby ho celý ešte raz prezrel a podpísal priloženú zmluvu. V druhom liste Pavličić odpovedá, že on nie je autorom románu, ale že nemá nič proti tomu, aby bolo dielo vytlačené pod jeho menom.

Večerný akt je zmesou žánrov. Zásluhou naznačenej kritiky mechanizmov moci a ideologickej manipulácie ľuďmi, môžeme román zaradiť do skupiny spoločenských románov. Rôzne spôsoby hľadania, podľa vzoru detektívok, racionálneho vysvetlenia tajomných udalostí, poukazujú na prvky fantastiky a detektívky (Detoni-Dujmić, 2008, s. 929). Nájde tu však aj elementy tzv. prózy v džínsoch (Prosperov Novak, 2004, s. 87).⁵ a ľubostného románu. Najväčšiu pozornosť Pavličić venuje deju, hoci fabula vyzerá naoko jednoducho. Píše v krátkych vetách, dialógy vedie veľmi šikovne, netrvá na psychologizácii svojich postáv. Pri opise deja využíva prvky spisovnej variety národného jazyka, v prehovoroch jednotlivých postáv však nájdeme aj prvky štandardnej aj subštandardnej variety.

3. VŠEOBECNÁ TEÓRIA UMELECKÉHO PREKLADU

Tvorba prekladu spočíva v umení byť verným originálu ako celku, pretože preklad by mal originálny text reprezentovať. Preklad nie je len číra zámena jazyka, je to funkčná zámena jednotlivých prvkov vysielajúcej literatúry za prvky prijímajúcej literatúry. Dôraz sa pritom kladie na zachovanie základného (invariantného) významu, pretože každý text obsahuje popri svojej významovej „multidimenzionálnosti“ základné významové jadro (Popovič, 1975, s. 48 – 79).

Chápanie funkčnosti v preklade sa meria **ekvivalenciou**. Ekvivalenciu je potrebné hľadať najmä na rovine výrazovej štruktúry textu, čiže v štýle, pričom totožnosť jazykových prvkov nie je podmienkou. Štýl, to je funkčné zjednotenie heterogénnych prvkov na jednej rovine. Len na tejto rovine prechádza dielo z jazyka do jazyka ako homogénny útvar (tamtiež, s. 109 – 112). Podľa Jiřího Levého prekladateľské umenie začína tam, kde má prekladateľ k dispozícii viac stylistických možností a musí medzi nimi voliť podľa potrieb kontextu (1983, s. 78). Prekladateľ môže zaujať k invariantnému obsahu originálu rozmanité stylistické postoje, ktoré charakterizujú jeho individuálny výrazový kód (nulový stylistický postoj, uplatnenie domáceho štýlu, odkrývanie nového štýlu).

⁵ V origináli *proza u trapericama*, resp. *jeans proza* vzniká v chorvátskej literatúre v šesťdesiatych rokoch ako zvláštny druh mestského románu inšpirovaná románom J.D. Salingera *Kto chytá v žite*. Hlavnou postavou býva mladý pasívny človek, bez akýchkoľvek cieľov, žijúci v menšej skupine na okraji spoločnosti v protiklade k svetu dospelých. Táto skupina si vytvára vlastnú kultúru (obliekanie, hudba, jazyk).

3.1. KRITIKA PREKLADU

Existuje niekoľko typov prekladovej kritiky. My sa pokúsime o takú, ktorá má charakter interpretačného modelu prekladovej kritiky a ktorá pracuje s komunikačnou situáciou originálu a s komunikačnou situáciou prekladu (Hochel, 1990, s. 55). Dôraz budeme klásť na analytickú a postulatívnu funkciu kritiky. Pod postulatívnu funkciu kritiky rozumieme výber textu na preklad, pričom sa hodnotí reprezentatívnosť diela z hľadiska vysielajúcej literatúry. V analytickej funkcii pôjde o komplexnú textovú analýzu (Popovič, 1975, s. 249 – 251).

Po prvej fáze procesu prekladu a rovnako aj procesu kritiky, ktorým je pochopenie predlohy nasleduje detailná analýza textu, resp. interpretácia originálneho textu. Jej cieľom je „odhaliť všetky textovo i kontextovo fixované významy“ (Hochel, 1990, s. 50). Do úvahy musíme zobrať:

a) súbor mimotextových faktorov, kam zaraďujeme odosielateľa textu spolu s jeho zámerom, ďalej príjemcu prekladu, médium (pisomný, alebo ústny text), miesto vzniku originálu a prekladu, čas vzniku originálu a prekladu, motív vzniku originálu a prekladu, funkcie originálu a prekladu;

b) súbor textových faktorov, ku ktorým patrí obsah, téma, presupozície príjemcu, kompozícia textu, neverbálne prvky v texte a štýl (Jettmarová, 1995, s. 28);

c) ako aj päť zásad „slovenskej prekladateľskej školy“ ako ich definoval Ján Ferenčík (1982):

- zásada textovej úplnosti, ktorá nepripúšťa vynechávanie z textu alebo jeho dopĺňanie;
- zásada významovej totožnosti definuje povinnosť prekladateľa vyjadriť v texte prekladu celú mnohovrstvovú významovú náplň myšlienkového celku;
- zásada formálnej totožnosti, podľa ktorej by sa mala zachovávať formálna štruktúra textu a reprodukovať by sa mali aj všetky formálne prvky, ktoré sú nositeľom akejkoľvek funkcie, a to priamym prenosom alebo adekvátnou substitúciou;
- zásada dobrej slovenčiny, ku ktorej patrí napr. aj pravidlo neprenášať archaickosť originálneho textu do jazyka prekladu, ak to nie je kompozičný zámer autora, ale iba dôsledok časovej vzdialenosti originálu a prekladu.
- zásada preferencie významovej totožnosti pred totožnosťou formy.

Tieto faktory následne porovnáme so skoposom, teda s účelom, ktorý má preklad plniť. Na tomto mieste určíme svoju stratégiu prekladu, ktorá by mala zodpovedať dobovej prekladateľskej konvencii. Pri preklade môže dôjsť k istému napätiu medzi autorom a prekladateľom, ktoré sa premieta do kritéria vernosti zámeru pôvodného autora. Prekladateľ sa v takomto prípade rozhoduje na osi tesnosť (doslovnosť) ↔ voľnosť.

Práve stratégia, resp. koncepcia prekladu hrá v prekladovej kritike významnú úlohu, pretože tu ide o konfrontáciu autorovej (prekladateľovej) koncepcie a jej realizácie na jednej a kritikovej koncepcie a predstavy o jej realizácii na

druhej strane (Hochel, 1990, s. 57). Kritika prekladu ale nie je len súhrnom výsledkov paralelnej interpretácie originálu a prekladu a nehodnotí sa v nej len prekladateľova koncepcia prekladu. Dôraz sa kladie na zhodnotenie voľby prekladateľských prostriedkov, prekladateľovej interpretácie originálu a realizácie ekvivalentu jeho umelecko-štylistických hodnôt a taktiež na zhodnotenie prekladateľovho jazyka (Šabík, 1968, s. 80). Na základe týchto parametrov potom môžeme vyvodiť záver o tom, či je preklad koncepčný, alebo nekoncepčný, či je tvorivý, alebo nie, a napokon, či je spoločensky užitočný (Ferenčík, 1982, s. 31).

3.2. VÝRAZOVÉ POSUNY

Preklad románu *Večerný akt* vyšiel v roku 2006, ale od samotného prekladateľa vieme, že na svoje knižné vydanie čakal pätnásť rokov. Originál románu bol vydaný doposiaľ celkovo sedem krát – v rokoch 1981, 1982, 1983, 1984, 1990, 1997 a 1999.⁶ Žiaľ, nepodarilo sa nám dopátrať k údaju, ktorý konkrétny originál prekladateľ použil. Pre účely analýzy prekladu sme čerpali z originálu z roku 1983. Pri uvádzaných príkladoch sa v analýze sústreďujeme na podčiarknuté výrazy. Príklady označujeme nasledovnými značkami: P = preklad, O = originál, za lomkou nasleduje číslo strany v danom prelade, resp. origináli.

Podľa teórie umeleckého prekladu Antona Popoviča sa ako jedna z možností analýzy prekladu ukazuje metóda prediktability štýlu, pri ktorej sa ako výskumný bod volí začiatok alebo koniec textu. Táto metóda má za cieľ odkryť invariantné vlastnosti textu, ktoré možno potom synekdochicky vzťahovať na celý text (Popovič, 1975, s. 251). Pri rozbore budeme klásť dôraz prekladateľove rozhodnutia, či volil adekvátne riešenia, ale do úvahy budeme brať aj informačné šumy pri prekladaní, teda filologické chyby a vecné nesprávnosti. Na nasledujúcich stranách sa teda pokúsime o posúdenie adekvátnosti prekladu, čiže o posúdenie ekvivalencie na rovine výrazovej štruktúry textu. Výrazová ekvivalencia sa prejavuje na dvoch rovinách textu, na mikroštylistickej a makroštylistickej (tamtiež, s. 110).

Makroštylistika je štylistikou témy a kompozície. Makroštylistickej roviny textu sa dotýkajú zmeny podmienené nie jazykovými, ale kultúrnymi rozdielmi medzi východiskovou a prijímajúcou literatúrou. Dôjsť môže k:

- úprave času – vtedy hovoríme o aktualizácii
- úprave miesta deja – teda k tzv. lokalizácii
- adaptácii postáv, resp. reálií (tamtiež, s. 122)

Román *Večerný akt* vychádza prvý krát v SFRJ v roku 1981 a hoci nám miestami ponúka pohľad na život vo vtedajšom juhoslovanskom socialistickom

⁶ http://www.matica.hr/www/wwwizd2.nsf/AllWebDocs/PavaoPavlicic_a

zriadení, my ho hodnotíme ako nadčasový vďaka fantastickým prvkom, ktoré obsahuje. Aj to je určite jedným z dôvodov, prečo si preklad tohto románu nevyžiadal aktualizáciu, hoci vyšiel dvadsaťpäť rokov po prvom publikovaní originálu. Druhým dôvodom, prečo sa prekladateľ aj napriek štvrtstoročnému časovému odstupe nerozhodol pre úpravy týkajúce sa času je fakt, že socializmus a jeho prejavy sú v našej spoločnosti stále aktuálne. Vďaka blízkosti kultúr, chorvátskej a slovenskej, vďaka dlhoročným kultúrnym kontaktom a napokon aj zásluhou spoločnej, aj keď nie úplne rovnakej, socialistickej minulosti je stupeň informovanosti slovenského čitateľa o kultúrnom a spoločenskom dianí v SFRJ, ktoré prezentuje originál diela, veľmi dobrý, a teda ani lokalizácia a adaptácia postáv a reálií nebola pri preklade potrebná. Výrazové zmeny, ktoré v diele nastali, sa odohrávajú na rovine mikroštylistiky.

Mikroštylistika sleduje štylistiku nižších jazykových rovín, od fonematickej, cez morfológickú, lexikálnu až po syntagmatickú a textovú. Práve mikroštylistická rovina diela je hlavným poľom prekladateľských operácií. Keďže sa výrazová štruktúra z originálu do prekladu nedá preniesť úplne identicky, cestou priamej, bezprostrednej adekvátnosti, či už pre objektívne nevyhnutné príčiny, akými sú odlišné jazykové, štylistické a kultúrne vlastnosti kontextu originálu a kontextu prekladu, alebo pre subjektívne príčiny, kam zaradíme prekladateľove výrazové sklony, treba tu rátať s istými posunmi – zmenami, vynechávaním, pridávaním. „Výrazový posun je prejavom nemožnosti dosiahnuť úplnú vernosť originálu, ale paradoxne je aj prejavom úsilia vyhnúť sa »nevernostiam« a dosiahnuť totožnosť za cenu istej zmeny. K posunom nedochádza len preto, že prekladateľ chce dielo zmeniť, ale aj preto, že sa ho usiluje čo najvernejšie vyjadriť, zmocniť sa textu v jeho totalite (Popovič, 1975, s. 121). Funkčný princíp pripúšťa, aby si prekladateľ dovolil všetko, „čo je v záujme slovenskej podoby originálu“. – Funkčný výrazový posun si kladie za cieľ adekvátne vyjadriť prvky v podmienkach odlišnosti dvoch systémov a je optimálnym variantom originálu (tamtiež, s. 122). Pri analýze prekladu *Večerného aktu* od Jána Jankoviča budeme postupovať podľa typológie výrazových posunov, ktorú vytvoril Anton Popovič.

- Pokiaľ prekladateľ výrazovo adekvátne vystihuje významový invariant originálu, výrazové prvky prekladu a originálu si funkčne aj štruktúrne navzájom zodpovedajú, hovoríme o **výrazovej zhode**. Ku výrazovej zhode patrí **výrazová substitúcia**, keď prekladateľ nemá k dispozícii také výrazové prostriedky, aby vyjadril výrazové črty originálu, a preto siaha po náhradných prostriedkoch. Ďalším druhom výrazovej zhody je **výrazová zámena** (inverzia), v rámci ktorej dochádza k výmene miesta výrazových prvkov pri preklade.

- V prípade, že prekladateľ má k dispozícii ekvivalentné výrazové prostriedky na vystihnutie invariantu originálu, ale zámerne zdôrazňuje niektoré jeho štylistické črty a pridáva mu tak ďalšie estetické informácie, hovoríme o **zosilňovaní výrazového účinku prekladu**. Preklad zosilňujú také výrazové vlast-

nosti, ktoré ho posúvajú do výrazovej sféry prijímajúcej literatúry. Patrí tu **výrazová typizácia**, teda zveličené zdôrazňovanie typických výrazových črt originálu a **výrazová individualizácia**, ktorá vyzdvihuje zvláštne výrazové vlastnosti originálu.

• Ak prekladateľ ochudobňuje a zjednodušuje štýl originálu, hovoríme o **výrazovom zoslabovaní**, pričom rozlišujeme **výrazovú nivelizáciu**, pri ktorej dochádza k posunu v hodnotení výrazu, a výrazovú stratu, v ktorej prekladateľ oberá čitateľa o určitú ikonickú informáciu (tamtiež, s. 123 – 130).

Výrazové posuny v preklade vyjadrujú isté tendencie, ktorými sa presadzuje prekladateľ ako tvorivý subjekt. Tieto tendencie tvoria poetiku, resp. koncepciu prekladateľa. Výrazová zmena a jej charakteristika sama o sebe ešte nehovorí o kvalite daného prekladateľovho rozhodnutia. Sám fakt výrazového zosilňovania alebo zoslabovania môže byť v preklade funkčne zdôvodnený. Preto treba jednotlivé prekladateľove riešenia interpretovať na pozadí štylistickej diferenciacie prijímajúceho jazyka (tamtiež, s. 130 – 131).

V preklade, na rozdiel od pôvodného diela, príjemca očakáva istý kolorit. Na jednej strane chce preklad pocítiť ako domáce dielo, ale na strane druhej chce vnímať preklad ako dielo reprezentujúce cudziu literatúru, a preto očakáva, i vyhľadáva prvky reprezentujúce cudzokrajnosť v texte prekladu. K elementom indikujúcim cudzosť sa na tematickej rovine diela dajú zaradiť veci neprekladané alebo nepreložiteľné: reálie, miery, váhy, zemepisné názvy. Napätie medzi „svojím“ a „cudzím“ v texte sa dá zachytiť vo viacerých opozíciách, ako sú **naturalizácia** (udomáčňovanie) ↔ **exotizácia** (scudzovanie), **historizácia** ↔ **modernizácia**. Vyjadrením tohto napätia je tzv. prekladovosť (tamtiež, s. 62 – 64).

Miera cudzosti v preklade románu *Večerný akt* je vysoká, pretože už na prvých stranách sa stretávame s mladými mužmi, ktorých mená sa slovenskému čitateľovi budú zdať neobvyklé - *Mihovil* a *Zoran*. V jednom prípade však prekladateľ urobil výnimku, a chorvátske meno *Ciprijan* vo svojom preklade poslovenčil na *Cyprián*, čo hodnotíme ako nedôslednosť koncepcie exotizácie. Vlastné mená je možné preložiť, substituovať alebo transkribovať v prípade, že majú významovú hodnotu, alebo označujú charakter osoby, ktorá ho nosí. Keď meno význam nenesie, vtedy je možný len prepis, teda zachovanie mena v cudzom znení (Levý, 1983, s. 114).

„Cudzí“ prvky sa v preklade objavujú aj ďalej v podobe reálií: či už vo forme označenia bankoviek, *pätstodinárovka*, alebo označenia ulíc, prípadne iných záhrebských toponým (*Thalčičova ulica*, *Kaptol*). Prekladateľ navyše ponecháva špecifickú chorvátsku grafému „ć“, ktorá mieru cudzosti v preklade zvyšuje, ale rešpektuje tak zásady transkripcie cyrilských písmen do latinky v slovenčine.⁷

⁷ Podľa aktuálnych Pravidiel slovenského pravopisu (dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/psp2000/psp.pdf>).

Naturalizáciu využil Jankovič v prípade preloženia názvu typického chorvátskeho alkoholu, tzv. *rakije*, hoci väčšina priemerných čitateľov tento chorvátsky výraz pozná a rozumie mu. Prekladateľ však danú lexému preložil adekvátne a vzhľadom na to, že slovenčina pri prekladoch, najmä umeleckých textov, uprednostňuje slovenský ekvivalent, považujeme toto riešenie za správne.

1.

Kolarič so Zoranom pili pálenku a podchvíľou si štrngali. (P/19)

(*pálenka* = liehovina vyrobená destiláciou skvasených roztokov (ovocných štiav - KSSJ)

Kolarič i Zoran pili su rakiju i kucali se. (O/26)

(*rakija* = alkoholno piće dobiveno destilacijom provrele, fermentirane komine voća, biljaka ili žitarica – Anič)

Balansovanie medzi naturalizáciou a exotizáciou badať v preklade *Večerného aktu* aj pri prekladaní či neprekladaní germanizmov. Jankovič si je v tomto prípade plne vedomý výrazových návykov a konvencií slovenského čitateľa a s ohľadom na ich komunikatívnosť ich v určitých prípadoch prekladá, v iných ich ponecháva, i keď miestami v modifikovanej podobe.

2.

- **Chcela by som urobiť niečo, podľa čoho by bolo vidieť, že predsa len je to nejaký kumšt.** (P/171)

- **Htjela bih – rekla je Baka – da mogu napraviti nešto po čemu će se vidjeti da je to ipak neki kunst.** (O/271)

Latinizmy prekladateľ neprekladá. Pravdepodobne predpokladá ich komunikatívnosť aj v slovenskom prostredí.

3.

- **Osobne som urobil analýzu listov, tak ako treba: lége artis.** (P/23)

- **Ja sam osobno napravio analizu tih pisama, onako kako treba, lege artis, (...).** (O/33)

Na uvedenom príklade zároveň vidíme, že prekladateľ vypustil v preklade ukazovacie zámeno. Zámená sa v origináli *Večerného aktu* vyskytujú pomerne často, najmä ukazovacie, prekladateľ ich však veľmi často ignoruje, čo svedčí o tom, že sa mu zdajú byť zbytočné. Chorvátsky jazyk však podobne ako slovenský nevyžaduje časté použitie ukazovacích zámen, a preto sa domnievame, že ich použitie bolo štylistickým zámerom autora s cieľom ešte viac zdôrazniť hovorový štýl diela.

V preklade nachádzame ešte aj ďalšie príklady výrazovej straty. V niektorých prípadoch ide o vynechanie jedného slova, v iných je už vynechaná časť vety:

4.

Potom sa obrátil k Mihovilovi, zakrývajúc ho svojim tieňom. – Aj toto je originál, - povedal Zoran. (P/16)

Potom se okrenuo Mihovilu, pokrivajući ga svojom sjenom, tako da ga je Mihovil vidio samo kao siluetu. – I ovo je original – rekao je Zoran. (O/21)

Na niektorých miestach prekladateľ dokonca vypustí celú vetu:

5.

Zoran sa znova zahľadel na kresby. – Samozrejme, že sú pravé, – povedal a poskriabal sa po tyle. (P/15)

Zoran je opet motrio crteže. Nije mu dugo trebalo. Naravno da jest – rekao je i počesao se po potiljku. (O/18)

Hoci z vyššie uvedených príkladov vyplýva, že nejde o závažnejšie významové posuny, pretože invariantný význam originálu ostáva zachovaný, a hoci nie sme zástancami doslovného prekladu, predsa sme presvedčení o tom, že k takémuto vynechávaniu častí originálu by nemalo dochádzať, pretože Pavličić dané prostriedky použil s určitým štylistickým zámerom, ktorý sa potom v dôsledku vynechania v preklade stráca.

K závažnej významovej strate však došlo v mieste, kde sa prvýkrát menom spomína Zoranov švagor Ciprijan. Jankovič časť vety vypustil, a čitateľ si môže len domýšľať, kto to je, ten Cyprián, ktorý sa ešte niekoľkokrát v ďalšom texte spomína.

6.

- **To si ty? – spýtal sa švagor, manžel Zoranovej oveľa staršej sestry. (P/21)**

- **A, ti si – rekao je onaj koji je na sebi imao bijelu kutu. Bio je to Ciprijan, Zoranov zet, muž Zoranove prilično starije sestree. (O/29)**

Preklepy sa v analyzovanom preklade objavujú častejšie, dokonca aj také, nad ktorými sa čitateľ určite pozastaví, a bude premýšľať nad čím, či prekladateľ svoj preklad po dokončení vôbec prečítal.

7.

- **No a? – opýtal sa zbraň. (P/23)**

- **I? – rekao je Zoran. (O/33)**

Hypnóza originálu, pri ktorej jazyková a výrazová štruktúra originálu ovplyvňuje tvorbu prekladu je častá najmä pri preklade z príbuzných jazykov, prípadne pri prekladateľoch začiatočníkoch. Tento jav sa najviac prejavuje na nižších rovinách (fonematickej, morfematickej, lexikálnej, syntaktickej) a oslabuje sa smerom k vyšším rovinám textu. Najmenší je na tematickej rovine, pretože téma v preklade nepodlieha zásadným zmenám. Keďže v prípade Jána Jankoviča ide o skúseného prekladateľa, môžeme len konštatovať, že ho v určitých momentoch chorvátsky originál na lexikálnej úrovni ovplyvnil.

8.

(...) napustil si pohár hladnej vody a vypil ju na dúšok (...) (P/7)

(*chladný* = 1. ktorý vzbudzuje pocit chladu, studený – KSSJ)

(...) natočio čašu hladne vode i popio je nardušak (...) (O/6)

(*hladan* = 1. koji ima nisku temperaturu, pobuđuje osjet studeni, hladnoće – Anić)

V tomto prípade by bolo podľa nášho názoru vhodnejšie využiť slovné spojenie *studená voda*.

V nasledujúcich príkladoch však prekladateľ dokazuje, že sa snažil román prekladať pre súčasného slovenského čitateľa. Hoci sme na začiatku román *Večerný akt* zhodnotili ako nadčasový, predsa len sa v ňom vyskytli prvky, ktoré sú dnes už neaktuálne – napr. výrazy *milicija* a *legitimacija*. Jankovič si bol pri preklade vedomý skutočnosti, že socialistické spoločenské zriadenie je na Slovensku už prekonané, preklad prispôbil súčasnosti a teda využil princíp modernizovania.

9.

- Prosim si vaš občiansky preukaz, - povedal jeden a súčasne mu ukázal policajný preukaz. (P/176)

- Molim vas ličnu kartu – rekao je jedan od dvojice i istodobno pokazao svoju legitimaciju. (O/280)

(*legitimacija* = 1. term. – osobna iskaznica, 2. prav. – ovlaštenje za poduzimanje kakvog pravnog čina - Anić)

V slovenčine je síce lexéma *legitimácia* taktiež bezpríznamová, pretože podľa *KSSJ* označuje doklad, ktorým sa preukazuje totožnosť, členstvo, oprávnenie na isté úkony ap. – preukaz, no napriek tomu zastávame názor, že výraz, ktorý Jankovič použil, *policajný preukaz*, je vhodnejší.

10.

- Otvorte! – kričal. – Policia! (P/179)

- Otvorite – vikao je. – Milicija! (O/283)

(*milicija* = 1. pov. - organizirana vojska građana u zemljama ili u prilika bez stalne ili bez prisutne vojske; 2. pov. 1945 - 1991. služba javnog reda, sigurnosti i zaštite državnog poretka u SFRJ – Anić)

Lexéma *milícia* podľa *KSSJ* označuje 1. ozbrojenú organizáciu pôsobiacu v podnikoch pod vedením komunistckej strany (ľudové milície) alebo 2. zbor bezpečnosti (napr. v býv. ZSSR) a teda je v dnešnej dobe už neaktuálna a Jankovič ju nahradil ekvivalentnejším výrazom *policia*.

Aj nasledujúci príklad výrazového zosilňovania hodnotíme kladne:

11.

Neviem to od fotra, ale od jeho fudí. (P/172)

(*foter* = subšt. – otec - SSS)

Nisam saznao od staroga, nego od nekih tamo njegovih. (O/272)

(*stari* = 2. žarg. – otac)

Prípady výrazového zoslabovania nachádzame v preklade na viacerých miestach. K významovým posunom v uvedenom preklade dochádza niekedy v dôsledku prekladateľovej nepozornosti:

12.

Mihovil otvoril stránku, na ktorej boli noty bugarštic, ktoré vraj Hektorović počul od chorvátskych rybárov. (P/12)

Mihovil je okrenuo onu stranicu na kojoj su bile note bugarščica koje je Hektorović navodno čuo od hvarskih ribara. (O/13)

(*hvarski* = koji se odnosi na Hvar i Hvarane - Anić)

Markantným prípadom výrazovej nivelizácie je nasledujúci príklad, keď prekladateľ v dôsledku nepochopenia jazykovej organizácie originálu úplne zmenil význam konkrétneho výroku, alebo dokonca aj celého nadväzujúceho kontextu:

13.

Ved' toto je koniec Supermana. (P/16)

Pa ovo sam ja kraj Supermana. (O/22)

(*krāj* = 1. posljednja točka, crta ili čas kad što završava i preko čega se ne nastavlja / *kr“aj* = 1. u neposrednoj blizini – Anić)

Ved' to som ja vedľa Supermana. (Kurucová)

V tomto prípade už nemôžeme hovoriť len o nepozornosti, resp. o použití iného významu danej chorvátskej lexémy *kraj* pretože v uvedenej syntagme je niekoľko prvkov (osobné zámeno „ja“, vyčasované pomocné sloveso „*biti* (*byť*)“ v prvej osobe), ktoré indikujú, že ide o výrok týkajúci sa osoby, ktorá danú repliku vyslovila, a v tom prípade sa použitie slovenského ekvivalentu vo forme podstatného mena *koniec* vylučuje a jediným správnym riešením je použitie slovenského ekvivalentu vo forme predložky *vedľa*.

Za najväčší negatívny posun v spomínanom preklade považujeme ponechanie pomerne často sa vyskytujúcej lexémy *strip* v jej chorvátskej, resp. anglickej podobe, ktorá je pre priemerného slovenského čitateľa nekomunikatívna. V *KSSJ* sa tento výraz nenachádza, podľa *Slovníka cudzích slov* je to výraz z oblasti hutníctva a označuje kovový pás vyrobený valcovaním. V angličtine tento výraz označuje obrázkový seriál v časopise, a preto si myslíme, že prekladateľ mal tento výraz nahradiť komunikatívnym slovenským ekvivalentom v podobe slova *komiks*, ktorý podľa *KSSJ* označuje kreslený seriál komických, dobrodružných ap. príbehov (v časopisoch). Tento slovenský ekvivalent prekladateľ použil až v poslednej kapitole, v ktorej sa komiksy spomínajú posledný krát. Prekladateľ v úvodných kapitolách pravdepodobne pozabudol na skutočnosť, že podľa teórie umeleckej literatúry pri umeleckom preklade uprednostňujeme slovenský ekvivalent pred cudzojazyčným, pokiaľ ide o významovo totožné, príp. veľmi blízke slová.

14.

Strip vyzeral skvele. (P/8)

Stripovi su izgledali izvrsno. (O/7)

V uvedenom príklade pozorujeme aj chybu týkajúcu sa gramatickej kategórie čísla (originál je v pluráli, preklad v singulári).

V našej analýze prekladu *Večerného aktu* sme sa zamerali takmer výlučne na jednotlivosti lexikálnej roviny diela a len v závere spomíname aj syntaktickú rovinu. Konali sme tak z dôvodu, že výrazové posuny boli najzreteľnejšie na lexikálnej úrovni. Uvedené príklady sú generalizujúce príklady javov, ktoré sa v preklade objavujú častejšie. Uvedený postup sme si zvolili preto, aby sme v závere mohli zhodnotiť prekladateľovu koncepciu a adekvátnosť prenesenia chorvátskeho originálu do slovenskej prekladovej literatúry.

Záver

Preklad je nositeľom istej estetickej informácie, no súčasne môže „estetickú úroveň“ predlohy nielen adekvátne preniesť, ale aj pretvárať – zvyšovať i znižovať (Popovič, 1975, s. 29). Dovolíme si konštatovať, že preklad románu *Večerný akt* od Jána Jankoviča Pavličičov originál mierne pretvoril. Podľa našej interpretácie východiskového a cieľového textu prekladateľ invariantné jadro originálu v preklade zachoval. Na niektorých miestach však predovšetkým v dôsledku vynechávania dochádza k závažným výrazovým stratám, pre ktoré sme funkčné odôvodnenie nenašli. Hoci nie sme zástancami doslovného prekladu, predsa sme presvedčení o tom, že k takémuto vynechávaniu častí originálu by nemalo dochádzať, pretože Pavličič dané prostriedky použil s určitým štylistickým zámerom, ktorý sa potom v dôsledku vynechania v preklade stráca. Keďže Ján Jankovič patrí k našim najvýznamnejším a najerudovanejším prekladateľom chorvátskej literatúry, nevieme si tento jeho prístup vysvetliť. Nie je možné ho ospravedlniť ani časovou tiesňou, keďže preklad na vydanie čakal pätnásť rokov, ani časom v preklade, keďže časový odstup prekladu od originálu je relatívne malý, v porovnaní s prekladmi diel starších svetových literatúr. Preklad bol teda ovplyvnený najmä idiolektom a nepozornosťou prekladateľa.

Jankovičovu prekladateľskú koncepciu hodnotíme v tomto preklade ako nevyhranenú, aj napriek jeho dlhoročnej prekladateľskej praxi. Túto nevyhranenosť dokazuje miešanie koncepcií exotizácie a naturalizácie. Na jednej strane je možné z jeho prekladateľských riešení odporozovať snahu vyhovieť čitateľovi, ktorý, keďže si je vedomý skutočnosti, že v rukách drží preklad, túži po prvkoch cudzosti v texte. Na strane druhej sa Jankovič snaží priblížiť dielo slovenskému čitateľovi či už používaním slovenských hovorových a zaužívaných výrazov, alebo poslovenčovaním niektorých vlastných mien. Tieto tendencie dielo posúvajú do výrazovej sféry slovenskej literatúry. Ukazuje sa tu teda Jankovičov štylistický postoj uplatňujúci domáci štýl. Žiaľ, ani tento nedodržiava dôsledne, o čom svedčí vyššie spomínaná lexéma *strip*. Kladne ale hodnotíme koncepciu modernizovania v preklade, pretože ňou prekladateľ dielo prístupnil súčasnému čitateľovi.

Keď sme v úvode spomínali päť zásad prekladateľskej školy, v závere musíme skonštatovať, že sa ich Ján Jankovič nepridržiaval dôsledne. Zásada textovej úplnosti je narušená vynechávaním častí originálu. V analýze spomenuté

výrazové posuny svedčia o nežiaducich zmenách v pôvodnom sémantickom pláne a teda ani zásada významovej totožnosti nebola plne dodržaná. Zásadu formálnej totožnosti prekladateľ taktiež nerespektoval dôsledne, pretože na mnohých miestach delil text do odsekov a syntaktických štruktúr podľa vlastného uváženia. Tieto formálne zmeny mohli vyplývať zo snahy dodržať zásadu preferencie významu pred formou, ale keďže ide o prozaické texty v dvoch veľmi príbuzných jazykoch a reáliách, myslíme si, že to nebolo potrebné. Preklad je napísaný v súlade so zásadou dobrej slovenčiny. Nedá sa mu však v celkovom hodnotení nevytknúť skutočnosť, že neprešiel jazykovou úpravou.

Väčšinu spomenutých rozdielov, ktorými sme sa v našej analýze zaoberali, si čitateľ, ktorý si prečíta len preklad *Večerného aktu* a nie aj jeho originál, ani nevšimne. Napriek tomu sme našli aj prvky (neuvedenie vzťahu medzi Zoranom a Ciprijanom, ponechanie lexémy *strip*), pre ktoré uvedený preklad nemôžeme zaradiť medzi vrcholné diela slovenskej prekladovej tvorby. Môžeme ho ale hodnotiť ako spoločensky užitočný preklad, pretože aj napriek spomenutým nedostatkom je tento preklad čitateľsky prítiažlivý a spĺňa požiadavku, ktorú na umelecký preklad kladie Jiří Levý, a ktorá hovorí, že „preklad nemůže být stejný jako originál, ale má stejně působit na čtenáře“ (Levý, 1983, s. 88). Na záver by sme chceli ešte zdôrazniť fakt, že Ján Jankovič nám týmto prekladom predstavil jedno z najvýznamnejších diel súčasnej chorvátskej literatúry.

LITERATÚRA

- DETONI-DUJMIĆ, Dunja: *Večernji akt*. In: DETONI-DUJMIĆ, Dunja et al.: Leksikon hrvatske književnosti – Djela. Záhreb : Školska knjiga 2008. s. 929-930.
- FERENČÍK, Ján: *Kontexty prekladu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1982, s. 149.
- HOCHEL, Braňo: *Preklad ako komunikácia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1990. 152 s.
- JETTMAROVÁ, Zuzana: *Volba strategie a rozhodování na základě teorie skoposu: komplexní kritéria prekladatelské analýzy textu*. In: 9x o prekladu: Vybrané příspěvky přednesené na podzimních setkáních r. 1994 ve Slovenské a České republice. Ed. M. Hrdlička. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1995, s. 28.
- KODRIĆ, Sanjin O.: *Igra falsifikatomu „Večernjem aktu“ Pavla Pavličića*. [online]. [s.a.]. [cit. 2009-23-11]. Dostupné na internete: www.ceeol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id...
- LEVÝ, Jiří: *Umění prekladu*. Praha : Panorama 1983. 216 s.
- Pavao Pavličić. [online]. [s.a.]. [cit. 2010-03-01]. Dostupné na internete: http://www.matica.hr/www/wwwizd2.nsf/AllWebDocs/PavaoPavlicic_a –
- POPOVIĆ, Anton: *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran 1975. 293 s.
- Pravidla slovenského pravopisu*. 3., upravené a doplnené vyd. [online]. [s.a.]. [cit. 2010-03-01]. Dostupné na internete: <http://www.juls.savba.sk/ediela/psp2000/psp.pdf>
- PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti: Suvremena književna republika: svezak IV*. Split : Marjan tisak 2004. 304 s.
- ŠABÍK, Vincent: *Kritika a preklad*. In: Romboid 3, 1968. č. 2, s. 80 – 81.

ZOZNAM SKRATIEK

KSSJ – *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda 2003.

SSJ – *Synonymický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda 1995.

Anić – *Rječnik hrvatskoga jezika*. Vladimir Anić, Zagreb: Novi Liber 2003.

RHJ – *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga 2000.

Determinátory ako súčasť frazeologických jednotiek v typologicky odlišných jazykoch

Marta Lacková

Katedra anglického jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity, Žilina

1. Teoretické východiská

Determináciu vo všeobecnosti definujeme ako príčinnú a vzájomnú podmienenosť a zákonitú závislosť vecí a javov na základe objektívnych zákonov. V užšom zmysle ide o kauzálne súvislosti všetkých vecí a javov.

Katégoria determinácie je jednou z najzložitejších katégorií substantíva v jazykoch sveta. Významy, ktoré nám umožňuje sprostredkovať práve táto katégoria, sú kľúčové pre úspešné uskutočnenie komunikačných aktov. Aj vďaka potrebám komunikácie získala postavenie univerzálnej katégorie významu a univerzálneho prvku interpretácie.

V jednotlivých jazykoch vystupujú viaceré sémantické prvky, ktoré sa uplatňujú pri realizácii katégorie determinácie, avšak v najširšom ponímaní konštatujeme, že je založená na dvoch základných sémantických opozičných systémoch – referenčný/nereferenčný (konkrétny/zovšeobecnený) a určitý/neurčitý.

Nie vo všetkých jazykoch je katégorii determinácie vlastný gramatický status. Preto ju z hľadiska formálneho vyjadrenia rozdeľujeme na gramatikalizovanú a negramatikalizovanú. No aj v prípadoch, keď existuje gramatická katégoria determinácie, sa môže jej vonkajšia štruktúra v rôznych jazykoch odlišovať.

Vo všeobecnosti rozdeľujeme katégoriu determinácie z pohľadu jej formálneho vyjadrenia na dve skupiny (porov. Кибрик, 1982, s. 285):

1. gramatikalizovaná determinácia – determinácia je sprevádzaná jedným z veľkého uzatvoreného zoznamu ukazovateľov determinácie – obyčajne sa tieto ukazovatele nazývajú členy;

2. negramatikalizovaná determinácia – determinácia je sprevádzaná množstvom rôznorodých prostriedkov – lexikálnych, morfológických, syntaktických.

Existujú významy determinácie, ktoré sa môžu v jazykoch gramatikalizovať. Jedným z najdôležitejších protikladov v rámci tejto významovej oblasti je protiklad nasledujúcich dvoch typov použitia podstatných mien (tamtiež):

1. referenčný (konkrétny) – substantívum označuje jeden alebo viac konkrétnych objektov, ktoré sú predstaviteľom danej triedy objektov, predpokladá sa apelácia k individuálnym vlastnostiam týchto predstaviteľov, ktoré im dovoľujú odlíšiť ich od ostatných objektov tej istej triedy. Referujeme ku konkrétnemu exempláru triedy objektov. Zároveň je potlačený aspekt, či sú objekty známe účastníkom rečového aktu alebo nie. Účastníci rečového aktu nemusia presne označiť objekt, ktorý nazývajú pomocou podstatného mena v referenčnom použití. Zo sémantického hľadiska je najdôležitejšie, že tento objekt existuje:

Táto pizza je veľmi chutná.

2. nereferenčný (zovšeobecnený) – substantívum neoznačuje žiadny konkrétny objekt, označuje triedu objektov s daným menom, pričom neprebíha žiadna vnútorná individualizácia. Referujeme k objektu všeobecne, ktorémukoľvek predmetu danej triedy:

Študent je povinný zapísať sa včas na skúšku.

Referenčné použitie ďalej klasifikujeme nasledujúcim spôsobom na základe toho, čo vie hovoriaci o referente podstatného mena a ako hodnotí analogické vedomosti adresáta – prijímateľa, či hovoriaci považuje daný objekt za známy alebo neznámy pre adresáta:

1. neurčitosť – vzniká vtedy, ak hovoriaci predpokladá, že adresát nie je schopný správne identifikovať objekt a taktiež predpokladá neznalosť referenta zo strany adresáta. Hovoriaci sa domnieva, že prijímateľ nevie určiť, ktorý z označených objektov má hovoriaci konkrétne na mysli. Táto situácia je často signálom toho, že od hovoriaceho sa očakáva ďalšie vysvetlenie:

Včera ma oslovil jeden neznámy pán.

2. určitosť – existuje, ak hovoriaci vie, že prijímateľ je schopný správne identifikovať objekt, určiť, ktorý z označených objektov má hovoriaci konkrétne na mysli:

Ten študent sa chcel informovať o podmienkach získania zápočtu.

Ďalej detailnejšie rozlišujeme nasledujúce typy neurčitosti:

1. slabá neurčitosť – charakterizovaná nasledujúcim spôsobom „ja viem a myslím, že ty nevieš“:

Včera mi jeden študent povedal, že nie som dobrý pedagóg.

2. silná neurčitosť – charakterizovaná nasledujúcim spôsobom „ja neviem a myslím, že ani ty nevieš“:

Včera ku mne prišiel akýsi študent a pýtal sa, kde je tvoja kancelária.

K tejto klasifikácii pripájame rozlíšenie nasledujúcich dvoch typov určitosti (Lacková, 2009, s. 28):

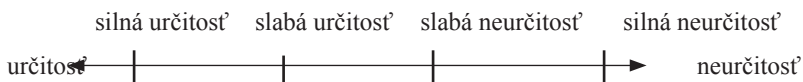
1. silná určitosť – hovoriaci i prijímateľ vedia správne identifikovať objekt v danom špecifickom kontexte; v tomto prípade je podstatné meno sprevádzané ukazovacím alebo prívlastňovacím zámenom:

Táto situácia je pre mňa už dlho nepochopiteľná.

2. slabá určitosť – objekt patrí do okruhu všeobecných znalostí hovoriaceho i prijímateľa; podstatné meno je sprevádzané v slovanských jazykoch nulovým determinátorom (v anglickom jazyku je možné aplikovať určitý i neurčitý člen):

Mozog je najdôležitejší ľudský orgán.

Graf 1: Znázornenie škály určitosti/neurčitosti

Systém založený na opozícii určitosti a neurčitosti je rozšírený v európskych jazykoch. Rozlišujeme nasledujúce typy nereferenčných použití substantívnych pomenovaní (Кибрик, 1982, s. 285):

1. rodové – substantívum má vlastnosti, ktoré sú typické pre rod, triedu, ktorú reprezentuje:

Počítač uľahčuje život človeka v mnohých smeroch.

2. predikatívne – substantívum funguje ako jasný ukazovateľ vlastností:
Nebud' taký lenivec!

Tieto dopĺňujúce rozdiely sa častejšie vyjadrujú pomocou lexikálnych a slovo-
tvorných prostriedkov:

Náš priateľ opäť píše knihy. = *náš a opäť* sú lexikálnymi ukazovateľmi jedinečnosti a predpokladaného poznania podstatného mena *priateľ*.

Systémy gramatického vyjadrenia determinácie sa v jazykoch sveta rozdeľujú do dvoch základných typov:

1. Základ predstavuje protiklad referenčných a nereferenčných použití. V týchto jazykoch neexistujú špecializované ukazovatele referenčnosti a nereferenčnosti. Tieto systémy sú najrozšírenejšie (napr. turecké, africké, iránske jazyky).

2. Tieto systémy rozlišujú najmä určitosť a neurčitosť (napr. románske a germánske jazyky). Zároveň môžeme pozorovať i tendenciu vyzdvihovať nereferenčné použitia na základe kontextu ako určité alebo neurčité, pričom nie sú klasifikované do osobitnej skupiny. Nulový člen sa využíva na vyjadrenie nereferenčnosti, v podstate ide o neprítomnosť formálnych ukazovateľov určitosti a neurčitosti.

Z univerzálno-typologického pohľadu je najsignifikantnejší protiklad referenčných a nereferenčných použití determinácie. Určitosť a neurčitosť sú iba čiastkovým javom referenčnosti.

Pojem určitosti/neurčitosti nemá jednoznačné určenie v lingvistickej literatúre. Najrozšírenejšie sú teórie, v ktorých je určenou menná skupina s určitým členom a neurčitou menná skupina s neurčítym členom alebo s ľubovoľnou inou lexémou, ktorá vyjadruje neurčitosť.

Jazyky, ktorých systémy obsahujú člen, využívajú práve člen ako hlavný formálny prostriedok vyjadrenia kategórie determinácie. No zároveň v týchto jazykoch nachádzame aj iné prostriedky v tejto istej funkcii. Člen patrí v týchto jazykoch k systému podstatného mena.

V prípade jazykov, ktorým nie je vlastný člen, ak sa menná skupina prekladá z tohto jazyka do jazyka, ktorému je vlastný systém členov, pomocou určitého člena, mennú skupinu hodnotíme ako určitú, naopak, ak sa menná skupina prekladá pomocou neurčitého člena alebo ľubovoľnou inou lexémou, ktorá vyjadruje neurčitý charakter mennej skupiny, mennú skupinu hodnotíme ako neurčitú. Je zrejme, že samotné poňatie určitosti/neurčitosti nemá samo o sebe bez kontextu zmysel.

Pri determinácii podstatných mien sú v slovanských jazykoch dve možnosti: podstatné meno je alebo nie je explicitne determinované. Slovanské jazyky

sa v tejto charakteristike podstatne odlišujú od jazykov, ktorým sú vlastné členy. Teda slovenčina a ruština nemajú systém členov a povinne neoznačujú svoje podstatné mená z pohľadu určitosti.

Primárne slúžia na vyjadrovanie určitosti (Čermák, 2001, s. 132):

člen určitý/neurčitý – napr. germánske, románske, keltské jazyky, arabčina;

slovosled – napr. ugrofínske, väčšina slovanských jazykov, čínština;

ukazovacie zámená – napr. germánske, románske, slovanské jazyky;

ojedinelé izolované prostriedky – napr. číslovka *both* v anglickom jazyku.

Sekundárne slúžia na vyjadrovanie určitosti číslovky, prívlastňovacie adjektíva, genitív, superlatív, slovosled či dokonca celý typ deklinácie.

Pri analýze formálnych výrazových prostriedkov determinácie je nutné brať do úvahy aj fenomény, ktoré majú extralingvistický charakter. Jedným z nich je i logický fenomén deskripcie. M. Zouhar (2004, s. 16) klasifikuje deskripcie do nasledujúcich skupín:

1. indexická deskripcia – obsahuje výraz, vďaka ktorému sa referent nevyberá z celého univerza, ale z vopred vyčlenenej časti univerza;

2. neindexická deskripcia – neobsahuje takýto výraz.

Pre naše potreby je významné triedenie indexickej deskripcie na základe povahy výrazov, ktoré obsahujú:

demonstratívne indexické deskripcie – na ich začiatku sa zvyčajne nachádza ukazovacie zámeno: *ten projekt*;

temporálne indexické deskripcie – obsahujú indexický výraz vzťahujúci sa na časový údaj: *budúce usporiadanie Európy*;

prívlastňovacie indexické deskripcie – začínajú sa prívlastňovacím zámenom: *tvoj obľúbený spisovateľ*.

V jazykoch so systémom členov tento fenomén vyjadrujeme buď explicitne alebo implicitne na začiatku deskriptívnych výrazov.

Jedinečné neindexické deskripcie musia explicitne obsahovať určitý člen: *the first woman who flew on a plane*.

Naopak, prívlastňovacie deskripcie nemusia explicitne obsahovať určitý člen, avšak môže sa objaviť, ak ich preformulujeme:

your bicycle – the bicycle – the bicycle of yours.

Pri demonstratívnych deskripciách možno nahradiť ukazovacie zámeno určitým členom, pričom je zachovaná sémantika výrazu, keďže určitý člen možno interpretovať aj demonstratívne. Takáto transformácia býva často doplnená gestom a komunikačný efekt zotráva:

this chair – the chair.

Gesto umožňuje zúženie sféry aplikability deskripcie. V istých komunikačných situáciách sa stáva rozlišovacím prvkom, ktorý umožňuje oddeliť demonstratívne deskripcie od jedinečných neidentických deskripcií, obe s použitím určitého člena.

T. B. Бульгина (1980, s. 321) rozdeľuje prostriedky na vyjadrenie determinácie v slovanských jazykoch do dvoch základných skupín:

1. explicitné – prostriedky spojené s použitím zámen: *этот, кое-кто, кто-нибудь*;

2. implicitné – vnútorné, ktoré môžu byť ďalej klasifikované:

a/ pozícia vo vete

b/ gramatické kategórie podstatného mena

c/ slovesná kategória spôsobu.

V úlohe samostatných ukazovateľov determinácie sa používajú slová, pre ktoré je charakteristické obmedzené množstvo lexikálnych zdrojov. Strata syntaktickej samostatnosti je ich ďalšou možnou poznávacou črtou. Ani jeden formálny výrazový prostriedok kategórie determinácie nemožno hodnotiť ako stály a univerzálny.

Za hlavný formálny výrazový prostriedok kategórie substantív v slovanských jazykoch považujeme aktuálne členenie výpovede (syntaktický spôsob vyjadrovania kategórie determinácie). No na tomto procese sa zúčastňujú i nasledujúce výrazové prostriedky:

opozícia genitívu a akuzatívu: neurčité podstatné meno v genitíve; určité podstatné meno v akuzatíve;

opozícia dokonavého a nedokonavého vidu: dokonavý vid slovesa sa spája s neurčitosťou podstatného mena; nedokonavý vid slovesa sa spája s určitosťou podstatného mena;

opozícia jednotného a množného čísla – význam neurčitosti sa vyjadruje množným číslom podstatného mena v prípade, keď podstatné meno vyjadruje jedinečný subjekt.

2. Determinátory vo frazeologických jednotkách obsahujúcich názov časti ľudského tela ako heslové slovo

Zamerali sme sa na skúmanie zastúpenia formálnych výrazových prostriedkov kategórie determinácie vo frazeologizmoch, ktoré obsahujú názov časti ľudského tela ako heslové slovo; konkrétne sme analyzovali frazeologické jednotky obsahujúce nasledujúce heslové slová:

rameno – arm – плечо – der Arm; chrbát – back – спина – der Rücken; chrbtica – backbone – спиной хребет – die Wirbelsäule; krv – blood – кровь – das Blut; kosť – bone – кость – das Bein; mozog – brain – мозг – das Gehirn; líce – cheek – щека – die Backe; hrud' – chest – грудь – die Brust; brada – chin – подбородок – das Kinn; lakeť – elbow – локоть – der Ellbogen; prst – finger – палец – der Finger; vlasy – hair – волос – das Haar; päta – heel – пята – die Ferse; sánka – jaw – челюсть – die Kinnlade; koleno – knee – колено – das Knie; noha – leg – нога – das Bein; pera – lip – губа – die Lippe; koža – skin – кожа – die Haut; kostra – skeleton – скелет – das Skelett; žalúdok – stomach – желудок – der Magen; hrdlo – throat – горло – die Kehle; palec – thumb – большой палец – der Daumen; jazyk – tongue – язык – die Zunge; zub – tooth – зуб – der Zahn; ústa – mouth – уста – der Mund; necht – nail – ноготь – der Fingernagel; krk – neck – горло – der Hals; nos – nose – нос – die Nase; nos-

ná dierka – nostril – носовая дырка – das Nasenloch; dlaň – palm – ладонь – die Handfläche; oko – eye – глаз – das Auge; ucho – ear – ухо – das Ohr; tvár – face – лицо – das Gesicht; chodidlo – foot – нога – der Fuß; ruka – hand – рука – die Hand; hlava – head – голова – der Kopf; srdce – heart – сердце – das Herz.

2.1. Determinátory vo frazeologických jednotkách obsahujúcich názov časti ľudského tela ako heslové slovo v anglickom jazyku

V anglickom jazyku sa v skúmaných frazeologických jednotkách vyskytujú tieto determinátory:

určitý člen: *still wet behind the ears; give somebody the glad eye; have the face to do something; get off on the wrong foot;*

neurčitý člen: *an eye for an eye; have a foot in both camps; with a high hand; have a head on your shoulders;*

nulový člen: *see eye to eye with somebody; have something at heart; be unable to make head or tail of something;*

privlastňovacie zámeno: *fall flat on your face;*

základná číslovka: *go in at one ear and out at the other;*

radová číslovka: *at first hand;*

kvantifikátor: *be all heart; make some head against;*

negatívny kvantifikátor: *have no stomach for something; make no head against;*

determinátor *other*: *turn the other cheek;*

kataforická referencia: *meet the eye of somebody; the heel of Achilles'.*

V mnohých prípadoch sa v súčasnej spisovnej angličtine vyskytujú dva či dokonca tri rovnocenné determinátory; tieto determinátory majú rovnocenné postavenie aj z pohľadu sémantiky:

určitý člen/privlastňovacie zámeno:

be up to the ears/eyeballs/eyebrows in something = be up to your ears/eyeballs/eyebrows in something;

stir the blood = stir your blood;

have something on the brain = have something on your brain;

neurčitý člen/privlastňovacie zámeno:

keep an ear to the ground = keep your ear to the ground;

have an eye on = have your eye on;

keep your weather eye open for = keep a weather eye open for;

put your best foot forward = put the best foot forward;

neurčitý člen/určitý člen:

an iron head in a velvet glove = the iron hand in a velvet glove;

a skeleton in the cupboard = the skeleton in the cupboard;

nulový determinátor/privlastňovacie zámeno:

loose face = loose your face;

at heels = at your heels;

with tongue in cheek = with your tongue in your cheek;
lay hands on = lay your hands on;
neurčitý člen/nulový determinátor:
make/pull a face = make/pull faces;
in face of somebody = in the face of somebody;
privlastňovacie zámeno/kataforická referencia:
under your heel = under the heel of somebody;
run an eye over = run the eye over = run your eye over.

Vo vyššie spomínanom jazyku (v angličtine) pozorujeme približne 2 % prípadov kombináciu dvoch determinátorov pred jedným podstatným menom:

all my eye;
with all your heart and soul;
on (the) one hand/on the other hand.

2.2. Determinátory vo frazeologických jednotkách obsahujúcich názov časti ľudského tela ako heslové slovo v slovenskom jazyku

V slovenskom jazyku nachádzame v skúmaných frazeologizmoch nasledujúce determinátory.

osobné privlastňovacie zámeno: *padne to na tvoju hlavu;*
zvrtné privlastňovacie zámeno: *neveriť svojim vlastným očiam; mať svoju hlavu; podľa svojho srdca; odhaliť svoje srdce;*
neurčité zámeno: *v niečích rukách; zveriť niekoho do niečích rúk;*
základná číslovka: *byť jednou nohou v hrobe; byť s niekým jedna ruka;*
radová číslovka: *jedným uchom dnu a druhým von; nastaviť aj druhé lice;*
skupinová číslovka: *privrieť obidve oči nad niečím;*
nulový determinátor: *od ucha k uchu; mať tenké uši; natáľhovať uši; nemôcť oči odtrhnúť od.*

Na základe našich zistení možno konštatovať, že slovenský jazyk v danej oblasti vykazuje najnižšiu škálu uplatnených determinátorov.

2.3. Determinátory vo frazeologických jednotkách obsahujúcich názov časti ľudského tela ako heslové slovo v ruskom jazyku

V ruskom jazyku sa súčasťou nami analyzovaných frazeologických jednotiek stali tieto formálne prostriedky kategórie determinácie:

osobné privlastňovacie zámeno: *лопни мои глаза; ради чьих прекрасных глаз; смотреть чьими глазами; выбить из чьей головы; дело чьих рук; умереть на чьих руках; находиться на чьих руках; просить чьей руки; пить чью кровь;*
zvrtné privlastňovacie zámeno: *не видеть кому чего как своих ушей; у кого держать в своих руках; что взять в свои руки;*
určovacie zámeno: *во все глаза смотреть; выплакать все глаза;*
ukazovacie zámeno: *встать не с той ноги*
opytovacie zámeno: *с какими глазами я туда пойду?;*

základná číslovka: *ни в одном глазу; все они на одно лицо; он одним ухом слышал об этом; в одно ухо вошло в другое вышло; в одни руки; в три горла есть;*

radová číslovka: *из первых рук; в первую голову; из первых уст узнать;*

základná + radová číslovka: *одна нога здесь другая там;*

skupinová číslovka: *уплетать за обе щёки;*

nulový determinátor: *брать за сердце; как на ладони; сквозь зубы говорить; как своих пять пальцев знать; поставить на колени; по губам помазать.*

V ruskom jazyku existujú prípady frazeologických jednotiek, keď sa determinátor (privlastňovacie zámeno) sa nachádza v postpozícii k určovanému menu:

ноги моей здесь не будет;

глаза бы мои не смотрели;

находиться в руках кого чьих.

2.4. Determinátory vo frazeologických jednotkách obsahujúcich názov časti ľudského tela ako heslové slovo v nemeckom jazyku

V nemeckom jazyku sú vo frazeologických jednotkách obsahujúcich nami zvolené heslové slová aplikované nasledujúce typy determinátorov:

privlastňovacie zámeno: *seine Augen brechen; das war nich für deine Ohren; jemandem sein Herz schenken; in seine Arme schließen; mir ist nicht wohl in meiner Haut;*

neurčitý člen: *ein Auge auf etwas haben; einen dicken Kopf haben; einen kühlen Kopf behalten; einen krummen Rücken machen;*

nulový determinátor: *Augen machen; das steht ihr nicht zu Gesicht; schweren Herzens etwas tun; Arm in Arm; es friert Stein und Bein; etwas übers Knie brechen;*

určitý člen: *die Augen gingen ihm über; er ist noch naß hinter dne Ohren; sie ist ihrer Mutter wie aus dem Gesicht geschnitten; auf dem Arm tragen; sich in die Brust werfen;*

skupinová číslovka: *über beide Ohren in Schulden stecken; sein Herz in beide Hände nehmen; über beide Backen strahlen;*

základná číslovka: *vier Augen sehen mehr als zwei; jemandem etwas unter vier Augen sagen; eine Hand wäscht die andere; sie sind ein Herz und eine Seele;*

neurčitá číslovka: *alle Hände voll zu tun haben; etwas ist durch viele Hände gegangen; alles Blut wich aus ihrem Gesicht; auf aller Lippen; in aller Munde sein;*

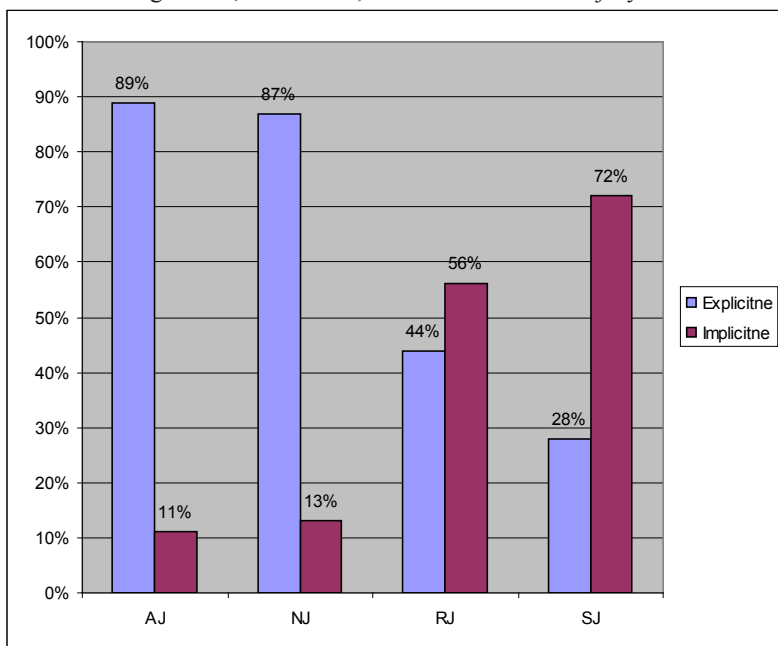
kein Herz im Liebe haben; wohl keine Ohren haben; jm kein Haar krü.mmen; die Ferse des Achilles; er hat den besseren Daumen; zupf dich an deiner eigenen Nase.

Nulový determinátor sa vo všetkých štyroch jazykoch najčastejšie vyskytuje pred substantívom v množnom čísle.

Determinátory zo špecifických skupín násobných čísloviek a vzťažných zámen sa neaplikujú vo frazeologizmoch obsahujúcich názvy častí tela ani v jednom z nami skúmaných jazykov.

Záverom uvádzame percentuálne vyjadrenie zastúpenia explicitných a implicitných výrazových prostriedkov kategórie determinácie v nami skúmanej oblasti (skúmali sme 720 frazeologických jednotiek). Toto vyjadrenie má slúžiť na vyzdvihnutie rozdielov medzi analytickým a syntetickým typom jazyka a formálnymi výrazovými prostriedkami kategórie determinácie, ktoré sa v nich vyskytujú.

Graf 2: Percentuálne zobrazenie explicitného a implicitného vyjadrenia kategórie determinácie vo frazeologických jednotkách obsahujúcich názov časti ľudského tela v anglickom, nemeckom, ruskom a slovenskom jazyku

LITERATÚRA

ALEXANDER, Louis G.: *Longman English Grammar*. New York: Longman, 1988. 374 s. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. Cambridge: CUP, 2003.

БУЛЬГИНА, Татьяна В.: *Грамматические и семантические категории и их связи*.

In: *Аспекты семантических исследований*. Moskva: Nauka 1980, s. 320 – 355.

ČERMÁK, František: *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum 2001. 342 s.

- GALLO, Ján: *Problematika vyjadrovania kategórie neurčitosti v ruštine v porovnaní so slovenčinou*. Dizertačná práca. Bratislava 2004. 157 s.
- КИБРИК, Александр Е.: *Детерминация*. In: Новое в зарубежной лингвистике XI. Moskva: Progress, 1982, s. 284 – 289.
- KVETKO, Pavol: *Anglicko-slovenský frazeologický slovník*. Bratislava: SPN 1991.
- LACKOVÁ, Marta: *Vyjadrovanie kategórie determinácie v typologicky odlišných jazykoch*. Žilina: EDIS, 2009. 113 s.
- Nemecko-slovenský slovník*. Bratislava: SPN.
- QUIRK, Randolph – GREENBAUM, Sidney – LEECH, Geoffrey – SVARTVIK, Jan: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman 1985.
- ZOUHAR, Marián: *Podoby referencie*. Bratislava: IRIS, 2004. 256 s.

Slovenčina na začiatku mladšieho predspisovného obdobia (15. – 16. storočie): Keď ani viac dát nestačí

Mark Richard Lauersdorf

University of Kentucky, USA

Je všeobecne známe, že v 19. storočí Ľudovít Štúr kodifikoval súčasný slovenský spisovný jazyk v jeho základnej podobe. Rovnako sa všeobecne uznáva, že už koncom 18. storočia urobil Anton Bernolák pokus o štandardizáciu slovenčiny. Jednou z centrálnych otázok historickej jazykovedy slovenského jazyka však ostáva, ako vyzerala jazyková štandardizácia, respektíve normalizácia slovenských textov pred kodifikačnými pokusmi bernolákovcov a štúrovcov, teda v takzvanom predspisovnom období. Ťažkosti v riešení tejto otázky sú, podľa očakávania, tým väčšie, čím sú skúmané texty z predspisovného obdobia staršie.

Aby sme lepšie pochopili, v čom spočívajú ťažkosti v otázke normalizácie slovenčiny v predspisovnom období, treba najprv krátko zrekapitulovať dejiny písomnej praxe na slovenskom území. Od 10. do 14. storočia bola v uhorskom štáte, do ktorého patrilo slovenské územie, v politickej, hospodárskej a cirkevnej oblasti dominantným jazykom latinčina. Keď si v 15. storočí sociálne, politické a hospodárske zmeny vyžiadali písomný jazyk, ktorý by bol (v porovnaní s latinčinou) prístupnejší širšiemu okruhu ľudí, rozšírilo sa na slovenskom území používanie češtiny (respektíve na východnom Slovensku poľštiny), ktorá už vtedy mala pomerne ustálenú písomnú normu. V 16. storočí sa rozšírila vzdelanosť, ako aj gramotnosť medzi širšie vrstvy slovenského obyvateľstva, a tak sa zväčšila pravdepodobnosť prenikania slovenských jazykových prvkov do českých dokumentov písaných na Slovensku. Viacerí jazykovedci predpokladajú, že tieto slovenské prvky sa objavovali s vyššou frekvenciou a s väčšou dôslednosťou v priebehu 16. storočia a že takto vidíme už v textoch zo 16. storočia ranú formu písomného slovenského jazyka, takzvanú kultúrnu slovenčinu.

Eugen Pauliny opisuje tento písomný slovenský jazyk, kultúrnu slovenčinu, takto: „Kultúrna slovenčina je jazykový útvar, relatívne ustálený, ktorý sa používal najprv v administratívno-právnych zápisoch, neskoršie, ale ešte v 16. storočí, aj v iných žánroch. Spisovným teda nadnárečovým východiskom, resp. kostrou bola v ňom spisovná čeština, ale jeho komunikatívnu platnosť v hláskosloví, morfológii a v slovníku zabezpečovala do značnej miery slovenčina. Najviac sa o češtinu opierala v syntaxi. V kultúrnej slovenčine sa neuplatnili priamo miestne slovenské nárečia, ale taká podoba slovenčiny, ktorá sa v jednotlivých hospodárskych alebo administratívnych okruhoch uplatňovala v nadnárečovom kontakte. Podoby kultúrnej slovenčiny boli teda rozdielne podľa toho, do ktorého okruhu patrili jej používatelia“ (Pauliny, 1983, s. 118 – 119).

E. Pauliny prezentuje písomný jazyk 16. storočia ako už relatívne ustálený jazykový útvar, a tak by sme mohli povedať, že hovorí (a aj iní, ktorí s nim súhlasia) o normalizácii istého typu slovenského jazyka v 16. storočí. Samozrejme, ak ide o normalizáciu jazyka, očakávame, že v ňom nájdeme normalizované črty na všetkých jazykových rovinách. Ak teda chceme ukázať, že istý jazykový útvar je normalizovaný, musíme hľadať normalizáciu vo fonológii, v morfológii, v syntaxi aj v lexike toho jazykového útvaru.

Lexika písomného jazyka 16. storočia na Slovensku sa skúma už celé roky, najviac v súvislosti s projektom *Historického slovníka slovenského jazyka*, len obmedzene sa však skúmala fonológia a morfológia v slovenských textoch zo 16. storočia. Väčšina starších štúdií zaoberajúcich sa týmito otázkami sa venuje skúmaniu jednotlivých textov alebo skupín textov z jednotlivých regiónov a detailne opisuje jazykové osobitosti týchto textov. Novšie štúdie, kde nachádzame kombináciu fonológie, morfológie, syntaxe a lexikológie, sa sústreďujú na slovenské texty zo 17. a 18. storočia. Je samozrejmé, že všetky predchádzajúce štúdie významne prispeli k pochopeniu jazyka tohto obdobia, ale donedávna ešte chýbala rozsiahlejšia syntetická fonologická a morfológická analýza slovenských textov z obdobia pred 17. storočím. V 90. rokoch som uskutočnil fonologický výskum zhromaždeného textového korpusu zo 16. storočia, kde som sledoval distribúciu trinástich samohláskových a spoluhláskových čít (Lauersdorf, 1996), a nedávno som ukončil podobnú morfológickú analýzu toho istého korpusu (Lauersdorf, 2010). Chcel som pomocou množstva dát a štatistických metód načrtnúť jasný obraz formy (alebo foriem) slovenského jazyka v 16. storočí, no tieto dve skúmania potvrdili, že sa ešte stále nachádzame v situácii, ktorú som opísal v podtitule tohto príspevku, čiže v situácii, kde „ani viac dát nestačí“.

Podtitulom chcem poďakovať dve príbuzné myšlienky:

1) Ukazuje sa, že niekedy ani väčšie výskumy textov slovenského jazyka zo 16. storočia nie sú dosť rozsiahle, aby nám stačili dáta na interpretáciu špecifických jazykových čít. Na ilustráciu tejto myšlienky uvádzam morfológický príklad: genitív plurálu podstatných mien mužského a stredného rodu. Vo svojom morfológickom výskume som pracoval s korpusom 152 administratívno-právných textov zo 16. storočia, kde som našiel len 17 príkladov týchto genitívnych foriem (bez toponým a antroponým). Štatisticky to nie je dostatočný počet foriem na kvalitnú analýzu dát. Znamená to, že hoci som mal viac textov (a tak aj viac lingvistických dát) ako v starších výskumoch, na skúmanie genitívu plurálu podstatných mien „ani viac dát nestačilo“. Potrebovali by sme zväčšiť počet textov v korpuse, aby sme mali ešte viac dát. V zásade by sme mali všetky texty daného obdobia sústrediť v jednom veľkom korpuse.

2) Druhá myšlienka, ktorú mám podtitulom na mysli je, že čím viac dát máme, tým menej je ľudský mozog schopný tieto dáta spracovať, analyzovať všetky detaily, a syntetizovať výsledky analýzy. Ako som už povedal, ideálne by bolo, keby sme mali k dispozícii v jednom veľkom korpuse všetky známe

texty zo 16. storočia, aby sme mohli porovnávať všetky fonologické alebo morfológické údaje, ktoré sú z toho obdobia dostupné. Ale ručné spracovanie takého množstva dát by bolo veľmi ťažké, a ani nemusíme zobrať viac textov, aby sme mali príliš veľa dát na ručné spracovanie. Dokonca, ak by sme chceli robiť analýzu viacčlenných syntaktických štruktúr hoci aj v menšom korpuse textov, takáto zložitejšia analýza by už mohla prekročiť kapacitu ručného spracovania. A tak sme v týchto prípadoch znovu v situácii, kde by „ani viac dát nestačilo“, lebo by sme ich jednoducho ručne nezvládali spracovať. Na takéto analýzy by bol potrebný digitálny historický korpus slovenského jazyka a počítačové spracovanie dát.

Plné tagovanie historických textov v elektronickej databáze s anotáciou úplného súboru prvkov (aj lingvistických aj sociohistorických) nám poskytne mocný nástroj, pomocou ktorého možno robiť analýzy s veľkým počtom skúmaných parametrov a komplexne spracovávať veľké množiny dát. Elektronická databáza umožní aj komplexnú geografickú a chronologickú vizualizáciu a interpretáciu celého spektra historických lingvistických údajov, pretože pomocou softvérových nástrojov na mapovanie (akými sú geografické informačné systémy) môžeme priamo z textovej databázy vytvárať geopriestorové prezentácie špecifických údajov. Geopriestorové obrázky sa dajú zaradiť podľa chronologických období, čo nám umožní sledovať diachrónne zmeny v jazykových štruktúrach. Prostredníctvom takýchto metód a vizualizačných nástrojov môžeme vyhľadávať a vyhodnocovať historické lingvistické údaje novým spôsobom, umožňujúcim nové interpretácie existujúcich dát a nové výskumy so stále väčšími súbormi dát.

Ak sa teda vrátime k uvedenému citátu Eugena Paulinyho, vidíme, že podporuje naše stanovisko tým, že formuluje štyri dôležité jazykové aspekty, ktoré sú kľúčové pre skúmanie raných slovenských textov a ktoré sa dajú najlepšie skúmať prostredníctvom veľkého digitálneho korpusu:

1) „kultúrna slovenčina je jazykový útvar relatívne ustálený“ – aby sme zistili, do akej miery vidno v textoch predpisovného obdobia dôsledné uplatnenie jednotlivých jazykových črt, môžeme prostredníctvom veľkého digitálneho korpusu nájsť, porovnávať a štatisticky vyhodnocovať všetky výskytu každej črty;

2) „kostrou kultúrnej slovenčiny bola [. . .] spisovná čeština, ale [jej] komunikatívnu platnosť v hláskosloví, morfológii a v slovníku zabezpečovala do značnej miery slovenčina. Najviac sa o češtinu opierala v syntaxi“ – aby sme zistili, do akej miery vidno v textoch predpisovného obdobia slovenské prvky oproti českým, môžeme automatickým porovnávaním reťazcov a štruktúr nájsť a štatisticky vyhodnocovať rozdielne slovenské a české jazykové črty, a to nielen v lexike, ale aj vo fonológii, v morfológii a v syntaxi;

3) v kultúrnej slovenčine sa uplatnila „taká podoba slovenčiny, ktorá sa [. . .] uplatňovala v nadnárečovom kontakte“, a ešte

4) „podoby kultúrnej slovenčiny boli [. . .] rozdielne podľa toho, do ktorého okruhu patrili jej používatelia“ – aby sme zistili, do akej miery vidno v tex-

toch predpisovného obdobia nadnárečové prvky oproti nárečovým, a aby sme videli priestorovú variáciu v používaní týchto prvkov, môžeme prostredníctvom veľkej digitálnej databázy nájsť rozdielne nárečové črty a mapovať ich aplikujúc geoštatistiku, klastrovú analýzu a „heat mapy“.

Príspevok ponúkol len stručnú diskusiu dôvodov využitia elektronických nástrojov a metód v skúmaní slovenských textov z predpisovného obdobia a dal len stručný prehľad možných aplikácií takýchto digitálnych nástrojov a metód. Podrobnejšie sa budovaniu a používaniu historického korpusu venuje napríklad český jazykovedec Karel Kučera vo svojich štúdiách o českom diachrónnom korpusu DIAKORP (napr. Kučera, 1998, 2002, 2005). Úplné spracovanie jednej syntaktickej otázky na báze českého diachrónneho korpusu predstavuje Šárka Zikánová v štúdiu *Postavení slovesného přísudku ve starší češtině* (Zikánová, 2009). Základným cieľom tohto príspevku bolo predstaviť všeobecnú orientáciu a nový prístup k problematike výskumu predpisovnej slovenčiny. Digitálny prístup ponúka nové uhly pohľadu na sledované otázky a prísľub nových informácií, ktoré by mohli prispieť k vyjasneniu zložitej jazykovej situácie v slovenských textoch zo začiatku mladšieho predpisovného obdobia.

Poznámka

Na tomto mieste by som sa chcel srdečne poďakovať Ing. Vladimírovi Benkovi a doc. PhDr. Míre Nábělkovej, CSc. za ochotnú pomoc pri jazykovej úprave tohto príspevku.

LITERATÚRA

DIAKORP – <http://ucnk.ff.cuni.cz/diakorp.php>

KUČERA, Karel: *Diachronní složka Českého národního korpusu: Obecné zásady, kontext a současný stav*. In: Listy filologické, 1998, roč. 121, č. 3 – 4, s. 303 – 314.

KUČERA, Karel: *The Czech National Corpus: Principles, Design, and Results*. In: *Literary and Linguistic Computing*, 2002, roč. 17, č. 2, s. 245 – 257.

KUČERA, Karel: *Diachronní kvantitativní pohled na vybrané případy konkurence v češtině a otázka smyslu budování diachronního korpusu*. In: *Verba et historiae*. Ed. P. Nejedlý, M. Vajdlová. Praha: ÚJČ AV ČR 2005, s. 191 – 196.

LAUERSDORF, Mark Richard: *The Question of 'Cultural Language' and Interdialectal Norm in 16th Century Slovakia: A Phonological Analysis of 16th Century Slovak Administrative-Legal Texts*. München: Verlag Otto Sagner 1996. (Slavistische Beiträge 335). 267 s.

LAUERSDORF, Mark Richard: *The Morphology of 16th-Century Slovak Administrative-Legal Texts and the Question of Diglossia in Pre-Codification Slovakia*. München: Verlag Otto Sagner 2010. (Slavistische Beiträge 473). 293 s.

PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny: od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

ZIKÁNOVÁ, Šárka: *Postavení slovesného přísudku ve starší češtině (1500 – 1620)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2009. (Acta Universitatis Carolinae – Philologica. Monographia CLII). 234 s.

Matica lexikálno-sémantického poľa ako forma prezentácie vzťahu medzi slovom a jeho významami

Eva Leláková

Katedra anglického jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity, Žilina

1. Matica v lineárnej algebre

Maticy sú v lineárnej algebre definované ako množiny matematických objektov usporiadaných do pravidelných riadkov a stĺpcov vytvárajúcich dvojrozmerné tabuľky. Tie slúžia na efektívny a prehľadný zápis systémov lineárnych rovníc a reprezentujú lineárne zobrazenia.

$\begin{pmatrix} 3 & 0 & -6 & 4 & 11 \\ 6 & -1 & 4 & 1 & 13 \end{pmatrix}$ Čísla 3, 0, -1,13 sú prvky danej matice usporiadané v 2 riadkoch a v 5 stĺpcoch. V tomto prípade hovoríme o matici typu 2x5.

$\begin{bmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \\ 7 & 8 & 9 \end{bmatrix}$ Matica typu 3x3

2. Matica lexikálno-sémantického poľa

Ak chápeme význam slova ako odrazovú kategóriu a odraz skutočnosti vo vedomí človeka charakterizujeme formou lexémy; ak na rovine jazykového systému pracujeme so sémantickými príznakmi ako komponentmi lexikálneho významu, zobrazovanie vzťahov medzi jednotlivými jednotkami jazyka môže byť veľmi efektívne, prehľadné a presné práve použitím matice upravenej pre daný účel.

Lingvistický výskum, ktorého dôležitou súčasťou je využitie matice, je založený na skúmaní jedného výseku anglickej a jemu zodpovedajúceho výseku slovenskej slovnej zásoby – lexikálno-sémantického poľa slova *happiness*, respektíve *šťastie*. Dvojrozmerná matica s dvoma pretínajúcimi sa osami – vertikálnou a horizontálnou – tak v našom prípade formálne predstavuje sémantiku podstatných mien vyjadrujúcich šťastie.

2.1. Lexikálny a sémantický sklad

Lexémy, konkrétne podstatné mená, získané kompletnou analýzou výkladového slovníka OED (Oxford English Dictionary) pre anglickú časť výskumu a Krátkeho slovníka slovenského jazyka pre slovenskú časť výskumu, sú usporiadané zostupne ako súčasť vertikálnej osi matice predstavujúcej lexikálny

sklad skúmaného poľa. Sémy získané komponentovou analýzou tvoria horizontálnu os matice predstavujúcej sémantický sklad.

Takto vytvorená matica umožňuje detailnú kvantitatívnu a kvalitatívnu analýzu logicky zoradeného skúmaného jazykového materiálu a štúdium vzťahov nielen medzi danou lexémou a jej významom/významami, ale aj vzťahov medzi jej jednotlivými významami a takisto vzťahov medzi významami iných lexém daného lexikálno-sémantického poľa.

2.2. Segmenty matice

V prípade anglického jazykového materiálu pôjde o maticu s rozmermi 198x160 delenú na 31 680 segmentov (Obr. 1), v prípade slovenského jazykového materiálu bude mať matica rozmery 162x102 a 16 524 segmentov (Obr. 2).

Jednotlivé segmenty matice môžu byť vyplnené alebo prázdne. Vyplnené segmenty predstavujú mnohoaspektové sémantické vzťahy medzi jednotlivými lexémami, prázdne logicky znamenajú nulový sémantický prienik. Z hustoty vyplnených segmentov vybraného výseku matice môžeme tiež dedukovať výsokú alebo nízku tendenciu slov spájať sa s inými slovami poľa.

2.3. Význam matice pre lingvistický výskum

Z matice je ďalej evidentné, že rôzne významy polysémických slov majú rôznu komponentovú štruktúru a že medzi lexémami a sémami existuje vzťah $1 : x$ pre $x > 1$ (x predstavuje počet sém). Jedinou výnimkou je v našom výskume prípad monosémických slov, kde medzi lexémami a sémami platí vzťah $1 : 1$.

Nespornou výhodou matice (v elektronickej forme) je možnosť jej aktualizovania; jej obsah môže byť prestavený bez rizika rozpadu celého existujúceho systému. Keďže anglická a slovenská slovná zásoba je v neustálom pohybe a vývoji, pozície lexém a sém v nej sa tiež priebežne menia. Niektoré významy sa stávajú zastaranými alebo archaickými, iné naopak populárnejšími a hovorovejšími než kedykoľvek predtým. Správne skonštruovaná matica, pri ktorej sa uplatňuje matematická metóda váhovania, pomáha reagovať na tieto zmeny. Váhovaním bude každému prvku sémantického skladu pridelená iná váha; váhu skúmaného slova vypočítame ako súčet váh jej významov. Čím viac sa význam nachádza vľavo na horizontálnej osi, tým nižšia je jeho váha. To znamená, že ak sa zmení počet alebo dôležitosť významov slova alebo dokonca ak slovo prestane byť zaujímavé pre výskum, matica môže byť okamžite prenasťavená a práca s aktualizovanými dátami môže ďalej pokračovať.

Z matic ďalej možno vydedukovať a posudzovať aj funkčnosť sém, to znamená ich viac alebo menej početný výskyt v lexikálnych významoch slov skúmaného poľa. Výskumom opierajúcim sa o analýzu matic sme dospeli k názoru zhodnému s názorom M. Fabianovej (1998, s. 116), ktorá tvrdí, že čím je funkčnosť danej sémy vyššia, tým je séma všeobecnejšia a viac zbarvená emocionálneho sfarbenia.

		Seme Stock																					67	54	29	54	29	19	8	14	12	3	5	2	12	6	9	2	21	89
		Lexical stock																					In phrases	In plural	Figurative meaning	That which.....	Science	Art	Piece, slay	Freedom from	Gleehness, tranquility, peace, calmness	Sport	Part of	Support for	Absence of	Repose, relief, release from	Vigour, strength, power, energy	Rest, cessation, stopping, arrest	Biblical religious use	Quality, attribute, trait
Count																																								
16	Rest	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
16	Love	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
13	Fortune	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
13	Relief	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
13	Repose	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
12	Heart	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
12	Pride	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
12	Triumph	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
12	Joy	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
12	Safety	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
12	Content	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
12	Goodness	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
12	Liking	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
11	Charity	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
11	Salvation	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Heaven	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Freedom	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Charm	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Felicity	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Comfort	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Pleasure	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Peace	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Satisfaction	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Jollity	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Weal	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
10	Pleasance	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Sunshine	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Mirth	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Cheer	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Rapture	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Kindness	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Welfare	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Lightness	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Delight	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Jest	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Ease	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Vivacity	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Gratification	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Affection	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
9	Relish	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
8	Friend	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		
8	Luxury	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																		

Obr. 1: Výsek matice lexikálno-sémantického poľa slov vyjadrujúcich šťastie v anglickom jazyku

Príklad 1: Séma *stav* sa vyskytuje v lexikálnych významoch 21 polysémantických slov vyjadrujúcich šťastie v slovenskom jazyku.

Príklad 2: Sémy *láska ku*, *apatia* sú monofunkčné – ich emocionálne sfarbenie je evidentné.

Príklad 3: Séma *quality*, *attribute*, *trait* (vlastnosť) sa vyskytuje vo významoch 89 polysémantických slov vyjadrujúcich šťastie v anglickom jazyku.

		Seme Stock														Lexical stock																							
		18	17	11	4	8	2	1	1	1	2	1	7	5	6	7	13	21	6	5	Frazeologizmy	Veda	To, čo...	Expresívny výraz	Ľudová slovesnosť	Osoviene	Stred	Časť	Jedlo	Zivot	Karátsky výraz	Kladny vzťah, postoj	Náklonnosť, naklonenosť	Osoba, človek	Predmet, vec	Náboženstvo, Biblia	Slav	Súlad, zhoda, harmónia	Vyrovnanosť, rozvaha, pokoj
Počet																																							
11	Srdce	◆	◆		◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆																				
6	Láska	◆				◆																																	
6	Pokoj	◆																																					
6	Milosť	◆																																					
5	Radost	◆		◆																																			
5	Šťastie	◆			◆	◆																																	
5	Nebo	◆																																					
5	Extáza		◆			◆																																	
5	Dobrota																																						
4	Dobro	◆	◆																																				
4	Potešenie	◆		◆																																			
4	Raj	◆			◆	◆																																	
4	Pohoda	◆																																					
4	Idyla																																					◆	
4	Harmónia		◆																																		◆		
4	Zábavka																																						
4	Požehnanie																																						
4	Mier																																						
4	Oblúba																																						
4	Seľanka	◆	◆																																				
3	Miazga	◆	◆																																				
3	Nirvána	◆																																					
3	Orizmus		◆																																				
3	Eufória	◆																																					
3	Optimizmus	◆	◆																																				
3	Idealizmus	◆	◆																																				
3	Zápal	◆	◆																																				
3	Humanizmus	◆	◆																																				
3	Vitalita	◆																																					
3	Potecha				◆																																		
3	Zdar																																						
3	Priateľ				◆																																		
3	Eden					◆	◆																																
3	Gusto					◆																																	
3	Náklonnosť																																						
3	Dobromyseľnosť																																						
3	Blaženosť																																						
3	Nebesá, nebesia																																						
3	Vytrženie																																						
3	Plezír																																						
3	Zábava																																						
3	Rozptýlenie																																						
3	Radovánky																																						

Obr. 2: Výsek matice lexikálno-sémantického poča slov vyjadrujúcich šťastie v slovenskom jazyku

Príklad 4: Séma *self-confidence* (sebadôvera) je monofunkčná a výrazne emocionálne sfarbená.

Pre potreby komparatívnej analýzy môžu byť matice rozdelené na sektory a jazykový materiál analyzovaný a porovnávaný v rámci tohto vymedzenia.

LITERATÚRA

- BLANÁR, Vincent: *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia*. Bratislava: Veda, 1984. 216 s.
- FABIAN, Myroslava: *Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. [Etiketna leksika v ukrajinskij, angliskij ta ugoriskij movach]*. Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство „ІВА“, 1998. 255 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. vyd. Bratislava : Veda, 2003. 985 s.
- LEECH, Geoffrey: *Towards a semantic description of English*. London: Longmans, Green and Co Ltd, 1969. 277 s.
- LEHRER, Adrienne: *Semantic fields and lexical structure*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1974. 225 s.
- LYONS, John: *Linguistic Semantics. An Introduction*. Cambridge: CUP, 1995. 376 s.
- Oxford English Dictionary*. Ed. R. W. Burchfield – R. Quirk. 2nd Edition on CD-ROM. Version 3.1. Oxford: OUP, 2004.

Tento príspevok je realizovaný s podporou Kultúrnej a edukačnej grantovej agentúry KEGA Ministerstva školstva Slovenskej republiky, projekt č. K-09-004-00.

Farba ako motív v toponymii

Lucia Luptáková

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Farba a farebnosť podnecovala ľudstvo od počiatku. V čase, keď si človek začína uvedomovať svoju existenciu a vystupuje ako subjekt poznávania, zoznamuje sa s okolitým svetom a skúma ho prostredníctvom empirie. Vo svete vnímanom spočiatku len prostredníctvom zmyslovej skúsenosti je farba nositeľom základných informácií. Pomocou farieb človek rozlišuje objekty, spoznáva a využíva prírodné bohatstvo alebo predpovedá počasie (zmeny farieb na oblohe). Neskôr, keď sa k empirii pripojilo raciono, farby nadobudli opodstatnenie v architektúre a umení. V súčasnosti sa najmä ich manifestačný charakter uplatňuje v doprave, reklame či politike a zdôrazňuje sa ich pragmatický význam v živote človeka. Okrem vysokej informačnej a estetickéj hodnoty je potrebné spomenúť aj emocionálnu silu farieb a ich schopnosť ovplyvňovať náladu človeka, stimulovať ho k aktivite alebo naopak, upokojiť jeho myseľ.

Zo spomínaného vyplýva, že farba je fenomén, ku skúmaniu ktorého je možné pristupovať z viacerých hľadísk (fyzikálne, biologické, psychologické, filozofické, semiotické, umelecké). Naším cieľom je predstaviť farbu z hľadiska jazykovedného ako významný determinant motivácie pri nominácii objektov v teréne. Konkrétne sa budeme venovať výlučne anojkonymickému priestoru, pretože predpokladáme, že neosídlené, prírodné objekty poskytujú množstvo farebných podnetov k pomenovaniu, predovšetkým výrazné kvantitatívne zastúpenie farieb predpokladáme v oronymii a hydronymii.

Príznak farby sa v terénnych názvoch vyskytuje v špecifickom postavení, a preto výskum „farebnej“ motivácie prináša fakty, ktoré môžu vzbudiť polemiku. Demonštrujeme to na príklade pomenovania *Biely potok*. Zdanlivú jednoznačnosť motivácie adjektívom *biely* pomenúvajúcim farbu vody možno falzifikovať výrokom, ktorý farebnosť vody spochybňuje: voda je „priehľadná kvapalina“ (SSJ, 1959 – 1968). Avšak, na druhej strane existujú fakty, ktoré bielu farbu vody potvrdzujú, napr. spenený tok v dôsledku množstva prekážok, do ktorých voda naráža (pení sa) alebo biele podložie toku vzbudzujúce dojem bielej farby vody. Špecifickosť farieb ako motívantov spočíva v tom, že prvoplánovo nesú informácie o charaktere onymického objektu, napr. terénny názov *Sivý vrch* je motivovaný adjektívom *sivý* podľa sivej farby podložia, ale pri dôkladnejšej analýze terénu, historických prameňov alebo pri rozhovoroch s autochtónnym obyvateľstvom, možno dospieť k ďalším poznatkom, ktoré prvoplánovú motiváciu dopĺňajú o nové skutočnosti alebo ju falzifikujú. Takýmto poznatkom môže byť fakt, že Pod *Sivým vrchom* pramení *Sivý potok*. Motivácia hydronyma *Sivý potok* je o niečo priesračnejšia, pretože motívantom je

terénny názov *Sivý vrch*, teda ide o druhotnú motiváciu farbou. Avšak, pri hlbšej analýze názvu sa objavil nárečový variant hydronyma *Sivý potok*, *Kamenuo mlieko*, a teda sa rozšíril aj okruh faktorov determinujúcich motiváciu názvu „podľa tekutého vápenca vytekajúceho z puklín skál“ (Majtán, 2007, s. 115).

Pri nominácii objektov v teréne identifikujeme niekoľko typov „farebných“ motivantov podľa pomenovania farby¹. Prvým typom motivanta je **pomenovanie základnej farby**: *biely*, *čierny*, *sivý/šedý*, *modrý/belasy*, *žltý*, *hnedý*, *červený*, *zelený* vyjadrené akostným adjektívom². Motivácia toponým, ktorých jednu časť názvu tvorí základná farba je zvyčajne zhodná. Pomenovací motív vychádza z bezprostredného vizuálneho vnemu prírodného zloženia krajiny. Najčastejšie sa zohľadňuje farba podlažia (*biela* – vápenec, *čierna* – žula, *červená* – oxidy železa), farba pôdy (*čierna* – rašelina, *červená* – hlina), farba okolitého porastu (*čierna* – jedľový les) alebo sa názov nového toponymického objektu preberá podľa názvu objektu už existujúceho, napr. *Čierna dolina* → *Čierny potok* (podľa názvu doliny, ktorou preteká). Ako problémový prípad z tejto skupiny motivantov analyzujeme terénny názov *Žltková dolina*. L. Sičáková

¹ Klasifikáciu farieb z morfológicko-lexikálneho hľadiska rozpracoval Ján Horecký v monografii *Názvy farieb v slovenčine* (1963). Pomenovania farieb člení na: akostné a vzťahové prídavné mená, názvy tvorené metaforickým prenesením a názvy pochádzajúce z cudzích slov, dvojčlenné a trojčlenné pomenovania farby. Jasne definuje základné farby a farby iné ako základné, farebné odtiene. Určil 8 základných farieb vychádzajúcich z akostných prídavných mien: *biely*, *čierny*, *sivý/šedý*, *modrý/belasy*, *žltý*, *hnedý*, *červený*, *zelený*. Vznik pomenovaní vyjadrujúcej farby v prenesenom význame (*fialový*, *ružový*, *popolavý*) odôvodňuje ako výsledok neschopnosti uspokojiť potreby pri pomenovaní všetkých farieb a farebných odtieňov. Tieto potreby podľa neho plnia vzťahové prídavné mená (*tehlový*, *trávový*, *vinový*), ktoré možno vytvoriť pri každom podstatnom mene pomenúvajúcim vec typickej, výraznej farby.

² Jozef Škultéty v monografii *Kapitoly z chromatickej terminológie* (1979) používa termín *chromatické adjektívum* (z gr. *chromatikos* „týkajúci sa farby, farebný“), pričom rozlišuje *prvotné chromatické adjektívum* a *druhotné chromatické adjektívum*. Prvotné chromatické adjektíva charakterizuje ako „často významovo nepriezračné, nie sú motivované (*biely*, *čierny*, *červený*, *modrý*, *belasy*, *hnedý*, *sivý*, *šedý*)... [pričom na prvom mieste je ich schopnosť] vyjadrovať kvalitu vecí alebo javov, istý farebný príznak“ (Škultéty, 1979, s. 7). Avšak upozorňuje na fakt, že nemožno považovať automaticky všetky akostné adjektíva za prvotné chromatické adjektíva. Napríklad slová (*gaštanový*, *citrónový*), ktoré boli pôvodne vzťahovými adjektívami sa po prenesení významu stali akostnými, ale patria k druhotným chromatickým adjektívam. (Škultéty, 1979, s. 7). Pri druhotných chromatických adjektívach zohráva dôležitú úlohu motivácia (vo väčšine prípadov vieme jednoznačne určiť základové slovo, od ktorého je pomenovanie farby odvodené), pretože na vyjadrenie farebného tónu môžeme použiť v podstate každé substantívum, ktoré pomenúva vec typickej, výraznej farby. Vytvárajú sa tak vzťahové adjektíva *typu čerešňový*, *gaštanový*, *hráškový*, *tehlový* alebo tiež prevzaté adjektíva *citrónový*, *chrómový*, *indigový*, *mahagónový*, *sépiový*, *smaragdový*, *tyrkysový*. Vo všeobecnosti sa druhotné chromatické adjektíva vyznačujú tým, že najčastejšie vyjadrujú farebný odtieň *gaštanový*, *gaštanovo-hnedý*, *malinový*, *malinovočervený* ako akési prirovnanie.

uvádza pri hydronyme *Žoltkovský potok* „motivované TN *Žoltková* z apelatíva *žltok* (nářeč. *žoltko*, *žoutko*) alebo z OM *Žoltko*“ (Sičáková, 1996, s. 93). Nie je našim zámerom hodnotiť správnosť alebo nesprávnosť výkladu motivácie pomocou apelatíva *žltok*, ale pripúšťať aj iný, alternatívny motivant. Vychádzajúc z geografickej lokalizácie názvu predpokladáme pravdepodobnosť motivácie maďarským pomenovaním farby *zöld* „zelený“. Naš výklad motivácie je založený na existencii variantného názvu k *Žoltkovej doline* doložený samotnou L. Sičákovou – *Zelinová dolina* motivované apelatívom *zelina* „liečivá bylina“ alebo nář. „burina“. Oba výklady motivácie tohto variantného názvu odkazujú na rastlinu (zvyčajne evokujúcu zelenú farbu) a nie na žltok.

Spomedzi všetkých ôsmich základných farieb sa v našej výskumnej vzorke³ neuplatnila jedine farba *hnedá*. Tento jav možno vysvetliť prostredníctvom teórie G. Herneho (podľa Štěpán, 2004, s. 26 – 27), ktorá predpokladá, že pomenovanie hnedej farby vzniklo v slovanských jazykoch oveľa neskôr v porovnaní s ostatnými pomenovaniami základných farieb. P. Štěpán k tomu dodáva, že hoci by v niektorých prípadoch (najmä v hydronymii) zodpovedalo skutočnosti pomenovanie *hnedý*, napr. vo význame „kalný“ alebo „blatný“, v českom toponymickom systéme je preferované v „názvech tmavých, kalných, rašelinných vod ... označení *černý*“ (Štěpán, 2004, s. 129). Podobné skutočnosti môže nájsť aj v slovenskej toponymii, preto predpokladáme, že v našej výskumnej vzorke sa adjektívum *hnedý* nerealizovalo ako motivant pomenovania terénneho objektu z rovnakého dôvodu ako uvádza P. Štěpán v českej toponymii.

Druhým typom motivanta je **pomenovanie farby vyjadrené v prenesenom význame** (vzťahové adjektívum alebo metaforicky pomenovaná farba). Základné farby vyjadrené akostným adjektívom pomenúvajú len časť farebného spektra. Širšie pole farieb a farebných odtieňov je možné vyjadriť prostredníctvom vzťahového adjektíva, ktoré je utvorené od substantíva (prípadne slovesa) zastupujúceho vec typickej farby, napr.: *zlato* → *zlatý*. Ako nositelia farebného príznaku pri pomenovacom akte vstupujú „farebné“ adjektíva do sémantických vzťahov, v ktorých sa exponujú vlastnosti pomenovaného predmetu s čiastočným významovým posunom. Ide len o posun významových odtieňov, nejde o taký markantný posun významu ako napr. pri metafore či metonymii. Na ilustráciu vyberáme niekoľko príkladov. Hydronymum *Železný potok*⁴ je utvorené od vzťahového adjektíva *železný* s významom obsahujúci železo. Tento sémantic-

³ Ako zdroj historických a súčasných toponým používame monografie vypracované v rámci projektu *Hydronymia Slovaciae*, hydronymyá z *Vodopisu starého Slovenska* (1932) Vladimíra Šmilauera, štandardizované názvy vrchov, dolín, priesmykov a sediel spracované ako záväzné geografické názvoslovie pre ÚGKK SR a terénne názvy z monografií Pavla Maliniaka *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku* (2009) a Jaromíra Krška *Terénne názvy z Muránskej doliny* (2001).

⁴ Variantný názov k hydronymu *Železný potok* je *Vyhnianský potok* z nemeckého *Eisenbacher Wasser* „Vyhne (*Eisenbach*) + apel. *das Wasser* – voda; *Železný potok* vznikol doslovným prekladom nemeckej podoby ON.“ (Krško, 2008, s. 263),

ký príznak sa v hydronymii chápe vo význame obsahujúci oxidy železa, ktoré sfarbujú vodu, resp. dno rieky, dočervena. Typickým príkladom je „farebné“ adjektívum *strieborný*, ktoré je v slovenskej toponymii bohato zastúpené, podobne ako toponymá motivované adjektívom *zlatý* alebo *medený*. Pri hľadaní východiskovej motivácie terénnych objektov pomenovaných vzťahovým adjektívom treba vziať do úvahy viaceré skutočnosti. V prípade adjektíva *strieborný* to môže byť: 1. ťažba striebra v blízkom okolí, 2. nájdenie striebra (napr. pri hydronyme, kde voda mohla priniesť strieborný úlomok do oblasti, kde sa striebro nikdy neťažilo), 3. lesk vody (podložie obsahujúce sľudu (Krško, 2008, s. 223)), 4. existencia TN. Preto je nevyhnutné pri hľadaní východiskovej motivácie realizovať dôslednú analýzu terénu (prípadne historických dokumentov), ktorá jednu z možných alternatív potvrdí a ostatné vyvráti.

Spomínali sme, že niektoré názvy objektov v teréne s príznakom farby vznikli na základe výraznejšieho významového posunu. Najčastejšie ide o obrazy pomenovania riek, vrchov a dolín, ktorých názvy sú vybudované na princípe metafory, napr. čierna farba metaforicky vyjadrená v oronyme *Peklo* (*Čierne peklo*). Názov označuje dolinu medzi Lubietovou a Brusnom, v ktorej sa v minulosti vyrábalo drevené uhlie, resp. historické dokumenty odkazujú na blízke bane a huty na spracovanie rudy (Maliniak, 2009, s. 87). V tomto prípade je možné tiež uvažovať nad alternatívou motivácie čiernou farbou pôdy, ktorá zostala po pálení pri výrobe dreveného uhlia. Iný príklad na motiváciu čiernou farbou je v oronyme *Aksamitka*, ktoré je utvorené od apelatíva *aksamiet* s významom zamat, *aksamietový* „pren. pripomínajúci aksamiet, mäkký, lesklý“ (SSJ, 1959 – 1968). Ide tu o vonkajšiu podobnosť farby zamaty a farby hory, ktorá motivovala vznik pomenovania.

Osobitým prípadom sú topomymá *Barvienky*, *Barvienok*, *Farba*, *Farbená Woda*, *Farbený potok/Farebný potok*, *Farbište*, pri ktorých by sme mohli hovoriť o akejsi „metafarebnej“ motivácii, pretože samotný pojem *farba* (predmet nášho skúmania) je explicitne vyjadrený v názve terénneho objektu. Ide o názvy vytvorené od apelatíva *farba* (nár. *barva*) alebo verba *farbit'*, pričom vzhľadom k toponymu nie je ich motivačno-pomenovací impulz dostatočne jasný. Jeden z možných výkladov motivácie ponúka J. Krško, ktorý predpokladá, že v okolí hydronyma *Farbený potok/Farebný potok* sa v minulosti realizovala „ťažba farebných kovov“ (Krško, 2008, s. 59). Ďalšia alternatíva motivácie môže vychádzať z predpokladu, že išlo o miesto, kde sa farbilo napr. plátno.

Predstavili sme dva typy motivantov toponým, ktoré vychádzajú z pomenovania farby. Prvý typ vychádza z pomenovania základnej farby (*Čierny potok*), druhý typ z pomenovania farby inej ako základnej, farebného odtieňa vyjadreného buď akostným adjektívom (*Strieborný potok*), alebo pomenovaním vyjadrujúcim farbu v prenesenom význame (*Peklo*). Naznačili sme, že pri hľadaní motivácie farbou je potrebné zväziť viaceré alternatívy. Z tohto dôvodu upozorňujeme na potrebu dôsledného terénneho výskumu, pretože iba problematizovaním zdanlivo jasných faktov môžeme dospieť k novým poznatkom, ktoré

doplňajú existujúce onomastické práce a otvárajú nové diskusie a nové sféry uplatnenia onomastických výskumov.

Príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV VEGA č. 1/0447/09 *Analýza synchrónnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu*.

LITERATÚRA

- HLADKÝ, Juraj: *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2004. 294 s.
- HORECKÝ, Ján: 1963. *Názvy farieb v slovenčine*. In: Slovenská reč, 1963, 28, s. 218 – 221.
- KONCOVÁ, Monika: *Slovenská chromatická terminológia ako farebný obraz spoločnosti*. In: Sociolinguistica slovacica, 1999, roč. 4, s. 151 – 161.
- KRŠKO, Jaromír: *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied, UMB 2008. 353 s.
- KRŠKO, Jaromír: *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied, UMB 2003. 170 s.
- KRŠKO, Jaromír: *Terénne názvy z Muránskej doliny*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied, UMB 2001. 232 s.
- MAJTÁN, Milan – RYMUTH, Kazimierz: *Hydronymia povodia Oravy*. Bratislava: VEDA 2007. 200 s.
- MAJTÁN, Milan – ŽIGO, Pavol: *Hydronymia povodia Ipl'a*. Bratislava: KARTPRINT 1999. 116 s.
- MALINIÁK, Pavol: *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied, UMB 2009. 246 s.
- SICÁKOVÁ, Ľuba: *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach 1996. 108 s.
- Slovník slovenského jazyka*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.
- ŠKULTÉTY, Jozef: *Kapitoly z chromatickej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského 1979. 142 s.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932.
- ŠTĚPÁN, Pavel: *Označení barev a jejich užití v toponymii Čech*. Praha: UK, Filozofická fakulta 2004. 158 s.

Lexikum staré a střední češtiny v diachronním pohledu (na příkladu variant *kopa – kópa – kuopa – kûpa – kupa*)*

František Martínek

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Úvod

Hlavním impulsem pro vznik tohoto článku byly nedostatečný lexikografický popis větší části staročeské slovní zásoby (srov. 1. a 3.1.) a chybějící lexikografické zpracování slovní zásoby češtiny doby střední¹ (srov. 2. a 3.2.). Cílem článku pak je poukázat na potíže, které se při budoucím zpracování vybraných lexémů mohou vyskytnout.

Článek přibližuje formu a význam lexikálních jednotek uvedených v nadsloví ve staré a střední češtině (v nové češtině mají hláskové podoby *kopa* a *kupa*), aby je bylo možno slovníkově zpracovat. Postupuje podle formálních a sémantických kritérií, přičemž vychází jak ze slovníkových definic, tak z dostupných jazykových dokladů. Upozorňuje přitom na lexikologicky relevantní vztahy mezi těmito jednotkami slovní zásoby, a to jak na jeden ze vztahů systémových, polysémii, tak na vztahy nesystémové, homonymii a paronymii.

Ke krátkému *o* a dlouhému *ó* (včetně nástupnických podob tohoto) se vážou dvě následující upozornění – první se týká pravopisu, druhé historické fonologie:

a) Vzhledem ke způsobu zaznamenávání samohláskové kvantity ve staročeských textech nelze z většiny stč. dokladů jednoznačně poznat (resp. na jejich základě rozhodnout), zda je v dokladovém slově krátká, nebo dlouhá samohláska.

b) Řetězce hlásek zapisované jako *kopa*, *kópa*, *kuopa* a *kûpa* se liší samohláskou. (Neuvažujeme prozatím podobu *kupa*, již není možné vysvětlit jako výsledek běžných hláskových změn.) Historicky původní je alternace krátkého *o* a dlouhého *ó*, které se ve staročeském období mění na dvojhlásku *uo*, to posléze na dlouhé *ú* zapisované jako *û*.² V různých fázích vývoje češtiny nacházíme několik základních projevů této – nejprve kvantitativní, pak kvalitativní – hláskové alternace *o – ó*:

i) Při odvozování samohláska alternuje v předponách v závislosti na kvantitě kořenné samohlásky: srov. nč. *prokopati – průkop*, stč. **prókop* není dolo-

* Tento text vznikl v rámci projektů GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a č. P406/10/1165 *Česká slovní zásoba v období humanismu a baroka: vývojové aspekty*.

¹ Východisko materiálové základny k lexikografickému zpracování češtiny doby střední je shromážděno v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý et al., 2010).

² Doklady pro diftongizaci jsou už z 1. pol. 14. stol., první doklady monoftongizace se objevují také už ve 14. stol. a v 15. stol. jich přibývá, viz Komárek 1962: 118n., 162n.

ženo, podobně např. nč. *prorazit – průrazný*; stč. *proraziti* a nespolehlivě doložené *próraz*, srov. StčS s. v.

ii) Existují ovšem i slova, u nichž kvantita samohlásky v předponě v důsledku sekundárního vyrovnání kolísá: srov. stč. *důvěra – dověra*, *důmínka – domnínka*³ a nč. *domněnka*.⁴

iii) Pokud je *o/ó (ů)* v kořeni, mohou se hláskově lišit buď celá paradigma (srov. *hora*, *bez hory* – stč. i *hóra*, *bez hóry* a stč. i *hůra*, *bez hůry*)⁵ nebo jednotlivé tvary v rámci paradigmatu: nč. *dům – bez domu*.

U podob *kopa*, *kópa* atd. není zcela jasné, v kterých obdobích vývoje češtiny dochází k realizaci kterých alternací, přesněji řečeno kdy vedle sebe existují dublety v celém paradigmatu a kdy se omezují jen na některé tvary (srov. I. a 2.). Vycházíme z předpokladu, že pokud je doloženo krátké *u*, nachází se – vedle *o* – ve všech tvarech, viz nč. *kopa/kupa*.

Podle autorů etymologických slovníků je psl. **kopa* postverbální útvar od **kopati* s původním významem ‚hromada nakopané země‘, psl. **kupa* pak pochází, stejně jako např. něm. *Haufen*, z ide. **kou-p-* ‚hromada‘ z **keu-* ‚ohýbat, klenout‘ (Machek 1968, s. 274 a 307; Rejzek 2001, s. 299 a 322).⁶

Stav ve staré a střední češtině

1. Substantivum *kopa/kópa* ve staré češtině

Vývoj významů stč. substantiva *kopa/kópa* (resp. jejich posloupnost) od ‚hromady‘ přes ‚určitý počet kusů, určité množství‘ k ‚určitému obnosu, určité částce n. jednotce‘, jak je načrtnut v *GbSlov* (srov. jeho definice v příslušném hesle: II, s. 96–97), hodnotíme jako velice pravděpodobný:

- a) „*stoh, kupa, hromada (sena, obilí), hromádka, Schober, Haufe*“;
- b) „*hromada, hromádka, mající několik kusů něčeho, obyčejně 60, ein Schock*“;
- c) „*kopa grošů*, nebo jen *kopa, ein Schock Groschen, ein Schock, = 60 grošů*“.⁷

S významy daného stč. substantiva tedy problémy nejsou – začínají až v době střední, srov. níže v 2. –, ale jinak je tomu s formou. Jak se projevuje výše zmíněná alternace *o – ó*? M. Nedvědová (s. a., s. 42) píše o tom, že u některých dvojslabičných feminin existovaly dublety lišící se v kvantitě samohlásky a že

³ Tyto podoby byly stanoveny jako tzv. lemmata při revizi *Lexikální databáze* (Nejedlý et al. 2010) a k 31. 1. 2011 ještě nejsou zachyceny v její dostupné on-line verzi.

⁴ K situaci v nářečích srov. *ČJA* 5, s. 269n.

⁵ Srov. zjištění M. Nedvědové (s. a., s. 44), že některé takové dublety nejsou ve staré češtině významově rozlišeny (*smola/smóla, sova/sóva*), zatímco jiné ano (*lhota/lhóta*).

⁶ U hesel *kopa* srov. Machkovu poznámku „*S kupa nesouvisí!*“ (1968, s. 274) a Rejzkovo neurčitější, avšak obdobně vyznívající tvrzení „*Nejasný je vztah ke kupa – i přes velkou blízkost jde asi až o druhotné sblížení.*“ (2001, s. 299).

⁷ Podle *GbSlov* souvisí lexém *kopa* s lexémem (nebo formou?) *kupa*, na příslušném místě se však nachází pouze homonymum *káď* (viz zde v 3.1.).

se zde hojněji než dnes uplatňovala délka. V *LA StčS* nalzáme relevantní zápisy jiné než *s o* v následujících třech případech: v *kupu* *bývá shrabána* ChelčPost⁸ 226b; *jakúť jest kuopu na ně* [křesťany] *skladl* [Albrecht Veliký] ChelčSít' 212 (ed.), význam nezřetelný; *zielí* [!] *kuopu* CJM IV/2, s. 314, r. 1493. Kromě toho nacházíme zápis v *kuopu* *bývá složena* v prvotisku BiblKutn (Mt 6,30); BiblPraž zde má v *kupu* (viz *StčS* s. v. *pec* 4). *LA StčS* ještě obsahuje následující doklady z doby po r. 1500: v *kupu* *bývá složena* z mladších opisů RokPost⁹ a *hrabe seno, aneb klade na kúpy* BřezSnář (tisk NK 54 F 86 z 16. nebo počátku 17. stol., jehož 1. vydání vyšlo kol. r. 1550; jediný doklad s pozitivně vyznačenou délkou); další doklady ovšem jsou v *Lexikální databázi* (Nejedlý et al. 2010). Uvedené pasáže dokládají správnost citovaného stanoviska Nedvědové lépe než příklady, které sama uvádí ve své práci.¹⁰

2. Formální a významová rozmanitost ve střední češtině

Formální stránka lexému se nám v češtině doby střední zpřehledňuje, také díky hojnosti dokladů. V dostatečné míře se vyskytují jeho všechny myslitelné grafické podoby vzniklé na základě pravidelných hláskových změn – jak podoby se změnou kvality samohlásky, tak s označenou délkou, popř. délkou signalizovanou diftongem *uo*: *kopa*, *kópa*, *kuopa*, *kúpa* a *kupa*. Významová stránka lexému se naopak znepřehledňuje. Kromě očekávaných kontinuantů všech tří staročeských významů vymezených v *GbSlov* (viz 1.) nacházíme jejich expresivní užití (2.1.) i významy zcela nové (2.2., 2.3.):

2.1. V dokladu z *Lexikální databáze* (Nejedlý et al. 2010) „*kopa mlynářů, kopa tkalců a kopa krejčích jest tři kopy zlodějů*“ (dle Z. Wintra, pramen z r. 1596)¹¹ jde o expresivní užití jednoho ze stávajících významů. Těžko však budeme rozhodovat, o který z prvních dvou výše charakterizovaných významů jde – o „hromadu“, nebo „určité (určené) množství“? Bez delšího kontextu nelze tato spojení přesněji interpretovat.

2.2. V *Lexikální databázi* (Nejedlý et al. 2010) je dále několik dokladů na slovo *kopa* rozvíté zpravidla adjektivem *vel(i)ký*:

„*dozralá neb velká kopa, perversus aut malignus homo, ein Schalck*“ VusínČ 49

⁸ Na staročeské památky odkazujeme zkratkami podle publikace *StčS – ÚS*.

⁹ Jedná se o rukopisy C a P z let 1584 a 1586, srov. *StčS – ÚS*, s. 104; m. *do peci* RokPostB I, s. 451, ř. 44 ed.

¹⁰ Nedvědová uvádí doklady *kuopu* a *kúpa* z Hájkovy *Kroniky české* (1541), pravděpodobně podle *GbSlov*, a významově nejasné *kuopie* z Kletova *Glosáře* (KlarGlosA, v. 803; za lat. *campia*, srov. *SSL* s. v.), a proto musí předpokládat jinde nedoloženou dubletu *kópě*; není však jasné, zda jde o lexikální jednotku utvořenou ze stejného kořene jako *kopa* (s. a., s. 43).

¹¹ Na středněčeské památky odkazujeme zkratkami podle *Lexikální databáze* (Nejedlý et al. 2010), v odůvodněných případech připojujeme informace o dataci památky nebo lokaci dokladu.

„sedlák (...) před pánem heká, před knězem kleká, předce jest kopa veliká“
DamPost I, 557, 1727

„musí hned [= člověk trochu veselejší]¹² býti ten nejhorší člověk a kopa ta největší“ DamPost II, 937, 1728

„Staví se, jako by třech neuměl počítat, zatím je vybraná kopa.“ RibayPřísl (ČL 1903)

V tomto významu označuje slovo *kopa* člověka a signalizuje jeho negativní hodnocení z pohledu mluvčího (v posledním citovaném příkladu, přísloví, lze připustit hodnocení pozitivní, popř. ironii). Zde by se dalo uvažovat o přejímce, homonymu příbuzném s *kumpán*,¹³ ale jak svědčí citované doklady s adjektivy *velká, veliká, největší kopa* – pokud není užitě adjektivum pouze intenzifikační –, jde o prostý významový přenos motivovaný expresivním užitím daného slova. O vlivu paronymické přejímky z němčiny při formování tohoto významu lze však uvažovat.

2.3. Jiný významový přenos z významu slova *kopa/kůpa* ‚hromada (hlíny)‘, konkretizovaného v ‚hraniční, mezní znamení‘, vedl na základě metonymie ke vzniku zcela nového významu ‚rány na zadek‘. V místech, kde byly nakopeny ‚kopy/kůpy‘, označující meze, mládenci totiž dostávali po příslušném poučení notný výprask, aby si po celý život pamatovali, kde hranice pozemků leží, srov. např.: „při tom spatřování mezníků malá pacholata, jež po časech mají býti živí svědkové mezníků, tři kopy dostávají“ (*Lexikální databáze*, Nejedlý et al. 2010, FischHosp 443; srov. také Machek 1968, s. 274).

3. Další lexikální jednotky se stejnou formou

Vedle slova *kumpán*, jehož vztah k lexémům *kopa* a *kupa* můžeme označit za paronymický, nabízejí historické slovníky ještě dvě homonyma s formou *kupa*.

3.1. Ve stč. dokladech registrujeme lexém *kupa* ‚kád‘, (větší) nádoba (Newerkla 2004, s. 595); ‚nádoba užívaná jako míra‘ (*GbSlov* s. v.). Podle Newerkly (t.) bylo přežato spíše ze středolatinšského *cuppa* ‚pohár‘ (lat. *cūpa* ‚kád‘, bečka) než z německého *kuofe* ‚kád‘ s posunutou souhláskou.¹⁴ Hláskově tato hypotéza jistě odpovídá, selhává však do jisté míry při vzájemné konfrontaci uvedených latinských, německých a českých významů. Ty jsou totiž vymezeny příliš podrobně, příliš konkrétními ekvivalenty; postačovalo by připustit větší rozsah významu, např. zahrnutím hyperonyma *nádoba* do všech významových definic.¹⁵

¹² Tuto vysvětlivku dopsal na příslušný kartotéční lístek Zdeněk Tyl.

¹³ Žertovnou změnu *kumpán* – *kopa* ve spojení s adjektivy připouštějí Machek 1968, s. 307, s. v. *kumpán* (jde o ocitovanou hypotézu V. Šmilauera), i Rejzek 2001, s. 299, s. v. *kopa*.

¹⁴ Odpovídající přejímka z němčiny má hláskovou podobu *koflik*, srov. t., s. 191.

¹⁵ V *SSL* je *cupa* polysémní lexém s významy 1. bečka [= větší nádoba, F. M.], 2. číše [= menší nádoba, F. M.], 3. (med.) nádoba na odsávání krve (mléka). První význam je označen jako četný („saepe“).

Ze staročeských slovníků a archivů máme k dispozici tři doklady:
„*duas kuppas salis singulis annis accipiet*“ Reg. III, 1332 (*GbSlov*);
„*item ipsa Margaretha Friczconi reliquit post se in celario I kuppam*...“
Olom. lib. civ. III, f. 171r ab, 1439 (*LA StčS*);
„*biechu hlávky tu, kdež se spojováchu, jako čiešky, jimžto cuppi říkáme*“
ComestC 71b1 (*LA StčS*).¹⁶

V prvních dvou bohemikálních dokladech z latinských textů mají dokladová slova latinskou deklinační koncovku a v digrafu *pp* také okrajový pravopisný příznak nečeskosti. V posledním dokladu, z českého textu, je citátovost příslušného slova indikována – kromě pravopisných a morfologických příznaků – jeho zapojením do věty pomocí verba dicendi: to v překladovém textu signalizuje, že jde o cizojazyčný ekvivalent českého slova *čiešky*. Uvedené doklady tedy zachycují citátové, nikoliv české slovo; jinak řečeno *kupa* ‚nádobá‘ není ve staré češtině doložena. *JgSlov* (II, s. 226) tento výraz dokládá až z 19. stol.

3.2. V češtině doby střední se *kupa* objevuje jako stavitelský termín s významem ‚klenutá kupole chrámu‘, srov. *JgSlov kupa* III (má i samostatné heslo † *kuppa*) a *Lexikální databáze* s. v. *kupa*; ve všech případech je pod lemmaty *kupa* nebo *kuppa* zařazen jediný doklad z Rohnova slovníku: „*kuppa – tholus – Kuppel*“ IV, 321 (Nejedlý et al. 2010). Jedná se o zcela periferní lexikální jednotku, o jejímž užití nemáme jiné doklady. O důvodech, proč se toto slovo u Rohna objevuje, lze prozatím jen spekulovat. Pokud nešlo přímo o (tiskovou) chybu excerpovaného slovníkového zdroje, mohlo jít s velkou pravděpodobností o autorský neologismus motivovaný potřebou přeložit cizojazyčný stavitelský termín do češtiny. Dále se nabízí vliv lexému *kupole/kopule*; zde se jeví plodnější uvažovat spíše o hláskové podobnosti, tedy o vlivu formálním, než o vlivu významovém – optické podobnosti kupole a hromady, případně číše. Slovo *kupa* ‚kupole‘ zůstalo autorským neologismem, a tak stojí na nejzazší periférii českého jazykového systému.

Závěr

Sledovali jsme formální a významový vývoj slov *kopa* a *kópa* (*kuopa*, *kůpa*; *kupa*) ve staré a střední češtině a vedle toho jsme pojednali o dvou homonymech *kupa*_{1, 2}. Nenašli jsme průkazné doklady pro hypotézu, že význam slova *kopa* ve spojeních jako *veliká kopa*, v nichž metaforicky označuje člověka, souvisel s přejímkou *kumpán*. Rovněž možný významový vliv slova *kopa* na středněčeské ojediněle doložené *kupa* ‚kupole‘ nepokládáme za nezbytný.

I když mají formy *kopa* a *kupa* odlišná etymologická východiska, napovídají doklady z doby střední, že je lze v určité fázi vývoje češtiny považovat za

¹⁶ Doklad z ComestC přispívá k doplnění významového spektra středolatinšské lexikální jednotky a k rekonstrukci jejího významového vývoje: jde o přirovnání vztahující se k ozdobám na zlatém svícnu ve tvaru číšek. – Srov. zavádějící přepis tohoto dokladu u Newerkly 2004, s. 595: „*kupy*“.

dvě varianty polysémního lexému. Zda je to oprávněné už pro dobu střední, nebo až pro novou češtinu, ukáže další výzkum.

SKRATKY

- ČJA 5: *Český jazykový atlas 5.*
GbSlov: GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*, díl I (A–J), díl II (K–N).
JgSlov: JUNGSMANN, Josef: *Slovník česko-německý I–V.*
LA StČS: [Listkový archiv StČS]
SSL: *Slovník středověké latiny v českých zemích.*
StČS: *Staročeský slovník [na – při].*
StČS – ÚS: *Staročeský slovník. Úvodní stati. Soupis pramenů a zkratk.*

LITERATURA

- Český jazykový atlas 5.* Praha: Academia 2005. 680 s.
GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*, díl I (A–J), díl II (K–N). Praha: Academia 1970. 1. vydání 1903, 1916. 674 a 632 s.
JUNGSMANN, Josef: *Slovník česko-německý I–V.* Praha: Academia 1989. 1. vydání 1835 – 1839. 852 + 1032 + 976 + 846 + 990 s.
KOMÁREK, Miroslav: *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví.* Praha: SPN, 1962. 196 s.
Listkový archiv StČS, uložený v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha: Academia 1968 (2. vyd.). 868 s.
NEDVĚDOVÁ, Milada: *Kvantita samohlásek ve starší češtině.* Rukopis nepublikované disertační práce, s. a., 121 stran počítačového textu. Stránkujeme podle elektronického dokumentu uloženého v ÚJČ.
NEJEDLÝ, Petr, et al.: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 26. 1. 2011]. Dostupné z WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.
NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch.* Frankfurt am Main (...): Peter Lang 2004. 780 s.
REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník.* Voznice: Leda, 2001. 752 s.
Slovník středověké latiny v českých zemích. Praha: Academia; KLP 1977 –. 1021 + 1057 + 600 s.
Staročeský slovník [na – při]. Praha: Academia 1968 – 2008. 1120 + 1081 + 1123 + 538 s.
Staročeský slovník. Úvodní stati. Soupis pramenů a zkratk. Praha: Academia 1968. 132 s.

Formy komunikácie v prostredí internetu

Eva Matejková

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Náš príspevok sa sústreďuje na pozorovanie komunikačných foriem, s ktorými sa môžeme stretnúť v prostredí internetu, predovšetkým v online žurnalizme. Internet predstavuje v súčasnosti veľmi pútavé komunikačné prostredie, pretože je časovo a priestorovo neobmedzené a poskytuje komunikantom akúsi ochranu a anonymitu. Okrem toho ponúka interaktívne služby, vďaka ktorým je komunikácia v prostredí internetu nielen neobyčajná, ale aj rýchlejšia, jednoduchšia a mnohokrát efektívnejšia.

Na internete sa môžeme stretnúť s rôznymi komunikačnými formami, ktoré sú typické práve pre toto prostredie. Náš záujem sa sústreďí na formy v online žurnalizme, pričom si na úvod bližšie charakterizujeme pojem online žurnalizmu a jeho výhody v porovnaní s ostatnými masovými médiami.

Čo je online žurnalizmus?

Publikovanie na internete je pre mnohých lákavé a prináša množstvo výhod, ku ktorým patria nízke náklady a kratší čas potrebný na prípravu komunikátu a na publikovanie. Práve preto zažíva čoraz väčší rozmach aj online žurnalistika. J. Katz tvrdí, že „všetko, čo kedysi robili noviny, robí niekto iný rýchlejšie, atraktívnejšie a účinnejšie, a robí to zaujímavejším a menej spútaným spôsobom“ (citované podľa McNair, 2004, s. 138). Predpokladom písania pre internetové médiá je vizuálne myslenie a v porovnaní s klasickými médiami dochádza k spojeniu textu, obrazu, zvuku a videa, čo robí publikovanie na internete zaujímavejšie a pútavé. Najväčší rozdiel medzi online žurnalizmom a klasickými médiami spočíva v aktivite užívateľa. Prostredníctvom klávesnice a myši má užívateľ moc nad internetovým médiom, sám si vyberá informácie a komunikuje s ostatnými užívateľmi. Masové médiá sú naopak väčšinou charakteristické tým, že ich vzťah k publiku je neosobný a jednosmerný. Publikum je chápané ako pasívny pozorovateľ.

Online žurnalistika patrí na základe spomenutých vlastností k interaktívnym médiám. Interaktívne médiá umožňujú používateľovi výber informácií podľa vlastného záujmu, uľahčujú orientáciu a zvyšujú záujem o danú tematiku. Práve možnosť interaktivity je hlavným predpokladom úspešnosti on-line žurnalistiky. Používateľ môže svojím vstupom do komunikácie riadiť výber informácií, začiatok a skončenie prezentácie a môže sa aktívne zapojiť do diskusie k danej téme. Pre komunikáciu v prostredí online žurnalistiky je preto typický desaťprvkový Gerbnerov komunikačný model. V komunikácii je totiž dôležité „a) kto, b) vníma určitú udalosť, c) a reaguje, d) v istej situácii, e) pomocou

určitých prostriedkov, f) tak, aby produkoval informácie o danej udalosti, g) v istej forme, h) v istom kontexte, i) s istým obsahom, j) a s istými dôsledkami“ (Reifová, 2004, s. 147).

Na základe vlastnosti interaktivity a možnosti neobmedzenej komunikácie, ktoré sú hlavnými znakmi internetovej komunikácie, rozlišuje Gabrielle Hooffacker (2010) interaktívne a komunikačné formy v prostredí internetu. O interaktívnych formách pritom hovorí preto, že užívateľ interaguje pri surfovaní prostredníctvom hypertextu so serverom. Komunikačné formy sú zase charakteristické tým, že dochádza ku komunikácii najmenej dvoch používateľov. Náš hlavný záujem sa teda sústreďuje práve na tieto formy, s ktorými sa môžeme stretnúť nielen v spomínanej online žurnalistike. Formy online žurnalizmu sú podľa Gabrielle Hooffacker „predovšetkým tie zobrazovacie formy, ktoré sú na internet prenesené z klasických médií a využívajú možnosti interaktivity“ (2010, s. 45).

Interaktívne formy

Ich charakteristickým znakom je, že používateľ si zostavuje výsledný komunikát sám podľa svojich individuálnych potrieb. Východiskový text má teda v internetových časopisoch odlišné postavenie, pretože sa prezentuje pomocou hypertextu, ktorý sprostredkúva informácie vo forme blokov. „K základným charakteristikám hypertextu patrí skutočnosť, že nie je vytváraný lineárne a „čitateľom“ nie je prezentovaný sekvenčne, ten si jednotlivé bloky môže vyvolávať a kombinovať podľa vlastného záujmu“ (Osvaldová - Halada, 2007, s.79). Hypertextovým systémom sa možno pohybovať po rôznych trasách a internetová žurnalistika podporuje aktívnu rolu príjemcu, preto hovoríme o interaktívnych formách v online žurnalistike.

Keďže na internete sa stretávame so všetkými žánrami publicistického štýlu, môžeme interaktívne formy ďalej rozdeliť podľa ich hlavných funkcií na:

- a) spravodajské
- b) analytické
- c) beletristické

Gabrielle Hooffacker delí interaktívne formy na informujúce a analyzujúce, pričom k informujúcim zahŕňa aj niektoré beletristické žánre a okrem toho spomína aj tretiu podskupinu interaktívnych foriem, ktorú nazýva servisné príspevky. Domnievame sa ale, že túto úlohu spĺňajú fóra, ktoré zaradíme ku komunikatívnym formám, a preto si myslíme, že vhodnejšie je rozdelenie, ktoré sme si zvolili.

Spravodajské interaktívne formy

Hlavnou úlohou žurnalistu je v tomto prípade informovať a nie súdiť. Základom sú fakty a nie komentáre, či vlastný názor žurnalistu. Zaradíme sem príspevky internetových časopisov a periodík, ktoré sa sústreďujú na sprostred-

kovanie informácií o aktuálnych udalostiach a využívajú predovšetkým informačný slohový postup. Základným spravodajským žánrom je správa, ktorá má prinášať aktuálne informácie z domova, zo zahraničia a z iných spoločenských oblastí. Podľa S. Russa-Mohla a H. Baskičovej (2005) má správa spĺňať dve základné kritériá, ktorými sú aktuálnosť alebo novosť správy a relevancia, čo znamená, že správa má mať pre príjemcu hodnotu a použiteľnosť. Prijemca musí mať možnosť sa podľa nej orientovať a rozhodovať. Správa sa vyznačuje predovšetkým objektívnymi a neutrálnymi prvkami. V popredí správy teda nestojí to, čo si žurnalista myslí, ale to, čo opisuje. Má sprostredkovať pohľad na detail a atmosféru opisovaného javu, a to tak, aby mal príjemca pocit, že sa na danom mieste nachádzal. Správa sa pritom najmä v prostredí internetu často dopĺňa obrázkom alebo fotografiou, ktorá podporuje informácie. Obraz totiž niekedy povie viac ako tisíc slov. Vhodnejšie sú pritom portréty osôb ako skupín, jasne rozpoznateľné predmety a nie fotografie, ktoré sú hádankou.

V priestore občianskej žurnalistiky, ktorej prispievateľmi sú žurnalisti – laici, sa však môžeme stretnúť so správami, ktoré sú presýtené subjektívnymi prvkami a expresívnymi slovami. Takéto správy vyjadrujú subjektívne postoje prispievateľov a tým sa približujú k analytickým žánrom a sú bližšie komentárom. Napríklad:

Čo je to vlastne univerzita? Univerzita kedysi vznikala ako spoločenstvo ľudí hľadajúcich pravdu, múdrosť. To hľadá každý človek, ale členovia univerzitného spoločenstva dostali talent a spolu s ním aj úlohu hľadať pravdu cez vedomosti a vzdelanie. Súčasný pápež tiež patrí medzi takýchto ľudí: vo svojom živote dlho pôsobil na univerzite a aj dnes sa na vzdelancov obracia s osobitnou dôverou ako na svojich pomocníkov pri počúvaní hlasu pravdy v dnešnom svete.

Terézia Kolková | 24.01.2008 15:06 (www.zumag.ku.sk)

Na ilustráciu ponúkame príklad, ktorý sme spozorovali v rubrikách s označením správa alebo správa týždňa. Na základe formy je však zrejmé, že príspevky sa žánrovo nepribližujú k správam, ale skôr k určitým komentárom alebo úvahám. V mnohých textoch sa využíva aj rozprávací slohový postup, ktorý je typický pre beletristické žánre.

Analytické interaktívne formy

Základným analyzujúcim žánrom sú v prostredí online žurnalistiky komentáre. Komentáre sú viac ako len jednoduchým vyjadrením názoru, prinášajú svoj názor a uvádzajú aj protiargumenty. Ich hlavnou úlohou je analyzovať situáciu a vysvetľovať súvislosti. Znakom dobrého komentára je, že vyzýva komunikantov zaujať postoj k téme. Komentátori sa musia v danej téme dobre vyznať, aby dokázali vecne argumentovať. Istým typom komentára sú animované cartoony, ktoré komentujú satiricky aktuálne spoločenské dianie. V najjednoduchšom type spočíva vtip v tom, že sa neukážu všetky obrázky naraz, ale príjemca sa dostáva k pointe postupne. Druhým variantom sú komiksy.

Ak sa nejaká vec predstaví a súčasne sa posudzuje, hovorí sa o kritike. Kritiky majú priamy význam pre používateľa. Kritika znamená opísať a posúdiť na základe znalostí. Existuje prakticky ku každej téme a najrozšírenejšia je forma kritiky knihy – recenzia. Kritika neznamená len posudzovať pozitívne alebo negatívne, ale zostaviť všetky súvislosti a poskytnúť príjemcovi praktickú pomoc pri rozhodovaní sa.

Ďalšou komentujúcou zobrazovacou formou je glosa, ktorá je krátka a svojou pointou sa preto vynikajúco hodí pre internet. Téma v glose sa spracúva z každej strany hravou formou.

Beletristické interaktívne formy

Pri reportáži žurnalista nevyjadruje svoj názor na aktuálnu problematiku, ale zachytáva svoje postrehy z pozície tretej osoby a necháva na samotného príjemcu, aby si vytvoril vlastné závery. Pre internetové prostredie je typická tzv. sieťová reportáž, pri ktorej sa poskytuje prehľad o informáciách k určitej téme. Tento formát často využívajú blogy. Sieťová reportáž obsahuje mnoho textových odkazov – „linkov“ – pričom sa používateľovi zdôrazňuje, čo nájde, ak klikne na ponúknuté linky. Najčastejšie sú linky zhrnuté ešte raz na konci reportáže.

V internetových časopisoch a v elektronických periodikách chýbajú niektoré žánre, ktoré sú charakterizované práve formou a umiestnením v novinách. Pyramídová štruktúra e-magazínov má totiž za následok neprítomnosť úvodníkov a stĺpcikov, ktoré sa v tlačенých periodikách objavujú na prvých stranách. Stĺpčeky sa na internete vyskytujú vo forme blogov. Orientujú sa na aktuálne dianie, diskusnú tému alebo jednoducho na niečo obvyklé a téma sa komentuje a glosuje. Je to pravidelne písaná rubrika. Fejtóny sa taktiež vyznačujú osobitou formou, ktorá v prostredí elektronických periodík nie je špeciálne odlišená. Na internete naopak nachádza len s ťažkosťami svoje miesto esej, pretože jej hlavným problémom je dĺžka. Rozdelenie na niekoľko strán totiž brzdí tok čítania a celkový koncept je potom neľahko spoznatelný.

V prostredí internetových médií sa stretávame s novými formami prejavu a zmenami žánrovej štruktúry. J. Findra totiž hovorí, že „žáner podlieha vplyvom doby a času a prípadne aj individuálnym modifikáciám. (...) Ich možné modifikácie a premeny svedčia len o dynamike jazyka a textu, ktorý je odrazom dynamických premien v živote spoločnosti, ktoré si zas žiadajú zmeny v štruktúre a hierarchizácii relevantných komponentov komunikačných situácií“ (Findra, 2004, s. 28). Žáner je schopný prispôsobiť sa novým podmienkam a v prostredí internetu dochádza k určitým novinkám a zmenám. V snahe upútať publikum a oživiť formu periodika sa zapájajú do článkov aj videosekvencie, ktoré dopĺňajú niektoré informácie a majú formu reportáže. V e-magazínoch sa okrem základných spravodajských žánrov a komentárov do popredia dostávajú aj nové formy prejavov, napríklad diskusné fóra, ktoré môžeme zaradiť ku komunikatívnym internetovým formám.

Komunikatívne formy

Gabriele Hooffacker (2010) nazýva komunikatívnymi formami také formy, pri ktorých je v popredí komunikácia s inými používateľmi. Zaraďujeme sem emaily, skype, chat, blogy a ostatné služby, ktoré umožňujú spojenie textu so spätnou väzbou. Pre online žurnalistiku sú zaujímavé predovšetkým e-diskusie, ktoré sú integrované do celkového mediálneho formátu ako súčasť príspevkov a vďaka reakciám publika usmerňujú líniu online časopisov. Kým v minulosti rozhodovala výlučne online redakcia o tom, ktoré informácie sa ponúknu verejnosti, môžu sa dnes používatelia internetu aktívne a interaktívne zúčastňovať na výmene informácií a názorov. Neuberger tvrdí, že „žiadne iné médium nedovolí ponúkajúcemu prispôbiť sa tak flexibilne očakávaniam používateľa“ (citované podľa G. Hooffacker, 2010, s. 183). Online žurnalistika sa snaží o priame spojenie medzi užívateľmi a online redakciou. Stále viac médií udržiava kontakt s užívateľmi prostredníctvom mailu, fóra, chatu alebo webovej kamery.

Komunikatívne formy môžeme taktiež rozdeliť na 3 podskupiny:

- a) Individuálna komunikácia
- b) Blogy, fóra
- c) Sociálne siete

Individuálna komunikácia

Na výmenu informácií medzi používateľmi s podobnými záujmami slúžia napríklad mailové listy. Písanie emailov by sa však malo taktiež riadiť žurnalistickými pravidlami, to znamená, že vety by nemali byť príliš dlhé, mali by byť jasne sformulované a dobre zrozumiteľné. Vyhýbať sa treba skratkám a neúplným vetám. Prejavom slušnosti v emailoch je oslovenie, ktoré samozrejme musí byť typické pre cieľovú skupinu. Odpoveď by mala byť vecná a formulovaná v priateľskom tóne. S emailom je porovnateľné ICQ a to práve vďaka osobnej komunikácii. Na rozdiel od emailu však môžu užívatelia komunikovať nielen v pároch ale aj s viacerými užívateľmi.

K najpopulárnejším a najnavštevovanejším komunikatívnym formám patrí chat, ktorého pútavosť spočíva najmä v anonymite účastníkov, ktorí komunikujú priamo. Chat sa pritom veľmi približuje k ústnej komunikácii, o čom svedčia neúplné vety, spontánne poznámky a iné stylistické prostriedky, ktoré sa v písaných textoch nevyskytujú. Ústnej komunikácii sa chat podobá aj synchrónnosťou, i keď nemôžeme hovoriť o úplnej synchrónnosti chatu, pretože pri ňom dochádza k istému časovému omeškaniu. Za dodržiavanie určitých pravidiel v rámci chatu sú zodpovedné programy, ktoré filtrujú nevhodné slová a tiež redaktori, ktorí kontrolujú priebeh chatu. Okrem toho sa môžeme stretnúť s moderovaným chatom, ktorý sa podobá odbornému rozhovoru. K dispozícii je najčastejšie jeden expert a moderátor zbiera a triedi otázky.

Blogy, fóra

Pre občiansku žurnalistiku, teda pre žurnalistických laikov, predstavujú pútavé prostredie predovšetkým blogy. Sú to denníky, ponúkajúce témy, názory

a fakty, ktoré sa v klasických médiách neobjavujú. Poskytujú používateľom možnosť vyskúšať si publikovanie v online médiu bez toho, aby sa musel podriaďovať prísny žurnalistickým pravidlám. Blogy sú pritom spestrené linkami, fotografiami, zvukovými elementmi či videom a ich výhodou je príležitosť priamej odpovede a vyjadrenie vlastného názoru.

Na podobnom princípe fungujú tiež fóra, ktoré dávajú priestor na vyjadrenie myšlienok a skúseností prispievateľov. Ich stredobodom je určitý okruh tém, ku ktorým sa zostaví otázka a zbierajú sa odpovede. Obzvlášť obľúbené sú pritom poradenské fóra. Ak má niekto problém, napíše ho do fóra a od užívateľov dostane tipy, ako tento problém odstrániť. Fóra by sa pritom mali stále zaplňovať aktuálnymi príspevkami a podnetmi. Tón komunikácie by mal byť priateľský a dôverný, čo môže taktiež pripomínať hovorenú reč. Jeho veľkou výhodou, ako aj výhodou samotného internetu, je nezávislosť od miesta a času.

Sociálne siete

Formu sociálnych sietí predstavuje uzavretá skupina registrovaných používateľov, ktorí sa špecializujú na určitú tému. Ide o prepájanie ľudí, ktorí majú niečo spoločné. Každý používateľ si vytvorí vlastný profil, v ktorom napíše o sebe základné informácie. Na základe týchto informácií sa nadväzujú vzťahy medzi používateľmi, ktorí sa spájajú do skupín. Vzájomnými prepojeniami používateľov a skupín vzniká sieť vzťahov. Nevýhodou sociálnych sietí je fakt, že používatelia nemusia do svojho profilu vložiť pravdivé informácie a je to takmer nemožné zistiť. Sociálne siete sú spestrené rôznymi multimediami elementmi a obsahujú kontaktné listiny používateľov. Okrem toho, že sa používatelia vyjadrujú k rôznym témam, majú možnosť poslať si správy. Najpopulárnejšou a najrozšírenejšou sociálnou sieťou je dnes známy facebook. Facebook vznikol v roku 2004 pôvodne ako školský server, ktorý sa neskôr rozšíril na jednu z najpopulárnejších komunít. Vytvoril ho študent Harvardu Mark Zuckerberg. Pomocou Facebooku dokážete vyhľadať svojich bývalých, terajších, prípadne budúcich spolužiakov. Každý používateľ má opäť svoj vlastný „blog“. Základný profil je doplnený množstvom miniaplikácií. Táto forma komunikácie je zaujímavá a pútavá.

Cieľom nášho príspevku bolo podať prehľad o formách, s ktorými sa stretávame v prostredí internetu a zadeliť ich do skupín na základe ich charakteristických funkcií a vlastností. Okrem toho sme sa snažili ponúknuť výhody, ktoré majú tieto formy na internete a taktiež prvky, ktoré ich odlišujú od mediálnych foriem klasických médií. Netreba pritom zabudnúť na to, že množstvo informácií, ktoré nám internet a online žurnalizmus ponúka, môžu zatieniť aj isté nedostatky a hrozby, a to predovšetkým v súvislosti so spomínanými sociálnymi sieťami. Nie všetky informácie ponúknuté na internete môžu byť pravdivé a možnosť anonymity často láka k odpútaniu sa od vlastnej identity a využívaniu dôvery používateľov. Chráňme si preto svoje súkromie a zväzme starostlivo, komu a aké informácie poskytneme.

LITERATÚRA

- FINDRA, Ján: *Štylistika internetových textov*. In: Slovenská reč, roč. 62, 1997, č.5, s. 257 – 267.
- HOOFFACKER, Gabrielle: *Online-Journalismus*. Berlin: Econ 2010. 310 s.
- McNAIR, Brian: *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál 2004. 184 s.
- OSVALDOVÁ, Barbora – HALADA, Jan a kol.: *Praktická encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace*. 3. vyd. Praha: Libri 2007. 263s.
- REIFOVÁ, Irena a kol.: *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál 2004. 328 s.
- RUSS-MOHL, Stephan – BAKIČOVÁ, Hana: *Žurnalistika*. Praha: Grada Publishing 2005. 292 s.

Sémantika slovies s predponami *pred-*, *pre-* a *pro-* v chorvátčine a ich ekvivalenty v slovenčine

Michala Mračka

Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

V našom príspevku konfrontačne skúmame sémantiku slovesných predpôn *pred-*, *pre-* a *pro-* v chorvátčine a ich ekvivalenty v slovenčine. Uvedené slovesné predpony sú pomerne frekventované v oboch skúmaných jazykoch.

Skôr než pristúpime k samotnému konfrontačnému skúmaniu daných predpôn, bližšie si predstavíme slovotvorný postup, do ktorého sú zapojené. Tvorenie slov predponami je slovotvorný postup, ktorého podstata spočíva v tom, že sa pred slovo, ktoré je základom nového slova, pridáva predpona. Predpona (prefix) sa so slovotvorným základom spája oveľa voľnejšie ako prípona (sufix). Na rozdiel od prípon predpony často existujú ako samostatné slová – predložky. V slovenčine zo slovesných predpôn len *vy-*, *roz-* a *vz-* nemajú svoju paralelu v predložkách. Predpony *u-* a *pre-* významovo nesúvisia s predložkami *u* a *pre*. Prefixy rovnako ako sufixy tvoria špeciálny systém pre každý slovný druh, ale na rozdiel od sufixov niektoré prefixy patria súčasne do systému prefixov substantívnych, adjektívnych aj verbálnych (napr. *nad-*, *pod-*, *pri-*).

Prefix mení lexikálny význam základového slova, ale nemení jeho gramatické významy ani gramatickú paradigmaticku. Pri prefixácii zostáva prefigované slovo v rámci toho istého slovného druhu ako základové slovo. Len minimum prefixov sa môže spájať s rôznymi slovnými druhmi. Prefixy sú väčšinou viazané k určitému slovnému druhu.

Prefixácia je základným spôsobom tvorenia slovies, ale je produktívna aj pri podstatných a prídavných menách, pre ktoré je charakteristická sufixácia. Verbálna prefixácia je v slovanských jazykoch typickým slovotvorným postupom, pomocou ktorého sa rozširuje slovná zásoba jednotlivých jazykov a predstavuje najfrekventovanejší spôsob tvorenia slovies v slovenčine aj chorvátčine. Viac ako polovica všetkých slovies v slovenčine a chorvátčine je vytvorená pomocou verbálnej prefixácie.

Predpona *pred-* sa v slovenčine aj chorvátčine zvukovo i formálne zhoduje s predložkou *pred*. Predložka *pred* sa v chorvátčine aj slovenčine viaže s **A** a **I**. Predpony *pro-* a *pre-* v chorvátčine nemajú svoju paralelu v predložkách. Ako sme už spomenuli, slovenská predložka *pre* významovo nesúvisí s predponou *pre-*.

Slovesná predpona bližšie určuje priebeh a spôsob slovesného deja. Pôsobí na lexikálny význam základového slovesa. Každá predpona obsahuje súbor významov. Avšak pri spojení s určitým typom slovesa sa aktivizuje iba niekoľko z nich. Významy predpôn analyzujeme na základe priebehu slovesného deja,

ktorý je označovaný spôsobom slovesného deja. Základné sémy, ktoré rozčleňujú celý komplex spôsobov slovesného deja sú *lokalizovanosť*, *temporalnosť* a *modalnosť* slovesného deja. V našej práci sme vychádzali z klasifikácie spôsobov slovesného deja, ktorú vo svojej monografii uvádza E. Sekaninová (1980).

Predpona **pred-** sa v chorvátčine vyskytuje v dvoch paralelných variantoch **pred-** a **pret-**. Slovesám, s ktorými sa spája, dodáva dva významy. V slovenčine je jej ekvivalentom predpona **pred-**. Ani v chorvátčine ani v slovenčine nepatrí medzi najproduktívnejšie.

V rámci sémy *lokalizovanosti* deja je v chorvátčine predponou **pred-** charakterizovaný význam „**smerovanie deja do popredia, pred niekoho alebo niečo**“, napríklad v prípade slovíec: *predbaciti*, *predstaviti*, *predvesti*, *predložiti*, *predočiti* a pod. V slovenčine nesie predpona **pred-** tento význam napríklad v slovese *predstaviť* a *predviesť*.

Doklady: ... bila bi vam gospodine zaboravila predstaviti svoju kćer ... (M. Kraljević) Bola by som vám pane zabudla predstaviť svoju dcéru ... – A Podgorski joj je predoćio i Lacine namjere ... (A. Kovaćić) A Podgorski jej predstavil aj Lacove zámery ... – Nastojat ćemo predvesti engleski stil nogometa. (D. Antolić) Budeme sa snažit' predviesť anglický štýl futbalu. – Nešto ću vam predložiti (A. Kovaćić) Niečo vám navrhнем.

V rámci sémy *temporalnosti* deja nachádzame druhý význam tejto predpony.

Význam „**predchádzanie deja v čase**“ dodáva predpona **pred-** v chorvátčine slovesám *prethoditi*, *predbilježiti*, *pretplatiti*, *predosjetiti*, *predodrediti*, *predvidjeti* atď. V slovenčine je tento význam charakterizovaný taktiež predponou **pred-** (*predchádzať*, *predplatiť*, *predurčiť*, *predvídať* a pod.) alebo je vyjadrený inými lexikálnymi prostriedkami (napr. pomocou príslovky *vopred*).

Doklady: ... da bi ujedinenju trebala prethoditi demokratizacija Kine. (Vjesnik online) ... zjednoteniu by mala predchádzať demokratizácia Číny. – Posebna večera za koju je potrebno predbilježiti se nekoliko dana ranije ... (Vjesnik online) Špeciálna večera, ktorú si treba objednať niekoľko dní vopred ... – Prema jednom kanadskom istraživanju, neke pasmine mogu predosjetiti kada će, na primjer, dijete s epilepsijom dobiti napad. (Vjesnik online) Podľa jedného kanadského výskumu môžu niektoré plemená predvídať, kedy napríklad dieťa s epilepsiou dostane záchvat. – ... kroz rešetke smo ipak saznali koga je Bilić predodredio za mjesto u početnoj jedanaestorici subotnje utakmice ... (B. Stipković) ... cez mreže sme sa predsa dozvedeli koho Bilić predurčil na miesto v prvej jedenástke na sobotňajúši zápas... – Sve je, dakle, išlo onako, kako je predvidio Vinko. (I. Donćević) Všetko išlo tak, ako to Vinko predvídal.

Tvorenie slovíec pomocou predpony **pred-** v chorvátčine ani v slovenčine nepatrí k najproduktívnejším. V oboch uvedených významoch sú chorvátska i slovenská predpona **pred-** ekvivalentné. Rozdiely nachádzame iba na úrovni jednotlivých slovíec.

Trochu odlišná je situácia v prípade chorvátskych predpôn **pre-** a **pro-**. V slovenčine im totiž obom vo väčšine prípadov zodpovedá predpona **pre-**. Preto treba byť pri práci so slovesami s týmito predponami a predovšetkým pri preklade obozretný.

Chorvátska predpona **pre-** vyjadruje v rámci sémy *lokalizovanosti* deja iba význam „**smerovanie deja z jednej strany niečoho na druhú**“.

prebaciti – *baciti nešto na drugu stranu čega*

prehoditi – *hoditi niečo na druhú stranu niečoho*

Sú to napríklad tieto chorvátske slovesá: *prebjeći, prelititi, prenijeti, prevesti, prevrnuti, prebaciti, prebroditi, premjestiti, preseliti, presaditi, preploviti* a pod. Uvedený význam nesie predpona **pre-** v slovenčine v týchto slovesách: *prebehnúť, preliať, preniesť, previesť, pretočiť, prehodiť, prebrodiť, premiestniť, presťahovať, presadiť, preplaviť* a pod.

Doklady: Tkalčević je uspio prebjeći natrag u Hrvatsku gdje se pridružio postrojbama HV-a ... (Vjesnik online) Tkalčevićovi sa podarilo prebehnúť naspäť do Chorvátska, kde sa pridol k jednotkám Chorvátskej armády ... – ... Fiorentini je prenio 300.000 DEM iz Njemačke i predao ih Duji Biliću. (Vjesnik online) ... Fiorentini preniesol 300.000 DEM z Nemecka a odovzdal ich Dujemu Bilićovi. – Mladić ni da bi trenuo okom, već prebacio pušku preko ramena ... (V.C. Emin) Mladić ani okom nemihol, a už si prehodił pušku cez plece – ... u drugoj polovini XIV. stoljeća Zoranićev predak preselio se iz Like u Ljubu ... (P. Zoranić) ... v druhej polovici XIV. storočia sa Zoraničov predok presťahoval z Liky do Ljuby ... – ... odakle je jedna grana porodice prešla u Nin ... (P. Zoranić) ... odkiaľ jedna vetva rodiny prešla do Ninu ... – Otkad sam preplovio Kanal, ne ugrijah se. (V. Supek) Odkedy som preplavil Kanál, nezohrial som sa.

V rámci sémy *temporálnosti* deja dodáva chorvátska predpona **pre-** slovesám, s ktorými sa spája, význam „**stráviť určený čas označenou činnosťou**“. Ide o tieto typy sloves s predponou **pre-**:

prenočiti – *provesti noć*

prezimiti – *provesti zimu*

prenocovať – *stráviť noc*

prezimovať – *stráviť zimu*

V chorváčtine je tento význam charakterizovaný predponou **pre-** v týchto slovesách: *presjedjeti, predaniti, prenočiti, prezimiti, preležati, prestajati, prespavati* a pod. V slovenčine majú uvedený význam tieto slovesá s predponou **pre-**: *prebdiť, preležať, presediť, prespať, prenocovať, prestať, prespať, preplakať* a pod.

Doklady: Prezimio je krišom kod prijatelja i — preživio ... (V. Pavletić) Prezimoval potajomky u priateľov a – prežil ... – Gospodara nema kod kuće, pa možete kod mene i prenočiti. (A. Šenoa) Pán nie je doma, tak môžete u mňa aj prenocovať. – A kad sam (zbog jedne svoje “mladenačke neopreznosti”) pao u krevet i preležao cijelu zimu ... (V. Desnica) A keď som (pre svoju „mladicku

neopatrnosť“) padol do postele a preležal celú zimu ... – Ne sjeća se ni da je prošlu noć prespavao u toj šumi ... (S. Košutić) Nepamätá si ani, že minulú noc prespal v tom lese...

V rámci sémy *modalitnosti* deja má chorvátska predpona **pre-** tri významy. Prvým z nich je význam „**rozdeliť objekt napoly alebo na časti**“, ktorý nachádzame pri týchto chorvátskych slovesách: *presjeći, pregraditi, prerezati, prezidati, prepiliti, prepoloviti* atď. V slovenčine sú ich ekvivalentmi nasledovné slovesá s predponou **pre-**: *preseknúť, prehradiť, prerezať, prepiliť, prepoliť* a pod.

Doklady: Tri mu je rebra presjekao. (N. Andrijašević) Tri rebrá mu presekol. – Tako su po sredini pregradili, a zatim opet svaki pregrađivao svoje, da ima sobu i kuću. (M. Budak) ...a potom opäť každý prehradzoval svoje, aby mal izbu a dom. – U slučaju da bi si želio prerezati žile ... (K. Špoljar) V prípade, že by si chcel prerezať žily ... –... policajci su ga uhvatili u trenutku kada je pilom za metal pokušavao prepiliti rešetke. (Vjesnik online) ... policajti ho chytili v momente, keď sa pílkom na železo pokúšal prepiliť mreže ... – ... pas Arčibald bacio je oko na njemu čudnovat predmet, pa ga je u igri zubima prepolovio. (Vjesnik online) ... pes Arčibald hodil pohľad na čudný predmet a potom ho pri hre zubami prepolil.

Ďalším významom v rámci sémy *modalitnosti* je význam „**vykonanie deja nad mieru**“, ktorý nesie chorvátska predpona **pre-** v slovesách *prejesti se, preplatiti, presoliti, pretrpati, pregrijati, preuveličati* a pod. V slovenčine sa tento význam často vyjadruje aj lexikálnymi prostriedkami, predovšetkým pomocou príslovky *prliš* (napr. *preuveličati* = príliš zveličiť). Predponou **pre-** je v slovenčine vyjadrený v slovesách *prejest' sa, presolit', prehriať, preplniť* a pod.

Doklady: Ribe su dobar izbor kada smo gladni, a ne želimo se prejesti. (Vjesnik online) Ryby sú dobrou voľbou, keď sme hladní a nechceme sa prejesť. – Važno je da ljudi dobivaju pristojnu plaću i na vrijeme, a ostalo će ovaj narod platiti i preplatiti. (Vjesnik online) Dôležité je, že ľudia dostávajú slušný plat a načas, ostatné tento národ zaplatí a preplatí. – ... Pivo nije željelo riskirati i pretrpati prostor poput nekih drugih organizatora. (Vjesnik online) ... „Pivo“ nechcelo riskovať a preplniť priestor ako iní organizátori. – Oni su malo preuveličali brojku novih radnih mjesta (Vjesnik online) Oni trochu zveličili číslo nových pracovných miest.

Tretím významom v rámci sémy *modalitnosti*, ktorý je charakterizovaný chorvátskou predponou **pre-**, je „**vykonanie deja znovu**“. V chorváčtine nachádzame uvedený význam pri týchto slovesách: *preobući (se), preobuti (se), prepoznati, preudati (se), preocijeniti, precrtati, preslikati, prepisati, prepričati, prepjevati, preprodati* atď. V slovenčine sa tento význam v niektorých prípadoch vyjadruje lexikálne. Pomocou predpony **pre-** je v slovenčine vyjadrený napríklad v slovesách *prezliecť (sa), prezuť (sa), prepísať, preozprávať* a pod.

Doklady: Preobukla me svega od cipela i čarapa do košulje i kapice. (M. Begović) Úplne ma prezliekla od topánok a ponožiek po košeľu a čiapku. – Mislio sam da ćete me odmah prepoznati. (E. Kumičić) Myslel som si, že ma

hned' spoznáte. – Majka joj se preudala za naprednog krojačkog radnika ... (M. Kovač) Jej mama sa znovu vydala za pokrokového krajčira ... – Tu príču ja ću vam prepričati onako, kako sam je onda ćuo ... (J. Horvat) Ten príbeh vám preropravam tak, ako som ho vtedy poćul... – Nekoliko je puta kupio i preprodao satove ... (A. Bonifaćić) Niekoľkokrát kúpil a znovu predal hodinky ... – ... ne možemo preslikati njihov sustav jer je naš, između ostaloga, veći i složeniji. (Vjesnik online) ... nemôžeme kopírovať ich systém, lebo náš je, okrem iného, väčší a komplikovanejší.

Chorvátska predpona **pro-** má v rámci semy *lokalizovanosti* dva významy. Význam „**smerovanie deja cez niečo**“ má napríklad v týchto slovesách: *proputovati, proći, proletjeti, provesti* atď. V slovenčine sú ich ekvivalentmi slovesá s predponou **pre-**: *precestovať, prejsť, preletieť, previesť* atď.

proputovati – *putovati kroza što*
precestovať – *cestovať cez niečo*

Doklady: Motoriziranim turistima iz Europe bit će, naime, mnogo lakše proputovati kroz Hrvatsku (Vjesnik online) Pre motorizovaných turistov bude totiž oveľa ľahšie precestovať cez Chorvátsko. – Dvojica Ukrajinaca uspjeli su krivotvorenim izraelskim putovnicama vlakom proputovati Rumunjsku, Srbiju i Crnu Goru te Hrvatsku ... (Vjesnik online) Dvom Ukrajincom sa podarilo s falošnými izraelskými pasmi precestovať cez Rumunsko, Srbsko a Čiernu horu a Chorvátsko ... –Ni hrvatska muha neće proletjeti nesmetano slovenskim teritorijem. (Vjesnik online) Ani chorvátska mucha nepreletí nerušene cez slovenské teritórium. – ... nije mjesta u Bosni, kroz koje me nisu proveli ... (M. Kraljević) ... V Bosne niet miesta, cez ktoré ma nepreviedli

Nie veľmi frekventovaným významom, ktorý môže mať predpona **pro-** v chorváčtine, je význam „**smerovanie deja mimo niečoho**“, napríklad v predponových slovesách *promaknuti, proletjeti, prozujati, prozviždati*. Ich slovenskými ekvivalentmi sú *prebzučať, preletieť*.

Doklady: Pored nas je proletio bijeli leptir. (M. Čović) Popri nás preletel biely motýľ. – Nikada ne smijemo zaboraviti da su nam meci prozujali kraj ušiju! (Vjesnik online) Nikdy nesmieme zabudnúť, že nám náboje prebzučali okolo uší.

V rámci semy *temporálnosti* predpona **pro-** vyjadruje taktiež dva významy. „**Prudký začiatok a narastanie deja**“ vyjadruje predpona **pro-** v týchto slovesách: *procvasti, propiti se, proraditi, propušiti, propjevati, progovoriti, proplivati, proplakati, prohodate* a pod.

propušiti – *poćeti pušiti*
propjevati – *poćeti pjevati*

V slovenčine sa uvedený význam vyjadruje zväčša lexikálne pomocou slovíes *začať a naučiť sa* (*začať spievať, začať fajčiť, začať plakať, začať/naučiť sa plávať* a pod.).

Doklady: .. vjerujući iskreno da će s pobjedom njihove generacije bujno procvasti književnost i da će nastajati djela koja će zasjeniti sve staro. (A. Barac)

... veriac úprimne, že s víťazstvom ich generácie bujne rozkvitne literatúra a, že vzniknú diela, ktoré zatienia všetko staré. – Proradio je inat i ne samo da sam željan dokazivanja, nego želim jednu svoju, osobnu dobru sezonu (Vjesnik online) Zpracoval vzdor a nielen, že si chcem niečo dokázať, ale chcem jednu osobnú dobrú sezónu. – Još nijedan pas na lancu nije propjevaol! (R. Marinković) Ešte ani jeden pes na reťazi nezačal spievať. – Sva je Hrvatska za njim proplakala. (E. Kumičić) Celé Chorvátsko za ním zaplakalo.

Rovnako ako chorvátska predpona *pre-* aj *pro-* nesie význam „**strávenie určeného času označenou činnosťou**“, napríklad: *proživjeti, proveseliti se, probdjeti, prodrijemati, proplakati, provesti* atď. Slovenským ekvivalentom je aj v tomto význame vo väčšine prípadov predpona *pre-*.

Doklady: Rado bi znati, kako će danas provesti dan. (V.C. Emin) Rád by som vedel, ako dnes strávite deň. – ... koliko je noći tako uz mater probdjela i proplakala! (Ž. Bertić) koľko nocí tak s matkou prebdela a preplakala.... – Idemo u Sofiju proveseliti se nakon utakmice ... (Vjesnik online) Ideme sa do Sofie zabaviť po zápase... – Htjeli smo malo prodrijemati. (R. Filipović) Chceli sme si trochu zdriemnuť.

V rámci sémy *modalnosti* deja sme sa v súvislosti s predponou *pro-* stretli s dvomi významami. Význam „**dôkladné vykonanie deja**“ vyjadruje predpona *pro-* v slovesách ako *proslaviti, promisliti, probuditi, promrznuti* a pod. V slovenčine je ekvivalentom k uvedenému významu opäť predpona *pre-*. Uvedený význam má v slovesách: *premyslieť, prebudiť, premrznúť* a pod.

Doklady: Propio s nekakvom ženetinom sve novce, prodao svoje staro odjelo i čizme, (K. Š. Gjalski) Prepil s nejakou ženou všetky peniaze, predal svoj starý oblek a čizmy. – Što sam izradio, to sam prokartao i propio ... (M. Budak) Čo som vyrobil, to som prehral v kartách a prepil ... – Makedonci u Zagrebu su proslavili Uskrs (Vjesnik online) Macedónci v Záhrebe oslávili Veľkú noc. – Ja sam promislio i ne mogu drukčije. (J.Leskovar) Premýšľal som a nemôžem inak. – Kad se probudiš, valjda ćeš osjetiti tko si i gdje ti je glava. (A. Kovačić) Keď sa zobudíš, snáď pocítiš kto si a kde máš hlavu.

Predpona *pro-* dodáva slovesám, s ktorými sa spája, aj málo frekventovaný význam „**vykonanie deja mimo, pomýlenie sa pri vykonávaní deja**“. V slovenčine môže byť vyjadrený rôznymi predponami, napríklad *promašiti* (pomýliť sa), *propustiti* (prepásť niečo), *prosuti* (rozliať, vyliat', rozsypať) a pod.

Doklady: Puška mu se pomakla, opet je promašio. (A.Cesarec) Puška sa mu posunula, opäť minul. – Bilo bi grehota propustiti svatovske zalogaje. (S. Košutić) Bol by hriech nechať si ujst' svadobné sústa. –... čuli su glas što se prosuo Zagrebom ... (E.Kumičić) ... počuli hlas, ktorý sa rozšíril po Záhrebe.

Na základe uvedených dokladov sme dospeli k záveru, že chorvátska a slovenská predpona *pred-* sú si v oboch uvedených významoch („smerovanie deja do popredia, pred niekoho alebo niečo“ a „predchádzanie deja v čase“) ekvivalentné. Rozdiely sledujeme len na úrovni jednotlivých predponových slovies.

Slovenská predpona **pre-** je vo väčšine významov ekvivalentom k chorvátskym predponám **pre-** i **pro-**. V našej analýze sme sa zamerali na detailné preskúmanie významov týchto dvoch chorvátskych predpôn s cieľom porovnať ich s významami slovenskej predpony **pre-**.

Predpona **pre-** v chorvátčine v spojení so slovesom vyjadruje význam „smerovanie deja z jednej strany niečoho na druhú“, „rozdeliť objekt napoly alebo na časti“, „vykonanie deja nad mieru“ a „vykonanie deja znovu“. Predpona **pro-** v chorvátčine v spojení so slovesom vyjadruje význam „smerovanie deja cez niečo“, „smerovanie deja mimo niečoho“, „prudký začiatok a narastanie deja“, „dôkladné vykonanie deja“ a „vykonanie deja mimo, pomýlenie sa pri vykonávaní deja“. Obe tieto predpony vyjadrujú v chorvátčine význam „strávenie určeného času označenou činnosťou“.

V slovenčine predpona **pre-** nevyjadruje „prudký začiatok a narastanie deja“. Zatiaľ, čo v chorvátčine celú paletu uvedených významov vyjadrujú dve predpony, ekvivalentom oboch je vo väčšine významov, ako sme už spomenuli, len jedna slovenská predpona **pre-**. V praxi to znamená, že dvojica chorvátskych predponových slovies má v slovenčine len jeden ekvivalent (napr. *proletjeti* mimo/iznad koga/čega – *preletjeti* preko čega = preletieť; *preživjeti* (neku situaciju) – *proživjeti* (život) = prežiť). Sú však aj také dvojice týchto predponových slovies, ktoré v slovenčine nemajú spoločný ekvivalent (napr. *prejesti se* = prejesť sa – *projesti* = začať jesť; *prekuhati* = rozvariť, ešte raz prevariť – *prokuhati* = prevariť). Treba byť preto pri preklade slovenských slovies s predponou **pre-** do chorvátčiny obozretný, lebo pri mechanickom prekladaní by mohlo prísť k významovému posunu.

PRAMENE

Korpus hrvatskoga jezika – Croatian Language Corpus. Dostupné na: <http://riznica.ihj.hr/>

LITERATÚRA

- ANIĆ, Vladimir: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber 2003.
- BARIĆ, Eugenija [et.al.]: *Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga 1979.
- BABIĆ, Stjepan: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Globus 1986.
- DOKULIL, Miloš: *Tvoření slov v češtině I*. Praha: Československá akademie věd 1962.
- HORECKÝ, Ján: *O tvoreni slovies predponami*. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 3, s. 141 – 155.
- HORECKÝ, Ján: *Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970.
- HORECKÝ, Ján: *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Bratislava: SAV 1959.

- MARIČOVÁ, Anna: *Sémantika slovies s predponami do- a od- v slovenčine a srbčine vzhľadom na totožné predložky*. In: *Slovakistický zborník 1*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť 2006, s. 29 – 43.
- SEKANINOVÁ, Ella: *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine*. Bratislava: VEDA 1980.
- Slovník slovenského jazyka. I. zv.* Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959.

Atribút implicitnosti vo vzťahu k postulátom komunikácie (princípu kooperácie H. P. Gricea)

Jana Oriješčíková

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Na úvod príspevku je potrebné uviesť, o aké východiská a parametre sa koncipovanie príspevku opiera, keďže samotná extenzia pojmu implicitnosť a kontexty s týmto fenoménom spojené predstavuje širší diapazón jej vnímania a chápania. V jadre príspevku sa reflektuje snaha usúvzťažiť tendenciu uplatnenia implicitného vyjadrovania sa interaktantov v bežnom sociálnom styku so známymi postulátmi komunikácie z kooperačnej koncepcie H. P. Gricea, ktorá predstavuje „všeobecne platné pravidlá, ktorými sa riadi (by sa mala riadiť, pozn. J. O.) jazyková komunikácia“ (Dolník, 2009, s. 257).

Fenomén implicitnosti je frekventovaný vo viacerých spoločenskovedných odboroch a lingvistických disciplínach, v psychológii, psycholingvistiky, kulturológii, v neposlednom rade v jazyku umeleckých textov a v lingvistiky, najmä lingvistickej sémantiky a pragmatiky, isté súvislosti by sme našli aj v onomaziológii. To umožňuje i široko koncipovaná explanácia tohto pojmu. Doposiaľ by sme k tomuto pojmu našli v slovenskej i zahraničnej proveniencii len málo štúdií s jeho metodologickým objasnením. V staršej literatúre (v Bečkovom *Úvode do českej štylistiky*) sa už pred 50 rokmi spájal atribút implicitný s „nasýtenosťou“ výrazu, František Miko usúvzťaňuje protiklad implicitnosť – explicitnosť (resp. protiklad implicitného a explicitného vyjadrenia) s „úplnosťou“ výrazu (podľa Hausenblas, 1972, s. 99). Tu sa dostávame k širokému diapazónu využitia pojmu implicitnosť v súvislosti už s menšími jednotkami (jednotlivými výrazmi, pomenovaniami implicitne zahŕňajúcimi viacero aspektov, napr. „bábkar“ – kto vyrába bábky/ kto pôsobí v bábkovom divadle, cez jednotlivé syntaktické vzťahy (i tautologické vety) až po ucelené komunikáty, komplexné texty s implicitným potenciálom). Pojem implicitnosti sa totiž (všeobecnejšie) považuje za informáciu v niečom zahrnutú, obsiahnutú, hoci priamo nevyjadrenú (Lotko, 1999, s. 44), kedy sa popri explicitnom propozičnom obsahu (doslovnom význame výpovede) vyskytuje aj význam implicitne „zakódovaný“, skrytý, ako jazykovo nezhmotnený fenomén. Ako Hausenblas (1972, s. 98) píše, je to jav, ktorý nemá povahu takých javov, ktoré sú vlastné jazykovému zmyslu, ale ktorý sa spolu s jazykovými javmi (aj paralingválnymi) podieľa na špecifickosti výstavby tvaru i zmyslu komunikátu. Implicitnosť a explicitnosť nie je teda záležitosťou vlastných systémových významov jazykových jednotiek, ktoré komunikát vytvárajú, ale obsahovou náplňou komunikátov/prehovorov alebo ich častí. Námetka vznesená v súvislosti s jej začlenením do jazykovedy, či jazykovednej sémantiky, však nenachádza svoje opodstatnenie, keď sémantiku nepovažujeme len za oblasť

spadajúcu pod Saussurov termín *laque*, ale zohľadňujeme celý komplex rečovej komunikácie (teda *parole*) a implicitnosť sa stáva komplementárnou a opodstatnenou zložkou k výrazovej (tvarovej) zložke komunikátu. Takýto uhol pohľadu na implicitnosť ešte umocnil pragmatický obrat v lingvistike, obracajúci pozornosť na *parole* a parametre, ktoré predstavujú relevantné aspekty, pre celkovú výstavbu zmyslu textu/komunikátu. Kým v kontexte (najmä umeleckých) jazykových komunikátov sa implicitnosť spája s mnohoznačnosťou, nepriamosťou či obraznosťou vyjadrovania, s nevyjadrením performatív – spája sa teda s dvojakým (viacnásobným) zmyslom textu, nie každé implicitné vyjadrenie však „predpokladá dvojznačnosť daného výrazu“ (op. cit., s. 102). (Napríklad pri sekvencii: *Kedy príde osoba X do práce? – osoba X má dovolenku*, odpoveď implicitne, bez dvojznačnosti, obsahuje relevantnú odpoveď na otázku, že osoba vlastne nepríde). Obsahové súvislosti sú predpokladom porozumenia danej odpovedi, prostriedkom jednoduchej transformácie implicitného na explicitné, sú teda dostatočne informatívne. Príspevok, ktorý teda nesie vo svojom názve atribút implicitnosti, sa nemusí orientovať len na nepriame, metaforické či iné viacznačné figúry slovesného umeleckého textu, ale na perspektívu tohto fenoménu cez prizmu bežnej jazykovej komunikácie v každodenných komunikačných situáciách.

Príspevok sa snaží poukázať na súvislosť známych maxím komunikácie s implicitnosťou v bežnom vyjadrovaní. K takémuto prepojeniu a hľadaniu kompatibility nás vedie výskyt implicitnosti vo vyjadrovaní s uplatnením v sociálnom styku, v ktorom si ho možno ani neuvedomujeme a nie je teda prekážkou pri porozumení komunikátu. Pri téme sociálnej interakcie používateľov jazyka sa dostávame k poľu pôsobnosti nemálo skloňovaného pojmu diskurz. Ten je popri mnohých iných aspektoch aj „(...) formou sociálnej interakcie (ako je konverzácia), sociálnou praktikou (...)“ (T. A. van Dijk, podľa Dolník – Orgoňová, 2010, s. 63), konkrétne sa príspevok orientuje – podľa členenia v spomínanej publikácii – na diskurz každodennej komunikácie.

Aj na podklade diferenciacie jazykovej a diskurznej analýzy podľa Michela Foucaulta smeruje koncipovanie príspevku k analýze diskurzu, ktorá sa (v porovnaní s jazykovou analýzou) neorientuje na deskripciu pravidiel, podľa ktorých je výpoveď utvorená, ale na situačný výskyt danej propozície. Orientuje sa na otázky preferencie výskytu daných rečových jednotiek, prečo sa v komunikáte objavila daná výpoveď a nie výpoveď iná (Foucault, 1972). Niektoré kauzálne súvislosti výskytu/volby implicitných výpovedí súvisia aj s pravidlami kooperačného princípu.

Známy a často citovaný princíp kooperácie H. P. Gricea predstavuje systém odporúčaných zásad/maxím, ktorými by sa mala riadiť komunikácia, slúžia teda ako odporúčania (majú regulatívnu povahu) efektívnej verbálnej komunikácie, a to na rovine interpersonálnej, ale i v oblasti textovej.

1. Zásada kvantítity je parametrom „dostatočnej“ informovanosti. Komunikát by nemal obsahovať menej informácií, ako je v danej situácii potrebné, ale ani viac, ako je vyžadované.

S adekvátnou mierou informovanosti teda súvisí aj vhodný spôsob vyjadrenia, kedy sa vyžaduje istá miera implicitného obsahu komunikátu. Vzhľadom na presupozície, s ktorými komunikant do kooperačného vzťahu vstupuje, si môže prispôbiť stvárnenie svojho komunikátu s takou mierou explicitnosti, aby sa komunikát nestal pre partnera redundantný (redundancia sa teda spája s vysokou a nepotrebnou mierou explicitnosti) a nevedol k zahaleniu vlastného zmyslu komunikátu.

Naopak miera implicitnosti komunikátu je (často nevedomovaným) zdrojom ekonómie, či úspornosti komunikátu. Do pozornosti sa nám v tejto súvislosti natíska jeden aspekt známy z textovej lingvistiky – elipsa. Často je prezentovaná ako expresívne narušenie vetnej stavby a považovaná za prvok úspornosti v jazyku (spomeňme aspoň neopakovanie z kontextu či situácie známych udalostí alebo výrazov). Medzi implicitnosťou a elipsou sa však nachádza diferenciácia na dvoch úrovniach. Nevypovedanie z formálnej, výrazovej stránky ako nevyjadrenie niektorých členov výpovede ako konštrukcie nebýva kompatibilné s obsahovou neúplnosťou výpovede. Nejde teda len o úspornosť jazykových, časovú a artikulačnú, ale obsahovú, resp. kognitívnu, kedy aj málo informácií s obsiahnutým implicitným obsahom môže mať dostatočne informatívnu hodnotu pre percipienta. Vďaka implicitnému obsiahnutiu týchto komponentov je výpoveď dostatočne informatívna a zrozumiteľná. Táto zásada je teda pretransformovateľná aj z perspektívy implicitného vyjadrovania: Výpoveď by nemala byť príliš implicitná (jej následkom môže byť neporozumenie), ale ani príliš explicitná (môže zahmlievať zmysel výpovede a ochudobňovať interpretačnú aktivitu percipienta). Mohlo by sa zdať, že poskytnúť vyčerpávajúcu/dostatočnú informáciu obmedzuje implicitný význam, ten však naopak túto „dostatočnosť“ predpokladá. Implicitný význam tak pomôže poskytnúť takú informáciu, ktorá je primeraná pre danú komunikačnú situáciu, teda vhodná/adekvátna, informačne primeraná. Napr. *Kedy príde X? – X je chorý*, implicitne znamená, že X nepríde.

2. Zásada vzťahu (relevancie) – znamená hovoriť k veci, k téme, znamená hovoriť to, čo je relevantné vzhľadom na adresáta, situáciu a iné, z literatúry známe parametre. Najčastejšie sa s touto zásadou spája jej nedodržanie a následné vyvodenie implikatury, a teda dopracovanie sa k vlastnému, implicitnému obsahu výpovede. Zaujímavý je práve *paradox* vyvíjania väčšieho úsilia interpretačnej aktivity pri implicitných komunikátoch a napriek tomu ich voľba (preferencia) v daných komunikačných situáciách. Napr. pri konfrontácii explicitných komplimentov (s ktorými sa spájajú sémanticky pozitívne verbá, adverbá či adjektíva, napr. *úžasná prezentácia, krásne šaty*) a implicitných komplimentov (napr. *chcel by som vedieť organizovať prácu ako ty, tvoj manžel je šťastný muž*), výskumu ktorých sa venoval Ronald Boyle (2000, s. 26 – 46), sa predsa objavuje daná implicitná výpoveď oproti priamej, explicitnej pochvale na adresu komunikačného partnera (*chcel by som vedieť organizovať prácu ako ty, tvoj manžel je šťastný muž* vz. *si dobrý manažér a si úžasná žena*). Mohlo by

sa potom zdať, že využitie implicitnosti, a tým podvedomé pretransformovanie (otázkou *Tým chceš povedať, že...*), je náročnejšie ako priame vyjadrenie komplimentu, avšak nie nerelevantné z hľadiska pragmatického a diskurzívneho, interakčného pôsobenia účastníkov komunikácie navzájom. Implicitnosť je teda aj predpokladom fatickej komunikácie v procese interakcie. Aj spomínaný príklad – *Kedy príde X? – X je chorý*, čo implicitne znamená, že X nepríde – je zrozumiteľný, ak za reakciou na odpoveď hľadáme za pomoci implikátúr relevantnosť použitia danej výpovede (namiesto priameho – X nepríde). Samotná teória relevancie rozpracovaná Sperberom a Wilsonovou nesie pojem relevancie v názve, keďže rozhodujúce nie je často explicitná výpoveď, ale to, čo výpoveď implikuje, v pozadí ktorej teda je istá miera implicitnosti. Riadiť sa zákonitosťami kooperácie a diskurzu znamená vedieť, ktorá téma partnera zaujíma, ktoré informácie sú pre neho relevantné a podľa toho bude pokladať aj impliktnú informáciu za adekvátnu informáciu.

3. Napokon krátko **zásada spôsobu** zastrešujúca jasné, zrozumiteľné a nie dvojznačné vyjadrovanie, snahu vyjadrovať sa jednoznačne, je na prvý pohľad v rozpore s nepriamosťou implicitného vyjadrovania ako sa chápe najmä v súvislosti s obraznosťou vyjadrovania, metaforizáciou. V úvode sme už naznačili, že ani implicitný význam nemusí byť hneď kompatibilný s dvojznačnosťou, nemusí ju predpokladať. Narážame na nejasnosť napr. pri postrehnutom slogane: *Nenávidíte vlastné deti? Vol'te Róberta F. a pokážete im celý život.?* Práve miera implicitnosti pri danej „antipropagande“ je pre percipienta dostatočne informatívna (zásada kvantity) a jasne vystihujúca zámer jej tvorca i akt odrazenia (v opozícii k výrazu *Vol'te*) najmä na základe súvislostí, do ktorých je slogan vsadený (dobových, skúsenostných atď.) Navyše nadobúda aj iné pragmatické efekty a nesie atribút pútavosti a originálnosti.

Využitie potenciálu, ktorý implicitnosť ponúka, je vo verbálnom vyjadrovaní, vo vzájomnej interakcii a diskurzívnom pôsobení komunikantov, zdá sa, „všestranné“, podlieha používateľovi ako vynaliezavej bytosti ako stratégia, ktorej účelnosť je v bežnom živote opodstatnená. Počítať s vlastnosťou jazyka implikovať význam je v komunikácii nevyhnutné. Jej výhody pravdepodobne zatienujú zdanlivé nevýhody, pretože umožňuje regulovať vzťah medzi potrebami komunikácie a možnosťami komunikujúcich.

Mnohí sa pri interpretácii komunikátov nezaujímajú o to, čo je „viditeľné“ na prvýkrát, fascinuje ich práve to, čo je implicitné a pre mnohých iných takmer nepostrehnuteľné.

*Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0332/11
Diskurzívna analýza: porozumenie.*

LITERATÚRA

- BOYLE, Ronald: 'You' ve Worked with Elizabeth Taylor!': *Phatic Functions and Implicit Compliments*. In: *Applied Linguistics*. Oxford University Press, 2000, 21/1, s. 26 – 46.
- DOLNÍK, Juraj – ORGOŇOVÁ, Oľga: *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 2010. s. 63.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka)*. Bratislava: Veda 2009. 375 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Základy lingvistiky*. Bratislava: Stimul 1999. 228 s.
- FOUCAULT, Michel: *The Archaeology of Knowledge : The Discourse on Language*. New York: Pantheon Books 1972.
- HAUSENBLAS, Karel: *Explicitnosť a implicitnosť jazykového vyjadřování*. In *Slovo a slovesnosť*, 1972, č. 33, s. 98 – 105.
- Slovník lingvistických termínů pro filology*. Red. E. Lotko. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 1999. s. 44.

Modálnosť právnych textov

Katarína Pekaríková

Katedra slovenského jazyka,
Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

Hneď na začiatku treba rozlíšiť medzi jazykom právnym a právnickým. Právny jazyk je charakteristický pre normatívne texty, ktoré sú výsledkom činnosti kompetentných právnych orgánov, verejných inštitúcií (ústavy, vyhlášky, zákony, medzinárodné zmluvy). Právnický jazyk je metatextom právneho jazyka, *je jazykom právnikov hovoriacich o práve, je to jazyk právnej vedy, právnej praxe i právny slang* (Holländer, 1995, s. 329).

Cieľom príspevku je na základe frekvenčnej analýzy zistiť dominantný modálny prostriedok, pomocou ktorého rozpoznáme komplexný postoj právnych inštitúcií k obsahu právnych textov, ktorý je špecifický v tom, že v mimojazykovej skutočnosti vyvoláva isté reakcie a mení dovtedajší stav skutočností. Ak teda skúmame modálnosť právnych textov, spoznávame jazykom formalizované postoje kompetentných orgánov, ktoré vyvolali nejaké reakcie, odpovede v jazykovej i mimojazykovej skutočnosti. Metóda výskumu je nasmerovaná od analýzy modálnosti (modálnych prostriedkov) v právnych zákonoch k charakterizovaniu modálnosti právnych zákonov.

S pojmom modálnosť textu pracovalo dosiaľ len niekoľko lingvistov, napr. J. Vaňko (1985), Z. Turajeva (1994), E. Jędrzejko (bez r.), ktorých koncepcia nie je jednotná. V príspevku vychádzame z tézy, že modálnosť textu je sémanticko-pragmatická, akomodačná a interdisciplinárna kategória. To znamená, že jej identifikovanie je nemysliteľné bez dôkladnej analýzy prostriedkov vetnej modálnosti a ich aktualizácie v kontexte. Na základe ich (ne)použitia, vysokej alebo nízkej frekvencie alebo lokácie v rámcových častiach textu môžeme určiť tzv. modálnu dominantu. Ide o modálny význam reprezentovaný niektorým systémovým modálnym výrazom (príp. vzťahom viacerých modálnych výrazov), ktorý má v ucelenom texte dominantné postavenie.

Ako sa takto chápaná modálnosť prejavuje v textoch, ktorých jazyk nie je totožný s tým jazykom, s ktorým sa stretávame v textoch umeleckej, odbornej literatúry či v publicistike? Právny jazyk si požíčiava veľkú časť výrazov zo slovníka prirodzeného jazyka, čím sa stáva čitateľný pre každého používateľa disponujúceho jazykovou kompetenciou v oblasti národného jazyka, na základe ktorého je vybudovaný daný právny text. Prirodzený jazyk je však vo veľkej miere elastický, a najmä predpokladá polysémiu jazykových prostriedkov. Texty vznikajúce na báze prirodzeného jazyka sa vyznačujú otvorenosťou, ktorá môže spôsobiť problémy v recepcii právnych textov. Od práva sa očakáva jasnosť, precíznosť, jednoznačnosť, odstránenie emocionálnosti, informatívnosť, ktoré vedú k základným právnym hodnotám: stabilita, istota a právna bezpečnosť.

To znamená, že zákony, vyhlášky, ústavy sú tvorené prostredníctvom osobitného jazyka, založeného na odlišných princípoch (Čulenová, 2008, s. 98). Právny jazyk možno teda charakterizovať ako systém znakov so špecifickými syntaktickými a sémantickými pravidlami. A hoci vo všeobecnosti vychádza z prirodzeného jazyka, je jeho obmenou, ktorá sa riadi primárne princípmi logiky a eliminovania polysémie výrazov (Grochola – Łabieniec, 2010, s. 31).¹

Základným prostriedkom odstránenia mnohoznačnosti sú právne definície, ktoré formulujú významy právnych termínov niekoľkými spôsobmi. Najčastejším prípadom je situácia, keď úlohou právnej definície je konkretizovať či zúžiť široký, nejasný význam zapožičaný z prirodzeného jazyka. Druhou úlohou tejto definície je vybrať jeden význam spomedzi niekoľkých slovníkových významov zo sémantiky prirodzeného jazyka. Inokedy môže pridať právna definícia sémantike výrazu špecifický význam, ktorý má výlučne právny charakter. V právnom jazyku sa stretávame aj s takými situáciami, keď sa definuje termín, ktorý sa neobjavuje v prirodzenom jazyku daného národa, ale pochádza z cudzieho jazyka (z gréčtiny, latinčiny, nemčiny, angličtiny). Tieto možnosti právnej definície poukazujú na to, že všetky predpisy jazykovej interpretácie práva zakazujú dávať výrazom s rovnakým významom odlišné významy, ale tiež výrazy s odlišným významom nemôžu mať rovnaký význam.

Predpokladom toho je celkový racionálny a logický aspekt, ktorý sa najvýraznejšie prejavuje v syntaktickej stránke právnych textov. Je známe, že vety v zákonoch sú budované na princípoch výrokovvej logiky (tzv. čistá alebo logická syntaktika), ktorá sa uplatňuje pri výskumoch umelých jazykov (Cmorej, 2001, s. 20). Ako ukázala Čulenovej (2008) analýza, vety v slovenských zákonoch nie sú konštruované podľa pravidiel slovenskej štylistiky a syntaxe, nemožno ich preto posudzovať podľa pravidiel jazykovej správnosti a v prevažnej miere ich nemožno ani upravovať, pretože ich syntagmatické usporiadanie je dôležité pri recepcii významu konkrétneho zákona (Čulenová, 2008, s. 102 – 103).

V právnych textoch tak vzniká paradox: Zvyšovanie presnosti, exaktnosti vedie k nezrozumiteľnosti a naopak, zvyšovanie zrozumiteľnosti vedie k zníženiu presnosti. Pre porozumenie (nestotožňujeme so zrozumiteľnosťou) právnych textov je preto potrebné tzv. predporozumenie, ktoré obsahuje nielen ovládanie bežného spisovného jazyka, ale aj pojmov z viacerých oblastí práva, poznanie prameňov práva a pravidiel tvorenia právnych noriem (Holländer, 1995, s. 329).

1. Modálne prostriedky v právnych textoch (modálnosť v texte)

Očakávalo by sa, že takto vyznačené právne texty, ktoré sú zbavené subjektívnosti a zdôrazňuje sa v nich normatívnosť a logickosť, sú modálne bezpríznakové. Viacerí lingvisti (Ďurovič, 1956; Běličková, 1983) však považujú za

¹ Podľa niektorých je právny jazyk umelý, vybudovaný na báze prirodzeného jazyka (Tomza, 2010, s. 44), príp. formalizovaný (Čulenová, 2008, s. 96).

modálnu každú vetu, výpoveď, a preto aj právne texty nemôžu byť nemodálne. Obsahujú všetky relevantné jazykové prostriedky, prostredníctvom ktorých sa prejavuje komplexný postoj zákonodarcov k právnej skutočnosti. V prvom rade sa modálnosť môže v texte realizovať prostredníctvom obligátnych i fakultatívnych indikátorov (Ligara, 1997, s. 30 – 32).

1. Pri obligátnej modálnosti sa stretávame s označeniami všeobecná, postojová, komunikatívno-syntaktická, vetná alebo intencionálna modálnosť. Najmä pomocou intonačných (melodéma) a morfológických (modus slovesa) jazykových prostriedkov sa tu utvára základná štruktúra viet, napr. oznamovacích, opytovacích, rozkazovacích a i., ktoré vyjadrujú intenciu hovoriaceho, a teda pragmatické či ilokučné podmienky. V *Zákonoch z obchodného a občianskeho práva a súvisiacich predpisoch platných k 1. 1. 2008* a *Zákon č. 311/2001 Z. z. Zákoník práce*, ktoré sú predmetom našej analýzy, sa bez výnimky stretávame s oznamovacím modálnym typom, tzn. so slovesným indikatívom a klesavou (príp. stúpavo-klesavou) kadenciou: *Obvinený a osoby, ktoré sú oprávnené podať v jeho prospech odvolanie, ako aj prokurátor môžu podať proti trestnému rozkazu odpor. Odpor sa podáva na súde, ktorý trestný rozkaz vydal, a to do ôsmich dní od jeho doručenia.* Trestný poriadok (č. 301/2005 Z. z., § 355)

Z hľadiska výrokovkej logiky je oznamovacia veta jediný možný výrok, ktorý môže byť pravdivý alebo nepravdivý (opytovacie alebo rozkazovacie vety nie sú výrokmi). Pre oznamovací typ vety je prípustný aj kondicionál, s ktorým sa v zákonoch nestretávame, namiesto toho býva nahradený početnými a často kumulovanými až stereotypnými vedľajšími vetami podmieňovacími. Vznikajú tak propozične veľmi nasýtené zložené súvetia (molekulárne výroky), z ktorých sa vytráca prehľadnosť a kladú sa väčšie nároky na mentálne úsilie adresáta: *Ak je podnikateľom fyzická osoba, môže ustanoviť zodpovedného zástupcu, ktorého prostredníctvom bude živnosť prevádzkovať. Ak podnikateľ nespĺňa osobitné podmienky prevádzkovania remeselnej živnosti, viazanej živnosti alebo koncesovanej živnosti (§ 7) alebo nemá bydlisko na území Slovenskej republiky alebo oprávnenie na pobyt podľa odseku 3, je povinný ustanoviť zodpovedného zástupcu, ak tento zákon neustanovuje inak.* Živnostenský zákon (č. 455/1991 Zb., § 11).

Vzhľadom na komunikačno-pragmatickú koncepciu M. Grepla a P. Karlika (1998, s. 430 – 478) sa oznamovací modálny typ izolovaných vetných jednotiek môže v skúmaných právnych textoch lepšie vysvetliť prostredníctvom troch komunikačných funkcií výpovedí, t. j. asertívnej, direktívnej a deklaratívnej komunikačnej funkcie, ktoré vyplývajú z povahy zákonov ako normatívnych štátnych dokumentov. Tieto právne texty sú explicitne tvorené so zámerom autora obohatiť vedomosti adresáta o nejakú informáciu právneho charakteru (asertívne komunikačné funkcie). Túto komunikačnú funkciu priamo indikuje oznamovací spôsob slovesa a klesavá kadencia. Implicitne však môžu spôsobiť, aby sa adresát riadil podľa nariadení a zákonov (direktívne komunikačné funkcie) alebo môžu zmeniť či parciálne meniť stav

v doterajšej spoločenskoprávnej štruktúre štátu (deklaratívne komunikačné funkcie). Napríklad v rámci deklaratívnej funkcie sa uplatňujú explicitné performatívne formuly *vyhlasujem, poverujem, odvolávam sa...*, ktoré sa v zákonoch priamo neuvádzajú, ale môžeme ich tam doplniť: (*Výhlasujem – pozn. K. P.*), *že obstarávateľ môže vylúčiť ponuku na dodávku tovaru, ak podiel výrobkov pochádzajúcich z tretej krajiny podľa osobitného predpisu predstavuje viac ako polovicu celkovej hodnoty výrobkov tvoriacich ponuku.* Zákon o verejnom obstarávaní (č. 25/2006 Z. z., § 75).

2. V súvislosti s fakultatívnou modálnosťou sa stretávame s pojmami epistemická a deontická modálnosť.² Sú to logicko-sémantické kategórie a vyjadrujú spôsob, akým podmet výpovede alebo hovoriaci hodnotí propozíciu ako pravdivú, konečnú, možnú, nutnú, skutočnú, pravdepodobnú. Východiskom pri rozlíšení epistemického a deontického druhu modálnosti je skutočnosť, že modálnosť je subjektívno-objektívna kategória, a teda je pre ňu charakteristický komponent hovoriaceho, propozície a, prirodzene, jazyka. Vo výpovedi či texte sa nikdy nijaká z týchto zložiek úplne neeliminuje, modifikuje sa len vzájomný pomer postoja hovoriaceho a objektívnej skutočnosti. Kým pre deontickú modálnosť je charakteristický zosilnený komponent propozície a zoslabený komponent hovoriaceho, v epistemickej modálnosti sledujeme opačný pomer: propozičná zložka sa zoslabuje a miera prítomnosti hovoriaceho je intenzívnejšia.

Podľa vymedzenia Palmera (1995), Běličovej (1983), Rytelovej (1982) a i. sa deontická modálnosť dotýka možných svetov, v ktorých určitá činnosť alebo stav sú cez modalizujúci subjekt (hovoriaceho, iné individu, normy) nutné, zakázané alebo dovolené. V slovenčine (podobne ako v ostatných slovanských jazykoch, pozri Hansen, 2005) sú hlavnými reprezentantmi tejto funkcie prostriedky, ktoré sa realizujú predovšetkým v lexikálnom a syntaktickom systéme. Patria sem základné modálne slovesá (modálne výrazy) *môcť, musieť*, príp. *mať* a polomodálne slovesá (slová s modálnym významom), ktoré sú významovo odvodené od základných slovík, ale vetné príslovky: *treba, možno* a i.

Epistemická modálnosť sa charakterizuje ako presvedčenie alebo pochybnosť hovoriaceho o tom, či udalosť vyjadrená vo výpovedi je zhodná, prípadne nezgodná s objektívnou skutočnosťou (hovoriaci netvrdí o skutočnosti nič objektívne). Najpríznačnejšími prostriedkami tohto druhu modálnosti sú partikuly (modulanty): *asi, zrejme, určite, hádam, sotva, pravdepodobne, vraj, podľa môjho názoru* a i. alebo epistemicke významy polysémických modálnych slovík *môcť, musieť, mať* (*Musela byť (určite bola) krásna*).

² Rytelová (1982) pracuje aj s tzv. modálnosťou aletickou, ktorá je vždy objektívna a vyjadruje vzťah obsahu výpovede ku skutočnosti. Hovoriaci plní funkciu informatóra, ktorý nie je bezprostredne zaangažovaný pri klasifikácii udalosti ako možných alebo konečných. Aletická modálna kategória je z hľadiska vymedzenia modálnych prostriedkov totožná s deontickou modálnosťou, preto ju v práci neuvádzame a používame iba dve kategórie: modálnosť epistemicke a modálnosť deontické.

	DEONTICKÝ VÝZNAM		EPISTEMICKÝ VÝZNAM		EVIDENCIALITA
	možnosť (pripustená iná alternatíva)	nutnosť (vylúčená iná alternatíva)	presvedčenie (vysoký stupeň)	presvedčenie (nízky stupeň)	cudzia mienka
môcť	+	–	–	+	–
musieť	–	+	+	–	–
mať	+	+	–	+	+

V zákonoch ako právnych textoch sme sa pri frekvenčnej analýze stretli s epistemicou modálnosťou vo výrazne eliminovanej kvantite (takmer nulovej). Spomínané polysémické modálne slovesá sa neuplatňujú v rámci epistemickej modálnej kategórie. Z celkového počtu lexikálno-syntaktických prostriedkov sme zaznamenali len dve použitia partikuly *zrejme*, čo tvorí 0,4 %. *Kto spôsobil škodu, keď odvracal priamo hroziace nebezpečenstvo, ktoré sám nevyvolal, nie je za ňu zodpovedný, okrem ak toto nebezpečenstvo za daných okolností bolo možné odvrátiť inak alebo ak spôsobený následok je zrejme rovnako závažný alebo ešte závažnejší ako ten, ktorý hrozil.* Občiansky zákonník (č. 40/1964 Zb., § 418). Postoj, resp. miera presvedčenia tu teda takmer absentuje, pretože podstatou právnych dokumentov je ich celospoločenská platnosť.

Pri deontických prostriedkoch označujúcich význam možnosť alebo nutnosť (povinnosti) majú najvyššie zastúpenia základné modálne slovesá *môcť* (39,4 %), *musieť* (16,3 %) a adverbium *možno* (12,5 %). Z tohto hľadiska sledujeme v zákonoch výraznú preferenciu modálneho významu možnosti a jej modálnych odtieňov (význam schopnosti: *môžem vám rozkázať*, možnosti voľného konania: *môžeš si vybrať*, predpokladu sily/vlády urobiť niečo: *už sa mohol rozpamätat*, vhodnosti: *mohli by ste byť už ticho*, dovolenia: *môžem odísť?*).

Kým nutnosť sa vymedzuje na základe vylúčenia ďalšej možnosti uskutočnenia deja, možnosť vyjadrená pomocou modálneho slovesa *môcť* sa dá bližšie charakterizovať ako pripustenie inej alternatívy realizácie deja. Viac ako dvojnásobne vyšší výskyt modálneho slovesa *môcť* je prekvapujúci vzhľadom na charakter zákonov, ktoré prinášajú všeobecne platné a presné inštrukcie riadenia spoločenského a právneho života v štáte. Vnášanie ďalšej možnosti môže spôsobiť v spoločenskoprávnej platnosti nariadenia nejasnosť, ba až zmatok: *Omyl o tom, čo je medzi stranami sporné alebo pochybné, nespôsobuje neplatnosť dohody o urovaní. Ak však omyl bol vyvolaný ľstou jednej strany, môže sa druhá strana neplatnosti dovolať.* Občiansky zákonník (č. 40/1964 Zb., § 586)

Keďže je modálne sloveso alebo príslovka závislé od argumentovej štruktúry predikátu – hlavného vetného člena dvojčlennej vety slovesnej – je záporným tvarom modálneho prostriedku negovaný obsah celej vety: *Zrušenie zmluvy o úvere nemôže byť spojené so žiadnymi sankciami uplatnenými dodávateľom alebo tretou osobou.* Občiansky zákonník (č. 40/1964 Zb., § 59). Pri modálnych slovesách *môcť*, *musieť* a vetnej príslovke *možno* sa v analyzovanom zákone preferujú kladné tvary pred zápornými (*nemôcť*: 10,6 %, *nemusieť*: 0,8 %, *ne*

nemožno: 7%). Rovnako je to aj pri ďalších deontických prostriedkoch použitých v právnom texte: *treba*: 1,6 %, *netreba*: 0 %; *mať*: 4,6 %, *nemať*: 0 %, kde sa neuplatnili žiadne záporné koreláty. Výnimku tvorí len sloveso *nesmieť* (5,4 %), pri ktorom sme nenašli žiaden kladný ekvivalent. Vysvetľujeme to skutočnosťou, že *smieť* má v porovnaní s ostatnými pomocnými modálnymi slovesami v slovenčine celkovo najnižšiu frekvenciu a je na ústupe.

Od týchto prostriedkov sa významovo odlišuje *chcieť*, ktoré vyjadruje zámer, t. j. vôľu, úmysel činiteľa konať dej. Podobne ako *nechcieť* objavuje sa v zákonoch vo veľmi nízkom výskyte (*chcieť*: 0,4 %; *nechcieť*: 0,6 %), čo zodpovedá tomu, že právny text nezachytáva informáciu o výsledku rozhodnutia konateľa realizovať/nerealizovať nariadenú činnosť alebo dosiahnuť nejaký stav. S ďalšími modálnymi slovesami a príslovkami sme sa v analyzovaných právnych textoch nestretli, hoci sa uplatňujú aj iné modálne slová: *je potrebné*, *je ne/ možné*, ale najmä *je povinný*. Na základe frekvencie uvádzame takého poradie modálnych slovíes a prísloviiek s rozličným rozvrstvením odtieňov možnosti a nutnosti:

	frekvenčné zastúpenie	deontické modálne odtiene právnych textov
1. <i>môcť</i>	198 39,4 %	Význam schopnosti, možnosti voľného konania, predpokladu sily/vlády urobiť niečo, vhodnosti, dovolenia, výzvy/mierneho rozkazu alebo výčitky, zbytočnosti/márnosti.
2. <i>musieť</i>	82 16,3 %	Objektívna nevyhnutnosť, povinnosť, potreba, prosba/želanie, vôľa, nátlak, rozkaz.
3. <i>možno</i> (adv.)	63 12,5 %	Možnosť uskutočniť pripojený dej, je možné, dá sa.
4. <i>nemôcť</i>	53 10,6 %	Význam nevyhnutnosti (v dvojitoz zápore).
5. <i>nemožno</i> (adv.)	37 7,4 %	Nemožnosť uskutočniť pripojený dej.
6. <i>nesmieť</i>	27 5,4 %	Mierny zákaz, nevhodnosť, neželateľnosť.
7. <i>mať</i>	23 4,6 %	Povinnosť, nevyhnutnosť, potrebnosť, možnosť konať dej.
8. <i>treba</i> (adv.)	8 1,6 %	Potreba, nevyhnutnosť vykon(á)vať dej, je potrebné, žiada sa.
9. <i>nemusieť</i>	4 0,8 %	Význam možnosti voľného konania, dovolenia.
10. <i>nechcieť</i>	3 0,6 %	Odmietanie činiteľa konať dej.
11. <i>chcieť</i>	2 0,4 %	Vôľa, chuť, úmysel činiteľa konať dej, mieniť.
12. <i>smieť</i>	0 0 %	Dovolenie uskutočniť dej, <i>môcť</i> .

12. <i>nemat'</i>	0 0 %	Vyjadruje možnosť, nepovinnosť, nepotrebnosť.
12. <i>netreba</i> (adv.)	0 0 %	Vyjadruje nepotrebnosť, možnosť.

2. Určenie modálnej dominanty právnych textov (modálnosť textu)

Možnosť reprezentovaná modálnym slovesom *môcť* je z frekvenčného hľadiska dominantná, hoci s opačným pomerom možnosti a nutnosti sa stretávame pri ich záporoch, t. j. *nemôcť* (10,6 %) = musieť a *nemusieť* (0,8 %) = *môcť*. Táto štatisticky vyjadrená zámena či prepojenie *môcť* a *musieť* (spolu s ďalšími údajmi, napr. pri slovese *chcieť*) odкрýva niekoľko závažných momentov, pomocou ktorých môžeme vysvetliť celkovú modálnosť zákonov ako právnych textov. Práve v tejto fáze nadobúda modálnosť textu dimenzie, ktorými presahuje rámec výskumu lingvistiky, no zároveň zostáva pevne ukotvená v jazykovej báze. K významu modálneho slovesa *musieť* odkazuje charakteristika štátneho zákona (Brugger, 2006, s. 492 – 493):

1. zákon je povinná norma, ktorá občanom štátu ukladá právne povinnosti,
2. spoločensky nevyhnutná norma, ktorá sa vydáva národnej pospolitosti kvôli verejnému poriadku,
3. zaväzujúca norma, ktorá zaväzuje občanov k určitej forme správania,
4. všeobecne platná norma, ktorá fakticky platí, t. j. zachováva sa,
5. mravná norma, ktorá prikazuje to, čo je mravné a je spravodlivé.

Musieť (*nemôcť*) vnáša do takéhoto chápania zákona normatívny tlak, nutnosť usmerňovať ľudí, ktorí patria do istého štátneho útvaru. Aby sa princíp autority odlišil od nátlaku, je potrebné slobodné prijatie, súhlas vôle a osobná poslušnosť zo strany jednotlivých občanov či sociálnospoločenských skupín. Zákony však vychádzajú z dynamiky spoločnosti a meniacich sa potrieb jej členov, a preto princíp autority (s účelom získať dobrovoľné prijatie a následné zachovávanie zo strany spoločnosti) vopred počíta s ďalšou možnosťou uzákonenia nových pravidiel a noriem. Čím je spoločnosť heterogénnejšia a sociálna situácia nestabilnejšia, tým si všeobecne platné nariadenia vyžadujú častejšie zmeny a pripustenia ďalších možností uplatnenia zákonov v spoločenskej praxi (reprezentované modálnymi prostriedkami *môcť*, *nemusieť*, *nesmieť*).

Konfúzia vo frekvenčnom pomere *môcť* – *musieť* a *nemôcť* – *nemusieť* takto nadobúda v dnešnej spoločnosti nové osvetlenie. Z tohto hľadiska by bola zaujímavá komparácia súčasných a starších zákonov. Otázkou následného dobrovoľného prijatia, resp. neprijatia nariadení občanmi môže zase lepšie vysvetliť všeobecne nízka frekvencia slovesa *chcieť*/*nechcieť*. Ostatné modálne prostriedky sú komplementárne vo vzťahu k významom možnosti, nutnosti, príp. zámeru, vôle.

Záver

Pre právne texty je charakteristický oznamovací modálny typ, ktorý sa explicitne prejavuje v informovaní občana o možnej alebo nutnej skutočnosti, deklaruje a nariaďuje sa však iba nutnosť. Na základe najvyššej frekvencie sme zistili, že dominantný modálny význam právnych textov je reprezentovaný modálnym slovesom *môcť*. Preto modálnosť týchto textov charakterizujeme ako dynamickú expanziu možnosti (reprezentovanej modálnym slovesom *môcť*), ktorá sa prejavuje v rámci nutnosti, normatívnosti ako typického znaku zákonov (*musieť*). Zmena kvantitatívneho pomeru *nemôcť* a *nemusieť* vnáša do právnych komunikátov osciláciu alebo komplementárnosť medzi príkazom a slobodným konaním (inými slovami: právo vždy so sebou prináša aj povinnosť). Podstata týchto textov vylučuje epistemickú modálnosť, ktorá tu má minimálne, takmer nulné zastúpenie.

LITERATÚRA

- BĚLIČOVÁ, Helena: *Modální báze jednoduché věty a souvětí (K porovnávací syntaxi češtiny a ruštiny)*. Praha: Ústav pro jazyk český Československé akademie věd 1983. 154 s.
- BRUGGER, Walter: *Filosofický slovník*. Praha: Nakladatelství Naše vojsko 2006. 640 s.
- CMOREJ, Pavel: *Úvod do logické syntaxe a sémantiky*. Bratislava: IRIS 2001. 142 s.
- ČULENOVÁ, Eva: *Konstrukcia viet v slovenských zákonoch*. In: VARIA XV. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici 2008, s. 96 – 103.
- ĐUROVIČ, Ľubomír: *Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine*. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1956. 219 s.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Peter: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia 1998. 503 s.
- GROCHOLA, Beata – LABIENIEC, Paweł: *Charakterystyka języka prawnego na tle polszczyzny ogólnej*. In: *Język w prawie, administracji i gospodarce*. Red. K. Michalewski. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2010, s. 29 – 37.
- HANSEN, Björn: *Ako merat' geografickú konvergenciu jazykov: prípadová štúdia gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu v nemecko-maďarsko-slovanskej oblasti*. In: *Jazykovedný časopis*, 2005, roč. 56, č. 2, s. 81 – 98.
- HOLLÄNDER, Pavel: *Paradox právneho jazyka*. In: *Kultúra slova*, 1995, roč. 29, č. 6, s. 328 – 331.
- JĘDRZEJKO, Ewa: *Modalność – w języku i w tekstach: od gramatyki do stylistyki*. In: *Kategorie pragmatyczne w tekście literackim. Wstęp do stylistyki pragmatycznej*. Red. E. Sławkowska. Goleśzów: Wydawnictwo innowacje S. C. Bez roku, s. 113 – 155.
- LIGARA, Bronisława: *Polskie czasowniki modalne i ich francuskie ekwiwalenty thumaczeniowe*. Kraków: Universitas 1997. 296 s.
- PALMER, Frank Robert: *Mood and modality*. London: The Cambridge of University Press 1995. 242 s.
- RYTELOVÁ, Danuta: *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1982. 181 s.

- TOMZA, Anna: *Język a wykładnia językowa w tekstach prawnych*. In: *Język w prawie, administracji i gospodarce*. Red. K. Michalewski. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2010, s. 39 – 46.
- TURAJEVA, Zofia: *Lingvistika teksta i kategorija modalnosti*. In: *Vospory Jazykoznanija*, 1994, č. 3, s. 105 – 114.
- VAŇKO, Juraj: *Interpretácia jazyka umeleckej prózy*. Nitra: Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky pedagogickej fakulty v Nitre 1985. 228 s.

KORPUS TEXTOV

- Návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce v znení neskorších predpisov a o zmene niektorých zákonov*. Bratislava: SMER 2007. 23 s.
- Úplné znenie zákonov z obchodného a občianskeho práva a súvisiace predpisy platné k 1. 1. 2008*. Žilina: Poradca, s. r. o. 2008. 944 s.

Substantívne operátory „*kto*“ a „*čo*“ ako prostriedky rozvíjania a rozširovania výpovede

Katarína Podhajecká

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

1. Substantívne operátory

Tento príspevok predstavuje prvú kapitolu korpusového¹ výskumu relatív a korelatív, ktorý je súčasťou grantového projektu *VEGA 1/0169/09 Operátory na rozširovanie a rozvíjanie výpovede*.

Operátory *čo* a *kto* patria medzi vzťahné zámená, teda ich spájacia funkcia sa realizuje sekundárne a z hľadiska svojej funkcie sa zaraďujú medzi hypotaktické spojky. Spájaciu funkciu plnia nielen osamote, ale vstupujú aj do vzťahov s ukazovacími, neurčitými a vymedzovacími zámenami a so spojkami, čím vytvárajú viac či menej ustálené kombinácie spájacích výrazov. Vychádzajúc z klasifikácie pronomín podľa J. Šikru na základe ich lexikálno-sémantických a gramatických vlastností, budeme relatíva *kto* a *čo* a ich korelatívne komponenty označovať ako substantívne.

Podľa *Morfológie slovenského jazyka* má slovo *čo*² všeobecný význam, ktorý sa často spresňuje rozličnými časticami a zámenami. Tak vznikajú korelované dvojice (ukazovacie zámeno + *čo*) a viacslovné výrazy (napr. *len čo*) (Ružička, 1966, s. 717). V celom korpuse slovo *čo* po čiarku³ participovalo na umeleckých textoch podielom približne 53 %, publicistických 24 % a na náučných textoch podielom 23 %, teda približne polovičné zastúpenie v korpuse má operátor v umeleckých textoch. Operátor *kto* sa po čiarku vyskytoval s po-

¹ Operátory *čo* a *kto* sme skúmali na materiáli SNK, pričom sme pracovali s verziou prim-4.0-vyv.

² Slovu *čo* sa z hľadiska slovnodruhovej príslušnosti komplexne venoval Ján Oravec, pričom naň nazeral ako na zámeno (opytovacie, ukazovacie, vzťahné a neurčité), príslovku, spojku a časticu.

³ Zamerali sme sa prevažne na slová *čo* a *kto* po čiarku, pretože bolo najpravdepodobnejšie, že práve v takejto pozícii budú plniť spájaciu funkciu. Urobili sme tak najmä z dôvodu vysokého počtu výskytu slov *čo* (vyše 500 000) *kto* (vyše 67 000) v korpuse. Keďže pracujeme s počítačovým programom a ten nedokáže rozlíšiť, kedy je slovo *čo* alebo *kto* po čiarku v spájacej funkcii a kedy plní inú (napr. opytovaciu) funkciu, uvádzame len približné číselné hodnoty. Niekedy operátory nenasledujú po čiarku, spájaciu funkciu však predsa plnia (napr. v zlučovacom súvetí), na druhej strane v spájacej funkcii sa môžu nachádzať aj na začiatku oznamovacích viet a vtedy pred nimi čiarka byť nemôže. Keďže tieto aspekty by vzhľadom na množstvo výpovedí v korpuse nebolo možné zaznamenať inak než manuálnym triedením, pracovali sme s tzv. výberovými súbormi, v ktorých operátory *kto* a *čo* nasledovali bezprostredne po čiarku a z rovnakého dôvodu budeme uvádzať len približné čísla, ktoré naznačujú istú škálu.

dielom 49 % v umeleckých textoch, okolo 29 % v publicistických a 22 % v náučných textoch.

V porovnaní s bezrodovým operátorom *čo* treba mať na zreteli, že spájateľnosť operátora *kto* je rozsahovo obmedzená, vzhľadom na schopnosť vyjadrovať prirodzený rod. Pomocou tohto relatíva sa vyjadruje personálna deixa, ktorá vzťahuje výpoveď na partnerov komunikácie, resp. odlišuje účastníkov alebo neúčastníkov komunikačnej situácie. (Hirschová, 2006, s. 61)

1.1 Substantívne relatíva a korelatíva na rozvíjanie výpovede

Ľavostranné kontextové okolie substantívnych operátorov tvoria slovesá (operátory *kto* a *čo* fungujú ako relatíva) a zámená (vzťahné zámená *kto* a *čo* v kombinácii s ukazovacími, neurčitými a vymedzovacími zámenami fungujú najčastejšie ako korelatíva).

1.1.1 Substantívne relatíva v kolokácii so slovesami

Najčastejšie ľavostranné kontextové okolie tvoria substantívne relatíva s takými slovesami, ktoré vyjadrujú obsah poznania skúsenostného kontextu. Sú to slovesá týchto sémantických skupín:⁴

1.1.1.1 Kognitívne predikáty

Slovesá myslenia tvoria najfrekvencovanejšiu kolokačnú skupinu a v rámci nich sme mohli rozoznať slovesá s významom aktuálnej **informovanosti**, resp. neinformovanosti o niečom alebo niekom (*vedieť*, *rozumieť*, *chápať*, *poznať*, *spoznať*, *rozumieť*, *tušiť*, *uvedomovať si*, *pochopiť*, *zistiť*, *uhádnuť*, *dozvedieť sa*, *rozoznať*, *nechápať*, ...) a slovesá s významom **pamätania** si niečoho (*spomenúť si*, *pripomenúť si*, *pamätať (sa) si*, *nezabudnúť*), teda minulej informovanosti o niečom/niekom. Pri tomto type slovíec pripája operátor vetu, ktorá najčastejšie vyjadruje informovanosť niekoho alebo niečoho o tom, čo sa deje, robí, znamená, hovorí, Napr. *Platba tam bola transparentná, pacient mal poistenie, pripoistenie, doplnkové poistenie a presne vedel, čo môže od zdravotníctva očakávať. Dievčina v tričku ELLE sa zamyslí, akoby si nevedela spomenúť, čo presne robila pred dvadsiatimi štyrmi hodinami.*

Relatívum *kto* sa najčastejšie vzťahuje na vetu, v ktorej hovoriaci vyjadruje mieru presvedčenia o tom, či podmet je alebo nie je vykonávateľom deja, resp. nositeľom stavu, alebo či sa určitá skutočnosť (predmet) stane alebo nestane. Napr.: *Dodnes sa nevie, kto stál za atentátom, ale ten „kto si“ bol mimoriadne mocný. Ani samotný autor netuší, kto sa podujal zakryť toto hodnotné dielo.*

Istota vedomosti v nadradenej vete má širokú škálu od úplného presvedčenia, cez tušenie až po úplnú nevedomosť, resp. neinformovanosť. Najčastejšie komunikačné funkcie, ktoré výpovede plnia, sú tvrdenie, konštatovanie, pochybnosť, domnienka, ale aj výzva na odpoveď.

⁴ Vychádzame zo sémantickej klasifikácie slovíec podľa Miloslavy Sokolovej (Soe kolová, 1995).

Do tejto skupiny zaraďujeme aj slovesá s významom **zist'ovania skutočnos-ti**, hľadania odpovede na nejakú otázku alebo riešenia problému (*zist'ovať, pýtať sa, opýtať sa, spýtať sa, vypytovať sa, skúmať, pozorovať, sledovať, hádať, odhadnúť, zväžiť, uvedomiť si, nezaujímať,...*). Pri tomto type slovies pripája operátor *čo* vetu, ktorá najčastejšie vyjadruje zisťovanie informácie o tom, čo niekto alebo niečo robí, čo si myslí, čo sa deje. Výpovede plnia komunikačnú funkciu výzvy na odpoveď, resp. zisťovanie odpovede na základe vlastnej činnosti. Napr.: *Avšak my sa zameriame na použitie panelu, aby ste zistili, čo tam je. Ekonomická veda sa usiluje skúmať to, čo sa odohráva v reálnom hospodárskom živote.* Okrem spájacej funkcie operátora sa tu čiastočne realizuje aj funkcia opytovacia v pripojenej vete, a to prostredníctvom slovies v nadradenej vete. Otázka je v nadradenej vete naznačená buď priamo - použitím performatívneho slovesa (*pýtať sa, opýtať, spýtať sa, položiť otázku ...*), ktoré explicitne vyjadruje otázku – alebo nepriamo: napr. *Primátorov a starostov sme sa opýta-li, čo si myslia o oboch vládných návrhoch, rozhodujúcich o fungovaní samospráv. Chcem to vedieť a vy sa ešte opovažujete opýtať, čo sa deje, keď práve ja chcem vedieť, čo sa deje, čo sa s ním stalo?*

Operátor *kto* rozširuje výpoveď tak, že hlavná veta vyjadruje hľadanie odpovede na otázku, kto daný dej vykonáva alebo s kým sa niečo deje⁵. Napr. *Už len treba zistiť, kto chce Slovensko ochrániť viac. Úporne rozmýšľal, kto padol, kto sa zachránil, kto ich zradil a ako sa to stalo, že Joši a Ogama, zaťatí nepriatelja, sa spojili.*

1.1.1.2 Percepčné predikáty

Druhú najfrekventovanejšiu slovesnú skupinu predstavujú slovesá zmyslového vnímania (*vidieť, počuť, uvidieť, pozrieť, pozeráť, pozeráť sa, pozeráť si, pozrieť si, zbadáť, počúvať, vypočuť si, cítiť, vnímať...*). Výpovede zväčša plnia komunikačnú funkciu konštatovania, oznamu alebo domnienky.

Operátor *čo* pripája vetu, ktorá najčastejšie vyjadruje, či a do akej miery odosielateľ vníma, počuje alebo vidí, čo sa deje, čo existuje alebo čo sa hovorí. Napr. *Mohli ste na vlastné oči vidieť, čo vznikne, keď sa klasické dusíkovsko-krištofovské šlágre premiešajú s primitívnymi pop-popevkami. Veľmi dobre počuli, čo im to pán podpredseda hovorí a dobre si pozreli aj v čom tkvie to naše lipnutie na špecifickej ceste a kdeže sme to tak hlboko zakorenení.* Sloveso *vidieť* má však v niektorých výpovediach najmä publicistických textov význam nielen zmyslového vnímania, ale uplatňuje sa aj vo význame *zistiť, počkať, dozvedieť sa*: napr. *Prokurátora odvolali, uvidíme, čo bude ďalej. Uvidíme, čo všetko budú naši volení zástupcovia robiť po návrate z parlamentných prázdnin.*

Výpovede, ktoré obsahujú operátor *kto* na jednej strane a percepčné predi-

⁵ Pri tejto sémantickej skupine slovies sa v SNK vyskytovali aj výpovede, v ktorých síce operátor *kto* nasledoval po čiarku, jeho funkcia však nebola spájacia, ale opytovacia (najmä po slovesách *pýtať sa* a *opýtať sa*). Tieto výpovede neboli predmetom nášho výskumu.

káty (*vidieť, uvidieť, pozrieť, počúvať*) na druhej strane, vyjadrujú spôsob nadobudnutia informácie o skutočnosti: napr. *Myslím si, že celá hala videla, kto ovláda hru a kto sa ju snaží rozbiť provokáciami do bitky. Achilles videl, kto ho drží, no predzvest' smrti bola oveľa naliehavejšia a bližšia.*

1.1.1.3 Komunikatívne predikáty

Ďalšiu rozšírenú skupinu tvoria slovesá hovorenia (*povedať, rozpovedať, hovoriť, rozprávať, vyrozprávať, porozprávať, vraviť, vysvetliť, vysvetľovať, oznámiť, prezradiť, vyjadriť, definovať, opísať, opakovať, zopakovať...*). Pripojená veta vo výpovediach s týmto typom slovíec vyjadruje, čo niekto o niekom alebo o niečom povedal a plní najmä komunikačnú funkciu tvrdenia, oznamu, konštatovania, vysvetľovania, výzvy, nezáväznej výzvy (rady). Napr.: *Usilujem sa vždy iba povedať, čo mám na mysli. Tak nám povedz, čo máme robiť. Netreba vám asi hovoriť, čoho sa máte vyvarovať.*

So slovesami hovorenia, teda s komunikatívnymi predikátmi (*povedať, prezradiť, hovoriť*) a operátorom *kto* sa spájajú výpovede, v ktorých sa niečo hovorí o niekom alebo niekto hovorí o niekom. Slovo *kto* zároveň vyjadruje istú neurčitosť, nekonkrétnosť osoby, o ktorej sa hovorí. Napr.: *Ťažko povedať, kto si zaslúži viac uznania ako bezpríspevkoví darcovia krvi. Naopak, jeho inštinkt mu hovorí, kto sa udrží pri živote. Z hľadiska personálnej deixy sa tu operátor *kto* vzťahuje na neúčastníkov komunikácie, teda na tých, o kom sa hovorí.*

Zo slovíec vytvára operátor *kto* najčastejšie ľavostranné kolokácie s predikátmi: kognitívnymi, perцепčnými a komunikatívnymi. Substantívne operátory sa najčastejšie spájajú s takými slovesami, ktoré vyjadrujú obsah poznania skúsenostného kontextu získaného poznávaním, zmyslovým vnímaním a pod.

Pri operátore *čo* sme medzi najfrekventovanejšími skupinami slovíec zaznamenali aj kreatívne a existenčné predikáty. Tieto predikáty síce tvorili ľavostranné kontextové okolie aj s rodovým operátorom *kto*, lenže ich participácia na tvorbe výpovedí s týmto operátorom bola v porovnaní s kognitívnymi, komunikatívnymi a perцепčnými predikátmi do značnej miery nižšia. Súvisí to so schopnosťou operátora *čo* vyjadrovať širšie komunikačné obsahy, t. j. vyjadrovať všetky rody, životnosť aj neživotnosť.

1.1.1.4 Kreatívne predikáty

Výpovede s operátorom *čo* mali často v ľavom kontextovom okolí slovesá s významom *robiť* (*urobiť, spraviť, vykonať, splniť*). V pripojenej vete sa najčastejšie vyjadruje, či niekto urobil to, čo chcel, mohol, musel, mal, povedal a pod. Keďže v takýchto typoch výpovedí sa hovorí o niečích činoch, komunikačným zámerom expedienta je podať to buď bez citového postoja ako konštatovanie alebo s citovým postojom ako námietku, výčitku, pokarhanie či pochvalu. Napr. *Chlapi, vieme, že ste urobili, čo sa dalo. Postavy Pekného svinstva robia, čo môžu, aby prežili, prekonávajú ťažkosti, ale nevzdávajú sa.* Vo výpovediach, v ktorých ľavé kontextové okolie operátora tvorilo sloveso s významom

robiť a pravé kontextové okolie modálne sloveso *môcť* alebo *dať sa*, nadobúda operátor význam maximálnej možnej miery a je synonymný s kvantitatívnym vymedzovacím zámenom.

Vo výpovediach, v ktorých ľavé kontextové okolie operátora tvorilo sloveso *robiť* a pravé okolie modálne sloveso *chcieť*, nadobúda operátor príznak ľubovoľnosti. Osoba vykonávajúca činnosť opísanú v nadradenej vete tak je alebo nie je ochotná, schopná, resp. oprávnená urobiť hocičo: napr. *Zvykol si, že môže robiť, čo chce, a všetci mu to tolerujú. Najvhodnejším časom na takýto postup by bola zima, keď stromy nemali ovocie, ibaže on nebol farmár a zaumienil si, že urobí, čo sa mu zachce.*

1.1.1.5 Existenčné predikáty

Tu sa stretávame s už takmer frazeologizovanými vyjadreniami o tom, že sa deje, čo sa deje, čo sa chce, resp. čo sa má. Napriek tomu, že ide o obmedzený počet kombinácií týchto slovíčok, v celom korpuse sa vyskytovali veľmi často. Už úvodná žiadacia častica *nech* nám naznačuje, že výpovede budú plniť najmä komunikačnú funkciu želania s vôľovou aj citovou zložkou. Navyše takéto kolokácie s operátorom *čo* nadobúdajú aj neurčitý význam ľubovoľnosti, resp. krajnej miery: napr. *Z jeho expozé vyplynulo, že uja prezidenta nemôže nik odvolať a nech sa deje, čo chce, bude stále prezidentom.* „*Nech sa stalo, čo sa stalo,*“ pokračovala, „*teba nemôže nikto z ničoho obviňovať. Tú môže, a teda aj má, ba musí človek plniť, nech sa s ním deje, čo sa deje.* (nech sa deje, čo sa deje = nech sa deje čokoľvek).

1.1.2 Substantívne relatíva v kolokácii s podstatnými menami a osobnými základnými zámenami

Napriek tomu, že sme uviedli, že operátor *čo* vstupuje do najčastejších ľavostranných kolokácií s pronominami (ukazovacími, neurčitými, vymedzovacími) a verbami, nemôžeme opomenúť ani menej frekventované kolokácie so substantívami a základnými osobnými zámenami⁶. V nasledujúcich výpovediach pripája operátor vetu vyjadrujúcu vlastnosť substantíva, pričom takáto kolokácia býva často zdôraznená ukazovacím zámenom, napr. *Viera Öhlerová, to dievča, čo sa vo filme obhadzuje vankúšmi, sedela na novinárskom premietaní vedľa mňa. Tak vy ste ten človek, čo mi píše tie listy?* Ukazovacie zámeno zdôrazňuje substantívum stojace medzi ním a operátorom *čo*, čím výpoveď nesie príznak citovej zaangażovanosti autora, napr. *A tak do Iluškinej školy po krátkom čase prišiel list od samotného prezidenta, že to dieťa, čo blahoželanie vymaľovalo, získava jeho štipendium.*

⁶ Abstrahovali sme od takých kolokácií so substantívom alebo pronominom, v ktorých išlo o oslovenie (vtedy zámeno *čo* neplnilo funkciu operátora, ale opytovacieho zámena), ak operátor pripájala vetu vyjadrujúcu predmet vety so skúmaným substantívom či pronominom alebo o následnú kolokáciu s ukazovacím zámenom, ktoré v skutočnosti tvorilo s operátorom korelatívum.

Keďže vyjadrovanie vlastnosti je typické pre adjektíva, bolo by bezprízna- kovejšie namiesto bezrodového substantívneho operátora použiť adjektívny operátor *ktorý*, pretože vyjadruje zároveň aj rod slova, na ktoré sa veta vzťahu- je. Z výsledkov korpusu vyplýva, že ak sa medzi členmi operátora nachádza jedno slovo, operátor so substantívnym pravostranným komponentom je vo všetkých štýloch približne rovnako komunikačne zaťažený, kým z celkového výskytu operátora *čo* – *ktorý* participuje na umeleckých textoch asi polovicou a po jednej štvrtine na publicistických a náučných textoch.⁷

V kolokácii s osobnými základnými zámenami môžeme neosobný substan- tívny operátor *čo* nahradiť osobným operátorom *kto*, napr. *V prípade Václava Vážneho si stojím za svojim. Bol to naozaj práve on, čo v 30. rokoch rozbehol nárečový výskum na Slovensku. Tento svedok dodal, že to bol on, čo opravoval upchaté zámky na dverách kancelárie poškodeného.*

Ukazuje sa, že osobné základné pronominum odkazuje na konkrétnu osobu, ktorá je v predchádzajúcom alebo nasledujúcom kontexte spomínaná. Pomocou neho sa vyjadruje personálna deixa. Porovnaním používania operátora *on* – *čo* s konkurenčným prostriedkom *ten* – *čo* sa ukazuje, že ukazovacie zámeno môže odkazovať aj na osobu neznámu, resp. posúvať ju do všeobecnejšej roviny.

1.1.2 Operátory *čo* a *kto* ako korelatíva⁸

1.1.2.1 Substantívne korelatíva tvorené ukazovacími zámenami

Bezrodové ukazovacie zámeno *to* je s bezrodovým operátorom *čo* späté najužšie. Výrazy typu *to* – *čo* označujú všeobecne zvierá, vec alebo jav. Keďže *to* je bezrodové, má spomedzi všetkých ukazovacích zámen s operátorom *čo* najväčší kolokačný potenciál, a teda aj najvyššiu frekvenčnú distribúciu. Záväz- nosť odkazovacieho prostriedku⁹ je závislá od predmetovosti alebo nepredme- tovosti slovesa (Grepel – Karlík, 1986, s. 448). My sme sa zamerali na také vý- povede, v ktorých bol operátor v tvare: *to* – *čo*/*čo*. Pri predmetových slovesách¹⁰, nachádzajúcich sa po ľavej strane operátora, sme sledovali frekvenciu a funkč- nosť výskytu alebo absencie odkazovacieho prostriedku *to* v závislosti od šty- listickej príslušnosti textu, čo znázorňuje nasledujúca tabuľka:

⁷ Komparácii konkurenčných prostriedkov *to* – *čo* a *to* – *ktorý* sa budeme venovať v ďalšej fáze nášho výskumu.

⁸ Vychádzame z koncepcie širšieho chápania korelatív, podľa ktorej sa medzi odkaa- zovacie výrazy nezahŕňajú len ukazovacie, ale aj vymedzovacie a neurčité zámená, čím vznikajú korelatíva *každý* – *kto*, *všetko* – *čo*, ... a pod. (Komárek, 1986, s. 220)

⁹ Obligatnosťou a fakultatívnosťou odkazovacieho prostriedku *to* sa v českej lingvistike zaoberal aj F. Šticha v štúdiu *Kataforické korelatívum to v souvětí s větami podmětovými a předmětovými*, pričom porovnáva spájatelnosť s vybranými slovesami v češtine a nemčine. V tejto kapitole sa sústreďíme len na výpovede, v ktorých korela- tívum pripája vedľajšiu vetu s operátorom *čo*, kým v spomínanej štúdiu tvorilo zámeno *to* operátor *to* – *že*.

¹⁰ Pri výbere slovíec sme sa zamerali na tie najfrekventovanejšie reprezentanty najj- frekventovanejších sémantických skupín.

Tabuľka č.1: Kolokácie najfrekvencovanejších slovíes s korelatívom *to* – čo a korelatívom *čo* v závislosti od štylistickej príslušnosti textu:

sloveso	to – čo			čo		
	img	inf	prf	img	inf	prf
robiť	405	282	257	1798	399	276
zistiť	6	5	2	998	244	329
povedať	121	62	37	2227	534	367
vedieť	60	21	12	8740	2107	1425
vidieť	998	174	212	119	31	41
byť	474	576	493	2694	634	393

Z tabuľky a z číselných vyjadrení štylistickej príslušnosti môžeme vidieť, že pri predmetových slovesách pri nezáväznosti uvádzania odkazovacieho prostriedku *to* v nadradenej vete v tvare akuzatívu smeruje jazykový úzus takmer u všetkých spomínaných slovíes k výraznému uprednostňovaniu výpovedí bez odkazovacieho prostriedku. Odosielateľ v snahe vyjadriť sa čo najrýchlejšie využije často vedomie adresáta o danej komunikačnej situácii a o komunikačnom kontexte a odkazovací prostriedok vynechá, pretože je známy z kontextu a zároveň je súvislosť medzi vetami súvetia adresátovi zrejma aj bez odkazovacieho prostriedku *to*. Kým v publicistických a náučných textoch je situácia či už s relatívom *čo*, alebo s korelatívom *to* – *čo* vyrovnannejšia, teda výpovede s oboma operátormi predstavujú približne rovnaký percentuálny podiel. V umeleckých textoch výpovede s jedným aj druhým operátorom výrazne prevažujú,¹¹ to znamená, že výpovede len s relatívom sú pri akuzatívnej väzbe so slovesom viac komunikačne zaťažené a zvlášť výrazne sa uplatňujú v umeleckom štýle (najmä sloveso *vedieť*). Z tejto tendencie sa vymyká len sloveso *vidieť*.

Vo výpovediach, v ktorých je odkazovací prostriedok použitý, už nie je dominantnosť umeleckého štýlu až taká značná ako pri výpovediach bez odkazovacieho prostriedku. Kým pri slovesách *vidieť*, *vedieť* a *povedať* aj v tomto spôsobe spojenia dominujú umelecké texty a publicistické a náučné texty predstavujú podobné percentuálne zastúpenie, pri ďalších sa rozdiel v štylistickom rozvrstvení znižuje. V kolokácii so sponovým slovesom *byť* možno dokonca hovoriť o takmer vyrovnanom zastúpení všetkých štýlov.

Ukazuje sa, že ak sa predsa len vo výpovedi odkazovací výraz nachádza, má skôr funkciu zdôraznenia sémantiky slovesa a pevnosti vzťahu medzi hlavnou a vedľajšou vetou. Zdôraznenie súvisí aj s aktuálnym členením výpovede na východisko a jadro. Sémantika jadra sa posilňuje aj tým, že pri vysunutí objektu do centra pozornosti je korelatívum v našom prípade v súhre s časticou, príslovkou a odporovacou spojku, napr. „*Ak budete robiť to, čo robíte vždy, dostanete len to, čo ste vždy dostali,*“ *zdôrazňuje v poznámkach o tom, že neo-*

¹¹ Musíme však zohľadniť aj fakt, že výpovede s operátorom *čo* majú v rámci databázy korpusu približne polovičné zastúpenie práve v umeleckých textoch.

chota vyskúšať čosi nové znižuje šance na úspech. Korporácie väčšinou robia to, čo je pre ne najvýhodnejšie. Vlady by však mali robiť to, čo je najvýhodnejšie pre obyvateľov. Naopak, sémantiku pripojenej vety sa bez odkazovacieho prostriedku oslabuje, napr. „Uznávam trpezlivosť - dôležité je, čo od umenia očakávate,“ bolo motto Albína Brunovského, ktorý cez svoje obrazy a knihy zostáva aj naďalej medzi nami... Rozhodujúce je, čo hovorí ústava. Piš, čo vidíš, čo nevidíš, o tom nemáš čo písať.

Ak sa vo výpovedi odkazovací prostriedok (ukazovacie zámeno *to*) nachádzal, sledovali sme aj to, ako sa komunikačný zámer výpovede modifikoval podľa počtu slov nachádzajúcich sa medzi členmi korelatíva *to – čo*. Je zrejmé, že vzájomná viazanosť medzi členmi je najpevnejšia vtedy, keď sa medzi nimi nenachádza žiadne slovo, napr. *Do pol'a Databáza napíšte to, čo by ste napísali do zátvoriek príkazu \ bibliography. (...) mala som pocit, akoby obhajoval to, čo je za hranicou, za normou (...)*. V týchto výpovediach má zámeno *to* skôr funkciu zdôraznenia.

Ak medzi členmi korelatíva bolo jedno slovo, zvyčajne išlo o adjektíva, pronomína, adverbiá miery a iné slová, ktorých funkciou bolo zdôrazniť istú vlastnosť veci alebo javu, často hyperbolizovanú alebo vyjadrujúcu krajnú mieru: napr. *Do toho prišlo to najhoršie, čo sa mi mohlo stať: vyhodili ma z roboty. Kapela urobila to najmúdrejšie, čo mohla - stiahla sa. Spotené masy ľudí a všadeprítomné šialenstvo je to posledné, čo nás v tých chvíľach zaujíma.*

Pri dvojslovnej vzdialenosti sa stretávame s výpoveďami, ktoré sú veľmi podobné výpovediam s jedným slovom medzi členmi. Nachádzame konštrukcie, v ktorých sa často rozvíjajú slová vyjadrujúce vlastnosť, napr. *Keď prideme o Vianoce, prideme mnohokrát o to posledné príjemné, čo nám v našom uponáhlanom svete ešte zostáva. Som na túto súťaž veľmi hrdý a myslím, že je to to najhodnotnejšie, čo som dokázal urobiť pre našich spisovateľov — dať im možnosť uspieť v konkurencii spomedzi tisícky účastníkov.*

Pri dvoj- až štvorslovných vzdialenostiach medzi členmi korelatíva sa často vyskytovali výpovede, v ktorých medzeru tvorili členy holého alebo rozvitého slovesno-menného prísudku alebo vetného základu. Pri týchto typoch konštrukcií však ukazovacie zámeno vynechať nemožno, napr. *Tak a to je všetko, čo potrebuje Teleport Pro ako základ pre úspešné sťahovanie. Obrazne povedané, je to naša minulosť, čo si so sebou prinesieme do domácnosti.*

Objavujú sa aj výpovede, v ktorých operátor *čo* nadobúda príznak časovosti, teda vyjadruje časovú deixu a dokážeme ho nahradiť adverbialným operátorom *odkedy*, napr. *Milí čitatelia, je to už rok, čo v každom nepárnom čísle týždenníka Slovo vychádza náš dvojtyždenník Tolerancia. Nie je to tak dávno, čo som v tejto rubrike písal o Žižkove ako obľúbenej štvrti viacerých znalcov a milovníkov Prahy.*

Vďaka bezrodovosti operátora môžeme okrem časového príznaku badať aj príznak vlastnosti. Deje sa tak v kombinácii operátora *čo* s prepozíciou *za*, napr. *Nikomu dnes, zdá sa, nezáleží na tom, čo je to za slovenčina, čo vychádza z ich*

úst, ako stavajú vetu, ako pracujú s pauzou, ako rozumejú publiku. Počul som Morriconeho soundtrack - dnes si už nespomeniem ktorý - a začal som pátrať, čo je to za zvuk, čo sa mi tak páči. V uvedených výpovediach dochádza aj k zaujímavému vzťahu operátorov čo – čo. V prvej časti výpovede dokážeme prvý substantívny operátor s predložkou (čo za) nahradiť adjektívnym aký a v druhej časti výpovede adjektívnym operátorom ktorý.

Zaujímavý vzťah tvorí operátor čo s bezrodovým ukazovacím zámenom to – ale už v opačnom poradí – ako súčasť menných komunikačne zosilnených výpovedí vo forme elipsy. Niektoré majú až gnómickejší charakter a pripomínajú frazeologické konštrukcie. Operátor tvorí len vzťahné zámeno a býva najčastejšie vo význame každý, ktorý, aký: napr. *A doba, kým bude u nás platiť heslo - čo domácnosť, to internet - je ešte v nedohľadne. Na bluesovej harmonike platí „čo huba, to názor“.* Ani za skriptá sa dnes neplatí 20 - 30 korún ako kedysi, naopak, čo strana, to koruna. *Výbrať to najlepšie z najlepšieho bola veľmi ťažká úloha, pretože čo recept, to skvost.*

Ukazovacie zámená, resp. odkazovacie výrazy **ten a tá** odkazujú na substancie maskulín a feminín a na vlastnosti, ktoré sa bližšie konkretizujú v pripojenej vete. Operátor čo pripájajúci vedľajšie vety, viažuce sa na tieto odkazovacie prostriedky, môžeme nahradiť operátorom kto, ak sa vzťahuje na životné maskulínium v sg., napr. *To preto, že vždy ten, čo má okolo seba bublinu menšiu, stále stúpa do bubliny toho, kto ju má okolo seba väčšiu a ten potom stále ustupuje.* Ak sa korelatívum vzťahuje na substantíva vo všetkých rodoch, môžeme operátor čo nahradiť operátorom ktorý, napr. *Bolí ma ruka, ktorú nemám, — povedal tovariš, — tá, čo mi ju odňali. Jeden z hlavných problémov bol aj v tom, že v začiatkoch som mal problémy nielen so štatutármi IF PSIPS, ale aj s tými, čo mi vlastne mali pomáhať.* V prvom prípade sa do určitej miery bližšie neurčená entita vo vedľajšej vete nekonkretizuje len opisom nejakej vlastnosti, ale aj osobným zámenom.

Ak nahrádzame operátor kto operátorom čo, ukazuje sa, že ak je podmet v hlavnej vete naznačený len ukazovacím zámenom a ani v predchádzajúcej vete nie je substancia, na ktorú sa toto ukazovacie zámeno vzťahuje, obsah vedľajšej vety neplatí len pre jednu konkrétnu osobu, ale má gnómickejší charakter. Gnómickeosť je tu naznačená už samotným použitím ukazovacieho zámena ten, ktoré vyjadruje bezpríznačový mužský rod, slúžiaci na súhrnné pomenovanie osôb bez rozlíšenia pohlavia (Ružička, 1966, s. 135). V nasledujúcich príkladoch osobu, na ktorú sa jadro výpovedí vzťahuje, nemôžeme presne identifikovať. Je charakterizovaná príslušnými výrazmi (v našom prípade vedľajšou vetou) len opisne, teda odkazuje len na potenciálnu osobu. Nejde tu teda o referenčné, ale o atributívne použitie výrazu, napr. *Engine je asi jedinou významnou chybou celej hry. No na druhej strane ten, čo si Unreal engine môže dovoliť, nemá problém a ja mu nemôžem dopriať nič iné ako príjemný zážitok.; Zároveň musí získať hotové peniaze, ktoré mu predtým niekto dal. Ešte aj ten, čo mu ich dal, sa dopúšťa daňového úniku.* V podobných typoch výpovedí dochá-

dza aj k striedaniu operátorov *ten* – čo a *ten* – kto, napr. *Kto je vinný? Ten, kto zakazuje, alebo ten, čo zákaz poruší? Ten, kto vydáva zákony, alebo ten, čo ich porušuje?* Toto striedanie je podľa nás motivované štylisticky. Dôvod je, aby sa korelatívum *ten* – čo alebo *ten* – kto neopakovalo v tej istej výpovedi, pretože by dochádzalo ku kumulovaniu konsonantov *t* a *k*, čo by následne mohlo viesť k sťaženiu výslovnosti. Sémantika výpovedí sa použitím jedného alebo druhého operátora nemení, pretože aj jeden aj druhý odkazujú na substantívne entity, pričom relatívum *kto* odkazuje len na mužský rod, kým *čo* je rodovo neurčité. Doplnením ukazovacieho zámena *ten* sa však aj na relatíve *čo* aktualizuje maskulinnosť.

V kolokácii so zámenami *taký, taká, také* môže operátor *čo* niekedy nahrádzať synonymné operátory *kto* a *ktorý*. Môže ísť o výslovnostnú motiváciu alebo motiváciu štylistickú, riadenú princípom variability výrazových prostriedkov, napr. *Najvyšší predstaviteľ SDKÚ tvrdí, že sú otázky, ktoré prislúchajú premiérovi, také, čo prislúchajú ministrom, i také, ktoré má riešiť generálny riaditeľ ZSSK.*

Zámeno *také* sa v niektorých typoch viet môže vynechať, jeho použitím však nadobúda charakter výnimočnosti, špeciálnosti. V takýchto prípadoch je korelatívum *také* – čo často v kolokácii s vymedzovacím zámenom, napr. *V národnej kuchyni tejto krajiny síce nájdete niekoľko chutných jedál, avšak nič také, čo by sa dalo exportovať do sveta. Ako napísať niečo o knihe, a predsa o nej nenapísať nič také, čo by vám prezradilo niečo z obsahu.* Exkluzívnosť súvisí aj so spôsobom uvedenia jadra výpovede, ktoré vyplýva z kontrastu s iným možným jadrom v danom kontexte prichádzajúcim do úvahy. Jadro je uvádzané na základe princípu zužovania významu (M. Hirschová, 2006, s. 81).¹² Podobné výpovede dominujú v umeleckých a niektorých publicistických textoch, ktoré majú esejistický ráz.

Ak bolo ľavé kontextové okolie tvorené ukazovacími zámenami *odvtedy, vtedy*, operátor *čo* a aj celá výpoveď nadobudli časový význam. Časová deixa sa tu vyjadruje pomocou tzv. deiktických designátorov¹³, determinovaných situačným kontextom výpovede. Vo všetkých týchto prípadoch nadobúda substantívny operátor *čo* adverbálne časové významy, ktoré vyjadrujú buď časový bod pomocou referovania na istú udalosť alebo dĺžku časového úseku medzi predchádzajúcou a nasledujúcou udalosťou. Ukazuje sa, že pri použití spomí-

¹² Rozlišuje výpovede s takým uvedením jadra, ktoré hovoriaci prezentuje na základe špeciálnych predpokladov (nutnosti vybrať z alternatív alebo korigovať nedorozumenie) alebo bez špeciálnych predpokladov. Ak uvedenie jadra špeciálne predpoklady nemá, kontrastná informácia sa podáva paralelne s predchádzajúcim jadrom. Jadro uvedené na základe špeciálnych predpokladov môže byť korektívne (nahradzujúce, rozširujúce, zužujúce) alebo nekorektívne (selektívne) (Hirschová, 2006, s. 81 – 82).

¹³ M. Hirschová člení temporálne designátory na deiktické a štruktúrované vyjadrujúce časovú deixu dohodnutými kvantifikujúcimi časomernými jednotkami (Hirschová, 2006, s. 43 – 44).

naných designátorov sa vo výpovediach najčastejšie referuje na udalosť uskutočnenú v minulosti. Operátor *čo* zastupuje synonymné operátory *odkedy*, *ako*, *keď*, napr. *Vojnovú sekeru vykopali prakticky vtedy, čo si Paulie kúpil za časť svojich úspor korálky s indiánskym príveskom. Posledné pravidlo sa vzťahuje na trochu cynické ľudové porekadlo, ktoré hovorí, že odvtedy, čo človek vynášiel peniaze, nemusí nikomu d'akovať*. Použitím operátora s ukazovacím komponentom *vtedy/odvtedy* sa vo výpovedi aktualizuje časový príznak.

Operátor *kto* tvorí spomedzi všetkých kolokácií najužší vzťah s ukazovacím zámenom *ten*. Korelatívum *ten – kto*¹⁴ však môže byť nahradené korelatívami *ten – čo* alebo *ten – ktorý*, pričom z hľadiska spisovnosti sú všetky tri použitia v kontexte legitímne. Z hľadiska podmetov, na ktoré sa tieto tri korelatíva v základnom tvare vzťahujú, možno povedať, že kým *ten – čo* a *ten – ktorý* sa môžu vzťahovať na životné aj neživotné podmety, *ten – kto* sa viaže len na životné podmety, teda osoby. Na základe toho môžeme tvrdiť, že sa tu vyjadruje personálna deixa¹⁵. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime naznačiť, kedy sa korelatívum *ten – kto* ocitá v centre a kedy na periférii.

Dvojica *ten – kto* je preferovaná pred ďalšími dvomi v prísloviach, porekadlách a ďalších frazeologických jednotkách, napr. *Kto počtuje, ten gazduje, kto si šanuje, ten má. Už počujem niektoré zúrivé feministky (pravda, Elenka), ktoré tvrdia, že ten, kto nebol na vojne, nie je chlap...* a vo výpovediach, ktoré majú charakter gnómickosti, všeobecnej a nadčasovej platnosti, napr. *Kapitálový svet je neúprosný: kto platí, ten kupuje, kto má peniaze, ten prosperuje. Hovorí sa, že zlodějom nie je ten, kto kradne, ale ten, koho chytia*. V takýchto výpovediach je príznačný aj slovosled členov korelatíva – najprv vzťažné zámeno, potom odkazovací prostriedok.

Korelatívum *ten – kto* reprezentuje výpovede a texty s nízkou mierou štylistickej príznačkovosti a je typické pre neutrálne, náučné alebo publicistické texty,¹⁶ kým korelatívum *ten – čo* obsahuje príznak hovorovosti,¹⁷ napr. *Ten, kto tento slogan presadil do zmluvy s občanmi, neurobil dobre. Frustráciu Palestínčanov vie naozaj pochopiť iba ten, kto dennodenne na vlastné oči vidí a na vlastnej koži cíti izraelskú okupáciu*. Ukazovacie slovo *ten* z prvej vety by sme z prvej výpovede mohli vynechať a jej význam by sa nezmenil. Jeho použitím sa však zdôrazňuje osoba, o ktorej sa hovorí. V druhej výpovedi už deiktické

¹⁴ O korelatívach *tá – kto* a *to – kto* porov. Podhajecká, 2010, s. 281.

¹⁵ Podľa M. Hirschovej (2006, s. 61) „personálna deixa predovšetkým vzťahuje výpoved' na partnerov komunikácie, resp. odlišuje účastníkov a ne-účastníkov komunikačnej udalosti. Prejavuje sa to najmä v systéme osobných zámen, keď 1. osoba vyjadruje hovoriaceho, 2. osoba adresáta a 3. osoba toho alebo to, o kom/čom sa hovorí,“ pričom v poslednej uvedenej možnosti máme na mysli objekt.

¹⁶ V hovorených textoch má spomedzi korelatív *ten – kto*, *ten – čo* a *ten – ktorý* najnižšie zastúpenie.

¹⁷ Použitie korelatív *ten – kto*, *ten – čo* a *ten – ktorý* sme si porovnali aj v hovorených textoch v databáze Slovenského národného korpusu s-hovor-2.0.

slovo *ten* vynechať nemožno, pretože tu ide o uvedenie a zdôraznenie jadra pomocou hodnotiacej častice.

V korpuse písaných textov prevažuje korelatívum *ten – kto*, kým v korpuse hovorených textov prevláda dvojica *ten – čo*. V niektorých výpovediach je možné tieto dve korelatíva zameniť bez toho, aby sa pociťovala štylistická príznakovosť textu, napr. *Keď ceny domu stúpajú z 20 tisíc na 200 tisíc a potom na 400 tisíc, tak ten, čo čaká a spori, vlastne stráca sporením. A ten, čo hrá vraha v čiernych rukavičkách... ten tiež nepotrebuje teóriu!*

Okrem možnosti synonymie korelatíva *ten – kto* sme si všimli aj to, ako sa mení komunikačná funkcia výpovede s narastajúcim počtom slov medzi členmi tohto korelatíva a zistili sme podobnosť s korelatívom *to – čo*.

Ak sa medzi členmi operátora nachádzalo jedno slovo,¹⁸ išlo prevažne o slová s významom pravý, prvý, jediný, spravodlivý, posledný..., rozvíjajúce ukazovacie zámeno *ten*, s ktorým tvorí operátor *kto* korelatívum. Autor sa nimi snaží vyjadriť to, či spomínaný podmet (na ktorý operátor odkazuje) disponuje určitými potrebnými kompetenciami na to, aby mohol, mal, musel, vedel alebo chcel niečo vykonať. Zároveň vyjadruje uprednostnenie, resp. spochybnenie schopnosti osoby vykonať niečo. Napr. *Viem, som ten posledný, kto by mal hovoriť na tému súkromia. Pán Černák dodnes nevyvrátil svoje lobistické prepojenia so Sláviou Capital, ani nikoho nepresvedčil, že práve on bol tým pravým, kto vyvedie rezort hospodárstva z recesie.*

Zistili sme, že čím je vzdialenosť medzi členmi korelatíva menšia, tým viac výpovedí má príznačnosť gnómickej, výpovede sú celistvejšie, pretože medzi členmi sú prevažne slová, ktoré rozvíjajú buď ukazovacie zámeno *ktorý* alebo rozvíjajú prísudok, napr. *Aj v hokeji totiž platí, že len ten je naozaj frajer; kto naozaj „fachačí“, a nie sa iba tvári. Uznávam, že iba ten nemôže netrafiť vedľa, kto ani nevystreľí.* V uvedených príkladoch je jadro výpovede aktualizované a zdôraznené pomocou hodnotiacej častice.

Pri väčšej vzdialenosti je medzi týmito členmi často alebo vedľajšia veta alebo vsuvka, napr. *Ten je šéfom, odhliadnuc od veku, kto prišiel s najlepším nápadom, kto má čo povedať, čieho nápadu sa možno chytiť a pohnúť veci ďalej. Vinník je ten, povedal kedysi dávno môj otec, kto sa cíti vinný,* alebo rozvíjacie vetné členy, pri ktorých by sa členy korelatíva po obrátení slovosledu dostali opäť do tesnej blízkosti, napr. *O budúcnosti otázky maďarstva zdôraznil, že iba ten bude v tejto oblasti dlhodobo úspešný, kto pôjde cestou dialógu a pokoja.*

Ďalším korelatívom, ktoré sa môže synonymne zamieňať s korelatívom *ten – kto*, je *ten – ktorý*. Jeho použitím sa v texte posilňuje opisnosť, napr. (...) *ale práve on je ten, ktorý je vyvolený a povelaný držať ruku „na tepne čias“.* (...)

¹⁸ V tomto prípade nemáme na mysli výpovede so slovosledom ukazovacie zámeno + prísudok – operátor *kto* + prísudok (napr.: *Kto* mlčí, *ten* svedčí. alebo Lebo len *ten* prehráva, *kto* raz prestane bojovať a stráca dôveru v Boha.), pretože v týchto prípadoch ide o úzke spojenie oboch členov korelatíva, ak tento slovosled zmeníme.

pole, ktoré nedokáže obrobiť Adam, poľahky zvládne *ten, ktorý* u nej strávil celú noc, *ten, ktorý* vie dobre narábať slákom, aj keď nemá husle. Je obľúbeným operátorom v biblických textoch, napr. *Ten, ktorý* je, *ten, ktorý* sa obetoval a *ten, ktorý* nám priniesol v Duchu Svätom úžasné dary a milosti. Uprednostnením tohto korelatíva nielenže ukazujeme na vykonávateľa deja, resp. nositeľa stavu, ale ho aj vyčleňujeme z radu viacerých potenciálnych podmetov, napr. *Hugo sa obráti a vidí na schodoch policajta, iného než bol ten, ktorý* Pamele požičal sako. Môžeme tu vidieť vzťah referencie a atributívneho využitia výrazu. Kým pri referencii identifikujeme určitú mimojazykovú entitu, pri atributívnom použití výrazu neznámu entitu popisujeme, charakterizujeme, pričom je (v našom prípade) osoba identifikovaná len všeobecne, potenciálne.

Napriek tomu, že z frekvenčného hľadiska je korelatívum *taký – kto* v korpuse zastúpené minimálne, zaujíma nás hlavne to, ako sa jeho použitím vo vete zmení jej komunikačný zámer. Okrem ukazovacej a odkazovacej funkcie plní zámeno *taký* vyjadruje aj mieru vlastnosti, na ktorú ukazuje, resp. odkazuje, napr. *Najväčšmi to chutí takému, kto má už dávno chorý žalúdok. Tuším, že všetky politické strany sa v súvislosti s voľbou prezidenta vyjadrili, že by rady zvolili takého, kto by dokázal, povedané slovami básnika, „drôtovať svoj národ puknutý“*. V niektorých prípadoch pomáha operátor naznačovať protiklad jednej osoby s druhou, teda ju vydeľuje z radu, napr. *Pohľadom takým, kto je hotovou zásobou, nemáš už totiž od neho čo dostať.*; *Len to sa vedelo, že z Jánošíkových peňazí nesmel hocikto brať. Iba taký, kto si bol istý, že sú mu súdené*.

V korpuse je korelatívum *taký – kto* najčastejšie spojené s neurčitým zámenom *niekto* alebo *kosí*, čím sa vyjadruje iba približná miera vlastnosti, ktorou má človek disponovať. Tento fakt sa automaticky premieta aj do štylistického rozvrstvenia textov. Jeho zastúpenie je najdominantnejšie v umeleckých textoch a trochu menej v publicistických textoch, napr. *Hoci ako príslušníčka vysokej šľachty mala prístup na najsvätejšie zo svätých miest, našiel by sa v celom Egypte ešte niekto taký, kto by mal nervy vybrať si na svoju ľubostnú schôdzku takéto miesto? Je tu niekto taký, kto má príliš veľa práce?* Na uvedených príkladoch možno vidieť, že výpovede s operátorom *taký – kto* v kolokácii s neurčitým zámenom často plnia funkciu otázky, pochybnosti, ale aj výčitky.

Naopak, takmer vôbec¹⁹ sa toto korelatívum s neurčitým zámenom nevyškytuje v náučných textoch, čo je pochopiteľné, keďže v týchto typoch textov je akákoľvek neurčitosť alebo približnosť údajov vytlačaná snahou o exaktnosť.

1.1.2.2 Substantívne korelatíva tvorené vymedzovacími zámenami

O sémantike kvalitatívnych vymedzovacích zámen platí, že sa ich plný význam realizuje až v kontexte (Ružička, 1966, s. 304). Zámeno *ten istý* stotož-

¹⁹ V náučných textoch sme v rámci databázy Slovenského národného korpusu korelatívum *taký – kto* zaznamenali iba raz, aj to v kolokácii s neurčitým zámenom *niekto*. Tento výskyt však považujeme skôr za výnimku, pretože – ako nám to ukazuje príklad – uvedená veta je citátom z umeleckej literatúry: napr. „*Slečna , možno by som nebol schopný zaplatiť vašu cenu, ale je niekto taký, kto ju už zaplatil.*“

ňuje substancie a odkazuje na vetu s operátorom *čo*, pričom preberá významy operátorov *ktorý*, *aký*, *ako*. Vytvorením korelativa *ten istý – čo* sa posilňuje ukazovacia funkcia, citovosť výrazu a zdôrazňuje sa istota o pravdivosti výpovede, napr. *Keď nájde v ňom ten istý, čo (ako) u ženy, ovál tváre, spôsob držania hlavy, nazve ho naozaj naším dieťaťom. Teraz je v milosti akýsi Angličan – ten istý, čo s ňou vyplával po výbuchu Krásavice*. Navyše vymedzovacie zámeno nám ukazuje na minulosť činnosť, resp. príznak osoby alebo veci. Pri porovnávaní konkurenčných operátorov *ten istý – čo* a *ten istý – ktorý*²⁰ sa ukazuje, že kým operátor so substantívnym komponentom *čo* sa vyskytoval len v umeleckých a náučných textoch, operátor s adjektívnym komponentom *ktorý*²¹ má zastúpenie vo všetkých typoch textov. V prvom prípade (operátor *ten istý – čo*) išlo o výraznú prevahu zastúpenia v umeleckých textoch (cca 80 %). V druhom prípade predstavovali umelecké približne 50 percentný, náučné 30 percentný a publicistické 20 percentný podiel. Oba operátory plnia často vysvetľovaciu funkciu a z ľavej strany sa vyčleňujú interpunkčným znamienkom, napr. *Dal ju postaviť Šáh Džahán (ten istý, ktorý dal postaviť aj Tadž Mahal), keď sa rozhodol preniesť hlavné mesto opäť z Agry späť do Dillí. Je tu veľký kultúrny rozdiel a horizont času medzi svätopiscom a nami, čo ho čítame, ale nás vedie Duch, ten istý, ktorý viedol aj pisateľa*.²²

Kvalitatívne odlišovacie zámeno *iný* odkazuje na vedľajšie vety, v ktorých operátor *čo* má funkciu slov *ktorý*, *kto*: napr. *Namiesto prakticky neexistujúcej slovenskej kinematografie sa našli iní, čo (kto) tento film nakrútili. Možno je všetko. Možno tvoj muž nájde šťastie po boku milenky a ty si vďaka jej úskoku nájdeš niekoho iného, čo (kto) nebude potrebovať milenky, keď má teba*. V rámci textov SNK sa vyskytoval hlavne v umeleckých a v esejisticky ladených publicistických textoch.

Spomedzi kvantitatívnych vymedzovacích zámen, ako odkazovacích jazykových prostriedkov na vetu s operátorom *čo*, sa najčastejšie vyskytovali kvantitatívne *nikto* a *každý*. Rozvitím výpovede o vedľajšiu vetu sa k významu vymedzovania pripája aj význam ukazovania na osobu, ktorej identitu nepoznáme, ale poznáme nejakú jej vlastnosť, napr. *Roy ešte nikdy nestretla nikoho, čo by sa podobal na tohto britského dirigenta*.

Keďže zámeno *nik/ nikto* označuje osobu, primárnym operátorom k tomuto zámenu by mal byť operátor *kto*. K nahradeniu operátorom *čo* dochádza podľa nás hlavne kvôli vyhnutiu sa komplikovanejšej výslovnosti vzniknutej nakumulovaním spoluhláskových skupín *kt*, a to dokonca aj vtedy, ak je vymedzovacie zámeno v inom tvare než v nominatíve sg., napr. *Dosiaľ sa nenašiel nik, čo by*

²⁰ Pracovali sme s výpoveďami, v ktorých boli operátory v základnom tvare.

²¹ Z českej jazykovedy sa spájaciemu prostriedku *jenž/ který* v komparácii s prostriedkom *der/ welcher* venoval M. Komárek v štúdiu *Relativní zájmena v češtině a němčině (jenž – který, der - welcher)*, pričom skúmal aj výpovede s knižným operátorom *jehož*.

²² Konkurenciou týchto dvoch operátorov sa budeme bližšie zaoberať v ďalšej fáze výskumu.

sa ti opovážil vmietnuť drsnú pravdu do tváre, nuž sa na to podujmem sám! Roy ešte nikdy nestretla *nikoho, čo* by sa podobal na tohto britského dirigenta.

V porovnaní s operátorom *nik – kto* má *nik – čo* v korpusových textoch nižšie zastúpenie až o približne 90 %. Pokiaľ ide o štylistickú príslušnosť textov, v oboch prípadoch je značná prevaha výskytu operátorov v umeleckých textoch (50 % – 60 %), zatiaľ čo na tvorbe výpovedí v ostatných typoch textov sa podieľajú približne rovnakým dielom (cca po 20 %).

Pri zámene *každý* je situácia podobná – operátor *kto* býva často nahradený všeobecným bezrodovým operátorom *čo*: napr. *Kniha je výzvou, ktorú pochopí každý, čo myslí pluralisticky*. Pri tejto kolokácii sme natrafili aj na výpovede, v ktorých operátor *čo* nadobúdal význam prístupky. Bolo to však vo výpovediach, v ktorých neoddeliteľnou súčasťou operátora bola priradovacia spojka *i/aj*: napr. *Každý, čo aj (hoci aj) lacno kúpený hotel, si vyžaduje obrovské investície preto, aby sa mu v budúcnosti vôbec mohlo hovoriť, že je hotel*.

Z vymedzovacích zámen vstupuje operátor *kto* do najčastejších kolokácií so zámenami oboch pólov na kvantitatívnej osi *každý* a *nikto*, pričom v kombinácii s operátorom *kto* vyjadrujú buď splnenie alebo nesplnenie určitej podmienky, resp. vlastnosti potrebnej na uskutočnenie deja alebo stavu. Napr. *Každý, kto sa stretol s nenávisťou alebo diskrimináciou, vie, o čom píšem. V Londýne exilová vláda zachovávala naoko lojalitu k Moskve, ale panoval názor, že každý, kto v Poľsku spolupracuje so sovietskimi, je vlastizradca. Nemala nikoho za sebou, kto by ju protežoval*.

1.1.2.3 Substantívne korelatíva tvorené neurčitými zámenami

Neurčité zámena *niekto, niečo* a *čosi* v kooperácii s operátorom *čo* svoju neurčitosť buď posilňujú, alebo oslabujú. Zámeno *niekto* odkazuje na osobu, a teda operátor *čo* supluje operátor *kto*, čím výpoveď nadobúda hovorovejší charakter. Operátorom *niekto – kto* sa vyjadruje personálna deixa, ktorou sa vo výpovedi odkazuje na partnerov komunikácie. Dvojica *niekto – čo* je najpríznačnejšia pre umelecké texty. Napriek neurčitosti významu slov *niečo* a *čosi* operátor *čo* pomáha rozvíjať sémantiku predmetu alebo javu, čím sa vo výpovediach neraz podčiarkne citová zaangažovanosť autora. Práve preto tieto jazykové prostriedky nachádzame najmä v umeleckých a publicistických textoch, ktoré svojím rozsahom a výberom jazykových prostriedkov pripomínajú esejistické texty, napr. *Aj zúrivost' by sme mali chápať ako čosi, čo má svoj sakrálny rozmer*.

Z neurčitých zámen vytvára operátor *kto* kolokácie prevažne so zámenami *niekto, ktosi, hocikto* a *ktokol'vek*, čím sa vyjadruje neurčitá alebo neurčená personálna deixa. Tieto zámena všeobecnejšie naznačujú osobu, o ktorej sa hovorí, pretože nám nie je známa, alebo nám jej všeobecné vyjadrenie vyhovuje, alebo nám na jej bližšom určení nezáleží (Ružička, 1966, s. 293). Pri neurčitých zámenách dochádza vo výpovediach s operátorom *kto* pod vplyvom kontextu k posunu príznamu neurčitosti. Ten sa realizuje v rozličnej miere. (Podhajecká, 2010, s. 278)

K zmierneniu neurčitosti dochádza použitím operátora *niekto* – *kto*, pretože vo vete s operátorom *kto* je už vyjadrená konkrétna vlastnosť, ktorou má spomínaná osoba disponovať. Napr. (...) *fakt by ma nesmierne zaujímal, či aj ty si si niekedy tak naliehavo uvedomovala potrebu mať niekoho, kto by dokázal nazrieť do tvojho života lepšie a hlbšie, ako to dokážeš ty sama (...). Hlavné je, aby sa vždy našiel niekto, kto dokáže prísť s niečím čerstvým.* Ide o textovú deixu, teda odkazovanie v rámci textu, pretože osoba sa odhaľuje na základe vlastností opísaných v texte.

Túto istú funkciu plní operátor *kto* aj so zámenom *ktosi*. Kým však prvá kombinácia je frekventovanejšia v informačných textoch, korelatívum *ktosi* – *kto* sa častejšie vyskytuje v umeleckých textoch, napr. *Tento večer zaspáva aspoň o čosi ľahšie, je tu ktosi, komu sa zdôverila, ...()* *Takmer vyprahnutý zvolal: „Žízňim!“ Ktosi, koho srdce bolo snád ešte aspoň trochu schopné súcitu, vzal spongiu, naplnil ju octom, nastokol na yzop a podal Mu ju k ústam.*

Oveľa nižším stupňom neurčitosti disponujú výpovede s korelatívom zloženým z ukazovacieho neurčitého a vzťažného zámena (*ten niekto* – *kto*), pretože zámeno *ten* ukazuje na prítomnú osobu, alebo odkazuje na osobu spomínanú v texte. Použitím týchto dvoch zámen ako odkazovacieho prostriedku v jednej vete a operátora *kto* v druhej vete dochádza nielen k zmierneniu neurčitosti, ale dokonca k jej vymiznutiu, resp. popretiu, pretože sa zdôrazní konkrétna osoba. Neurčitosť je tu už len formálna, pretože hoci nie je vyjadrené konkrétne meno osoby, percipient na základe skúseností vie, o koho ide. Napr.: *Ani teraz jej nechýbali, ale možno dieťa by bol ten niekto, kto by na ňu čakal – takto čakala stále iba ona. A to už radšej pomlčím o skutočnosti, že ten niekto, kto ho z češtiny prekladal, nebol natoľko v obraze, že niektoré odborné kynologické terminológie skolmil jedna radosť.* V rámci textovej deixy sa tu najviac prejavuje kataforické odkazovanie.

Pri zámenách *hocikto* a *ktokol'vek*, odkazujúcimi na vetu s operátorom *kto* sa dej vzťahuje na osoby, pri ktorých je vlastne jedno, kto sú, dôležité je, aby spĺňali určité podmienky, kritériá naznačené vo vete, ktorá obsahuje operátor *kto*. Napr. *Dnes môže v Moskve vystavovať doslova hocikto, kto si to zaplatí. Potenciálne sa tajné materiály NATO, ku ktorým má takáto vláda prístup, môžu dostať do rúk ktokol'vek, kto o to požiada. Prihlásiť sa mohol ktokol'vek, kto mal futbalové skúsenosti.*

1.2 Substantívny operátor na rozširovanie výpovede

V úvode príspevku sme uviedli, že sa vzťažné zámená z hľadiska syntaktickej funkcie zaraďujú medzi hypotaktické spojky, teda vstupujú do podradovacích vzťahov. Na základe toho môžeme povedať, že slúžia na rozvíjanie výpovede. V porovnaní s inými relatívami a korelatívami - či už v rámci substantívnych alebo adjektívnych, numerálnych a adverbialných - sa z tohto pohľadu vymyká relatívum *čo*. Pri tomto operátore sa okrem frekventovaných ľavostranných kolokácií tvoria aj typické pravostranné kolokácie s verbami. Týka sa to najmä

slovies dvoch sémantických skupín – s významom vysvetľovania a s významom príčiny.²³ Tie tvorili najčastejšie pravostranné kolokácie operátora.²⁴

K prvej skupine s významom vysvetľovania zaradíme **explikatívne predikáty**, ktoré vysvetľujú, resp. „tlmočia“ kvantitu alebo javu a okolnosti opisanej v predchádzajúcej vete. Sú to: *predstavovať*, *znamenat'*, *činiť*, *zodpovedať niečomu*, *značiť* a *i*. Z nich boli najfrekventovanejšie *predstavovať* a *znamenat'*. Kým pri slovese *predstavovať* je operátor *čo* spravidla „spoluautorom štatistických prepočtov“, teda sa podieľa na kvantitatívnom vysvetľovaní, pri slovese *znamenat'* sa zväčša podieľa na kvalitatívnych vysvetleniach: napr. *Zaostal za Le Penom o 0,7 percenta, čo predstavuje v 60-miliónovom Francúzsku o málo viac ako 200 000 hlasov. Počas uplynulých osemnástich rokov predstavil WOMAD viac ako tisíc umelcov z vyše 90 krajín, ktorých videlo a počulo viac ako milión divákov, čo predstavuje priemernú návštevu 7800 ľudí. Tieto opatrenia podporila „decentralizovanou“ mzdovou politikou, čo znamenalo voľnejšie mzdové štruktúry. Ak sloveso *znamenat'* uvádza s operátorom *čo* vetu štatistického rázu, môžeme ho synonymicky zameniť za sloveso *predstavovať*, napr. *Na Slovensku dosahuje spotreba hydinového mäsa ročne až osemnásť kilogramov na obyvateľa, čo znamená ročný chov asi 30 miliónov brojlerových kurčiat*. Sloveso *predstavovať* dominuje odborným a publicistickým textom, *znamenat'* zase umeleckým a publicistickým.*

K sémantickému typu s významom príčiny zaradíme **predikáty vyjadrujúce kauzálne súvislosti a vzťahy** medzi javmi. Sú to: *spôsobovať*, *zapríčiniť*, *týkať sa*, *súvisieť*, *vyplývať*,... Najrozšírenejšími slovesami po operátore *čo* boli v databáze korpusu slovesá *zapríčiniť* a *súvisieť*. Pri slovese *zapríčiniť* prevažujú publicistické texty (ekonomické a politické analýzy) a odborné texty, v ktorých slúži na vysvetlenie príčin existencie a fungovania zložitých javov: napr. *Takto stiahnutý objem z bankového trhu pravdepodobne nestačil, čo zapríčinilo prepad cien najkratších korunových depozitov ešte pár dní pred koncom prvej októbrovej periódy*.

Pri slovese *súvisieť* je miera viazanosti príčiny a dôsledku nižšia, a preto kým operátor *čo* sa so slovesom *zapríčiniť* podieľa skôr na utváraní komunikačnej funkcie tvrdenia, so slovesom *súvisieť* sa podieľa na komunikačnej funkcii oznamovania, konštatovania, miestami až domnienky, napr. *Odborná úroveň, prípadne významnosť slovenských návštevníkov je však na Invexe vyššia, čo súvisí s vyššou odbornou úrovňou Invexu. Siet' zákazníkov firmy sa rokmi rozši-*

²³ Slovesá *predstavovať* a *spôsobovať* sme označili ako prototypové, pretože v rámci týchto slovesných skupín mali najvyššiu frekvenčnú distribúciu.

²⁴ Pri pravostranných kolokáciách sme abstrahovali od výpovedí, v ktorých uvedené slovesá tvorili náhodné kolokácie pripojených predmetových a prívlastkových viet (napr. *Ona nemá ani potuchy, čo zapríčinilo tú nehodu. S plezirom používam hlavne slová, o ktorých viem, že ostatní ani netušia, čo znamenajú.*), ale zamerali sme sa najmä na tie výpovede, v ktorých uvedené slovesá predstavujú isté ustálené modely. Operátor *čo* v nich dokážeme nahradiť operátorom *a to*.

ruje, čo súvisí najmä s rozširovaním výrobného sortimentu podľa požiadaviek zákazníkov. Podobné výpovede sú typické najmä pre publicistické texty.

2 Záver

Substantívne operátory *kto* a *čo* patria medzi vzťažné zámená, ktorých spájacia funkcia sa realizuje sekundárne. Za hlavnú vlastnosť vzťažných slov sa považuje to, že vyjadrujú vzťah podradenej vety k nadradenej, pričom druh podradenej vety pomáha určovať odkazovací prostriedok v nadradenej vete. Spájaciu funkciu môžu vzťažné zámená plniť osamote, vtedy hovoríme o relatívach, alebo v kombinácii s ukazovacími zámenami – hovoríme o korelatívach. Pri nazeraní na uvedené operátory pre výsledky tejto práce nebolo najdôležitejšie to, aký druh vedľajšej vety operátor pripája, ale ako sa mení komunikačná funkcia a komunikačný zámer výpovede. Najdôležitejšiu úlohu pritom zohráva kontextové okolie operátora. V tejto práci sme si všimli ľavostranné aj pravostranné kolokácie operátorov *kto* a *čo*.

Vychádzajúc z uvedeného, môžeme tvrdiť, že substantívne operátory majú napriek niektorým odlišnostiam veľa znakov spoločných, čo vyplýva z ich spoločnej schopnosti pripájať vety, ktoré vyjadrujú substancie. Napriek spoločným znakom substantívnych operátorov môžeme konštatovať, že operátor *čo* má oveľa vyšší komunikačný potenciál než operátor *kto*, čo je dané bezrodovosťou operátora a tým aj schopnosťou vstupovať do kolokácií s pestrejším inventárom jazykových prostriedkov. Navyše, okrem funkcie rozvíjať výpoveď plní operátor *čo* aj funkciu operátora na rozširovanie výpovede.

LITERATÚRA

- BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Zámená v gramatickom systéme slovenčiny a v komunikácii*. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 229 – 231.
- BÁRTOVÁ, Jana: *Tautologie z hlediska kooperačního principu a principu zdvořilosti*. In: Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání. Sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na FF UP ve dnech 14.-15. května 2002. Ed. P. Pořízka – V. P. Polách. Olomouc: UP 2004, s. 258 – 261.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Kategória určenosti v slovenčine a maďarčine*. In: Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny. Bratislava: SPN 1977, s. 60 – 131.
- ČERMÁK, František: *Kolokace v lingvistice*. In: Kolokace. Ed. F. Čermák – R. Blatná. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006, s. 9 – 15.
- ČERMÁK, František – BLATNÁ, Renata: *Korpusová lingvistika: Stav a modelové přístupy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 358 s.
- ČMEJRKOVÁ, Světa: *Je zájmeno svůj vždy na svém místě?* In: Možnosti a meze české gramatiky. Ed. F. Štícha. Praha: Academia 2006, s. 211 – 225.
- DANEŠ, František – GREPL, Miroslav: *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia 1987. 738 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009. 375 s.

- DOLNÍK, Juraj: *Koncepcia novej morfológie spisovnej slovenčiny*. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 4, s. 193 – 210.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 474 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2006. 242 s.
- KAČALA, Ján: *Vety s ukazovacím významom opytovacieho zámena*. In: Kultúra slova, 2007, roč. 41, 2007, s. 257 – 262.
- KESSELOVÁ, Jana: *Komunikačno-pragmatický status osobných zámen v súčasnej hovorenej komunikácii*. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 3, s. 129 – 141.
- KESSELOVÁ, Jana: *Komunikačný potenciál operátorov na rozvíjanie a rozširovanie výpovede*. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. II. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2007, s. 354 – 362.
- KESSELOVÁ, Jana: *Áno, ale... (o komunikačnom potenciáli adverzatívnych operátorov)*. In: Slovo o slove. 13. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Ed. L. Sičáková. Prešov: Pedagogická fakulta 2007, s. 127 – 134.
- KESSELOVÁ, Jana: *Operátory príčinného vzťahu v súčasnej písanej slovenčine*. In: Slovo o slove. 14. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Ed. L. Sičáková. Prešov: Pedagogická fakulta 2008, s. 23 – 30.
- KOLÁŘOVÁ, Ivana: *Možnosti odkazování k jazykovému vyjádření vlastnosti zájmeny to a takový*. In: Možnosti a meze české gramatiky. Ed. F. Štícha. Praha: Academia 2006, s. 249 – 267.
- KOMÁREK, Miroslav a kol.: *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia 1986. 536 s.
- KOMÁREK, Miroslav: *Relativní zájmena v češtině a němčině (jenž – který, der – welcher)*. In: Příspěvky k české morfológii. Olomouc: Periplum 2006, s. 217 – 220.
- KŘÍŽKOVÁ, Helena: *Zájmena typu ten a takový v současných slovanských jazycích*. In: Slavica slovaca, 1971, roč. 6, 1971, č. 1, s. 15 – 30.
- LIFANOV, Konstantin: *Základné neurčité zámená vo vývine spisovnej slovenčiny*. In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 1, s. 3 – 19.
- MATUŠ, Jozef: *Výskyt nesamostatných a samostatných neurčitých zámen vo výstavbe francúzskeho textu*. In: Acta Facultatis paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis. Ser. A, 2000, s. 57 – 69.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana: *Vetné modely v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2001. 134 s.
- ORAVEC, Ján: *Používanie slova „čo“ v spisovnej slovenčine*. In: Jazykovedný časopis, 1954, roč. 8, 1954, č. 4, s. 216 – 233.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk – Syntax*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 255 s.
- PODHAJECKÁ, Katarína: *Komunikačný potenciál operátora „čo“ v súčasnej písanej slovenčine*. In: Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. – 24. 9. 2009 v Banskej Bystrici. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2010, s. 164 – 175.
- PODHAJECKÁ Katarína: *Komunikačný potenciál operátora „kto“ v súčasnej písanej slovenčine*. In: VARIA XIX. Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov. Trnava – Modra-Harmónia 18. – 20. 11. 2009. Eds. J. Hladký – L. Rendár. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave 2010. s. 276 – 282.

- PORÁK, Jaroslav: *K vyjádřování neurčitosti u zájmen a zájmenných příslovci*. In: Acta Universitatis Carolinae – Philologica Slavica Pragensia. Praha: FF UK 1962, s. 405 – 410.
- Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966.
- Slovenský národný korpus – prim-4.0-vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010. <http://korpus.juls.savba.sk>
- Slovenský národný korpus – s-hovor-2.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010. <http://korpus.juls.savba.sk>
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: Slovacontact 1995. 178 s.
- ŠTÍCHA, František: *K deikticko-anaforickým funkcím lexému ten*. In: Slovo a slovesnost, 1999, roč. 60, č. 2, s. 123 – 135.
- ŠTÍCHA, František: *Kataforické korelatívum to v souvětí s větami podmětovými a předmětovými*. In: Korpus jako zdroj dat o češtině. Ed. P. Karlík. Brno: Masarykova univerzita 2004, s. 145 – 153.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila: *Tento vs. ten: co vypovídá korpus?* In: Možnosti a meze české gramatiky. Ed. F. Štícha. Praha: Academia 2006, s. 268 – 281.

Česko-srbský frazeologický slovník a srbské elektronické zdroje

Snežana Popović

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
Filologická fakulta Univerzity v Bělehradě, Bělehrad

Výzkum komparativní frazeologie v českém a srbském jazykovém areálu zatím v srbské lingvistice nepatří k dominantním tématům. Příčinu tohoto stavu se pokusíme nastínit v závěru této práce, jejímž úkolem je představit aktuální stav srbských elektronických zdrojů, jejich dostupnost, přednosti a možnosti využití. Tato práce navazuje na studii *Možnosti a hranice česko-srbského frazeologického slovníku* (Popović, 2010a), ve které jsme se snažili ukázat na překonání některých nejasností ve výstavbě překladového frazeologického slovníku s tím, že zatím neexistuje speciální česko-srbský frazeologický slovník, a pokud je nám známo, jeho vydání se ani nepřipravuje.

Je nepochybné, že moderní jazykové příručky, jakož i existence elektronických jazykových zdrojů v podobě korpusů a elektronických výkladových, frekvenčních, překladových a jiných slovníků, práci dnešních badatelů velmi usnadňuje. O přednostech a možnostech *Českého národního korpusu*¹, který patří mezi nejrozvinutější korpusy v Evropě, myslím není nutné se obšírněji zmiňovat (Popović, 2010b). *Český národní korpus* umožňuje rychlé vyhledávání, nabízí přístup k údajům důležitým při zkoumání frekvence slov, typů textů, ve kterých se objevují apod., a toto všechno umožňuje velmi objektivní kritérium výběru frazémů pro budoucí slovník. K dispozici je i tištěný *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (SČFI I – IV., 2009), který vyšel před rokem v revidovaném a doplněném vydání a představuje nejkompaktnější popis frazeologie českého jazyka, dílo usilující o všestranný popis frazémů, přičemž se poprvé opírá i o korpusový materiál. K dispozici jsou i teoretická východiska, například v práci Františka Čermáka *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* (Čermák, 2007), kde jsou popsána nejen pravidla vztahující se k frazeologii a idiomatice, jež se podstatně liší od stávajících definic, ale představeny jsou i konkrétní příklady z frazeografické praxe. Všechny uvedené zdroje pomáhají v definování, výběru, určení frekvence a významu českých frazémů.

Přestože se v této práci chceme věnovat elektronickým zdrojům srbského jazyka, zmíníme se i o tištěných verzích frazeologických příruček, protože i ony budou alespoň v blízké budoucnosti jedním z podstatných zdrojů česko-srbského frazeologického slovníku. Jediným frazeologickým slovníkem srbocharvátského jazyka, pomineme-li starší, třebaže dodnes užívané paremiologické sbírky srbské i charvátské, byl po dlouhá léta *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Josipa Matešiće, vydaný v Záhřebu v roce 1982 (Matešić, 1982).

¹ Český národní korpus, dostupný na www.ucln.ff.cuni.cz [21. 1. 2011].

Dodnes je to nejobsaáhlejší frazeologická příručka, kterou mají srbští a charvátští lingvisté k dispozici; popisuje totiž víc než 12 000 frazémů. V posledních deseti letech vyšly další dva frazeologické slovníky – v Bělehradě *Mali srpski frazeološki rečnik*² (Оташевић, 2007), pro nějž autor čerpal materiál jak ze zmíněného frazeologického slovníku Matešićova, tak i z výkladových slovníků srbštiny. *Hrvatski frazeološki rječnik*, který vyšel v 2003 v Chorvatsku, může být užitečný i pro mluvčí srbského jazyka, protože největší část charvátských frazémů formálně a sémanticky koresponduje se srbskými ekvivalenty. Oba slovníky spojují slabá teoretická východiska a nejasnost při výběru hesel. Velkou pozornost frazeologismům věnovaly i oba největší překladové slovníky obou jazyků *Srbocharvátsko-český slovník* z roku 1982 a *Česko-srbský slovník* z roku 2000.

Pomineme-li korpusy vzniklé v rámci jiných výzkumů a mimo území Srbska – zde máme na mysli jak korpus charvátského jazyka, tak třeba některé paralelní korpusy vzniklé v rámci Českého národního jazyka – elektronické zdroje srbského jazyka v současnosti činí: *Korpus současného srbského jazyka*³, *Korpus srbského jazyka*⁴ Đorđe Kostiće a *Srbský elektronický slovník*.⁵

Myšlenka založit korpus současného srbocharvátského jazyka se zrodila v 1978, kdy byla na návrh lingvisty Milana Šipky pořádána 1. jugoslávská konference o počítačovém zpracování lingvistických údajů. Prvním krokem při vývoji korpusu bylo vypracování systému *AURORA*, který generoval konkordance a různé druhy indexů na základě výchozího textu; jeho možnosti byly srovnatelné se systémem *COCOA*, který v té době ve světě převažoval. *Korpus současného srbského/srbocharvátského jazyka* vznikl jako jeden z cílů projektu s názvem *Matematická a počítačová lingvistika*, který vznikl v roce 1981 v bělehradském Matematickém ústavu na Bělehradské univerzitě. Výstupy tohoto projektu v osmdesátých letech minulého století byly poměrně skromné jednak z důvodu technologických omezení a také kvůli nejasné koncepci uspořádání korpusu. Přesto tehdy vznikla digitalizovaná kolekce textů skládající se především z literárních textů, učebnic a odborné literatury; byly provedeny první experimenty v morfologickém generování srbocharvátštiny, a současně „navázány kontakty s vedoucími evropskými badateli z oboru korpusové lingvistiky zvláště s Wolfgangem Teubertem, (IDS – Institut für deutsche Sprache Mannheim) a skupinou odborníků kolem Petra Sgalla z Karlovy univerzity (Praha), jakož i badateli ze Záhřebu (Sveučilišni računski centar – SRCE, Filozofická fakulta) i Lublani (Ústav *Jožefa Stefana*).“⁶

² Оташевић, Ђорђе: Мали српски фразеолошки речник. Београд, 2007 s. 5.

³ Korpus savremnog srpskog jezika: dostupné na www.korpus.matf.bg.ac.rs [21. 1. 2011].

⁴ Korpus srpskog jezika: dostupné na www.serbian-corpus.edu.rs [21. 1. 2011].

⁵ Srpski elektronski rečnik: dostupné na www.rasprog.com [21. 1. 2011].

⁶ Dostupné na www.korpus.matf.bg.ac.rs [21. 1. 2011].

Současně byly v systému *AURORA* zpracovány rovněž první paralelní korpusy, a to srbsko-slovinšský týkající se návodů k použití léků, srbsko-charvátsko-slovinšský na vzorku jugoslávských svazových zákonů a konečně anglicko-srbský z domény informatiky. Uživatelské zpřístupnění korpusu prostřednictvím internetu bylo umožněno v rámci projektu *Interakce textů a slovníků*, který od roku 2002 získal státní podporu. Projekt vede prof. Duško Vitas z Matematicko-přírodovědecké fakulty Bělehradské univerzity.

Na příslušné webové stránce je k dispozici více subkorpusů, které jsou formovány pro zvláštní účely a jen částečně se mezi sebou pokrývají. Terminologie se poněkud odlišuje od českého národního korpusu, například místo tagování se používá termín etiketování. Vyhledávání je možné pomocí programu *IMS* (cqp), přičemž pro znaky s diakritikou je nutné zavádět zvláštní digrafémy: ć – cx, č – cy, đ – dx, š – sx a ž – zx. Velikost tohoto korpusu zpřístupněného na internetu je necelých 25 miliónů slov (přesně 24 850 595 slov, po vygenerování dublet 23 419 591), celková velikost korpusu je 100 000 000 slov. V následujícím textu dostupné korpusy představíme:

- *Netagovaný korpus srbského jazyka*, který se skládá z textů kódovaných v *ASCII* skupině bez strukturních znaků. Je ze všech těchto subkorpusů nejobsaáhlejší, obsahuje 22 226 437 slov.

- *Henningův korpus srbocharvátštiny*, který sestavil Henning Moerk z Univerzity v Aarhusu (Dánsko), je vytvořen na základě srbocharvátských textů publikovaných mezi lety 1955 až 1990. Obsahuje 701 672 slov.

- *Volební krize roku 2000* je korpus, který se skládá z jazykového materiálu kompletního webového vydání denních novin *Politika* v době mezi 10. zářím a 20. říjnem 2000. Je druhý největším subkorpusem se 1 355 783 slovy.

- *Tagovaný korpus srbského jazyka* se skládá z textů s minimálním souborem strukturních tagů. Obsahuje 434 684 slov.

- *Netagovaný korpus Karadžićových přísloví* je elektronické vydání díla *Národní přísloví Vuka Karadžiče* s registrem klíčových slov, do něhož jsou zahrnuty i rukopisné poznámky Vuka Karadžiče k těmto příslovím.⁷ Obsahuje 56 798 slov.

Rozvoj korpusu se daří realizovat díky entuziasmu lidí, kteří se na něm podílejí. Zvláštní instituce nebo ústav, který by byl založen výhradně pro vývoj korpusu srbského jazyka, zatím neexistuje. Tým v čele s Duškem Vitase m zdůrazňuje i problém dostupnosti textů od vydavatelů; vstříc jim vychází jen pár nakladatelských domů. Na organizační úrovni není zanedbatelný ani problém skladování vydaných textů, které většina vydavatelů skladuje ve formátu, jenž je vhodný k tisku, ale k elektronickému zpracování je prakticky bezcenný (Vitas – Popović, 2003).

Další dostupnou příručkou je *Srbský elektronický slovník*. O vytvoření tohoto slovníku se zasloužili Milorad Simić se svými spolupracovníky z Ústavu srbské-

⁷ Prezentace tohoto projektu se nachází na stránkách Cvetany Krstev www.poincare.matf.gb.ac.rs/~cvetana [21. 1. 2011].

ho jazyka Srbské akademie věd a umění. *Srbský elektronický slovník* obsahuje 300 000 slov a skládá se ze šestnáctidílného *Slovníku srbocharvátského spisovného a národního jazyka*, který vydává Srbská akademie věd a umění, respektive z těch jeho dílů, které byly k datu vytvoření zpracovatelům k dispozici (do písmena O);⁸ takto získaný materiál byl doplněn o tři poslední díly (od písmena O) *Slovníku srbocharvátského spisovného jazyka*, který vydala Matice srbská.⁹ Autoři vysvětlují toto sloučení dvou různých slovníků, které použili jako zdroj, skutečností, že všechny zdroje *Slovníku Matice srbské* jsou excerpovány i ve *Slovníku SANU* a naznačují, že rozdíly mezi nimi jsou pro uživatele *Srbského elektronického slovníku* nezanedbatelné (*Slovník Matice srbské* necituje literární excerpcce a uvádí nedokonavá verba jen v případech odlišného významu v poměru k dokonavému verbu).¹⁰ Tento korpus je v současnosti zpřístupněn pouze pro ty uživatele, kteří si zaplatí licenci, která musí být každoročně obnovována.

Na korpusu srbského jazyka se začalo pracovat v bělehradském Ústavu pro experimentální fonetiku a patologii řeči již v 50. letech minulého století, a to v rámci projektu zaměřeném na automatické rozpoznání řeči a strojový překlad. Celý projekt založil Đorđe Kostić, zakladatel Ústavu. Práce na *Korpusu* odpočala v roce 1957 a trvala 5 let. Během té doby bylo zpracováno kolem 11 000 000 slov srbského jazyka od XII. století do současnosti. Každé slovo bylo anotováno ručně na úrovni inflexivní morfologie, systémem anotace, který se skládá z 62 základních gramatických kódů, jehož kombinací vzniklo kolem 2000 různých gramatických tvarů. Jako výsledek této práce vznikl *Korpus srbského jazyka*,¹¹ který byl rozdělen na 5 subkorpusů:

Subkorpus srbského jazyka I obsahuje srbské památky z XII. až XVII. století, který se skládá z 500 000 slov a v něm jsou zpracována díla sv. Sávy, Domentiana, Teodosia, arcibiskupa Danila II., Grigorie Camblaka, patriarcha Pajsia, Stefana Prvověnčaného a *Staré srbské listiny a dopisy* ve vydání Ljubomire Stojanoviće (I – IV, 1902 – 1926).

Subkorpus srbského jazyka II se skládá ze srbské literatury XVIII. století. Obsahuje 1 000 000 slov a zahrnuje tyto autory: Dositej Obradović, Milovan Vidaković, Gerasim Zelić, Joakim Vujić a Jovan Sterija Popović. Všechna díla byla převzatá v celku v původní podobě a písmu, ale anotována byla zatím jen polovina textů.

Subkorpus srbského jazyka III obsahuje díla Vuka Stefanoviće Karadžiče, která byla anotována gramaticky jako celek. Tato část obsahuje kolem 1 600 000 slov ze srbských lidových písní, povídek, překladu *Nového zákona*, *Slovníku*, historicko-etnografických spisů, jazykově-polemických spisů a Karadžičovy korespondence.

⁸ Dále *Slovník SANU*.

⁹ Dále jen *Slovník Matice srbské*.

¹⁰ Dostupné na http://www.rasprog.com/html/8_0_0_e_recnik_podaci.html [21. 1. 2011].

¹¹ Dostupné www.serbiana-corpus.edu.rs [21. 1. 2011].

Subkorpus srbského jazyka IV obsahuje srbské texty, jež vznikly v druhé polovině XIX. století po přijetí jazykové reformy Vuka Stefanoviće Karadžiče. Obsahuje kolem miliónu slov.

Subkorpus srbského jazyka V, velikosti kolem 7 000 000 slov, se skládá ze současného srbského jazyka,¹² který je rozdělen na 5 částí, přičemž každá představuje jeden funkcionální styl (poezie, próza, denní tisk, vědecké a politické texty).

Práce na tomto korpusu pokračuje od roku 1996 (Kostić, 2003). Paralelně s tím začala práce na materiálu srbského jazyka z XII. až XVIII. století v nově založeném Centru pro kvantitativní zkoumání jazyka. Výsledkem je (prozatím) třísvazkové dílo *Kvantitativní popis struktury srbského jazyka – frekvenční slovník Domentiaana*,¹³ k němuž je přiloženo i uživatelské CD. Korpus srbského jazyka je zpřístupněn na webu a jeho webová adresa je platná, bohužel samotné užívání je zatím omezené, k údajům není možné dostat se přímo, o zprošředkování je nutné požádat pracovníky ústavu (Самарцић, 2011).

Z tohoto stručného výčtu vyplývá několik závěrů. Jednak je to existence tří na sobě nezávislých korpusů, přičemž pouze první z nich je veřejně přístupný. Jeho využití v současné lingvistice a současně i dopad na kvantitativní analýzu srbštiny je minimální¹⁴ – k dnešnímu dni bylo registrováno pouze 217 uživatelů a zaznamenáno 147 507 přístupů. Na rozdíl od komfortu *Českého národního korpusu* jsou omezené i možnosti analýzy přímo v rámci korpusového vyhledávání. Údaje o počtu uživatelů *Korpusu srbského jazyka a Elektronického slovníku srbského jazyka* nejsou k dispozici. Určité omezení vyplývá i z textové databáze, která ve velké většině vychází ze starších textů; současný jazyk je zastoupen jen minimálně, mluvený jazyk není zastoupen vůbec. Důsledkem tohoto stavu je fakt, že při jakémkoliv komparativním lexikografickém výzkumu není možné využívat český a srbský korpus bez omezení a že nejméně v nejbližších letech bude nutné opírat se i nadále o tištěné zdroje; v případě vytváření frazeologického česko-srbského slovníku se jedná o zdroje uvedené v předchozím textu, tedy *Srbocharvátsko-český slovník* z roku 1982 a *Česko-srbský slovník* z roku 2000.

LITERATURA

ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum 2007.
Чешко-српски речник, Česko-srbský slovník I – II. Београд: САНУ 2000.
Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Josip Matešić. Zagreb: Školska knjiga 1982.

¹² Údaj o „současném“ srbském jazyce je třeba přijímat s rezervou, neboť jde o jazykový materiál 50 let starý.

¹³ Kvantitativní opis struktury srpskog jezika – frekvencijski rečnik Domentijana, Službeni glasnik, 2009, Beograd.

¹⁴ Srov. Самарцић, 2011.

- Hrvatski frazeološki rječnik*. Antica Menac a kol. Zagreb: Ljevak 2003.
- КОСТИЋ, Александар: *Електронски корпус српског језика Ђорђа Костића*. In: Зборник Матице српске за славистику, 2003, ч. 64, s. 260 – 264.
- Мали српски фразеолошки речник*. Ђорђе Оташевић. Београд: Алма 2007.
- РОРОВИЋ, Snežana: *Моћности а границе чешко-српског фразеолошког речника*. In: POLYSLAV XIII. Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik. München – Berlin: 2010, s. 194 – 198.
- РОРОВИЋ, Snežana: *Позајмљенице из јужнословенских језика у Речнику књижевног чешког језика*. In: Славистика, Београд, 2010, s. 238 – 246.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky I – IV*. Praha: Leda 2009.
- Srbocharvátsko-český slovník*. Praha: Academia 1982.
- САМАРЦИЋ, Тања: *Електронски корпуси као извор нове грађе за лексикографски опис српског језика*, Dostupné na: www.unige.ch/lettres/linguistique/samardzic/PUBLICATIONS.html [21. 1. 2011].
- ВИТАС, Душко – ПОПОВИЋ, Љубомир: *Конспект за изградњу референтног корпуса српског стандардног језика*. In: Научни састанак слависта у Вукове дане. 2003, s. 221 – 227.

Příbuzenské terminologie v jazycích světa

Eliška Pospíšilová

Ústav etnologie
Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Předkládaný článek si klade za cíl seznámit čtenáře s nepříliš známým oborem etnolingvistiky, konkrétně se studiem příbuzenství. A ještě konkrétněji, s typologií příbuzenských termínů.

Začneme od samého základu – co si představit pod pojmem „příbuzenská terminologie“? Nutno podotknout, že vzhledem k rozsahu tohoto článku (i jemu předcházející prezentaci v rámci Kolokvia mladých jazykovědců) je opomíjena celá řada oblastí s příbuzenstvím souvisejících (např. biologická či genetická problematika, sociokulturní uplatnění apod.). Zkoumání příbuzenských terminologií v rozsahu, se kterým počítá záměr mé disertační práce, se snaží setrvat v lingvistické oblasti a nepouštět se do dalších kulturních studií, protože by se předmět zkoumání stal neuchopitelným.

Příbuzenská terminologie pro daný jazyk je tedy souhrnem všech pojmenování pro členy určité, pokrevně či afinně svázané sociální skupiny. Užití termínů pak přiřazuje jednotlivých členům jejich specifickou sociální roli z pohledu mluvčího, který jim tuto roli přisuzuje právě užitím konkrétního termínu. Dalším důležitým faktorem je shoda a konzistence těchto termínů v rámci jednoho jazyka, což vyřadí nejrůznější hypokoristika, případně (těžko zachytitelné) regionální varianty, novotvary atd. Získaný soubor termínů se pak nejčastěji zobrazuje ve formě genealogického stromu, jen místo konkrétních nacionálí se uvádějí termíny obecné, použité z pohledu Ega, tedy mluvčího. Ten (ale i ta, v některých jazycích se soubor termínů dělí na dva různé podle pohlaví mluvčího) se zpravidla nachází uprostřed, pojmenováváje příbuzné o několik generací starší i o několik generací mladší. Ne u všech jazyků je však toto zachycení ve formě stromu možné, příliš detailní systémy (typicky čínština) nebo např. systémy příbuzenských moiet vyžadují zachycení zvláštní, buď ve formě výčtu termínů a jejich popisu, nebo speciálním, na míru upraveným grafem. Pracuje se s termíny synchronně užívanými, neboť zachytit historický vývoj a případný ústup užívání některých z nich je při stavu popisu exotičtějších jazyků nemožné.

Pokusy o typologizaci rozhodně nejsou v této oblasti novinkou. První dělení přináší již L. H. Morgan v roce 1871, kdy rozlišuje terminologie na klasifikační a deskriptivní, tedy podle rozlišování kolaterálních od lineálních příbuzných, resp. jejich pojmenování (Morgan, 1871; Skupnik, 2010).

Dalším průkopníkem v této oblasti se stal A. L. Kroeber, zavedením tzv. kriterií příbuzenské distinkce, tzn. výčtu rysů, které odlišují dva příbuzné mezi sebou. Sem Kroeber (a další pokračovatelé) zařadil např. věk, pohlaví, pokrevní spřízněnost atd. (Kroeber, 1909) Klasifikaci vystavěnou na těchto distinkcích vypracoval

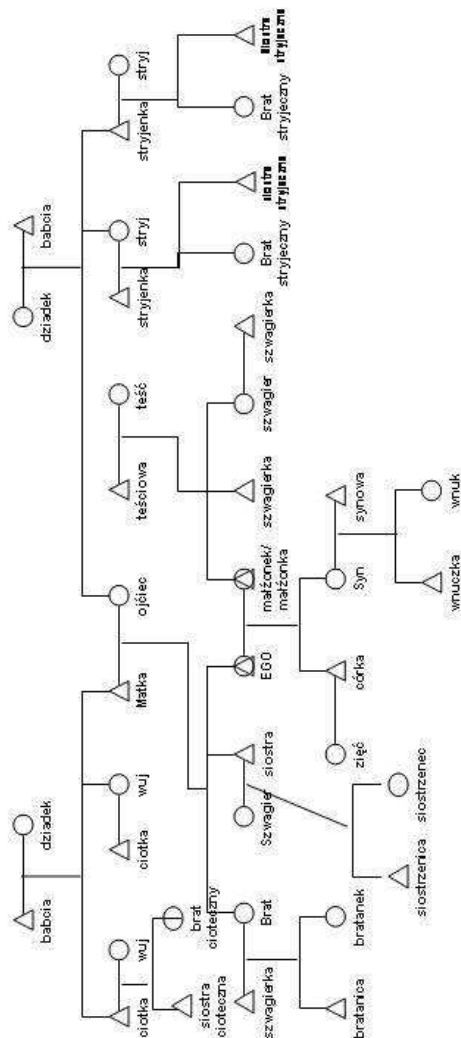
v r. 1928 R. H. Lowie. Využil pouze termíny z generace rodičů Ega. Definoval celkem pět možností, typů, jak mohou být termíny distribuovány (tzn. jestli splývají např. termíny pro otce, otcova bratra a matčina bratra, případně který z nich se vyděluje, nebo zda jsou všechny rozdílné atd.) (Lowie, 1928; Skupnik, 2010).

Na obdobném základě pracovali i další, ale nejrozšířenější, dodnes používané dělení přinesl až G. P. Murdock. Do své typologie zahrnuje termíny pro sourozence Ega, generaci rodičů Ega a pro jejich děti (tedy – v češtině – sourozence, bratrance a sestřenice, rodiče a strýce a tety). Vyděluje celkem šest typů, nazvaných podle „prototypického jazyka“, ve kterém se tato terminologie vyskytuje ve své nejjistší podobě – tedy typ eskymácký, havajský, súdánský, irokézský, omažský a crowský (Murdock, 1965; Skupnik, 2010). Bývá však obtížné některé jazyky do této typologie zařadit, často vykazují rysy více z nich, např. čeština je víceméně eskymáckého typu, ale rozlišuje pohlaví u termínů pro bratrance a sestřenice, což by se blížilo typu súdánskému.

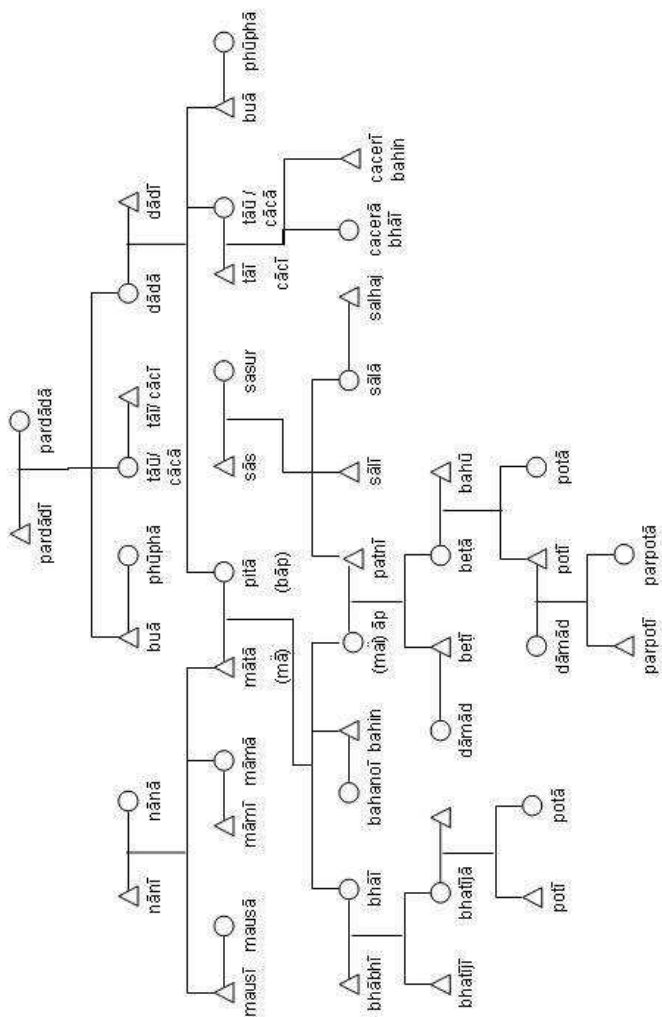
Objevily se samozřejmě i další typologie, o možnosti jedné z nich by chtělo pojednávat i chystaná disertační práce.

Konkrétní příklady – čeština, polština, hindština

V češtině rozeznáváme asi dvacítku různých příbuzenských termínů (viz genealogický strom). Z pohledu střední Evropy i slovanských jazyků jde o celkem průměrnou sadu, zohledňující nejužší rodinu Ega. Všichni vzdálenější příbuzní jsou pak častováni termínem jediným, např. z termínu „teta“ český mluvčí nijak nerozliší, zda jde o sestru matky či otce Ega, zda je pokrevně příbuzná s Egem (či jen přivdaná do rodiny), zda je starší či mladší než rodiče Ega atd. Obdobně nepostizitelné jsou i termíny jako „bratranec“, „sestřenice“, „švagr“ apod. Zde by pak nastupovala sociokulturní analýza a další příbuzné obory, které by přesně definovaly důležitost těchto rodinných vazeb pro českou společnost, konkrétní užití v jazykovém kontextu, varianty atd. Zde předkládaný článek (i disertační práce pozadí za ním) se však zaměřuje na jinou, velmi specifickou kategorii – na tvorbu jednotlivých termínů. Již na první pohled lze rozeznat termíny původní, neodvozené (matka, otec, strýc apod.) a termíny nějakým způsobem odvozené z ostatních (bratranec, sestřenice, švagrová, prababička aj.). A je zajímavé, že např. prefix *pra-* najdeme na obou stranách genealogického stromu, tedy jak v generaci prarodičů a praprarodičů Ega, tak u jeho vzdálenějších potomků. Zcela jistě jsou termíny pro bratrance a sestřenici odvozovány od termínů pro sestru a bratra Ega, ale jak vidíme např. už v polštině, blízkém slovanském jazyce, se tyto termíny odvozují od příslušného sourozence rodiče Ega. Cílem je rozpoznat tyto deriváty v předkládaných terminologiích a pokusit se nalézt nějaké korelace v jejich tvorbě. Příklad hindštiny je zde uveden jako příklad jazyka s diferencovanou terminologií pro mužské a ženské mluvčí – jak je patrné ze stromu, ženská mluvčí hindštiny rozlišuje mnohem více termínů než mužský mluvčí – kulturní zakotvení tohoto rozlišování však již není předmětem tohoto článku.

Obr. 2 Příbuzenská terminologie polštiny

Obr. 3 Příbuzenská terminologie hindštiny pro mužského mluvčího

logii by měly být uvedeny základní charakteristiky (počet mluvčích, jazyková rodina, areál...), ale i morfologické charakteristiky (míra kumulace/fúze, základní slovosled, počet rodů v daném jazyce apod.). Pokud by se jednalo o relevantní fakt, je možné zahrnout i širší kulturní souvislosti – např. důležitost sňatkové politiky, která se projevuje ve štěpení příbuzenských termínů, úcta ke starším, která se projevuje honorifickou funkcí některých označení atd., ale rozhodně se nejedná o prvotní cíl, spíše o podtržení skutečnosti, která motivuje tvorbu některých termínů.

Dále by měly být popsány jednotlivé příbuzenské terminologie z hlediska slovtvorby – tzn. jaké procesy se objevují v tvorbě jednotlivých termínů, zda jsou vzájemně odvozovány, přechylovány, zda zde dochází ke kompozici atd. S přihlédnutím ke gramatikám a slovníkům jednotlivých jazyků lze dohledat i informace o konkrétních afixech, jejich významech a produktivitě v současném jazyce, případně o významu jednotlivých složek kompozit – zda adjektivum formující termíny pro vzdálenější příbuzné je spíše kvalifikační, nebo jakostní apod. Po zpracování jednotlivých jazyků by následovalo vytvoření statistiky a hledání určitých korelací mezi lexikálními charakteristikami konstatovanými v popisu jednotlivých termínů a dalšími charakteristikami daných jazyků. Cílem je vytvořit návrh vlastní typologie příbuzenských typů na slovtvorné bázi – zatímco původní typologie (viz výše) dělí příbuzenské terminologie např. podle diferenciací jednotlivých termínů a míry homonymity, navrhovaná typologie by měla předkládat dělení podle převažujícího typu slovtvorných postupů s ohledem na typ jazyka, jeho flexi, míru syntézy apod.

Protože existuje jen velmi málo literatury zpracovávající kompletní příbuzenskou terminologii, opřela bych svůj primární výzkum hlavně o empirii. Pomocí konzultací s rodilými mluvčími či odborníky na daný jazyk je možné získat kompletní terminologii daného jazyka. Morfologický popis se již opírá o deskriptivní gramatiky a slovníky, aby se předešlo chybným analýzám (např. vydělení neexistujícího sufixu či popis neexistující souvislosti pouze na základě vnější struktury termínů). U každého jazyka je podrobně popsán celý genealogický strom, morfologicky průhledná tvorba jednotlivých termínů, pokud existuje gramatika, pak i případně významy jednotlivých afixů, částí kompozit, specifikačních adjektiv apod. S ohledem na případné korelace by měl být každý jazyk následně popsán dostupnými údaji – jak etnologickými, tak lingvistickými. Měly by se zde tedy objevit informace o uspořádání společnosti, ale i o míře kumulace či separace daného jazyka.

Jednotlivé charakteristiky, stanovené v průběhu popisu jednotlivých jazyků, by měly být následně zaneseny do tabulky, aby mohly být statisticky zpracovány a vyhodnoceny. Ze statistických testů se užívá hlavně chí kvadrát, Yuleův asociační koeficient a koeficient kontingence.

Ideálním výsledkem by bylo nalezení alespoň několika statisticky významných korelací (např. tvoří-li se termín pro sestřenicí z termínu pro sestru, pak se odvozuje i termín pro švagrovou apod.).

Předložený článek se pokusil seznámit čtenáře s prakticky neznámým oborem etnolingvistiky a jeho možnými rozšířeními v podobě hledání korelací v rámci souboru příbuzenských termínů.

LITERATURA

- KROEBER, Alfred L.: *Classificatory Systems of Relationship*. In: The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. 1909. Vol. 39, s. 77 – 84.
- LOWIE, Robert H.: *A Note on Relationship Terminologies*. In: American Anthropologist. New Series, 1928, Vol. 30, N. 2, s. 263 – 267.
- MURDOCK, George Peter: *Social structure*. New York: The Free Press 1965.
- MORGAN, Lewis H.: *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Washington: Smithsonian Institution 1871.
- SKUPNIK, Jaroslav: *Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha: Slon 2010.

Onymá ῥΑρδάγαστος – Radogost – Radhošť z akcentologického hľadiska

Martin Pukanec

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Cieľom tohto článku je poukázať na vzťah moravského oronyma *Radhošť* a slovanských antroponým ῥΑρδάγαστος a *Radogost*.

Toponymický materiál

Radhošť (Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982, s. 253): *Mons Radhost* (1627), *Radgost*, *Rádihost* (1663), *Radosszcz* (1702), *Radagost* (1720), *Radhoschtz* (1810), *Radost* (1818), *Radgost* (1820), *Radhost*, *Radošť*, *Radhost* i *Radhošť* (19. storočie).

Spomedzi starobylých názvov je známy tiež (Niederle, 1924, s. 133–134; ESSJ 32, 2005, s. 147–148) *Radogost* v Lübecku (1186), *Radegast* v Lüneburgu a v Anhalte, južne od Dessau, *Rategasth* v Dolnom Rakúsku (1080), stčes. *Radogosc* pri Vysokom Mýte (1226), stpoľ. *Radogoszcz* (1397), poľ. *Radogoszcz*, *Radogoszczy*, stbulh. *Radogošča* (1330), s./ch. *Radogošta*, *pod Radogoštu*, ďalej aspoň *Radagost aqua* (1188) v severnom Nemecku (Jachnow, 1997, s. 74) či vsl. hydronymum *Radogoščb*, no a samozrejme ešte aspoň slávny *urbs Riedigost* v kronike Thietmara z Merseburgu (1012 – 1018), kde sa ctil boh rovnakého mena *Redigast* (Adam z Brém), *Redigast*, *Radigast* (Helmold), *Redegast*, *Redegost* (Saxo Grammaticus).

Tradičná interpretácia toponymického materiálu

Vo všeobecnosti sa usudzuje, že uvedené toponymá sú odvodené od antroponyma *Radogost*, doloženého v minulosti.

Antroponymický materiál

Tu treba uviesť najmä významného vodcu Slovanov v 6. storočí menom *Ardágastos*, ďalej aspoň Slovana menom *Radogost* v Korutánsku približne k roku 975 (Léger, 2009, s. 150) a bosenského biskupa menom *Radagost* z 12. storočia (Žáček, 1975, s. 44), poľské osobné meno *Radgost* a staroruské *Radogostb* (ESSJ 32, 2005, s. 148).

Vzťah antroponým *Ardágastos* a *Radogost*

Rozdiel *o/a* v menách *Ardágastos* a *Radogost* nepredstavuje problém, problémom je však prízvuk. Ak chceme dať do súvislosti tieto dve mená, musíme počítať s metatézou likvid na začiatku slov. Táto sa mohla udiať buď v slabike *ar-* s akútom, alebo bez akútu. Grécky zápis ukazuje, že meno prízvuk na slabike *ar-* nemalo, malo ho na slabike *da-*.

Tento prízvuk sa nemohol neskôr posunúť na prvú slabiku cez hypotetickú laryngálu v súlade s Hirtovým pravidlom, pretože toto pravidlo už dávno nefungovalo. Po Meilletovom pravidle boli v praslovančine už len tri typy prízvuku:

1. ustálený prízvuk na slabike s akútom,
2. ustálený prízvuk na slabike bez akútu (tu sa potom neskôr podľa Dybovho pravidla mohol posúvať na nasledujúcu slabiku),
3. pohyblivý prízvuk medzi koreňom bez akútu a koncovkou.

Na základe tohto musíme rekonštruovať **Ardagostos* bez akútu v prvej slabike, čo by dávalo južnoslovanské a stredoslovenské *Radogost*, ale severoslovanské *Rodogost*. Z tohto vyplýva, že antroponymá *Ardágastos* a *Radogost* spolu zrejme nesúvisia.

Etymologická analýza

Antroponymum *Ardágastos* považujeme za nejasné (*arda-* býva prvá časť iránskych antroponým: bude iranizované?). Prvá časť antroponyma *Radogost* môže byť na základe nášho predpokladu buď z psl. **ard-* s akútom, alebo z psl. **rad-*. Druhá časť antroponyma je z ide. **g^host-i-*; toto je vec známa. Antroponymum *Radogost* dajme do súvislosti s uvedenými toponymami. Kľúčový je tu názov *Riedigost*, pretože vylučuje metatézu likvid na začiatku a poukazuje na možné indoeurópske korene **rēd-*, **rēd^h-* či **red-*, no a k tomu by mohlo byť ablautové **rōd-*, **rōd^h-* či **rod-* v *Radogost*. Korene **red^h-* a **rod^h-* možné nie sú, pretože aspirované spoluhlásky by neumožnili fungovanie Winterovho pravidla a predĺženie **e* > **ē* > **ě* a **o* > **ō* > **a*.

J. Pokorný, ktorý nepracuje s laryngálami, uvádza napríklad koreň **rēd^h-*, **rōd^h-*, **rād^h-*, ktorý je v stsl. *raditi* „starat’ sa“, s./ch. *rāditi* „pracovať, snažiť sa“, s./ch. *rad* „obchod, práca“, stsl. **ne-rodъ* „zanedbanie“ či sln. *rōditi* „starat’ sa“ (1959, s. 59–60), ďalej **rēd^h-*, ktoré je v slovenskom *riedky* (1959, s. 333), príbuzné bude i stprus. *reddan* „slabý“, **red-*, *rod-* vo význame „roztekať sa, vlahá“ (1959, s. 334, 853) a **rēd-*, **rōd-*, **rād-* „hrabať, škrabať, hrýzt“ (1959, s. 854), obe bez slovanských dokladov, no a samozrejme tiež **rēd-* „rozveseliť; radostný“, ktoré je v slk. *rád*, stangl. *rōt* je „radostný, veselý, statočný“ (1959, s. 853).

Nie je zrejmy ani význam prvej časti antroponyma, ani význam druhej časti **g^host-i-*; okrem praslovančiny je táto iba v germánčine (gót. *gasts*, sthn. a nhn. *gast*, nem. *Gast*, angl. *guest* „host, cudzinec“) a v lat. *hostis* „cudzinec, nepriateľ, protivník“. Pokiaľ ide o významovú rekonštrukciu antroponyma, najpravdepodobnejšou z daných kombinačných možností vari bude **Radogostb* „radostný (a smelý) host“, „radostný (a smelý) protivník“, čiže meno by bolo v podstate viac-menej synonymné s doloženými slovanskými menami **Dobrogostb* (*dobry* nebolo „dobrotivý“, lež „smelý“) a **Milogostb*/*Mil̥gostb* (*milý* nebolo ani tak „pôvabný, príjemný, súcitný“, ako skôr „vlastný“).

Oronymum *Radhošť*

Onomastická príručka *Zeměpisná jména Československa* k heslu *Radhošť* uvádza, že je „veľmi nápadné a zároveň záhadné“, že množstvo hôr má názov

vytvorený z osobného mena na *-host*, ako napríklad v Čechách *Tuhošť*, *Vidhošť* či *Vlhošť* (Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982, s. 252–253, 332). Túto záhadu možno však, samozrejme, vyriešiť pomerne jednoducho, pretože prinajmenšom časť z nich bude mať *-host*, *-gost* k praslovanskému **g(v)ozdъ* „les, hvozď“. Tak napríklad *Tugost*, čo bol aj názov kmeňa, bude najskôr analogicky k názvu kmeňa *Zagozd* „Za hvozdom“.

Treba tu preto upozorniť na možnosť, že nielen antroponymá *Ardágastos* a *Radogost* spolu nesúvisia, ale ani oronymum *Radhošť* nemusí súvisieť s antroponymom **Radogostъ*. Takýto výklad nemožno považovať za vylúčený, a to jednak v kontexte denotátov, na ktoré sa názov *Radogost* u Slovanov zvykne vzťahovať, jednak preto, že viacero toponým (nielen) v Českej republike je tvorených týmto spôsobom, teda ich názov končí na **gozdъ* „hvozď“. (A navyše: koľko naozaj vysokých hôr sa pomenúva po neznámych ľuďoch?)

Ak by sme uznali, že v názve *Radhošť* je **-gozd*, musíme sa vrátiť aj k prvej časti **rad-*. Podľa nášho názoru by jej pôvod potom bol v ide. **h₂erd-*, ktoré je v het. *harduppi-* „vysoký“ či lat. *arduus* „strmý, príkry, zrázny, neprístupný, vysoký“, *arduum* je „zráz, strmý vrch“, a samozrejme tiež v psl. **orsti* „rásť“ (rus. *rost* = „výška“), ktoré vzniklo disimiláciou (z **ordti*), a preto v ňom nefunguje Winterovo pravidlo a je bez akútu, v adjektíve ***ordъ* by bol ale v súlade s Winterovým pravidlom akút, a teda aj v češtine by po metatéze likvid bolo **Radъgozdъ*, resp. *Radъgozd-jъ* > *Radhošť* (ku koncovke: obdobná palatalizácia je v stl. *rožďbje*, stčes. *roždje*, *roščje*, čes. *roští* < psl. **rozъbje*, stl. *prigvozditi*, 1. os. *prigvoždō*).

Na prvý pohľad sa slavistovi javí, že onymá *ῥαδογαστος*, *Radogost* a *Radhošť* sú vo vzájomnom vzťahu. Nemusi to tak byť. Prvé môže byť vari iranizované, druhé znamenať „radostný protivník“, tretie „vysoký hvozď“.

LITERATÚRA

- ESSJ 32 – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 32. *obъльнъ – *orzbotati*. III. red. O. H. Трубочев. Москва: Наука 2005. 263 s.
- JACHNOW, Helmut: *Nochmals zu den elb- und ostseeslavischen Gewässernamen als kultursemiotisch relevanten Dokumenten*. In: Slavistische Linguistik 1996. Referate des XXII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens. Ed.: P. Kosta, E. Mann. München: O. Sagner 1997, s. 67 – 76.
- LÉGER, Louis: *La Mythologie Slave*. Charleston: BiblioBazaar 2009. 274 s.
- LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha: Mladá fronta 1982. 376 s.
- NIEDERLE, Lubor: *Život starých Slovanů II, 1. Víra a náboženství*. Praha: Bursík & Kohout 1924. 299 s.
- POKORNY, Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. I. Band*. Bern und München: Francke Verlag 1959. 1184 s.
- ŽÁČEK, Václav: *Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918*. Praha: Academia 1975. 751 s.

Kniha Daniel v nejstarším českém biblickém překladu

Markéta Pytlíková

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Biblická kniha Daniel popisuje příhody zbožného Žida Daniele a jeho přátel v babylonském zajetí na přelomu 6. a 5. století před Kristem. Soustředí se především na osudy hlavních hrdinů, kteří se rozhodnou zachovat si v pohanském prostředí svou víru i za cenu konfliktů a pronásledování a zakoušejí přitom boží věrnost a zázračná vysvobození.

Nepříliš rozsáhlá kniha je obsahově relativně pestrá, kromě vyprávění v sobě zahrnuje také prorocké vidění o budoucích osudech babylonské a perské říše, které zabírá několik prostředních kapitol knihy, a chvalozpěv. V židovském kánonu je kniha řazena mezi spisy, v křesťanském mezi proroky.

Text je sepsán částečně hebrejsky a částečně aramejsky a v té podobě, jak ho známe dnes, byl zřejmě sestaven v druhém století před Kristem.¹ Závěr třetí kapitoly a kapitoly 13 a 14 se zachovaly pouze v řeckém překladu a jsou chápány jako deuterokanonické.

První staročeský biblický překlad knihy Daniel, který v nejstarší podobě zachycuje rukopis Bible drážďanské (kol. 1360) a rukopis Proroků rožmberských (kol. 1390), překládal tento text z latinského vulgátního znění a zahrnul do něj tedy i deuterokanonické části. Podle Vladimíra Kyase byl autorem tohoto převodu překladatel, který přeložil i ostatní prorocké knihy nejstarší české bible. Zde je na místě připomenout, že první staročeský biblický překlad vykazuje zřetelné rysy dvou překladatelských stylů, nejzřetelnějším rozdílem mezi nimi je překlad slova *sacerdos* buď jako *pop*, nebo jako *kněz*. Podle Vladimíra Kyase se jednalo o dva překladatelské týmy (Kyas, 1997, s. 43), kterým můžeme říkat skupina P (podle překladu *pop*) a skupina K (podle překladu *kněz*). V rámci každé skupiny pak mělo pracovat několik individualit a jedna z těchto individualit měla přeložit všechny prorocké knihy a nic jiného, i když ji V. Kyas zároveň označuje jako „překladatele blízkého tlumočníku knih Královských“ (s. 46). Pozdější průzkumy ovšem naznačily, že minimálně v rámci části biblických knih skupiny K jsou překladatelské postupy a ekvivalenty natolik blízké, že je problematické z tohoto týmu vydělit na základě osobitých překladatelských

¹ Na dataci knihy Daniel se názory dodnes rozcházejí. Nejrozšířenější názor historicko-kritické školy předpokládá, že prorocká vidění, popisující zkázu babylonské říše atd. vznikla až poté, co se tyto skutečnosti odehrály. Opírá se přitom i o podobnost popisovaných příhod s náboženským pronásledováním za Antiocha IV. Epifana a upozorňuje, že tyto příběhy mohly být určeny k morálnímu povzbuzení pronásledovaných Židů v 2. stoletím před Kristem. Konzervativnější odborníci se přiklánějí ke starší dataci bližší době, v které se popisované události odehrávají.

idiolektů jednotlivé osobnosti (sr. Pytlíková 2002, 2010).² U skupiny K tedy můžeme tedy možná uvažovat pouze o jednom překladateli, případně o několika překladatelích, ovšem s nerozlišitelným překladatelským stylem. Cílem tohoto článku je podívat se pod tímto úhlem pohledu na knihu Daniel a porovnat ji jednak s prorockou knihou Izaiáš, jednak s dalšími biblickými knihami přeloženými skupinou K (a s kontrolním vzorkem knih, přeložených skupinou P). Bude nás zajímat, zda kniha Daniel zapadá svým překladatelským stylem obecně do skupiny K a zda v porovnání s Izaiášem neobjevíme nějaké rysy, kterými by si byly tyto dvě knihy blízké a které by tedy mohly ukazovat na individuální osobnost jejich překladatele.

1. Kniha Daniel v rámci skupiny K

Vladimír Kyas pro skupinu K vymezil dva typické znaky, které byly i v pozdějším průzkumu prokázány jako relevantní – již zmíněný překlad latinského *sacerdos* jako *kněz* (oproti *pop* skupiny P) a překlad genitivu *Domini* jako *boží* (oproti *hospodínův* skupiny P) (Kyas 1971, s. 50). Kniha Daniel je v tomto ohledu tradičním zástupcem skupiny K, příslušných ekvivalentů užívá téměř bez výjimek; z osmi výskytů slova *sacerdos* je sedm přeloženo jako *kněz*,³ jednou je výraz v překladu vynechán, všech třináct výskytů slova *Domini* je přeloženo jako *boží*.⁴

2. Kniha Daniel v porovnání s knihou Izaiáš

Zajímavější je situace u neplnovýznamových či gramatických slov, která se pro skupinu K ukázala jako relevantní odlišovací prvek již v průzkumu z roku 2002 (Pytlíková 2002, s. 88 – 101). Tehdy byla skupina těchto slov vybrána jako vhodné příklady, na kterých by se snad v rámci překladatelské skupiny K mohly projevit individuální styly jednotlivých překladatelů díky relativně vysoké frekvenci latinských předloh a vysoké variabilitě překladových ekvivalentů. Výsledky však ukázaly, že i v rámci těchto ekvivalentů se jeví zkoumané texty skupiny K po překladatelské stránce jako značně podobné. Přesto jsme se je rozhodli prozkoumat i v rámci knih Izaiáš a Daniel. V případě, že by knihy prorocké přeložil jiný překladatel než zbylé texty skupiny K, bylo by snad možné u daných textů vystopovat některé odchylky v překladu těchto neplnovýznamových slov.

² V rámci průzkumu z roku 2002 byly porovnávány vybrané knihy skupiny K (Tob, Act, 1 – 4 Rg, 1 – 2 Mach) mezi sebou a s kontrolním vzorkem textů ze skupiny P (1-2 Par, Mt, L). Při průzkumu z roku 2010 byla k tomuto vzorku ještě přidána kniha Izaiáš.

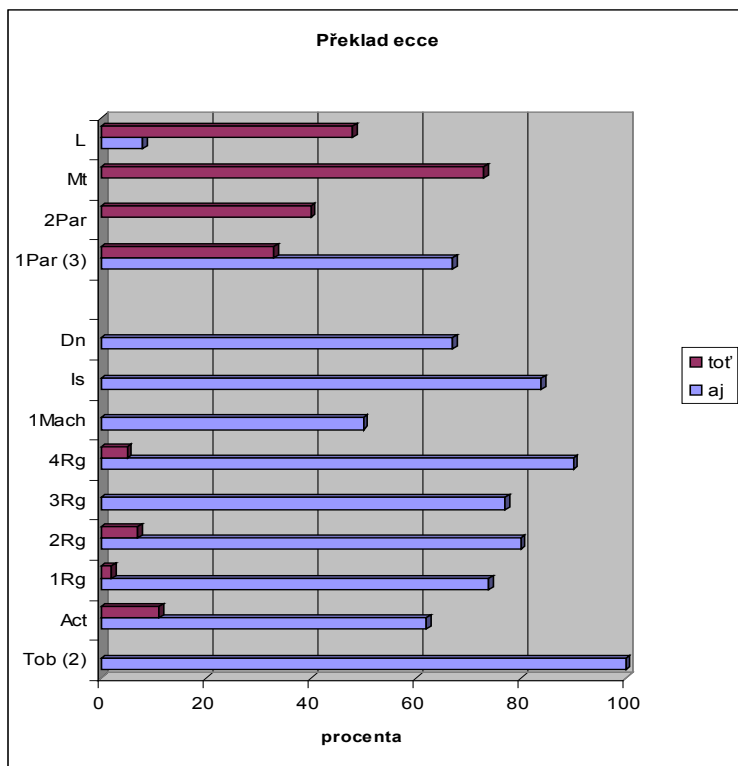
³ Např.: *A bieše kněží Bělových sedmdesát, kromě žen a dětí a synův. (Erant autem sacerdotes Bel septuaginta, exceptis uxoribus, et parvulis, et filiis.)* Dn 14,9

⁴ Např.: *Tehda anděl boží vstúpiv s Azariášem a s jeho tovaryši do peci i vyrazil plamen ohněvý z peci. (Angelus autem Domini descendit cum Azaria, et sciis ejus in fornacem et excussit flammam ignis de fornace.)* Dn 11,49

2.1 Překlad latinského *ecce* v přímé řeči

Jako jeden z charakteristických znaků pro zkoumané knihy skupiny K byl určen překladový ekvivalent za latinské *ecce* uvozující přímou řeč a odpovídající zhruba novočeskému *hle*. Zatímco srovnávací vzorek textů ze skupiny P (1 Par, 2 Par, Mt, L) překládal tuto částici převážně výrazy začínajícími slovem *tot'*, knihy skupiny K překládaly *ecce* ve většině případů výrazy začínajícími slovem *aj*.

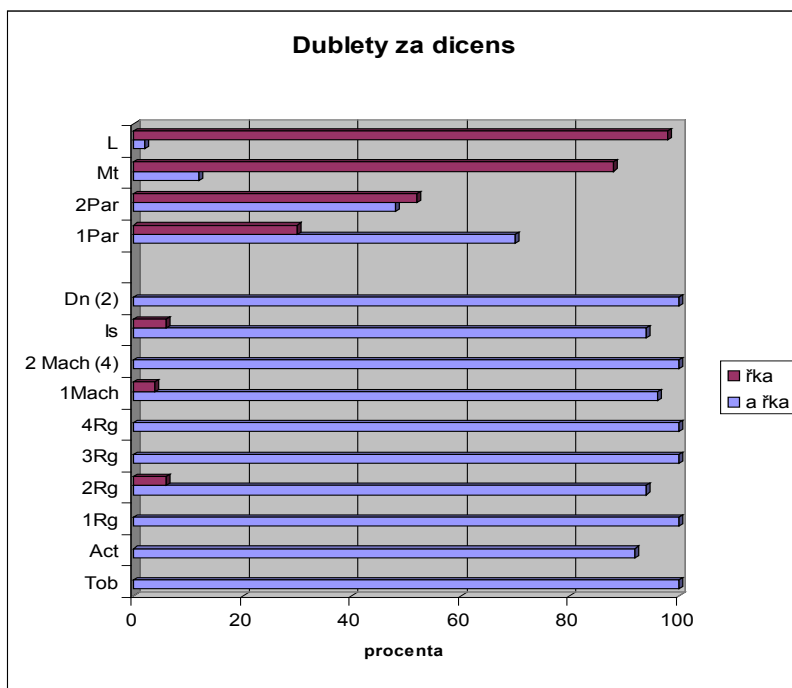
Knihy Izaiáš i kniha Daniel zapadají v tomto ohledu do skupiny K a nijak se od ní neliší. Jak ukazuje graf 1, obě v nadpolovičním počtu případů překládají *ecce* jako *aj* a výrazů s počátečním *tot'* vůbec neuvádějí. Je ale dobré si povšimnout, že překladové ekvivalenty za *ecce* mají jako rozlišovací znak i své limity. Jedním z nich je nízký (Tob, 1 Par) nebo dokonce žádný (2 Mach) výskyt *ecce* v přímé řeči v některých biblických knihách, a tím například zkrácené výsledky u 1 Par, která, ač knihou skupiny P, má „převládající“ počet „K ekvivalentu“.

graf 1

2.2 Dublety řka a a řka za latinské *dicens* uvozující přímou řeč

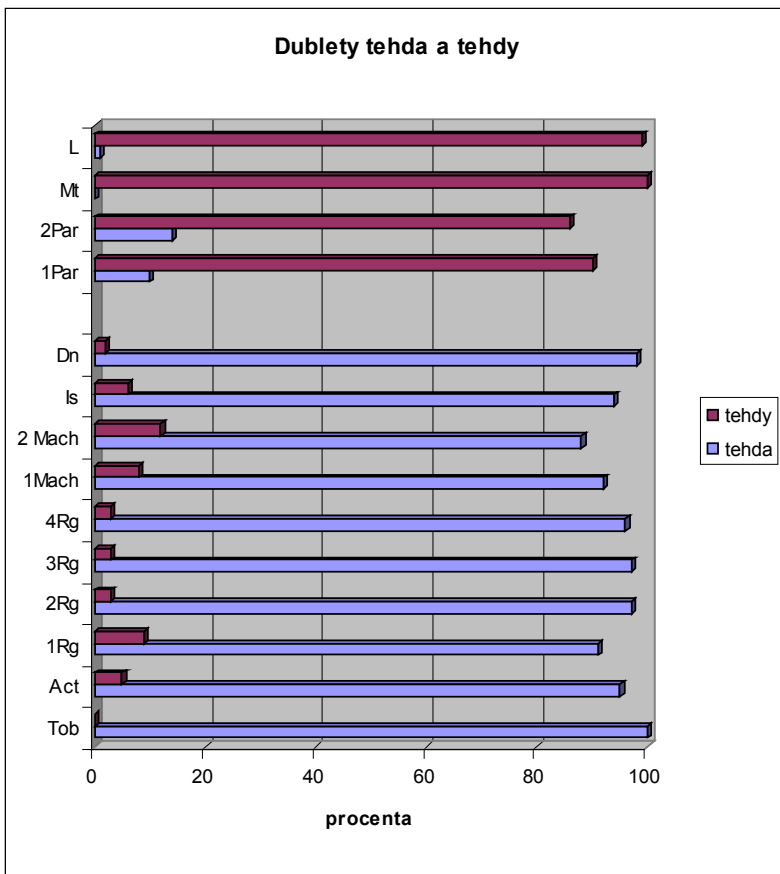
Dublety řka a a řka za latinské *dicens* (bez předcházejícího *et*) uvozující přímou řeč se ukázaly jako další charakteristický znak odlišující skupinu K a skupinu P (graf 2). Texty skupiny K překládají *dicens* téměř soustavně jako *a řka*. Texty skupiny P užívají v případě knih Paralipomenon celkem hojně obou dublet a evangelní texty dávají soustavně přednost dubletě řka. Knihy Izaiáš i Daniel se typem dublety hlásí ke skupině K. Výsledek knihy Daniel je ovšem nutné brát s rezervou, protože vzhledem k jejímu omezenému rozsahu i žánrové specifičnosti je zde výskyt *dicens* velmi nízký (objevuje se pouze dvakrát).

graf 2

2.3 Dublety *tehda* a *tehdy* za různé latinské spojovací výrazy

Jedním ze zajímavých znaků je užívání dublet *tehda* versus *tehdy* za různé latinské spojovací výrazy (*autem, ergo, et* atd.). Zkoumané texty skupiny K a skupiny P se totiž v naprosté většině případů přiklánějí buď k jedné, nebo k druhé dubletě (graf 3). Kniha Izaiáš i kniha Daniel, v souladu s ostatními texty skupiny K, užívají téměř stoprocentně tvaru *tehda*.

graf 3

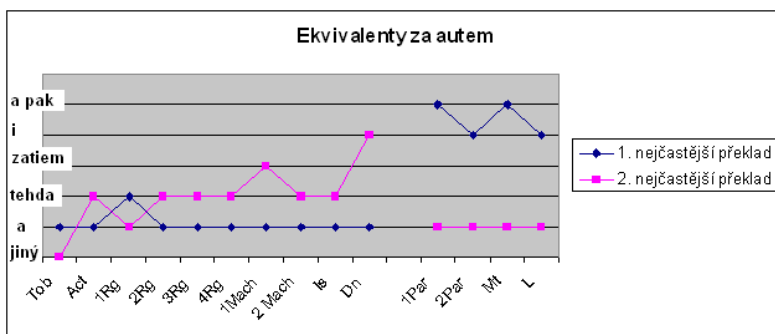
2.4 Překladové ekvivalenty za latinskou spojku *autem*

Nakonec se podívejme na překladové ekvivalenty za latinskou slučovací a navazovací⁵ spojku *autem*, která je pro náš průzkum obzvlášť vhodná. Jedná se totiž o spojku, která je ve většině námi zkoumaných textů zastoupena mnoha desítkami výskytů⁶ a která není v textech překládána jedním, ale hned několika ekvivalenty. Můžeme předpokládat, že se v této pestré mnohosti může projevit

⁵ *Autem* může mít v latině jak význam prosté slučovací či navazovací, tak význam odporovací. Ve svém průzkumu jsme se zaměřili jen na překlad prvního významu, odporovací *autem* má výrazně odlišný repertoár překladových ekvivalentů.

⁶ Deset ze čtrnácti zkoumaných textů má v latinské předloze více než sto výskytů slučovací a navazovací spojky *autem*.

třeba i nezáměrná tendence překladatele k určitým spojovacím výrazům, která by mohla prozradit jeho specifický styl. Porovnáme-li ovšem dva nejčastější překladové ekvivalenty za *autem* ve všech zkoumaných biblických knihách, zjistíme, že i v tomto případě se nám vzorek jasně rozpadá na texty skupiny K a texty skupiny P (graf 4). Zřetelně je to vidět především na nejfrekventovanější užívaném překladovém ekvivalentu za *autem* – v knihách skupiny K je to až na jednu výjimku *a*, v knihách skupiny P *i* nebo *(a) pak*. Ale i druhý nejčastější překlad ukazuje na zřetelně odlišnou tendenci obou skupin, zjevnou především ve skupině K hojným užíváním ekvivalentu *tehda*. Kniha Izaiáš v tomto ohledu zapadá jednoznačně do skupiny K, kniha Daniel se liší ve svém druhém nejčastějším ekvivalentu (*i*). Tato diskrepance je však dobře vysvětlitelná tím, že *i* je pro většinu knih skupiny K třetím nejčastějším ekvivalentem. V Danielovi je přítom frekvence *i* jako překladového ekvivalentu za *autem* jen o málo vyšší než frekvence ekvivalentu *tehda* (*i* 16 %, *tehda* 14 %).

graf 4

3. Závěr

Ze zkoumaných překladatelských znaků vyplynulo, že kniha Daniel jednoznačně spadá do překladatelské skupiny K. Neprokázalo se, že by Daniel tvořil spolu s knihou Izaiáš nějakou „překladatelskou podskupinu“, z které by bylo možné usuzovat na jedinečný idiolekt „překladatele knih prorockých“, a to ani u překladu neplnovýznamových slov. Případné odchylky v knize Daniel je nutno přičíst v první řadě nízké frekvenci zkoumaného překladatelského znaku v textu, který souvisí s žánrovou odlišností části knihy Daniel a pravděpodobně také s jejím nepřilíh velkým rozsahem.

Tento příspěvek vznikl za podpory projektů GA ČR č. P406/10/1140 Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází) a GA ČR č. P406/10/1153 Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování.

LITERATURA

- Bible – ekumenický překlad*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství 1979. 990 s.
- Biblia sacra – Vulgata*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1983. 1980 s.
- Concordantiae Bibliorum Sacrorum emendatae*. Vídeň 1713. 1411 s.
- KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*. Praha: Academia 1971. 78 s.
- KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad 1997. 320 s.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: *Staročeské překlady tzv. Dominikána*. [Diplomová práce]. Praha: FF UK 2002. 110 s.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: *Specifika prvního staročeského překladu Knih prorockých a Knih makabejských*. In: *Varia XVII*. Ed. V. Kováčová. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku – Filozofická fakulta, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v Bratislave 2010, s. 400 – 411.
- Staročeská bible drážďanská a olomoucká*, V/1 Izaiáš – Baruch, V/2 Ozeáš – 2. Makabejská. Praha: Academia 2009. 554 s., 256 s.

UŽÍVANÉ PROGRAMY

- VulSearch 4.1.5
(freeware: <http://vulsearch.sourceforge.net/>)
- AntConc 3.2.1.w
(freeware: <http://www.antlab.sci.waseda.ac.jp/software.html>)
- Monoconc Pro, Demo, version 2.2
(freeware: <http://www.athel.com/README.html>)

Chápanie chrapľavej fonácie v slovenčine

Lubomír Rendár

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Výskumy hlasu, tvorenia hlasu, fonácie a jej typov boli v slovenskej fonetike v minulosti zriedkavé a stručné. Výskum sa v slovenčine sústredil najmä na podrobný opis artikulácie, ktorý je aj v súčasnosti na vyhovujúcej úrovni. Vývoj v oblasti techniky a informatiky však dnes poskytuje nové možnosti výskumu v oblasti tvorenia hlasu, ktoré sa dnes už používajú napr. v bežnej foniatrickej praxi aj na Slovensku aj v zahraničí. Preto by sme chceli touto krátkou štúdiou predstaviť špecifický typ fonácie, ktorý je v slovenčine veľmi frekventovaný aj v bežnej reči.

1. Termín *chrapľavá fonácia*

Termín *chrapľavá fonácia* je v slovenskej lingvistiky nový. Vznikol na základe potreby pomenovať špecifický typ hlasu alebo fonácie (opisujeme ich v kap. 1.1. a 1.2.), s ktorým sme sa stretli pri fonetickom výskume reči (Rendár, 2009a). V slovenskej foniatrici sa na opis uvedeného typu hlasu používa termín *chrapľavosť* (Frič, 2004). V českej lingvistiky tento typ fonácie autori Palková – Veroňková – Volín – Skarnitzl (2004, s. 65 – 74) definujú ako *třepená fonace*.

Po dôkladnej akusticko-percepčnej analýze zvukového materiálu sme sa rozhodli tento typ fonácie nazvať *chrapľavá fonácia*, hoci doslovný preklad z anglickej terminológie by znel *škrípavá, vřzgavá fonácia*, z češtiny pravdepodobne pre podobu oscilograficky zobrazeného akustického signálu: *třepená = rozštiepená fonácia*. Nazdávame sa, že v slovenčine by bolo vhodnejšie tento termín pomenovať z percepčného hľadiska alebo sluchového dojmu, teda *chrapľavá fonácia*. V iných jazykoch sa používajú napr. tieto ekvivalenty: poľ. *skrzy-piąca dźwięczność*, rus. *скрпунучиіі голос*. V anglickej a americkej lingvistiky sa chrapľavá fonácia vyskytuje vo viacerých podobách: angl. *creaky voice, creak* v USA *laryngealisation* alebo *vocal fry, glottal fry, pressed, stiff phonation*, nem. *Knarrstimme*, rus. *скрпунучиіі голос*, čes. *třepená fonace*, poľ. *skrzy-piąca dźwięczność*. Chrapľavá fonácia sa niekedy opisuje podľa anglického ekvivalentu *roughness* – drsnosť, hrubosť. (Frič, 2004, s. 34; Vaľová, 2011).

Zaujímavá je najmä nejednotnosť v anglickej a americkej terminológii a medzi daktorými autormi:

laryngalizácia (angl. *laryngealisation*) – D. H. Klatt – L. C. Klatt (1990),
P. Ladefoged (2005), atď.

stlačený hlas (angl. *pressed voice*) – K. N. Stevens (1998),

pulzácia (angl. *pulsation*) – G. E. Peterson – J. E. Shoup (1966),

vocal fry (?) (angl. *vocal fry*) – H. Hollien a kol. (1966),

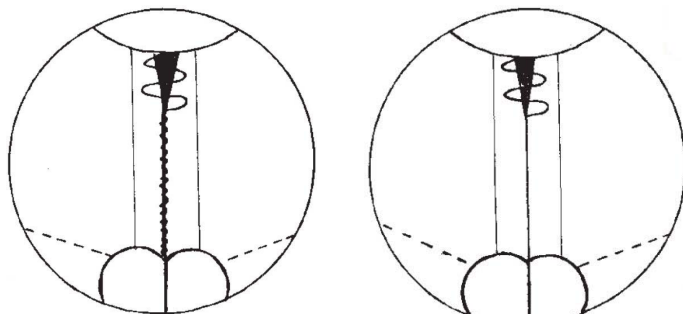
trilkovanie (angl. *trillisation*) – K. L. Pike (1943).

1.2. Fyziologická charakteristika *chrapľavej fonácie*

Chrapľavú fonáciu zaradujeme medzi tzv. znelé fonačné typy, napr. neutrálna, dyšná, drsná fonácia, falzet atď., pri ktorých sa tvorí základný tón F_0 , ktorý je daný aktívnou činnosťou hlasiviek (vzniká fonácia). (Viac o tom pozri Rendár, 2009b.) Do chrapľavej fonácie sa začleňuje *chrapot* a *chrapľavý hlas*. Jednoduchý fonačný typ **chrapot** môžeme produkovať miernymi vibráciami hlasiviek, ktorý je podobný ako tvorenie raz tvrdých hlasových začiatkov, prípadne rázov za sebou. Pri chrapote sú obidve časti krhlovitej chrupky (arytænoid cartilage) a zadná časť hlasiviek (posteriórna) sú spojené a nevibrujú, predná časť hlasiviek veľmi pomaly vibruje. Presná poloha hlasiviek pri chrapote však nie je vždy úplne totožná, pretože hovoriaci používajú sčasti odlišné mechanizmy produkcie tohto fonačného typu. J. Catford (1977, s. 101) uvádza, že rýchlosť kmitania hlasiviek pri chrapote je 12 – 20 cyklov za sekundu, J. Hewlett a J. Mackenzieová (2006, s. 276) hovoria pri chrapote o frekvencii základného tónu F_0 v rozmedzí od 50 Hz do 90 Hz (porov. obr. č. 7). Chrapot sa môže kombinovať s hlasom, a tak sa vytvára **chrapľavý hlas**. Pri ňom zadná časť hlasiviek rýchlo vibruje, predná časť hlasiviek a časti krhlovitej chrupky sa prejavujú podobne ako pri chrapote (porov. Laver, 1994, s. 195; Collinsová – Meesová, 2003, s. 85 – 86, Bladon – Hentonová, 1988, s. 7 – 9). Podľa K. N. Stevensa (1998, s. 59 – 60) je kvocient otvorenia hlasiviek 0,2 až 0,3 cm². Pre chrapľavú fonáciu je teda typická nepravidelná a nízka frekvencia hlasivkových vibrácií. Za nepravidelné kmitanie hlasiviek sa pokladá každé kmitanie hlasiviek, kde susedné kmity nemajú rovnakú kvalitu a kvantitu. Tieto nepravidelnosti sa všeobecne identifikujú ako nepravidelnosti vo frekvencii (jitter) a/alebo nepravidelnosti v amplitúde (shimmer) (porov. Frič – Šram – Švec, 2006, s. 65). Príčina nepravidelného kmitania môže byť funkčná (nesprávne použitie hlasotvorných orgánov) alebo organicky podmienená patológiou hlasiviek (porov. Frič – Havlík – Šram – Švec, 2003, s. 58). K. N. Stevens (1998, s. 59 – 60) uvádza, že nepravidelnosti vo fonácii spôsobuje vyššie napätie hrtanového svalstva než pri neutrálnej fonácii, pri ktorej sú hlasivky v neutrálnej pozícii pri sebe, stredne stiahnuté, priemerne stlačené a pozdĺžne napäté, pričom kmitajú stále s rovnakou periodicitou, s rovnakým výkonom a nevzniká tu nijaký šum. Chrapľavá fonácia má v niektorých jazykoch (napr. jalapa mazatec) dištinktivnú platnosť (porov. Ladefoged – Maddieson, 1996, s. 317).

Pri typoch fonácie treba rozlišovať aj patologický a nepatologický hlas. Zdravý (nepatologický) hlas znie nepríznakovo, poslucháč sa nad ním nepozastavuje a jeho farbu prijíma podvedome. Odchýlky môžu mať niekoľko podôb. Najbežnejšia je chrapľavosť, chripot či zachrípnutosť, ktorú autori popisujú ako množstvo šumu v hlase (Vaľová, 2008, s. 562). Funkčne sa môže chrapľavá fonácia využívať ako špeciálne hlasové techniky niektorých umeleckých smerov alebo speváckych techník (porov. Frič – Šram – Švec, 2006, s. 65). Patologickú formu chrapľavého hlasu opisuje napr. L. Vaľová (2011): „Často sa spája s neschopnosťou spievať vysoké tóny. Môže byť spôsobený ochorením hlasiviek

(napr. nedomykavosť hlasiviek /pozn. LR/) alebo zápalom nosovej sliznice. (...) Je tiež súčasťou neurologických ochorení, ako je Parkinsonova choroba, stav po mozgovej príhode, pri spazmickej dysfónii, Downov syndróm a je čiastočným prejavom anomálie hrtana, nazývanej *cri du chat* (mačacie mraučanie).“

a) Chrapot (škripot)

b) Chrapľavý (škrípľavý) hlas

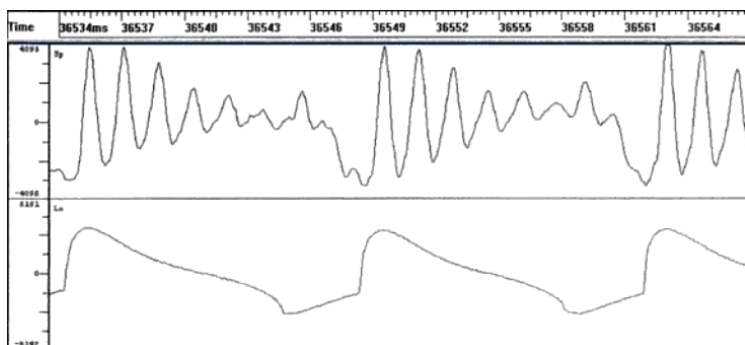
Obr. č. 1: Postavenie hlasiviek pri jednoduchom fonačnom type

a) chrapote, b) pri chrapľavej fonácii.

(Collinsová – Meesová, 2003, s. 85 – 86.)

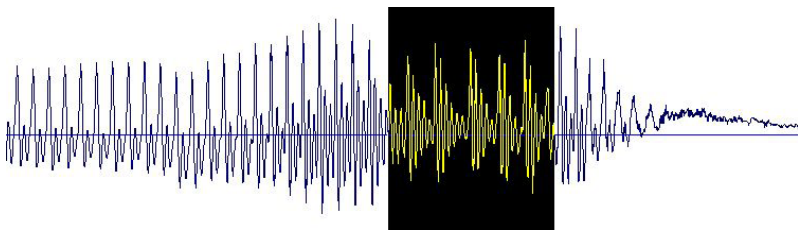
Obr. č. 2: Laryngoskopická snímka postavenia hlasiviek pri chrapľavej fonácii. (Esling – Harris, 2005, s. 371.)

Obr. č. 3: Laryngografická krivka chrapľavej fonácie.
(Hewlett, Mackenzieová, 2006, s. 275.)

1.3. Akustická charakteristika chrapľavej fonácie

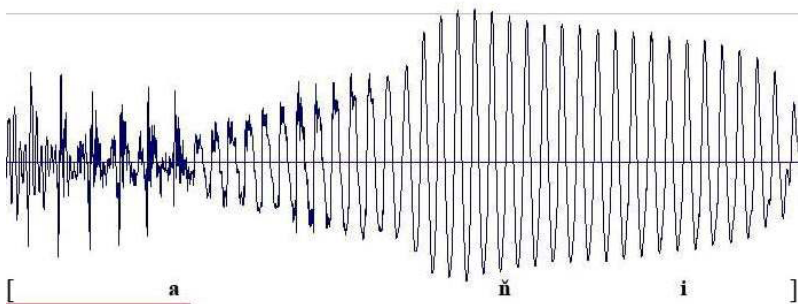
Chrapľavá fonácia sa z akustického hľadiska prejavuje ako roztrhaná, rozštiepená amplitúda hlasivkového cyklu artikulácie vokálu. Často sa objavuje nielen na začiatku slova ako typ výslovnosti vokálu, ale aj vnútri alebo na konci slova – v závislosti od pozície vokálu v slove (Klatt – Klatt, 1990, s. 823). Chrapľavá fonácia často vedie k väčším nepravidelnostiam hlasivkových vibrácií a vždy k pomalšiemu než pre bežného hovoriaceho. To znamená že základný tón F_0 je nízky a dokonca niekedy možno počuť jednotlivé hlasivkové impulzy (Ogden, 2009, 50). Pri poruchách hlasu sa nepravidelné kmitanie hlasiviek prejavuje drsnosťou – chrapotom a presakovaním vzduchu cez štrbinu ako dyšný šelest (Frič, 2004, s. 34). M. Frič (2004, s. 52) ďalej uvádza, že s chrapľavosťou súvisia najmä hlboké frekvenčné oblasti, a to tak, že pri nej sa hodnoty šumového pozadia zvyšujú, ale nemenia amplitúdu zložiek spektra hlbokých spektrálnych oblastí. V stredných a vysokých spektrálnych oblastiach chrapľavosť nemá vplyv na vlastnosti spektier. Na inom mieste uvádza (ibid. s. 41), že chrapľavý hlas má zhustené celkové spektrum, a tým sa zvyšuje poloha šumového pozadia spektra. Vo fonetickej transkripcii sa pre chrapľavú fonáciu používa znak $_$, napr. chrapľavá fonácia vokálu e : $e_$.

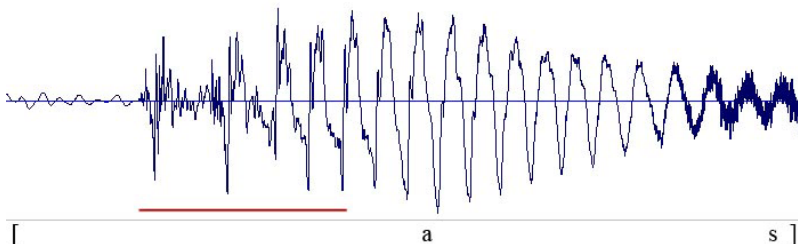
Obr. č. 4: Chrapľavá fonácia v bežnej reči po prefixe: výrez [ňeɬ] – s vyznačenou časťou vokálu e na začiatku základu slova, ktorá sa vyznačuje menej periodickým kmitaním – výrez z hláskového radu [bolo $_$ ňe-efektívne].

2.1. Chrapľavý hlasový začiatok

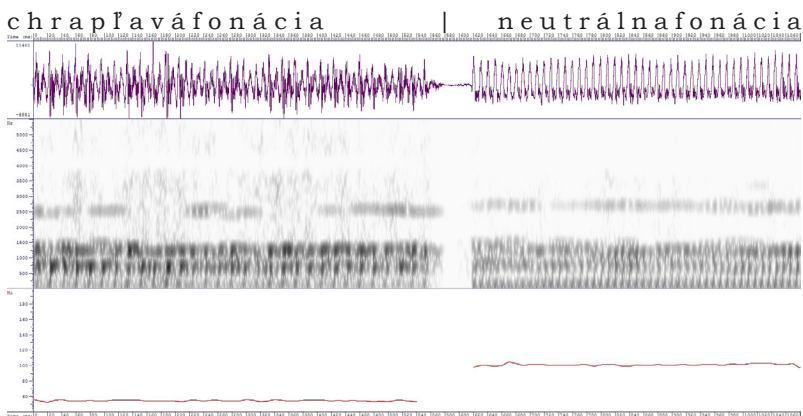
Chrapľavý hlasový začiatok bezprostredne súvisí s chrapľavou fonáciou. Chrapľavý hlasový začiatok je vlastne chrapľavá fonácia vokálu, ktorým sa začína slovo. Tento typ hlasového začiatku sa vyskytuje podobne ako mäkký hlasový začiatok: 1. na začiatku slova po absolútnej pauze alebo 2. na začiatku ktoréhokoľvek slova, ktoré sa začína vokálom. Chrapľavý hlasový začiatok sa často vyskytuje aj vo viazanej výslovnosti.

Obr. č. 5: Oscilogram hláskového radu [aňi]. Červená čiara vyznačuje úsek s chrapľavým hlasovým začiatkom, akustická vlna vokálu *a* sa na začiatku narúša hrtanovým tónom, ktorým je typická chrapľavá fonácia.

Obr. č. 6: Oscilogram výrezu [as] z hláskového radu [asfaltoví_povrx]. Červená čiara vyznačuje úsek s chrapľavým hlasovým začiatkom – akustická vlna je zreteľne narúšená, roztrhaná a menej pravidelná než pri ďalších kmitoch, ktoré sú už typické pre vokál *a*.

Obr. č. 7: Porovnanie chrapľavej fonácie a neutrálnej fonácie. Chrapľavú fonáciu (ľavá časť obrázka) môžeme jednoducho identifikovať podľa nepravidielných hlasivkových kmitov – najmä v intenzite, ktorá je zreteľná na oscillograme aj sonagrame, ďalej výskytom nadmerného šumu – je zreteľný najmä na sonagrame (tmavšie miesta vo vyšších frekvenciách) a predovšetkým nízkym základným tónom F_0 (pod 60 Hz). Neutrálna fonácia sa oproti tomu prejavuje periodickými glotálnymi kmitmi, zanedbateľným šumom a vyšším základným tónom F_0 nad 100 Hz.

Záver

Chrapľavá fonácia – či hovoríme o chrapote, chrapľavom hlase alebo chrapľavom hlasovom začiatku – je bežnou súčasťou slovenčiny. Dosvedčuje to aj výskum (Rendár, 2009a) realizovaný na vzorke reči moderátorov a hlásateľov celoslovensky vysielaných rozhlasových a televíznych staníc. Z výskum, ale aj autopsie vyplýva, že chrapľavá fonácia sa po neutrálnej fonácii vyskytuje najčastejšie. Nazdávame sa, že bežná, nepatologická chrapľavá fonácia je daná individuálnymi charakteristikami hlasu expedienta, napr. čím je položený mužský hlas nižšie, tým hlasivky kmitajú s nižšou frekvenciou a čím je nižšia frekvencia, tým je vyššia pravdepodobnosť výskytu chrapľavej výslovnosti. Tieto fakty však treba potvrdiť výskumom v praxi v spolupráci s foniatriami, rovnako aj opodstatnenie nášho teoretického spracovania fonačných typov, z čoho vychádzame aj pri opise chrapľavej fonácie v tomto príspevku.

LITERATÚRA

BLADON, Anthony – HENTON, Caroline G.: *Creak as a sociophonetic marker*. In: Language, speech and mind: studies in honour of Victoria A. Fromkin. Eds.: L. Hyman, C. Li. London: Routledge, 1987, s. 3 – 29.

- CATFORD, John Cunnison: *Fundamental problems in phonetics*. Bloomington, IN: Indiana University Press 1977. 278 s.
- COLLINSOVÁ, Beverley – MEESOVÁ, Inger, M.: *The Phonetics of English and Dutch*. Fifth revised edition. Leiden – Boston: Brill 2003. 363 s.
- ESLING, H. John – HARRIS, J. Jimmy: *States of the glottis: An articulatory phonetic model based on laryngoscopic observations*. In: *A Figure of Speech: A Festschrift for John Laver*. Ed.: W. J. Hardcastle, J. Beck. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates 2005, s. 347 – 383.
- FRIČ, Marek: *Biofyzikálne aspekty tvorby ľudského hlasu a metódy hodnotenia kvality hlasu*. (Rigorózna práca.) Bratislava: Fakulta matematiky, fyziky a informatiky Univerzity Komenského v Bratislave 2004. 95 s.
- FRIČ, Marek – HAVLÍK, Radan – ŠRAM, František – ŠVEC, Jan: *Poruchy hlasu*. Iatrike Techné 1/2003, s. LVI – LXII.
- FRIČ, Marek – ŠRAM, František – ŠVEC, Jan: *Diplofónia – komplexné kmitanie hlasoviek prezentované vo videokymografii a vysokofrekvenčnej laryngoskopii*. In: *Proceedings of the 2nd International Symposium Material – Acoustics – Place 2006*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene 2006, s. 65 – 68.
- HEWLETT, Nigel – MACKENZIEOVÁ, Janet: *An Introduction to the Science of Phonetics*. Londýn: Routledge 2006. 351 s.
- HOLLIEN, Harry – MICHEL, F. John – MOORE, Paul – WENDAHL, W. Ronald: *On the nature of vocal fry*. In: *Journal of Speech and Hearing Research*, 9, 1966, s. 245 – 247.
- KLATT, Dennis H. – KLATT, Laura C.: *Analysis, synthesis and perception of voice quality variations among female and male talkers*. In: *The Journal of the Acoustical Society of America* 1990, vol. 87, s. 820 – 857.
- LADEFOGED, Peter: *Vowels and Consonants*. 2. vydanie. Malden: Blackwell Publishing 2005. 224 s.
- LADEFOGED, Peter – MADDIESON, Ian: *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell Publishers 1996. 452 s.
- LAVER, John: *Principles of Phonetics*. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press 1994. XXVIII + 707 s.
- OGDEN, Richard: *An Introduction to English Phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press 2009. 160 s.
- PALKOVÁ, Zdena – VEROŇKOVÁ, Jitka – VOLÍN, Jan – SKARNITZL, Radek: *Stabilizace některých termínů pro fonetický popis češtiny v závislosti na nových výsledcích výzkumu*. In: *Sborník z Konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004*. Ed. Tomáš Duběda. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2004, s. 65 – 74.
- PETERSON, Gordon E. – SHOUP, June E.: *The Elements of an Acoustic Phonetic Theory*. In: *Journal of Speech and Hearing Research*, 1966, č. 9, s. 68 – 99.
- PIKE, Kenneth L.: *Phonetics: a critical analysis of phonetic theory and a technic for the practical description of sounds*. Michigan: University of Michigan Press, Ann Arbor 1943. 182 s.
- RENDÁR, Lubomír: *Fonácia a hlasové začiatky*. In: *VARIA XVIII : zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008)*. Eds: M. Ološtiak, M. Ivanová, L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2009b, s. 613 – 625.
- RENDÁR, Lubomír: *Segmentálne javy v slovenčine. Tvrdý hlasový začiatok a ráz*. (Dizertačná práca.) Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2009a. 136 s.

- STEVENS, N. Kenneth: *Acoustic phonetics. Current Studies in Linguistics*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press 1998. 617 s.
- VALOVÁ, Lucia: *Podoby hlasu*. In: 3. Študentská vedecká konferencia. Zborník príspevkov. Eds.: D. Slančová, M. Bočák, I. Žarnovská. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2008, s. 558 – 564. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Slancova2/index.html> (2011/01/30)
- VALOVÁ, Lucia: *Kvalitatívna modulácia reči*. In: *Bohemistica Olomucensia – Linguistica Juvenilia* 2011. (V tlači.)

K německým přejímkám v češtině doby střední¹

Kateřina Rysová

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Zaměříme se na slova s původem v němčině, která byla přejata do češtiny a již byla (alespoň do určité míry) začleněna do českého jazykového systému jako součást domácí středněčeské slovní zásoby. Jejich hlásková podoba je ale ne vždy ustálena, řada z nich kolísá mezi několika variantami. Pozornost bude zaměřena na slova s dvojhláskou *aj/ej* (*glajt/glejt*), a to zejména na jejich stav v období střední češtiny (1500 – 1780).

V *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* najdeme několik desítek od původu německých slov, jejichž podoba kolísá mezi variantou s *aj* a *ej*.

Příčinu tohoto kolísání můžeme u velkého množství případů hledat již v předávajícím jazyce. Ve střední horní němčině (1050 – 1350) totiž postupně začalo u diftongů docházet k hláskové změně. Výslovnost dvojhlásky *ei* se začala měnit a postupně se otvírala do *ai*. Pro ranou novou horní němčinu (1350 – 1650) už je více méně typická otevřená výslovnost, tedy *ai* (v grafické podobě se v dnešní němčině pro zachycení vyslovovaného *ai* používá zpravidla *ei*). Ne na celém území však k této změně došlo ve stejnou dobu a stejným způsobem.

Pro podobu slov s *aj/ej* v češtině tak může být rozhodující doba jejich převzetí, ale také geografická oblast, ze které dané slovo přišlo².

Mnoho německých výpůjček kolísajících mezi podobou s *aj/ej* má však tak rozrůzněnou podobu, že je těžké spolehlivě určit, jak bylo slovo přejato. Některá slova mohla být navíc přejata i vícekrát (z různých jazykových oblastí nebo v různých obdobích).

Například slovo *cejch* se objevuje už ve staré češtině a v podstatě od začátku svého doložení také kolísá. První doklad (*cajch*; psáno *czaych*³) najdeme v KlarGlosA⁴ na konci 14. století. Podle S. Newerkly se jedná o přejímku ze střhn. *zeichen*. Vedle podoby *cajch* se ve staré češtině vyskytuje i *cejch*, ale také *cích*, *cých*, *céch*, *cech* (srov. J. Gebauer: *Slovník staročeský*). Dá se předpokládat, že z mluvené němčiny mohlo být slovo přejato s otevřeným diftongem, tedy jako *cajch*. Zároveň je ale možné, že kromě jeho předpokládané podoby výslovnostní zde hrála roli i podoba grafická (díky tzv. Leseaussprache) a objevila se

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1165 Česká slovní zásoba v období humanismu a baroka: vývojové aspekty.

² Vliv může mít ale také např. původ dvojhlásky, zde se však zabýváme jen tou částí slovní zásoby, u které v němčině změna *ei* > *ai* někdy proběhla.

³ Předpokládáme čtení *cajch*, ale není vyloučeno, že se tento zápis mohl číst i *cejch*.

⁴ Zkratky staročeských památek uvádíme v souladu se *Staročeským slovníkem*, zkratky středněčeských památek v souladu s *Lexikální databází humanistické a barokní češtiny*.

tak i varianta *cejch* (není to ale jediný možný způsob pro objasnění této podoby, srov. dále). Obecně lze ale předpokládat, že většina slov byla z němčiny přejata spíše v mluvené formě než v psané. Ostatní podoby pak mohly vzniknout zjednodušenou nebo zkomolenou výslovností, ale není vyloučeno ani působení nářečních vlivů. Ve střední češtině se už ale objevuje hlavně *cejch*. Zde si můžeme klást otázku, zda se do vývoje nepromítla i česká změna *aj* v *ej*.

Je zajímavé, že v češtině i v němčině ve vývoji hláskosloví někdy nacházíme velmi podobné tendence – v obou jazycích např. proběhla monoftongizace *ie* v dlouhé *í* i diftongizace dlouhého *i* v *ie*, resp. *ý* v *ej* (srov. Newerkla 2004: 24). V případě dvojhlásek *aj* a *ej* ale nacházíme tendence protikladné. Zatímco v němčině došlo k otevření *ei* na *ai*, v češtině se tautosylabické *aj* změnilo na *ej*.

Někdy se do podoby slova v češtině promítly i německé nářeční vlivy. Např. ve východostředobavorské (rakouské) části německého území proběhla monoftongizace *ei* v dlouhé *á*. Proto u některých českých slov nacházíme kromě kolísání mezi *ej/aj* ještě variantu s *á*. Např. slovo *štráf* bylo do češtiny přejato z bavorsko-rakouského *štráf* (v rané nové horní němčině *streif* – srov. Newerkla 2004: 343). V *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* zcela převažuje varianta *štráf*, jednou ale v databázi najdeme *štrejfy z tlusté ryby* (Zíbrt-Kuch). Obdobné kolísání – ale mezi *á* a *aj* – najdeme např. u slova *fišpán*. To bylo podle S. Newerkly přejato do staré češtiny z rané nové horní němčiny, ze slova *fischbein*. Už ve staré češtině se setkáme s kolísáním mezi *fišpán/fišpajn* (doloženy jsou i varianty s *-b-*). Stejná je i situace v češtině doby střední.

Při kolísání slov mezi *ej* a *aj* (jako např. u zmíněného *cejchu*) si můžeme klást otázku, zda se v podobě daného slova odrazila podoba výslovnostní (výslovnost *ej* nebo *aj*), nebo grafická (digraf *ei*), popř. do určité míry obě. Při kolísání mezi monoftongem *á* a podobami s dvojhláskou už vlivem grafické podoby na českou výslovnost můžeme argumentovat hůře – dva grafické znaky (*ei*) by se v češtině v těchto případech těžko četly jako monoftong (*á*). Zde je tedy pravděpodobnější, že slova byla přejata do češtiny víckrát, v různých podobách.

Nářeční rozkolísanost slova v němčině je častou příčinou rozkolísanosti přejatého slova v české slovní zásobě. Do češtiny se mohly některé výpůjčky dostávat jednak duplicitně v různých obdobích (a tedy v různém stadiu hláskového vývoje němčiny), jednak z různých nářečních oblastí (srov. hláskově odlišné výskyty téhož slova v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny*: *kurfürst* – *churfürst*; *kupfrštyk* – *kupfrštych*, *pilír* – *filír*, *járgelt* – *jórkelt*, *strožok* – *štrozok*, *štrosok* aj.).

Podobně tedy i slova s *aj/ej/á* mohla být do češtiny převzata několikrát v různých obdobích a z různých jazykových oblastí. Jejich kolísání je tedy primárně zapříčiněno rozrůzněností v (mluvené) předávající němčině. Jak již bylo naznačeno, je třeba počítat ale i s vlivy, které na přejatá původně německá slova měla čeština (v našem případě změna *aj* v *ej*). Její možné působení však

předpokládáme spíše u slov, která byla v systému češtiny zakotvena pevně a dlouhodobě. Těžko lze podobu původem německých slov s *ej* beze zbytku vysvětlovat českou změnou diftongů. Rozrůzněnost podob těchto slov je značná, a jak jsme ukázali, nekolírají jenom mezi *aj* a *ej*, ale objevují se i v jiných formách. I v dnešní češtině někdy tato slova, resp. slovní základy (pokud se v ní udržely), nacházíme rozrůzněná – srov. např. dnešní *cejch* a *vycajchnovat* se.

Literatura

- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*. Díl 1, A-J. Praha: Česká grafická akciová společnost Unie 1903. 674 s.
- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*. Díl 2, K-N. Praha: Česká grafická akciová společnost Unie 1916. 632 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (red.): *Staročeský slovník. Úv. stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia 1968. 130 s.
- NEJEDLÝ, Petr et al.: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. [2010-10-17]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Praha. WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.
- NĚMEC, Igor: *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia 1968. 192 s.
- NEWERKLA, Stefan Michael: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main: Lang 2004. 780 s.
- Vokabulář webový*, Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [online]. [2010-11-09]. Praha 2006–2009. WWW: <<http://gebauer.ujc.cas.cz/default.aspx>>.
- SCHMIDT, Wilhelm: *Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium*. Stuttgart: Hirzel 2004. 489 s.

Deväť trojkou do Petržalky, rýchlo a ľahko: Sonda do slangového tvorenia číselných podstatných mien označujúcich linky MHD v Bratislave

Lucia Satinská

Ústav slavistických a východoevropských štúdií
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

1. Inšpirácia na úvod

Inšpirácie pre lingvistický výskum bývajú rôzne, impulz pre ten môj prišiel priamo na ulici. Stála som na zastávke a čakala na autobus, nejaký sa blížil a nejaká pani poznamenala: „Čo to ide? Deväť trojka? Tak to nie je moje...“ To označenie autobusu č. 93 ma zaujalo. *Deväť trojka?* A to potom existuje aj *deväť deviatka* či *osem osmička*? A čo s trolejbusmi, električkami, žeby *dva nula päťka* alebo *jedna štvorka*? Stále mi to víťalo v hlave. Nuž som sa rozhodla spraviť malú sondu do tvorenia pomenovaní liniek MHD v Bratislave, aby som si overila, či som začula náhodný okazionalizmus, alebo sú tieto pomenovania používané a známe medzi obyvateľmi mesta.¹

2. Teoretické východiská

Číselné pomenovania, označenia liniek mestskej hromadnej dopravy skúmané v tomto príspevku spadajú pod číselné podstatné mená. „Číselné podstatné mená odvodené od číselníkov označujú číslice, klasifikačné stupne, skupiny príslušného počtu jednotlivcov (jednotlivín, jednotiek), veci označené a charakterizované príslušným číslom, peňažné jednotky a pod.“ (Morfológia slovenského jazyka. 1966. s. 354). Morfológia uvádza nasledujúce príklady: „Jednotka, dvojka, trojka, trojica, štvorka, päťorka, šesťorka (šesťka), sedmička, osmička, deviatka, dvadsaťosmička, desiatka, desiatok a deviatok (ako hist. termíny), dvadsiatka, tridsiatka, tridsiatok (len ako hist. termín a v idiomatickom spojení vyjsť na psí tridsiatok), štyridsiatka atď., stovka, tristopäťdesiatka, päťstovka, tisícika.“ (tamtiež s. 355). Slovníky pri číselných podstatných menách zachytávajú konštantne významy „niečo označené číslom“, napr. dopravný prostriedok, izba, rýchlostný stupeň, skupina a pod.

Trošku hlbšie sa číselným podstatným menám a ich používaniu venuje Pavel Ondrus (1969, 1978) a píše: „V našom spisovnom jazyku je tendencia nahrádzať číslovky v absolútnom postavení podstatnými menami s určitým číselným významom, predovšetkým číselnými podstatnými menami, ekviva-

¹ Zaradenie pomenovaní typu *deväť trojka* k slangu, ako to robím už v názve príspevku, je trošku problematické. Ale ak chápeme slang ako vrstvu nespisovných vyjadrovacích prostriedkov používanú istými spoločenskými skupinami (podľa KSSJ), môžeme za takúto skupinu pokladať aj verejnú cestujúcu MHD.

lentmi nahrádzaných čísloviek. Nahrádzané číslovky sú už substantivizované, majú vlastne všeobecné gramatické kategórie substantívnosti.“ (Ondrus, 1978, s. 117). S mojou témou súvisia jeho konštatovania pri kartárskom jazyku: „miesto názvov karát 7, 8, 9, 10 sa bežne upotrebuávajú číselné podstatné mená sedmička, osmička, deviatka, desiatka. Popri nich sa však v kartárskom jazyku používajú aj žargónové výrazy *sedmina, osmina, devina, desina*.“ (Ondrus, 1969, s. 60). Kartársky jazyk je teda jednou z mála oblastí, kde sa problematika číselných podstatných mien zachytila. Pri kartách však zostávajú možnosti voľnej slovo-tvorby značne obmedzené, keďže číselných kariet je pevne dané množstvo.

Dalšie oblasti, v ktorých sa možno stretnúť s číselnými podstatnými menami sú známky v škole (napr. *jednotka/jednička, dvojka/dvoja, trojka/troja, štvorka, päťka/päťorka*²); bankovky (napr. *dvadsiatka/dvacka/dvacina, stovka/kilo, tisíčka*...); čísla izieb (*trojka, stodvanásťka*³); značky áut (napr. Saab 9-3⁴) a mobilných telefónov (napr. W395⁵).

Logicky z toho vyplýva, že tvorba takýchto číselných podstatných mien je obmedzená. Ale ako vyplýva z „nových“ označení liniek MHD, v slangovom jazyku sa fantázií medze nekladú a slovtvorba sa môže tvorivo prejavíť aj tam, kde je to prakticky nepredstaviteľné.

3.Charakteristika výskumu

3.1 Metóda zbierania dát

Pri plánovaní svojho malého výskumu som sa rozhodla použiť respondentov, ktorí sú mojimi známymi a žijú v Bratislave. Oslovila som ich pomocou elektronickej pošty umiestnenej na internetových stránkach sociálnej siete Facebook. Bol im rozoslaný jednoduchý dotazník (viz. príloha č.1) ktorý mi po vyplnení posielali naspäť. Odoslaných bolo 51 dotazníkov, vyplnených sa vrátilo 33.⁶ Analyzovaných však nakoniec bolo 32, pretože jeden respondent dotazník nepochopil a musel byť z analýzy vylúčený.

V dotazníku som uprednostnila len výber čísel spojov, a to takých, ktoré by boli dostatočne rozmanité a zároveň zahŕňali hlavné mestské trasy, aby bola väčšia pravdepodobnosť, že sa nimi respondenti pohybujú. Výskum by bol

² V študentskom slangu sa na označenie zlej známky päťky používa aj guľa. Je to zaujímavé, ako sa z číselného podstatného mena vyvinie normálne podstatné meno, označujúce to isté. V mojom prieskume sa stretáme s podobným javom.

³ V tejto oblasti som sa nestretla so slangovými modifikáciami.

⁴ Ide o pomerne nové pomenovanie, v recenziách na daný typ auta sa uvádza Saab deväť trojka, čo je ale pochopiteľné už aj preto, že pomenovanie typu auta sa píše so spojovníkom. Pozri napr.: <<http://auto.etrend.sk/auto-novinky0/devat-trojka-pod-lupou.html>>.

⁵ Pri týchto typoch už ide pravdepodobne aj o zjednodušenie pri výslovnosti. Pozri napr.: <<http://mobil.sme.sk/c/4953168/sony-ericsson-w395-svziny-hudobnik-pre-mladez.html>> .

⁶ Niekomu sa môže zdať toto číslo malé, ale nie je isté, či sa správa ku každému dostala načas, nie každý, kto má aktívny účet na Facebooku ho aj pravidelne používa.

pravdepodobne ešte zaujímavejší, keby som do dotazníka zahrnula úplne všetky spoje bratislavskej mestskej hromadnej dopravy. Avšak, mohla by som tým svojich respondentov otráviť, a tým aj demotivovať (za účasť na výskume neboli nijako odmeňovaní a dotazníky vyplňovali vo svojom voľnom čase).

3.2 Charakteristika respondentov

Pri vytváraní dotazníka som sa zamerala aj na to, či pravidelné používanie MHD ovplyvňuje označovanie jednotlivých spojov a zároveň či má respondent hovorovejšie výrazy pre dopravu, ktorá chodí do jeho/jej štvrte. Sledovaná vzorka je prirodzene príliš malá na robenie záverov tohto typu, ale predbežné výsledky poukazujú, kam by sa rozšírený výskum mohol uberať.

Nasledujúce tabuľky obsahujú charakteristiku respondentov.

Muži	11
Ženy	22
Spolu	33

Používajú MHD pravidelne	27
Nepoužívajú MHD pravidelne	6

V ktorých štvrtiach respondenti bývajú/bývali⁷

Staré mesto	14
Ružinov	13
Petržalka	4
Karlova Ves	3
Rača	3
Dolné Hony	2
Vrakuňa	2
Nové mesto	2
Devínska Nová Ves	1
Jarovce	1
Lamač	1
Koliba	1
Rusovce	1

Vek

Najstarší respondent	42
Najmladší respondent	16
Priemerný vek respondentov	23

⁷ Súčet odpovedí tu prevyšuje počet respondentov, pretože som sa pýtala na to, kde bývajú alebo bývali, čiže mnohí uviedli viacero štvrtí.

31 respondentov žije v Bratislave viac ako 10 rokov, z toho väčšina celožitovne. Iba dvaja respondenti žijú v Bratislave menej ako 10 rokov, jedna 5, druhý 1 rok.

4. Výsledky a analýza

4.1 Metóda spracovania výsledkov

Výsledky z dotazníkov boli spracované do tabuliek dvojakého charakteru.⁸ Každá linka má dve tabuľky. V jednej sa zohľadňovalo to, aké pomenovanie uvádza respondent na prvom mieste (s predpokladom, že toto pomenovanie je mu najbližšie, že ho možno najčastejšie používa). Druhá tabuľka zachytáva všetky pomenovania a to, koľko respondentov ich uviedlo. Pre zjednodušenie tabuliek obsahujú aj položku „iné,“ ale pomenovania sú vždy vypísané všetky.

Analýza je rozdelená podľa druhu dopravného prostriedku MHD. Je to preto, že v Bratislave sú električky označované najmä jednociferné (hoci je zopár dvojciferných), autobusy prevažne dvojciferné a trolejbusy trojciferné, z čoho môžu vyplývať určité tendencie pri tvorení nových slangových pomenovaní.

4.2 Električky

Pri pohľade na konkrétne údaje sa ukazuje, že pomenovania električiek bývali najkonzervatívnejšie. Myslím si, že to môže byť dané aj tým, že električky sa v Bratislave označujú jednociferným číslom a hovoriaci tak nemá potrebu si to pomenovanie nejako extrémne zjednodušovať. Pri električke č. 1 tak dominuje spisovné pomenovanie *jednotka* a objavuje sa aj *jednička* a *jedna*. Pri električke č. 9 zas respondenti uprednostňovali hovorový výraz *devina*, ale zároveň mnohí uvádzali aj *deviatku*, zopár *devinku* a objavilo sa aj kuriózne pomenovanie *děška*. Pri dvojciferných električkách je tiež medzi mojimi respondentmi najpoužívanejšie spisovné vyjadrenie *jedenástka*, *štrnástka*,⁹ ale na moje veľké prekvapenie sa aj tu objavuje zjednodušovanie takého istého typu, aké bude neskôr veľmi rozšírené pri autobusoch. Ide o pomenovania typu *jedna jednotka* (prípadne *jedna jedna*) a *jedna štyrka* (*jedna štvorka*, *jedna štyri*). Jedna respondentka uviedla aj zjednodušené pomenovanie *štyrka* pre spoj č. 14, ale nemyslím si, že toto by mohlo byť rozšírené, keďže na rovnakej trase chodí aj spoj č. 4. Zároveň sa objavujú kuriózne, pravdepodobne individuálne pomenovania (*double one*, *nová dvanástka*). Pomenovanie *nová dvanástka* pravdepodobne zachytáva nejakú skutočnosť zmeny organizácie MHD. Takýto typ pomenovania sa objaví aj pri autobusoch. Prehľad celkových výsledkov dotazníkov uvádzam v tabuľkách.

⁸ Za pomoc pri uvažovaní o spracovávaní dát a tvorbe tabuliek ďakujem RNDr. Eve Kotlebovej, PhD. z Ekonomickej univerzity v Bratislave.

⁹ Samostatne som zaradila označenia *jedenácka* a *štrnácka* medzi iné, lebo predpokladám, že to tak respondenti nepísali preto, že by nepoznali pravopis, ale že tým naznačujú špecifickú výslovnosť.

Tabuľky – električky

1

a) Označenia na prvom mieste

označenie	počet
jednotka	32
iné	0
spolu	32

b) označenia všeobecne

označenie	počet	
jednotka	32	
jednička	7	
iné	1	jedna
spolu	40	

9

a) Označenia na prvom mieste

označenie	počet	
devina	26	
deviatka	5	
iné	1	devinka
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
devina	28	
deviatka	14	
evinka	2	
iné	1	děfka
spolu	45	

11

a) Označenia na prvom mieste

označenie	počet	
jedenástka	30	
iné	2	jedenácka, double one
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
jedenástka	30	
iné	4	jedenáčka, double one, jedna jedna, jedna jednotka
spolu	34	

14

a) Označenia na prvom mieste

označenie	počet	
štrnástka	30	
iné	2	štrnáčka, akože nová dvanástka
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
štrnástka	30	
jedna štvorka	2	
iné	6	štrnáčka, akože nová dvanástka, jeden štyri, jedna štyrka, štrnásť, štyrka
spolu	38	

4.3 Autobusy

Autobusy predstavujú najzaujímavejšiu výskumnú časť, najbohatšiu na tvorivé pomenovania. Pri každom zo zvolených spojov sa objavilo väčšie množstvo pomenovaní, číselných aj nečíselných. Autobus č. 21 bol označovaný najmä klasickými číselnými podstatnými menami *dvadsaťjednotka* a *dvadsaťjednička*, ale v zopár prípadoch sa objavili aj *dva jedna (dva jeden)* či *dva jednička (dva jednotka)*. Ktosi ho označil ako *VW*, čo odvodil pravdepodobne od toho, že konečná stanica sa volá Jána Jonáša – VW. Pri autobuse č. 50 to bolo podobne, najčastejšie *päťdesiatka*, ojedinele *päť nulka (päť nula)*, ale prejavili sa tu aj iné pomenovacie postupy *pajda, pedina, padík*. Tieto sú akoby prevzaté z toho, ako býva(la) označovaná päťdesiatkorunová bankovka. Podobne ako pri električkách aj tu sa objavilo pomenovanie zachytávajúce zmenu organizácie dopravy – *nová 38sma*. Pri autobuse č. 88 to začalo byť zaujímavé, pretože respondenti už neboli tak zjednotení, a „nové“ pomenovania *osem osmička* či *osem osma* boli dosť časté. Pričasté na to, aby boli slangom jednej rodiny alebo skupinky kamarátov. 23 respondentov z 33 uviedlo, že tieto pomenovania pozná.¹⁰ Zároveň samozrejme najpoužívanejším pomenovaním bola spisovná *osemde-*

¹⁰ Tu pripomínam, že respondenti nemali možnosti na výber a krúžkovanie, sami odpovede vpisovali, takže nemohlo ísť o zjednodušovanie si úlohy, prípadne potešenie výskumníka.

siatosmička a objavilo sa aj kuriózne pomenovanie *nazi bus*. Autobus č. 93 akoby potvrdil túto tendenciu. Najpoužívanejšia je *deväťdesiattrojka*, ale počet rôznych pomenovaní bol malý a 21 krát sa objavili „nové“ pomenovania *deväťtrojka* a *deväťtri*. Pri autobuse č. 99 sa opäť rozmnožili rôzne pomenovania, ale rovnakého typu ako pri predchádzajúcich číslach autobusov. Rozdiel spočíva v tom, že číslo 99 v sebe skrýva ako spisovný variant *deviatku* tak i hovorovú *devinu*, a teda spúšťa pomenúvacie procesy so všetkými týmito možnosťami. Podrobné výsledky opäť uvádzam v tabuľkách.

Tabuľky – autobusy

21

a) Označenia na prvom mieste

označenie	počet	
dvadsaťjednotka	28	
dvadsaťjedna	2	
iné	2	VW, dvadsaťjednička
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
dvadsaťjednotka	28	
dvadsaťjednička	7	
dvadsaťjedna	2	
dvadsaťjeden	2	VW, dva jedna, dva jednička, dva jednotka, dva jeden
iné	5	
spolu	44	

50

a) Označenia na prvom mieste

označenie	počet	
päťdesiatka	28	
pajda	2	
iné	2	päťdesiat, nová 38sma
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
päťdesiatka	28	
pajda	3	
päťdesiat	2	

pät' nulka	2	
iné	4	nová 38sma, padík, pät' nula , pedina
spolu	39	

88

a) Označenie na prvom mieste

označenie	počet	
osemdesiatosmička	16	
osem osmička	7	
osem osma	7	
iné	2	osem osmina , osemdesiatosmina
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
osemdesiatosmička	21	
osem osmička	12	
osem osma	11	
osemdesiatosmina	2	
osem osem	2	
iné	3	osem osmina , dve osmičky, nazi-bus
spolu	51	

93

a) Označenie na prvom mieste

označenie	počet	
deväťdesiattrojka	20	
deväť trojka	11	
iné	1	deväť tri
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet
deväťdesiattrojka	23
deväť trojka	18
deväť tri	3
spolu	44

a) Označenie na prvom mieste

označenie	počet	
deväťdesiatdevina	14	
deväť devina	12	
deväťdesiatdeviatka	4	
iné	1	deväť deväť
spolu	31	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
deväťdesiatdevina	20	
deväť devina	16	
deväťdesiatdeviatka	12	
deväť deväť	2	
iné	2	dve deviny, deväťdesiatdeväť
spolu	52	

4.4 Trolejbusy

Trolejbusy, ktoré sú v Bratislave označované trojčifernými číslami, paradoxne nie sú potenciálne najnáchylnejšie k zjednodušeniam, pretože číselné podstatné mená odvodené z čísel týchto spojov sú menejslabičné ako autobusové číselné podstatné mená (napr. *deväťdesiattrojka* vs. *dvestopäťka*). Trolejbusy zároveň nie sú príliš rozšírenou dopravou v meste, preto ich možno menej respondentov používa denne. Ukázalo sa tu (ale je jasné, že pri tak malej vzorke nemôžem zovšeobecňovať), že tí, ktorí bývajú na Dolných Honoch (kam jazdia trolejbusy), majú pre nich slangovejšie pomenovania ako ostatní (*dva nula päťka*, *dva jedna nulka*, *dve desina*, *dva jedna dvojka*...). Môže teda ísť o dolnohonský slang, ale takéto tvrdenie by vyžadovalo podrobnejšiu analýzu. Zároveň sa práve u týchto respondentov prejavilo zjednodušenie, keď spoj č. 210 označili jednoducho *desina* a spoj č. 212 *dvanásťka*. Takéto pomenovania si môžu ľahko dovoliť, lebo je im jasné, že k nim na Dolné Hony električky (č. 10, 12) nechodia. Všeobecne sa respondenti prikláňali k spisovnej *dvestopäťke* a *dvestodvanásťke* a hovorovej *dvestodesine*. Podrobné výsledky uvádzam v nasledujúcich tabuľkách.

Tabuľky – trolejbusy

205

a) Označenie na prvom mieste

označenie	počet	
dvestopäťka	31	
iné	1	dva nula päťka
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet
dvestopäťka	31
dvestopäť	3
dva nula päťka	2
spolu	36

210

a) Označenie na prvom mieste

označenie	počet	
dvestodesina	23	
dvestodesiatka	7	
iné	2	dva jedna nulka, dvestodesať
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
dvestodesina	30	
dvestodesiatka	10	
dvestodesať	3	
iné	3	desina, dva jedna nulka, dve desina
spolu	46	

212

a) Označenie na prvom mieste

označenie	počet	
dvestodvanástka	30	
iné	2	dva dvanástka, dvanáctka
spolu	32	

b) Označenia všeobecne

označenie	počet	
dvestodvanástka	30	
dvestodvanásť	3	
iné	5	dva dvanástka, dva jedna dva, dva jedna dvojka, dvanástka, dve dvanástka
spolu	38	

5. Problémy zberu dát

Použitie sociálnej siete Facebook pre zber dát je na jednej strane veľmi pohodlné, na druhej strane prináša aj určité riziká. Vzhľadom na zábavný charakter sociálnej siete ani dotazník nemohol byť kvôli efektívnej návratnosti príliš podrobný. Zároveň sa ukázalo aj to, že úvodná otázka o pravidelnosti používania mestskej hromadnej dopravy nebola správne položená. Bez toho, aby bolo v dotazníku špecifikované, čo znamená pravidelne, stáva sa táto otázka subjektívnou. Pri prehĺbení takéhoto výskumu by sa na to muselo viac dbať.

Vzhľadom na to, že som nechcela dať respondentom možnosti príkladov pomenovaní spojov s otázkou „používate toto pomenovanie pre daný spoj?“, bolo vyhodnocovanie dát zložitejšie. Ale na druhej strane tento postup pomohol objektívne odhaliť, koľko respondentov pozná „nové pomenovania“.

6. Záver

Uskutočnená sonda zachytáva síce marginálny, ale originálny trend pomenovacích postupov v súčasnej mestskej komunikácii. Používanie novej podoby číselných podstatných mien označujúcich autobusové linky mestskej hromadnej dopravy poukazuje na zefektívnenie komunikácie hovoriacich. Pomenovania typu *deväť trojka* sa totiž od *deväťdesiattrojky* líšia len tým, že je vynechaná časť „-desiat-“. Významovo je pre používateľov MHD táto časť najmenej podstatná, pretože vedia, že všetky autobusové linky ju v sebe majú. Spojenie *deväť trojka* v porovnaní so spisovnou *deväťdesiattrojkou* je o dve slabiky kratšie a výrazne jednoduchšie na výslovnosť. Pri električkách to takto nefunguje, a preto si myslím, že pomenovania typu *jedna štvorka* (linka č. 14) sú tvorené analogicky podľa tých autobusových. Trolejbusové pomenovania typu *dva nula päťka* môžu byť tiež módne, ale neefektívnejšie komunikáciu do takej miery ako autobusové, pretože sú dlhšie ako spisovné pomenovanie *dvestopäťka*. Z výsledkov tiež vyplýva, že trolejbusové označenia nového typu sú ojedinelé, zatiaľ čo autobusové sú medzi mojimi respondentmi bežné.

Napriek nízkemu počtu analyzovaných dotazníkov odpovede respondentov poukázali na to, že jazyk v dennej komunikácii môže vytvárať nové pomenovania, ktoré sú pri bežnom styku efektívnejšie, ľahko zrozumiteľné a aj krásne. Ukázalo sa, že pomenovanie *deväť trojka* náhodne započítané na zastávke nebol okazionalizmus, ale súčasť bratislavského slangu používateľov MHD. Bude napínavé

sledovať, do akej miery sa tieto nové číselné podstatné mená, ktoré zatiaľ označujeme ako slangové, rozširia a preniknú aj do iných variet slovenčiny.

LITERATÚRA

- Morfológia slovenského jazyka*. Red. Jozef Ružička. Bratislava: SAV, 1966. 895 s.
ONDRUS, Pavel. *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1969. 147 s.
ONDRUS, Pavel. *Kapitoly so slovenskej morfológie*. Bratislava: SPN, 1978. 187 s.

Príloha č. 1

DOTAZNÍK

I časť - základné údaje

1. Vek:
2. Pohlavie:
3. Koľko rokov žijete (ste žili) v Bratislave?
4. Používate pravidelne MHD?
5. V ktorej bratislavskej štvrti bývate/ste bývali?

II časť

1. Uveďte konkrétne príklady (vypíšte slovom) ako by ste označili tieto čísla električkových línií :

- 1
- 9
- 11
- 14

Príklad odpovede: 1 - jednotka, jednička, jedina, jednota, jedna... (akože tie som si vymyslela, ale ide o to, že píšete spisovne, nespisovne, akokoľvek, ale tak, ako hovoríte, alebo ako ste niekoho počuli povedať, ku každému číslu môžete pridať ľubovoľný počet možností)

2. Uveďte konkrétne príklady (vypíšte slovom) ako by ste označili tieto čísla trolejbusových línií (ku každému môžete pridať ľubovoľný počet odlišných možností):

- 205
- 210
- 212

3. Uveďte konkrétne príklady (vypíšte slovom) ako by ste označili tieto čísla autobusových línií (ku každému môžete pridať ľubovoľný počet odlišných možností):

- 21
- 50
- 88
- 93
- 99

Analýza gestiky trénera vo volejbalových zápasoch

Terézia Slančová – Peter Kačúr

Katedra športovej humanistiky a kinantropológie
Fakulta športu Prešovskej univerzity, Prešov

1. ÚVOD

Z termínu neverbálna (mimoslovná) komunikácia je zrejmé, že ide o ten druh (...) komunikácie, pri ktorej sa informácie vymieňajú inak než slovným (verbálnym) spôsobom (Lokšová – Portík, 1993). Janoušek (1984) vymedzuje pojem neverbálna komunikácia v užšom zmysle slova ako zámerné používanie prostriedkov neverbálneho charakteru na vzájomné dorozumievanie, ovplyvňovanie a vyjadrovanie vzájomných vzťahov (podľa Dimunová, 2008). J. Dimunová (2008) poukazuje na tieto špecifiká neverbálneho prejavu: je starší ako verbálny, je pôvodnejší, je človeku vlastný; obyčajne je neverbalita spontánnejšia, jednoznačnejšia, úprimnejšia a pravdivejšia (hlavne v situácii, keď neverbálny prejav nesúhlasí s verbálnym).

Aj napriek pokusom mnohých autorov o kategorizáciu neverbálnych znakov univerzálne prijaté členenie neexistuje. Čorbová a Piššová (1988) triedia neverbálne znaky podľa komunikačných kanálov, ktorými sú prijímané informácie, na: auditívny, vizuálny, taktický, olfaktorický (čuchový), termálny a gustačný (podľa Dimunová, 2008). Iné členenie neverbálnych kľúčov ako zdrojov informácií uvádza Gáborová (2003): 1. statické neverbálne kľúče: podávajú informácie o relatívne stabilných vlastnostiach človeka, z ktorých potom usudzujeme trvalejšie vlastnosti osobnosti – medzi statické neverbálne kľúče patria: črty tváre, telesná stavba, charakteristické zafarbenie hlasu, vonkajšia úprava; 2. dynamické neverbálne kľúče: ich prostredníctvom dostávame informácie o momentálnom duševnom stave, postojoch a vzťahoch druhej osoby. Kalhous – Obst (2002), Devito (2008), Dimunová (2008) a ďalší autori rozlišujú sedem základných druhov neverbálnej komunikácie: signály tela, mimické a zrakové signály, priestorová a teritoriálna komunikácia (proxemika), komunikácia prostredníctvom predmetov, dotyková komunikácia (haptika), mimojazykové prejavy a mlčanie, časová komunikácia (chronemika).

Burgoonová – Buller – Woodall (1996), Burgoonová – Hoobler (2002) a Burgoonová – Bacue (2003) poukazujú na niekoľko špecifických funkcií, pre ktoré sú neverbálne prejavy obzvlášť dôležité (podľa Devito, 2008): 1. vytváranie a riadenie dojmov (Leathers, 1997, podľa Devito, 2008, zaraďuje tieto dojmy do štyroch kategórií: dôveryhodnosť, sympatickosť, príťažlivosť, dominancia); 2. utváranie a vymedzovanie vzťahov: charakter medziľudského vzťahu je komunikovaný z veľkej časti neverbálnymi signálmi. Knapp – Hallová (2002) poukazujú na neverbálne signály ako na možnosť komunikovať svoju dominanciu a svoje postavenie (podľa Devito, 2008). Mehrabian (1976) ďalej

rozvíja, že k dojmu vysokého postavenia patrí uvoľnený postoj a výrazná gestikulácia na rozdiel od strnulosti a nepatrnej gestikulácie ako znaku neistoty (podľa Devito, 2008); 3. riadenie rozhovoru a sociálnych interakcií: pri rozhovore ľudia vysielajú a prijímajú náznaky, že sú pripravení hovoriť, počúvať alebo komentovať to, čo druhý hovorí; 4. ovplyvňovanie a klamanie: ovplyvňovať iných možno nielen slovami, ale aj použitím neverbálnych signálov, napr. pozorným pohľadom, gestami, vhodným odevom; 5. vyjadrovanie emócií: neverbálnymi prostriedkami sa komunikuje veľká časť emocionálnych zážitkov, napr. pomocou mimiky, držania tela, gestikuláciou.

Podľa J. A. Devita (2008) sa pri komunikácii tvárou v tvár zmiešavajú verbálne a neverbálne prejavy tak, aby ich kombinácie čo najlepšie vyjadrovali myšlienky komunikujúcich. Knapp a Hallová, 2002 (podľa Devito, 2008) opisujú šesť spôsobov interakcie verbálnych a neverbálnych prejavov. Verbálne a neverbálne prejavy zdôrazňujú: neverbálna komunikácia často slúži na zdôraznenie nejakej časti verbálneho prejavu, napr. zvýšenie hlasu, úder päšťou do stola; doplňujú: neverbálna komunikácia môže dodať nuansu, resp. zmysel, ktorý vo verbálnom prejave absentuje, napr. úsmev, krútenie hlavou na znak nesúhlasu; popierajú: verbálne prejavy môžu byť neverbálnymi signálmi úmyselne popierané, napr. žmurknutie na znamenie klamstva; regulujú, riadia: pohyby môžu slúžiť na riadenie alebo ako prejav prania riadiť tok verbálnych prejavov, napr. gestom ruky osoba naznačí, že chce hovoriť; opakujú: je možné neverbálne preformulovať svoj verbálny prejav, napr. výzvu *Ideme* osoba zdôrazní pohybom ruky alebo hlavy; nahrádzajú: neverbálna komunikácia môže nahradiť verbálnu komunikáciu, napr. signál *OK* spojením palca a ukazováka.

V súvislosti so športovou komunikáciou Svoboda (2007) uvádza, že podceňovanie neverbálnych signálov rôzneho druhu sa nevypláca, a to nielen v zmysle kapacity dekódovať neverbálne prejavy športovca, ale aj vtedy, keď o vlastné prejavy tohto druhu, obzvlášť tie, ktoré sú v rozpore so slovným vyjadrením, nedbá tréner. Pozorným vnímaním neverbálnych signálov sa totiž môžu odhaliť skryté významy, neuvedomené a skrývané pocity a postoje.

V tomto príspevku sa zameriavame na analýzu signálov tela (gestiky). Ekman – Friesem (1969) a Knapp – Hallová (2006) rozlišujú štyri hlavné typy pohybov: ilustrátory, afektívne prejavy, regulátory a adaptéry (podľa Devito, 2008). Ellgring (2008) a ďalší autori charakterizujú tieto pohyby tela ako gestá a priradujú k nim aj emblémy.

Podľa J. Dimunovej (2008) gestá odrážajú emocionálne stavy (agresia, napätie, strach), vyjadrujú vzťahy k sebe samému (sebavedomie, hanba), synchronizujú a regulujú komunikáciu. Existujú rôzne druhy gest, ktoré plnia komunikačné funkcie: akcentačné gestá, gestá emblémy, ikonografické gestá, uvoľňovacie gestá. Mistrík (napr. 1997) podľa toho, či gesto má samo osebe istý obsah, istú zreteľnú sémantiku, alebo je zrozumiteľné iba v sprievodnom texte, rozlišuje synsémantické a autosémantické gestá.

2. MATERIÁL A METÓDY

Náš výskum sme realizovali na trénerovi a jeho zverencoch. Tréner (M. F.) je trénerom volejbalového klubu VK CHEMES Humenné. Ako tréner druhej triedy volejbalu pôsobí 10 rokov, z toho štyri roky v spomínanom klube. V súčasnosti sa venuje 13 až 15-ročným volejbalistom, s ktorými sa stretáva trikrát do týždňa po dobu 90 minút.

Predstavovaný výskum je súčasťou širšie koncipovanej výskumnej úlohy (VEGA č. 1/0455/08) analyzujúcej komunikáciu trénera a hráčov loptových hier (futbal, hádzaná, volejbal) staršieho školského veku (pozri aj Slančová – Slančová, 2009, 2010a, 2010b, 2010c; Slančová – Kačúr, 2010; Zajacová, 2010). K dispozícii máme 15 nahrávok zápasov a 15 tréningových jednotiek (po 5 z každého športu), ktoré sme zachytávali na videokameru a zároveň verbálny prejav trénera na diktafón, ktorý mal tréner zavesený na krku. V tomto príspevku analyzujeme dva volejbalové zápasy. Video- a audionahrávanie dvoch volejbalových zápasov sme uskutočnili v priebehu sezóny 2008/2009 v športových halách. Snímanie neverbálnej komunikácie trénera sa realizovalo prostredníctvom DVD kamery, ktorá bola umiestnená na čo najvýhodnejšom mieste športovej haly s úsilím čo najpresnejšie zachytiť pohyb trénera. Rozsiahly záber videokamery nám umožnil zaznamenať nielen samotný pohyb trénera a jeho komunikáciu v interakcii so zverencami, ale aj väčšiu časť celkového diania zápasov na ploche ihriska. Po získaní audiovizuálnych záznamov sme kombinovaný audiovizuálny a audiálny záznam transkribovali. Na transkribovanie sme použili softvér CHAT (Codes for the Human Analysis of Transcript) systému CHILDES (Child Language Data Exchange System) (pozri obrázok 1).

Transkribovaný materiál sme preniesli do tabuľkového programu Microsoft Excel 2007. V tomto programe boli vyselektované všetky gestá, ktoré sa vyskytli v jednotlivých zápasoch. Na základe systému vlastného kódovania sme ich rozdelili do piatich hlavných skupín.

Jednotlivé skupiny gest, ich frekvencia a poradie výskytu boli analyzované na základe metód nepriameho pozorovania. Zároveň sme našu pozornosť upriamili na hedonické (emočné) ladenie špecifických gest v spektre pozitívny verzus negatívny. Analýza gest vyskytujúcich sa v oboch zápasoch bola porovnaná aj z aspektu rozdielneho výsledku zápasov (výhra a prehra).

3. VÝSLEDKY A DISKUSIA

Gestiku chápeme ako pohyby hornými a dolnými končatinami, celým telom, resp. ich kombináciu. Podľa delení viacerých autorov sme súbor 364 pozorovaných gest (porov. aj tabuľku 1 a tabuľku 2) rozdelili do piatich hlavných skupín.

3.1 Adaptéry. Sú to pohyby rúk (napr. *škriabanie sa, súchanie prstami*), resp. nôh, ktoré sa všeobecne považujú za gestá bez vedomého zámeru komunikovať. Vyskytujú sa bez spojenia s verbálnym prejavom. Táto skupina gest bola v našom výskume druhá najpočetnejšia (96 pozorovaných gest).

```

CLAN - volejbal_trénung_5_3_2009
File Edit View Tiers Mode Window Help
03.03.2009
%si: tréner zapisuje prítomných.
*TRÉ: postar.
*TRÉ: Rabo.
*TRÉ: Deco?
*TRÉ: tu je Deco/xxx.
*TRÉ: Samo.
*TRÉ: Jakub ty čo je s tebou?
*TRÉ: Matúš Šimončík čo je s Tebou?
*TRÉ: chýri si bo?
*TRÉ: no # uš som hovoriť že béčko v Kažmarku nehrá lebo Kažmanok # asi
pravdepodobne končí so súťažou nevieme ešte isto.
%si: nie je tu pre nás podstatné.
*TRÉ: viete že # Seruzka má zdravotné problémy.
*TRÉ: nemáme nikoho
*TRÉ: máme Sama a Haža
%gex: ukazuje na menovaných hráčov.
*TRÉ: to znamená že keď sa povie že sa robí strečing tak sa robí poriadne
aby sa to nevedliako aby neboli nejaký potom problém s chrbtom.
%gex: pokynúde pravou rukou na začiatku pokynúde hlavou na zohľadnenie.
*TRÉ: ďalšia vec keď tréner povie že ideme na bazén # tak, pľúv vľavce mie šlyma piati.
%gex: pokynúde pravou rukou na začiatku pokynúde hlavou na zohľadnenie.
*HRA: traja traja.
%si: ja sa počítam za dvoch.
%gex: ukazuje prstom na seba.
*TRÉ: ja sa za dvoch počítam.
*TRÉ: dobre dvoch? tréning # budeme robiť herné kombinácie (čože) to znamená.
%si: hráč prichádza neskoro na tréning.
%gex: rozcvičí rukami na obe strany.
*TRÉ: ty tu čo robíš?
*TRÉ: tak neskoro?
*TRÉ: čo tak neskoro?
*HRA: ja som išiel ešte pešo a xxx.
*TRÉ: dobre # stavaj.
*TRÉ: ty znamená že pldáme pňhával v trojici budeme robiť útok haj
prým sledom potom zo štyriky.
*HRA: ja nachcem úcko xxx.
*TRÉ: ty nebudeš úcko nikdy.
*TRÉ: ty budeš fut univerzá.
*TRÉ: ty nebudeš úcko nikdy.
*TRÉ: ty budeš fut univerzá.
%com: Zastovna.
*TRÉ: dobre pľúfne.
%act: vľavci hráči aj s trénerom si spoja ruky a pokrik.
*TRÉ: (škrab)
%act: hráči sa rozvíčujú tréner chystá sieť potom pozoruje hráčov
zapisuje si.
*TRÉ: Marek.
*TRÉ: Deco.
*TRÉ: Samo.
%com: pľúfku k sebe.
*TRÉ: uš sa nebar porozočujú ponášajú sa poriadne.
%com: k očičacemu hráčovi.
%act: k rútomu rúde na lavičku chlapec vyfúka si nos.
#00000[E[CHAI]]

```

Obrázok 1: Ukážka transkriptu volejbalového tréningu v programe CLAN

Pozorovaním a analýzou gestikulácie trénera počas volejbalových zápasov sme zaznamenali frekventovanejší výskyt adaptérov zameraných na jeho vlastnú osobu (podľa Ellgringa, 2008, ide o samoadaptéry). Tento druh adaptérov sme pomenovali **adaptéry 1. typu** (obrázky 2 – 9):

Obrázok 2: adaptér
škrabanie sa na krku

Obrázok 3: adaptér
prejdenie rukou po vlasoch

Obrázok 4: adaptér
šúchanie úst

Obrázok 5: adaptér
šúchanie nosa

Obrázok 6: adaptér
šúchanie oka

Obrázok 7: adaptér
nadvihnutie nohavíc

Obrázok 8: adaptér
škriabanie hlavy

Obrázok 9: adaptér
myknutie rukou

K týmto adaptérom možno priradiť aj *priloženie ruky k ústam* pri nutkaní odkašľať si. H. Calero (2005) poukazuje na rozdiel medzi tým, keď sa človek dotýka určitej časti tváre z dôvodu dráždenia pokožky (svrbenia) alebo z dôvodu vnútorného emocionálneho prežívania vyjadreného nevedomým použitím gesta.

Keďže je málo pravdepodobná možnosť, že tréner používal vyššie spomínané adaptéry (okrem obrázkov 7 a 9) len z dôvodu fyziologického uspokojenia určitej potreby (napr. svrbenie v oblasti hlavy a krku), hľadali sme iné možnosti, opierajúc sa o poznatky ďalších autorov, ako Brunová – Adamczyk (2004), podľa ktorých škriabanie sa na nose a na hlave indikuje nervozitu alebo rozpačky osoby (napr. ak iná osoba urobila niečo nesprávne), kým škriabanie na krku môže podľa Thiela (1989) signalizovať „myšlienku, ktorá bolí“.

J. Devito (2008) však k tejto oblasti dopĺňa aj adaptéry, ktoré sú zamerané na inú osobu, respektíve na predmet. V tomto prípade sme zaregistrovali gestá (*kopnutie do lopty* alebo *hodenie lopty hráčovi*), ktoré sa v priebehu volejbalových zápasov vyskytovali často. Tento druh adaptérov sme pomenovali **adaptéry 2. typu**. Určenie emočného náboja tohto typu gest nie je jednoznačné, keďže pri ich výskyte nedochádza k interakcii s verbálnym prejavom.

3.2 Ilustrátory. Najpočetnejšiu skupinu gest (174 pozorovaných gest) tvoria ilustrátory, ktoré sa podľa H. Ellgringa (2008) priamo vzťahujú na jazyk

a produkciu reči. Podľa Devita (2008) a Ellgringa (2008) sú ilustrátory pohyby rúk, ktoré sprevádzajú a ilustrujú verbálne prejavy. Sú súčasťou sociálnej neverbálnej činnosti orientovanej smerom na ďalšie osoby.

V priebehu volejbalových zápasov sme v gestike trénera zaznamenali výrazný podiel ilustrátorov, ktoré zefektívni jeho verbálny prejav. Ilustrátory využíval tréner dvoma spôsobmi, a to v prvom rade pri usmerňovaní a riadení hráčov: *pomocou rúk tréner opisuje loptu* (obrázky 10 a, b, c); *pohybom dlani smerom k sebe pred telom naznačuje hráčom podťe bližšie k sebe* (obrázok 11); *pohybom ukazováka pravej ruky* (obrázok 12) alebo *celou rukou rôznymi smermi*, ako aj *pohybmi oboja rukami* usmerňuje tréner premiestňovanie hráčov na ihrisku; *ukazovaním čísel prstami na ruke* určuje počty jednotlivých hráčov do zoskupení (obrázok 13).

Obrázok 10 a: ilustrátor naznačenie lopty

Obrázok 10 b: ilustrátor naznačenie lopty

Obrázok 10 c: ilustrátor naznačenie lopty

Obrázok 11: ilustrátor naznačenie bližšie k sebe

Obrázok 12: ilustrátor gestikulácia ukazovákom

Obrázok 13: ilustrátor naznačenie štyria hráči

K tejto skupine ilustrátorov boli zaradené gestá, ktoré sa u trénera prejavili pri korigovaní chýb hráčov, resp. pri ukážke správneho vykonania pohybu (blok pod páskou *tréner naznačuje rukami* (obrázok 14), *tréner ukazuje rukou na podlahu – pozor v poli* (obrázok 15), *oblúčik rukou dlaňou smerom nadol – na ulievky pozor* (obrázok 16), *gestikulácia správneho vykonania bloku* (obrázky 17 a, b), *gestikulácia správneho príjmu lopty*). Tento druh ilustrátorov dostal

pomenovanie **ilustrátory 1. typu**. Na základe hedonického zafarbenia jednotlivých ilustrátorov sme tieto gestá zaradili k **neutrálnym ilustrátorom** s označením (0).

Obrázok 14: ilustrátor
blok pod páskou

Obrázok 15: ilustrátor
pozor v poli

Obrázok 16: ilustrátor
pozor na ulievky

Obrázok 17 a: ilustrátor
naznačenie bloku – čelný pohľad

Obrázok 17 b: ilustrátor
naznačenie bloku – bočný pohľad

Posledné výskumy Goldinovej-Meadowovej, Nusbauma, Kellyovej a Wagnerovej (2001) poukazujú na zaujímavú funkciu ilustrátorov, a to na posilňovanie funkcie zapamätávania. Osoby, ktoré sprevádzali svoje verbálne prejavy gestami, si zapamätali o 20 % viac ako tie, ktoré negestikulovali (podľa Devito, 2008).

Do druhej skupiny pozorovaných ilustrátorov patria **ilustrátory 2. typu**. Na základe hedonického zafarbenia sme ich rozdelili na **negatívne ilustrátory** s označením (-) a **pozitívne ilustrátory** s označením (+). K negatívnym ilustrátorom zaradíme *rozťahnuté ruky* (alebo len *pravá ruka do strán dlaňami von*) (obrázok 18) v situáciách, keď sa trénerovi nepáčil herný prejav hráčov alebo ich správanie, alebo po chybe, resp. nesprávnom vykonaní činnosti jednotlivca alebo skupiny. Thiel (1989) opisuje toto gesto ako signál otvorenosti, resp. čestnosti, pričom poukazuje na fakt, že ľudia, ktorí používajú gestá otvorených rúk, si ľahšie a rýchlejšie získajú dôveru iných ľudí. K pozitívnym ilustrátorom sme priradili najpoužívanejšie gesto (*pohyb jednej alebo oboch rúk mierne pokrčených pred telom dlaňami dole smerom nadol*) na znak upokojenia hráčov – obrázky 19 a, b).

V priebehu vysvetľovania a dávania pokynov tréner často gestikuloval *rukou pred telom pokrčenou v lakti a prstami spojenými s palcom otočenými smerom k sebe* (obrázok 20 a, b) alebo *voľne pohyboval oboma rukami pokrčenými v lakťoch pred telom kolmo na zem*. Je to gesto, ktoré bolo zaradené k pozitívnym ilustrátorom. Podľa O. Škvareninovej (2004) človek, ktorý sa chce vyjadriť jemne a veľmi presne, používa gesto, pri ktorom má spojené končeky prstov, prípadne končeky palca a ukazováka. Škvareninová (2004) ďalej rozvíja, že dlane kolmo na zem sú dlane vyjednávajúca – predstavujú silnú túžbu hovoriaceho vytvoriť most medzi ním a poslucháčom a dostať sa svojimi myšlienkami do mysle druhého človeka.

Všetky ilustrátory, ktoré volejbalový tréner používal v priebehu zápasov, dopĺňali jeho verbálny prejav. Nezaznamenali sme ich výskyt pri absencii verbálnej komunikácie.

Obrázok 18: ilustrátor
dlane smerom vpred

Obrázok 19 a: ilustrátor
dlane smerom dole
– bočný pohľad

Obrázok 19 b: ilustrátor
dlane smerom dole
– čelný pohľad

Obrázok 20 a: ilustrátor
ruka pred telom – bočný pohľad

Obrázok 20 b: ilustrátor
ruka pred telom – čelný pohľad

3.3 Emblémy (symboly) sú pohyby dlani a rúk, ktoré v sebe nesú informáciu, vyjadriteľnú monoverbálne alebo multiverbálne. Tieto pohyby môžu byť spontánne alebo sa využívajú vedome, napríklad v situáciách, keď je verbálna komunikácia zložitá (Ellgring, 2008). Gestá emblémy majú svoj vlastný význam, ktorý vznikol konvenciou. Nemusia sprevádzať verbálnu komunikáciu, a predsa im človek rozumie (Dimunová, 2008). Emblémy považujeme za gestá, ktoré v sebe nesú neutrálny emočný náboj a zároveň podávajú informácie bez verbálneho prejavu.

Tieto typy gest úzko súvisia s prostredím športu ako takého a sú špecifické pre športové hry. Vychádzajú zo samotnej podstaty hry a športových pravidiel. V gestike trénera sme zaznamenali výskyt nasledujúcich gest emblémov: *jednou rukou naznačuje prešlap* (obrázky 24 a, b), *rukami v tvare T naznačuje oddychový čas, time* (obrázok 21), *rukami pokrčenými v lakti a pohybom dlaňami smerom k sebe naznačuje aut* (obrázok 22). Zaujímavosťou bolo rozdielne použitie gesta *striedanie*, ktoré tréner použil pri komunikácii s rozhodcom (obrázky 25 a, b) a pri komunikácii s hráčom (obrázok 23).

V tejto skupine sme pozorovali 28 gest.

Obrázok 21: emblém
oddychový čas

Obrázok 22: emblém
aut

Obrázok 23: emblém
striedaj (hráčovi)

Obrázok 24 a: emblém
prešlap

Obrázok 24 b: emblém
prešlap

Obrázok 25 a: emblém
striedanie – čelný pohľad

Obrázok 25 b: emblém
striedanie – bočný pohľad

3.4 Regulátory. Signály, ktoré podľa Devita (2008) monitorujú, riadia a koordinujú alebo udržujú reč druhej osoby.

V priebehu volejbalových zápasov sme zaznamenali len minimálny výskyt regulátorov (18 pozorovaných gest). Domnievame sa, že je to spôsobené výraznou prevahou výpovedí zo strany trénera a len minimálnymi verbálnymi prejavmi hráčov. V našom prípade sme však za regulátory pokladali aj pohyby hlavou, ktorými tréner „komentoval“ priebeh hry. Z hľadiska emočného náboja sme regulátory rozdelili do troch podskupín: **pozitívne regulátory (+)** (*krútenie hlavou na znak súhlasu*); **negatívne regulátory (-)** (*krútenie hlavou na znak nesúhlasu*); **neutrálne regulátory (0)** (*rýchly pohyb hlavou smerom nahor na znak pokračuj*).

3.5 Afektívne prejavy (AP). Realizujú sa pohybmi rukou, resp. celého tela a sú sprevádzané mimikou. Tento druh gest vyjadruje emocionálne stavy a vo vzťahu k verbálnej komunikácii sa používa suplementárne (nahradza verbálny prejav) alebo komplementárne (doplňa verbálny prejav) (Devito, 2008; o vzťahu komplementárnych a suplementárnych gest porov. aj Kapalková, 2008). V tejto skupine sme pozorovali 48 gest.

Verbálny a neverbálny komunikačný prejav trénera bol evidentne ovplyvnený emóciami v priebehu obidvoch volejbalových zápasov a prejavil sa aj v jeho gestikulácii. Gestikulácia trénera podliehala zmenám v závislosti od hedonického zafarbenia emócie. Podobne ako v skupine regulátorov aj v tomto prípade sme rozdelili afektívne prejavy do dvoch podskupín. Do prvej podskupiny patria **pozitívne afektívne prejavy (+)**, ktoré sa najfrekventovanejšie vyskytovali po úspešnom bode alebo vydarenej akcii: *tréner zovrie päste oboch rúk* (obrázok 26), resp. *zovrie päšť jednej ruky* (obrázok 27), *potlesk, palec ruky hore* (obrázky 29 a, b). Do druhej podskupiny patria gestá, vyskytujúce sa po strate bodu a pri nevydarenej akcii: *mierne pokrčené kolená a ruky pred hlavou, tréner sa chytí oboma rukami tváre, otočí sa chrbtom k hráčom, ruky* (alebo len *pravá ruka*) *mierne od tela s otvorenými dlaňami a rozťahnutými prstami* (obrázok 28). V tomto prípade hovoríme o **negatívnych afektívnych prejavoch (-)**.

Obrázok 26: AP
zovreté päste

Obrázok 27: AP
zovretá päšť

Obrázok 28: AP
strnulé ruky

Obrázok 29 a: AP
palec hore – čelný pohľad

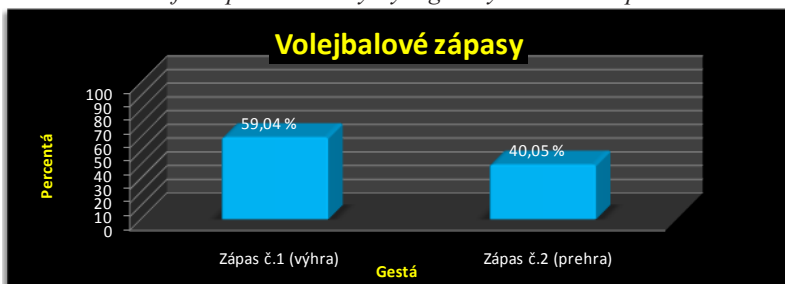

Obrázok 29 b: AP
palec hore – bočný pohľad

V priebehu analýzy oboch volejbalových zápasov sme zaregistrovali schopnosť trénera aplikovať jednotlivé gestá variabilným spôsobom. Vyššie analyzované jednotlivé typy gest tréner aplikoval zväčša samostatne, respektíve ich nadväzné použitie predelil buď pauzou v neverbálnej komunikácii, alebo len verbálnym prejavom.

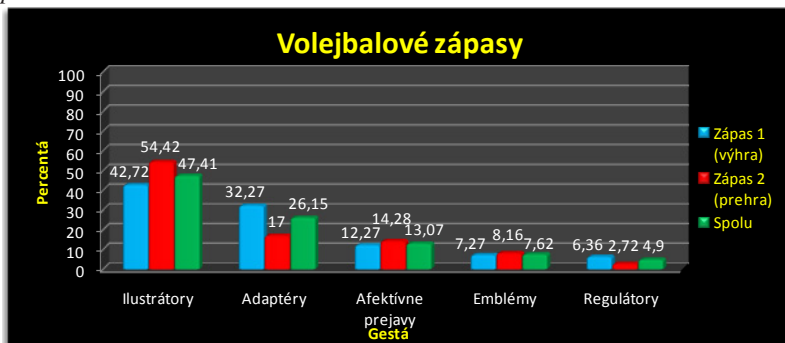
Frekventovane sa vyskytli situácie, v ktorých tréner použil nadväzne za sebou niekoľko gest. Boli to gestá patriace k jednej skupine, napríklad kombinácia za sebou idúcich afektívnych prejavov (*zovretie päste – potlesk – palec hore*), resp. adaptérov (*myknutie rukou – poškrabanie sa na hlave – prejdenie si rukou po vlasoch*) a najfrekventovanejšie spojenia ilustrátorov (*naznačenie smeru palcom ruky – naznačenie bloku*), alebo to bola kombinácia gest z viacerých skupín, napríklad frekventovaná kombinácia afektívny prejav (*potlesk*) – ilustrátor (*upokojujúce gesto*, obrázok 19 a, b), alebo kombinácia adaptér (*poškrabanie sa na hlave*) – emblém (*naznačenie od-dychového času*).

Obrázok 30: Grafické porovnanie výskytu gestiky trénera v zápasoch

Z celkového množstva gest, ktoré sme zaznamenali v priebehu volejbalových zápasov, bol ich väčší výskyt vo víťaznom zápase. Tento údaj je však len informačný, podrobnejšou analýzou sa zaoberáme v nasledujúcich riadkoch.

Obrázok 31: Grafické porovnanie vybraných typov gest v gestike trénera v zápasoch

Pri porovnaní výskytu gest v jednotlivých zápasoch (obrázok 31) sme zaznamenali rozdiely viac či menej výrazné z hľadiska použitia jednotlivých typov gest. Percentuálne zastúpenie ilustrátorov bolo v prehratom zápase vyššie približne o 12 %. Väčší výskyt ilustrátorov v prehratom zápase si vysvetľujeme tým, že ak sa družstvu nedarí, resp. robí viac chýb, tréner sa gestami snaží hráčov usmerniť a intenzívnejšia verbálna komunikácia je sprevádzaná aj väčším množstvom gest.

V prípade adaptérov pozorujeme opačné poradie – väčší výskyt sme zaznamenali vo víťaznom zápase, a to až o 20 %. Príčinu tohto stavu vidíme v tom, že vo víťaznom zápase, resp. keď sa hráčom darí, tréner tak často nekomunikuje, nemusí toľko korigovať a usmerňovať, a preto podvedome vo väčšej miere používa gestá zamerané na svoju osobu.

Pri zisťovaní a porovnaní výskytu afektívnych prejavov v oboch zápasoch sme zaznamenali len minimálne rozdiely (2,01 %). Napríklad *potlesk* využíval tréner často vo víťaznom i prehratom zápase – pri úspešnom zákroku alebo bodovaní družstva mal *potlesk* funkciu pochvaly a následného povzbudenía. V situáciách, keď družstvo prehrávalo, mal *potlesk* výhradne funkciu povzbudenía.

K menej početným gestám patria emblémy a regulátory.

Pokúsili sme sa zistiť aj priemerný výskyt používaných gest (tabuľky 1 a 2). Dĺžku oboch zápasov v minútach sme vydělili počtom použitých gest. Čísla sú len orientačné, ale aj na základe tejto analýzy môžeme potvrdiť, že najčastejšie používané gestá boli v oboch zápasoch ilustrátory 1. a 2. typu (každú, resp. každú druhú minútu) a adaptéry 1. a 2. typu (každú tretiu, resp. každú minútu). Približne rovnakú frekvenciu používania gest sme v oboch zápasoch zaznamenali v prípade afektívnych prejavov (približne každú tretiu minútu) a emblémov (v prvom zápase každú piatu a v druhom každú šiestu minútu).

Tabuľka 1: Porovnanie výskytu vybraných typov gest v zápase č. 1 (výhra)

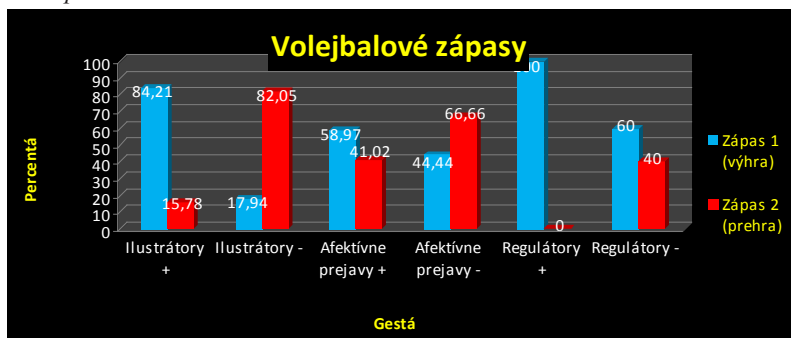
Gestá	Ilustrátory		Adaptéry		Emblémy	Regulátory	Afektívne Prejavy	Celkovo
	1. typu	2. typu	1. typu	2. typu				
Počet	45	35	19	6	12	4	21	142
Percentá	31,69%	24,64%	13,38%	4,23%	8,45%	2,82%	14,79%	100%
55 minút/ frekvencia výskytu	1	2	3	9	5	14	3	

Tabuľka 2: Porovnanie výskytu vybraných typov gest v zápase č. 2 (prehra)

Gestá	Ilustrátory		Adaptéry		Emblémy	Regulátory	Afektívne prejavy	Celkovo
	1. typu	2. typu	1. typu	2. typu				
Počet	71	23	65	6	16	14	27	222
Percentá	31,98%	10,36%	29,28%	2,70%	7,20%	6,31%	12,16%	100%
91 minút/ frekvencia výskytu	1	4	1	15	6	7	3	

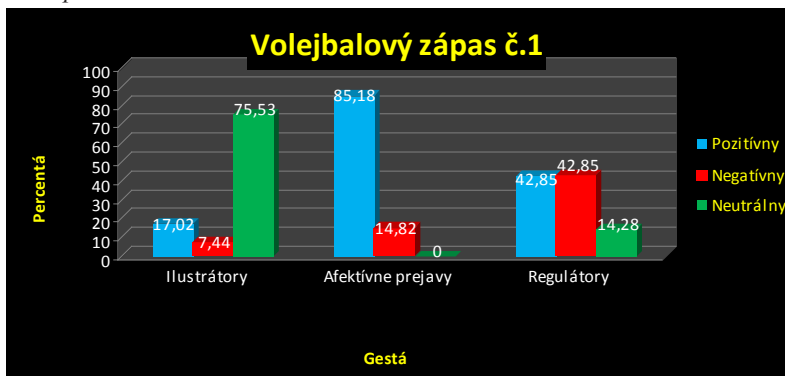
Používané gestá sme sa rozhodli analyzovať aj z emočného hľadiska (obrázok 32). Dospeli sme k poznatku, že používanie pozitívnych a negatívnych ilustrátorov úzko súvisí s priebehom, resp. výsledkom zápasu – vo víťaznom zápase sme zaznamenali až 84 % pozitívnych a v prehratom zápase 82 % negatívnych ilustrátorov. Rovnaký jav sme zistili aj pri posudzovaní afektívnych prejavov – takmer 59 % pozitívnych afektívnych prejavov vo víťaznom zápase a 67 % negatívnych v prehratom zápase. Zaujímavosťou je 100 % výskyt pozitívnych regulátorov (samozrejme, vo víťaznom zápase).

Obrázok 32: Grafické porovnanie vybraných typov gest podľa emočného aspektu v zápasoch

Výskyt pozitívnych, negatívnych a neutrálnych ilustrátorov v prvom zápase (obrázok 33) úzko súvisel s jeho priebehom a konečným výsledkom – zápas vyhralo VK CHEMES Humenné 3:0. Stretnutie malo hladký priebeh, preto sme zaznamenali aj nízky počet negatívnych ilustrátorov. Ich použitie je viac-menej nevyhnutnosť, keďže je prirodzené, že aj vo víťaznom zápase družstvo vyprodukuje určité množstvo vlastných chýb. Rovnako to bolo aj v prípade výskytu pozitívnych a negatívnych afektívnych prejavov. Tréner v tomto zápase najčastejšie používal gesto *zovretej päste*, čo je typické víťazné gesto. Druhým najčastejším gestom bol *potlesk*. Minimálne percento výskytu negatívnych afektívnych prejavov súvisí s produkciou nevnútených chýb družstva alebo s nedodržaním taktických pokynov trénera a následnou stratou bodu.

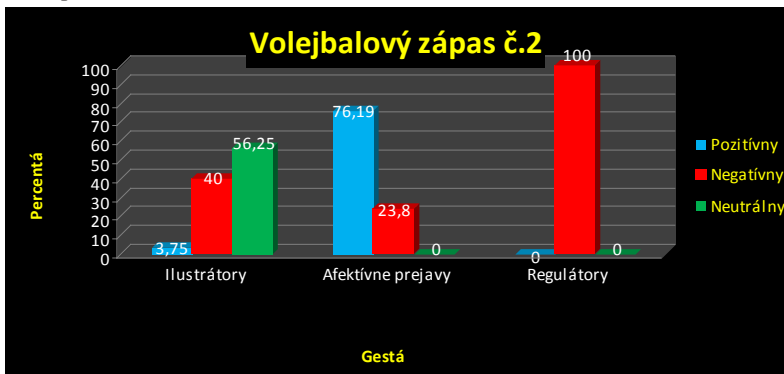
Obrázok 33: Grafické porovnanie vybraných typov gest podľa emočného aspektu v zápase č. 1

Odlíšna situácia nastala v zápase č. 2 (obrázok 34), ktorý VK CHEMES Humenné prehral 1:3. Bol to posledný zápas pred majstrovstvami Slovenska a tréner hráčom prizvukoval dôležitosť zápasu najmä z motivačného hľadiska. S prehrou úzko súvisel aj výskyt pozitívnych a negatívnych gest. Použitie pozitívnych ilustrátorov bolo len minimálne a podľa priebehu zápasu na ne tréner ani nemal dôvod. To nemôžeme konštatovať pri požívaní negatívnych ilustrátorov. Najčastejšie gesto boli *roztiahnuté paže* (resp. *jedna paža*) s *dlaňami nahor* ako znak nesúhlasu pri chybách družstva, resp. pri nedodržaní taktických pokynov (nedodržanie pokynov pri podaní alebo pri obrane na sieti a v poli). Tréner toto gesto použil aj v situáciách, keď nebol spokojný s nasadením a bojovnosťou družstva. Zarážajúci je výskyt regulátorov. Zaznamenali sme len negatívne regulátory. Najčastejším gestom bolo *nesúhlasné pokývanie hlavou* ako reakcia na už spomenuté herné situácie. To len podporuje naše zistenia a tvrdenia, že výskyt gest z emočného aspektu veľmi úzko súvisí s priebehom zápasu a jeho konečným stavom. Zdanlivo s týmto zistením nekorešponduje výskyt pozitívnych a negatív-

nych afektívnych prejavov. Napriek prehratému zápasu sme zaznamenali značne vyšší počet pozitívnych adaptérov a najčastejším gestom bol *potlesk*. Jeho použitím tréner reagoval na vzniknuté situácie a napriek nespokojnosti s hrou, stavom a nedodržiavaním pokynov sa potleskom snažil hráčov povzbudiť.

Obrázok 33: Grafické porovnanie vybraných typov gest podľa emočného aspektu v zápase č. 2

4. ZÁVER

Cieľom nášho príspevku bolo porovnať dve analýzy gestiky trénera v dvoch výsledkovo rozdielnych zápasoch vo volejbale. Na základe analýz gestiky v jednotlivých zápasoch a následnej komparácie týchto analýz sme dospeli k nasledujúcim zisteniam: V priebehu obidvoch zápasov sme počas absencie verbálnej komunikácie medzi trénerom a hráčmi volejbalu zaznamenali zvýšený počet a frekvenciu adaptérov, ktoré boli zamerané na osobu trénera (adaptéry 1. typu). Zároveň bol zistený väčší počet a frekvencia adaptérov vo víťaznom zápase. Domnievame sa, že tím, ako sa v priebehu zápasu herne darilo trénerovým zverencom, samotný tréner nepociťoval nutnosť verbálne komunikovať a zameral sa na vlastnú osobu. Naopak, v zápase, ktorý sa skončil prehrou, bol zo strany trénera kladený väčší dôraz na verbálnu komunikáciu s hráčmi, ktorá vychádzala z potreby korigovať chyby hráčov, motivovať a povzbudzovať ich, čo sa prejavilo aj v množstve použitých adaptérov. Výsledok a priebeh sledovaných zápasov vo výraznej miere ovplyvnil využívanie pozitívnych a negatívnych ilustrátorov a v menšej miere využívanie afektívnych prejavov.

Analýza neverbálneho komunikačného prejavu je osobnostne a situačne špecifická vzhľadom na trénera, na ktorom sa výskum realizoval, vzhľadom na psycho-sociálne špecifiká jeho osobnosti, hráčov, ako aj samotnej športovej hry. Keďže nie je možné výsledky tejto analýzy zovšeobecniť na všetkých trénerov, môže táto práca slúžiť ako spätná väzba pre trénera, ako aj načrtnúť možnosti ďalšieho skúmania v tejto oblasti.

LITERATÚRA

- BRUNO, Tiziana – ADAMCZYK, Gregor: *Řeč těla: jak neverbálně působit na druhé a rozumět řeči těla*. Praha: Grada Publishing 2005.
- CALERO, Henry H: *The Power of Nonverbal Communication*. Los Angeles: Silver Lake Publishing 2005.
- DEVITO, Joseph A: *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada Publishing 2008.
- DIMUNOVÁ, Jarmila: *Kompendium komunikace*. Uherský Brod: Eurotisk 2008.
- ELLGRING, Heiner: *Nonverbal Communication in Depression*. Cambridge: Cambridge Univerzity Press 2008.
- GÁBOROVÁ, Lubica: *Sociální psychologie pre učitel'ov*. Prešov: Grafotlač 2003.
- KALHOUS, Zdeněk – OBST, Otto: *Školní didaktika*. Praha: Portál 2002.
- KAPALKOVÁ, Svetlana: *Gestá v kontexte raného vývinu dětí*. In: Štúdie o detskej reči. Ed. D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 169 – 211
- LOKŠOVÁ, Irena – PORTÍK, Milan: *Pedagogická komunikácia*. Prešov: UPJŠ Košice, 1993.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: SPN 1997.
- SLANČOVÁ, Terézia – KACŤÚR, Peter: *Diagnostika gestiky vo volejbale*. In: Pohyb člověka – základní a sportovní motorika, diagnostika a analýza [elektronický zdroj] : sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. – Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2010. s. 163 – 173. (Příspěvek vyšel aj vo forme abstraktu v slovenskom a anglickom jazyku v tlačenej verzii. In Pohyb člověka - základní a sportovní motorika, diagnostika a analýza: sborník abstraktů z mezinárodní vědecké konference. Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě, 2010, s. 36).
- SLANČOVÁ, Terézia – SLANČOVÁ, Daniela: *Attitudinal communicative acts in the ball games training of the players in older schol-age*. Przegląd Naukowy Kultury Fizycznej Uniwersytetu Rzeszowskiego. Kwartalnik. XII. Rzeszów 2009, 4, s. 274 – 278.
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: *Sociálna deiza v trénerskom registri*. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. – 24. 09. 2009 v Banskej Bystrici. Zborník venovaný Vladimírovi Patrášovi. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2010a, s. 510 – 523.
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: *Sociálna inštitúcia – komunikačný register – šport*. In: Človek a jeho jazyk. Konferencia venovaná 90. výročiu narodenia profesora Jána Horeckého. Smolenice 20. – 22. 1. 2010b (v tlači)
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: *Komunikačné funkcie v zápasovom a tréningovom dialógu*. Jazyk a komunikácia v súvislostiach III. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2011. s. 159 – 168.
- SVOBODA, Bohumil: *Pedagogika sportu*. Praha: Karolinum 2007.
- ŠKVARENINOVÁ, Oľga: *Rečová komunikácia*. Bratislava: SPN 2004.
- THIEL, Erhard: *Reč ľudského tela prezrádza viac ako tisíc slov*. Bratislava: Polygraf 1989.
- ZAJACOVÁ, Stanislava: *Symbiotický plurál a posuny v slovesnej a zámennej osobe ako prejav asymetrie medzi komunikačnými partnermi*. In: *Philologica Juvenilia Bohemica Olomucensia*. Vol. 2, Olomouc 2010.

Prezývkové obyvateľské mená na Orave

Gabriela Slezáková

Katedra slovanských jazykov
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Stredobodom pozornosti súčasnej onomastiky, ako interdisciplinárnej vedy, nie je iba samotné vlastné meno, či etymológia apelatív, ale najmä jeho fungovanie a status v spoločenskej komunikácii (Krško, 1999, s. 47 – 56). V našom príspevku sa zameriame na osobitnú skupinu neúradných vlastných mien, ktoré však na rozdiel od väčšiny ostatných nepomenúvajú jednotlivcov, ale menšie či väčšie kolektívy. Poukážeme teda na charakteristické vlastnosti a znaky prezývkových obyvateľských mien na Orave, ich motiváciu a funkciu v spoločenskej komunikácii¹.

Prezývky môžeme definovať ako špecifickú podskupinu pomenovaní v rámci antroponymického subsystému, ktorá sa vyznačuje predovšetkým svojou neoficiálnosťou a výraznou expresivitou. M. Ološtiak uvádza, že „v porovnaní s osobnými menami, ktoré v úradnej sústave antroponým chápeme ako súčet rodného mena a priezviska (...), prezývky sa vyznačujú osobitými vlastnosťami, na základe ktorých ich môžeme charakterizovať ako jednotku samostatnej podskupiny v rámci neúradných pomenovaní (...). Úradné osobné mená sú primárnymi, prezývky sú sekundárnymi jazykovými prostriedkami na pomenovanie osôb. Fungovanie, počet a výber úradných osobných mien je obmedzený, zatiaľ čo množstvo prezývok môže byť pri jednotlivých onymických objektoch rôzne“ (Ološtiak, 2000, s. 165 – 172).

V spoločenskej komunikácii, hlavne nárečovej, sa však vyskytuje mnoho prezývkových pomenovaní, ktorými sa expresívne (neraz pejoratívne) označujú príslušníci kolektívov, teda jednotlivých obcí. V tomto prípade hovoríme o osobitnom druhu vlastných mien, ktoré boli utvorené viac či menej priezračným spôsobom (motivácia je známa alebo vyplýva zo samotného sémantického významu pomenovania obyvateľov obce) a charakterizujú obyvateľov obce bez ohľadu na to, či jednotlivec je alebo nie je nositeľom vlastností zosobnenej v antroponyme (Krško, 1999, s. 47 – 56).

Terminológia pre označenie tohto druhu prezývky sa ustalovala v procese vývinu českej a slovenskej onomastiky postupne. Š. Krištof hovorí o **živých obyvateľských menách**, ktoré definuje ako „zjav, keď osoba alebo celý kolektív potrebuje jednoznačne identifikovať nie osobu – jedinca, ale osoby – kolektív ako celok (Krištof, 1968). A. Habovštiak pridáva k definícii tohto pomeno-

¹ Problematike prezývkových obyvateľských mien na Orave sa vo svojej práci venoval aj A. Habovštiak. Neobsiahol však celý región Oravy, my preto pre účely nášho príspevku doplníme jeho zozbieraný materiál zostávajúcimi 25 obcami a ich prezývkami, ktoré sme zozbierali vďaka informátorom rôznych vekových kategórií.

vania charakteristickú expresivitu a používa termín **prezývka obyvateľov obce** či **prezývka obce**, ktorý vysvetľuje ako posmešné označenia príslušníkov jednotlivých obcí (Habovštiak, 1968). R. Šrámek sa taktiež prikláňa k tomuto termínu a uvádza, že prezývka je citovo zafarbené pomenovanie, ktoré bolo z rôznych dôvodov dané nejakému miestu popri jeho úradnom mene, pretože úradné meno túto expresivitu nemá (Šrámek, 1977). V. Uhlár operuje s termínom **obyvateľská prezývka** a **prezývka obyvateľov** (Uhlár, 1993, 1995). Spomínané termíny však v literatúre nie sú vždy uvádzané správne. Termín **prezývka obce** (přezdívkva vesnice) uvádza napr. Šlais (1968), pričom ale nehovorí o prezývkach ojkonym, ale o prezývkach obyvateľov obcí („Babylonským sa říkalo – kohouti, Bořickým – bezinkáři“). Prezývka obce je totižto neúradný názov obce, napr. Oslany – Somárovce, nevzťahuje sa na jej obyvateľov, ale ide o neúradný, živý názov, a preto tento termín patrí do oblasti toponomastiky (Valentová, 2010), pričom prezývka obyvateľov obce či prezývkové obyvateľské meno sa vzťahujú na kolektív obyvateľov, sú to teda skupinové antroponymá, zaraďujúce sa do antroponomastiky.

Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky (Svoboda, 1973) uvádza tri termíny pre označenie tejto prezývky, a to: **1. skupinové antroponymum** – vlastné meno skupiny ľudí, ktorí tvoria isté spoločenstvo; **2. prezývkové vlastné meno** – doplnkové, neúradné vlastné meno, ktoré väčšinou charakterizuje osoby, miesta alebo veci a vzťahuje sa k povolaniu, vlastnostiam, pôvodu atď. nositeľa mena; môže, ale nemusí obsahovať pozitívne alebo negatívne hodnotenie; **3. posmešné vlastné meno** – žartovné, často i pejoratívna prezývka osoby, miesta alebo veci (Svoboda, 1973).

Pre účely nášho príspevku sa budeme pridržovať termínu **prezývkové vlastné (obyvateľské) meno**, nakoľko podľa nášho názoru najlepšie vystihuje pomenovanie skupiny obyvateľov jednotlivých obcí.

Charakteristickými vlastnosťami prezývkových vlastných mien sú kolektívnosť, neoficiálnosť (neštandardizovanosť), expresívnosť a nárečnosť. Ako sme už spomenuli vyššie, prezývkové obyvateľské mená sú osobné kolektívne sekundárne pomenovania, ktorých cieľom je na základe istej odlišnej vlastnosti kolektívu, jeho reči či správania, vybočujúceho zo všeobecne platných spoločenských konvencií, poukazať nie na jednotlivca ale na obyvateľov konkrétnej obce (Krško, 1999, s. 47 – 56). Uplatňujú sa najmä v hovorovej komunikácii, z čoho vyplýva ich neoficiálnosť a taktiež fakt, že sú známe len určitej skupine ľudí. To znamená, že obyvatelia jednej obce poznajú prezývky okolitých obcí, avšak prezývkové mená vzdialenejších obcí im už známe nie sú. Charakteristickou črtou prezývkových obyvateľských mien je aj ich nárečnosť (Krištof, 1968). Väčšina prezývok vykazuje vlastnosti nárečového slova, a to z fonetického ale aj lexikálneho hľadiska (napr. obyvateľov oravskej obce Slanica prezývali *Brijari*, podľa jedla chudobných, brije – kaša z ovsenej múky a vody; Bobrovanov prezývali *Kerničkáři*, od slova kernička, nádoba na mútenie masla, ktoré vyrábali, obyvatelia Rabče sa nazývajú *Sevorníci*, čo je nárečová podoba

severanov). Zaujímavé je, že viaceré prezývky vznikli na základe nárečových vlastností, ktoré sa v susedných dedinách nevyskytovali. Tento jav svedčí o tom, že ľudia si nárečové rozdiely všimli a veľmi dobre uvedomovali (Habovštiak, 1968). Veľmi dôležitou vlastnosťou tejto skupiny osobných mien je expresívnosť. Na rozdiel od ojkonym, ktorých základom je topografický názov, prezývkové obyvateľské mená nesú aj ďalší sémantický príznak. Prevažná väčšina prezývok má silné citové zafarbenie a mnohokrát ide dokonca o pejoratíva, ktorých komunikačným zámerom bolo v minulosti vyvolanie humornej situácie, provokácia, používali sa ako prostriedky vtipu a žartu². Týmto spôsobom sa ich obyvatelia doberali a zabávali, čo bez pochýb poskytovalo mnoho informácií o ich spoločenskom živote (Habovštiak, 1968). Ich používatelia sa snažili znevažovať alebo zlomyselne vysmiať príslušníkov susedných obcí, týmto spôsobom však sami dostali nejednu nelichotivú prezývku. Samotný fakt, či prezývka je alebo nie je pravdivá, nie je pre jej spoločenské uplatnenie až tak dôležité. Rozhodujúcim javom je tu „je vedomé začlenené jednotlivce do skupiny, využití přezdívek jako charakterizačního soudu o celé skupině lidí, kolektivu apod. Neboť jen to, co „platí“ pro více lidí, pro celou sociální skupinu, „platí“ i pro každého jednotlivce, je tedy „pravdivé“ (Šrámek, 1977, s. 31).

Ako uvádza J. Krško, rozdiel medzi úradným názvom obce, ojkonymom a prezývkovým obyvateľským menom spočíva v tom, že ojkonymum môže existovať samostatne, jeho sémantická hodnota je nízka, avšak jeho identifikačná a lokalizačná funkcia je silná, akčný rádius závisí od veľkosti a spoločenskej dôležitosti pomenovanej obce, zatiaľ čo prezývkové obyvateľské meno je charakteristické vysokou dávkou expresivity a lokalizačnú funkciu plní iba čiastočne, akčný rádius je omnoho nižší (Krško, 1999).

Výskum prezývkových obyvateľských mien poskytuje mnoho informácií pre viaceré vedné disciplíny. Z jazykovedného hľadiska poskytuje bohatý materiál významný pre dokladovanie slovtvorných postupov v ľudovej reči, uplatňuje sa teda v dialektológii. Prínosom je taktiež pre etnografiu, pretože pomáha vysvetliť mnohé spoločenské vzťahy a objasňuje správanie ľudí (psycholingvistické využitie), čo je obzvlášť cenné z národopisného hľadiska. Pre etnografické a jazykovedné (tým aj onomastické) ciele sú dôležité aj informácie, ktoré osvetľujú príčiny vzniku jednotlivých prezývok (Habovštiak, 1968).

Skúmaniu prezývkových obyvateľských mien výrazne pomáha jeho motívacia, teda na základe čoho dané prezývkové obyvateľské meno vzniklo, od čoho je odvodené. Nie vždy je však motívacia známa (nepamätajú si ju ani najstarší obyvatelia obce), preto je možné iba pokúsiť sa odvodiť ju z lexikálneho významu apelatíva, ktoré je základom danej prezývky. V rámci sociálno-psychologického hľadiska je teda potrebné zamerať sa na samotné prezývkové

² V priebehu nášho výskumu sme sa stretli so zaujímavým javom, keď informátori vo veku do 20 rokov uvádzali im známe staršie prezývky susedných obcí, a to aj napriek tvrdeniam, že existujú ich nové, expresívnejšie podoby, ktoré však kvôli ich vulgárnosti odmietli uviesť.

obyvateľské meno – jeho funkčnosť, vplyv a dôsledky v komunikácii a zároveň všímať si motiváciu – jej okolnosti vzniku, vplyv a dôsledky v komunikácii (Ližbetinová, 2008). V rámci oravského regiónu (ale aj iných nárečových oblastí) by bolo možné skúmať zvukovú, morfológickú či syntaktickú rovinu prezývkových obyvateľských mien, avšak pre ich lexikálnu a štylistickú rovinu je poznanie motivácie nevyhnutné.

Časť prezývkových obyvateľských mien na Orave je motivovaná zamestnaním alebo remeslom, ktoré obyvatelia obce vykonávali a ktorým boli známi v širšom okolí (tieto prezývky nevykazujú vysoký stupeň expresivity): obyvatelia Oravskej Poruby boli nazývaní *Korytármi*, pretože vyrábali a predávali korytá, Lieskovčanov prezývali *Vapňármi*, pretože od roku 1558 ako jediní pálili vápno, obyvateľov Trstenej *Bagľarmi*, lebo piekli bágle (druh pečiva, ktorý sa predával na jarmokoch), a tiež *Miščarmi*, pretože pálili a predávali hlinené misky, Pribišania, ktorí pestovali a predávali po celej Orave mrkvu, dostali prezývku *Mrkvári*. Občanov Zubrohľavy nazývali *Košikármi*, kvôli výrobe prútených košíkov, obyvateľov Lomnej *Trepačkármi*, podľa dedinského domáceho nástroja (z dreva) na spracovanie ľanu, ktorého spracovaniu a predaju sa venovali, na Jasenovčanov sa dodnes pokrikuje *Sviňa kvičí!*, pretože chovali veľa sviň.

Veľmi rozšíreným motivantom boli pri vzniku prezývkových obyvateľských mien duševné a telesné vlastnosti obyvateľov obce, ktoré pokladali občania iných dedín za charakteristické. Na obyvateľov Beňovej Lehoty ľudia pokrikovali citoslovcom *Húú, húú*, prípadne ich nazývali *Sovármi*, pretože namiesto akuzatívneho tvaru zámena *ona – ju* používali tvar *hu*. Hľadovčanov prezývali *Žjadakmi*, pretože vraj boli večne hladní, Zubrohľavčanov zasa *Psohľavcami* kvôli ich nevidanej tvrdohlavosti, obyvateľov Sedľiacej Dubovej *Knihármi*, pretože sa robili veľmi múdrymi. Pre lakomosť sú dodnes Tvrdošínčania známi ako *Petáci*, pretože si vraj pre peták aj kolená nechajú prevŕtať, pre nadradenosť dali susedné obce Istebnému prezývku *Blcháři*. *Prekladancami* nazývajú obyvateľov Valaskej Dubovej, kvôli ich potrebe stále niečo sťahovať a prekladať z izby do izby.

A. Habovštiak vo svojej práci o prezývkach oravských dedín vyčleňuje aj skupiny prezývok, ktorých motiváciou sa stal vzťah obyvateľov k jedlu. Čímhovčania boli *Pažitkáři*, lebo radi jedávali pažitku, Slaničanov prezývali *Brijari*, občanov Zemianskej dediny volali *Bryndziarmi*, lebo jedávali veľa bryndze (Habovštiak, 1968). My doplníme prezývku Námestovčanov, *Polefkári*, pretože často jedli polievku, panské jedlo, ktoré si obyvatelia iných obcí nemohli dovoliť. Toto obyvateľské meno odráža aj sociálnu situáciu dedinčanov a ich postoj k obyvateľom mesta, ktorí si toto jedlo dopriali častejšie.

Viaceré prezývky vznikli na základe nárečových charakteristík, ktoré sa objavili v niektorých obci, pričom v inej sa daný jav nevyskytoval. V Breze sa často používala samohláska *e*, preto na jej obyvateľov dodnes pokrikujú „*Čo robé v Breze? No hnoj vozé na koze. Ked' ho vezé, ňech ho vezé, ňech ma vzad bozé, a ked' dovozé tak spē.*“ Občania Istebného často používali slovo *nuž*,

v hovorovej komunikácii sa o nich dodnes hovorí takto: „*Nuž a d'že idete? Nuž, ba hej!*“ Na Babinčanov sa kričí *Čo trýzniš?* pretože v minulosti namiesto slovéneho spojenia *čo hovoríš?* používali v ňom sloveso *trýzniť*, čomu vraj susedné obce nerozumeli.

Motiváciou pre vznik prezývkových obyvateľských mien mohla byť aj udalosť, ktorá sa stala iba raz a viac sa nezopakovala, prípadne udalosť, ktorá sa opakovala pravidelne. Obyvatelia obce Klin boli známi tým, že sa radi a často búrili proti vrchnosti a pridávali sa k povstalcom, volali ich preto *Burčáci*. Prezývku *Haukáči* dostali od Bzinčanov obyvatelia Kňažej, pretože vždy, keď sa vzájomne stretli, pohádali sa. Obyvateľov Lokce prezývali kvôli častému výskytu požiarov *podpaľáčmi*, obyvateľov Oravskej Jasenice *Hovadami*, pretože muchy sadajúce na dobytok nazývajú *hovada*.

Jednorazová udalosť bola motiváciou pre vznik prezývok týchto oravských obcí: Dlhá nad Oravou – *Kobyliari* – raz ich ktosi prichytil pri tom, ako pod mostom čepčili kobyly; Vitanová – *Čudáci vitanovskí* – keď prišli do Lieseku, čudovali sa, z čoho tam ľudia žijú; Ťapešovo – *Krkani* – motiváciou bola stávka s Jasenovčanmi o fľašku pálenky, kto zje žabu, samozrejme ju zjedli Ťapešovčania; Ústie nad Oravou – *Vraniari* – sušili v korytách jačmeň, ktorý im však nakoniec vrany vyzobali; Bobrov – *Zlatokopi* – ulakomili sa na zlato, ktoré bolo na kalvárii, preto vykopali truhlicu, našli v nej však iba výkaly.

Pri skúmaní prezývkových obyvateľských mien sme sa však stretli aj s prípadom, keď mali obyvatelia obce prezývku s dvomi motiváciami, z ktorých jedna bola daná na základe opakovanej a jedna na základe jednorazovej udalosti. *Krkavcami* prezývajú obyvateľov Zábiedova buď podľa močiarov plných žiab, ktorými je obkolesená dedina a v jej okolí neustále počuť kŕkanie, alebo podľa príhody, keď si jeden Zábiedovčan kúpil na jarmoku haringa – sled'a, ktorý mu cestou domov vypadol na zem. Keďže bola tma, chlap ho začal hľadať a šúchal rukami po zemi. Našiel však žabu, ktorá mu v ruke zakŕkala. Chlap na kŕkanie reagoval slovami: „*Kŕk, či nekŕk, keď som t'a kúpil, tak t'a aj zjem.*“ Obe motivácie však majú spoločný atribút, žabu (Kapičáková-Szczerbová, 2009).

Z formálneho hľadiska majú prezývkové obyvateľské mená najčastejšie jednoslovnú podobu, napr.: *Kvakári* (Horná Lehota), *Bohoňári* (Chlebnice), *Podpaľáči* (Lokca), *Močkári* (Mútne), *Gulášnici* (Novoť), *Šindliari* (Habovka), *Kobyliari* (Dlhá nad Oravou), *Vrbinári* (Revišné), atď.

Zriedkavejšie predstavuje prezývku proprium, napr. *Jontkovci* (Rabča), *Švédi* (Sihelné), *Rumuni* (Štefanov nad Oravou), *Matúši* (Trstená), či dvojslovnú podobu, napr. *Sova zuberská* (Zuberec), *Čudák vitanovský* (Vitanová), *Kolomažníci párnickí* (Párnica), *Pervek lieskovský* (Liesek), *Pil'us habovský* (Habovka), *Červené myši* (Malý Bysterec).

Viaceré prezývkové obyvateľské mená na Orave majú tvar citoslovca a sú určené priamo na pokrik, pokiaľ sa v blízkosti nachádza obyvateľ danej obce: *Húú, húú* (Beňova Lehota), *Kikirikí* (Krásna Hôrka), *Šuri-šuri* (Istebné), *Haf-haf* (Podbiel), *Rajtata* (Zemianska Dedina).

Vyskytujú sa však aj také prezývky, ktoré majú formu celej vetnej konštrukcie, v komunikačnej situácii sa teda najčastejšie používajú na pokrikovanie po obyvateľoch danej dediny a teda za účelom provokácie a posmeškov:

„*Čo robé v Brezé? No hnoj vozé na koze.*“ (Breza)

„*Hips do štítu s tom sviňom!*“ (Osada)

„*Piroh ti kurča zabil!*“ (Párnica)

„*Hruštín, Babín Vaňuofka, zbieraj piere do sofka!*“ (Hruštín, Babín, Vaňovka)

Jednotlivé obce však vo viacerých prípadoch nemajú iba jednu, ale dve, či dokonca viac prezývok, ktoré vznikali zmenou motivácie a s tým súvisiacou zmenou expresivity prezývkového obyvateľského mena (obyvateľov Čimhovej nazývajú *Pažitkármi* aj *Luptákmi*, pretože mali veľmi radi pažitku a ich dávní predkovia pochádzali z Liptova, odkiaľ prišli do Čimhovej, kde mali honosné majetky). V takejto situácii uvádzajú obyvatelia daných dedín prezývku s najnižším stupňom expresivity, prípadne túto uvedú ako prvú a na tie expresívnejšie si spomínajú „problematickejšie“:

Vraniari, Žabiaci, Psiari (Ústie nad Oravou)

Vareškári, Ďafkáči (Vavrečka)

Šuri, šuri, Blcháři (Istebné)

Súbor prezývkových obyvateľských mien oravských obcí však našim doplnením práce A. Habovštiaka stále nie je kompletný. Zostáva osem obcí (Bziny, Krivá, Malatiná, Medzibrodie, Pucov, Oravské Veselé, Suchá Hora a Vasil'ov), pri ktorých sa nám nepodarilo zistiť ich prezývky. Napriek tomu však vyjadrujeme presvedčenie, že problematika bádania tohto druhu osobných mien je z onomastického hľadiska nanajvýš zaujímavá a zasluhuje si pozornosť jazykovedcov aj z toho dôvodu, že postupom času bude jej skúmanie vzhľadom na postupné zanikanie prezývkových obyvateľských mien čoraz ťažšie.

LITERATÚRA

- BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda 1996. 249 s.
- Goralské nárečie. Red. M. Grígel, Námestovo: ICN 2004, 460 s.
- KAPIČÁKOVÁ-SZCZERBOVÁ, Marcela: *Prezývky miest a dedín a ich motivácia*. Banská Bystrica: FHV UMB 2009 (seminárna práca).
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 260 – 266.
- KRIŠTOF, Štefan: *Živé obyvateľské mená*. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. – 6. decembra 1967. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolegiu jazykovedy SAV, 1968, s. 64 – 70.
- KRŠKO, Jaromír: *Mikroštruktúrne vzťahy v onymii*. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 3, s. 142 – 153.
- KRŠKO, Jaromír: *Polyonymia chotárnych názvov Muránskej doliny*. In: Slovenská reč, 61, 1996, č. 3, s. 136 – 141.

- KRŠKO, Jaromír: *Prezývkové meno verzus onymum*. In: Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela I. Materiály z I. konferencie mladých filológov UMB, Banská Bystrica 9. júna 1999. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici 1999, s. 47 – 56.
- KRŠKO, Jaromír: *Sociálno-psychologické aspekty pomenovania*. In: Vlastné meno v jazyku a spoločnosti. 14. onomastická konferencia, Banská Bystrica 6.-8. júla 2000. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici 2000, s. 75 – 84.
- LIŽBETINOVÁ, Miroslava: *Prezývkové obyvatelské mená*. In: Varia XVIII, Zborník príspevkov z XVIII. Kolokvia mladých jazykovedcov, Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008, 2008, s. 427 – 435.
- OLOŠTIAK, Martin: *Interlingválna a slovotvorná motivácia*. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 103 – 112.
- OLOŠTIAK, Martin: *O jazykovej motivácii prezývok*. In: Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Prešov 5. decembra 2000. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2007, s. 165 – 172.
- OLOŠTIAK, Martin: *O spôsoboch tvorenia vlastných mien*. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, s. 209 – 224.
- OLOŠTIAK, Martin: *Proprium ako slovotvorný motivant (rozšírená verzia)*. In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 6, s. 321 – 343.
- SVOBODA, Jan: *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*. In: Zpravodaj místopisné komise ČSAV, 1973, 14. 280 s.
- ŠLAIS, Matěj: *Přezdívky vesnic na Domažlicku*. In: Posměšné a škádlivé přezdívky obcí na Královédvorskú. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1968, roč. 9, č. 1, s. 55 – 58.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska)*. In: Národopisné aktuality, 1997, roč. 14, s. 29 – 52.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecní onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s.
- UHLÁR, Vlado: *Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku*. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 5 – 6, s. 302 – 306.
- VALENTOVÁ, Iveta: *Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka?* In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, str. 278 – 286.

Štylistické aspekty Kollárových *Pamätí z mladších rokov života*

Lenka Szentesiová

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Úvod

Tento príspevok je zameraný na analýzu vybraných štylistických aspektov *Pamätí z mladších rokov života* Jána Kollára a je koncipovaný interdisciplinárne. Kollárova memoárová tvorba sa stále ocitá mimo centra literárno-teoretickej a jazykovednej reflexie, ide pritom o dielo, ktoré má veľký výskumný potenciál nielen vďaka svojmu žánrovému určeniu. Textové ukážky sú prevzaté z českého vydania druhého zväzku *Spisov Jána Kollára* (Praha, 1956), ktorých edičné spracovanie má najbližšie k autorovmu rukopisu.

1. Štylizovaná autenticita životnej reflexie verzus objektivizovaný dobový dokument – základné východiská koncepcie Kollárových *Pamätí*

Kollárove *Pamäti z mladších rokov života* možno z hľadiska genealogickej klasifikácie zaradiť medzi prózy s autobiografickým (či presnejšie memoárovým) charakterom, teda k prózam s tematikou osobnej „autentickej“ reflexie, ktorej východiskom je projekcia predchádzajúcej životnej skúsenosti. Spritomňovanie minulosti, ktoré je určujúcim atribútom autobiografických diel, má aj neodškriepiteľné faktografické vymedzenie (signifikantný je napríklad častý výskyt časových údajov, geografických a etnologických reálií a pod.), vďaka čomu býva autobiografia často vnímaná aj ako žáner zodpovedajúci literatúre faktu, na druhej strane však mnohé biografické diela majú vysokou mierou štylizovanosti výpovede blízko aj k beletrizovanej próze. V autobiografickom žánri sa príznak štylizovanosti spája s autenticitou, presnejšie modelom autenticity, pravdivosti vypovedaného, ktorý autor v danom texte konštruuje. Je to autenticita vysoko umelecky koncipovaná a projektovaná takpovediac ex post (retrospektívne) na báze pamäťovej (re)konštrukcie faktov, teda je „pridanou hodnotou“ autobiografického textu, nie jeho inherentnou súčasťou. Keďže nevychádza z totožnosti medzi životom a jeho literárnou (životopisnou) konfiguráciou, nemožno ju v tomto kontexte chápať ako absolútorium pravdivosti a vierohodnosti, ale práve ako kľúčový prvok autorskej (teda umeleckej) koncepcie. Ako uvádza Peter Zajac odvolávajúc sa na Petra Fideliusa: „Autenticnosť je jedným zo spôsobov štylizácie“ (Zajac, 1999, s. 25). Komunikácia s čitateľom v rámci textov biografického žánru je potom (okrem iného) založená na využívaní takých gramatických prostriedkov a štylistických figúr, ktoré majú ilúziu totožnosti medzi textom a životom upevňovať, ba násobiť a presvedčať tak čitateľa o pravdivosti vypovedaného/prežitého. Register týchto jazykových prostriedkov

je pomerne bohatý, ich integrujúcim znakom je dôraz na vnútornú spätosť s prežívaním autora/rozprávača. Práve na akcentovaní subjektivity, privátnosti reflexie, sú do veľkej miery vystavané aj Kollárove *Pamäti z mladších rokov života*. Autorova snaha o „vytvorenie konceptu totožnosti“ medzi „reálnou“ a „ex post“ biografiou sa prirodzene premietla aj do jazykovej (teda aj štylistickej) roviny výpovede. O tom, akými postupmi a prvkami v rámci jazyka Kollár túto autenticitu artikuluje, budem podrobnejšie hovoriť neskôr, na tomto mieste spomeniem len výberovo základné štylistické kategórie, ktoré rámec autenticity v *Pamätiach* štylisticky spoluvytvárajú. Ide predovšetkým o subjektívnosť (v užšom slova zmysle emocionálnosť) štylistického výrazu, ktorá má často podobu estetizácie, (vedomého) „ozvláštnenia“ reflektovanej skutočnosti. V *Pamätiach* samozrejme nájdeme aj pasáže, v ktorých sa autenticita reflexie oslabuje a v ktorých dominuje informatívnosť a vecnosť interpretácie skutočnosti. Vyznačujú sa vysokou mierou informatívnosti, enumeráciou faktov a objektívnou, vecnou optikou. Z hľadiska štýlového vymedzenia majú tieto časti *Pamätí* bližšie k náučnému štýlu, ich úlohou je zorientovať čitateľa vo vymedzenom priestore autorovho života, osvetliť jeho historický a geografický (regionálny) kontext. Primárne majú viac dokumentárnu funkciu, čo sa odzrkadlilo aj na ich jazykovom vyjadrení (kumuláciu adjektív a substantív, predovšetkým proprií, pregnantnosťou uvádzaných informácií, citáciou cudzojazyčných zdrojov v originálnej podobe a pod.). Tieto dokumentárne časti sa v rámci textu nevyčleňujú do opozície voči subjektívnejšie a dejovejšie koncipovaným pasážam, ale koexistujú s nimi a vytvárajú jeden koherentný celok. Napriek tomu, ak usúvzťažným tvrdenia uvedené vyššie, dospejem k záveru, že v architektonike textu *Pamätí* Kollár súčasne realizuje niekoľko odlišných naratívnych schém, ktoré majú aj svoje štylistické špecifiká. V nasledujúcej časti sa pokúsím charakterizovať najdôležitejšie z nich, pričom budem vychádzať práve z avizovaného problému štylistického vyjadrenia autenticity výpovede.

2. Základné štylistické výrazové vlastnosti textu *Pamätí*

Pri odpovedi na otázku, aké je základné kritérium, ktoré generuje autenticitu formálnej roviny literárneho diela, možno vyjsť z tvrdenia Ladislava Binara, ktorý ju charakterizuje ako „indikaci nasycenosti textu subjektivizujúcimi výrazovými prostriedky lexikální a stylové roviny jazyka“ (Binar, 1999, s. 108). Jeho charakteristika teda opätovne (podobne ako u mnohých iných autorov) akcentuje kritérium subjektivity ako predpoklad autenticity literárnych textov. Poznáme širokú typológiu prostriedkov, ktorými možno túto subjektivitu v texte konkrétne konštruovať (tamtiež), otázkou však zostáva, či tieto „indikátory autenticity“ možno systemizovať tak, aby vytvárali komplex štylistických výrazových kategórií. Každý (umelecký) text (Kollárovo *Pamäte* nevynímajúc) totiž predstavuje uzavretú štruktúru štylistických vlastností, do ktorých sa premieta jeho intencia (v tomto prípade „potreba“) životnej reflexie. Aby som dospela k jednotlivým vrstvám Kollárovho textu a ich štylistickým charakteris-

tikám, pokúsim sa najprv charakterizovať niektoré jeho všeobecné výrazové vlastnosti a ich prienik so spomínaným kritériom autenticity.

Pri analýze štylistických štruktúr Kollárovho textu vychádzam z tézy, že ide o text primárne umelecký, teda nepolemizujem s jeho zaradením do literatúry faktu. V takom prípade možno pri jeho analýze vyjsť z klasifikácie F. Mika, ktorý za základnú výrazovú kvalitu umeleckých textov pokladá ikonickosť, teda snahu o zobrazenie, zachytenie (možno povedať aj umelecké stvárnenie) reality. Na túto kategóriu potom nadväzujú ďalšie, priorityne zážitkovosť, ale aj „dejovosť, postava, prostredie, aktuálnosť, markantnosť, kontrast, miera atď.“, (pričom pozn. L.S.) jedna vlastnosť prirodzene vyplýva z druhej“ (Miko, 1982, s. 73). Zdá sa, akoby inventár konštitutívnych výrazových vlastností ostával otvorený a obmieňal sa v závislosti od potrieb textu, ich výslednicou by potom mal byť singulárny štýl konkrétneho diela daného autora. Práve singulárnosť (jedinečnosť) daného textu je výslednou kategóriou textu, v rámci ktorej možno identifikovať (a modifikovať) tie ostatné. Preto pri interpretácii Kollárovho diela musíme vychádzať práve z nej. Východiskom Kollárovho textu je autor ako individuum reflektujúce svoj život. Figúra autora/rozprávača je v ňom kľúčová, cez ňu sa projektujú ostatné prvky textovej výstavby (postavy, prostredie a situačné okolnosti). Hľadanie charakteristických výrazových vlastností Kollárovho textu sa preto odvíja práve od snahy autora reflektovať späť svoj život čo naj dôveryhodnejšie a zároveň ho obohatiť o istú mieru sentimentu, čo je však už prvok autorskej štylizácie. Z ohľadom na tieto rámce nachádzam v štylistickej štruktúre textu nasledujúce kategórie:

emocionálnosť – je odrazom autorovej subjektivity, prejavuje sa predovšetkým v lexikálnej rovine textu expresívnymi výrazmi a prirovnaniami, používanými najmä v kontexte charakteristiky autorovho duševného rozpoloženia, pre ktorú je príznačná nadnesenosť a pátos: *To neočakávané slovo jako blesk proniklo hlubokostí mé duše a potok tichých slz vyvalil se z očí bezdečně, ač jsem se snažil slzy a sebe přemoci* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 84);

markantnosť – spája sa najmä so snahou o „ozvláštnenie“ reality, vyznačuje sa najmä kumuláciou expresívnych lexikálnych prostriedkov (z hľadiska slovných druhov najmä sloviess a prídavných mien) umocňujúcich dramatické situácie a okolnosti. Táto kategória zároveň má istý súvis aj s celkovou expresívnosťou výrazu: (...) *našli Baštu nedaleko kostnice zed' makajícího a na ní se rukama i nohama drápajícího* (...) *Divé oko, bledá tvář, zajímavý jazyk, třesoucí oudy trvaly pri něm za drahný čas* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 21). Markantnosť ako predpoklad nápadnosti, neobyčajnosti situácie sa však nemusí uplatňovať len v dejovom, situačnom kontexte, nachádzame ju aj pri viacerých deskripciách a charakteristikách, pre ktoré sú charakteristické prenesené pomenovania, básnické prirovnania a veľká miera obraznosti (toto kritérium úzko súvisí s už naznačenou kvalitou estetizácie reality);

kontrast – vyjadrený ako disharmónia medzi prepiatou emocionalitou autorovho vnútra, ktorá je poznačená negativizmom a hyperbolizáciou nepriazni-

vých okolností a „vonkajšou“ skutočnosťou, ktorá plynie harmonicky (až bezproblémovo) a nevykazuje znaky napätia a konfliktu.

Výrazové vlastnosti uvedené vyššie zastrešuje už spomínaná subjektivnosť, ktorá (ako spomína Binar) úzko súvisí s generovaním kategórie autenticity. Aj keď je tento súvis zrejmy a logický, netreba zabúdať na to, že je do značnej miery (vy)konštruovaný. Preto ak Binar hovorí o „artikulaci autenticity na základe *sémantických konotaci* (zvlášť využitím obrazného vyjádrení, např. metafory, metonymie či prirovnání)“ (1999, s. 108), dostáva sa do istého rozporu medzi umeleckým stvárnením „témy života“ a jej biograficko-faktografickým základom. Autenticita Kollárovej reflexie má totiž viacero východísk a nepramení ani tak v obraznosti a konotatívности vyjadrenia, ale skôr v intelektuálnosti a terminologickosti použitých prostriedkov. Paradoxne je tak Kollárova autobiografia najautentickejšia v tých častiach textu, ktoré majú bližšie k dokumentu než k beletrizovanosti. Vrátila by som sa preto ešte k tým výrazovým vlastnostiam, ktoré sú pre ne typické, a síce:

intelektuálnosť – súvisí s faktografickosťou, vyznačuje sa kumuláciou veľkého množstva pojmov (predovšetkým z oblasti literatúry a filozofie), o ktorých autor predpokladá, že by ich percipient mal poznať. Pri koncepcii svojho diela totiž vychádzal z predpokladu vzdelaného, rozhladeného čitateľa, aj preto v zásade necíti potrebu ozrejmovať súvislosti. Text sa tak stáva recepcne pomerne náročným. Pod túto vlastnosť možno zahrnúť aj časté vkladanie cudzojazyčných a makarónskych citátov, ilustrujúcich najmä školské prostredie;

exaktnosť – pregnantnosť informácií, badateľná najmä v častiach, kde Kollár ozrejmuje svoje jazykovedné a etymologické výskumy;

enumeratívnosť – predstavuje v *Pamätiach* pomerne výraznú textovú zložku, v snahe doceliť informačnú úplnosť v ňom autor uvádza veľké množstvo faktov, najmä z oblasti názvoslovvia (geografického, historického a toponymického rázu).

Ak by sme sa ešte mali vrátiť k Binarovej klasifikácii „komponentov autenticity“, ich uplatnenie možno v rámci formálnej roviny textu pozorovať na dvoch jazykových rovinách: lexikálnej a syntaktickej. Príznačnosť týchto konštituentov je pochopiteľná, nakoľko Binarova štúdia sa týka práve analýzy umeleckých textov, v ktorých je napríklad „využívaní specifického modelu slovosledu a slovotvorby“ alebo „generování autenticity prostřednictvím expresivních lexikálních jednotek, např. zvukomalebných slov“ (Binar, 1999, s.108) funkčné. V nasledujúcej časti sa preto pokúsím o analýzu oboch týchto jazykových rovín a niektorých ich charakteristických výrazových vlastností.

2.1. Knižné lexikálne prostriedky a obrazné pomenovania ako východisko modelu autorskej subjektivity

Lexikálna rovina Kollárovhovho textu predstavuje základ koncepcie štylizovanej subjektivity a jej výrazným znakom je práve snaha o dosiahnutie markant-

nosti, nápadnosti štylistického výrazu, ktorý má odrážať snahu o zvýšení miery emocionality pri reflexii každodennosti. Na lexikálnej rovine textu sa tento zámer prejavuje dvoma spôsobmi: špecifickým typom obraznosti založenej na paralelách, metaforách a prirovnaniach a použitím (kontextuálnej) expresívnosti, vystihujúcej najmä jeho vnútorný svet. Z hľadiska obraznosti použitých prostriedkov je nápadný predovšetkým hojný výskyt (aktualizovaných) prirovnaní, symbolov a alúzií spätých s Kollárovým životom, ktorých zdrojom sú početné antické biblické a všeobecné historické reálie, pochopiteľne aktualizované. Register týchto reálií je skutočne rôznorodý, počínajúc antickými literátmi (Homér, Sokrates) cez biblické deje (pád Jericha) až po udalosti novodobých dejín (Napoleonove víťazstvá), pričom Kollár využíva túto príznakovú knižnú lexiku nielen v spojitosti s vlastnou osobou, ale aj pri charakteristike ľudí a prostredí, ktoré ho obklopujú. Jej uplatnenie v texte možno chápať aj ako prvok estetizácie opisovanej skutočnosti, navodzovanie dojmu vznešenosti opisovaných situácií, čím sa len upevňuje tendencia k umeleckosti, „poetickosti“ výrazu. V systéme štylistických výrazových kategórií nemožno pri využití spomenutých lexikálnych prostriedkov vydeliť jasnú hranicu medzi postavou a prostredím, ako ju charakterizuje František Miko (1982, s. 86), pretože ich uplatňuje na ploche celého textu, jednak v spojitosti s konkrétnymi postavami, rovnako však aj pri deskripcii prostredí. V spojitosti s výrazovou kategóriou deja Kollár využíva tento prvok napríklad ako prostriedok eskalácie napätia v konfliktných, dramatických situáciách, čím chce poukázať na ich výrazný emocionálny podtext. Vysokú mieru emocionality pri opise konkrétnych situácií, ktorú takto dosahuje možno v istom zmysle vnímať aj ako istý apel na čitateľa, teda výzvu, aby s autorom alebo postavami jeho epizód (ocitajúcimi sa často v hraničnom položení) „spolupracoval“, emocionálne participoval na príbehu. Príkladom takejto schémy je príhoda Kollárovho „uväznenia“ uprostred rieky, kde sa ocitol po konflikte s nemeckými spolužiakmi: *I plynul člun po jezeru sem a tam a já osamotněn a vodami otočen stál jsem jako Robinson na ostrově. To však mně nezakormoutilo, nebo veždy myslel jsem sobě s Davidem (...), že volím v ruce boží nežli v ruce lidské upadnouti. (...) myslím na způsob vysvobození se z toho mořského vězení jako Napoleon na ostrově Heleně. Pozdě večer vracel se majerníkův pastýř (...) s kravami z pastvy. (...) Jaká to radost pro mně, když jsem tohto syna Arkádie (...) viděl* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 57).

Využívanie antických reálií uplatňuje Kollár aj v spojitosti s opismi prírodného prostredia, v ktorých prepája geograficky vymedzený slovenský priestor s motívom literárneho dedičstva antických autorov. Okrem už spomenutej snahy o estetizáciu výrazu tým vo všeobecnejšej rovine napĺňa svoj zámer spojenia dvoch hodnotových systémov: tradičného antického (symbolizovaného vznešenosťou a umeleckosťou literárnej tvorby) a slovenského (ktorého vymedzenie je zväčša prírodné, teda má „naturálnejší“ charakter). Práve preto nemožno tento lexikálno-štylistický postup napriek istej miere enumeratívnosti vnímať ako druh faktografie, ale ako jeden z konštituentov „literárnosti“ vý-

povede: *Tu jsem spatřil po prvnokraté slavné vrchy Šturec, Fatru, Choč, Kriváň, Lomnici atd. Kdyby nás někdo byl slyšel, když jsme přes Šturec šli, byl by se domníval, že to nějakoví Římané jsou ze zlaté doby římské literatury. Virgíliovy selanky, o včelách a Aeneida, pak Horácovy ódy, které jsme se minulou zimu ve škole byli učili, rozléhaly se po stráněch starohorských a úbočích tatranských (...), jako by všechny ty jedle, buky a smřeky byly oživly a jazyky dostali* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956).

Použitie podobných prirovnaní sa objavuje aj pri charakteristike osobností z Kollárovho životného okruhu a zväčša má výrazne pozitívne konotácie, slúži na vyzdvihnutie ich morálnych a osobnostných predností: *Více na mně účinkovaly dva katoličtí mládenci a samostatní vyučenci této školy, jeden jménem Jan Nepomuk Hanus, druhý Karol Vierer. Oba tyto Apellesové kremeníčtí byli mezi sebou úprinní přátelé (...)* *Díka vám, šlechetné duše, vy opravdoví sokratovští géniové mého života* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 47-48).

Iným spôsobom zdôraznenia subjektivity je stvárnovanie vnútorného sveta postáv (a aj autora samotného) prostredníctvom obraznosti bez intelektuálnych konotácií, zato s vyššou mierou expresívnosti: *Tu já cítil jsem se býti jako z polovice doma a mezi krajany mojimi, stál jsem pripoután k této zemi zlatými řetězy historie a poesie. (...) Plný oněch smutných národních citů a myšlenek (...) máje duši rozdělenou mezi (...) radostným úsměchem a hořkými slzami (...)* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha, 1956, s. 198); *Sotvaže jsem se v Bystřici usadil a blaženost školské neodvislosti cítiti začal, strhla se neobyčejná bouře a hrmavice nad hlavou mou. (...) Byliť tam výrazy nerci-li surové, aspoň nevážné a náruživé (...) já stál jsem za drahnou chvíli co zkamenělý (...)* (tamtiež s. 139); *Kdo předtím opilství v ošklivosti neměl, zde při tomto pohledě lidské zhovadilosti, musel je v ohavnost vžití* (tamtiež s. 177); *Otec každý den ráno i večer na mne brojil, klál, křičel, dorážel a dobýjel tak, že se celý dům trásl. Tu bývalo lání, lermovaní, tepání, trápění a mučení, jakové v Čachticech u Alžběty Báthorové (...)* 'Ty daremník, ty darmožráč, ty sebevolník, ty neužitečník, syn vzpoury' – a bůhví jakových jmen mi nadával (tamtiež s. 73).

2.2. Intelektuálnosť a pojmovosť výpovede ako protiklad emocionality výrazu

Okrem kategórií emocionálnosti a estetizácie výrazu možno spomenúť ďalšiu výrazovú kvalitu, ktorá vyplýva z lexikálnej zložky *Pamätí*, a to intelektuálnosť ako výrazovú kategóriu. Tá má u Kollára niekoľko podôb. Jednou z nich je množstvo odkazov na diela antických aj moderných autorov, ktorými Kollár demonštruje svoje intelektuálne zázemie a zároveň zanietenosť v nadobúdaní nových poznatkov. Táto informačná báza textu si vyžaduje poučeného čitateľa, zorientovaného v uvádzanej faktografii aj preto, že autor jednotlivé diela podrobnejšie neanalyzuje, iba občasne komentuje. Tento motív využitia predovšetkým v spojitosti s témou jeho literárneho samoštúdia, o ktorom sa v *Pamätiach* zmieňuje pomerne často, a ktoré malo pre neho aj subjektívnu hodnotu: *Krásy, city,*

radosti po prvýkrát čítané, ktoré mi do toho času zvlášť **Horác, Virgil, Cicero, Quintilián** spôsobovali, nejsou k vypsání (Kollár: Vybrané spisy II, Praha, 1956, s.100); **Díla Ifflandova, Wielandova, Klopstockova; Vyznání Reinhardova, Barth, Niemayer O vychovávaní** atd. zaujímaly mě (tamtiež, s.116); *K tomu měl jsem zde příležitost mnohých novějších latinských spisovatelů poznati (...) např. Erasmus, Bembum, Dantiscum, Sarbievium, Joannem Secundum, Muretum, Palingenium, Ovenum, Barlaeum. Tito spisovatelé (...) mně mladíku srozumitelnější byli, nežli (...)* vzdálení **Tacitové, Líviusové** (tamtiež, s.45).

Príklon k pojmovosti sa však netýka len literárnych a filozofických súvislostí, nachádzame ju aj v oblasti historických a (regionálne) geografických rámcoch. Z lexikálnej stránky sa vyznačuje hromadením substantív (najmä proprií) a čísloviek. Jej základnou funkciou je zasadenie autorovho života do priestorového a dobového kontextu, svojou predimenzovanosťou však do veľkej miery zaťažuje hlavnú naratívnu rovinu textu, spomaľuje dynamiku rozprávania a z hľadiska rozvíjania príbehu pôsobí digresívne: *Tu byla již před rokem 1200 církev křesťanská (...) rektori byli slavní: Mikuláš Kolacináš, 1580; Vojtěch Huselius, rodem z Přívidě; Peter Malus čili Jablonovský z Liptova; Daniel Francisci, Matěj Palumbini, Jan Školník, rodilý z Mošovec (1675), a jiní* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha, 1956, s. 9); *Pak blízké vesnice a města* (navštívené Kollárom v jenskom okolí pozn. L.S.) *Gospoda, Kunica, Breznice (Priesnitz); Velnice (Wölnitz), Loboda (Lobeda), Ruda, Klosvice, Celnice, Radegast (...)* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 157 – 158).

Ďalším zo spôsobov, ktorými Kollár v *Pamätiach* generuje výrazovú kategóriu intelektuálnosti (a súčasne potvrdzuje autenticitu textu), je multilingválnosť textu autobiografie, teda fakt, že do neho vkladá nepreložené pasáže a citáty najmä v latinčine a nemčine. Jazyková rôznosť nie je v kontexte Kollárovho života prekvapujúcim javom, keďže multilingvizmus bol pre prostredie, v ktorom sa pohyboval, charakteristický, aj tak však môžeme jeho využitie v *Pamätiach* považovať za príznakové, keďže každý z týchto jazykov má iné situačné ukotvenie. O výrazovej kategórii intelektuálnosti pri využívaní multilingvizmu možno podľa môjho názoru hovoriť predovšetkým preto, lebo použitie „cudzích“ jazykov je viazané na školské, možno povedať tiež akademické a vzdelanecké prostredie, ktoré prirodzene vylučuje hovorovosť a spontaneitu kontaktu, naopak, zdôrazňuje strohosť, formálnosť a tiež nevyváženosť komunikačných situácií. Tento štylistický aspekt je nápadný predovšetkým v prípade latinčiny, reprezentujúcej univerzálny komunikačný prostriedok v intelektuálnom prostredí škôl a univerzít, aj preto sa objavuje najmä ako komunikačný nástroj učiteľov a profesorov, teda je lokalizovaná predovšetkým v pásme postáv (ktoré inak z hľadiska koncepcie *Pamäti* nie je príliš rozvinuté). Jej použitie v priamej reči následne len potvrdzuje jej vysoký intelektuálny status: *Druhýkrát dal pod logikou k následující výpovědi ‚majorem‘ hledati: ‚Lutherus est immortalitate nominis dignus‘¹ – Když*

¹ Luther je hoden nesmrtného jména.

mnozí na tabulu své ‚majores‘ napsali, vyvolal i mě, abych i já napsal. Potom zeptal se Magda celé školy: ‚**No, quis rem acu tetigit?**‘² (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 93). Okrem priamej reči Kollár formálnosť až „administratívnosť“ latinskej komunikácie demonštruje aj obsahovými prepismi úradných listín (najmä školských vysvedčení). V podobnom postavení ako latinčina sa neskôr ocitá aj nemčina, s tým rozdielom, že jej uplatnenie sa viaže nielen fixne na školský, ale aj na regionálny kontext (vyskytuje sa napríklad v spojitosti s Kollárovými štúdiami v Kremnici, ale predovšetkým s jeho pobytom v Jene). Stále v nej však nachádzame príznak intelektuálnosti, výlučnosti, ktorý (najmä v nemeckom prostredí) nadobúda aj nacionálno-identifikačnú hodnotu. Kollár totiž prezentuje pobyt v Jene aj ako sféru slovanskej archeológie, a v kontexte jeho životnej reflexie ho preto možno vnímať aj ako kontaktný priestor slovanského a germánskeho elementu: *Když Catalani* (operná speváčka, pozn. L.S.) *zpěv vlaský skončila, začala zpívati na žádost obecenstva manželka rakouského vyslance v Drážďanech. Při prvních zvucích vztýčiv se Goethe s místa svého zvolal povýšeným hlasem: ‚Diesen Tönen sind wir näher verwandt, es ist das deutsche Herz, das uns engegentlingt‘*³ (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s.171 – 172). Okrem latinčiny a nemčiny nájdeme v texte *Pamäti* aj maďarské pasáže, tie sú však skôr ojedinelé a majú poukazovať na (etnologickú, jazykovú) odlišnosť maďarského etnika.

V *Pamätiach* nájdeme aj viacero príkladov makarónskych lexikálnych spojení viazaných takisto prevažne na školský kontext. Príklady latinsko-slovenských makarónskych vetných spojení sú jednak konkrétnou ukážkou školských učebných metód, a súčasne zjemňujú textové napätie medzi „domácim“ a „cudzím“ jazykovým prejavom: *Hic gallus cantans, in arbore sedens, poma, pira comedens, kikiriki dicens*⁴ (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 91). Zaujímavým prípadom makarónskeho jazyka je spájanie latinčiny, maďarčiny a nemčiny do osobitého „poetického“ útvaru: *Nos miseri Deutsche nec Speck nec Butter habemus: Vivimus in Trübsal, leidimus omne malum. Unser král Arnulf Magyaros rief contra Slovákos: Nunc stamus zwischen Hammer et Ambros wir da*⁵ (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 56).

V predchádzajúcej časti príspevku som sa zaoberala lexikálnymi charakteristikami textu *Pamäti*, v nasledujúcej kapitole by som sa pokúsila naznačiť jeho syntaktický aspekt.

3. Syntaktické ukazovatele subjektivity textu

Syntaktická stránka textu je veľmi výraznou súčasťou koncepcie *Pamäti*. Prejavuje sa v nej predovšetkým už spomínaná snaha o emocionálnosť a mar-

² Kdo udeřil hřebík na hlavičku?

³ Tyto tóny jsou nám bližší, to nám zní vstříc nemecké srdce.

⁴ Tento kohout pějící, na stromě sedící, jablka, hrušky pojídající, kikiriki hovorící.

⁵ My ubozí Němci nemáme ani slaniny, ani másla, žijeme v zármutku, trpíme všem možným zlem. Náš král Arnulf zavolał Maďary proti Slovákům: nyní stojíme tu mezi kladivem a kovadlinou.

kantnosť štylistického výrazu. Vrátim sa opätovne k niektorým bodom Binarovej klasifikácie, ktoré možno uplatniť aj v prípade Kollárovho textu: „využívání specifického modelu slovosledu a slovotvorby a využití různých typů otázky“ (Binar, 1999, s. 108). Okrem týchto však možno ešte identifikovať aj niektoré ďalšie (napríklad veľké množstvo zvolacích súvetí). Pokúsim sa ilustrovať niektoré z týchto vlastností.

Najcharakteristickejším prvkom syntaktickej stránky *Pamäti* je práve inverzný slovosled, v ktorom je sloveso umiestnené na konci vety alebo vetného úseku, čo v podstate odzrkadľuje archaickosť autorových kompozičných postupov (keďže ide o syntaktickú schému pravdepodobne prevzatú z latinčiny). Použitie tejto syntaktickej schémy posilňuje literárnosť výpovede a prepožičiava textu lyrický (miestami až eufonický) rytmus: *Z prvních roků mého dětinství jen to mi v paměti zůstalo, že mne můj hněvivý otec jako tenkrát ještě jednozrozeného velice miloval, na rukách nosíval, na vozy a koně posazoval pro zábavku a lahodění mně* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 11).

K podobne príznakovým vlastnostiam možno zaradiť aj časté používanie prechodníkových väzieb a minulých prídavných, ktoré taktiež pôsobia archaizujúco: *Celý večer rozprávěno jen o vlčích (...)* *Sotvaže jsme na jedno střelení od dědiny byli, zarazilo uši naše hrozné vytí. My nemeškavše dali jsme se v nohy (...)* *Já navrátiv se chytím železo a vleku ho s hrkotem za sebou. Přišedše zadychčeni k učitelovi, vypravovali jsme mu příběh (...)* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 30 – 31).

V epizódach s uzavretou naratívnou štruktúrou Kollár často využíva v priamej reči (zodpovedajúcej pásmu postáv) zvolacie vety (s interjekčným obsahom), ktoré majú (rovnako ako mnoho iných prvkov v texte) emocionálno-intenzifikáčnú funkciu (teda opäť ich možno chápať ako generátor subjektivity výpovede): *Vol'no! Ticho! (...)* *Ach, ach! Jaj, jaj! Kdě som! Beda! Reta! Hory, hory, vysoké hory! Paně Bože, pomáhaj?* (Kollár, Vybrané spisy II, Praha 1956, s. 20).

Poslednou syntaktickou charakteristikou Kollárovho textu, ktorú by som chcela spomenúť, je časté využívanie rečníckych otázok, ktoré (aj vzhľadom na ich samoúčelnosť) možno chápať aj ako špecifickú štylistickú figúru. Opäť slúžia predovšetkým na zvýraznenie kontrastu medzi vnútorným prežívaním autorského subjektu a vonkajšou skutočnosťou: *Často jsem se v žalostném kvilení vševědoucího Boha dovolával; často na kolena padna nařikal jsem: „Bože, proč jsi mi tak měkké, citlivé srdce a tak tvrdého, tráplivého otce dal?“ (...)* *často jsem se selzavě tázal: „Nač mi Bůh tuto neuhasitelnou žádost (...)* *vštipil (...)* *kde jí nemožno dosti učiniti?“ (...)* *jestli mne všickni moji učitelé (...)* *tak rádi měli, (...)* *mám-li těmto mnohým učeným mužům (...)* *věřiti?“* (Kollár: Vybrané spisy II, Praha, 1956, s. 74 – 75).

Na záver predkladanej analýzy by som už len poznamenala, že aj na vyššie uvedeních príkladoch sa odráža autorov zámer pretransformovať subjektivitu (a teda do istej miery aj autenticitu) reflexie naprieč všetkými rovinami formál-

nej stránky textu. Štylistická kvalita diela, ktorú takouto stratégiou dosahuje, je jasným dôkazom toho, že napriek pomerne výraznej dokumentárno-faktografickej tendencii, ktorú v *Pamätiach* nachádzame, spadá toto dielo jednoznačne do sféry umeleckej tvorby.

LITERATÚRA

- BINAR, Ladislav: *Autenticita jako přidaná hodnota jazykové roviny literárního díla*. In: Autenticita a literatura. red. V. Křivánek. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Filosoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Slezské zemské muzeum, Praha – Opava, 1999, s. 107 – 114.
- KOLLÁR, Ján: *Výbrané spisy II*, ed. F. R. Tichý. Státní nakladatelství krásné literatury hudby a umění. Praha, 1956, 701 s.
- MIKO, František: *Aspekty literárneho textu*. Ústav literárnej a jazykovej komunikácie. Nitra, 1986, 212 s.
- ZAJAC, Peter: *Autenticita ako rétorická figúra*. In: Autenticita a literatura. red. V. Křivánek. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Filosoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Slezské zemské muzeum, Praha- Opava, 1999 s. 21 – 29.

K intertextovým vztahům *Zprávy písma slovenského* Tobiáše Masníka: prameny *Zprávy*, *Zpráva* jako pramen

Štěpán Šimek

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

0. Náš příspěvek se opět zaměřuje na pravopisně-gramatickou příručku Tobiáše Masníka-Masníka¹ *Zpráva písma slovenského, jak se má správně čísti, psáti i tisknouti* z roku 1696. Po studiích předešlých, zabývajících se poměrem češtiny a slovenštiny (Šimek 2010a) a didaktickými prvky *Zprávy* (Šimek 2010b) se tentokrát budeme soustředit na intertextové vztahy² mezi textem Masníkovým a texty jiných autorů. Centrum příspěvku bude představovat pohled do minulosti: pokusíme se poněkud detailněji a přesněji popsat zdroje, příp. vzory, z nichž Masník čerpal nebo jimiž se inspiroval (1.1 – 1.3); v závěru však také položíme otázku, zda se text *Zprávy* nestal pretextem mladších gramatických prací (2).

1. Určitý problém při určení pretextů *Zprávy* představuje fakt, že sám Masník své zdroje neuvádí. Nenalezneme je ani v latinsky psané předmluvě, odkazující zcela v souladu s dobovým barokním slavizmem k autoritám zabývajícím se Slovanstvem či slovanskými jazyky (zevrubnou analýzu *praefatia* podal Ľubomír Ďurovič v roce 2008 a zde se spokojme pouze s odkazem na jeho studii), ani v samotném výkladu – ten obsahuje jen odkaz k ideálnímu textu, jež je vhodné v otázkách jazykových následovat jako vzoru, k textu *Bible kralické: Optimum exercitium censerem, si dicta Scripturae S. ex Bibliis Bohemicis, in sex Tomos divisis...* (Masnicius 1696, 16r).

V sekundární literatuře se k pracím, z nichž Masník čerpal, vyjádřil ve studii z roku 1985 Ladislav Bartko. Podle něj byly Masníkovými prameny *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (tzv. *Žáček*) Matěje Václava Štejera³ a *Čechořečnost* Václava Jana Rosy. Vzájemný vztah těchto textů popisuje L. Bartko takto: „Závislost Masníka na Šteyerovi je nepochybná a evidentná, no predsa nie celkom mechanická (s. 174); ... na rozdiel od Šteyerovho lineárneho uvádzania príkladov uplatňuje Masník častejšie aj vertikálne členenie materiálu (paradigmy), v čom možno vidieť vplyv iných prameňov, najmä gramatiky Václava Jana Rosu“ (s. 175).

¹ Přes výhrady k používání „poslovenštělé“ formy příjmení „Masník“ (sr. Ďurovič 2008, s. 129) ji i v tomto článku uvádíme. Důvodem je zachování kontinuity s našimi předchozími pracemi i s pracemi našich předchůdců. Avšak ani náležitou formu „Masnicius“ čtenáři neupíráme.

² Používáme terminologii vycházející z Genettova pojetí intertextovosti (Genett 1972, 1994).

³ Grafemickou podobu Štejerova příjmení přejímáme od Nečase, srov. edici *Žáčka* z roku 2001.

Zatímco vztah mezi Štejerovým *Žáčkem* a *Zprávou* je nepochybný, mezi Rosou a Masníkem je jediným styčným bodem uvádění deklinačních a konjugačních vzorů formou paradigmat. Je otázkou, zda je tento fakt dostatečně silný argument pro vyslovení názoru, že Masníkovou inspirací určitě nebyla jiná (třeba i cizojazyčná) mluvnice s paradigmatickými přehledy.

Pro potvrzení oprávněnosti názoru o existenci vztahu Masník – Rosa bychom očekávali a měli nalézt i jiné vazby než jen onu výše uvedenou formální. Naše úvahy a analýzy proto povedeme v několika rovinách: za prvé přihlédneme k širšímu, tj. evropskému, gramatografickému kontextu (1.1), za druhé budeme se *Zprávou* konfrontovat starší paradigmatické mluvnice, zvl. češtiny (1.2), za třetí se zaměříme na metajazyk jazykovědných výkladů a zpracování především neohebných slovních druhů v mluvnicích vzniknuvších před vydáním *Zprávy*, přičemž neopomeneme přihlédnout ke srovnání příkladových slov vykládajících konkrétní jazykové jevy (1.3).

Kvůli analýze dle hledisek uvedených výše můžeme text *Zprávy* pomyslně rozdělit na tři části: předmluvu, *regule* (resp. *reguly*; sr. Masnicius 1696, 4r) jazykovědného výkladu I–XX a *regule* XXI – XXV.

Latinsky psaná předmluva nejen jazykově, ale i z hlediska intertextových vztahů zaujímá zvláštní postavení a jak již uvádíme výše, v otázce určení Masníkových pramenů nám nepomůže.

Sám jazykovědný výklad uměle dělíme na dvě části, a to z těchto důvodů: *regule* I – XX vycházejí evidentně ze Štejera, svědčí o tom použitá terminologie, často i přejímání celých textových pasáží a příkladů vykládajících jednotlivé pravopisné či tvaroslovné jevy či zásady. Metajazykem je převážně čeština.

Kapitoly XXI – XXIV se však o *Žáčka* opřít nemohou: zabývají se neohebnými slovními druhy, jimž Štejer nevěnoval pozornost; metajazykem je především latina. Ohnisko našeho zájmu se tedy při hledání dalších Masníkových vzorů a pramenů zaměří právě sem.

Dosud nezminěná *regule* závěrečná (XXV) obsahuje latinsky komentovaný větný, resp. tvaroslovný rozbor, rozebíraná souvětí jsou převzata opět od Štejera.

1.1 *Evropský gramatografický kontext.* Z hlediska širšího, tj. evropského, gramatografického kontextu shledáváme u Masníka vliv přinejmenším tří⁴ autorit: rozdělením na osm slovních druhů se Masník přihlašuje k tradici mluvnice Aelia Donata, především *Ars minor*, pojednání o interjekcích se zdá být založeno na popisu latiny v gramatice Manuela Alvara *De institutione grammatica* (1572), patrně nejrozšířenější gramatice v rámci jezuitského řádu (viz i níže), předřazení *abecedy české a slovenské*, tedy pojednání o grafémech, a navázání výkladem pravopisné problematiky, jakož i členění textu na jednotlivá pravidla (*regulae*) zase odpovídá pojetí gramatického popisu řečtiny u Phillipa Melanchtona v jeho *Institutiones graecae grammaticae* (1508), tedy gramatografické tradici protestantské.

⁴ Vliv gramatiky latiny Pierra de la Ramée (*Grammatica*, 1559) nezmiňujeme, ale považujeme jej za inherentní, srov. níže o gramatice Vavřince Benedikta z Nudožer.

1.2 *Paradigmata*. Čerpal-li by Masník, jak uvádí L. Bartko, z Rosovy *Čechořečnosti* (dále jen RosaČech⁵), patrně by přejal více než jen paradigmatickou formu uvádění příkladů. Vzhledem k množství využitého materiálu Štejerova by i z Rosy Masník pravděpodobně přebíral např. příkladová slova. Nic takového ovšem nemůžeme potvrdit.

Navíc Rosova mluvnice samozřejmě není zdaleka první a jedinou prací uvádějící paradigmata, což platí pro gramatické příručky češtiny, o cizojazyčných nemluvě. Paradigmatické uvádění českých jazykovědných výkladu nacházíme již roku 1533 ve vůbec první české mluvnici, tzv. Náměšťské, autorů Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomata: část *Etymologia* obsahuje jednak paradigma zájmena *jeho*, jednak paradigma slovesa *slýchati* (k témuž srov. též Koupil 2007, s. 117). Roku 1577 vyšla paradigmatická mluvnice *Grammatica Bohemica* (dále BenešVýkl) Matouše Benešovského řečeného Philonoma, stejně tak obsahují paradigmata i gramatiky Vavřince Benedikta z Nudožer (*Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numrisque illustratae ac distinctae, libri duo* (1603); dále NudGram), Jana Drachovského (*Grammatica Bohemica in V libros divisa* (1660); dále DrachGram) i *Brus jazyka českého* (celým názvem *Lima linguae Bohemicae, tj. Brus jazyka českého nebo Spis o poopravení a naostření řeči české*; dále KonstBrus či Brus) z roku 1667 Jiřího Konstance. Z cizojazyčných, konkrétně latinských gramatik znovu připomeňme mluvnici Manuela Alvara.

Obsahovou náplň paradigmát, tj. slova sloužící jako deklinační a konjugační vzory, přebírá Masník od Štejera,⁶ Rosovo zpracování téže problematiky je odlišné.

Obraťme tedy pozornost na neohebné slovní druhy (zde již pochopitelně o paradigmatech můžeme mluvit stěží, a proto se zaměříme především na obsah *regulí* a jejich metajazykové ztvárnění).

1.3 *Slovní druhy – neohebná slova*. Masník přejímá tradiční „donátovské“ dělení na osm slovních druhů.

1.3.1 Neohebnými slovy se Masník zabývá v *regulích* XXI – XXV, a tak *regulí* XXI věnuje adverbiiám, XXII prepozicím, XXIII konjunktívám a XXIV interjektivám. Tyto pasáže již nejsou uceleným výkladem, jedná se o heslovitý přehled sémanticky či funkčně, nebo slovtvorně-motivačně definovaných skupin slov v rámci jednotlivých slovních druhů, které jsou dokládány příkladovými slovy.

⁵ Používáme zkratky zavedené Ondřejem Koupilem v jeho gramatografické monografii, srov. Koupil 2007, s. 19 – 22.

⁶ Rozlišuje pět deklinací podle zakončení genitivu singuláru a příp. dále podle rodu, uvádí vzory: 1. *pán*; 2. *řídítel/země/tele*; 3. *věc/jehla/pani/ctnost*; 4. *hlásný*; 5. *zvon*; za paradigmatem první deklinace následuje ještě *napomenutí*, které uvádí odlišné tvary substantiv typu *zeman*. Srovnáme-li Masníkovu zpracování téže problematiky se *Žáčkem*, dojdeme k závěru, že Masník převzal za vzorová ta slova, jež Štejer uvádí v *napomenutích*, a navíc (u deklinace první) Štejerův vzor pojal do *napomenutí* svého. V konjugaci již rozdílů nenacházíme, Masník přejímá jak systém, tak vzory.

Adverbia Masník dělí na vlastní (*nativa*) a odvozená, a to od substantiv (*dŭm/doma*) nebo adjektiv, a to pozitivu (*mužský/mužsky*), komparativu či superlativu (*silnější/nejsilnější: silněji/nejsilněji*).

V bodě XXII jsou jako *prepositiones* uváděny jak prefixy (*inseparabiles*), tak předložky v dnešním slova smyslu (*separabiles*). Nalézáme zde také jediný souvislý výklad. Vztahuje se k prefixům do-, po-, pro-: *Tři poslední často místo o berou ů, důvod, původ, průvod.*

Spojek rozlišuje Masník šest druhů: *copulativea, connexivae, discretivae, disjunctivae, causales a rationales.*

Interjekce se dělí na *admirantis, approbantis, blandientis, indignatis, fastidientis, ridentis, irradientis, lacrymantis, vocantis a silentii.*

1.3.2 Srovnáme-li pojetí ve *Zprávě* s RosaČech, musíme konstatovat, že mezi těmito texty patrně není žádný vztah: Rosova koncepce zpracování neohobných slov je zcela odlišná (např. adverbia jsou v příslušné kapitole členěna do jednotlivých skupin podle významu, tj. na příslovce místní, časová atd.), zcela jiný je i dokladový materiál.

1.3.3 Při konfrontaci s mluvnicemi předrosovskými však Masníkův pramen pravděpodobně nacházíme. Je jím *Grammaticae Bohemicae libri duo* Masníková krajana Vavřince Benedikta z Nudožer. Byť je závislost na NudGram mluvnicí evidentní, není zcela mechanická (parafrázujeme vyjádření Bartkovo o práci s textem Štejerovým), Masník v podstatě kondenzuje Nudožerinův výklad, přičemž smysluplně přeskupuje jazyková fakta; v případě spojek lze hovořit dokonce o abstraktu z Nudožerského gramatiky.

Ukažme textové paralely mezi textem *Zprávy* a hlavou *XXVII. De adverbio* NudGram (uvádíme je ve formě římská číslice / arabská číslice *Zpráva* ~ arabská číslice NudGram): XXI/1 ~ 4, XXI/2 ~ 14, XXI/3 ~ 15, XXI/4 ~ 16, 17, XXI/6 ~ 17; XXII/*Inseparabiles* ~ 6, XXII/*Separabiles* ~ 7, 8, 10, 11, 13. Jak uvádíme výše, výklad o spojkách Masník v podstatě přejímá, pouze jej maximálně zestručňuje (tj. není metodologicky vázán přísnou dichotomií, již se podřizuje Nudožerský; srov. Koupil 2007, s. 140; Večerka 2007, s. 18).

1.3.4 Samostatné téma při hledání a určování pramenů Masníkovy *Zprávy* představují citoslovce. NudGram jich zná pouze pět: *ach, ej, auve, ó, běda*, jež dále nečlení a uvádí je v hlavě XXVII. *De adverbio*. Masníkem uváděný repertoár je však značně bohatší, navíc nechybí rozdělení do skupin podle sémantiky jednotlivých interjekcí. Tento slovní druh je zvláště ve starých mluvnicích vnímán jako okrajový, „grammatykáři“ mu nevěnují mnoho pozornosti, ještě navíc jejich klasifikace může být do jisté míry individuálním řešením jednotlivých gramatiků. Přesto se pokusme srovnávací analýzou aspoň naznačit, ke kterým textům mohl Masník přihlížet (byť se zde na rozdíl od výše uvedených fakt pohybuje spíše na úrovni spekulace).

Prokázáno je, že Masník pracuje se staršími mluvnicemi (a nejen s nimi, srov. již vzpomínaný Ďurovičův rozbor předmluvy). Srovnajme tedy pojednání o citoslovcích u Masníkových předchůdců: Drachovského, Konstance a Rosy,

z prací věnujících se jiným jazykům aspoň u Alvara, ale i Jana Amose Komenského.

1.3.4.1 Zpracování interjekcí u Jana Drachovského se Masníkovi podobá po formální stránce, zde však veškerá podobnost končí, sr.: Interjectio. Dolentis: *aj, ach, auve, běda, nastojte, přeběda*. Excitantis: *Huj, hej, hola, nu, čuže, ve-sele, zhůru, medle*. Desperantis: *darmo, nadarmo, pozdě, veta*. Contemnentis: *pfí, pfuj*. (DrachGram 148).⁷

1.3.4.2 Zajímavé a svým způsobem výjimečné je pojetí citoslovcí v *Brusu* Jiřího Konstance, metajazykem výkladu, jenž obsahuje především sémanticko-funkční rozdělení interjekcí dokládané příklady, je čeština: *Ta [interjectiones] vyznamenává rozličná myslí popuzení: jako litující něčeho říkáme aj, ej, ach, běda, přeběda, nastojte. Když ponoukáme, říkáme hej, haj, hola, medle neb mmedle, nu, nuže, veselé, vzhůru. Když chválíme, říkáme bohpomozí {Bohpomozy} neb bopomozí {Bopomozy}, mehodět. Když za hanbu klademe, říkáme pfi, pfuj, hanba. Když prosíme, voláme, divíme se, vykřikujeme, litujeme, říkáme ó!* (KonstBrus 130).

1.3.4.3 Opět jiné je pojetí u Rosy: Dolendi et comminandi: *auve, ach, achauve, achach nastojte, nastojte, ah ah, ehue, proh dolor, bieda, běda vám, vae vobis. Solent etiam dicere ach bieda, ach auve, item přeběda*. Exclamandi: *ó, hej, holla, coto? cožto? quid hoc?* Admirandi: *á, aj, ále, áleále, ájájáj*. Papae, vah. Abominandi: *pfíj, pfí, vah, tahni, tahni pryč, apage, hanba, pudor!* Indignantí: *och, och nohama bych ho šlapál, pedibus iluum calcarem etc.* Irridentí: *hahá*. Ridendi: *chachá* Gaudendi: *hej, hejsá, hejsasá, hosá, hoshosá*. (RosaČech 145 – 146).

1.3.4.4 Nejvíce (devět) druhů citoslovcí rozlišuje Rosa. (Pro srovnání lze uvést Alvarovu klasifikaci interjekcí latinských, jichž rozlišuje na osmnáct druhů.)

Z uvedeného tedy nelze učinit jednoznačný závěr, vzhledem k ojedinele uvedenému *bohpomozí/bopozí* můžeme uvažovat o tom, zda se mezi prameny *Zprávy* neřadí též Konstancův *Brus*; zcela prokazatelné to však z tohoto jednotlivého textového faktu samozřejmě není.

Další indicií při určení Masníkových předloh může být exoticky vyhlížející a jinde neuváděná interjekce zvolací (*vocantis*) psaná *heis*⁸. Tuto, považující ji za ekvivalent latinského *heus*, nacházíme takto klasifikovanu u Komenského v *Eruditionis scholasticae pars secunda*, v kapitole *Grammatica Janualis* (Komenský 1649, 1957, s. 456; dodejme – pojaté jako soubor otázek a odpovědí, srov. závěrečný rozbor Štejerových vět v XV. *reguli Zprávy*). O spříznění kon-

⁷ Citáty z mluvnice transkribujeme v souladu s novočeskými pravopisnými pravidly a respektující zásady stanovené J. Vintrem (Vintr 1998); u interjekcí však zachováváme kvantitu i gemináty, v případě nejednoznačné interpretace uvádíme za konkrétními slovy ve složených závorkách transliterovanou podobu; zachováváme dvojí řez písma: pro písmo lomené používáme kurzivu, pro antikvu standardní řez. Užíváme novočeskou interpunkci.

⁸ Srov. též v Jungmannově slovníku pod heslem *hey, hei* (Jungmann 1989).

fesním i profesním, tj. pedagogickém, mezi Masníkem a Komenským není pochyb. Připomeňme také, že jedním z tisků vyšlých v levočské tiskárně – stejně jako *Zpráva* – byl i Komenského *Orbis pictus*, snad za redakce Daniela Sínápie-Horčičky (k témuž srov. i Bartko 1985, s. 170). Přímý vztah obou textů, Komenského a Masníkovy, tím sice pochopitelně není dokázán, připustíme však, že není nepravděpodobný.

2. *Masník vzorem*. Rudolf Krajčovič připouští, že ze *Zprávy* pravděpodobně čerpal Masniciův synovec Daniel Krman ml. pro svá *Rudimenta grammaticae Slavo-Bohemicae* (Krajčovič 2008, s. 137n).

2.1 Nabízí se pochopitelně otázka, zda Masník nenašel pokračovatele i v dalším slovenském gramatikovi, Pavlu Doležalovi. O jeho mluvnici *Grammatica Slavico-Bohemica* z roku 1746 uvádí Radoslav Večerka, že byla *daleko nejvýznamnějším gramatickým dílem bohemistickým pozdního baroka... Dílo se opírá o řadu starších vzorů, o gramatiku Melanchtonovu, dále Nudožerského a Rosovu (z té přejímá celé pasáže), zejména však o rukopisnou mluvnici Rudimenta grammaticae slavonicae in gratiam Slovaciourum... Daniela Krmana ml. (přelom 17. a 18. stol.), ze které Doležal převzal celou osnovu i některé definice, a předcházely mu na Slovensku též Světloňoš český, cestu do češtiny ukazující, rukopis (nyní nezvěstný) z konce 17. stol. z pera Krmanova kmotra Matouše Michaloviče Sečianského, dále Zpráva písma slovenského (Levoča 1696), evangelického kazatele Tobiáše Masníka-Masnicia... (Večerka 2007, s. 25 – 26).*

Proveďme alespoň sondu a srovnajme již výše analyzované části věnované interjekcím. Doležal téměř doslova přejímá pojednání z Rosovy *Čechořečnosti*. Avšak nacházíme dvě kategorie, jež Rosa neuvádí: citoslovce chválicí (*aprobantis*) a tišící (*silentiis*). Uvedené latinské ekvivalenty nalézáme např. u Komenského, interjekce česko-slovenské, a to včetně grafické podoby a sledu, vidíme u Masníka. Zda je Doležal přejímá přímo, nebo prostřednictvím rukopisu Krmanových *Rudiment*, se nám zatím nepodařilo ověřit.

Jisté však je, že i přes malý rozsah nebyl význam Masníkovy *Zprávy* ve vývoji gramatického spisování na Slovensku zdaleka zanedbatelný.⁹

CITOVANÉ PRAMENY A JEJICH ZKRATKY, EDICE PRAMENŮ

- BenešVýkl BENEŠOVSKÝ, Matouš zvaný Philonomus: *Grammatica Bohemica. Knižka slov českých vyložených*. Ed. O. Koupil. Praha: Koniasch Latin Press 2003.
DrachGram DRACHOVSKÝ, Jan: *Grammatica Bohemica in V libros divisa*. Olomouc: V. H. Ettel 1660
KOMENSKÝ, Jan Amos: *Opera didactica omnia. Eruditionis scholasticae pars secunda*. Praha: ČSAV 1957, s. 456.

⁹ Příspěvek vznikl v rámci projektů GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*, GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a za podpory Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny č. LC 546.

- KonstBrus KONSTANC, Jiří: *Lima linguae Bohemicae, tj. Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české*. Praha: Impressi akademická 1667.
- MASNICIUS, Tobiáš: *Zpráva písma slovenského, jak se má dobře psáti, čísti i tisknouti*. Levoča: Samuel Brewer 1696.
- NudGram ZNUDOŽER, Vavřinec Benedikt: *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numrisque illustratae ac distinctae, libri duo*. Ed. N. S. Smith. Ostrava: Ostravská univerzita 1999.
- RosaČechROSA, Václav Jan: *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*. Praha: Jan Arnolt z Dobroslavína 1672.
- ROSA, Wenceslaus Johannes: *Czech Grammar (Čechořečnost 1672)*. Přel. G. Betts, J. Marvan. Praha: Porta 1991.
- ŠTEJER, Matěj Václav: *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má po česku psáti neb tisknouti*. Ed. D. Nečas. Praha: Akropolis 2001.

LITERATURA

- BARTKO, Ladislav: *Pramene a charakter Masníkové Zprávy písma slovenského*. In: *Práce z dějin slavistiky X*. Praha: Univerzita Karlova 1985, s. 167 – 177.
- Historický slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda 1991 – dosud.
- ĐUROVIČ, Ľubomír: *Zpráva písma slovenského Tobiáše Masnicia a problém slovenskej identity*. In: *Slovenská reč*, 2008, roč. 73, č. 3, s. 128 – 138.
- GENETTE, Gérard: *Figures III*. Paris: Seuil 1972.
- GENETTE, Gérard: *Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches*. Frankfurt am Main; New York: Campus Verlag 1992.
- JUNGSMANN, Josef: *Slovník česko-německý. Díl A – J. 2. vydání*. Praha: Academia 1989, s. 672.
- KOUPIL, Ondřej: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum 2007.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny IV*. In: *Kultúra slova*, 2003, roč. 37, č. 4, s. 193 – 199.
- STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958.
- ŠIMEK, Štěpán: *K otázce poměru češtiny a slovenštiny ve Zprávě písma slovenského Tobiáše Masnika*. In: *Varia XVII*. Ed. V. Kováčová. Ružomberok – Bratislava: Katolícka univerzita v Ružomberku – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2010, s. 443 – 450.
- ŠIMEK, Štěpán: *K pramenům a didaktickým prvkům Zprávy písma slovenského Tobiáše Masnika*. In: *Varia XIX*, Eds. J. Hřádký, L. Rendár. Trnava – Bratislava: PF Trnavskej univerzity – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2010, s. 366 – 371.
- VEČERKA, Radoslav. *Mluvnictví do konce II. světové války 1945*. In: *Kapitoly z dějin české jazykovedné bohemistiky*. Praha: Academia 2007. 60 s.
- VINTR, Josef: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. In: *Listy filologické*, 1998, roč. CXXI, č. 3 – 4, s. 341 – 346.

<http://www.manuscriptorium.cz>

<http://www.vkol.cz>

<http://vokabular.ujc.cas.cz>

Slovesá vyjadrujúce manuálne činnosti v slovenčine a ich slovtvorná analýza

Ivan Štancel

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Predmetom analýzy je prienik do problematiky slovtvornej motivácie, pričom sa zameriavame na sloveso. V rámci skúmania motivačného potenciálu slovenských lexém tento slovný druh sľubuje bohaté možnosti tvorenia nových lexikálnych jednotiek. Predurčuje ho na to jeho centrálna pozícia v lexikálnej zásobe, bohatá sémantická štruktúra, najzložitejšia morfológická stavba a najobsiahlejší systém gramatických kategórií. Na tomto mieste sa sústreďíme na sémantickú skupinu slovíes vyjadrujúcu manuálnu činnosť.

Pri analýze sme sa opierali najmä o teoretické princípy, klasifikáciu, metodológiu a terminológiu, ktorú formulovali J. Furdík (2004), K. Buzássyová (1974), J. Horecký (1971) a E. Sekaninová (1980).

Vytvorili sme rôznorodú vzorku manuálnych slovíes a v priestore ich slovtvorných hniezd sme sa pokúsili o zachytenie miery uplatnenia rôznych faktorov, od ktorých môže závisieť motivačný potenciál danej lexémy. Hlavne nás však zostavená vzorka zaujímala zo sémantickej stránky, t. j. analyzovali sme významy motivátov, ich príslušnosť k stanoveným onomaziologickým kategóriám (Buzássyová, 1974, 1985) alebo spôsob slovesného deja pri prefixálnych slovesách (Sekaninová, 1980). Skúmali sa tiež uplatnené slovtvorné postupy a prostriedky, resp. mieru ich produktivity.

Vybrali sme dvadsať slovíes; časť z nich slovtvorne nemotivovaných: *brúsiť*, *hnieť*, *krojiť/krájať*, *lámať*, *miesiť*, *miešať*, *rezať*, *rúbať*, *sekať*, *strúhať*, *tahať*, *vrtáť*; slovtvorne motivované lexikálne jednotky zastúpili desubstantíva: *frézovať*, *rýľovať*, *veslovať*; deadjektíva: *čistiť*, *bieliť*, *riediť*, *sladiť*; a jedno deinterjektívum *pichať*. Odvodené lexikálne jednotky sme excerpovali predovšetkým z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ; 2003), resp. jeho elektronickej podoby v rámci Lexikónu slovenského jazyka SLEX 99 (1998), a Slovníka koreňových morfém slovenčiny (ďalej SKMS; 2005). Ostatné lexémy, ktoré sme považovali za živé, sme zaradili na základe výskytu v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968) alebo Slovníka súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ, 1. zv.; 2006). Vzorka tak obsahuje spolu vyše 900 slov.

Grafické zobrazenie slovtvorných hniezd napomohlo určenie základných slovtvorných parametrov derivátov, rýchle vyhodnotenie ich počtu, stupňa motivovanosti, motivačnej intencie, onomaziologickej štruktúry jednotlivých motivátov, slovtvorných postupov a prostriedkov, rôznych nepravidielných a viacnásobných motivačných vzťahov. Práve motivačný vzťah je základným ustanovujúcim vzťahom v slovtvornom hniezde (Tichonov, podľa Furdík, 2004, s. 85).

Ďalej tak stručne a výberovo sumarizujeme, aké typy onomaziologických kategórií obsadzujú analyzované deriváty najviac.

1. Pri **substantívnych derivátoch** sme brali do úvahy tieto:

1.1. Transpozíčné kategórie **spredmetnenia deja** a **spredmetnenia vlastnosti**. V kategórii **spredmetnenia deja** analýza vzorky potvrdila predpoklad o veľkej produktivite slootovorného typu využívajúceho sufixy *-nie/-tie*. Podľa J. Furdíka (2004, s. 89) možno týmto spôsobom utvoriť slovesné podstatné mená od 97 % všetkých slovíes. Platí to aj pre slovesá, ktoré sme zaradili do výskumnej vzorky; evidujeme tu deriváty: *biele-nie, brúse-nie, čiste-nie, frézova-nie, hnete-nie, krája-nie, láma-nie, mieša-nie, miese-nie, reza-nie, seka-nie, strúha-nie, ťaha-nie, veslova-nie, vláma-nie, vrta-nie* a s druhým sufixom *seknu-tie*. Väčšina z nich sa obvykle považuje len za gramatické tvary slovíes, ktoré vznikli gramatickým (tvarotvorným), a nie slovotvorným (lexikálnym) postupom (*Morfológia slovenského jazyka*, 1966, s. 68). Ako substantíva sa podľa KSSJ plne lexikalizovali iba slová *veslovanie* a *vlámanie*. Vďaka dynamickým procesom v lexikálnej zásobe si však v súčasnom jazyku môžeme všimnúť aj viacero ďalších lexém, pri ktorých je možné odlišiť aj novší význam s príznakom substancie. Ide napr. o slová *brúsenie, vrtanie, frézovanie*, teda slová pomenávajúce isté technologické procesy, ktoré sa dajú označiť za termíny a ktoré sa podľa K. Buzássyovej (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 123) lexikalizujú najčastejšie (*brúsenie* sa nachádza aj v SSSJ, 2006).

Ďalšie slovotvorné typy v tejto kategórii so sufixálnymi derivátmi primárnymi aj sekundárnymi sú: *ťaha-čka* (spolu s derivátmi: *rúba-čka, vláma-čka, naťahova-čka, potáhova-čka*), *rez-ba*, *obriez-ka* (spolu s *čist-ka, prerezáv-ka*), *lámav-ica* a *ťahan-ica*.

Iné slovotvorné typy v tejto kategórii vznikli transflexiou. Nachádzame ich prakticky na všetkých pozíciách v slovotvornom rade. Primárne deriváty, odvodené priamo od východiskového slovesa, zastupujú typy s lexémami mužského rodu *rez-ø* (spolu so *sek-ø, vrt-ø, ťah-ø*) a ženského rodu *seč-ø*. Pomocou relačných morféem vznikajú podobné deriváty aj z druhotných (nachádzajúcich sa ďalej od východiskového slova), prefixálnych slovíes, napr. typ *zásek-ø* (spolu s *priesek-ø, prietah-ø, sťah-ø, výsek-ø*), *vzťah-ø* a *očist-a*.

Pri niektorých derivátoch v tejto kategórii pozorujeme pohyb jednotlivých významov na osi abstraktné – konkrétne, keď identifikujeme význam výsledok aj miesto deja. Ide o deriváty *rez, sek, vrt, výsek*. Hovoríme tu o sémantickej iradiácii (Buzássyová, 1974, s. 172).

Vyhodnotením onomaziologickej kategórie **spredmetnenia vlastnosti** sa aj medzi „manuálnymi“ slovesami potvrdil ako najproduktívnejší slovotvorný formant sufix *-ost'*. Pri tvorbe deadjektívnych substantív sa dokáže naviazať na viacero typov adjektív: možnostných n-ového typu: *rezateľn-ost', kráždateľn-ost', ťažn-ost'* (schopnosť látky predlžovať sa ťahom), *rozťažn-ost'*; tiež činnostných

n-ového a v-ového typu: *úsečn-ost'*, *zmiešan-ost'*, *nezlomn-ost'*, *tahav-ost'*, *príťažliv-ost'*, *lámaav-ost'*. Tento sufix tiež spredmetňuje vlastnosti vyjadrené adjektívizovanými prídastiami trpnými: *rozťahan-ost'*, *ut'ahan-ost'*, *zlomen-ost'*; *utiahnut-ost'*.

1.2. Modifikačné kategórie: **deminutíva a feminatíva**

V slovtvorných hniezdach slov, ktoré sme vybrali, sa slová patriace do tejto kategórie vyskytujú v obmedzenom množstve. Najviac sú zastúpené deminutíva a feminatíva. Medzi deminutívami registrujeme druhostupňové a treťostupňové motiváty prostriedkov činnosti *seker-ka* (*sekat'* → *sek-era* → *seker-ka/sekier-ka*), *seker-ôčka*; *strúž-ik*, *vrtáč-ik*, *brús-ik*; *strúhadiel-ko*; a výsledkov činnosti *kraj-ček*, *úlomč-ek*, *zrúb-ik* a *zrúb-ok*.

Feminatíva nachádzajú svoje motivanty: v substantívnych činiteľských názvoch – z nich registrujeme deriváty *brusič-ka*, *čistič-ka*, *frézar-ka*, *krajčír-ka*, *lámač-ka*, *miesič-ka*, *miešač-ka*, *rezbár-ka*, *sústružníč-ka*, *veslár-ka*; ďalej v jednom prípade v konateľskom názve *výťahár* – *výťahár-ka*, a v jednom prípade v pomenovaní nositeľa vlastnosti *miešanec* – *miešan-ka*.

1.3. Mutačné kategórie **činiteľských názvov, názvov nositeľa deja, prostriedkov činnosti, miesta deja, objektov činnosti, výsledkov činnosti, názvov odborov ľudskej činnosti**

V rámci tejto analýzy majú pre nás na tomto mieste význam deverbatíva. Uvádžame teda len kategórie deverbatívnych motivátov.

Názvy **činiteľov deja** dosahujú v rámci tohto typu onomaziologických kategórií, čo sa týka počtu, približne stredné hodnoty (s počtom 15 motivátov). Sú motivované takmer všetkými slovesami vo vzorke a väčšina z nich je odvodená priamo od východiskového slova.

Najproduktívnejším typom tejto onomaziologickej kategórie je typ so sufixom *-č*; registrujeme deriváty: *brusi-č*, *čisti-č*, *hneta-č*, *láma-č*, *mieša-č*, *miesi-č*, *podpichova-č*, *ruba-č*, *vrtá-č*.

Ďalšie typy sú *rub-ár* (podľa pozícií v slovtvorných hniezdach, ako ich uvádza SKMS, tu možno zaradiť tiež deriváty *veslár* a *frézar*, ktoré inak považujeme za desubstantíva: *veslo* → *veslár*, *fréza* → *frézar*), *krajč-ír*, *sek-áč*, *sústruž-ník*.

Druhou najpočetnejšou kategóriou sú **názvy prostriedkov činnosti** s počtom motivátov 36. Osemdesiat percent z nich sa opäť v slovtvornom rade nachádza na prvej pozícii za východiskovým slovom.

Najproduktívnejším typom sa pri našej analýze ukázal typ so sufixom *-dlo*, evidujeme pri ňom tieto deriváty: *bieli-dlo*, *brúsi-dlo*, *čisti-dlo*, *krája-dlo*, *riedi-dlo*, *sladi-dlo*, *strúha-dlo*, *taha-dlo*, *vyťahova-dlo*, *zriedova-dlo*.

Druhým najproduktívnejším typom tejto kategórie je typ s formantom *-č*. Patria doň deriváty: *čisti-č*, *láma-č*, *mieša-č*, *miesi-č*, *seká-č*, *krája-č*, *strúha-č*, *taha-č*, *vyťahova-č*. Prvých päť menovaných motivátov má aj svoje gramatické

homonymá v názvoch činiteľov deja, napr. *čistič* (1. kto niečo čistí: čistič topánok, kanálov, vozňov; 2. čistiaci mechanizmus, čistiaci prostriedok: čistič oleja, škvŕn, vzduchu).

Veľmi frekventovaný je aj formant *-čka* s motivátmi *čisti-čka*, *frézova-čka*, *mieša-čka*, *reza-čka*, *seka-čka*, *strúha-čka*, *vŕta-čka*.

Ďalej sme v rámci tejto kategórie zaregistrovali deriváty s formantmi *-ák* (*rez-ák*, *struh-ák*, *ťah-ák*, *vrt-ák*), *-ec* (*čist-ec*), *-ka* (*brús-ka*), *-era* (*sek-era*), *-ica* (*sečkov-ica*) a tiež deriváty utvorené transflexiou *brús-ø*, *sústruh-ø*, *výťah-ø* a typ so sufixom *-ivo* s derivátmi *rez-ivo* a *brús-ivo*, ktoré pri bližšom pohľade označujú spotrebnú látku (Buzássyová, 1974, s. 57).

Spomedzi formantov tvoriacich **názvy miesta deja** sú najproduktívnejšie sufixy *-áreň/-iareň/-areň*, ktorými sa obvykle tvoria pomenovania pre relatívne uzavreté miesta. Z našej vzorky sme vyabstrahovali tieto deriváty: *biel-iareň*, *brus-iareň*, *čist-iareň*, *fréz-areň*, *mieš-iareň*, *ťah-áreň*.

Iné sufixy, ktoré majú v tejto vzorke zastúpenie len jedného derivátu, sa nachádzajú v motivátoch *sústruh-ovňa* a *sústruž-ňa*.

Ojedinelé sú tiež typy *očist-ec*, *priesečn-ik* a typ s formantom *-ica*: *priesečn-ica*, *sečn-ica*. Zmienené pojmy z oblasti geometrie možno teoreticky zaradiť aj do kategórie výsledkov činnosti.

Bežnejší je typ s formantom *-isko*, ktorý sa obvykle spája s pomenovaním otvorených priestranstiev. Týmto spôsobom vznikli slová *rúban-isko* a *vyrúban-isko* (v prípade tohto slova ide podľa nášho názoru o analogické tvorenie podľa slova *rúbanisko*).

Transflexiou s prefixálnych slovies vznikli deriváty: *priesek-ø* (*presekať* → *priesek*), *úsek-ø*, *výsek-ø*, *porub-ø*, *prielom-ø*, *polom-ø* a *prierub-ø*, ako aj prvostupňové deriváty *rez-ø*, *sek-ø*, *vrt-ø*, ktoré takisto nesú významy spredmetnenia deja. Motiváty *výsek*, *polom*, *priesek*, *prieruba* zároveň patria aj do kategórie „výsledok činnosti“.

Názvy objektov činnosti a nositeľov deja predstavujú len málo rozvinuté kategórie; v prvej z kategórií registrujeme niekoľko typov: typ so sufixom *-anka* zastupujú deriváty *strúh-anka* a *rez-anka*; typ s formantom *-ka* pokrývajú deriváty *seč-ka*, *zmes-ka*; jeden motivát nachádzame v type s formantom *-ák*: *ťah-ák*. Druhá menovaná kategória tu obsahuje motivát *ťažeň*.

Na druhej strane **názvy výsledkov činnosti** predstavujú najobsažnejšiu onomaziologickú kategóriu deverbatívnych substantív v danej sémantickej skupine (49 motivátov).

V našom prípade najviac derivátov vzniklo prostredníctvom transflexného tvorenia. Okrem prípadov *rez-ø* a *vrt-ø* pritom vždy ide o deriváciu z druhotných prefixálnych slovies: *nárez-ø*, *obťah-ø*, *odsek-ø*, *polom-ø*, *poťah-ø*, *prelom-ø*, *prielom-ø*, *prierez-ø*, *priesek-ø*, *prieťah-ø*, *primes-ø*, *výkroj-ø*, *výrez-ø*, *výrub-ø*, *výsek-ø*, *vývrt-ø*, *zárez-ø*, *zásek-ø*, *zárub-ø*, *zlom-ø*, *zmes-ø*, *zrub-ø*.

Transflexiou vznikla aj lexéma *prierub-a* (tento motivát súčasne považujeme aj za miesto deja).

Podobne je to pri tvorení sufixom *-ok*. Registrujeme prvostupňový motivát *rez-ok* a niekoľko sufixálnych motivátov, ktoré sa derivovali od prvostupňových prefixálnych slovies: *obrez-ok*, *odrez-ok*, *výrez-ok*, *úrez-ok*, *prímes-ok*; *oblom-ok*, *odlom-ok*, *skraj-ok*, *skroj-ok*, *výkroj-ok*, *výlom-ok*, *úlom-ok*.

K typu na *-nica* patrí prvostupňový derivát *sečnica* a druhostupňový derivát *priesečnica*.

Viacero lexém motivovaných trpným prídajstím patrí k typu *-ina*: *miešan-ina*, *sekan-ina*, *primiešan-ina*, *zmiešan-ina*.

Kategóriu **názvov odborov ľudskej činnosti** vyčleňujeme zvlášť pre významy derivátov, ktoré patria k typu s formantom *-stvo/-tvo*: *krajčírstvo*, *rezbárstvo*, *sústružníctvo*, *veslárstvo*. Tieto deriváty môžu byť motivované adjektívami s významom totožnosti *krajčírsky* (*krojiti' → kráj-at' → krajč-ír → krajčír-sky → krajčír-stvo*), *rezbársky*, *sústružnícky*, *veslársky*, alebo tiež paralelne činiteľskými názvami *krajčír* (*krojiti' → kráj-at' → krajč-ír → krajčír-stvo*), ďalej *rezbár*, *sústružník*, *veslár*, takže výsledkom sú viacnásobne motivované deriváty *krajčírstvo*, *rezbárstvo*, *sústružníctvo*, *veslárstvo*.

2. Zaznamenané **adjektívne deriváty** vyhodnocujeme nasledovne:

Adjektívne deriváty určujeme v našom prípade v rámci kategórií mutačného a transpozíčného typu. Adjektíva ako slovný druh sú vlastne sémanticky neúplné, ich plný význam ovplyvňuje spojenie s určitým substantívom (Nábělková, 1993; Furdík, 2004); taktiež inventár adjektívnych slovotvorných formantov je chudobný, pokrývajú súčasne viacero onomaziologických kategórií; častá je polysémia, variantnosť, synonymia a paronymia. Pri **mutačnom type** sme hľadali vzťahové desubstantíva a deadverbiá s rôznymi významami (napr. s významom subjektu, príslušnosti, časti a súčasti, zloženia, deja, priestorového a časového určenia, miery, zreteľa, spôsobu, pôvodu, účelu a pod.); ďalej vzťahovo-akostné desubstantíva a deadverbiá (s významom charakteristickej vlastnosti, vlastnosti podľa nápadného znaku a podobnosti). Najpodstatnejšie pre nás boli vzťahové a vzťahovo-akostné deverbatíva činnostné s formantmi *v-ového*, *n-ového*, *t-ového* a *l-ového* typu, účelové *c-ového* a *n-ového* typu, možnosťné *n-ového* typu a výsledkové *l-ového* a *n-ového* typu. Napokon sme hľadali aj adjektívne deverbatíva patriace do transpozíčných kategórií adjektívizovaných prídajstí činných a trpných (Nábělková, 1993; Furdík, 2004).

2.1. **Mutačné kategórie**

V rámci mutačného typu onomaziologickej kategórie registrujeme medzi derivátmi slov našej vzorky vzťahové a vzťahovo-akostné odvodeniny, ktorých motivantom je sloveso (*rezať → reza-cí*) alebo deverbatívne substantívum (*rezať → pre-rezať → prierez-ø → prierez-ový*). Medzi desubstantívami a deadverbiami prevažujú, vzhľadom na slovný druh nami zvolených východiskových slov celkom pochopiteľne, adjektíva s významom deja.

Pri **deverbatívnych** adjektívach rozoznávame motiváty v kategóriách: činnostné, účelové, možnosťné a výsledkové. Prevažne ide o prvostupňové deriváty.

Na deriváty najbohatšiu kategóriu našej vzorky predstavujú účelové adjektíva. Najviac motivátov pritom patrí k c-ovému typu. Registrujeme tu lexikálne jednotky: *biel-iaci* (b-a hlinka), *čist-iaci* (prostriedok), *hmeta-cí* (stroj), *láma-cí* (stroj), *mieša-cí* (stroj), *naťahova-cí* (mechanizmus), *očisťova-cí* (o-ie práce), *reza-cí* (strojček), *sťahova-cí* (pás), *strúha-cí* (nôž), *ťah-a-cí* (ť-ie zariadenie), *vřta-cí* (nástroj), *vyťahova-cí* (gauč). Pomerne produktívny je aj n-ový typ. Zaznamenávame pri ňom tieto motiváty: *brús-ny* (papier), *rez-ný* (nástroj), *rub-ný* (porast), *seč-ný* (s-á zbraň), *očist-ný* (kúpeľ; pozn. podľa SKMS je to de-substantívum: *očista* → *očistný*), *ťaž-ný* (kôň), *vřt-ný* (v-á veža).

Pri činnostných deverbatívach vidíme niekoľko motivátov v-ového typu: *láma-vý* (l-é nechty), *reza-vý* (r-á bolesť), *ťah-a-vý* (ť-á rastlina). K n-ovému priradujeme jeden motivát *ú-seč-ný* (povel) a rovnako k l-ovému typu: *tiah-ly* (t-a pieseň).

V možnosťnej kategórii nachádzame n-ový typ s derivátmi s významom pasívnej možnosti: *čisti-telný* (č-á škvrna), *reza-telný* (materiál), a tiež typ s formantom -ný: *rozťaž-ný* (kov).

Napokon identifikujeme kategóriu výsledkových adjektív a v rámci nej n-ový typ. V našej vzorke sa nachádza slovo *láma-ný* (kameň). Túto lexikálnu jednotku radíme tiež k trpným adjektívizovaným prídastiam, ktoré patria k transpozíčnému typu onomaziologickej kategórie.

V prípade **desubstantívnych** a **deadverbiálnych** vzťahových adjektív rozdeľujeme deriváty podľa významu, ktorý vznikol pri tvorení sufixom. Najviac adjektív zo vzorky nesie, ako sme už uviedli, „význam deja“. Väčšina z nich je pritom tvorená sufixom -ový. Radíme tu motiváty: *nárez-ový* (n-á misa), *prierez-ový* (p-é zobrazenie), *výrez-ový* (spoj), *zárez-ový* (hoblík), *výsek-ový* (v-é mäso), *zásek-ový* (stroj), *sekáč-ový* (s-á hlava /o vřtáku/), *brús-ový* (materiál), *výbrus-ový* (materiál), *poťah-ový* (p-á látka), *ťah-ový* (ť-é pnutie), *ťaháč-ový* (valec), *výťah-ový* (v-á šachta), *zlom-ový* (moment), *porub-ový* (p-á stena /lesnícky termín/), *výrub-ový* (les), *zrub-ový* (z-á stavba). Tento typ je v rámci desubstantívnych a deadverbiálnych adjektív vôbec najproduktívnejším a nachádzame ho v spojení prakticky s každým možným kategoriálnym významom vzťahových adjektív.

Ďalšie deriváty majú „význam totožnosti“, napr. *krajčír-sky* (k-a dielňa), alebo „význam širokého vzťahu“, ako *vťah-ový* (v-é adjektívum).

2.2. Transpozíčné kategórie

Dôležitý v prípade adjektív je aj typ transpozíčnej kategórie, a ten pokrýva deverbatíva odvodené z činných i trpných prídastí.

V našej vzorke sme zaznamenali iba jeden derivát patriaci do kategórie adjektívizovaných činných prídastí, a to je *očisťuj-úci* (účinnosť).

Viac motivátov vidíme v prípade adjektívizovaných prídavných mien. Prevažuje typ s formantom *-ný*: *brúse-ný* (b-é sklo), *krája-ný* (chlieb), *láma-ný* (kameň), *mieša-ný* (nápoj), *oslade-ný* (čaj), *preslade-ný* (p-á káva), *riede-ný* (roztok), *preriede-ný* (porast), *zriede-ný* (roztok), *seka-ný* (rezeň), *strúha-ný* (syr), *s'aha-ný* (s-é kone), *t'aha-ný* (drôt), *u'taha-ný* (človek), *roz'taha-ný* (r-á dedina), *zmieša-ný* (z-é obyvateľstvo), *zlome-ný* (hlas), *zrúba-ný* (človek), a dodatočne uvádzame aj derivát *reza-ný*, ktorý sa síce nenachádza v KSSJ, ale v rámci dynamiky slovej zásoby dokážeme sledovať jeho postupnú lexikalizáciu napríklad v združených pomenovaniach „rezané kvety“ či „rezané pivo“. Typ *-tý* taktiež obsahuje motiváty odvodené z prefixálno-sufixálnych slovík: *obtiahnu-tý* (o-é nohavice), *pretiahnu-tý* (p-á tvár), *utiahnu-tý* (u-á povaha).

3. Slovesné deriváty

Bližší pohľad na sémantickú rôznorodosť v intraverbálnej motivácii ponúkli jazykovedci J. Horecký (1974) a E. Sekaninová (1980). Slovesné deriváty nami vybraných hniezd spadajú výlučne do modifikačnej kategórie, čo má súvis s obmenou významu slovík pri zmene vidu a spôsobe slovesného deja. Výnimkou sú iba desubstantívne a deadjektívne slovesá, ktoré sme zámerne zaradili do vzorky pre porovnanie a ktoré patria do mutačných kategórií (*bieliť*, *čistiť*, *frézovať*, *riediť*, *rýľovať*, *sladiť*, *veslovať*).

3.1. **Perfektívizácia** slovík predstavuje oblasť, kde má bohaté uplatnenie prefixálny systém. Ten modifikuje väčšinou východiskové sloveso (hoci našli sme tiež viacero prípadov perfektívizovaných druhotných motivátov, napr. *rezať* → *o-rezať* → *orez-ávať* → *po-orezávať*) a prináša množstvo nových významov vyjadrujúcich rozličné spôsoby slovesného deja, ktoré delíme na lokalizovanosť (sledujeme určenie pozície a smerovania deja v priestore), napr. *vmiešať*, temporálnosť (časové zaradenie: začiatok deja, koniec deja, jednorazovosť deja, strávenie času dejom a pod.), napr. *dočistiť*, a modalitosť (rôzne spôsoby priebehu deja: malá a veľká miera deja, postupnosť, dodatočné vykonanie a pod.), napr. *nabrúsiť* (Sekaninová, 1980). Niektoré deriváty, vyznačujúce sa polysémiou, nachádzajú sa súčasne vo viacerých kategóriách. Pozorujeme len niekoľko prípadov, pri ktorých by sa dalo hovoriť tzv. čistej perfektívizácii, ktorá lexikálny význam slovesa nemení (v súvislosti s ňou bádatelia hovoria o spájaní slov s formantmi, ktoré majú oslabený lexikálny význam, a teda nemodifikujú význam motivanta), ako napr. *čistiť* → *o-čistiť*, *sekať* → *sek-núť*. Suffixy sa pri perfektívizácii využívajú málo; nachádzame lexému *sek-núť*, kde súčasne ide aj o „jednorazovosť deja“ (Sekaninová, 1980).

Slovesný dej, ktorý sa vyznačuje lokalizovanosťou, sme identifikovali v prípade pomerne veľkého počtu prvostupňových, pri niektorých slovíkach aj druhostupňových prefixálnych derivátov. Najproduktívnejšími formantmi vo vybraných hniezdach sú prefixy *o-*, *ob-*, *od-*. Pri týchto typoch sme zachytili motiváty: *o-brúsiť*, *o-frézovať*, *o-krájať*, *o-lámať*, *o-rezať*, *o-rúbať*, *o-sekať*, *o-strú-*

hať, ob-rezať, ob-krájať, ob-krojitiť, ob-lámať, ob-lomiť, ob-rúbať, od-krojitiť, od-lámať, od-lomiť, od-rezať, od-rúbať, od-sekať, od-seknúť.

Ďalšie typy obsahujú formanty v podobe prefixov *vy-* (*vy-krojitiť, vy-lámať, vy-lomiť, vy-rezať, vy-rúbať, vy-sekať, vy-seknúť*); *v-* (*v-brúsiť, v-miešať, v-rezať*); *pri-*, *pre-* a *pod-* (*pri-miešať, pri-miesiť, pri-tiahnuť* v zmysle „privandrovať niekam“; *pre-tiahnuť, pod-rezať, pod-seknúť, pod-lomiť*); *za-*, *z-*, *zo-*, *s-* (*za-brúsiť, za-vrtať, z-rúbať, z-brúsiť, zo-sekať, s-krojitiť*); a napokon typy *do-*, *na-* a *u-* (*do-veslovať* – tento motivát v inom význame vyjadruje dej, ktorý sa vyznačuje temporálnosťou – konkrétne „ukončiť dej veslovania“, *na-bieliť, u-seknúť*). Registrujeme aj typy derivátov, v ktorých sa kombinuje prefix so sufixom, v tomto prípade sú všetky motivované slovesom ľahať: *na-tiah-nuť, ob-tiah-nuť, pri-tiah-nuť, vy-tiah-nuť, roz-tiah-nuť, s-tiah-nuť*.

Temporálnosť ako ďalší zo spôsobov slovesného deja vyjadruje v rámci našej vzorky len niekoľko motivátov. Najbežnejší je typ s prefixom *do-*, ktorý sa viaže s významom „ukončenia deja“; vo vzorke sa nachádzajú dva motiváty, pri ktorých KSSJ vyčleňuje aj tento druh významu, a konkrétne ide o lexémy: *do-krájať, do-vrtať*. My pridávame aj motivát *do-čistiť* (pozn. nachádza sa iba v SLEX 99 bez bližšie špecifikovaného významu). V prípade daného formantu však môžeme povedať, že teoreticky je v tomto význame použiteľný s ktorýmkoľvek slovesom.

Najviac derivátov sme zaevidovali v rámci modalitnosti. Pozorujeme tu množstvo prefixálnych typov, pričom väčšina z nich je pomerne bohato obsadená motivátmi.

„Veľkú mieru“ a „dodatočné vykonanie deja“ vyjadrujú deriváty utvorené prefixom *do-*: *do-krájať, do-miešať, do-rezať, do-rúbať, do-sekať, do-vrtať*.

Deriváty typu s formantom *na-* tu môžu vyjadrovať „malú mieru“: *narezať* (rezaním čiastočne porušiť, napr. *narezať okraje rezňov*), *nakrojitiť, nalomiť, navrtať*, ale aj „veľkú mieru“: *nabrúsiť, narezať* (veľa niečoho), *nakrájať, naťahať*; „postupnosť deja“ (distributívnosť): *na-krájať, na-miešať, na-rezať, na-rúbať*.

„Postupnosť deja“ ďalej vyjadrujú aj deriváty prvého i vyššieho stupňa utvorené formantom *po-*: *po-čistiť, po-krájať, po-lámať, po-rezať, po-rúbať, po-sekať, po-strúhať, po-naťahovať, po-obkrajovať, po-vykrajovať, po-vyťahovať, po-zaťahovať*.

Produktívny je typ s formantom *pre-*, ktorý môže vyjadrovať „malú i veľkú mieru deja“ a tiež „zopakovanie deja“: *pre-brúsiť, pre-čistiť, pre-krojitiť, pre-lomiť, pre-miešať, pre-miesiť, pre-rúbať, pre-riediť, pre-rezať, pre-sekať, pre-seknúť, pre-vrtať*.

„Malú mieru deja“ vyjadrujú ďalej motiváty typu *pri-*: *pri-brúsiť, pri-krojitiť, pri-rezať, pri-seknúť*; a v jednom prípade typ s prefixom *pod-*: *pod-lomiť* (tu rozoznávame aj ďalší význam, ktorý toto slovo radí aj k lokalizovanosti).

„Postupnosť“, „veľkú mieru deja“ aj „rozdelenie objektu dejom napoly alebo na časti“ registrujeme v rôznych významoch motivátov typu *roz-*: *roz-*

-krájať, roz-krojiť, roz-lámať, roz-lomiť, roz-miešať, roz-miesiť, roz-rezať, roz-riediť, roz-rúbať, roz-sekať, roz-seknúť, roz-vrtať.

Menej derivátov obsahuje typ s prefixom *u-*: *u-krojiť, u-lomiť, u-rezať* – môžu vyjadrovať „malú mieru deja“; *u-tahať* zasa „veľkú mieru deja“.

Naopak, jeden z najproduktívnejších typov, vyjadrujúci v rozličných významoch „rezultatívnosť deja“, v závislosti od kontextu „veľkú i malú mieru deja“ a tiež „postupnosť“, je typ s formantom *vy-*. Zachytili sme pri ňom tieto deriváty: *vy-brúsiť, vy-krojiť, vy-miešať, vy-miesiť, vy-rezať, vy-rúbať, vy-sekať, vy-seknúť, vy-strúhať, vy-struhnúť, vy-sústružiť, vy-sústruhovať, vy-tahať, vy-vrtať.*

Ďalší typ s mnohými derivátmi v našej vzorke sa tvorí pridaním prefixu *za-*. Motiváty nesú väčšinou významy „malej miery deja“ alebo vyjadrujú „dosiahnutie úplnosti deja“: *za-bieliť, za-brúsiť, za-čistiť, za-krojiť, za-miesiť, za-miešať, za-rezať, za-sekať, za-seknúť, za-strúhať, za-tahať, za-veslovať, za-vrtať.*

Registrujeme tiež typy s prefixmi *z-/zo-*: *z-brúsiť, z-lámať, z-lomiť, z-miešať, z-miesiť, z-rúbať, z-rýľovať, zo-strúhať, zo-sekať*; a kombinované typy: *do-tiahnuť, na-tiahnuť, po-tiahnuť, pri-tiahnuť, roz-tiahnuť, u-tiahnuť, za-tiahnuť; pre-riednuť, po-rozkrajovať, u-súvzáťažniť.*

3.2. Imperfektivizácia sa na druhej strane ako opačný proces často realizuje prostredníctvom sufixácie. Výsledkom tohto procesu sú druhotné nedokonavé slovesá (sekundárne imperfektíva). Množstvo jestvujúcich sufixov je síce malé, zato sa veľmi efektívne využíva, napr. *-ávať* (*zarezávať*), *-ovať* (*obrusovať*). Systém prefixov sa napokon celkovo javí ako produktívnejší, no aj s použitím sufixu sa v našej vzorke tvorí stále viac ako sto derivátov. Jednotlivé sufixy sa ľahko aplikujú a nové významy, ktoré vytvárajú, nachádzame v hojnom počte vo väčšine skúmaných hniezd. Podľa ich významu môžeme takto vzniknuté deriváty rozčleniť na trvacie (duratíva), opätovacie (iteratíva), opakovacie (frekventatíva). Najmä duratíva a frekventatíva sa v mnohom podobajú a pri ich tvorbe sa využívajú rovnaké sufixy. Rozdiel medzi nimi sa tak dá niekedy určiť len na základe kontextu a veľký počet derivátov z našej vzorky sa môže nachádzať v oboch skupinách (pozn. na tomto mieste ich preto osobitne nezatriďujeme). Registrujeme pri nich sufixy: *-ávať/-avať, -ovať, -úvať*. Zachytili sme tieto druhotné nedokonavé slovesá (usporiadané podľa typov):

-mieš-avať, premieš-avať, primieš-avať, vmieš-avať, zamieš-avať, zmieš-avať; rez-ávať, narez-ávať, obrez-ávať, odrez-ávať, orez-ávať, prerez-ávať, prírez-ávať, podrez-ávať, rozrez-ávať, urez-ávať, vrez-ávať, vyrez-ávať, zarez-ávať, zrez-ávať; rúb-avať, obrúb-avať, odrúb-avať, prerúb-avať, vyrúb-avať; odsek-ávať, osek-ávať, presek-ávať, podsek-ávať, rozsek-ávať, vysek-ávať, zasek-ávať; ťah-ávať, struh-ávať, vystruh-ávať, zastruh-ávať, zostruh-ávať; navrt-ávať, prevrt-ávať, rozvrt-ávať, vyvrt-ávať, zavrt-ávať; vrt-avať, navrt-avať, prevrt-avať, rozvrt-avať, vyvrt-avať, zavrt-avať;

- *obrus-ovať, prebrus-ovať, pribrus-ovať, vybrus-ovať, zabrus-ovať, zbrus-ovať, dočistiť-ovať, očistiť-ovať, prečistiť-ovať, vyčistiť-ovať, začistiť-ovať; nakrajať-ovať, nakrojiť-ovať, obkrajať-ovať, odkrajať-ovať, prekrajať-ovať, prikrajať-ovať, rozkrajať-ovať, ukrajať-ovať, vykrajať-ovať, zakrajať-ovať, zakrojiť-ovať; nalam-ovať, olam-ovať, oblam-ovať, odlam-ovať, rozlam-ovať, ulam-ovať, vylam-ovať, podlam-ovať, prelam-ovať, zalam-ovať; obrez-ovať, preried-ovať, rozried-ovať, zried-ovať; odrub-ovať, prerub-ovať, vyrub-ovať; odsek-ovať; prisládz-ovať, osladz-ovať; stružlik-ovať, vystruh-ovať, zostruh-ovať; sústruh-ovať; natáhať-ovať, obťahať-ovať, potáhať-ovať, pretáhať-ovať, priťahať-ovať, rozťahať-ovať, sťahať-ovať, utáhať-ovať, vytáhať-ovať;*

- *odsek-úvať*

Transflexiou sa tvorili imperfektíva *dosládzat', prisládzat', osládzat'*.

3.3. Reflexivizácia

Tvorenie nových slov pridaním reflexivizačného komponentu „sa/si“ je taktiež dôležitým slovtvorným postupom v rámci intraverbálnej slovtvorby aj v oblasti tejto sématickej skupiny slovíes. Z našej vzorky vyberáme tieto príklady reflexivizácie: *čistiť sa, miesiť sa, miešať sa, ťahať sa, vrátať sa, sladit' sa*.

Bez podrobnejšieho určenia tu spomenieme aspoň niekoľko ďalších súvisiacich javov. V slovtvorných hniezdach nami zvolených lexikálnych jednotiek sa často vyskytuje viacnásobná motivácia týchto derivátov. Motivantmi sú vo veľkom množstve druhotné deriváty utvorené prefixáciou alebo sufixáciou prakticky na ktoromkoľvek stupni slovtvorného radu. Príkladom na takúto paralelnú motiváciu je motivatív *zarezávať sa*, pričom jeho motivantom môže byť buď sekundárne imperfektívum utvorené sufixom *zare-ávať (zarezat' → zarez-ávať → zarezávať sa)*, alebo dokonavé sloveso *za-rezať* utvorené prefixáciou, ku ktorému pripojíme komponent „sa“ a na ďalšom stupni sufix *-ávať (rezať → za-rezať sa → zarez-ávať sa)*.

Ďalším častým javom, ktorý môžeme pozorovať, je tvorenie konfixáciou. Vo väčšine prípadov ide o použitie komponentu „sa“ ako časti rozštiepenej derivačnej morfémy. Druhou časťou tejto morfémy býva väčšinou prefix, napr. *v-rezať sa*, no našli sa aj prípady sufixálno-reflexivizačného postupu *zapich-ávať sa (zapichnúť → zapichávať sa)* či prefixálno-suffixálno-reflexivizačného postupu *za-sek-núť sa (sekať → seknúť → zaseknúť sa)*.

Použitie komponentu „sa/si“ ako derivačnej morfémy v spojení s afixom so sebou často prináša modifikáciu spôsobu slovesného deja. Výsledné deriváty, resp. časť ich významov tak môžeme rozdeliť do podobných skupín ako v prípade perfektivizácie; tu iba lokalizovanosť (*v-lámať sa*) a modalitosť (*roz-krájať sa*).

K reflexivizácii dodávame, že okrem derivácie, prirodzene, súvisí tiež s gramatickým tvarom slovesa, napr. keď funguje ako gramatická morféma (neosobné slovesné tvary, ako *ide sa na výlet*; zvrätané pasíva typu *knihy sa čítajú*) alebo oslabené zvrätané zámeno (*holit' sa*).

4. Pri **príslovkových derivátoch** sme sa v priestore našej vzorky sústredili na deadjektíva a deverbatíva v transpozičných kategóriách „prechodu vlastnosti na okolnosť“ a „prechodu deja na okolnosť“.

Napokon sme získali niekoľko derivátov, ktoré patria do transpozičnej kategórie „prechodu deja na okolnosť“. Tie sú síce bezprostredne motivované adjektívami, no tieto adjektíva sú derivačne späté so slovesom. Ich adjektívne motivanty sú zastúpené sekundárnymi adjektívami n-ového a l-ového typu a v mnohých prípadoch je motivantom adjektívizované prídavné.

Registrujeme tieto príslovkové deriváty: *láman-e*, *nezlomn-e*, *očistn-e*, *rieden-e*, *rozťahan-e*, *súvzťažn-e*, *úsečn-e*, *vybrúsen-e*, *zlomen-e*; *láman-o*, *preťahnut-o*, *príťažliv-o*, *tiahl-o*, *utiahnut-o*.

Ďalšie majú svojho motivanta v kompozitách: *krkolomný* → *krkolomne*, *srdcelomný* → *srdcelomne*, *vierolomný* → *vierolomne*.

5. Pri analýze **kompozít** sa kládol dôraz na deriváty, ktoré majú niektorý zo slovotvorných základov slovesný. Tie sa radia do kategórií modifikačného typu a mutačného typu. Tu sa vyskytovali hlavne deriváty mutačného typu; menujeme nasledovné lexikálne jednotky:

Medzi substantívami prevládajú pri mutačnom type onomaziologických kategórií objektové zložené slová s druhým slovotvorným základom slovesným: *drevo-rez-ø*, *drevo-rez-ba*, *drevo-rub-ač*, *drevo-rubač-stvo*, *lino-rez-ø*, *zlato-rez-ø*, *hlav-o-lam-ø*, *vetr-o-lam-ø*, *kameň-o-lom-ø*, *kužeľ-o-seč-ka*.

Ďalším typom substantívnych kompozít v našej vzorke sú exocentrické objektové kompozít s prvým slovotvorným základom slovesným: *lom-i-drevo*, *lom-i-kameň*, *mies-i-železo*.

Medzi adjektívami nachádzame deriváty patriace do mutačnej kategórie determinatívnych kompozít tvorených kompozično-sufixálnym postupom z verbálnych syntagiem s prvým slovotvorným základom substantívnym: *krk-o-lom-ný*, *srdce-lom-ný*, *vier-o-lom-ný*; a tiež s prvým slovotvorným základom numerálnym: *jedn-o-seč-ný*, *dvoj-seč-ný*.

Ďalšie sa tvoria z atributívnych syntagiem s prvým slovotvorným základom numerálnym: *jedn-o-sťažň-ový*, *dvoj-sťažň-ový*.

Pri charakterizácii sémantickej štruktúry danej skupiny slovies je žiaduce spomenúť aj niektoré ďalšie javy prebiehajúce v jej priestore. Ako sme uviedli, miera štruktúrovanosti tohto systému je pomerne veľká. Pri slovese vidíme polysémiu mnohých lexikálnych jednotiek a súbežne s ňou časté prelínanie sémantických skupín a onomaziologických kategórií. Pozorujeme aj pomerne hojný výskyt slovnodruhových prechodov alebo pohyb významov derivátom medzi abstraktnosťou a konkrétnosťou a sémantikú iradiáciu.

V súvislosti so sémantickou iradiáciou poukazujeme tiež na vzťah medzi určitým slovotvorným významom a slovotvorným formantom, resp. na možnosť, že niektoré formanty sú práve tu bežnejšie než iné. Dynamika slovnej zásoby

súčasnjej slovenčiny (1989, s. 99) uvádza, že abstraktá „tvoria svojskú podskupinu názvov aj z hľadiska inventárovej dimenzie systému slovnej zásoby – slovotvorné kategórie spredmetnenia vlastnosti a spredmetnenia deja zahrňujú charakteristické súbory slovotvorných typov,“ medzi ktorými uvádza napr. typy s formantmi *-ost'*, *-oba*, *-ota*, *-stvo* a iné. My vyberáme z našej vzorky prípad tvorenia prostredníctvom sufixu *-ba* pri type *rez-ba*. Sufix *-ba* tu možno označiť ako typický slovotvorný formant substantív, ktoré vznikli práve zo slovíes pomenúvajúcich často abstraktné významy. Ako príklady takto utvorených slov ponúkame: *hudba*, *kliatba*, *kosba*, *kresba*, *mal'ba*, *modlitba*, *platba*, *sejba*, *služba*, *túžba*, *tvorba*, *veš'ba*, *vol'ba*. U niektorých motivátov tohto slovotvorného typu významový posun smerom ku konkrétnosti vidíme (napr. *mal'ba*), iné pomenúvajú iba abstraktné deje (napr. *kosba*).

K obrazu o významovej členitosti skupiny dodávame aj to, že napriek veľkému množstvu zaznamenaných derivátov sa aj v našej vzorke slovíes manuálnych nachádzajú lexikálne jednotky motivujúce iba malý počet ďalších slov, napr. *hniešť* – 4 motiváty. Naproti tomu vidíme slovesá s pomerne veľkými hniezdami – najrozsiahlejšie hniezdo má sloveso *tahať*, v ktorom registrujeme viac ako 150 motivátov. Daný jav môže súvisieť s vplyvom frekvencie používania danej lexémy v jazyku, keďže motivačný potenciál slova s ňou priamo úmerne rastie. Tento faktor sa ukazuje ešte rozhodujúcejší než slovnodruhovú príslušnosť (Furdík, 2004, s. 79). Vidíme však, že sémantická štruktúrovanosť určitého hniezda je priamo ovplyvňovaná aj mimojazykovou skutočnosťou, na ktorú sa daný pojem vzťahuje – v tomto prípade reálnou povahou samotnej činnosti, ktorú dané sloveso vyjadruje. Činnosť, ktorú opisujeme slovesom *hniešť*, sa vykonáva obvykle v malom obmedzenom priestore, sústredenom okolo jedného bodu. Zatiaľ čo činnosť „ťahania“ môže prebiehať rôznymi smermi a spôsobmi, v rôznej intenzite a na rôzne veľkej ploche; rovnako časové hľadisko môže zohrať úlohu. Všetko to si vyžaduje v komunikácii bližšiu špecifikáciu pri opise rôznych dejov. Všetky sémantické príznaky potrebujú určité formálne vyjadrenie.

Naostatok sme v rámci vybraných slovotvorných hniezd overovali platnosť tézy J. Furdíka (2004) o poklese motivačného potenciálu lexikálnej jednotky so zvyšujúcim sa stupňom motivovanosti. Preto sme zaradili do našej výskumnej vzorky aj niekoľko slovíes, ktoré sú samy motivátmi substantív alebo adjektív (*čistiť*, *bieliť*, *frézovať*, *riediť*, *rýľovať*, *sladiť*, *veslovať*). Tieto slovesá sa skutočne napospol ukázali ako motivačne slabšie; každé z nich motivuje podstatne menej ďalších lexikálnych jednotiek než väčšina nemotivovaných slovíes, ktoré v priemere motivujú 50 a viac slov. Najrozsiahlejšie hniezdo z nich má deadjektívum *čistiť*, od ktorého je odvodených ďalších 37 lexikálnych jednotiek. Charakteristicky slabší potenciál má napr. deadjektívum *bieliť* so šiestimi motivátmi.

Výskum teda poskytol ukážku, akým spôsobom sa všeobecne bohaté možnosti tvorenia nových lexikálnych jednotiek dokážu uplatniť v užšom priestore konkrétnej, špecifickej sémantickej skupiny lexém.

LITERATÚRA

- BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Východiská morfémovej analýzy (Morfematika. Slovtvorba.)*. In: Jazykovedné štúdie XIX. Bratislava: Veda 1985. 131 s.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: Veda, 1974. 240 s.
- FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia)*. Prešov: Náuka 2004. 200 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- HORECKÝ, Ján: *Slovenská lexikológia 1. Tvorenie slov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. vyd. Ed. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2003. 988 s.
- Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Vzťahové adjektíva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov)*. Bratislava: Veda 1993. 208 s.
- SEKANINOVÁ, Ella: *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1980. 200 s.
- Slovník koreňových morfém slovenčiny*. Ed. M. Sokolová – M. Ološtiak – M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2005. 584 s.
- Slovník slovenského jazyka 1. – 6. zv.* Ed. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Slovník súčasného slovenského jazyka 1. zv. A – G*. Ed. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2006. 1134 s.

K interpretaci toponyma *Kocanda*

Pavel Štěpán

Oddělení onomastiky
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

České toponymum *Kocanda* patří mezi jména, na jejichž výklad dosud nejsou jednotné názory. Toto zeměpisné jméno je v Čechách (i na Moravě a ve Slezsku) relativně velmi časté. M. Nováková (1999), která shrnula všechny dosavadní výklady toponyma *Kocanda*¹, zaznamenala na základě údajů místopisných lexikonů toponymum *Kocanda*, *Na Kocandě*, *Za Kocandou* z více než sedmi desítek obcí v Česku. V Abecedním generálním katalogu pomístních jmen z území Čech zahrnuje lexikální jednotka *KOCANDA* více než 120 dokladů).

J. Jungmann (1836, s. 92), který podal nejstarší známý výklad, uvádí u výrazu *kocanda* význam ‚trh který se držívá někde před velikým trhem na větším díle na předměstí‘. Z tohoto výrazu podle něj vychází rovněž ‚jméno hospody předměstské‘². Tuto Jungmannovu definici přebírá rovněž F. Š. Kott, který dává výraz *kocanda* do souvislosti s apelvativem *kotec* (Kott 1878, s. 715)³. K výkladu z apelvativa *kotec* ve významu ‚bouda, kramářská bouda‘ se nejnověji přiklání i M. Nováková (1999, s. 145). Některé jednotlivé případy výskytu pomístního jména obsahujícího lexikální jednotku *KOCANDA* by tento výklad skutečně podporovaly. Např. zpracovatel soupisu pomístních jmen pro obec Křížová na Chotěbořsku uvádí, že jméno *Kocanda* označuje dvě chalupy, kde si kramáři uschovávali do příštího trhu neprodané zboží.

Většina ostatních dokladů však svědčí spíše pro skutečnost, že výraz *kocanda* označoval především hospody. Zpracovatelé soupisů pomístních jmen v naprosté většině případů uvádějí, že v místech zvaných *Kocanda* nebo *Na Kocandě* stávala stará (často zájezdní, formanská) hospoda. Význam ‚předměstská hospoda, obvyklejné za vsí‘ uvádí u apelvativa *kocanda* kupř. *Průruční slovník jazyka českého* (1937 – 1938, s. 175). Jméno *Kocanda* jakožto častý název

¹ Z nepravděpodobných interpretací, hraničících často s lidovou nebo bakalářskou etymologií, připomeňme často uváděné výklady z německého *Gott sei Dank*, *Gott sei da*, případně *ganz am Ende*.

² Na Jungmannův výklad navazuje při interpretaci toponyma *Kocanda* i A. Profous, který uvádí, že výraz *kocanda* označoval jarmareční nebo trhové hospody a myslivny. Zakončení (v jeho terminologii „koncovku“) *-anda* považuje A. Profous za nečeské, upomíná podle něj „na ital. slova *locanda* ‚hospoda‘, *bevanda* ‚nápoj‘ a p. a tím prozrazuje svou domovinu“. Nezbyvá než považovat tento výklad za zcela nepravděpodobný, neboť sufix *-(a)nda* rozhodně není „nečeský“.

³ V. Machek (1947, s. 92) výklad z apelvativa *kotec* odmítá s tím, že „útvár **kotcanda* by totiž, kdyby byl z domácích prvků, odporoval obvyklým způsobům neexpressivního tvoření slov“. Machkův předpoklad, že výraz *KOCANDA* byl utvořen „neexpressivním“ způsobem, však považujeme za problematický (k tomu viz níže).

hospod byl v minulosti vykládán mj. ze slovesa *kocat* ‚kecat, tlachat‘ (srov. Bartoš, 1906, s. 148). Tento výklad bývá někdy odmítán s poukazem na skutečnost, že sloveso *kocat* je jen západomoravské. Z výkladu F. Š. Kotta, který uvádí sloveso *kocati* ‚tlachati, cancati‘, vyskytující se v úzu (tj. ‚řeči obecné‘ – Kott 1893, s. XX) ‚i na Mor[avě]‘ (Kott 1890, s. 628), však implicitně vyplývá, že je tento výraz doložen i v Čechách. Podle V. Machka (1947, s. 92) Bartošův výklad, že kocanda byla vlastně místnost, kde se kocá, tlachá, „padá zjištěním, že to jsou i samoty jiné než jen hospody“.

Podle I. Vávry (1968) byla u mnoha hospod nesoucích jméno *Kocanda* nápadná jejich výrazná stavební dispozice: jednalo se o hostince s velkou místností určenou pro lidové zábavy. Vávra na základě tohoto zjištění spojoval jméno *Kocanda* se slovesem *kocati se* ve významu ‚mazlit se‘⁴. Výklad z tohoto slovesa, který se objevoval již dříve, odmítá V. Machek s odůvodněním, že tento výraz „se užívá jen o mazlení s dětmi“⁵; v Lexikálním archivu ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., však nacházíme i doklady jiné, např. „Stará se zatím kocala s tím pražským parolou ve voze pod kůlnou.“

V. Machek (1947) podává obsáhlý výklad, v němž dochází k závěru, že výraz *kocanda* byl utvořen z německého plurálu *Kotsassen*, dolnoněmecky *kotsaten*, který označoval lidi „pocházející ze synů mnohočlenných rodin, kteří nemohli zdědit rodinný statek, z levobočků, osamostatněných čeledínů apod.“ (viz též Machek 1968, s. 265). Slovo *kocanda* bylo podle Machka utvořeno domácí českou příponou *-na*; neobvyklé zakončení *-atna* v původní formě **kocatna* pak bylo nahrazeno obvyklejším *-anda* (Machek 1947, s. 97). K Machkovu výkladu se přiklání i rovněž Hosák – Šrámek (1970, s. 409–410) i některé nejnovější publikace (srov. David – Rous, 2006, s. 71). Jakkoli se tento výklad může jevit jako pravděpodobný, kloníme se spíše k výkladu jinému.

Výraz *KOCANDA* není ve starší době spolehlivě doložen jako apelativum. M. Nováková (1999, s. 141) o toponymu *Kocanda* přesto soudí, že „má svůj původ v apelativní slovní zásobě“ a zaznamenává slovníkové výklady apelativa *kocanda*. Ovšem všechny nečetné „apelativní“ doklady na lexikální jednotku *kocanda* s uváděným významem ‚zájezdní hospoda, obyčejně za vsí‘ (*Příruční slovník jazyka českého*, 1937 – 1938, s. 175), případně ‚trh který se držíva někde před velikým trhem na větším díle na předměstí‘ (Jg), které jsou k dispozici, je možné interpretovat na základě apelativizace onym⁶. Na rozdíl od M. Novákové se tedy domníváme, že za primární lze považovat toponymum, které bylo později užíváno (spíše však jen příležitostně) i jako apelativum. Při výkladu lexikální jednotky *KOCANDA* se proto jeví jako vhodné vycházet z toponymického kontextu.

⁴ Srov. též redakční poznámku L. Olivové-Nezbedové k příspěvku M. Novákové (1999, s. 149).

⁵ Machek (1947, s. 92) dále uvádí: „užije-li ho literát jinak, cítíme to právě jako úmyslnou transposici se zvláštním cílem“. Toto tvrzení považujeme za poněkud spekulativní.

⁶ Stranou prozatím ponecháváme homonymní výrazy se zcela odlišnými významy, např. ‚šťáva vytékající ze švestek při sušení‘.

U českých toponym (a to zvláště názvů místních částí) se často setkáváme s tvořením sufixem *-nda* od expresivních sloves. V Abecedním generálním katalogu pomístních jmen z území Čech⁷ jsou zaznamenány lexikální jednotky *HÁDANDA*, *HAFANDA*, *RAFANDA* (lexikální jednotka *RAFANDA* je velmi častá; je doložena ve 135 toponymech), *ČURANDA*, *DUPANDA*⁸, *KLEPANDA*, *ŠTĚKANDA*⁹, odvozené od expresivních sloves *hádat* (*se*), *hafat*, *rafat*, *štěkat*, *čurat*, *dupat*, *klepat* (ve významu ‚pomlouvat‘)¹⁰. Tento typ toponym nad ostatními takto zakončenými zeměpisnými jmény početně výrazně převažuje. Jeví se proto jako pravděpodobné, že i lexikální jednotka *KOCANDA* byla utvořena od expresivního slovesa¹¹.

Mimo jiné i z tohoto důvodu se přikláníme k již citovanému výkladu F. Bartoše (1906), který vykládá lexikální jednotku *KOCANDA* ze slovesa *kocat* ‚tlachat‘. Jak již bylo uvedeno výše, jedna z častěji uváděných námitek proti tomuto výkladu je založena na skutečnosti, že sloveso *kocati* je pouze západo-moravské. Přestože V. Machek patří mezi autory, kteří výklad výrazu *KOCANDA* ze slovesa *kocat* odmítají, nacházíme v jeho příspěvku argumenty svědčící ve prospěch této interpretace.

Sloveso ‚kecat‘ má podle V. Machka (1947, s. 89) význam ‚kapati, střikati, pleskati nějakou hustou tekutinou, blátem, vlhkým sněhem apod.‘; jedná se zjevně o sloveso expresivní, které je obecně užíváno „přeneseně pro hloupé a neúčinné tlachání, klábosení, žvanění. Slova expresivní se vyznačují tím, že jejich hlásková stavba není zcela pevná, kolísají v nich jak souhlásky, tak samohlásky. [...] Pro nás je důležité to, že na západní Moravě pro přenesený význam ‚tlachati‘ je *kocat* (Bartoš). Toto moravské *kocat* je zřejmě totéž co české *kecati*.“ Machek (1947, s. 89) dále konstatuje, že v Čechách sice v tomto slovese *-o-* doloženo není, avšak v případě často značně variabilních expresivních slov to není podstatné.

⁷ Tento katalog zahrnuje i názvy místních částí, které mají k pomístním jménům strukturálně i motivačně velmi blízko, přestože z hlediska typu pojmenovaných objektů jsou hodnoceny jako místní jména.

⁸ Názvy *Čuranda* a *Dupanda* se – stejně jako *Kocanda* – velmi často vztahují k hospodám.

⁹ K těmto lexikálním jednotkám a konkrétním toponymům viz Štěpán 2001.

¹⁰ Je však třeba upozornit, že v analyzovaném materiálu se vyskytuje i homonymní lexikální jednotka *KLEPANDA*, utvořená sufixem *-anda* od (redukovaného) osobního jména *Klepal* (hospoda *Klepanda* v Syřenově u Lomnice nad Popelkou byla založena V. Klepalem).

¹¹ Na základě toponymického kontextu by u toponyma *Kocanda* bylo zdánlivě možné uvažovat i o tvoření sufixem *-anda* z nějakého osobního jména, poněvadž pomístní jména *Korčanda*, *Polanda*, *Trepanda*, *Třasanda* byla utvořena od osobních jmen *Korčák*, *Polák*, *Trepák*, *Třasák*, u kterých došlo k odsunutí zakončení *-ák*. Zdánlivě by se proto nabízel výklad z osobního jména *Kočák*. Vzhledem k velmi vysokému počtu dokladů toponyma *Kocanda* však tento výklad nelze považovat za pravděpodobný. Všechna zeměpisná jména typu *Korčanda*, *Polanda* se na rozdíl od velmi četného názvu *Kocanda* vyskytují zcela ojediněle. Výklad toponyma *Kocanda* z relativně velmi řídkého antroponyma *Kočák* proto nepovažujeme za pravděpodobný.

Domnívá se proto, že slovo *kocanda* s významem ‚šťáva vytékající ze švestek při sušení‘, doložené z Rakovnícka, bylo utvořeno právě od slovesa *kocat*, které „patrně bylo kdysi [...] i na Rakovnícku“ (Machek 1947, s. 89). Pokud však připustíme, že tam, kde je doloženo jen *kecati*, mohlo existovat i sloveso *kocati* ve významu ‚kapati, stříkati, pleskati apod.‘, mohlo by tam být jistě užíváno i v přeneseném významu ‚tlachati‘. Toponymum *Kocanda* (které je s apelativem *kocanda* ‚šťáva vytékající ze švestek při sušení‘ homonymní) mohlo tedy být podle našeho názoru utvořeno od expresivního slovesa *kocati* ‚tlachati‘ i tam, kde toto sloveso není přímo doloženo. Namítá-li tedy Machek u Bartošova výkladu, že „by se *kocanda* nehodila do Čech, neboť v Čechách ‚tlachati‘ nezni *kocati*, ale všude jen *kecati*“ (Machek 1947, s. 92), sám si tím odporuje.

Přílišnou váhu nemá ani již citovaná Machkova námitka, že jméno *Kocanda* patří i jiným samotám, než jsou hospody. Pokud v Bartošově výkladu ‚místnost, kde se kocá, tlachá‘ nahradíme slovo „místnost“ obecnějším výrazem „místo“, je tento výklad bez obtíží aplikovatelný na jakoukoli místní část. Lze nepochybně souhlasit s Machkovým tvrzením, že lexikální jednotku *KOCANDA* nelze dávat od souvislosti výhradně s hospodami, neboť existuje celá řada míst zvaných *Kocanda*, kde hospoda patrně nikdy nestála. Domníváme se však, že jméno *Kocanda* mohlo označovat jakoukoli místní část, samotu, domek apod., kde se kocalo, tlachalo (srov. výše uvedené časté názvy místních částí typu *Klepanda*, *Hádanda*, *Rafanda*, *Štěkanda*).

Existence apelativa *kocanda* ve významu ‚šťáva vytékající ze švestek při sušení‘¹² (*Příruční slovník jazyka českého*, 1937 – 1938, s. 175) svědčí o tom, že tvoření substantiv příponou *-nda* z expresivních sloves bylo ve starší češtině poměrně produktivní. V. Machek (1968, s. 265) připomíná, že v pražské češtině existovalo v tomto významu substantivum *kecanda*. Existence substantiva odvozeného touto příponou od slovesa *kocati* (i když zde má toto sloveso odlišný význam než v základu většiny jmen *Kocanda*) pak nemohlo navědčuji tomu, že i toponymum *Kocanda*, označující místo, kde se tlachalo, mohlo vzniknout z téhož polysémního slovesa.

¹² S významem ‚šťáva vytékající ze švestek při sušení‘ spojují někteří zpracovatelé soupisů pomístních jmen i toponymum *Kocanda*. Např. v Přerubenicích na Novostražsku se *Na Kocandě* nazývá zahrada, ve které je podle místního zpracovatele soupisu „mnoho švestek a dvě sušárny na jejich sušení“. Podle šťávy ze švestek vykládají pomístní jména i další zpracovatelé soupisů pomístních jmen, pouze však ze širšího Rakovnícka. Je tedy pravděpodobné, že apelativum *kocanda* ve významu ‚šťáva ze švestek‘ je silně nářečně omezeno. Přestože se údaje těchto zpracovatelů zdají být opodstatněné (v obci Bohy na Kralovicku kupříkladu nese jméno *Na Kocandě* přímo sušárna švestek), z hlediska psychologie pojmenování se motivace toponyma podle šťávy ze sušícího se ovoce nejeví jako příliš pravděpodobná. Na druhou stranu však musíme připustit, že bychom v případech, kdy jméno *Kocanda* náleží ovocnému sadu nebo dokonce přímo sušárně ovoce, jen stěží hledali jiný výklad. Nezbyvá proto než vyslovit domněnku, že tato jména byla skutečně motivována apelativem *kocanda* ve významu ‚šťáva ze švestek‘. Značně neobvyklý motiv pojmenování pak lze vysvětlit skutečností, že zde bylo využito formální shody s velmi rozšířenou toponymickou lexikální jednotkou *KOCANDA*.

Závěr

Většina současné české odborné literatury pokládá za nejpravděpodobnější Machkův výklad výrazu *KOCANDA* z německého plurálu *Kotsassen*, dolnoněmecky *kotsaten*, který označoval synů mnohočlenných rodin a další nemajetné osoby. Např. J. David – P. Rous (2006, s. 71) pokládají starší výklady, mezi nimi i výklad ze slovesa *kocat* ‚kecat, tlachat‘, za překonané.

Machkův výklad jistě nemůžeme zcela odmítnout jako nepravděpodobný. Řada mimojazykových i jazykových skutečností však svědčí ve prospěch staršího Bartošova výkladu ze slovesa *kocat*. Z mimojazykových argumentů je to především skutečnost, že toponymum *Kocanda* označovalo v mnoha případech hospody, často i velmi staré. Souvislost mezi tedy nemajetnými obyvateli chatrčí (*Kotsassen*) a hospodami, bychom hledali jen obtížně. Skutečnost, že v místech původních skromných chatrčí vznikly v tolika případech (často velmi výstavné) hospody a zájezdní hostince, bychom vysvětlovali jen obtížně, při tak vysokém počtu dokladů lze sotva uvažovat o pouhé náhodě. Neméně důležité jsou argumenty jazykové, konkrétně zařazení jména *Kocanda* do slovotvorného systému českých toponym a porovnání s dalšími českými toponymy jako *Rafanda*, *Čuranda*, *Hafanda*, *Štěkanda* aj., utvořenými od expresivních sloves.

LITERATURA

- BARTOŠ, František: *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1906.
- DAVID, Jaroslav – ROUS, Pavel: *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*. Praha: Academia 2006.
- HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. A – L*. Praha: Academia 1970.
- JUNGMANN, Josef: *Slovník česko-německý 2, K – O*. Praha 1836.
- KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický 1, A – M*. Praha 1878.
- KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický 6, dodatky D – N*. Praha 1890.
- KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický 7, II. dodatky A – Ž*. Praha 1893.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia 1968.
- MACHEK, Václav: *Výklady slov – Kocanda*. In: *Naše řeč*, 1947, roč. 31, s. 87 – 98.
- NOVÁKOVÁ, Marie: *Toponymum „Kocanda“*. In: *Acta onomastica*, 1999, roč. 40, s. 141 – 151.
- Příruční slovník jazyka českého*. Díl II, K – M. Praha: Státní nakladatelství 1937 – 1938.
- ŠTĚPÁN, Pavel: *Suffixy -nda a -anda v toponymii Čech*. In: *Acta onomastica*, 2001, roč. 41 – 42, s. 203 – 215.
- VÁVRA, Ivan: *Jména starých hospod*. In: *Onomastické práce 2. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. Dr. Witolda Taszyckého*. Praha: Místopisná komise ČSAV 1968, s. 231 – 236.

Korpus řečových vzorů

Veronika Štěpánová

Oddělení jazykové kultury. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha
Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

V současné době neprobíhá žádný rozsáhlejší výzkum, který by se týkal zvukové podoby češtiny v médiích a systematicky se věnoval analýze jednotlivých výslovnostních jevů. Na toto téma bylo dosud publikováno několik dílčích článků, nejedná se však zpravidla o rozsáhlejší a detailnější studie. Jediným pracovištěm, které se v současnosti výslovností v médiích (alespoň doplňkově k mnohým dalším povinnostem a tématům) zabývá, je Fonetický ústav FF UK. V Ústavu pro jazyk český AV ČR bylo fonetické oddělení zrušeno na konci roku 1992; v oddělení jazykové kultury nepatří nyní ortoepická problematika mezi hlavní úkoly. Ani ve Fonetickém ústavu však dosud není k dispozici ucelenější korpus nahrávek profesionálních mluvčích, z něhož by se dalo při fonetických analýzách vycházet.

Jak se domnívá i Z. Palková (2008 – 2009, s. 19), diskuse o kultuře českého jazyka (o jeho spisovném standardu) jsou stále aktuální, avšak téměř v nich chybí téma zvukové realizace jazyka. Na rozdíl například od Pravidel českého pravopisu neprobíhají nad kodifikační příručkou Výslovnost spisovné češtiny živé debaty, a ačkoli jsou často slyšet nářky nad úrovní mluveného projevu (zejména v médiích), existence ortoepických pravidel je leckomu zcela neznáma, což zjevně souvisí s opomíjením významu mluvené stránky jazyka ve školách.

Mluvčí v médiích působí mimo jiné na posluchače jako tzv. řečové vzory. Termín „řečový vzor“ nemá jen pozitivní význam. Za řečový vzor je považován každý mluvčí, který svým (pravidelným) vystupováním působí (tak či onak) na širokou veřejnost, nejčastěji tedy prostřednictvím médií.

Tento příspěvek¹ představuje projekt s názvem **Korpus nahrávek českých řečových vzorů**, který je podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy. Prvotním cílem projektu je vybudování korpusu nahrávek rozhlasových moderátorů. Tento korpus bude následně sloužit jako zdroj materiálu k analýze vybraných výslovnostních jevů. Předpokládá se však další a širší možné používání ostatními lingvisty zabývajícími se současným jazykem v médiích. Hlavním cílem projektu tedy není pouhé shromáždění materiálu, ale především jeho odpovídající vědecké využití, na něž lze v budoucnu dále navazovat.

Na FF UK již existuje několik jazykových korpusů (např. v Ústavu Českého národního korpusu, ve Fonetickém ústavu), korpus nahrávek českých řečových vzorů tak chce přispět k dalšímu rozvoji v této oblasti.

¹ Příspěvek vznikl s podporou projektu „Korpus nahrávek českých řečových vzorů“ financovaného pod číslem 0264/2010 Grantovou agenturou UK a v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu „Slovo, jazyk, smysl“ (číslo 261103).

Hlavním cílem projektu je vytvoření korpusu nahrávek s jejich přepisy, který poslouží jako zdroj výzkumu výslovnostní normy (eventuálně v budoucnu i jako jeden ze zdrojů při možné tvorbě nové kodifikace výslovnosti spisovné češtiny). Jedná se o monologické nahrávky profesionálních mluvčích z veřejnoprávního Českého rozhlasu. Tito moderátoři a hlasatelé působí jako tzv. řečové vzory, jejichž mluvené projevy se považují za jeden z významných zdrojů při výzkumu ortoepické normy. Materiál je získáván ze zvukového archivu Českého rozhlasu, z něhož lze volně stahovat záznamy mnoha rozhlasových pořadů v dobré kvalitě (vzorkovací frekvence 44 100 Hz). Vybírání jsou ti mluvčí, od nichž je k dispozici větší množství delších nahrávek, aby bylo pravděpodobné, že se v nich vyskytnou sledované jevy v dostatečném počtu.

Projekt zahrnuje i testování všech vybraných mluvčích pomocí poslechových testů řečových vzorů. Poslechové testy typu „řečový vzor“ slouží k mapování podoby mluvených projevů u současných mluvčích v rozhlasu nebo v televizi. Při hodnocení daného mluvčího v těchto testech jde především o zaznamenání subjektivního spontánního pocitu, ne o detailní fonetickou analýzu. Posluchači jsou proto instruováni, aby brali v potaz nejen správnou a zřetelnou výslovnost, ale i například mluvní tempo, umístění nádechů, hlasitost projevu a celkové působení mluvčího (příjemnou výšku a barvu hlasu atd.).

Do korpusu však budou zařazeni nejen ti mluvčí, kteří na jejich základě budou ohodnoceni pozitivně (tj. jsou posluchači hodnoceni jako dobří mluvčí a jejich promluvy by tedy mohly být jedním ze zdrojů při zjišťování spisovné normy). Negativně hodnocené projevy mohou sloužit jako vhodný srovnávací materiál.

Představovaný projekt má 3 hlavní fáze:

1. Výběr mluvčích do korpusu. Materiál je vybrán tak, aby obsahoval jen takové promluvy, které budou po stránce lexikální, morfologické i syntaktické odpovídat spisovnému standardu. V takových případech lze předpokládat, že se profesionální mluvčí snaží dodržet i ortoepické zásady. Zařazeny nebudou např. situace, v nichž se moderátor přizpůsobí nespisovné mluvě svého hosta. Mluvčí jsou voleni rovněž s důrazem na vyváženost pohlaví a sledován je rovněž regionální původ mluvčích atp. Předběžně se předpokládá výběr nejméně dvaceti mluvčích, od nichž se získá několik desítek hodin nahrávek.

2. Přepis vybraných nahrávek. Po předchozích zkušenostech s vyhledáváním v korpusech mluveného jazyka (např. v Pražském fonetickém korpusu) byl vybrán ortografický způsob přepisu nahrávek. Detailní fonetický přepis by vyhledávání příliš neusnadnil (někdy spíše zkomplikoval), navíc by se kvůli časové i odborné náročnosti transkripce neúměrně navýšil rozpočet celého projektu. Během letošního roku byla navázána spolupráce s ÚFAL MFF UK, kde se právě připravuje webové rozhraní, které bude mimo jiné umožňovat registrovaným uživatelům v korpusu vyhledávat, nalezené nahrávky přehrávat a analyzovat.

3. Analýza vybraných výslovnostních jevů. Až bude korpus českých řečových vzorů obsahovat dostatečný počet nahrávek, bude využit při analýze

vybraných výslovnostních jevů, která by měla ověřit, zda je u těchto jevů v mluvní praxi dodržována jejich kodifikovaná podoba. Bude se jednat mimo jiné o asimilaci znělosti před hláskou „v“, asimilaci znělosti před jedinečnými konsonanty a dále například o problematiku tzv. rázu, zjednodušování některých souhláskových skupin. Získané poznatky tak mimo jiné doplní jazykovědná zkoumání řeči v médiích.

Celý projekt by měl kromě jiného přispět k vyvolání většího zájmu mezi odbornou a pokud možno i laickou veřejností o problematiku české výslovnosti.

LITERATURA

- PALKOVÁ, Zdena: *Výslovnost současné češtiny a kultura řeči*. In: Český jazyk a literatura, 2008 – 2009, roč. 59, č. 1, s. 18 – 26.
- Výslovnost spisovné češtiny I (Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých)*. Ed. B. Hála. 2. vyd. Praha: Academia 1967.
- Výslovnost spisovné češtiny II (Výslovnost slov přejatých)*. Ed. M. Romportl a kol. Praha: Academia 1978.

Zpracování neologismů v rámci výzkumného záměru Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století¹

Zdeňka Tichá

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Výzkumný záměr Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století

V úvodu našeho příspěvku přiblížíme výzkumný záměr *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (dále záměr), který je realizován v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. (dále ÚJČ). Cílem tohoto výzkumného záměru je komplexní příprava jak zdrojů, tak pracovního kolektivu na tvorbu moderního výkladového slovníku. Naplnit tento cíl není práce jednoduchá, zejména s přihlédnutím k jeho komplexnosti, neboť výsledkem by měl být integrovaný databázový systém zahrnující řadu dílčích složek, které zatím existují buď izolovaně, anebo jen v tištěné podobě.

Konkrétní náplní výzkumného záměru je právě tvorba vlastní lexikální databáze. Vzhledem k neexistenci vhodného lexikografického softwaru specializovaného pro potřeby češtiny, na počátku prací bylo hlavním cílem vytvoření vlastního speciálního programu a prázdného jádra databáze. V první fázi vývoje (leden 2005 – červen 2006) byly definovány požadavky na software a specifikace struktury databáze i jednotlivých polí formuláře pro zápis dat. Souběžně s těmito pracemi probíhala koncepční práce směřující k návrhu metodiky nového lexikografického popisu v prostředí nově budované databáze. Výsledkem této úvodní fáze byla první verze speciálního programu nazvaného *Praled*.² Druhá fáze vývoje (od července 2006) je zaměřena na specifikaci nového uživatelského rozhraní a postupné doplňování dalších funkcí zmíněné lexikografické pracovní stanice *Praled*.

Další fázi výzkumného záměru představuje etapa vlastní výstavby lexikální databáze, která spočívá v postupném naplňování hesláře a jednotlivých položek databáze jazykovými daty v souladu se zadáním výzkumného záměru.³ Předpokládáme, že věcný obsah databáze se po skončení stávajícího výzkumného

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru ÚJČ AV ČR, v. v. i., *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521).

² *Praled (Pražská lexikální databáze)* – program vyvíjený ve spolupráci oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i., a Centra zpracování přirozeného jazyka FI MU v Brně (programátoři A. Rambousek, A. Horák, P. Žikovský). Viz též: Rangelova – Králík, 2007; Rangelova, 2008; Světlá, 2008.

³ Pro každou položku databáze mají být vyhledány výskyty v textových zdrojích a poté tyto vyhledané údaje seřazeny a klasifikovány v konfrontaci se zpracováním ve starších slovnících. Tímto způsobem by mělo být vytvořeno cca 100 000 až 120 000 položek – záznamů o slovech užívaných mluvčími současně českého jazyka.

záměru stane východiskem pro zpracování výkladového slovníku současné češtiny, ale využití může být mnohem širší, a to jak pro výstupy lexikografické (speciální slovníky, např. např. zkratek), tak pro výstupy ve formě studií, článků apod. Pro obsah databáze, zejména kvůli jeho odlišení od části programové, jsme zvolili název *Pralex*.

Neologismy v ÚJČ

Od poloviny 90. let 20. století se práce oddělení současné lexikologie a lexicografie zaměřila na zpracování nejnovějšího lexikálního materiálu. Výsledkem byly dva speciální slovníky, a to *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* (1998; dále SN1) a *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* (2004; dále SN2) a též sborník studií *Neologismy v dnešní češtině* (2005).

V roce 2010 byly slovníky SN1 a SN2 převedeny do elektronické podoby, jako webová aplikace. S ohledem na autorská práva není tato aplikace ještě přístupná veřejnosti, její zpřístupnění je plánováno na rok 2011, jako příspěvek k výročí 100 let založení ÚJČ.

Souběžně s pracemi na slovnících neologizmů byla i nadále budována počítačová excerpční databáze nových lexikálních jednotek (jednoslovných i víceslovných), nových významů. Excerptní práce pokračují kontinuálně i po vydání slovníků SN1 a SN2, a to dle excerptních metodik, jež jsou průběžně aktualizovány. Excerptní práci zajišťuje excerptní úsek oddělení současné lexikologie a lexicografie.

V průběhu roku 2010 byl připraven převod neologické excerptní databáze *WinHesla* na novou platformu, resp. přistoupilo se k vytvoření webové aplikace (na rozdíl od současné desktopové). Práce provedla firma FoxCom, s. r. o. Po převodu dat v prosinci 2010 bude od ledna 2011 zahájen ostrý provoz nového excerptního programu *EDA* (Excerptní databáze). Webová aplikace velmi zjednoduší práci s neologickým materiálem, a to jak excerptorům, tak zejména lexikografům.

Obsahová část databáze s názvem *Neomat* (neologický materiál) je pracovně rozdělena na *Archiv 1* a *Archiv 2*. Neologický jazykový materiál z *Archivu 1*, který byl uzavřen na konci roku 2004, byl z větší části vytěžen pro potřeby dvou výše zmíněných slovníků neologizmů a sborníku studií. Poslední vrstvy tohoto *Archivu 1* jsou označeny *SPOJ07*, *SPOJ08*, *SPOJ09*. Materiál z vrstvy *SPOJ07* nemohl být zařazen do slovníku, a to především kvůli omezenému rozsahu slovníku, ve vrstvě *SPOJ08* jsou zaznamenány osobní dohledávky jednotlivých členů autorského týmu, které vznikly při zpracovávání slovníku, a vrstva *SPOJ09* obsahuje částečně excerptci vztahující se k SN2, ale z větší části již novou neologickou excerptci. Celkový počet jednotek v těchto třech databázích činil ke dni 16. 11. 2010 činil 70.262 záznamů.

Zhruba od roku 2005 je budován – i v souvislosti se zaměřením výzkumného záměru – *Archiv 2*, tvořený v současnosti vrstvami *SPOJ10*, *SPOJ11*, *SPOJ12* a *SPOJ13*; poslední vrstva bude uzavřena ke konci roku 2010 a poté bude otevře-

na pro další excerpci vrstva *SPOJ14*. Pro excerpci lexikálního materiálu v *Archivu 2* byla využívána možnost ověřování v referenčních zdrojích (neskenovaný lístkový archiv ÚJČ a elektronická verze Příručního slovníku jazyka českého). Početní stav databází v *Archivu 2* ke dni 16. 11. 2010 činil 49.563 záznamů.

Předpokládá se, že výše zmíněné databáze z *Archivu 1* a *Archivu 2* se stanou východiskem pro další neografický výstup.

Neologismy v rámci výzkumného záměru

Jak již bylo řečeno, cílem výzkumného záměru je vytvořit databázi lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století. Neologická slovní zásoba tvoří součást této slovní zásoby a měla by tedy tvořit i integrální součást této databáze.

Lexikografické zpracování neologismů v rámci výzkumného záměru má určeno několik cílů. Jedním je připravit využití neologického materiálu, který je v oddělení kontinuálně shromažďován, druhým pak materiálové doplnění databáze *Pralex*. Předpokládá se rovněž využití pro publikační aktivity oddělení, jak neografického charakteru, tak i pro další lexikografické výstupy (studie, články apod.).

Přípravné práce neologickém projektu v rámci výzkumného záměru započaly již v roce 2009. Byl proveden materiálový průzkum vybraných písmen z *Archivu 2* s cílem zjistit možnosti slovníkového zpracování daného jazykového materiálu a byly zpracovány bibliografické rešerše. V souladu se zaměřením na neologickou problematiku připravila dr. Martincová⁴ studii *Zpracování nového neologického materiálu*⁵, v níž se soustředila na možné typy budoucího neografického výstupu, s přihlédnutím k zahraničním zkušenostem (zejména polským a ruským).

V dubnu 2010 byla zahájena činnost neologické pracovní skupiny.⁶ Na základě připravených podkladů a na základě práce s novým neologickým materiálem, resp. s jeho částí (záznamy začínajícími písmenem T z *Archivu 2*; 441 stran, 2.036 položek) byla zahájena diskuse o budoucím neografickém výstupu, zejména o typu tohoto výstupu. V návaznosti na toto koncepční vymezení bude dále propracována konkrétní forma zpracování jednotlivých hesel.

Na základě vybraných částí excerpční databáze (záznamy začínajících písmenem T z *Archivu 1*, vrstev *SPOJ07*, *SPOJ08*, *SPOJ09*, a stávající části *Archivu 2*) byly zpracovány zkušební výběry, přičemž v úvahu byly brány tři typy slovníku: možný budoucí SN3 / doplněk (suplement) k SN1+SN2 / registr. Při práci s novým neologickým materiálem vyplynuly pochopitelně další otázky, a to jak vztahující se ke slovníkovému zpracování, tak obecnějšího charakteru.

⁴ O. Martincová spolupracuje s neologickou pracovní skupinou jako externí expert.

⁵ Martincová, O.: *Zpracování nového neologického materiálu*. Praha 2010. Interní materiál OSSL ÚJČ AV ČR, v. v. i.

⁶ Členkami neologické pracovní skupiny jsou (v abecedním řazení): P. Kochová, M. Lišková, E. Podruhová, Z. Opavská, A. Rangelova, J. Světlá, Z. Tichá, I. Tintěrová (excerpční úsek).

Analýza výsledku těchto pokusných výběrů vedla k tomu, že z našich úvah byl do budoucna vyloučen neografický výstup typu suplement, a to jak z hlediska neologického, tak z hlediska lexikografického. Vedl nás k tomu komplex důvodů, které lze shrnout do následujících bodů: 1) suplement k SN1 a SN2 by vedl k zahrnutí jednotek, které v současnosti už nenesou neologické rysy; 2) vzhledem k časovému rámci pro SN1 (od r. 1985) by bylo třeba vyhodnotit i starší vrstvy neologické databáze (tj. nejen 07, 08, 09); 3) suplement by zahrnoval i neustálené varianty, v současnosti již neužívané variantní či synonymní výrazy (v průběhu času byla dána přednost jiné podobě, jinému výrazu); bylo by tu také nebezpečí rozkolísání užití pojmenování již stabilizovaného v daném oboru, v dané oblasti; 4) proces šíření, uzualizace by byl u některých jednotek zachycen jen zčásti (s přihlédnutím k časovému kritériu by nebylo zachyceno současné šíření v úzu).

Nadále jsme se proto zaměřily na neografické výstupy typu SN3 a registr. Zkušební výběr z neologického materiálu písmene T v rozsahu T – TAL (z *Archivu 1* i *Archivu 2*) byl zpracován s rozlišením právě pro výše zmíněné typy výstupu: výstup typu SN3 (tj. s aplikací koncepce a metodiky předchozích neologických slovníků, s návazností v čase) a registr (nově vymezená koncepce). Zároveň s výběrem jsme se zaměřovaly na studium a hodnocení některých problematických sémantických skupin, jako jsou např. exotismy – názvy jídel a jiných reálií, apelativizované názvy výrobků apod.

Neolex1: 2002–2010 / Neolex2: 2011–2012

Synchronně s prací na zkušebních výběrech probíhaly diskuse o začlenění neologického materiálu do databáze *Praled*. Navrženo bylo zpracování neologického materiálu v rámci databáze *Pralex* i některá dílčí řešení, která měla zároveň přispět k postupnému koncepčnímu vymezení budoucího neografického výstupu (či výstupů). Návrh byl podnícen nutností zabývat se databázovým řešením, neboť je nezbytné sladit nově vznikající složku s existujícím modelem aplikovaným ve formulářích *Praledu* – vzájemnou provázanost obsahu lze tedy zvažovat již nyní.

V materiálu byly nastíněny některé obecné otázky. Primární se jevila úvaha, zda neologický materiál by měl být zpracován jako zvláštní neologická databáze, nebo zda by neologismy měly být integrovány do databáze stávající (*Pralex*). Zvažovaly jsme variantu integrování neologismů do stávající databáze, s tím, že neologismy budou v rámci databáze tvořit samostatný celek, neologický úsek/ neologickou vrstvu s pracovním označením *Neolex*. Snahou bylo zachovat co nejvíce funkcí stávajícího *Praledu* s ohledem na možné budoucí spojení či lépe řečeno zkopírování/převzetí části zpracování z jedné databáze do druhé), s minimálními (nutnými) úpravami pro neologické zpracování.

Po úvahách, kdy byly zvažovány klady i zápory tohoto řešení, jsme dospěly k závěru, že z hlediska obsahové náplně i z hlediska odlišného typu zpracování by bylo vhodnější neologický materiál nepropojovat přímo se stávající databází *Praled*, resp. neologismy nezpracovávat jako součást *Pralexu*, ale zpracovávat je samostatně, jako samostatný modul databáze. Mezi argumenty podporu-

jící toto řešení patří zejména: 1) zabránit přetížení Praledu; 2) potřeba značné náročnosti na zpracování odlišné podoby formuláře pro neologické jednotky; 3) možnost v rámci samostatného modulu zpracovávat neologické jednotky podrobněji, s větší metodologickou přesností.

Integrace do výzkumného záměru je zajištěna jednak využitím stávajícího databázového modelu, aplikovaného na vrstvu slovní zásoby specifickou jak z hlediska struktury, tak z hlediska zpracování, a také prostřednictvím zařazování lexikálních jednotek z excerpční databáze, která nebudou splňovat kritéria neologičnosti, do databáze *Pralex*.

Zde upozorníme na zásadní obrat v práci lexikografa, která dostává v dnešních technologických podmínkách kvalitativně zcela jiný rozměr (o rozměru kvantitativním ani nemluvě). V dřívější lexikografické praxi byl rukopis slovníku skutečným rukopisem výsledného díla, oprostěným od „zbytečných“ údajů. Lexikografova cesta k tomu, jak a proč bylo to které heslo zpracováno zvoleným způsobem, zůstala uživateli utajena. Samozřejmě, každý slovník má svou koncepci, své zásady zpracování, ale podíl jednotlivce na konkrétním hesle není (až na výjimky) možné určit, případně musí být dešifrován z rukopisných poznámek, které ovšem mohou být neúplné.

Od systému lístečku a čistého rukopisu, který byl přepsán, nasázen a vytištěn přecházíme k systému databázovému, v jehož rámci lze zaznamenávat velké množství údajů a pro budoucí výstup následně vybrat jen některé, s přihlédnutím právě k typu výstupu. Máme před sebou možnost databázového zpracování lexikografického díla, v němž budeme rozlišovat část interní (lexikografickou) a část externí, zpřístupňovanou veřejnosti (na základě výběru).

Východiska pro další úvahy

Hlavním úkolem je upřesnění koncepce budoucího neologického/neografického výstupu. Na základě již vypracovaných zkušebních výběrů a na základě probíhajících diskusí se přikláníme k neografickému výstupu typu „registr“, s tím, že musejí být definovány jeho rysy. Pro úplnost uvedme, že neografický výstup typu registr chápeme především jako způsob zpracování, a to způsob volnější oproti námi dříve zpracovávaným slovníkům; tato uvolněnost se týká jak makrostruktury, tak mikrostruktury budoucího výstupu. Možný budoucí výstup typu SN3 se nejvíce v tuto chvíli jako vhodné řešení, zejména z hlediska nutnosti udržet koncepci a způsob zpracování SN1 a SN2, včetně složitého systému odkazování mezi jednotlivými slovníky.

Základním zdrojem pro heslář databáze *Neolex* bude neologická excerpcce *Archiv1/Archiv2* (t.j. obsahová náplň neologické excerpční databáze *EDA*). Časový rámec pro výběr jednotek do *Neolexu* se předpokládá rozmezí cca 2002–2010, s drobnými přesahy, které bezpochyby vyplnou z práce s materiálem.⁷

⁷ Některé neosémantismy jsou zachyceny už v rámci *Pralexu* jako nové významy starších lexikálních jednotek.

Před členkami neologického týmu stojí velké množství úkolů. Prvním z nich je vytvoření koncepce budoucího neografického výstupu. Druhým, úzce souvisejícím, je databázové zpracování – modifikace funkčnosti stávajícího *Praledu* pro specifické potřeby neologického materiálu, včetně návrhu formuláře a jednotlivých položek v něm.

Předpokládáme, že v rámci databázového zpracování budeme synchronně předzpracovávat (evidovat) i zcela nové lexikální jednotky s datací 2011, a to jako základ budoucího dalšího neologického výstupu. V ideální variantě by mělo dojít k tomu, že každé dva roky by byl zpracován neografický výstup.

V Ústavu pro jazyk český byla v 90. letech 20. století vytvořena ojedinělá neologická díla. Svou prací navazujeme na tuto neologicko-neografickou tradici s tím, že ji i nadále chceme rozvíjet s využitím moderních metod jazykovědného výzkumu i nových možností počítačového (databázového) zpracování.

LITERATURA

- RANGELOVA, Albena – KRÁLÍK, Jan: *Wider Framework of the Research Plan Creation of a Lexical Database of the Czech Language of the Beginning of the 21st Century*. In: Computer Treatment of Slavic and East European Languages. Slovanské a východoeurópske jazyky v počítačovom spracovaní. Fourth International Seminar (Bratislava 25–27 October 2007). Ed. J. Levická – R. Garabík. Bratislava: Tribun 2007, s. 209–217.
- RANGELOVA, Albena: *K úkolům výzkumného záměru Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století*. In: Lexikografie v kontextu informační společnosti. Ed. A. Jarošová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: ÚJČ AV ČR, 2008. s. 11 – 18.
- SVĚTLÁ, Jindra: *K návrhu, vývoji a funkcím lexikální databáze češtiny*. In: Lexikografie v kontextu informační společnosti. Ed. A. Jarošová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: ÚJČ AV ČR, 2008. s. 19 – 32.

Filozofické východiská pri vytváraní modelu vyučovania proprií v primárnej škole

Mária Tkáčová

Katedra komunikačnej a literárnej výchovy
Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov

Problematickou proprií sa zaoberali už mnohí jazykovedci, no napriek tomu sa v tejto oblasti stále nájde priestor na riešenie mnohých otázok, ako aj na objavovanie či objasňovanie nových skutočností. Je to preto, lebo vlastné podstatné mená znázorňujú fenomén, na ktorý sa môžeme pozerat' z rôznych hľadísk. Venovat' sa im je nepochybne potrebné, pretože predstavujú každodennú súčasť bežnej komunikácie a my ich používame už bez toho, aby sme si ich prítomnosť nejako zvlášť uvedomovali.

Na to, ako vlastné mená fungujú v jazykovom vyučovaní a v komunikácii detí primárnej školy sme sa rozhodli pozrieť cez prizmu pedagogického výskumu.

Základné stimuly

Hlavným stimulom pre výber tejto témy bola skutočnosť, že komunikačný proces a zároveň problematika proprií v detskom rečovom prejave i v jazykovom vyučovaní predstavujú istým spôsobom výzvu. Vytvárajú priestor na osvetlenie ich samotného vzniku a fungovania v komunikácii a poskytujú nám možnosť pozrieť sa na ne z iného zorného uhla, a to prostredníctvom navrhnutia nových spôsobov a metód práce s nimi už v primárnom stupni ZŠ.

Okrem spomínaných aspektov bol dôležitým motivujúcim prvkom aj fakt, že práca takéhoto charakteru na slovenskej pedagogickej scéne chýba a že v prípade vyučovania obsahovej stránky vlastných podstatných mien ide o akési novum v edukačnej praxi.

Filozofické aspekty

Téma vlastných podstatných mien v spojitosti s jej didaktickou transformáciou v primárnej škole ukrýva množstvo námetov na jej spracovanie. Pri dôkladnom štúdiu sme však zistili, že pri akomkoľvek spracovaní nie je možné vynechať poznatky z oblasti filozofie, psychológie, ako aj lingvodidaktiky, ktorých rešpektovanie vytvára základný výstavbový pilier a odrazový most práce. Tieto piliere sme si zvolili preto, lebo sa domnievame, že každá zmena či premena by mala vychádzať z overených podkladov a byť prispôbená požiadavkám doby i spoločnosti. Predmetom tejto časti príspevku je teda predstaviť jednotlivé filozofické aspekty, na ktorých sme stavali pri skúmaní vlastných mien, ako aj pri samotnom vytváraní modelu vyučovania a zdôvodniť, prečo sme sa pridŕžovali práve týchto aspektov.

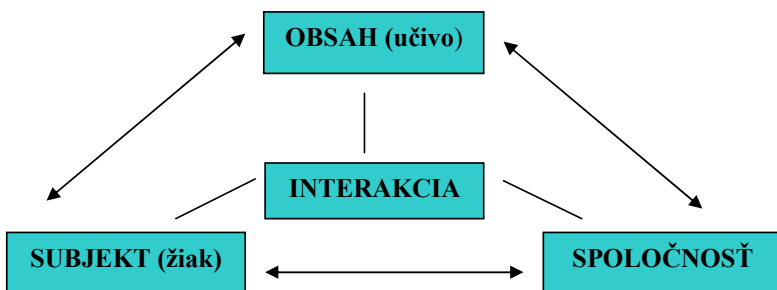
Pri skúmaní problematiky vlastných podstatných mien sa pridriavame filozofických základov súčasnej lingvistiky, a to štrukturalizmu, pragmatizmu i kognitivismu. Opierame sa tiež o filozofiu didaktiky, základnej vedy pedagogiky. Tu si zasa všimame súčasné kognitívno-psychologické a sociokognitívne teórie vzdelávania.

Pre naše skúmanie vlastných mien je z tejto oblasti dôležité, že znak je chápaný ako sprostredkovateľ niečoho. Prejavuje sa predovšetkým cez svoju funkciu a jeho hlavným cieľom je sprostredkovanie obsahu (Lotman, 1990). Každé slovo, každá lexéma, a teda aj proprium existuje v jazyku ako znak, konkrétne ako jazykový znak pomenúvajúci istý denotát. Podľa L. Sičákovej (2002) existuje medzi obsahovou a formálnou stránkou každého jazykového znaku vzájomný vzťah, ktorý tvorí podstatu znaku. Špecifikom u vlastných podstatných mien ako jazykových znakov je to, že pomenúvajú jedinečný denotát, sú teda sprostredkovateľmi jedinečných obsahov. Jazyk je charakterizovaný ako systém znakov slúžiacich na dorozumievanie. Keďže ide o systém, je nemožné, aby sa jeho jednotlivé znaky (prvky) skúmali oddelene (Sičáková, 2002), pretože sa vzájomne ovplyvňujú, existuje medzi nimi vzťah, súvislosť. Tieto vzťahy sa odrážajú nielen vo vzájomnej interakcii apelatív, proprií, ale aj v apelatívno-propriálnych prechodoch.

Pragmatizmus sa zasa zaoberá vzťahom jazyka a jeho používateľa. Pragmatický prístup vo vyučovaní vlastných mien predstavuje modelovanie takých komunikačných situácií s propriálnymi prvkami, v ktorých žiak môže uplatňovať o nich nadobudnuté teoretické poznatky ako rozličné komunikačné stratégie. Zdôrazňovaním týchto pragmatických zložiek jednotlivých jazykových javov v komunikácii sa stáva vyučovacia hodina zaujímavejšou a efektívnejšou (Kupcová, 2003, podľa Palenčárová – Kesselová – Kupcová, 2003).

Kognitivismus sa zasa sústreďuje na vzťah medzi jazykom a svetom. V spojení so skúmaním proprií to znamená, že propriá ako onymické jednotky pomenúvajúce jednotliviny, ktoré sú v lexike menej zastúpené ako apelatíva, nestoja mimo reálneho sveta, ale sú späté s bežným životom a plnia rovnako dôležité funkcie ako apelatíva.

Súčasný prúd výchovy a vzdelávania opisujú mnohí autori. My sa opierame o poznatky prezentované v práci *Soudobé teorie vzdělávání* od Y. Bertranda (1998), ktorý tieto koncepcie klasifikuje do siedmich kategórií. Ide o teórie spiritualistické, personalistické, kognitívno-psychologické, technologické, sociokognitívne, sociálne a akademické. Túto klasifikáciu sme si nevybrali náhodne, ale naopak, plne sa s ňou stotožňujeme a považujeme ju za jednu z najprehľadnejších, ako aj najvydarenejších kategorizácií, pretože sa opiera o štyri základné prvky (póly) výchovy, ktorými sú: a) subjekt (žiak), b) obsah (predmetu), c) spoločnosť (svet, okolie, iní ľudia), d) pedagogické interakcie medzi predchádzajúcimi tromi pólmi.

Obrázok 1 Štyri základné zložky výchovy

Zo všetkých vyššie spomínaných teórií Y. Bertranda sa v našej práci najviac prelínajú prvky kognitívno-psychologického prúdu, ktorý má svoj základ vo výskumoch Piagetovej i kognitívnej psychológie, ako aj konštruktivistickej epistemológie. Sústreďuje sa na duševný stav žiakov a skúma tiež rozvoj kognitívnych procesov, ako sú usudzovanie, analýza, riešenie problémov, vytváranie reprezentácií i mentálnych obrazov. Všetky spomínané atribúty ovplyvňujú vo veľkej miere vyučovací proces. Vychádzajúc z týchto myšlienok sme museli pri vytváraní modelu klásť dôraz na vytvorenie príjemnej a motivujúcej atmosféry, na primeranosť úloh v jednotlivých fázach vyučovania, na presné zadávanie pokynov pri práci, na dôsledné a postupné vedenie žiakov v procese učenia a na spôsob vytvárania samotných nových vedomostí, schopností a návykov.

Okrem kognitívno-psychologických prvkov sa v práci objavujú aj prvky sociokognitívnych teórií. Tie sa podľa Y. Bertranda (1998) zaoberajú významom kultúrnych a sociálnych faktorov pri vytváraní vedomostí. Ide o vzájomné pôsobenie sociálnych a kultúrnych častí, ktoré vytvárajú pedagogickú i didaktickú vedu. Čerpajú zo sociológie, antropológie i psychosociológie. Ich základnými štrukturálnymi prvkami sú sociálne determinanty poznania, kultúra, samotné sociálne prostredie, okolité prostredie i sociálna interakcia. Za najväčší prínos týchto teórií sa považuje dôraz na sociálnu dimenziu učenia. Poukazujú na veľký počet kultúrnych a sociálnych faktorov ovplyvňujúcich vzdelávanie (vplyv spolužiakov, vzťahy s učiteľmi, vzťahy s rodičmi, vzťahy k spoločnosti, seba-poznanie žiakov...).

Aj napriek tomu, že žiaci primárneho stupňa vzdelávania používajú vlastné mená v menšej miere, tie predstavujú pre nich významný prvok, a to v oblasti ich neskoršej socializácie. Pretože prostredie, v ktorom dieťa vyrastá zabezpečuje transformáciu významov základnej lexiky, a teda aj transformáciu významov proprií. A tak sa jednotlivina stáva konkrétnym predmetom detského myslenia. Žiak na základe takto vnímanej reality začína postupne chápať úlohu vlastného mena ako identifikačného aj diferenciačného prvku. Vlastné meno sa tak stáva súčasťou jeho slovnej zásoby, ako aj súčasťou komunikačného života, v ktorom mu proces onymickej nominácie vytvára priestor vlastnej realizácie. Vytváranie

vlastných mien umožňuje dieťaťu prejavíť sa v mikrosociete, identifikovať sa s vlastným prostredím a postihovať vnútorné vzťahy medzi pomenovaniami a denotátmi.

Keďže vlastné meno predstavuje mnohoaspektový fenomén, ktorého zložky sú v rozličných vzťahoch i súvislostiach a pomenúvajú sa ním jednotliviny prostredia, v ktorom človek žije, je nevyhnutné rešpektovať pri vyučovaní proprií vplyv sociálnych a kultúrnych faktorov, ktoré na učenie v školskom prostredí pôsobia. Vplyv sociokultúrnych teórií sa vo vyučovaní odráža aj v samotnom vzájomnom vzťahu základných zložiek vyučovacieho procesu: Učiteľ vyučuje, žiak sa učí jazyk a komunikovať v ňom, a to všetko v konkrétnom sociokultúrnom prostredí i kontexte. V mikrosociete, teda triede, kde prebieha interakcia medzi žiakmi navzájom, medzi učiteľom a žiakom, žiakom a učivom a pod.

Sociokognitívne teórie sú postavené na filozofickom základe. Pri popise vlastných podstatných mien sa filozoficko-metodologické aspekty prejavujú v troch rovinách. Prvou z nich je rovina mimojazyková, kde sa tieto zretele odrážajú vo výbere objektov, vo výbere znakov objektov, na základe ktorých je daný objekt všeobecne určený výberom motivácie, ktorou sú tieto znaky v propriu vyjadrené. V rovine jazykovej sa spomínané aspekty realizujú prostredníctvom zdôrazňovania správnej formy a grafickej podoby vlastného mena. Rovina vzniku a fungovania onymických sústav ako nositeľov lingvistických a spoločenských informácií je tretou rovinou pôsobenia filozoficko-metodologických aspektov.

Pri modelovaní propriálnych komunikačných situácií sa prvky týchto teórií odzrkadlili vo výbere tém, v spôsobe komunikovania so žiakmi, v neindikatívnom vedení jednotlivých prezentácií žiackych prác, ako aj v celkovej organizácii vyučovacieho procesu.

Model vyučovania proprií

V súčasnej koncepcii vyučovania slovenského jazyka pre 4. ročník základných škôl – ktorá ešte neprešla reformou – je učivu o vlastných podstatných menách venovaných len zopár vyučovacích hodín. Počas nich žiaci nadväzujú na učivo z predchádzajúcich ročníkov. V nich spoznávali pravopis vlastných podstatných mien osôb, zvierat, štátov, miest, obcí, ulíc či riek. V poslednom ročníku primárneho vzdelávania pokračujú ďalej a oboznamujú sa s písaním veľkých písmen na začiatku názvov štátov, mien príslušníkov národov, názvov sviatkov, ako aj vesmírnych telies. Tieto poznatky prakticky precvičujú v rôznych typoch jazykových cvičení, a to všetko s cieľom zvládnuť pravopis proprií. Pravopis vlastných podstatných mien vystupuje teda v edukácii ako hlavný činiteľ pri vysvetľovaní rozdielov medzi všeobecnými a vlastnými podstatnými menami.

Z predchádzajúcich myšlienok vyplýva, že súčasný stav vyučovania proprií je charakteristický tým, že:

1. Do popredia sa dostáva ich pravopisný aspekt.
2. Obsahová stránka zaostáva.
3. Proprium stráca svoju funkciu pomenúvacieho prvku, ktorý sa viaže na určitý denotát.
4. Vyučovanie vlastných mien sprevádza žiakov takmer počas celej povinnej školskej dochádzky, no napriek tomu sa mu zo strany pedagógov nevenuje veľká pozornosť alebo sa tá sústreďuje len na pravopisnú stránku vlastných mien.

Takéto chápanie daného javu je pre spoznávanie vlastných podstatných mien nedostačujúce, pretože tie sa prejavujú a fungujú v komunikácii práve na základe ich obsahovej stránky. Je síce pravda, že každé proprium sa stvárnjuje na začiatku majuskulnou formou, no tá je len výsledkom, adekvátnym stvárnjením jeho obsahu.

Zmeniť túto skutočnosť a nájsť nové, vhodné, primerané, no i účinné metódy a formy na sprostredkovanie ucelených poznatkov o propriách, a to nielen o ich pravopisnej, ale aj o obsahovej stránke žiakom mladšieho školského veku nie je vôbec jednoduché, ale potrebné. Je to preto, že dieťa mladšieho školského veku najprv spoznáva predmety, veci okolo seba (obsahovú stránku), ku ktorej priraduje určité pomenovanie (jazykovú formu). Spoznávaná obsahová stránka sa jazykovo (pravopisne) stvárnjuje veľkým začiatočným písmenom. Preto v našom bádani zdôrazňujeme potrebu vyučovania sémantickej stránky vlastných mien. Výskum sme zamerali na teoretickú prípravu modelu vyučovania vlastných mien a na jeho didaktickú transformáciu.

Pripravený model vyučovania proprií predstavuje metodický postup pri poznávaní zákonitosti fungovania vlastných mien a pri ich osvojovaní deťmi 1. stupňa základnej školy. Konkrétne sme ho situovali do 4. ročníka primárnej školy, pričom sme mali na zreteli predovšetkým logické hľadisko osvojovania si poznatkov. Takýto postup je spojený aj s faktom, že žiaci v tomto období konkrétnych operácií dokážu podľa Petláka (2004) postupovať abstraktným uvažovaním aspoň jeden alebo dva kroky za rámec prítomnej skutočnosti, no len v tom prípade, že majú predchádzajúcu skúsenosť z minulosti. V našom prípade už majú žiaci isté vedomosti o danej problematike z predchádzajúceho ročníka (podľa nereformovanej koncepcie bolo prvotné oboznamovanie sa s týmto učivom už v druhom ročníku, podľa novej koncepcie je to až v treťom ročníku). To znamená, že v ich vedomí je vytvorené akési základné poznatkové podložie, na ktorom môžeme stavať a učivo rozširovať.

Model uvádza žiakov do systematického poznávania proprií, rozvíja ich psychické poznávacie schopnosti i záujmy a nabáda ich ďalej sa vzdelávať a čítať. Každý vyučovací projekt modelu vyučovania proprií je vystavaný na rozprávkovom základe. Výber jednej spoločnej témy, a to témy rozprávok pre celý vyučovací model nie je náhodný, ale odráža niekoľko dôležitých aspektov. Jedným z nich je aj skutočnosť, že rozprávky ponúkajú voľný priestor žiackej fantázii, sú naplnené optimizmom a väčšina postáv v nich vystupujúcich má

pomenovania motivované vonkajšími alebo vnútornými vlastnosťami či inými charakteristikami postavy. Podľa Černouška (1990) rozprávka ako žáner detskej literatúry predstavuje jednu z najdôležitejších úloh v genéze vývinu dieťaťa. Jej fantazijnosť a rozsiahla obraznosť zodpovedá túžbe žiakov po čarovnosti sveta a naplňajú sa ňou i psychologické potreby detí.

Model vyučovania vlastných podstatných mien pozostáva z troch základných fáz osvojovania si vedomostí o propriách a má podobu troch integrovaných vyučovacích projektov, ktoré obsahujú súhrn činností súvisiacich s poznávaním a osvojovaním si významovej a jazykovej stránky vlastných mien. Z toho teda vyplýva, že každá fáza vytvárania vedomostí o vlastných menách sa stvární v jednom vyučovacom projekte. Konkrétne v prvom z nich ide o fázu rozlíšenia všeobecných a vlastných podstatných mien. Druhá fáza vytvárania propriálnych poznatkov je zameraná na odhalenie vlastností, ktoré vlastné meno klasifikujú do konkrétnej sémantickej skupiny a vylúčia inú skupinu. Táto fáza sa stvární v druhom vyučovacom projekte. Obsahom tretieho vyučovacieho projektu je tretia fáza modelovania propriálnych situácií, ktorá je založená na identifikácii jedinca (denotátu) medzi ostatnými jedincami tej istej skupiny. Súčasťou modelu je aj štvrtý vyučovací projekt zameraný na komplexné opakovanie učiva o propriách prezentovaného v prvých troch projektoch.

Vo vyučovacích projektoch ide o integráciu jazykovej, slohovej a literárnej zložky vyučovacieho predmetu – slovenský jazyk podľa komunikačného rámca pre vyučovanie, myslenie a učenie: E – U – R (EvoKácia – Uvedomenie si významu – Reflexia). Pri prvotnom predstavovaní modelu je nutné povedať, že onomastická terminológia je pre žiakov 1. stupňa základnej školy zložitá, a preto by bolo nevhodné zaťažovať ich termínmi, ako proprium, sémantická skupina, sémantické príznaky či diferenčné vlastnosti druhových jedincov, s ktorými pracujeme pri poznávaní sémantickej stránky pomenovaní. A tak sme tieto pojmy pri vyučovaní nahradili inými vhodnými, vekuprímeranými pojmi, ako vlastné podstatné meno, skupina vlastných podstatných mien, vlastnosti (osoby, postavy, zvieratá, veci...).

V prvej fáze modelovania vyučovacieho procesu proprií sme sa sústredili na rozlíšenie skupín všeobecných a vlastných podstatných mien.

Didaktickou funkciou úvodnej skupinovej práce bolo vytvoriť príjemnú uvoľnenú atmosféru, zaktivizovať žiakov a zároveň zopakovať základné vedomosti o podstatných menách z predchádzajúceho obdobia, a to prostredníctvom troch jednoduchých otázok: *1. Čo sú to podstatné mená a ako sa na ne pýtame? 2. Spomeňte si, ako sa delia podstatné mená a povedzte aj príklad na každú skupinu? 3. Napíšte 5 príkladov na všeobecné a 5 príkladov na vlastné podstatné mená.*

Etapu uvedomovania si významu vo vyučovacom procese (2. časť vyučovacej hodiny podľa E – U – R) sme otvárali úryvkom z rozprávkového príbehu napísaného bez vlastných podstatných mien. Využili sme ho ako prvok na konfrontáciu s ďalším obsahovo rovnakým textom, no písaným už s použitím

vlastných mien. Po prečítaní príbehu sme so žiakmi zámerne realizovali interpretačný rozhovor o texte.

Po interpretačnom rozhovore nasledoval ďalší text, písaný už s použitím konkrétnych vlastných mien. Jeho didaktickou funkciou bolo vyvolať pocity, ktoré korešpondujú s prežívaním literárnych postáv, aktivizovať slovnú zásobu súvisiacu s nasledujúcimi aktivitami a spresniť príbeh použitím vlastných podstatných mien. Aj po tomto už skonkretizovanom príbehu nasledoval interpretačný rozhovor, ktorý tiež vytváral prípravný prvok komparácie.

Potom sme pristúpili k pozorovaniu odlišností v textoch pri vynechaní a použití vlastných podstatných mien, teda ku komparácii, a to na základe dvoch verzií textu a ich následnej schémy, ktorú mali žiaci napísanú na tabuli, mohli ju teda vizuálne vnímať.

Pomocou týchto odlišností sme dospeli k vyvodu nového pojmu. Následne sme zhrnuli a roztriedili poznatky v podobe zapísania poznámok do zošitov.

Reflexia (3. časť vyučovacej hodiny podľa E – U – R) bola spojená s množstvom kognitívnych morfológických propriálnych cvičení, aplikatívnych cvičení či iných aktivít, ako aj s textotvorným procesom, ktorý predstavoval integráciu jazykovej a slohovej zložky tohto vyučovacieho procesu.

V druhej fáze modelovania propriálnej situácie sme pripravili a v školskej praxi realizovali druhý integrovaný vyučovací projekt zameraný na odhalenie tých vlastností, ktoré vlastné meno klasifikujú do konkrétnej sémantickej skupiny a vylúčia inú skupinu, napr. *Popoluška* – skupina rozprávkových postáv, nie skupina pohorí.

Motiváciu sme začínali jednoduchým rozprávaním o ceste do školy a snehu, ktorý rozmazal slová napísané atramentom. Rozprávanie bolo použité zámerne, pretože s ním súvisela aj druhá fáza procesu učenia, a to rozpoznávanie, ako aj nasledujúca úloha, v ktorej sme chceli, aby žiaci rozdelili nami dané slová do dvoch stĺpcov. V niektorých slovách sa vyskytovala chyba, a tak ju mali žiaci opraviť. Ďalšie aktivity boli spojené s priradovaním vlastných podstatných mien k príslušnej skupine vlastných mien, k sémantickej skupine. Išlo o etapu vštepovania nových poznatkov, v ktorej sme žiakom predložili podnety súvisiace s novým učivom a kde sme pracovali aj s rozprávkou o Popoluške.

Uvedomovanie si významu, teda poznávanie konkrétnej sémantickej skupiny sme realizovali prostredníctvom sprievodného textu *Martin z Martina* a konkrétnej komunikačnej situácie, napr. *Šaty prala aj sa kúpavala v Toryse* (pomenovanie toku). *Tancovala v Toryse, kde mali pekné kroje* (pomenovanie súboru). *Bývala v Toryse* (pomenovanie obce).

V poslednej časti tohto druhého vyučovacieho projektu si žiaci precvičovali nové učivo v rôznych typoch cvičení a aktivít. Cieľom priradovania bolo vytvárať dvojice (vlastné podstatné meno – denotát) podľa obrázkov a prehlbovať slovnú zásobu žiakov.

V tejto etape sme tiež integrovali slohovú a jazykovú zložku. Integráciu sme využili na záverečné opakovanie, ktoré bolo spojené s dotváraním príbehu, kde

došlo k precvičovaniu kompozičných schopností žiakov. Výsledný artefakt žiackej práce bol teda podľa vlastnej fantázie dotvorený príbeh *Martin z Martina*, s ktorým sme pracovali počas vyučovania.

V tretej fáze modelovania sme vypracovali projekt zameraný na identifikáciu jedinca (denotátu) medzi ostatnými jedincami tej istej skupiny, napr. *Držgroš* je malá, tučná a lakomá rozprávková postava, ktorá vystupuje v inej rozprávke ako *Snehulienka*, ktorá je vysoká, chudá a štedrá rozprávková postava. Objekty sú identifikované iným súborom vlastností, preto sú v rámci skupiny rozprávkových postáv inak pomenované. Všeobecné podstatné meno postava by nestačilo na ich identifikáciu. Celý vyučovací projekt bol vystavaný na texte s názvom *Rozprávkový bál*.

Ako motiváciu sme použili štvorsmerovku, ktorej riešením bolo slovné spojenie *rozprávkové postavy* a napovedalo žiakom s čím budeme v tomto vyučovaní pracovať.

V ďalšom kroku sme využili text *Rozprávkový bál*, v ktorom sme integrovali literárnu a jazykovú zložku. Tento text predstavoval hlavný výstavbový prvok projektovania tejto propriálnej situácie. Postavy vystupujúce v príbehu sme vyberali zámerné. Najdôležitejším znakom pre výber postavy do textu bolo pomenovanie rozprávkovej postavy, ktoré bolo motivované, teda odrážalo isté vlastnosti (zväčša vonkajšie) nositeľa mena. Po prečítaní príbehu sme so žiakmi realizovali interpretačný rozhovor o texte.

Po rozhovore sme aj naďalej pracovali s príbehom, a to konkrétne s obrázkami postáv, ktoré v ňom vystupovali. Na základe priradovania mien k obrázkom jednotlivých postáv sme sa snažili podnietiť žiakov na vnímanie vizuálnych rozdielov medzi postavami, čo nám v ďalšej časti vyučovania slúžilo ako základný výstavbový pilier pri vysvetľovaní konkrétneho vlastného mena v rámci jednej skupiny proprií.

Uvedomovanie si významu sme začali prácou vo dvojiciach, ktorej hlavnou didaktickou funkciou bolo, aby žiaci vnímali charakteristiky jednotlivých postáv vystupujúcich v príbehu do takej miery, aby boli schopní ich vzájomne porovnať. Výsledkom tejto aktivity bolo zistenie, že nexistujú žiadne dve postavy s úplne sa zhodujúcimi vlastnosťami. Toto zistenie bolo pre nás rozhodujúce a vedúce k vyvodu pojmu, ktorým bolo konkrétne vlastné meno v rámci skupiny.

Reflexia bola, tak ako v ostatných projektoch, aj v tomto prípade späť s precvičovaním a praktickým využitím nadobudnutých poznatkov v rôznych typoch cvičení.

Štvrtá časť vyučovania obsahovej i jazykovej stránky proprií bola charakteristická opakovaním všetkých poznatkov o vlastných podstatných menách, ktoré žiaci získali počas trojfázového modelovania propriálnych situácií. Cieľom tohto vyučovania bolo zopakovať poznatky o vlastných podstatných menách a aplikovať teoretické poznatky o tomto učive v praktických cvičeniach.

V tomto (stručne) predstavenom navrhovanom modeli sme:

- zúročili doterajšie výsledky výskumu jazykovej, ale aj mimojazykovej stránky vlastných mien, pretože sú obidve neoddeliteľnou súčasťou ich podstaty;
- zdôraznili, že onymický obsah sa stvární adekvátnou jazykovou formou, lebo forma je spôsob usporiadania obsahu;
- primeraným spôsobom transformovali do didaktického procesu obsahovú (významovú) stránku proprií, ktorú tvorí komplex rôznych funkcií (identifikovať, diferencovať) prejavujúcich sa cez všeobecné, špecifické a individuálne príznaky.

Pochopenie podstaty proprií sme vysvetľovali objasnením vzťahu medzi denotátom (objektom, osobou) a jeho pomenovaním, a to z hľadiska všeobecných funkcií. To znamená, že:

a) objekt sa menom identifikuje ako konkrétny objekt v rámci svojho druhu, napr. *Popoluška* je konkrétna rozprávková postava, ktorá sa určuje (identifikuje) týmto svojím pomenovaním;

b) objekt sa menom diferencuje medzi objektmi svojho druhu, napr. rozprávková postava *Popoluška* nie je postava *Snehulienka*, čiže medzi všetkými rozprávkovými postavami sa len jedna postava menuje *Popoluška*;

c) objekt sa menom lokalizuje (polohuje) inde ako iný objekt v rámci svojho druhu, napr. *Popoluška* vystupuje, objavuje sa, lokalizuje sa v inej rozprávke, ako sa lokalizuje postava *Snehulienka*, preto sa nedajú medzi sebou lokalizačne zameniť (pozri Šrámek, 1996 aj Sičáková, 2008)

Objasnením všeobecných funkcií sa žiaci učia rozpoznáť, že uvedená jazyková jednotka je proprium, pretože pomenúva jednotlivinu v rámci svojho druhu, napr. *Popoluška* je pomenovanie jednotliviny v rámci druhu rozprávkových postáv. Objekt s menom *Popoluška* sa svojím menom identifikoval, diferencoval, lokalizoval ako vlastné meno (všeobecná funkcia), nie ako apelatívum, a to na základe individuálnych príznakov ako konkrétna trieda vlastného mena – antroponymum. Jeho obsahom je množina informácií o postave z rozprávky (porovnaj Sičáková, 2010).

Záver

Je nutné pripomenúť, že nami predstavený a v praxi realizovaný model prezentuje, podľa nášho názoru, jeden z mnohých možných spôsobov, ako pracovať s obsahovou stránkou vlastných mien v primárnej škole. Nepochybujeme, že vlastné podstatné meno (ako celok) ponúka ešte širokú škálu možností, ako ho zakomponovať do primárneho vyučovania tak, aby sa žiaci primeraným spôsobom oboznámili s jeho obsahom i pravopisom naraz.

LITERATÚRA

- BERTRAND, Yven: *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha: Portál 1998. 248 s.
- BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mena: Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1996. 250 s.
- ČERNOUŠEK, Michal: *Děti a svět pohádek*. Praha: Albatros 1990.
- KESSELOVÁ, Jana: *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov: Anna Nagyová 2003.
- LOTMAN, Jurij: *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran 1990.
- PALENČÁROVÁ, Jana – KESSELOVÁ, Jana – KUPCOVÁ, Jana: *Učíme slovenčinu komunikačne a zážitkovo*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2003. 222 s.
- PETLÁK, Erich: *Všeobecná didaktika*. Bratislava: Iris 2004. 317 s.
- SICÁKOVÁ, Ľuba: *Fonetika a fonológia pre elementaristov*. Prešov: Náuka 2002. 118 s.
- SICÁKOVÁ, Ľuba: *Mimojazyková stránka vlastných mien a edukačný proces*. In *Inovácie vo vyučovaní jazyka a literatúry [CD-ROM]*. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity 2008, s. 235 – 244.
- SICÁKOVÁ, Ľuba: *Jazyková a mimojazyková stránka proprií*. In *Slovo o slove*. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity 2010, s. 50 – 74.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Co by měl učitel základní školy vědet o vlastních jménech*. In *Zborník materiálův. 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“*. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied 1996. s. 43 – 52.

O areálové lingvistice a středoevropském jazykovém areálu

Tamás Tölgyesi

Ústav slavistiky a středoevropských studií
Filozofická fakulta Katolické univerzity Petra Pázmánye, Maďarsko

Za duchovního otce areální typologie je právem považován zakládající člen Pražského lingvistického kroužku Nikolaj Sergejevič Trubeckoj. Ten na Prvém mezinárodním sjezdu lingvistickém v Haagu v roce 1928 – zjevně v souvislosti s bezmála stoletým (B. Kopitar, 1829) neutuchajícím zájmem evropských učenců o porozumění atypické povaze jazyků Balkánu – přišel s myšlenkou rozdělit studovaná jazyková seskupení na dva typy, jazykové svazy (*Sprachbünde*; nový termín), navzájem si podobné svou syntaktickou, morfologickou či fonologickou strukturou, a jazykové rodiny (*Sprachfamilien*), charakterizované především týmiž základními gramatickými morfémy a touž základní slovní zásobou. (srov. JC49.353; viz Vachek, 2005, s. 84 – 85). V rychlém sledu následovalo několik dalších studií, v jejichž názvu bylo „jazykový svaz“ (jejich analýze i otázce pojmu jazykový svaz viz A. Vašek, 2006). Další vědci, mj. i můj školitel prof. Antonín Vašek, se soustředili na *jazykový areál karpatský*. Výsledkem rozsáhlého mezinárodního projektu je Karpatský jazykový atlas (7 svazků mapových, 3 svazky pomocné), který vycházel mezi lety 1981 – 2003. Najdeme v něm karpatismy jako např. *baganče, brynza, fujara, salaš, valach* ap. (viz k tomu Vašek, 2001, s. 131).

Vladimír Skalička zahrnuje do tzv. *dunajského jazykového svazu* vedle maďarštiny, češtiny, slovenštiny také srbochorvátštinu a němčinu (1968, s. 1). Harald Haarmann řadí ve své studii *Aspekte der Arealtypologie* (1976, s. 97) k tzv. *areálnímu typu dunajských jazyků* kromě němčiny, češtiny, slovenštiny a maďarštiny ještě srbochorvátštinu jako přechodný článek k balkánskému svazu. Podle pražské lingvistky Heleny Kurzové tvoří *středoevropský jazykový areál* němčina, maďarština, čeština a slovenština jako centrální jazyky, polština a slovinština jako jazyky marginální (1996, s. 58).

Vzájemné působení kontaktních jazyků probíhá v různých jazykových plánech, tj. v plánu foneticko-fonologickém, morfologickém, syntaktickém a lexikálně-sémantickém. Ve své disertační práci (Tölgyesi, 2009a) a dosavadních článcích (Tölgyesi, 2009b, 2009c, 2010a, 2010b) jsem se zabýval lexikálně-sémantickou rovinou a zkoumal přejímání slov z němčiny do českého, slovenského a maďarského jazyka. Nyní bych chtěl věnovat pozornost souvislostem mezi těmito jazyky na ostatních úrovních.

1) Foneticko-fonologický plán

V. Skalička (1935) zdůrazňuje, že korelace kvantity, tj. opozice krátkých a dlouhých vokálů, je důležitým rysem v českém i maďarském jazyce. Maďar-

ské samohlásky, podobně jako jejich české ekvivalenty, se zobrazují ve formě trojúhelníku.

i – í	ü – ü	u – ú
e – é	ö – ö	o – ó
	a – á	

Fonémy /ø/ – /ø/ a /ü/ – /ü/ jsou v němčině a maďarštině, nevyskytují se však v češtině a slovenštině. Po hláskové změně /ø/ > /uo/ > /ú/ ve 14. – 16. stol. zmizelo /ø/ z českého vokálního systému a dnes se nachází pouze ve slovech přejatých (např. *móda, próza*) a citoslovcích. Slk. široké /ä/ vzniklé z psl. nosovky /ę/ v 10. stol. nemá svůj protějšek.

V německém, českém a slovenském konsonantickém systému je opozice mezi znělým /h/ a neznělým /x/. V maďarských výrazech se neznělé /x/ nevyskytuje, najdeme ho pouze ve slovech přejatých, např. *almanach*.

Pro němčinu, češtinu a slovenštinu je typickým jevem ztráta znělosti na konci slova, např. něm. *Rad* [ra:t] ‚kolo‘, č. *dub* [dup], slk. *ked'* [keç] ‚když‘. To však pro maďarštinu neplatí, srov. *ház* [ha:z] ‚dům‘ nikoliv [ha:s].

V našich středoevropských jazycích je stálý slovní přízvuk na první slabice, např. něm. *decken*, č. *krýt*, slk. *krýt'* a maď. *takarni*. Prefixy zpravidla nemají přízvuk v němčině, např. něm. *bedecken*, ale č. *pokryt*, slk. *pokryt'*, maď. *betakarni*. Přejímky v němčině zachovávají původní přízvuk dávacího jazyka, např. *September* ‚září‘, naproti tomu slk. *september*, maď. *szeptember*; něm. *Statistik*, ale č. *statistika*, slk. *štatistika* a maď. *statisztika* (srov. Haarmann 1976, s. 100 – 101).

2) Morfologický plán

Na morfologické úrovni je možné pozorovat značnou produktivitu prefixace.

němčina	čeština	slovenština	maďarština
<i>hinausgehen</i>	<i>vyjít</i>	<i>vyjst'</i>	<i>kimenni</i>
<i>hineingehen</i>	<i>vejít</i>	<i>vojst'</i>	<i>bemenni</i>
<i>weggehen</i>	<i>odejít</i>	<i>odist'</i>	<i>elmenni</i>
<i>hinuntergehen</i>	<i>sejít</i>	<i>zist'</i>	<i>lemenni</i>
<i>übergehen</i>	<i>přejít</i>	<i>prejst'</i>	<i>átmenni</i>

Všechny zkoumané jazyky mají opisné pasivum, např. něm. *Peter wurde auch eingeladen*; č. *Petr byl také pozván*; slk. *Peter bol tiež pozvaný*; maď. *Péter is meg lett hívva*. Je nutno dodat, že pasivní věty jsou v němčině frekventované, v češtině a slovenštině už méně časté a v maďarštině téměř okrajové.

Jazyky středoevropského areálu mají syntetické stupňování adjektiv a adverbii. Kurzová se domnívá (1996, s. 62), že se superlativy v maďarštině tvoří očividně podle vzoru západoslovanských jazyků.

	pozitiv	komparativ	superlativ
čeština	<i>milý</i>	<i>milejší</i>	<i>nejmilejší</i>
slovenština	<i>milý</i>	<i>milší</i>	<i>najmilšia</i>
maďarština	<i>kedves</i>	<i>kedvesebb</i>	<i>legkedvesebb</i>

V našich jazycích se zachovaly některé nepravidelné archaické tvary adverbii v komparativu a superlativu.

	pozitiv	komparativ	superlativ
čeština	<i>mnoho</i>	<i>víc(e)</i>	<i>nejvíc(e)</i>
slovenština	<i>veľa</i>	<i>viac</i>	<i>najviac</i>
maďarština	<i>sok</i>	<i>több</i>	<i>legtöbb</i>

3) Syntaktický plán

Vídeňský slavista Stefan Michael Newerkla zjistil konvergenční procesy i v oblasti syntaxe (2002 – 2003, s. 67 – 68). Ve „spolkové němčině“ (něm. *Bundesdeutsch*) se říká *eine Prüfung in Russisch ablegen*, zatím co v rakouské němčině se používá *eine Prüfung aus Russisch ablegen*. České, slovenské a maďarské ekvivalenty se shodují s konstrukcí z rakouské němčiny, č. *vykonat zkoušku z ruštiny*, slk. *vykonat' skúšku z ruštiny*, maď. *oroszból vizsgázni*. Sloveso *vizsgázni* znamená ‚vykonat zkoušku‘. *Orosz* je ‚ruština‘, koncovka *-ból* významově odpovídá české a slovenské předložce *z*.

Ve všech centrálních jazycích středoevropského areálu se tvoří relativní věty vztahným zájmenem tázacího původu, např. něm. *Ich weiß nicht, wer du bist*; č. *Nevím, kdo jsi*; slk. *Neviem, kto si*; maď. *Nem tudom, ki vagy*.

V tomto příspěvku jsem chtěl stručně ukázat, že kromě shod lexikálně-sémantických dokazují společné foneticko-fonologické, morfologické i syntaktické jevy existenci středoevropského jazykového areálu, i když některé rysy nejsou charakteristické pro všechny jazyky tohoto území, např. slk. široké /ä/ nemá svůj protějšek ve vokalickém systému; maďarština nezná ztrátu znělosti na konci slova.

Při příležitosti tohoto jubilejního kolokvia mi, prosím, dovozte pár vzpomínek na dřívější konference. V roce 2005 jsem na Mezinárodním setkání mladých lingvistů v Olomouci poznal kolegyně Alexandru Gerlákovou (nyní Chomovou) a Annu Gálisovou, které mě laskavě pozvaly do Tajova na XV. kolokvium. Od té doby jezdím na kolokvia, kde jsem mohl nejen přednášet své příspěvky a vyslechnout si cenné referáty ostatních, ale každý rok jsem také získal nezapomenutelné zážitky a nové kamarády. Z upřímného srdce přeji slovenskému a maďarskému národu, aby v budoucnosti pěstovaly tak dobrý vztah, jaký mám já se svými slovenskými přáteli.

ZKRATKY

ap. = a podobně; č. = český; maď. = maďarský; mj. = mezi jiným; např. = například; něm. = německý; psl. = praslovanský; slk. = slovenský; srov. = srovnaj; stol. = století; tj. = to jest; tzv. = tak zvaný

ZNAČKY

/.../ v lomených závorkách se uvádí fonologický přepis

[...] v hranatých závorkách se uvádí fonetický přepis

LITERATURA

- HAARMANN, Harald: *Aspekte der Arealtypologie. Die Problematik der europäischen Sprachbünde*. Tübingen: Gunter Narr 1976. 179 s.
- KURZOVÁ, Helena: *Mitteleuropa als Sprachareal*. In: *Germanistica Pragensia*, 1996, roč. 13, s. 57 – 73.
- NEWERKLA, Stefan Michael: *Čeština v monarchii a středoevropský jazykový areál*. In: *Český jazyk a literatura, 2002 – 2003*, roč. 53, č. 2, s. 61 – 69.
- SKALIČKA, Vladimír: *Zur mitteleuropäischen Phonologie*. In: *Časopis pro moderní filologii*, 1935, roč. 21, s. 151 – 154.
- SKALIČKA, Vladimír: *Zum Problem des Donausprachbundes*. In: *Ural-altaische Jahrbücher*, 1968, roč. 40, č. 1 – 2, s. 1 – 9.
- TÖLGYESI, Tamás: *Lexikální germanismy v dnešní češtině. Studie kontakovělingvistická*. Piliscsaba: PPKE BTK 2009a. 378 s. Dostupné z webové stránky Széchenyiho národní knihovny v Budapešti: <<http://mek.oszk.hu/08400/08488/#>>
- TÖLGYESI, Tamás: *Středoevropská kuchyně jako zrcadlo kontaktů interkulturních*. In: *Bohemica Olomucensia*, 2009b, roč. 1, č. 3, s. 145 – 150.
- TÖLGYESI, Tamás: *Vojenské výrazy přejaté z němčiny v českém, slovenském a maďarském jazyce*. In: *Varia XVI*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2009c, s. 500 – 506.
- TÖLGYESI, Tamás: *Náboženské výrazy řecko-latinského původu přejaté prostřednictvím němčiny do českého, slovenského a maďarského jazyka*. In: *Varia XVII*. Ed. V. Kováčová. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2010a, s. 470 – 474.
- TÖLGYESI, Tamás: *K německé řemeslnické terminologii v českém, slovenském a maďarském jazyce*. In: *Varia XIX*. Eds. J. Hladký – L. Rendár. Trnava: Trnavská univerzita v Trnavě, 2010b, 390 – 393.
- VACHEK, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Edice: Prameny k dějinám českého myšlení. Eds. V. Petkovič – J. Tláskal. Praha: Karolinum 2005, 291 s.
- VÁŠEK, Antonín: *K lingvistické karpatoлогии v západních Karpatech*. In: *Recepcia hodnôt v literatúre a jazyku. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie (4. 10. 2000)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta, Katedra ugrofinských jazykov, 2001, s. 128 – 141.
- VÁŠEK, Antonín: *On the Notion of Linguistic Union*. In: *Correspondances – Kapcsolatok. Hommage à Martonyi Éva*. Piliscsaba: PPKE BTK, 2006, s. 527 – 541.

Priestorové metafory v jazykovom diskurze¹

Jasna Uhláriková

Oddelenie slovakistiky
Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, Nový Sad, Srbsko

1. Úvod. Človek – priestor – jazyk

Teória o podmienenosti typov jazykovej štruktúry životným prostredím jemu prislúchajúcich predstaviteľov a používateľov jazyka nie je nová. Kategória priestoru má dôležité miesto v početných prírodných a spoločenských vedách, v ktorých je nemenej dôležitý ani lingvistický prístup k tejto problematike. Početné lingvistické výskumy v posledných desaťročiach zdôrazňovali vplyv charakteru životného prostredia na priestor jazykový. Mnohí bádatelia problematiku vzťahu medzi jazykom a priestorom odvodzujú zo samotného vzťahu medzi človekom a priestorom. Srbský lingvista Predrag Piper (1997) to objasňuje ako človekovu vrozenú potrebu „autolokalizovať sa“ v prvom rade fyzicky cez centrum rovnováhy. Všetko to, s čím sa v jazyku stretávame, nepatrí iba samotnému jazyku, ale jednotlivé zákonitosti fungovania jazykového systému možno pozorovať ako manifestáciu všeobecnejších zákonitostí v ľudskom univerze. To znamená, že potreba človeka definovať priestor okolo seba vytvára potrebu vyjadriť tento priestor a vzťahy v ňom aj pomocou jazyka. Náš výskum je zameraný na spôsoby vyjadrovania priestorových vzťahov v slovenskom jazyku s dôrazom na výskyt priestorových metafor. V práci sa opierame o niektoré výskumy srbského lingvistu Predraga Pipera uverejnené v knihe *Jezik i prostor (Jazyk a priestor, 1997)*, v ktorej autor rozvíja tzv. **teóriu sémantickej lokalizácie**. Podľa Pipera úlohou teórie sémantickej lokalizácie je predovšetkým utvoriť kompaktný terminologický systém, pričom podáva aj konkrétny návrh a ozrejmuje ho. Zaoberá sa lokalizátormi (v najväčšej miere miestnymi a časovými) v srbskom, ruskom a macedónskom jazyku, základnými elementmi jazykových výrazov so sémantikou priestorových vzťahov a napokon aj priestorovými metaforami v jazyku (srbskom, ruskom a macedónskom). V súlade s jeho tvrdením o veľkej podobnosti slovanských jazykov, pokiaľ ide o vyjadrovanie priestorových vzťahov, pokúsili sme sa niektoré Piperove teórie uplatniť v rámci slovenského jazykového diskurzu.

2. Objekt lokalizácie – lokalizátor – orientátor

Ako základ výskumu priestorových vzťahov Piper uvádza základné elementy tvoriace jazykové výrazy a konštrukcie, ktorými sa vyjadrujú priestorové významy. Je to trojčlenný model, ktorý tvoria objekt lokalizácie, lokalizátor

¹ Príspevok je súčasťou projektu *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi, 178017*, ktorý financuje Ministerstvo pre vedu a technologický rozvoj Republiky Srbsko.

(prostriedok lokalizácie) a orientátor (konkretizátor vzťahu medzi objektom lokalizácie a lokalizátorom). Spolu tvoria konkrétnu situáciu, napr.: *Kniha je v taške.* (*kniha* = objekt lokalizácie, *taška* = lokalizátor, predložka *v* = orientátor). Všetky tri elementy nie sú vždy explicitne vyjadrené. Ak máme napríklad vetu *V Číne teraz svitá.* (Piper, 1997, str. 22), vtedy je objektom lokalizácie sloveso *svitá*, čiže objekt lokalizácie nie je vyjadrený subjektívom (svitanie), ale slovesom, pokiaľ lokalizátorom je podstatné meno *Čína* a orientátorom predložka *v*. Veta *List je vnútri.* reprezentuje taký príklad, v ktorom sa objekt lokalizácie identifikuje na základe kontextu alebo situácie, alebo napr. príslovka *tu* je súčasne aj lokalizátor (hovoriaci) a zároveň je aj orientátor (*tu* ako priestor v bezprostrednej blízkosti hovoriaceho).²

Vyjadrovanie priestorových významov, čiže použitie istých jazykových prostriedkov na vyjadrenie priestorových vzťahov súvisí s jednotlivými druhmi vzťahov medzi objektom lokalizácie, resp. orientátorom a lokalizátorom. Vyčleňujeme nasledujúce druhy vzťahov medzi nimi:

1. **Intralokalizácia** (vzťahuje sa na vnútro lokalizátora, kde je umiestnený objekt lokalizácie; na vnútorné, centrálné, na bezprostredný/priamy vzťah) a **extralokalizácia** (vzťahuje sa na povrch alebo blízky priestor okolo lokalizátora; na vonkajšie, periférne, nepriame). Pri extralokalizácii možno, ak máme na mysli ideálny lokalizátor s jasne vyjadrenými stranami (za prototyp by sme mohli brať človeka), vyjadriť nasledujúce priestorové vzťahy: predná a zadná strana, horná a dolná, bočné strany (vedľa, vľavo, vpravo), ale ak máme na mysli lokalizátor s charakteristikami prototypu lopta, vtedy presný priestorový vzťah nie je možné vyjadriť (vedľa, okolo, vôkol);

2. **Orientátor** ako súčasť alebo doplnok lokalizátora, chápeme ako, podmienečne povedané, časť priestoru, ktorá môže byť vo vzťahu k lokalizátoru **statická** alebo **dynamická**, čiže môže meniť svoj vzťah. Z tohto vyplývajú nasledujúce priestorové vzťahy: statické: **lokativnosť** (*Človek je na moste.*) a dynamické: **ablativnosť** (*Človek odchádza z mosta.*), **adlativnosť** (*Človek prichádza na most.*) a **perlativnosť** (*Človek prechádza cez most.*). Rovnaké vzťahy sa vyskytujú aj vo vzťahu objekt lokalizácie a lokalizátor. Ablativnosť a adlativnosť obsahujú limitatívny komponent;

3. Priestorové vzťahy možno vyjadriť aj na **osi vertikálnej** (*Nad/Pod naším bytom žila malá, ale hlučná rodinka.*) a **horizontálnej** (*Predo mnou/Za mnou stál podozrivý chlapík.*);

4. Lokalizácia založená na dištancii vyjadruje nasledujúce vzťahy: **proximálnosť** (*Park je blízko/ned'aleko školy.* – malá vzdialenosť, blízko) a **dištantnosť** (*Park je d'aleko od školy.* – veľká vzdialenosť, d'aleko). Tiež možno vyjadriť aj dĺžku lokalizátora: *Posadali si pozdĺž steny;*

² Vo vete *Ona sa zobudila o siedmej.* vyjadrený je temporálny lokalizátor, pri ktorom tiež možno určiť objekt lokalizácie (sloveso *zobudila sa*), lokalizátor (*sobota*) a orientátor (predložka *v*).

5. **Direktívnosť** (*Pricestujem k vám.*);

6. **Kvantifikácia** priestorového vzťahu ako informácia o lokalizácii, v ktorej existuje viac ako jedna strana lokalizátora (*Profesor stojí medzi študentmi. Študenti si zastali okolo učiteľa.*).

Príznačné sú narozmanitejšie kombinácie jednotlivých vzťahov, napr.:

a) *Človek prechádza vedľa domu.* (perlatívnosť, proximálnosť a extralokalizácia);

b) *Kniha je v taške.* (lokatívnosť, intralokalizácia);

c) *Kniha je na taške.* (lokatívnosť, extralokalizácia, vertikálna os).

3. Jazykové prostriedky na vyjadrovanie priestorových vzťahov

Katégória priestoru sa v jazykoch nemorfologizovala, čiže neexistuje ako osobitná gramatická kategória ani na rovine tvaroslovnej, ani na rovine slovných druhov, na rozdiel od kategórie času, spôsobu, osoby, čísla, rodu, slovesného vidu atď. Chorvátsky jazykovedec I. Pranjković uvádza, že primárny dôvod, prečo sa kategória priestoru negramatikalizovala, je v tom, že sa priestor nepriamo vyjadruje inými primárnymi morfológickými kategóriami, predovšetkým kategóriou pádu a osoby, lebo tieto kategórie záväzne predpokladajú a obsahujú priestorové relácie.³

Spôsoby na vyjadrovanie priestorových vzťahov sú mnohopočetné a rôznorodé: slovotvorné, lexikáne, morfosyntaktické (jednotlivé pády a predložkovo-pádové výrazy), syntaktické (vetné) i textové (nadvetné), ktoré sa realizujú pomocou početných jazykových prostriedkov. Medzi jazykové prostriedky vyjadrujúce priestorové významy patria predložky, prídavné mená, podstatné mená, zámená, príslovky, slovesá, číslovky (*Prvý stál pred vchodom, a druhý o tri metre ďalej.*), morfémy: predpony (vypísať, dobehnúť) a prípony (nástupíte, bydlisko), ale aj zložité štruktúry: jednoduché vety s príslovkou miesta a vedľajšie vety príslovkové miestne v podrad'ovacom súvetí. Nakoniec možno priestorové vzťahy vyjadriť aj na úrovni celého textu pomocou jazykových konektorov. Najčastejšími prostriedkami na vyjadrovanie priestorových významov sú predložkové pády a príslovky.

Priestorové vzťahy možno vyjadriť slovotvorne pomocou predpôn a prípon. Predponami možno vyjadriť priestorový význam pri slovesách (vyjsť, vojsť, prejsť) a podstatných menách (výpis, zápis). Pri substantívach sa vyskytujú aj celé skupiny, pri ktorých sa priestorový význam vyjadruje sufixom (sú to miestne substantíva *nomina loci*). Napríklad, pri substantívach stredného rodu cha-

³ Kategóriou pádu sa podľa Pranjkovića vjadrujú vzťahy, predovšetkým priestorové, medzi predmetmi, pričom sa predpokladá, že sa objektu lokalizácie určuje miesto pomocou lokalizátora a miesto, čiže lokalizátor sa považuje za známy predovšetkým na základe rečového prejavu. Podobná je situácia aj pri kategórii osoby, ktorou sa označujú účastníci komunikácie nachádzajúci sa v istom priestore – v priestore, v ktorom sa hovorí a v priestore, ktorému sa hovorí.

rakteristickým sufixom označujúcim priestor je sufix *-isko* (*ihrisko*, *bojisko*, *letisko*, *bydlisko*, *javisko*, *hľadisko*). Podobne sa pri substantívach ženského rodu vyskytujú sufixy *-áreň*, *-iareň*, (*čakáreň*, *lekáreň*, *kaviareň*) alebo *-ňa* (*pracovňa*, *učebňa*) a nakoniec možno vyjadriť priestorový význam aj prefixálno-sufixálnym tvorením (*pohorie*, *prímorie*, *predmestie*, *nástupište*). Prefixy sa v jazyku často vyskytujú ako determinátory priestorových vzťahov, čiže orientátory. Najčastejšie vznikli z predložiek a ich funkcia v slovách s prefixom (najčastejšie sloviess) je podobná funkcii predložiek s tým rozdielom, že nie sú ako predložky usmernené na konkretizáciu vŕahu medzi dvomi predmetmi, ale na modifikáciu sémantiky slovesa (najčastejšie významy prefixov sú, napr: *vy-*: extralokácia, *vo-*: intralokácia, *nad-*: supralokácia, *pod-*: sublokácia atď.). Mnohé prefixy možno chápať ako primárne priestorové prefixy: *od-*, *do-*, *vy-*, *nad-*, *pod-*, *pre-* atď.⁴

Lexikálne vyjadrovanie priestorových vzťahov znamená vyjadrovanie pomocou prísloviess (*tu*, *tam*, *blízko*, *daleko*, *oproti*, *vedľa*), prídavných mien (*blízky*, *daleký*, *horný*, *dolný*, *pravý*, *ľavý*, *severný*), sloviess (*odniest*, *doniešť*, *preniešť*) a podstatných mien (*miesto*, *priestor*, *miestnosť*, *ihrisko*, *čakáreň*).

Predložkové pády s príslovkovým miestnym významom sú najrozvitejším podsystémom jazykových prostriedkov, ktorými sa vyjadrujú priestorové vzťahy v slovenskom jazyku, ale aj v ostatných slovanských jazykoch. Tak ako ostatné slovanské jazyky, ani slovenčina nemá rozvité morfológický výraz na vyjadrenie sémantickej kategórie priestoru. Syntaktický model predložkových pádov, pomocou ktorých sa vyjadrujú priestorové vzťahy je početnejší od iných modelov na vyjadrovanie priestorových vzťahov a predstavuje osobitný syntakticko-sémantický podsystém miestnych pádov. Najčastejšie taký model tvorí predložka a istý pád, hoci sa priestorové vzťahy môžu vyjadriť aj pádom bezpredložkovým (*prechádzať ulicu*, *prechádzať sa ulicou*), ale takéto konštrukcie sú zriedkavejšie. Predložkové pády sú jedným z najčastejších prostriedkov na vyjadrovanie priestorových vzťahov, lebo tieto výrazy obsahujú všetky tri elementy: objekt lokalizácie, lokalizátor a orientátor, ktoré sú spravidla explicitne vyjadrené. Veľký počet predložkových pádov má primárne priestorový význam. V slovenčine existuje šesť pádov, z ktorých všetky pády okrem nominatívu môžu vyjadriť priestorový vzťah, pritom vyjadrujú všetky vyššie uvedené významy s dôrazom na statickosť, resp. dynamickosť (lokatívnosť: *Chlapec je na ulici.*, ablatívnosť: *Chlapec odchádza z parku.*, adlatívnosť: *Chlapec prichádza do parku.*, perlatívnosť: *Chlapec prechádza cez park.*, sublokatívnosť: *Chlapec si sadol pod strom.*, supralokatívnosť⁵: *Vták lietal nad domom.* atď.)

Predložkovo-pádové konštrukcie môžu byť jednoduché, čiže jednočlenné, ale aj odvodené, dvojčlenné a viacčlenné (*vpravo od stola*, *paralelne s nami*).

⁴ Osobitne by sme sa mohli zaoberať otázkou kombinovania prefixov a predložiek, napr. prefix *vy-* sa vyskytuje s predložkou *z*: *vyjsť z izby* (ale nie aj *vyjsť do*).

⁵ I. Pranjković uvádza sublokatívnosť a supralokatívnosť ako podkategórie priestorových významov vzťahujúcich sa na vertikálnu os.

Existujú aj také konštrukcie, keď sa v syntagme namiesto pravej predložky a pádu vyskytuje podstatné meno a vtedy hranica medzi nimi nie je ostrá, napr.: *čelo stola, vrch hlavy*.

V menšej miere sa priestorové vzťahy vyjadrujú prostými pádmami, napr.: akuzatívom (*prechádzať ulicu*) alebo inštrumentálom (*prechádzať sa ulicou*). Pri akuzatíve sa priestor chápe ako objekt zasiahnutý slovesným dejom, pokiaľ pri inštrumentáli sa priestor chápe ako svojrázny „prostriedok pohybu“. Znamená, priestor sa nechápe ako okolnosť slovesného deja, ale ako prostriedok, ktorým alebo na ktorom sa slovesný dej uskutočňuje. Spravidla tu ide o priestor vyjadrený podstatnými menami, ktoré majú zvýraznenú dĺžku alebo povrch: *prechádzať sa ulicou, lesom, pobrežím*, (ale nie aj *prechádzať sa izbou*).

Kritériá, na základe ktorých funguje systém predložkových pádov (lokatívnosť, ablatívnosť, intralokalizácia, extralokalizácia atď.) sú vo väčšej alebo menšej miere podobné vo všetkých slovanských jazykoch, nielen pokiaľ ide o vyjadrovanie priestorových vzťahov pomocou predložkových pádov, ale aj pomocou prísloviak, ktoré sú ďalším dôležitým a pomerne zložitým systémom na vyjadrovanie priestorových vzťahov už samotným faktom, že majú v realizovanom jazyku vysokú frekventovanosť. Predovšetkým tu máme na mysli príslovky miesta, ktoré okrem primárnej sémantiky miestnej, sa veľmi často využívajú aj na vyjadrovanie iných nemiestnych významov. Príslovky, ktorými sa vyjadrujú priestorové vzťahy sú miestne príslovky so sémantikou miesta (*tu, vonku, vzadu*) alebo smeru (*odtiaľ, von, vpravo, vľavo*), pričom niektoré môžu byť aj polysémantické, a tak v jednom kontexte môžu označovať miesto (*nachádzať sa tam*) a v inom smer (*ísť tam*) v závislosti od toho, či sa vyskytujú pri statických slovesách alebo slovesách pohybu. Priestorové príslovky môžu byť deiktické (*tu, tam, sem, odtiaľ, potiaľ*) alebo nedeiktické (*južne, severne*). Deiktické sa delia na zámenné (*tu, tam, odtiaľ*) a nezámenné (*vnútri, vonku, oproti*). Väčšina z nich vyjadruje orientačný aspekt priestorovej lokalizácie, pričom rovnako ako predložkové pády môže vyjadriť nasledujúce významy: intralokalizáciu (*vnútri*), extralokalizáciu (*vonku*), prednú stranu (*vpredú*), zadnú stranu (*vzadu*), hornú stranu (*hore*), dolnú stranu (*dole*), laterálnu priestorovú orientáciu (*vedľa, popri*) a osobitnú laterálnu priestorovú orientáciu (*vľavo, vpravo, doľava, doprava*), proximálnosť (*blízko*) a dištantnosť (*ďaleko*) a tiež môžu vyjadriť aj viac ako jednu stranu lokalizátora, resp. všetky strany lokalizátora (*okolo*).

Na syntaktickej úrovni možno priestorové vzťahy vyjadriť pomocou jednoduchej vety alebo súvetia. Priestorové vzťahy na úrovni jednoduchej vety najčastejšie sa vyjadrujú adverbially, čiže príslovkovým určením miesta (*Tu sa nič nedeje. Niekde sa stretneme. Pôjdeme domov*.) Pri slovesách typu *žiť, bývať, prebývať* záväzne musí stáť príslovkové označenie priestoru, ktoré tu pôsobí nie ako okolnosť deja, ale ako predmet slovesnej činnosti nevyhnutný na jej realizáciu (*On žije v Rakúsku. Tento študent býva v internáte*.) Na úrovni súvetia priestorové významy možno vyjadriť podradenou vetou, čiže vedľajšou vetou

príslovkovou miestnou (*Stretneme sa tam, kde sme sa dohodli. Tam kde pôsobil, zanechal významné stopy*).

Vyjadrovanie priestorových významov na úrovni textu sa zakladá na využití jazykových konektorov *tu, tam, sem, odtiaľto, potiaľ, na tom mieste* atď. (*Ich dvor bol široký. Neraz bolo počuť odtiaľ veľký hluk a smiech detí.; Odišli sme do Anglicka. Tam boli podmienky lepšie.*). Osobitný prípad sa vyskytuje najmä v textoch náučného štýlu, kde sa často stretávame so svojráznym označovaním priestoru v samom texte, napr.: *ako sme už hore povedali, o tom budeme hovoriť v nasledujúcej kapitole* a pod.

Katégoria priestoru často slúži ako podklad iným abstraktnejším tvarom kategorizácie, lebo priestorové metafory umožňujú konkretizáciu abstraktných obsahov. Mnohé katégorie sa tak priamo alebo nepriamo odvodzujú z katégorie priestoru.

4. Priestorová metafora v jazykovom priestore slovenčiny

Priestorové metafory existujú v rozličných funkčných štýloch a rozličných žánroch. V každodennej komunikácii sú také časté a zvyčajné, že si ani nevšimame ich metaforickosť a priestorovú motivovanosť. Priestorová metafora, jej tvary a stupeň abstrakcie, sú v lingvistike predmetom výskumu už dlhšiu dobu, takže neexistuje potreba „re-definovania“ metafory ako takej. Naša pozornosť bude však upriamená na sémantiku konkrétnych metafor v slovenskom jazykovom diskurze, čiže na otázku, aké nepriestorové významy sa používajú v jazykovom prehovore utvorené z jazykových prostriedkov so sémantikou primárne priestorovou.

Priestorová metafora vzniká metaforizáciou priestorových relácií, čiže transponovaním kritérií na označovanie priestorových vzťahov (*odskočiť od podlahy*) do vzťahov s inou sémantikou (temporalnosť: *čakať od soboty*, kauzálnosť: *rozplakať sa od radosti*, *oženit' sa z lásky*, kvalifikatívnu: *kľúč od auta*, vlastníctvo: *láska v nás ešte žije*, spôsob: *ofarbiť stenu na zeleno* atď.). Priestorové metafory umožňujú konkretizáciu abstraktných obsahov, lebo sú poznačené obraznosťou a živosťou a sú ľahké na zapamätanie, keďže sú utvorené z jazykových prostriedkov dobre známych používateľom jazyka.

Priestorovou metaforou sa teda nazýva použitie jazykových znakov s primárne priestorovým významom vo funkcii označovania vzťahov, ktoré nie sú priestorového, ale abstraktnejšieho charakteru, ale podľa niečoho sú analogické priestorovému vzťahu, a to tomu, či jazykový výraz preberajú (Piper, 1997, s. 38). Napr.: *prejsť cez rozum, dať na vedomie, žiť v láske, chytiť sa do roboty, ceny odišli hore, vláda vyniesla zákony, on zbytočne vniesol nervozitu do zápasu* atď.

Najčastejšie používanie jazykových prostriedkov s primárne priestorovým významom vo funkcii označovania nepriestorových vzťahov ilustrujeme príkladmi:

1. **Modálny** význam (Tá cesta je *mimo ich možností*. Tá cesta nie je v *rámci ich možností*.);

2. **Pričinnno-dôsledkový** význam (Oženil sa z *lásky*. Rozplakal sa *od radosti*.);

3. **Vlastníctvo** (Je tam ešte jeden byt v *jej vlastníctve*. *Láska v nás* ešte stále žije. /= naša láska/, Teraz ste vy *na rade*. /= váš rad/ atď.);

4. **Aspektuálnosť** (pri slovesnom vide):

a) pri dokonavých slovesách sémantiku určuje prefix: *vyjsť, vojsť, vypísať, dopísať*;

b) nedokonavým slovesám konkurujú lokatívne konštrukcie: *byť v strachu, byť na štúdiách, byť v dileme, urobiť niečo v presvedčení, niečo je v priebehu, byť v pozore, byť mimo zákona, mať v pláne* atď.;

5. **Temporálnosť** (Skúška je v *pondelok*. Prísť *na začiatok prednášky*.). Sémantika času sa najčastejšie realizuje vzťahom intralokalizácia – extralokalizácia, teda na základe toho, či je lokalizátor lokalizovaný do času prehovoru (intralokalizácia) alebo mimo neho (extralokalizácia), pri ktorej máme relevantný vzťah anteriornosti (préteritálnosti, *Za nami* sú roky úspešnej spolupráce.) a posteriórnosti (futurálnosti, *Pred ním* sú roky tvrdej práce.), pritom sú oba vzťahy vyjadrené na horizontálnej osi;

6. **Komparácia**:

a) *múdrejší od Sokrata, voda je teplejšia od ľadu*;

b) na rozdiel od temporálneho významu, kde do výrazu prichádza horizontálna os, priestorová metafora s významom komparácie sa vyjadruje na osi vertikálnej, ale aj horizontálnej (Podľa úspechu je *nad/pod ním*. Podľa úspechu je *za ním/pred ním*.);

7. **Spôsob** (ofarbiť stenu *na zeleno*);

8. **Kvalifikácia**, vlastnosť (Mám topánky *na viazanie*. *V opilom stave* sa človek ťažko kontroluje.);

9. **Účel** (Pero je nástroj *na písanie*.);

10. **Cieľ** (dať/dostať niečo *do daru*).

V rámci priestorových metaforík možno vyčleniť dva druhy metafor:

a) Výrazy a konštrukcie, ktoré metaforickosť získavajú výlučne svojím tvarom, čiže sú to výrazy a konštrukcie utvorené z jazykových prostriedkov so sémantikou primárne priestorovou, ale ktoré označujú javy abstraktnejšieho nepriestorového charakteru (temporálnosť: *čakať od soboty*). V jazykovom prehovore sú nepríznakové.

b) Výrazy a konštrukcie, pri ktorých sa metaforickosť vyskytuje aj vo vnútornom, čiže pôvodnom zmysle pojmu metafora (*prejsť cez rozum* – prekabátiť niekoho). V jazykovom prejave sú príznakové a väčšina z nich už patrí medzi frazémy.

LITERATÚRA

- BELAJ, Branimir: *Prostorna značenja na razini složene rečenice*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. www.hrvatskiplus.org
- DUDOK, Miroslav: *Deiktické identifikátory v jazyku a komunikácii*. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007. str. 341 – 353.
- HORECKÝ, Ján: *Teória sémantickej lokalizácie*. In: *Jazykovedný časopis*, 2000, roč. 51, č. 1, str. 46 – 48.
- IVIĆ, Milka: *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek 2008. 339 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala. M. Pisárčiková. 4. vyd. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2003. 988 s.
- MARAS IVANKOVIĆ, Ivana: *Izražavanje prostornih značenja prijedložno-padežnim izrazima*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. www.hrvatskiplus.org
- Morfologija slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 230 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 269 s.
- PIPER, Predrag: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek 1997. 221 s.
- PRANJKOVIĆ, Ivo: *Prostorna značenja u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. www.hrvatskiplus.org

Kvalitatívna modulácia reči v slovenčine

Lucia Vaľová

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov

V tejto práci vychádzame z informácie o tom, že v slovenčine väčšinou uvažujeme o silovej, tónovej a časovej modulácii reči. Odborná literatúra uvádza aj kvalitatívnu moduláciu, avšak nevenuje jej rovnakú mieru pozornosti, ako ostatným typom modulácie. Nazdávame sa, že kvalitatívna modulácia je komplex faktorov podieľajúcich sa na výslednom efekte komunikácie.

Túto úvahu opierame o poznatok, že v rečovej komunikácii platí obojstranný vplyv hovoriaceho na počúvajúceho a naopak. Na výslednom efekte sa potom podieľa hlasový timbre a jeho zmeny a v súčinnosti s tým zmeny na suprasegmentálnej úrovni. Kvalitatívna modulácia teda nemá iba prozodický charakter, ale presahuje všetky úrovne intrakomunikačných prostriedkov (intra-, extra- aj paralingválnych) reči, nakoľko zasahuje priamo jadro fóny a to bez akéhokoľvek vzťahu k dištinktívnym vlastnostiam definujúcim fonémy (dištinktívne vlastnosti foném definuje J. Sabol, 1989).

Úvahu o kvalitatívnej modulácii reči teda treba rozdeliť na dve časti: timbre a suprasegmenty. **Timbre**, alebo tiež farbu hlasu, určuje jeho spektrálna charakteristika, konfigurácia vyšších harmonických. Umožňuje odlišenie dvoch rovnako vysokých aj rovnako silných hlasov. Timbre hlasu je charakteristika jemu vlastná, ale mení sa vplyvom viacerých okolností:

1. vek,
2. pohlavie,
3. životný štýl,
4. dlhodobý zdravotný stav,
5. povaha,
6. aktuálny psychosomatický stav.

Vzhľadom na tieto faktory potom uvažujeme o niekoľkých timbrových typoch. Vymedzujeme ich v opozícii k normálnemu hlasu. Za normálny považujeme nie patologický hlas, neutrálny hlas, ktorý znie samotnému hovoriacemu prirodzene a počúvajúcí sa nad ním nepozastavujú, neupútava ich pozornosť viac, než obsah rečového prejavu. Rozdiel v jednotlivých odtieňoch farby hlasu z fyziologického hľadiska spôsobuje rozdielna aktivita hlasiviek, rozdielna kondícia hlasiviek aj posuny v konfigurácii artikulačných dutín. V konečnom dôsledku potom môžeme uvažovať o viacerých podobách hlasu. Odborná literatúra doposiaľ len málo definuje alebo popisuje uvedené skutočnosti. Preto v práci navrhujeme východiskovú systematiku kvality hlasu. V tomto štádiu výskumu sa sústreďujeme na rozdiely vyplývajúce z rozdielnej aktivity hlasiviek a zo zdravotnej (predovšetkých somatickej) kondície.

1. Chrapľavý hlas (angl. hoarsness): znie dýchavične, drapľavo, napäto, mení sa jeho výška. Často sa spája s neschopnosťou vyspievať vysoké tóny. Môže byť spojený s ochorením hlasiviek aj zápalom nosovej sliznice. Spôsobený môže byť rozprávaním v hlučnom prostredí, zvyšovaním hlasu v hlučnom prostredí, častým telefonovaním so slúchadlom/telefónom medzi hlavou a ramenom, používaním neprimeranej výšky hlasu, gastroezofageálnym refluxom, aj fajčením. Je tiež súčasťou neurologických ochorení, ako je Parkinsonova choroba, stavu po mozgovej príhode, pri spazmickej dysfónii, Downovho syndrómu a je čiastočným prejavom anomálie hrtanu nazývanej cri du chat (mačacie mraučanie). Iné dôvody vzniku chrapľavosti sú alergie, problémy so štítnou žľazou, úraz hrtana a príležitostne u žien aj menštruácia. O. Škvareninová (2004, s. 44 – 45) uvádza, že ženám s chrapľavým hlasom sa pripisuje lenivosť, nízka inteligencia, mužskosť, chorľavosť, neurotickosť a neohrabanosť. U mužov signalizuje chrapľavý hlas starobu, realnosť, zrelosť, pohotovosť, svetáckosť.

2. Za ľahkú obmenu chrapľavého hlasu možno považovať **zastretý hlas**. Je príznakom hyperkinetickej alebo naopak hypokinetickej dysfónie (Hradecká, 2007). Často je dôsledkom aktívneho aj pasívneho nikotinizmu, námahy, nadmernej intenzity hlasu, nedostatočného odpočinku a zlej hlasovej techniky. Ak je dôsledkom hypersekrécie štítnej žľazy, je hlas bezfarebný a ľahko sa unaví (porov. Novák, 1989, s. 24).

3. Drsný hlas (angl. harsh): nazýva sa aj ventrikulárny (v registroch vysokých tónov), forsírovaný, tlačný. Zvyčajne je nápadne nízky. Vzniká v zúženej hrdlovej dutine bez účasti hrtanovej príchlopky. Celý hrtan je vystavený extrémnemu napätiu. Sekundárne môžu byť príznakom spevácke uzlíky alebo nedomykavosť. Počuteľný je predovšetkým pri samohláskach. Výsledný hlas znie, akoby hovoriaci počas reči dvíhal ťažký náklad, je neprirodzene hlboký a hrubý. Vo všeobecnosti poukazuje na spazmodickú dysfóniu (Klačanský – Jakubíková, 1992, s. 24). Zvyčajne sa stráca pri speve a výrazných emočných prejavoch, napr. pri smiechu. Niekedy ho dopĺňajú spazmy tvárových svalov, nekontrolovateľné pohyby dolnej čeľusti (Hradecká, 2007). Drsný hlas môže byť dôsledkom hyposekrécie štítnej žľazy (porov. Novák, 1989, s. 24). Prejavuje sa aj pri Downovom syndróme. Tieto počuteľné odchýlky súvisia s postavením artikulačných orgánov, rezonančné dutiny nie sú presne oddelené a kvalitu hlasu ovplyvňuje aj mentálny defekt, hovoriaci urýchlene „vyhrkávajú“, jazyk je mierne zväčšený a neobrtný a aj to vplýva na výsledný tvar rezonančných dutín (Hradecká, 2007).

4. Dutý hlas (angl. faucalized) sa tiež nazýva zívací. Tvorí sa pri zväčšenej hrdlovej dutine a je opozičný k drsnému (harsh) hlasu.

5. Laryngalizovaný hlas (angl. creaky, fry voice) je charakteristicky veľmi nízkou frekvenciou; anglo-americkí autori ho popisujú ako o približne dve oktávy nižší než neutrálny hlas. Pre výslovnosť v americkej angličtine sa popisuje tento typ fonácie na hraniciach viet a tiež ako koniec osamelej vety. V spontánnej angličtine je laryngalizovaný hlas častý pri váhaní. Jeho obmenou je tuhý, upätý hlas. Nastáva pri hlasovej únave. Hlasivkový otvor je užší a hlasivky menej pružné. O.

Škvareninová (2004, s. 44 – 45) popisuje napätosť v hlase ako symbol emotívnosti, ženskosti, mladosti, ale aj nízkej inteligencie a nervovej preťažnosti. U žien aj u mužov poukazuje na starobu, neústupčivosť, tvrdohlavosť a vzdorovitosť.

6. Fistula, nazývaná tiež falzeto. Typické je veľmi tesné zopätie hlasiviek, ktoré spôsobuje dvojitú frekvenciu vibrácie. Tento typ hlasu produkujú okraje hlasiviek, zatiaľ čo zvyšná časť hlasiviek ostáva v pokoji. Hlasivky sú pozdĺžne natiahnuté a relatívne tenké. V dôsledku toho je menší objem vibrujúceho vzduchu a vyšší tón. H. Hirose¹ popisuje nižší podhlasivkový tlak, keďže hlasivková štrbina ostáva pootvorená. Súčasne vzniká počuteľné trenie. Považuje sa za jeden zo základných typov patologických hlasov. Muži aj ženy ňou spievajú tóny, ktoré presahujú hornú hranicu ich normálneho hlasu. Uvádza sa, že niektorí speváci pociťujú úľavu, ak obmieňajú modálny hlas a fistulu. Fistula je typická pre obdobie mutácie. Fistulový tón je približne o oktávu vyšší, ako normálny. Má obmedzený dynamický rozsah a kvalitu tónu a môže ho sprevádzať prídych. Neponúka rovnaké variácie hlasu, ako modálny hlas. V niektorých prejavoch (napr. havajský spev) je pauza v prechode medzi modálnym hlasom a fistulou. Westernoví speváci sa naopak snažia o čo najhladší prechod. V súčasnosti sa fistula uplatňuje najmä v rockovej hudbe (Deep Purple, Van Halen), heavymetale (Iron Maiden, Helloween), spieva ňou Bono Vox (U2), Justin Timberlake, či ruský spevák Vitas a v ich hudobnom prejave je to nenahraditeľný prvok. Vo Francúzsku má, obzvlášť v reči žien, sociálne dištingtívny charakter. Časté účelové používanie fistuly v každodennom prejave spätne poškodzuje hlasivky, tie potom pri fonácii nepriliehajú tesne a štrbina medzi nimi je vretenovitá. O. Škvareninová (2004, s. 44 – 45) uvádza, že tenkosť hlasu u žien poukazuje na zmysel pre humor, citlivosť, sociálnu, fyzickú, emocionálnu aj mentálnu nezrelosť. U mužov je príznakom ženskosti. Posledný uvedený príznak môže mať opodstatnenie aj z hľadiska fyziológie vzhľadom na to, že tenšie a pretiahnutejšie hlasivky vydávajú vyšší tón, čo je analogické ako pri ženskom hlase, keď sú hlasivky dlhšie a tenšie.

7. Neznely hlas (angl. voicelessness) vzniká v prípade blokovania vzduchového prúdu z pľúc s úplne zovretými hlasivkami alebo s naširoko rozťahnutými hlasivkami a otvorenou hlasivkovou štrbinou, keď vzduchový prúd je laminárny, vrstvený. V oboch prípadoch nevzniká žiadny zvuk ani akustická energia.

8. Šepot. Vznikajú pri ňom turbulencie spôsobené trením vzduchu nad hrtanom bez spoluúčasti hlasiviek. Reči tak chýba melódia. Postavenie hlasiviek môže byť rôzne. Pri tichom šepkaní sa tvoria vzdušné víry v pernej štrbine, medzi zubami, medzi podnebíom a jazykom (porov. napr. Joliveau – Smith – Wolfe, 2004, alebo Wolf²). E. Rendár (2009, s. 615) popisuje slabé šepkanie, pri ktorom sa hlasivky konfigurujú do tvaru „obráteneho V“ a pokladá to za prechod medzi dychovou fonáciou (navrhujeme ako vhodnejší termín dyšná

¹ <http://www.ims.unistuttgart.de/phonetik/EGG/page10.htm> [online]. [Cit. 2009-17-11]

² http://phys.unsw.edu.au/phys_about/PHYSICS1/SPEECH_HELIUM/speech.html. [online]. [Cit. 2010-03-01]

fonácia) a šepkaním. Pri hlbokom a temnom šepote sa ešte viac rozširuje neúplné uzavretie chrupkovitej časti glottis. Pri dôraznom šepkaní sa dotýkajú alebo pevne stláčajú konce hlasivkových výbežkov krehovitých chrupiek, trojuholník nedovretej chrupkovitej časti je štíhlejší a blanitá časť je nedovretá v štíhлом, člnkovitom tvare. Pri ďalšej akcentácii dochádza k približovaniu až stlačeniu ventrikulárnych rias (Kiml, 1978, s. 85). Šepot signalizuje tajomnosť či dôvernosť. Pri hysterickej alebo psychogénnej poruche môže byť šepot náhradou za modálnu reč. U neuroticky disponovaných ľudí vzniká ako následok preľaknutia, vydesenia a v konfliktných situáciách. Podľa J. Kimla sa chabé bezhlasie prejavuje častejšie u žien (Kiml, 1978, s. 117).

9. Dyšný hlas (angl. breathy, murmured voice): ak sa hlasová štrbina pri fonácii celkom neuzavrie, spolu s tónom sa tvorí vedľajší vzduchový šelest. V. Záborský (1991, s. 34) popisuje, že neúplnosť vzniká predovšetkým pri zadnom úpone. Pri takejto tvorbe hlasu je väčšia spotreba dychu. Chybu prezradia tiché tóny, pri silných tónoch je šelest prekrytý zvukom a súčasne sa hlasová štrbina zužuje zväčšením napätia hlasiviek. Vzniká pri hlasovej únave, zlej hlasovej technike, pri celkovom telesnom oslabení, vyčerpaní, útlme, tréme či strachu. Naznačuje možnú psychogénnu dysfóniu, psychogénnu afóniu, resp. hlasové neurózy (Hradecká, 2007). Od šepotu sa odlišuje nižším stupňom hlasovej námahy. Tento spôsob tvorby hlasu je typický (a niekedy aj príznačný) pre niektorých spevákov populárnej hudby.

10. Prídych. Pre niektoré jazyky je typický. V slovenčine predstavuje odchýlku od normy. Je to silný ráz vzduchového prúdu sprevádzaný náhlym prekonaním prekážky. Vzniká po artikulácii konsonantu. Počas fonácie sa hlasivky priblížia k sebe, no nasledujúci vokál nemôže vzniknúť, kým sa hlasivky neprimknú. Ak je prídych znelý, označuje sa ako dyšný hlas (pozri vyššie).

11. Nedbanlivý hlas (angl. lax, slack voice): hlasivková štrbina je mierne rozšírená, širšia ako pri normálnom hlase, konsonanty sa vyslovujú s prídychom, a to v prípade, že je hlasivková štrbina otvorená dostatočne na priechod vzduchu a vibráciu hlasiviek.

12. Ostrý tón je to bezfarebný ostrý tón, ktorý sa prejaví vo vyšších polohách preexponovaným nasadzovaním tónu v prednej časti ústnej dutiny (Kalmárová, 1993, s. 72). Ostrý tón je typický pre inspiračný hlas. Vzniká pri vdychovaní, zvyčajne nechtiac, napr. pri čkaní alebo zívaní. Ak vzniká pri ustrnulej, neuvolnenej čeľusti, tón sa odráža od zubov a nazýva sa zubný. Tento spôsob tvorby hlasu je škodlivý, vysušuje sa ním horná plocha hlasiviek (Hradecká, 2007).

13. Nosový hlas vzniká pri zníženom mäkkom podnebí, v slovenčine sa funkčne využíva pri nosovkách *m*, *n*, *ň*. Ak zvuk prechádza aj nosovou dutinou, odvádza energiu a klesá tak frekvencia kmitania hlasiviek (Raninec, 1992, s. 45). Dlhodobá nazalizácia spôsobuje stratu výšok a je neestetická. Ako upozorňujú I. Klačanský a J. Jakubíková, nazalizácia je prejavom poruchy reči, nie poruchy hlasu (1992, s. 199). Nazalizácia je patologicky znížená pri zatvorenej rinolalii, keď sa zmenší rezonančný priestor. Je typická pri zápale nosovej sliznice a pri

nádche, môže byť orgánovo podmienená (vybočenie nosovej priehradky, zväčšenie zadných koncov dolných lastúr, nádory a polypy v nose a nosohltane, zväčšená hltanová mandľa). Prehnaná nazalizácia, otvorená rinolália (fufnivosť) vzniká pri nedostatočnom velofaryngálnom uzávere, alebo pri rázštepoch, skrátanom mäkkom podnebí, alebo ak je nedostatočne vyvinuté svalstvo mäkkého podnebia. Môže však byť aj dôsledkom úrazov, nádorov či následkom chirurgických zákrokov v ústnej dutine (napr. po odstránení hltanových mandlí). Centrálna obrna mäkkého podnebia pri otvorenej fufnivosti v detskom veku upozorňuje na perinatálne poškodenie centrálného nervstva. Funkčná otvorená rinolália je typická u ľudí celkovo oslabených, môže byť výsledkom nedbanlivého rečového štýlu. Súvisí aj s duševnými chorobami (pri hystérii, neurózach, imbecilite a idiotii), u nedoslýchavých či nepočujúcich detí (Klačanský – Jakubiková, 1992, s. 199). Popisuje sa tiež zmiešaná fufnivosť ako kombinácia otvorenej a zatvorenej fufnivosti v rôznom pomere. Ľuďom s nosovým hlasom sa prisudzuje spoločenská nepopulárnosť, nudnosť a nízka inteligencia (Škvareninová, 2004, s. 44 – 45).

14. Tremor je samovoľný rytmický pohyb svalov. Môže postihnúť hrtan, hlasivky alebo hrdlo a spôsobiť zmeny hlasu. Predpokladá sa, že v polovici prípadov je genetickým dedičstvom. Vekom má tendenciu zhoršovať sa. Ak je silnejší, môže spôsobovať až prerušovanie hlasového prejavu. Kľúčovým prejavom sú variácie hlasitosti, niekedy aj variácie výšky hlasu. Môže súvisieť s trasením viacerých častí tela.

15. Diplofonický hlas je podmienený zdravotným stavom. Znie ako dva hlasy súčasne. Dva oddelené tóny vznikajú kvaziperiodickými variáciami počas kmitania hlasiviek. Môže sa vyskytovať v prípadoch jednostrannej hlasivky (resp. jednostranne paralyzovanej) a nekompletným hlasivkovým uzáverom, ak sú na hlasivkách lézie alebo cysty (Hong – Kim).

16. Jódlovanie je spôsob tvory hlasu typický pre obyvateľov horských oblastí v Alpách a Karpatoch. Cieľom bolo pôvodne zvýšiť zvučnosť hlasu a jeho nosnosť do diaľky. Nadhrtanové dutiny sú značne rozšírené, poloha hrtanu je znížená, koreň jazyka je vytlačený vpred podobne ako pri artikulácii *j* alebo *i* a pri dýchaní prevláda použitie brušného svalstva (porov. Hradecká, 2007; Dvončová, 1980, s. 41).

Ukazuje sa teda, že uvedenú systematiku hlasov možno rozdeliť do niekoľkých skupín podľa stupňa obmeny hlasu. Rozdiely sú v rezonancii (nosový hlas vs. nenosové hlasy), veľkosti hrdlovej dutiny (drsný hlas vznikajúci v zúženej dutine vs. dutý hlas vznikajúci v zväčšenej hrdlovej dutine), veľkosti hlasivkovej štrbiny (dychový hlas vznikajúci pri zúženej hlasivkovej štrbine vs. nedbanlivý vznikajúci pri rozšírenej hlasivkovej štrbine), variáciách či nasadení výšky (fistula ako extrémne vysoký hlas vs. laryngalizovaný hlas ako extrémne nízky), variáciách sily hlasu (tremor vs. hlasy bez variácií amplitúdy), v znelosti (šepot vs. modálny hlas).

Vo vyššie uvedenom prehľade sú uvedené nielen patologické hlasy, ale aj nie bežné spôsoby fonácie (jódlovanie), resp. uvádzame tu aj poruchy reči (nazalizá-

cia), nielen poruchy hlasu. Sú tu však oba prípady uvedené zámerne, nakoľko ovplyvňujú aj výsledné vyznenie hlasového prejavu.

Suprasegmenty

Z hľadiska suprasegmentov možno o kvalite rečového prejavu uvažovať na dvoch úrovniach: suprasegmenty, ktoré majú delimitačnú, dištinktívnu a gramatickú funkciu a fungujú ako súčasť odovzdávanej informácie v procese komunikácie (melódia odlišujúca oznamováciu a opytovaciu vetu, prízvuk odlišujúci slová a slovné spojenia, či kvantita odlišujúca význam) a na ďalšej úrovni suprasegmenty charakterizujúce hovoriaceho. A to opäť v dvoch smeroch: odkazujú na pôvod hovoriaceho (prízvuk typický napr. pre východné Slovensko, melódia charakterizujúca Horehroncov, či kombinácia prízvuku, kvantity a melódie špecifická pre prostredie hlavného mesta) a suprasegmenty, ktoré odkazujú na momentálny psychický stav hovoriaceho.

Správne uplatnenie prozódie v reči patrí k správnej a spisovnej výslovnosti. Ábel Kráľ (1988, s. 31 – 32) uvádza, že jej komunikačná dôležitosť sa ukáže vtedy, keď ortoepicky správny prejav je prednesený nevýrazne a nezreteľne či s rušivým dýchaním. Poslucháči často hodnotia hlas aj podľa uvedených kritérií a nezaujímavý sa zdá ten hlas, ktorý sa spája s monotónnou melódiou, slabým dôrazom či nízkou intenzitou. V jazykových spoločenstvách sa vytvárajú fonické stereotypy na vyjadrovanie postoja či psychického stavu hovoriaceho, ktoré korešpondujú s niektorými kinetickými prvkami, a to predovšetkým s gestami a mimikou. Napríklad prihováranie sa malým deťom so zošpúlenými perami (Vaňko, 1999, s. 135). Podľa hlasu tiež počúvajúcí odhaduje charakter a momentálne psychické rozpoloženie hovoriaceho a aj jeho fyzickú kondíciu. V nasledujúcej tabuľke I krátko naznačujeme vplyv momentálnej nálady na zmeny v oblasti suprasegmentov, Bartneck (2000) popisuje parametre hlasu vyjadrujúce rôzne emócie.

	hnev	šťastie	smútok	strach	znechutenie
tempo reči	trochu rýchlejšie	rýchlejšie alebo pomalšie	trochu pomalšie	rýchlejšie	omnoho pomalšie
priemerná výška hlasu	omnoho vyšší	vyšší	trochu nižší	omnoho vyšší	omnoho nižší
hlasový rozsah	väčší	väčší	trochu menší	väčší	trochu väčší
Intenzita	silnejší	silnejší	slabší	normálny	slabší
hlasová kvalita	dýchavičný, hrudný tón	dýchavičný, krik	zvučný	nepravidelne znejúci	reptavý hrudný tón
zmeny vo výške hlasu	prerušovaný, so zvýrazneným prízvukom	uhladený, mierny, so stúpajúcou melódiou	klesajúca melódia	normálny	široký rozsah, klesavá zakončená melódia
artikulácia	napätá	normálna	nezreteľná	precízna	normálna

Tab. č. 1: Parametre hlasu pri zmenách pod vplyvom momentálnej nálady.

V tomto príspevku sme sa pokúsili navrhnuť systematiku faktorov podieľajúcich sa na kvalitatívnej modulácii reči. Dôvodom je v súčasnosti nedostatočné definovanie tohto termínu tak v lingvistickej literatúre, ako aj v textoch z iných vedných odborov; doterajšie skúsenosti sa často odovzdávajú len ústne a medzi jednotlivými odborníkmi popri zhode v zásadných veciach pribúdajú aj miesta doposiaľ nedostatočne zadefinovaných faktov a v niektorých prípadoch aj rozdielne interpretácie pojmov. Ukazuje sa, že na obsažné vysvetlenie termínu “kvalitatívna modulácia reči” bude potrebná spolupráca odborníkov z oblasti foniatrie, logopédie, psychológie a v neposlednom rade aj lingvistiky.

LITERATÚRA

- BARTNECK, Christoph: *Affective Expressions of Machines. Final Report of the postgraduate program: User System Interaction*. Eindhoven, Stan Ackerman Institute 2000. Dostupné na: <http://www.bartneck.de/publications/2000/affectiveExpressionsOfMachines/bartneckMasterThesis2000.pdf> [online]. [Cit. 2009-12-09]
- HIROSE, Hajime: *Types of Phonation*. Dostupné na: <http://www.ims.unistuttgart.de/phonetik/EGG/page10.htm> [online]. [Cit. 2009-17-11]
- HRADECKÁ, Zuzana: *Fyziologie lidského hlasového ústrojí*. Nepublikovaná diplomová práca. Brno: Masarykova univerzita 2007.
- DVONČOVÁ, Jana: *Fyziologická fonetika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 41.
- JOLIVEAU, Elodie – SMITH, John – WOLFE, Joe: *Tuning of Vocal Tract Resonance by Sopranos*. Nature, Vol. 427, 2004, № 8.
- KALMÁROVÁ, Lívia: *Hlasová výchova*. Prešov: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika 1993, 72 s.
- HONG, Ki Hwan – KIM, HyunKi: *Diplophonia in unilateral vocal fold paralysis and intracordal cyst*. Pages 815 – 819, Vol. 121, ISSUE 6.
- KIML, Josef: *Základy foniatrie*. Praha: Avicenum 1978, 117 s.
- KLAČANSKÝ, Ivan – JAKUBÍKOVÁ, Janka: *Detická otorinolaryngológia*. Martin: Osveta 1992, 199 s.
- KRÁL, Ābel: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 626 s.
- NOVÁK, Alexej: *Foniatrie*. Praha: Univerzita Karlova 1989, s. 80.
- RANINEC, Jozef: *Hlasová výchova pre učiteľov*. Bratislava: Univerzita Komenského 1992, 116 s.
- RENDÁR, Lubomír: *Fonácia a hlasové začiatky*. 2009. Dostupné na: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak1/pdf_doc/62.pdf [online] [Cit. 2010-29-01], s. 613 – 625.
- SABOL, Ján: *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: JÚLŠ SAV 1989, 253 s.
- ŠKVARENINOVÁ, Oľga: *Rečová komunikácia*. Bratislava: SPN – Mladé letá 2004. 279 s.
- VAŇKO, Juraj: *Komunikácia a jazyk*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta 1999. 202 s.
- WOLF, Joe: *Physics in speech*. Dostupné na: http://phys.unsw.edu.au/phys_about/PHYSICS/SPEECH_HELIUM/speech.html. [online]. [Cit. 2010-03-01]
- ZÁBORSKÝ, Viliam: *Výslovnosť a prednes*. Bratislava: VŠMU 1991. 106 s.

Bertold Brecht: *Zadržateľný vzostup Artura Uiho*

Hana Vančová

Katedra anglického jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Bertold Brecht je nepochybne jedným z najlepších nemeckých dramatikov 20. storočia. Jeho dramatické dielo v minulosti zaujalo a aj v súčasnosti zaujíma mnoho literárnych teoretikov. Stal sa známym nielen pre svoje divadelné hry, medzi najznámejšie patria *Žobrácka opera* (1928), *Život Galileiho* (1938), *Matka Guráž a jej deti* (1939), *Kaukazský kriedový kruh* (1945) či dramatisácia Gorkého románu *Matka*. Okrem toho sa venoval aj literárnej teórii a stal sa zakladateľom takzvaného *epického divadla*. Naším cieľom je predstaviť dielo Bertolda Brechta tak, ako ho videl Theodor Adorno, vo svojej eseji *Závazok z 30. Rokov 20. storočia*, predstaviť niekoľko hlavných záverov z nich, a nájsť ich v Brechtovej hre *Zadržateľný vzostup Artura Uiho* (1941).

Dramatik, prozaik a režisér Bertold Brecht sa počas svojej kariéry sústredil nielen na prácu v oblasti umenia, ale ako literárny teoretik založil takzvané *epické divadlo*, ktoré definoval ako druh dramatického umenia, ktorého hlavným cieľom bolo stimulovať publikum nielen emocionálne, ale prinútiť ho aj k rozmyšľaniu. „Udalosti na pódiu musia byť sledované publikom proti jeho vlastnej skúsenosti a produkcii; musia byť transparentné ako jeho umelecká zbraň. Epické divadlo oslovuje samým sebou záujemcov, ktorí nemyslia dovedty, kým na to nemajú dôvod“ (Benjamin, 2003, s. 16). Brecht nechcel, aby sa diváci plne sústredili na dej hry, ale sa od neho odpútali, odcudzili sa od neho (*Verfremdungseffekt*), na dosiahnutie čoho využil rôzne techniky a metódy súhrnne nazvané *montáž*. Montáž sa prejavovala ukazovaním a sprístupňovaním vecí a činností, ktoré dovedty bývali ukryté za oponou a publikum ich dovedty nemohlo vidieť; v epickom divadle sa však publikum stávalo súčasťou divadelného telesa, a to tak, že sa zúčastňovalo napríklad na technickej prestavbe divadelnej scény.

Montáž slúžila Brechtovi tiež na rozlíšenie medzi tradičným a moderným umením (Mueller, 1987, s. 473). Tradičné umenie bolo reprezentované realizmom 19. storočia, ktorý sa viac-menej snažil zobraziť a popísať súčasnú spoločenskú situáciu a vzťahy medzi ľuďmi navzájom a ľuďmi a udalosťami. Brecht tiež používal termín *gestus*, ktoré môže byť považované buď za tradičný pohyb, gesta hercov na javisku, alebo, ako ho chápal Brecht, *gestus* mohlo slúžiť aj ako sociálne gesto: „Nie každé gesto je sociálnym gestom. Obranné držanie tela (Abwehrhaltung) proti muche samo osebe nie je nie je sociálnym gestom; odhnanie psa môže vyjadrovať utrpenie chudobne oblečeného človeka proti strážnym psom“ (Mueller, 1987, s. 475). Znamenalo to teda, že každú činnosť, ktorá sa odohráva na javisku, môžeme interpretovať rôzne na základe spoločen-

ského kontextu. Spôsob, akým sa Brechtove postavy na javisku správali, nemal slúžiť iba ako vyjadrenie fyzického pohybu, ale tiež malo slúžiť ako stimul pre publikum na rozmyšľanie.

V súlade s Brechtovou teóriou, že publikum by malo byť stimulované, aby sa odpútalo a odcudzilo od samotného deja, diváci sa takisto nemali identifikovať so žiandou z postáv. V Brechtových hrách teda nie sú žiadne dobré či zlé postavy; nikto nie je pozitívny či negatívny, čiernobiely, ale „ľudia na jeho pódiu sa zrážajú pred našimi očami do agentov sociálnych procesov a funkcií, ktoré nepriamo a podvedome existujú v empirickej realite“ (Adorno, 1977, s. 183). Postavy reprezentujú isté modely, ktoré nám slúžia na to, aby sme videli spoločnosť v novej perspektíve. Brechtov koncept epického divadla si kládol za cieľ zmenu svojich divákov a tým aj celej spoločnosti v období 2. svetovej vojny.

Nie je pochýb, že Brechtov osobný život, jeho politické názory a marxistické presvedčenie ovplyvnilo do veľkej miery aj jeho literárnu tvorbu. Preto nie je jednoduché rozlíšiť Brechta spisovateľa od Brechta politika (Adorno, 1977, s. 185). „Politické divadlo nie je to isté ako divadlo o politike alebo o štáte,“ hovorí R. D. Gray a pokračuje: „v Nemecku je silná tradícia spájania politiky a divadla“ (Gray, 1976, s. 1), čím poukazuje na istú historickú podmienenosť a odôvodnenosť prepojenia Brechtovej tvorby s vtedajšou politickou situáciou.

V časoch, keď Brecht písal svoje hry, J. Sartre povedal: „Toto nie je čas politického umenia, ale politika migrovala do autonómneho umenia“ (In: T. Adorno, Commitment, 1977, s. 194). To znamenalo, že svet literatúry a svet politiky sa priblížil, umelecké diela tvorili ľudia s vlastným politickým presvedčením, ktoré sa v ich tvorbe odrážalo. Svoje politické presvedčenie brali vážne, verili v jeho správnosť a nikto nepochyboval o tom, že ak sa umelec politicky vyjadří vo svojom diele, nerobí to s cieľom umelecky znehodnotiť svoje dielo. V takejto situácii však bolo ťažké rozlíšiť umenie venované, odovzdané politike od autonómnych umeleckých diel. Literárna situácia v období 2. svetovej vojny nebola jednoduchá pre žiadneho z autorov, ale určite môžeme povedať, že Brechtove hry neslúžili iba propagande. To sa stávalo dielam umelcov, ktorí sa nedokázali, hoci aj nevedome, dostatočne odosobniť od vlastného politického presvedčenia pri tvorbe svojich prác, čo bolo samotným takýmto prácam na škodu. Za propagandu môžeme považovať umelecké dielo, ktoré otvorene manifestuje politické názory, slúži politikom a ich cieľom bez žiadneho umeleckého zámeru. Hranica medzi autonómnym dielom a politicky motivovaným bola príliš tenká na to, aby sa to dalo dostatočne odlíšiť, a preto sú mnohé z diel nepochopené či neuznané práve pre ich politickú motiváciu. Mnohé umelecké diela boli síce remeselne výborne spracované, ale obsahovo slúžili ku glorifikácii politického vedenia v Nemecku v období 2. svetovej vojny. Toto nie je Brechtov prípad. Svoje nesúhlasné názory na vtedajšiu spoločensko-politickú situáciu a vlastné myšlienky zaobalil do mnohých náznakov a iba bližšie čítanie ich môže objaviť.

Brechtove hry sú tiež zaujímavé z toho dôvodu, že autenticky opisovali ešte živé udalosti, ktoré sa aktuálne diali v čase ich písania. Neexistoval pri nich žiadny časový posun alebo odstup, ktorý by Brechta chránil od idealizácie alebo zveličovania tohto obdobia. Opisované udalosti boli veľmi súčasné, bolo veľmi odvážne o nich písať, zraňovali vtedajšie publikum, ale napriek tomu neskĺzli na úroveň karikatúry, ktorá po istom čase stratí svoju silu, naopak, aj v súčasnosti oslovujú čitateľov a divákov svojou precíznosťou. Brechta môžeme iba obdivovať pre jeho schopnosť vybrať si tie udalosti, ktoré budú oslovovať publikum aj o niekoľko desaťročí po ich napíšaní.

Kompozícia jeho hier pripomína zhluk na sebe nezávislých scén a dialógov, ktoré na prvý pohľad nemajú nič spoločné. Ako sme už predtým spomínali, Brecht si vybral tieto náhodné situácie na vytvorenie sledu udalostí, ktoré slúžili na prerušenie pozornosti publika od hry samotnej, je to istý typ odcudzenia a odpútania sa od toho, čo sa dialo na pódii, o tom, o čom si publikum myslelo, že tomu rozumie, čo čom si myslelo, že sa s tým môže stotožniť. „Hľadal každý spôsob, aby publikum ochránil od identifikácie sa s jednotlivými postavami. Ako sme videli, Lukács to silne kritizoval,“ (Lunn, 1974, s. 27).

Text slúžil B. Brechtovi ako základ, východisko pre predstavenie, dával možnosť a vyzýval nielen pre publikum, ale aj samotných hercov. Toto môže byť považované za istý typ manipulácie so samotným aktom predstavenia. Úloha herca a hociktorého anonymného člena publika bola vzájomne zameniteľná. „Slúži to a podporuje to zameniteľnosť hercov a publika, publika a herca (Benjamin, 2003, s. 20). Každý sa môže podieľať na vytváraní divadelného predstavenia. Predstavenie sa teda stáva sociálnym, kolektívnym aktom, ktoré je v kontraste s čítaním, aktom individuálnym. Čitateľ je istým spôsobom vzdialený od textu a preto jeho percepcia literárneho diela je intímna, jedinečná, individuálna. „Pravda, také obecnstvo sa vždy javí ako spoločné, na rozdiel od čitateľa románu osamote s textom... obecnstvo, ako kolektív, sa rýchlo cíti poháňané do toho, aby si vytvoril názor na to, čo vidí,“ (Benjamin, 2003, s. 15). Publikum sa teda stáva akoby jedným organizmom a jeho členovia môžu mať podobné dojmy z divadelného predstavenia.

Dráma ako žáner má za účel podnecovať iné zmysly percepcie. Nemá sa čítať, ale má sa predvádzať, čo znamená, že má byť pozorovaná, sledovaná, má dať jednotlivcovi možnosť vidieť, stimulovať publikum inak, ako to robí poézia alebo próza. A, samozrejme, nesmieme zabudnúť, že dramatické predstavenie je tiež prístupné pre tých, ktorí nevedia čítať, tých, ktorí by boli inak z literárneho sveta vylúčení. Znamená to, že myšlienky ponúkané v divadelnej hre môžu oslovovať širšie masy divákov.

Theodor Adorno, jeden z esejistov, ktorí sa venovali B. Brechtovi, vo svojej práci *Commitment* (Závazok, 1977) v istej časti hovorí, že *Zadržateľný vzostup Artuta Uiho* je didaktickou hrou. Toto vyjadrenie je široko akceptované a odsúhlasené mnohými inými literárnymi teoretikmi, ktorí sa zaoberajú dielom Brechta, a toto tvrdenie je aj v súlade s Brechtovou vlastnou filozofiou písania.

Podľa Brechta by umenie nemalo iba zabávať, ale aj vzdelávať, zvyšovať uvedomelosť. Ale na druhej strane, Adorno tiež uvádza, že *Zadržateľný vzostup Artuta Uiho* je tiež komédia. Otázkou potom zostáva, akým druhom komédie toto dielo môže byť. Je to fraška? Akým spôsobom nás zabáva? Aké humoristické efekty dosahuje?

Zadržateľný vzostup Artuta Uiho je bezpochyby vážna hra s vážnym posolstvom. Žiadna z informácií o spoločnosti v hre sa nemôže zosmiešňovať. Brecht zobrazuje, ukazuje publiku spoločenskú situáciu 30. rokov 20. storočia v Chicagu, kde Cauliflower Trust, skupina zločincov, chce prevziať moc a kontrolu nad mestom.

Ale Cauliflower Trust a jeho predstavitelia slúžia Brechtovi ako modelové charaktery, ktoré sa dajú použiť na hociktorú inú sociálnu skupinu so striktné rozdelenými úlohami – pevnou rukou vládnuci vodca a poslušné ovečky, ktoré pripomínajú hociktorý z politických diktátorstiev hocikde na svete a v hocijakom čase. V Brechtovom prípade ide o Nemecko a jeho politických predstaviteľov počas 2. svetovej vojny. Táto informácia je, ale aj nemusí byť pre divákov dôležitá pre samotnú interpretáciu Brechtovej hry.

Dôležitejšie však je, že Brecht sa nás pýta, či sa charaktery osôb v týchto podmienkach teroru zmenili, či kruté podmienky ovplyvnili ich správanie, či sa aj dobrí ľudia zmenili k horšiemu a správajú sa tak, ako sa správajú iba preto, že musia prežiť, alebo sme sa už narodili ako zlí a kruté podmienky vytvorené v tejto hre objavujú tieto naše vlastnosti, ktoré sú v normálnych podmienkach pod vplyvom konvencií zaobalené v našom vnútri.

Bertold Brecht poukazuje na negatívne aspekty v spoločnosti, divákov vystavuje šoku a varuje ich pred udalosťami, ktoré sa stali pred ich očami, v divadle i mimo neho. Poukazuje na zhubné aspekty spoločnosti, ale nesnaží sa učiť, odovzdať posolstvo priamo, ale naznačiť, poukázať. „Úlohou epického divadla... nie je vytvoriť udalosti, ale sprostredkovať podmienky. Väčšina sloganov dramaturgie epického divadla bola ignorovaná, ale táto aspoň vytvorila nedorozumenie... Epické divadlo teda nereprodukuje podmienky, ale ich odhaľuje“ (Benjamin, 2003, s. 4).

Názny sa dejú v jednoduchých, na prvý pohľad triviálnych dialógoch plných absurdných, vtipných vyjadrení. Tento spôsob vyjadrovania autora a komunikácie s publikom pripomína špecifický druh komédie, komédiu mravov. Komédia mravov môže byť definovaná ako typ komédie, ktorá je založená na dialógu, ktorý hre dominuje a priťahuje pozornosť divákov. Dej je založený na nejakom škandále a je menej dôležitý ako dialóg. Komédia mravov sa snaží vysmievať sociálnym konvenciám a zdôrazňuje nemorálne správanie ľudí.

Zadržateľný vzostup Artuta Uiho rozhodne nie je komédiou mravov, ktorú poznáme a obdivujeme ako vrcholné diela Oscara Wildea, ale napriek tomu môžeme vidieť v hre *Zadržateľný vzostup Artuta Uiho* pokus o výsmech spoločnosti, poukávanie na jej negatívne aspekty, ale zároveň aj o vylákvanie publika ironickým spôsobom. „Publikum považovalo Brechtovu komédiu za doko-

nale prístupnú – keď sa uvoľnila dusná atmosféra prvej noci – bez pomoci profesionálnych kritikov“ (Benjamin, 2003, s. 3).

Bertold Brecht bol jedným z najplodnejších nemeckých autorov a dramatikov a jeho dielo nám dáva mnoho príležitostí na hlbší pohľad do vnútra spoločnosti a ľudskej duše. Jeho diela sú stále aktuálne a relevantné, čo dokázali aj mnohé adaptácie a predstavenia v divadlách na celom svete.

LITERATÚRA

- ADORNO, Theodor: *Commitment*. In: Aesthetics and Politics. Ed. Fredric Jameson. London: Verso 1977 [1964], s. 177 – 195.
- BENJAMIN, Walter: *Understanding Brecht*. London: Verso 2003. 124 s.
- BRECHT, Bertold: *Resistible Rise of Arthur Ui*. London: Arcade Publishing 2001. 126 s.
- GRAY, Ronald: *Brecht the Dramatist*. New York: Cambridge up, 1976; s. vii + 232.
- LUNN, Eugene: *Marxism and Art in the Era of Stalin and Hitler: A Comparison of Brecht and Lukács*. In: New German Critique, No. 3 (Autumn, 1974), s. 12 – 44.
- MUELLER, Roswitha: *Montage in Brecht*. In: Theatre Journal, Vol. 39, 1987, No. 4, s. 473 – 486.

Instruktivní text a jeho komický potenciál

Martina Vohralíková

Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Necháme-li stranou nejrůznější závazné předpisy či směrnice, můžeme obecný pojem „instruktivní text“ omezit na takové písemné komunikáty, jež jsou vytvářeny s cílem, aby se jimi mohl adresát řídit, pokud zamýšlí něco vyrobit, něco uvařit či se chce třeba poučit, jak něco používat – tedy na nejrůznější návody a kuchařské recepty. Právě takovými texty se budeme dále zabývat a zaměříme se na ně z hlediska jejich specifických rysů, jež lze snadno parodovat a vyvolat tak komický efekt. Materiálem nám budou zejména populární vtipné návody a recepty kolující internetem, o jejichž oblíbenosti svědčí i to, že některé z nich jsou zároveň umístěny na různých webových stránkách, lidé si je pro pobavení přeposílají e-mailem, či jsou dokonce překládány z cizích jazyků a dále šířeny.

1. Instrukivní text (návod a recept) jako žánr

Představu o obvyklých náležitostech určitých textových žánrů získáváme postupně v průběhu života na základě vlastních čtenářských zkušeností. Tento proces však startuje už výuka českého jazyka na základní škole, v rámci níž se při hodinách slohu dokonce učíme některé jednodušší žánry sami vytvářet. Mezi takové žánry náleží i návod a kuchařský recept, jejichž psaní bývá nacvičováno při výuce popisného slohového postupu. Žáci se tak seznamují s jejich typickou kompozicí – úvod (k čemu návod/recept slouží), seznam potřebného materiálu/potřebných surovin, popis pracovního postupu, závěr (poznámky, upozornění, varianty) – i s jejich obvyklými jazykovými prostředky, jež jsou podmiňovány zejména tím, že se jedná o žánry funkčního stylu odborného, jehož „funkcí je formulování přesného, jasného a relativně úplného sdělení s dominující pojmovou složkou“ (Čechová a kol., 2003, s. 175).

Zároveň se žáci na příkladech různých žánrů učí, že výslednou podobu textu ovlivňuje nejenom jeho téma a funkce, ale že mezi „slohotvorné činitele“ náleží i o ohled na adresáta. Vědecká práce určená odborníkům v dané oblasti „se píše jinak“ než populárně naučná příručka. U návodu a receptů nemusí být sice autorův ohled na adresáta příliš patrný, ale jistě nalezneme mnoho rozdílů mezi klasickou kuchařkou pro zblhlé dospělé a mezi příručkou „pro první vaření“, a to zvláště v míře podrobnosti zachycení pracovního postupu. Zatímco se zkušený kuchař spokojí s pokynem „zahustíme jíškou“, kuchař začátečník potřebuje i návod, jak takovou jíšku připravit. Každý z adresátů je sice jisté osobnosti s řadou specifických rysů, které autor samozřejmě nemůže při tvorbě svého textu reflektovat. Je ovšem možné předpokládat, že určité penzum znalostí a dovedností vztahujících se k danému předmětu je očekávaným čtenářům (adresátům) určitého textu společné.

2. Parodie a její komický efekt

V úvodu jsme se zmínili, že budeme sledovat instruktivní texty z hlediska jejich komického potenciálu, a to na konkrétních příkladech parodií, jež jsou obecně jednou z komických forem. I o parodii můžeme hovořit jako o specifickém žánru. Není jí však možné obecně charakterizovat z hlediska její funkce, kompozice ani výrazových prostředků, které se v ní obvykle užívají. Lze ji vymežit pouze vůči literární předloze, k níž se vztahuje. Vladimír Macura parodii popisuje jako „literární žánr imitující a karikující určité literární dílo nebo typ určitých literárních děl zvýrazněním některých jeho typických rysů a obvykle i jejich konfrontací s prvky, které poetika parodovaného díla nepřipouští“ (1977, s. 268).

Radko Pytlík parodii stručně a výstižně charakterizuje jako „slovní karikaturu“, neboť zesměšňuje napodobením (2005, s. 162n). Aby nám ono napodobení mohlo připadat směšné, musíme ovšem znát parodovanou předlohu či mít povědomí o jejích rysech (musíme mít například představu o tom, jak by měl vypadat kuchařský recept či návod). A tak lze podle Pytlíka o parodii právem říct, že patří „k nejsložitějším a intelektuálně nejnáročnějším útvarům komického básnictví“. Na základě srovnání naší představy o parodované předloze (o ideálním stavu) a stavu reálného, tedy toho, co se nám v parodii předkládá, pak vzniká komický efekt (Gejgušová, 2003, s. 3).

Naznačený rozpor funguje jako spouštěč komického efektu zcela univerzálně. Snaží-li se klaun v cirkuse hrát na housle a ne a ne přijít na to, jak je má správně uchopit, obvykle nám to přijde komické, neboť my samozřejmě dobře víme, jak se to dělá, a klaunovo marné snažení jen vyvolá smích. Rozpor v rámci literární parodie však působí na vyšší intelektuální rovině a z čistě jazykového hlediska spočívá v nesouladu mezi funkcí/obsahem a formou, již jsou vyjádřeny. Jedná se tedy o tzv. humor funkční. Výstižně jej popsal J. V. Bečka: „Víme, že každému druhu projevu odpovídá jistý druh jazykových výrazových prostředků. Projev odborný si žádá stylu odborného, projev slavnostní slavnostního tónu řeči. Prvky hantýrky charakterisují v přímých řečech mluvu studentů a lidové prvky všední hovor prostých lidí. Vypravování z dob minulých je zbarveno archaistickými prvky jazyka a lovecké povídky slovy z řeči myslivcecké. Jazykových prvků však lze užití disfunkčně, t. j. na nepravém místě. Takové užití zní komicky, a je-li úmyslné, humorně“ (1946, s. 117).

Podstata parodie pak podle Bečky spočívá v následujícím: „V parodii je takový nesoulad mezi thematem a jejím jazykovým vyjádřením, že obojí trčí beze vzájemné podpory. Je to právě tak, jako když malý člověk oblékne šaty velkého, hubený člověk oblek tlustého a pod.“

3. Parodie instruktivních textů

Uvedli jsme, že komický efekt parodie je založen na nesouladu či rozporu mezi funkcí/obsahem a jejich formou. Aníž bychom si dávali za cíl vytvořit konečnou teoretickou klasifikaci rozmanitých druhů parodie, můžeme pro potřeby třídění komických instruktivních textů, s nimiž jsme se dosud setkali a jež

čtenáři představíme dále, uvažovat dvě velké skupiny parodií: **parodie formy** (rozpor mezi zdánlivou funkcí a formou textu; obsah je zachován) a **parodie obsahu** (rozpor mezi zdánlivou funkcí a obsahem textu; forma je zachována). Než ale přistoupíme k bližší charakteristice těchto dvou skupin, je třeba nejprve objasnit, jak rozumíme zmíněným pojmům funkce, forma a obsah instruktivních textů.

Funkcí návodů a receptů je sloužit adresátovi jako poučení, jak něco vyrobit, uvařit či jak něco používat. Určitý aspekt direktivnosti je u těchto textů jistě přítomen, ale to jen v případě, bude-li si adresát sám přát vykonat to, k čemu jej text navádí. Teprve poté by se měl řídit pokyny popsány v takovém textu.

Obsahem instruktivních textů je soubor informací, o nichž se autor domnívá, že je adresát nezná a zároveň by se o nich v dané souvislosti rád poučil. S ohledem na předpokládané adresátovy znalosti pak návody či recepty zpravidla neobsahují banality typu, že voda je mokrá, ani jiné v daném kontextu zbytečné informace, které by adresátovu pozornost odváděly od hlavního tématu, jímž jsou pokyny, jak postupovat za určité situace.

A charakteristika posledního z uvedených pojmů – **formy** instruktivních textů – již do značné míry vyplývá z výše řečeného. Ani forma, jak je ostatně obvyklé u žánrů funkčního stylu odborného, by na sebe neměla strhávat čtenářovu pozornost, neboť primárním autorovým cílem je předání poznatků. Za tím účelem se forma těchto textů automatizuje. A přestože se nejedná o závazné a čistě direktivní žánry, standardní formou pokynů pracovního postupu je obecně instruktivní 2. os. pl. imperativu (*vařte, přimontujte*) či v případě kuchařských receptů též 1. os. pl. indikativu (*nakrájíme*).

3.1. Parodie formy

Přestože jsme v úvodu uvedli, že parodické návody a recepty budeme čerpat zejména z internetových zdrojů, v případě dokumentování parodie formy využijeme materiál zcela jiný, a to dokonce ve své původní formě zpívaný – písňové texty z CD *Písničky z hrnce – Vaříme (a zpíváme) s Apetýtem*. To nám však nebrání pohlížet na ně jako na běžné (byť veršované) komunikáty.

Jedná se o třináct receptů od posluchačů rodinného magazínu *Apetýt* Českého rozhlasu Brno, které „výrazně básnicky i hudebně umocnili“ Václav Kovářík a Libor Sigmund a dali tak vzniknout třinácti písničkám, jež nahrál Statický proménádní orchestr Šprušle a na CD vydal Multisonic roku 2003. Při svém přebásnění klasických prozaických receptů a při jejich zhudebnění se autoři inspirovali zemí či regionem původu jednotlivých pokrmů a také zobecněnou představou, kterou máme o jejich obyvatelích. Zároveň však v písňových textech víceméně ponechali skutečný obsah receptů, jež dále různým způsobem obohatili. Dali tak vzniknout vícevrstevným útvarům spojujícím karikaturu jednotlivých kulturních prostředí, čistě jazykový humor, ale také, o což nám jde především, parodii formy kuchařského receptu.

Jako ukázka autorského stylu těchto receptů nám poslouží úryvek z původně španělského receptu na malé šunkové smaženky, který je podáván formou výpovědi hovorného španělského mluvčího:

„Seňori a seňorky, maloři a malorky! / Kdo z vás byste nevěděli, co dělat z šunky na neděli, / tuto máte od nás recept! / Panečku, paninko, chytne vám srdinko! // Vezmeme čtvrt kila šunky / jen z jedné půlky / a k ní dvě vejce / ale ne kulky / A kdyby snad náhodou ano / tak ajajajaj! // Šest deka nejhladší mouky / Přesněji nulky / a sůl – dolej olej / ale jen z půlky / A kdybys přelil ten olej / tak zvolj ajajajaj! // A co teď, panečku? A co teď paninko? / Teď tuk – a to bílý z vajíčka sem a to žlutý z vajíčka tam; tedy do šlehače. / Ale pozor – až potom! Až je z bílýho z vajíčka sníh! Ne zaraz! / To by bylo / ajajajaj!“

Obsahem tohoto písňového textu je skutečně recept, jak připravit určitý pokrm. Vystává ovšem otázka, zda je primární funkcí tohoto textu, aby se podle něj adresát skutečně snažil něco uvařit. Jistě by to bylo možné, neboť uvedený recept obsahuje všechny potřebné kroky k přípravě tohoto pokrmu, jak alespoň můžeme soudit na základě jeho srovnání s receptem v klasické podobě, který je společně s písňovým textem též obsažen v bookletu CD. Forma písňových textů nám však obsah sdělení značně zatemňuje. Výraz na sebe strhává adresátovu pozornost a dominující funkcí se stává funkce estetická (a zároveň komická), která funkci návodovou zatlačuje do pozadí.

3.2. Parodie obsahu

Tvrdíme, že parodie obsahu instruktivního textu je založena na rozporu mezi jeho zdánlivou funkcí a obsahem, přičemž je jeho klasická forma zachována. V čem to však konkrétně spočívá? Jedná se o texty, které se svou formální stránkou, tj. souborem imperativních pokynů, jeví jako standardní návod či recept, ovšem obsah pokynů nepřináší jen informace, jež adresát nezná a rád by se o nich poučil, nýbrž třeba i takové, které už sám moc dobře zná nebo o ně vůbec nestojí. Takové instruktivní texty pak na základě materiálu, jež máme k dispozici, můžeme rozdělit do čtyř níže popsaných skupin.

3.2.1. Návod k vykonávání společensky nežádoucích činností

Typickým návodem k vykonání všeobecně společensky nežádoucí činnosti je například návod pro učitele, jak by měl dát o přestávce facku žákovi (Jak dát facku, online). Samotný postup zde popisovat nebudeme, pro představu postačí již jen výčet potřebných „pomůcek“: „1 pádná pravice (levák může užít i ruku levou), 1 biceps (nejlépe vytrénovaný), 1 otravný žák, 0 svědků, 20 mg adrenalinu v krvi, notná dávka přesnosti, 5 l odvahy“. Doufejme, že cílem autora tohoto textu nikdy nebylo, aby se jím adresát skutečně řídil.

Dalším textem z této skupiny je například návod k něčemu, čeho si jen málokdo přeje dosáhnout – jak se ostatním zdát jako šílenec (Jak zůstat šíleným, online):

„Pokaždé, když vás někdo o něco požádá, zeptejte se, zdali si k tomu přeje hranolky. [...] Pokud možno co nejčastěji místo chůze poskakujte. [...] Pokaždé, když spatříte koště, zvolte: ‚Miláčku, tvá maminka přijela!‘“,

velmi nebezpečný (!) návod, jak vystrašit stopaře (*Návod, jak pobavit stopaře*, online):

„Při rychlosti nad 130 km/h simulujte epileptický záchvat. [...] Před prudkou zatáčkou začněte brečet se slovy: ‚Já to nedokážu...‘“,

či třeba návod, jak vyděsit kolegy v kanceláři (*Návod, jak vyděsit lidi u okolních PC*, online):

„Chvilí pracujte normálně, najednou vypadete zmateně a poděšeni něčím na obrazovce se plazte pod stůl. [...] Pokaždé, když zmáčknete Enter a počítač potřebuje čas na zpracování, modlete se: ‚Ó prosím, ó prosím, ó prosím, a vykřikněte: ‚Ano!‘, jakmile skončí.“

Na základě rozporu mezi deklarovanou funkcí (tj. návod) a obsahem, o němž, jak alespoň předpokládáme, si majoritní část společnosti rozhodně nepřeje být poučena, tak vzniká komický efekt.

3.2.2. Elementární návody

Podobný komický efekt vzniká i u elementárních návodů či receptů, které adresát vůbec nepotřebuje, protože je zná nebo si je dovede domyslet. Jako zástupce takové skupiny parodií instruktivních textů můžeme uvést dva značně odlišné příklady. Prvním z nich je veršovaný *Návod na použití WC* (online), který nejenom koluje českým internetem, ale setkali jsme se s ním, jen tak namáraným propiskou nebo fixem, i v příslušných místnostech, a těžko tedy říci, jak starý je jeho původ. Jako ukázkou uveďme čtyři první verše:

„Kdo se v tato místa běře, / nechť za sebou zavře dveře. / A v případě břichobolu, / prkénko at' sklopí dolů.“

Druhým typem obecně komických návodů jsou z pohledu alespoň jen trochu uvažujícího adresáta zcela zbytečné elementární bezpečnostní pokyny či upozornění uváděné na různých výrobcích prodávaných v zahraničí a jež budeme možná časem číst i u nás. Jistě byly původně zamýšleny zcela vážně, ale pro běžného adresáta se stávají vtípem, který volně koluje mezi lidmi. Jako ukázkou vybíráme čtyři příklady (*Návody k použití*, online):

„Na balíčku oříšků od American Airlines: Instrukce – Otevřete balíček, snězte oříšky.“ „Na švédské řetězové pile: Nepokoušejte se zastavit pilu svými rukama nebo svými genitáliemi.“ „Na arašídech od Sainsburys: Varování – Výrobek obsahuje ořechy.“ „Na obalu Nytolu – prášku na spaní: Varování – Může způsobit ospalost.“

3.2.3. Návody/recepty pro karikovanou skupinu adresátů

Jako samostatný typ instruktivních textů parodovaných co do jejich obsahu si můžeme vyčlenit i návody či recepty určené pro karikovanou skupinu adresátů. Již výše bylo sice řečeno, že ohled na adresáta je jedním ze slohotvorných

činitelů ovlivňujících tvorbu textu. Redukujeme-li ovšem nějakou skupinu adresátů na pouhý soubor vlastností, které navíc zvětšíme, vzniká opět komický efekt.

Tento typ parodie si můžeme dokumentovat dvěma příklady: na jedné straně to je anglický kuchařský recept pro inženýry, jenž má jistě i nějaký český ekvivalent, byť se nám jej nepodařilo dohledat, a v němž jsou suroviny vyjádřovány v chemických vzorcích, množství se uvádí v cm^3 a o pečení se hovoří jako o reakci. Z takového obsahu receptu pak jednoznačně vyplývá obraz adresáta-inženýra jako osoby zcela ponořené do světa vzorců a výpočtů (*Why Engineers Don't Write Recipes*, online).

Na druhé straně se nám nabízí dvojice návodů na obsluhu speciálního bankomatu, kterou je možno provádět, aniž by uživatel vystoupil ze svého automobilu. Přičemž jeden návod je určen pro muže a druhý pro ženy. A kdo je tentokrát karikován? Samozřejmě, že ty druhé jmenované. Srovnajme například stručný pokyn z návodu pro muže: „*Vložte kartu do bankomatu a zadejte PIN.*“ se sedmi pokyny směřujícími k vykonání téže činnosti z návodu pro ženy (*Návod na použití nového bankomatu pro muže a ženy*, online):

„*Pokuste se vložit kartu do bankomatu. Otevřete dveře auta, abyste se dostala k bankomatu a dosáhla kartou na příslušné místo. Vložte kartu. Vložte kartu správným způsobem. Znovu vyndejte kabelku. Vysypte její obsah na sedadlo spolujezdce a najdete diář, ve kterém máte na vnitřní straně napsaný PIN. Zadejte PIN. Stiskněte CANCEL a zadejte správný PIN.*“

Autor textu předpokládá, že ani jednu ze dvou uvedených činností – vložit kartu a zadat PIN – ženy nedokážou vykonat správně hned na poprvé (nebo je alespoň takto prezentuje), čímž vzniká komický efekt. Podobně jako bychom se smáli klaunovi, který neví, jak se hraje na housle, se nyní smějeme ženě, která si nerozumí s technickým zařízením. Komickým však tento návod není jenom karikaturou svého adresáta, ale také tím, že obsahuje pokyny k opravným krokům a automaticky tedy předpokládá chybné vykonání předchozího pokynu. Tím bychom tudíž tento text mohli zařadit i do níže uvedené skupiny parodických návodů.

3.2.4. Pracovní postupy, které se nedaří

Poslední skupina parodovaných instruktivních textů, již si zde vyčleníme, zahrnuje návody či recepty, jež jsou v převážné míře posloupností opravných kroků naznačujících doslova mezi řádky, že se nám vykonání předchozího pokynu nepovedlo. Tím ovšem zcela popírají to, co bychom od běžného návodu či receptu očekávali – stručný popis pracovního postupu, který spolehlivě povede k očekávanému cíli. Na základě tohoto rozporu a při zachování obvyklé formy imperativních (příp. indikativních) pokynů pak opět vzniká komický efekt.

Jako příklad uvádíme ukázkou z receptu na vánoční cukroví (*Recept na vánoční cukroví pro ženy*, online):

„Pusť troubu. Uklid' z linky umatlané skleničky, lego a papírky od bonbonů. Připrav mísu a suroviny. Vylouskej ořechy, odměř mouku a cukr. Výндеj z mouky puzzle. Odežeň děti a umyj z nich mouku. Vezmi vejce. Podej manželovi pivo. Vrať se, odežeň děti, vezmi hadr a utři rozbitá vejce.“

jehož pointou je nákup cukroví v cukrárně, když se veškeré snažení ukázalo jako marné. Do této skupiny pak náleží i neúspěšný návod *Jak podat kočce pilulku* (online), vedoucí k demolici vlastního bytu, k nutnosti vyhledat ošetření na pohotovosti a k odevzdání kočky spolku pro ochranu zvířat – zatímco návod *A jak k témuž přimět vašeho psa?* obsahuje jeden jediný pokyn: „Zabalte pilulku do kousku slaniny.“

4. Shrnutí

Již samotným titulkem tohoto článku jsme si vytkli za cíl zabývat se komickým potenciálem instruktivních textů, jež jsme pak omezili na potenciál čistě parodický, a představili jsme řadu způsobů, jak je možné tyto texty parodovat – na základě jejich formy, obsahu či třeba karikaturou jejich adresáta (recept pro inženýry, návod pro ženy). A přestože teorie komiky obvykle bývá velká nuda, doufáme, že jsme čtenáře citovanými příklady alespoň trochu pobavili.

Doklady pro tyto parodie jsme čerpali až na jednu výjimku (*Písničky z hrnce*) z různých internetových zdrojů, čímž rozhodně nechceme naznačovat, že jsou specifické jen pro toto mediální prostředí. Právě zde se však mohou velmi jednoduše a rychle šířit, a dochází i k jejich překládání do dalších jazyků. Zároveň také nepovažujeme naznačenou klasifikaci parodických textů za jakkoliv definitivní, nýbrž pouze pracovní a vyvolanou potřebou utřídít rozmanité komické návody a recepty, s nimiž jsme se při studiu běžných (nezábavných) instruktivních textů setkali.

LITERATURA

- BEČKA, J. V.: *Komika a humor v jazyce*. Naše řeč, 1946, roč. 30, č. 4–5, 6–7, s. 71–78, 111–121.
- ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003. 342 s.
- GEJGUŠOVÁ, Ivana: *Úvod ke studiu literární komiky*. Ostrava: Ostravská univerzita 2003. 39 s.
- KOVÁŘOVÁ, Zdena: *Karikatura*. In: *Slovník literární teorie*. Red. Š. Vlašín. Praha: Československý spisovatel 1977, s. 167.
- KRČMOVÁ, Marie: *Postup stylový*. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: NLN 2002, s. 327.
- MACURA, Vladimír: *Parodie*. In: *Slovník literární teorie*. Red. Š. Vlašín. Praha: Československý spisovatel 1977, s. 268–269.
- PYTÍLÍK, Radko: *Pomocná škola humoru*. Praha: Emporium Věra Dyková 2005. 253 s.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Jak podat kočce pilulku?* [online] [cit. 2009-10-07]. Dostupný z WWW: <http://www.bgml.chytrak.cz/vt_pilulka.htm>.
- Jak zůstat šíleným.* [online] [cit. 2011-02-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.vtip.cz/vtipne-texty/vtipy-detail-kategorie.php?id=62&vid=9231>>.
- Návod na použití nového bankomatu pro muže a ženy.* [online] [cit. 2009-10-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.splachovac.cz/humorne-texty/navod-na-pouziti-noveho-bankomatu-pro-muze-a-zeny.html>>.
- Návod na použití WC.* [online] [cit. 2009-10-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.neco.cz/wc.html>>.
- Návod, jak dát facku.* [online] [cit. 2009-10-07]. Dostupný z WWW: <<http://kikkis.blog.cz/0808/navod-jak-dat-facku>>.
- Návod, jak pobavit stopaře.* [online] [cit. 2011-02-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.vtip.cz/vtipne-texty/vtipy-detail-kategorie.php?id=62&vid=8887>>.
- Návod, jak vyděsit lidi u okolních PC.* [online] [cit. 2011-02-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.vtip.cz/vtipne-texty/vtipy-detail-kategorie.php?id=62&vid=8896>>.
- Návody k použití.* [online] [cit. 2009-10-07]. Dostupný z WWW: <http://www.bgml.chytrak.cz/vt_navody.htm>.
- Recept na vánoční cukroví pro ženy.* [online] [cit. 2010-03-11]. Dostupný z WWW: <<http://zabava.dama.cz/clanek.php?d=3565>>.
- Why Engineers Don't Write Recipes.* [online] [cit. 2007-10-24]. Dostupný z WWW: <<http://home.tiac.net/~cri/2003/engineers.html>>.

Priezviská v slovenskom posunkovom jazyku

Veronika Vojtechovská

Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich, Bratislava

Komunita Nepočujúcich¹ má svoj jazyk a tým je posunkový jazyk. Je to dôsledok toho, že ich strata sluchu neumožňuje vnímať informácie sluchom, sú odkázaní na vnímanie zrakom. Slovenský posunkový jazyk (ďalej SPJ) je primárnym dorozumievacím jazykom Nepočujúcich na Slovensku. Je to jazyk prirodzený a plnohodnotný. Zameriavali sme sa na jeden jazykový prostriedok, a to na priezviská v slovenskom posunkovom jazyku – menné posunky. Mená a priezviská sú súčasťou človeka ako spoločenskej bytosti. Nepočujúci okrem mena a priezviska, ktoré dostanú pri narodení, dostanú od komunity Nepočujúcich svoj menný posunok. Je to prirodzený proces, ktorý činí človeka členom komunity Nepočujúcich.

Vieme, že v slovenskom jazyku sa štúdiom vlastných mien zaoberá onomastika. Klasifikácii slovenských priezvisk z hľadiska motivačných činiteľov, východiskových apelatív a pod. sa venoval aj Milan Majtán. Ako je tomu v slovenskom posunkovom jazyku? Máme aj vypracovanú klasifikáciu menných posunkov na Slovensku? Môžeme povedať, že na Slovensku sa mennými posunkami nikto nezaoberal. Musíme však zdôrazniť, že keď hovoríme o menných posunkoch, máme na mysli aj krstné meno aj priezvisko, pretože sa menné posunky vytvárajú aj na krstné mená aj na priezviská, alebo niekedy len na jedno z nich. Vo výskume som sa zaoberala mennými posunkami so zameraním na priezviská v slovenskom posunkovom jazyku, pretože na Slovensku neexistujú tradičné krstné menné posunky, ako je to napr. v Českej republike alebo na Novom Zélande.

Nepočujúci používajú dve osobné mená, jedno dostanú v deň narodenia od rodičov a druhé od Nepočujúcich, a tým menom je ich menný posunok. Vlastné meno je dôležité pre vytvorenie identity, ktorá je podmienená jazykom a vzťahmi medzi ľuďmi. Čiže má spoločenský, sociálny, jazykový a kultúrny charakter. Posunkový jazyk je jazyk plnohodnotný a prirodzený tak, ako ostatné jazyky. Každý člen komunity Nepočujúcich má svoj menný posunok bez ohľadu na to, či je závislý od hovoreného jazyka alebo nie. Menný posunok je prostriedkom vytvorenia identity Nepočujúceho, Nepočujúci získava pocit, že je súčasťou niečoho.

Prečo musia mať Nepočujúci menné posunky, keď majú svoje meno a priezvisko? Základným dôvodom je ich jazyk a kultúra, ktorá je odlišná od jazyka a kultúry väčšinovej spoločnosti. Nepočujúci vnímajú svet zrakom, a preto si aj menné posunky lepšie zapamätajú ako priezvisko v hovorenom jazyku.

¹ Pomenovanie *Nepočujúci* s veľkým začiatočným *N* uvádzame v súlade s chápaním tejto skupiny ako jazykovej a kultúrnej menšiny.

Spôsob vzniku menného posunkú

Nepočujúci, ktorí sa dostane do komunity Nepočujúcich, či je to škola pre žiakov so sluchovým postihnutím, skupina Nepočujúcich, klub Nepočujúcich alebo zamestnanie, pri ktorom sú aj Nepočujúci, dostáva menný posunok od nich prirodzene. V prípade keď má dieťa Nepočujúci rodičov, má od nich zdedené menné posunkú.

Menné posunkú v komunikácii

Menné posunkú sa využívajú len vtedy, keď je nositeľ daného menného posunkú neprítomný alebo sa hovorí o ňom v tretej osobe. Na oslovanie sa používa dotyk, mávanie, blikanie ako spôsob upútania pozornosti, nie je bežné, aby sa oslovovalo menným posunkom. Pretože ide o priamu komunikáciu „tvárou v tvár“.

Nositelia menných posunkov

Menný posunok dostáva člen komunity od iných Nepočujúcich. Stretieme sa aj s mennými posunkami počujúcich. Zväčša tých, ktorí sa pohybujú v komunite Nepočujúcich, používajú posunkový jazyk, rešpektujú práva Nepočujúcich, poznajú túto problematiku a v tejto problematike sa aj angažujú. Sú to napríklad rodičia Nepočujúcich detí, počujúce deti Nepočujúcich rodičov (CODA), študenti kurzu posunkového jazyka, tlmočníci, učitelia a pod.

Nájďeme aj menné posunkú mediálne známych osobností. Sú to napríklad herci, speváci, politici. Zväčša sú to takí ľudia, ktorí sa dostanú aj do povedomia komunity Nepočujúcich. V týchto prípadoch sa menné posunkú používajú preto, aby mohli v rozhovore hovoriť o určitej osobe bez toho, aby to bolo zdĺhavé a náročné. Ako príklad by sme mohli uviesť Louisa de Funésa: „Hercom s výraznou gestikuláciou bol aj francúzsky komik Louis de Funés. Jeho komika a gestikulácia natoľko zaujala českých Nepočujúcich, že preňho bol vytvorený u nás osobný posunok („pozri sa mi sem“), ktorý bol pomerne známy. A už to, že cudzí herec má „svoj“ osobný posunok – posunkové meno svedčí o miere uznania“ (Janotová – Řeháková, 1990, s. 84).

Menné posunkú vo svete

Vo svete sa na menný posunok používa pojem „name sign“ (Hedberg, 1989; Supalla, 1992; McKee – McKee, 2000 a ďalší). V Českej republike je to „jmenný znak“ (Kuchařová, 2005; Faltínová, 2008), používa sa aj pojem „znakové jméno“, „rodové znakové jméno“ (priezvisko) (Janotová – Řeháková, 1990). Keby sme tieto pojmy mali preložiť do slovenčiny, dostali by sme pojem „menný posunok“, ktorý uvádza aj R. Vojtechovský (2007).

Posunkový jazyk nie je univerzálny, každá krajina má svoj národný posunkový jazyk, ktorý je navzájom značným spôsobom odlišný. Preto aj vytváranie menných posunkov je trochu odlišné, aj keď podobnosti medzi nimi nájďeme.

V krátkosti sa oboznámime s niektorými výskumami menných posunok, ktoré sa vo svete realizovali.

USA

Podľa S. Supallu (1992) sa za tradičné menné posunky v Amerike považujú za arbitrárne inicializované menné posunky². Deskriptívne menné posunky³ sú v Amerike menej zastupiteľné.

Dospelí Nepočujúci majú inicializované menné posunky, deskriptívne menné posunky sa vyskytovali v detstve (Supalla, citované podľa McKee – McKee, 2000). Nepoužívajú sa transliterované posunky, t. j. posunky, ktoré do posunkového jazyka doslovne prekladajú význam mena v jazyku nositeľa (Supalla, 1992).

S. Supalla vo svojej práci spomína aj kombinované menné posunky. Ale nez dôrazňuje ich. Ale G. Grayson (2003, s. 375) tvrdí, že v spoločnosti sa viac používajú kombinované menné posunky. „V konverzácií prostredníctvom posunok je meno osoby zvyčajne spočiatku daktylované prstovou abecedou. Potom je výhodné používať menné posunky. Menné posunky sú tvorené kombináciou prvého písmena mena s gestom, ktorý vystihuje fyzickú alebo osobnostnú vlastnosť, ktorá robí tú osobu jedinečnou.“

Ako príklad kombinovaného menného posunku môžeme uviesť menný posunok Baracka Obamu – terajšieho prezidenta Spojených štátov – z videa youtube.com. Hneď ako bol zvolený, nepočujúci z Gallaudetovej Univerzity vo Washingtone, D.C. vymysleli pre Obamu menný posunok, ktorý je tvorený z jeho loga v tvare O, tak ako jeho prvé písmeno v priezvisku a potom B ako Barack – ktoré sa modifikovalo na posunok vlajky, ktorý je súčasťou jeho loga, tým sa vlastne spojili O + B (modif.) a vznikol menný posunok pre Obamu. Je to dôkaz prijatia prezidenta komunitou Nepočujúcich.

Obrázok č. 3: Logo B. Obamu
<www.gather.com>

Quebec, Kanada

Menné posunky dostali deti od svojich Nepočujúcich rodičov a zväčša to boli arbitrárne inicializované menné posunky. Tieto posunky sa pohybovali v neutrálnom posunkovom priestore⁴ mierne vľavo s rukou v tvare prstovej abecedy začiatočného písmena v mene dieťaťa a tzv. hovorený komponent⁵.

V prípade detí počujúcich rodičov, deti dostanú menné posunky až v škol-

² Arbitrárne inicializované menné posunky – p. nižšie

³ Deskriptívne menné posunky – p. nižšie

⁴ Neutrálny posunkový priestor – priestor na posunkovanie ohraničený zhruba rozpaženými laktami, temenom hlavy a pásom (Okrouhliková – Slánska Bimová, 2008).

⁵ Hovorený komponent – ide o artikulované slovo z hovoreného jazyka, alebo jeho časť. Artikulácia slov, alebo ich časti sa vytvára simultánne s tvorbou posunok (Vojtechovský – Holubová, 2009).

skom prostredí. Menné posunky sú krátkodobé a vývoj menných posunkov sa ustáli až v období adolescencie (Dubuission – Desroisiers, 1994, citované podľa Faltínová, 2008).

Nový Zéland

Výskum zameraný na menné posunky na Novom Zélande realizovali R., L. McKee, a D. McKee (2000). Vytvorili 7 typov menných posunkov. Na Novom Zélande je najviac deskriptívnych menných posunkov. Zo 223 menných posunkov 71 % je deskriptívnych.

Autori uvádzajú, že na Novom Zélande sú inicializované posunky len dočasné, pokiaľ nevznikne „skutočný“ menný posunok (deskriptívny).

Podľa novozélandského výskumu Nepočujúci často poznajú príslušníkov komunity nepočujúcich len prostredníctvom ich menných posunkov.

Čína

Nepočujúce deti v Číne, ktoré boli od seba izolované, nemali žiadne menné posunky. Ale po nadviazaní kontaktu medzi sebou v škole pre nepočujúcich si tieto deti vytvorili svoje vlastné menné posunky (Yau – He, 1989, citované podľa Supalla, 1992).

V Číne v škole pre nepočujúcich bolo nutné používať menné posunky, pretože starší žiaci na internáte dávali pozor na mladších žiakov a trikrát denne ich zvolávali k prezenčnému sčítaniu (tamtiež).

Švédsko

Vo Švédsku sa prvýkrát mennými posunkami zaoberali Fon-Delius a Osterberg (1916, citované podľa Hedberg, 1994).

Vo Švédsku sa najčastejšie používajú deskriptívne menné posunky. T. Hedberg (1994) vo svojom výskume zistil, že inicializované menné posunky mali len traja respondenti z celkového počtu 2671 respondentov.

Zaujímavosťou vo Švédsku je okrem typickej klasifikácie aj kategória menných posunkov podľa čísel a hoci ich nie je veľa ako príklad uvedieme menný posunok Astrida Fejra, ktorý pri nástupe do školy pre nepočujúcich dostal číslo 923. Menný posunok je teda spojením čísla 9 – všetky prsty okrem jedného palca sú smerom dole, potom sa rýchlo posunie ruka hore – ukazovák a prostredník – číslo 2 a hneď sa k tomu pridáva prstenník – číslo 3. Hovoreným komponentom je „Astrid“.

Veľká Británia

Podľa R. Sutton-Spencea a B. Wolla (1999) inicializované menné posunky sú pre tých, ktorí sú v komunite Nepočujúcich „noví“, alebo sú v komunite Nepočujúcich len okrajovo, ešte nemajú menné posunky. Výnimkou sú tie krátke mená, kde sa dá rýchlym spôsobom „vydaktylovať“, napríklad meno ANN, alebo BOB.

Z toho vyplýva, že vo Veľkej Británii sa uprednostňujú deskriptívne menné

posunky. Spočiatku sú menné posunky utvorené na základe kontextu (napr. ten z Liverpoolu), po čase sa vytvorí ustálený menný posunok.

Grécko

V Grécku sa za tradičné považujú deskriptívne menné posunky. Nepočujúce deti počujúcich rodičov dostanú menný posunok v prvých dňoch v škole. Na proces získania svojho menného posunku nemajú žiadny vplyv. (od Nepočujúcich rodičov dostanú deti menný posunok) (Koubertis – Hoffmeister, 2002, citované podľa Faltínová, 2008).

Napríklad osoba, ktorá určitú dobu žila v Amerike a mala arbitrárny inicializovaný menný posunok, po návrate z Grécka dostala deskriptívny menný posunok. Pre Grékov sú arbitrárne inicializované menné posunky neprijateľné (tamtiež).

Maďarsko

V Maďarsku prieskum menných posunkov realizoval v roku 1942 Gyorgyfy (citované podľa Řeháková – Janotová, 1990). Podľa neho posunkové mená vznikajú zvyčajne podľa nápadných vizuálno-pohybových charakteristík osôb napodobňovaním, alebo symbolizovaním. Posunkové mená sú zriedkakedy závislé od hovoreného jazyka.

V jeho prieskume boli posunkové mená tvorené predovšetkým podľa vizuálno-pohybových charakteristík (88,2 %) a pod vplyvom hovoreného jazyka len 11, 8 %. Treba mať však na zreteli, že za 60 rokov sa mohlo všeličo zmeniť.

Česká republika

Starší výskum J. Zemanovej a Z. Bělunkovej (1987, citované podľa Řeháková – Janotová, 1990) dokazuje, že viac menných posunkov bolo závislých od hovoreného jazyka, a to 67,9 % u žiakov a 57,4 % u dospelých. Najnovší výskum v Českej republike od R. Faltínovej (2007) zase dokazuje, že najviac menných posunkov je deskriptívnych.

Podľa R. Faltínovej (2008) spočiatku sú to inicializované menné posunky, neskôr sa menné posunky menia do deskriptívnej formy. Nepočujúci Česi preferujú deskriptívne menné posunky.

Na krstné mená používajú okrem inicializovaných aj tradičné deskriptívne menné posunky. Tieto menné posunky sa vytvárali v rámci výučby náboženstva. Napr. Peter – kľúč k nebeskej bráne (ukazovák sa v dlani otáča, znázorňuje kľúč), Mária – Ježišove rany na rukách.

Nepočujúce deti počujúcich rodičov dostali menné posunky až v školskom prostredí.

Zaujímavosťou je kategória menných posunkov, podľa značiek v materskej škole. Diplomantky J. Zemanová a Z. Bělunková (citované podľa Janotová – Řeháková, 1999) narazili na zvláštny pôvod menných posunkov v ZŠ pre nepočujúcich v 6. až 9. ročníku, kde u 60 žiakov našli 52,5 % posunkových mien

tvorených podľa značky, ktoré mali v MŠ (napríklad hviezda, ruža, dom,...). Vysvetľujú to tým, že: „značka z materskej školy sa ponúkala ako vhodné východisko pre posunkové meno v počiatkovej jednoduchej komunikácii.“

Klasifikácia menných posunkov vo svete

Pre porovnanie vyberáme niekoľko klasifikácií, na základe čoho sa menné posunky vo svete vytvárajú.

USA

Klasifikáciu menných posunkov prvýkrát použil S. Supalla (1992), podľa neho sa v Spojených štátoch amerických menné posunky delia na:

- *arbitrárne menné posunky*

„Aby vznikol arbitrárny menný posunok, musí tvar ruky znázorňovať jedno písmeno prstovej abecedy, ktorými sa začína prvé, prostredné či posledné meno“ (Supalla, 1992, s.9). Čiže nie sú závislé od vlastností, alebo výzoru danej osoby. My tento typ nazývame inicializované menné posunky.

- *deskriptívne menné posunky*

Sú založené na osobných rysoch človeka. „Tieto menné posunky boli vytvorené v súlade s pravidlami ASL. K popisu vzhľadu, či správania sa osoby sú využívané všetky konfigurácie rúk, pohybu a umiestnenia (tamtiež).“

- *kombinované menné posunky*

Kombinácia arbitrárneho a deskriptívneho menného posunku.

Švédsko

Vo Švédsku T. Hedberg (1994) realizoval projekt podporený Národnou asociáciou nepočujúcich vo Švédsku, v rámci ktorého bol aj výskum menných posunkov. Na základe výskumov vytvoril aj klasifikáciu. Rozdelil ich do šiestich tried. Sú to:

- *vzhľad*
- *vnútorná charakteristika*
- *podobnosť* (VLNA – vlasy podobné vlne, OPICA – človek zručný v lezení po stromoch)
- *sociálne skupiny* (zamestnanie, geografický pôvod, rodinné zázemie, dedičné menné posunky)
- *čísla*
- *mená* (posunky pre mená (tradičné menné posunky), inicializované posunky, kompletná podobnosť slov, čiastková podobnosť slov)

Quebec, Kanada

V quebeckom posunkovom jazyku (Quebec Sign Language – LSQ) sa menné posunky podľa C. Dubuissiera a J. Desroisiera (on-line, cit. 12.12.2009) delia na tri hlavné triedy:

- *deskriptívne posunky na základe fyzického javu alebo povahovej vlastnosti;*

- *inicializované posunky, ktoré sú arbitrárne*
- *mená prevzaté zo slovníka LSQ.*

Nový Zéland

R. L. McKee a D. McKee (2000) rozdelili menné posunky novozélandského posunkového jazyka (New Zealand Sign Language – NZSL) do siedmich typov:

- *deskriptívne*
 - podľa vzhľadu
 - podľa správania
 - *inicializované*
 - dvojručná – prstová abeceda NZSL
 - jednoručná – prstová abeceda ASL
 - *založené na angličtine* (vrátane sémantického prekladu a fonetickej analýzy - kalk)
 - *posunok DIEŤA + hovorený komponent na svoje meno*
 - *rodové*⁶ (menné posunky zdedené od inej osoby (iných osôb) z rovnakého krstného mena)
 - *kombinované: dve posunkové sekvencie* (väčšina zlúčenín obsahuje jeden deskriptívny posunok)
 - *ostatné* (nejasný pôvod)
- } vonkajšia motivácia menných posunkov
- } vnútorná motivácia menných posunkov
- } zmiešaný pôvod menných posunkov

Maďarsko

V prieskume Gyorgyfyho (1942, citované podľa Řeháková – Janotová, 1990) nájdeme túto klasifikáciu menných posunkov:

- *podľa vizuálne pohybovej charakteristiky*
- *podľa hovoreného jazyka*

Česká republika

V Českej republike sa najnovšie podľa R. Faltínovej (2008) menné posunky delia na:

- *všeobecné (tradičné) menné posunky* (sem patria hlavne tradičné krstné mená);
- *menné posunky závislé od hovoreného jazyka* (delia sa na inicializované – na základe prstovej abecedy a pomocných artikuláčnych znakov (PAZ), transliterované – na základe doslovných alebo čiastočných prekladov slov hovoreného jazyka);
- *menné posunky nezávislé od hovoreného jazyka* (t.j. deskriptívne a delia sa podľa vonkajšej, vnútornej charakteristiky, obľúbenej činnosti, udalosti, veci, obľúbenej postavy, zvieratá, typického gesta, typického prehovoru,

⁶ Rodové menné posunky – môžeme prirovnať k všeobecným (tradičným) menným posunkom pre krstné mená (por. Faltínová, 2008).

- miesta, čísel v MŠ);
- *kombinované menné posunkny* (zmiešané posunkny);
- *menné posunkny s nejasnou motiváciou alebo neprehľadným významom*.

Komparácia medzi mennými posunkami v posunkovom jazyku a osobnými menami v hovorenom jazyku

V hovorenom jazyku nájdeme propriá, ktoré sú tzv. jazykovými univerzálami. Keďže hovorený jazyk je prirodzený jazyk, ako aj posunkový jazyk, v posunkovom jazyku nájdeme tiež aj menné posunkny.

Niektorí autori vymenovali najdôležitejšie rozdiely medzi mennými posunkami v posunkovom jazyku a osobnými menami v hovorenom jazyku (Supalla, 1992; Sutton-Spence – Woll, 1999; Faltínová, 2005; Dubuisson – Desroisiers, 1994, citované podľa Faltínová, 2008). Pre prehľadnosť sme vytvorili tabuľku:

Tabuľka č. 1: *Komparácia medzi mennými posunkami v posunkovom jazyku a osobnými menami v hovorenom jazyku*

<i>Menné posunkny v posunkovom jazyku</i>	<i>Osobné mená v hovorenom jazyku</i>
<ul style="list-style-type: none"> • materiálna existencia menných posunkov na vizuálno-motorickej báze; • menné posunkny sú väčšinou tvorené jedným výrazom; • neobsahujú deminutíva; • formy nie sú štylisticky pozmenené; • neslúžia k upútaniu pozornosti (oslovovanie), stačí na to dotyk, mávanie, blikanie alebo dupanie; • nemajú adresnú funkciu (neslúžia na oslovovanie prostredníctvom menného posunkny); • používajú sa väčšinou v neprítomnosti označovanej osoby, ak je osoba prítomná, hovorí sa o nej v 3.osobe; 	<ul style="list-style-type: none"> • materiálna existencia osobných mien na audio-orálnej báze; • osobné mená majú viac výrazov (krstné meno a priezvisko – niekedy viac mien); • obsahujú deminutíva; • formy môžu byť štylisticky pozmenené; • slúžia aj na upútanie pozornosti (oslovovanie); • má adresnú funkciu (slúžia na oslovovanie osoby prostredníctvom priezviska); • používajú sa v prítomnosti aj neprítomnosti označovanej osoby, hovorí sa aj v 2.osobe;

Klasifikácia menných posunkov v slovenskom posunkovom jazyku

Na základe komparácie s mennými posunkami v posunkových jazykoch v zahraničí a ich klasifikáciami sme sa pokúsili vytvoriť klasifikáciu menných posunkov na Slovensku.

Priamy výskum sa realizoval v mesiacoch november 2009 až február 2010.

S každým Nepočujúcim sme viedli rozhovor individuálne, kládli sme mu otázky prostredníctvom slovenského posunkového jazyka a odpovede sme zaznamenali do vopred pripravených hárkov. Následne sme menné posunky zaznamenali pomocou videokamery. Konečnú vzorku tvorilo 289 vyplnených hárkov a videozáznamov. Keďže niektorí respondenti majú, alebo mali dva, tri a aj štyri menné posunky, získali sme 393 menných posunkov.

Motiváciu menných posunkov a natočené menné posunky sme spracovávali metódou obsahovej analýzy.

Oslovili sme 289 Nepočujúcich respondentov a na splnenie cieľa a jeho analýzu sme zostavili 2 hárky. Výskum sme realizovali prostredníctvom rozhovoru s respondentmi a odpovede sme si zapisovali do vopred pripravených hárkov. Menné posunky sme zaznamenali nasnímaním prostredníctvom kamery.

Osnova dvoch hárkov bola podobná. Jeden hárok bol určený pre Nepočujúcich, ktorí vlastnili len jeden menný posunok. Druhý hárok bol pre Nepočujúcich majúcich viac menných posunkov. Základné otázky boli nasledovné:

- Meno
- Vek
- Pohlavie
- Škola
- Rodičia respondenta
- Čas vzniku menného posunku
- Genéza menného posunku (Kto menný posunok dal? Ako ho získal?)
- Vysvetlenie, prečo má taký menný posunok
- Sympatia menného posunku (či sa mu/jej menný posunok páči, alebo nie)

Pokiaľ niekto mal viac menných posunkov, dali sme aj tieto otázky:

- Počet menných posunkov celkovo
- Pokiaľ má viac menných posunkov, používajú sa súčasne, alebo sa menné posunky menia/resp. menili?

Na základe svojej diplomovej práce sme sa pokúsili klasifikovať menné posunky v slovenskom posunkovom jazyku na 4 základné kategórie:

1. menné posunky závislé od hovoreného jazyka:

A. inicializované – sú to menné posunky, kde tvar ruky musí znázorňovať jedno písmeno prstového znaku, ktorým sa začína priezvisko. Inicializované menné posunky môžu byť prostredníctvom jednoručnej prstovej abecedy, dvojručnej prstovej abecedy, kombináciou jednoručnej a dvojručnej prstovej abecedy, pomocných artikulačných znakov a kombináciou prstových znakov. Napríklad priezvisko Gálová sa posunkuje podľa písmena G pri dvojručnej prstovej abecede, priezvisko Gelienová podľa písmena G pri pomocných artikulačných znakoch a pod.;

B. hláskované pomocou prstových znakov - sem zaradíme menné po-

sunky, ktoré možno „vydaktylovať“ celé priezvisko z dôvodu krátkeho priezviska. Počas výskumu sme zaznamenali jeden takýto menný posunok.

- C. **transliterované** – sem zaraďujeme menné posunky, ktoré sú na základe doslovného alebo čiastočného prekladu priezviska v hovorenom jazyku do slovenského posunkového jazyka. Medzi transliterované zaraďujeme doslovný preklad a podobnosť priezviska hovoreného jazyka s iným slovom hovoreného jazyka (časť slova, skomolené slovo, prehadzované písmená v slove). Napríklad priezvisko Holubová sa posunkuje podľa posunku HOLUB, Tichá podľa posunku TICHŮ a pod.;
 - D. **na základe preneseného významu** – sem zaraďujeme také menné posunky, ktoré vznikli na základe preneseného významu v hovorenom jazyku, napríklad priezvisko Čičmanec sa posunkuje ako MAČKA;
 - E. **kombinované** - kombinácia predovšetkým z 2 inicializovaných menných posunkov;
2. **menné posunky nezávislé od hovoreného jazyka** – sem zaraďujeme menné posunky, ktoré nie sú závislé od hovoreného jazyka, ale sú deskriptívne, popisné. Sú rozdelené do siedmich subkategórií:
- A. **vonkajšia charakteristika** – sem patria menné posunky na základe priamej výraznej črty nositeľa. Sú to vlasy, tvár, telo, rasa, chôdza, oblečenie, ozdoby, strata zraku a sluchu. Napríklad jedna osoba má vlasy ako karfiol a posunkuje sa jej menný posunkom KARFIOL, ďalšia osoba výzorom sa podobá na upíra a jeho menný posunok je UPÍR a pod.;
 - B. **vnútorná charakteristika** – sem sa zaraďujú menné posunky založené na výraznej povahovej vlastnosti osoby, môžu to byť tiež priame alebo odvodené. Napríklad jedna osoba má menný posunok ŠPEKULANT, pretože bola/je špekulatívna, druhá osoba má menný posunok VEĽKÉ_OČI, pretože bola/je zvedavá, na všetko sa rada pozerala, a pod.;
 - a. **oblúbená činnosť** – oblúbené činnosti, či sú to nejaké záujmové aktivity alebo nejaké činy. Napríklad jedna osoba má menný posunok DOLNÁ_PERA, pretože rada sa hrávala s dolnou perou, druhá osoba má menný posunok FUTBAL, pretože rada často hrávala futbal, a pod.;
 - b. **oblúbená postava** – oblúbená postava zo seriálu alebo filmu, aj na základe toho sa utvárajú menné posunky. Napríklad jedna má menný posunok KARATE podľa oblúbenej postavy zo seriálu LINDA, ktorá bola policajtkou a ovládala karate;
 - c. **typické gesto** – sem sa zaraďujú menné posunky, ktoré sú na základe typického a výrazného gesta, ktoré nositeľ koná. Napríklad jedna osoba má menný posunok VYHRÁŽAŤ_SA, pretože rada sa vyhrážala, druhá má menný posunok ŠPÁRAŤ_SA_V_NOSE - špárala sa v nose, a pod.;
 - d. **typický prehovor** – sem sa zaraďujú menné posunky, ktoré sú na

základe typického a častého prehovoru nositeľa. Napríklad jedna osoba má menný posunok CHÁPAŤ, pretože stále posunkovala a hovorila CHÁPAŤ, druhá má menný posunok SEX - rada sa bavila na tému sex, a pod.;

- e. **jednorazová udalosť** – sem sa zaraďujú menné posunky, ktoré sú na základe jednorazovej udalosti, ktorá sa nositeľovi stala a ostatným utkvela v pamäti. Napríklad jedna osoba má menný posunok JAZVA_NA_ČELE, pretože počas hry na poli sa skryla za kombajnom, spadla a udrela sa na čele, druhá má menný posunok ČERT, pretože pri daždi sa jej podarilo urobiť oheň, povedali jej, že je ako čert, a pod.;
3. **menné posunky kombinované** – sú také, ktoré sú kombináciou 2 motivácií menných posunkov. Môžu byť aj také menné posunky, ktoré sú kombináciou menného posunkov závislého od hovoreného jazyka a nezávislého od hovoreného jazyka, či kombináciou dvoch menných posunkov závislých od hovoreného jazyka a kombináciou dvoch menných posunkov nezávislých od hovoreného jazyka. Napríklad jedna osoba má menný posunok J + MALÝ - priezvisko sa začína na J, čiže posunkové priezvisko je inicializované + postavou je malý, druhá má priezvisko Martinec, čiže menný posunok MARTIN + C – posunok ako na mesto MARTIN + prstová abeceda C, a pod.;
4. **menné posunky s nejasnou motiváciou** – zväčša sa vyskytujú u tých, ktorí motiváciu svojho menného posunkov nepoznajú. Týka sa to hlavne tých, ktorí menný posunok zdedia po rodičoch alebo získajú od manžela.

Súhrn

203 (52 %) menných posunkov je závislých od hovoreného jazyka a 165 (42 %) menných posunkov nie je závislých od hovoreného jazyka. Menných posunkov kombinovaných je 10 (2 %). 15 (4 %) menných posunkov má nejasnú motiváciu, čiže respondenti sa nevedeli vyjadriť, prečo majú daný menný posunok.

Vďaka výskumu sme zistili, že sa menné posunky môžu vytvárať po celý život. Najčastejšie menné posunky vznikajú v období povinnej školskej dochádzky na ZŠ. Menných posunkov, ktoré vznikali v čase dochádzky na ZŠ, sme zaznamenali až 215, t.j. 55 % zo celkového počtu menných posunkov. Následne vznikalo na strednej škole 66 menných posunkov (16 %). Niektoré menné posunky sa dedia od rodičov, takéto menné posunky používajú respondenti už v čase nástupu do ZŠ. Ženy po svadbe väčšinou používajú priezvisko po manželovi, ani u menných posunkov to nie je inak. Takýchto menných posunkov je 36 (9 %). Ďalej sme zistili, že v procese odovzdávania menných posunkov majú najväčší vplyv Nepočujúci. Stane sa, že počujúci, ovládajúci SPJ, vytvoria pre Nepočujúcich menný posunok. Sú to hlavne počujúci peda-

gógovia v školách pre SP alebo rodičia Nepočujúcich detí, tlmočníci. Nami vytvorená klasifikácia by mohla uľahčiť tvorbu menných posunkov.

Nepočujúci budú viac akceptovať svoje menné posunky vtedy, ak ich dostanú od Nepočujúcich (354 – 90 %). 14 (3 %) menných posunkov vytvorili počujúci, avšak ovládajúci aspoň základy slovenského posunkového jazyka. Sú to napríklad tlmočníci, pedagógovia, spolužiaci, rodičia. 18 (5 %) menných posunkov si vytvorili na svoje priezviská Nepočujúci sami. A 7 (2 %) menných posunkov nepozná svoju genézu.

Na to, aby sme mohli vytvoriť klasifikáciu menných posunkov, bolo potrebné zistiť, či Nepočujúci poznajú motiváciu svojich menných posunkov. Zistili sme, že veľká väčšina poznala motiváciu svojich menných posunkov, pretože je súčasťou ich jazyka – posunkového jazyka. 373 (94 %) menných posunkov je známych danou motiváciou. A len 15 (4 %) menných posunkov je neznámej motivácie, pretože sa respondenti nevedeli vyjadriť prečo majú dané menné posunky. Väčšinou sú to menné posunky zdedené od rodičov alebo získané od manžela. Pri položke „Nie je si istý“ sme uviedli tie menné posunky, u ktorých respondenti (č. 88, 93, 220, 253, 225), síce vysvetlili prečo majú daný menný posunok, ale zdôraznili, že sú si tým nie istí. Je ich 5 (1 %).

V porovnaní s princípmi a kategóriami menných posunkov v posunkových jazykoch v zahraničí sme zistili určité podobnosti. Faktom je, že každý národný posunkový jazyk je odlišný, pričom majú podobnú štruktúru a funkciu. Nie je to inak ani pri menných posunkoch, keďže sú súčasťou posunkového jazyka. Preto nájdeme súvislosti medzi mennými posunkami v slovenskom posunkovom jazyku so zahraničnými mennými posunkami.

Klasifikácia menných posunkov v slovenskom posunkovom jazyku by mohla pomôcť pedagógom, ktorí vyučujú v školách posunkový jazyk, budúcim lingvistom SPJ, lektorom SPJ pri výučbe, tlmočníkom SPJ, špeciálnym pedagógom a mnohým ďalším. Menné posunky sú súčasťou kultúry Nepočujúcich, súčasťou slovenského posunkového jazyka, prirodzeného a plnohodnotného jazyka Nepočujúcich.

LITERATÚRA

- DESROSIERS, Jules – DUBUISSON, Colette: *Names in Quebec Sign Language and what they tell us about Quebec Deaf culture*. [on-line]. [citované 12.12.2009]. In: I. Ahlgren, B. Bergman et M. Brennan, Perspectives on sign language usage. Papers from the Fifth International Symposium on Sign Language Research, volume 2, 1994. p. 249-260. Dostupné na: <http://www.unites.uqam.ca/surdite/HTML/rezums/dd94niqs.html>
- FALTÍNOVÁ, Radka: *Osobní vlastní jména v českém znakovém jazyce*. Praha: ČKTZJ, 2008. 134 s.
- FALTÍNOVÁ, Radka *Vlastní jména v ČZJ*. [online]. [citované 12.05.2009]. In: Ošetřo-

- vateľská péče pro neslyšící a zdravotnictví v ČR. Praha: ČKTZJ, 2007. Dostupné na : http://www.nepocujuci.sk/jazyk/osetrovatelska_starostlivost.pdf
- GRAYSON, Gabriel: *Talking with our hands listening with our eyes: a complete photographic guide to American Sign Language*. [online]. [citované 13.12.2009]. New York: Square One Publishers, 2003. 373 s. Dostupné na: <http://books.google.com/books?id=tx6DEJ-7jy4C&pg=PA20&dq=name+signs+%2B+Sign+Language&lr=&hl=sk&cd=4#v=onepage&q=name%20signs%20%2B%20Sign%20Language&f=false>.
- HEDBERG, Tomas: *Name Signs in Swedish Sign Language: Their Formation and Use*. [online]. [citované 13.12.2009]. In: ERTING, C. J. et al. *The Deaf Way. Perspectives from the International Conference on Deaf Culture*. Washington, DC: Gallaudet University, 1994. s. 416 – 424. Dostupné na: <http://books.google.com/books?id=bqJxAcmA9yEC&pg=PA416&dq=name+signs+%2B+Sign+Language+%2B+Swedish&lr=&hl=sk&cd=1#v=onepage&q=name%20signs%20%2B%20Sign%20Language%20%2B%20Swedish&f=false>.
- JANOTOVÁ, Naděžda – ŘEHÁKOVÁ, Karla: *Surdopedie. Komunikace sluchově postižených I*. Praha: SPN, 1990. 166 s.
- KUCHAŘOVÁ, Lucie: *Vlastní jména v českém znakovém jazyce*. In: L. Kuchařová a kol.: *Jazyk neslyšících*. Praha: Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Filozofická fakulta UK 2005. s. 82 – 87. (interný materiál)
- MAJTÁN, Milan: *O slovenských priezviskách*. In: *Kultúra slova*, roč. 39, 2005a. č. 3, s. 158 – 162.
- MAJTÁN, Milan: *O slovenských priezviskách*. In: *Kultúra slova*, roč. 39, 2005b. č. 4, s. 232 – 237.
- MAJTÁN, Milan: *O slovenských priezviskách*. In: *Kultúra slova*, roč. 39, 2005c. č. 5, s. 275 – 284.
- MAJTÁN, Milan: *O slovenských priezviskách*. In: *Kultúra slova*, roč. 39, 2005d. č. 6, s. 352 – 362.
- MAJTÁN, Milan: *O slovenských priezviskách*. In: *Kultúra slova*, roč. 40, 2006a. č. 1, s. 30 – 35.
- MAJTÁN, Milan: *O slovenských priezviskách*. In: *Kultúra slova*, roč. 40, 2006b. č. 1, s. 90 – 97.
- MAJTÁN, Milan: *O slovenských priezviskách*. In: *Kultúra slova*, roč. 40, 2006c. č. 1, s. 156 – 160.
- MAJTÁN, Milan: *O slovenských priezviskách*. In: *Kultúra slova*, roč. 40, 2006d. č. 1, s. 216 – 221.
- MCKEE, Rachel – MCKEE, David: *New Zealand Sign Language*. In: Metzger, M. *Bilingualism & Identity in Deaf Communities*. Washington, D.C., Gallaudet University Press, 2000. s. 3 – 42.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 515 s.
- Obama Logo with Islamic Crest for New Missile Defense Agency Logo? Comparison pictures*. [online]. [cit. 26.2.2010]. Dostupné na: www.gather.com/viewArticle.action?articleId=281474978065891&grpId=3659174697244816
- OKROUHLÍKOVÁ, L., SLÁNSKÁ BÍMOVÁ, P. 2008. *Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk. Lexikografie. Slovníky českého znakového jazyka*. Praha: ČKTZJ., 2008. 6 – 79 s.
- SUPALLA, Samuel S.: *The books of Name Signs. Naming in American Sign Language*. San Diego: DawnSignPress, 1992. 101 s.
- SUTTON-SPENCE, Rachel – WOLL, Bencie: *The linguistics of British Sign Language: an*

- introduction*. [online]. [citované 15.1.2010]. United Kingdom: Cambridge University Press, 1999. 299 s. Dostupné na: http://books.google.com/books?id=lUsCbazTICIC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_v2_summary_r&cad=0#v=one-page&q=&f=false
- VOJTECHOVSKÝ, Roman: *Komunita Nepočujúcich*. In Vojtechovský, R.: *Život n/Nepočujúcich a osôb s kochleárnym implantátom*. Nitra: SNEPEDA, 2007. s. 12 – 15.
- VOJTECHOVSKÝ, Roman – HOLUBOVÁ, Veronika: *Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku*. Nitra: SNEPEDA, 2009. 64 s.
- Youtube.com. *An Open Letter for President Obama* [online]. [cit. 12.2.2010]. Dostupné na: www.youtube.com/watch?v=67V8qWQd_EM

Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku

Roman Vojtechovský

Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich, Bratislava

Posunkový jazyk existoval už v 16. – 18. storočí, nakoľko existovali najmenej dva posunkové jazyky: starokentský posunkový jazyk (predchodca dnešného britského posunkového jazyka) a starý francúzsky posunkový jazyk (predchodca dnešného francúzskeho posunkového jazyka) (Vojtechovský, rukopis). Od tohto obdobia sa vyvíjal posunkový jazyk rýchlym tempom i napriek rôznym úskaliám, nepochopeniam či neznalostiam zo strany verejnosti, laikov i odborníkov. Často sa dostávame do styku, že Nepočujúci¹ používajú posunky na základe ikonickosti. Opak je pravdou, posunky obsahujú aj arbitrárne i nepriame pomenovania.

Najprv by sme si mohli zdefinovať, čo rozumieme pod termínmi posunkový jazyk a nepriame pomenovania. Podľa A. Macurovej (2002, s. 194) **posunkový jazyk** je „súhrnný názov pre rôznych nevoškálnych jazykov používaných menšinovými komunitami Nepočujúcich² rôznych národov.“ Na Slovensku slovenské komunity Nepočujúcich používajú slovenský posunkový jazyk, v Českej republike české komunity Nepočujúcich používajú český posunkový jazyk, v USA americký posunkový jazyk a pod. To znamená, že posunkový jazyk nie je univerzálny.

Nepriame pomenovania v slovenskom jazyku vznikajú prenesením významu slova, ktoré má rovnakú formu a u ktorého sa mení len jeho význam. Keď hovoríme o **nepriamych pomenovaniach v slovenskom posunkovom jazyku**, tu ide o tvorenie prenesených pomenovaní či o sémantické tvorenie, pričom vznik takýchto pomenovaní môže, ale nemusí byť sprevádzaný zmenami formy posunku a na ich základe sa vytvárajú zmeny či posuny vo význame.

Aké zmeny formy posunku sprevádzajú? Najprv si vysvetlíme zloženie posunku. **Posunok sa skladá z troch základných parametrov: miesto artikulácie, tvar a pohyb ruky/rúk.** **Miesto artikulácie** – kde sa posunok artikuluje (vytvára), môže byť pred telom, pri krku, pri brade, pri nose, pri čele a pod. **Tvar ruky/rúk** – ako vyzerá ruka, ktorá vytvára posunok alebo ruky, ktoré vytvára posunok, napr. dlaň môže byť otvorená, zovretá v päť, prsty narovnané, zohnuté a pod. Existuje veľké množstvo tvarov ruky, ale sú však isté obme-

¹ Označenie Nepočujúci s veľkým N je vnímané z kultúrno-antropologického hľadiska. Nepočujúci sa sami považujú za jazykovú a kultúrnu menšinu a píšú s veľkým N – Nepočujúci. Pričom nepočujúci s malým n znamená stav medicínsky a Nepočujúci s veľkým N znamená príslušnosť ku jazykovej a kultúrnej menšine. Príslušnosť k tejto menšine znamená ovládanie posunkového jazyka a uznávanie hodnôt, ktoré sú spojené so životom bez zvuku.

² Upravil R.V.

dzenia. Tie sú dané jednak fyziologicky (fyziologicky nepreviediteľné tvary ruky), jednak sociálnokultúrne (napr. tvar ruky, ktorý sa v jednej kultúre považuje za vulgárne gesto, funguje v inej krajine bez problémov). **Pohyb ruky/rúk** – aký je pohyb ruky/rúk, napr. smerovanie zhora nadol, zdola nahor, nabok od seba a k sebe, krúživé pohyby a pod. Okrem základných parametrov niektorí autori (napr. Klima – Bellugi, 1979, podľa Macurová, 1994) zaraďujú aj **orientáciu dlane a prstov a kontakt**.

Keď sa najmenej jeden z troch základných parametrov reprezentatívneho tvaru posunku mení, vtedy sa mení i forma posunku. Môžeme uviesť príklady rozdielnych posunkov medzi posunkom základného významu a posunkami preneseného významu pri posunku MŔTVY³:

Obr. č. 1: MŔTVY
(základný význam)

Obr. č. 2: MŔTVY
(prenesený význam
– 1. variant)

Obr. č. 3: MŔTVY
(prenesený význam
– 2. variant)

Obr. č. 4: MŔTVY
(prenesený význam
– 3. variant)

Podľa obrázkov rozdiel v posunkoch medzi prvým a druhým obrázkom a prvým a tretím obrázkom je v tvare ruky. Miesto artikulácie a pohyb ruky zostávajú nemenné. Medzi prvým a štvrtým obrázkom sa rozdiely vyskytujú vo všetkých troch parametroch.

Podľa publikácie *Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku* (Vojtechovský – Holubová, 2008) zo zoznamu nepriamych pomenovaní v počte zistených 82 prenesených významov v posunkoch sa zistilo, že skoro polovica nepriamych pomenovaní má iný parameter v pohybe ruky/rúk (fonologická rozdielnosť). Pohyby ruky/rúk v priestore vytvárajú o niečo väčší a dôraznejší pohyb oproti posunku v základnom význame rovnakého významu slova. Okrem pohybu ruky/rúk súčasne používajú slovenského posunkového jazyka zvyrazňujú nemanuálne prvky jazyka (mimika, pohyby a pozícia hlavy a hornej časti trupu). Menej ako polovica nepriamych pomenovaní má iné posunky – lexikálne rozdielnosti oproti posunkom základného významu.

Pri nepriamych pomenovaniach v slovenskom posunkovom jazyku sa stretávame so špecifickým typom **ustálených spojení posunkov**. Sú to v jazyku Nepočujúcich: NEMÁ VÝZNAM, AKO NEDÁ, ZLATÝ ŽIVOT, BOLÍ HLAVA, MÁKKÉ SRDCE, VIAC BODOV, VEĽA ROBOTY, NEMÁM CHUŤ, PRAVDA NIČ, DVE TVÁRE, BOLÍ SRDCE. Tieto ustálené spojenie

³ Zápis veľkými písmenami sa v prácach posunkového jazyka (t.j. o jazykoch, ktoré neexistujú v písanej podobe) používa ako mnemotechnická pomôcka svojho druhu, ktorá reprezentuje (individuálny) posunok (Macurová, 1994. s.123). MŔTVY teda zastupuje posunok pre *mŕtvy*.

nie sú dva samostatné posunky, musia sa produkovať spolu, nesú prenesený význam.

Používatelia posunkových jazykov bývajú oproti používateľom hovorených jazykov v menšine, všetky posunkové jazyky sú jazyky menšinové, obklopené väčšinovými jazykmi, čiže hovorenými. Slovenský posunkový jazyk ako jazyk menšinový žije v úzkom kontakte s jazykom väčšiny, teda so slovenským jazykom. Dva jazyky, ktoré žijú vedľa seba, sa nevyhnú ani vzájomným vplyvom a s tým spojeným zmenám vo všetkých jazykových rovinách. Môžeme poukázať na päť oblastí, kde sa v slovenskom posunkovom jazyku najvýraznejšie prejavujú vplyvy slovenského jazyka. Podľa A. Macurovej a R. Novákovej (2008, s. 280, podľa Nováková, 2009, s. 40) sú to tieto oblasti: „používanie prstovej abecedy (a daktylovanie slov)⁴, inicializácia⁵, tzv. hovorené komponenty⁶, kalky a vplyvy gramatické.“

V súvislosti s nepriamymi pomenovaniami v slovenskom posunkovom jazyku sa vyskytujú dva javy – **hovorený komponent** a čiastočne i **sémantické kalky**. V slovenskom posunkovom jazyku sa hovorené komponenty vyskytujú jednak obligatórne, jednak fakultatívne. Táto problematika je na samom začiatku výskumu, necháme to na teraz bokom. Pri nepriamych pomenovaniach v slovenskom posunkovom jazyku je hovorený komponent **obligatórnym prvkom**.

Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku často používajú Nepočujúci i počujúce deti Nepočujúcich rodičov v intrakultúrnej komunikácii, čiže komunikácia medzi Nepočujúcimi i medzi Nepočujúcimi a počujúcimi

⁴ **Daktylovanie pomocou prstovej abecedy** – spôsob prezentácie písmen písaného jazyka daktylovaním pomocou prstovej abecedy – jednoručnej a dvojručnej, napríklad artikulácia písmen CD, DVD, WC. Tiež sa používajú skratky prevzaté z hovoreného jazyka, napríklad SDKÚ, KDH.

⁵ **Inicializácia** – pri nej sa používajú písmená prstovej abecedy jednoručnej a dvojručnej, ba niekedy i pomocné artikuláčny znaky. Pri inicializácii sa jedná o proces, kedy sa v posunku vyskytuje tvar ruky písmena prstovej abecedy alebo tvar ruky hlásky pomocných artikuláčnych znakov, ktorým začína, prípadne končí príslušné slovo jazyka hovoreného. K inicializovaným posunkom v slovenskom znakovom jazyku patria začiatkové písmená napr. ROMANTICKÝ, OVOCIE, UNIVERZITA, koncové písmená napr. KURZ, PRAX, SEX. Používa sa zopár posunkov, ktoré sú artikulované len začiatčným a koncovým písmenom prstovej abecedy napr. slovenské mesto Lučenec – L-C, vyšší územný celok so skratkou VUC – artikuluje sa V-C alebo pomocných artikuláčnych znakov napr. mesiace jún a júl sa artikulujú ako J-N a J-L. Poznámka autora - pri pomocných artikuláčnych znakoch má každá hláska svoj znak, ktorý označuje jeho artikuláciu. Slúžia ako pomôcky k odzeraniu.

⁶ **Hovorený komponent** je odvodený od hovoreného jazyka. Jedná sa o artikulované slovo z hovoreného jazyka, alebo jeho časť. Artikulácia slov, alebo ich častí sa vytvára simultánne s tvorbou posunkov. Na rozdiel od hovoreného komponentu existuje **orálny komponent**, ktorý nie je odvodený z hovoreného jazyka. Nejedná sa o artikulované slovo, ani o jeho časť.

deťmi Nepočujúcich rodičov v rámci jednej kultúry. V interkultúrnej komunikácii sa nepriame pomenovania nevyskytujú, pretože Nepočujúci v komunikácii sa prispôbujú počujúcim osobám i osobám s poruchou sluchu, ktoré neovládajú posunkový jazyk. Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku sú úzko späté s kultúrou Nepočujúcich, s ich vizuálnym vnímaním okolitého sveta a s ich prirodzeným jazykom (Vojtechovský - Holubová, 2009, s. 7). Môžeme zosumarizovať **kritéria nepriamych pomenovaní v slovenskom posunkovom jazyku** vychádzajúce z diplomovej práce o nepriamych pomenovaniach v českom posunkovom jazyku⁷ od autorky Novákovej. Kritéria sú nasledovné (Nováková, 2009):

1. Výraz vo svojom primárnom význame na prvý pohľad nezapadá do kontextu (v kontexte dostáva iný „prenesený“ význam). Môžeme uviesť príklad pri výpovedi posunkujúceho Nepočujúceho: „*JA + PREDNÁŠKA + POCHOPIŤ + HROB*.“ Pri tejto výpovedi zistíme, že slovo/posunek – HROB na prvý pohľad vôbec nezapadá do výpovede. Z preneseného významu HROB znamená ako „nemôcť niečo urobiť, nedokázať niečo.“ Z tejto výpovede vyplýva: „*Z tejto prednášky som ničomu nerozumel.*“
2. Pri posunkoch, ktoré sú sprevádzané hovoreným komponentom, môže byť forma posunku v prenesenom význame buď bez zmien, alebo môže prejsť čiastočnou či úplnou zmenou. Podľa publikácie Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku (Vojtechovský – Holubová, 2009) popri 82 rôznych posunkoch preneseného významu je hovorený komponent obligatórnym prvkom.
3. Pokiaľ posunek nie je sprevádzaný hovorenými komponentmi, ale orálnymi komponentmi, potom forma posunku musí byť i v prenesenom význame bez zmien. Ku koncu decembra 2010 sme zmapovali ďalších 33 rôznych posunkov preneseného významu, z toho 2 posunky NADARMO a SILNÝ sú už sprevádzané orálnymi komponentmi a ich forma posunku je totožná v základnom a prenesenom význame.
4. Prenesený význam nepriameho pomenovania môže byť vlastný len slovenskému posunkovému jazyku, môže sa čiastočne prekrývať so slovenčinou alebo môže byť rovnaký v slovenčine i v slovenskom posunkovom jazyku. Pokiaľ je prenesený význam rovnaký i v slovenčine, vzniká tzv. sémantický kalk. Pri tejto skupine sú opäť tri možnosti zmeny formy posunku: žiadna, čiastočná alebo úplná zmena.
5. Nepriame pomenovania sú ustálené – používa ich väčšia skupina používateľov slovenského posunkového jazyka.

Môžeme uviesť 10 príkladov nepriamych pomenovaní v slovenskom posunkovom jazyku:

⁷ Slovenský posunkový jazyk a český posunkový jazyk sú dva rozdielne posunkové jazyky, avšak tie kritéria nepriamych pomenovaní v českom posunkovom jazyku sú totožné pre kritériá nepriamych pomenovaní v slovenskom posunkovom jazyku.

- prenesený význam **BAZÁR** – výpoveď Nepočujúceho: „*STOLIČKA + TÁTO + BAZÁR*“ – z posunků BAZÁR z tejto situácie vyplýva, že stolička je stará, zlá, treba ju vymeniť alebo vyhodiť;
- prenesený význam **FUNGOVAŤ** – výpoveď Nepočujúceho: „*STOLIČKA + FUNGOVAŤ*“ – z posunků FUNGOVAŤ v tejto situácii znamená, že sa na nej ešte dá sedieť, netreba ju zatiaľ vyhodiť, hoci je nepevná a trochu kríva;
- prenesený význam **ZDRAVÝ** – výpoveď Nepočujúceho: „*STOLIČKA + ZDRAVÝ*“ – z posunků ZDRAVÝ z tejto situácie znamená, že stolička je dobrá, nekríva, dá sa na nej sedieť;
- prenesený význam **BRUCHO** – výpoveď Nepočujúceho: „*TY + BRUCHO*“ – z tejto výpovede vyplýva: „*Ty si to využil zadarmo, bez starostí, dostal si niečo, na čom si sa nijako nepodieľal.*“;
- prenesený význam **HOVÁDO** (v pozitívnom slova zmysle) – výpoveď Nepočujúceho: „*JA + HOVÁDO + HLADNÝ*“ – z tejto výpovede vyplýva: „*Som veľmi strašne hladný.*“
- prenesený význam **KOMUNISTA** – výpoveď Nepočujúceho: „*KVET + TENTO + ČREPNÍK + KOMUNISTA*“ – z toho vyplýva: „*Tento kvetináč je už starý, nemoderný, treba ho vymeniť.*“;
- prenesený význam **DEDINA** – príklad: Dvaja Nepočujúci medzi sebou komunikujú v posunkoch. Okolo nich ide človek s hrozným nevkusným oblečením. Jeden Nepočujúci povie druhému: „*ON + OBLEČENIE + DEDINA*“. To znamená: „*On sa oblieka hrozne, nevkusne.*“;
- prenesený význam **KRV** – príklad: Jeden Nepočujúci povie druhému: „*ONA + KRV + VELA + ROZPRÁVA*“. To znamená: „*U nej je to typické, že veľa rozpráva.*“;
- prenesený význam **PÁN** – príklad: Jeden Nepočujúci sa spýta druhého, či môže ísť s ním na dovolenku, druhý odpovie: „*PÁN + ŠÉF + MÓJ + PUSTIŤ + ALEBO + NEPUSTIŤ*“. To znamená: „*Závisí to od môjho šéfa, či má pustiť alebo nie.*“;
- prenesený význam **ZVUK** – príklad: Jeden Nepočujúci stretne niekoho známeho z televízie a povie druhému Nepočujúcejemu. Ten mu odpovie, že ho nepozná. Prvý mu povie: „*TÁ + OSOBA + ZVUK*“. To znamená: „*On/ona je populárna hviezda.*“

V tomto príspevku môžeme poukázať na komparáciu výskytu lexikálnych významov nepriamych pomenovaní medzi českým a slovenským posunkovým jazykom. Česká autorka R. Nováková (2009) zmapovala 68 výrazov nepriamych pomenovaní v českom posunkovom jazyku, z toho 28 (41,2 %) nepriamych pomenovaní v českom posunkovom jazyku zhodných lexikálnych významov nenájde v zozname výrazov nepriamych pomenovaní v slovenskom posunkovom jazyku. Autori Vojtechovský – Holubová (2008) podľa publikácie zmapovali 82 výrazov nepriamych pomenovaní v slovenskom posunkovom jazyku.

Ku koncu decembra 2010 pridali ďalších zistených 33 výrazov nepriamych pomenovaní v slovenskom posunkovom jazyku. Sú to: AUTOŠKOLA, BOLIEŤ SRDCE, DIVADLO, DOMOV, DRAHÝ, DREVO, DVE TVÁRE, HOROR, HUSLE, CHRBAT, NEMAŤ CHUŤ alebo CHUŤ, CHYTAŤ, KÔŇ, KÚPIŤ/NEKÚPIŤ, MAŤ, MAJSTER, NADARMO, NEPOMÔCŤ, OKO, PRASA, PRAVDA NIČ, PRIMA, PROTI, SILNÝ, SYSTÉM, ŠKOLA, ŠOK, ŤAHAŤ, UTIECŤ, ÚTOK, VEĽA ROBOTY, VÔBEC, VZDELÁVAŤ SA/ODBOR.

Vybrali sme výrazy všetkých nepriamych pomenovaní v českom a slovenskom posunkovom jazyku, ktoré sa medzi sebou zhodujú v lexikálnych významoch.

Tabuľka č. 1: Komparácia zhodných lexikálnych významov nepriamych pomenovaní medzi českým a slovenským posunkovým jazykom

Zhodné lexikálne významy		Lexikálne hodnotenie	Komentár
NP v ČPJ	NP v SPJ		
BLESK	BLESK	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
BOLIEŤ HLAVA	BOLIEŤ HLAVA	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
BOMBA	BOMBA	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
BRUCHO	BRUCHO	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
ČERSTVÝ	ČERSTVÝ	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
ČERT	ČERT	lexikálna forma posunku je zhodná a lexikálny význam jedného významu je zhodný	posunok ČERT v ČPJ má dva prenesené významy, z toho jeden význam je sémanticky totožný v SPJ a druhý význam sa v SPJ nevyskytuje
DEDINA (venkov)	DEDINA	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	v Česku sa používa namiesto slova dedina <i>venkov</i> , z toho prameni iný posunok než slovenský
DEDO	SLIMÁK	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	-
DIVADLO	DIVADLO	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
DVA OBRAZY	DVE TVÁRE	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	v ČPJ a v SPJ sa vyskytuje zhodný posunok DVA, avšak posunkové spojenie má inú lexikálnu formu

HESLO	ČLEN	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	-
HOROR	HOROR	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
HOTOVO	AUTOMATICKÝ	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	-
HUSLE	HUSLE	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
HROB	HROB	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
CHOROBA (<i>nemoc</i>)	CHOROBA	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	v Česku sa používa namiesto slova choroba <i>nemoc</i> , avšak posunky sú totožné, ale hovorené komponenty sú rozdielne, ovplyvnené jazykom majority
CHUTNÝ	ZLATO	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	-
JE (BYŤ)	JE (BYŤ)	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	-
KONIEC	KONIEC	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
KŮŇ	KŮŇ	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	posunok KŮŇ je ikonický, avšak používatelia svojho národa popisom o koni posunuje inak
KRV	KRV	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
KULTÚRA	KULTÚRA	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	lexikálna forma posunkov sa líšia medzi ČPJ a SPJ, avšak moravský posunok je zhodný so slovenským posunkom
LACNÝ	LACNO	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
LEPIŤ	LEP	lexikálna forma posunku je podobná a lexikálny význam je zhodný	pri posunku LEPIŤ/LEP v ČPJ a v SPJ sú zhodné všetky základné parametre posunku – tvar rúk, pohyb rúk a miesto artikulácie a jeden ďalší parameter orientácia dlane je odlišný; orientácia dlane českého posunku preneseného významu je smerovaný nahor a slovenský je smerovaný nadol

MAJSTER	MAJSTER	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
MŔTVY	MŔTVY	lexikálne formy posunkov sú zhodné aj odlišné a lexikálny význam je zhodný	jeden posunok preneseného významu je zhodný v ČPJ a v SPJ a ďalšie dve slovenské posunky preneseného významu sa v ČPJ nevyskytujú
MÚZEUM	MÚZEUM	lexikálna forma posunku je podobná a lexikálny význam je zhodný	pri posunku MÚZEUM v ČPJ a v SPJ sú zhodné dva parametre posunku – pohyb rúk a miesto artikulácie a jeden parameter tvary rúk je odlišný
NULA	NULA	lexikálne formy posunkov sú zhodné a lexikálny význam je zhodný	pri lexikálnej forme nula sa v ČPJ a v SPJ vyskytuje až 3 posunky preneseného významu, ktoré sú vo všetkom zhodné
POVINNOSŤ	POVINNOSŤ	lexikálna forma posunku je podobná a lexikálny význam je zhodný	pri posunku POVINNOSŤ v ČPJ slúžia dve ruky, pri jednej ruke je pasívny iný tvar ruky a aktívna ruka má iný tvar ruky, z toho pramení iný pohyb ruky, v SPJ slúži jedna aktívna ruka, avšak miesto artikulácie a tvar aktívnej ruky sú medzi sebou zhodné
PRÁZDNY	PRAVDA NIČ, REKLAMA	lexikálna forma posunku je odlišná a lexikálny význam je zhodný	pri prenesenom význame posunku PRÁZDNY v ČPJ sa v SPJ používa posunok v prenesenom význame PRAVDA NIČ, niekedy je možné použiť aj REKLAMA
PRIMA	PRIMA	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
REKLAMA	REKLAMA	lexikálna forma posunku a lexikálny význam sú zhodné	-
SILNÝ	HOVĀDO, SILNÝ	lexikálne formy posunkov sú zhodné a odlišné a lexikálny význam je zhodný	na český posunok SILNÝ v prenesenom význame sa používajú dva slovenské posunky v prenesenom význame HOVĀDO aj SILNÝ
SLADKÝ	ZLATÝ ŽIVOT, ZLATO	lexikálne formy posunkov sú odlišné a lexikálny význam je zhodný	český posunok SLADKÝ má štyri prenesené významy, z toho prvé dva významy sa prenesené významy v SPJ posunkuje ako ZLATÝ ŽIVOT a ďalšie dva prenesené významy posunkuje totožne ako ZLATO

SPAŤ	SPAŤ	lexikálna forma posunku a lexicálny význam sú zhodné	-
UTIEČŤ	UTIEČŤ	lexikálna forma posunku a lexicálny význam sú zhodné	-
VIAC BODOV	VIAC BODOV, VIAC HLASOV	lexikálne formy posunkov sú odlišné a lexicálny význam je zhodný	v ČPJ a v SPJ sa vyskytujú zhodný posunok VIAC, avšak posunok BODOV je odlišný a zároveň, posunkové spojenie má inú lexikálnu formu
VYHRÁVAŤ	VYHRÁVAŤ	lexikálna forma posunku a lexicálny význam sú zhodné	-
ZÁBAVA	CIRKUS	lexikálna forma posunku je odlišná a lexicálny význam je zhodný	-
ZDRAVÝ	ZDRAVÝ	lexikálna forma posunku je podobná a lexicálny význam je zhodný	pri posunku ZDRAVÝ v ČPJ a v SPJ sú zhodné dva parametre posunku – pohyb rúk a miesto artikulácie a jeden parameter tvary rúk je odlišný

Vysvetlivky: ČPJ – český posunkový jazyk, SPJ – slovenský posunkový jazyk

Výrazov nepriamych pomenovaní v českom posunkovom jazyku, ktoré sa zhodujú s výrazmi nepriamych pomenovaní v slovenskom posunkovom jazykom v lexikálnych významoch je 40 (58,8 %). Naopak výrazov nepriamych pomenovaní v slovenskom posunkovom jazyku, ktoré sa zhodujú s výrazmi nepriamych pomenovaní v českom posunkovom jazykom v lexikálnych významoch je 44, pretože v štyroch prípadoch na jeden český posunok preneseného významu pripadajú dva slovenské posunky preneseného významu.

Môžeme zmapovať lexikálne formy posunkov prenesených významov medzi dvoma jazykmi, ktoré sú:

- **zhodné** – 23 (zhodujú sa vo všetkých základných parametroch posunku),
- **podobné** – 4 (iba jeden parameter posunku sa odlišuje a ostatné sú zhodné),
- **odlišné** – 15 (najmenej 2 parametre posunku sú odlišné).

Začlenenie do dvoch kategórií– zhodnosti a odlišnosti – sme naraz zaznamenali pri dvoch posunkoch – MŔTVY a HOVĀDO/SILNÝ, ktoré sa medzi dvoma jazykmi zhodujú i odlišujú.

Zaujímavým prípadom v českom a slovenskom posunkovom jazyku je výraz preneseného významu ČLEN, pričom sa v oboch jazykoch lexikálny význam nezhoduje. Pre slovenský posunok preneseného významu ČLEN sa sémanticky zhoduje český posunok preneseného významu HESLO. Naopak, pre český posunok preneseného významu ČLEN sa slovenský posunok preneseného významu nevyskytuje.

Výsledok mapovania dvoch posunkových jazykov – českého a slovenského je dôkazom toho, že nie všetky prenesené významy sa vyskytujú v oboch jazykoch. 58,8 % prenesených významov v českom posunkovom jazyku sa vysky-

tuje aj v slovenskom posunkovom jazyku, takže sú lexikálne zhodné. Zvyšných 1,7 % prenesených významov v českom posunkovom jazyku sa nevyskytuje v slovenskom posunkovom jazyku a zostáva na používateľovi slovenského posunkového jazyka, či dobre porozumie významu českých posunkov preneseného významu.

Ako vidieť, nielen slovenský jazyk má svoje nepriame pomenovania, ale i slovenský posunkový jazyk, ktoré obohacujú komunikáciu. Od nepamäti sa Nepočujúci usilovali, aby ich prejavy boli nielen zrozumiteľné, ale aj zaujímavé, vtipné a duchaplné.

LITERATÚRA

- MACUROVÁ, Alena: *Jazyk v komunikaci neslyšících (Předběžné poznámky)*. In *Slovo a slovesnost*, roč. 55, 1994, č. 2, s. 121 – 132.
- NOVÁKOVÁ, Radka: *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce*. [diplomová práce]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlova 2009.
- VOJTECHOVSKÝ, Roman: *Porovnanie podoby posunkovej zásoby českého posunkového jazyka a slovenského posunkového jazyka pre oblasť: rodina*. [bakalárska práca]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlova. [rukopis].
- VOJTECHOVSKÝ, Roman. – HOLUBOVÁ, Veronika: *Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku*. Bratislava: SNEPEDA2009. 64 s.

K slovenskému prekladu proprií v dielach B. Viana II.¹

Daniel Vojtek

Inštitút románskych a klasických filológii
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

V súčasnosti evidujeme na Slovensku sedem knižných prekladov Borisa Viana (1920-1959). Štyri romány, jedna zbierka poviedok a dve divadelné hry prispeli výraznou mierou k bližšiemu zoznámeniu sa slovenskej čitateľskej verejnosti s týmto originálnym autorom. Špecifickosť Vianovho jazyka vysúva do popredia viacero translatologických problémov, z ktorých sme sa v minulosti detailnejšie venovali prekladu novotvarov, vlastných mien a knižných názvov. Podnetom vrátiť sa k už čiastočne preskúmanej problematike (porov. Vojtek 2009, 2010) bolo vydanie slovenského prekladu *Trhač srdca* (L'Arrache-cœur) od Michaely Jurovskej na sklonku roku 2009, ktorým sme si u nás pripomenuli 50. výročie úmrtia autora. Hoci o kvalite slovenského prekladu ako celku niet pochyb, prekladateľkin výber ekvivalentov vlastných mien vzbudzuje polemiku. Navyše, pri porovnaní s českými, o desať rokov staršími riešeniami Stanislava Jirsu možno poodhaliť dve diametrálne odlišné metódy prekladateľov.

Slovná hra a ironia patria k základným poetologickým črtám Vianovho rukopisu a výrazne sa prejavujú aj v tvorbe vlastných mien. Preto je dôležité, aby preklad neokliešľoval ani túto osobitú lexiku. Vo všeobecnosti sa Vianovi pripisuje výnimočná schopnosť vytvárať obdivuhodné množstvo postáv, ktoré Gilbert Pestureau označuje ako pajácov i hrdinov, bábkys absurdnej hry o láske a smrti, enigmatické, hypersenzibilné a znepokojujúce fiktívne stvorenia. (1993, p. 9) Protagonisti próz často maskujú autobiografiu, čitateľom naznačujú autorovo vnútorné napätie a poodkrývajú jeho bohatú predstavivosť. (Por. Pestureau, 1993, p. 10) Vzhľadom na uvedenú charakteristiku je prirodzené, že autor sa pri pomenovávaní svojich postáv hrá, že kóduje, vkladajúc do vlastných mien skryté významy, symboly a pomerne často aj výsmech. V jednotlivých dielach však Vian postupuje odlišne. Keďže Vianova tvorba bola silne ovplyvnená americkou kultúrou i jazykom, anglofónne vlastné mená v *Pene dní* nie sú ničím prekvapujúcim. Protikladom je *Trhač srdca* parodujúci Bibliu, ktorá autora výrazne inšpirovala pri výbere viac i menej známych mien. Tu však Vian čerpá aj z diel svojich literárnych predchodcov, napríklad A. Gidea, L. Carrola či La Fontainea. Pre Vianove texty je taktiež príznačné, že sú trpkou karikatúrou inštitúcií, autorí a cirkvi, čo sa často prejavuje aj vo výbere či tvorbe vlastných mien. V tvorení vlastných mien je však ťažké vystopovať akýkoľvek systém. Autor postupuje skôr intuitívne, hravo, nezáväzne, čo stavia eventuálneho pre-

¹ Táto publikácia bola vytvorená realizáciou projektu *Dobudovanie a rozšírenie lingvo-kulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

kladateľa pred nejednu prekážku. Všetky delenia a typológie uvedené v článku sú preto len pomocné, operatívne, v žiadnom prípade nie definitívne.

1. PENA DNÍ

O slovenský preklad tohto vo Francúzsku kultového románu sa pričiniла Tamara Zemková v roku 1990, český pochádza z pera Svatopluka Horečku (Pěna dní) a vyšiel celkovo štyrikrát. (1967, 1985, 1994, 2005) Dá sa povedať, že mená postáv prechádzajú z originálu do oboch prekladov nezmenené, prispôsobujú sa slovenskej, resp. českej morfematickej skladbe. Na prekladanie vlastných mien vplýva okrem iného aj úzus, žáner a významová transparentnosť vlastného mena. V intencii uchovať textu jeho pôvodný americký nádych (citeľný najmä z džezovej kompozície a početných kultúrnych narážok) je voľba oboch prekladateľov v tomto prípade celkom logická. Aj mená iného ako anglo-amerického pôvodu nechávajú prekladatelia v pôvodine, pretože sa v nich ukrýva hlboká symbolika vyplývajúca z ich etymológie.

Mená postáv románu-džez² (*Pena dní*) však nie sú úplne nemotivované. Džezovosť zakomponoval autor do mien v podobe skratiek, referencií, viac i menej zrozumiteľných narážok. *Chloé* je známou džezovou skladbou v aranžmáne Duka Ellingtona.³ Meno *Chick* pochádza podľa G. Pestureaua z pomenovania *Chicago*, aj keď sa tu ponúka aj vysvetlenie, že Vian ním vzdáva hold slávnemu bluesovému bubeníkovi Chickovi Webbovi (1909-1939).⁴ *Colin* je zas meno herca, ktorý v americkej muzikálovej komédii Hollywood Canteen z roku 1944 hral úlohu Slima.⁵ *Alise* pripomína pofrancúzštené *Alice*. Mená *Nicolas* a *Isis* majú ťažko objasniteľný pôvod a motiváciu, hoci ich prvotné významy sú zrejmé: *Isis*, teda egyptská bohynia, patrónka prírody a kúziel, *Nicolas* z gréckeho níké (víťazstvo) a laos (ľud, národ), čiže víťazný národ. Pôvodné významové i formálne invarianty by sa pravdepodobne v slovenskom či v českom kontexte naturalizovali len veľmi ťažko, ak vôbec.

Vlastné mená v origináli i v preklade *Peny dní* sú dôkazom toho, že nie vždy je potrebné a ani vhodné prispôbovať motivované propriá prijímaúcemu prostrediu, najmä nie vtedy, ak sú nositeľmi dominantných a nemenných charakteristík originálu.

2. TRHAČ SRDCA

V slovenskom i českom preklade románu *L'Arrache-cœur* (M. Jurovská 2009, S. Jirsa 1999) nájdeme mená postáv, ktorých pôvod i vysvetlenie môžu

² Julliard, C.: *Boris Vian*. Paris, Gallimard 2007, s. 6.

³ Existuje aj iné vysvetlenie, najmä v spojitosti s lekninom, ktorý má *Chloé* na plúcach. (por. *Pena dní* 1990)

⁴ Treťou možnosťou je skrátenie pôvodného mena *Jacques Chicago*, ktoré nájdeme v pôvodnom rukopise a v ktorom sa kríži meno Vianovho priateľa Jacquesa Loustalota a amerického Chicago ako Mekky džezu (por. Vian, B.: *L'Écume des jours*. Pauvert, Paris 1998, s. 21).

⁵ Por. Pestureau, G.: *Dictionnaire Vian*. Christian Bourgois, Paris 1985, s. 104.

byť rôzne. Takisto sa líšia ironickým podtónom a významovým prepojením formy s charakterovými rysmi tej-ktorej postavy. Z praktických dôvodov sme teda rozdelili mená postáv v románe do troch skupín: 1. mená inšpirované Bibliou (tzv. starozákonné hebrejské mená), 2. mená vytvorené technikou *délire de tréma*⁶, 3. tzv. obyčajné mená.

2.1. Mená inšpirované Bibliou

Väčšina mien biblického pôvodu je preložená do slovenčiny hebrejskými, resp. starozákonnými menami. *Ábel* i *Bábel* na prvý pohľad evokujú Bibliu rovnako ako *Noël* a *Joël*. Ponúka sa teda otázka, načo nahrádzať pôvodné mená ekvivalentmi s veľmi podobným, ak nie identickým významovým koloritom. Je zrejme, že mená končiace na *-el* sa priamo vzťahujú na Boha (hebr. *Elohim*), avšak Jurovskej ekvivalenty *Ábel* a *Bábel* sa od Vianových mien líšia, pretože ich významové odtiene sú negatívne. *Ábel* priamo súvisí s notoricky známou biblickou bratovraždou a je v istom zmysle protikladom francúzskeho *Noël*, ktorý môžeme spájať napríklad s *Noem*. Komickejšie však z významovej mozaiky vytŕča *Noël*, teda po francúzsky Vianoce. *Bábel* sa zas viaže so zlom, zlobou (Babylon) a významovo je v opozícii s *Joël*, ktorý asociuje okrem iného *joie*, teda radosť. Pokus o zdôvodnenie prekladateľkinho výberu mien je o to ťažší, že záporným významovým obsahom mien Jurovská robí text ešte pochmúrnejším a smutnejším. Jej čiastkové substitúcie snáď možno interpretovať ako výraz silnej irónie, veď postavy so spomínanými pochmúrnymi menami sú deti.

Zatiaľ čo Jurovská zvýraznila atmosféru deja silne symbolickými menami, Jirsa postupoval dosť prekvapujúcim, no najmä diametrálne odlišným spôsobom. České ekvivalenty latinského pôvodu *Alex* a *Felix* sú omnoho neutrálnejšie ako slovenské, pričom *Felix* (lat. *veselý*) významovo vhodne nahrádza francúzske *Joël*. Preklad mena tretieho z trojčiat má v slovenčine a v češtine odlišnú podobu. Slovenský *Kábel* a český *Calex* síce čiastočne zodpovedajú technickému *Citroën*, no každý je výsledkom inej koncepcie, ktorej sa obaja prekladatelia striktné pridržiavajú. Jurovskej zmäkčovanie i Jirsovu záľubu v ironických výrazoch však vnímame ako prehnanú prekladateľskú aktivitu, ktorú možno ukázať aj pri prekladoch ďalších mien.

Pri menách *Azraël*, *Nathanaël* a *Ariël* nedošlo v slovenskom texte k výrazným zmenám, hoci *Nathanaël* je dosť nepochopiteľne nahradený *Emanuelom*. Jurovská používa Vianove mená bez prehlások, s čím v zásade možno súhlasiť a dokonca sa to javí aj ako univerzálny návod ako prekladať (resp. neprekladať)

⁶ *délire* – ošial, pobláznenie, *tréma* – francúzsky diakritický znak „·“ (prehláska) používaný pre samohlásky na ich zdôraznenie, alebo oddelenie ich výslovnosti vo dvojici alebo trojici po sebe idúcich samohlások. Ide o techniku, ktorou sa dosahuje verbálna komika, niekedy však len výlučne hra pre hru s jazykom. Vzhľadom na zvukovú rovinu, ktorú *tréma* ovplyvňuje, nie je vždy možné verne odkopírovať zámer originálu (Por. Pestreau, G.: *Langue et style*. In: Vian, B.: *L'Arrache-coeur*. Pauvert, Paris, 1992, s. 241).

pôvodné mená nielen do slovenčiny. Stanislav Jirsa si zvolil šľavnaté české ekvivalenty, čím posilňuje spomínanú iróniu a zároveň vyjadruje určitú nostalgii. Okrem *Calex* totiž v texte nájdeme mená *Tuzex*, *Kotex* a *Prodex*. Zatiaľ čo Vian použitím biblických mien paroduje Bibliu, Jirsa sa vysmieva z časov pred rokom 1989, i keď z mien *Calex* a *Tuzex* cítiť aj určitú nostalgii. *Kotex* a *Prodex* ako značky hygienických potrieb čitateľa neprímerne zavádzajú, prekladateľ nimi vedome ignoruje pôvodnú symboliku a maskuje ju humorom omnoho jadrejším.

2.2. „Délire de tréma“

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že slovenské ekvivalenty tejto podskupiny vlastných mien sú dôkazom prekladateľkinho zámeru zachovať tragikomickosť i ironickosť originálu. Český prekladateľ si Vianovu hru s diakritikou akoby nevšimá a čerpá skôr z domácich jazykových konvencií, ale aj prekladateľskej tradície a úzu. Uvedme zopár príkladov. Pôvodné *Lalouët* je v českom preklade nahradené bežným českým priezviskom *Křivánek*, zatiaľ čo ekvivalent *Orolko* v slovenskom preklade je výsledkom významovej i diakritickej hry. Zdrobnené *orol* síce spadá do riše vtáctva, avšak s pôvodným *l'alouette* (fr. škvránok) si mierne protirečí. Francúzske *Adèle* prekladá Jirsa zaužívanou formou mena *Adéla*, Jurovská zas ponúka ironickejší variant vo forme deminutíva *Adelka*. Podobným spôsobom postupovali obaja prekladatelia pri mene *Nufère*, v ktorom sa zvukovo i významovo skrýva neologické „ne faire“ (fr. nerobiť). Slovenské *Pecivalo* aj české *Nemehlo* s originálom významovo čiastočne korešpondujú, no obe mená konkretizujú, každé iným spôsobom, pôvod onej nečinnosti: *Pecivalo* je lenivý a *Nemehlo* nešikovný.

Spoločným menovateľom slovenských mien je zmäkčovanie konsonantu *l* ako systematické nahrádzanie pôvodného *délire de tréma*. Túto Jurovskej stratégiu označíme pracovne ako *lipnutie na l*, pretože ide o prehnané, často násilné obmieňanie spisovných, zaužívaných foriem v jazyku. Podstatný rozdiel medzi Vianovým „ošiaľom“ a Jurovskej „lipnutím“ spočíva v tom, že využívanie francúzskej prehlásky nevlýva na rozdiel od slovenčiny na výslovnosť. Tým sa autorov vtíp v slovenskom texte zostruje, pretože prekladateľka využíva *l* aj inde než len vo vlastných menách, napríklad v slovách plátno, bľato, skľapni atď. Hoci sa Jurovskej prekladu nedá odoprieť vysoká kvalita a kultivovanosť, treba pripomenúť, že na vnímanie nezaužívaných foriem v preklade zaiste vlýva i jazykové povedomie čitateľa. Na recipienta z Horehronia či Liptova (kde sa dodnes ako v jednom z mála slovenských regiónov dodržiava prirodzené mäkké vyslovovanie konsonantov *d*, *t*, *n*, *l* pred *e* a *i*) bude s veľkou pravdepodobnosťou „ošiaľ s l“ pôsobiť menej rušivo. Prekladateľka sa touto koncepciou viditeľne vzdialila originálu, čím si našla cestu k slovenskému čitateľovi. Stanislav Jirsa si cestu k českému recipientovi našiel osvedčenou metódou, keď pri preklade pôvodných mien s diakritikou hrou siahol po domácich, naturalizovaných a menej hravých menách.

2.3. Obyčajné mená

Tretiu skupinu mien sme v úvode s istou rezervou nazvali obyčajnými, no pri pozornejšom pohľade si všimneme, že ide o mená pomerne nezvyčajné, symbolické a enigmatické. Azda najpríznačnejším spomedzi nich je meno hlavnej postavy, v origináli *Jacquemort*, v slovenčine *Morho* a v češtine *Kubohnát*. Z hľadiska slovtvorby je pôvod francúzskeho mena jasný, pretože ide o kompozitum z *Jacques* (Jakub) a *mort* (smrť). Tajomnosť mena by sa dala interpretovať vďaka podobnosti s *croquemort* (funebrák), čo by zároveň vysvetľovalo aj prepojenie s mentálnymi charakteristikami hrdinu. Hoci by sa dalo uvažovať aj o čiastočnej podobnosti na zvukovej rovine (*mor/mort*), slovenský ekvivalent *Morho* sa pôvodnému menu značne vzdáľuje. Evokuje totiž takmer automaticky titul revolučnej básne Sama Chalupku *Mor ho!* a významovo neprimerane zaťažuje meno postavy. Český preklad *Kubohnát* možno interpretovať rôzne, pričom uspokojivé vysvetlenie nachádzame len veľmi ťažko. Kompozitum zložené z *Kubo* a *hnát* nám veľa priestoru na interpretáciu neposkytuje. Zaujímavejšia by bola analógia (podľa *croquemort – Jacquemort*) s českým výrazom *kolohnát*, ktorý označuje človeka s dlhými končatinami, no takéto vysvetlenie vôbec nespadá do fyzického profilu postavy.

Obaja prekladatelia sa držia vopred zvolenej stratégie pri prekladaní mien tej-ktorej skupiny. Jurovská vytvára mená, ktoré sú rýdzo slovenské, ba dokonca až priveľmi. *André*, *Blanche* a *Caramélie* sú v slovenskom preklade nahradené menami *Ondro*, *Beľuša*, *Mara* či *Karamela*, čím Jurovská vytrháva príbeh francúzskeho autora prihovárajúceho sa predovšetkým francúzskemu publiku z jeho pôvodného kontextu, a nadmerným poslovenčením mien postáv pretvára literárne univerzum B. Viana na svoje vlastné. Pri čítaní *Trhača srdca* preto rýchlo zabudneme na to, že Boris Vian bol francúzsky autor. Jirsa v českom preklade neoplyva kreativitou, zachováva svoju osvedčenú metódu prekladania mien, a ponúka ekvivalenty menej hravé, dalo by sa povedať, že obyčajné. Naturalizácia je v jeho prípade umiernennejšia, o čom svedčia príklady ako *Ondřej* a *Bělka*.

V oboch prekladoch románu *L'Arrache-cœur* došlo k pomerne výraznej naturalizácii, ktorú nemožno prehliadnúť ani na úrovni prekladania vlastných mien. České mená postáv sú hravé, sršiace iróniou a humorom, ktorý však nie vždy odráža humor B. Viana a často sa mení na český, čo je prirodzené a pochopiteľné. Aj slovenské ekvivalenty svedčia o viditeľnej voľnosti M. Jurovskej, ktorá Vianove mená neprehliadnuteľne poslovenčila. Na rozdiel od Stanislava Jirsu, Michaela Jurovská zachováva v prekladaných menách väčšiu časť pôvodného významu, čo možno považovať za prospešné. Ani Jirsov preklad hraničiaci s hypertextovosťou ani Jurovskej systémove nahrádzanie autorovej hry svojou vlastnou sa nejavia ako ideálne. Z hľadiska úzu i zrozumiteľnosti by bolo možno vhodné považovať nad ponechaním pôvodných mien v preklade, a to najmä vzhľadom na mätúce výsledky prehnannej prekladateľskej aktivity oboch prekladajúcich subjektov.

L'Arrache-cœur (1953)	Trhač srdca (2009)	Srdcerváč (1999)	
1	Noël	Ábel	Alex
2	Joël	Bábel	Felix
3	Citroën	Kábel'	Calex
4	Azraël	Azrael	Prodex
5	Nathanaël	Emanuel	Kotex
6	Ariel	Ariel	Tuzex
7	Prünel	Gápel'	-
8	Clémentine	Klementína	Klementýna
9	Jacquemort	Morho	Kubohnát
10	Angel	Angel	Anděl
11	Culblanc	Be'oritka	Bělořitka
12	Blanche	Be'ušá	Bělka
13	Marie	Mara	-
14	Caramélie	Karamela	-
15	Lalouët	Orofko	Křivánek
16	Adèle	Adel'ka	Adéla
17	Chrétien	Katoľčik	Křesťan
18	Nufère	Peciva'lo	Nemehlo
19	Gloïre	Sľáva	Sláva
20	Nézrouge	nosatá Karkuľa	Frňola
21	André	Ondro	Ondřej

LITERATÚRA

- JULLIARD, Claire: *Boris Vian*. Paris: Gallimard 2007.
- PESTUREAU, Gilbert: *Dictionnaire Vian*. Paris: Christian Bourgois Éditeur 1993.
- VIAN, Boris: *L'Arrache-cœur*. Paris: Pauvert 1992.
- VIAN, Boris: *Srdcerváč*. Praha: Aurora 1999.
- VIAN, Boris: *Trhač srdca*. Bratislava: Ikar 2009.
- VOJTEK, Daniel: K otázke preložiteľnosti neologizmov a vlastných mien v dielach Borisa Viana. In: *Varia XVIII*. Zost. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2009. 2009, s. 696 – 701.
- VOJTEK, Daniel: Ako sa na Slovensku prekladal/prekladá Boris Vian. In: *Varia XIX*, Ed. J. Hladký - L. Rendár. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave 2010. s. 424 – 437.

K staročeským výrazům *bú* a *blázn*

Kateřina Voleková

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Úvod

Tématem tohoto článku¹ je problematika překladu cizojazyčných výrazů z biblického textu do staré češtiny. První staročeský překlad celé latinské bible z druhé poloviny 14. století byl ve své době výjimečný a zařadil starou češtinu mezi vyspělé jazyky té doby. Překladatelé biblického textu se kromě mnohého jiného museli vypořádat s výrazy, které mají původ v řečtině nebo hebrejštině a které označují cizokrajné reálie, pro něž tehdejší český jazyk neměl odpovídající ekvivalenty. To názorně ukážeme na českých překladech výrazů *fatuus* a *racha* z 22. verše páté kapitoly Matoušova evangelia (*Ego autem dico vobis, quia omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit fratri suo racha, reus erit concilio. Qui autem dixerit fatue, reus erit gehennae ignis* BiblVulg). Tento verš patří do úryvku z evangelia, který se četl o šesté neděli po svátku svaté Trojice (Mt 5,20 – 24). Ježíš zde rozšiřuje porušování 5. přikázání „Nezabiješ!“ i na ty případy, když se někdo hněvá na svého bližního, nebo když bližnímu řekne „raka“, tj. obviní jej z prázdnoty před Bohem, nebo když mu řekne „blázne“, tj. obviní svého bližního z bezbožnosti. Na rozdíl od současného ekumenického překladu, který překládá toto místo poněkud volněji a snaží se spíše vystihnout smysl verše (*Já však vám pravím, že již ten, kdo se hněvá na svého bratra, bude vydán soudu; kdo snižuje svého bratra, bude vydán radě; a kdo svého bratra zatracuje, propadne ohnivému peklu* Biblekum²), překládá první redakce staročeského překladu bible toto místo věrněji (*Ale já vám pravi, že každý, kto sě hněvá s bratrem svým, bude povinen k súdu. Pakli kto die svému bratru „šielence“, bude uviñen v súdě. A kto die „blázne“, vinen bude plamenem³ ohněvým* BiblDrážď).

Cílem příspěvku je nastínit původ dvou staročeských překladů *bú* a *blázn* za latinské výrazy *racha* a *fatuus*. Časově je proto tento příspěvek omezen na staročeské období 14. a 15. století. Neklade si za cíl teologický rozbor daného biblického textu a zůstává zaměřen pouze lingvisticky.

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a za podpory *Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny* č. LC 546.

² Zkratky pramenů, zvl. staročeských, a jejich transkripci uvádíme podle úzu Staročeského slovníku (viz *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, s. 50 – 118).

³ V rp. *plamen*.

1. Lat. *fatuus*

Staročeským překladatelům novozákonního textu ve 14. a 15. století nečinilo latinské slovo *fatuus* z poslední věty verše výrazné problémy, na rozdíl od výrazu *racha*. Adjektivum *fatuus* je v antických a středověkých slovnících spojováno s latinským slovesem *fari* ‚mluvit‘ a je jím míněn ten, který nechápe, co říkají druzí ani co říká on sám (*ideo dicitur fatuus a fando, quod nec quod ipse dicit nec quod alii dicunt, intelligit* Catholicon, s. v. *fatuus*). Ve všech staročeských biblických redakcích za latinské *fatue* najdeme staročeské *blázne*. Jen dva evangeliáře mají odlišný překlad, a to Evangeliář seitenstettenský a Evangeliář vídeňský z 1. poloviny 14. století (*Ale já vám pravi, že prokní, kto jmá hněv k bratru bez viny, vinen bude súzenie. Jenže die bratru svému vilo, vinen jest muky ohňové* EvSeit).⁴

V biblickém textu má slovo *blázn* základní význam ‚blázen, pošetilý, nemoudrý, nerozumný člověk‘. *Blázn* kromě toho ve staré češtině nabývá dalších významů: ‚pomatený, duševně nemocný člověk‘, ‚šašek, kdo se chová nevázaně‘ a ‚šašek, kdo svým nevážným chováním obveseluje ap. svého pána‘. Slovo souvisí se staroslověnským výrazem *blaznъ* ‚chyba omyl; pokušení, pohoršení‘, jehož původ je nejasný a nejpravděpodobněji jej můžeme spojit s indoevropským **blāg-* z kořene **bhel-* ‚zářit‘.⁵ V centru české slovní zásoby zůstal výraz *blázn* až do nové češtiny na rozdíl od výrazu *vila*. Staročeské *vila* znamenalo ‚špatný, zlý člověk‘ či ‚blázen, nemoudrý člověk, hlupák‘ a má příbuzná slova v dalších slovanských jazycích (např. stpol. *wila* a r. *vilja*) i některých jiných indoevropských větvích (např. lit. *vyla*).⁶ Staročeské desubstantivní sloveso *vilovati* má doložený význam ‚ohavným, mrzkým jednáním se proviňovat‘, u sloves *viliti* a *vilniti* se význam omezil na ‚smilnit, cizoložit‘.⁷ V dnešní češtině je kořen *vil-* zachován ve slovech *vilný* a *vilnost*.

2. Lat. *racha*

Naopak latinský výraz *racha* není ve většině staročeských překladů přeložen. Slovo samotné patří mezi několik aramejských slov, která byla převzata do řeckého textu Nového zákona, a znamená zřejmě ‚prázdný‘. V latinském textu Bible nacházíme více převzatých hebraismů nebo arameismů jak syntaktických (např. genitivní vazba *mons sanctitatis*, srov. Dittmann 2009), tak arameismů lexikálních (např. *amen*, *alleluia*, *hosanna*). Tyto výrazy představují překladatelské oříšky, které se staročeští překladatelé snaží rozlousknout. Některé z výrazů, jak připouští církevní autorita, svatý Augustýn, však přeložit nelze, zvláště to platí pro interjekce, jako je *racha* a *hosanna*.⁸ Jako citátové slovo pak *racha*

⁴ Oba evangeliáře navíc vynechávají prostřední část verše: *Qui autem dixerit fratri suo racha, reus erit concilio*.

⁵ Srov. ESJS s. v. *blaznъ*.

⁶ Srov. Machek, s. v. *vila*.

⁷ K uvedeným významům staročeských výrazů srov. ESSČ s. v.

⁸ Srov.: *Sunt enim quaedam verba certarum linguarum, quae in usum alterius linguae per interpretationem transire non possint. Et hoc maxime interiectionibus accidit, quae*

zůstává ve většině redakcí staročeských překladů bible, jen starší verze první redakce staročeského překladu bible dochovaná v Bibli drážďanské překládá latinské *racha* substantivem *šiel'enec*:

Pakli kto die svému bratru „šiel'enče“, bude uviněn v súdě. A kto die „blázne“, vinen bude plamenem ohněvým BiblDrážď (starší verze 1. redakce);

Ale ktož die bratru svému „racha“ (točíš prázdny nebo bezmozký), vinen bude rady. Ale ktož die „blázne“, vinen bude ohně pekelného BiblOl (mladší verze 1. redakce);

A kto die bratru svému „racha“, vinen bude odsúzenie. A kto die „blázne“, vinen bude pekelného ohně BiblBosk (2. redakce);

A kto die bratru svému „racha“, vinen bude otšúzenie. A kto die „blázne“, vinen bude pekelného ohně BiblPad (3. redakce);

A ktož by řekl bratru svému „racha“, hoden bude rady aneb odsúzenie. A kto by řekl „blázne“, hoden bude pekelného ohně BiblPraž (4. redakce).

Středověcí překladatelé, teologové a kazatelé pracující s Písmem se při své práci opírali o různorodé pomůcky – slovníky, biblické komentáře ap., jak můžeme usoudit z vysvětlujících poznámky v mladší první redakci v BiblOl (*točíš prázdny nebo bezmozký*), která byla do biblického textu převzata patrně právě z biblického komentáře. Středověké biblické komentáře, které měli autoři k dispozici (například biblický slovník *Catholicon*, latinsko-české mamotrekty ap.) vycházejí, co se týče výrazu *racha*, z výkladů sv. Jeronýma (*Commentarii in euangelium Matthaei* 1,536) a sv. Augustýna (*De sermone Domini in monte* 1,22–23) a popisují výraz *racha* jako interjekci vyjadřující emoci hněvu pocházející z hebrejštiny (*Racha nec grecum est nec latinum, sed proprie hebraicum ... interiectio affectum indignantis ostendens* *Catholicon*, s. v. *racha*) a definují její význam pomocí latinských ekvivalentů (*Racha, id est inanis et vacuus* *Catholicon*, s. v. *racha*).

U jednotlivých staročeských výrazů za latinské *racha* v překladech biblického textu, zvl. v kázáních a slovnících, můžeme určit jejich latinské ekvivalenty, které byly z původních antických spisů církevních otců přebírány středověkými teologickými a slovníkovými texty a odtud je pravděpodobně čerpali středověcí překladatelé, teologové a kazatelé:

Staročeský výraz	Latinská předloha
<i>bezmozký</i> MamUKK 133v, MamKapR 118r, PostGlosMuz 181v, MatHom 69v <i>bezmozký</i> BiblOl, HusPostH 132r, ChelčPost 194r <i>bez mozku</i> WaldPost 112r2	<i>absque cerebro</i> Hieronymus, <i>Commentarii in euangelium Matthaei</i> 1,536 (> <i>Catholicon</i> , s. v. <i>racha</i> , MamMarchM 174v, MamKapQ 61r)
<i>bezmyslný</i> WaldPost 112r2	<i>absque sensu</i> (<i>Catholicon</i> , s. v. <i>racha</i>)

verba motum animi significant potius, quam sententiae conceptae ullam particulam; nam et haec duo talia esse perhibentur: dicunt enim Racha indignantis esse vocem, Hosanna laetantis Augustinus Hipponensis, *De doctrina Christiana* 2,11.

prázdný BiblOl, MatHom 69v s hlaví zvrтанú ChelčPost 194r (?) vrtohlavý JakBetl 131v (?)	vanus Hieronymus, <i>Liber interpretationis hebraicorum nominum</i> 63 (> MamMarchM 174v, MamKapQ 61r) vacuus Hieronymus, <i>Commentarii in euangelium Matthaei</i> 1,536
šielence BiblOl	inanis Hieronymus, <i>Commentarii in euangelium Matthaei</i> 1,536 (> Catholicon, s. v. <i>racha</i>)

3. Stč. interjekce *bú*

Kromě překladů *racha* adjektivem nebo substantivem máme výjimečně doloženy také překlady pomocí interjekce. To můžeme charakterizovat jako pokus o přiléhavější překlad, který se snaží vystihnout i formu překládaného slova, jak ji popisují biblické komentáře.⁹ Interjekce *he* v Matoušově evangeliu s homiliemi církevních otců (*Ale velmi lépe jest řečeno, že racha nic jiného není nežli hlas, jenž hněv naše mysli znamená, jako jsů v latinských znamenie, když diemy k nemocnému „nastojte!“ a k tomu, jenž sě hněvá „he“* MatHom 70r) totiž jasně odpovídá latinské interjekci *hem* z výkladu Augustýna (*Has interiectiones grammatici vocant particulas orationis significantes commoti animi affectum: velut cum dicitur a dolente, Heu; vel ab irascente, Hem.* Augustinus, *De sermone Domini in monte* 1,23). Další doložené doklady na překlad pomocí interjekce nacházíme ve spisu *O bojování hříechův s šlechtostmi* Tomáše ze Štítného (ŠtítBojVyš 6r1) a v kázáních Mistra Jana Husa, Petra Chelčického a Matěje, řeholníka hradišfského kláštera (HusPostH 132r; ChelčPost 194r; GlosMatěj 151r). Staročeských interjekcí se obecně dochovalo v písemných památkách mnohem méně, než kolik se jich skutečně užívalo. Interjekce jsou přirozenou součástí řeči, ale jsou více užívány v mluveném projevu a povaha velké části dochovaných písemných památek spíše bránila výraznějšímu pronikání prvků mluveného jazyka do psaného textu. Charakteristicky do psaného textu proniká mluvený jazyk právě u kazatelů a u textů primárně mluvených, jako je kázání. A právě v nich nacházíme interjekci *bú* jako ekvivalent latinského *racha*. Nejstarší je doklad z Štítného spisu,¹⁰ překladu latinského traktátu Ambrosia Autperta *De conflictu vitiorum et virtutum* připisovaného neprávem Augustinovi. Štítný verš z Matouše překládá samostatně, neužívá žádný dochovaný biblický překlad: *Protož hodné jest hněv odvrci a báti sě pro hněv súdu. Nebo psáno jest: „Ktož sě hněvá na svého bratra, bude súdem vinen. A kto die svému bratru racha, jako by řekl česky „bú!“ , vinen bude potaza. A kto die bratru svému „blázne!“ , vinen bude ohni pekelnému.“*

⁹ Tento pokus se zdá být pro období staré češtiny výjimečným. V latinsko-českém slovníku z 15. století je výraz *racha* definován také jako interjekce, a to s bližším významovým určením „interjekce rozhořčení“, ale přesto je překládán pomocí adjektiva (*Racha, bláznivý, interieccio indignacionis* SlovKlem 77va).

¹⁰ Nejstarší rukopis je datován do roku 1396.

3.1. Původ interjekce *bú*

Interjekci *bú* považuje Gebauer (GbSlov, s. v. *buj*) za zkomoleninu z překladu latinského *fatue* a řeckého *μωπέ* do staroslověnštiny adjektivem *bui* ‚pošetilý, hloupý, bláhový‘, jak to máme doloženo v překladu Matoušova evangelia v Zografském kodexu¹¹. Staroslověnské adjektivum *bui* pochází z psl. **bujь* a ve všech slovanských jazycích bylo vytlačováno produktivnější formací **bujьnъ*, ve staré češtině máme doloženo už jen adjektivum *bujný*.¹² Podle Gebauera „slovo *buj* záhy zaniká, nerozumí se mu a kazí se na stránce hláskové“ a ústí v interjekci *bu* (>*bú*).

Staroslověnský původ staročeského výrazu *bú* není zcela vyloučen. Ve staročeských textech biblických, náboženskovořelávacích a slovníkových se v 2. polovině 14. století vedle českých slov objevují také výrazy původu církevně slovanského, popřípadě charvátského. Souvisí to s oživeným zájmem o slovanské národy, jejich původ a jazyk, který byl podpořen založením Emauzského kláštera, kde působili jihoslovanští mniši z Charvátska. Charvátsko bylo tehdy považováno za slovanskou pravlast a církevní slovanština ztotožňovaná s charvátštinou byla pokládána za původní společný jazyk všech Slovanů.¹³ Největší stopy vlivu staroslověnštiny na starou češtinu je možné najít ve slovnících Mistra Klareta, který užíval staroslověnských slov vědomě jako překladů řeckých a hebrejských slov, staly se mu vzorem nebo přímo základem pro tvoření staročeských neologismů.¹⁴ Stopy můžeme najít i v traktátech Tomáše ze Štítného, např. jeho výraz *licoměřstvie* ŠtítSvát 137r je patrně přejat ze staroslověnského *licoměrstvije* a deminutivum *tytlík* ŠtítBrigF 40r souvisí s Klaretovým *titl* a církevně slovanským *titla*.¹⁵ Může to však mít spíše souvislost se Štítného jihočeským původem.

Pokud bychom přijali Gebauerovu teorii o staroslověnském původu výrazu *bú* za latinské *racha*, nabízelo by se i vysvětlení pro interjekci *mrňau*, *mrau*, která je u Husa a Chelčického synonymem k *bú* (*když kto hněv ukazuje, řka: bú! neb mrňau!* HusPostB 256v; *popúzie toho, k němuž hněv má, posmieva je se jemu a rúhaje, jako u nás říeci bú!, mrau!* ChelčPost 194r). Mohli bychom ji vysvětlit též jako zkomoleninu, tentokrát řeckého výrazu *μωπέ* odpovídající latinskému *fatue*. To by však původce interjekcí *bú* a *mrňau* musel pracovat se staroslověnským a řeckým překladem zároveň, což se zdá málo pravděpodobné.

stč. výraz	předloha (?)
<i>bu</i> , <i>bú</i> ŠtítBojVyš 6r1, HusPostH 132r, ChelčPost 194r	stsl. <i>bue</i> (Zogr; voc. sg. adj. <i>bui</i> ‚bláznivý‘ za lat. <i>fatue</i>)
<i>mrňau</i> HusPostH 132r <i>mrau</i> ChelčPost 194r	řec. <i>μωπέ</i> (= lat. <i>fatue</i>)

¹¹ *Iž bo rečety bratu svojemu: rak'ka! povinnъ jestь сънъmištju, a ižь rečety: bue povinpeň jestь djeoně* Zogr; srov. SSSJ, s. v. *bui*.

¹² Srov. ESJS s. v. *bui*.

¹³ Srov. Michálek 1985, s. 121 – 122.

¹⁴ Srov. Pacnerová 1995, s. 259, a Michálek 1991, s. 243.

¹⁵ Srov. Michálek 1985, s. 125.

3.2. Domácí původ interjekce *bú*

Pravděpodobnější než přejetí ze staroslovenštiny se nám jeví onomatopoeický původ výrazu *bú*. Čeští překladatelé a kazatelé zřejmě podle výkladu, že *racha* je interjekce, zvolili vhodnou českou interjekci s posměšnou funkcí. Interjekce totiž vyjadřuje hlas býka či vola, tedy tupého hospodářského zvířete, které je hodnotné jen pro mohutné svaly a velkou tažnou sílu, ale které nemá rozum. Touto metaforou, přirovnáním adresáta s volem, je takové *bú* stejně urážlivé jako nadávka *blázne*.¹⁶

Ačkoli interjekce není jinde kromě zmíněných textů doložena, o jejím užívání svědčí odvozená slovesa *búkati*, *býkati* ‚bučet, houkat, posměšně volat zvukem podobným dobytčímu bučení‘. Najdeme je například u Štítného a Chelčického: *na se počnú búkati* (ChelčPost 194r), *co bych se krásil o nemúdrých a šíelených lidech, slušie na ně býkati jako na hovada* ŠtítBojB 106v (ŠtítBojVyš 6v: *hýkati*). S tímž významem posměchu je sloveso doloženo i ve výkladu o umučení Páně, popisující urážlivé posmívání okolostojících lidí vůči Pánu Kristu na kříži: *šklebiechu se na ň a búkáchu na ň i pliváchu na ň* (HodKlem 46v). Zkončení *-kati* je časté u tvoření onomatopických slov,¹⁷ hláska *k* ve slovese *búkati* není tedy kořenová, ale příponová. Podobných sloves má čeština hodně: *hýkati*, *houkati*, *hekati*, *hulákati*, *halekati*, *kdákati*, *krákati*, *tykati*, *vykati*. V staré češtině máme navíc doloženo například *pánkati* ‚řikat uctivě „pane“‘, poklonkovat‘ (StčS, s. v.), *bohdákati* ‚nadměrně, zvl. neupřímně se dovolávat Boha slovem „bóhdá“‘ (ESSČ, s. v.) či sloveso *bekati*, které kromě základního významu ‚bečet, vydávat bekavý zvuk‘ má i expresivnější ‚utrhotvat se na někoho‘ (že svým na mě *žvaďlem bekáš* MastDrk 178).

Kazatelé se většinou v kázání na úryvek z evangelia Mt 5, 20 – 24 věnovali hříchu hněvu. Inspirováni pravděpodobně Řehořem Velikým, jehož spis *Moralia in Job* byl ve středověku velmi čten,¹⁸ probírají trojí projev hněvu: hněv beze slov ukryvaný v srdci, hněvivé znamení a hněvivé slovo: *Také vážiti máme, že Kristus v tomto čtení položil jest tři stupně hříecha: prvý stupeň, hněv toliko v srdci; druhý, hněv v srdci s ukázaním znamenie zevnitř; třetí jest hněv s láním neb s haněním řečným neb psaným; tak že člověk hněv má v srdci, potom ukáže jej znamením, a třetí vymluvením rozumným neb vypsáním* HusPostB 257r. Mezi hněvivé znamení, druhý stupeň hněvu, patří posunky, gesta a interjekce, jak popisuje Hus v kázání: *racha jest znamenie, jímž člověk ukáže hněv srdečný: jako očí mrdnutie, nosu ukřivenie, neb úst ukřivenie. A tak když kto hněv ukazuje, řka „bú!“ neb „mrňau!“ neb kterak kolivěk jinak, neb očima ukáže, neb*

¹⁶ Srov. čes. *vole*.

¹⁷ Srov. Zubatý 1945, s. 145.

¹⁸ *Racha quippe in hebraeo eloquio vox interiectionis est, quae quidem animum irascentis ostendit, nec tamen plenum verbum iracundiae exprimit. Prius ergo ira repta rehenditur sine voce, postmodum vero ira cum voce, sed necdum pleno verbo formata; ad extremum quoque cum dicitur: fatue ira redarguitur, quae cum excessu vocis expletur etiam perfectione sermonis* Gregorius Magnus, *Moralia in Iob* 21, 5.

jazyk vyplazí, ústa ukříví, neb pipek, jiní říekají cíbek, proti komu učiní, ten svému bratru říeká „racha“, a jest hoden odsúzenie HusPostB 256v. Stejně taková hněvivá znamená popisuje Petr Chelčický a přidává jejich důsledky: *A tak kterýmž koli slovy nebo znameními popúzie toho, k němuž hněv má, posmieva-je se jemu a rúhaje, jako u nás říeci „bú!“, „mrau!“ nebo jazyk vyplaziti, úst ukřívati. A z těch popuzení lid svěcký ihned zhuoru bývá, když na se počnú bú-kati, tehdy i napínati, korduov dobývati a potom se zrubají, že jich nejednú paseka lehne* ChelčPost 194r. V těchto kázáních, vynikajících živým a detailním popisem, kazatelé s oblibou užívají příkladů z běžného života. Díky tomu se nám výjimečně dochovaly doklady na staročeskou interjekci *bú*.

Závěr

Na rozdíl od latinského výrazu *fatuus*, jenž měl ve středověkých bohemickálních biblických a obecně náboženských textech ustálený český ekvivalent *blázn*, byl osud původního aramejského výrazu *racha* ve staré češtině velmi pestrý a ilustruje problémy, se kterými se museli středověcí překladatelé biblického textu vyrovnávat. Překladatelé se snažili najít nejpřilehavější český ekvivalent a opírali se při tom také o středověké příručky a slovníky. Ve staročeských redakcích Bible zůstal výraz *racha* nepřeložen, výjimečně byl doplněn o vysvětlující poznámku, kterou nacházíme častěji v staročeských kázáních a slovnících. U některých kazatelů český ekvivalent latinského *racha* vyústil do staročeské interjekce *bú* napodobující zvuk dobytčího bučení a zároveň vyjadřující hněv a posměch vůči adresátovi.

PRAMENY A LITERATURA

- AUGUSTINUS HIPPONENSIS: *De doctrina Christiana*. In: Corpus Christianorum Series Latina 32. Ed. J. Martin, 1962, s. 1 – 167.
- AUGUSTINUS HIPPONENSIS: *De sermone Domini in monte*. In: Corpus Christianorum Series Latina 35. Ed. A. Mutzenbecher, 1967, LVII + 238 s.
- Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih. Český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost 1996, 1007 + 283 s.
- Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, Ed. Robert Weber et al., Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt 1983, 1980 s.
- Catholicon*, rukopis, Bayerische Staatsbibliothek, München, sign. 2 L.impr.membr. 22.
- DITTMANN, Robert: *Převod dvou syntaktických hebraismů v českých biblických překladech*. In: Varia XVIII. Zborník plných příspěvků z XVIII. kolokvia mladých jazykovedců. Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. decembra 2008. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešově 2009, s. 102 – 111.
- Elektronický slovník staré češtiny* [on-line]. Verze dat: 0.7.2 [citováno ze dne 20. 1. 2011]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx>>.

- Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Sešit 2, blagъ – dělo.* Praha: Academia 1990, s. 65 – 128.
- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský, Díl I (A-J).* Praha: Unie 1903. 674 s.
- GREGORIUS MAGNUS: *Moralia in Job.* In: Corpus Christianorum Series Latina 143A. Ed. M. Adriaen, 1980, 569 s.
- HIERONYMUS: *Commentarii in euangelium Matthaei.* In: Corpus Christianorum Series Latina 77. Ed. D. Hurst – M. Adriaen, 1969, XVI + 316 s.
- HIERONYMUS: *Liber interpretationis hebraicorum nominum.* In: Corpus Christianorum Series Latina 72. Ed. P. de Lagarde, 1959, s. 59 – 161.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého.* Fotoreprint podle 3. vydání z roku 1971, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2010. 866 s.
- MICHÁLEK, Emanuel: *Církevní slovanština v latinsko-českých slovnících 14. století.* In: Slavia, 1985, roč. 54, s. 121 – 127.
- MICHÁLEK, Emanuel: *K vztahům mezi církevní slovanštinou a češtinou v 14. století.* In: Listy filologické, 1991, roč. 114, č. 4, s. 243 – 245.
- PACNEROVÁ, Ludmila: *Paleoslovenismy ve staročeské slovní zásobě.* In: Slavia, 1995, roč. 66, s. 255 – 260.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek,* Praha: Academia 1968. 132 s.
- Staročeský slovník 1 – 26,* Praha: Academia 1970 – 2008.
- ZUBATÝ, Josef, *Studie a články I. Část I.* Praha: Česká akademie věd a umění, 1945.

Motivačné vzťahy pri pomenovaní budov v angličtine a slovenčine

David Weber

Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Jednou z pomerne často pertraktovaných tém súčasnej kognitívnej lingvistiky je otázka motivácie jazykového systému. Nasledujúca práca sa nesie v duchu týchto výskumov, pozornosť však upriamuje na slovenskú lingvistickú produkciu, špeciálne na dielo Juraja Furdíka, ktorý veľkú časť svojej vedeckej práce zasvätil práve otázke motivácie v lexikálnej zásobe. Mojm cieľom je aplikácia Furdíkovej teórie motivácie na sémantické pole budov v angličtine a slovenčine a ich komparatívna analýza. Záverom, ktoré štúdia prináša, predchádzala detailná analýza viac ako 274 anglických a 136 slovenských pomenovaní budov.

Juraj Furdík stihol svoju teóriu motivácie stručne načrtnúť len v niekoľkých krátkych článkoch (Furdík, 1998/1999, s. 24 – 27; 2000, s. 59 – 62), pričom zvyšok sa zachoval najmä vďaka poznámkam študentov spracovaných na základe jeho prednášok z lexicológie. V tomto nám môže pripomínať Ferdinanda de Saussurea, ktorého kľúčové dielo bolo taktiež vydané posmrtné na základe poznámok zhromaždených jeho študentmi. Avšak táto zhoda okolností je pravdepodobne jediný bod spájajúci J. Furdíka a F. de Saussura. Na rozdiel od de Saussura považuje Furdík motiváciu za najdôležitejší princíp usporiadania lexikálnej zásoby každého jazyka, pričom tvrdí, že „nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna“ (Furdík, 2008, s. 31 – 32). Toto stanovisko je v protiklade k všeobecne prijímanému princípu o arbitrárnej povahe jazykového znaku. Treba však upozorniť, že Furdík vo svojich skorších prácach Saussurovu tézu nespochybňoval, pričom sám tvrdil, že sa potvrdzuje „správnosť Saussurovej tézy o absolútnej arbitrárnosti a relatívnej motivovanosti jazykového znaku... slovtvorná motivovanosť je špecifickým prípadom arbitrárnosti slovných znakov“ (Furdík, 1981, s. 148). K prehodnoteniu tohto stanoviska viedli Furdíka dve základné skutočnosti. V prvom rade to bola Dolníkova práca o motivovanosti a systémovosti slova, podľa ktorého „o absolútnej arbitrárnosti označujúceho vo vzťahu k označovanému môžeme hovoriť len v súvislosti s izolovaným jazykovým znakom, t.j. vtedy, keď abstrahujeme od súvzťažných znakov... jazykový znak nevytrhnutý zo svojho elementárneho, prirodzeného vzťahu k iným znakom nemôže byť absolútne arbitrárny“ (Dolník, 1990, s. 148). Druhým momentom bolo upriamenie pozornosti na jazykový znak z onomaziologickej perspektívy. „Onomaziologický prístup vedie k presne opačnému výsledku ako je Saussurovo tvrdenie: nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna. Arbitrárnosť platí len pre izolovanú jednotku, aj to len

z pohľadu od formy k obsahu“ (Furdík 1998/1999, s. 25). Furdík upozorňuje, že pri skúmaní motivácie sa nemôžeme pýtať „Čo znamená daná lexikálna jednotka?“, ale „Prečo sa daná lexikálna jednotka volá tak, ako sa volá?“. Pri takto položenej otázke sa rozsah pojmu motivácie rozširuje na celú lexikálnu zásobu. J. Furdík vymedzuje hneď niekoľko motivačných typov, pričom všetky delí do troch skupín – základné, nadstavbové a kontaktové. Základné motivačné typy sa vzťahujú na lexikálnu zásobu ako celok. Furdík ich delí do dvoch skupín – elementárna, t. j. paradigmatická motivácia a špecifikované motivácie. Medzi špecifikované typy motivácie radí fónickú, morfológickú, syntaktickú, sémantickú, slovotvornú, frazeologickú a onymickú motiváciu. Nadstavbové motivačné typy sa týkajú iba časti lexikálnej zásoby a často sú späté so základnými. Na rozdiel od základných sú oveľa abstraktnejšie a vzťahujú sa na „parole“. Vyčleňuje pritom expresívnu, stratifikačnú, terminologickú, sociolektickú, teritoriálnu, temporálnu a individualizačnú motiváciu. K problematike opodstatnenosti nadstavbových motivačných typov Furdík píše: „Niektorí bádatelia by mohli namietat', že táto problematika je vágna, že ide o záležitosť kontextu či individuálneho štýlu a nemožno to porovnávať napr. so slovotvornou motiváciou. V takomto prípade sa celá rozsiahla oblasť lexiky dostáva mimo celostného pohľadu. Našou snahou však je lexiku uchopiť v jej celosti a domnievame sa, že termín motivácia je vhodným prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa“ (Furdík, 2008, s. 76). Kontaktové motivácie vyčleňuje ako osobitnú skupinu, pretože na rozdiel od nadstavbových sú súčasťou abstraktného jazykového systému. V rámci tejto skupiny rozlišuje dva typy – akceptačnú a abreviačnú motiváciu.

Za elementárny typ motivácie považuje paradigmatickú motiváciu, ktorá ako jediná nemôže úplne zaniknúť (polysémantické lexémy však môžu prechádzať z jednej paradigmy do druhej v závislosti od momentálne chápaného významu). Z uvedeného vyplýva, že každá lexikálna jednotka v rámci nami skúmaného sémantického poľa budov je nevyhnutne paradigmaticky motivovaná. Pri bližšom pohľade zistíme, že ide dokonca o dvojnásobnú paradigmatickú motiváciu. V najširšom zmysle slova je to príslušnosťou k otvorenej makroparadigme podstatných mien, v rámci ktorej môžeme potom rozlíšiť čiastkovú paradigmu vymedzenú sémantickým poľom budov. Táto dvojnásobná paradigmatická motivovanosť je charakteristická rovnako pre angličtinu, ako aj pre slovenčinu. Sémantické pole budov sa zároveň stáva makroparadigmou vo vzťahu k ďalším mikroparadigmám, ktoré môžeme v rámci tohto sémantického poľa vymedziť. Štruktúra týchto paradigiem sa už medzi obidvoma jazykmi líši. Najfrekvencovanejšími mikroparadigmami v rámci sémantického poľa budov sú synonymické rady. Synonymické rady v anglickom jazyku sú vo všeobecnosti oveľa rozsiahlejšie a ich celkový počet je vyšší než v slovenčine. Priemerný synonymický rad v rámci sémantického poľa budov má v angličtine 5 členov (napr. *barracks, billet, casern, cantonment, quarters*), zatiaľ čo v slovenčine len 3 (napr. *kiosk, trafika, novinový stánok*). Tento fakt sa odzrkadľuje aj v skutoč-

nosti, že v rámci sémantického poľa budov existuje celkovo väčší počet anglických než slovenských pomenovaní. Zo slovenských pomenovaní nevstupujú do synonymických paradigiem *elektrárň, krematórium, zvonica, hospic, maják, prístav, garáž, hangár, kino, divadlo, galéria, mlyn, pyramída, mešita, pagoda* a pomenovania konkrétnych druhov obchodov ako napríklad *pekáreň, cukráreň, kvetinárstvo, mäsiarstvo* atď. V angličtine do nich nevstupuje len minimum pomenovaní – *archive, gallery, pagoda, mosque, pyramid, mill* (vo význame mlyn) a pomenovania konkrétnych druhov obchodov. Ak porovnáme jednotlivé pomenovania, nájdeme medzi nimi aj také, ktoré nevstupujú do synonymických paradigiem ani v jednom zo skúmaných jazykov. Prvú skupinu tvoria pomenovania kultúrnych inštitúcií (ktoré sa často prenášajú aj na pomenovanie budov, v ktorých sídlia) *gallery / galéria, museum / múzeum, archive / archív*, druhú konkrétne pomenovania obchodov, a napokon sú to pomenovania budov charakteristických pre istý kultúrny kontext – *mosque / mešita, pagoda / pagoda, pyramid / pyramída*. Jedinečnosť a exotickosť týchto budov sa tak odráža v ich „jedinečnosť“ a „exotickosť“ v rámci anglického aj slovenského lexikálneho systému. Okrem synonymických radov môžu pomenovania budov vstupovať aj do hyperonymicko-hyponymických paradigiem. Vo všeobecnosti platí, že akékoľvek pomenovanie môže nadobudnutím syntaktickej motivácie súčasne získať novú paradigmatickú motiváciu, konkrétne, vstúpiť do hyperonymicko-hyponymickej paradigmy. Pôvodné hyperonymum pritom v mnohých prípadoch preberá funkciu onomaziologickej bázy. Napríklad *house* → *family house, hut* → *mountain hut, hotel* → *carrier hotel, school* → *primary school* a podobne. Ten istý princíp sa uplatňuje aj v slovenčine: *dom* → *nájomný dom, zámok* → *poľovnícky zámok, jedáleň* → *školská jedáleň* a podobne. Existujú aj prípady syntakticky motivovaných hyponým, pri ktorých hyperonymum nemá funkciu onomaziologickej bázy. V angličtine napríklad *factory* → *iron works*, v slovenčine *nemocnica* → *psychiatrický ústav, detenčný ústav*. Okrem týchto prípadov môžeme v rámci sémantického poľa budov nájsť aj niekoľko pomenovaní, ktoré sú prirodzenou súčasťou hyperonymicko-hyponymickej paradigmy už vďaka svojej vlastnej sémantike a nie v dôsledku syntaktickej motivácie. V angličtine napríklad *school* → *university, kindergarten; temple / shrine* → *church, pagode, mosque; church* → *cathedral, chapel, minster, basilica; shop* → *bakery, grocery* a pod; *cloister* → *convent / nunnery; cloister* → *friary / monastery; storage house* → *armoury*. V slovenčine *dom* → *farma; škola* → *univerzita; chrám / svätyňa* → *kostol, pagoda, mešita; kostol* → *katedrála, bazilika, dóm, kaplnka; nemocnica* → *psychiatria; obchod / predajňa* → *papiernictvo, obuvníctvo, pekáreň, cukráreň, drogéria* a podobne. Rozdiel si môžeme všimnúť aj v sémantickej štruktúre niektorých pomenovaní. Anglické hyperonymum *cloister* sa vzťahuje na kláštory vo všeobecnosti, pričom má dva druhy kohyponým – *convent a nunnery* označujúce ženské kláštory a *friary a monastery* označujúce mužské kláštory. V slovenčine je takéto rozlíšenie možné len pomocou syntaktickej motivácie.

Posledným paradigmatickým vzťahom, do ktorého vstupujú niektoré pomenovania budov, sú homonymické rady. O homonymii hovoríme vtedy, ak sa „medzi významami priradenými k jednej forme synchronne nedá uvedomiť jeden spoločný sémantický príznak“ (Furdík, 2008, s. 37). V angličtine môžu nadobudnúť tento druh paradigmatickej motivácie *house, mansion, cabin, shanty, hutch, bank, bar, pension, turret, keep, diner, buffet, dive, stud, club, market, kiosk, mill, plant, church, shrine, post, clink, port a school*. V slovenčine *pevnosť, veža, diskotéka, reštaurácia, klub, bar, závod, škola a škôlka*. Identickú motivačnú paralelu nachádzame len v slovách *bar / bar*, ktoré môže okrem označenia zábavného podniku vyjadrovať aj jednotku tlaku a *school / škola*, ktoré môže v angličtine rovnako ako aj v slovenčine okrem budovy a inštitúcie, ktorá v nej sídli, označovať aj stúpcov istého filozofického, vedeckého alebo umeleckého smeru.

Pre skúmané sémantické pole je charakteristická neprítomnosť antonymných a konverzných dvojíc, ktorej hlavnými príčinami sú príslušnosť všetkých pomenovaní budov do paradigmy podstatných mien a súčasne špecifický charakter ich denotátov, t. j. všetky budovy sú konkrétne materiálne objekty a nie abstraktné entity.¹ Skutočnosť, že budovy nevydávajú žiadne pre ne charakteristické zvuky a nevytvárajú tak mimojazykové podnety, ktoré by mohli pôsobiť ako potenciálne motivanty, má za následok, že v rámci sémantického poľa budov nenájdeme nijaké fónicky motivované pomenovania. Pokiaľ ide o morfológickú motiváciu, uplatňuje sa v rámci nami zvoleného sémantického poľa len v prípade niektorých pomenovaní v anglickom jazyku: *house* (adjektívum, sloveso), *lodge* (sloveso), *tower* (sloveso), *keep* (sloveso), *bar* (sloveso, predložka), *lounge* (sloveso), *club* (sloveso), *dive* (sloveso), *market* (sloveso), *shop* (sloveso), *stud* (sloveso), *mill* (sloveso), *plant* (sloveso), *store* (sloveso), *shed* (sloveso), *stable* (sloveso, adjektívum), *cloister* (sloveso), *post* (sloveso), *police* (sloveso), *jail* (sloveso), *clink* (sloveso), *port* (sloveso), *harbour* (sloveso), *garage* (sloveso), *station* (sloveso), *bowl* (sloveso). Neprítomnosť morfológiej motivácie v slovenčine je daná neprítomnosťou konverzie ako slovotvorného procesu, čo je podmienené prevažne syntetickým charakterom jej jazykového systému.

Pomerne frekventovaným typom motivácie v obdivoch jazykoch je sémantická motivácia. V anglickom jazyku množstvo slov postupným vývojom zmenilo svoj význam, napríklad *shambles* = obchod s mäsom → bitúnok, *mortuary* = pohreb → márnica, *buffet* = stôl → bufet, *factory* = úrad → továreň. V slovenčine je to len pomenovanie *altán*, ktoré pôvodne označovalo plochú strechu alebo priestranstvo na streche. Zaujímavú paralelnú tendenciu v sémantickej motivácii anglických pomenovaní budov a pomenovaní budov v slovenčine

¹ Niektoré podstatné mená označujúce abstraktné entity totiž môžu vstupovať do antonymných dvojíc (napr. *dobro* a *zlo*, *spravodlivosť* a *nespravodlivosť*, *tepló* a *chlad* a podobne).

môžeme vidieť najmä pri množstve pomenovaní označujúcich rôzne inštitúcie, ktorých význam sa automaticky rozšíril aj na pomenovania budov, v ktorých tieto inštitúcie sídlia (napr. *bank / banka, ministry / ministerstvo, insurance company / poisťovňa, parliament / parlament* a pod.).

Formálna štruktúra slovotvorne motivovaných slov zo synchronného hľadiska poskytuje istú „nápoved“ k porozumeniu ich významu, t. j. z ich formy môžeme vyčítať istú sémantickú črtu relevantnú pre ich celkový význam. Predpokladom však aj naďalej ostáva apriórne poznanie významu príslušných morféme, ktoré tvoria štruktúru daného slova. Všetky slovotvorne motivované pomenovania budov v angličtine aj slovenčine sú zo synchronného hľadiska v kontradiktorickom vzťahu k akceptačnej motivácii. Z diachrónneho pohľadu však jednotlivé morfémy slovotvorne motivovaného slova môžu byť akceptačne motivované. V rámci sémantického poľa budov tvoria slovotvorne motivované pomenovania menšinu. V angličtine sme našli 22 a v slovenčine 25 slovotvorne motivovaných pomenovaní.

Onomaziologická štruktúra najfrekventovanejšieho typu syntakticky motivovaných pomenovaní je rovnaká v angličtine aj v slovenčine: onomaziologický príznak + onomaziologická báza. V oboch jazykoch tiež vo všeobecnosti platí, že syntaktická motivácia nejakého pomenovania zároveň implikuje zapojenie daného pomenovania do hyperonymicko-hyponymickej paradigmy. Najfrekventovanejšou onomaziologickou bázou je *house / dom*. Túto skutočnosť môžeme vysvetliť pomerne všeobecným významom daného slova, ktorý mu umožňuje stáť ako hyperonymický základ pre množstvo ďalších pomenovaní. Okrem toho môžeme vidieť aj ďalšie frekventovanejšie paralelné onomaziologické bázy, ako napríklad *station / stanica, bar / bar* alebo *home / domov*. V slovenčine je takisto pomerne častý výskyt bázy *úrad*. V niektorých prípadoch môžeme pri syntakticky motivovaných pomenovaniach pozorovať vznik sémantického rozdielu, pričom významy onomaziologických báz sú rovnaké. Príkladom je anglické pomenovanie *high school*, ktoré označuje druh strednej školy, zatiaľ čo analogické slovenské *vysoká škola* označuje akademickú vzdelávaciu inštitúciu.

Medzi pomenovaniami budov, ktoré sa vyskytujú vo frazeologicky motivovaných jednotkách, je v angličtine najčastejšie *house* resp. *home*, napr. *get on like a house on fire, put one's house in order, home and dry, put home to*. V slovenčine *mlyn* a *kostol*, napr. *hnať niekomu vodu na mlyn, melie ako mlyn, bojovať proti veterným mlynom, pustiť jazyk do mlyna, to je voda na môj mlyn, ticho ako v kostole, to nie je s kostolným poriadkom, chudobný ako kostolná myš, naučím ťa hvizdať po kostole. Za zmienku tiež stojí formálna a motivačná paralela medzi anglickým *castles in the sky* a slovenským *stavať vzdušné zámky*.*

Systematické štúdium onymicky motivovaných pomenovaní je vďaka kvantitatívnemu rozsahu a relatívnej otvorenosti tejto skupiny pomenovaní priam nemožné. Napriek tomu môžeme stručne charakterizovať základný princíp, ktorým sa riadi onymická motivácia v angličtine aj slovenčine. Na teoretickej

rovine môže nadobudnúť onymickú motiváciu akékoľvek pomenovanie akejkoľvek budovy. V praxi však zistujeme, že nie každé pomenovanie budovy má nevyhnutne svoju onymicky motivovanú alternatívu. Obytné domy, maštale, koliby, altánky či chlievy väčšinou nemajú onymicky motivované pomenovania. Na druhej strane hotely, reštaurácie, univerzity, hrady či obchody zväčša onymicky motivované sú. Za všeobecne platný a rozhodujúci princíp tu považujeme skutočnosť, či sa daná budova nachádza v *centre pozornosti* istej skupiny ľudí, ktorí k nej majú *priamy vzťah*. Pod priamym vzťahom tu máme na mysli, že daná osoba je majiteľom budovy, permanentne v nej býva, pracuje a podobne. Ak je daná budova dôležitá len pre osoby, ktoré k nej majú takéto priame vzťahy, nevzniká potreba jej onymickej motivácie, keďže pre tieto osoby je táto budova už sama osebe jedinečnou. V prípade budov, ktoré sú v centre pozornosti väčšej skupiny ľudí, ktorí nie sú k týmto budovám v spomínanom priamom vzťahu, vzniká potreba identifikovať jednotlivé budovy spomedzi ostatných budov toho istého druhu. Častými motivantmi pomenovaní budov sú vlastné mená významných osobností, na počesť ktorých sú pomenované (napr. *Madame Tussauds*), miest, v ktorých sa nachádzajú (napr. *Oxford University*), alebo ich majiteľov (napr. *Hilton Hotel*). Najprediktabilnejšou je onymická motivácia kostolov a kláštorov (nemáme tu samozrejme na mysli kostoly protestantských cirkví), ktorých motivantmi sú vždy mená svätcov alebo cirkevných sviatkov (napríklad *St. Patrick's Cathedral*, *Kostol Nanebovzatia Panny Márie* a pod.).

Nadstavbové motivačné typy sú abstraktnejšie a výsledky ich empirického pozorovania je možné len ťažko zovšeobecniť. Týka sa to najmä individualizačnej motivácie, ktorá je jedinečná, neopakovateľná, späť s konkrétnym momentom prehovoru a kreativitou hovoriaceho. Podobne problematickou je aj otázka stratifikačnej motivácie, keďže pomenovania budov sa môžu vyskytnúť vo viacerých štýloch. Väčšina z nich však neplní funkciu štýlotvorných činiteľov, čo je logickým dôsledkom ich štylistickej neutrálnosti a bezpríznakovosti. Z nadstavbových motivačných typov sa v rámci skúmaného sémantického poľa najčastejšie uplatňujú expresívna, temporálna a teritoriálna motivácia. Z expresívne motivovaných pomenovaní sú to najmä deminutíva a augmentatíva. V malom množstve prípadov sa uplatňuje aj ďalší typ expresívne motivovaných pomenovaní – pejoratívne pomenovania. V angličtine existujú napríklad pre psychiatrický ústav *booby hatch*, *crazy house*, *cuckoo's nest*, *funny farm*, *funny house*, *nuthouse*, *madhouse*, *snake pit*, pre väzenie *pokey*, *hoosegow*. V slovenčine poznáme pomenovania ako *blázninec*, *psychoška*, *cvokáreň*, *cvokhaus*, *basa*, *loch*, *putika*, *pajzel*, *bordel*, *chajda*. Pri väčšine týchto pomenovaní jestvuje evidentná paralela v ich expresívnej motivácii, ktorá sa v oboch jazykoch vzťahuje na malý okruh identických budov. Jej existenciu môžeme vysvetliť ako dôsledok spoločenských predsudkov a pohľadových postoja spoločnosti voči daným zariadeniam a ľuďom, ktorí takéto zariadenia navštevujú.

Ďalším typom nadstavbovej motivácie, ktorým sú motivované niektoré pomenovania budov, je temporálna motivácia. V angličtine napríklad *bedlam*

(asylum), *saloon* (krčma), v slovenčine *apatieka* (lekáreň), *zábitok* (bitúnok), *sklep* (obchod), *árešt* (väzenie). V obidvoch skúmaných jazykoch je blízke prepojenie medzi stratifikačne motivovanými pomenovaniami budov na jednej strane a temporálne, expresívne alebo sociolekticky motivovanými pomenovaniami na druhej strane. Temporálnou, sociolektickou alebo expresívnou motiváciou prestáva byť dané pomenovanie budovy štylisticky neutrálne, čím sa jeho potenciálna stratifikačná motivácia obmedzuje len na nízke štýly. Temporálna, sociolektická a expresívna motivácia sú navyše v kontradiktórickom vzťahu k terminologickej motivácii. Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že nadstavbové motivačné typy vplývajú na pomenovania budov v obidvoch jazykoch menej ako základné a kontaktové motivačné typy.

Pokiaľ ide o prvý druh kontaktovej motivačnej typov, t. j. akceptačne motivované anglické pomenovania, medzi jazyky, ktoré najviac obohatili terminológiu v rámci sémantického poľa budov, patrí francúzština (*maisonette, lodge, auberge, cantonment, billet, garrison, observatory, restaurant, chateau, bistro, café, shop, saloon, discotheque, cinema, bordello, kiosk, abattoir, belfry, hangar, garage, parliament, grange, mansion, manor, tenement, cabin, shanty, chalet, hutch, hut, cottage, hotel, hostel, quarters, casern, college, palace, fort, fortress, redoubt, turret, brasserie, bar, tavern, theatre, market, station, factory, entrepot, stable, tomb, cloister, police, prison, jail, gaol, detention, hospital, hospice, university*) a latinčina (*residence, villa, university, castle, emporium, mill, depository, crematorium, mausoleum, minster, manse, post, office, sanatorium, port, terminus, terminal, arena, temple, clinic*). Medzi minoritné jazyky patria taliančina (*citadel, casino, bank, dive, bordello*), španielčina (*hacienda, cafeteria, barracks*), stará nórčina (*club, haven*) a hindčina (*bungalow*). V slovenčine bola častým zdrojom motivantov nemčina, resp. horná nemčina, napr. *chalupa*², *altán, kláštor, farár, polícia, klinika, lazaret, štadión, aréna, radnica, hospic, pyramída, mešita, pagoda*, čeština, resp. staročeština - *sídlo, bašta, kiosk, trafika, pumpa, fabrika, maštal', mlyn*, latinčina - *rezidencia, univerzita, kaštieľ, mauzóleum, konvent, škola, observatórium, bibliotéka*, francúzština - *bufet, bistro, kaviareň, diskotéka, depo, garáž, hangár*, ale aj maďarčina (*chata*), rumunčina (*koliba*), ruština (*závod*), taliančina (*vila, palác, espresso, kasíno, firma, galéria*) či španielčina (*hacienda*). V súčasnosti je v slovenčine ako aj v ostatných jazykoch citeľné prenikanie anglických pomenovaní, ako napríklad *fast food, bar, snack bar, klub, supermarket, hypermarket* alebo tvorenie kalkov (*mra-kodrap*).

Abreviačná motivácia je v obidvoch jazykoch najčastejšie úzko spätá s onymickou motiváciou, pričom vznikajú skratky vlastných mien niektorých budov

² Pôvod slova *chalupa* je nejasný. Machek (2010) sa ho pokúša objasniť pomocou pejoratívnej predpony *cha* (porov. ka, ko) + *lupa* z nemeckého *Laube* ktoré v pôvodnom starohornonemeckom *loubu* znamenalo prístrešie, predsieň, pavlač, t. j. miestnosti podradné, úbohé. Podľa Vasmera je to stará výpožička z gréckeho *καλύβη* z predbyzantskej doby.

ako napríklad *EP* (Európsky parlament), *NR SR* (Národná rada Slovenskej republiky), *NBS* (Národná banka Slovenska), *SNG* (Slovenská národná galéria), *SNM* (Slovenské národné múzeum) a podobne. V menšej miere sa vyskytujú aj abreviačne motivované pomenovania, ktoré nie sú onymicky motivované. V slovenčine napríklad *NsP* (nemocnica s poliklinikou), *ZŠ* (základná škola), *SŠ* (stredná škola), *VŠ* (vysoká škola), *OA* (obchodná akadémia), *RKFÚ* (rímskokatolícky farský úrad), *GKFÚ* (gréckokatolícky farský úrad), *MÚ* (mestský úrad), *OÚ* (okresný úrad). V angličtine *P.O.* (post office), *G.P.O.* (general post office) a *Univ.* (university). Zaujímavú motivačnú paralelu si môžeme všimnúť pri pomenovaniach *cinema / kino* a *disco / disko*, ktoré boli v angličtine skrátené z pôvodného *cinematograph* a *discotheque* a v slovenčine z *kinematograf* a *diskotéka*. Okrem toho sa abreviačná motivácia pomenovaní budov samozrejme môže vyskytnúť v neformálnych písomných prejavoch súkromného charakteru. Tu predpokladáme jej úzku spätosť s individualizačnou motiváciou.

Na záver môžeme konštatovať, že Furdíkova teória motivácie uspokojivo zastrešuje celé sémantické pole budov. V štúdiu sme sledovali dva hlavné ciele. Prvým bola snaha poukázať na rozdiely a paralely v motivácii pomenovaní budov v anglickom a slovenskom jazyku. Druhým bolo preukázanie životaschopnosti a opodstatnenosti tejto revolučnej lingvistickej teórie, ktorá nás aj naďalej vyzýva k jej hlbšiemu rozpracovaniu, ako aj k jej aplikácii pri komparatívnom štúdiu motivácie pomenovaní v jednotlivých jazykoch. Snahou o ich explanáciu môžeme následne dospieť k hlbšiemu poznaniu faktorov, ktoré ovplyvňujú štruktúru jazyka ako takého.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: *Lexikálna sémantika*. Bratislava: Univerzita Komenského 1990. 304 s.
- FURDÍK, Juraj: *Motywacja słowotwórcza między innymi typami motywacji leksykalnej*. In: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji*. Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów (Katowice 27 – 29 września 2000 r.). Eds. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice: Wydawnictwo Gnome 2000, s. 59 – 62.
- FURDÍK, Juraj: *Słowotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter 1993. 190 s.
- FURDÍK, Juraj: *Słowotvorne motivované slovo ako jazykový znak*. In: *Jazykovedné štúdie*. 16. Ed. J. Ružička. Bratislava: Veda 1981, s. 145 – 148.
- FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. Martin Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.
- FURDÍK, Juraj: *Typy lexikálnej motivácie*. In: *Jazykovedný zápisník*, 1998/1999, roč. 17/18, s. 24 – 27.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2010. 866 s.

O bierzmowanych, kościelnych i narzeczonych, czyli polské substantivizované výrazy označujúce osoby a ich slovenské ekvivalenty

Kamila Wojnar Ondicová

Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Narzeczony. Ktorý slovný druh vám pripomína forma výrazu? Nepoznajúc význam slova určite ako prvá príde na myseľ otázka: „Aký?“, na ktorú odpovedajú prídavné mená. Zdanie však v tomto prípade klame. Pôvodné trpné prídavné prešlo procesom substantivizácie; sloveso, z ktorého forma vznikla, sa z jazyka vytratilo a dnes výraz funguje už len ako podstatné meno. Slovo s podobným vývojom je v jazyku *viacero* a práve im sa venuje tento príspevok.

Substantivizované výrazy predstavujú špecifickú skupinu lexém v rámci podstatných mien. Mnohé z nich vznikajú príležitostne, ale časť sa v jazyku udomácnila natoľko, že sú v slovníkoch uvádzané ako samostatné významy v rámci heslového výrazu. Predmetom príspevku sú len tie substantivizované výrazy, ktoré prešli k podstatným menám v nezmenenej forme. To znamená, že v jazyku existujú alebo v minulosti existovali identické výrazy, ktoré vo vete plnia funkciu prídavných mien alebo prídavných.

Ako východiskový jazyk sme si zvolili poľštinu. Vo svojom výskume sa zaoberáme lexikou spojenou s rímskokatolíckym náboženstvom,¹ preto sme si všimli výrazy z tejto oblasti slovnej zásoby. Kategóriu substantivizovaných výrazov sme zúžili na výrazy pomenúvajúce osoby. Vy excerpovali sme približne 20 výrazov z náboženskej oblasti a 35 výrazov z iných oblastí. Náboženské výrazy sme čerpali predovšetkým zo slovníkovej časti našej diplomovej práce *Náboženská terminológia v poľštine a slovenčine*.

Substantivizované výrazy vznikli konverziou z iného slovného druhu. V slovenskej lingvistike je **konverzia** na úrovni slov chápaná dvojako. Buď označuje „spôsob tvorenia slov bez slovotvorných afixov prevedením daných slov do inej paradigmatickej sústavy a do iného slovného druhu“ (*Encyklopédia jazykovedy*, 1993, s. 247), teda ide o spôsob tvorenia výrazov, ktorý sa široko uplatňuje najmä v anglickom jazyku, alebo „tvorenie nových slov na základe slov, ktoré v jazyku už jestvujú, bez ich kmeňotvornej prestavby (hoci s prídavnými hláskoslovnými obmenami), t. j. iba zmenou ich paradigmatiky, ich tvaroslovných charakteristik“ (ibidem). Na rozdiel od chápania konverzie v angličtine v slovenskom jazyku nie je nevyhnutná zmena slovného druhu, výrazy môžu

¹ Diplomová práca *Náboženská terminológia v poľštine a slovenčine* (Bratislava, 2008), pripravovaná dizertačná práca *Vlastné mená v náboženskej terminológii. Vlastné mená v slovenských a poľských náboženských textoch z porovnávacieho hľadiska*.

byť konvertované aj v rámci toho istého slovného druhu (*kostolník – kostolníčka*). Medzi slovnými druhmi nie je možné striktno vymedziť hranice. Presuny medzi ohybnými slovnými druhmi takmer vždy sprevádza zmena formy, preto sú prípady čistej konverzie pomerne vzácne. Podľa *Morfológie slovenského jazyka* „osobitne treba spomenúť prechod adjektív k substantívam bez derivácie a bez zmeny formy: je to prípad substantivizácie typu *chorý, -á, -é > chorý, -ého* m. Aj tu ide vlastne o konverziu, lebo morfológický tvar dostal novú náplň: miesto kategórie zhody pri adjektívach nastúpili kategórie menného rodu (masculinum), čísla (singulár) a pádu. Podobne je to aj v prípade *domáci, -a, -e > domáca, -ej ž.*“ (1966, s. 29 – 30)

Substantivizácia predstavuje jeden z typov konverzie (inými typmi sú: adjektivizácia, verbalizácia, adverbializácia atď.), pri ktorom dochádza k presunu najčastejšie prídavných mien, zámen, čísloviek a niektorých neurčitých slovesných tvarov k podstatným menám. Termín substantivizácia podľa *Slovníka cudzích slov* označuje „transformáciu slova iného slovného druhu, najmä prídavného mena a zámena, medzi podstatné mená, zvyčajne na základe zmeny formy slova, ide o tzv. proces spodstatňovania“ (online). Hoci sa priamo nehovorí o prechode slov k podstatným menám v nezmenenom tvare, výraz *zvyčajne* takúto možnosť pripúšťa. Význam termínu substantivizácia podrobnejšie špecifikuje *Słownik języka polskiego PWN*, ktorý rozlišuje dva typy: 1) prerozsztalcenie przymiotnika, liczebnika, zaimka dzierżawczego w rzeczownik (np. *leniwy w leniwiec*), 2) przejście do kategorii rzeczownika wyrazu, który należał do innej części mowy (np. *myśliwy*) (P – Ś, 2006, s. 1443), ktoré korešpondujú s možnosťami konverzie v slovenskom jazyku.

Ako ďalej uvádza *Morfológia slovenského jazyka*, „substantivizácia má svoj pôvod v prívlastkových spojeniach s podstatnými menami, v ktorých môže prívlastok po vynechaní nadradeného člena zastupovať celé spojenie a nadobúdať tak platnosť podstatného mena: *bohatý človek → bohatý*“ (1966, s. 194).

V slovenskom aj poľskom jazyku existujú dva základné typy substantivizácie, a to prechodná a trvalá.

1. prechodná substantivizácia – slovo ostáva v pôvodnom slovnom druhu, citíť elipsu. Najčastejšie sa vyskytuje pri týchto slovných druhoch:

a. prídavné mená – *chorý – chory, sýty hladnému* (neverí) – *syty głodnego* (nie rozumie),

b. zámená – *môj/ moja – mój/ moja*,

c. číslovky – (tamti) *dwaja* – (tamci) *dwaj*,

d. prídavné mená – *trpiący – cierpiący, pokrstený – ochrzczony*.

2. trvalá substantivizácia – výrazy natrvalo prešli k podstatným menám, nové významy zachytávajú slovníky. Najčastejšie sa vyskytuje pri prídavných menách a prídavných menách, hoci *Morfológia* uvádza aj príklady zámen a čísloviek:

a. prídavné mená – *príbuzný/ príbuzná – krewny/ krewna*,

b. prídavné mená – *przedstawény/ przedstawená – przelożony/ przelożona*,

- c. zámená – *naši – nasi*,
 d. číslovky – *dve na druhú – dwa do potęgi drugiej*.
 (porov. *Morfológia slovenského jazyka*, 1966, s. 194 – 195)

Substantivizovaný výraz vo východiskovom jazyku formálne totožný s prídavným menom alebo prídavným prídavným je možné identifikovať pomocou analýzy vetných členov – zatiaľ čo prídavné mená a prídavné sa najčastejšie vyskytujú vo funkciách zhodných prívlastkov, po konverzii na substantíva sa dostávajú do funkcie podmetu, predmetu alebo nezhodného prívlastku.

<i>Znam Świętego Ojca Pio.</i>	<i>Poznám świątę Pátra Pia.</i>	(prívlastok)
<i>Tego świątę wszyscy znają.</i>	<i>Toho świątę/ świątca všeci poznają.</i>	(podmet)
<i>Opowiedz mi o kórymś świętym.</i>	<i>Porozprávaj mi o niektorom świątom.</i>	(predmet)
<i>Matka tego świątę też jest świąta.</i>	<i>Matka toho świątca je tiež świąta.</i>	(nezh. prívlastok)

Z prekladateľského hľadiska je najzaujímavejšia otázka ekvivalencie. V prípade analyzovaných substantivizovaných výrazov vo východiskovom jazyku (poľskom) môžu v cieľovom jazyku (slovenskom) nastať tri základné situácie, a to:

1. ekvivalentom je pravé substantívum,
2. ekvivalentom je substantivizovaný výraz,
3. prítomné sú obidva typy ekvivalentov.

1. substantivizovaný výraz → pravé substantívum

Z analýzy zozbieraného materiálu vyplýva, že veľká časť poľských výrazov so substantívnym významom a formou iného slovného druhu má v slovenčine ekvivalent v podobe pravého podstatného mena. Vo väčšine prípadov to nie je jediný možný ekvivalent, pretože poľské substantivizované výrazy vznikli konverziou z iných slovných druhov, v rámci ktorých už boli nositeľmi určitého významu. Tieto pôvodné významy sa buď zachovali a naďalej tvoria primárne významy pôvodných slov, alebo postupne zanikajú a dnes sú považované za zriedkavé, alebo sa úplne stratili.

Kościelny, kościelna sú príkladmi substantivizovaných výrazov, ktoré v poľštine existujú popri rovnozvučných adjektívach. Adjektívum *kościelny, -a, -e* je odvodené od substantíva *kościół*, ktoré má dva základné významy: 1. ak je písané s veľkým začiatočným písmenom, *Kościół* označuje „wspólnotę ludzi jednego wyznania, zwłaszcza wspólnotę chrześcijańską“ (SJP PWN, K – Ó, 2006, s. 271), teda *Cirkev*; 2. ak je písané s malým začiatočným písmenom, pomenúva „budynek, miejsce modlitwy chrześcijan“ (ibidem, s. 272), teda *kostol*. Adjektívum *kościelny* v závislosti od kontextu prekladáme do slovenčiny ako *cirkevný* alebo *kostolný*. K následnej substantivizácii došlo len v prípade druhého významu. *Kościelny (kościelna)* ako osoba označuje „mężczyznę wykonującego w kościele drobne czynności pomocnicze“ (ibidem), čiže slovenské ekvivalenty sú *kostolník, kostolníčka*. V poľštine tiež existuje pravé substantívum pomenávajúce túto osobu – *zakrystian, zakrystianka*. Rovnako

ako slovenské *sakristián* je motivované miestom, kde sa zvyčajne zdržiava, avšak tieto výrazy v slovenčine aj poľštine sú už zastarané.

Konverziou z adjektíva vznikol aj substantivizovaný výraz *świecki*. Zatiaľ čo jeho adjektívne homonymum *świecki*, *-a*, *-e* má formy pre všetky tri rody (do slovenčiny sa prekladá ako *svetský*, *laický* – opozitum k *zasvätený*, *duchovný*), substantívum vystupuje v poľštine len v mužskom rode. V tomto substantíve ešte cítiť elipsu – výraz vznikol ako alternatíva k slovným spojeniam *wierny świecki*, *osoba świecka*, s ktorým sa stretávame častejšie ako s eliptickou substantivizovanou formou. Obidvom formám zodpovedajú slovenské substantíva *laik*, *laička*. Výraz *laik* existuje aj v poľštine, ale tiež nemá prechýlenú formu, takže v poľštine prakticky neexistuje možnosť jedným slovom vystihnúť význam slova *laička* – žena je tiež *laik*, pohlavie vyplýva až z kontextu.

Substantívum *nawrócony*, *nawrócona* vzniklo konverziou z rovnozvučného trpného príchastia od slovesa *nawrócić* (*się*). Predstavuje príklad substantivizovaného výrazu, ktorého význam nie je zachytený v žiadnom slovníku, pretože ide o neurčitý slovesný tvar a tie spravidla v slovníkoch uvádzané nie sú. Substantívny význam sa do slovenčiny prekladá pomocou podstatného mena, a to buď cudzím slovom *konvertita*, *konvertitka*, alebo zriedkavo používaným domácom slovom *obrátenec*, ktoré však nemá ženskú podobu. Výrazy *konwertyta*, *konwertytka* figurujú aj v poľštine. Príchastie *nawrócony* sa do slovenčiny prekladá ako *obráteneý* (*nawrócić się – obrócić sa*).

Zaujímavý prípad predstavujú poľské substantíva *narzeczony*, *narzeczona*. Hoci dnes už nevnímame jeho prepojenosť so slovesom, ide o formu trpného príchastia, ktoré bolo konvertované do substantív. V 16. storočí existovalo v poľskom jazyku slovo *narzec* (povedať, sľúbiť), ktorého príchastie *narzeczony* sa spájalo so substantívom (*narzeczony komuś*), „ten, ktorý zostal (komuś) obiecany“ M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego* 1807-1814, prereduk: Warszawa 1994 – *narzeczony zięć*, *narzeczona żona* (http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=273&Itemid=67). Dnes sú tieto výrazy substantívami, ktoré sa vzdialili od pôvodného významu; sloveso *narzec* v súčasnej poľštine nefiguruje, a jeho nedokonavá podoba *narzekać* má iný význam. Jediné možné slovenské ekvivalenty sú substantíva – *snúbenec*, *snúbenica*.

Medzi výrazy s adjektívnou formou v poľskom jazyku, ktoré majú v slovenčine len ekvivalenty v podobe pravého substantíva, patria aj krstné mená, ktorých nositeľmi sú o. i. niektorí svätci. Spomedzi viac než päťdesiatich mužských krstných mien vyberáme najznámejšie mená svätcov, s ktorými sa neraz stretávame pri preklade duchovnej literatúry:

św. Aleksy – sv. Alexej

św. Damazy – sv. Damaz

św. Jerzy – sv. Juraj

św. Ambroży – sv. Ambróz

św. Hilary – sv. Hilár

św. Metody – sv. Metod

św. Antoni – sv. Anton

św. Idzi – sv. Egidius

św. Pankracy – sv. Pankráč

św. Atanazy – sv. Atanáž

św. Ignacy – sv. Ignác

św. Serwacy – sv. Servác

św. Bonifacy – sv. Bonifác

św. Innocenty – sv. Inocent

O ich príslušnosti k substantívam svedčí skutočnosť, že v nominatíve plurálu nie sú zakončené na *-i/-y* ako adjektíva, ale majú substantívne formy za-

končené na *-owie*: *Aleksowie, Ambrożowie, Antoniowie, Atanazowie, Bonifacowie, Damazowie, Hilarowie, Idziowie, Ignacowie, Innocentowie, Jerzowie, Metodowie, Pankracowie, Serwacowie*. Vo všetkých ostatných pádoch majú adjektívne koncovky, napr.

sg. *Antoni – Antoniego – Antoniemu – Antoniom – z Antonim – o Antonim*
 pl. *Antoniowie – Antonich – Antonim – Antonich – z Antonimi – o Antonich*
 sg. *Jerzy – Jerzego – Jerzemu – Jerzego – z Jerzym – o Jerzym*
 pl. *Jerzowie – Jerzych – Jerzym – Jerzych – z Jerzymi – o Jerzych*

výraz v poľskom jazyku		možnosti prekladu do slovenského jazyka		
maskulínium	feminínium	maskulínium	feminínium	adjektívum/príčastie
kościelny	kościelna	kostolník	kostolníčka	1. cirkevný, á, é 2. kostolný, á, é
narzeczony	narzeczona	snúbenec	snúbenica	---
nawrócony	nawrócona	konvertita, obrátenec	konvertitka	obrátený, á, é
Świecki	---	laik	laička	laický, á, é svetský, á, é

Aj v iných oblastiach slovnej zásoby nájdeme v poľskom jazyku množstvo substantivizovaných výrazov, ktoré sa do slovenčiny prekladajú pomocou pravekých substantív. Keďže v príspevku sa prioritne venujeme lexike z náboženskej oblasti, uvádzame len niekoľko príkladov bez ďalšej analýzy:

<i>bagażowy – batožinár</i>	<i>leśniczy – horár(ka)</i>	<i>zwrotniczny – výhybkár</i>
<i>bezdomy – bezdomovec</i>	<i>manewrowy – posunovač</i>	<i>synowa – nevesta</i>
<i>biegły – znalec, znalkyňa</i>	<i>motorniczny – vodič električky</i>	<i>teściowa – svokra</i>
<i>gajowy – hájnik</i>	<i>myśliwy – poľovník</i>	<i>krawcowa – krajčírka</i>
<i>księgowy – účtovník</i>	<i>szlący – sluha, slúžka</i>	<i>klasowy – týždenník</i>

2. substantivizovaný výraz → substantivizovaný výraz

Druhú skupinu substantivizovaných výrazov tvoria podstatné mená, ktoré majú v poľštine aj slovenčine formu adjektíva alebo príčastia. Pri väčšine z nich ešte cítiť elipsu, v rovnakej podobe sa môžu spájať s inými substantívami. Substantívna aj pôvodná forma (výraz, z ktorého boli konvertované) majú v mnohých prípadoch v oboch jazykoch rovnaké tvary.

Chrzestny, chrzestna – krstny, krstná ako substantíva figurujú v oboch skúmaných jazykoch vo význame *krstný otec, krstná matka*. Tieto slovné spojenia sa používajú v oficiálnom styku, kde výrazy *chrzestny, chrzestna – krstny, krstná* plnia funkciu adjektív. Kratšie, substantivizované výrazy *chrzestny, chrzestna – krstny, krstná* a ich plurálová podoba *chrzestni – krstni* sa používajú skôr v hovorom štýle – *mój chrzestny – mój krstny, idę do chrzestnych – idę ku krstnym*. V iných slovných spojeniach, ako napríklad *córka chrzestna (chrześniaczka) – krstná dcéra (krstnia), syn chrzestny (chrześniak) – krstny syn (krstnia)*, sa eliptické formy nepoužívajú, pretože by kolidovali s vyššie uvedenými krstnými rodičmi. Formálne dvojslovné lexémy sa v neformálnom styku

nahrádzajú univerbizovanými výrazmi. V slovenčine existuje jediná forma *krstný*, ktorá plní funkciu substantíva aj adjektíva, zatiaľ čo v poľštine sa v niektorých slovných spojeniach vyskytuje adjektívna forma *chrzcielny* alebo nezhodný prívlastok *chrztu*, *do chrztu* (*szata chrzcielna – krstná košielka, świeca do chrztu – krstná svieca, świadectwo chrztu – krstný list*).

Podobný prípad predstavujú substantívne výrazy *przełożony*, *przełożona – przedstawený*, *przedstawená*. Formálne ide o trpné prídavné od slovesa *przełożyć*, ktoré malo kedysi viac významov ako v súčasnosti, o. i.: „dawać pierwszeństwo komu, robić kogo zwierzchnikiem, stawiać wyżej kogo od kogo, czego” (Długosz-Kurczabowa, Krystyna, <http://poradnia.pwn.pl/lista.php?kat=7&szukaj=imies%B3%F3w>). Ak stoja vo vete samostatne, plnia funkciu substantív. V spojení s iným substantívom sa v nezmenenej podobe stávajú prídavnými: *siostra przełożona – sestra przedstawená, przełożony klasztoru – przedstawený kláštor*.

Poľské substantívum *bliźni*, rovnako ako jeho slovenský ekvivalent *bližny*, plnia v súčasnosti len funkciu podstatného mena napriek tomu, že majú adjektívnu formu. Etymológia oboch výrazov siaha do obdobia praslovanského jazyka, v ktorom existoval výraz **blizū – blizky*, od ktorého bol pomocou prípony **-ünjū* utvorený výraz **blizünjū – bližny* (). V *Słowniku języka polskiego* síce figuruje aj prvotný význam „będący bliźnięciem – jednym z dwojga dzieci urodzonych podczas jednego porodu“ alebo „jednakowy, bliźniaczy”, avšak je označené kvalifikátorom *zastarané* a heslo sa odvoláva na odvodený výraz *bliźniaczy* (porov. *SJP PWN*, A – J, 2006, s. 280). V praxi sa vyskytuje prevažne rozšírenejší význam, „každy człowiek w stosunku do drugiego“ (ibidem), ktorý tiež zachytáva *Krátky slovník slovenského jazyka*: „človek vo vzťahu k iným ľuďom“, s kvalifikátorom v *náboženskej etike* (online).

Pomocou konverzie sa dostali do náboženskej lexiky aj ďalšie dve poľské substantíva, *wierny*, *wierna* a *wierzący*, *wierząca*, ktorým zodpovedá slovenské substantívum *veriaci*, *veriaci*. Výraz *wierny* vznikol konverziou z rovnozvučného adjektíva, ktorého slovenský ekvivalent je *verný* (priateľ; preklad a pod.) a výraz *wierzący* konverziou z činného prídavného od slovesa *wierzyć*. Slovenské substantívum *veriaci* je takisto konvertované z činného prídavného od slovesa *veriť*. *Słownik języka polskiego* poukazuje na jemný významový odtieň jednotlivých substantív: *wierny* „wyznawca jakiejś religii“ (*SJP PWN*, T – Ź, 2006, s. 433), *wierzący* „osoba wyznająca jakąś religię“ (ibidem, s. 434). V slovenčine tento rozdiel nie je a obidva substantivizované výrazy – *wierny* aj *wierzący* – sa prekladajú pomocou rovnakého výrazu. V praxi sa v poľštine častejšie stretávame s výrazom *wierny*, napr. *Wierni zgromadzeni na Placu św. Piotra. – Veriaci zhromaždení na Námestí sv. Petra*. (http://www.niedziela.pl/artukul_w_niedzieli.php?doc=nd201015&nr=11).

Antonymá týchto poľských výrazov na prvý pohľad pôsobia takisto synonymne, ale v ich prípade sa jemný významový odtieň odráža aj na preklade do slovenčiny. Výrazmi *neveriaci*, *neveriaca*, konvertovanými z činného prí-

častia od slovesa *neveriť* sa prekladajú substantíva *niewierny*, *niewierna* („u wyznawców jakiejś religii: osoba niewyznająca tej samej religii” SJP PWN, K – Ó, 2006, s. 983). Výrazy *niewierzący*, *niewierząca* („osoba, która nie wierzy w istnienie Boga”, *ibidem*) patria do prvej skupiny výrazov, pretože ich slovenské ekvivalenty sú podstatné mená *neverec* alebo *ateista*, *ateistka*.

Do tejto skupiny substantivizovaných výrazov patria aj výrazy *blogoslawiony*, *blogoslawiona* – *blahoslavený*, *blahoslavená*, ktoré vznikli konverziou z trpného prídavia od slovesa *blogoslawić* – *blahoslawiť* (náb. vzdávať chválu, slávu, najvyššiu úctu). Substantívum *blahoslavený* sa vzťahuje na osobu, ktorá bola beatifikovaná, teda blahorečená (*Nigdy nie slyszalam o takej blogoslawionej. – Nikdy som nepočula o takej blahoslavenej.*). Adjektívum *blogoslawiony* môže byť do slovenčiny podľa kontextu prekladané dvojako: *blahoslavený* (*bl. Jerzy Popiełuszko – bl. Jerzy Popiełuszko*) alebo *požehnaný* (*blogoslawionaś ty między niewiastami – požehnaná si medzi ženami*).

Pomocou elipsy boli do substantív konvertované aj niektoré výrazy pomenújúce Boha a Pannu Máriu, napríklad:

Wszchemocny – Wszystóuci (Jób 29, 5: Gdy jeszcze Wszchemocny był ze mną, [gdy] moi chłopcy mnie otaczali – keď ešte **Wszystóuci** býval so mnou, keď moje dietky boli okolo mňa).

Blogoslawiony – Pożehnaný (Mk 14, 61: Czy ty jesteś Mesjaszem, Synem Blogoslawionego? – Ty si Mesiáš, syn Požehnaného?).

Niepokalana – Nepośkwrnená (47 lat życia, s. 44: Kto wie, jakie plany ma Niepokalana. – Kto vie, aké sú plány Nepośkwrnenej).

výraz v poľskom jazyku		možnosti prekladu do slovenského jazyka		
maskulínium	feminínium	maskulínium	feminínium	adjektívum/prídavie
bliźni	---	bliźny	---	---
blogoslawiony	blogoslawiona	blahoslavený	blahoslavená	blahoslavený, á, é požehnaný, á, é
chrzestny	chrzestna	krstný	krstná	krstný, á, é
przełożony	przełożona	predstavený	predstavená	predstavený, á, é nadriadený, á, é
wierny	wierna	veriaci	veriaci	verný, á, é veriaci, a, e
wierzący	wierząca	veriaci	veriaci	veriaci, a, e
zmarły	zmarła	zosnulý	zosnulá	zosnulý, á, é

Príklady z iných oblastí:

pokojowa – chyźná niewidomy – nevidiaci
 głuchy – hluchý trędowaty – malomocný
 niemy – nemý krewny – príbuzný

3. substantivizovaný výraz → pravé substantívum + substantivizovaný výraz

Časť substantív konvertovaných z iného slovného druhu v poľskom jazyku má v slovenčine dva alebo aj viacero ekvivalentov, z ktorých jeden je tiež konvertovaný výraz z iného slovného druhu, takže má takisto formu adjektíva alebo prídavia a druhý vznikol buď ďalšou deriváciou alebo má úplne iný pôvod.

Typický príklad výrazu, ktorý má v slovenčine dve možnosti prekladu, a to prostredníctvom substantíva utvoreného konverziou z adjektíva aj pomocou pravého substantíva odvodeného od tohto adjektíva, je podstatné meno *święty*, *święta* – *svätý*, *svätá*/ *svätec*, *svätica*. (*Który święty jest patronem strażaków? Który święty/ święte jest patronem pożarników?*). Adjektívum *święty* má v slovenčine dva ekvivalenty: *svätý* (šv. *Katarzyna* – sv. *Katarína*) alebo *posvätný* (*różaniec święty* – *posvätný ruženec*).

Substantívum *duchowny* môže byť preložené do slovenčiny ako *duchovný*, teda pomocou výrazu konvertovaného z rovnako znejúceho adjektíva. V poľštine aj slovenčine je tento výraz považovaný za synonymum pravých substantív: *kapłan*, *ksiądz* – *kňaz*, ktoré majú úplne iný pôvod. Výraz *duchowny* – *duchovný*, *kňazský* je v oboch jazykoch prítomný aj ako adjektívum (*ojciec duchowny* – *duchovný otec*, *seminarium duchowne* – *kňazský seminár*).

Výraz *bierzmowany*, *bierzmowana* konvertovaný z trpného prídavia od slovesa *bierzmować*, môže označovať buď osobu, ktorá v aktuálnom čase prijíma sviatosť birmovania, čiže po slovensky *birmovanca*, *birmovanku* (*Bierzmowani zgromadzą się przed kościołem o godzinie dziesiątej.* – *Birmovanci sa zhromaždia pred kostolom o desiatej.*), alebo osobu, ktorá v minulosti prijala túto sviatosť, teda *(po)birmovaného*, *(po)birmovanú*. V prvom prípade existuje v poľštine vhodnejší spôsob označenia tejto osoby: *kandydat do bierzmowania*.

výraz v poľskom jazyku		možnosti prekladu do slovenského jazyka		
maskulínium	feminínium	maskulínium	feminínium	adjektívum/prídavie
bierzmowany	bierzmowana	birmovanec (po)birmovaný	birmovanka (po)birmovaná	birmovaný, á, é
duchowny	---	duchovný kňaz	---	duchovný, á, é kňazský, á, é
niewierzący	niewierząca	neveriaci neverec, ateista	neveriaca ateistka	neveriaci, a, e
(o)chrzczoney	(o)chrzczona	pokrstený krstenec	pokrstená krstenka	pokrstený, á, é
święty	święta	svätý svätec	svätá svätica	svätý, á, é

Príklady z iných oblastí:

ślepy, *-a (ślepiec)* – *slепý*, *-á, slepec*

Záver

V rámci náboženskej lexiky v poľštine figuruje skupina substantív, ktoré vznikli konverziou z prídavných mien a prídavných. Vo väčšine týchto prípadov ide o trvalú konverziu, ale niektoré výrazy majú substantívny význam len v určitých kontextoch. Substantívny význam týchto výrazov je spravidla sekundárny, na prvom mieste v jazyku fungujú ako adjektíva alebo prídavné. Avšak práve gramatická forma, ktorá je vlastná prídavným menám, môže byť pre prekladateľa zradná. Platí to zvlášť pre výrazy, ktoré majú v slovenčine v danom kontexte len substantívny ekvivalent, a vzhľadom na formu neurčitého slovenského tvaru nie sú v prekladovom slovníku uvádzané ako samostatné heslá (napr. *nawrócony – konvertita*). Zatiaľ čo v poľštine prevažná časť týchto výrazov je v identickej forme nositeľom adjektívneho aj substantívneho významu, ktoré je možné identifikovať v konkrétnom kontexte, v slovenčine nie sú ničím výnimočným rozdielne substantívne a adjektívne ekvivalenty (napr. *bierzmowany – 1. birmovaný, 2. birmovanec*).

LITERATÚRA

- Encyklopédia jazykovedy.*, Zost. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993.
- JURCZAK-TROJAN, Zofia – MIECZKOWSKA, Halina – ORWIŃSKA, Elżbieta – PAPIERZ, Maryla: *Słownik słowacko-polski*. Krakov: Universitas 2005.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. doplnené a upravené vyd. Ed. J. Kačala – M. Pišárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003.
- Slovník cizích slov (akademický)*. Druhé, doplnené a upravené slovenské vydanie. Bratislava: SPN 2005. (preklad z: Akademický slovník cizích slov. Hl. red. J. Kraus. Praha: Academia Praha 1995)
- Słownik języka polskiego PWN, A – J, K – Ó, P – Ś, T – Ź*. Red. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2006.

PRAMENE

- KLUZ, Władysław, OCD: *47 lat życia*. Wyd. IV. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów 2001.
- Pismo Świąte Staroego i Nowego Testamentu*. Poznań: Księgarnia świętego Wojciecha 2004.
- Sväté písmo Starého i Nového zákona*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 2007.

INTERNETOVÉ PRAMENE

- http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=273&Itemid=67
- <http://poradnia.pwn.pl/lista.php?kat=7&szukaj=imies%B3%F3w>
- http://www.niedziela.pl/artukul_w_niedzieli.php?doc=nd201015&nr=11

Reč orientovaná na psa

Stanislava Zajacová

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Pes plní v živote mnohých ľudí dôležitú sociálno-psychologickú rolu, stáva sa ich spoločníkom, pomocníkom či záchrancom. Často vystupuje ako komunikačný partner človeka, a to aj napriek neschopnosti verbálne reagovať.

Sledovanie reči orientovanej na psa je súčasťou komplexnejšieho zameraného výskumu disproporčnej komunikácie, ktorú chápeme ako akýkoľvek dialóg realizovaný medzi komunikačnými partnermi s asymetrickým vzťahom, pričom túto nerovnocennosť spôsobuje viacero faktorov: (1) inštitucionalizovanosť komunikácie; (2) sociálna disproporcja komunikantov; (3) oslabená komunikačná schopnosť jedného z partnerov; (4) individuálny personálny štýl hovoriaceho. V komunikáte jednotlivca s vyššou autoritou (na miestach, kde sa aktivizuje operatívnosť¹) sa posilňujú isté typy výrazových prostriedkov, ktorých používanie ovplyvňuje tendencia expedienta organizovať a riadiť dialóg, hodnotiť situáciu či komunikačného partnera. Hovoriaci vedome či nevedome používa také verbálne a neverbálne prostriedky, ktorými zdôrazňuje svoje dominantné postavenie oproti komunikačnému partnerovi, pričom toto úsilie o dominanciu v dialógu prechádza v určitých situáciách do prejavov vzájomného prispôsobovania a vyjadrenia spolupatričnosti. Avšak zdôrazňovanie solidarity iba jedným komunikantom možno takisto chápať ako výraz istej direktívnosti, v špecifických prípadoch dokonca až manipulácie (pozri Zajacová, 2009; 2010). Disproporcja medzi človekom a psom je daná ich prirodzenou nerovnocennou pozíciou v ľudskej societe, ako aj oslabenou komunikačnou kompetenciou jedného z partnerov.

V rámci výskumu disproporčnej komunikácie sledujeme výstavbu asymetrických dialógov v piatich vybraných komunikačných sférach (komunikácia s ďalšími domácimi zvieratami – mačkami, andulkami, pavúkmi; s postihnutým komunikantom; dialógy medzi matkou/otcom a dieťaťom do 3 rokov; trénerom a hráčmi loptových hier staršieho školského veku; učiteľom a žiakmi 1. stupňa základnej školy) (viac o výskume disproporčnej komunikácie pozri Zajacová, 2010).

Reč orientovaná na psa predstavuje špecifický mikrosociálny komunikačný register, ide o „konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí viazané na ich sociálny status, sociálnu rolu a sociálnu vzdialenosť medzi nimi“

¹ Operatívnosť chápeme v zmysle jej vymedzenia v systéme výrazových kategórií podľa F. Mika ako orientáciu reči na komunikáciu prejavujúcu sa prítomnosťou komunikačných slovesných a zámenných osôb vyjadrujúcich priamy kontakt medzi hovoriacim a príjemcom (porov. Miko – Popovič, 1983, s. 192 – 194).

(Slančová – Zajacová, 2007, s. 153 – 163). Problematike komunikácie ľudí so zvieratami sa v kontexte slovenskej lingvistiky dosiaľ nevenovala detailnejšia pozornosť, pilotnú štúdiu predstavuje diplomová práca V. Gymerskej *Reč orientovaná na psa. Vymedzenie znakov disproporčnej komunikácie* (2010). Cieľom nášho príspevku je priblížiť výskum zaoberajúci sa príslušným komunikačným registrom, predstaviť metodológiu práce, prezentovať parciálne výsledky výskumu, vymedziť charakteristické znaky disproporcie a poukázať na ďalšie výskumné potencie.

Komunikáty, ktoré podrobujeme analýze, boli zaznamenané formou audio-nahrávok v prirodzenom komunikačnom prostredí. Vzhľadom na obmedzený čas realizácie prehovoru adresovaného psovi, ako aj nízku prediktabilitu momentu začiatku komunikácie sme sa rozhodli súčasne použiť metódu písomných záznamov. Dosiaľ získaný korpus nahrávok a písomných záznamov sa nám podarilo zozbierať nielen prostredníctvom vlastného terénneho výskumu, ale aj vďaka viacerým kontaktným osobám žijúcim v domácnostiach, ktorých súčasťou sú domáce zvieratá, v danom prípade psy.²

Na základe analýzy výskumného materiálu sme v reči orientovanej na psa identifikovali tieto znaky disproporcie: symbiotický plurál, posuny v slovesnej a zámennej osobe, voľný datív, axiologické lexémy, eufemizácia a deminutívnosť, registrové markery autority, opakovanie lexém/celých výpovedí, konvencionalizované onomatopoje, hypertrofia výpovedí s reaktívnou komunikačnou funkciou (KF), prítomnosť KF explikácia a konštatovanie napriek obmedzenej komunikačnej schopnosti percipienta a posilnenie kontaktovej KF.

V nasledujúcej časti príspevku vymedzujeme gramatické, lexikálne a pragmatické znaky disproporcie v sledovanom komunikačnom registri.³ Výskumnú

² Zbieranie výskumného materiálu zabezpečujú: V. Gymerská (2010, spomínaná diplomová práca vznikala pod mojim vedením), A. Zajacová, B. Macášková, L. Mihaliková, K. Ondášová a M. Petrušková, ktorým by som na tomto mieste rada vyslovila poďakovanie.

³ Zvukovým a nonverbálnym prostriedkom venujeme okrajovú pozornosť, ich výber závisí od práve prebiehajúcej komunikačnej situácie, od miery prispôsobenia správania psa potrebám hovoriaceho, nálady komunikanta a pod. V intímnych situáciách pozorujeme na zvukovej rovine znaky disproporcie príznačné pre reč orientovanú na dieťa (porov. Mítrová – Sabol – Slančová – Zimmermann, 2006): variabilnejšia, spevavá, expresívna melódia; predĺženie artikulácie vokálov; eufemizácia a maznavosť prejavujúca sa v intonácii, ktorá na niektorých miestach prechádza až do palatalizácie hlások (porov. napr. *COM: ti šmďí noha. – replika adresovaná šteniatku); vyššie nasadenie hlasu; pomalšie tempo reči. Vo výpovediach s negatívnou konotáciou (napr. KF príkaz, upozornenie, napomenutie, výčitka, negatívne hodnotenie) sme zaznamenali vyššiu intenzitu hlasu, rýchlejšie tempo reči, využívanie slovného dôrazu. V rámci zvukovej roviny sa objavuje aj pískanie či cmukanie tvoriace dôležitú súčasť výcviku.

K neverbálnym výrazovým prostriedkom možno zaradiť priamy fyzický kontakt so psom (dotyk, pohladenie, potrestanie buchnutím rukou), používanie gest s ustálenou sémantikou tvoriacich súčasť povelov realizujúcich sa verbálne (napr. povel *sadni* sprevádzaný gestom ruky so zdvihnutým ukazovákom orientovaným smerom k psovi), odmenu vo forme maškrtky atď.

vzorku tvorili komunikanti oboch pohlaví vo veku 9 – 63 rokov zo stredného a východného Slovenska, pozorovanie prebiehalo v súkromnej (rodinnej) komunikačnej sfére.

Jedným z najfrekvencovanejších gramatických znakov disproporčnej komunikácie je **symbiotický plurál**, ktorý má svoje zastúpenie aj v reči orientovanej na psa. Plurálová forma sa používa na jednej strane v situáciách, keď hovoriaci komentuje činnosť, ktorej vykonávateľom je iba jeho komunikačný partner (v našom prípade pes; tzn. 1. osoba plurálu namiesto 2. osoby singuláru), na druhej strane je vykonávateľom činnosti iba samotný hovoriaci (1. osoba plurálu namiesto 1. osoby singuláru).⁴ Považujeme za zaujímavé, že plurálová podoba sa objavuje nielen pri verbách, ale aj v prípade použitia personálnych pronomín.

(1) *COM: Čikinka ideme von?

*COM: áno?

*COM: áno ideme ideme.

*COM: no šup.

*COM: počkaj Čiki dáme obojok.

*COM: no počkaj sadkaj pekle.

*COM: *musime zapnúť* hej?

(2) *COM: no nemôže Čikinka papat' také veci však?

*COM: ujo doktor *nám* predpísal diétu lebo *nás* bolí bruško.⁵

Komunikácia so psom je často sprevádzaná rôznymi formami **posunu v slovesnej a zámennej osobe**. Ide o používanie inej formy ako 1. osoby singuláru pri referovaní o sebe samom a inej formy ako 2. osoby singuláru v replikách adresovaných psovi. V analyzovaných komunikátoch sme sa stretli s posunom 1. osoby singuláru do 3. osoby singuláru s explicitným označením osoby hovoriaceho.

(1) *COM: už *je mamka* do:ma.

*COM: do:ma so:m.

%com: komunikant maznavo.

*COM: doma som.

⁴ Obidve formy vyjadrenia symbiotického plurálu sme v rámci piatich sledovaných komunikačných sfér zaznamenali iba v dialógoch s dieťaťom a domácim zvierateľom. Nazdávame sa, že čím je miera intimity vzťahu medzi komunikačnými partnermi vyššia, tým výraznejšie uplatnenie nachádzajú v komunikácii dané výrazové prostriedky.

⁵ Transkripty získaných audionahrávok alebo zachytených ústnych prejavov, ktorých ukážky prezentujeme v príspevku, boli prepísané podľa pravidiel transkripčného a kódovacieho systému CHAT (Codes for the Human Analysis of Transcripts) medzinárodnej databázy CHILDES (Child Language Data Exchange System) (www.childes.psy.cmu.edu) pôvodne určenej na záznam detskej reči, transkripčný a kódovací systém však možno použiť na záznam akéhokoľvek komunikátu. Každú repliku začíname trojpísmenovým kódom *COM predstavujúcim označenie komunikanta (z angl. communicant). Prostredníctvom značky # zaznamenávame pauzu a %com akýkoľvek komentár k mimojazykovej situácii. Dvojbodka za vokálom predstavuje predĺženie artikulácie hlásky.

*COM: pôjdeme vonku potom.

*COM: pod' ty *ku mamke*.

- (2) *COM: pozri aké fajné mäsko *má gazdinka* pre teba.

Frekventované sú aj posuny 2. osoby singuláru do 3. osoby singuláru s explicitným označením adresáta repliky.

- (3) *COM: Čiki:

*COM: pod' ham ham.

%com: komunikant podáva psovi misku s jedlom.

*COM: no ako *povie Čikinka*?

Tieto formy sú príznačne predovšetkým pre dialógy realizované medzi komunikačnými partnermi s vysokou mierou intimity vzťahu (a zväčša oslabenou komunikačnou schopnosťou percipienta), ktorá je, ako to môžeme sledovať v ukázkach 1 a 2, často umocnená aj použitím hypokoristických a familiárnych označení typu *mamka*, *gazdinka* pri referovaní o sebe samom, čím sa v niektorých prípadoch naznačuje kvázi rodinná spojitosť zúčastnených komunikantov.⁶

K ďalším gramatickým znakom disproporcie patrí explicitné používanie datívnych foriem pronomín v syntaktických konštrukciách, v ktorých si neobjektové verbum nevyžaduje doplnenie pravovalenčným participantom. Ide o tzv. **voľný** (presnejšie emocionálny) **datív** (spravidla sú to formy *mi*, *nám*), ktorý plní kontaktnú funkciu a predstavuje jeden z prostriedkov citového zafarbenia výpovede (porov. Grepl – Karlík, 1998, s. 247). Prítomnosť týchto výrazových prostriedkov (klesajúcich na úroveň partikul) pôsobí v komunikácii príznaково a umocňuje asymetriu medzi komunikačnými partnermi.

*COM: ty si *mi* vyskočila.

*COM: tak na mňa.

*COM: jaj!

V rámci lexikálnej roviny majú svoje významné zastúpenie **axiologické lexémy**. Všeobecne platí, že ak jeden z komunikantov hodnotí situáciu alebo percipienta (jeho psychické a fyzické vlastnosti), vyčleňuje sa, minimálne v rovine komunikácie sa „nadraduje“ nad svojho komunikačného partnera. V reči orientovanej na psa plnia ustálené axiologické lexémy dôležitú výchovnú funkciu, sú súčasťou výcviku psa, ktorý je pre koexistenciu zvieráťa s človekom často nevyhnutný. V dosiaľ získanom výskumnom materiáli pozorujeme výraznejšie zastúpenie pozitívnej axiológie, čo vyplýva z intímneho vzťahu komunikantov.

- (1) *COM: no *zlatá* si ale už ma nechaj.

- (2) *COM: *hodná hodná*.

- (3) *COM: pod' sem *moja krásna*.

- (4) *COM: no veď ty si *fešák*.

*COM: *fešák fešák*.

⁶ K problematike symbiotického plurálu a posunov v slovesnej a zámennej osobe pozri Zajacová (2010).

- *COM: *veľký fešák.*
- (5) *COM: no počkaj.
 *COM: sadkaj pekne.
 *COM: musíme zapnúť.
 %com: pes poslúchne výzvu komunikanta.
 *COM: *hej.*
 *COM: *ta:k.*
 *COM: no pod' ideme.
- (6) *COM: *ty ty malý betár.*
 *COM: *ty ty neposlušník.*
- (7) *COM: pod' sem!
 %com: komunikant privoláva psa, ten však nereaguje.
 *COM: *debil.*
 *COM: pod' sem!

Pozitívna aj negatívna axiológia sa realizuje prostredníctvom adjektív, adverbíí, partikul a substantív s pozitívnou/negatívnou konotáciou (často v spojení s personálnymi alebo posesívnymi pronominami), ale aj neverbálnych prostriedkov (dotyk, odmena vo forme maškrty). Intenzita axiológie je v niektorých prípadoch umocnená opakovaním tých istých lexém, príp. ich modifikovaných foriem. Ako istú formu axiológie chápeme aj pomerne frekventované deiktické adverbium *tak*, ktoré samo osebe nie je indikátorom hodnotenia, avšak zasadené do špecifického kontextu, sprevádzané osobitou melódiou a zväčša aj predĺženou artikuláciou vokálu (*ta:k*) nadobúda funkciu kladného hodnotenia.

V analyzovaných komunikátoch sledujeme tiež výraznú tendenciu k **eufemizácii a deminutívnosti** (spojenej s citovou zaangažovanosťou hovoriaceho) pri označení jednotlivých častí tela zvierat'a, potravy, predmetov dennej potreby, činností týkajúcich sa kŕmenia, polohovania psa, vylučovania, ale aj pri osloveniach. Prítomnosť týchto výrazových prostriedkov v komunikátoch zmierňuje direktívnosť výpovede.

- (1) *COM: daj labku.
 (2) *COM: ležkaj si.
 (3) *COM: choď do búdky.
 (4) *COM: no pod' už moja pod' spinkať.
 (5) *COM: moje zlatinko nehryzkaj ma.
 (6) *COM: nepapkaj to jabĺčko.

Na exemplifikáciu hypertrofie eufemizmov a deminutív na malom priestore vyberáme nasledujúcu ukážku:

- *COM: labku si lížeš?
 *COM: anjelik môj malý.
 *COM: no čo chlpáčik?
 *COM: papkala si?
 *COM: všetko všetko?
 *COM: piškala kakala?

*COM: ideme hajať?

*COM: haji buvi s gazdinkou?

Objavili sme tiež niekoľko prípadov, keď hovoriaci používa lexémy s primárne negatívnou konotáciou, ktoré však na základe deminutívnej formy vyjadrujú v príslušnom kontexte kladný citový vzťah k psovi:

(1) *COM: čo si ty za *bastardík*? / povedz mi. / hm? / čo si ty za *bastardík*. / haló!

(2) *COM: nebuď taká. / *nervozka* si? / hej? / chvostík behá hore dole.

(3) *COM: ty môj malý *džadík*.⁷

Je zaujímavé, že prítomnosť deminutív zaznamenávame nielen v reči orientovanej na psa, ale aj v replikách adresovaných inej osobe v situáciách, keď hovoriaci referuje o psovi:

*COM: vykupkana už je. / trochu ešte smrdí. / ale vykupkana už je.

Súčasťou zjemňujúcej lexiky je aj hypertrofia a variabilita **oslovení**⁸ psa posilňujúcich (z hľadiska pragmatiky) kontaktnú komunikačnú funkciu. V Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 309) sa oslovenie charakterizuje ako „výzva smerom k percipientovi, ktorou sa nadväzuje komunikácia“ a ktorá umožňuje prechod k ďalším funkciám výzvového charakteru (príkaz, povel, napomenutie, výčitka a pod.). Oslovenie je prostriedkom, na základe ktorého pes identifikuje skutočnosť, že komunikát je adresovaný práve jemu, a súčasne prostriedkom udržania pozornosti zvierat'a zohrávajúcim dôležitú úlohu pri výcviku. Vo viacerých príručkách o výchove psov sa odporúča vybrať pre psa čo najkratšie (jedno-, dvojslabičné) meno. „Vyslovovať by ho mali všetci členovia rodiny rovnako a s rovnakou intonáciou“ (del Amo, 2007, s. 34). Aj napriek týmto radám sa v praxi stretávame so situáciami, keď jeden a ten istý hovoriaci modifikuje oslovenia psa a využíva neekonomické troj- a viacslabičné variácie mena, a to najmä v prípadoch, keď sa oslabuje direktívnosť oslovenia a posilňuje sa jeho emocionálna funkcia (porov. napr. *Molly*, *Molluška*, *Mollynka*, *Mollyna*, *Molluš*, *Moľa*; *Eli*, *Elina*, *Elinka*). V prejavoch sledovaných komunikantov nachádzame oslovenia psa v bezpríznačkovej podobe (*Alex*, *Molly*, *Oliver*, *Beny*, *Tarzan*), s i-ovým vokatívnym kontaktným elementom (*Majki*, *Eli*, *Čiki*), ďalej deminutívne varianty (*Sašenka*, *Mollynka*, *Molluška*, *Džerzinka*, *Dáška*, *Čikinka*, *Majko*, *Elinka*, *Alinka*), familiárne podoby s vyššou mierou intimity – ide najmä o personálne, posesívne pronomína, adjektíva a substantíva s kladnou konotáciou, príp. ich kombinácie (napr. *môj/moj/moja*, *moj zlatý/moja zlatá*, *moje zlatinko*, *ty môj chlpáčik*, *ty môj psíček*, *anjelik môj malý*, *bučko*, *zlatúšik*).

Výrazné zastúpenie v reči orientovanej na psa majú aj **interjekčné a onomatopojické pomenovania**, ktoré sú príznačné najmä pre reč orientovanú na

⁷ Vo východoslovenských dialektoch džad = žobrák.

⁸ Oslovenie ako kontaktný prostriedok s operačnou komunikačnou funkciou by malo byť predmetom pragmatickej charakteristiky reči orientovanej na psa, v tomto prípade sa však zaoberáme formálnou variabilitou jednotlivých oslovení, nie ich funkciou, preto túto problematiku zahŕňame k lexikálnej charakteristike.

dieťa. Z. Ondráčková (2008, s. 256; 2010, s. 16) ich považuje za najjednoduchšie slová, ktoré hovoriaci intuitívne používajú (v komunikácii s dieťaťom) v snahe zjednodušiť svoju výpoveď a prispôbiť sa tak komunikačnej kompetencii svojho partnera. V analyzovaných komunikátoch plnia aj emocionálnu funkciu vyplývajúcu z intímneho vzťahu človeka a psa. Niektoré z týchto prostriedkov sú súčasťou výcviku (*COM: Mollynka *fuj* to nesmieš!), iné sa objavujú ako sprievodné prvky pri rôznych ritualizovaných činnostiach – kŕmenie, spánok, manipulácia so psom (napr. pri kúpaní) a pod.

*COM: Čiki:. / pod' *ham ham*.

*COM: ideme hajať? / *haji buvi* s gazdinkou?

*COM: tu pod' nazad. / tak. / miesto. / *šup*. / ta:k.

Za ďalší znak disproporcie považujeme tzv. **registrové markery autority**. Chápeme ich ako kompozičné konektívne prostriedky s fatickou funkciou, nachádzajú sa v iniciálovej pozícii výpovede, nenesú vecnú informačnú hodnotu. Formálne bývajú vyjadrené partikulami (*tak, no, dobre, teraz, čo, takže/taže, ako, nuž, čiže*), ktoré vznikli prechodom od desémantizovaných adverbií, konjunkcií alebo pronomín, ich používanie je sprevádzané špecifickými suprasegmentálnymi prostriedkami (dôrazom, pauzou, melódiou) (pozri Zajacová, 2009).

(1) *COM: *čo* moja Molluška na koho štekáš?

(2) *COM: *dobre* Oliver ideme domkov.

(3) *COM: *no* pod' už moja pod' spinkať.

Vo výskumnom materiáli sme zaznamenali aj **opakovanie** tých istých lexikálnych jednotiek (príp. ich modifikácií) či celých výpovedí. Na jednej strane je zámerom hovoriaceho zvýšiť pozornosť komunikačného partnera (najmä ak na jeho repliku nereaguje), príp. umocniť intenzitu príkazu. Tento výrazový prostriedok je dôležitou súčasťou výcviku. Na druhej strane plní opakovanie emocionálnu funkciu, objavuje sa v situáciách, keď komunikant verbalizuje svoj pozitívny vzťah k zvierat'u.

(1) *COM: Tarzan Tarzan!

*COM: Tarzan!

*COM: sem pod'!

*COM: tu pod'!

*COM: sem ideme!

*COM: pod' sem!

*COM: Tarzan!

*COM: ku mne!

*COM: Tarzan *fuj* je to!

%com: pes nereaguje.

*COM: čo som povedal?

*COM: ku mne!

(2) *COM: ty fešanda.

*COM: ty si fešanda.

*COM: ano.

*COM: ano.

%com: komunikant hľadá psa.

Čo sa týka charakteristiky sledovaného komunikačného registra z hľadiska pragmatiky, preferencia výpovedí s **reaktívnou komunikačnou funkciou** je vzhľadom na primárnu výchovnú funkciu komunikácie prediktabilná

(výrazné zastúpenie majú KF výzva, príkaz, povel, napomenutie, výčitka).⁹ Za zaujímavú však považujeme prítomnosť takých KF, ktoré si na základe svojej formy vyžadujú verbálnu reakciu zo strany percipienta, napr. **KF potreba informácie** realizujúca sa prostredníctvom otázok typu:

*COM: čo moja Molluška na koho štekáš?

*COM: no chuti ti môj?

*COM: ty si sa len teraz zobudila?

Potreba verbálnej reakcie sa vo viacerých prípadoch zvyšuje duplicitným opakovaním tých istých otázok, príp. ich modifikácií, explicitným použitím verba dicendi (*povedz*), kontaktovejmi prostriedkami pobádajúcimi k verbálnej reakcii:

(1) *COM: Čikinka ideme von?

*COM: áno?

(2) *COM: čo si ty za bastardík?

*COM: povedz mi.

*COM: hm?

*COM: čo si ty za bastardík?

*COM: haló!

V uvedených prípadoch sa reaktívna KF oslabuje v prospech kontaktovosti.

Za zmienku stoja tiež výpovede s prvkovou KF, najmä **KF explikácia a konštatovanie**. Hovoriaci má často tendenciu dovysvetľovať či zdôvodňovať skutočnosti svojmu komunikačnému partnerovi, a to aj napriek obmedzenej schopnosti psa porozumieť významu komunikátu.

*COM: Alex chod' jest' *lebo ti to zožerú straky.*

*COM: už si to zjedla? / *budeš to mať studené.*

*COM: pod' do bŕdky. / *mne je zima.*

*COM: *kňučíš ako bábätko.*

Pri analýze reči orientovanej na psa nachádzame popri špecifikách viacero paralel s rečou orientovanou na dieťa.¹⁰ Na komparáciu ponúkame tabuľku, v rámci ktorej prezentujeme tie znaky disproporčnej komunikácie v reči orientovanej na dieťa, ktoré sú príznačné aj pre reč orientovanú na psa. Jednotlivé ukážky vyberáme z videozáznamu zachytávajúceho dialóg matky s 3-mesačným synom Martinom.¹¹

⁹ Pri charakteristike pragmatickej štruktúry príslušného komunikačného registra naddväzujeme na koncepciu Kořenského a kol. (1999), Müllerovej (1994) a Slačovej (1999).

¹⁰ Túto paralelu dokazujú aj komunikáty predstavujúce isté formy hry, ktorých cieľom je zaujať pozornosť percipienta. V nasledujúcej ukážke komunikant po tom, ako pes nereaguje na jeho výzvu, používa konvencionalizovaný rozlúčkový pozdrav, ktorým sa snaží priviesť psa k fyzickej reakcii (očakáva, že ho pes bude nasledovať): *COM: dobre Oliver ideme domkov. / %com: pes nereaguje na výzvu komunikanta. / *COM: aho:j. / *COM: ahoj.

Podobným prípadom je aj používanie výpovedí, prostredníctvom ktorých sa komunikant snaží vzbudiť u psa pozornosť: *COM: čo to je? / *COM: čo to je za havo? / *COM: čo to je? / %com: komunikant ukazuje na iného psa.

¹¹ Výskumný materiál zachytávajúci dialóg dospelého s dieťaťom bol získaný v rokoch 2002 – 2009 v rámci projektov VNJH Vzdelávacej nadácie Jana Husa Cursus Inovati

Symbiotický plurál	<p>*MOT: ta:k! *MOT: a <i>ideme</i> pekne do vaničky. *MOT: <i>ideme</i> urobiť čľupy čľup. %com: mama kúpe Martina. *MOT: jaj ako ty kopkáš! *MOT: no! *MOT: tváričku Martinkovi <i>poumývame</i>.</p>
Posuny v slovesnej a zámennej osobe	<p>*MOT: <i>zobral mame Martinko</i> duđu. *MOT: no # najprv <i>sa poutiera</i> mama trošku.</p>
Axiologické lexémy	<p>*MOT: a teraz otočime Martinka. *MOT: šup ho umyjeme chrbátik. %com: mama obráti Martina bruškom dolu. *MOT: <i>ta:k</i> # no ukáž. *MOT: ops. *MOT: <i>ta:k</i> # <i>výborne</i>. *MOT: držíme Martinka. *MOT: ty si <i>šikovný</i> chlapček ako si tú hlavinku <i>pekne</i> držíš. *MOT: taký si ty <i>šikovný</i> chalanisko # no. *MOT: aj riľušku poriadne <i>vumývame</i> # z druhej strany. *MOT: <i>ta:k</i> # všetky kakaničky preč.</p>
Deminutívnosť	<p>*MOT: jaj to je veľká <i>krhlička</i>. *MOT: ešte napustíme <i>vodičku</i>. *MOT: ta:k. *MOT: a polejeme <i>Martinkovi bruško</i>.</p>
Konvencionalizované onomatopoje	<p>*MOT: už si dopapal? *MOT: no čo ešte si cucneš mliečka? *MOT: áno? *MOT: no <i>ham!</i></p>
Opakovanie lexikálnych jednotiek a výpovedí	<p>*MOT: ako sa ty hmýriš no ako taký červíček. *MOT: ako taký červíček si ty # <i>že?</i> *MOT: áno # áno ako taký červíček si <i>že?</i></p>
Registrové markery authority	<p>*MOT: popozerať sa. *MOT: čo tam je? *MOT: ih všelijaké veci! *MOT: <i>no dobre tak</i> poď.</p>
KF potreba informácie	<p>*MOT: a prečo plačkáme? *MOT: prečo plačkáme? *MOT: čo sa nám nepáči? %com: mama drží Martina na rukách a Martin sa sústredene pozerá do kamery. *MOT: je tam tato? *MOT: áno? *MOT: áno je tam tato <i>že?</i> *MOT: čo to tato robí? *MOT: čo to tam tato robí?</p>

140 Vytvorenie kurzu *Vývin detskej reči pre humanitné fakulty na Slovensku*, VEGA č. 01/2228/05 *Vývin reči slovensky hovoriacich detí* a APVV-0044-06 *Verbálne a neverbálne správanie slovensky hovoriacich detí v raných štádiách vývinu ako východisko vytvorenia skríningového testu vývinu komunikačného správania* (Mikulajová, Slančová, Kapalková, Bónová, Kesselová) – porov. <http://laboratorium.detskarec.sk/>.

V príspevku sme sa snažili poukázať na niektoré základné tendencie v reči orientovanej na psa z hľadiska uplatnenia jednotlivých znakov disproporčnej komunikácie. Uvedomujeme si, že pri komplexnej analýze výskumného materiálu bude potrebné brať do úvahy viacero faktorov ovplyvňujúcich priebeh a charakter komunikátov, najmä špecifiká expedienta (rod, vek, individuálne charakterové vlastnosti, skutočnosť, či žije so zvierat'om sám alebo v niekoľkočlennom rodinnom prostredí a pod.) a zvierat'a (napr. vek, schopnosť reagovať na verbálny prejav, skutočnosť, či žije s komunikantom v interiéri alebo exteriéri). V ďalšej časti výskumu máme tiež v úmysle obohatiť získaný materiál zo súkromnej (rodinnej) komunikačnej sféry aj o nahrávky komunikátov realizovaných v inštitucionalizovanej komunikačnej sfére – vo veterinárnej ambulancii.

LITERATÚRA

- DEL AMO, Celina: *Škola šteniat. Ako vychovať dobrého rodinného psa*. Bratislava: Fortuna Print 2007. 92 s.
- Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998. 511 s.
- GYMERSKÁ, V.: *Reč orientovaná na psa. Výmedzenie znakov disproporčnej komunikácie*. (Diplomová práca). Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 2010. 61 s.
- KOŘENSKÝ, Jan – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – JAKLOVÁ, Alena: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. 3. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta 1999. 150 s.
- MIKO, František – POPOVIČ, Anton: *Tvorba a recepcia*. Bratislava: Tatran 1983, s. 201 – 202.
- MITROVÁ, Adela – SABOL, Ján – SLANČOVÁ, Daniela – ZIMMERMANN, Július: *Realizácia suprasegmentálnych javov v reči orientovanej na dieťa*. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 1, s. 3 – 17.
- MÜLLEROVÁ, Olga: *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia 1994. 92 s.
- ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: *Detské slová v slovenčine a ich charakteristika*. In: Štúdie o detskej reči. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 23. Ed. D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2008, s. 251 – 305.
- ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: *Komparatívny výskum detskej lexiky*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2010. 231 s.
- SLANČOVÁ, Danila: *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy – opis registra*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 1999. 278 s.
- SLANČOVÁ, Daniela: – ZAJACOVÁ, Stanislava: *Komunikačný register ako prostriedok verbálnej socializácie dieťaťa*. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach II. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 153 – 163.
- ZAJACOVÁ, Stanislava: *K vymedzeniu pojmu disproporčná komunikácia a jej základných znakov*. In: Varia XVIII. Zborník abstraktov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 28. Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008. Ed. M. Ivanová, M. Ološtiak. Prešov:

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2009, s. 202 – 203.

ZAJACOVÁ, Stanislava: *Registrové markery autority ako znaky disproporčnej komunikácie*. In: Ty, já a oni v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference pořádané katedrou bohemistiky PD UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 2. – 4. září 2008. 1. díl – část jazykovedná. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2009, s. 173 – 177.

ZAJACOVÁ, Stanislava: *Symbiotický plurál a posuny v slovesnej a zámennej osobe ako prejav asymetrie medzi komunikačnými partnermi*. In: Bohemica Olomucensia – Philologica Juvenilia, 2010, roč. 2, s. 90 – 96.

Niektoré osadné názvy na Záhori

Andrej Závodný

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Záhorie patrí vďaka výhodnej geografickej polohe a priaznivým klimatickým podmienkam k najstaršie osídleným územiám na Slovensku. Doterajší archeologický výskum na Záhori potvrdil kontinuálne osídlenie v celom priebehu historického vývoja; medzi najstaršie osídlené miesta na Záhori patrí jaskyňa Deravá skala pri Plaveckom Mikuláši a paleolitická osada pri Sološnici (SRP, 1996, s. 15). Predovšetkým terasy rieky Moravy s úrodnými humusovými pôdami sa svojimi priaznivými prírodnými podmienkami líšili od susedných oblastí súčasného záhorskeho regiónu s viatymi pieskami a štrkovými nánosmi na diluviálnych terasách. Pred vybudovaním umelej regulácie rieka Morava meandrovala, jej vody pravidelne zaplavovali priľahlé územia a výber miesta pre osídlenie sa sústreďoval na polohy, ktoré boli pred záplavami chránené, ale pritom spĺňali nároky našich predkov na prírodné podmienky.

Účinkom dvoch faktorov – vody a vetra, sa usádzali masy piesku na miestach relatívne chránených a vznikali tak rozsahom i výškou rozdielne planiny, nazývané dunami či presypmi. Duny sa v minulosti dvíhali ako ostrovy zo širokého údolia, trvalo zaliateho vodou, tvoriacou rozsiahle bariny. Usadené piesky zatarasovali odtokový profil a nútili rieku Moravu hľadať si vedľajšie korytá, ktorých stopy sa dajú zistiť ešte aj dnes. Tak sa vytvoril veľký počet ostrovov nazývaných hrúdy (porov. Janšák, 1986; Majtán, 1996, s. 49) poskytujúcich bezpečné miesta pre osídlenie prvým obyvateľom.

Pred veľkomoravským obdobím sa utvorili dva prirodzené sídelné celky – Moravské a Nitrianske kniežatstvo. Výrazná kontinuita osídlenia je v Moravskom kniežatstve, kde veľkomoravské osídlenie priamo nadväzuje na včasnosingľanské. Archeologické výskumy potvrdzujú, že jadro slovanského osídlenia sa sformovalo práve v tomto kniežatstve pozdĺž Moravy a jej prítokov a predstavuje najvýznamnejšie centrum rozvoja slovanskej spoločnosti. Početné slovanské sídliskové i pohrebiskové nálezy z polovice 9. storočia, zistené na pieskových dunách v barinách pozdĺž ľavého brehu rieky Moravy, dokladajú vo veľkomoravskej dobe pomerne husté osídlenie. Osídlenie svoj vrchol dosiahlo v 9. – 10. storočí (porov. Havlík, 1993). Zaujímavé bolo v tomto období územie Holíča. Holíč bol významným strategickým miestom, lebo sa odtiaľto dal kontrolovať brod cez rieku Moravu a súčasne bol hospodárskym zázemím najpravdepodobnejšieho hlavného mesta veľkomoravskej ríše Valov u Mikulčíc, od ktorých je Holíč vzdušnou čiarou vzdialený iba 3,5 kilometra (porov. Poláček, 2006).

Z výhodnej polohy dokázala Záhorie profitovať najmä v období Veľkomoravskej ríše. Paradoxom je, že „výhodná“ geografická poloha bola kvôli niekto-

rým historickým udalostiam tomuto územiu skôr na škodu. Nová geopolitická situácia uvrhla Záhorie do polohy hraničného, nárazníkového územia. Podľa Anonymovej kroniky bola predmetná oblasť od 10. storočia v záujmovej sfére starých Maďarov až k rieke Morave, pričom narážali na odpor domáceho obyvateľstva, ktoré si chránilo svoje sídla (porov. Múcska, 2000). V roku 1030 pripojil knieža Břetislav I. Moravské kniežatstvo k Čechám a nárokoval si aj na niektoré územia, ktoré predtým patrili Veľkej Morave. Začali sa teda dlhé vojny o západné Slovensko vrátane Záhoria. V roku 1042 zaútočili Česi na Bratislavu a Nítru, ale uhorský kráľ Aba Samuel (1041 – 1044) ich porazil a protiútokom obsadil celé Záhorie, ale aj veľkú časť Moravy až po riekou Olšavu a Vlársky priesmyk (porov. Segeš a kol., 2006, s. 49). Časté vpády spustošili a vyľudnili kraj po oboch stranách Malých Karpát (Jamárik, 2006, s. 8). Napokonsateda Záhorie stáva korisťou Arpádovskej dynastie. Dôsledkom toho bolo, že kým v čase existencie Veľkomoravskej ríše patrilo Záhorie do jej centrálnej časti, po vzniku uhorského štátu sa stalo pohraničným územím, tzv. konfíniom, a väčšia časť územia bola takmer úplne vyľudnená (porov. SRP, 1996, s. 16, 17).¹

V oblasti boli zriadené tzv. pohraničné komitáty² a jedinými obyvateľmi Záhoria sa na určitú dobu stali iba pohraničné strážne hliadky, ktoré tu mali vybudovanú sieť strážnych pevností. Dôležitými strážnymi centrami a strediskami panstiev boli pevnosti: Plavecký hrad, Šintava, Ostriez, Korlátko, Červený Kameň, Bratislava, Devín, Borinka, Pajštún, Biely Kameň, Pezinok a Smolenice (Móži – Rakár, 2006, s. 5).

Dôležitý moment nastáva, keď uhorská kráľovná Konštancia, manželka Přemysla Otakara I., dostala koncom 12. storočia od otca Belu III. (porov. Segeš a kol., 2006, s. 101), uhorského kráľa, do vena celú trnavskú oblasť, rozprestierajúcu sa medzi Karpatmi a Váhom, a k tomu od manžela získala južnú časť územia Moravy, takže vlastnila celé územie medzi Trnavou a dolným tokom rieky Moravy. Prísny režim v konfíniu sa zmiernil, hoci strážne jednotky tu zostali. Kráľ začal na tomto území udeľovať šľachte za zásluhy donácie, takže na prelome 12. a 13. storočia sa tu začali zakladať prvé osady.

V záhorskej oblasti sa začal rozmáhať obchod, v minulosti sa tu pretínali dve obchodné cesty – horizontálne smerujúca Česká cesta (Via Bohemica) a vertikálne smerujúca Jantárová cesta. Pri hlavných obchodných cestách smerujúcich cez Záhorie neskôr vznikajú osady, ktoré sa stali významnými trhový-

¹ Prvé zmienky o osídlení, až na zopár výnimiek, sú z 13. storočia; v 12. storočí sa v diplomatároch spomína iba osada Biňovce, ktorá sa nachádza na samom okraji záhorskeho regiónu.

² Dva malé pohraničné komitáty – Stupavský a Šaštínsky boli na Záhorí až do začiatku 14. storočia; neskôr k nim pribudol Holičský (Móži – Rakár, 2006, s. 5). Šaštín bol s najväčšou pravdepodobnosťou najdôležitejším strážnym hradom celého Záhoria. Postavili ho pri rieke Myjave ako vodný hrad a potom aj na pahorkatine ako predsunuté stráže (niekdajšie Stráže nad Myjavou). Šaštínske a holičské panstvo sa neskôr stali súčasťou spoločného holičsko-šaštínskeho panstva, ktoré susedilo s Ostriezskym panstvom.

mi centrami, napr. Plavecký Štvrtok a Sobotište. V priebehu 13. storočia sa kráľovské komitáty premenili na šľachtické župy (porov. SRP, 1996, s. 17, 18).

Hoci sa do záhorskej oblasti spravidla nezačleňujú myjavský región, do okruhu nášho výskumného záujmu sme začlenili aj osadné názvy tohto kopaničiarskeho regiónu. Jeho najväčším mestom je Myjava, ktoré je centrom rázovitej kopaničiarskej oblasti. V kopcovitom, v niektorých prípadoch aj ťažko dostupnom teréne sa na rozsiahlych lazoch nachádza veľké množstvo kopaničiarskych samôt, v ktorých však už žije prevažne staršie obyvateľstvo. Mladí obyvatelia sa vo veľkom počte presťahovali za prácou do miest.

Oblasť sa rozprestiera na rovnomennej Myjavskej pahorkatine, tvoriacej pomedzie medzi Slovenskom a Moravou. Myjava ako obec bola založená roku 1586 spojením viacerých kopaničiarskych osád. Do týchto oblastí prenikali v minulosti okrem Turkov aj iné etnické skupiny ako v západných, prípadne v juhozápadných oblastiach. Prvú kolonizáciu tvorili pred Turkami utekajúci obyvatelia z vtedajších južných častí Slovenska a následnú druhú, tzv. valašskú kolonizačnú vlnu, zasa obyvatelia z Trenčianskej a Oravskej stolice (Dugáček – Gálik, 1985, s. 38, 39).

Významným prínosom z hľadiska odkryvania minulosti skúmanej oblasti sú práce Š. Janšáka, V. Chaloupeckého, K. Palkoviča, B. Varsika, M. Mareka a iných bádateľov, z ktorých vychádzajú viaceré monografie o záhorských obciach.

Názvy samôt a hospodárskych dvorov

Adamov

V minulosti hospodársky dvor, v súčasnosti miestna časť mesta Gbely. Názov vznikol z osobného mena *Adam* (z hebr. *hádám* „prst, zem, človek z hliny, pozemšťan“, Majtán – Považaj, 1998, s. 37).

Bištava

M. Májek (1983, s. 173) odvodzuje osadný názov *Bištava* zo zvukomalebného verba *pišťať*, no nárečový ekvivalent znie *pisčať*. Nazdáva sa teda, že názov vznikol z nemeckého apelatíva *bistum* „biskupstvo“. Tento výklad je však málo pravdepodobný. Hoci podľa štatútov Ostrihomskej kapituly z roku 1397 je dojičianska farnosť označená ako „Antiqua parochia“ – starobylá farnosť, aj v tomto období patrila pod šaštínsky archidiakonát (Zajíčková – Drahošová, 1998, s. 51). Je nepravdepodobné, že by mohol mať tento názov dajakú spojitosť s biskupstvom. Nazdávame sa, že názov môže súvisieť s názvom *Byšta*, ktorú J. Stanislav (1999, s. 79) odvodzuje z osobného mena *Bysta* (deriv. sufix *-ava*), s koreňom *By-* a sufixom *-sta* (podobne ako poľ. *Bolesta*, *Dobrosta*, *Radosta*, čes. *Milosta*, *Dobesta*). Podľa neho palatálne *š* je z lokálu singuláru *Byšte*; je to východoslovenský jav, rovnaký ako v poľštine.

Podľa T. Janoviča (Zajíčková – Drahošová, 1998, s. 160) vznikol názov z lat. *piscis aqua* „rybník“. V tomto prípade by však bol prvotný vodný názov potoka *Bištava*, ktorý tečie pri hospodárskom dvore (porov. terénny názov *Bristava*; les

pri Gajaroch a Stupave, ktorý však pravdepodobne motivoval stromový porast, z apelatíva *brest*).

Bobogány

Hospodársky dvor sa nachádza neďaleko mesta Šaštín-Stráže. Názov vznikol zo slovanského osobného mena *Bogdan* (paralelné meno s gréc. *Theodóros* „Boží dar“, teda s pôvodným významom „Bohom daný, Boží dar“; u južných Slovanov častejšie *Božidar*; Majtán – Považaj, 1998, s. 65; porov. Hladký, 2005).

Búdkovany

Hospodársky dvor sa nachádza pri Radimove. Názov vznikol pravdepodobne z osobného mena *Budka*, *Budko* (dlhé *ú* až po neskoršej štandardizácii). Toto osobné meno je pravdepodobne deminutívnu podobou osobného mena *Buda* (asi z osobné mena *Budislav* „bud“, prebúdzaj slávu“; Majtán – Považaj, 1998, 69; porov. Stanislav, 2004, s. 76; Sičáková, 1996, s. 19).

Dankovci, Marušníci

Samota sa nachádza v katastrálnom území obce Bukovec (ide o variantné názvy tej iste samoty). Názov *Marušníci* je pravdepodobne starší (vznikol azda z osobného mena *Marušník*; to azda zo ženského osobného mena *Maruša*, hypokoristikum z osobného mena *Mária*; porov. Majtán – Považaj, 1998, s. 172). Názov samoty *Dankovci*, náreč. *Dankáci*, vznikol z osobného mena *Danko* (hypokoristikum z osobného mena *Daniel* z hebr. *Dániel* „Boh rozsúdil, Boh je sudca“, Majtán – Považaj, 1998, s. 79).

Hanzlovka

Samota sa nachádza v katastrálnom území obce Častkov. Názov vznikol z osobného mena *Hanzel*, *Hanzla*, prípadne z hypokoristickej podoby osobného mena *Hanzlovič* (osobné meno *Hanzlovič* je doložené napr. v Gajaroch; Hallon, 2002, s. 59); porov. aj osobné meno *Hanzlík* (z nemeckého osobného mena *Johann*, to z latinského *Johannes*; Mates, 2003, s. 85, 86).

Havlová

Samota sa nachádza v katastrálnom území obce Polianka. Názov vznikol z osobného mena *Havel* (to z osobného mena *Gál*, z lat. *Gallus*; Majtán – Považaj, 1998, s. 118)

Hliníky

Dnes už zaniknutá rómska osada v chotári obce Kátov. Názov vznikol pravdepodobne zo slang. *hliník* „hlinený dom“, príp. „miesto, kde sa ťažila hlina“ (z apel. *hlina*, z praslovanského **glina*; Machek, 1957, s. 130).

Horný, Dolný Deberník

Samoty sa nachádzajú v katastrálnom území obce Prietrž. Názvy motivoval geomorfologický tvar terénu (z adjektíva *debernicky*, to z apel. *debra* „úval, roklina“, HSSJ. I, s. 237; zo staroslovanského **dьbrь* – porov. Majtán, 1993, s. 134; Šulhač, 1998, s. 83). Adjektívne časti názvov *Horný* a *Dolný* majú lokalizačnú rozlišovaciu funkciu, vymedzujú sa oproti sebe vzájomnou polohou.

Hrušovský majer

Samota sa nachádzala niekde medzi katastrálnymi územiami Šajdkových Humenec a Borského Mikuláša (do súčasnosti sa zachoval názov lesa *Hrušov-*

ské (*polesie*). Názov vznikol z osobného mena *Hrušovský* (porov. Stanislav, 1999, s. 192).

Kostolnica

V súčasnosti neosídlená samota sa nachádza v katastrálnom území mesta Skalica. Názov vznikol z adj. *kostolný* (z apel. *kostol*, celoslovenské **kostelъ* – Machek, 1957, s. 224).

Lulovci (samota)

Samota sa nachádza v katastrálnom území obce Vrbovce. Názov vznikol z osobného mena *Lulo, Lula*.

Malejov

Samota sa nachádza v katastrálnom území obce Vrbovce. Variantný názov je *Vrbovský Malejov*. Názov vznikol z osobného mena *Malej*.

Nitkova jama

Samota sa nachádza v katastrálnom území obce Sobotište. Názov vznikol z osobného mena *Nitka*.

Podhorie

Samota sa nachádza v katastri obce Prietrž. Názov motivovala poloha samoty (prepozícia *pod*, apel. *hora*).

Polákovci

Samota v katastrálnom území obce Sobotište. Názov vznikol z osobného mena *Polák*, to azda z etnonyma *Poliak* (porov. Mates, 2003, s. 236).

Pri Studienke

Samota v katastri Lakšárskej Novej Vsi. Názov motivovala poloha samoty „nachádzajúca sa pri obci Studienka“.

Sokol

Majer sa nachádza v katastri obce Bílkove Humence. Názov vznikol z osobného mena *Sokol* alebo z apelatíva *sokol* „dravý vták s úzkymi končistými krídlami“.

Dolné, Horné Suroviny

Susediace hospodárske dvory sa nachádzajú pri meste Senica. Názov *Suroviny* vznikol proprializáciou apel. *surovina* (zo staroslovanského **surovъ* – Machek, 1957, s. 486). Názov bol motivovaný neúrodnou, „surovou pôdou“ (porov. HSSJ, V, s. 560). Adjektívne časti názvov *Horné, Dolné* sú lokalizačné rozlišovacie atribúty, majú polohovú vymedzovaciu funkciu.

Horný, Dolný, Prostredný Štverník

Samoty sa nachádzajú v katastrálnom území mesta Brezová. Názvy vznikli z adjektíva *štverný*, náreč. *štverný* (zo skupinovej číslovky *štvero*, náreč. *štvero* „podľa rozdelenia poľa na štyri časti“). Adjektívne časti názvov *Horný, Dolný, Prostredný* sú lokalizačné a navzájom sa voči sebe vymedzujúce atribúty.

Tančibokovci

Samota (v minulosti mlyn) sa nachádza v katastri Plaveckého Štvrtka. Názov vznikol z osobného mena *Tančibok* (ten pravdepodobne zo slovného spojenia *tančiť vbok*).

Tomky

Samota sa nachádza v katastri obce Borský Jur. Názov vznikol z osobného mena s koreňom *Tom-*, príp. z osobného mena *Tomek*, *Tomko* alebo *Tomka* (tie z osobného mena *Tomáš* z hebr. *teóma* „dvojča, jeden z dvojčiat“ – Majtán – Považaj, 1998, s. 242).

*Valchovňa

Samota (mlyn) sa nachádza v katastri obce Plavecký Štvrtok. Názov vznikol proprializáciou apelatíva *valchovňa* „miestnosť, dielňa, v ktorej sa valchuje“ (HSSJ, VI, s. 299).

Vajar

Samota sa nachádza v katastrálnom území mesta Rohožník. Názov pravdepodobne vznikol z osobného mena *Vajar*, *Vajár* (z maďarského *vájár* ban. „razič, rubáč, haviar“ – MSS., s. 575).

Valúchovci

Samota sa nachádza v katastri obce Vrbovce. Názov vznikol z osobného mena *Valúch* (pravdepodobne z osobného mena *Valentín* – porov. Majtán – Považaj, 1998, s. 247).

Názvy obcí a miest

Brodské

Prvá písomná zmienka o obci je z roku 1317 ako *Barachka* (VSO. 1, s. 248). Názov vznikol z apelatíva *brod* „plytké miesto v rieke, kade možno prejsť na druhú stranu“, z praslovanského **brodъ* – Machek, 1957, s. 44; porov. Krajčovič, 2005, s. 131; Skutil, 1987, s. 82;³ derivačný sufix *-ské*.

Cerová

Obec s týmto názvom sa prvýkrát spomína až v roku 1696 ako *Cerova* (VSO. I, s. 266), predtým sa spolu s obcou Rozbehy označovala ako súčasť panstva *Korlátko*. Názov motivoval výskyt stromového porastu (z adjektíva *cerový*, z apelatíva *cer* „dub cerový“ (*Quercus cerris*), lat. *cerrus* (HSSJ. I, s. 179).

Častkov

Názov obce sa prvýkrát uvádza v roku 1394 ako *Chaztow* (VSO. 1, s. 281) a vznikol z osobného mena *Častko*, *Čestko* (Lukačka, 1989, s. 55); derivačný sufix *-ov*.

Čáry

Obec sa prvýkrát spomína v roku 1588 ako *Chiari* (VSO. 1, s. 280). R. Krajčovič (2005, s. 214) tvrdí, že názov obce vznikol z nárečového apel. *čára* (sloven. *čiara*) „hranica chotára vyznačená vyhlbenou líniou alebo priesekom lesa“ (podobne čes. *čára*, *dluž.*, *hluž.* *čara* „brázda, lesný priesek“).

Podobný výklad osadného názvu uviedol aj M. Mráz (Kronika obce Čáry, 2006), podľa ktorého vznikol názov obce z praslovanského *čár*, *čara* „lesný

³ V. Šulhač (1998, s. 50) uvádza toponymum **Brodъ* (aj s dokladmi z inoslovanskej toponymie), z psl. **brodъ* „plytčina v rieke; najplytšie, suché miesto v rieke“; porov. aj vodný názov *Bridók*; Verbič, 2007, s. 15.

priesek, hranica“ (obec vznikla pri prieseku cesty smerujúcej cez bor k brodom cez rieku Moravu). Iný, skôr ľudový výklad pôvodu názvu obce siaha až do predkresťanského obdobia (podľa ducha čarov Čary, po ktorom dostala obec názov), takýto výklad názvu má oporu aj v ľudovej etymológii názvu neďalekej obce *Letniče* (podľa ducha leta *Letnice*).

Dojč

Názov obce, skladajúcej sa pravdepodobne z dvoch častí, sa spomína v roku 1392 ako *Nogdaych, Kisdaych* (VSO. 1, s. 327). Osadný názov *Dojč* má viacero možných motivácií. Okrem málo pravdepodobných ľudových výkladov (z nemeckého etnonyma *Deutschen*, s variantmi *Ditschen, Doitsch* „Nemci“, príp. z osobného mena *Donč*, s maď. variantmi *Dócsy, Dónči*; bol to významný rod už za vlády arpádovských kráľov, za vlády Matúša Čáka táto dynastia vládla hradu Branč a okolitým hradom (Zajíčková–Drahošová, 1998, s. 159). K. Palkovič (tamže) uvádza, že pôvodný názov bol **Dojiščo*, pretože sa aj v okolitých dedinách v ľudovej reči udržiava názov *Dojčí*, ktorý súvisí s verbom *dojiť*. Podľa neho má názov slovanský pôvod.

T. Janovič (tamže) zasa uvádza výklad osadného názvu z nemeckého apel. *Taich* (s historickým vývinom názvu > Daeich > Deich > Dojč) „jazero, rybník“.⁴

Dubovce

Súčasná obec vznikla až v roku 1954 spojením dvoch osád: Vlčkovian a Vidovian. Názov motivoval stromový porast (z adjektíva *dubový*, to z apel. *dub*; derivačný sufix *-ce*). Názvy pôvodných obcí vznikli z osobných mien – *Vidovany* (*Vido*) a *Vlčkovany* (pravdepodobne z osobného mena *Vlčko*, príp. má súvis s apel. *vlk, vlčko* – porov. Jozefovič, 2005, s. 8, 11, 12).

Gbely

Názov sa uvádza v roku 1392 ako *Kwbel, Kebel* (VSO. 2, s. 385). Názov vznikol z apel. *gbel, kbel* „dutá aj plošná miera“ (porov. LMŠ, s. 97; Krajčovič, 2005, s. 67).

Hlboké

Obec sa spomína už v roku 1262 ako *Holbouka* (VSO. 1, s. 415). Názov motivovala poloha územia „nízko položené miesto“ (z adjektíva *hlboký* „nízko položený“; z praslovanského **gloNbokъ* (Machek, 1957, s. 132).

Holíč

Mesto sa spomína v roku 1256 ako *Wjwar* (Chaloupecký, 1923, s. 157), ako *Holíč* sa uvádza až v roku 1498 (*Holych*; VSO. I, s. 425). Prvá maďarská zmienka v tvare *Újwar* znamenala „Nový hrad“ (maď. *új* „nový“, *vár* „hrad“). Súčasný názov motivovala charakteristika územia (z adj. *holý* „holé, pusté miesto alebo miesto bez porastu“ (HSSJ. I, s. 425), z praslovanského **golъ*, (Machek, 1957, s. 137) „osada na holom mieste, na mieste bez porastu“ (LMŠ, s. 109; porov. Jozefovič, 2005, s. 9).

⁴ J. Stanislav (1999, s. 51) uvádza názov v SV časti Baranskej stolice v tvare **Nadojča* (v rokoch 1288 a 1295 ako *Nadojcha*); pripisuje mu slovanský pôvod.

Jablonica

Obec sa spomína v roku 1262 ako *t. v. Jobluncha* (Šmilauer, 1932, s. 4). Názov motivovalo výskyt porastov divých jabloní, ktoré slúžili ako prirodzené zátaras na obranu ciest, priechodov a strategických priestorov (z apel. *jabloň*, z celoslovenského **(j)ablŕko*, psl. **ablo* (Machek, 1957, s. 168); deriv. sufix *-ica* (porov. Krajčovič, 2005, s. 154).

Jablonové

Prvá zmienka o obci je už z roku 1206 ako *Jablam* (CDSI. I, Nr. 139). Názov má podobnú motiváciu ako osadný názov *Jablonica* (pozri vyššie).

Jakubov

Názov obce sa spomína v roku 1460 ako *Jacabfalwa* (VSO. 1, s. 504) a vznikol podľa patrocínia sv. Jakuba (osobné meno *Jakub*, z hebr. *Jakaqóhb* „držiaci sa za päť; druhorodený“ (Majtán – Považaj, 1998, s. 134); derivačný sufix *-ov* (porov. Skutil, 1987, s. 82).

Moravský Svätý Ján

Obec sa spomína v roku 1206 (1216) *Juanustheluce*, *Juanusteliike*, *Juanusteluce* (CDSI. I, Nr. 139; Šmilauer, 1932, s. 6) a v roku 1449 už ako *Zenth Janos* (VSO. 2, s. 271). Názov sa skladá z lokalizačného adj. *moravský* „nachádzajúci sa pri rieke Morave“, druhá časť vznikla podľa patrocínia „obec zasvätená patrónovi svätému Jánovi, resp. narodeniu sv. Jána Krstiteľa“ (Judák - Poláčik, 2009, s. 331).

Kopčany

Obec sa prvýkrát spomína v roku 1392 ako *Kopchan* (VSO. 2, s. 52). Názov motivovala kopcovitosť terénu (z apel. *kopec* „menšia vyvýšenina v teréne, malý vrch, vršok“ (SSJ. I, s. 743; porov. Majtán, 1993, s. 131; Skutil, 1987, s. 82).

Kuklov

Obec sa spomína v roku 1394 ako *Kyklew* (VSO. 2, s.117). R. Krajčovič (2005, s. 131) odvodzuje názov obce Kuklov od turkotatárskeho kmeňa *Küküló*, ktorého posádka vykonávala pohraničnú strážnu službu v blízkosti stanovišťa strážnej posádky Sikulov. Jej úlohou bolo dozerať na priechod cesty cez rieku Myjavu, smerujúcej k vyššie položenému brodu cez rieku Moravu pri obci Brodské. Nemožno vylúčiť ani vznik osadného názvu z osobného mena *Kukla*, *Kuklo* (porov. Stanislav, 2004, s. 240).⁵ Známe sú aj ľudové etymológie (z apel. *kukučka*, resp. z nem. apel. *Kugelhof*, náreč. *kugluf* „gulfatý dvor, majer“).

Kúty

Obec sa prvýkrát spomína v roku 1438 ako *Kwthi* (Kut., s. 21), ale niektorí sa nazdávajú, že obec sa spomína už v roku 1392 (*Ekfalwa*, *Chwn!* – Kut., s. 21). Názov motivovala poloha obce (z apel. *kút* „odľahlé, ťažšie prístupné miesto“ – HSSJ. II, s. 168; porov. Skutil, 1987, s. 82).

⁵ V katastrálnom území Svätého Jura sa nachádza les *Kukly* (*Kukla*), pravdepodobne z osobného mena (GNoBV, s. 28).

Koválov

Obec sa spomína v roku 1392 ako *Kowalow* (VSO. 2, s. 83). Názov vznikol z osobného mena *Kováľ* (*Kováľ*), to z apel. *kováľ* „kováč“ (porov. Lukačka, 1989, s. 55; Krajčovič, 2005, s. 111, s. 174; Šmilauer, 1932, s. 496).

Koválovec

Obec sa spomína v roku 1394 ako *Kis Kowalow* (VSO. 2, s. 83), v roku 1471 už ako *Kovalovcze*, *Kovalovecz* (VSO. 2, s. 83). Názov má podobnú motiváciu ako názov obce *Koválov* (pozri vyššie). Sufix *-ec* v názve naznačuje malý, resp. menší objekt (podobne *chlap* > *chlapec*), čo dokazujú aj zmienky o obci, napr. prvá zmienka *Kis Kowalow* a z roku 1808 ako *Malý Kowalow*). Je pravdepodobné, že odlišením názvov *Koválov* a *Koválovec* sa odstránila aj onymická homonymia (porov. Jozefovič, 2005, s. 9).

Kratnov

V súčasnosti zaniknutá osada, ktorá sa nachádzala v chotári obce Hlboké, sa prvýkrát spomína v roku 1262 ako *t. u. Crathuow* (Šmilauer, 1932, s. 4; porov. Lukačka, 1989, s. 55). Názov pravdepodobne vznikol z osobného mena *Krat*, *Kraten* (Lukačka, 1989, s. 55).

Kuchyňa

Obec sa spomína už v roku 1206 ako *Cuhnamezej* (VSO. 2, s. 117) a v roku 1231 ako *Cuhna* (Šmilauer, 1932, s. 6). Názov vznikol proprializáciou apelatíva *kuchyňa* „miestnosť, kde sa pripravujú jedlá“. Názov osady patrí k služobníckym typom názvov osád s motiváciou „osada, ktorej obyvatelia pripravovali jedlá pre panovníka“ (porov. Krajčovič, 2005, s. 64).

Kunov

Názov obce sa spomína v roku 1409 ako *Kunlehotaya!* (VSO. 2, s. 119 – listinou nedoložená zmienka) a v roku 1452 ako *Kwnno* (Varsik, 1984, s. 177; porov. Jamárik, 2007, s. 10, 11). Názov vznikol pravdepodobne z osobného mena *Kun*; deriv. sufix *-ov* (porov. Varsik, 1984, s. 177; Šmelík, 1994, s. 126). J. Lukačka (2004, s. 55) uvádza, že tento názov môže byť odvodený aj z mena *Kún*, azda *Kumán* (deriv. sufix *-ov*).

Láb

Obec sa prvýkrát spomína v roku 1206 ako *Loyp* (CDSl. I, Nr. 139). Etymológii názvu *Láb* je viacero. B. Varsik (1984, s. 100) uvádza, že tento názov má nemecký pôvod a viaže sa k menu Leopold. Argumentuje tým, že v stredovekých listinách názov dediny Štvrtok na Ostrove bol *Villa Lipoldi* – dedina Leopoldova. Teda vraj mená *Leopold* a *Láb* (*Loyp*) sú totožné. K tejto etymológii sa pripája aj M. Marek (2006, s. 100). Ako uvádza autor v monografii obce *Láb* (Hallon, 1999, s. 26), už V. Šmilauer uvádza, že dávať do súvislosti *Štvrtok* na Ostrove s terajším *Plaveckým Štvrtkom* je omyl. Známe sú však aj iné etymológie názvu, napr. z nemeckého apelatíva *Lab* „syrišťe“, teda miesto, kde sa vyrába syr, resp. z verba *laben* „občerstviť, posilniť sa“, alebo z maď. *láp* „rašelinisko, močarina“ (porov. názov *Lakšárska Nová Ves*), príp. *lapos* „plochý, plytký“ (tamže, s. 27).

V. Šmilauer (1932, s. 6) uvádza názor E. Schwarza, ktorý odvodzuje názov zo starohornonemeckého apelatíva s významom loup „listnatý les“.

Nie je vylúčený ani súvis názvu s apel. *lab* (z indoeurópskeho *albh-*) „biely“, to môže znamenať „biele“ bledé miesto; porov. hydronymá Laborec, Labe (LMS, 1982, s. 169).

Lakšárska Nová Ves

Názov obce sa uvádza v roku 1392 ako *Alaxar* (VSO. 2, s. 133), v roku 1773 má obec viacero variantných názvov: *Laxar-Neo-Villa*, *Laxar-Ujffalu*, *Laxar-Neiudorf*, *Laxar Nowa Wes* (Majtán, 1998, s. 156). B. Varsik (1990, s. 20) uvádza, že tento názov po sebe zanechali Maďari a pochádza z maďarského názvu *Lápsár* (maď. *láp* „plytký močiar zarastený rastlinstvom“; maď. *sár* „blato, bahno“).

Lamač

Obec sa spomína v roku 1279 ako *Plumnou* (VSO. I, s. 188), v roku 1600 ako *Blumenau oder Lamach* (Kovalčík, 1999, s. 59). Prvé zmienky o území dnešného Lamača presne nelokalizujú, kde sa „*terra Plumnou*“ nachádzala. Prvá zmienka o osade, ktorá umožňuje stotožňovať územie *Plumo* s dnešným Lamačom je až z roku 1291 (Kovalčík, 1999, s. 58). Toto územie bolo osídlené nemeckým etnikom, čo dokazujú aj nemecké názvy osád (osadný názov *Blumenau*, z nem. *Blumen Au* „Kvetná niva“; nemecký názov susednej osady *Sellendorf* (z nem. *die Seele* „duša“ a *das Dorf* „dedina“, NSS., s. 87, 442)⁶, ktorá bola poslednou z dedín vzniknutých na pôvodnej zemi Blumenau, zanikla ešte v stredoveku (Marek, 2006, s. 98). Súčasný názov dostáva dedina až v 16. stor., keď v susedstve vyhynutej dediny *Blumenau* pred Turkami utekajúci Chorváti založili novú dedinu *Lamač* (pravdepodobne z apel. *lámač* „kto láme kameň, kamenár“ (HSSJ. II, s. 191), z praslovanského **lamačь* – ESSJ., 1987, s. 24).

Letničie

Obec sa spomína až v roku 1532 ako *Lethnyche* (VSO. 2, s. 146). R. Krajčovič (podľa Drahošová a kol., 2002, s. 11) odvodzuje názov obce od apelatíva *letničie* „zelený porast, krmivo, používané najmä pre ovce, pripravené v podobe otiepok. V. Petrovič (tamže, s. 11) vychádza zo zmienok o obci v podobe *Kachfalva*, *Lachfalva* a nazdáva sa, že mohlo ísť o obec kolonizovanú nemeckým etnikom a z názvu *Lache* „mláka, barina“ vyplýva, že obec stála pri barine, mláke, ktorá vznikala vyvieraním prameňov. Nedá sa vylúčiť ani možnosť, že názov súvisí s dodržiavaním starších pohanských tradícií (azda zo slova *Letnice* „svätodušné sviatky, Turíce“ – HSSJ. II, s. 211, z praslovanského **letь* – Machek, 1957, s. 264). S predkresťanským obdobím súvisí aj ľudová etymológia názvu obce *Letničie* (podľa ducha leta *Letnice*; porov. ľudovú etymológiu názvu obce *Čáry* – porov. Jozefovič, 2005, s. 9).

⁶ Podľa B. Varsika (1984, s. 90) môžeme názov osady preložiť pravdepodobne ako *slovakizované názvy Dušník, Dušníky*, bratislavskí Nemci chodili do Sellendorfu na pút.

Veľké a Malé Leváre

Oba názvy osád sa spomínajú v roku 1378 ako *Kyslew* (Malé Leváre; VSO. 2, s. 221) a *Noglew* (Veľké Leváre; VSO. 3, s. 246). R. Krajčovič (2005, s. 59) názov odvodzuje od koreňa *löv* z maď. verba *lő* „strielať“ a maď. apel. *vár* „hrad“ – hrádok, hrad strelcov, v tomto prípade bola staromaďarská vojenská posádka vybavená streleckou výzbrojou (porov. Stanislav, 2004, s. 268; Šmilauer, 1932, s. 496).

Lozorno

Názov obce sa spomína v roku 1438 ako *Ezelarn* (VSO. 2, s. 190). Motivácia osadného názvu je nejasná, ale podľa B. Varsika (1984, s. 103) ide pravdepodobne o pôvodom nemecký názov, ktorý si Slováci prispôbili.

Marianka

Názov obce sa spomína v roku 1367 ako *Vallis Mariae* (VSO. 2, s. 230), v roku 1472 už ako *Marianka*, *Máriavölgy*, *Marienthal*, *Wallis Mariana* (VSO. 2, s. 230). Podľa B. Varsika (1984, s. 97) vznikol osadný názov *Marianka* z terénneho názvu *Máriino údolie (ten z osobného *Mária*), podľa tam sa nachádzajúceho obrazu Svätej Panny Márie.

Mást

Pravdepodobne nemecký tvar názvu obce sa spomína v roku 1314 ako *feudum Messuch*, **Messuth* (Varsik, 1984, s. 91), v roku 1377 ako *Mesth* (VSO. 3, s. 101) a v roku 1448 už ako *Masth*, *Mászt* (VSO. 3, s. 101). Názov *Mást* mohol byť motivovaný výskytom ložiska tzv. *mástkovej bridlice* (nem. *Talkschiefer*). Ako uvádza D. Lichard (1871, s. 43) v Presslovej mineralógii sa „Talk“ označuje názvom „mastek“, pretože sa tento minerál na dotyk zdá byť mastný (porov. v katastrálnom území obce Pernek terénny názov *Malinský Mast*).

Osuské

Obec sa spomína v roku 1262 ako *Ozus* (VSO. 2, s. 362). Názov bol pravdepodobne motivovaný vysúšaním pôdy, ktorá bola zaplavená, resp. zaplavovaná riekou Myjavou (z verba *osušiť* „odstrániť vodu, vysušiť“ – HSSJ. III, s. 402).

Plavecký Mikuláš

Názov obce sa uvádza v roku 1394 ako *Zenthmiclos* (VSO. 2, s. 392). Názov obce vznikol z adjektíva *plavecký* (z etnonyma *Plavci* (*Polovci*), pravdepodobne z adjektíva *plavý*; bola to „turkotárska skupina, ktorá patrila k Bielym Kumánom, prišla do Uhorska pod vedením svojho panovníka Kuthena do Uhorska; uhorskí panovníci využívali *Plavcov* ako strážcov pohraničných území“ – porov. Varsik, 1984, s. 173). Na motiváciu adjektíva *plavecký* sú však aj iné názory. Názov *Plavec* bol podľa iných motivovaný plavou farbou vápencového pohoria (porov. napr. Šmelík, 1994, s. 126). Druhá časť osadného názvu – *Mikuláš* sa tvorila podľa patrocínia sv. Mikuláša (Judák – Poláčik, 2009, s. 349).

Plavecký Peter

Názov obce sa prvýkrát uvádza v roku 1394 ako *Zenthpeter*, *altera Zenthpeter* (VSO. 2, s. 393). Názov vznikol z adjektíva *plavecký* (pozri *Plavecký Mikuláš*), druhá časť názvu – *Peter*, vznikla podľa patrocínia sv. Petra.

Plavecké Podhradie

Táto obec je spomedzi blízkych obcí s adjektívom *plavecký* (P. Peter, P. Mikuláš), pravdepodobne najstaršia. Ide o osadu, ktorá sa nachádza v tesnej blízkosti hradu (osada nachádzajúca sa pod hradom; porov. osadu *Rozbehy*, ktorá sa v historických listinách uvádza ako *Korlátko*). Prvá zmienka pochádza z roku 1247 ako *Detreh*, *Dethruh*, *Detrvh* (VSO. 2, s. 392) a v roku 1808 už ako *Plavecký – Podhradj* (Varsik, 1984, s. 175). Názov *Plavecké Podhradie* vznikol propriálizáciou apel. *podhradie* „stredoveká osada pod hradom; časť sídliska (napr. mesta) pod hradom“ (adjektívum *plavecký*; pozri *Plavecký Mikuláš*).

Plavecký Štvrtok

Názov osady sa prvýkrát uvádza v roku 1206 ako *Cheturtuchyel* (CDSI. I, Nr. 139). Názov *Plavecký Štvrtok* patrí do skupiny názvov osád motivovaných podľa dňa v týždni, v ktorom dostali osady výsadné právo organizovať trhy (adj. *plavecký*; pozri *Plavecký Mikuláš*).

Popudinské Močidl'any

Súčasná obec vznikla až v roku 1957 zlúčením dvoch obcí – *Popudiny* a *Močidl'any*. Pôvodne samostatná obec *Močidl'any* sa spomína v roku 1392 ako *Mochilan*, *Macholan* (VSO. 2, s. 426). Názov vznikol z apelatíva *močidlo* „miesto na močenie ľanu a konopí“ (HSSJ. II, s. 322.), čo môže podoprieť aj skutočnosť, že obcou tečie rieka Chvojnica. Obec *Popudiny* sa prvýkrát spomína tiež v roku 1392 ako *Popudyn*, *Pabagian* (VSO. 2, s. 426). Názov pravdepodobne súvisí s verbom *popuďiť* „rozhnevať, nabádať k niečomu, ale aj pošťvať, vyhnať zniekade“ (porov. Jozefovič, 2005, s. 10).

Prietrž

Názov obce sa uvádza v roku 1262 ako *Petrus* (VSO. 2, s. 455). Názov vznikol propriálizáciou apelatíva *prietrž* „trhlina v teréne, roklina“ (HSSJ. IV, s. 444).

Radošovce

Názov obce sa uvádza v roku 1392 ako *Radochowch* (VSO. 2, s. 471). Názov vznikol z osobného mena *Radoš* (hypokoristikum osobného mena s kořeňom *Rad-*, napr. Radoslav, Radimír, Radislav a iné).

Myjava

Názov mesta sa prvýkrát uvádza v roku 1392 ako *Puszta Miava* (VSO. 2, s. 278). Mesto vzniklo spojením viacerých kopaničiarskych osád. Názov osady vznikol podľa názvu rieky. Názov rieky motivovala činnosť vody v koryte a vznikol z verba *myť*, *podmývať* (z praslovanského **myjoŇ*, *myti* „mytie, podmývanie“, Machek (1957, s. 315), hydroformant –*ava* – porov. Májek, 1983, s. 170). V. Šmilauer (1932, s. 290) uvádza názov A. Veterána, ktorý považoval pomer dokladov z diplomatík v podobe **Majova* a súčasného tvaru *Myjava* za nejasný, nazdáva sa však, že je dnešný tvar výsledkom priklonenia sa k verbu *myť*.

Pernek

Osadný názov sa uvádza v roku 1206 ako *Misde* (VSO. 2, s. 379)⁷ – zaniknutá slovenská osada na území dnešného Perneka, a v roku 1394 už ako *Perneck* (VSO. 2, s. 379). Motivácia názvu *Pernek* je nejasná. J. Stanislav (2004, s. 348) uvádza názor F. J. Beraneka, že názov vznikol z nem. *Bäreneck* (azda z nem. *die Bären Ecke* „medvedí roh, kút“ – NSS, s. 57, 92) či z osobného mena *Pernekker*. J. Stanislav ďalej uvádza, že meno nemusí byť nemeckého pôvodu, ale vzhľadom na juhoslovanské analógie môže mať priezvisko len nemecké zakončenie. V histórii Perneka⁸ sa uvádza aj iný názor J. Stanislava, podľa ktorého pôvod názvu odvodzuje z apel. *perunek* (z osobného mena *Perún* „meno pohanského boha búrky, hromu a blesku“; jeho meno sa uvádza v prameňoch od 6. storočia, zrejme však bol uctievaný už oveľa skôr; uctievali ho všetci Slovania, najviac je však písomne doložený u východných Slovanov; osobné meno vzniklo z koreňa *per-* so zosilnenou koncovkou *-un*, teda „ten, kto silno bije“ (Jordan, 1997, s. 355; porov. napr. staré čes. verbum *práti*, *slovakizované biť, tĺct*).

Priepasné

Samostatná obec vznikla až v roku 1957, keď sa odčlenila od obce Košariská (1927 *Košariská-Priepasné*, 1957 *Priepasné*; Majtán, 1998, s. 239). Názov pravdepodobne motivovala geomorfologická charakteristika tejto oblasti, vznikol z apelatíva *priepasť* „prepadnuté miesto, hlbina, hlbčina“ (HSSJ. IV, s. 442). Pôvodný názov mohol byť azda *Priepasné* (neskoršia elipsa *t*).

Prievaly

Obec sa spomína v roku 1439 ako *Svancendorf alio Zenthgwrgh* (VSO. 2, s. 456), súčasný názov *Prievaly* sa uvádza až v roku 1946 (Majtán, 1998, s. 240). Názov vznikol proprializáciou apelatíva *prievaly* (z apelatíva *prieval(ec)* „prie- chod, horské sedlo“, podobne *priehyb*, *prielaz*, Kálal, M. – Kálal, K., 1923, s. 542; prípadne z apel. *prieval* „silný prúd vody pri daždi alebo povodni, príval“ – HSSJ. IV, s. 445; porov. Skutil, 1987, s. 82).

Obec *Prievaly* mala v minulosti dva paralelné názvy: *Svätý Juraj* (maď. *Zenthgwrgh*, podľa patróna miestneho kostola) a názov, ktorý v prameňoch varíruje v nemeckom (*Svancendorf*), príp. pomadžarčenom nemeckom názve (*Sandorf*), oba sú však podobné s významom súčasného slovenského názvu *Prievaly* (maď. *sánc* „hradba, hradby, val, valy“ – MSS., s. 434; nem. *die Schanze* „hradba“ – NSS., s. 279; porov. Marek, 2006, s. 123).

Radimov

Obec sa spomína v roku 1392 ako *Radymow* (VSO. 2, s. 469). Názov vznikol z osobného mena *Radim* (hypokoristikum osobného mena *Radimír*, *Radimil* s významom „(nech) má rád mier (svet), starajúci sa o mier“ (Majtán – Považaj, 1998, s. 206; porov. Lukačka, 1989, s. 55; Šmilauer, 1932, s. 493).

⁷ Vo VSO. II (s. 379) sa uvádza, že nie je jasné, či pri zmienkach o osade Myslen ide o Pernek alebo o Myslenice. B. Varsik (1984, s. 104) však uvádza, že pôvodne slovenská osada Myslen sa nachádzala na území dnešného Perneku.

⁸ (http://www.pernek.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=24)

Rohov

Obec sa prvýkrát uvádza v roku 1471 ako *Rohov* (VSO. 2, s. 494). Názov pravdepodobne motivovala poloha obce. Vznikol z apelatíva *roh* „obec nachádzajúca sa v rohu“.

Rohožník

Zmienka, ktorá nepriamo potvrdzuje existenciu mesta, pochádza z roku 1450, keď sa v listine spomína *mýtna rarbosske* (Varsik, 1984, s. 102). V roku 1532 sa mesto spomína ako *Rorbach* (VSO. 2, s. 495). Pôvodný však nebol názov mesta, ale potoka, z ktorého sa neskôr utvoril osadný názov. Názov má pravdepodobne slovanský pôvod, no doložený máme iba nemecký tvar názvu, ktorý vznikol z nem. *Rohrbach* (*das Rohr* „trstina“; *der Bach* „potok“); maďarský zápis je v tvare *Nádasi p.* s významom **Trstinový potok*. Podobnú motiváciu má aj názov obce Trstín za Bielou horou na západnom Slovensku (maď. *Nádas*), používali ho však aj Slováci. Obec *Rarbok* bola v roku 1948 premenovaná na dnešný *Rohožník*. Súčasný názov vznikol z adjektíva *rohožný* (to z apel. *rohož*, *rohoža* „trstina, rákosie, šašina, šachor“, bot. *Phragmites*, *Typha*, *Cyperus*; HSSJ. V, s. 80). V dnešnej slovnej zásobe slovenčiny sa toto slovo nezachovalo, resp. sa používa len v súvislosti s názvom výrobku z *rohože* > *rohožka* (porov. Stanislav, 2004, s. 387; Šmilauer, 1932, s. 471; Šulhač, 1998, s. 235).

Rovensko

Názov obce sa uvádza v roku 1439 ako *Rovensko* (VSO. 2, s. 496). Názov motivoval rovinný terén (z adjektíva *rovný*, to z apel. *rovina* „územie s rovným povrchom bez kopcov“; porov. sémantiku apel. *roveň* – HSSJ. V, s. 86).

Rybky

Názov obce sa uvádza v roku 1394 ako *Rypka* (VSO. 2, s. 494). Názov vznikol proprializáciou demin. *rybky*, z apelatíva *ryba*. R. Krajčovič (2005, s. 186) uvádza, že sa v blízkosti obce Rybky nachádzali v stredoveku rozsiahle panské rybníky (záznam o nich je aj z roku 1617).

Sekule

Obec sa spomína v roku 1402 ako *Bodogazzonfalua* (VSO. 3, s. 17), v roku 1455 už ako *Zekel Bodogazzonfalwa* a. n. *Zekl Sandmarein* (VSO. 3, s. 17) a v roku 1504 ako *Zekula*, *Sekula* (VSO. 3, s. 17). Osadný názov bol motivovaný prítomnosťou maďarského strážneho kmeňa Sikulov, ktorý strážil pohraničné oblasti (lat. *siculus*, maď. *székely*).

Skalica

Mesto sa prvýkrát spomína v roku 1217 ako *Zakolcha*, *Zakulcza* (CDSI., s. 174). Názov súvisí s apelatívom *skalica* „skalnatý vrch“ (LMŠ, s. 271), z praslovanského **skala* (Machek, 1957, s. 446; porov. Majtán, 1996, s. 128, s. 140; Skutil, 1987, s. 82).

Smolinské

Obec sa spomína v roku 1392 ako *Somola* (VSO. 3, s. 60). Názov obce súvisí s apelatívom *smola* „prírodná alebo upravená živica, čierna masť na osi

vozových kolies“ HSSJ. V, s. 315; celoslovensky *smolá*, Machek, 1957, s. 460 (porov. osadný názov *Smolenice* – Krajčovič, 2005, s. 171).

Smrdáky

Obec sa prvýkrát spomína v roku 1436 ako *Zmerdecze* (VSO. 3, s. 61). Názov obce súvisí s verbom *smrdieť* (zo staroslovenského **smr̥ǫděti*, Machek, 1957, s. 460). Osadný názov motivoval špecifický zápach šíriaci sa z minerálneho prameňa s vysokým obsahom síry.

Sološnica

Obec sa spomína v roku 1367 ako *Zeleskut* in vulgari teutonicali *Pratunprun* (VSO. 3, s. 69), v súčasnom tvare v roku 1561 ako *Solosnizza*, *Solosnitz* (Varsik, 1984, s. 102). Osadný názov mohol mať dvojaký pôvod. Pôvodný mohol byť nemecký názov *Breitenbrunn* „Široká studňa“ (NSS., s. 77, 79). Paralelne je však známy aj maďarský tvar tohto toponyma *Szeleskút* (z maď. adjektívum *széleskút* – MSS., s. 271, 469) s identickým významom ako pri nemeckom tvare. B. Varsik (1984, s. 102) uvádza, že názov Sološnica sa vyvinul z maďarského tvaru. Podľa neho vznikol najskôr názov *Selešnica*, ktorý sa neskôr pretransformoval na Sološnicu. Podľa ľudovej etymológie (Foltýnek, 2007, s. 13) súvisí názov obce s apelatívom soľ. Hoci sa v chotári obce nachádza terénny názov *Slanisko* (proprializáciou apel. *slanisko* „miesto so slanou, kyslou rašelinatou pôdou“ – HSSJ. V, s. 287; porov. terénne názvy *Solice*, *Solice* – Majtán, M. – Rymut, K., 2006, s. 117). Táto etymológia sa nám však javí ako nepravdepodobná.

Stráže

Názov osady, ktorá sa v roku 1960 spojila so Šaštínom a vytvorila mesto Šaštín-Stráže, sa prvýkrát uvádza v roku 1392 ako *Wre*, *Ewr* a v roku 1395 už ako *Heer alias Strassye* (VSO. 3, s. 126). Názov vznikol proprializáciou apelatíva *stráže*, *stráža* „skupina ľudí obyčajne ozbrojená, určená na ochranu strategických priestorov, hraničných pásiem, brodov, mýtnych staníc; hliadka s úlohou strážiť väčší priestor, robiť dozor pri dôležitých cestách“ (Krajčovič, 2005, s. 153).

Studienka

Obec sa prvýkrát spomína v roku 1592 ako *Hausbrunn* (VSO. 3, s. 101). Súčasný názov *Studienka* sa spomína až v roku 1948 (Majtán, 1998, s. 279). Názov vznikol proprializáciou apelatíva *studienka* „studnička, malá studňa“. Poslovenčený osadný názov v tvare *Hasprunka* vznikol zo zjednodušeného nemeckého názvu obce *Studienka* (nemecky *Hausbrunn* „domáca studňa“, NSS., s. 79, 154; na rakúskom území neďaleko obce Hohenau sa nachádza obec *Hausbrunn*).

Stupava

Mesto sa prvýkrát spomína v roku 1269 ako *Ztumpa* (VSO. 3, s. 101). V skorších zmienkach o osadnom názve je ešte vidno denazalizovanú nosovku *oN* (v historickom vývine slovenčiny sa zmenila na *u*), ktorú Maďari prevzali a v názve zachovali najneskôr v období zániku nosoviek (denazalizácie). Názov má slovenský pôvod. J. Stanislav (1999, s. 233) uvádza Kniežov výklad, podľa ktorého sa

v názve *Stomfa* zachoval jediný doklad prítomnosti Maďarov v údolí Moravy v 11. storočí. Prevzatie miestneho názvu neznamená to, že obyvateľstvo obce bolo maďarské, ale niet pochybností ani o tom, že pri Morave boli maďarské hraničné stráže (porov. osadný názov *Sekule*, podľa staromaďarského kmeňa *Sikulov*).

B. Varsik (1984, s. 69) predpokladá, že pôvodný názov mohol byť *StoNpa-va* a Nemci pri prevzatí názvu už mohli byť ovplyvnení aj maďarskou formou názvu.

Pôvod názvu vychádza z praslovanského slova **stoNpa* (z germánskeho **stampa*- s významom „drevená nádoba vydľabaná z kmeňa stromu, v ktorej sa piestom drvili rôzne plodiny, ale v hutách aj ruda“; prenesením významu aj „palica na valcovanie súkna vo valche“ – Machek, 1957, s. 474; z toho slovenské apelatívum *stupa* – porov. Lichard, 1871, s. 44). V starej slovenčine má slovo *stupa* tiež viacero významov: „zariadenie na spracovanie vlňených tkanín, valcha; zariadenie na drvenie, roztlkanie rudy, zrna pri robení krúp, kaše, drvenie a lisovanie semena pri získavaní oleja; nástroj na pučenie hrozna pred lisovaním“ (HSSJ, V, s. 532). Slovo *stopъ* (z toho apelatívum *stopa*) v jednom z významov v ukrajinských dialektoch znamená ostrie pluhu („to, čo robí stopu“), čomu zodpovedá význam drvenie (Šulhač, 1998, s. 258); porov. riečku *Stupavu*, ktorá tečie cez moravský *Lanzhot* (vo FMM. z roku 1575 sa uvádza ako *Stupawa fl*).

Šaštín

Názov osady sa prvýkrát uvádza v roku 1218 ako *Saswar* a v roku 1524 ako *Sasyn* (VSO. 3, s. 126). Názov súvisí s apelatívom *šašina* „vodná rastlina z rodu ostrica *Carex* alebo šašina *Schoenus*“, HSSJ. V, s. 606. Apelatívne pomenovanie pochodí zo slovanského zvukomalebného základu *šaš-* (pravdepodobne nie je prevzaté z maďarčiny v podobe *sás* „šašina, trstina“, ako sa domnieval V. Machek, 1957, s. 494).

R. Krajčovič (2005, s. 149) odvodzuje názov *Šaštín* z apel. *šaš-* „tŕstie“ a *týn* „opevnené miesto chránené blatistým terénom porasteným šaším“ (maď. *Sasvár* „hrádok v šaši, čiže obklopený vodou porastenou trstinou“).

Štefanov

Názov obce sa prvýkrát spomína v roku 1392 ako *Chepan* (VSO. 3, s. 135). Názov vznikol z osobného mena *Štefan* (z gréc. *Stephanos* „veniec víťaza, víťaz“, Majtán – Považaj, 1998, s. 234).

Trnovec

Obec sa spomína v roku 1548 ako *Thernowawes* (VSO. 3, s. 197). Názov súvisí s apelatívom *tŕnie, tŕň* (z praslovanského **tŕnъ*, Machek, 1957, s. 535). Názov označoval miesto porastené tŕním, ktoré v minulosti slúžilo ako prirodzený ochranný zátaras pri dôležitých cestách (podobne osadné názvy *Trnava, Jablonica* – porov. Krajčovič, 2005, s. 155).

Vrbovce

Obec sa spomína v roku 1394 ako *Vrbowich* (VSO 3, s. 286). Názov vznikol z apelatíva *vŕba* (staroslovansky **vŕьba* – Machek, 1957, s. 574; porov. Stanislav, 2004, s. 484, s. 498; Šmilauer, 1932, s. 480).

Unín

Názov obce sa prvýkrát spomína v roku 1392 ako *Wny* (VSO. 3, s. 220) a vznikol z osobného mena *Un, Una* (Lukačka, 1989, s. 54).

Vysoká pri Morave

Názov pôvodnej osady sa spomína v roku 1271 ako *Znoyssa* (**Znojssa*), *Zoysa* (*Znayssa*) (Šmilauer, 1932, s. 6) a v roku 1448 ako *Heksteten* (Varsik, 1984, s. 100). Osadný názov vznikol z adjektíva *vysoká* „vysoko položené miesto“ (z nemeckého *die Hochstätte* „vysoké miesto“, NSS, s. 163, 305) a lokalizačný atribút *pri Morave* vznikol z vodného názvu *Morava*. Prvá zmienka v tvare **Znojša* sa viaže na pôvodnú osadu, ktorá sa nachádzala v chotári dnešnej obce a patrila k Stupavskému hradu (pravdepodobne z osobného mena *Znojša*, to z apelatíva *znoj* „pot“ – Kálal, M. – Kálal, K., 1923, s. 878; porov. Varsik, 1984, s. 100). Sufix *-ša* je pravdepodobne skráteneý sufixoid *-slav*, podobne napr. osobné meno *Stojša*⁹ k osobnému menu *Stojislav*; Stanislav, 2008, s. 61). V. Šmilauer (1932, s. 7) uvádza, že F. Sasinek rekonštruoval prvú zmienku ako **Loy-sa* (k osadnému názvu *Láb*).

Záhorská Ves

Názov najzápadnejšej obce na Slovensku sa spomína v roku 1557 ako *Magyarffalw* (VSO. 3, s. 331), súčasný názov sa prvýkrát uvádza až v roku 1948 (Majtán, 1998, s. 340). Osadný názov *Záhorská Ves* (bol motivovaný polohou obce „obec nachádzajúca sa za horou, príp. obec na Záhori; porov. prírodné choronymum *Záhorie* „územie, región nachádzajúci sa za horami“¹⁰) je pomerne mladý, pôvodný osadný názov *Uhorská Ves* možno interpretovať ako „osada maďarských (uhorských) strážcov hraníc“.

Zohor

Názov obce sa spomína v roku 1314 ako *Sahur* (VSO. 3, s. 358). B. Varsik (1984, s. 99) uvádza, že etymológia názvu je nejasná. Predpokladá však, že názov tvorili Slováci v 15. storočí z prevzatého nemeckého názvu, ktorý zasa Nemci prevzali v 13. storočí od Slovákov. Najstarší doklad z roku 1314 (*Sahur*) bol už ponemčený slovenský názov, pravdepodobne *Záhor* alebo *Záhora*. B. Varsik ďalej uvádza, že tento názov mohol vzniknúť z osobného mena (osobné meno kráľovského servienta – *Zagor* uvádza E. Pauliny (1983, s. 51); v Lábe neďaleko od Zohora sa v roku 1592 spomína poddaný *Georgius Zahor*; tiež je známa osada Záhorce (maď. Zahora), ktorej názov bol pravdepodobne motivovaný osobným menom *Záhora*).

⁹ Pôvodom slovanské osobné meno *Stojša* uvádza E. Pauliny (1983, s. 51) ako meno jedného z kráľovských servientov v začiatkoch uhorského feudalizmu.

¹⁰ Názov má staré korene, ktoré siahajú až do 17. storočia. Utvoril sa z latinského názvu *Processus transmontanus*, ktorý označoval kraj ležiaci za Malými Karpatmi (za horami – Záhorie). Na označenie tohto regiónu sa v minulosti používali aj názvy *Moravské pole* na Slovensku, *slovenské Pomoravie*, *Moravská nížina* alebo *Moravský dol*, názov *Záhorie* sa však zachoval dodnes (SRP, s. 9).

Osadné názvy *Horné Záhorany* (okres Rimavská Sobota), *Záhorie*, *Záhorská Ves* však neboli motivované osobným menom, ale lokalizáciou obce nachádzajúcej sa „za horou“. V. P. Šulhač (1998, s. 324, 325) uvádza toponymá **Zagora* a **Zagorbye* (spolu s dokladmi z inoslovanskej toponymie) s významom „miesto za horou“.

Záver

Je veľmi pravdepodobné, že územie Záhoria obývali ešte pred prisťahovalcami Slovania, resp. starí Slováci, preto aj väčšina názvov, ak samozrejme existovali, nemohla byť iného ako slovanského pôvodu (s výnimkou prevzatých pravdepodobne neslovanských názvov, napr. *Morava* a pod.). Nevýhodou však je, že ich nemáme písomne doložené. Ich podobnosť, prípadne odlišnosť však môžeme porovnávať s inými slovanskými toponymami. Prvé písomné zmienky pochádzajú až z 12. – 13., niekedy aj 14. storočia, kedy už boli tieto územia osídľované nedomáciami etnikami. Preto aj toponymické názvy sú v jazyku majoritne zastúpeného etnika (Maďari, Nemci a pod.). Pôvodný názov objektu však mohol byť, a pravdepodobne aj bol, iný, resp. aj samotný objekt sa mohol zmeniť (tvar, veľkosť, vlastnosť toponyma), čo potom vplývalo na zmenu názvu. V takýchto prípadoch sa potom len ťažko hľadajú súvislosti medzi motiváciou názvu a samotným názvom. Na druhej strane však nemožno poprieť, že viacero názvov obcí na Záhorí má neslovanský (neslovanský) pôvod. Predpokladáme, že ďalším výskumom územia sa nám podarí lepšie vysvetliť spomínané názvy a odhaľovať aj motiváciu cudzím jazykom poznačených doteraz nejasných názvov.

SKRATKY

- CDS I, II – *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus I. II.
ESSJ – *Etymologičeskij slavár slavjanskich jazykov*. *Praslavjanskij leksičeskij fond*.
GNoBV – *Geografické názvy okresu Bratislava-vidiek : Geografické názvoslovné zoznamy OSN – ČSSR*. Zv. A 1.
HSSJ I, II, III, IV, V – *Historický slovník slovenského jazyka*. Zv. 1, 2, 3, 4, 5.
Kut. – DRAHOŠOVÁ, Viera a kol.: *Kúty*.
LMŠ – LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*.
MSS – CHRENKOVÁ, Edita: *Magyar-szlovák kézisztár. Maďarsko-slovenský príručný slovník*.
NSS – VAVERKOVÁ, Irena a kol.: *Nemecko-slovenský / slovensko-nemecký slovník*.
SRP – KOLLÁR, Daniel – OVEČKOVÁ, Jana – OVEČKOVÁ, Mária: *Regióny bez hraníc. Slovensko-rakúske Pomoravie*.
SSJ. I, II, III, IV, V, VI – *Slovník slovenského jazyka*. Zv. 1, 2, 3, 4, 5, 6.
VSO. I, II, III – *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1, 2, 3.
FMM – Fabriciova mapa Moravy: *Chorographia Marchionatus Moraviae. Die Landtschafft des Marggraffthumbs Marhern*.

LITERATÚRA

- CINTULOVÁ, Marta a kol.: *Kúty*. Skalica: Záhorské múzeum, 2005. 296 s.
Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. (805 – 1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), II. (1235 – 1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha). Ed. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- DRAHOŠOVÁ, Viera a kol.: *Kúty*. Skalica: Záhorské múzeum, 2005. 296 s.
- DRAHOŠOVÁ, Viera a kol.: *Letničie*. Skalica: Obecný úrad Letničie v spolupráci so Záhorským múzeom v Skalici, 2002. 81 s.
- DUGÁČEK, Michal – GÁLIK, Ján: *Myjava*. Bratislava: OBZOR, 1985. 496 s. + prílohy.
Etymologičeskij slavár slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond. Vypusk 14. (*labati – *lěterpъjъ). Red. O. T. Trubačev. Moskva: Nauka, 1987. 272 s.
- FOLTÝNEK, Ferdinand: *Sološnica. Z dejín obce Sološnica*. Sološnica: Obec Sološnica, 2007. 134 s.
- Geografické názvy okresu Bratislava-vidiek : Geografické názvoslovné zoznamy OSN – ČSSR*. Zv. A 1. Spracovali Z. Koláriková, M. Majtán. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1983. 70 s. + 1 príloha.
- HALLON, Pavol: *Gajary*. Gajary: Obec Gajary, 2002. 240 s.
- HAVLÍK, E. Lubomír: *Kronika o Velké Moravě*. Brno: JOVA, 1993. 343 s.
Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1. (A – J; 1991; 536 s.), 2. (K – N; 1992; 616 s.), 3. (O – P pochytká; 1994; 656 s.), 4. (P poihrať sa – pytlovať; 1995; 583 s.), 5. (R – Š; 2000; 692 s.). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda.
- HLADKÝ, Juraj: *Šaštín, Gbely, Bobogány – dedičstvo po starých Slovákoch*. In: *Záhorie – vlastivedný časopis venovaný dejinám, tradíciám, prírode a kultúre Záhoria*. Skalica: Záhorské múzeum Skalica, 2005, roč. XIV, č. 2, s. 20 – 22.
- CHALOUPECKÝ, Václav: *Staré Slovensko*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1923. 444 s. + 5 s. príloha
- CHRENKOVÁ, Edita: *Magyar-szlovák kéziszótár: Mad'arsko-slovenský príručný slovník*. 2. vyd. Veľký Meder: Talentum, spol. s r. o., 2007. 628 s.
- JAMÁRIK, Vladimír: *Kunov 555 rokov*. Senica: Mesto Senica, 2007. 80 s.
- JAMÁRIK, Vladimír: *Neznáma Senica*. Senica: Mesto Senica, 2006. 87 s.
- JANŠÁK, Štefan: *Brány do dávnehoku*. Bratislava: TATRAN, 1986. 200 s.
- JORDAN, Michael: *Encyklopedie bohů*. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 1997. 520 s.
- JOZEFONIČ, Michal: *Názvy obcí Skalického okresu*. In: *Záhorie – vlastivedný časopis venovaný dejinám, tradíciám, prírode a kultúre Záhoria*. Skalica: Záhorské múzeum Skalica, 2005, roč. XIV, č. 5, s. 7 – 13.
- JUDÁK, Viliam – POLÁČIK, Štefan: *Katalóg patrocínii na Slovensku*. Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK v Bratislave, 2009. 476 s.
- KÁLAL, Karel – KÁLAL, Miroslav: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí (slovensko-český diferenciálny)*. Banská Bystrica: vydané vlastným nákladom, 1923. 1112 s.
- KOLLÁR, Daniel – OVEČKOVÁ, Jana – OVEČKOVÁ, Mária: *Regióny bez hraníc. Slovensko-rakúske Pomoravie*. Bratislava: DAJAMA, 1996. 213 s.
- KOVALČÍK, Bohumil: *Lamač na prahu tretieho tisícročia*. Bratislava: INKA, 1999. 120 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. 230 s.
- Kronika obce Čáry*. Čáry, 2006. Rukopis.
- LICHARD, G. Daniel: *Z topografie Malých Karpatov*. IN: *Letopis Matice slovenskej*, roč. VIII., 2. zv., zost.: V. P. Tóth, Turčiansky Svätý Martin, 1871, s. 36 – 46.

- LUKAČKA, Ján: *Osobné mená v stredovekých miestnych názvoch Nitrianskej župy*. In: X. onomastická konferencia (Bratislava 13. – 15. september 1989) : Zborník materiálov. Ed. J. Kačala, M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, 1991. s. 54 – 59.
- LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha: Mladá fronta, 1982. 376 s.
- MACHEK, Václav.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 628 s.
- MÁJEK, Milan: *Hydronymia z povodia Myjavy*. In: VIII. onomastická konferencia (B. Bystrica – Prešov /Dedinky/ 2. – 6. jún 1980) : Zborník materiálov. Ed. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, 1983. s. 170 – 173.
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: *Výberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: ART AREA, spol. s r. o., 1998. 344 s.
- MAJTÁN, Milan – RYMUT, Kazimierz: *Hydronymia povodia Oravy*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 205 s. + 2 s. príloha.
- MAJTÁN, Milan: *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: Veda, 1998. 600 s.
- MAJTÁN, Milan: *Štúdie o staršej slovenskej lexike*. In: Z vývinu slovenskej lexiky. Zost. R. Kuchar. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993. s. 129 – 150.
- MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda, 1996. 192 s.
- MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006. 519 s.
- MATES, Vladimír: *Jména tajemství zbaená. Malá encyklopedie nejčastějších příjmení II. díl. Adam – Žižka*. Praha: EPOCHA, 2003. 382 s.
- MÓŽI, Alexander – RAKÁR, Igor: *Studienka. Raj hubárov*. Studienka: Obec Studienka, 2006. 98 s.
- MÚCSKA, Vincent: *Kronika anonymného notára kráľa Bela. Gesta Hungarorum*. Ed. P. Dvořák. Budmerice: Rak, 2000. 162 s.
- PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 253 s.
- POLÁČEK, Lumír a kol.: *Terénní výskum v Mikulčicích. Mikulčice – průvodce, svazek I. 2. doplněné vydání*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, výzkumná základna v Mikulčicích, 2006. 44 s.
- SEGEŠ, Vladimír a kol.: *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2006. 302 s.
- SICÁKOVÁ, Ľuba: *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1996. 108 s.
- SKUTIL, Jan: *Toponymie Velké Moravy a její vývoj v místních jménech Luckého pole, Moravského Slovácka i Záhoří se zřením k vývoji slovenského a českého etnika*. In: Zborník referátov z IX. slovenskej onomastickej konferencie (26. – 28. jún 1985). Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1987. s. 80 – 84. *Slovník slovenského jazyka*. Zv. 1. (A – K; 1959; 815 s.), 2. (L – O; 1960; 647 s.), 3. (P – R; 1963; 911 s.), 4. (S – U; 1964; 759 s.), 5. (V – Ž; 1965; 847 s.), 6. (doplnky, dodatky; 1968; 331 s.). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- STANISLAV, Ján: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1. Vydanie 2. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999. 485 s.

- STANISLAV, Ján: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 2. Vydanie 2. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 2004. 533 s.
- ŠMELÍK, Ľudovít: *Poznámky k antroponymii Záhoria*. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra, 19. – 20. máj 1994). Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Katedra slovenského jazyka Vysokiej školy pedagogickej v Nitre, 1994. s. 124 – 128.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava: Nákladom Učené spoločnosti Šafaříkovej, 1932. 564 s. + 3 s. príloha.
- ŠULHAČ, Viktor Petrovič: *Praslovjanskij gidronimijj fond : Fragment rekonstrukcii*. Kyjiv: Nacionalna akademija nauk Ukrajiny, Instytut ukrajinskojji movy, 1998. 368 s.
- VARSÍK, Branislav: *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov*. Bratislava: Veda, 1990. 184 s.
- VARSÍK, Branislav: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska*. Bratislava: Veda, 1984. 260 s.
- VAVERKOVÁ, Irena a kol.: *Nemecko-slovenský / slovensko-nemecký slovník*. 7. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 912 s.
- VERBIČ, Sviatoslav Oleksijovič: *Hidronimija baceinu Verchnoho Dnistra. Etimologičnij slovník-dovidnik*. Kyjev: Universitetske vidavnictvo PULSARI, 2007. 120 s.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1. (A – J; 1977; 528 s.), 2. (K – R; 1977; 520 s.), 3. (S – Z; 1978; 536 s.). Ed. M. Kropilák. Bratislava: Veda.
- ZAJÍČKOVÁ, Mária – DRAHOŠOVÁ, Viera: *Dojč*. Skalica: Záhorské múzeum Skalica pre Obecný úrad v Dojči, 1998. 166 s. + 8 s. príloha.

INTERNETOVÝ ZDROJ

http://www.pernek.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=24

KARTOGRAFICKÝ MATERIÁL

Fabriciova mapa Moravy: *Chorographia Marchionatus Moraviae. Die Landschafft des Marggraffthumbs Marhern*. 1 : 370 000. Viedeň 1569 a jej odvodeniny z rokov: 1575, 1595 (Gerard Mercator – Jodocus Hondius; Amsterdam), 1600 (Joan Bussemacher; Kolín), 1625 a 1632 (Petr Kaerius; Amsterdam), 1692 (Vincenzo Maria Coronelli; Benátky).

Změny významové struktury některých stč. slov ze sémantického pole hněvu v průběhu vývoje jazyka¹

Jana Zemanová

Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Hlavním předmětem tohoto příspěvku je diachronní výzkum sémantické stránky lexikálních jednotek označujících emoce, zejména se zde zaměříme na významový vývoj výrazů ze sémantického pole hněvu. Lexikálně-sémantické pole této emoce je velmi široké a obsáhlé, proto budou v tomto příspěvku prezentovány jen některé lexémy. Vybrané jazykové jednotky zde můžeme rozdělit do dvou skupin. U první skupiny lexémů lze vystopovat společný ie. onomatopoický základ, pro druhou skupinu lexémů je charakteristická ztráta sémému „hněv“, „hněvat se“, „hněvivý“ apod. v průběhu vývoje jazyka, takže by dnešní uživatelé češtiny bez znalosti historické lexikologie stěžii předpokládali, že ony lexikální jednotky mohly náležet do sémantického pole hněvu.

1. U některých stč. lexémů ze sémantického pole hněvu lze předpokládat, že u nich došlo k přenesení významu na základě akustické podoby zvuků různého původu a zvuků vydávaných člověkem při pláči, v hněvu apod., zkratka při prožívání nějaké emoce. Ve stč. lexiku můžeme nalézt několik lexémů, které v sobě obsahují ie. onomatopoický základ **reu-*/**rū-* „řvát, vydávat hlasité zvuky apod.“

1. 1. *Rydánie, (roz)rydati sě*...

Je to např. stč. substantivum *rydánie* (MStčS, 1978, s. 431 „hněv; řev, křik“; Šimek, 1947, s. 160 „hněv, prchlivost, zběsilost, vztek“), které poznáváme jako synonymum k substantivu hněv ze Starého zákona v bibli Olomoucké (citováno z Kott, 1882, 3, s. 231):

*Vývrhl je [Hospodin] ze země jich v hněvě i v rydánie i v zardění velikém.
Král velikým rydáním se rozniatil.*

ESSČ uvádí i podobu *ryd* „zloba, hněv“, zachycena jsou však také stč. slovesa, např. *rydati sě* „sápat se, reptat“ (MStčS, 1978, s. 431), *vzrydati sě* „propukat v hádku, v sobtění, v hněvivý křik“ (MStčS, 1978, s. 617), *rozrydati sě* „rozlítit se“ (MStčS, 1978, s. 426). Jak se můžeme dočíst v ESJS (2006, 13, s. 786), sloveso *rydati* lze najít i v jiných slovanských jazycích, např. b. *rydája*, sch. *ridati*, br. *rydác*, ukr. *rydáty*, r. *rydát* vše „usedavě plakát, hlasitě vzlykat, lkát“, v ruských dialektech má toto sloveso i význam „buráčet, šumět (o bouři, mořských vlnách)“ a „nadávat, spílat někomu“. Rozšíření ve slovanských jazy-

¹ Článek vznikl v rámci projektu MŠMT ČR *Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)* LC 546.

cích svědčí o psl. původu tohoto slovesa. Psl. **rydati* s významem „usedavě plakat, nářikat“ patří do širší skupiny slov, která jsou pomocí různých formantů (*d, g, ě, k*) utvořena od onom. základu **reu-/ *rū-* „vydávat hlasité zvuky“. Za zmínku stojí také to, že v csl. je doložen derivát *rydanije*, který má jednak význam „usedavý pláč, nářek“ a jednak „zanícení (pro něco, někoho)“. Druhotný význam „zanícení (pro něco, někoho)“ vznikl zřejmě přenesením hlasitého emocionálního projevu na určité citové rozpoložení. Ve staré češtině pak dochází k významové modifikaci ve smyslu zanícení vedoucího až ke hněvu. Tento význam se v češtině drží až do počátků nč. období. Jg, 1837, 3, s. 968 i Kott, 1882, 3, s. 232 zachycují u slovesa *rydati* vedle významu „plakati se vzdycháním, lkáti“ i význam „bouřiti se, brojiti se, sápati se“.

Kott: *Horle a rydaje sě z toho slova přišel Achab* (frendens) Bj.

[Žid] šileným hněvem *rydal* Sš. Hc. 108

Jg: *Rydánj*, furor. Job 9, 5. Ms.

Zabylstwjm a rydánjm se wšech stran roznjcenyj. Boč. ms. 1410

Nalit beranek tento přetichý mezi wlky welmi ljými, genž mu sršati biechu swým rydánjm gako psi lačni. Boč. ex Ms. 1410. Diw. Jer.

Substantivum *ryd* zachycuje jak Jg, tak Kott. Oba slovníky jej označují jako zastaralé, ale zatímco Jg u něj uvádí pouze jeden význam, a to „das Schluchzen“, tedy „lkání“, Kott kromě tohoto významu registruje ještě význam „prchlivost, vztek“. *Any se tu na mne vyřítily lotryně v pošetilém rydu*. Sš. Snt. 69

Prefixát *vzrydati (se)* má v počátcích nč. období význam „hlasitě plakati, dáti se do pláče“ (Jg, 1839, 5, s. 420; Kott, 1884, 4, s. 1240). Jg toto sloveso označuje jako zastaralé, a kromě výše zmíněného významu však uvádí i doklad dosvědčující význam „bouřit se“:

Proč gsau se wzrydali národové

quare fremuerunt gentes Psalterium manusc. bibliot. Prag. 2, 1 (Ps. ms.)

Zatímco PSJČ žádnou z uvedených lexikálních jednotek s kořenovým morfémem *-ryd-* neuvádí, SSJČ (1966, 3: 210) zachycuje sloveso *rydati*, ale jen ve významu „nářikat, reptat“, navíc jej označuje jako archaické.

1. 2. *Ruditi*

ESJS (2006, 13, s. 786) připomíná domněnku některých autorů (Mladenov, Vasmer, Schuster-Šewc aj.), že u psl. *rydati* se jedná o imperfektivum od původního **rūd-*. Machek (1957, s. 430) však má za to, že sl. *rydati* je iterativum utvořené od *ruditi* s náležitým zdloužením ū → y. S tímto u-ovým kořenovým vokálem by sem vedle hl. *rudzić (so)* „zarmoutit (se), trápit (se)“ a dl. dial. (*z*) *ružíš* „působit starosti, trápit“ patřila i stč. slovesa:

ruditi „mrzeti“ (Šimek, 1947, s. 159), „červeně zbarvovat; vhnět krev do tváře, popouzet“ (MStčS, 1978, s. 430)

zruditi „zastrašit“ (MStčS, 1978, s. 673)

zruditi sě „(o počasí) zamračit se, zkazit se“ (MStčS, 1978, s. 673)

vzruditi „zarmoutit“ (MStčS, 1978, s. 617; Šimek, 1947, s. 216)

Sloveso *ruditi* je tedy také slovo utvořené od onomatopoického základu², u něž dochází k sémantickému posunu: „vydávat hlasité zvuky“ → „být plný emoci“ → „být zarmoucen“ (hl., dl., stč.), ale i „být popuzen“ (stč.). Na druhou stranu by snad bylo možné uvažovat u přeneseného významu stč. slovesa **ruditi** i o motivaci somatickými jevy: „červeně zbarvit“ → „vzbouřit krev“ → „popudit“. Význam „červeně zbarvovat“ dokládá následující úryvek z Alexandreidy:

A ti vši byli rytieři, těch komonstvo pod kropieři bez pozlaty polúzené, kopie majé ne ruzené barbú od cinobra vzatú, ale vlastně rudú zlatú. AlxH³, 2r

O stč. slovese *ruditi* také pojednává příspěvek F. X. Prusíka v časopise Krok. Prusík (1892, s. 438) zde k tomuto slovesu a jeho prefixátům, uvádí následující významy, a to „rmoutiti“; „zastrašiti, bázně a úcty nahnati, skrotiti“; „rozmrzeti, rozhněvati, rozzlobiti, rozzřítiti, rozlítiti, rozvztekliti (prchlým učiniti), bouřiti, pobouřiti, znepokojovati“.

Význam „rozmrzeti, rozhněvati“ dokládá Prusík úryvkem z Dalimilovy kroniky a totéž místo v Dalimilově kronice srovnává s rýmovaným německým překladem této kroniky. Výraz *vzrúdi*, který máme v české předloze, byl přeložen střhn. spojením *in grim* (Lexer: *grim* „wut, grim, wildheit“):

Svatojirskú knieni vzrúdi a vsadiv ju na kolesě, vyvez ju z země DalC 46, 4 – 6 von Sent Georgen dy abtissin dy saczt er vff den karn in grim. Er furt si vz dem lande balde.

Prusík dále představuje ještě jiné stč. doklady. Jsou to jednak verše 1426 – 1428 z Alexandreidy, v nichž se rovněž vyskytuje sloveso *vzruditi*; formě *vzrúzen* zde přikládá význam „pobouřen, rozhněván, rozlícen“ (*Jakož vlčie činie stádu, tak Řeci v pohany spadú. Král pohanský by tiem vzrúzen*), a jednak dva verše ze stč. skladby Podkoni a žák (201 – 202):

Když sě tak povětríe zrúdi, hroznú slotu s deščem zbudi (= „se rozvzteklilo, rozlítilo“).

Prefigované podoby (*v*)*zruditi* registruje dále jak Jg, tak Kott. Podobu *vzruditi* označují oba za zastaralou, a to jak ve významu „zakaliti, zamračiti, trüben“, tak i ve významu „vztrúdití, vmútití, betrüben“. Zajímavé je, že Jg uvádí tytéž doklady ze stč. památek jako Prusík (viz výše), avšak na rozdíl od Prusíka nepřipisuje slovesu (*v*)*zruditi* význam „rozhněvati“, nýbrž „zasmušiti“, „zamračiti, zakaliti (o počasí)“, a navíc zachycuje i další význam „v rudu obrátiti, verenzen“ (Jg, 1839, 5, s. 775: *Měd' se zrude ohněm rozděluje*. Wjd. list.).

Jg (1837, 3, s. 950) dále zaznamenává prosté sloveso *ruditi*, a sice jako zastaralé s významem „smutiti?“ a uvádí doklad z Dalimilovy kroniky: *Ach kak mě to welmi rudj, že naši zemi žena súdj*. Kott (1882, 3, s. 206) však upozorňuje na chybu v Jungmannově dokladu z Dalimilovy kroniky (*ruditi* zde má být chybně

² Jde o staré kauzativum, proto lze přepokládat *o*-ový vokalismus v kořeni, tedy asi východisko **rou*-.

³ Zkratky staročeských pramenů uvádíme podle úzu Staročeského slovníku.

místo *truditi*) a uvádí u tohoto slovesa pouze význam „na červeno barviti“. Stejný význam nalezneme i v PSJČ (1944 – 1948, 4/2, s. 1056) u zastaralých a básnických sloves *ruditi*, *ruditi se*: *Tam za tmavými horami rudí se v jitru obloha.* (Mácha)

SSJČ (1966, 3, s. 192) zachycuje *ruditi* pouze ve zvratné podobě s významem „rdít se, červenat se“ jako slovo řídky užívané. Pokud jde o prefigovanou podobu, SSJČ (1971, 4, s. 853) a PSJČ (1955 – 1957, 8, s. 823) zachyjují jen formu *zruditi (se)*, a to jako řídkou s významem „učiniti něco rudým, zbarviti se rudě“.

1. 3. *Rozřevnění*

Ie. onom. základ **reu-/ *rū-* lze předpokládat také u stč. slovesa *rozřevniti* „rozhněvat, rozzlobit“ (ESSČ), které je doloženo pouze v nejstarším překladu žaltáře, tedy v žaltáři Wittenberském (asi z druhé třetiny 14. stol.). V padesátém šestém verši sedmdesátého sedmého žalmu zde narazí čtenář na spojení: *rozřevnil hospodina hříšný*. Jiné památky (BiblOI, ~ Praž, ~ Pad, ~ Lit, ŽaltKlem, ~ Kap) mají na tomtéž místě *rozdráždil*, jinde čteme variantu *otrpczyl* (ŽaltPod 9, 25), *obtrpcil* (BiblDrážď). Sloveso *rozřevniti* etymologicky souvisí se stsl. adjektivem *rvъnivъ*, které je odvozeno z psl. **rvъniti*, doloženého ve stsl. jen ve slovesném jménu *rvъnjenije* „horlivost, horlení“. **rvъniti* je denominativum od adj. **rvъnъ*, které nejspíš souvisí s psl. **r'bvati* „řvát“. Kontinuanty psl. slovesa **rvъniti* či psl. adj. **rvъnivъ*, **rvъnъ* jsou kromě češtiny doloženy i v mnoha jiných slovanských jazycích (viz ESJS, 2006, 13, s. 790). V bulharštině, makedonštině, ukrajinštině a běloruštině je zachován význam primární, tj. „dát se do křiku, řvát“ (b. *рэвна*, mk. *revne*, ukr. *ревнiти*, *ревнівають*, br. *raūnavác'*), avšak jinde se setkáváme už jen s významem přeneseným, např. r. *ревноват' „žárlit“*, stp. *rzewnic* „vzrušovat, dojímat, rozlítostňovat (k slzám)“, stč. *rozřevniti* „rozhněvat, rozzlobit“. Sloveso **rvъniti* je základem pro tvoření adj. **rvъnivъ*, doloženého v b. *ревнів „žárlivý“*, mk. arch. *revniv tv.*, sch. *revnjiv* „horlivý, snaživý“, slk. arch. *revnivý „žárlivý“*, č. *řevnivý* „nevraživý, žárlivý“, dl. *rjawnivy* „nedůtklivý, roztrpčený“, p. *rzewliwy* „dojímavý“, br. *raūnivy*, ukr. *ревнів*, r. *ревнів* „žárlivý“. Podle ESJS (2006, 13, s. 790) můžeme pro vysvětlení přenesených významů vyjít „z komplexní sémantické situace říje, spojené se řvaním, agresí, žárlivostí, s různě zdůrazněnými sémantickými komponenty tohoto významu (řvát‘), další součásti situace ‚agrese, žárlivost, horlivost‘ už v psl. od zvířat (např. *ревнів* *kon'*) přeneseny na lidi.“ Je pravděpodobné, že stejně jako u předchozích lexémů *rydati* a *ruditi* vznikly sekundární významy přenesením zvukových projevů na určité citové rozpoložení. Posun významu by tedy bylo možno vyjádřit takto: *řevnivý* „řvoucí“ → „rozčilený, plný emocí“, odtud jak „žárlivý, nevraživý, horlivý“, tak i „dojemný, tklivý, dojímavý“ (např. v polštině). Zatímco J. Rejzek (2001, s. 555) spatřuje u adj. *řevnivý* souvislost se slovesem *řvát* (psl. **r'bvati*), V. Machek toto adjektivum spojuje s lat. *rīvālis* „sok“. Nutno však podotknout, že při výkladu adjektiva *řevnivý* vychází z psl. **r'bvati* nejen J. Rejzek, ale i mnoho dalších autorů (např. Brückner, Vasmer, Šanskij, Varbotová, Smoczyński).

Na počátku novočes. období je doloženo jak prefigované sloveso *rozřevniti*, tak i podoba bez prefixu *řevniti*. Prefixát *rozřevniti* zaznamenává F. Kott i J. Jungmann. F. Kott (1882, 3, s. 171) u tohoto slovesa uvádí význam „roznítiti, entflammen“ (doklad je z Dalimilovy kroniky), kdežto J. Jungmann (1837, 3, s. 916–917) zaznamenává význam „k slzám pohnouti, einen bis zu Thränen rühren“. U Jg navíc nalezneme i zvrtnou podobu *rozřevniti se* s dvojím významem, a to „gerührt werden“ a „roznítiti se, rozhněvati se, sich ereifern“. První význam „gerührt werden“ vznikl patrně vlivem polštiny – v Lindeho slovníku, jak uvádí Jungmann, lze nalézt např. výrazy *rzewnić* „einen bis zu Thränen rühren“, *rzewniwość*, *rzewliwość*, *rzewność* „Rührung, Bewegung, innerer Schmerz, Eifer, Eifrigkeit“, *rzewny*, *rzewliwy*, *rzawniwy* „gerührt, bewegt, bis zu Thränen, bitterlich, schmerzlich, munter, frisch, eifer“. U významu „rozhněvati se“ uvádí Jg. jako pramen rovněž Dalimilovu kroniku. U prostých sloves *řevniti* či *řevňovati* zaznamenávají oba slovníkáři (Jg i Kott) shodný význam „horliti, řevniti, štekovati, nacheifern; žárliti, eifersüchtig sein“. Dále je u obou autorů uvedeno rovněž substantivum *řevnivost* a adjektivum *řevnivý*. Oba lexémy mají význam „štek, horlení, Nacheifer, aemulatio; horlivý, štekující, eifrig, nacheifernd, aemulus“ a „horlení z nedověry manželské, žehravost, žárlivost, Eifersucht; horlíci z lásky, žárlivý, žehravý, eifersüchtig“. U významu „žárlivost, žárlivý“ poznamenává Jg, že tentýž význam je i v ruštině, což by snad podporovalo domněnku V. Machka, že *řevnivý* bylo asi přejato v době obrozenské z ruštiny (Machek, 1957, s. 434). U J. Jungmanna (1837, 3, s. 821) nalezneme i spojení *řevno mi* „srdce mne bolí, das Herz thut mir weh“, které přejal z polského slovníku S. B. Lindeho. Toto spojení se v češtině dále neudrželo, nenalezneme jej u Kotta ani ve slovnících mladších (PSJČ, SSJČ). Souvislost s psl. **rъvati* „řvát“ je v češtině zřetelná u adjektiva *řevný*, které je v nč. řídké, má význam „hlasitý, řvoucí, řvavý“ (např. *řevný pláč*, *řevný hlas*) a dále také „řevnivý, horlivý, roznícený“ (Kott, 1882, 3, s. 62; PSJČ, 1944–1948, 4/2, s. 1147; SSJČ, 1968, 3, s. 231). U jiných českých lexémů s kořenovým morfémem *-řevn-* se však prvotní význam „řvoucí, řvát apod.“ nedochoval na rozdíl od jiných slovanských jazyků (viz výše). Oproti počátku nč. období se v dnešní češtině u výrazů *řevnivost*, *řevnivý* ustálil význam „nevraživost, žárlivost, soupeřství; nevraživý, žárlivý (na přednosti, úspěchy druhého)“ (SSJČ, 1968, 3, s. 231):

Bylat' mezi nimi [Adélou a chotěm] *umělecká řevnivost*. Podl.

Z toho trošku řevnivosti, kterou jeví [manžel], *dalo by se soudit, že mě trochu miluje*. Wenz.

Ingeborga, řevnivá na ně [služky] *pro lásku královu, snažila se všemožně, krále od nich odvrátit*. Lum.

Druhý význam „horlivost, dychtivost“, který je zaznamenán na počátku nč. období, je dnes řídký a zastaralý (SSJČ, 1968, 3, s. 231).

2. Následující typ sémantické motivace zastupují stč. lexémy *plachý* (a ně- které jeho deriváty) a dále *smútiti se*, *za(r)mútiti*, *zamútiti se* aj. Uživatelům

současné češtiny zřejmě může připadat zvláštní, ba nepravděpodobné, že by uvedené lexikální jednotky mohly náležet do sémantického pole hněvu, avšak na rozdíl od nové češtiny byly tyto lexikální jednotky ve staré češtině polysémní a v průběhu vývoje jazyka některé sémémy ztratily.

2. 1. *Plachý*

Již od počátku 14. stol. je u adjektiva *plachý* zaznamenán význam „divoký, nezkrtný“, o čemž svědčí např. následující věta z Tkadlečka: *kuoň krotký vzácen jest mezi lidmi nad kuoň plachý a neokrocený* (Tkadl 26b). Tento význam je potom přenesen i na člověka a jeho chování. Ve starší češtině se vedle významu „divoký, neklidný“ vyvinuly významy „rozčilený“ (*plachý* – MStčS, 1978, s. 302; *plašný* – MStčS, 1978, s. 303) a „lehký, nevážný“ (*plachý* – Šimek, 1947, s. 120), dále však také význam „bázlivý, bojácný“, jež známe z nové češtiny (*plašný* – StčS, 1987, 16, s. 222; adv. *plašě* – MStčS, 1978, s. 303).

Adjektivum *plachý* je rozšířeno ve všech slovanských jazycích, což ukazuje na stáří tohoto adjektiva. J. Rejzek (2001, s. 470) i ESJS (2002, 11, s. 651) uvádí, že psl. **polchъ* je substantivum patrně expresivního charakteru tvořené příponou *-chъ* (srov. strach) od ie. kořene **pol-* „strach, zneklidnění“ od **pel-* „zneklidňovat, vyrušovat“. Na druhou stranu lze těžko říci, „o který z mnoha ie. kořenů základní struktury *pel-* se zde jedná (Pokorný 1978n jich uvádí 9!). Š. Ondruš JČ 10, 12n pomýšlí na kořen **pel-/ *pol-* se všeobecným významovým jádrem „pohybovat se“ a uvádí další příbuzná slova jako stind. *palayati* „utíká“, slk. *pálit'*, č. *pelášit*, (u)pláchnout, stč. *peleti se* „spěšně jít“ aj. Východiskem psl. **polchъ* bylo podle něj substantivum **polgos* „útek“ (expr. změna g > ch; sém. vývoj: „útek → strach“) (ESJS, 2002, 11, s. 652).

Pro stč. slovo *plachý* a jeho deriváty (*plachost*, *plašný*, *plašě*) lze tedy předpokládat následující významový vývoj:

„zneklidnění, nepokoj“ → „divokost, prudkost“ → „prchlivost“
→ „nerozvážnost, lehkomyšlnost“
→ „strach, bojácnost“

Význam „divoký, prudký“ se u adjektiva *plachý* v češtině dlouho držel. I ze střední doby lze uvést několik příkladů dokládajících tento význam:

(o zvířeti):

*Jak ho k sobě proměnil [Kristus apoštola Pavla], aby z nepřítelů přítel, z zvířete plachého a ukrutného domácí a tichý učiněn byl.*⁴ KapPost² (1615) 927

Kterak se učení od neučených dělí?... jako krotcí koni od plachých. Burley-Mudrk 36b

(o člověku):

„prchlivý, rozhněvaný, zuřivý“: *abychom nebyli nepokojní, prchliví, plaší, wftelkj* KapPost² (1615) 134

⁴ Doklady z doby střední jsou v celém článku citovány z Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny, taktéž zkratky středněčeských pramenů uvádíme podle této databáze.

*Bojíce se [trosečníci] **plachého** a ukrutného lidu, kterýž v té zemi bydlí.* ŠtajPost (1691) 502

Význam „prchlivý“ registrují i některé slovníky doby střední, např. Rešelův Slovník česko-latinský (Dictionarium bohemicum-latinum): *velmi vzteklý, **plachý**: furibundus.* RešDictB-Kk 3a

Vedle významu „lehkomyslný, lehkovážný“ je v této době zaznamenán i význam „bojácny“, který známe zejména z dnešní češtiny. Svědčí o tom následující doklady:

*Lepší jest malé vojsko smělé a udatné nežli velké, **plaché** a bázlivé.* PaprVen A 2b

*Kuchaře a jimú kuchyňskou čeládku v poslušenství a řádu zdržovati a aby se snažně, **plaše** a věrně ve všem chovali, je k tomu míti.* HrdličStrav 280

V počátcích nř. období jsou u J. Jungmanna (Jg, 1837, 3, s. 98 – 99) stále zaznamenány významy „divoký, neokrocený, příkrý, ukrutný, prudký“, „lekavý“ a „lehkomyslný“. Avšak kromě toho se zde objevuje i nový význam „nestálý, netrvalý“ (např. *plaché zdraví*), ze kterého se zřejmě později vyvinul význam „prchavý, pomíjivý, nestálý, nejistý“ – např. *plaché stíny; pochodní zář plachá* (PSJČ, 1941–1943, 4/1, s. 282), který však už SSJČ (1964, 2, s. 594) zaznamenává jako knižní. U Jungmanna se u adjektiva *plachý* ještě nově objevuje význam „nehodnotný“ (uvádí spojení *plaché krajky* „ochablé, cancorovitě“). Z tohoto významu se potom zřejmě vyvinul význam „marný, zbytečný, bezdůvodný“ (např. *plaché výmluvy, plaché otázky*), který však PSJČ a SSJČ hodnotí jako archaismus. Zrovna tak je v obou právě zmíněných slovnících zachycen i význam „divoký, prudký, divý, nerozvážný“, SSJČ jej hodnotí jako archaismus a běžnému dnešnímu uživateli češtiny tento význam není obvykle znám:

*Bratře neblahý, kam mne uchvátila tvoje **plachá** prchlivost!* (PSJČ, 1941–1943, 4/1, s. 282)

*Národ **plachý** a bezuzdný.* (SSJČ, 1964, 2, s. 594)

2. 2. **Smútiti sě, za(r)mútiti, zamútiti sě...**

Začteme-li se v bibli Olomoucké do třicáté druhé kapitoly knihy Job, narazíme ve třetí verši na věty: *rozlítit sě [Elihu] proti Jobovi, ... **pojmužil sě jest proto, že...*** O tom, že výraz *posmussil sě jest* náleží do sémantického pole hněvu, svědčí latinská předloha (*indignatus est*) a synonymní výrazy v jiných biblích (např. bible Litoměřicko-třeboňská uvádí na tomtéž místě podobu *pošmúřil se jest*, bible Padeřovská *rozhněval sě jest*, bible Pražská *popudil se jest*). Další lexémy s kořenem *-mut-* zachycují staročeské slovníky a jak vidno, jsou tyto lexémy polysémní a mohou vyjadřovat mj. i emoci hněvu, o čemž svědčí i uvedené doklady:

smútiti sě (MStČS, 1978, s. 461 „zarmoutit se; vzrušit se, rozlítit se“)

Hněvy sě Nikanor smuty. AlxV 1659

[Ježíš] *smutil veš lid ..., protož smy jeho kázali svázati.* Hrad. 85^b

za(r)mútití (MStčS, 1978, s. 632 „zarmoutit, znepokojit, zneklidnit, rozčilit, pobouřit; uvést ve zmatek; zakalit, zkalit“)

zamútití se [MStčS, 1978, s. 632 „zarmoutit se; znepokojit se, zneklidnět, rozčilit se, pobouřit se; rozbouřit se (o moři)“]

Y zamutil fie gefi a nerodieffe wnyti [bratr]. (*Indignatus est autem et nolebat introire.*) Ev Zimn. 24 (Luk. 15, 28)

zámutek (MStčS, 1978, s. 632 „zármutek, smutek; vzrušení, pobouření myslí“)

w **zamacie** (*indignatio*) ŽKlem 29 b

zámутný (Šimek, 1947, s. 220; MStčS, 1978, s. 632 „smutný; bouřlivý, vzbouřený; spiklý“)

posmúšiti se (MStčS, 1978, s. 343 „popudit se, nasupit se“)

smušiti (se) [MStčS, 1978, s. 461 „tvářit se zasmušile, mračit (se), kabonit (se)“]

Pro uvedené lexémy můžeme předpokládat podobný typ sémantické motivace jako u předchozího stč. adjektiva *plachý*. Podle ESJS (1998, 8, s. 474) totiž tyto lexikální jednotky v sobě obsahují kořen, který je v psl. slovesech **mōtiti*, **męsti* „mást, rozrušovat, uvádět ve zmatek“ a jež lze vztáhnout k ie. kořeni **ment(h)-* „míchat, kvedlat, mást“. Došlo zde tedy k podobnému sémantickému posunu a k významovému rozvětvení jako u adjektiva *plachý*, tj. asi od „míchat, kvedlat, mást“ → „znepokojit, zneklidnit, zmást“ (přeneseno na oblast duševní) → „rozčilit, pobouřit“

→ „zarmoutit“

Ve stč. slovním materiálu si můžeme povšimnout výrazů **zamútití**, **mútití**, **mut** a vedle toho i podob s přidaným *-r-*: **zarmútití**, **rmútití**, **rmut**. Podoby s *-r-* jsou pozdější, objevují se v češtině od 15. století. Již ve staré češtině bylo i **kormútití** doložené v substantivu *kormút* „kdo se kormoutí“. V. Machek (1927, s. 98) se domnívá, že sloveso *kormútití* bylo prvotní a *rmútití* pak vzniklo z *kormútití* mylnou dekompozicí – oddělením domnělé předpony *ko-*, která se vyskytuje u některých sloves, např. *z-ko-mírat*, *ko-mihat*.

V. Machek (1957, s. 419) dále předpokládá, že *kormútití* vzniklo ze složeniny *kolo-mútití*, kde první komponent této složeniny je od *kaľb* (č. *kal*), a uvádí příklady i z jiných slovanských jazyků: ukr. *kaľamútyty* „kaliti, moutiti“, *káľamuť*, *-ta* „zachmuřené počasí“, sloven. *kalamuta* „zmatek“, pol. *koľomácić*, rd. *kolo-mútiť*. Machek (1927, s. 99) také připomíná, že Kott Přísp. 1, 363 má ze Slovenska doklad *skolomutený* „zkormoucený“, dále 7, 1142 *zkolomutiť koho* „podrážditi, pohnouti“ a 6, 645 je pod heslem *kolamuty* vedle slovenských dokladů i doklad z češtiny. Jestliže by první část složeniny byla od substantiva *kal*, vyvstává zde otázka, kde se na místě očekávaného *-a-* vzalo *-o-*. Machek (t.) se domnívá, že zde mohla působit lidová etymologie: míchati, vířiti = obracetí *do kola*. Z *kolomútití* pak podle něj, když už zaniklo povědomí o etymologickém složení slova, patrně vzniklo **kolmútití*, z toho pak *kormútití* a vedle něj potom mylnou dekompozicí *rmútití*, které se udrželo až dodnes (se změnou *ú > ou*).

Podobně jako V. Machek uvádějí i J. Holub a S. Lyer (1967, s. 421 sub *rmoutiti*) původní složeninu **kalo-mqtiti* s prvním komponentem *kal* a jeho expresivními obměnami *kolo-* nebo *kor-*; *ko-* pak bylo pokládáno omylem za expresivní prefix (jako v *kodrcat*, *kobrtať* aj.) a v důsledku mylného rozkladu vzniká i podoba *rmútiti* (*rmoutiti*).

Uvedené výklady o počátečním *r-* ve slovese *rmútiti* jsou jistě zajímavé a mají své opodstatnění, nicméně J. Rejzek (2001, s. 541 – 542) upozorňuje na to, že rozhodně není jisté, zda bylo *kormútiti* prvotní sloveso a *rmútiti* pak z něho vzniklo dekompozicí.

Stč. *kormútiti* mělo zřejmě konkrétní význam „kaliti, zakaliti“ (vodu apod., srov. i slovo *rmut* známé již ze staré češtiny ve významu „kal“; tento význam zde myslím není nijak překvapující, neboť vyjdeme-li od již zmíněného ie. kořene **ment(h)-* „míchat, kvedlat, mást“, vidíme zde jasnou souvislost s významem „zvířit, zkazit“). Machek (1927: 98) poznamenává, že Kott Přísp. 1, 512 uvádí z Kralické bible doklad *když se zkormoutí voda*. Jungmann (1836, 2, s. 132) uvádí též doklady – z Kralické bible (*zkormaucené a zpěněné vody*), ale i z jiných památek:

Wětry kormautivše za celou noc gezero. Rág. 1, 66

Wětrowé nebeskau oblohu kormautili. Koc. Kron. 313. II.

Lexémy obsahující psl. kořen **mqt-* nacházíme samozřejmě i v české slovní zásobě doby střední. Doklady, které lze najít v Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny, svědčí o tom, že mnohé z těchto lexémů již nenáleží do sémantického pole hněvu, nýbrž spíše do sémantického pole smutku, např.:

kormoutlivé myšlení „skličující“ KapPost P 646

Jeden s radostí a výskáním běžel, jiný s zámutkem a stýskáním. KomLabV 22
Rač [Bože] smutných potěšovati a zvláště v zámutku ducha, příčinou hříchů svých, zarmouceným, rač milostiv býti. KonečKazat (1618) 184

Ačkoli lidi obecně nepravé haněnie moutí a chvála těší. PetrarŠtěst 157 b

Nic nás tak truchliti a smutiti nemá, jako když Boha tratíme. BerlPost (1618) 372

Na druhou stranu lze nalézt i několik málo dokladů, které ukazují na to, že význam některých lexémů se zčásti přibližuje emoci hněvu, popř. mrzutosti, kterou lze chápat jako stav předcházející hněvu. Např. někteří slovníkáři střední doby (Veleslavín a Vusín) zaznamenávají u adjektiva *zasmušilý* význam „přísný, nevlídný“ (*zasmušilý* „tetrici homines, tristes ac severi: smutní, přísní, zasmušilí a zakrnělí lidé“ – VelDict 1579; „nevlídný, kterýž škaredě hledí: austerus, asper, Sauerseher, raucher Mensch, türmischer – VusSlov 422). V Blahoslavově Novém zákoně pak v sedmém verši první kapitoly Listu Galafanům (BiblKral VI 354a) čteme: *jsou někteří, ješto vás kormoutí a převrátiti chtějí evangelium Kristovo*. V různotočení je uvedeno namísto výrazu *kormoutí* sloveso *bouřít*⁵. Ačkoli v latinské předloze stojí *qui vos conturbant*, tedy „uvádějí ve

⁵ V novočeském vydání Nového zákona je na uvedeném místě *zneklidňují* (*Nový zákon, Žalmy, Příslovi*. Praha: Česká biblická společnost, 1985, s. 313).

zmatek, v rozpaky“; různocnění a to, že Blahoslav užil ve svém překladu Nového zákona na daném místě výrazu *kormoutí*, tedy nasvědčuje tomu, že sloveso *kormoutit* mohlo mít v době střední (samozřejmě pouze v určitém kontextu) k sémantickému poli hněvu blízko. Nutno však připomenout, co již bylo řečeno výše, a sice že z většiny dokladů je patrné, že lexémy obsahující psl. kořen **mōt-* v češtině doby střední spadají z velké části do sémantického pole smutku.

I v době střední má sloveso ***kormoutiti*** význam „(z)kalit, (z)vířit“, který známe již ze staré češtiny:

Anjel Páně v určitý čas sftuoval a kormoutil a kalil vodu v tom rybníce. CestSvat 64 (1592)

Na druhou stranu se již v době střední u slovesa ***kormoutiti***, resp. u jeho zvratné podoby, vyvinul význam „svíratí se, kroutiti se“, který dále zachycují i některé novočeské slovníky (Jg, Kott, PSJČ, SSSJČ):

Majíc se domů navracovati [dívká z pouti] svůj žaludek pokrmem i nápojem obtížila, protož počal on na cestě se kormoutiti, a co v sobě měl, to vyhoditi chtěl. BeckPos II 556 (1688)

Nám všeka střeva se kormoutila (Kott, 1878, 1, s. 754).

Útroby se mu kormoutily pomyšlením na nebezpečí, v jakém té chvíle jeho přítel z mládí vězí (PSJČ, 1937–38, 2, s. 285).

Doutník se na zažehnutém konci kormoutil (SSJČ, 1960, 1, s. 954; řidč.).

SSJČ (1960, 1, s. 954) uvádí u podoby *kormoutiti* kromě významu „zarmoucovat, rmoutit, soužit“ také již výše zmíněný význam „zachmuřovat, kalit“ (např. *lijavec kormoutil staré kaluže*), je však zastaralý a knižní. Zvratná forma *kormoutit se* s významem „soužit se“ je zde též zachycena, a to jako stylově neutrální, v SSČ (1978, s. 179) je již knižní, forma bez reflexivního *se* v SSČ uvedena není.

LITERATURA

- BORYŚ, Wiesław.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie 2005. 861 s.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského 1–13*. Red. E. Havlová – A. Erhart. Praha: Academia 1989–2006.
- HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha: SPN 1967. 527 s.
- MACHEK, Václav: *Počáteční r- ve slovech rdousiti a rmoutiti*. In: *Časopis pro moderní filologii*, 1927, roč. 13, s. 97 – 99.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 627 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Lidové noviny 1997. 866 s.
- NEDVĚDOVÁ, Milada: *Staročeské adjektivum plachý*. In: *Naše řeč*, 1984, roč. 67, s. 161 – 164.

- Nový zákon, Žalmy, Přísloví*. Praha: Česká biblická společnost 1985.
- PRAŽÁK, Josef M. – NOVOTNÝ, František – SEDLÁČEK, Josef: *Latinsko-český slovník 1*. Praha: SPN 1955. 743 s.
- PRUSÍK, František Xaver: *Etymologica*. In: *Krok. Časopis věnovaný veškerým potřebám středního školství*, 1892, roč. 6, s. 436–438.
- REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA 2001. 752 s.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia 1968. 130 s.
- VASMER, Max: *Russisches etymologisches Wörterbuch 1*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag 1953. 712 s.
- VASMER, Max: *Russisches etymologisches Wörterbuch 2*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag 1955. 712 s.

PRAMENY

- ESJS 1989 – 2006, 1–13: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského 1–13*. Red. E. Havlová – A. Erhart. Praha: Academia 1989–2006.
- ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny* [on-line]. [cit. 10. května 2008]. Dostupné z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský 1–2*. Praha: Academia 1970.
- Jg 1835–1839, 1–5: JUNGMANN, Josef: *Slownjik česko-německý Josefa Jungmanna 1–5*. W Praze: W kněžecj arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy widowy Fetterlowé, řizenjm Wáclawa Špinky 1835–1839.
- KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický 1–7*. V Praze: tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře / Františka Šimáčka 1878–1893.
- LEXER: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch von Matthias Lexer* [on-line]. [cit. 2. února 2011]. Dostupné z <http://germazope.uni-trier.de:8080/Projekte/WBB2009/Lexer/wbgui_py>.
- MStčS 1978: BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN 1978. 707 s.
- NEJEDLÝ, Petr et al.: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [on-line]. [cit. 12. 10. 2010]. Dostupné z <<http://madla.ujc.cas.cz>>.
- PSJČ 1935–1957, 1–8: *Příruční slovník jazyka českého 1–8*. Praha: Státní nakladatelství / Školní nakladatelství / Státní nakladatelství učebnic / SPN 1935–1957.
- SSJČ 1960–1971, 1–4: *Slovník spisovného jazyka českého 1–4*. Red. B. Havránek. Praha: Nakladatelství ČSAV / Academia 1960–1971.
- SčS 1984: *Staročeský slovník* (sešit 2–15, obilé – ožžený). Red. B. Havránek – V. Křístek – J. Petr. Praha: Academia 1984.
- Vokabulář webový* [on-line]. Verze 0.7.2. [cit. 28. 9. 2010]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

Čitateľská gramotnosť alebo kompetencia v materinskom jazyku?

Petra Zrníková

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Na gramotnosť ako fenomén ľudstva sa nemôžeme dívať len z jedného uhla pohľadu. Pojem gramotnosť sa vyvíjal, rozširoval a zužoval o svoje atribúty spolu s aktuálnymi potrebami ľudskej spoločnosti. Vymedzenie jeho obsahu závisí od zvolených teoretických východísk, faktorov, spôsobov a kritérií vyhodnocovania úrovni gramotnosti. V súčasnej odbornej literatúre neexistuje žiadna univerzálna definícia gramotnosti. Každý autor si na základe svojich potrieb konštruuje jej vlastný význam. Na porovnanie uvádzame niekoľko definícií gramotnosti:

P. Gavora, odborník na pedagogickú komunikáciu a prácu s textom na vyučovaní, ju vysvetľuje takto: „Gramotnosť nie je len schopnosť čítať a písať, je to nadobudnutá a stále rozvíjaná široká premenná integrujúca kognitívne, sociálne a kultúrne vlastnosti človeka, ktorá mu umožňuje zmysluplne žiť, učiť sa, zabávať sa, pracovať atď. v danom prostredí a v rôznych situáciách“ (2004/2005, s. 25 – 26). M. Harnúšková vníma gramotnosť ako „celoživotné aktívne, všestranné a zmysluplné používanie jazyka človekom. Je to schopnosť realizovať sa v gramotnostnej spoločnosti dneška, v danom kultúrnom kontexte“ (2003, s. 108). Didaktička J. Palenčárová píše: „Gramotnosť je jedným z najväčších úspechov akejkoľvek spoločnosti, je známkou civilizácie. Je veľmi ťažké gramotnosť definovať. Nazdávame sa, že je to niečo, čo pomáha ľuďom navzájom sa pochopiť, spojiť sa a získať informácie. Gramotnosť ľudí posilňuje, robí ich nezávislými v učení a schopnými s kýmkoľvek komunikovať“ (2005/2006, s. 200). V štúdiu PISA sa pod pojmom gramotnosť rozumie „schopnosť žiaka aplikovať vedomosti a zručnosti z kľúčových oblastí vyučovacieho predmetu, analyzovať, efektívne komunikovať svoje názory a postoje, riešiť a interpretovať problémy v rozličných situáciách“ (Koršňáková – Tomengová, 2005, s. 4).

Všetky uvedené definície sa zhodujú v tom, že vedieť čítať, písať a počítať nám dnes už nestačí. Bázová (elementárna) gramotnosť (porov. Gavora, 2003, 2008, Palenčárová, 2005/2006, Petrasová, 2003, Pupala, 2003,) je základným súborom zručností rozvíjaných na 1. stupni ZŠ. Pri jej nácviку sa kladie dôraz najmä na automatizáciu dekodovania (technika čítania), pochopenie významov jednotlivých slov, vybavenie si zapamätaných informácií a ich reprodukciu. Žiaci si postupne osvojujú prácu s učebným textom i doplnkovými textami (časopisy, encyklopédie, detská literatúra, letáky, plagáty a pod.). Elementárna gramotnosť vytvára predpoklad na rozvíjanie zložitejších zručností žiaka na vyšších stupňoch vzdelávania, akými sú analýza obsahu textu, jeho interpretácia

a hodnotenie. Na dosiahnutie štandardnej gramotnostnej úrovne by si mal človek žijúci v modernej spoločnosti osvojiť zručnosti tzv. funkčnej gramotnosti. Tento pojem prvýkrát použil v roku 1956 W. A. Gray. Pravidelnejšie sa začal vo svete aj u nás používať až koncom 20. a začiatkom 21. storočia, a to napr. u P. Gavoru (1992, 1998/1999, 2003, 2004/2005, 2006, 2008), B. Pupalu a O. Zápotočnej (2003), u O. Zápotočnej (2004) a iných. Vychádzajúc zo štúdie *Education at a Glance – OECD Indicators* (1996 podľa Průchu, 2000, s. 165) považujeme za funkčne gramotné tie osoby, ktoré sa dokážu vyrovnávať s rôznymi problémami, ktoré im prináša každodenný život, t. j. vedia čítať s porozumením návody na užívanie liekov, orientujú sa v cestovných poriadkoch, vedia vyplniť úradné formuláre a pod.

Pod pojmom funkčná gramotnosť chápeme nasledovné oblasti a zručnosti:

a) Dokumentovo-literárna (čitateľská gramotnosť) predstavuje prácu s akýmkoľvek druhom textu. P. Gavora (2003, s. 17 – 18) uvádza, že I. S. Kirsh (1987, s. 9) vo svojom delení funkčnej gramotnosti odlišuje literárnu gramotnosť (porozumenie a využívanie informácií v súvislých textoch, napr. úvodníky novín, správy, komentáre, rozprávanie, opis, výklad) od dokumentovej gramotnosti (vyhľadávanie a používanie informácií v krátkych, väčšinou nesúvislých textoch, napr. formuláre, etikety, pokyny, reklamy, grafy, mapy, certifikáty). Podobne aj J. Mistrík (1997, s. 278) klasifikuje texty ako vecné (nesujetové, neumelecké) – t. j. strohé texty najmä publicistického, náučného a administratívneho štýlu, s funkciou informovať, a umelecké texty (sujetové), ktorých hlavnou funkciou je navodiť estetický zážitok (poézia, próza, dráma). Súhlasíme s M. Miháľechovou (podľa Gavora, 2008, s. 11) a J. Mistríkom (1997, s. 420 – 423), že osobitné vyčlenenie termínov dokumentová a literárna gramotnosť, a teda aj termínov vecný a umelecký text, by mohlo nabádať používateľov k zúženému vnímaniu ich významov. Pri takomto členení budú pojmy literárna gramotnosť a umelecký text, s najväčšou pravdepodobnosťou, automaticky evokovať čítanie a porozumenie beletrie a pri dokumentovej gramotnosti, vecných textoch zasa orientáciu v úradných listinách a formulároch. Niekde medzi týmito dvomi pojmami sa však stráca mnoho textov každodennej potreby (cestovný poriadok, etikety, reklamy, tabuľky a pod.). J. Mistrík upozorňuje, že ak vnímame jazyk ako živý, otvorený systém, potom nemôžeme trvať na tomto striktnom dichotomickom, teoretickom členení textov a funkčných štýlov. Tak ako sa stierajú hranice medzi jednotlivými vednými disciplínami, tak sa miešajú aj štýly a funkcie typov textu.

b) Informačno-technologická gramotnosť (e-gramotnosť, digitálna gramotnosť) znamená vyhľadávanie a kritické spracúvanie informácií z rôznych zdrojov (knížnice, internet, archívy a i.). Na to však, prirodzene, potrebujeme vedieť obsluhovať súčasnú techniku (počítač, mobil, on-line katalógové systémy a pod.). Computerizácia spoločnosti prináša celkom novú rovinu nazerania na to, čo je gramotnosť a aký má byť gramotný človek (viac o tom P. Sak a kol., 2007, B. Brestenská – P. Sýkora, 2001, M. Velšic, 2005). Zrýchlenie komunikácie

a prenosu informácií nastoľuje mnohé kontroverzné otázky a potrebu špecifikovať nové súbory zručností, hodnôt a pod. Do komunikačného modelu autor – text – čitateľ vstupuje oveľa komplikovanejšie médium, ako bol doteraz papier. Na to, aby sme mohli čítať, najprv potrebujeme vedieť obsluhovať mechaniku počítača (zapnúť, vypnúť, otvoriť súbor, pracovať s myšou a klávesnicou a pod.) i softvér. Ani samotný proces čítania nie je totožný s tým, ktorý možno označiť za klasický. Kým z papiera nám stačilo čítať len lineárne, pri práci s elektronickým médiom nastupujú do mozgu aj zložitejšie, nelineárne operácie. Počítače si našli svoje miesto v rôznych odvetviach ekonomiky. Výnimkou už dnes vďaka mnohým projektom nie sú ani školy (viac na www.infovek.sk). Digitalizácia vyučovania so sebou priniesla mnohé nové problémy. P. Gavora (2003, s. 22) upozorňuje, že škola sa musí naučiť ako zvládnuť negatívne výchovné vplyvy domáceho spontánneho prístupu žiakov k počítaču a internetu. Internet ako najsilnejšie médium virtuálneho sveta so sebou prinieslo nielen nové formy komunikácie (e-mail, chat a rôzne komunikačné virtuálne prostredia, SMS správy), ale najmä nové jazykové javy – zvýšený výskyt anglickej lexiky a skratiek, vynechávanie interpunkčných znamienok, fonetický pravopis, emotikony a pod. Všetky tieto požiadavky vyústili do potreby aktualizácie obsahu vzdelávania a príslušných pedagogických dokumentov i tvorby nových vyučovacích predmetov – informatika a mediálna výchova. Ich cieľom je naučiť žiakov nielen pracovať s počítačom, ale najmä kriticky hodnotiť vyhladané informácie.

c) Gramotnosť v kultúrnom kontexte (sociokultúrna gramotnosť) znamená, že by sme mali mať osvojené aspoň základné geografické, historické a ekonomické poznatky o krajinách vo svete, ako aj toleranciu voči odlišnostiam medzi kultúrami. Sociolingvistické poňatie gramotnosti „vníma gramotnosť ako široký komplex sociálnym a kultúrnym prostredím formovaných, v sociálnom prostredí všestranne a sociálne relevantným spôsobom uplatňovaných jazykových kompetencií“ (Pupala – Zápotočná, 2003, s. 9). Podľa tohto tvrdenia človek môže byť viac gramotným v istej kultúre a menej gramotným, resp. negramotným v inej, alebo gramotným v niekoľkých kultúrach súčasne. Závisí to od miery jeho identifikácie a komunikácie s členmi určitej spoločnosti.

d) Do matematickej a prírodovednej gramotnosti možno zahrnúť numerickú gramotnosť a porozumenie základným prírodným, fyzickým a chemickým javom a procesom. Matematická gramotnosť (testovaná ako hlavná oblasť v roku 2003) definovaná podľa štúdie PISA je „schopnosť jedinca rozpoznať a pochopiť úlohu, ktorú hrá matematika v reálnom svete, používať ju pri tvorbe tvrdení, využívať pri uspokojovaní svojich potrieb“ (Koršňáková – Tomengová, 2005, s. 3). Prírodovednú gramotnosť (testovanú ako hlavnú oblasť v roku 2006) PISA definuje ako „schopnosť používať vedecké poznatky, identifikovať otázky a vyvodzovať dôkazy podložené závery pre pochopenie a tvorbu rozhodnutí o svete prírody a zmenách, ktoré v ňom nastali v dôsledku ľudskej aktivity“ (op. cit.). Význam testovania matematickej a prírodovednej gramotnosti PISA vidí v schopnosti mladej generácie priniesť svojej krajine i celému svetu nové tech-

nológia a inovácie. Ďalším dôležitým faktorom z hľadiska ekonomickej vyspelosti je umiestnenie žiakov v základnej úrovni výkonov, ktorá odhaľuje, kto má predpoklady na prácu s novými technológiami a inováciami.

V kontraste k funkčnej gramotnosti vystupuje školská gramotnosť (Gavora, 1998/1999). Už z názvu vyplýva, čo je jej hlavným cieľom – obstať v školskom hodnotení vedomostí. Tradičná koncepcia vyučovania je presýtená memorovaním. Žiaci sa učia texty naspamäť, no nevnímajú ich obsah. Ďalším kontrastom je spôsob čítania textov. Kým v škole ide prevažne o čítanie súvislých textov, súvislé čítanie, život si od nás často vyžaduje dynamickú, rýchlu prácu s nesúvislým textom. Podľa zistení Štátnej školskej inšpekcie v školskom roku 2006/2007 tvorili jednoduché súvislé texty (list, životopis, úryvok z knihy) 73 – 95 % textov použitých na vyučovacích hodinách slovenského jazyka. Chýbali nesúvislé texty (grafy, nákresy) a málo sa tiež pracovalo s textami zameranými na spoločenské a pracovné udalosti (program, pokyny, reklama...) (Kubovičová, 2007, s. 2). V každodennom živote potrebujeme vyhľadávať čiastkové informácie v rôznych druhoch textov, syntetizovať ich, analyzovať, transformovať do tabuliek, grafov a pod. To, že tieto úkony nie je také ľahké úspešne realizovať, dokazujú aj výsledky komparatívnej štúdie PISA 2003 a 2006. „Najviac problémov im spôsobovalo formulovanie vlastných otvorených odpovedí, vysvetľovanie a zdôvodňovanie riešenia úlohy, orientácia v množstve informácií a selektovanie informácií na základe určitých kritérií, vyhľadávanie určenej informácie z rozličných typov zdrojových textov a ich kombinácia, uvažovanie o texte, získavanie informácií z mapy a podobne“ (Koršňáková a kol., 2007, s. 41).

Pojem gramotnosť poznáme z historicko-spoločenského kontextu vyučovania a školskej dochádzky, keď sa obyvateľstvo delilo na vzdelaných (gramotných) a nevzdelaných (negramotných). Moderná ekonomika hospodársky vyspelých krajín pretlačila v posledných rokoch do našej pedagogiky nový pojem – kompetencia, ktorého obsah je ťažko presne vymedziť. Ani v zahraničnej literatúre tento pojem nie je jednoznačne definovaný. Viaceré definície vychádzajú a opäť sa navracajú k ekonomickému prostrediu, kde kompetencia pôvodne označovala odbornú zručnosť. V oblasti školskej politiky však tento pojem získal širší význam. Zjednodušene ho môžeme vysvetliť ako všeobecne platnú zručnosť, schopnosť celoživotného učenia sa. Prvýkrát bol tento pojem použitý Mertensom v roku 1974. Kľúčovými kompetenciami nazýval schopnosti, ktoré pomáhali ľuďom vyrovnáť sa s meniacimi sa podmienkami spoločnosti a trhu práce (Belz – Siegrist, 2001, s. 28). Podľa dokumentu Európskej únie o kľúčových kompetenciách vo všeobecnom vzdelávaní je kompetencia taká spôsobilosť, ktorá je nevyhnutná a prospešná pre jednotlivca i celú spoločnosť a je v súlade s jej hodnotami a konvenciami. Musí človeku umožniť začať sa do spoločnosti, ale zároveň uchovať si svoju nezávislosť a flexibilitu. Keďže spoločnosť podlieha neustálym zmenám, jedinec musí mať príležitosť aktualizovať svoje poznatky a zručnosti (Európska komisia – Eurydice, 2002, s. 13). Európsky referenčný rámec (2004, s. 6) zdôrazňuje, že kompetencia by mala byť všeobecne

platná, t. j. mala by sa dať aplikovať na každú životnú situáciu tak, aby pomocou nej bolo možné dosiahnuť rôznorodé ciele, vyriešiť rozmanité problémy a splniť rôzne úlohy. Európsky referenčný rámec v základnej definícii kľúčovej kompetencie stanovuje, že by mala byť osvojená do skončenia povinnej školskej dochádzky, pretože predstavuje prerekvizitu pre celoživotné vzdelávanie a úspešné začlenenie sa do spoločnosti vo všetkých jej sférach. Z týchto charakteristík vychádza aj definícia zakotvená v najvyššom školskom dokumente. Podľa Štátneho vzdelávacieho programu ISCED 2 kľúčové kompetencie „zahrňujú komplex vedomostí a znalostí, spôsobilostí a hodnotových postojov umožňujúcich jednotlivcovi poznávať, účinne konať, hodnotiť, dorozumievať sa a porozumieť si, začleniť sa do spoločenských vzťahov a osobnostne sa rozvíjať – zjednodušene ide o spôsobilosť uplatniť svoje vzdelanie v pracovnom, občianskom, rodinnom a osobnom živote“ (2008, s. 7).

Európska únia sa na summite v Lisabone v roku 2000 dohodla na ôsmich kľúčových kompetenciách (Európska komisia – Eurydice, 2002, s. 22):

- a) komunikácia v materinskom jazyku,
- b) komunikácia v cudzích jazykoch,
- c) informačné a komunikačné technológie,
- d) numerická gramotnosť, matematická a prírodovedecká gramotnosť,
- e) podnikavosť,
- f) interpersonálne a občianske kompetencie,
- g) učebné kompetencie (učiť sa učiť),
- h) všeobecná kultúra.

Určenie ôsmych kľúčových kompetencií je výsledkom diskusií, ktoré majú vytvoriť jednotnú školskú politiku pre inštitucionálne nadobúdanie a hodnotenie zručností, ktoré sú potrebné pre ekonomický rozmach celej Európskej únie. Európska komisia pre vzdelanie a kultúru (Eurydice, 2002) zistila, že nie všetky zúčastnené krajiny explicitne pracujú s pojmom kľúčové kompetencie a niektoré krajiny si dokonca ponechali svoju vlastnú terminológiu, ktorá vo vzťahu ku kľúčovým kompetenciám vystupuje ako synonymná (Švédsko, Dánsko, Taliansko, Francúzsko).

Pojem kompetencia je teda skôr odrazom globalizácie zo vzdelávaní a istež vzdelávacej politiky ako niečim, čo by významne obohatilo súčasnú pedagogiku a didaktiku o novú teóriu. Rovnako funkčný je pojem gramotnosť (literacy). Existuje celý súbor čiastkových gramotností totožných s tými, ktoré definovala Európska únia, ktoré zastrešujú pojem funkčná gramotnosť, ako sme ho definovali vyššie. Dokument *Kľúčové kompetencie. Vznikajúci pojem vo všeobecnom povinnom vzdelávaní* (Európska komisia – Eurydice, 2002, s. 14) považuje čitateľskú gramotnosť za samostatnú kľúčovú kompetenciu, ktorá je bránou k osvojeniu ďalších kompetencií, je teda nadpredmetová, priezovná (cross-curricular competence). Na pracovnom trhu nízka úroveň čitateľskej gramotnosti – t. j. nedostatočná kompetencia komunikovať v materinskom, prípadne cudzom jazyku, predstavuje znevýhodnenie pri hľadaní práce a nepriaznivo sa

premieta aj do finančného ohodnotenia. Z toho vyplýva, že pojem kompetencia a gramotnosť môžeme považovať za synonymné.

LITERATÚRA

- BIELZ, Horst – SIEGRIST, Marco: *Kľúčové kompetence a jejich rozvíjení. Východiska, metody, cvičení a hry*. Praha: Portál 2001, 376 s.
- BRESTENSKÁ, Beáta – SÝKORA, Peter: *Áká má byť škola a učiteľ tretieho tisícročia?* In: Fórum pedagogiky 2001: K problematike koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike a v zahraničí. Ed. L. Hrdina. Bratislava: Metodické centrum Bratislava 2001, s. 123 – 146.
- European Commision: *Implementation of „Education and Training 2010“ Work Programme. Working Group B: „Key Competences“. Key Competences for Lifelong Learning. A European Referencial Framework*. 2004, 22 s. Online (15-09-2010): <http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/basicframe.pdf>
- Europská komise: *Kľúčové kompetence. Vznikajícíci pojem ve všeobecném povinném vzdělávání*. Brusel: Eurydice, 2002, 153 s. Online (15-09-2010): http://www.mladezvacki.cz/fileadmin/user_upload/blog/Neformalni_vzdelavani/Klicove_kompetence.pdf
- GAVORA, Peter: *Žiak a text*. Vyd. 1. Bratislava : SPN, 1992. 128 s.
- GAVORA, Peter: *Školská gramotnosť verzus funkčná gramotnosť*. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, roč. 45, 1998/1999, č. 5 – 6, s. 143 – 147.
- GAVORA, Peter: *Učiteľ a žiak v komunikácii*. Vyd. 1. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2003. 200 s.
- GAVORA, Peter: *Niektoré súčasné koncepcie gramotnosti*. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, roč. 51, 2004/2005, č. 1 – 2, s. 20 – 26.
- GAVORA, Peter: *Čítanie, písanie a gramotnosť – ich premeny v súčasnom svete*. In: Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. roč. 12. Ed. L. Sičáková – L. Liptáková. Prešov: Pedagogická fakulta 2006.
- GAVORA, Peter (ed.): *Ako rozvíjať porozumenie u žiaka. Príručka pre učiteľa*. Nitra: Enigma, 2008, s. 165 – 172.
- HARNŮŠKOVÁ, Miriam: *Jazykovo-literárny prejav intelektovo nadaných detí predškolského veku*. In: Rané štúdie o ranej gramotnosti. Ed. B. Pupala – O. Zápotočná. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003, s. 123 – 126.
- KORŠŇÁKOVÁ, Paulína – TOMENGOVÁ, Alena: *PISA SK 2003. Príloha*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2005. 12 s. Dostupné na: http://www.nucem.sk/documents//27/medzinarodne_merania/pisa/publikacie_a_diseminacia/4_in/PISA_2003_pr%C3%ADloha.pdf
- HAUSER, Július et al.: *Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň základnej školy v Slovenskej republike. ISCED 2 – nižšie sekundárne vzdelávanie*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2008. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/documents//16/vzdelavacie_programy/statny_vzdelavaci_program/isced2_jun30.pdf
- KORŠŇÁKOVÁ, Paulína – KOVÁČOVÁ, Jana: *Národná správa OECD PISA SK 2006*. Vyd. 1. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2007. 56 s. Dostupné na: <http://www2.statpedu.sk/buxus/docs/projekty/PISA/pisa2006nsprava.pdf>

- KUBOVIČOVÁ, Mária: *Rozvíjanie čitateľskej gramotnosti v základných školách v Slovenskej republike v školskom roku 2006/2007. Správa z úlohy so zvýšenou pozornosťou pri komplexných inšpekciách*. Bratislava: Štátna školská inšpekcia, 2007. 3 s. Dostupné na: www.ssiba.sk/dokumenty/cinnosti/2006-2007/zs0607/zs0607d.pdf
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Vyd. 3., upravené. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 598 s.
- PALEŇÁROVÁ, Jana: *Analýza vývinu detskej reči ako východisko pri rozvíjaní komunikačných zručností*. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, roč. 52, 2005/2006, č. 5 – 6, s. 150 – 155.
- PETRASOVÁ, Alica: *Práca s náučným textom na 1. stupni ZŠ*. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity, 2003. 80 s.
- PUPALA, Branislava – ZÁPOTOČNÁ, Oľga: *Gramotnosť ako jazyková kompetencia. Úvod k štúdiám o ranej gramotnosti*. In: Rané štúdie o ranej gramotnosti. Ed. B. Pupala – O. Zápotočná. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003, s. 7 – 20.
- PRŮCHA, Jan: *Přehled pedagogiky. Úvod do studia oboru*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 272 s.
- SAK, Petr et al: *Člověk a vzdělávání v informační společnosti: Vzdělávání a život v computerizovaném světě*. Praha: Portál 2007. 296 s.
- VELŠIČ, Marián: *Digitálna gramotnosť na Slovensku. Správa z výskumu*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2005. 30 s. Dostupné na: http://www.ivo.sk/buxus/docs/vyskum/subor/Digitalna_gramotnost.pdf
- ZÁPOTOČNÁ, Oľga: *Kultúrna gramotnosť v sociálnopsychologických súvislostiach*. Vyd. 1. Bratislava: Album 2004. 122 s.

Syntaktické aspekty humoru v próze *Rozmarné léto* Vladislava Vančury

Renata Žiláková

Katedra českého jazyka
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Typologie humoru v próze *Rozmarné léto*

Výstavba jazykového humoru v próze *Rozmarné léto* (dále *RL*) je mnoho-
vrstevná. Zahrnuje v sobě jak rovinu situační, tak myšlenkové a slovní komiky.
Přestože se tyto složky komického vyjádření od sebe liší formou a účinkem,
v *RL* jsou kombinovány, aby bylo dosaženo požadovaného komického účinku.

Nejvíce zastoupena je složka slovního humoru projevující se ve volbě slovní zásoby, tvarů slov a ve větné skladbě, která je pro *RL* typická především, ačkoli skladební prostředky samy o sobě komický účinek nemají (srov. Bečka, 1946). Syntaktická složka slovního humoru je v interakci s myšlenkovým humorem, kdy mezi myšlenkami vzniká záměrná nelogičnost vyjádřená syntaktickými vztahy, z níž plyne komický účinek. Nelogičnost myšlenek je vyjádřena jednak obsahově, jednak formálně. Formální nelogičnost myšlenek spojených v souvětných konstrukcích je vyjádřena chybně užitými vztahy mezi větami hlavními a chybně připojenými vedlejšími větami.

Situační komika je sice výrazným rysem *RL*, který se projevuje v motivických prostředcích, ale lze též říci, že v *RL* je samotný jazyk povýšen na motiv. Humorný účinek je nejvíce založen na kontrastu nevážného obsahu rozprav povýšených užitým jazykem na myšlenky závažného charakteru. Jazyk je typický kombinací odborných, expresivních a hovorových prostředků. V užitém tvarosloví a slovní zásobě převažují expresivní a hovorové projevy, v syntaxi je v popředí jednoznačně styl odborný s archaizujícími rysy. Každému druhu projevu odpovídá výběr jazykových prostředků. Komického účinku dosáhneme, pokud zkombinujeme různé projevy s jazykovými prostředky, které jim neodpovídají. Na kontrastu obsahu a formy je vystavěn humor prózy *RL*. Tento kontrast, jenž lze nazvat souhrnně ve Vančurově pojetí parodií, je základním stylistickým prvkem *RL*.

Cílem práce bylo analyzovat syntaktickou podstatu díla Vladislava Vančury z pohledu slovní komiky, přestože víme, že syntaktické konstrukce samy o sobě komický význam nemají, nabývají ho ve vztahu k mimojazykové skutečnosti, čímž vzniká nesoulad formy, funkce a obsahu, jenž je základem parodického a ironizujícího vyznění.

Analýza jazyka Vladislava Vančury v próze *RL* poukázala na fakt, že výrazným kontrastem je zde specifický autorský styl, který se odráží v záměrném užití odborného a knižního funkčního stylu v případech, kterým tento styl nepřísluší. Zabývali jsme se specifickou rovinou syntaktických jazykových prostředků vzhledem k jejich humornému vyznění v rámci výsledného textu.

Role syntaxe v próze *Rozmarné Léto*

Domníváme se na základě analýzy Vančurova autorského stylu a jazyka jeho díla *RL*, že skladba v něm hraje zásadní významotvornou úlohu. Komický účinek svěbytného vyjadřovacího stylu, jenž je založen na výběru uměleckých prostředků primárně bez komického příznaku, je podtrhován právě jedinečnou syntaktickou výstavbou textu.

Při syntaktické analýze jsme zaznamenali vysokou míru výskytu archaických syntaktických prvků, jež odpovídají spíše knižnímu vyjadřování, a syntaktických prvků typických pro odborný styl. Mezi archaizující jevy řadíme polovětné transgresivní konstrukce, slovoslednou inverzi (realizovanou postponovaným shodným atributem), některé genitivní slovesné vazby, užití jmenných tvarů substantiv v rámci verbonominálních přísudků a užití některých archaizujících spojovacích výrazů, zejména spojky *neboť* v příčinném poměru.

K odbornému stylu pak řadíme již samotný fakt, že v textu se vyskytují dlouhá souvětí s převažujícími parataktickými vztahy, která jsou rozvíjena vedlejšími atributivními větami připojenými spojkou *jenž*. Mimo styl odborný a knižní pak stojí skladební prostředky hovorového rázu, mezi ně řadíme hypotaktická spojení realizovaná ve slučovacím poměru, buďto asyndetická nebo spojená spojkou *a*.

Humorné aspekty vyjádřeného pomoci slučovacího poměru souřadného spojení

Podstatou hypotaktického spojení vět či větných členů v rámci slučovacího poměru je významová provázanost spojených členů, přičemž dva a více spojených členů jsou alespoň provázány společnou myšlenkou. Zapojíme-li do souřadného spojení člen, který se zbývajícími nesouvisí ani významem, tématem či myšlenkou, může toto spojení nabývat v mimojazykové realitě komického charakteru. V některých případech jsou v souřadném poměru spojeny přímo informace protichůdné (*jde o město pochybného stavitelství a stálého zdraví; na řece Orši leží město dobré pověsti a dobré vody*).¹

Ironizace odborného stylu

Odborný styl se projevuje nejen v jazykové, ale též v tematické rovině, a to zejména v řeči postav, v dialozích. Obyčejná všední každodenní témata jsou povyšována na filosofické myšlenky a problémy, pro něž jsou hledána východiska a řešení s obecnou platností. Některá ze zvolených východisek jsou v souladu s obecnou zkušeností, v takovém případě hraje skladba ilustrativní roli dotvářející obraz odborného výroku (*Viděl jsem dosti bláhovců, již činili jako on a vposled litovali svého rozjítření, neboť kdokoli se jme, nejsou vycvičen ve vrhání, metati břemena malá či velká, činí to tak nedobře, že si pohne hmotou mozečku, nebo prodlouženou míchou*). Jiné výroky jsou sice formálně v souladu s odborným stylem, avšak vyznívají nelogicky („*Můj muž*“, „*pravila paní Důrová*“, „*je potrhlý*“).

¹ VANČURA, V.: *Rozmarné léto*. Praha 1981, s. 4.

nimčéně zná svá práva a ví, jak jich ostříhati.“ „*Kdyby svá práva ustříhl, kdyby je oddělil řetězem, kdyby je spálil nebo utopil a kdyby se jich krátce zbavil, byl by mistr, ale takto je jenom Antonín.*“ „*Zajisté,*“ *odtušila opět paní,*“*je Antonín, neboť já jsem Kateřina.*“) Příčinný vztah v předešlém textu je významově bez návaznosti na důsledek. Kontrast mezi nelogickým spojením významů a odborným jazykem je zde podstatou jazykové komiky.

Užití archaizujících syntaktických konstrukcí a jejich humorné vyznění

Archaizující větné konstrukce jsou inspirovány převážně humanistickou češtinou, která se opírá nejvíce větnou výstavbou o latinské modely, a to zejména o latinský slovosled, v němž je pravidelně sloveso umístěno na konci věty (*Než se tato rozmluva skončila, Arnoštek dáváje zazníti bubnu, jal se křičeti, že se představení počíná.*²), dále pak je latinský slovosled odlišný od českého i pravidelnou postpozicí shodného atributu. Tento jev lze chápat dvojitě, buď jako snahu o ironizaci terminologie, v níž se běžně shodný atribut v postpozici objevuje, či jako odkaz na latinský slovosled (*útvary hostinské*³).

Nejvýraznější archaizující konstrukcí jsou buď holé, či rozvitě přechodníkové konstrukce. Užity jsou jak přechodníky přítomné, tak přechodníky minulé a jejich pasivní tvary (*Řkouc to, povzdechla, a dotekši se zlehka Antonínova lokte, odcházela s miskami ke skupině mladíků.*⁴; *Jste povinován tomuto pokročilému století, abyste zemřel na proleženiny, jsa stížen úbytěmi míchy a dosáhn devadesáti let.*⁵).

Znovu je zde nutné uvést, že užití těchto konstrukcí nemá samo o sobě komický charakter, právě naopak, vyznění je ve výsledku vážné. Skladba je odlehčena z jazykového hlediska výběrem z lexika, jež nekoresponduje se užitým syntaktickým stylem. Mezi archaizující lexikum tak pronikají slova z hovorových vrstev slovní zásoby, která přetrvávající vysoký syntaktický styl zlehčují.

Skladba a komika

V případě postav prózy *RL* nelze předpokládat a priori aktivní dovednost v užívání složitých skladebních konstrukcí, které jsou v řeči vypravěče i postav ve své podstatě bezchybné. V plánu postav tak jazykový konstrukt působí jako parodie a satira na korektní vysoký styl aplikovaný v mluvené podobě. Tento způsob ironizace jazykových nešvarů společnosti je stále aktuální, nicméně vykazují odlišné rysy, než jaké se užívají dnes. Zatímco v současné době je kritika hyperkorektního vyjadřování založena na záměrném narušení stylu korektního, aby byly jazykové chyby zvýrazněny, je Vančurův styl dokonalý, bez jazykových chyb a satiričnost vychází z podstaty kontrastu mezi tématem promluvy, situacemi a jazykem samotným. Zatímco nezvládnutá nápodoba je

² tamtéž, s. 78

³ tamtéž, s. 43.

⁴ tamtéž, s. 53.

⁵ tamtéž, s. 18.

podstatou jazykového humoru Vančurova současníka Karla Poláčka (*Bylo nás pět*)⁶, tak podstatou jazykové komiky V. Vančury je dokonale zvládnutý jazyk přiřazený v pozici k obsahu sdělení, jemuž ze stylového hlediska neodpovídá.

Syntaktické konstrukce nabývají komického vyznění až s ohledem na významovou složku sdělení. Míra komického účinku není a nemůže být vždy stejná. Proměňuje se spolu se vztahem formy a obsahu. Čím více odpovídá vysoký knižní styl obsahu promluvy, tím více dochází k utlumení komického vyznění. Naopak čím více jazyk obsahu neodpovídá a stylově se rozcházejí, tím je míra komického účinku vyšší. Dochází tak k proměnám interakce formy a obsahu, jež jsou realizovány i v rámci jednoho rozhovoru či promluvy: „*Rozhlédněte se a nespátríte nic než vyzdviženou mlhu, vodorovně vrstvenou. Hle, výstupné proudy, unášející páru od povrchu zemského k rosnému bodu. Těch sloh a oblačných stěna a těch pletichářských mlžinek! Žel, pánové, jsem příliš chud, než aby mi bylo dovoleno býti hněvivým. Avšak chtěl bych zaklíti téměř bezprostředně.*“⁷

Shrnutí

Vladislav Vančura využívá v próze *Rozmarné léto* řeč jako nejbohatší prostředek slovního humoru. Nositelem humoru je autorský styl reprezentovaný záměrně upraveným jazykem postav i vypravěče, v němž se nejvýrazněji projevuje stránka syntaktická inspirovaná humanistickou češtinou. Využitím zastarávajících a z dnešního pohledu již v běžné řeči nepoužívaných konstrukcí (přechodníky minulé, pasivní tvary přechodníků aj.) získává syntax výrazně knižní charakter. Archaizující syntaktické jevy, složitá souvětí jsou využita pro záměrnou stylizaci řeči postav do pseudofilosofických výroků, jež v součinnosti s obsahem sdělení nabývají komického vyznění. Záměr autora je potvrzen i užitým podtitulem *Rozmarného léta humoristický románek*.

LITERATURA

- BEČKA, Jaroslav V.: *Komika a humor v jazyce*. In: Naše řeč, 30, 1946, s. 4 – 5.
- BLAHYNKA, Milan: *Vladislav Vančura*. Praha: Horizont 1981.
- DANEŠ, František a kol.: *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia 1987.
- DVORSKÝ, Ladislav: *Repetitorium jazykové komiky*. Praha: Novinář 1984.
- ČECHOVÁ, Marie: a kol.: *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV 1997.
- HÁJKOVÁ, Alena: *Humor v próze Vladislava Vančury*. Praha: Academia 1972.
- HÁJKOVÁ, Alena a kol.: *Tři studie o V. Vančurovi*. Olomouc 1970.
- HAUSENBLAS, Karel: *O jazyce humoristické prózy*. In: *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*. Praha: Orbis 1961.
- KOŽMÍN, Zdeněk: *Styl Vančurovy prózy*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1968.
- MACUROVÁ, Alena: *Výstavba a smysl Vančurova Rozmarného léta*. Praha: Academia 1981.
- VANČURA, Václav: *Rozmarné léto*. Praha 1981.

⁶ viz K. Hausenblas, 1961

⁷ VANČURA, V.: *Rozmarné léto*. Praha 1981, 17.